

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

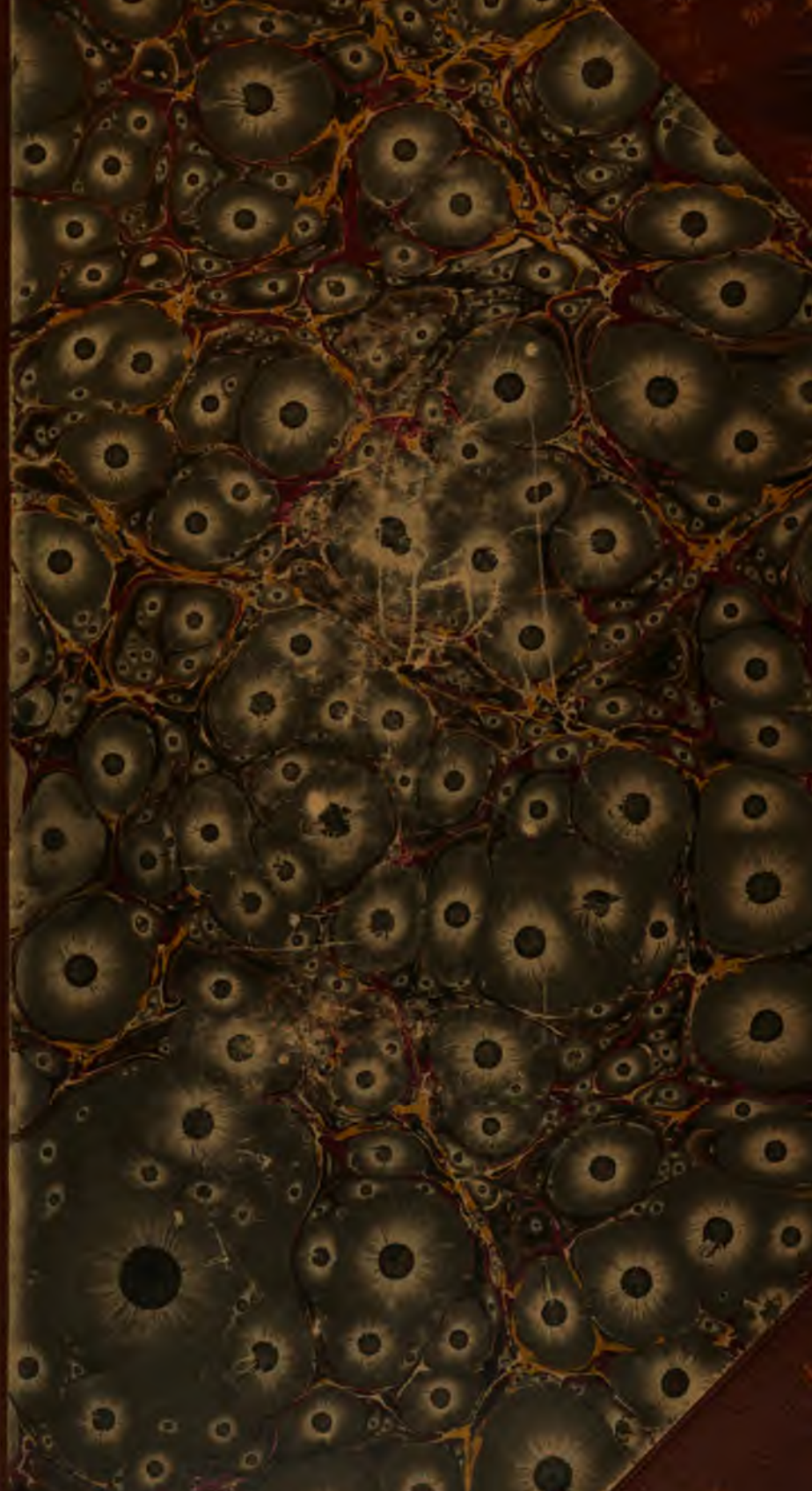
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Philol 116

Harvard College Library

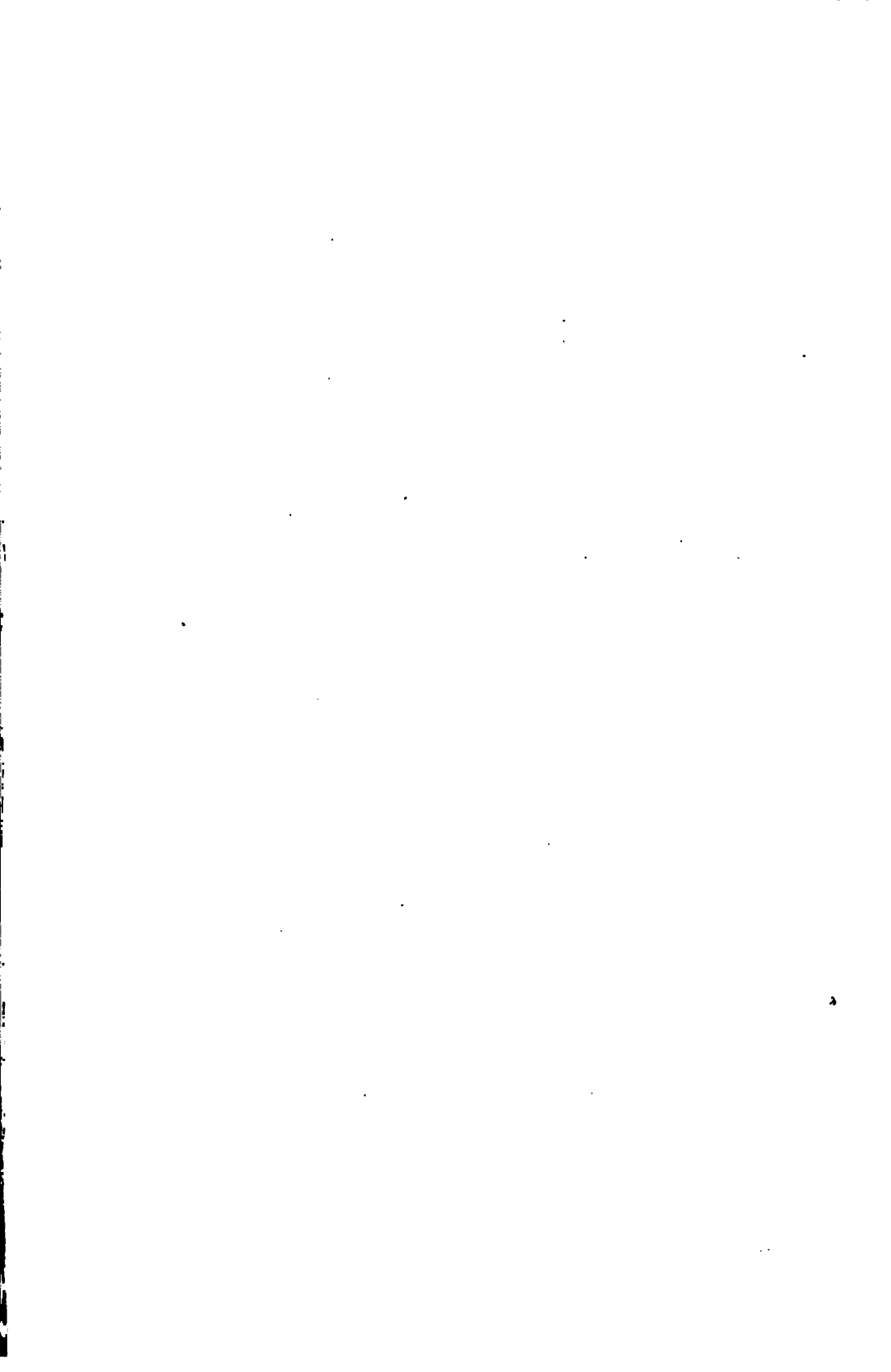
FROM THE REQUEST OF

JOHN AMORY LOWELL,

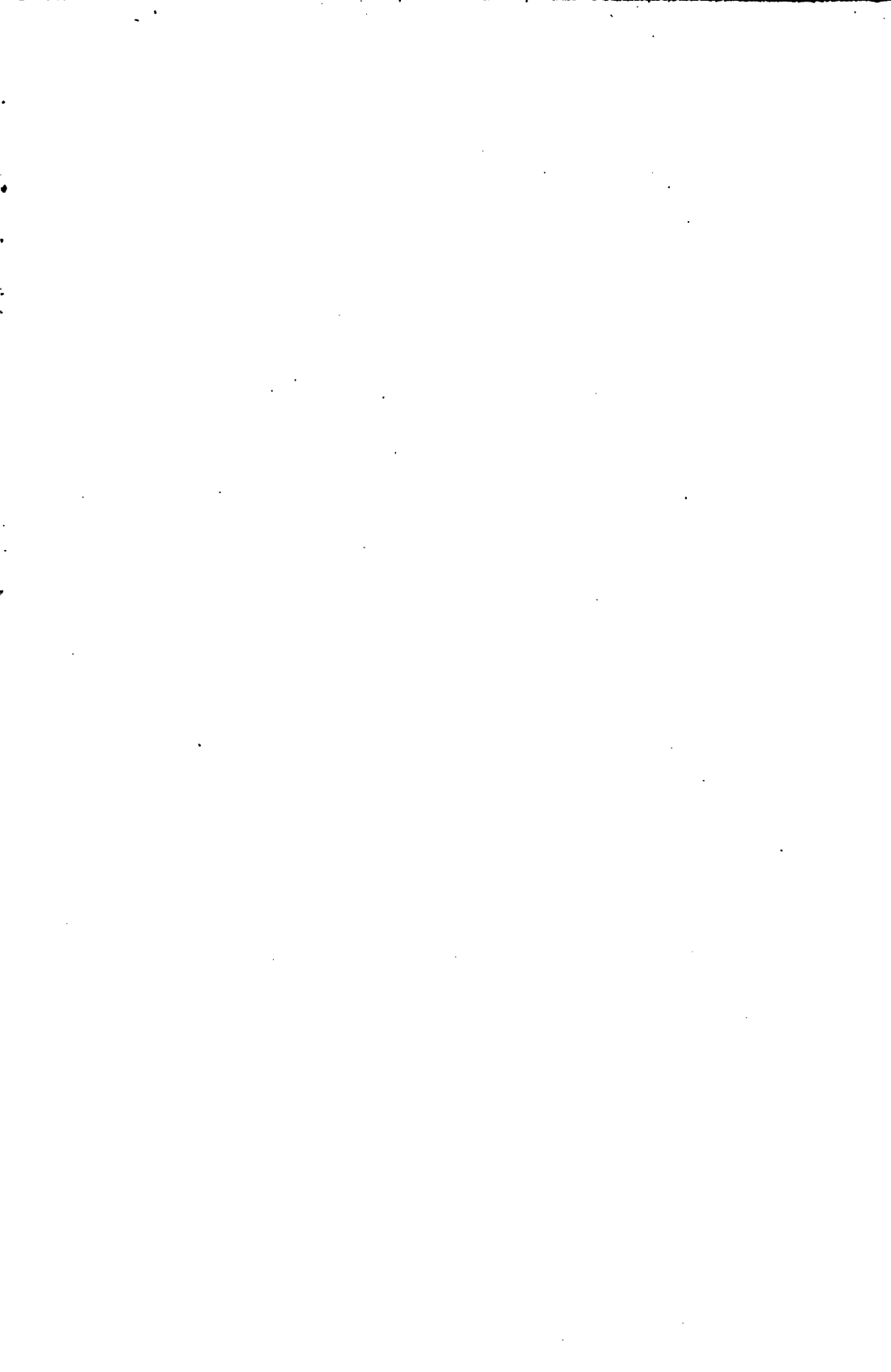
(Class of 1815).

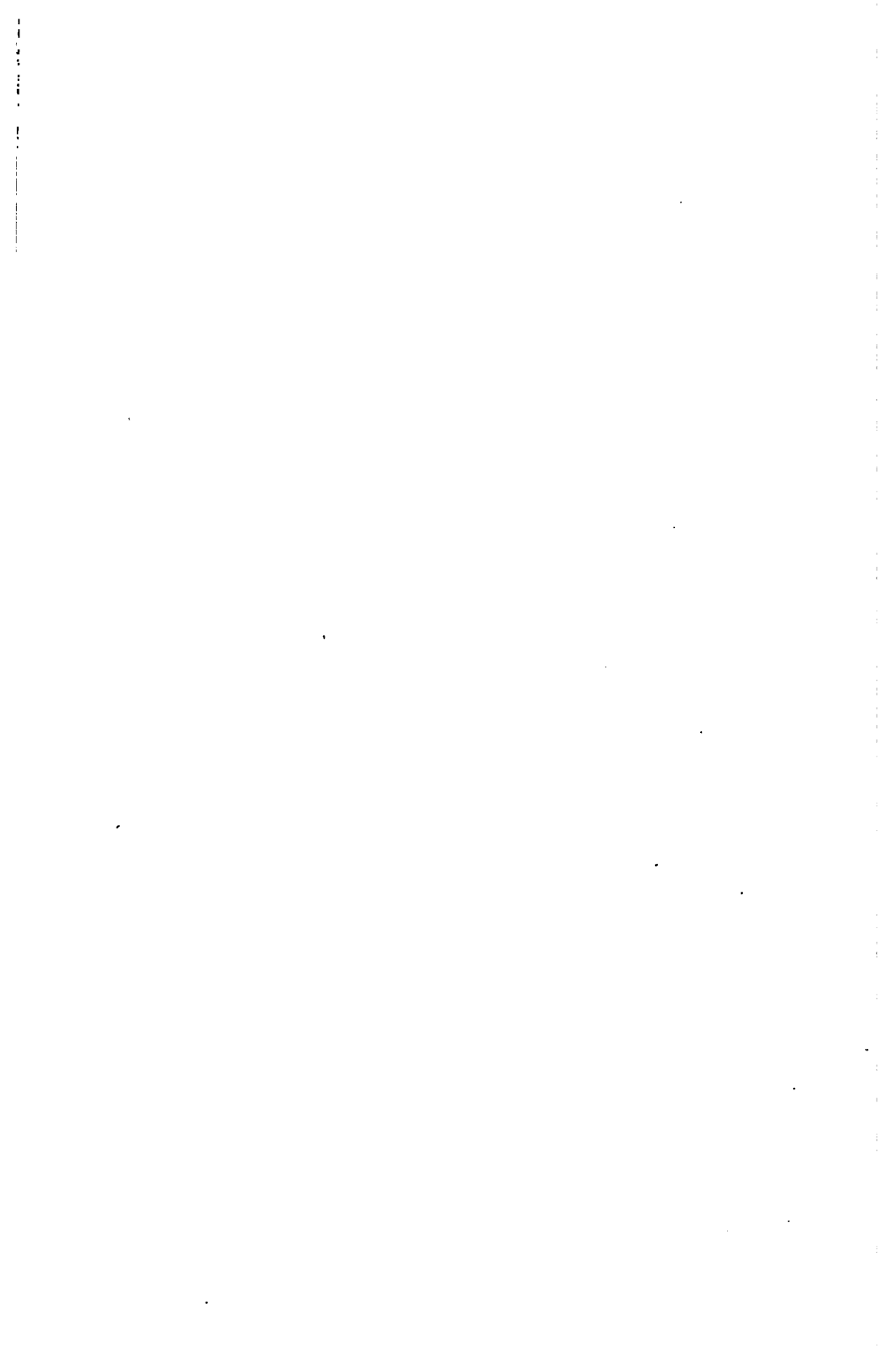
This fund is \$20,000, and of its income three quarters shall be spent for books and one quarter be added to the principal.

18 May, 1901.

EOS

Czasopismo filologiczne

Organ

TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO

Pod redakcją

LUDWIKA ŚWIKLIŃSKIEGO.

Rocznik I. — 1894.

WE LWOWIE 1894.

Nakładem Towarzystwa Filologicznego.

Z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego,

pod zarządkiem J. Puchyry.

Główny skład w księgarni Gubrynowicza i Schmidta.

EOS

Commentarii societatis philologiae

editi a

Ludovico Świkliński.

Volumen I — 1894.

Leopoli sumptibus societatis philologiae.

Apud bibliopolas Gubrynowicz et Schmidt.

Q. 116

Lowell and
(1-6)

Spis rzeczy.

	Str.
I. Rozprawy (przekłady, materiały).	
1. Petroniana, scr. Cas. Morawski	1
2. De Cn. Naevii patria atque iuris condicione, scr. Br. Kruczkiewicz	6
3. Lectionum Aesopiarum fasciculus, composuit Leo Sternbach	12
4. Quaestiones Lucretianae, scr. Mich. Jezienicki	31
5. Arystoteles o Drakonczie, nap. Stan. Schneider	59
6. Nieznany wiersz łac Szym. Szymonowicza, wyd W. Hahn	64
7. Mommsen o Horacyusza carmen saeculare, nap. L. Ćwikliński	72
8. O stroju greckim, nap. Piotr Bienkowski	77
9. Najnowsze publikacye niem. instytutu archeol., nap. P. Bienkowski	86
10. O życiu i pracach Zyg. Węclewskiego, nap. Fr. Majchrowicz	113
11. Przekład Tybulla Elegii I, 5 przez Zyg. Węclewskiego	125
12. De Liviani carminis in Iunonem reginam memoria, scr. Bron. Kruczkiewicz	127
13. De appendice Vaticana observatiuncula, scr. Th. Zieliński	129
II. Recenzye i zapiski literackie	86. 130. 194
(Spis alfabetyczny omówionych książek i rozpraw poniżej).	
III. Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych	191
IV. Sprawozdanie z czynności Tow. Zest. L. Ćwikliński ze współ- udziałem W. Hahna, J. Jędrzejowskiego, St. Bednarskiego	199
V. Dodatek :	
Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce za lata 1891—1893. Zestawił Wiktor Hahn, str. 1—22.	

Alfabetyczny spis omówionych książek i rozpraw.

	Str.
Anzeiger, Archaeologischer, 1892 (Bienkowski)	95
Arnold Th., Die griech. Studien d. Horaz (Sabat)	157
Arystoteles, Konstytucya ateńska, zob Wierzbicki.	
Beloch L., Griechische Geschichte I. (Finkel)	177
Benedictus a Cosmin zob. Pawlikowski.	
Blass Fr., Hyperidis oratt. sex cum ceter. fr. ed. Fr. Blass. (Ćwikliński)	185
Blümner H., Studien zur Gesch. der Metapher im Griech. I. (Sabat).	146
Caesar zob. Harper, Oehler, Prammer Sihler.	
Chowaniec Fr., De enuntiatorum quae dicuntur subiecto carentium usu Thucydideo (Kruczkiewicz)	164
Crusius O., Die Mimiamben des Herondas (Witkowski)	184
Czyczkiewicz A., Untersuchungen über d. III. u. XVI. B. der Odyssee (Kruczkiewicz)	162
— Untersuchungen zur II. Hälfte der Odyssee (Kruczkiewicz)	162
— Betrachtungen über Homers Odyssee (Kruczkiewicz)	162
Dembitzer Z., De rationis mutuae apud Sallustium significatione (Hahn)	168
Demosthenes zob. Kusionowicz.	
Denkmäler. Antike, II. 1 (Bienkowski)	101
Elementarbuch zob. Schenkl.	

	Str.
Georges K. E., Lexikon der lat. Wortformen (Dembitzer)	140
Georgijewskij L., Ilustrowanoje sobranije hrecz. i rymskich klassy- kow pod redakc. Georgijewskaho i Mansztejna (Luzozakowski)	158
— wyd. Kornel. Neposa	159
Gomperz Th., Griechische Denker I. II. (Skórski)	180
Gyraldus zob. Wotke.	
Harper W. K. and Tolman H. C., Eight books of Caesars Gallic War by W. K. Harper and H. C. Tolman (Bednarski)	154
Hayder L., Charakteristik des Paedagogen in der Sophokl. Elektra (Hahn)	166
Herodas zob. Crusius.	
Hertz M., Q. Horatii Flacci cc. relegit et apparatus crit. sel. instr. M. Hertz (Ćwikliński)	189
Homer zob. Czyczkiewicz, Kokorudz.	
Horatius zob. Arnold, Hertz, Rybczuk.	
Hyperides zob. Blass.	
Jahrbuch des k. deutsch. archaeolog. Instituts. Bd. VII. (Bieńkowski)	88
Ioost A., Was ergiebt sich aus dem Sprachgebrauch Xenophons in d. Anabasis? (Radecki)	196
Kochanowski zob. Witkowski.	
Kokorudz El., Ablat., loc i instrum. u Homera I. II. (Kruczkiewicz)	165
Kühner R., Ausf. Grammatik der griechischen Sprache I, 1 i 2. (Blatt)	136
Kusionowicz M., Mowa Demostenesa przeciw Arystokratesowi (Hahn)	187
Landgraf G., Grammatisch-stilistische Eigenthümlichkeiten der lat. Sprache im Gebrauche der Redetheile (Radecki)	197
Livius zob. Zieliński.	
Manitius M., Gesch. der christlich-lateinischen Poesie (Jeziernicki)	160
Mansztejn zob. Georgijewskij.	
Meyer Ed., Gesch. des Alterthums. II. (Finkel)	177
Micheli H., La révolution oligarchique des Quatre-Cents à Ath. (Dem- biński)	182
Mittheilungen, Athenische. 1892 (Bieńkowski)	101
— Römische. 1892 (Bieńkowski)	108
Nepos zob. Georgijewskij.	
Oehler R., Bilder-Atlas zu Caes. BB. de b. G. (Bednarski)	183
— Classisches Bilderbuch (Bednarski)	183
Pawlikowski I., Benedicti a Cosmin quae supersunt cc. ed I. Pawli- kowski (Heck)	170
Prammer I., C. Iulii Caesaris c. de b. G. f. d. Schulgebrauch herausge- geben v. I. Prammer (Bednarski)	152
Rybczuk Fr., Quibus grammaticis formis Horatius agentium fines in suis operibus expresserit? (Hahn)	168
Sallustius zob. Dembitzer.	
Schenkl K., Griech. Elementarbuch, 15 A (Śmiałek)	194
Sihler E. G., A complete lexicon of the latinity of Caesars Gallic War (Bednarski)	156
Sophocles zob. Hayder, Zieliński.	
Strehl W., Orientalische u Griechische Geschichte (Finkel)	177
Thucydides zob. Chowaniec.	
Tolman zob. Harper.	
Vida zob. Witkowski.	
Wierzbicki J., Konstytucya ateńska Arystotelesa, przełożył J. Wierz- bicki (Schneider)	142
Witkowski St., De vocibus hybridis apud ant poetas Romanos (Dem- bitzer)	149
— Stosunek Szachów Kochanowskiego do poematu Vidy Scaccia ludus (Bronikowski)	178
Wotke K., Iulius Gyraldus, de poetis nostrorum temporum, herausge- geben v. K. Wotke (Ćwikliński)	191
Zieliński T., wydanie Liwiusza ks XXI (Łuczakowski)	159
— wydanie Sofoklesowego Edypa Króla (Łuczakowski)	159

PETRONIANA.

I.

De Satirae, quae Petronio adscribitur, auctore, licet multa et ingeniosa protulerint viri docti, quaestionem tamen obscuram et intricatam omni iam carere dubitatione nequaquam affirmare ausim. Quamvis enim negari non possit, indolem illius Petronii, cuius mores et exitus apud Tacitum (Ann. XVI, 18 sqq.) fusius describuntur, cum indole, qualis in Satirae fragmentis conspicitur, arto affinitatis vinculo esse conexam, si tamen reputaveris ne verbo quidem in Taciti narratione libellum illum perstringi, silentium hoc necesse est scrupulum aliquem animis inicit. Quod igitur auctores recentioris aevi, qui de hac re egerunt, ut Thomas in eleganti dissertatione Parisiis edita (*L'envers de la société romaine* 1892, p. 15) et Collignon in opusculo admodum diligenter elaborato (*Etude sur Petrone*, Paris 1892) rem in suspenso reliquerunt, certitudinis omni spe abiecta, non est profecto, cur prudentem eorum cautionem reprehendas.

Libet tamen campum adhuc coniecturis patentem denuo ingredi et proprio experiri Marte, num in tantis tenebris ex ipsius auctoris narratione scintillam lucis elicere contingat. — Petronius ille, qui anno sexagesimo sexto post Chr. n. voluntaria morte diem obiit supremum, eo imprimis Neronis animum sibi devinxit, quod exquisitarum voluptatum arcanis initiatus fastidium et satietatem ab aula principis vitiosi removebat. Habebatur enim „non ganeo et profligator, ut plerique sua haurientium, sed erudito luxu“. Spernebat videlicet om-

nia, quae vulgo patebant et usu trita plebeio sensus languescentes et defessos parum excitabant, offendeaturque non vitiis, sed eo potius, quod in voluptatibus hauriendis nonnunquam contra elegantiae leges peccabatur. Homo eruditi luxus ea praesertim repudianda esse censuit, quae Molierus in celeberrima comoedia, cui *Le bourgeois gentilhomme* inscribitur, „*les incongruités de bonne chère et les barbarismes de bon goût*“ appellavit (IV, 1).

Amplissimam vero huius generis insulsiatum descriptionem famosa illa Trimalchionis cena nobis praebet, ubi inter ferculorum aenigmata, Trimalchionis molestas iactationes et ineptissimos iocos convivae paullo subtilioris palati vix a risu sibi temperare possunt. Narratur hic fabula de hominibus, qui de nihilo creverunt atque divitiarum suarum ostentatione aliorum sumptus et splendorem obscurare conabantur. Quanto vero cum fastidio viri, quibus Roma genuina exstiterat parens, in illos adventicios homines, Graeculos aut semigraecos despexerint, aestimare id possumus ex simili contemptu, quo recentiore aevo urbanitatis Parisiensis arbitri alienigenas Croesos persequuntur, quibus nomine *Rastaquouère* quasi stigma quoddam est inusum. Cuius generis hominum origo ad Trimalchionem tamquam ad patrem et exemplar antiquissimum referri potest.

In Satirae vero totius contextu descriptio illius cenae tam amplum tenebat locum, ut iam inde nescio an recte eorum opinioni firramenti aliquid accrescere statuamus, qui Taciti Petronium libellum hunc conscripsisse suspicantur. Quin enim viro eruditi luxus Trimalchionum ineptiae saepius bilem moverint, fere dubitari nequit. At is, cui Neronis „noctium... ingenia“ innotuerant, ad mores eiusmodi describendos et aestimandos auctor erat maxime idoneus.

Insignis porro „voluptatum scientia“, qualis in Satirae fragmentis conspicitur, multum valet ad opinionem hanc corroborandam. Velim enim animadvertas, non uno loco vulgi voluptates cum contemptu quodam hic commemorari, quibus venustiorum hominum oblectamenta ita opponantur, ut eruditi luxus statim recorderis. Ita quidem ea, quae c. 93 legimus:

„Vile est quod licet...

Ales Phasiacis petita Colchis
 Atque Afrae volucres placent palato,
 Quod non sunt faciles: at albus anser
 Et pictis anas renovata pennis
 Plebeium sapit e. q. s.
 Quidquid quaeritur, optimum videtur,“

quamvis Eumolpo poetae cum irrisione quadam tribuantur, arguunt tamen auctorem talium rerum curiosum et hedyphageticorum doctum existimatorem. Idem Neronis elegantiae arbiter emergit quodammodo ex illis, quae in poemate „de bello civili“ (c. 119) de luxuria Romae fusius enarrantur.

„Non vulgo nota placebant

Gaudia, non usu plebeio trita voluptas“

legimus ibi v. 7 sq., postea vero a v. 33 „ingeniosae gulae“ exponuntur incitamenta. Nonne exaudire nobis videmur vocem Petronii, consilia dantis Neroni, qui „nihil amoenum et molle adfluentia putat, nisi quod ei Petronius adprobavisset“? Similis denique „voluptatum scientia“ reconditur in versiculis aliquot deprehenditur, qui a genuino conexu dissoluti quasi disiecta membra poetae in codicibus Vossiano et Bellovacensi nunc leguntur. Nam Scaligeri iudicio, qui magnam eorum partem Petronio, Satirarum auctori, vindicaverat, ad stipulati sunt ii, qui recentiore tempore de eadem re disseruerunt. Cf. Krohnii Quaestiones ad Anthol. lat. spectantes (Halis 1887), Baehrensii PLM. IV, p. 36 sqq., Collignon, Etude sur Petrone p. 361 sqq. Sapit igitur eruditum luxum poemation, quod apud Riesium in Anthologia latina n. 479 insignitum invenimus:

Non est forma satis nec quae vult bella videri

Debet vulgari more placere sibi.

Dicta, sales, lusus, sermonis gratia, risus

Vincunt naturae candidioris opus.

Condit enim formam, quidquid consumitur artis

Et nisi velle subest, gratia nuda perit.*)

Praeterea Phalaecios priapeae indolis, quos apud Riesium sub n. 700 impressos legimus, iam Binetus Petronianos esse censuerati; Riesius eius iudicio subscripsit. Atque sententia illa

Foeda est in coitu et brevis voluptas

Et taedet Veneris statim peractae

digna est profecto arbitro Neronianae elegantiae et mire congruit elumbi principis luxuriae. Nimirum candidioris naturae opus iam non sufficebat ad torpescentes ganeonum sensus excitandos.

*) Pro *velle subest* coniecit L. Muellerus: *cultus adest*, fortasse recte. — Cf. de huius carminis Petroniana origine Collignon l. c. p. 375.

Habemus igitur in Satirarum fragmentis quaedam vestigia et frustula eiusdem „eruditionis“, qua Tacitus Petronium, Neronis amicum et consiliarium, viguisse contendit*). Quamvis vero longe absim a credendo, his observatiunculis nubila omnino esse discussa. tamen, si aliis et prolatis iam argumentis addantur, eas quoque ad quaestionem solvendam aliquid esse collaturas confido.

II.

Cum in cena Trimalchionis repositorium cum apro pilleato illatum esset, pueri caryotas et thebaicas cenantibus dividere coeperunt. Quo facto Encolpius in multas cogitationes deductus est, quare aper pilleatus intrasset (c. 41). „Postquam itaque, ait, omnis bacalusias consumpsi, decrevi interrogare etc. etc.“ Haeremus hic in voce bacalusiarum, quae omnes editores et interpretes pariter torsit. Attamen ii recte iudicasse mihi videntur, qui, ut Orioli apud Forcellinum et Georges, hoc nomine edules fructus omnigenos significari contendunt, id quod Germani *Nuschwerk* nuncupare solent. Miro autem casu etiam usus nostratium hominum, qui eius modi cenae condimenta (Gallorum *quatre mendiants*), ut ficus, caryotas, nuces uno nomine bakalie hodie quoque designant, rectam interpretandi viam quodammodo commonstrat. Quae quidem vox, unde in Poloniam pervenisset, eruere mihi non contigit; sed de italica eius origine potissimum cogitaverim. Minus vero placet Friedlaenderi opinio, qui in egregia Cenae editione p. 101 Petronii verba ita est interpretatus: „nachdem ich nun alle Möglichkeiten erschöpft hatte“ et in commentario p. 230 Buecheleri sententiam commemoravit, qui priorem vocabuli partem cum adiectivo *baceolus* (= stultus) cohaerere suspicatus est.

III.

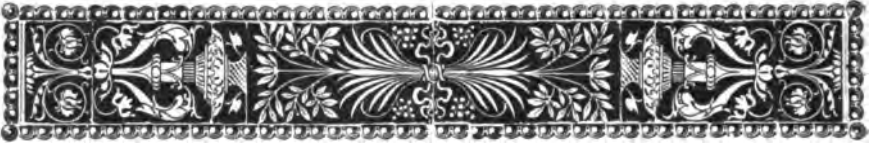
Quae fata post mortem Petronii habuerit Satirarum libellus, quam cito misere mutilatus sit et paene obrutus oblivione, qui denique

*) Auctoris satirae veram indolem lepidissima narrationis ironia luculentissime prodit. Velim animadvertas, quam saepe ineptus ille Trimalchionis luxus „lautitiarum“, sive „elegantiarum“ nomine designetur. Cf. c. 32: In his eram lautitiis; c. 34: laudatus propter elegantias dominus; c. 47: nec adhuc sciebamus nos in medio lautitiarum clivo laborare; c. 70: has lautitias aequavit cocus. — In Ascyllon usque ad lacrimas ridentem unus ex Trimalchionis colliheris acerrime invectus (c. 57): quid rides, inquit, vervex, an tibi non placent lautitiae domini mei?

auctores medii aevi et recentiorum temporum fragmenta illa inspexerint aut imitati sint, haec omnia in dissertatiuncula a. 1893 edita succincte enarravit A. Collignon. (Petrone au moyen age et dans la littérature française, Paris — Nancy 1893). Explicantur igitur ibi controversiae, quae medio saeculo decimo septimo, cum codex Traguriensis in lucem esset protractus, exarserunt inter viros doctos, fusius exponitur, quantopere Cenae Trimalchionis editio princeps, a Frambottio a. 1664 confecta, auxerit famam Petronii. Inter admiratores et imitatores Petronii frustra tamen quaesivi nomen celeberrimi comoediarum scriptoris Molieri, cuius fabula *Le bourgeois gentilhomme* acta est a. 1670. Quod quidem mea opinione silentio praeteriri non debuit. Nam ne id praemam, quod in hac comoedia homo a Trimalchionis stirpe oriundus deluditur, insunt quaedam in ipsius fabulae compositione, quae scaenas a Petronio vividis coloribus depictas in mentem revocant. — Cantu, saltatione et omnigenis sonis perstrepunt usque parietes aedium Trimalchionis. „ad symphoniam“ affertur ille in cenationem (c. 32), „ad symphoniam“ auferuntur repositoria (c. 36), mundantur quoque „ad symphoniam“ mensae (c. 47); servi eius cantant, licet molestissima exsequantur officia c. 31. 33. 35., denique dominus ipse in balneo ducit os ebrium et „coepit Menecratis cantica lacerare“ (c. 73). — Simili vero morbo vel insania laborat Jourdain Molieri. Ab initio fabulae usque ad calcem deverbis cantibus et saltationibus identidem interpellantur, comicus ille senex novicias vestes induit „a la cadance de toute la simphonie“ (A. II, 5), coqui, postquam cenam paraverunt, choreae indulgent, ipsam inter cenam cantatur usque ad nauseam. Sicuti enim in domo Trimalchionis artes et litterae condimentum convivii praestant, ita quoque in fabula Gallica artem musicam ad viles has partes detrusam invenies. „C'est merveilleusement assaisonner la bonne chère que d'y mesler la musique“ (IV, 1). In quarto igitur comoediae actu, qui totus cena expletur, musices haec intemperantia maximos movet tumultus. Molierum vero hac in re secutum esse exemplum nuper inventae Cenae Trimalchionis, admodum est probabile. Quod si recte statui, inter praecipuos Petronii imitatores erit ille numerandus.

Scripsi Cracoviae.

Casimirus Morawski.

De Cn. Naevii patria atque iuris condicione.

Cn. Naevium, Belli poenici auctorem, inde a saeculo XVI praeter Clusmannum et Berchemum omnes, qui de eius vita scripserunt, in Campania natum esse narrant; Clusmannus ¹⁾ atque Berchemus ²⁾ eundem civem romanum fuisse Romaeque natum esse censent. In eorum numero, qui Naevium Campanum fuisse putant, Baehrius ³⁾ eumque secutus Schuettius ⁴⁾ poetam, Graecum genere, in Campania genitum fuisse suspicantur, ceteri ⁵⁾ Mommseno ⁶⁾ praeunte eo potissimum inclinant, ut eundem Latinis quidem ingenuisque parentibus in Campaniae colonia quadam latina natum esse neque tamen civem romanum optimo iure fuisse perhibeant.

Res mihi videtur digna, quae retractetur; nam et genus condicioque poetae, qui genuinae gentilisque poesis romanae conditor vere dici potest, ad origines eiusdem poesis recte aestimandas nonnihil confert, et nuperrime in hac quaestione ea praevaluit opinio, quae etsi ferri potest, tamen non est veri simillima. Neque ego in hac re multa

¹⁾ Cn. Naevii, poetae romani, vitam descripsit cett. Jenae 1843.

²⁾ De Cn. Naevii poetae vita et scriptis. Monasterii 1861.

³⁾ Geschichte der roem. Litteratur.

⁴⁾ De Cn. Naevio poeta. Herbipoli 1841. Particula prima.

⁵⁾ Bernhardy, Grundriss d. roem. Litt. 5 A.; Teuffel-Schwabe, Gesch. d. roem. Litt. 5 A. I § 95; O. Ribbeck, Gesch. d. roem. Dichtung I, 20; Schanz, Gesch. d. roem. Litt. (Müller's Handb. d. cl. Alterth.) I, 26,

⁶⁾ Roemische Geschichte I, 6 Aufl. Berl. 1874, p. 899*.

novaque argumenta ad convincendos legentium animos apta allaturum me esse confido, sed plerumque eis, quae alii iam protulerant, quasi sub unum conspectum collectis atque dispositis aequis iudiciis sententiam meam probari posse spero.

Ac primum Naevium Graecum non fuisse et nomen et fere omnia, quae de eius vita rationeque poesis ab eo tractatae traduntur, satis declarant. Unde linguam graecam didicerit, nescimus; hoc tamen ex multis vestigiis colligi potest notitiam eius linguae iam antiquitus inter Romanos non adeo raram, inde a Pyrrhi bello etiam vulgatam fuisse. Sed ne in Campania quidem natus esse videtur Naevius, siquidem inde, quod Gellius (N. att. I, 24, 2) epigramma ab ipso scriptum plenum esse superbiae campanae dicit, nihil eius modi concludi potest. Nam ut perfidia punica (Liv. XXI. 4, 9; XLII, 47, 7; Cic. de leg. agr. II, 35, 95; Florus Epit. II, 11, 11), ita superbia campana (Cic. de leg. agr. II, 35, 95; post red. in sen. 7, 17; Liv. IX, 6, 5; Sil. Ital. VIII, 545) apud Romanos in proverbio erat, unde etiam homo extra Campaniam natus facile plenus superbiae campanae appellari poterat, aequae ac siquis apud nos aliquem plenum subtilitatis atque diligentiae germanae dicat, inde eundem esse Germanum non sequitur. Ceterum superbiam illam Romani imprimis ipsius Capuae urbis incolis imputasse videntur, ita ut si ex Gellii verbis de Naevii patria concludere liceret, Capuae potissimum natus esse videretur.

Sed si aut Capuae aut in colonia quadam Campaniae latina natus esset Naevius, vix fieri potuit, ut hoc ab antiquis reticeretur, cum Livii Andronici, Ennii, Plauti aliorumque huius aevi poetarum patria a Sto. Hieronymo secundum Suetonium satis diserte nuncuparetur. Nonne illud silentium inde ortum esse veri simile est, quod poetarum alienigenarum patria notabatur, Naevii, utpote Romani Romaeque nati poetae, inde ab initio praetermittebatur, quippe quae aequalibus satis nota minimeque notabilis fuisset? Etenim eadem ratione factum esse videtur, ut Catonis maioris, M. Varronis, Lucilii, Ciceronis incunabula memoriae proderentur, Fabii Pictoris, Gracchorum, C. Iulii Caesaris in occulto manserint. Quin etiam Gellius, ut est in omnibus rebus et curiosus et dicax, cum saepius de Naevio scriberet, si eum Campanum fuisse alicubi traditum invenisset, vix sibi temperasset, quominus eam rem accuratius exponeret.

Accedit, quod Naevius Romae ea condicione degisse videtur, ut neque alienis opibus ad vitam sustentandam egeret, neque cuiquam civi romano iure concederet. Suetonius libri de grammaticis

cap. 1 eximit eum satis diserte ex numero poetarum semigraecorum, quos Romae primos grammaticam docuisse refert, neque usquam quicquam traditur, quod eum quaestum aliquem fecisse aut operam suam lucri causa locasse indicet. Quae cum de Livio Andronico, de Ennio Plautoque memoriae mandarentur, vix fieri potuit, ut de Naevio, qui nobilitati in odio fuisset, non proderentur. si re vera ita fuisset. Livius Andronicus atque Ennius in clientelam nobilium sese receperunt, de Naevio non solum nihil eius modi accepimus, sed etiam pluribus antiquorum scriptorum testimoniis (Gell. N. A. III. 3, 15; VII, 8, 5; Pseudoasc. ad Cic. Verr. act. prim. 10, 29; Hieronym. chron. ad an. 1816=201 a. Chr) edocemur, eundem liberius in nobilissimos potentesque Romanos carminibus invehi solitum esse. Ac faciebat quidem centum fere annis post idem C. Lucilius, Suessa Aurunca ortus, fecitque impune, eques tamen erat Romanus Scipionisque Aemiliani amicitia protegebatur.

M. Varro teste Gellio (N. A. XVII, 21, 4) Naevium primo punico bello stipendia fecisse memoriae prodidit; unde necessario quidem non sequitur. veri simile tamen est eum legionarium militem fuisse, quoniam in sociorum auxiliis eum militasse Varro non adnotavit. Adde quod Gellius (N. A. III, 3, 15) Naevium ex vinculis, in quae propter probrosa carmina coniectus esset, a tribunis plebis exemptum esse narrat: iam facile civem romanum plebeiumque eum fuisse suspicabere, quoniam illo tempore tribuni plebis sociis Latinisque auxilium tulisse non videntur. Ceterum animus ille, quo poeta et sui aevi homines resque publicas audacter carminibus perstringebat et memoriam rerum a Romanis gestarum primus cum epico carmine tum etiam fabulis scaenicis studiose recolebat, vere romanum civem prodere testarique videtur. Eodem ducit testimonium, quod Cicero duobus locis (De orat. III, 12, 44 sq; Brut § 60) de lingua carminum Naevianorum facit. Nam et urbanum et purum et plane cum aequalium Romanorum sermone consentiens Naevii genus dicendi fuisse scribit, et cum altero loco Plautum et Naevium puri sermonis latini, quo Romani, Romae urbis incolae, etiam doctissimis ceterarum urbium latinarum incolis praestent (de orat. III, 11, 43), exempla proponat, altero tamen solum Naevium nuncupat, ita ut Naevium ipsi Plauto in hoc genere praeferre videatur. Qua sermonis latini elegantia nativoque colore etiam ipse Naevius in epigrammate a Gellio (N. A. I, 24, 1) servato gloriatum esse traditur.

Iam si fortasse quaeris, fueritne Romae temporibus illis gens Naevia, ex qua ortum esse nostrum poetam credibile esset, post ea,

quae Clussmannus (pg. 9 sq.) et Berchemus (pg. 12 et 17) attulerunt, de ea re non est dubitandum. Inter alia gentis Naeviae vestigia Livius l. XXIV c. 40 commemorat a. 214 a. Chr. n. Q. Naevium Cris- tam, praefectum sociorum, satis autem constat praefectos sociorum vulgo e civibus romanis a consulibus creatos esse (Conf. Liv. XXXIII, 36, 5); idem Livius l. XXXVIII c. 56 a. 185 a. Chr. n. mentionem facit M. Naevi, tribuni plebis. Quod si plebeiam gentem Naeviam Romae tum temporis fuisse inde colligi potest, ne patricia quidem eiusdem nominis gens antiquitus defuisse videtur, siquidem nomen Navii illius Atti, qui Tarquinio Prisco regnante Romae augur fuit (Liv. I, 36), eiusdem atque Naevii originis est, similiter ac Caeciliae gentis nomen interdum Caeciliae formam in inscriptionibus induit, vel ut Sae- turnus pro Saturnus, Augustus pro Augustus ibidem hac illac legimus. (Conf. formas Gnaivos, Gnaeus, gnavus, navus, navare, naevus; Vaniček, Etymolog. Woerterb. d. latein. Spr. 2 edit. p. 76). Sed, ut est, poetam nostrum fuisse plebeium, Romae natum ac fortasse in numero eorum, quorum „infantia caelum hausisset Aventini“, ex odio, quo in nobilitatem flagrabat, una cum Clussmanno atque Berchemo colligo.

Restat, ut pauca, quae contra opinionem, quam amplexus sum, aut proferuntur aut proferri possunt, singilatim diluam. Mommsenus putat facilius explicari, quo modo fieri potuerit, ut Naevius primum in vincula coniceretur, deinde etiam Roma pelleretur, si eum civem romanum non fuisse concedamus. At idem etiam civi romano legitime accidere potuisse multa declarant. Nam Cicero de rep. IV. 10, 12 (conf. Tusc. disp. IV, 2, 4) refert lege duodecim tabularum capite sanctum fuisse, si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri. Horatius Epist. II, 1. 153 malorum probrosorumque carminum conditores etiam fustuario antiquis temporibus Romae coercitos esse indicare videtur, neque unquam eius modi contumelias impunes fuisse idem Sat. II, 1, 81 sqq. declarat. Quod si C. Julius Caesar, praetor a 62 a. Chr. n., L. Vettium, quod se apud Novium Nigrum quaestorem societatis cum Catilina initaes simulasset neque id declarare potuisset, et ipsum et Novium quaestorem, quod compelli apud se maiorem potestatem passus esset, in carcerem coniecit (Sueton. div. Jul. 17), certe idem in Naevium civem duobus fere saeculis ante, cum etiam tum magistratus plus valeret, licuisse consuli aut praetori romano facile perspicimus. Nam a trium- viris quidem capitalibus Naevius in vincula propter assiduam maledi-

centiam et probra in principes civitatis iactata coniectus esse dicitur (Gell. N. A. III, 3, 15), sed nihil impedit, quominus triumviros iussa praetoris aut consulis exsecutos esse putemus. Ad populi iudicium Naevius non provocasse videtur, quoniam fore, ut absolveretur, desperasset; nam etiam ex vinculis a tribunis plebis tum demum liberatus esse fertur, cum duabus fabulis in carcere scriptis ea, quibus multos ante laeisset, diluisset. Ceterum de tota hac causa tam exilis servata nobis est memoria, ut singula coniectando persequi vix e resit; qui tamen fieri potuisse negant, ut Naevius, si civis romanus fuisset, propter probrosa carmina ab ipso scripta et in vincula coniceretur et postea Roma pelleretur, oblivisci videntur aureum illud ad populum provocandi ius non aequè profuisse civibus potentibus atque humilibus, ex quorum numero Naevius certe fuit. Qui vero Naevium iure latino Romae degisse asseverant, respicere videntur imprimis locum illum Pauli (epit. Festi 36, 2), quo Naevius latinus poeta adpellatur. Sed sicuti latine loqui, latine scire plerumque inde ab antiquissimis temporibus eadem vi usurpabatur atque romana lingua loqui, romanam linguam callere (conf. Cic. de or. III, 13, 48), unde etiam ipse Naevius post ipsius mortem Romanos oblitos esse loquier lingua latina in epigrammate illo scripsisse fertur, ita latinus poeta apud Paulum idem valet atque romanus, praesertim cum hoc loco Paulus procul dubio non originem ipsam Naevii sed linguam carminum eius respiciat. Quod denique superest, supervacaneum fortasse videbitur quaerere, egeritne Naevius ipse fabulas suas in scaena, quoniam ita fuisse neque veteres diserte tradant et Mommseno neganti plerique adsentiantur. Sed tamen si Livii historici verbis fides est danda, qui VII, 2, 8 Livii Andronici temporibus omnes carminum suorum scaenicorum etiam actores fuisse commemorat, etiam Naevium in eo numero fuisse veri simile est. Neque tamen, si ita erat, inde sequitur, eundem civem romanum non fuisse, quoniam, quo tempore lex illa, quae civem in scaenam prodire vetabat (conf. Corn. Nep. praef. § 5), lata sit nescimus et ab iuvenibus civibus romanis principio aliquamdiu in scaena ludicra acta esse idem Livius (ib. §§ 5 et 11) testatur. Quod si etiam Augusto imperante institutum manebat, ut Atellanarum actores nec tribu moverentur et stipendia tamquam expertes artis ludicae facerent (Liv. ibid. § 12), concedendum est Berchemo (p. 11), fieri potuisse, ut idem institutum Naevii tempore Romae aequè atque apud Graecos etiam ad cetera fabularum genera pertineret. Neque enim principio Romanos in artes ipsas praecocu-

pato inimicoque animo fuisse, sed pravis artificum moribus temporis decursu factum esse, ut leges iniquae contra artificia ferrentur, vel inde coniectare licet, quod ex nobilissimo genere ortus Fabius ille circa a. 300 a. Chr. n. Salutis templum manus suae picturis ornare non dedignatus est (Plin. N. h. XXXV, 4, 7. Conf. L. Mueller, Q. Ennius, Petersburg 1884, p. 14 sqq.)

LEOPOLI.

Br. Kruskievics.

Lectionum Aesopiarum fasciculus.

Fabularum Aesopiarum sylloge Augustana (A), quamvis et inventionis laude et verborum compositione et incorrupta sermonis integritate aliis ¹⁾ longe praestet, permultis tamen vitiis adeo inquinata est, ut opus periculosae aleae plenum suscipiat, si quis verba scriptoris a corruptelarum sordibus iudicando purgare adgrediatur. Itaque peropportune contigit, ut ex bibliothecae Parisinae tenebris nuper²⁾ codex M (Suppl. Gr. n. 690) in lucem emergeret, quo 235 fabularum corpusculum continetur, arcto propinquitatis vinculo cum conlectione Augustana coniunctum.

Quam rationem in textu recensendo secutus sim, ita nunc exponere placet, ut speciminis loco una fabella (A 150) uberius tractetur:

Ἀριστὶς ἐν ὁδοῦ τινα ἀποκτείνας, ἐπειδὴ παρὰ τῶν ἐπιτυχόντων ἐδιώκετο, καταλιπὼν αὐτὸν ἔφυγε. Τῶν δὲ ἄντικρυς ὁδεύόντων πυνθανομένων αὐτοῦ, τίμη μισοῦσμένους ἔχει τὰς χεῖρας, ἔλεγεν ἀπὸ συκκαμίνου καταβεβηκέναι· καὶ ὡς ταῦτα ἔλεγεν, ἐπελθόντες οἱ διώκοντες αὐτὸν καὶ συλλαβόμενοι εἰς τινα συκκαμίνον αὐτὸν ἐσταύρωσαν. Ἡ δὲ συκκαμίνος ἔφη.

¹⁾ In censum veniunt inprimis Furiae corpus Florentinum (F) et fabularum thesaurus, quem Corais (C) adornavit. Halmius (H) plures codicis Augustani fabulas ex editione Schneideriana (S) delibavit.

²⁾ Rozprawy Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie, vol. XXI p. 320 sqq.

‘ἀλλ’ ἔγωγε οὐκέτι ἕλθομαι πρὸς τὸν σὸν θάνατον ὑπηρετοῦσα· καὶ γὰρ
 ἄν αὐτὸς φόρον κατειργάσω, τοῦτον εἰς ἐμὲ ἔξαιμάτωσας’.

Οὕτως πολλὰ καὶ οἱ φέροι χρῆστοί, ὅταν ἐπὶ τινῶν ὡς φαῖλοι
 διαβάλλωνται, κατ’ αὐτῶν ποηγεῖσθαι οὐκ ὀνοῦσι:

Libri Parisini varietas haec est (M 147):

Παρά] ἐπὶ M cf. n. 9 ὑπὸ τῶν ἐκείνου συγγενῶν ἐδιώκετο, 74 διω-
 κομένη ἐπὶ κρηγῶν, 92 ὑπὸ λίκου κατεδιώκετο, 105 διωκόμενος ἐπὶ ὁ
 δελφῖνος, 223 διωκόμενος ἐπὶ λέοντος cll. n. 15. 24. 25. 26. 30. 33.
 34. 40. 42. 44. 46. 60. 62 (bis). 73. 74. 78 (bis). 79. 80. 84. 105
 112. 114. 115 (bis). 117. 131. 132. 145. 147 (ὅταν ἐπ’ ἐνίων-διαβάλ-
 λωνται). 151. 156. 159 (bis). 167 (bis). 169 (bis). 173. 174 (bis). 175.
 181. 185. 187. 193 (bis). 199. 202. 204. 221. 223. 227. Passiva verbi
 forma cum praepositione παρά coniuncta occurrit n. 59 εἰεργετηθεὶς
 παρ’ (ἐπ’ A 61) αὐτῆς et 193 ὠφελούμενος παρ’ αὐτοῦ. Praepositio ἐπὶ
 delitescere videtur n. 35 ἐπειδὴ ἀπὸ (παρὰ A 34 et F 31, πρὸς C 15)
 τῶν ἰατρῶν ἀπηλλίσθη. Vix enim provocari potest ad n. 6 ἀπὸ τοῦ
 δέριματος φαίγη et 38 ἀπὸ τοῦ σώματος καταφαίνεται neque ullum mo-
 mentum adfert n. 120 ἔρμαιον εὔρηκα, ἐξ οὗ καὶ ἀπόλλυμαι.

Ἐπιτυχόντων] παρατυχόντων M cf. n. 34 καὶ τοῦτον [τοῦς] μάρ-
 τυρας ἔφρασκε παρέξασθαι τοὺς παρατετυχηκότας¹⁾, 158 τῶν δὲ
 παρατυχόντων τις θεασάμενος εἶπεν, 170 τῶν δὲ παρατυχόντων
 τινὸς εἰπόντος πρὸς αὐτόν, 202 συνέβη δὲ αὐτῇ—ἐπὶ τινος τῶν παρατυ-
 χόντων συλληφθῆναι. Ceterum ἐπιτυχόντων Schneider ex Reiskii coniec-
 tura recepit, A ἀποτυχόντων exhibet, quae lectio ineptissima est. Ex M

1) A 33 minus recte ἀνδρας subicit. In παρόντας abiit παρατυχόντας apud
 Halmium n. 203 (= C 14) πρὸς ταῦτα δὲ καὶ μάρτυρας τοὺς ἐκεῖ παρόντας ἔλε-
 γεν ἔχειν. Mendi originem enuntiatum quod sequitur detegit: τῶν δὲ παρόντων
 τις ὑπολαβὼν ἔφη, quo de cf. M 34 τῶν δὲ παρόντων τις ὑποτυχὼν ἔφη πρὸς
 αὐτόν. Sed n. 27 ἑτέρα δὲ ἀλώπηξ τῆδε παροῦσα, ὡς ἤκουσεν αὐτῆς τὸν στεναγμόν,
 προσελθοῦσα ἐπυνθάνετο τὴν αἰτίαν legendum παροῦσα cum A 24 et C 158 (quo
 loco perperam τὴν ὁδὸν παροῦσα pro τῆδε παροῦσα traditur) cf. F 12 διερχομένη
 et in corpusculo nostro n. 25 εἰ τεθῆται ἀλώπεκα τῆδε παροῦσαν, 68 ἕως
 οὗ συνέβη ἄμαζαν τῆδε παροῦσαν ὀλέσαι αὐτόν. Idem verbum ex A 145 resti-
 tuti n. 142 ἀλώπηξ δὲ περιούσια, ὡς ἐθεάσατο τοὺς μὲν παρεμμένους, τὸν δὲ νεβρόν
 ἐν μίση κείμενον, ἀραμμένη αὐτόν διὰ μέσων αὐτῶν ἀπηλλάττετο cf. n. 41 ὄδυρομένου
 δὲ αὐτοῦ καὶ βοῶντος παριών τις, ὡς ἤκουσε τὸν στεναγμόν, προσελθὼν καὶ μαθὼν
 τὰ συμβεβηκότα ἔφη πρὸς αὐτόν, 91 ἀλώπηξ δὲ παροῦσα, ὡς ἐθεάσατο αὐτόν, εἶπεν,
 190 τοῦ δὲ ὀνηλάτου πῶβῶθεν ἐστῶτος καὶ γελῶντος λίκος παριῶν ἐθεάσατο καὶ
 πρὸς αὐτόν ἔφη cll. n. 117. 149. 168. In mendosa lectione παροῦσα conspirant C
 39^a et 39^b, eandemque significat παροῦσα in corpore Florentino n. 96 cf. M n. 41
 καὶ δήποτε περιῶν εἰς τὸ προάστειον, ubi περιῶν rescribendum cf. n. 94. 163.
 166. 235 cll. n. 62. 151. 158. 187.

unum¹⁾, vocis ἐπιτυχεῖν exemplum promi potest n. 16 εἶγε περιττοτέρας αὐταὶ τμηλείας ἐπιτυχοῦσαι καταλείπουσιν αὐτόν, — praeterea ἐπιτυχοῦσα et ἐπιτυχῶν A 10 et 146 substituit n. 1 ἐκ δευτέρου δὲ αὐτῷ περιτυχοῦσα et 143 λέων περιτυχῶν λαγωῶν κοιωμένῳ, ubi nostrae sylloges memoria longe praestat cf. n. 8 ὡς περιέτυχε τραγωδοῦ προσωπεῖον, 26 ὡς περιέτυχε (ὡςπερεὶ ἔσχε M) πέρδικι τιθασῆ πωλουμένῳ, 39 ὡς περιέτυχε τῷ ἀρότρῳ, 151 περιτυχῶν δὲ ἐρωδιῶ, 154 [τὸ] δὲ ἀρξάμενον ἔλεγε, πρῶτον μὲν μὴ βεβουλησθαι αὐτῷ περιτυχεῖν, 176 περιτυχῶν δὲ πύρα, 191 λέοντος δὲ περιτυχόντος αὐτοῖς, 225 καὶ δὴ τις περιτυχῶν κύνῳ πωλουμένῳ. Eodem fere sensu n. 149 habes: Ἰππῳ δὲ συντυχῶν cf. insuper n. 1 ἐπειδὴ κατὰ τινα συντυχίαν ἐπήτησε et 2 ἡ δὲ τὴν συντυχίαν (δυστυχίαν male A 9 et F 4) ἀσμενισαμένη.

Καταλιπῶν αὐτόν] καταλιπῶν αὐτόν αἰμαγμένον M, ubi corrigendum: ἡμαγμένον. Augmentum prave omittitur etiam n. 5 αἰτιάτο²⁾, 13 κύλιε, 47 προσετιάτο³⁾, 67 διαεῖχθαι, 141 περιελίττετο, 162 εἰςδνον, 175 προσδεχόμεθα, — prave adicitur n. 1 διηλέχθη, 46 μετεπαρέδωκε, 50. 99. 171 ἀπεκατέστησεν. — N. 156 ἐκβέβλητο in ἐβέβλητο mutavi cum A 157, C 106, F 257 cf. n. 71 ἐπεποιθεῖν, 82. 116. 117 et 234 ἐκεκράγει, 172 ἐπεπτῶκεις, — sed n. 135 καθεστήκεσαν retinui (εἰστήκει habes n. 51. 63 bis. 69) similique ratione ductus n. 2 pro καταβέβηκας recepi καταβεβήκεις ex A 9, ubi κατεβεβήκεις certatim temptabat Corais (p. 283, 14) et Halmius (n. 45). Deinde n. 72 ὕρωρᾶτο servo nihil auctoritate formarum ἑώρα (221), ἑωρακῆναι (25), ἑωρακῶς (13), ἑώρων (103. 137), ἀνέφωξεν (139) motus, n. 105 remansit συνεξώσθη, n. 65 ὠνοῦντο, n. 229 ὠνήσατο. Codicem M spectans edidi: εἶρον (176), εἶρες (66), εἶρε et εἶρεν (30. 84. 149. 176. 229), εἶρον (10. 21. 114), εἶρέθη (2), εἶρηκα (66. 120), εἶρηκαμεν (66 bis), εἶρηγται (133), — ἤελαβήθη (141), ἤεχετο (35), ἤεξάμην (49), ἤεξατο (30. 49. 50. 176. 178), ἤεχαρίστησα (25), κατηστώχησαν (72), duplicem augmenti rationem in verbis βούλεσθαι et δύνασθαι expressi cf. ἐβούλου (139: ἐβουλεύου M), ἐβούλετο (3. 181)), ἐβουλήθη (80. 107. 109. 117. 138. 150. 171), ἤβουλήθη (108), ἤβουλήθη (23); — ἐδύναντο (77), ἠδύναντο (23. 27. 52. 53 bis. 106. 140. 152), ἠδύναντο (148. 149), ἠδυνήθης (56),

¹⁾ Perperam n. 14 ἐπιτυχῶν pro ὑποτυχῶν inrepsit cf. p. 22 infra.

²⁾ Cf. n. 86. 140. 150 ἠτιάτο, 172 ἠτιάω. Adde ἀνήρησο (198), ἀπίηται (57. 151) ἐξήτουν (148: ἐξήτουν M), ἐπήρει (116), ἦοθετο (210), ἦται (13. 81. 89), ἦτουν (220), παρήρει (2. 24. 66. 78. 144. 152. 186), παρήρεσαν (25. 58), παρήρουν (198).

³⁾ Cf. n. 98 εἰστία, ac similiter ἀντίεχε (180), ἀπειργάσω (147), ἀπέχετο (106), εἶλον (21 et 45). εἶχε (15 ex supplemento), εἶχες (2. 25. 83), συνεἶχε (64) συνεἶχετο (172. 174). Falso εἰλωμένως pro ἠλωμένως extat n. 190.

ἔδιννῆθη (143), denique semper ἔμελλον (71) et ἔμελλε sive ἔμελλεν (5. 105. 123. 130. 143. 164. 193. 225), nusquam ἔμελλον et ἔμελλε(ν) exhibui. — Ad κατάσσειν pertinet n. 13 κατέασσε, formae κατεάσσειν (53: κατεάσειν M), κατεασσόμενα (221; κατασσόμενα M, κατεασσόμενα F 180, ασόμενα cum lacunae nota A 213), κατεάσσεσθε (ibid.) vocem κατεάσσω significant cf. Lobeckius, Paralip. Grammaticae Graecae (1837) p. 400. Perinde n. 12 ἤθελῃσε legitur, sed n. 2 θελήσῃς et θέλησον, 116 θέλων, 177 θέλει, 207 θέλεις, 218 θέλουσιν.

Ἔφυγε] ἔφευγε M cf. n. 16 παισαμένου δὲ τοῦ χειμῶνος, ἐπειδὴ πάσας ἐπὶ νομῆν ἐξήγαγεν, αἱ ἄγρια ἐπιλαβόμεναι τῶν ὄρων ἔφευγον, 197 ὅτε πρώτως (rectius A 191 πρώτον) κάμηλος ὤφθη, οἱ ἄνθρωποι φοβηθέντες καὶ τὸ μέγεθος καταπλεγέντες ἔφευγον cll. n. 2 ἡ ἀλώπηξ ἀναλομένη διὰ τῶν σκελῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ὤμων καὶ τῶν κεράτων ἐπὶ τὸ στόμα τοῦ φρέατος εἰρέθη καὶ ἀνελθοῦσα ἀπὸ πηλᾶ ττετο, 138 ὃ δὲ ἔλθων καὶ θεασάμενος λέβητάς τε πολλοὺς καὶ ὀβελίσκους μεγάλους, τὸ δὲ πρόβατον οὐδαμοῦ, μηδὲν εἰπὼν ἀπὸ πηλᾶ ττετο, 142 ἀλώπηξ δὲ περιούσια (l. παριούσια), ὡς ἐθεάσατο τοὺς μὲν παρεμμένους, τὸν δὲ νεβρόν ἐν μέσῳ κείμενον, ἀραμένη αὐτὸν διὰ μέσων αὐτῶν ἀπὸ πηλᾶ ττετο, — 25 ἀλώπηξ ἰδοῦσα αὐτοὺς ἀπαλλαγέντας ἐξελθοῦσα ἀπὸ ροφῶντι ἐπορεύετο, 149 μὴ δυνάμενος δὲ αὐταῖς τροφῇ χρῆσασθαι καταλιπὼν ἀπῆει. Aoristi testimonia suppetunt n. 124 κίων εἰς τι μαγειρεῖον εἰσελθὼν τοῦ μαγειροῦ ἀσχοληθέντος καρδίαν ἀρπάσας ἔφυγεν, 125 κίων θηρετικὸς λέοντα ἰδὼν τοῦτον ἐδίωκεν ὡς δὲ ἐπιστραφεὶς ὁ λέων ἐβρυχήσατο, φοβηθεὶς εἰς τοῦπίσω ἔφυγεν, 143 μεταξὺ δὲ θεασάμενος ἔλαφον παριούσαν ἀφείς τὸν λαγῶν ἐκείνην ἐδίωκεν ἔμενον ὅν παρὰ τὸν ψόφον ἐξαναστὰς ἔφυγεν, 223 ταῦρος διωκόμενος ἐπὶ λέοντος κατέφυγεν εἰς τι σπήλαιον cll. n. 114 καὶ τοῦτον λαβόντες ἀπὸ πηλᾶ γησαν, 155 ἐπειδὴ χρεῖα τις αὐτὸν κατέλαβεν εἰς ἕστου παραγενέσθαι, καταλιπὼν παρ' αὐτῶν τὰ πρόβατα ἀπὸ πηλᾶ γη, 167 ἀκείνους ἄγαθὸν καὶ τοῦτο φήσας ἀπὸ πηλᾶ γη, 230 καὶ δὴ προθεσμίαν στήσαντες καὶ τόπον ἀπὸ πηλᾶ γησαν. Similis fluctuatio adparet n. 3 ἀλώπηξ πεσοῦσα εἰς φρέαρ ὑπ' ἀνάγκης ἔμεινε (ἔμενε A 9) et 67 καὶ βουλόμενοι πολλὰ ἀλλήλων διεῖνχθαι ὤρμησαν, ὃ μὲν ἐπὶ τῇν πρῶραν, ὃ δὲ ἐπὶ τῇν πρῆμναν καὶ ἐπαῦθα ἔμενον.

Ἔχοι] ἔχει M, quae etiam sylloges Augustanae est lectio, perperam a Schneidero et Halmio in dubium vocata cf. n. 25 πνθανομένων, εἰ τε θέεται ἀλίπεκα, 36 πνθανομένου δὲ πάλιν τοῦ Σατύρου, τί τοῦτο ποιεῖ¹⁾, 137 τῇν αἰτίαν ἐρομένου, δι' ἣν οὐκ εἴσεισιν,

¹⁾ Malim 'τί τοῦτο ποιεῖς'; cf. n. 42 ἐρωτηθεῖσα δὲ ὑπὸ κυνός 'τί τοῦτο ποιεῖς'; Cum M congruit A 35, — C 126 praebet πνθανομένου δὲ πάλιν, δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο πράττει, F 26 πνθανομένου δὲ πάλιν τοῦ Σατύρου 'δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο πάλιν πράττει'; Etiam n. 98 pro ἤθε A 105 ἤθες ponit.

138 τὴν αἰτίαν πυνθανομένοι, δι' ἣν οὐδὲ ἐν δεινῶν παθῶν ἀλόγως ἄπει-
 σιν, 144 ἔρομένοι δὲ αὐτὴν τοῦ λέοντος, καί¹⁾ τίς αὐτὴν οὕτω διανέ-
 μειν ἐδίδαξεν, 167 ἐπερωτώμενος ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ, πῶς διέτέθη,
 186 τὴν αἰτίαν πυνθανομένοι, δι' ἣν χωλαίνει, 188 τοῦ δὲ διερω-
 τῶτος, εἰ οὕτως ἄξιον αὐτοῦ τὴν δοκιμασίαν ἐποιήσατο, 217 ἀλόπεκος
 δὲ αὐτὸν ἐρομένης τὴν αἰτίαν, δι' ἣν μηδεὶς αὐτῷ μήτε κινητέου μήτε
 κινδύνου ἐφεστῶτος²⁾ τοὺς ὀδόντας ἀκονῆ. Accedant n. 2 ἐπυνθάνετο,
 εἰ καλὸν ἐστὶ (καλὸν εἶη A 9) τὸ ὕδωρ, 17 ἐπιρῶτα, πότερον τι ἔμ-
 πνον ἔχει μετὰ χεῖρας ἢ ἕψυχον, 48 ἐπυνθάνετο ἀπ' αὐτῆς τὴν αἰτίαν,
 δι' ἣν ἡμέρας μὲν ἡσυχάζει, ῥύτιωρ δὲ ἕξει, 64 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ,
 τί ἡ ἄρκτος πρὸς τὸ οὖς εἴρηκεν, 67 ἐπυνθάνετο παρὰ τοῦ κυβερνή-
 του, περὶ ποῖον μέρος καταδύεσθαι τὸ σκάφος πρῶτον κινδυνεύει³⁾,
 98 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, διὰ τί μόνη ἐπὶ τὸ δεῖπνον οὐκ ἤλθε, 103 ἐπυν-
 θάνετο αὐτοῦ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν πάντας τοὺς δαίμονας προσαγορεύσας
 ἀσμένως μόνον τὸν Πλοῦτον ἀποβλέπεται, 130 ἐπυνθάνετο τοῦ ταύ-
 ρου, εἰ ἤδη βούλεται αὐτὸν ἀπελθεῖν, 146 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, εἰ γεν-
 ναίως ἠγωνίσασατο, 170 ἐπυνθάνετο τοῦ πιθήγου, εἰ τὸ γένος Ἀθη-
 ναῖός ἐστι, ibid. ἤρετο αὐτόν, εἰ ἐπίσταται τὸν Πειραιᾶ, 177
 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν τῶν λοιπῶν μεθ' ἡσυχίας φερομένων
 αὐτός μόνος βοῶ, 183 ἐπυνθάνετο, τί σιτοῦμενοι τοιαύτην γωνὴν ἀφι-
 ᾶσι, 195 ἤρετο, τί ποιεῖ, 221 ἐπυνθάνετο αὐτῶν, πῶς αὐτὰ μὲν ἰσχυρὰ
 καὶ ἐμβριθῆ ἦντα οὕτως κατακλᾶται, οἱ δὲ λεπτοὶ καὶ ἀσθενεῖς
 ὄντες οὐδὲν πάσχουσι, 234 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, τίς τέ ἐστι καὶ πό-
 θεν ἤλθεν. Itaque dubitari nequit, quin forma ἐστὶ cogitatione adi-

¹⁾ Voculam, ut quae interrogationem rectam inducat, delendam esse existi-
 stimo; cf. n. 35 τῆς δὲ γυναικὸς — πυνθανομένης: 'καὶ πόθεν αὐτὰ ἀποδώσεις'; 170
 τῶν δὲ παρατυχόντων τινὸς εἰπόντος πρὸς αὐτόν, 'ὦ οὗτος, καὶ τί τοῦτον τοιοῦ-
 τον ὄντα πωλεῖς'; 189 ἔφασαν 'ὦ οὗτος' καὶ τί ἂν ἐποίησας, εἰ τοσοῦτον ἐνταῦθα χρό-
 νον διέτριβες, ὅσον ἡμεῖς'; 212 ἕτερος ὑποτυχῶν εἶπε: 'καὶ πῶς οὗτος ἡμῖν δύναται
 τὰ μέλλοντα μαντεύεσθαι'; — A 147 omittit οὕτω, at cf. C 38 καὶ ὁ λέων πρὸς αὐ-
 τὴν 'τίς σε, ὦ βελτίστη, διαμεῖν οὕτως ἐδίδαξεν'; et F 109 ὁ δὲ λέων ἔφη. 'ὦ φίλη,
 τίς σε οὕτως διανέμειν ἐδίδαξεν';

²⁾ In A 222 varia scriptura ἐφεστῶτος extat, qua de cf. M 37 (ὡς) ἐνέστη
 ἡ προθεσμία, 40 ἀσθρομένη τὸν ἐνιστάμενον τοῖς πετεινοῖς κίνδυνον, 51 καὶ δὴ
 τοῦ γειμῶνος ἐνιστάμενου (ἐφισταμένου A 85, C 198, F 282), 86 ἐνστάσης
 (ἐστάσης M, ἐσταθελής A 91) δὲ τῆς μάχης, 94 ὡς δὲ ἐνέστη ἡ ἡμέρα, 104 et 235
 [ὡς] ὅτε χεῖμων ἐνέστη (ἔστη M 235), 162 ἐνστάσης δὲ τῆς μάχης.

³⁾ Ita libri memoriam κινδυνεύειν corrigendam esse puto; καταδύεται —
 κινδυνεύον exhibet A 68 (ubi τινος pro παρὰ τοῦ κυβερνήτου legitur) cf. tamen C 27
 ὁ ἐπὶ τῆς πρύμνης τὸν κυβερνήτην ἤρετο, πότερον (l. ποῖον) τῶν μερῶν τοῦ πλοῦ-
 πρότερον μέλλει καταβαπτίζεσθαι et F 58 ὁ ἐπὶ τῇ πρύμνῃ καθήμενος ἐπυν-
 θάνετο τῷ κυβερνήτῃ (sic) λέγων 'ὦ οὗτος' ποῖον μέρος μέλλει πρότερον καταπον-
 τίζεσθαι τοῦ σκάφους;'

cienda sit ¹⁾ n. 111 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν μὲν ἄγρια τῶν λαχάνων εὐθαλῆ τε καὶ στερεά, τὰ δὲ ἡμερα λεπτὰ καὶ μεμαρασμένα. — Optativi exempla maximam partem ita sunt comparata, ut de incerta opinione questio moveatur cf. n. 12 τῶν δὲ πυνθανομένων, τί εἶη (τί ἂν εἶη A 2 et C 203; τί εἶη etiam F 3) τὸ ὕρσον, 15 ἀνητοῦ δὲ—διερωτώμενος, εἰ τοκὰς ἢ ἕς εἶη, 17 ἐπυνθάνετο αὐτῶν, πῶς ἔχοιεν, 36 τὴν αἰτίαν ἐρομένου, δι' ἣν πράττοι ²⁾, 90 ταύτην ἡρώτα, πῶς ἔχοι καὶ ἐν τίνι αὐτοῖς εἶη τὰ πράγματα, ibid. καὶ αὐτὸς ³⁾ ἐπυνθάνετο, πῶς ἔχοι, 137 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, πῶς ἔχοι, 161 πυνθανομένων αὐτῶν, ποῦ ἂν (particula melius abesset; eandem suppeditant A 162, C 241, F 306) εἶη ὁ ἕνος, 167 ἐρωτώμενος, πῶς ἔχοι, ibid. πυνθανομένου, πῶς ἔχοι, 171 ἐπυνθάνετο, εἰ οὗτος αὐτοῦ εἶη ⁴⁾, 219 χόνδρον λιβανωτοῦ δοῦσα ἐπηρώτα, τί ποτε εἶη.

Καταβεβηκέναι] νεωστὶ καταβεβηκέναι vividius M cf. n. 234 ὁ δεσπότης με νεωστὶ ἐπρίατο.

Ἐπελθόντες οἱ διώκοντες αὐτὸν] οἱ διώκοντες αὐτὸν ἐπελθόντες M.—Schneideri supplementum οἱ διώκοντες αὐτὸν (nimirum A tantummodo ἐπελθόντες praebet) ante ἐπελθόντες conlocandum fuisse docet insuper F. 100.

Συλλαβόμενοι] συλλαβόντες M. Non abhorret a posteriorum usu vis comprehendendi medio subiecta (cf. e. c. Ioannes Malalas p. 185, 16.19; 194, 17; 271, 21; 274, 6; 293, 8; 399, 19; 416, 12; 431, 5. 11; 462, 4; 476, 11 ed. Dindorf), sed auctor noster procul dubio communem sermonis consuetudinem expressit. Activa verbi forma occurrit praeterea n. 3 (σίλλαι M, συλλαβῶν A 16). 4. 7 (bis). 12.

¹⁾ Cf. praeterea n. 171 καὶ μαδῶν παρ' αὐτῶν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐκλειε. Citra necessitatem ἐστὶ post εὐθαλῆ τε adiungit A 191 cf. M n. 34 ἂν πρόχειρος ἢ δι' ἔργων πείρα, 82 οἷς ὁ κίνδυνος οὐ περι χρημάτων (ἐστὶν offert A 86), ἀλλὰ περι σωτηρίας, 130 ὅς οὔτε παρῶν οὔτε ἀπῶν ἐπιβλαβῆς ἢ ἀφελίμος, 198 καὶ ὅσον οἷον τε πίεσας φρονεῖ. Voce ἐστὶ carent etiam enuntiateda suspensa ab εἰ (34. 40), ἐνθα (86) ἐπελ (36. 152), ἐπειδὴ (85), ὅτε (48. 106), ὅτι (20. 21. 31. 34. 37. 38. 44. 46. 53. 54. 65. 85. 144. 151. 184 bis. 221), ὡς (24. 150. 152. 173. 196), copula εἰσὶ deest post ὅτι (66. 89. 226) et ὡς (148).

²⁾ An πράττει legendum? cf. n. 48. 103. 137. 138. 177. 186. 217. Similiter A 35 τοῦ δὲ Σατύρου τὴν αἰτίαν ἐρομένου, δι' ἣν τοῦτο πράττει et C 126 τοῦ δὲ Σατύρου ἐπερωτήσαντος, δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο πράττει, aliter F 26 τοῦ δὲ Σατύρου ἐπερωτήσαντος 'δι' ἣν αἰτίαν πράττεις τοῦτο;'

³⁾ L. καὶ αὐτῆς. Eodem ducit corporis Florentini scriptura (n. 77) καὶ αὐτῆν. A 95 et C 265 καὶ οὕτως exhibent, unde H 166 καὶ ὡσαύτως effinxit.

⁴⁾ In eadem fabula cum A 168 reponendum πυνθανομένου pro εἰπόντος (τί τὸ συμβεβηκὸς εἶη).

14. 76. 82 (bis). 83. 88. 99. 107. 108. 123. 127. 129. 137. 139. 144. 145. 146. 191. 195. 196 (bis). 200 (bis), passiva extat n. 44. 48 (bis). 71. 73. 78. 145. 162. 169 (bis). 202. 204. 232. Quodsi sylloge Augustana in censum venit, quater¹⁾ pristinam scripturam oblitteratam esse intellegimus :

a) n. 108 ἀλύπηξ δὲ λιμώττουσα, ὡς ἐθεάσατο αὐτόν. ἀποροῦσα τροφῆς προσδραμοῦσα συνέλαβεν αὐτόν. A 115 ἀνέλαβεν offert eandemque lectionem ex C 95 et F 247 recepit Halmius n. 186 (ἀλύπηξ δὲ λιμώττουσα, ὡς ἐθεάσατο, προσελθοῦσα ἀνέλαβεν αὐτόν), at cf. M 12 ἕως ὁ ποιμὴν τὸ γεγονός αἰσθόμενος προσδραμῶν συνέλαβεν αὐτόν, 14 ἱεραξ δὲ αὐτὴν θεασάμενος, ὡς ἤπθρει τροφῆς, ἐπιπτάς συνέλαβεν, 195 τοῦ δὲ ὀρνιθοθήρα προσδραμῶντος καὶ συλλαβόντος αὐτόν, 196 πελαργοῦ δὲ σὶν ταῖς γεράνοις ἐπικαθίσαντος ἐπιδραμῶν μετ' ἐκείνων καὶ αὐτόν συνέλαβε. Vocis ἀναλαμβάνειν exempla diversas significaciones produnt, nec tamen memoriae fidem derogant cf. n. 94 κολοιδῶς - περιῶν τὰ ἀποπίπτοντα τῶν ὀρνέων πτερὰ ἀνελαμβανει, — 17 τὰ τῆς ἐπιστήμης πρόσγορα ἀναλαβῶν ἐργαλεῖα παρεγένετο, 19 ἀλιεύς ἀλητικῆς ἐμπειρος ἀναλαβῶν ἀλλοῖς καὶ τὰ δίκτυα παρεγένετο, 51 ὁ δὲ ἐπὶ τοῦτω δεινοπαθήσας πέλεκυν ἀνέλαβε, 107 ἰξευτῆς ἀναλαβῶν ἰξὸν καὶ τοὺς καλάμους ἐξῆλθεν, 171 διόπερ ἀναλαβῶν πέλεκυν παρεγένετο, — 99 κἂν τὰ προσχήματα λαμπρότερα ἀναλάβωσιν.

b) n. 129 κίων θηρευτικὸς λαγῶν συλλαβᾶν ἰοῦτον ποτὲ μὲν ἔδακνε, ποτὲ δὲ αὐτοῦ τὰ χεῖλη περιέλειχεν. A 135 praebet: κίων θηρευτικὸς λαβῶν ποτε λαγῶν τοῦτον πῆ μὲν ἔδακνε, πῆ δὲ αὐτοῦ τὰ χεῖλη περιέλειχεν cf. tamen M 3 αἴλουρος συλλαβῶν ἀλεκτρούνα τοῦτον ἐβούλετο μετ' εὐλόγου αἰτίας καταθινησασθαι et 127 λύκος δὲ θεασάμενος καὶ συλλαβῶν (τὸν κίνα) οἶός τε ἦν καταφαγεῖν. Suspicionis ansam dat n. 144 κλέπται εἰς τινα οἰκίαν εἰσελθόντες οὐδὲν μὲν ἄλλο εἶρον, μόνον δὲ ἀλεκτρούνα καὶ τοῦτον λαβόντες ἀπεγλάγησαν, sed manum emendatricem aliquatenus cohibet n. 42 ἀλώπηξ εἰς ἀγέλην προβάτων εἰσελθοῦσα θηλαζόντων τῶν ἀρνῶν ἕνα λαβομένη (ἀνα-

¹⁾ N. 169 deest, n. 200^b oratio variat: in nostra collectione scorpio haec verba facit: εἶθε γὰρ τοῦτο ποιήσαις, ἕνα καὶ ἄς συνείληρας ἀκρίδας ἀπολέσῃς, A 195 puerum loquentem inducit: ἐθέλων τοῦτο ἐποίησας, ἕνα καὶ ἄς κατέχω ταῖς ἀραιῖς ἀκρίδας ἀποβάλλῃς, ubi extrema vox vitium contraxit. Schneider ἀποβάλλω coniecit, equidem ἀποβάλω scribendum esse censeo cf. M n. 24. 35. 68. 81. 91 (bis). 92. 129. 180 (bis). 186. 196. 200. 205. 212; mendo laborat n. 227. ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ στογοῦσά με ποιεῖ, προνοουμένη δέ, ἕνα μηδεὶς με θύῃ, quo loco genuinam formam θύση A 227 servat ef. M n. 169 εἶδειτο, ὅπως μὴ θύσῃ αὐτόν.

λαβομένη falso A 41 et C 157, λαβομένη etiam F 18) προσεποιεῖτο καταφιλεῖν cf. omnino n. 7 οἱ δὲ συλλαβόντες (τὸν θύννον) ἀπημπόλησαν, ubi A 21 exhibet: οἱ δὲ συλλαβόντες αὐτὸν καὶ εἰς τὴν πόλιν ἐλάσαντες ἀπημπόλησαν, C 17: οἱ δὲ τοῦτον λαβόντες μεθ' ἡδοῆς ἀνεχώρησαν, F 35: λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ ἀλιεῖς μετὰ χαρᾶς εἰσῆλθον ἐν τῇ πόλει καὶ ἐπώλησαν αὐτίκα.

c) n. 191 καὶ ὁ λέων ὁρῶν ἐκεῖνον φεύγειν μὴ δυνάμενον πρῶτον τὴν ἀλώπεκα συνέλαβεν. A 187 συνέσχεν (cum C 116; συνέλαβεν F 144) contra auctoris usum cf. M 64 τὰς ἀναπνοὰς συνεχόμενος, — 2 τράχος δὲ δίψει συνεχόμενος, 71 ἔλαφος δίψη συσχεθεῖσα, 167 ἔφη γρίκη συνεχόμενον διατετινάχθαι, 172 ἐπειδὴ κόπῳ συσχεθεῖτο, 174 μέχρι μὲν ὑπὸ τοῦ ψέχους συσχεθεῖτο, 202 περιστέρα δίψει συνεχόμενη, 220 σφῆρες ποτε καὶ πέρδικες δίψει συνεχόμενοι.

d) n. 202 συνέβη δὲ αὐτῇ τῶν πτερῶν περιθρασοθέντων ἐπὶ τῆς γῆς καταπεσοῦσαν ὑπὸ τινος τῶν παραισχόντων συλληφθῆναι. A 197 suppeditat καταληφθῆναι (συλληφθῆναι F 160, ἀλώνοι C 120*) quae lectio per se nullam offensionem habet, attamen textum Parisinum extra omnem dubitationis aleam ponit M 71 τρικαῦτα συνέβη τῶν κερᾶτων αὐτῆς ἐμπλακέντων τοῖς κλάδοις μὴ δυναμένην [τρέχειν] καὶ συλληφθῆναι τῷ λέοντι. — Scripturae καταληφθῆναι admoveri possunt n. 105 θύννος διωκόμενος ἐπὶ δελφίνος καὶ πολλῶν τῷ ῥοῖῳ φερόμενος, ἐπειδὴ καταλαμβάνεσθαι ἐμελλεν et 143 ὁ δὲ λέων ἐπὶ πολὺ διώξας τὴν ἔλαφον, ἐπειδὴ καταλαβεῖν οὐκ ἠδυνάθη. Deprehendendi notio inest n. 69 αἱ δὲ μέλισσαι ἐπανελθοῦσαι ἀπὸ τῆς νομῆς, ὡς κατέλαβον αὐτὸν et 81 παραγενόμενος δὲ εἰς τὴν χέρσον καὶ καταλαβὼν πολλὴν μὲν τὴν κόπρον, ἔγραν δέ, — invadendi significatio comparet n. 12 ὡς ἐσπέρα κατέλαβε, 36 χειμῶνος καταλαβόντος, 67 χειμῶνος δὲ σφοδροῦ καταλαβόντος, 155 ἐπειδὴ χρεία τις αὐτὸν κατέλαβεν, 217 ἐὰν γὰρ με κίνδυνος καταλάβῃ, quo sensu ἐπιλαμβάνειν usurpatur n. 16 (ἐσπέρας ἐπιλαβοῦσης) et 166 (χειμῶνος ἐπιλαβόντος), falsum atque alienum intellectum vox capit n. 218 τοῦ δὲ σὺς παρ' ἕκαστα τὴν πόαν διαφθείροντος (διαφθείροντος M, qui unus fabulae est testis) καὶ τὸ ἕδωρ θολοῦντος ὁ ἵππος βουλόμενος αὐτὸν ἀμύνασθαι ἐπὶ κνηγέτην σύμμαχον κατέλαβε. Quid auctor scripserit, certo diiudicari nequit: equidem praepositione ἐπὶ sublata dubitanter verbum παρέλαβε recepi, frequens de iis, qui socium aliquem sibi adsumunt, cf. Herodotus III 70, VI 80, VII 106. 168. 169, Xenophon Cyrop. I 4, 15, Plutarchus Vit. Cleomen. XX 4, Cicero XXVI 6, Anton. XXXV 1, Sept. Sap. Conviv. 3 (Mor. p. 149

C), Praec. ger. reip. XXV 5 (p. 819 A). Possunt tamen et alia excogitari e gr. ἐπὶ κωνηγέτην (ὡς) σύμμαχον κατέφυγε (cf. n. 5 ὅτι καταφυγοῦσα ἐπ' αὐτὴν ὡς ἐπὶ βοηθὸν cll. 13. 40. 72. 162) sive κωνηγέτην σύμμαχον (ἐπὶ συμμαχίαν) ἀνεκάλει, κατεκάλει, παρεκάλει, ἐπεκαλεῖτο cf. 1) n. 233 ἀτὰρ οὖν καὶ ἡμᾶς ὁ λόγος διδάσκει μὴ δεῖν ἐπὶ τὰ ἐλάχιστα καὶ ἀκίνδυνα πράγματα ἐπειθὲς τὸ θεῖον¹⁾ ἀνακαλεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τὰς μείζους ἀνάγκας, — 2) Appianus VIII 81, Clemens Alexandrinus Strom. V p. 673, — med.: Isocrates Or. X 61 p. 218 C, Plutarchus Vit. Themistocl. XIII 4, — 3) n. 140 ὡς ἐθέασατο δελφῖνα παρακύψαντα, ὡς ἐπὶ συμμαχίαν τοῦτον [ἐκάλει καὶ] παρεκάλεσε (ubi ἐκάλει καὶ cum C 222 expunxi; τοῦτον ἐκάλει καὶ om. A 143), 157 λαγωοὶ ποτε πολεμοῦντες ἀετοῖς παρεκάλουν εἰς συμμαχίαν ἀλώπεκας. Adde n. 15. 31. 44. 51. 57. 89. 151. 169. 180 bis. 224. 225 bis; — 4) n. 140 ἐπεκαλεῖτο τὸν δελφῖνα ἐπὶ βοήθειαν, 211 καὶ τοῦ ποιμένος ἐπὶ βοήθειά (l. βοήθειαν)²⁾ τοὺς κωμήτας ἐπικαλουμένου cll. n. 32. 75. 178.

Verum haec hactenus! Restat, ut fabula in iudicium deducatur, ubi media verbi συλλαμβάνειν forma comprehendendi significationem capit: n. 40 (συνεβούλευσεν αὐτοῖς) τούτους ἰκετεῦσαι, ὅπως μὴ κρησάμενοι τῇ τοῦ ἰξοῦ ἐνεργείᾳ συλλαμβάνωνται αὐτά. Medium M adgnoscat eandemque scripturam codicis A lectio συλλάμβονται (n. 39) significat, sed manifestum memoriae mendum temporis ratio arguit, siquidem particula ὅπως apud nostrum semper³⁾ cum coniunctivo aoristi copulatur cf. n. 18 παραινέσαι αὐτῇ, ὅπως ἐκροφήσῃ τὴν θάλασσαν, 29 ἔτυπτε τὸ ὕδωρ, ὅπως οἱ ἰχθύες φεύγοντες ἀπροφυλάκτως τοῖς βρόχοις ἐμπέσωσι, 31 παρεκάλει αὐτόν, ὅπως αὐτῇ σῖνοικος γένηται, 50 ἤβησεν τῇ Ἀφροδίτῃ, ὅπως αὐτὴν μεταμορφώσῃ εἰς γυναικα, 51 εἰστήκει παρατηρούμενος, ὅπως — εὐθέως αὐτὸν πατάξῃ, ibid. παρεκάλει αὐτόν, ὅπως αὐτῷ διαλλαγῆ, 61 ἐδέξθη αὐτῶν, ὅπως

¹⁾ ἐπειθὲς τὸ θεῖον pro corrupta memoria ἐπ' ἐνήθειαν temptavi cf. F 194 ὁ λόγος (ὅλος codex; corr. Corais p. 313, 3) δηλοῖ, ὅτι οὐ δεῖ ἐπὶ τὰ ἐλάχιστα καὶ ἀκίνδυνα πράγματα ἐπειθὲς (εὐθέως C) τοὺς θεοὺς ἐπικαλεῖσθαι, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς μείζουσιν ἀνάγκαις καὶ συμφοραῖς. Nescio tamen, an vitium latius serpsit: certe commodiorem sensum praestaret: ἐπὶ τῶν ἐλαχίστων καὶ ἀκίνδυνων πραγμάτων ἐπὶ βοήθειαν [τὸ θεῖον] ἀνακαλεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μείζονων ἀναγκῶν cf. A 230 ὅτι μὴ δεῖ (ὁ μῦθος δηλοῖ μὴ δεῖν C 62) ἐπὶ τῶν ἐλαχίστων τοῦ θεοῦ δεῖσθαι, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἀναγκῶν.

²⁾ Cf. ibidem: ἐπιβούμενος τοὺς κωμήτας ἐπὶ βοήθειαν.

³⁾ n. 92 αἴλησον, ὅπως ὀρχήσομαι C 94 et F 74 ὀρχήσομαι praebent, A 98 cum M consentit.

ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ Λισώπειον μῦθον εἰπεῖν, 86 συνέθεντο, ὅπως εἰς μάχην ἀλλήλοις καταστῶσι καὶ τῷ νικῶντι ἢ τε τοῦ ὕδατος καὶ τῆς γῆς νομὴ γένηται (corr. ex A 91; γίνηται falso M), 90 ἔν δὲ τοῦτο εἶχεσθαι τοῖς θεοῖς, ὅπως χειμῶν γένηται, *ibid.* τοῦτο δὲ μόνον εἶχεσθαι, ὅπως αἰθρία τε καὶ λαμπρὰ ἐπιμείνῃ ἢ σελήρῃ, 109 ἐδέετο, ὅπως αὐτῇ κέρατα προσνείμῃ, 114 ἐδέετο, ὅπως (ὅπως ἂν A 121, ὡς ἂν C 97 et F 249) αὐτὸν ἀπολύσωσι, 128 συνέθεντο ἀλλήλαις, ὅπως πρὸς τὸ ὕδωρ ἐκπιεῖν καὶ ἐπὶ τὰς βύσσας παραγένονται (παραγίνονται non recte A 134; cf. C 207 et F 289), 160 ἐδέοντο, ὅπως ἰσχὸν παράσχηται, 169 ἐδέετο, ὅπως μὴ θύσῃ αὐτήν, 178 ἤϊετο τῇ Διὶ, ὅπως τοῦ κηπουροῦ αὐτὸν ἀπαλλάξας ἐτέρῳ δεσπότῃ ἐγχειρίσῃ. — Quibus exemplis ad obrussam exactis verbum συλλαβάνωσιν a Schneidero et Halmio (n. 417) ex scriptura Augustana extricatum reiectaneum esse sequitur, nostram vero coniecturam συλλάβωσιν commendari et confirmari adparet.

Εἰς τινα συκάμινον αὐτὸν ἐσταύρωσαν] ἀπὸ τίνος συκαμίνου ἀνεσταύρωσαν M. Simplex, cuius testis antiquissimus Polybius est (I 86, 4), imprimis scriptores ecclesiastici frequentant, ἀνασταυροῦν inde ab Herodoto (VI 30, VII 194. 238, IX 78) optimi quique scriptores (Thucydides, Ctesias, Xenophon, Plato, Polybius, Plutarchus, Herodianus etc.) usurpant, quemadmodum in eadem re etiam verba ἀνακρεμαννῖναι, ἀναπηγνῖναι, ἀναρτᾶν, ἀνασκολοπιῖζειν usitatissima sunt. — Praepositionem ἀπὸ auctoris nostri usus comprobatur cf. n. 23 ὡς ἐθεάσατο ἀπὸ τίνος ἀναδενδράδος (ἐπὶ τίνος ἀναδενδράδος A 15, ἐπὶ τινα ἀναδενδράδα F 5) βότρνας κρεμαμένους, 48 βοταλῖς ἀπὸ τίνος θυρίδος κρεμαμένη cll. 214 Προμηθεὺς πλάσας ἀνθρώπους δύο πήρας ἐξ αὐτῶν ἀπεκρέμασε, — 76 διόπερ ἀναβὰς ἐπὶ τινα πάσσαλον καὶ ἑαυτὸν ἐνθάδε δε (ἐνθάδε A 80) ἀποκρεμάσας, — 93 διότι τοῦ ἀνθρώπου τὰς φρένας οὐκ ἔξωθεν ἀπεκρέμασεν. Praeivit Homerus Il. 8, 19 σειρῆν χρυσεῖην ἐξ οὐρανὸθεν κρεμάσαντες, Od 8, 67 καὶ δ' ἐκ πασσαλόφι κρέμασεν φόρμιγγα λίγειαν, — 12, 51 ἐκ δ' αὐτοῦ πείρατ' ἀνήφθω. Similiter in lingua Latina ad eandem notionem praepositiones a, de, ex pertinent cf. R. Kuehner, ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache vol. II (1878) p. 432.

Ἥ δὲ συκάμινος ἔφη] ἢ δὲ ἔφη πρὸς αὐτὸν M cf. n. 86 οἱ δὲ ἔφασαν πρὸς αὐτόν, 104 ὁ δὲ (adde ἔφη cum A 111) πρὸς αὐτόν, 119 ὁ δὲ ἔφη πρὸς αὐτήν, 235 ὁ δὲ ἔφη πρὸς αὐτόν, — 22 κἀκείνη πρὸς αὐτὸν ἔφη, 36 κἀκείνος ἔφη πρὸς αὐτόν, 69 κἀκείνος ἔφη πρὸς αὐτάς. Ad ditamentum πρὸς αὐτόν alii quoque loci vindicant cf. n. 27 μαθοῦσα δὲ τὰ γεγενημένα ἔφη πρὸς αὐτήν, 32 εἰς δὲ τις τῶν συννενααγηκότων

παρανηχόμενος ἔφη πρὸς αὐτόν, 34 τῶν δὲ παρόντων τις ὑποτυχῶν ἔφη πρὸς αὐτόν, 41 ὀδυρομένου δὲ αὐτοῦ καὶ βοῶντος παριῶν τις — ἔφη πρὸς αὐτόν, 45 τοῦ δὲ ἕξονος τρίζοντος ἐπιστραφέντες ἔφασαν οὕτως πρὸς αὐτόν, 60 εἷς δὲ τις τῶν δελφίνων ὑποτυχῶν ἔφη πρὸς αὐτόν, 82 τῶν δὲ προβάτων αἰτιωμένων αὐτόν — ἔφη πρὸς αὐτὰ (ταῦτα male A 86), 88 ἀγανακτοῦντος δὲ τοῦ θηρευτικοῦ — ἐκεῖνος ἔφη πρὸς αὐτόν, 129 ὁ δὲ ἀπαυδήσας ἔφη πρὸς αὐτόν, 150 εἰπόντος δὲ ἐκείνου — ὁ λέκος ἔφη πρὸς αὐτόν, 165 ἡ δὲ ἁμοιωθεῖσα γυναικὶ ἔφη πρὸς αὐτόν, 166 ἕστερον δὲ — ἔφη πρὸς αὐτήν, 167 τῶν δὲ οἰκείων τινὸς παραγενομένου πρὸς αὐτόν — ἔφη πρὸς αὐτόν, 229 ἰδὼν δὲ τις αὐτόν διεπραθοῦντα — ἔφη πρὸς αὐτόν cl. n. 190 τοῦ δὲ ἀηλάτου πτόρωθεν ἐστῆτος καὶ γελῶντος λύκος παριῶν ἐθεάσατο καὶ πρὸς αὐτόν ἔφη. Non desunt tamen alterius generis exempla. — Contraria ratio intercedit n. 31 καὶ ὁ γραφεὺς ὑποτυχῶν ἔφη, ubi A 29 πρὸς αὐτόν subiungit. Quae lectio duobus locis gemellis (n. 34 et 60) muniri potest; quamquam longè saepius phrasis nude posita occurrit cf. ὑποτυχῶν ἔφη n. 62. 106. 117. 127, ὑποτιχοῖσα (ἔποτιχοῖσα non recte M 20) ἔφη 20. 24. 173. 222. 227, ὑποτυχὼν ἔφη 156, ὑποτιχόντες ἔφασαν 114, ὑποτιχοῦσαι ἔφασαν 17, — ὑποτυχῶν (ἔπιτυχῶν falso M 14) εἶπεν 14. 130. 140. 149. 151. 177. 188. 201. 212. 220, ὑποτιχοῦσα εἶπε(ν) 2. 89. 206. 228. 231.

Φόνον] φθόνον librarii lapsu.

Κατειργάσω] ἀπειργάσω M, vix recte, cf. Sophocles Antig. 56 sq. μρόν | κοινὸν κατειργάσαντ' ἐπαλλήλοιν χερσίν et Euripides Phoeniss. 1062 sq. & δακόντος αἶμα | λιθόβολον κατειργάσαι. Comparari quodammodo possunt similia vocis ἐξεργάζεσθαι exempla cf. Plato Legg. IX p. 870 C τρίτον δὲ οἱ δειλοὶ καὶ ἕδικοι φόβοι πολλοὺς δὴ φόβους εἰσὶν ἐξεργασμένοι, Euripides Orest. 1624 αἶμα μητρὸς μυσαρὸν ἐξεργασμένος (v. 284 sq. habes εἴργασται δ' ἐμοὶ | μητρῶν αἶμα), Pausanias II 18, 2 Θυέστον παίδων σφαγὰς καὶ τὰ ἄδόμενα δαίπνα ἐξεργάσατο.

Ἐξαμάντως] ἀπεμάντων M optime. Traditam scripturam gravi corruptela depravatam esse bene vidit Halmius, qui commento ἐξεμάντως non contentus verbum, cui notio transferendi vel derivandi inesset, requirebat. Omnes numeros explet ἀπεμάντων: etenim exprimendo fit tersus. Eadem vox in mendosa sylloges Florentinae lectione (n. 100=C 400) ἀφαιματοῦσι delitescit, ubi editor scriptoris mentem non adsecutus ἐκδικοῦσι vel ἀμύονται temptabat. Codicis Augustani memoria varietatem ἐξεμάντων significat, qua de cf. M 62 ὡς ἄρα δέοι αὐτόν ἔφην τὸ αἶμα ἐκμάξαντα τῷ δακόντι κνὶ βαλεῖν. Locutionis usum inlustrant Sophocles Electr. 446 κἀπὶ λουτροῖσιν κάρα | κη-

λίδας ἐξέμαξεν¹⁾ et Euripides Herc. fur. 1400 ἔκμασσε, ubi praecedunt Thesei verba: ἀλλ' αἷμα μὴ σοῖς ἐξομόρξωμαι πέπλοις. Idem auctor fr. 781, 6 sq. dixit: οὐ σταλαγμὸν ἐξομόρξετε, | εἴ ποῦ τίς ἐστὶν αἷματος χαμαὶ πεσὼν cf. Homerus Il. 5, 416 ἦ ῥα καὶ ἀμφοτέρησιν ἀπ' ἰχῶ χειρὸς ὀμόργνυ et 798 ἂν δ' ὕχων τελαμῶνα κελαινεφές αἷμ' ἀμομόργνυ. — Apud Plutarchum Vit. Anton. LXXVII 2 δεξαμένη δὲ αὐτὸν οὕτως καὶ κατακλίναςα περιεφάρξατό τε τοὺς πέπλους ἐπ' αὐτῷ καὶ τὰ στέρνα τυπτομένη καὶ σπαράττουσα ταῖς χερσὶ καὶ τῷ προσώπῳ τοῦ αἵματος ἀναματτομένη δεσπότην ἐκάλει καὶ ἄνδρα καὶ αὐτοκράτορα αὐτὸ αἷμα reponendum aut σταγόνας excidit. — Verbum ἀναμάσσω adsumpsit Homerus Od. 20, 92 ἔρδουσα μέγα ἔργον, δ' σῆ κεφαλῇ ἀναμάξεις, quem praeter alios imitati sunt Herodotus I 155 τὰ μὲν γὰρ πρότερον ἐγὼ τε ἐπρηξα, καὶ ἐγὼ ἐμῇ κεφαλῇ ἀναμάξας φέρω et Aelianus fr. 21 (vol. II p. 195 Hercher, ed. Teubner) πάντα ὅσα ἔδρασεν ἀνεμάξατο τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ cf. etiam oraculum apud Eusebium Praep. Evang. V 20 (Anthologiae Graecae Append. ed. Cougny: VI 18 p. 467) ἄγγελον ἡμέτερον κτείνας ἀνεμάξαο ποιήν. Aliam translationem fusius tractat Creuzer ad Plotin. de pulchritud. p. 257 sqq. et Procli Comment. in Platonis Alcibiadem Priorem vol. I p. 300

Ceterum ἀπεμάττον noster scripsit, non ἀπεμάσσου cf. ἀλλάττειν 222, ἀπαλλάττεσθαι 130, ἀπαλλάττονται 161, ἀπαλλάττομένη 23, ἀπηλλάττετο 2³⁾. 138. 142, ἀρμόττει 24. 47. 140³⁾, δεδίττεσθαι 187, ἐλάττωνος 73⁴⁾, ἐλάττωμα 24, ἐνεοτοποιεῖτο 28, ἐνεοτοποιήσατο 11, ἐφραύτιτετο 203, ἐφραύτιτετο 155, ἐφραυλάττην 72, ἡττηθῆναι 162, ἦττον 211, ἡττόνων⁵⁾ 223, ἡττώμενοι 162, θαλάττη 28, θαλάττιον 140, θαλαττίων 140, θῦττον 216, κρείττονας 18, κρείττόνων 223, κρείττοσιν 80. 97. 117. 216⁶⁾, λιμώττειν 16. 178, λιμώττονα 29, λιμώττουσα 23. 27. 108, λιμώττουσαι 128, λιμώττων 39. 79. 104. 118. 153. 235, νε-

1) Respicit Eustathius Thessalonicensis ad Homeri Od. 20, 92 p. 1857, 5 καὶ ἐστὶν εὐρεῖν τοιαύτην ἔννοιαν καὶ παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ, ἔνθα φησὶν αἱ πεφρονεμένων κεφαλαῖς ἐναπομάττεσθαι τὸ ἐν τοῖς ξίφρεσιν αἷμα.

2) ἐπελάθετο M, ἀπηλλάττειο recte A 9 et F 4. — In παραλάττων abiit παρ' ὄλην n. 177 cf. A 174, C 176, F 131.

3) Forma ἀρμόζει extat n. 85 et 112 cf. ἀρμόσειεν 81. 123. 158. 160.

4) ἔλαττων M.

5) γειτόνων M, at cf. C 277^a ὅτι (l. οὕτω) πολλάκις καὶ δυνατοὺς ἄνδρας αἰ συμφορὰν ταπεινοῦσιν, ὥστε τὰς ἐξ εὐτελῶν καὶ δευτελῶν ὑπομένειν αἰκίας et C 277^b πρὸς τοὺς καταδεχομένους ἐβρῆσθαι ὑπὸ μικρῶν διὰ φόβον ἐτέρων μειζόνων.

6) De n. 157. cf. infra p. 30.

οπτεύειν 13, νεοτοὶ 11, νεοτοποιεῖσθαι 28. 40, νεοτοποισμένη 231, νεοτοποιοῖαν 13, νεοτιοῦς 28, 231, νεοτιῶν 11 bis, παραθαλαττίους 28, περιειλίττετο 141, περιττός 34, περιττοτέραν 46¹⁾, περιττοτέρας 16, περιττότερον 58. 192, περιττώς 84, πράττε 222, πράττει 48, πράττειν 3. 204, πράττετε 19, πράττοι 36, πραττόμενα 52. 178. 204, πράττοντας 19, πράττοντες 92, τυφλώτων 214, φυλάττεσθαι 48. 52, φυλάττομαι 224, φυλαττόμεθα 16, φυλαττομένη 28. 159, φυλαττομένην 28, φυλαττόμενοι 28. 69, φυλάττονται 226, φυλάττοντας 148. — Formae Atticae neglectae sunt hisce locis: ἀποτάσσομαι 36, γλωσσαλγίαν 136, γλωσσαλγίας 187, ἐσπάρασσεν 229, θάλασσαν 18. 19. 28. bis. 72. 165. 208, θαλάσση 72, θαλάσσης 108. 134. 140. 208, θαλάσσιος 108, μέλισσαι 69. 160, μελισσοουργοῦ 69²⁾, ὀρυσσέτωσαν 95, παραθαλασσίῳ 208, πάσσαλον 76, περισσὰ 46, περισσὸν 24, περισσότερον 109³⁾, ταράσσειν 150, ταράσσειται 29, φυλάσσονται 127⁴⁾.

Ἵπό τινων] ὑπὲρ ἐνίων M, quae scriptura ad ὑπ' ἐνίων ducit. Ἵπ' in ὑπὲρ librarii inscitia mutavit etiam n. 181 ἔτι καὶ τοῦτο λοιπὸν ἦν ἕνος ὑπ' ἀνθρώπων προσκνεῖσθαι, ubi M prave ἤγνουν σε ὑπὲρ ἀνθρώπων pro ἦν ἕνος ὑπ' ἀνθρώπων offert. Elidendi rationem confirmant ὑπ' ἀλλήλων (60), ἀνάγκης (2), αὐτοῦ (25. 112), αὐτῶν (26. 30. 78. 79. 114. 115. 151. 204. 223), ἐφ' ἡμῶν (154), ὀρεῖς (233), οὗ (44), ὧν (71. 231). Hiatus ter occurrit: n. 33 et 199 ἐπὶ ἄμφοτέρων, 185 ἐπὶ ὀνηλάτου. Quibus locis incuria librarii videtur agnoscenda esse. Simili ratione M peccat n. 14 διὰ (δι' A 4) ἐλπίδα, 191 ἐπὶ (εἰς A 187) ἄγραν, 85 παρὰ (παρ' A 89) ἀνθρώποις cf. 1) δι' ἄγνοιαν (69. 209), αἰσχύνῃ (24), ἀλκῆς (137), ἀλόγιστον (218), ἀναρχίαν (162), ἀσθένειαν (11. 28), αὐτὸ (16. 196), ἑαυτοῦς (172), ἐλπίδα (128), ἐπιθυμίαν (>4), ἐπινοίας (76. 137), ἔργων (25. 34), εἵνοιαν (24), ἡδυπάθειαν (83), ἦν (36. 48. 63. 103. 111. 137. 138. 171. 177. 186. 217), ὑποκρίσειος (156); — 2) ἐπ' ἄγραν (7. 88. 107), ἀγροῦ (11. 47),

¹⁾ περιττότερον M, recte A 46.

²⁾ A 78 exhibet μελισσοουργόν, unde μελιουργοῦ effinxit Schneider. — Falso M 70 κύνας Μολιτιαίους venditat, ubi κύνας Μελιτιαίους expectamus cf. n. 87 ἔχων τις κύνα Μελιτιαῖον (Μελιτιαῖον mendose A 92)

³⁾ Etiam n. 203 ὅση γὰρ ἂν πλείονα τέκνα σχῆς, τοσούτῃ περισσοτέρας ας δουλείας στενάξεις equidem περισσοτέρας pro corrupta memoria περισσῶτερον posui.

⁴⁾ Ad aliud genus pertinent: ἐπερρύσσετο 12, κατέασσε 13, κατέασσεν 52, κατέασσασθε 221, κατέασσόμενα 221. — N. 194 M altero loco ἀτιθάσεντος; altero ἀτιθάσεντος suppeditat, quemadmodum 26 τιθασῶ, 193 τιθασσόν occurrit. Ego ubique simplex σ edidi.

ἀνδρα (120), ἀνδρας (125), ἀνδρὸς (103), ἀνδρῶν (49), αὐτὴν (5), αὐτὸν (186), αὐτοφώρῳ (201), ἐκείνους (123. 199), ἐκείνων (41. 198), ἐλαχίστοις (189), εὐθύς (233, — sed cf. p. 20) n. 1.) ἀφελεία (3); — ἐφ' ἐστίασιν (119. 138), ἦν (72), οἷς (167); — 3) π α ρ' ἄλλοις (98), αὐτῆς (59), αὐτοῖς (150), αὐτὸν (104. 152. 235), αὐτοῦ (118. 170. 171. 193), αὐτῶ (155), αὐτῶν (89. 148), ἐαυτοῖς (167), ἕκαστα (20. 32. 88. 122. 218), ἐμοῖ (89. 145), ἐνιαυτὸν (222), ὁδὸν (216), ὄλην (177), ὄν (103. 104. 235), οὐδὲν (180). — Semper ante vocales legimus ἀπ', ἀφ', κατ', καθ', μετ', μεθ', — ἀλλ', εἰθ', cf. a) ἀπ' αὐτῆς (48), ἐκείνου (13 bis. 48. 168. 184. 224), ἐμοῦ (209); — b) ἀφ' ἐαυτῆς (42), οὗ (224); — c) κατ' ἀρχαῖς (202), αὐτῆς (50. 98. 99. 109), αὐτὸ (227), αὐτοῦ (8. 79. 93. 96. 101), αὐτῶν (44. 147. 160), ἐνιαυτὸν (131); — d) καθ' ἐαυτῶν (57. 210), ἐκάστην (58), ἐν (57, ubi M voce caret), ἡμέραν (59); — e) μετ' ἀμφοτέρων (115)¹⁾, ἀνθρώπων (123), ἐκείνων (222), ἐκείνων (196), εὐλόγου (3 bis), οἰμωγῆς (75), ὀλίγον (205), οὐ (25. 90. 145); — f) μεθ' αὐτῶν (121), ἐτέρων (32), ἡμέρας (127), ἡς (47), ἡσυχίας (177); — g) ἀλλ' ἀπίωμεν (117), ἀποτάσσομαι (36), ἀσεβῆς (3), ἐάν (29. 62. 85. 226. 234)²⁾, ἐγωγε (4. 14. 25. 26. 28. 63. 72. 103. 108. 112. 120. 123. 137. 138. 143. 147. 155. 164. 174. 177. 182. 186. 188. 204. 210. 217. 231), εἰ (20. 104. 196. 225. 235), εἰς (138), ἐμὲ (172), ἐμοιγε (31. 67. 105. 178. 220), ἐπι (233), εὖ (86. 146. 187), εὐθύτης (89), εὐρηκα (66), μῖν (60), ἵνα (92), ὀρυσσέτωσαν (95), ὅταν (228), οὐ (22. 48. 106. 132), οὐδὲ (25. 171. 212), οὐκ (152. 225), οὖν (11), οὕτε (51. 130), οὐχ (1. 82. 223), ὦ (34. 37. 76. 102. 122. 124. 127. 129. 149. 165. 203. 207. 215. 222); — h) εἰθ' οὕτως (2. 186. 191). — Ex contrario suspicionem loci movent, quibus δὲ elisionem patitur: δ' ἀκροχολήσας (233), ἀρα (40), αὐτῶ (11), αὐτῶν (177), οὐδὲν (57); — οὐδ' ἀρχὴν (155) cf. δὲ ἀγανακτῆσας (163), ἀγανακτοῦντες (155), ζῆδει (48), ἀδελφῆ (90), ἀεὶ (198. 205), Ἀθηναῖος (32), αἰθρία (168), αἰτιωμένου (193), αἰφνίδιον (165), ἀκούουσα (203), ἀλόγιστον (8 100), ἀλώπεκος (22), ἀλώπηξ (11. 26), ἀμελετήτως (78), ἀμπελος (10), ἀμφιγροῦντες (115), ἀναιρεῖ-

¹⁾ Οὕτω τε συνέβη αὐτῶ τῆς ἐξ ἀμφοτέρων διαίτης στερηθῆναι M cum A 122; at cf. F 263 τῆς μεθ' αὐτῶν διαίτης ἀπέειξαν et A 130 οὐχ ὑπομείνας τὴν μετ' ἀνθρώπων διαίταν. Adde M 121 κἀκεῖνοι οὐ γνωρίζοντες αὐτὸν διὰ τὸ χρῶμα τῆς μεθ' αὐτῶν (μετ' αὐτῶν M et A 128) διαίτης ἀπέειξαν αὐτόν.

²⁾ N. 178 ἀλλ' ἐμοιγε ἀφρετώτερον ἦν παρὰ τοῖς προτέροις δεσπόταις ἀχθοφοροῦντα λιμῶνταιν ἢ ἐνταῦθα παραγενέσθαι, ὅπου, [ἀλλ'] ἐάν ἀποθάνω, οὐδὲ ταφῆς ἀξιοθήσομαι particulam ἀλλ' eiciendam esse indicavi, — nescio tamen an genuina scriptura fuerit: ὅπου ἀλλ' οὐδέ, ἐν ἀποθάνω, ταφῆς ἀξιοθήσομαι cf. A 176 ὅπου οὐδέ, ἐν ἀποθάνω, ταφῆς τεύξομαι.

σθαι (71. 169), ἀνθρωπον (93), ἀνθρώπου (46 bis), ἀνιμίχασθαι (112), ἀντικρυς (147), ἀντισχεῖν (99), ἀπ' (13), ἀπανθήσας (129), ἀπεκρίνατο (29. 152. 234), ἀποδεξάμενοι (40), ἀποδιδόντας (95), Ἀπόλλωνος (97), ἀπόπειραν (30), ἄρκτον (64), ἀρξάμενον (154), ἀροτήρ (39), ἀσμένως (140), ἀξήθεισαν (4), αὐτὰ (94)¹⁾, αὐταῖς (55. 149), αὐτάς (128), αὐτῆ (25. 202); αὐτήν (2. 25. 144. 191), αὐτῆς (11. 21. 28. 71. 80), αὐτοῖς (46. 64. 161. 184. 232), αὐτόν (14 bis. 84. 134. 141. 145. 195. 217), αὐτός (12), αὐτοῦ (12. 19. 41. 63. 65. 80. 85. 94. 102. 129. 171. 172. 178. 185. 211), αὐτοῦς (19. 60), αὐτῶ (78. 135. 136. 179. 216), αὐτῶν (50. 54. 61 bis 69. 75. 86. 133. 146. 192 bis 212), ἀφείλετο (48), ἀφελκίσαντες (21), — ἐγένετο (70. 71. 153. 180), ἐγένοντο (43), ἐγγέλως (61), ἐγὼ (2), ἐθεριάνθη (174), εἰ (141. 154), εἶπε (64. 81), εἶπεν 47. 51. 103. 146. 234, εἰπόντος (3. 67. 70. 137. 171. 195. 219), εἰπόντων (183), εἰπούσης (90. 98. 169), εἰς (49. 81. 173), εἰσελθούσα (11), εἰσελθὼν (146), εἰσιῶν (57), ἐκακοπάρθει (178, ἐκατέρον (22), ἐκείνοι (204), ἐκείνος (140), ἐκείνου (150), ἐκπλαγέντος (15), ἐκροφήσασα (18), ἔλεγε (25. 57), ἔλεγεν (93), ἐλθὼν (138), ἐλπίδας (143), ἐμπνουν (37), ἐν (7. 13. 71. 189), ἐνέστη (94), ἐνταῦθα. (9. 86 199), ἐξαναστάς (141. 145. 165), ἐξαναστήραι (142), ἐπακολουθήσας (201), ἐπανελθούσα (231), ἐπελθόντων (66), ἐπὶ (57. 67. 113. 168. 179. 226), ἐπιγρόντος (171), ἐπικαθίσαντος (190), ἐπιστᾶσα (59), ἐπιστραφεῖς (124. 125), ἐπιστραφέντος (120), ἐπιφανέντος (171), ἐρωδιῷ (151), ἐρωτώμενος (167), Ἐρμῆν (178), Ἐρμῆς (95), ἑτέραν (90. 214), ἑτέρας (206), ἕτερος (43. 64. 66. 81), ἔτι (52. 85), ἐτίγχανε (187), εἶ (145), εὐτόνως (185), ἔφασαν (86. 157), ἔφη (104. 119. 147. 167. 235), ἐφύλαξεν (149), ἔχων (65), — ἦ (93), ἡμέρα (111), — ἴδια (214), ἰδίω (214), ἰδὼν (182), ἰκετευσίσης (4), ἴνα (227), — ὁ (64)²⁾. 68 bis. 92 bis), ὀβνεῖς (16), οἱ (162),

¹⁾ M falso τὰ inter δὲ et αὐτὰ inserit: οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ χρεωφειλέται, μέχρι μὲν τὰ ἀλλότρια ἔχουσι χρήματα, δοκοῦσι τινες εἶναι, ἐπειδὴν δὲ [τὰ] αὐτὰ ἀποδώσωσιν, ὅποιοι ἐξ ἀρχῆς ἦσαν, εὐρίσκονται cf. C 188^b et F 78. Scripturam ἐπειδὴν δὲ ταῦτα ἀπαιτηθῶσιν exhibet C 188^a, ἐπειδὴν δὲ ἀποδώσωσιν A 101, ubi Schneideri lectio ἀποδώσιν potius auctorem quam libri memoriam corrigit cf. M 156 ἐὰν ποτὸν σοὶ ἐπιδύσω ἐγὼ cl. Lobeckio ad Phrynich p. 720 sqq. Etiam in C 188^b ἐπὶ δὲ αὐτὰ ἀποδώσωσιν sine necessitate ἀπαιτηθῶσιν scripsit Halmius n. 200^b: eandem formam sylloges Florentinae verbum ἀποδώσωσιν (n. 78) significat.

²⁾ Conlectionis Parisinae lectio ὑποχωρησῆς δὲ ἀπὸ τοῦ δένδρου ἐπνεθάνετο αὐτοῦ recto talo stare non potest, unde inter δὲ et ἀπὸ excidisse statui: ὁ ἕτερος καταβάς ἀπὸ τοῦ δένδρου cf. C. 249^b et F 56. Codicis A supplementum (n. 65; adde C 249) ὁ ἀπὸ τοῦ δένδρου καταβάς ex mea quidem sententia non sufficit

οἰκίω (167), οἶκον (93), οἰκουρῶν (88), ὀλίγας (127), ὀμοιωθεῖσα (165), ὀνηλάτης (180), ὀνηλάτου (190), ὄσος (87. 100), ὀρηθοθήρα (195), ὄτε (19. 104. 235)¹⁾, ὅτι (81. 84. 126. 154), οὐ (201), οὐδαμῶς (118), οὐδὲν (81 bis 88), οὐδενός (137), οὐκ (15. 84. 177), οὐσί (217), οὐτος (60), οὐχ (123), — ὄσος (227), ὄπ' (223), ὄπερ (142), ὄπο (42. 46. 73. 175), ὄπουχόντες (114), ὄπουχοῖσα (89. 173. 222), ὄπουχῶν (127. 130. 151. 177), ὄστεραία (16), ὄστερον (51), ὄφ' (233), — ὄρητοῦ (170), ὄς (44. 52. 53. 71. 79. 176. 179. 189. 210. 224. 229)²⁾; — μηδὲ ἀπαξ (58), ἀρησασθαι (135), ὄταν (211), ὄπρου (3); — οὐδὲ ἀνθρώπους (56), ἐν (66), ἐν (138), ἐνός (60). — Qua observatione nixus equidem δὲ non δ' supplevi ante ἀπόλωλας (66)³⁾, αὐτῇ (126)⁴⁾

¹⁾ Et n. 104 et n. 23. M praebet: ὄστερον δὲ. ὄς ὄτε χειμῶν ἐνέστη, ubi ὄς cum A 111 expunxi; ὄτε omittit F 84: ὄστερον δὲ, ὄς χειμῶν ἀνέστη (l. ἐνέστη), fortasse recte. Eandem coniunctionem M falso invexit n. 130 ἀλλ' οὐτε, ὄτε ἤλθες, ἔγνω οὐτε, [ὄτε] ἐν ἀπέλθης, γνώσομαι. Ante vocales οὐτε elisione non afficitur cf. οὐτε ἀέρος (9), ἀπαῖν (130), ἐν (115), ὄθατος (9). Adde τὲ ἀμυγδαλῶν (176, αὐταῖς (145), εἶδος (115), ἐκείνους (65), ἐκλιμεν (171), ἐστὶ (234), ἦν (79. 127. 145. 176. 200. 233), ὄδοντας (135), — ὄς τε αὐτῶν (113), — ὄ πο ὅτε αὐτῆν (57), — ὄτε ἐμὲ (235), ἐμοὶ (2. 4), ἐμοχθουν (04), ἤλθες (180), ἦν (229), οὐδὲν (48. 106), — πο τὲ ἀποιξάσης (159), ἀποθανόντος (161), ἀχθόμενοι (184), ἐκπτόν (13), εἰσελθοῦσης (207), ἐκλαθόμενος (121), ἐν (61), ἐπὶ (11), ἐπιδηήσωσι (84), οὐδὲ (161), ὄς (225), — τὄτε αὐτοῦς (184), ἐκείνος (192), ἐπόνεις (104. 235), ὄτε (201).

²⁾ N. 205 ὄ δὲ ὄς ἀεὶ αὐτόν (l. αὐτό) διανεβάλλετο λέγων μετ' ὄλιγον χρόνον μεταβήσεσθαι aut vocula ὄς pro emblemate habenda est aut corrigendum ὄ δὲ εἰς αὐτὸ διανεβάλλετο κτλ. Paulo aliter A 200, C 269, F 216: ὄ δὲ ἀνεβάλλετο λέγων μετ' ὄλιγον χρόνον μεταβήσεσθαι.

³⁾ Ἐκείνος [ὄδ] ἀπόλωλας [εἶπεν] reposui pro ἐκείνος ἀπόλωλας cf. C 83 et F 237 ὄ δ' εἶπεν. Particula δὲ carere possumus, si κακείνος recipiatur ex A 67 κακείνος [ὄ μὴ εὐρών ξφη] 'ἀλλ' ἀπόλωλας' εἶπεν, ubi verba a nobis seclusa ex interpolatione fluxerunt Falsam emendandi viam ingressus Schneider edidit: κακείνος ὄ μὴ εὐρών ξφη 'ἀλλ' ἀπόλωλα εἶπέ'. — Eodem modo κακείνος pro ἐκείνος perperam suppeditat M 155 et 201, — recte legimus: κακείνος n. 13. 30. 36. 69. 151. 167. 220, 224, κακείνον n. 218, κακείνος n. 120. 184. 221, κακείνους n. 67, κακείνη n. 18. 22. 71. 219, κακείνην n. 57.

⁴⁾ Lacunosam et corruptam sylloges nostrae memoriam ex A 132 ita expleri et emendavi: [συνέβη δὲ αὐτῷ ἀμφοτέρων στερηθῆναι] [καὶ] τοῦ μὲν [μὴ] ἐριμομένη, sed δὲ pro δ' dedi ipse, quoniam etiam n. 11 συνέβη δ' αὐτῷ τῆς εἰς τὴν φιλιαν ἀσβετίας οὐκ εἰς μακρὰν δίαιαν ὕποσχέιν particulae formam non elisam pro genuina habeo cf. n. 55. 84. 128. 179. 202. Praeterea nescio an codicis M scriptura ἐριμόμενον lectionem ἐριμομένην inuat cf. n. 179 συνέβη δὲ αὐτῷ τῶν σπόγγων ἀνασπασάτων τὸ ὄδωρ μὴ δυνάμενον (δυνάμενος M) ἐξικαστῆναι ἐνταῦθα ἀποκνηγῆναι ὄπο τὸ ὄδωρ, 202 συνέβη δὲ αὐτῇ τῶν πτερῶν περιδραυσθέντων ἐπὶ τῆς γῆς καταπεσοῦσαν ὄπο τινος τῶν κυματῶν συλληφθῆναι cll. n. 83 οὕτω τε συνέβη αὐτῷ ὄπο ἀμφοτέρων ἐν μέρει τὴν ὄλομην φάλακρότερον (l. φάλακρόν) γενέσθαι et θ4 οὕτω τε συνέβη αὐτῷ ἀπογυμνωθέντι κολοῖδον γενέσθαι.

αὐτῶν (198), αὐτοῦ (127), ἐπαινῶν (63)¹⁾, ἱποτυχῶν (156), ἐποτυχῶν (140)²⁾.

‘Υπ’ ἐνίων] vocis ἐνίων usum confirmat n. 76 ἔταν τῆς ἐνίων μοχθηρίας πειραθῶσιν. Ac saepissime in epimythiorum introitu habes: οὕτω (οὕτως n. 113, sed οὕτω A 120)³⁾ καὶ τῶν ἀνθρώπων (23. 28. 45. 79. 175. 179), δανειστῶν (180), οἰκετῶν (161), ἠγέρων (113) ἔνιοι sive οὕτως ἔνιοι τῶν ἀλαζόνων (219), ἀνθρώπων (60. 67. 69. 73. 128. 143. 202. 206. 225), ἀπαιδεύτων (187). Quae sermonis proprietates obscuratur n. 173 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων τινές, ubi recte F 129 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων ἔνιοι offert; citra necessitatem vero οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων ἔνιοι pro οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ F 285 (sive C 101^b) exhibet in corpusculo Parisino n. 115 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τὰς πατρίδας ἀπολιπόντες καὶ τὰς ἀλλοδαπὰς προκρίνοντες ὅτε ἐν ἐκείναις εὐδοκίμοισι διὰ τὸ ξένους εἶναι καὶ ὑπὸ τῶν πολιτῶν δυσχεραί νοῦνται διὰ τὸ ὑπερπεφρονηκεῖν αὐτοὺς cf. n. 68 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων (τοῖς ἀνθρώποις falso M) οἱ τοῖς φαύλοις ἐπιτηδεύμασι ἐνδιατρίβοντες φθάνουσιν ἀπολλύμενοι, πρὶν ἢ ἐπὶ τὰ καλλίονα τρέπεσθαι, 108 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τὰ οἰκεῖα καταλιπόντες ἐπιτηδεύματα καὶ

¹⁾ Locum desperatum hoc modo constitui: εἰς δέ τις τῶν διαβιβάζειν εἰδισμένων θεασάμενος διαπορούντα προσελθὼν καὶ ἀράμενος (διεπέρασεν αὐτόν’ ὁ δὲ ἐπαινῶν) αὐτοῦ τὴν φιλοφροσύνην εἰστίκει τὴν αὐτοῦ πενίαν μεμφόμενος, δι’ ἣν ἀμείψασθαι τὸν ευεργέτην οὐ δύναται. — Verbum ἀράμενος pro ἐράμενος suppediavit F 58, ubi falsissime legitur: καὶ ἀράμενος αὐτοῦ τὴν φιλοφροσύνην διεπέρασεν αὐτόν’ ὁ δὲ εἰστίκει. Prorsus a vero abhorret Schneideri commentum: καὶ ἀράμενος αὐτοῦ (!) τὴν φιλοφροσύνην nec meliorem contextum excogitavit Corais (p. 398), quem Halmius n. 119 sequitur: καὶ ἀράμενος αὐτόν σὺν φιλοφροσύνῃ cf. M n. 103 ἔτα ἕκαστον τῶν θεῶν μετὰ πολλῆς φιλοφροσύνης ἡσπάζετο. Portitoris benevolentiam, que nulla fuerit, fabulae auctor laudare non potest, iure laudat (pro ἐπαινῶν legi potest etiam ἀποδεχόμενος cf. n. 154 ἀποδεξάμενος αὐτοῦ τὸ ἀφενδές et 171 ἀποδεξάμενος αὐτοῦ τὴν δικαιοσύνην) causa nondum cognita Diogenes. De re ipsa cf. quae dixi ad Gnomol. Vatic. n. 233 (‘Wiener Studien’ vol. X — 1888 — p. 218.)

²⁾ Falso δὲ inserit M ante ἄλλα (104), ἔλεγεν (3), ἔφη (15).

³⁾ Οὕτως ante καὶ conlocatur praeter n. 2. 5. 6. 14. 17. 140 eademque ratione οὕτως recurrit ante διαταράχθη (1: ex con. pro ὄντως, A 10 οὕτως ἐξεταράχθη offert), κατακλάται (221), πρὸς (45), σε (119), συνέβη (40), σφόδρα (208), τῆς (110), unde n. 233 οὕτως συμμαχῆς pro οὕτως scripsi. Saepius tamen consonantibus forma οὕτω praemittitur cf. διανεμῶν (144), καὶ (22. 23. 28. 29. 45. 49. 61. 62. 68. 79. 88. 94. 108. 110. 111. 113. 117. 122. 133. 148. 152. 155. 161. 173. 175. 177. 179. 180. 183. 186. 203. 212. 232. 285), κατεδάφησεν (1), κοιμώμενον (230), μᾶλλον (21), πανταχοῦ (33), παρὰ (215), πολλῶν (7. 71. 72. 84. 147. 206), πολλοὶ (98. 102. 109. 119. 167. 172. 218. 223), πολλοῖς (55. 77. 162), ἰσθμῶν (27), τὰ (137), τὰς (221), ταῦτα (222), τε (33. 94. 115. 121. 159. 169), τῶν (38. 209). — Ante vocales communem usum secutus οὕτως pro οὕτω reduxi n. 47 (ἀπέχθεται) et 89 (ἔνιοι), sicuti etiam n. 160 ante ἄν ex emendatione ἀρμόσειεν pro ἀρμόσειε dedi cf. n. 81. 128. 158.

τοῖς μηδὲν προσήκουσιν ἐπιχειροῦντες εἰκότως δυστυχοῦσιν, 117 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τοῖς κρείττοσιν ἀνθραμιλλώμενοι πρὸς τῷ τῶν ἴσων μὴ ἐφικέσθαι καὶ γέλωτα ὀφλισκάνουσιν, 155 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τοῖς φιλαργέροις τὴν παρακαταθήκην ἐγγε-
ρίζοντες εἰκότως ἀποστεροῦνται, 186 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ μηδὲν προσήκουσιν ἐπιχειροῦντες εἰκότως δυστυχοῦσιν, 235 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ παρὰ τὰς εὐθρησίας τοῦ μέλλοντος μὴ προνοοῦμενοι παρὰ τὰς τῶν καιρῶν μεταβολὰς τὰ μέγιστα δυσ-
τυχοῦσιν.

Ἦς φαῦλοι διαβάλλονται] ὡς φαύλου διαβάλονται M librarii er-
rore. ¹⁾ — Cum coniunctivo praesentis ὅταν copulatur n. 22 (ἔχωσιν),
29 (περιάγωσιν), 47 (δέη), 88 (ἔγωσιν), 152 (πονηρέωνται), 165 (ᾧσι),
195 (ᾧσιν), 211 (ἀληθείωσι), 228 (φράζῃ), 231 (ἐφιστῶνται), — aori-
stus comparet n. 26 (ἴδωσιν), 76 (πειραθῶσιν), 105 (ἴδωσι), 113 (ἀφί-
κωνται), 125 (ἀντιστῶσιν), 127 (ἐκφύγωσι), 135 (ἀπογυμνώσωσιν), 164
(παρακολουθήσῃ), 175 (ἔλθωσιν), 178 (λάβωσιν), 184 (ποιήσωσι).

Ἵκνοῦσι] ὀκνοῦσιν M. In fabularum clausulis ἢ ἐφελκυστικῶν
prodit ante litteram A in fabulae sequentis introitu n. 7 (διεβράβευσεν),
16 (προκρινοῦσιν), 22 (ἔχωσιν), 29 (περιάγωσιν), 33 (ἐστίν), 35 (δοκῶ-
σιν), — ante B n. 43 (πράγμασιν) et 48 (καθέστηκεν), — Γ n. 51 (ἔχου-
σιν) et 58 (ἀπολλῦσιν)²⁾, — Δ n. 65 (δοκιμάζουσιν), — Ε n. 73 (ἐμ-
βάλλουσιν), 78 (ὀφλισκάνουσιν), 81 (ὠφελοῦσιν), 83 (ἐστίν), 87 (πεφύκα-
σιν), 88 (ἔγωσιν), 90 (πταίοσιν), — Ζ n. 97 (ὀφλισκάνουσιν), — Η
n. 102 (ἀναφέρουσιν), — Θ n. 104 (δυστυχοῦσιν), — Κ n. 108 (δυστυ-
χοῦσιν), 111 (ἔχουσιν), 117 (ὀφλισκάνουσιν), 119 (ὀκνοῦσιν), 120 (ἐκιν-
δένυσεν), 122 (φρονῶσιν), 125 (ἀναχαϊτίζουσιν), — Λ n. 134 (δυστυ-
χοῦσιν), 137 (ἐκφρέγουσιν), 138 (λανθάνουσιν), 139 (ἐπομένουσιν), 146
(ὀφλισκάνουσιν), — Μ n. 160 (ἐπομένουσιν), — Ν n. 166 (τυγχάνου-
σιν), 167 (δυσφοροῦσιν), — Ξ n. 169 (ἐκφρέγουσιν), — Ο n. 178 (λά-
βωσιν), 180 (ἀπολλῦσιν)³⁾, 181 (ὀφλισκάνουσιν), 183 et 186 (δυστυχοῦ-
σιν), 190 (εἰσιν), 193 (προδιδόασιν), 195 (ᾧσιν), — Π n. 203 (τεκνο-

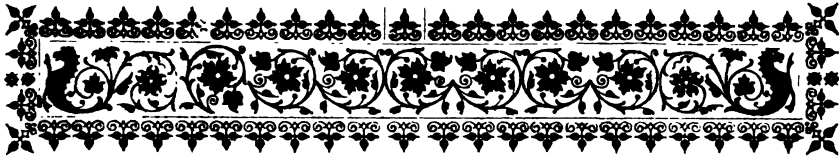
¹⁾ Simplex λ pro duplici habes etiam n. 12 (μαλοῖς), 16 (παραβάλων), 43 (ἄλεσθαι pro ἄλλεσθαι), 87 et 88 (παρέβαλεν, ubi imperfectum expectatur), 120 (ἀπό-
λυμαι), 164 (μέλει), 191 (συναπολύντες), 233 (ψύλα et ψύλαν), contraria est ratio n.
50 (μεταβάλλουσα pro μεταβαλοῦσα) et 71 (ἀπολλόμην).

²⁾ ἀπόλλυσιν M, ἀπόλλουσι A 58 ex Byzantinorum more, qui verbum ὄλλω
(ἀπόλλω) saepius adhibent. S ἀπολλούσαι effecit (cf. M n. 180), C 24 ἀποβίλλουσαι
praebet.

³⁾ ἀπόλλυσιν M, ἀπολλούσιν A 177, προσαπόλλουσιν F 138, quam lectionem
C p. 328, 2 coniectura προσαπολλούσιν oblitteravit.

ποιούσιν), 204 (ἔστιν), 212 (εἰσιν), — Σ n. 218 (ἐπορρήπτουσιν), — Γ n. 223 (ἐπομένουςιν), 224 (καθέστηκεν), 225 (ἐπιτελοῦσιν), — Υ n. 227 (μετασχηματίζουσιν), — Χ n. 230 (ἐρίκησεν), — Φ n. 232 (δοιλεύουσιν, ubi M perperam δουλεύουσιν praebet) in calce sylloges n. 235 δυστυχοῦσιν extat Quae cum ita sint, non sine ratione ἔστιν (n. 19 ante Α) et ἀγλισκάνουσιν (n. 63 ante Δ) pro ἔστι et ἀγλισκάνουσι correxi recteque καταφρονούσιν supplevi n. 157 (ante Μ) ὁ λόγος, δηλοῖ, ὅτι οἱ φιλονεικοῦντες τοῖς κρατοῦσι τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, ubi C 107^a et F 108 καταφρονούσι suppeditant. Ceterum ex eisdem libris (et A 160) vitiosae codicis M memoriae κρατοῦσι scripturam κρείττοσι substituendam esse docent n. 18 ὁ λόγος δηλοῖ, ὅτι οἱ τοὺς κρείττονας χλευάζοντες λανθάνουσι (λαμβάνουσι Μ) μείζονας ἑαυτοῖς τὰς ἀνίας ἐξ αὐτῶν ἐπισπώμενοι, 80 πρὸς τοὺς διὰ φθόνον κρείττοσιν ἀμιλλωμένους (ἀμιλλομένους Μ) ὁ λόγος εὐκαιρος, 97 οὕτως οἱ τοῖς κρείττοσιν ἀνθαμιλλώμενοι πρὸς τῶ ἐκείνων (τὸ ἐκείνου Μ) μὴ ἐφικέσθαι καὶ γέλωτα ἀγλισκάνουσιν, 117 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τοῖς κρείττοσιν ἀνθαμιλλώμενοι πρὸς τῶ τῶν ἴσων (τὸ τῶν ἴσης Μ) μὴ ἐφικέσθαι καὶ γέλωτα ἀγλισκάνουσιν, 216 τοῦτο πάσχουσιν οἱ τοῖς κρείττοσιν ἀνθαμιλλώμενοι θάττον (adde: γὰρ) διαρρήγνυνται ἢ ἐκείνων ἐφικέσθαι δίνονται, 223 οὕτω πολλοὶ διὰ φόβον τῶν κρείττόνων καὶ τὰς ἐκ τῶν ἡττόνων (γειτόνων Μ) ὑβρεῖς ὑπομένουσιν cf. insuper n. 12 οὕτως ἰ πρὸς τοὺς ὑπερέχοντα ἀμιλλα πρὸς τῶ μηδὲν ἀνείν καὶ ἐπὶ συμφοραῖς προσκτᾶται γέλωτα, 139 οὕτως οἱ τοὺς ἰσχυροτέρους διερεθίζοντες εἰκότως τὰς ἐξ αὐτῶν πλήμιελείας ὑπομένουσιν, 215 οὕτω παρὰ τὰς τῶν ἀμεινόνων στάσεις καὶ οἱ μὴ δεινὸς ἄξιοι πειρῶνται δοκεῖν τι εἶναι, ubi corrigendum: δοκεῖν τινες εἶναι cf. n. 94 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ χρεωφειλέται, μέχρι μὲν τὰ ἀλλότρια ἔχουσι χρήματα. δοκοῦσὶ τινες εἶναι, — 60 οὕτως ἔνιοι τῶν ἀνθρώπων οὐδὲ ἐνὸς (l. οὐδενὸς) ἄξιοι ὄντες, ὅταν ταραχῆς ἴβωνται, δοκοῦσὶ τινες, 113 οὕτως καὶ τῶν ἡττόρων ἔνιοι ἐν σχολαῖς τινες δοκοῦντες, ὅταν ἐπὶ τὰς πολιτείας ἀφίκωνται, οὐδενὸς ἄξιοι εὐρίσκονται, 187 οὕτως ἔνιοι τῶν ἀπαιδευτῶν τοῖς ἐξωθεν τύφοις δοκοῦντές τινες ἐπὶ τῆς ἰδίας γλωσσαλγίας ἐλέγχονται cl. 175 οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων ἔνιοι ἐξ ἀπροόπτου¹⁾ δοκοῦντες φοβεροί, ὅταν εἰς διάπειραν ἐλθωσιν, εὐρίσκονται οὐδενὸς ἄξιοι.

¹⁾ Sententia reposcente emendandum ἐξ ἀπόπτου, quamquam in mendosa scriptura A 172, C 110, F 258 consentiunt. Idem error deprehenditur n. 190 ὁ λόγος δηλοῖ, ὅτι οἱ κακοῦργοι τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀξ ἀπροόπτου (etiam A 186 et F 143) δηλοῖ εἰσιν et 214 ἐξ οὗ δὴ συνέβη τοὺς ἀνθρώπους τὰ μὲν ἀλλότρια κατὰ ἐξ ἀπροόπτου κατοπτάζεσθαι, τὰ δὲ ἴδια μὴ προρᾶσθαι.

QUAESTIONES LUCRETIANAE.

I.

Inter veteres Graecorum et Romanorum scriptores celeberrimos vix quemquam alium reperias, de cuius vita et scriptis tam pauca, tam incerta, tam contraria exsint veterum auctorum testimonia, quam de Tito Lucretio poeta, de rerum natura carminis auctore. Namque iis antiquorum scriptorum locis omissis, quibus potius poetae laudes celebrantur, quam vita illustratur, quaecumque de eius vita et carmine comperta habemus, Donati, Hieronymi, incerti glossographi nituntur testimoniis. Quorum gravissimum Donati¹⁾ et Hieronymi, minore auctoritate glossographi est testimonium, quod nec per se sit perspicuum, nec nisi variis et incertis coniecturis adhibitis intellegi possit²⁾. Tertio igitur neglecto duobus prioribus utemur testimoniis, cum varias ad vitam carmenque Lucretii poetae quaestiones pertinentes movebimus et solvere conabimur.

Hieronymus, cuius testimonium principem obtinet locum, in Eusebii Chronicorum versione latina ad annum ab Abr: 1923 = 94. a. Chr. nat.³⁾ annotavit haec⁴⁾: „Titus Lucretius poeta nascitur, qui post-

¹⁾ Vita Vergilii, quae vulgo Aelio Donato vindicatur, § 6. p. 54. (ed. Reiff.): „Initia aetatis Cremonae egit (scil. Vergil.) usque ad togam virilem, quam XV. anno, natali suo, cepit isdem illis consulibus iterum, quibus erat natus, evenitque, ut eo ipso die Lucretius decederet.“

²⁾ Quod Usenerus invenit in glossario quodam codicis Monacensis saec. X. numero 14.429 signati (vid. Mus. Rhen. t. XXII p. 444. et XXIII. p. 679). Est autem hoc: „Titus Lucretius poeta nascitur sub consulibus, ann. XXV II. an virgilium.“ In quo testimonio nomina consulum omissa videntur esse. Ea, quae vocem „consulibus“ sequuntur verba, significare videntur, Lucretium poetam 27 annis ante Vergilium natum fuisse. Hoc loco satis dictum putamus de re, quam infra copiose explicabimus.

³⁾ Exceptis codicibus A. (Amandino saec. VII.) et F. (Freheriano saec. IX. ineuntis), qui idem factum referunt ad a. ab Abrah. 1922=95. a. Chr. Vid. Woltjeri dissertationem in Fleckeisen. Annal. clas. philolog. t. 129. (1884) p. 134 sq.

⁴⁾ In editione, quam A. Schoene curavit, vol. II. p. 133.

ea amatorio poculo in furorē versus, cum aliquot libroꝝ per intervalla insaniae conscripsisset, quos postea Cicero emendavit, propria se manu interfecit anno aetatis XLIII⁴. Cui testimonio, nisi quaedam, quae illo continerentur, essent suspecta, magna sane tribuenda esset auctoritas, cum eo nobis uti liceret non solum ad Lucretii diem natalem et supremum definiendum, sed etiam ad alias, quae ad vitam carmenque poetae spectarent, rationes explicandas. Ne autem Hieronyminum credamus, multis causis cogimur; atque primum suspicione, quam movent nonnullae res testimonio cit. comprehensae, quae a veritate prorsus abhorrere et quodam modo fabellas e libello, qui inscribitur noctes „mille et una“, de promptas redolere videntur, — deinde Donati verbis, qui Lucretii mortem ad alium atque Hieronymum refert annum, denique vehementer inter se dissentientibus iudiciis. quae nostrae aetatis viri docti de fide et auctoritate testimonii Hieronymiani protulerunt. Cum enim alii, quorum princeps Lachmannus¹⁾ ille, carminis Lucretiani ingeniosus editor et commentator, in Hieronymi verbis omnino nihil, quod fide indignum esset, viderent, alii, velut W. S. Teuffelus²⁾, illo viro non minoris auctoritatis arbiter in gravissimis quaestionibus diiudicandis, Hieronymianae narrationis fidem in dubium vocaverunt. Neque, utrorum sententia propior sit vero, facile perspicere potest, cum quae aliis probantur, eadem ab aliis addubitentur aut prorsus refellantur. Quae cum ita sint, certe operae pretium est, difficilem illam de fide et auctoritate testimonii Hieronymiani quaestionem diligenter retractare, eamque omnibus subsidiis et fontibus, quae nobis suppeditantur, ad usum vocatis luculenter illustratam, quatenus fieri potest, ad finem perducere. Quam quaestionem tractantes eam viam et rationem persequemur, ut imprimis de rebus, quae ab aliis non satis explanatae vel leviter tantum perstrictae vel prorsus sint praetermissae, agamus.

Ad rem propositam accedentes, omnino primum hoc explicandum esse arbitramur, qua fide in eis, quae in Eusebii Chronicorum versione latina de universis scriptoribus Romanis tradidit, Hieronymus dignus sit. Atque consentaneum est, eum, qui circiter a. p. Chr. n. 331 Stridone — quod est oppidum in confinio Illyrici et Pannoniae situm — natus posteriore quarti saeculi p. Chr. parte floruit, in suis ad Eusebii Chronica additis supplementis veterum auctorum libros ad usum convertisse.

Quare ad alteram, quae cum superiore quam artissime cohaeret, cogimur transire quaestionem, quae in eo versatur, quos Hieronymus in Eusebii Chronicorum supplementis, quibus Romanorum insigniores ab antiquissimis temporibus res gestas et scriptorum vitas breviter perstrinxit, potissimum secutus sit auctores, et quae cuiusque sit fides atque auctoritas.

1) C. Lachmanni comment. ad Lucr. I. v. 922. p. 63: „ego vero in Hieronymianis nihil omnino, quod credi non possit, invenio; neque enim totam poesim per intervalla insaniae compositam dicit, sed aliquam partem.“

2) In Litter. Roman. 3. ed. § 208. not I. (sub finem) et in aliis libellis.

Quam rem ecclesiasticus scriptor latinus illustrat ipse in *Chronicorum versionis prooemio* p. 3. (Schoene): „Sciendum etenim est, me et interpretis et scriptoris ex parte officio usum, quia et graeca fidelissime expressi et nonnulla, quae mihi intermissa videbantur, adieci. in Romana maxime historia, quam Eusebius, huius conditor libri. . perstrinxisse mihi videbatur. Itaque a Nino et Abraham usque ad Troiae captivitatem pura graeca translatio est. A Troia autem usque ad XX. Constantini annum (p. Chr 325) nunc addita nunc mixta plurima, quae de Tranquillo et ceteris inlustribus in historicis curiosissime excerpti. A Constantini autem supra dicto anno (325) usque ad consulatum Augg. Valentis sexies et Valentiniani iterum (a 378) totum meum est.“

Quae verba docent, Hieronymum in supplementis ad res gestas vitasque scriptorum Romanorum spectantibus et Suetonii opus, quod de viris illustribus urbis Romae inscribitur, et aliorum historicorum scripta respexisse. Eum a Tranquilli opere praene totum pependisse, comprobatur verborum ac rerum similitudine, quae inter notas Hieronymi et aliorum scriptorum, velut Aelii Donati,¹⁾ Diomedis sententias intercedit, quos Suetonii libris usos esse constat. Hoc etiam apparet ex Hieronymi notis vitas rhetorum, grammaticorum, Terentii²⁾ poetae perstringentibus, quae ex Suetonii, qui aetatem tulerunt, libellis de grammaticis et rhetoribus et ex Suetoniana vita Terentii³⁾ adumbratae sunt. In illis patris ecclesiastici notis omnino nihil, quod Suetonii libris laudatis non contineatur, reperias; adde quod apud utrumque auctorem easdem sententias iisdem fere verbis expressas deprehendis.

Quod tamen, quae apud Hieronymum de Remmio Palaemone s. a. ab Abrah. 2064 commemorato leguntur verba: — „qui (scil. Palaemon) quondam interrogatus, quid inter stillam et guttam interesset, gutta, inquit, stat, stilla cadit,“ — ea in Suetonii de grammaticis libri cap. 23° desiderantur, hoc sententia, quam supra protulimus, non evertitur. Palaemonis enim dictum, Hieronymianae notae insertum, multifarie explicari posse contendo. Etiam Eus. Chron. loco (ab Abr. 1936), quo de L. Voltacilio Ploto agitur, quique ex Suet. de rhet. cap. 3. est adumbratus, Hieronymus falsa veris admiscuit, ut recte perspexit Reiffersch. Sueton. p. 124. 1. Illa illisque similia errata, quae in Chron.

1) Conf. vitam Vergilii — vulgo Donato vindicatam, in qua plurima Suetonii ingenii vestigia sunt manifesta — cum verbis, quae Hieronymus Suetonio duce de Vergilio commemoravit s. a. ab Abrah. 1948, 1960, 1965, 2003. Vid. Reiff. Sueton. pag. 54 — Bockemüller praef. edit. Lucret. p. 3 sq.

2) Chron. Hier. s. a. 1859: „P. Terentius Carthaginensis, comoediarum scriptor, ob ingenium et formam libertate donatus, in Arcadia moritur; qui primum Andriam, antequam aedilibus venderet, Caecilium multum se miranti legit.“ Quam notam, si cum vita Terentii auctore Suetonio p. 292—295 (ed. Roth) comparaveris, Hieronymum et universas sententias et nonnullas locutiones a Suetonio mutuavisse quam maxime tibi persuadebis.

3) Quam ex Tranquilli libro de poetis depromptam Donatus integram fere commentario suo in Terentium praefixit.

versione deprehenduntur, vel memoriae lapsu vel festinatione Hieronymi, qua illud opus scriptum esse ipse profitetur (Eus. Chron. vol. II. p. XXVIII. not. 2. ed. Schoene), facile excusantur. In universum tamen aestimantes haud iniquos nos praestare videbimur iudices, si Hieronymum de temporibus vitisque Romanorum scriptorum in Chronicis exponentem Suetonii libris potius accurate et diligenter, quam temere et negligenter usum esse statuemus. Suetonianos autem viros illustres Hieronymi de scriptoribus Romanis commemorantis principem gravissimumque fontem fuisse, praeter superiora argumenta etiam hoc confirmatur, quod ille de iis scriptoribus Romanis, quos, utpote suos aequales necdum tempore, quo libros de viris illustr. conficiebat, mortuos, velut Tacitum, Iuvenalem, silentio praeterierat Suetonius, in Chronicorum supplementis nihil meminerat.

Si igitur certum exploratumque esset omnia, quae Hieronymus Chronicis Eusebianis admiscuisset, ex Suetonii de viris illustribus libris fluxisse, tota quaestio de fide et auctoritate notarum Hieronymi ad res Romanas spectantium et simplex et facilis et perlucida esset et paene absoluta videretur; non enim amplius opus esset quaeri de Hieronymo, sed de Suetonio, num fide dignus esset in eis, quae de scriptoribus Romanis in libris de viris illustribus tradidisset. Hoc autem haud ita difficile esset ad solvendum; constat enim, Suetonium in vitis illustrium virorum adumbrandis optimos et incorruptos fontes secutum omnino raro nec nisi inscium atque invitum falsa tradidisse. Sed difficilior est de fide Hieronymi quaestio et efficitur imprimis eo, quod ille in Chronicis supplendis praeter Suetonium, ut supra cognovimus, alios quoque Romanorum scriptores, quos tamen nominatim laudare omiserat, se respexisse profitetur. Hoc praeter ipsius verba p. 33. laudata manifeste etiam nonnullae Chronicorum notae probant, quas ad Suetonium auctorem referre vetatur eo, quod spectant ad homines, de quibus Suetonius in libris de viris illustribus nihil commemoravit.¹⁾ Quos tamen alios scriptores praeter Suetonium respexerit Hieronymus, certe definiri nequit. In eorum numero Eutropium fuisse, recte monuit Roth, Sueton. p. LXXII. not. 63. Ne res incertae incertis coniecturis investigemus, hoc pro certo affirmari posse arbitramur, Suetonii de viris illustribus libros Hieronymo Eusebii Chronica supplenti fontem fuisse primum; alios autem fontes illum adiisse suspicamur, cum, quae Suetonii libris non continebantur, narrando erat persecuturus.

Huc pertinere videntur omnes res in Chronicis commemoratae, quae anno p. Chr. nat. 106. sunt posteriores, quo Suetonius de viris illustribus libros edidisse perhibetur.

¹⁾ Verbi causa de Plinio Minore, imperatore Traiano, quorum apud Hieronymum fit mentio. Hic lectorem monitum velim, Hieronymum nominis similitudine deceptum, nonnullas vitae Plinii Maioris rationes Plinio Minori vindicavisse rebusque utriusque propriis confundendis et contaminandis effecisse, ut ex duobus Pliniis unum, nempe Plinium Minorem, effingeret (Cf. Roth, Suet. p. LXXVIII).

Quae cum ita sint, fieri non potest, quin Hieronymi laud. locum de Lucretio poeta ex alio fonte atque ex Suetonii de viris illustribus libris fluxisse credamus. His pro certo positus necessario sequeretur, ut, cum Suetonium veritatis studiosissimum auctorem esse monuissemus, Hieronymi laud. testimonium de Lucretio poeta summa fide dignum esset. Hoc tamen testimonium, si accurate ac diligenter perscrutamur, quam maximis difficultatibus obstrictum et admodum suspectum reperimus. Multa enim, quibus vehementer offendimur, in eo deprehendimus.

Ac primum, quod ad ipsam testimonii formam pertinet, neminem sane fugere potest nimia rerum, quae in illo testimonio de Lucretio poeta enarrantur, ubertas atque abundantia, quae mirum quantum abhorreat ab Hieronymianae narrationis brevitate ac parcite, quam in plerisque Chronicorum notis vel ad celeberrimos Romanorum scriptores spectantibus videmus. In plurimis enim notis praeter scriptoris diem natalem et supremum Hieronymus nihil amplius meminerat, in nonnullis scriptoris vitae spatium certis annorum numeris adscriptis definivit et de morte, si insolens vel violenta erat, quaedam breviter commemoravit; vitas ipsas rationesque scriptorum rarissime atque summam tantum et quam paucissimis perstrinxit lineamentis. Ad quae laud. testim. externa, ut ita dicam, suspicionis indicia, accedunt interna: singulorum membrorum, quibus Hieronymi testimonium efficitur, sententias dico, quae cum rebus de Lucretio aliunde proditis aut coniectura repertis nullo modo consociari possunt.

Neque igitur mirabimur, quod tanta est inter doctos viros dissensio, quamnam testimonii laud. sententiam veram, quam suspectam vel falsam dicant, et quid de universo illo testimonio iudicent. Quae, cum nondum ad liquidum perducta sint, diligenter perquiremus a Lucretii anno natali incipientes.

III.

Hieronymus Lucretium anno ab Abr. 1923=94 a. Chr. natum aetatis anno 44. mortem sibi conscivisse tradit. Quos numeros omnes codices exhibent praeter cod. A. saec. 7. et F. saec. 9. ineuntis, qui Lucretii annum natalem ad 1922 ab Abr. = 95. a. Chr. referunt.¹⁾ Ex testimonio illo apparet, Hieronymum Lucretii annum natalem ad a. ante Chr. 95. vel 94., supremum ad a. a. Chr. 51. vel 50. rettulisse. Quibus numeris repugnat loc. Donati,²⁾ qui Lucretium eo anno et die,³⁾ quo Vergilius aetatis anno XV. exacto togam virilem sumpsisset, decessisse ait. Vergilium autem Idibus Octobribus anni 70. a. Chr. Cn. Pompeio Magno M. Licinio Crasso consulibus natum esse incor-

¹⁾ Vid. nostrae dissertationis p. 31. n. 3.

²⁾ Vid. nostrae dissertationis pag. 31. not. 1.

³⁾ Hoc enim tempus significatur Donati verbis supra laudatis: „quam natali suo cepit isdem illis consulibus iterum duobus, quibus erat natus (scil. Vergil).“

ruptis veterum testimoniis confirmatur.¹⁾ Ex quibus verbis cum Donati et Hieronymi loco laud. coniunctis necessario sequitur ut Lucretii mors non ad annum, qui apud Hieronymum traditur, 50. vel 51., sed ad Idus Octobres anni 55. a. Chr. sit referenda; quo anno mortis posito porro efficitur, ut poetae tempus natale non in annum 94. (vel 95.), quem Hieronymi testimonium exhibet, sed in a. 99. exeuntem vel potius in annum 98. ineuntem incidat. Hieronymus enim in vitarum spatiis computandis hanc secutus est rationem, ut vitae quemque annum ininitum, quamvis non esset exactus, pro finito poneret. Hoc multis argumentis ex Chron. versione petitis demonstrari potest. Ut alia omittam, duo gravissima afferam exempla. nempe ad numeros vitae Ciceronis (Sueton. ed. Roth, p. 289.) et Horatii (ib. 296) spectantia, quorum alterum aetatis anno 64, alterum 57. decessisse Hieronymus tradit, quamquam neuter numeros ab illo allatos expleverat.

Quae si respicimus, Donati et Hieronymi de Lucretii vitae tempore testimonia inter se repugnare videmus. Viri docti, qui de eorum fide disseruerunt, difficili et obscurae quaestioni non multum lucis attulerunt. Cum enim alii numeros ab Hieronymo traditos tueantur, exstiterunt alii, qui eorum fide in suspicionem vocata solos Donati numeros veros esse censeant. Inveniuntur etiam tales, qui ad discrepantiam tollendam, quae inter testimonium Donati et Hieronymi intercedit, Hieronymi numerum 44. Lucretii vitae spatium definientem, in quo vitium latere suspicentur, corrigendum esse proponant.

Ut, quid in utriusque veteris scriptoris testimonio verum, quid sit suspectum vel falsum, cognoscamus, esse certum atque incorruptum necesse est indicium, quo tamquam fundamento et principio nostrae investigationis uti liceat. Atque accuratius rem scrutatus, tale indicium reperio numerum 44, quem Hieronymi exhibet testimonium. Nam illum numerum e Suetonio fluxisse suspicor, in cuius vitis praeter scriptorum annos natales et supremos nominibus consulum definitos, annorum quoque numeri, quos unus alterve scriptor explevit, allati reperiuntur. (Vid. Suetonii de rhet. et gram., de vitis Caesarum, eiusdem vitam Terentii a Donato servatam, quae in Horatii codicibus exstat et vulgo Suetonio vindicatur).

Hic tamen numerus, quamquam certus est, solus non sufficit ad obscuram quaestionem expediendam; ignoramus enim, utrum Lucretii annus natalis ab Hieronymo traditus, an supremus, quem apud Donatum reperimus, certior sit aut probabilior, et simul haeremus, utrum numerum eligamus, a quo proficiscentes Lucretii vitae spatium computando definire possimus. Quod ut ad liquidum perducamus, ad Donati testimonium supra laud. transimus accuratius perquirendum.

Atque primum non alienum videtur esse monere, vitae Vergilianae, qua testimonium laud. continetur, auctorem esse Donatum, praecceptorem Hieronymi. Quam vitam non integram, sed variis mediae

¹⁾ Cf. Ribbeckium, Vergilii opera ed. min., ubi p. VIII testimonia veterum allata invenies.

aetatis scholasticorum commentis inquinatam et contaminatam ad nos pervenisse, iam multi docti viderunt. Quae tamen bonae frugis vita illa amplectitur, ea cuncta e Suetonii de viris illustribus libris, quibus Donatum saepius usum esse constat, sumpta videntur esse. Quod et ex Terentii vita,¹⁾ quam integram fere Donatus e Suetonio in commentarium suum ad Terentii comoedias transtulit, perspicui potest, et ex similitudine²⁾ elucet, quae intercedit inter vitam Vergilianam a Donato descriptam et inter notas Hieronymi ad Vergilii vitam spectantes.

Inde autem, quod Donati testimonium laud. e Suetonio, quem magna auctoritate scriptorem supra diximus, fluxit, Donati verba laud. fide digna esse iam recte concludere possemus, nisi iudiciis doct. virorum prohiberemur, qui Donati laud. testimonium commenticiis interpolationibus inquinatum suspicantur. Quibus adnumerant imprimis verba: „quam (scil. togam virilem) XV. anno, natali suo, cepit (scil. Vergilius) isdem illis consulibus iterum duobus quibus, erat natus, evenitque, ut eo ipso die Lucretius decederet“, eaque de causa. quod l. l. Vergilius togam virilem XV. anno, qui annus Romanorum mori repugnet,³⁾ sumpsisse dicatur. quodque testimonium laud. manifesta mediae, quae vocatur, signa atque indicia exhibeat. Contendunt enim, res „natali suo“, „isdem illis consulibus... decederet“ eo tempore, quo Vergilius pro mago et miraculorum auctore habitus divino quasi honore coleretur, commentas esse ab homine quodam superstitioso et mira affectante, hoc scilicet consilio, ut insignibus et miraculosis eventibus, quibus Vergilii natales exornavisset, poetae celebritatem et gloriam significaret. (Vid. Fr. Polle, *Philolog* t. XXVI. (1867.) p. 561 sq. — Woltjer, in *Fleckeis. annal. phil.* t. 129. (a. 1884.) p. 136 sq. — Fr. Bockemüller, *Lucretii carm.*, tom. I. p. 4. sq. Cf. etiam H. Sauppe, *Quaestiones Lucret.*, in indice scholar. Univ. Gotting. 1880. sem. aest.)

Si vero omnia, quae c ntra Donati fidem disputata sunt, acriter perpenderit, plura sane in eis speciosa inesse quam vera facile tibi persuadebis.

Ac primum quod ad annum 15., quo Vergilius togam virilem cepisse traditur, attinet, nihil subesse, quo viri docti offendantur

¹⁾ Vid. Sueton ed. Roth p. LXXVIII sq. et 291. sq

²⁾ Vid. nostrae dissertationis p. 33. not. 1., ubi similes utriusque scriptoris locos collatos reperies.

³⁾ Sic iudicant Woltjerus l. c. et alii; exemplis enim ab ipso Cicerone eiusque (?) et Quinti fratris filio sumptis, qui togam virilem 16. anno exacto ceperunt, probare conantur, aetatis Ciceroniae Romanos vitae 16. anno exacto togas viriles capere solitos esse. Teuffelus in *Encycl. real.* s. v. „tirocinium fori“ Marcum, oratoris filium, anno aetatis XV. exacto togam virilem cepisse tradit et recte quidem; nam Marcus, qui auctore Cicerone in ep. ad Att. I. 2. 1. L. Iulio Caesare C. Marcio Figulo coss. designatis 698 a. u.—55 a. Chr. natus erat, teste eodem Cicerone in ep. ad Att. IX. 6. 1 et IX. 19. 1. togam virilem sumpsit a. u. 705 = 49. a. Chr. mense Martio. Quam ob rem Woltjeri verba supra afferentes voci „eiusque“ (?) apposimus.

contendo. Recte quidem monent,¹⁾ primo a. Chr. saeculo Romanorum adulescentes togam virilem anno 16. exacto sumere solitos esse, quem morem Ciceronem et Quinti fratris filium secutos esse comperimus. Errare tamen videntur, cum hunc morem a Romanis saec. I. a. Chr. tam stricte servatum censent, ut nemo umquam ab eodem descivisset. Immo vero ex ipsis exemplis, quae Suetonius, Tacitus, Tertullianus, alii veteres scriptores exhibent, maxima cum probabilitate colligi potest, nonnullos Romanorum adulescentes primo ante Chr. saeculo togas viriles ante 16. vitae annum exactum sumpsisse,²⁾ quem morem imperatorum Romanorum temporibus iam pervulgatum videmus. Itaque admodum verisimile est, tempus togae sumendae, quod nullis certis legibus praescriptum esset, a primo ante Chr. saeculo mobile fuisse et nonnumquam variis de causis vel ante 16. annum vitae exactum vel post incidisse. (Vid. Teuffeli Encycl. real. s. v. tirocinium fori.)

Quae si respicimus, non habemus, cur Vergilium anno 16. ineunte togam puram cepisse negemus. Potest etiam esse, ut poeta ad togam ante tempus sumendam adductus sit voluntate parentum, qui filium longae peregrinationis causa Andes patriosque penates relinquente sui iuris esse vellent. Cui sententiae neque numerus XVII. annorum, in codicibus vitae Vergilianae a Donato enarratae allatus, (quem viri docti subsequentibus illum numerum vocibus offensi Reifferscheidio duce in XV. correxerunt,) neque verba Hieronymi,³⁾ repugnant, quibus Woltjerus illam sententiam infirmari censet, cum numerum 53 ab Hieronymo traditum tantummodo ad tempus, quo Vergilius togam virilem cepit, referat. Fugit autem virum egregium et de Lucretio illustrando optime promeritum. annum a. Chr. 53. potius ad tempus, quo Romam contendisset Vergilius, referendum esse, quod iter poeta biennio post togam sumptam ingressus videtur. Quaestione ita explicata efficitur, ut numerus 53 ab Hieronymo traditus cum tempore allato in Donati testimonio optime congruat.

Quod autem ad supra laud. numerum XVII attinet — quem Woltjerus verum genuinumque esse contendit, quoque annum, quo togam virilem cepit Vergilius, definit colligit, non illis, quae hunc numerum sequuntur, verbis, quae spuria et interpolata esse dicit, — illum numerum verum esse neque Woltjerus l. l. certis argumentis demonstravit, et vix umquam alii, ut opinor, demonstrabunt.

¹⁾ Vid. Woltjer l. l. — Marquard, de vita privat. Roman. I. p. 120 — 132.

²⁾ Sueton. in vita Octaviani cap. 8. tradit, imp. Octavianum aetatis anno 16. ineunte togam virilem accepisse. — Tacito auctore annal. III, 29. et annal. XIV, 41 Nero togam virilem aetatis anno 14. accepit. Togae virilis sumendae tempus mobile fuisse, idque inter aetatis annum 14. et 19. intercidisse videtur. Ita teste Suetonio Calig. 10, Caligula togam virilem 19. aetatis anno sumpsit. Adde Ciceronis filium, Persium poetam, imperatores Galbam, M. Aurelium, qui item ante 16. vitae annum exactum togas viriles ceperunt.

³⁾ Sub a. ab Abrah. 1964=53. a. Chr.: „Vergilius sumpta toga (scil. Andibus) Mediolanum transgreditur et post breve tempus Romam pergit.“

Equidem cum Donati verba „quam XV. anno, natali suo, cepit isdem illis consulibus iterum, quibus erat natus, evenitque, ut eo ipso die Lucretius decederet,“ attente et diligenter perpendo, nihil sane, quod suspectum et Donato indignum sit, in eis deprehendo. Eae enim illis commemorantur res, quae per se credibiles sint, quaeque et exemplis depromptis e vitis clarorum cuiusque saeculi viro- rum¹⁾ et more Romanorum, qui superstitione impulsus cum insignioribus eventibus et casibus suae vitae res notabiliores eodem tempore gestas conectere solebant, sufficienter comprobentur. Cuius rei testes sunt Tacitus et Suetonius, in quorum libris similes loci sunt frequen- tes. (Tacit. annal. I. 9. — Sueton. Calig. 57. et alibi.)

Ad quod accedit, ut Donati verbis laud. non fabellae, sed diversa ex litterarum et rerum annalibus facta deprompta enarrentur. Quae ita sunt comparata. ut in idem tempus incidant. aut, si adversario- rum sequimur sententiam, biennii vel summe quadriennii spatio se- cernantur. His causis adductus verba illa Donati conficta vel inter- polata esse nego.

Adde, quod ex ipsa talium historicorum. quae vocantur, facto- rum, quae in illo testimonio afferuntur, copulatione admodum proba- bilem facere possumus coniecturam, interpolationis auctorem satis in litteris versatum fuisse hominem et rerum scientia excellentem; quam quidem Donatum, non ullum posterioris aetatis grammaticum, cui verba interpolata vindicantur, habuisse contendo. Qui vero verba laud. a quodam posterioris aetatis grammatico interpolata esse dicunt, concedant necesse est, ignotum eundem grammaticum accurata rerum ac litterarum scientia, quam Donati loc. laud. probat, praestitisse. Quae quidem, quoniam imprimis libris legendis paratur, credamus necesse est, incerto illi grammatico interpolatori libros, quibus variae quaestiones ad vitas scriptaque auctorum Romanorum spectantes tractarentur, cognitos fuisse. Atque in illis eosdem, quos Donatus, Hieronymus, Diomedes alii et aequales et posteriores grammatici ad usum converterunt, non defuisse paene pro certo affirmari potest. Quoniam illos grammaticos e Suetonii libris tamquam ex uberrimis rerum et litterarum fontibus hau- sisse supra diximus, non verisimile videtur esse, laud. testimonii Don. int. rpolatorem Suetonii libris, qui quidem apud Donatum saepius laudati reperiuntur, caruisse aut eos ignoravisse. Verba igitur in Donati testimonio commemorata, quae nonnulli interpolatoris, equidem Donati ipsius esse contendo, ex eodem atque prior pars Donati testimonii fonte, nempe ex Suetonii de viris illustribus opere, fluxisse videntur. Unde sequitur, ut verbis laud., etiamsi quis ea non Donati sed incerti interpolatoris esse concedat, tanta quanta ipsius Donati sententiis tribuenda sit auctoritas.

Sed antequam mea longius procedat disputatio, hoc monere vel- lim, me iudicium de verbis: „quam XV. a.... decederet“, supra profe- rentem locutione „verba laud. ex Suetonii libris fluxisse videntur“ usum esse. Quam quidem consulto usurpatam esse enuntio, eaque de

¹⁾ Exempla collegit Fr. Polle in Philolog. (1867). t. 26. p. 561. sq.

causa, quia non omnes illius testimonii sententias pari loco et auctoritate habendas, sed inter eas discrimen quoddam esse faciendum contendo. Cum enim alias e Suetonio fluxisse affirmari liceat, alias ab eodem auctore mutuatas esse coniectura quidem colligere, nec tamen, dum integris Suetonii de viris illustribus libris caremus, probare possumus. Priori generi adnumeramus sententiam, qua de Lucretii morte et de consulibus a. 55. a. Chr. agitur. Earum rerum certam notitiam Donatus ex Lucretii vita¹⁾ a Suetonio enarrata in libro de poetis, qui unam operis, quod de viris illustribus inscribitur, partem efficiebat, habere potuit. Namque non dubium est, quin Suetonius, cum in libro laud. de Lucretii vita ageret, illius poetae annum natalem et supremum (num diem quoque statuerit, coniectura augurari dubito) nominibus consulum adnotatis definiverit. Talem quidem Suetonius se praestitit in Caesarum, Terentii, Horatii, quae aetatem tulerunt, vitis, in quibus similes notas reperimus.

In posterius autem genus eam Donati testimonii sententiam referimus, qua de tempore, quo Vergilius togam virilem sumpsit, commemoratur. Hanc sententiam item a Suetonio petitam esse, affirmare non ausim. Nam in vitis Suetonianis supra laud. togae sumptae tempus vel omnino non legitur, vel sola generali „sumpta toga virili locutione“ adumbratur, cui passim vitae annum peractum, nusquam consulum nomina reperies adscripta. Quod si respicitur, vix credibile videtur esse Suetonium in vita Vergilii diligentiore quam in aliis vitis se praestitisse tempusque togae a Vergilio sumptae tanta accurate, quantam Donati testimonium exhibere videmus, definivisse. Nec prorsus a veritate abhorret, ut opinor, id quod colligo, tempus, quo togam virilem sumpsit Vergilius, ne proximis quidem morti poetae annis certo notum fuisse, sed primum a posteriore quodam vitae poetae scriptore, velut Q. Asconio Pediano, C. Iulio Hygino, M. Valerio Probo coniectura investigatum et arbitrarie ad a. 55. a. Chr. esse relatam, sive quod hic annus rationibus vitae poetae maxime conveniebat, sive quod Pompeio et Crasso iterum consulibus et Lucretii morte nobilitatus, aptissimus, quo poetarum princeps togam sumeret, videbatur.

Quae coniectura maxime hoc confirmatur, quod poeta sui iuris factus erat Andibus, unde certa de tempore sumptae togae fama vix in vulgus efferri potuit. Si tamen eam in vulgus elatam sumimus, vix credi potest, eam propagando adeo invaluisse, ut ad notitiam posteriorum poetae biographorum et commentatorum pervenisset.

Ut longiori disceptationi nostrae modum ponamus, de Donati loco laud. sic statuimus: Firmis argumentis probari non potest, verba l. l. ad tempus togae a Vergilio sumptae spectantia ipsi Donato vindicanda esse. Neque procul dubio est, utrum illa verba a Donato vel incerto quodam posterioris aetatis scriptore coniecturis reperta, an ex antiquiore fonte sumpta sint. Quod denique ad annum, quo Lucretius est

¹⁾ Non videtur mihi verisimile, Donati de consulibus et de Lucretii morte mentionem ex Vergilii vita a Suetonio enarrata petitam esse; cur ita iudicemus, ex iis, quae infra exponemus, luculenter apparebit.

mortuus, attinet, eum in Donati testimonio l. recte proditum esse contendo. Neque enim coniectura investigatus, sed ex antiquiore quodam fonte incorrupto, quem Lucretii vitam a Suetonio adumbratam esse suspicor, videtur mihi translatus ab auctore testimonii laud., quod Donato adscribitur.

Cui tempori optime conveniunt res quoque carmine Lucretiano enarratae, quarum nulla annum a. Chr. 55. excedit. Hoc imprimis ex carminis de rerum natura apparet prooemio, quod poeta non prius conscripsisse videtur, quam summam carminis ad finem perduxit animumque iam singulis eius partibus ordinandis et versibus excolendis ac perpoliendis advertit. Verum in hac ultima, quam carmini navavit, opera poetam morte subita¹⁾ impeditum fuisse, ex desperato carminis statu cognoscitur, in quo et nunc est et post mortem poetae fuisse videtur. Neque enim credi potest, omnia, quae carmen deformant vitia — a quibus ne primus quidem liber vacat — librariorum mediae aetatis ignorance et incuria in carminis contextum esse illata, velut hiantes, interruptas vel parum immutata forma repetitas sententias, versus alienissimo loco positos vel inepte iteratos, quorundam locorum orationem horridam atque incomptam, pedum numeros duos et parum volubiles.

Quae vitia adeo sunt multa et manifesta, ut etiamsi careremus testimonio Hieronymi, qui poetam manus sibi intulisse, carmenque a Cicerone editum tradit, ex ipsis carminis vitiis concludere cogeremur, Lucretium, priusquam carmen absolutum edidisset, morte subita abreptum fuisse. In primi libri prooemio v. 26 sq. poeta Venere invocata supples petit ab ea, ut Romanos, qui feris terra marique bellis perturbentur, placida pace frui sinat, quia neque ipse iniquo patriae tempore aequo animo agere, neque Memmius, quem Venus omnibus rebus ornatum excellere voluerit, communi saluti deesse possit.

Memmius autem, cuius in versibus supra laud. fit mentio, videtur esse C. Memmius, Lucii filius, quem Cic. Brut. 70, 247 perfectum litteris sed graecis, fastidiosum sane latinarum, argutum oratorem verbisque dulcem, sed fugientem non modo dicendi verum etiam cogitandi laborem tradit. Idem teste Ovidio Trist. II, 433 carminibus amatoriiis scribendis operam navavit. Rationis Epicureae studiosus sectator Patronis, philosophi Epicurei, aliquamdiu Roma commorantis consuetudine utebatur (Cic. ep. ad Att. V, 11. 6. et imprimis ad Famil. XIII, 1. 2. sq.). Atque verisimile mihi videtur ab eodem philosopho Lucretium quoque Epicureae doctrinae studio initiatum esse, communemque praeceptoris usum effecisse, ut poeta Memmio, cuius amicitiam et gratiam sibi conciliare cuperet, suum de rerum natura carmen dedicaret. Idem Memmius etiam in rebus publicis versabatur. Nam a. a. Chr. 66. tribunatum, a. 58. praeturam gessit, a. 57. pro praetore Bythiniam administravit, ubi in sua cohorte Helvium Cinnam et Catul-

¹⁾ Num Hieronymi verba Lucretium sibi manus iniectis tradentis fide digna sint, infra docebimus.

lum poetas habuit. A. 53. consulatum petens, cum repulsam tulisset ambitusque esset accusatus, in voluntarium exsilium in Graeciam profectus est, ubi a. 49. a. Chr. diem supremum obiit.¹⁾ Ex verbis Lucr. 26. sq:

„Quos ego de rerum natura pangere conor

Memmiadae nostro, quem tu dea tempore in omni

Omnibus ornatum voluisti excellere rebus,“—quae expresse significant, Memmium tum temporis praetorem fuisse, nequedum, cum de consulatu depulsus esset, in exsilium profectum esse—iure colligi potest, de rerum natura libros spatio, quod annis 58. et 55. a. Chr. terminatur, a poeta ad finem perductos esse. Admodum enim verisimile est, libri I. prooemium summa carminis confecta scriptum esse, id quod aliorum quoque poetarum exemplis evidenter comprobari potest.

Etiam artioribus finibus tempus, quo carmen conscriptum est, constringendum esse censeo, cum reputo, fieri potuisse, ut Lucretius Catulli et Cinnae familiaritate, qua cum Memmio coniuncti erant, impulsus esset, ut Memmii captaret gratiam, in quam se facillime carminibus ei dedicatis insinuaturn sperabat.

Consilium autem carminis scribendi et Memmio dedicandi in animo poetae ortum esse suspicor non ante annum 57., quo Helvius Cinna et Catullus Memmii pro praetore in Bithynia fungentis erant contubernales eiusque singulari amicitia et gratia utebantur. Nam non est verisimile, futurum fuisse, ut poeta, si quidem eo tempore Memmio cognitus esset carminibusque scribendis operam dedisset, ex illius viri societate et comitatu excluderetur.²⁾ Quae si respicimus, probabilem esse nobis persuademus coniecturam, Lucretii carmen triennio fere esse compositum annis 57—55 incluso.

Poetam, cum carmen de rerum natura conderet, contractiore tempore usum esse, etiam ex nonnullis carminis locis apparet, quibus se noctes serenas vigilare³⁾ et ad calcem operis tendentem festinare⁴⁾ profitetur

Lucretium ante annum a. Chr. 54. decesisse recte colligi potest etiam ex verbis Cic ad Quintum fratrem epistolae ineunte mense Februario a. 54. a. Chr. scriptae § 3: „Lucretii poemata, ut scribis, ita sunt: multis luminibus ingenii, multae etiam artis; sed cum ea

¹⁾ De quo vid. Teuff. Real. Enc. IV. p. 1755 n. 8. et eiusdem Liter. Roman. 5 edit. (1890.) § 202, 2. et 203, 1 (sub. fin.), ubi locos et scripta ad Memmium spectantia invenies collecta. — O. Ribbeckius, Hist. Poës. Rom. 1887. t. I. p. 275. negat, firmis argumentis probari posse, Catulli amicum eundem Memmium fuisse, qui a. 57. a. Chr. pro praetore Bithyniam administravisset.

²⁾ Poetam, cum carmen componeret, nondum in Memmii amicorum numero fuisse, recte colligi potest ex Lucr. I. 140 sq:

„Sed tua (scil. Memmii) me virtus tamen et sperata voluptas

Suavis amicitiae quemvis sufferre laborem

Suadet et inducit noctes vigilare serenas “

³⁾ Lucr. I. v. 145, quem in superiore nota laudavimus.

⁴⁾ Lucr. VI. 92 sq.: „Tu mihi supremae praescripta ad candida calcis Currenti spatium praemonstra, callida musa, Calliope.“

legeris, virum te putabo, si Sallustii¹⁾ Empedoclea legeris, hominem non putabo²⁾“

Quo loco Cicero orator fert suum de poesi Lucretiana iudicium, quod a Quinto fratre Lucretii poemata legere incipiente rogatus videtur esse in superiore aliqua epistula ad ipsum scripta, in qua Quintus inter alia, ut opinor, etiam, quid de Lucretiani carminis indole sentiret, rettulit.

Cur Cic. locum controversum et gravissimis obstrictum difficultatibus ita restituendum censeam, certis adducor causis, quae et in carminis Lucretiani argumento atque indole et in Ciceronis dicendi genere et denique in veterum scriptorum iudiciis de Lucretii ingenio eiusque carminis natura pronuntiatas sunt positae. Nam Lucretii poematibus sublimis ingenii lumina inesse multi eorum loci evidenter probant. atque imprimis singulorum librorum exordia, ex quibus tamquam ex uberrimis fontibus verae poseos rivuli ebulliunt. Neque artem in iis desiderari eorum argumentum docet, quod, ut ipsa fert carminis didascalici indoles, poeta non liberae contemplationi naturae et rerum humanarum sed diligenti rationis Epicureae studio debuit. Adde quod, si Lucretiani carminis numeros cum antiquorum poetarum versibus comparaveris, in eis multo maiorem artem atque volubilitatem quam apud Ennium saenicosque poetas reperies tibi que persuadebis, Lucretium versuum numeris et rei metricae legibus observandis aequales poetas, velut Ciceronem, plane adaequavisse.

Quibus de causis non ausus sum in contextum Cic. ep. laud. recipere particulam „non“, quam nonnulli vel ante vocabulum „multis“ vel ante vocab. „multae“ subsequentis enuntiationis inserentes proponebant, cum rectius facturus viderer, si vocem codicum „tamen“ — quam neque antecedens sententia, „multis luminibus ingenii“, nec consequens, sed cum ea legeris“ ferre potest et paene excludere videtur, — Orellium (in commentario prioris editionis Cic. epist. laud. et Wesenbergium (ad. Cicer. Tuscul. disput. IV, 7.) secutus in „etiam,“ quod vocabulum optime loci sententiae convenit, commutarem. Verba loc. laud. quae sequuntur „sed cum ea legeris (scil. poemata Lucr.), virum te putabo, si Sallustii Empedoclea legeris, hominem non putabo“ hunc sensum exhibere videntur: Lucretii poemata admodum difficilia sunt ad legendum et intellegendum, Sallustii autem Empedoclea admodum sunt facilia.

Universum illud Ciceronis de Lucretio iudicium ita, ut supra proposuimus, conformatum etiam veterum scriptorum testimoniis comprobatur. Cum enim in locum Gellii Noct. Att. I, 21, qui Lucretium

¹⁾ Docti viri de Sallustio laudato hoc loco non consentiunt. Cum alii hunc Sallustium eundem atque clarum historicum esse suspicentur (A. Schoene, Fleickeis. ann. 93, 751), existimant alii Sallustium hoc loco laudatum, esse praenomen Gnei gerentem, cuius in Ciceronis epistulis frequens fit mentio. (Vid. Teuffeli Lit. Rom. 5. ed. 192, 1.)

²⁾ Sic corruptum locum legendum censeo; codices habent: „Lucretii poemata ut scribis ita sunt multis luminibus ingenii multae tamen artis sed cum veneris virum te putabo si Sallustii Empedoclea legeris hominem non putabo.“ De variis doctorum virorum coniecturis ad hunc locum spectantibus vid. Teuffeli Lit. Rom. 5. ed. 203, 2., ubi etiam auctorum scripta allata reperies.

„ingenio et facundia praecellentem“ esse ait, altius penetro, scriptor ille priorem Ciceroniani iudicii partem quodam modo respicere et calculo suo approbare mihi videtur. Posteriorem autem partem approbant Ovidius, Quintilianus, Statius, quorum primus Lucretium sublimem esse (Amor. I, 15. 23), alter difficilem (Inst. orat. X, 1.), tertius denique docti poetae furorem arduum esse (Sylv. II, 7. 76.) dixit.

Quae si perpendo, facere non possum, quin sententiam improbem Vahleni, enuntiationem, quae vocabulum „artis“ sequitur, non ad Lucretii carmina pertinere coniectantis (Index Lect. Univ. Berol. 1881|2 p. 3).

Sed ut, unde huc digressa est, eodem redeat disputatio nostra, Lucretium ante a. 54 decessisse ex illo Ciceronis ep. loco recte colligi posse contendo. Eius enim sensu manifeste hoc declaratur Lucretii poemata anno 54., quo Cic. epistula erat scripta, a Marco Cicerone iam perlecta, a Quinto fratre tum primum legi coepta esse. Unde apparet. a. 54. ineunte Lucretii carmina iam edita fuisse a quodam poetae amico, non ab ipso poeta, quem decedentem carmen imperfectum reliquisset supra monuimus.

Quae si respicimus, Lucretium ante a. 54. ineuntem iam mortuum fuisse cognoscimus. Quod tempus optime cum anno allato in testimonio Donati congruit, qui poetae mortem ad Idus Octobr. a. 55. rettulit.

Quae autem nostrae sententiae opponuntur, nempe in Ciceronis loco supra laudato nullum inesse indicium, unde Lucretium tempore epistolae a Cicerone ad Quint. frat. scriptae mortuum esse colligatur, ea admodum infirmis nituntur argumentis. Nam quae Bockemüllerus (in praef. edit. Lucr. p. 5), Woltjerus (l. l. p. 138) Schanzius (Lit. Rom. p. 136. 137) obiiciunt suspicati etiam vivo poeta singulas carminis partes, velut I 1—43. IV. 1—25. et alias saltem eius amicis, ut Marco et Quinto Tullii, notas fuisse, easque voce „poemata“ (apud Cic. l. l.) significari, ea Ciceronis l. l. verbis „sed cum ea legeris, virum te putabo, quibus Lucretii poemata esse admodum difficilia intellectu significatur, plane eleuantur, nisi forte dulces venustosque carminis versiculos I. 1—43, IV. 1—25, et multos alios, qui summa oblectatione ac voluptate leguntur, difficiles esse contendes, non vero eas carminis partes, quibus abstrusa aut humilia Epicureae disciplinae praecepta a Lucretio, severum philosophum agente exponuntur et sine ullo ornatu poetico versuum numeris inculcantur.

Nec firmitus est alterum Woltjeri l. l. argumentum, inde petendum, quod Ciceronis loco laud. Lucretius una cum Sallustio, quem anno a. Ch. n. 54 in vivis fuisse constat, commemoratur; unde concludit Lucretium quoque tum temporis vivum fuisse. Cui coniecturae adstipulantes, si carmen ab ipso poeta editum esse ponamus, nescio, quo modo desperatum carminis statum, quem nunc exhibet et post mortem poetae exhibuisse par est, explicemus. Neque argumentum Bockemülleri suam sententiam (praef. edit. Lucr. p. 5), quam de significatione et vi vocis „poemata“ in Cic. l. l. tulit, susti-

nere conantis, probare possumus, qui e Ciceronis Epist. famil. XV, 19., ubi Lucretius in scriptorum numero Epicuri disciplinam tunc temporis litteris persequentium desideratur, collegit, carmen Lucretii exeunte mense Ianuario anni 45. a. Chr. n, quo illa Ciceronis scripta est epistula, nondum publicatum fuisse. Ne illius argumentum, quod ex silentio petatum sit, minus valere dicam, hoc tantummodo significare velim, Ciceronis epistulae laud. verbis: — „ipse enim Epicurus, a quo omnes Cati et Amafinii, mali verborum interpretes, proficiscuntur, dicit, *οὐκ ἔστιν ἡδέως ἄνευ τοῦ καλῶς καὶ δικαίως ζῆν*; itaque et Pansa, qui *ἡδονὴν* sequitur, virtutem retinet, et ii. qui a vobis *φιλήδονοι* vocantur, sunt *φιλόκαλοι* et *φιλοδίκαιοι*.“ — nisi vivos homines aut nuperrime mortuos¹⁾ non commemorari atque ita, ut malis Epicureae disciplinae interpretibus boni, Amafiniis et Catiis, Pansae²⁾ opponantur. Quoniam Lucretius a. a. Ch. 45., quo illa Cicer. epistula scripta est, decimum fere annum in vivis non erat, non miramur, quod hic numero eorum, qui a Cassio ut exempla utriusque Epicureorum generis nominatim laudantur, non est comprehensus.

Atque vero. si quidem, quae supra exposuimus, ea recte exposita sunt, iam alterum pertinentem ad Lucretii vitam consecuti sumus numerum certum. i. e. Idus Octobres anni a. Chr. n. 55., quibus Lucretius poeta decessisse traditur. Primus autem numerus, ut supra monuimus, est „44“, quo Hieronymus poetae vitae spatium definivit. Utriusque numeri praesidio facile annum quoque, quo natus est Lucretius, efficere possumus. Atque rationibus subductis Lucretii natales in annum 98. a. Chr. (ab Abrab. 1919.), quo Q. Caecilius Metellus, P. Didius consules erant, incidere reperiemus. Unde apparet, Hieronymum, qui Lucretii natales ad a. ab Abrah. 1923=94 a. Chr. rettulisset, erravisse, id quod pluribus Chronicorum locis ei accidisse constat. (Vid. Ritschl, Parerga p. 609 sq. — Reifferscheidii, Suetonium p. 365, 380, 387, — O. Zoeckleri opus, quod inscrib.: „Hieronymus, sein Leben und Wirken aus seinen Schriften dargestellt.“ Gothae 1865. p. 383 sq.). Atque admodum probabilis videtur mihi coniectura Useneri³⁾, qui Hieronymi errorem similitudine nominum consulum a. Chr. 98. et 94. a. Chr. n. ortum esse suspicatur. Consules autem a. Chr. 98. Q. Caecilius, T. Didius, — a. 94. a. Chr. C. Caelius, L. Domitius fuerunt. Quoniam re vera quaedam nominum illorum similitudo intercedit, potuit fieri, ut Hieronymus, qui Chronicorum libros

¹⁾ Catius mense Ianuario a. 45. a. Chr. aut paulo ante mortuus est teste Cicerone in epist. ad famil. XV, 16. 1. mense Ianuario a. 45. scripta, ubi leguntur haec: „Cati Insuber, qui nuper est mortuus.“

²⁾ i. e. tales viri, qualis Pansa erat.

³⁾ Mus. Rhen. nov. ser. t. XXII. (1867) p. 444 sq.; — alias virorum doctorum coniecturas ad locum laud. Hieronymi spectantes, quae recentissimis temporibus prodierunt, (velut F. Marxii in Mus. Rhen. tom. 48. p. 186 sq.) quaeque mihi minus probabiles videntur esse, consulto silentio hoc loco praetereo. Vid. Teuffeli, Lit. Rom. 5. ed. 208. 1.—Sauppilii, Quaest. Lucr. Gott. 1880. p. 3 sq. et Scanzii, Lit. Rom. p. 136. not. — Munroi edit. Lucretii, append. I. (1866).

se summa festinatione scripsisse ipse enuntiat¹⁾, similitudine illorum nominum deceptus, invitus erravisset.

IV.

Quaestione de Lucretii vitae tempore expedita ad reliquas testimonii Hieronymiani sententias transimus perquirendas.

Atque testimonii laud. maxime offendimur verbis, „cum aliquot libros per intervalla insaniae conscripsisset (scil. Lucretius), quos postea Cicero emendavit“, quibus res incertae et incredibiles enarrantur. Ac primum non sine magna offensione legitur vocabulum „aliquot“, quod hoc loco inepte est usurpatum. Spectat enim ad incertum librorum numerum, quos poeta inter insaniae intervalla conscripsisse perhibetur, definiendum, librorum carminis dico, quod totum libris 6 continetur. Accedit, quod non solum in dubio relinquimur, utrum libri pedestri an ligata oratione scripti illis vocabulis significantur, sed etiam quod statuere non possumus, quos Cicero emendaverit libros, eosne, quos inter intervalla insaniae composuisset poeta, an cunctos. Ex Suet. de grammat. 6. 38. (ed. Roth) loco, ubi Suetonius ad omnia, quae Aurelius Opilius conscripsit, volumina respiciens vocabulo „aliquot“ usus est, colligi licet, etiam hoc loco vocabulo „aliquot“ cunctos carminis libros significari. Quae coniectura probatur etiam hoc, quod Ciceronem loco laud. commemoratum, si quidem eum librorum emendatorem fuisse concederemus, non aliquam partem sed totum carmen emendavisse consentaneum est. Adde, quod haeremus, utrum Ciceronem, cuius nominis hoc loco fit mentio, — Marcumne an Quintum fratrem, — intellegamus carminis Lucretiani emendatorem atque, quia emendatio editionem praecedere solebat,²⁾ editorem.

Sed praeter incerte et ambigue dicta etiam incredibiles l. l. invenimus sententias. Hic enim tales res enarrantur, quae per se minus probabiles sint, quaeque argumentis aliunde coniectura repertis plane repugnant. Illis poetae insaniam et violentam assigno mortem, quibus exponendis infra aptiorem locum nanciscemur, his ea Hieronymi verba adnumero, quibus Ciceronem poetae carmen emendavisse traditur. Quae verba ambigua esse supra significavimus, cum Hieronymum definire omissemus, uter Cicero, Marcusne an Quintus frater Lucretii carmen emendavisset. Inde, quod. l. l. Ciceronis nomen sine praenomine positum est, (pariter atque aliis Chronicorum locis, ubi Ciceronis oratoris fit mentio), quodque Quintus frater nusquam in Chronicis commemoratur, recte colligi potest, Hieronymum, cum l. l.

¹⁾ Zoeckler o. l. p. 384.

²⁾ Augusti Boeckhii: Encyclop. et Methodol. discip. philolog. edid. Bratuscheck 2. edit. (1886) p. 191. — Hieronymus in Chronicis vocab. emendare=edere usurpavit etiam alio loco, nempe s. a. ab Abrah. 2007, ubi tradidit haec: „Varii et Tuca, Vergilii et Horatii contubernales, poetae habentur illustres. Qui Aeneidos postea libros emendarunt sub ea lege, ut nihil adderent.“ — Emendationem editioni praecessisse testantur verba Cic. epist. ad Att. II. 16. 4: „Quintus frater me rogat, ut annales suos emendem et edam.“

solo Ciceronis nomine uteretur, ad clarum oratorem respexisse. Verum ne Hieronymo Marcum Ciceronem carminis Lucretiani emendatorem esse commemoranti credamus, multis et gravibus cogimur argumentis ac primum eo, quod Cicero, qui vel de minimis suis in rem publicam et privatos meritis gloriari atque urbi et orbi praedicare solet, de carminis Lucretiani emendatione prorsus tacet; quam si suscepisset, verisimile est futurum fuisse, ut de ea alicubi commemoraret.

Deinde ipsa ratione philosopha, quam Cicero sectabatur, illud credere vetatur.

Constat enim Ciceronem rationi Epicureae adeo infensum fuisse, ut eam non solum palam contemneret sed etiam, ubicumque sibi liceret, acutissimis telis peteret. Cuius rei plures afferri possunt causae, quarum gravissimae in rationis philosophae, cui ipse addictus erat, diversitate et in fine, quam verae philosophiae studium persequi debere sibi persuaserat, positae videntur esse. Omnium philosophiae disciplinarum Ciceroni maxime placuit Academicorum ratio, qualis post Arcesilam a Carneade et Philone constituta erat. Finem autem philosophiae Cicero non, ut Epicurei, in voluptate, h. e. in quieto animi statu neque cupiditate neque dolore agitati, sed in virtute posuit. Quem finem ipse persecutus est in suis libris philosophis, in quibus cum optima philosophiae praecepta exponeret, hoc potissimum egit, ut suorum civium animos desiderio virtutum, quibus maiores excelebant, quaeque sua aetate extinctae paene ac deletae videbantur, impleret et ad imitanda maiorum bene et clare facta excitaret (Cic. de divin. II. 2). A fine, quem philosophiae Cicero proposuit, Epicuri ratio prorsus erat aliena. Nam sectatores eius summo bono in animi tranquillitate posito non solum a rebus publicis et a maiorum virtutibus avocabantur sed etiam variis flagitiis turpibusque voluptatibus se ingurgitabant. Exemplo potest esse Piso ille apud Ciceronem¹⁾ alique Romanorum iuvenes imperiti, qui voluptatis notione ab Epicuro commendatae male intellecta, cum flagitiis et voluptatibus indulgerent, se nihil aliud quam summum bonum ab Epicuro praedicatum expetere iactabant.²⁾

Itaque Cicero cum perspiceret, quanta flagitia ac morum depravatio Romanis ex Epicuri disciplina redundarent, maxime enitebatur, ut eos a cognitione eius et studio deterreret. Quod propositum ita solvit, ut ubicumque posset, Epicurum sectatoresque eius graviter re-

¹⁾ Cic. in Pison. 29, 7. 1: „philosophia, ut fertur, virtutis continet et officii et bene vivendi disciplinam, quam qui profitetur, gravissimam mihi sustinere personam videtur.“

²⁾ Orat. in Pison. 18. 42: „voluptarii Graeci (=Epicurei), quos utinam ita audires, ut erant audiendi, numquam te in tot flagitia ingurgitasses.“

³⁾ Cic. in Pison. 28. 68: „Audevistis profecto dici philosophos Epicureos omnes res, quae sunt homini expetendae, voluptate metiri; recte an secus, nihil ad nos, aut si ad nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adulescenti non acriter intellegenti saepe praecipere.“ — Cic., Tuscul. disp. IV, 8. 6: „Sive quod invitabantur illecebris blandis voluptatis (scil. ad Epic. rationem). —

prehenderet et doctrinam eorum vehementer exagitaret atque cavillaretur. Nec per breve quoddam tempus Cicero Epicuri placitorum censuram agit, sed per longam annorum seriem usque ad vitae suae exitum. Prima iniqui de Epicureorum praeceptis iudicii vestigia exstant in Cic. orationibus pro P. Sestio et in L. Calpurnium Pisonem, quarum altera mense Martio a. 56., altera a. 55. a. Chr. habita est.

Quamquam Cicero in oratione pro Sestio 10. 23, ubi P. Clodium, hominem turbulentum et sceleratissimum, Epicuri philosophiam summis laudibus celebrantem inducit, de Epicuri placitis modeste ac moderate iudicat, tamen iam aperte significat, qui philosophi sibi placeant, quidque de universa Epicuri doctrina censeat. Multo maiore impetu reprehendit Epicureos eorumque doctrinam in oratione in P. Pisonem. In scriptis, quae Cicero post annum 55. composuit, iniqua de Epicuri disciplina iudicia multo sunt frequentiora (conf. de Orat., Tuscul. disput et imprimis de Finibus librum I. et II., quibus tota Epicureorum doctrina exponitur et recensetur).

Quae res evidenter docent, Ciceronem Epicureae disciplinae apertum adversarium fuisse. Talem non solum tempore, quo Lucretii carmen editum esse videtur (scil. a. 55. exeunte vel 54. ineunte) sed etiam posterioribus annis se praebuit usque ad vitae finem a. 43. a. Chr. Quam sententiam si probamus, fieri non potest, ut Ciceronem emendavisse et edidisse credamus carmen, quod Lucretius se hoc consilio, ut plurimos sectatores ad Epicuri disciplinam alliceret, conscripsisse profitetur. Unde apparet, Ciceronem, nisi vero illum ad disciplinam Epicuri propagandam conferre voluisse concedimus, carminis Lucretiani editorem esse non potuisse.

Quae si respicio, recte mihi iudicare videor, cum ex Ciceronis aversissimo ab Epicuri disciplina animo hoc quoque repeto, quod ille nusquam, nisi in epist. ad Quint. II. 9. 3., Lucretii meminerat neque eius versus attulit, ad quos laudandos cum in aliis, tum imprimis in suis libris philosophis, quibus passim Epicuri placita recensebat, aptam occasionem reperiebat. Hoc silentium, quod consultum, non fortuitum est, aperte significat, virum patriae amantissimum cavisse, ne versibus poetae afferendis, quos ex hominum memoria plane sublatis esse vellet, invitus ad eius nominis celebritatem conferret et ad doctrinam Epicuri propagandam¹⁾.

¹⁾ Sic equidem de hac re iudico: alii aliter Ciceronis silentium de Lucretio poeta explicare conantur. Ita Const. Martha, singularis ingenii et admirabilis doctrinae vir nec non de Lucretio illustrando optimus meritis, Ciceronis silentium repetit ex rationibus ad civium mores et rem publicam pertinentibus. Vid. eius opus, quod inscribitur: „Le poème de Lucrèce, morale, religion, science.“ 3. ed. p. 23: „il semble que, certaines bienséances morales ou politiques se soient opposées à l'éloge bien franc d'un poète, qui célébrait une doctrine hardie et qui passait à bon droit pour un ennemi des dieux.“ Vid. etiam o. l. „appendicem“ p. 350 et 351. —

Alii, ut Woltjerus, in libro, qui inscribitur, „Lucretii philosophia“ cum fontibus comparata, p. 8. not., Ciceronis silentium inde repetunt, quod illum Lu-

V.

Iam vero de Quinto Cicerone Marci fratre, quem nonnulli¹⁾ incertis Hieronymi verbis innixi carminis Lucretiani editorem esse coniecerunt, videamus.

Quam quaestionem ut expediamus, a Cic. ep. ad Quint. fr. I. I. proficiscimur. Ex cuius epist. loco apparet Quintum, si quidem est carminis Lucretiani editor, carmen non ante mensem Februarium a. 54., quo ep. ad Quint. fr. II. 9 scripta est, edere potuisse. Supra enim monuimus, ex ep. I. I. sequi, ut Marcus Lucretii poemata mense Februario a. 54. perlegisset, Quintus tum primum legere coepisset. Cum tamen Quinti vitae rationes et occupationes, quibus proximis post acceptam Marci epistolam laud. mensibus distentus erat, reputamus, illam opinionem, Quintum esse carminis Lucr. editorem. prorsus elevari nobis persuademus. Ex Marci enim epistulis II. 9—13 ad Quintum fratrem scriptis, quarum prima, ut supra monuimus, ineunte mense Februario, altera Idibus Febr., tertia a. d. XVI. Cal. Martias, quarta mense Maio, quinta et ultima mense Iunio a. 54. data est, comperimus, Quintum Ciceronem, priusquam legatus Caesaris in provinciam Galliam mense Maio a. 54. Roma profectus esset, sua praedia²⁾ in Italia sita lustravisse. Si igitur Quintum carmen Lucretianum emendavisse atque edidisse suspicamur, consentaneum est, illum nisi in secessu cuiusdam praedii comorantem hoc facere non potuisse ante suum discessum in Galliam, ubi usque ad a. 52. a. Chr. permansit. Quae coniectura et per se probabilis esset et Cic. ep. ad Quint. I. I. comprobari videretur, si Quintus per tantum temporis spatium, quantum par erat, carminis Lucretiani studiis occupatus esset.

Ei autem vix tempus fuisse ad carmen veloci, ut dicitur, oculo percurrendum, ex epist. ad Quint. II. 11. 4. a. d. XVI. Cal. Mart. data (quae aliquot diebus post epist. II. 9. scripta est) colligi potest. Ex illius enim epist. verbis sequitur, ut Quintus consilio historias scribendi capto tunc temporis totus historicorum graecorum operibus legendis et volutandis deditus fuerit³⁾.

cretii carmen non accurate cognitum habuisse suspicantur. Eorum autem coniectura refutatur et multis locis, — qui in Ciceronis libris inveniuntur, quique ex Lucretii carmine sunt mutuati, (nonnulla exempla attulit Martha o. l. p. 351) — et ipsius M. Ciceronis de Lucretio iudicio (epist. ad Quint. II. 9. 3.), quod Lucretii versibus nisi accurate cognitis et ponderatis non prolatum videtur esse.

¹⁾ C. Lachmannus in Comment. ad Lucr. I. 922. p. 63: „in re nota nihil opus fuit, ut Ciceronis praenomen poneret (scil. Hieronymus), cum nemo ignoraret, Quintum intellegendum esse eum ipsum, cuius frater de Lucretio iudicium probat. hominem in studiis poeticis versatum neque a philosophia alienum sed nulli certae disciplinae addictum.“ — Bernhardt Litt. Rom. 3. edit. p. 478. not. 398. — Woltjerus o. l. p. 8. not. 1.

²⁾ Quintus Cicero possedit praedia: Arcanum, Bovillanum, Fufidianum, Lacterium.

³⁾ Cic. ep. ad Quint. frat. II. 11. 4: „itaque ad Callisthenem et ad Philistum redeo, in quibus te video volutatum... sed utros eius (scil. Philisti) habueris libros — duo enim sunt corpora — an utrosque, nescio... sed quod adscribis (scil. Quintus), aggrediarisne ad historiam, me auctore potes.“

Qui loci manifeste docent, Quintum Cic. carmen Lucretianum spatio temporis, quod Februario et Maio, quo mense in Galliam profectus est, terminatur, non edidisse. Atque verisimile videtur esse, illum, verbis epist. Quint. II. 9. 3. cognitis, quibus Marcus Lucretii carmina admodum difficilia esse significavit, a consilio carminis Lucr. edendi, etiamsi tale consilium cepit, deterritum fuisse. Ad illa argumenta accedunt etiam alia, quae ex Quinti ingenio ac natura repetuntur. Constat enim in Quinto elevatum et sublime quidem ingenium, idem tamen et alacre et mobile et minus patiens fuisse. Qui, cum talis ingenii vir esset, magis poetarum studiis¹⁾ tenebatur quam philosophiae, a cuius subtilibus abstrusisque disquisitionibus abhorrebat. Quod ipsis Quinti studiis et scriptis comprobatur, quorum maximam partem carmina epica et tragica²⁾ explent, quae se summa festinatione³⁾ composuisse dicit. Ex M. Cic. epist. ad Attic. II, 16. 4. (scripta a. 59. a. Chr.) verbis⁴⁾ hoc quoque comperimus, Quintum ne suis ipsis quidem carminibus emendandis et edendis operam navare voluisse, officiosumque Marcum fratrem, ut editoris munere fungi vellet⁵⁾, rogavisse. Si igitur Quintus in suis carminibus edendis operosum molestumque emendatoris et editoris munus detrectabat, quanto magis eum ingenitae commoditati atque otio indulgentem ab aliorum carminibus edendis et quidem philosophis abhorruisse putemus!

Quae cuncta si respicimus, facere non possumus, quin sententiam eorum, qui Quintum Ciceronem carminis Lucretiani editorem agnoscunt, improbemus⁶⁾

Iam vero, quoniam Hieronymi verba, „quos postea Cicero emendavit“ fide indigna esse demonstravimus, transimus ad ceteras, quae patris ecclesiastici testimonio l. continentur, sententias perquirendas.

Incipimus ab iis, quibus poeta in furorem amatorio poculo versus aliquot libris per intervalla insaniae conscriptis se propria manu interfecisse traditur. Quae l. l. de poeta enarrantur, ea non sunt incredibilia; multis enim scriptorum locis comprobatum habemus, extremis rei publicae et imperatorum temporibus amatoria pocula apud Romanos in frequentem usum venisse⁷⁾. Ex eorum locis hoc quoque comperimus, eadem pocula, quae amoris excitandi causa potionabantur, homines

1) Cic. de fin., I. 3.: „tum Quintus... Sophocles..., quem scis, quam admirer, quamque eo delecter.“ —

2) Schol. Bob. ad Cic. Arch. 2. p. 354. Or.: „fuit enim Q. Tullius non solum epici, verum etiam tragici carminis scriptor.“

3) Cic. ep. ad Quint. frat. III. 5 (a. 54 a. Chr.): „quattuor tragoedias XVI diebus absolvisse cum scribas, tu quidquam ab alio mutuaris?“

4) Cic. ep. ad Attic. II. 16. 4.: „Q. frater... me rogat, ut annales suos emendem et edam.“

5) Vid. Useveri dissertatiunculam in Mus. Rhen. t. XXII. p. 445, ubi nonnulla, quae supra protulimus, perstringuntur.

6) Simile iudicium, quod dicitur negativum, tulit etiam Car. Gneisse in dissert. inaug., quae inscribitur: „De versibus in Lucretii carmine repetitis.“ Argent. 1878., qui p. 46. Marcum aut Quintum Ciceronem carminis Lucretiani esse editorem denegat.

7) Horat. epod. V. 14. sq. — Ovid. a. a. II. 105. sq. — Propert. III. 5. — Juven. sat. VI. 620. sq. — Appul. mag. p. 294.

et in furorem vertisse¹⁾ et morte affecisse, id quod L. Licinio Lucullo²⁾ et Caligulae,³⁾ imperatori Romano, accidisse traditur. Philtorum nocentium usus quam frequens apud Romanos fuerit, colligi potest ex senatus consulto, temporibus mortem Augusti subsecutis facto, quo praescriptum erat, ut, qui nocentia medicamenta amatoria miscerent, pari loco cum veneficis haberentur gravibusque poenis velut supplicio, relegatione in insulam, dimidiae partis bonorum ademptione, condemnatione ad metalla multarentur.⁴⁾

Non igitur mirum neque insolens esset, si Lucretius quoque ita, ut Hieronymus tradit, decessisset, praesertim cum compertum habeamus, alios quoque recentioris aetatis poetas, velut Tassonem, Hoelderlinum⁵⁾, Lenauum, F. Raimundum, alios simili atque Lucretium morte finivisse.

Verum ne Hieronymo talia commemoranti de Lucretio credamus, variis causis adducimur, quae partim ex nonnullis de Lucretio testimoniis, partim ex scriptorum silentio de poetae insaniam et tristi vitae exitu repetuntur.

Ac primum si veterum scriptorum de Lucretio et carmine eius iudicia respicimus, eis poetam summis laudibus celebrari reperimus. Quod epithetis probatur ad Lucretium spectantibus, velut doctus, arduus,⁶⁾ sublimis,⁷⁾ magnus⁸⁾, elegans,⁹⁾ multis luminibus ingenii,¹⁰⁾ ingenio et facundia praecellens;¹¹⁾ quae cuncta iudicia luculenter demonstrant, quanto honore et veneratione Lucretii carmen apud posteriores scriptores habitum sit. Summus poetae cultus et celebratio incidit potissimum in tempora imperatorum Romanorum, quibus teste Tacito¹²⁾ a nonnullis ipsi Vergilio anteponebatur.

¹⁾ Ovid. a. a. II. 105. sq: „Nec data profuerint pallentia philtro puellis Philtro nocent animis vimque furoris habent.“

²⁾ Plut. vita Luculli c. 43. — Plin. h. n. XXV. § 25. — Aurel. Victor. de viris illustr. 74. — Jessenus, in dissert., quae inscribitur: „Zu Lucrez Leben und Dichtung“ (Festgrusz zur Kieler Philol. Vers. 1869.) p. 53. demonstrare studuit, Hieronymi in Chron. l. l. a. ab Abrah. 1023 de furore mentionem non ad Lucretium sed ad Lucullum spectare, qui teste Plut. Luc. 43. poculo amatorio absumptus est a. a. Chr. 56. Cuius viri coniecturam redarguit H. Sauppium in Quaest. Lucret., ind. lect. Gott. 1880. p. 7.

³⁾ Suet vit. Calig. c. 50: „Creditor (scil. Caligula) potionatus a Caesonia uxore amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verteret“ — Cf. Iuven. sat. VI. 620. et schol. ad h. loc.

⁴⁾ Vid. Rein: Römische Criminalrecht p. 427. sq.

⁵⁾ Sunt, qui fabulam esse dicunt, Hoelderlinum morte Diotimae, quam perdidit adamavit, audita in insaniam incidisse, vid. Leipziger Illustr. Zeit. 1891. Nr. 2530 (26. Decemb.) p. 710. s. t.: „Hoelderlin und Diotima.“

⁶⁾ Stat. Silv. II. 7.76: „docti furor arduus Lucreti.“ —

⁷⁾ Ovid. amor. I. 15. v. 23. 24: „Carmina sublimis tunc sunt pertura Lucreti, Exitio terras cum dabit una dies.“

⁸⁾ Serenus Sammonicus de medic. p. 613: „magni Lucretii.“

⁹⁾ Quint. Inst. orat. X. 1.87: „Macer et Lucretius... elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis.“

¹⁰⁾ Cic. epist. ad Quint. frat. II. 9. 3.

¹¹⁾ Gellius N. A. I. 21. (iam supra attulimus. —

¹²⁾ Dialog de orat. 23: „genus hominum signasse contentus, qui.... Lucretium pro Vergilio legunt.“

Ut illis iudiciis atque laudibus fides elevatur Hieronymi, qui Lucretium aliquot libros inter insaniae intervalla conscripsisse commemoravit, sic locis Corn. Nep. Vit. Att. 12. 4, Verg. Georg. II. 490 sq, Aelii Donati (l. l.) Hieronymi narratio de insolenti poetae morte in dubium vocatur. Non enim casu factum esse contendo, quod scriptores primus et ultimus de poetae morte commemorantes solis vocabulis „post mortem“ (Nep.), „decessit“ (Don.) utuntur, quodque Vergilius l. l. poetam, cuius summo studio atque amore captus erat, etiam „felicem“ appellat. Qui scriptores, cum ita, ut supra significavimus, mortis poetae meminerint, probare videntur sibi ea, quae Hieronymus de Lucretio prodidit, fuisse ignota. Non est enim verisimile futurum fuisse, ut illi scriptores, cum de clarissimo viro commemorantes eius infelicem vitae exitum cogitatione attingerent, ne inviti quidem aliquam miserationis vocem emitterent.

Neque praetermittendum est Lactantii¹⁾ de furore et violenta poetae morte silentium, eoque minus, quod tacendo confiteri videtur falsa esse, quae Hieronymus tradidit. Lactantius enim ultimus scriptor Romanus²⁾ fuit, qui emorientem Romanorum gentilitatem acriter impugnabat. Idem cum aliorum veterum philosophorum tum imprimis Epicuri placita, quorum summam ex carmine Lucretiano cognitam habuit³⁾, acutissimis telis insectabatur. Graves in Epicurum et Lucretium invectivae reperiuntur imprimis in Lactantii libris de opificio dei, de divina institutione, de ira, velut de opif. 6. 1: „illius (scil. Epicuri) sunt omnia, quae delirat Lucretius“, de ira 10. 17., ubi versibus Lucretii l. 159 sq. et 205 — 207 allatis sic invehitur: „quis eum (scil. Lucret.) putet habuisse cerebrum.“ Quibus locis innixus aliquis facile ad coniecturam adduci potest, Lucretium re vera insanum et mente captum fuisse, id quod ab Hieronymo memoriae proditum est.

Verum, quominus ei coniecturae credamus, aliis Lactantii locis impedimur, ex quibus apparet, de Lucretii insaniam et violenta morte narrationem illi scriptori prorsus ignotam fuisse.

Quod, ut alia argumenta omittamus,⁴⁾ imprimis Lact. div. instit. III. 18. § 5, 6. testatur locus, ubi § 5. Lactantius de iis philosophis

¹⁾ De mutua, quae inter Lucretium et Lactantium intercedit, ratione ingeniose disputavit S. Brandt, in dissert., quae inscribitur: „Lactantius und Lucretius“, in Fleckeis. phil. Annal. t. 143. (1891) p. 225—259, cuius argumenta p. 245.—251 allata probantes in consequenti nostrae dissertationis parte respicimus.

²⁾ Vid. Herm. Useneri „Epicurea“ Lips. 1887. p. LXXV: „Neque hercule, quo eruditionem venditaret, sed quod valere errorem christianae veritati infestum videbat Lactantius, tam saepe tamque acriter in Epicureas opiniones invehitur, qui librum „de ira Dei“ tantum non in Epicureos intendit.“

³⁾ Qua de re vid. Useneri l. l. n. 2: „auctore utitur praeter Lucretium maxime Cicerone (scil. Lactantius).“ — Klussmann in Philolog. t. XXVI. p. 362 sq. — Jessen in dissert: „Lucrez. und sein Verhältnis zu Catull und Späteren“, Kilon. 1872. p. 17. —

⁴⁾ Quae inde petuntur, quod Lactantius etiam alios philosophos, velut Pythagoram instit. VII. 12. 31., Socratem inst. III. 20. 15., Platonem inst. III. 19. 18., Democritum, Epicurum, Zenonem, Leucippum, alios delirare atque insanire saepius dicit, quos validissima mente fuisse constat. Vid. Brandt, o. l. p. 247.

loquitur, „qui aeternas animas esse suspicabantur (et) tamquam in caelum migraturi essent, sibi ipsi manus intulerunt, ut Cleanthes, ut Chrysippus, ut Zenon, ut Empedocles — qui se in ardentis Aetnae specus intempesta nocte deiecit, ut, cum repente non apparuisset, abisse ad deos crederetur — et ex Romanis Cato, qui fuit in omni sua vita Stoicae vanitatis imitator.“ In numero illorum philosophorum Lucretius afferri non potuit propterea, quia animos immortales esse negavit. Debebat autem necessario commemorari in sequenti § 6., ubi philosophi contrariam opinionem secuti recensentur, qui tamen sibi mortem pariter atque illi consciverunt. „Nam Democritus in alia fuit persuasione „sed tamen sponte sua leto caput optulit ipse“ (Lucr. III. 1041), quo nihil sceleratius fieri potest.“

Inde, quod l. l. Lucretius non est allatus, evidentissime apparet, Lactantium de violenta poetae morte nullam notitiam habuisse. Vix enim credi potest, Lactantium, si quidem violentae Lucretii mortis gnarus fuisset, se continere potuisse, ne illum laudaret, de quo eum cogitavisse ex versu Lucr. III. 1041 allato (div. inst. III, 18. 6) cognoscitur.

Accedit, quod Lactantius Epicuri doctrinam carmine Lucretiano illustratam in scriptis suis saepius impugnabat, eamque licitis illicitisque argumentis refellebat. Quod hoc consilio fecisse videtur, ut ab illa doctrina, quam verae religioni christianae omnium maxime infestam et noxiam perspexit, hominum mentes abalienaret.

Eum vero quam mortiferam plagam rationi Epicureae inferre potuisse putemus, si in refutatione Epicuri placitis, quorum Lucretius ingeniosissimus erat propagator, argumentis ab insania poetae repetitis usus esset ad homines a doctrinae Epicureae studio deterrendos.

Lactantius enim, quem argutum dialecticum versutumque litigatorem fuisse ex ipsius scriptis cognoscimus, vix talia argumenta omisisset, si illam de Lucretii insania et violenta morte narrationem fando aut legendo percepisset. Inde vero, quod scriptor ille de iis rebus nihil commemorat, sequitur, ut ille eas plane ignoraverit. Quas si ignoravit Lactantius, ab illis certe alienum fuisse par est etiam Arnobium, Lactantii praeceptorem¹⁾, qui post Chr. saeculo tertio et quarto ineunte in Africae oppido Sicca artem rhetoricam docuit et perinde atque Lactantius multum in Lucretiano carmine erat versatus.²⁾

Sed illorum virorum de Lucretii furore et violenta morte silentium fortasse in aliquo diversas suspiciones movebit, velut narrationem laud. Hieronymi profectam esse a scriptore quodam christiano, qui post Arnobium et Lactantium, sed ante Hieronymum vixit, vel illam narrationem ab ipso Hieronymo commentam esse, vel denique

¹⁾ Testatur hoc Hieronymus „de viris illustr.“ 80. --

²⁾ Vid. supra laud. loc. dissert. E. Klusmanni et Jesseni.

illam esse interpolatam a scriptore incerto post Hieronymum vigente.

Tales suspiciones solido fundamento carere mihi videntur. Prima enim et altera refutatur eis, quae supra exposuimus, argumentis allatis demonstrantes, omnia, quae Hieronymus in Chronicis de scriptoribus Romanis memoriae tradidit a Suetonio esse deprompta.¹⁾ Tertia autem suspicio duabus causis improbabilis efficitur. Prima in eo versatur, quod Hieronymi Chronicorum contextum a senioris aetatis interpolationibus vacare constat²⁾ Altera autem posita est in ipsa Hieron. narrationis l. forma et argumento, quibus verae genuinaeque ingenii Hieronymiani notae sunt impressae. Hoc multae Chronicorum sententiae probant, quarum forma et argumentum magnam produnt similitudinem cum Hieronymi testimonio ad Lucretium pertinente, velut id, quod Hieron. Chron. a. ab Abrah. 1960 commemoravit: „M Callidius orator clarus habetur, qui bello postea civili Caesarianas partes secutus. cum togatam Galliam regeret, Placentiae obiit.“ — Hier. Chron. a. ab Abrah. 1992: „Cornelius Gallus Foroiulensis poeta, a quo primum Aegyptum rectam supra diximus, XLIII aetatis suae anno propria se manu interfecit.“ — Anno ab Abrah. 2065: „Domitius Afer Nemausensis clarus orator habetur, qui postea Nerone regnante ex cibi redundantia in cena moritur,“ et al.

Quoniam tales, quales supra protulimus, suspiciones debiles esse cognovimus. nihil obstat, quominus inde, quod Arnobius et Lactantius nihil de Lucretii insania et violenta morte commemorant, certam rationem concludamus, Suetonii de viris illustribus opus illis scriptoribus ignotum fuisse.³⁾ Hoc quidem minus verisimile videtur esse, eaque de causa. quod Arnobius et Lactantius, utpote muneribus rhetorum fungentes et homines litterati, quos amplissimam rerum ac litterarum Romanarum scientiam habuisse par est, illam de

¹⁾ Quae cum respicies, tibi facile persuadebis, solido fundamento carere Teuffeli coniecturam, qui de furore et violenta Lucretii morte narrationem ab incerto scriptore christiano commentam esse suspicatur. Vid. eius Encyclop. real. t. III. s. v. Lucretius Nr. 20: „Mythisch lauten die Angaben über seine (Lucret.) Raserei u. Selbstmord; der orthodoxe Glaube konnte bei dem Epicuraer u. Atheisten keinen anderen Ausgang sich als möglich denken, u. das postulierte ward bald Erzählung u. Geschichte“ — et eiusdem Litterat. Rom. § 203. not. I. (edit. 1—4.).

²⁾ In ea re doct. vv. iudicia consentiunt. In paucissimis locis, velut in illo a. ab Abrah. 2126 de Plinio Minore: „perit, dum visit Vesuvium,“ haerent viri docti, utrum illa verba interpolata, an errore ipsius Hieronymi orta esse existiment. Vid. Roth, Suet. p. LXXVIII. —

³⁾ In eorum libris operis Suetoniani nusquam fit mentio. In Lact. div. inst. I. 10. l. invenimus allata verba: „Tarquitiu de illustribus viris disserens.“ Atque existierunt, qui pro vocab. „Tarquitiu,“ vocab „Tranquillu“ commendarent, sed inepte. Nam Tarquitiu, illo loco commemoratu, diversu est a Suetonio Tranquillo; hic auctore E. Bormanno (Archaeol — epigraph. Mittheilungen aus Oester. 1887.) vixit a. 90 — 10 ante Chr., et praeter alios libros scripsit quodae de Etrusca disciplina. Vid. Teuff. Rom. Lit. 5. § 168. 2. —

Lucretii furore et violenta morte narrationem, etiamsi eis Suetonii opus ignotum fuit. ex aliorum quoque auctorum libris, qui fontes Suetonii erant, facile cognoscere potuerunt, Neque praetermittendum est, quod uterque in provincia Africa vixit, in qua altero et tertio post Chr. saeculo litterae Romanae ad laetissimam segetem effloruerunt.

Illa conclusio¹⁾ quamquam eis, quas protulimus, rebus debilitari videtur, eo tamen probabilis efficitur, quod Suet. libri laud. primum a scriptoribus IV. saec., velut Donato, Diomede Hieronymo, laudantur. Inde autem, quod Arnobius et Lactantius, homines maxime in litteris versati, propter Suetonii de viris illustribus librorum ignorationem nullam de Lucretii insania et violenta morte notitiam habuerunt, sequitur, ut ea, quae Hieronymus Suetonium secutus de Lucretio prodidit, aetate Suetoniana parum fuerint notae, et vix ad plures, quam ad unum auctorem incertum, cuius libros Suetonius in opere de viris illustr. respexit, sint referenda.

Neque enim est verisimile, futurum fuisse, ut narrationem laud., si plurium hominum oribus et mentibus ea esset versata, alteruter scriptor ecclesiasticus vel alii auctores, velut Cornelius Nepos. Vergilius, Donatus, qui locis supra laud. aptam alludendi reperiebant occasionem, ne verbo quidem perstringerent. Si cuiusque rei fidem atque auctoritatem eo minorem esse probamus, quo paucioribus nitarur fontibus aut testimoniis, nobis etiam probandum est, illius quoque narrationis fidem exiguam esse. Atque probabile est, narrationem laud. aut in ipso fonte, quo Suetonius usus est, vagi rumoris instar commemoratam fuisse. aut primum a Suetonio ad incerti rumoris formam redactam esse vocabulo „creditur“ vel „traditur“ vel „putant“ praefixo, quibus Suetonius incertos rumores afferens uti solet.

VI.

Atque omnes illas rationes si accurate mente perpendo, haud improbabilem, ut mihi videtur, coniecturam facere cogor, temporibus mortem Lucretii consecutis de eius vitae rationibus praeter diem natalem et supremum nihil amplius exploratum fuisse aut nisi vagos, quos Hieronymi narratio referre videtur, rumores non exstitisse. Quos ex innato animis humanis studio res ignotas coniecturis investigandi ortos esse suspicor.

Cum autem, quae ansa talium rumorum fuerit, percontor, eam tam carminis argumentum et statum²⁾, quem post mortem poetae exhibuit, quam ipsa, quibus Lucretius vixit, tempora praebuisse contendo. Ita poetae furorem ex ipsius versu III. 826. sq.: „adde furorem animi proprium atque obliviarerum“, „adde quod nigras lethargi mergitur undas“ coniectum esse suspicor ab incerto quodam grammatico ante Suetonium vigente, qui versum l. vocabulo „proprium“ (Lucr., III. 826) male

¹⁾ i. e. Suetonii de viris illustribus opus Arnobio et Lactantio ignotum fuisse.

²⁾ Vid. Brandt (l. l.) p. 251. —

intellecto ad Lucretii furorem respicere existimaret. Ansam autem opinionis, Lucretium carmen inter intervalla insaniae scripsisse sibi-que manus intulisse, praeter illum versum imperfecti carminis status, quo quemque offendi necesse erat, praebuisse videtur. Illud, quod poeta amatorio poculo in furorem versus esse credebatur, repetendum esse censeo vel ex argumento¹⁾ carminis, in cuius libro IV. 1058. sq. veri amoris studium vehementer impugnatur et irridetur, vel ex more illius temporis, quo pocula amatoria in usu erant et causa furoris esse ferebantur. Opinioneu denique, Ciceronem carminis Lucretiani esse emendatorem et editorem, inde ortam esse suspicor, quod M. Cicero, qui Lucretii temporibus et celeberrimus vir esset et artem poeticam factitaret et philosophiae studium coleret, videbatur aptissimus, cui recensio carminis, ab ignoto quodam homine editi, vindicaretur²⁾.

Ex omnibus, quae supra protulimus, argumentis apparet, Hieronymi de poetae furore et violenta morte narrationem, quamquam Suetonio auctore nititur, fide indignam esse. Iam vero restat, ut nos crimine inconstantiae defendamus, in quam incidimus, cum supra diximus, Suetonium in vitis illustrium virorum adumbrandis optimos et incorruptos fontes secutum omnino raro nec nisi inscium falsa tradidisse.³⁾ Quod crimen ut evitemus, monemus, Suetonium in libris de viris illustribus praeter res certas probatasque incertos quoque rumores, quos nisi fando non audivit, afferre solere. Quod cum facit, vocabulis creditur, traditur, sunt, qui putent, alii opinantur utitur. Tales v. gr. rumores invenies allatos in libris de grammat. et rhetor. Reiff. Sueton. p. 105. 16. 23—111. 2—112. 12—113. 5—117. 1—124. 1. 15. — in vita Caes. 86. — August. 94. (mera miracula) — Calig. 50. 57. et multis aliis locis. Neque dubium est, quin Suetonius eundem in modum de Lucretii furore, de Cicerone editore, de violenta Lucretii morte rettulerit.

Reliquum est, ut causas exploremus, cur illas res, quas Suetonius pro incerto rumore habuisse videtur, Hieronymus l. l. non solum expresserit, sed etiam ita ac si illae certae probataeque essent, expresse-rit. Illas vero haud temere nec sine aliquo consilio commemoratas esse, ex ipsa testimonii Hier. ubertate apparet, cuius exempla admodum raro in Chronicis Hieronymi reperiuntur, qui etiam tum, cum celeberrimorum scriptorum res enarrat, spissus et brevis esse solet. Equidem haud dubitaverim, causam, qua Hieronymus adductus illas res Chronicis inseruerit, repetere ex habitu eius animi, qui summa cupiditate miras et insolentes res affectabat. Hoc multis Chronicorum

¹⁾ Schanz, Litt. Rom. p. 136: „dagegen kann die Geschichte vom Liebes-trank nur eine Dichtung sein, vielleicht dadurch hervorgerufen, dass der Dichter so sehr gegen die Liebe geeifert hatte.“

²⁾ Editorem autem necessario requirebat semel capta coniectura, poetam inter insaniae intervalla carmen scripsisse, sibi-que, priusquam illud elimavisset, manus intulisse.

³⁾ Vid. nostrae dissert. p. 34.

locis comprobatum videmus. Vid. Roth, Suet. p. 289. v. 25. v. 30; p. 290. v. 2 sq., v. 26, v. 29 sq., v. 34. — p. 291. (de Plauto, Ennio, Terentio); p. 295 (de Accio tragoediarum scriptore, Cornificio, P. Terentio Varrone); p. 296. (de Corn. Gallo); p. 299. (de Lucano); p. 301. (de L. Annaeo Seneca). In miris rebus diligenter notandis Hieronymus videtur imitari Suetonium, qui prodigia, miracula, fabellas, vagos rumores suis scriptis inserere solebat

Cum autem causam percontor, cur Hieronymus res laud., quae apud Suetonium incerti rumoris speciem exhibuisse videntur, sine ulla dubitatione pro veris certisque posuerit, eam in ipsius Hieronymi neglegentia et festinatione, qua, quominus res accuratius exploraret et veras a falsis aut suspectis diiudicaret, impediatur, positam esse suspicor. Potest tamen esse, ut causa altius lateat. Constat enim Hieronymum Chronica circiter an. 380. p. Chr. scripsisse, cum Gregorii Nazianzeni, episcopi Constantinopolitani, hospitio uteretur.¹⁾ Hoc igitur opus conditum est sex annis post extasin vel somnium, quod vulgo Anticiceronianum²⁾ vocatur, quodque Hieronymus gravi morbo affectus anno p. Chr. nat. 373. vel 374. ineunte habuit, cum hospes Euagrii Antiochiae commoraretur. In eo autem mirabili somnio sibi et rerum supernaturalium visionem contigisse et a Deo se iussu esse profitetur, ut lectione profanorum scriptorum abstineret. Hoc somnium, quod ipse enarravit,³⁾ magnam vim atque auctoritatem habuit ad eius vitae rationes et studia, quibus tenebatur, immutanda. Scriptoribus enim gentilibus, quos usque ad hoc tempus et in secessu domus et in itinere continenter versabat, reiectis totus se dedit sacris scripturis legendis et libris auctorum ecclesiasticorum.⁴⁾ Quibus studiis adeo profecit, ut circiter a. p. Chr. 392. opus conscripserit⁵⁾, quo vitas et merita virorum in scripturis sacris excellentium illustravit. Atque fieri potuit, ut Hieronymus illo tempore, quo ecclesiasticorum scriptorum studiis occupatus gentilium auctorum libros fastidiebat, propensior esset ad credendum iniquis rumoribus, qui imprimis de iis scriptoribus, quos infestos verae religioni esse sibi persuasit, ferebantur. Ut illum tum temporis talem fuisse credamus, eo quoque impellimur, quod iniquis scriptorum ecclesiasticorum et imprimis Lactantii iudiciis ductus etiam ipse et de Lucretio et de ceteris gentilibus philosophis male opinari videbatur.

¹⁾ O. Zöckler o. l. p. 84 et 383. —

²⁾ De quo tractaverunt Heumann: „De extasi Hieronymi Anticiceroniana“ (Sylloge dissert. I. p. 655 sq.). — Schröckh: *Histor. eccles.* VII. 37 sq. et XI. 15 sq. — Ozanam: *Histoire de la civilisation au V. siècle v. l.* p. 301 sq. — Zöckler (o. l.) p. 43 sq.

³⁾ Epist. XXII ad Eustochium cap. 30. —

⁴⁾ Praef. lib. III. comment. in Galat., quam scripsit a. 389 p. Chr., p. 486. t. VII. edit. Vallars: „Sed omnem sermonis elegantiam et latini eloquii venustatem stridor hebraicae lectionis sordidavit. Nostis enim et ipsae, quod plus quam 15 anni sunt, ex quo in manus meas numquam Tullius, numquam gentilium litterarum quilibet auctor ascendit; et si quid forte inde, dum loquimur, obrepit, quasi antiqui per nebulam somnii recordamur.“ — Cf. Zöckler. (o. l.) p. 43.—

⁵⁾ Zöckler (o. l.) p. 190. et 385. —

Iam vero omnibus quaestionibus, quas nobis proposuimus, expeditis de summa testimonii Hieronymiani statuere possumus. Atque primum res in illo enarratas omnes a Suetonio petitas esse, haud improbabilibus, ut videtur, argumentis supra demonstravimus. Deinde hoc quoque exposuimus, non omnes illius testimonii res, quamquam Suetonii auctoritate nituntur omnes, pari loco habendas esse. Cum enim aliae, ut Lucretii vitae annorum numerus, verae et certae sint, aliis nihil aliud quam incerti et fide indigni de Lucretio rumores, quos alii scriptores ignoravisse, Suetonius non credidisse videntur, enarrantur. Quod ex argumentis extrema dissertationis parte prolatis apparet, ubi praeter alias res etiam de causa atque origine illorum de Lucretio rumoribus et de Hieronymi errore disputavimus.

Scrpsi Leopoli.

M. Jezicki.

ARYSTOTELES O DRAKONCIE.

Porównawszy ustępy świeżo odkrytej a przypisanej Arystotelesowi *Ἀθηναίων πολιτεία*, tyczące Drakonta (roz. IV) i prawodawstwa Solona (roz. VII i VIII), musi się dojść do przekonania, że autorowi nie zależało tylko na tem, ażeby podać zaprowadzone zmiany, lecz także chodziło o przedstawienie stanu rzeczy. jaki ci prawodawcy zastali i utrzymali. Czemże bowiem różniło się dozorcze zadanie Areopagu przed Drakontem i za Drakonta od stanowiska przyznanego mu przez Solona? a jednak Arystoteles trzy razy to samo niemal temisamemi słowy powtarza o kompetencyi owej rady (roz. III, 6; IV, 4; VIII, 4), dając, rozumie się, do poznania, że Drakon i Solon w tym względzie nic nie zmienili, owszem status quo zachowali. Jedno atoli Solon odebrał Areopagowi, co zdawna (*τὸ ἀρχαῖον*) — więc także i za Drakonta — posiadał, mianowicie odjął mu prawo dowolnego wyboru corocznych urzędników (VIII, 2). Gdy zestawimy z tem świadectwem twierdzenie na bezpodstawnie podejrywanem miejscu w Polityce Arystotelesa (II, 1274 a), że Solon najniezbędniejszą władzę oddał ludowi t. j. wybory urzędników i pociąganie ich do odpowiedzialności (bo nawet tej mocy nie posiadając lud niewolnikiem byłby i wrogiem), wtedy pojmiemy lepiej, dlaczego prócz cielesnej niewoli gmin przed Drakontem i po nim aż do Solona żadnych w ogóle nie miał praw, uciskany pieniężnie i politycznie przez możnych (II, 2 i 3; IV, 5).

Myli się tedy G. Gilbert, który w 2. wyd. I. tomu dzieła: *Handbuch d. griech. Staatsalterth.* korzystał w obfitej mierze z nowego nabytku Politei ateńskiej, gdy twierdzi na str. 126 w uwadze, że podług Arystotelesa roz. IV, 2 po Drakoncie widocznie *οἱ ὄπλα παρεχόμενοι* wybierali 9 archontów. Przedtem już bowiem Meyer (*Des Arist. Politik u. d. Ἀ. πολ.* na str. 35 nast.) wykazał, że udział ogółu *τῶν τὰ ὄπλα παρεχομένων* ograniczał się tylko do tego, iż z pomiędzy niego (*ἐκ τῆς πολιτείας*) losowano radę z 401 członków złożoną i innych

niższych urzędników pod warunkiem 30 lat ukończonych i niedopuszczenia nikogo po raz wtóry do władzy, pokąd każdego los po kolei nie trafił. Wybór zaś wyższych urzędów, jak *οἱ ἐννεὰ ἄρχοντες, ταμίαι, στρατηγοὶ* i *ἑπάρχου* był zależny od stosownego cenzusu, który wynosił dla pierwszych i drugich 200 lub 300 min, a 100 min dla pozostałych, z tym dodatkiem, że ciż strategowie i hiparchowie wykaza się dziećmi przynajmniej 10 letniemi. Zauważywszy dalej z Meyerem (str. 34., por. str. 44), że o oddaniu praw politycznych hoplitom Arystoteles mówi w czasie zaprzeszłym (*ἀπεδέδοτο μὲν ἡ πολιτεία τοῖς ὅπλα παρεχομένοις*), trudno oprzeć się przypuszczeniu, że całe następne zdanie, zaczynające się od zwrotu *ἤροῦντο δέ*, odpowiednego temu *ἀπεδέδοτο μὲν*, we formie skutku czy wyjaśnienia, podaje obraz stosunków i warunków wyborczych, jakie już przed Drakontem się wytworzyły na mocy przyznania obywatelstwa zaciężnym z prawem biernego wyboru w miarę cenzusu. Według twierdzenia Arystotelesa w Polityce (VI, 1297 b) pierwszy ustrój państwowy u Greków po ustaniu królestwa polegał na wojownikach i to początkowo na konnicy, a z powiększeniem miast i potęgi ciężkozbrojnych liczniejsi dostępowali w nim uczestnictwa. Otóż pierwszym, stosownie do Politei (IV, 1; XLI, 2), w Atenach był ustrój państwowy za Tezeusza, o którym dowiadujemy się stamtąd, że cokolwiek odbiegał od królewskiego, czyli — jak Plutarch pisze z grubą przesadą w życiu Tezeusza roz. 25, cytując Arystotelesa — nachylał się do pospółstwa. W każdym razie, czy mniej czy więcej ta pierwsza organizacya państwowa zaciężnych odstrychnęła się od królewskiej, Drakon już niewątpliwie znalazł ją tak rozwiniętą, jak się wyłania w Politei, t. zn. z biernem prawem wyborczem hoplitów, czynnem zaś Areopagu.

Dalszą modyfikacyą tegoż władzy oligarchicznej, prócz wprowadzenia i to przed Drakontem cenzusu majątkowego obok rodowych zasad przy wybieraniu wyższych urzędów (por. III, 1 i 6) było, zdaniem naszym, użycie losowania na mniejszych urzędników, co uważamy za ustępstwo i wyrzeczenie się rady z Areopagu na korzyść hoplitów całkiem podobne, jak utworzenie rady 401, tak samo *ἐκ τῆς πολιτείας* losowanej. Do losowanych urzędów musieli również należeć ci prythanowie, o których Politeja na uszkodzonym niestety miejscu (IV, 2) tak w przybliżeniu wspomina, że corocznie dawali rękojmię za wybranych na rok następny strategów i hiparchów do chwili ich sprawozdania, biorąc z swojej strony 4 poręczycieli z tejsamej warstwy odgraniczonej cenzusem, którą byli objęci strategowie wraz hiparchami. Gdyby owych prythanów wybierał był Areopag, to mielibyśmy ich stan majątkowy oszacowany, tymczasem z okoliczności ciekawej, iż losowani ze wszystkich ciężkozbrojnych bez cenzusowych utrudnień prythanowie ręczyli za wybieranych strategów i hiparchów, wnosić możemy o tych prythanów niepospolitem znaczeniu, jakiego oni dobili się obok i co więcej pomimo Areopagu. Cenzus archontów i tamiasów odpowiadał stanowi pentakozymedymnów (por. VIII, 1), oszacowanie natomiast strategów i hiparchów dwom innym stanom rycerzy i dzeugitów a wszystkie te trzy stany jakoteż czwarty nieuprawnionych te-

tów istniały już za Drakonta (IV, 3). Prytanowie ręczyli zatem za urzędników wybranych właśnie z pośrodku rycerzy oraz dzeugitów, krórzy wbrew eupatrydzkim przeważnie Areopagitom dopięli na mocy plutokratycznej zasady, krom przystępnego po większej części dla samych pentakozymedymnów archontatu, godności po nim najwyższych i przyczynili się przez to do złagodzenia oligarchii rodowej już w czasie pomiędzy pierwszą a drugą organizacją państwa.

Z tymi atoli prythanami n. p. Gilbert nie wie co począć, przeto robi z nich, przekonany o prawdopodobieństwie największem, jedynie wydział rady, którym zapewne byli; lecz nie chce przyznać, że równocześnie byli to prythanowie naukraryi, o których wpływowej roli za Kilonowych rozruchów świadczy Herodot (V, 71). Mylnie wszakże nazwani są tam *οἱ προτάσεις τῶν ναυκράων* zamiast *ναυκρατῶν*, bo jako pryteni rady byli oni zarazem *ναύκραροι* czyli przełożonymi naukraryi. Gilbert nie myśli odwołać swoich dawniejszych wywodów w Jahrb. f. cl. Phil. 1875, str 9 nast. o rzekomej niemożliwości zaprowadzenia naukraryi przed Solonem, pomimo że opierając się na Herodocie Schoemann z całą słusnością w tymże roczniku czasopisma na str. 452 nast. przeciw niemu wystąpił (por. Griech. Alterth. I³ str. 344 i podręcznik Gilberta I² 133, 134 uw. 1 i 147 uw. 1). Owóż złudzeniem jest Gilberta, że Arystoteles się sprzeciwia zmyślonej niby notatce Herodota, ponieważ plusquamperfectum użyte w Politei na miejscu, gdzie mowa o naukraryach za reform Solona (VIII, 3: *φυλαὶ δῖσαν δ' καθάπερ πρότερον... ἐκ δὲ τῆς φυλῆς ἐκάστης ἴσαν νενεμημένοι* etc.), owszem dowodzi analogicznie do tegoż czasu w ustępie o powierzeniu spraw państwowych zaciężnym i zgodnie z Herodotem, że instytucya naukraryi jako dwunastych części każdej ze 4 fil, a trittyi jako tych fil trójdziałów, służąca do zarządzania porobów i wydatków, już przed Solonem oraz Drakontem była widocznie znana. Nawet ustanowienia efetów, których według Polluxa (VIII, 125) miał *δριστίνδην* t. j. z Eupatrydów w liczbie 51 wytworzyć Drakon przez wybór, nie można jemu przypisać. Najpierw bowiem kolegium to eupatrydzkiem wyłącznie żadną miarą nie było w czasie, gdy Areopag się składał z archontów, acz dożywotnich, przeciw już *δριστίνδην καὶ πλουτίνδην* wybranych (Polit. III, 1 i 6); powtóre zaś efeci to prawdopodobnie o 3 pomnożeni archontów prythanowie naukraryi lub naukrarowie w liczbie 48 (Pollux VIII, 108. Hesych. *ναύκραροι*), którzy w sądzie, zarządzie i radzie przedstawiali się jako rzecznicy obywatelstwa całego wobec rodowych i majątkowych możnowładców, z wyboru kooptowanych corocznie i dożywotnio przez Areopag. Pierwszy Philippi wyraził powątpiewanie o świadectwie Polluxa w Jahrb. f. cl. Phil. 1872, 578 nast., a Schoemann ujął się za niem tamże 1875, 153 nast.; Gilbert tymczasem w pierwszym jeszcze wydaniu swojego podręcznika przeciwny zaprowadzeniu efetów przez Drakonta, dopatrzył się w powiększonej przez Arystotelesa dzisiejszej naszej wiedzy pozornych przyczyn do zmiany poglądu w 2. wyd. I. tomu na str. 136 uw. 1 i widzi w tem miejscu u Polluxa obecnie „ein in den Zusam-

menhang der athenischen Verfassungsentwicklung gut passendes Zeugnis für die Einsetzung der Epheten durch Drakon.“

Co się tyczy nakoniec rady 401, wszyscy (z małymi wyjątkami) badacze dziś na podstawie Politei mniemają, że Solon bez istotnej różnicy zatrzymał tę instytucję jako już istniejącą. Należałoby jednak więcej uważać na sposób wyrażenia się Arystotelesa o radzie Solona: *βουλὴν δ' ἐποίησε τετρακοσίους, ἑκατὸν ἐξ ἑκάστης φυλῆς* (VIII, 4), co jeśli stworzenia nowej rady nie zapowiada, to przynajmniej oznacza przetworzenie dawniejszej o tyle, że od Solona dopiero zaczęto podług fil ustanawiać radę, którą poprzednio losowano stanami. O tem zaś stąd wnosimy, że kary na radnych usuwających się od posiedzeń *βουλῆς ἢ ἐκκλησίας*, były stosownie oznaczone do stanów tak, że pentakozymedymnos płacił 3 drachmy, rycerz 2, a dzeugita 1 (IV, 3). Odliczywszy 48 prytanów i 3 archontów, zostaje nam do rozdzielenia pomiędzy 3 stany 350 buleutów, a to w dwójaki możebny sposób, iż losowano albo po 150 z pierwszego, po 100 zaś z drugiego tudzież trzeciego stanu, albo po 200, 100 i 50. O tej starej wszelako radzie, wcale odmiennej od Solonowej, o jej istnieniu już przed Drakontem i wzmiance o niej u Arystotelesa, trafnie powiada Meyer (str. 37): „Mit keinem Worte wird nämlich auf die Neuheit dieser Einrichtung hingewiesen — wie dies doch sonst in der *Ἀ π.* stets zu geschehen pflegt — sondern einfach wie von etwas längst Bekanntem gesagt: *βουλεύειν δὲ τετρακοσίους...*“ Za wspomnianą też mimochodem eklezję uważamy zebranie wszystkich *τῶν ὄπλα παρεχομένων*, którzy z każdej naukraryi obowiązani byli dostarczać po 2 jeźdźców i 1 okrzęcie. a oraz składać się na pieniądze, których wymiar i expens spoczywał w ręku naukrarów (Pollux VIII, 108: *τὰς δὲ εἰσφοράς τὰς κατὰ δήμους διεχειροτόνουν οἱ τοὶ καὶ τὰ (ἐξ αὐτῶν) ἀναλώματα. ναυκραρία δ' ἑκάστη δύο ἰππέας παρεῖχε καὶ ναῦν μίαν.* Por. Polit. VIII, 3). Rada 401 była więc pośredniczącym ogniwem w sprawach wojskowych i finansowych pomiędzy prytanami lub naukrarami z jednej, a obywatelstwem w naukraryach czy eklezjach hoplitów z drugiej strony, w dodatku nie od Drakonta dopiero.

Okazało się tedy, że żadnego z urzędzeń państwowych, wymienionych w roz. IV. nowoodkrytej Politei, nie można uważać za kreację Drakonta, że owszem Arystoteles podał w ogólnych zarysach konstytucyjną organizację już wyrobioną za Drakonta, a nie przez niego stworzoną. Ścisłe odróżnia nasz autor konstytucję od ustaw i mówi o Solonie, że w obu kierunkach był reformatorem, o Drakontowych zaś tylko prawach wspomina (VII. 1: *πολιτείαν δὲ κατέστησε καὶ νόμους ἔθηκεν ἄλλους, τοῖς δὲ Δράκοντος θεσμοῖς ἐπαύσαντο χρῆμενοι πλὴν τῶν φοινικῶν.* Por IV, 1: *Δράκων τοὺς θεσμοὺς ἔθηκεν. ἡ δὲ τάξις αὐτῆ τὸνδε τὸν τρόπον εἶχε).* O politycznym natomiast ustroju za Drakonta wyraża się bezimiennie tak samo, jak o *ἡ πρώτη (ἀρχαία) πολιτεία* (III. 1 i IV, 1), a tylko w sumarycznym przeglądzie datuje choć w przybliżeniu obie te politeje jako *ἡ ἐπὶ Δράκοντος* i *ἡ ἐπὶ Θησέως γενομένη* (XLI, 2). Trzeba się zgodzić z Meyerem, że w Politei Arystotelesa *ist also gar ni hts davon gesagt, dass Drakon diese Verfassung geschaffen. Sie knüpft sich naturgemäss an seinen*

Namen, weil er sie kodifiziert hat* (str. 43). Również nie sprzeczność upatrywać należy z Gilbertem (str. 131 uw. 1) pomiędzy Politeją a miejscem w Polityce (II, 1274 b: *Δράκωντος δὲ νόμοι μὲν εἰσι, πολιτεία δ' ὑπαρχούση τοὺς νόμους ἐθήκεν*) i wzmocnienie dowodów przeciw jego autentyczności, lecz raczej stanowcze potwierdzenie, że twórca nowoodszukanego dzieła zgadza się w zapatrywaniu na działalność Drakonta z autorem przytoczonego wyżej ustępu z Polityki, czy jest nim Arystoteles czy kto inny. Niewależyte pojmowanie roz IV. zawiodło krytyków Politei, jakoto Cauera (Hat Ar. d. Schrift vom Staate d. Ath. geschrieben? str. 71), Rühla (D. Staat d. Ath. u. kein Ende str. 690), Nissena (D. Staatsschriften d. Ar. im Rhein Mus. 1892 str. 201) i Herzoga (Zur Litteratur über d. Staat d. Ath. str. 26 nast.) do wniosku utopijnego, że cały epizod o Drakonczie, zmyślony na tle spodziewanych dopiero czy już ziszczonych reform z r. 411 przez pamphleciście jakiegoś z obozu oligarchów, wcielony został do Politei. Prędzej przypuścić można z Gilbertem (str. 132), że w konstytucyi 400 naśladowano organizację z zamierzczłych czasów, która atoli nie Drakontowi bynajmniej zawdzięczała początek swój i istnienie.

Przemysł.

Stanisław Schneider.

Powyższego artykułu, napisanego przed wyjściem dzieła Wilamowitza—Moellendorffa p. t. *Aristoteles und Athen*, uważałem za stosowne nie zmieniać. — Przypisek autora.

Nieznany wiersz łaciński Szymona Szymonowicza:

„ODE GEORGIO ZAMOSCIO, EPISCOPO CHELMENSI.“

Wiersz, którego tytuł podałem w nagłówku, nie ukazał się nigdy osobno w druku, lecz tylko w dwóch mniejszych zbiorowych wydaniach poezji łacińskich Szymonowicza, mianowicie po raz pierwszy w wydaniu Segheta (r. 1608.),¹⁾ po raz drugi w wydaniu Jakóba Morsiusza. (1619.)²⁾ Obydwa jednak wydania wyszły w druku za granicą i z tego powodu nie rozpowszechniły się w Polsce. O wydaniu z r. 1608. wspominają jedynie zapiski bibliograficzne; o wydaniu zaś z r. 1619. pisze już w XVIII. w. Minasowicz³⁾ jako o rzadkości bibliograficznej. Z dawniejszych biografów poety: Starowolski, Janocki, Juszyński i inni, a z nowszych Węclewski, Szyperski, Sobieszkański, nie czynią najmniejszej wzmianki o wspomnianej odzie Bielowski donosi wprawdzie o obu wydaniach⁴⁾, wiersza jednak w mowie będącego nie zna, i dziwić się można, że wydając zupełnie nieznaną lub mało znaną wiersze Szymonowicza – ito daleko mniejszej nieraz wartości – z rękopisu biblioteki Ossolińskich l. 1218., przeoczył wspomnianą odę, znajdującą się w tym samym rękopisie.⁵⁾ Jedynie tylko autorowi „krótkiej wiadomości o życiu Szymona Szymonowicza, zwanego Ben-

¹⁾ Simonis Simonidae odae II. Thomas Seghetus Britannus edidit Hannoviae. 1608. W zbioru tym zawarta: Thomae Zamoscio ode (znana oda: Thoma tu quidem nunc) i Ode Georgio Zamoscio Episcopo Chelmensi.

²⁾ Simonis Simonidae poematia aurea cum antiquitate comparanda edita ex Bibliotheca Joachimi Morsii, accedit vita et obitus Magni Joannis Zamoschi Patroni Simonidis. Lugd. Batav. Typis Jacobi Marci. CIOIÖCXIX. p. 10–25.

³⁾ W wydaniu Duriniego 1772, p. 48. Freytag: apparatus litter. 3,321. sqq; por. nadto Janozki: Nachricht von denen in der Hochgräflich – Zaluskischen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Büchern... Breslau V. (1753) p. 219. Ich habe... in der von Joachimo Morsio, 1609 (myłka, ma być 1619.) zu Leiden in 12. bewerkstelligten, sehr schönen, aber ungemeyn rar gewordenen Ausgabe der Simonowiczischen lateinischen Gedichte... einen Brief... entdeckt.“

⁴⁾ Pamiętnik Akad. Um. w Krakowie, wyd. filol. i hist. fil. II, 195. n.

⁵⁾ W rękopisie mieści się oda na str. 19–24.

dońskim, * pomieszczoną w Bobrowicza wydaniu poezji Szymonowicza, oda była znana.¹⁾ Bezimienny ten biograf (według Sobieszczańskiego; Orzechowski²⁾, nie omieszkiał też zwrócić uwagi na niektóre szczegóły, zawarte w utworze, lecz wzmianka jego minęła zupełnie niepostrzeżenie.

Wobec tego uważam za stosowne, wydobyć wiersz z zapomnienia i podać kilka o nim uwag. Pod ręką miałem tylko wydanie z r. 1619,³⁾ według niego tekst ody podaję; wydania z r. 1608. w żaden sposób nie udało mi się dostać. Nadmienić jednak należy, że rękopis biblioteki Ossolińskich, sporządzony przez nieznanego pisarza, a zawierający odpis z wydania z r. 1608, nie różni się w niczem od wydania z r. 1619, widocznie więc teksty wydań z r. 1608 i z r. 1619. zgoła się między sobą nie różniły.

Oda składa się z 4 strof, którym odpowiadają 4 antystrofy i z 4 epód. Metrum dla wszystkich strof i antystrof jest jednakowe, epody zaś ułożone są w odmiennem metrum. Na każdą strofę i antystrofę przypada po dziesięć wierszy, na każdą epodę po jedenaste wierszy. Wiersze jambiczne i logaedyczne przeważają; budowa metryczna jest zresztą prawidłowa.⁴⁾

Wiersz brzmi jak następuje:

¹⁾ Poezje Szymona Szymonowicza... Lipsk. 1837. str. VIII. Autor jednak życiorysu nie podaje wcale tytułu ody, z której kilka wierszy przytacza w tłumaczeniu polskiem.

²⁾ Encyklopedia powszechna Orgelbranda XXIV, 572. s. v. „Szymonowicz.“

³⁾ Egzemplarz znajduje się w bibliotece Jagiellońskiej. (l. 8375.) Białowski l. l. 198. wspomina o kodeksie petersburskim, w którym ma się znajdować oda do Jerzego Zamojskiego.

⁴⁾ I. Metrum strof i antystrof:

$\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	dim. iamb. cf. II., 4. 6. 9. 10.
$\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	v. Glyc. II., cf. II., 8.11.
$\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	v, Pher. II. cat.
$\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	= v. 1.
5. $\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	dim. troch. acat.
$\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	= v. 2.
$\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	= v. 1.
$\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	v. Alcaic. decasyll.
$\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	v. Alcaic. hendecasyll.
10. $\begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \left \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array} \right \begin{array}{c} \cup\cup \\ \cup\cup \\ \cup\cup \end{array}$	pentap. iamb. cat.

Ode Georgio Zamoscio, Episcopo Chelmensi.

Age, grex sacer, mystae ¹⁾ inclyti,		strophe I.
quorum muneris est Dei		
aurem carmine blando		
mulcere et aeternam domum		
entheae ²⁾ insonare voce,	5.	
adeste, atque fidis meae		
servate nunc lenem modum,		
dum novus ingreditur sacerdos		
templa haec, sacrum ut gestet tiarae decus,		
arisque eam praesit per oram.	10.	
amore nam pectus meum		antistr. I.
fixit gente Samoscia,		
cretus cui ego totum		
me debeo, admissus cliens.		
solis igneos nitores	15.	
non est nubibus invidis		
extinguere, ³⁾ nec olim aurea		
Musa, suis meditata in antris,		
quidquid venustum protulit in diem,		
spernit, vel haec, vel altera aetas.	20.	
laude virtus se aestimat et beatos		epod. I.
ponit inter, hoc breve		
damnum aevi inde rependens,		
si qui interim vir prodiit,		
gestans honores conspicuos lyrae,	25.	

II. Metrum epód:

— ∪ — ∪ — ∪ ∪ — ∪ — ∪	v. Sapph. min. hendecasyll.
— ∪ — ∪ — ∪ ∪	dim. troch. catal.
— ∪ — ∪ ∪ — ∪	v. Pher. acat.
∪ — ∪ — ∪ — ∪ —	dim. iamb. cf. I., 1. 4. 7.
5. ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —	pentap. iamb. acat.
∪ — ∪ — ∪ — ∪ —	= v. 4.
∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —	= v. 5.
— ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪	v. Glyc. II. cf. I., 2. 6.
∪ — ∪ — ∪ — ∪ —	= v. 4. 6.
10. ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —	= v. 4. 6. 9.
— ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪	= v. 8.

¹⁾ Por. tensam wyraz w liście poety, l. l. 118.

²⁾ Tamże 164, 40 w.

³⁾ Por. w wierszu Szymonowicza „Do Wacława Zamojskiego“ (1610)
 „Trudno słońca nie przyznać słońcem, niech się cienie kupią jako chcą, światła
 przemogą promienie.“ (Bielowski l. l. 172.)

paucissimum quale est genus, ut pondus huius nominis impleat. o dii, quam tamen aedibus raris amice admittitur, omnes dum abuti illum expetunt O3 gratis, algeat ut tamen contemptibus frustra improbis attritus mihi pestis haec non illuxerit unquam, Samoscium ingresso domum, quae modo unicus patet por- tus virtutibus (— heu nefas! —) passis repulsam sordidam. ¹⁾ sub numerum haud veniant arenae, quae late apricis littoribus iacent, nec, quot viros laude eminentes summa educat Samoscius splendor, sit facile exsequi. hac Mavortia corda producta venere ex manu, artibus quoque imoerandi instructissima nomina. hinc et senati fulgurant culmina, consiliis adulti patres: sacrorum hinc alma seges virum antistites templi verendi. vestra nunc pars emicat, o, meam cui laetus adfero chelyn, ²⁾ felix forte Georgi. de gente quamlibet tua non primus istam tu teris orbitam, praeivit hoc vestigium vel nuper exactam Gomolinus insistens ³⁾ pietatis at- que sanctimoniae viam. vel ante cascis saeculis sanguis vester ut evolat procul vetusta origine. multi consimilem gradum insignes tenuere. sed ista maiestas sacri liminis, lacunar atque hoc, castum qua inferimus pedem,	<p style="text-align: right;">str. II.</p> <p style="text-align: right;">35</p> <p style="text-align: right;">40</p> <p style="text-align: right;">45</p> <p style="text-align: right;">50</p> <p style="text-align: right;">55.</p> <p style="text-align: right;">60</p> <p style="text-align: right;">65</p> <p style="text-align: right;">str. III.</p>	<p style="text-align: right;">epod. II.</p>
---	--	---

¹⁾ Hor. 3, 2, 17: virtus, reclusae nexia sordidae, intaminatis fulget honoribus).

²⁾ Wyrzaz ten zachodzi bardzo często w poematach Szymonowicza.

³⁾ W wydaniu insisiens; zmienilem na insistsens.

vellit mihi aurem et submonet, quandoquidem pietas Samosci	70	
Divi hisce Thomae nomen honoribus mactum esse iussit et sacravit splendoris admirandi opus, Thomae praesulis ut meo		antistr. III.
surgat gloria cantu, qui sanguinis vestri fuit germen, ¹⁾ usque tamen remoto aevo, quando Poloniae pars Slesia ²⁾ Bresla crevit, Teutonicas modo quae inter urbes	75	
avulsa nostris stat regionibus adiuncta, ³⁾ tum superbiit pa- store tanto. nunc etiam revolvit famam honore candido	80	
et charta celebri ornat fuisse nobilem artium, fuisse, fluxos frangere qui asperis mores lupatis arduus calleret, indignantia odia immemor, virtutem acer ad unicam,	85	
ire obviam raptoribus acer lupis, nec ultimum aerumnam impiger aggredi. vel usque carcerem ad tetrum.	90	
tantum excesserat impius hostis tristibus iris, ut raptum ab aris optimum traderet senem in catenas, foedisque acciperet modis.	95	str. IV.
per arduum callem viae tendere ad emeritos honores Samoscium est. exercita post tamen fortuna per verum laborem fixo manet constans pede,	100	
quondam hac forte atavi vident profecti, neque fatum mutavit in nepotibus. nonnihil beatius te auxit muneribus datis sudore partis (Gratiae	105	antistr. IV.
non fugiunt animum tuum nec	110	

¹⁾ Bielowski I. L. 168.

²⁾ W wyd. Slessa nie daje wiersza, stąd zmieniam na Slesia.

³⁾ Chociaż Szlask nie należał do królestwa polskiego, biskupi wrocławscy zawsze podlegali metropolii gnieźnieńskiej. Enc. pow. Org. XXIV. 709. 710.

sumes superbus quae tibi fas vetat),
 sudore partis, eius in quem
 tota nunc moles patriae recumbit
 publicaeque onus rei.¹⁾ 115
 durus tu tamen urge
 et te exige ultro ad aspera.
 iustum et laborem praemia post cape,
 ne te extulisse vel pudor
 obrepat illi, qui sibi debita 120
 in te munera obtulit,
 fortuna vel mutet fidem,
 quam continere aequo gradu
 olim grandius est opus.

epod. IV.

Jak z treści ody widać, napisał Szymonowicz utwór swój w chwili objęcia biskupstwa chełmskiego przez Jerzego Jelitę Zamojskiego. O osobie Jerzego Zamojskiego nie wiele przechowało się szczegółów. Blizki krewny wielkiego hetmana Jana Zamojskiego,²⁾ był Jerzy przed osiągnięciem biskupstwa, archidyakonem lubelskim, kanonikiem krakowskim, a wreszcie opatem czerwińskim.³⁾ Bartoszewicz podaje,⁴⁾ że po Stanisławie Gomulickim miał być nominatem chełmskim Paweł Wołucki, późniejszy biskup włocławski; wiadomości tej jednak nie znajdujemy ani u Niesieckiego, ani u Damałowicza⁵⁾. Tymczasem z ody Szymonowicza można wnosić napewno, że Jerzy Zamojski tuż po Gomulickim objął biskupstwo chełmskie; por. ww. 56 nn. Twierdzenie moje popiera nadto i ta okoliczność, że w testamencie Zamojskiego, sporządzonym 1600, nazwany jest Jerzy Zamojski już biskupem.⁶⁾ Ponieważ zaś Gomulicki został przeniesiony w r. 1600. z biskupstwa chełmskiego na stolicę łucką, a Jerzy Zamojski bezpośrednio po nim objął nowe dostojenstwo, przypuszczam, że Szymonowicz w tym roku napisał odę na jego cześć.

¹⁾ Mówi tu poeta o Janie Zamojskim.

²⁾ Adam Burski w mowie na śmierć Jana Zamojskiego (oratio funebris) wydanej w Poemata aurea p. 67 nn. w dedykacji: „Illustrissimo ac reverendissimo Domino, D. Georgio Zamoyski, Episcopo Chelmensi Abbati Czerwenecen. ac Patrono observantissimo“ pisze p. 67. „sermonem hunc meum in lucem exeuntem ad te mitto, tibi que dedico, Illustrissime Domine, multis nominibus te praefantem. Primum quia loquitur laudes Samoscii, hoc est, magni patris tui: ideo, ut universae domus illius, ita laudum (p. 68.) quoque, ad te imprimis, pertinet patrimonium et tutela; deinde quia solus es summus praeses, iudex et patronus huius academiae; quantumcumque id est, quod ex illius quasi sinu profiscitur, id tibi praecipue debetur. Accipe igitur excellenti illo animo tuo hanc vocem meam, minorem quidem longe quam sunt laudes illius magni Herois, sed illi tamen debitam. Vale.“ przedrukowane w collectanea vitam resque gestas Ioannis Zamoscii illustrantia, edid Działyński. Posnaniae. 1861. p. 189 n.; por. o Jerzym Zamojskim: Bielowski w Album lwowskiem, l. I 236

³⁾ Encyklopedia powszechna Orgelbranda III. 608. Encyklopedia kościelna III, 246.

⁴⁾ Encykl. powsz. l. I.

⁵⁾ Enc. kośc. l. I.

⁶⁾ Bielowski l. I 185 i 204; w r. 1598 był Jerzy Zamojski kanonikiem krakowskim; por. list. Zamojskiego z 27/4. 1598 w Kallenbacha: Les humanistes polonais. 1891, 49.

Z nowym nominatem łączyły Szymonowicza ściśle węzły przyjaźni, widać to z wzmianek, zawartych w listach poety;¹⁾ nie dziw tedy, że poeta w chwili tak ważnej i uroczystej postanowił w osobnej odzie złożyć hołd zaprzyjaźnionemu sobie dygnitarzowi kościelnemu.

Oda „Georgio Zamoscio” jest przytem nadzwyczaj ważnym przyczynkiem do poznania stosunku, jaki zachodził między Szymonowiczem, a rodziną Zamojskich. Śmiało rzec można, że w całej spuściznie literackiej Szymonowicza nie ma drugiego podobnego miejsca, w którym poeta uwidocznił tak jawnie i gorąco wdzięczność swoją dla Zamojskich za okazywane mu względy.

W drugiej części ody (w. 55 nn.) podaje Szymonowicz Jerzemu Zamojskiemu jako wzór do naśladowania dwóch poprzedników, którzy przedtem zasiadali na stolicach biskupich. Krótkimi słowy wspomina o jednym z nich t. j. Stanisławie Gomulickim, wymienionym już wyżej biskupie chełmskim, który będąc herbu Jelita²⁾, zaliczał się również do rodziny Zamojskich³⁾ (w. w. 55—60). Szerzej natomiast (w. 61—99) rozpisał się poeta o drugim poprzedniku, t. j. o biskupie wrocławskim Tomaszu herbu Kozlerogi. (+ po r. 1257), a temsamem protoplaście Zamojskich, którzy również używali tego herbu.⁴⁾ Wspomniany biskup Tomasz wiodł liczne spory z książętami szląskimi, między innymi z Bolesławem II. Łysym. Powód do sporu z Bolesławem dało złupienie kościoła w Nowym Targu przez żołnierzy księcia, przyczem na cmentarzu zginęło 800 ludzi. Oburzony postępkiem biskupa Tomasz wyklął Bolesława II. i rzucił na całą ziemię interdikt. Po długim dopiero przeciągu czasu upokorzył się książę w r. 1248. Niedługo jednak trwał pokój między Bolesławem Łysym, a biskupem, już bowiem w roku 1250. napadł Bolesław w Górze pod Sobótką na Tomasza i uwięził go wraz z dwoma duchownymi, chcąc wymódcz nim pieniądze, których zawsze wiele potrzebował na hulanki. Biskup przebył w srogiem więzieniu kilka lat; dopiero w roku 1257. odzyskał wolność, zobowiązawszy się do znacznych ustępstw, których jednak nie myślał wcale dotrzymać. Ostatecznie, co nas już bliżej nie obchodzi, Bolesław musiał upokorzyć się przed biskupem⁵⁾ Jakkolwiek Biskupowi Tomaszowi, jak to wykazują źródła, w walce z księciem chodziło przedewszystkiem o zdobycie władzy świeckiej, utarła się wszakże tradycya o nadzwyczajnej jego pobożności i o jego niewinnem męczeństwie, kt re miał ponieść w obronie wiary.⁶⁾ Nie dziw więc,

1) Bielowski l. I. 140. 148. 185. 188. 207.

2) Protoplastą rodziny Zamojskich herbu Jelita miał być Floryan Szary czyli Saryusz, z ziemi Sieradzkiej, żyjący za Łokietka, por. Bielowski: Zamość: Album lwowskie Nowakowskiego 231. 233. Bohomolec: życie Zamojskiego, wydania Tarowskiego. 1860. p. 11. Heidenstein vitae Joannis Zamoyscii libr. I. w Collectanea Działyńskiego p. 5; por. też Burskiego oratio etc. p. 192.

3) Por. o nim Szujski Dzieje Polski. III. 149.

4) Por. Heidenstein l. I. p. 5.

5) Por. Enc. Org. XXIV. 706. nn. III. 967. n. — Por. Szujski. Dzieje Polski I. 151

6) Krzysztof Opaliński w satyrze 8 księgi II. sławi biskupa Tomasza jako przykład nieustraszonosci w wierze.

że i Szymonowicz, nadzwyczaj bogobożny, uważał więzienie Tomasza za rodzaj męczeństwa i że w chwili tak ważnej dla Jerzego Zamojskiego nie umie podać mu godniejszego przykładu i wzoru wiary głębokiej i nieustraszonego męstwa, gotowego nawet ponieść męczeństwo, jak biskupa wrocławskiego. Pod tym względem „Ode Georgio Zamoscio“ może stanąć obok młodzieńczego utworu Szymonowicza pod napisem: „Divus Stanislaus,“ gdyż jest znamiennym dowodem głębokich uczuć religijnych Szymonowicza.

We Lwowie.

Wiktor Hahn.

Mommsen o Horacyusza *carmen saeculare*.

Trzy lata temu odkryto w Rzymie na dawnym polu Marsowem przy kościele San Giovanni de' Fiorentini niedaleko Ponte San Angelo szczątki oficjalnych zapisków o uroczystości sekularnej z r. 737 od założenia Rzymu (17 przed nar. Chr.), która nas żywo zajmuje nie tylko dlatego, że to było szczególnie poważne i wzniosłe święto rzymskie, lecz zarazem z tego powodu, że Horacyusz ku podniesieniu obchodu z polecenia cesarza ułożył pieśń kościelną, słynne *carmen saeculare*. Szczątki wydobyto z wielką starannością z ziemi i z równą starannością oraz z pospiechem uznania godnym ogłoszono w pismach rzymskiej akademii. Rzucają one sporo światła na cały przebieg obchodu i niemało budzą interesu u starożytników. Na posiedzeniu berlińskiego Towarzystwa archeologicznego w grudniu r. 1891 wygłosił o nich Teodor Mommsen wykład świetny; nieporównany badacz, pełen jeszcze werwy i siły pomimo lat siedmdziesięciu i kilku żywota niezmiernie pracowitego, z znaną bystrością i pomysłowością szerokie rzuca poglądy na epokę Augusta i poezję nadwornego wieszczą świeżo utworzonej monarchii. Wydało mi się rzeczą stosowną, podać do wiadomości Czytelników niniejszego czasopisma dokładne streszczenie wykładu.

Pięćdziesięciolecie panowania Augusta nie jest niewątpliwie epoką rozkwitu rzymskiego rozwoju. Głosili i głoszą wprawdzie niektórzy uczeni, że ten rozwój kulminuje w Cyceronie i Liwiuszu, w Wergiliuszu i Horacyuszu. lecz poglądu tego usprawiedliwić niepodobna ze stanowiska historycznego. W każdym jednak razie to pięćdziesięciolecie mieści się na pograniczu dwóch wielkich okresów, na które się rozpada historia starożytnej kultury: mieści się między niezliczonym szeregiem lat, w których gmina rzymska rozrastała się w gmach rzymskiego imperyum. potężny i wzniosły, ale pozbawiony ozdób i poniekąd smutny, a między połową tysiąclecia, w której monarchia z wzmagającym się ubóstwem myśli i zwątpieniem powoli umierała. Epoka Augusta uczestniczy w zaletach jednego i drugiego okresu i może być uważana zarówno za ostatnie stadyum rzeczypo-

spolitej, jak za pierwsze stadyum rzymskiej monarchii. Nie brakło naoczas świeżych talentów, owianych powiewem dawnej wolności. Otowiana nuda, która panuje w następnych czasach, jeszcze nie daje się uczuć w chwilach zarania monarchicznego, które, choć używa wywczasu i spokoju, drży przecie niekiedy ra wspomnieniu strasznej grozy stuletnich wojen domowych, którego kreacje polityczne są wynikiem illuzji, że zasady przeciwne dadzą się zmieszać i wyrównać. Aczkolwiek tedy epoka Augusta nie może nam się wydawać ideałem życia duchowego, mimo to jest ona nam bliższą, aniżeli grecka przeszłość; to też w ogólnem, powierzchownem wykształceniu — tak kończy Mommsen ten szereg uwag, — znajomość języka łacińskiego według wszelkiego prawdopodobieństwa najdłużej opór będzie stawiała.

Uroczystość, przez Augusta urządzona, znacznie się różni od dawniejszych: cesarskie saecula nie są prostą kontynuacją republikańskich, lecz mają cechę odmienną. Według dawnego porządku rzeczy święto sekularne powinno być obchodzone w r. 49 przed nar. Chr. Lecz to był rok, w którym Cezar przekroczył Rubikon. Zamiast święta uroczystego nadszedł koniec rzeczy: nie rozpoczęło się nowe saeculum republiki, lecz nowy porządek rzeczy.

Ale jak w innych wypadkach, tak i w tym, polityką Augusta kierowała zasada, że o ile możności nie należy czynić nic przeciw zwyczajom ojców — innemi słowy, że republikańskie urządzenia usuwać należy zapomocą ich odświeżania.

Augustus tedy zainaugurował w r. 17 przed nar. Chr. szereg cesarskich uroczystości sekularnych, a to na podstawie wyroczni sibylkińskiej, która w ostatnim wieku rzeczypospolitej obiegała po świecie rzymskim. a nam jest znana z dzieł Zosimosa i Flegonta. Nawiązano zaś uroczystość do dawnych obchodów republikańskich t. zw. ludi Tarentini.

Cesarski więc obchód obracał się także wyłącznie w kole bóstw greckich i był w pierwszym rzędzie świętem, dla kobiet przeznaczonem. Także i tym razem odbywał się przez trzy noce obrzęd oczyszczenia. Do zorganizowania obchodu zostali powołani cisami kapłani, którzy ten obowiązek spełniali w epoce rzeczypospolitej. Postarano się o to, aby nowa uroczystość miała cztery poprzedniczki w legendowej historii. Pozornie zatem Augustus przywrócił dawny porządek.

Ale polityczna restauracya jest — ściśle rzecz biorąc — contradictio in adiecto. W rzeczywistości Augustus nie miał zamiaru włączać treści świeżej w dawne formy, nie chciał nawet ukrywać istotnego przewrotu rzeczy. Najpierw więc przedłużono okres sekularny: w miejsce okresu stuletniego, który był ustanowiony w r. 505 po zał. Rz., wprowadzono stu i dziesięcioletni — widocznie aby uwydatnić różnicę między cesarskim obchodem a uroczystością republikańską. Do uroczystości podziemnych bóstw: Dis czyli Plutona i Prozerpiny, trwającej przez trzy noce, dodano trzeczodzienną uroczystość bóstw niebiańskich: Jowisza i Junony, Apollina i Dyany. W nocnych nawet obchodach nie tylko królowi i królowej podziemia

część oddawano, jak dawniej, lecz także zarazem Moirom i Ilityiom i żywiącej Matce Ziemi. To niezawodnie Horacyusz ma na myśli w w. 21 n.:

Certus undenos deciens per annos
orbis ut cantus referatque ludos
ter die claro totiensque grata
nocte frequentis.

Przeciwieństwo poważnych ale zarazem surowych i ciemnych republikańskich poglądów na świat a swobodniejszych i wdzięczniejszych wyobrażeń odmłodzonego państwa nigdzie może nie ujawnia się z tak zamierzoną wyrazistością, jak w tej chwili, kiedy sobie uprzytomniamy obydwa koła bogów: jedno, do którego modły wznosili dawni burmistrzowie — drugie, do którego się modlili nowi panowie na początku nowego wieku.

Zmienia się również zakres ludzi, biorących udział w uroczystości. Oddawna przypuszczeni byli do uroczystości także Hellenowie: właśnie w tych obchodach może najwcześniej i najpotężniej zaznaczyła się międzynarodowa wspólność kultu. Obce wieszczki w własnym języku głosiły słowa, według których przewodniczące miasto łatyńskie urządzało swe losy; do greckich bogów zwracali się konsulowie z modłami o łaskę dla narodu rzymskiego. Mimo to uroczystość sekularna rzymskiej rzeczypospolitej była ściśle obywatelską; w cesarskiej zaś uroczystości pozwolono brać udział nie tylko obywatelom, lecz każdemu wolnemu. Najwyższem i najpiękniejszym zadaniem nowego politycznego porządku rzeczy było: znieść różnicę między panującym miastem a podległymi dzierzawami, miejskie obywatelstwo rzymskie przeobrazić w wspólność państwową, obejmującą wszystkich, którzy do tego państwa należeli. Proces ten trwał przez całe wieki; pierwiastki zaś tego rozwoju można rozpoznać już w wspomnianem postanowieniu.

W tym obrazie uroczystości ukazuje nam się monarchia już w pełni świeżej władzy. Nie senat lecz cesarz rozporządzeniem, wydanem do kapłanów, ustanawia zasady programu uroczystości. Z polecenia i w imieniu cesarza dokonywa tej pracy C. Ateius Capito, przewodnik dworskiej partii prawników, przeciwnik Labeona, który stał na czele szkoły, trzymającej się dawnych zasad republikańskich. W samej uroczystości nie występuje żaden z dawnych republikańskich urzędników; wszystkie modły i ofiary spełnia w pierwszym rzędzie sam cesarz, w drugim jego współręjent Agryppa. I jeszcze na jedno zwrócić należy uwagę: zapewne to nowość, a nie zwyczaj dawny, że w modłach obok gminy obywatelskiej pojawiają się legiony. Dopóki nie było stałego wojska, lecz obywatele po skończonej wyprawie rozchodzili się do domów, przez długie zatem wieki nie odprawiano według wszelkiego prawdopodobieństwa osobnych modłów za wojsko. Teraz dopiero, jak się zdaje, nakazał je pierwszy obywatel Rzymu, który zarazem był najwyższym wodzem trzydziestu legionów.

O pieśni sekularnej czytamy w aktach: *in Palatio sacrificio perfecto pueri 27 et puellae totidem carmen ce-*

cinerunt, eodemque modo in Capitolio: carmen composuit Q. Horatius Flaccus. Ważne to świadectwo: słyszymy że chór śpiewał pieśń i na Palatynie i na Kapitolu. I data również nam teraz jest znana: było to d. 3. czerwca 17 r. przed Chr.

Jak się poeta wywiązał z zadania? Mommsen powiada: nie będzie można zaprzeczyć, że powodzenie było słabsze, aniżeliśmy sobie wpieryw przedstawiali.

Dwa szeregi bóstw — bóstw nadziemskich i bóstw podziemnych — mogły poecie dostarczyć polotu, jużto aby rozwinął z nich myśli i wyniki, już też aby je weń włożyć i aby ludziom kroczącym na ziemi, w pośrodku między sklepieniem niebios a głębią otchłani, uprzytomnić w dwojakich obrazach i świetności i zawisłość ich losu. W carmen saeculare Horacyusza wymienione są bóstwa, lecz nie w właściwym porządku i bez tego idealnego związku, który się nasuwał.

Pieśni śpiewano w dniu trzecim; dzień ten poświęcony był Apollinowi i Dyanie. Horacyusz rozpoczyna też i kończy hymn tych bóstw pochwałą. Zasługuje również na uznanie przez to, że dworactwa i pochlebstwa nie posunął za daleko. Natomiast nikby nie domyślił się stosunku utworu do pewnego szczegółu programowego, o którym teraz dowiadujemy się z aktów.

W dziewiątej zwrotce pisze poeta (w. 34 n.):

Supplices audi pueros, Apollo;
siderum regina bicornis audi
Luna puellas.

Zaraz potem czytamy w dziesiątej zwrotce:

Roma si vestrum est opus Ilaeque
litus Etruscum tenere turmae eqs.

Do których bogów zwraca się poeta? Według słów samego wieczna możnaby tylko myśleć o Apollinie i Dyanie. Ale to nie uchodzi. Dzieci Latony nie mogły być sławione jako twórcy Rzymu, jako szafarze wszelkiego szczęścia i cnót wszelkich. Zrozumieli to już interprecji, jak Kiessling, który pisze w komentarzu do tego ustępu: „di (w. 45) oznacza Apollina i Dyanę, ale nie tylko ich samych.“ Akta lepszą dają informację i jedynie słuszną. Poeta mówi (w w. 49 n.), że Augustus białe woły bogom przywołanym (owym di w. 45) złożył w ofierze. Otóż według aktów Apollo i Dyana otrzymali tylko trzy rodzaje placków w ofierze, woły zaś ofiarował „Anchisae Venerisque sanguis“ w pierwszych dniach uroczystości królowi i królowej nieba. Ci zaś mogli słusznie być nazwani twórcami Rzymu i szafarzami szczęścia. Skoro wreszcie akta poświadczają, że pieśń (carmen nie carmina) odśpiewał chór chłopców i dziewcząt na Palatynie przy świeżo poświęconej świątyni Apollina i na Kapitolu przy świątyni Jowisza i Junony, nasuwa się wniosek, że pieśń była pieśnią procesualną. Pochód wyruszył z świątyni Apollina na Palatynie — bo tam dnia trzeciego odbywał się główny obrzęd, — przez Forum i Via Sacra posuwał się zapewne na Kapitol, skąd znowu wrócił na Palatyn. Można więc to usprawiedliwić, że poeta pierwsze

i ostatnie zwrotki wystosował do Apollina i Dyany, a że w środkowych odzywa się do Jowisza i do Junony. Uczestnicy zrozumieli też treść zwrotki dziesiątej i następnych tem lepiej, że niezawodnie w tej właśnie chwili, kiedy je śpiewano, przystanął pochód na Kapitolu przy świątyni Króla i Królowej niebios. Ale to jest uniewinnienie, do którego słuszniej mogłaby rościć pretensye poezya ludowa, anizeli poeta, komponujący z polecenia swego pana utwór, przeznaczony od samego początku dla szerszego i niedość dokładnie poinformowanego koła czytelników.

Lwów.

Ludwik Ćwikliński.

O STROJU GRECKIM.

(Fr. Studniczka, *Beiträge zur Geschichte der altgriechischen Tracht. Wien 1886* (*Abh. des archäologisch epigraphischen Seminars der Universität Wien VI, 1*); W. Helbig, *Das homerische Epos, zweite Auflage, Leipzig 1887, str. 161—236*; J. Boehlau, *Quaestiones de re vestiaria Graecorum, Weimar 1884*; A. Furtwängler, *Meisterwerke der griechischen Plastik, Leipzig-Berlin 1893, str. 36—43*; A. Riegl, *Der antike Webstuhl, Wien 1893* (*Mittheil. des k. k. österr. Museums für Kunst und Industrie VIII, 2, str. 290—303*); O. Benndorf, *Jahrb. der österr. Kunstsammlungen XII, 1, str. 53 nst.*)

Strój grecki zostaje w zasadniczem przeciwieństwie do nowożytnego. Już sposób sporządzania jest odmienny. Grek nie zna wyrazu krawiec, każda część ubrania była osobno tkana. U nas poszczególne części odzieży powstają przez sztukowanie mniejszych lub większych kawałków; greckie szaty były jednolite, z jednego błamu materji. My wdziewamy ubranie, Grek zarzucał je lub wkładał. Nasz strój jest praktyczną pochwą, która nas ochrania od wpływów atmosferycznych i prawie nie uwzględnia naturalnych kształtów ciała. Grecki strój jest estetyczną osłoną samoistną, która jużto podnosi i uwydatnia formy cielesne, jużto jest ich echem. My jesteśmy niezawisli od ubrania, raz je wciągnąwszy nie potrzebujemy się niem zajmować. Grek z konieczności musiał na swój strój ciągle uważać i fałdy jego układać w estetyczne formy.

Trzy są główne części greckiego stroju w klasycznej epoce:

1) Dorycki chiton. Jest to podłużnie czworokątny kawałek wełnianej materji (ABCD w naszym szkicu, fig. 1), zazwyczaj o wiele

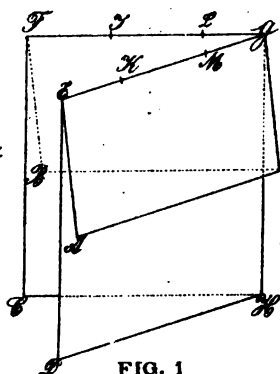

FIG. 1

chylały się obie części chitonu wzdłuż prawego boku korpusu tak, że prawa noga przy żywszym nieco ruchu wylaniała się z ubrania. Chiton tego rodzaju bez rękawów, rozwarty po jednej stronie, nazywano także *χιτὸν σχιστός*. W przedhistorycznych czasach nosiły go wszystkie kobiety bez wyjątku; w epoce historycznej tylko dziewczęta w wieku dzieciennym, zwłaszcza w Sparcie; stąd inna nazwa tego stroju: chiton lakoński.

Ta forma ustąpiła z czasem miejsca zamkniętej zewsząd szacie. Pierwszym krokiem w tym kierunku było opasanie. W epoce rozkwitu opasywano się w środku korpusu i to albo nad apodygmatem, albo pod apodygmatem, od połowy czwartego wieku tuż pod piersiami. Najważniejszej zmiany doznaje ten typ od czasu, gdy boczne rąbki szaty, dotychczas rozchylone, zaczęto spinać fibułami, albo zszywać jużto na całej długości, jużto od bioder do dołu. Przez podciągnięcie chitonu ponad opaskę i puszczenie go wolno tworzy się zanadrze, tak zwany *κόλπος*¹⁾.

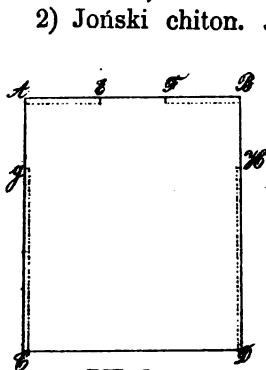

FIG. 2.

dłuższy od człowieka. Dlatego górną część ABFE brano podwójnie i odwijano na zewnątrz. Ta odwinięta część chitonu nazywała się *ἀπόπτεγμα*. Przy wkładaniu chitonu umieszczano się środek górnego rąbka G zazwyczaj pod lewą pachą, tak że powstawała połowa przednia, okrywająca piers i tylna, okrywająca plecy. Obie te części spinano na barkach w dwu odpowiednich punktach J K i L M jużto za pomocą igieł metalowych, rogowych, nawet drewnianych, jużto za pomocą fibuł czyli agraf (*περὶνη, πρόρη, ἐνετή*). Gdy lewy bok był pokryty prostokątnym zagięciem G H, roz-

2) Joński chiton. Jest to szyta lniana koszula sięgająca aż do kostek, która była tak samo wdziewana jak nasza. Składała się z dwóch czworokątnych albo trapezowatych kawałków razem zszytych (fig. 2), tak że tylko pozostawały otwory na głowę E F i na ramiona A G i B H. Nadto miał joński chiton zazwyczaj rękawy, sięgające po łokcie. Tymi rękawami i materią różni się zasadniczo od doryckiego chitonu. I on bywa przepasany nad biodrami lub w późniejszej epoce pod piersiami.

3) Himation. Jest to podłużny czworokąt, długi jak nasz szal. Kładziono go przedewszystkiem na lewe ramie; stąd je-

¹⁾ *Κόλπος* oznacza właściwie zatokę, *sinus*, *Busen*, następnie całą piers, a wreszcie i szatę pokrywającą piers, jeżeli ta szata tworzy zatokę czyli zanadrze,

dnę trzecią puszczano z przodu na lewą pierś, resztę zaś oprowadzano przez plecy pod lub nad prawe ramię, koniec zaś wedle gustu czasu albo przerzucano znowu przez lewe ramię na plecy, albo przewieszano przez dolną część lewego ramienia; czasem zaś zbierano go w lewej dłoni i przytrzymywano u lewego biodra.

Narodowym strojem Hellenów jest tak zwany dorycki chiton z weluy. Joński zaś wzięli Grecy od wschodnich ludów, jak to już wskazuje sama nazwa *χιτών*, nowojońska *χιτών*, zapożyczona za pośrednictwem Fenicyan z języka semickiego, w którym syryjskie *kuttin* a aramejskie *kittûn* oznaczają płótno, *kettan* zaś albo *kittan* len.

Stałą nazwą hellenickiego stroju u Homera jest *πέπλος* (od pierw. *πλο*, łac. *palla*, *pallum*), który tak co do formy jak co do materyi zupełnie odpowiada doryckiemu chitonowi, a to jego najstarszej formie t. z. lakońskiej ¹⁾ Obok tej nazwy spotykamy niekiedy drugą *ἑανός* albo *ἑιανός*. Zarówno pierwsza jak i druga bywają używane także w ogólnem znaczeniu: kawałek materyi wełnianej, osłona, kołdra.

U Homera jest wełniany *peplos* suknią wyłącznie niewieścią. Niegdyś, w przedhistorycznych czasach nosili także mężczyźni bezpośrednio na ciele szatę, która w gruncie rzeczy nie różniła się od *peplosu*, mianowicie rodzaj wełnianego okrycia, agrafą na prawej barce spiętego. Była to tak zwana *χλαίνα*, która wraz z przepaską dokoła bioder (*ζώνη*) stanowiła jedyną ich odzież. Te dwie szaty męska i kobieca należały niewątpliwie do wspólnego dziedzictwa szczepów indoeuropejskich, dadzą się zarówno u pierwotnych Rzymian, Germanów, Fenicyan jak do dziś dnia u Arabów berberyjskich wykazać. Gdy jednak Greczynki na tym stopniu kultury, który uwidoczniają poematy Homera, ogółem trzymają się jeszcze stroju przedhistorycznego czyli *peplosu*, oznacza *χλαίνα* u Homera nie główną część ubrania męskiego, lecz tylko wierzchni płaszcz Greków. Płaszcz ten pojedynczo lub podwójnie złożony, zwie się *χλαίνα ἀπλοῖς* albo *χλαίνα διπλῆ*, także *δίπλαξ* lub *δίπτυχος*. Ta ostatnia pokrywa u Homera obydwie ramiona, gdy tymczasem w klasycznej epoce jedno ramię od niej jest wolne. Zamiast *χλαίνα* używa Homer w Od. XIII. 224 wyrazu *λώπη*, a w Od. XIII 434 wyrazu *ῥάκος*, z których tak jeden jak i drugi ma najczęściej ogólne znaczenie odzież, płachta, łachman.

Natomiast zamiast przepaski dokoła bioder, której przedhistoryczni Grecy używali przez wstyd, obcy późniejszym pokoleniom, rozpowszechnia się z początku tylko między ludźmi podeszłego wieku, należącymi do znakomitych rodów i jako stroj odświeżony, później w

natomiast *κόλπος* nie oznacza nigdy łona. Stąd *εὐκόλπος*, *βαθύκόλπος* u Homera należy ułomaczyć „o pięknych, o pełnych piersiach, „piersiasty“ (por. *στήθεα ἱμερόεντα* Afrodyty w Jl. III 397.)

¹⁾ Taką szatę z boku rozwartą rozumieć należy w Jl. V. 315 gdzie Afrodyte ocala Eneasza *πρὸς ἑ δὲ οἱ πέπλοιο φαεινοῦ πτύγμ' ἐκάλυψεν ἕρκος ἔμην βελών*. Z pojęciem *peplosu* jako długiego z przodu do kostek, z tyłu aż do ziemi sięgającego chitonu doryckiego dadzą się pogodzić epitety niewiast Homerowych *ἑκασίπεπλος*, *τανύπεπλος*, „o powłóczytym, o przestronnym *peplosie*, — Wyrażenie Homera *Ξ 178: χροσεῖης δ' ἐνεγίσει κατὰ στήθος περονάτο* tak rozumieć należy, iż głowy fibuł wpiętych w okolicy barków były zwrócone ku piersi.

coraz szerszych kołach długi lniany chiton t. z. joński, przejęty od Semitów. Atoli pod pancierzem, albo na polowaniu, w ogóle przy zajęciu powszedniem noszą mężczyźni krótki lniany chiton sięgający tylko po kolana. Chiton męski bywa opasywany tylko przy ciężkiej pracy, albo podczas zapasów.¹⁾

Na chiton kładli mężczyźni, jak powiedziano, wełnianą chłajnę, która jeśli nie była utwierdzona agrafą, okrywała tylko plecy i z obu ramion zwisała symetrycznie na piersi. Tem się włómaczy częsty zwrot u Homera ἐπὶ στιβαροῖς βάλει ὤμοις i epitet chłajny ἐκταδίη, przestronna, rozciągliwa (*strecklich, ausbreitbar*). Obok wełnianego płaszcza znali zamożni mężczyźni Homera inny rodzaj narzutki, podobnej kształtem do chłajny, ale znacznie mniejszej i z płótna, a zatem lżejszej, rodzaj okrycia na lato. Było to φάρος, przejęte prawdopodobnie wprost lub może za pośrednictwem Fenicyan z Egiptu, gdzie wyraz ρ(h)ααr albo p(h)aär oznacza kawałek lnianej materii, używanej jako całun. W temsamem ogólnem znaczeniu: lniana szmata, całun, żagiel, odzież płócienna zdarza się wyraz φάρος także u Homera. Do oznaczenia lnianej materii w ogóle, a więc w zastępstwie χιτῶν, φάρος κρήδεμνον i t. d. używa Homer niekiedy wyrazu ὀθήνη. Wyjątkowo zdarzają się wyrazy φάρος i ὀθήνη w znaczeniu πέπλος.

Temu samemu wpływowi jońskiej kultury czyli zamilowaniu do szat z płótna, które przeważa w garderobie mężczyzn Homerowych, zaczyna ulgać także toaleta niewiast helleńskich w Iliadzie i Odyssei. Oto jako wierzchniej szaty używają kobiety Homera rodzaju zasłony, zwanej κάλυμμα, καλύπτρη albo κρήδεμνον. Szata ta spływała z głowy, gdzie była utwierdzona, obok policzków na obydwie ramiona, była przeto podobna raczej do dzisiejszego welonu ślubnego, niż do właściwej zasłony wschodniej, która także twarz zakrywa. Służyła naturalnie więcej ku ozdobie niż do ubrania; zazwyczaj sporządzano ją z cienkiej, delikatnej tkaniny lnianej. Również z płótna była czworokątna chusta na głowę, którą na wzór czepka obwiązywano do koła, głowy i utwierdzano zapomocą przepaski (ἀναδέσμη) Chustę tę nazywa Homer κεκράφαλος, podczas gdy dyadem metalowy, który ujmuje głowę od przodu zwie się στεφάνη albo ἔμπιξ. Atoli chiton joński jest zgola obcy kobietom Homera. Jeszcze mniej ulega wpływowi oryentalnemu strój niewiast Homerowych pod względem dekoracji; na peplosach prawie nie znajdujemy różnobarwnych figur ani ornamentów przytykanych, które widzimy już na odświętnych chłajnach mężczyzn. Wyjątkowo bywają kobiece peplosy przepasywane rzemienną opaską (ζώνη), zdobną szeregiem frendzli lub kutasów, plecionych z nici złotych (Θύσανοι εὐπλέκεες),

¹⁾ Długi chiton sięgający z przodu do kostek, z tyłu włóczący się po ziemi sprawił, że Jończycy noszą u Homera przydomek ἐλεχιτῶνες. Χιτῶν τερμῶεις w Od. XIX 241 oznacza chiton obramowany, od τέρμα brzeg, rąbek. Wyraz χιτῶν nie ma nigdy u Homera znaczenia θώραξ, χιτῶν στρεπτός w Il. V. 113, XXI 30 oznacza chiton pod pancierzem z dobrze skręconych nici utkany, tyle co εὐνήτος albo εὐκλωστός (wohlgezwirnt). Rozwój historyczny stroju greckiego włómaczy, że w Od. XIV 482 ζῶμα znaczy tyle co χιτῶν. Być może że i ζῶστρα Od. VI 38 tosamoznaczają.

których ojczyzną była Assyrya.¹⁾ Jednem słowem toaleta kobieca ulega w tej epoce, którą uprzytomniają poematy Homera, o wiele powolniejszemu rozwojowi, aniżeli męska.

Szaty (*εἵματα, εἰσθής*) były w epoce heroicznej, jak i w początkach klasycznej tkane przez kobiety domowe: żony i służące. Jest to główne zatrudnienie pani domu, nawet księżnej i jej czeladzi, biegłość w tej czynności należy do głównych jej zalet. Jak pomiędzy bogami Atena, tak pomiędzy śmiertelnymi uchodzą kobiety fenickie za najdoświadczeńsze w tym względzie. Daje to nam wskazówkę, gdzie mamy szukać wzorów Homerowej sztuki tkackiej i pozwala wnosić, że import fenickich tkanin, zwłaszcza delikatniejszych był w tej epoce znaczny. Kobiety tkają szaty nie tylko dla zaspokojenia bieżących potrzeb, ale i na zapas. Zasoby szat stanowią wraz z złotem i srebrem bogactwo rodzinne mianowicie też posag panny, jak do dziś dnia w Grecyi. O szyciu szat nie czytamy nigdzie u Homera, jakkolwiek ta czynność była już znana w indoeuropejskim okresie. Wyrazy *ῥάπτειν, ῥαιπτός* odnoszą się przeważnie do zszywania skór.

Z pomiędzy materyałów, z których tkano szaty, wymienia Homer wyraźnie tylko wełnę; z niej wyrabiano gładkie i kosmate, grube materye, jak to okazuje epitet *οὐλος*, np. JI X 134 *οὐλή δ' ἐπειρήνοθε λάχνη*. Natomiast nie czyni nigdzie wyraźnej wzmianki o obrabianiu lnu. Mimo to nie ulega wątpliwości — jak tego dowodzi sam wyraz *λίνον*, identyczny z nazwami lnu w innych europejskich językach — że już przedhistoryczni Grecy len uprawiali i że znali sztukę tkania płótna, choć tylko niedoskonale. Dowodzi tego zresztą wzmianka o warsztacie tkackim w η 107, na którym dziewice feackie tkają *βύβαι καιροσσεις*, to jest tkaniny lniane, mocno wiązane czyli spoiste.

Starożytni znali dwa rodzaje krosien. stojące — głównie dla tkania wełnianych materyi czyli sukna, i leżące — dla tkania płótna; rozumie się, że można było tkać lniane tkaniny także na prostopadłych krosnach i odwrotnie. Przy tamtych pracowano stojąc, przy tych kłęzcząc. Te rozpowszechniają się dopiero pod koniec starożytności i są bardziej skomplikowane, mają kilka przecznic i trzonów, natomiast pierwsze są warsztatem starożytnym *κατ' ἐξοχήν*. Niezawodnie były w użyciu już w epoce Homera, lubo najdawniejsze ich wizerunki na wazach greckich pochodzą z VI i V stulecia. Stojące krosna odznaczają się niezwykłą prostotą budowy. Są to dwa prostopadłe słupki, wpuszczone w podłogę, u góry złączone przecznicą czyli rozpieraczem, który służy za nawojczyk czyli walec do nawijania gotowej tkaniny i w tym celu bywa opatrzony korbą. Z nawojczyka zwisa system nici czyli pasm prostopadłych, t. zw. osnowa. Pasma te bywają gwoli

¹⁾ *Ζώνη* oznacza u Homera najczęściej samą kibicę, stąd *εὐζωνος, καλλιζωνος, βαθύζωνος* należy przekładać „o smukłej kibici.“ Co do *θύσανοι* por. JI. XIV 181: *ἔσπατο δὲ ζώνην ἑκατὸν θύσανοις ἀραυρίαν*. Herodot II 81 nazywa kalasiris egipską *αὐτῶν θύσανοτός*. *Εὐθύσανος ζώνη* jest wedle Anth palat VI 202 znowu w użyciu w hellenistycznej epoce. — *Κεστός λιμός* w JI. XIV 214 nazywa się pasek Wenery, prawdopodobnie jednak jest to osobny środek czarodziejski, nie zaś część ubrania.

konsystencji obciążone u dołu ciężarkami konicznymi lub okrągłymi. Zależało na tem, aby pomiędzy niemi osnowy przeprowadzić pasma należące do systemu poziomego tkaniny czyli do tak zwanego wątku. Pasma te, zwane także odetką, zwykle były nawinięte na cewkę czółenka. Sposób przeprowadzenia jednych nici między drugimi polega na krzyżowaniu czyli pleceniu. zupełnie jak przy robieniu płotu z różg. Ażeby zamienić długą i żmudną robotę ręczną na mechaniczną, podzielono pasma osnowy na dwie połowy. Parzyste x (w przekroju fig. 3) zwiślały prostopadłe jak dawniej, nieparzyste y wysunięto naprzód i oddzielono od parzystych zapomocą laski, wsuniętej w środek i opartej na dwóch kołkach b . W ten sposób powstał między jednymi a drugimi niemi osnowy przestwór a , tak zwany przestwór naturalny, przez który można było czółenko z odetką za jednym rzutem przeprowadzić. Z powrotem trzeba było tę samą drogę odbyć, tylko odwrotnie, czyli należało wysunąć naprzód parzyste nici a cofnąć nieparzyste. W tym celu przywiązywano każde pasmo parzyste zapomocą sznureczka, t. z. nitu do poprzecznej laski c . Jeżeli tę laskę wysunęło się naprzód w kierunku poziomym, jak to okazuje fig. 4, znajdowały się pasma parzyste przed nieparzystymi, czyli powstawał między niemi przestwór, zwany sztucznym d , przez który można było czółenko napowrót przeprowadzić. Następnie cofano laskę c do dawnego położenia czyli przywracano stan, o-

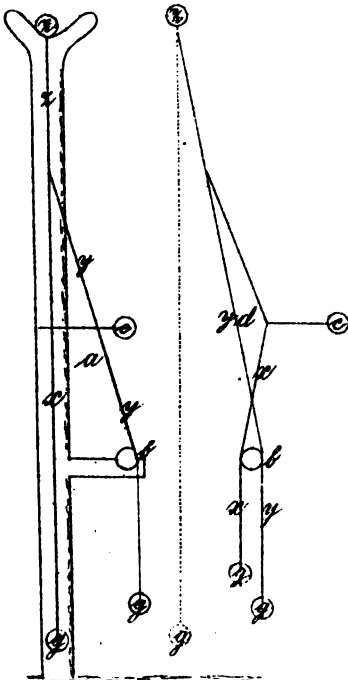

FIG. 3. FIG. 4.

znaczony w fig. 3 i t. d.

Warsztat zupełnie tej samej konstrukcyi, co powyżej opisany, dotychczas jest używany przez mieszkańców wysp Faröer. Nadto znali starożytni drugi rodzaj stojących krosien, w których nawojczyk znajduje się u dołu zamiast na górze. Na warsztatach tych robiono w VI—IV wieku, a zapewne i wcześniej nie tylko materye płócienne i sukienne, lecz także rodzaj gobelinów, zdobnych różnokolorowemi figurami ludzi i zwierząt, podobnie jak tkanina, którą robi Helena w *I* 126. Dowodzą tego gobeliny z późnej starożytności, które odkryto w ostatnim dziesiątku lat w grobach egipskich. Dopiero rozpowszechnienie sztuki tkania materyj jedwabnych w ostatnich wiekach starożytności sprawiło, że zarzucono stojące krosna a wprowadzono leżące, o kilku trzonach, mniej więcej takie, jakie dziś po wsiach są używane.

Do appretury płótna używano w heroicznnej epoce oliwy, jak poucza¹⁾ nas zwrot *η 107 καιροσσέων δ' ὀθονέων ἀπολείβεται ὑγρὸν ἔλαιον* albo *Σ 595 χιτῶνας εὐνήτους ἤκα στίλβοντας ἔλαιω.*¹⁾

Barwa szat była bardzo rozmaita. Czytamy nie tylko o lśniaco białych szatach (*ἀργυρος, ἀργύρεος*), lecz także o purpurowych, i to albo jak krew czerwonych (*φοινικίεις*), albo fioletowych (*πορφύρεος*), dalej o fioletowych (*ἰοδνεφής*), szafranowych (*Ἦα's κροκόπεπλος*), pstrych (*ποικίλος, παμποικίλος*). Pstre ornamenty na szatach nazywają się *ποικίλματα*. *Δαίδαλα πολλὰ* w JI. XIV 178 są to widocznie pojedyncze figury zwierząt i ludzi; *θρόνα ποικίλα* w II. XXII 40 oznaczają dekoracyjne kwiaty, może rozety, a może też geometryczne wzory. Jeszcze w klasycznej epoce różnobarwne, pstrymi ornamentami zdobne szaty, zwłaszcza wierzchnie były o wiele więcej w użyciu, niżby się można spodziewać po wybrednym smaku artystów pędzla i dłuta. Że szaty greckie były zupełnie białe, jest to tylko zakorzenione uprzedzenie, które powstało w epoce *empire*.

Jak długo strój azjatyckich Greków pozostał takim, jakim go przedstawiają poemata Homera, a przedewszystkiem, kiedy peplos kobiety został wyparty przez chiton, — to jest pytanie, na które dopiero wtedy będziemy mogli odpowiedzieć, gdy Azya Mniejsza dostarczy nam znaczniejszego szeregu monumentów z tak wczesnej epoki. Górną granicę, która co prawda ulega dość znacznej oscylacji, stanowiłoby ustanie produktywnej poezji epicznej, albowiem w poematach cyklicznych, które później powstały, przeważa konwencyonalny charakter, tak że zdobycze kultury, świeżo dopiero przyswojonej, nie są jeszcze w nich uwzględnione.²⁾ Dolną granicę mogłyby stanowić najstarsze pomniki jońskie. Tempo rozwoju było niewątpliwie w rozmaitych miastach rozmaite, najszybsze zapewne w Milecie i na Samos, najpowolniejsze w tych miastach kontynentalnej Hellady, które dopiero późno zostały wciągnięte w śródziemny ruch handlowy. Mimo że język epiczny tego okresu ma konwencyonalny charakter, jest uwagi godnem, że Hymny i poezye Hezyoda, utwory znacznie młodsze od Iliady i Odyssei, w części przynajmniej skomponowane w samej Helladzie, nie zawierają nic takiego, coby dowodziło późniejszego stadium w rozwoju stroju. Jeszcze ważniejszym świadectwem jest jeden z najznakomitszych zabytków archaicznnej epoki: arcydzieło staroazyatyckiego malarstwa, waza Klitiasa i Ergotimosas, czyli waza François okazuje

¹⁾ Tym rodzajem appretury wytłómaczyć należy szereg epitetów płótna, np. *σιγαλόεις, λιπαρός, πηγάτεος*, o tustym połysku; *ἀργής, ἀργερός*, połyskujący. Być może, że *νεκτάρεις Γ 385* i *Σ 25* należy tłómaczyć: miodem appretowany, jeżeli *νεκτωρ* oznaczał pierwotnie miód, jak to starał się udowodnić Roscher. Nektar und Ambrosia. str 39 nst. O appreturze miodem i oliwą wspomina Plutarch, vita Alexandri Magni c. 36.

²⁾ Odnosi się to także do epitetów u późniejszych poetów jońskich, jak n. p. *λευκόπεπλος, χρυσόπεπλος* są stałymi przydomkami niewiast w Hipponaxa i Anakreonta, mimo że Jonki z pewnością wówczas już nie nosiły prahelleńskich peplosów.

wyłącznie strój kobiety, który niemal do najdrobniejszych szczegółów odpowiada Homerowo-doryckiemu peplosowi.

Pozytywne wiadomości o zmianie stroju greckiego mieszczą się u Herodota V 82 i Tucydidesa I 6. Herodot opowiada, że kobiety ateńskie po klęsce, jaką ponieśli Ateńczycy na wyspie Eginie, zakłuty szpilkami fibuł jedynego Ateńczyka, który ocalał z téj klęski. Za karę za to zakazali Ateńczycy kobietom nosić chitony doryckie, spinane, jak wiadomo zapomocą fibuł a nakazali używać szytych jońskich chitonów, które sami nosili. W tem na poły mitycznem opowiadaniu zawiera się fakt historyczny, że kobiety ateńskie zmieniły pierwotny strój narodowy na chiton joński dopiero około połowy VI wieku prz. Chr. Tenże strój joński rozpowszechnił się około r. 500 a. Chr. nie tylko u wszystkich Jończyków z małymi wyjątkami, lecz także i u niejońskich szczepów zamieszkałych w Azji i Wielkiej Grecji. Co więcej dotarł nawet i do doryckich plemion Hellady lądowej, nie wyjmując Sparty, gdzie zwłaszcza między mężczyznami znajdujemy jego ślady. Ale i między kobietami doryckimi, które najuporczywiej trzymały się starogreckiego stroju, tak że otrzymuje on nazwę stroju doryckiego, można się domyślać częściowej i przelotnej mody jońskiej. W drugiej połowie VIgo i z początkiem Vgo wieku obowiązywał chiton joński obie płci w większości krajów hellenickich.

Z Tucydidesa I 6 dowiadujemy się, że po wojnach perskich jak na wszystkich innych polach tak i pod względem stroju nastąpiła reakcja w kierunku narodowym, która zwłaszcza w Atenach silnie się objawiła. Reakcja ta przywróciła obyczajowi doryckiemu dawne poważanie i wziętość. Mężczyźni porzucili joński czyli azyatycki chiton wraz z orientalną fryzurą, a powrócili do narodowego peplosu, który jednak w tej epoce nazywa się stale doryckim chitonem, z wyjątkiem kultu Ateny, w którym utrzymała się starożytna nazwa *πέπλος*. Chitonu jońskiego używają w tym okresie między mężczyznami tylko kapłani, kitaroidzi, w ogóle osoby czynnościami sakralnemi zajęte, aktorzy, woźnice i t. d. Kobiety zaś zatrzymują i po wojnach perskich joński chiton, ale obok niego wchodzi w użycie około r. 450 także dorycki czyli wełniany chiton. Oba te stroje bywają w toalecie kobiet epoki Peryklesa w najrozmaitszy sposób kombinowane. Jedna z najczęstszych kombinacji polega na tem, że pod doryckim chitonem noszą Ateuki lniany joński chiton. Od doryckiej różni się moda ateńska tem, że chiton w Atenach bywa przepasywany wraz z apotygmątem, gdy tymczasem w Peloponezie apotygma zakrywa pasek opasujący chiton. Abstrahując od tych nieistotnych różnic można powiedzieć, że w V i IV w. prz. Chr. panuje w Atenach wręcz przeciwna moda, aniżeli pomiędzy Hellenami Homera. Peplos czyli dorycki chiton, wyłączny strój Homerowych niewiast, staje się głównym ubiorem męskim. Joński zaś chiton, ulubiona odzież mężczyzn Homera, przysługuje niemal wyłącznie niewiastom ateńskim.

Co do formy odzieży byli Grecy epoki klasycznej bardzo konserwatywni. Wygoda i moda wywoływały pod tym względem nieznaczne zmiany. Rzemieślnicy, aby mieć prawe ramię wolne, nosili

chiton krótki, sięgający powyżej kolan i tylko na lewym barku spięty agrafą, tak że prawe ramię pozostawało nagie. Była to t. z. *ἐξωρίς*. Chłajnie Homera odpowiadała w historycznych czasach t. z. *χλαμύς* nieco krótsza i trapezowata, nie czworoboczna, pojedynczo lub podwójnie złożona. Bywała tak samo spięta na prawem lub lewem ramieniu jak chlajna. Zupełnie nie spinano ale tylko zarzucano dokoła korpusu właściwy płaszcz klasycznej epoki, t. z. *ἱμάτιον*. W VI i w początkach Vgo wieku noszono go podobnie jak czasem chlajnę u Homera, przewieszony przez plecy i spadający symetrycznie z obu ramion na piersi, tak jak my dziś pled nosimy. W V. wieku nastaje zwyczaj układania himationu w bardzo staranne estetyczne fałdy i noszenia go tak, jak to na początku artykułu opisano. W IV. wieku noszono niekiedy himation wprost na gołym ciele bez chitonu, jak to okazuje n. p. słynny posąg Sofoklesa w muzeum laterańskim. Mężczyzna tak udrapowany uchodził za ubranego, gdy tymczasem odziany tylko w chiton bez himationu był uważany za nagiego (*γυμνός*).

Kieszoni starożytny strój grecki nie znał wcale. Chusteczek do nosa nie było, drobne pieniądze nosili niewolnicy w ustach, inne potrzebne rzeczy zatykano za pasek lub ukrywano w zanadrzu chitonu.

Nie tylko pod względem dekoracyi, ubarwienia i łączenia z sobą części odzieży, ale także co do ogólnego charakteru zachodziła wielka różnica między strojem okresu Homera a epoki klasycznej. Peplos Homerowych niewiast przylegał do ciała, a raczej prężył się na niem, kibic była obcisnięta paskiem, chiton jeżeli w ogóle miał fałdy, to nie naturalne, lecz sztuczne, konwencyonalne; całość robiła wrażenie ciasnego worka, który, podobnie jak nasz nowożytny strój, zacierał kształty ciała. Przeciwnie szaty epoki klasycznej robiły na wskrós artystyczne wrażenie. Smukłość kibici nie należała do warunków piękności, a więc wolny pasek otaczał figurę niewieścią czy męską, nad paskiem zwisały w pięknej półkolistej linii fałdy zanadrza, zarówno płótno chitonu jak wełniana materya płaszczu układały się same przez się w pełne wdzięku, swobody i ruchu draperye, które swemi liniami prostopadłemi, poziomemi lub dyagonalnemi podnosiły w równej mierze wszystkie trzy czynniki urody ludzkiej: proporcję, symetrię i wzrost. Historia stroju greckiego jest zajmująca nie tylko jako rozdział z dziejów cywilizacyi starożytnej, ale także jako najwierniejsze — jedyne w swoim rodzaju — odzwierciedlenie pojęć estetycznych narodu.

Kraków.

Piotr Bienkowski.

NAJNOWSZE PUBLIKACYE NIEMIECKIEGO INSTYTUTU ARCHEOLOGICZNEGO.

Instytut archeologiczny (instituto per la corrispondenza archeologica) powstał r. 1829 w Rzymie za inicjatywą Ed. Gerharda († 1867) przez rozszerzenie na parę lat przedtem założonego tow. Società iperbo-reoromana. Zorganizowany głównie przez Niemców i Włochów, popierany materyalnie i moralnie przez Francuzów, Anglików, Rosyjan, miał na celu skoncentrowanie prac i usiłowań naukowych z zakresu archeologii starożytnej głównie we Włoszech, ale także w Grecyi i innych krajach. Przez długie lata był on istotnie punktem środkowym archeologii, a liczne jego pisma peryodyczne, redagowane od r. 1829—1885 w języku włoskim lub francuskim, — jak *Bulletino* zawierający sprawozdania miesięczne z posiedzeń i odkryć, *Annali* podające dłuższe artykuły wraz z tak zwanemi *tavole d'aggiunta* (w latach 1837—9, tudzież 1845 wychodziły równocześnie francuskie *Annales*), *Monumenti inediti*, dwanaście foliantów, zawierających ryciny nieznanych dzieł sztuki, wreszcie przygodne publikacye p. t. *Memorie* (1832, nuove mem. 1865) — miały charakter międzynarodowy. Nadto znalazły się środki materyalne celem wydania całych klas pomników starożytnych; i tak zwierciadła etruskie wydał Ed. Gerhard (*Etruskische Spiegel*, Berlin 1839—68, 4 tomy o 450 tabl.; 5-ty tom rozpoczęty przez Klügmana i Körte'go zesz. I. 1882, zesz. II-gi oczekiwany), reliefy na urnach etruskich zebrał Brunn i Körte (*Rilievi delle urne etrusche* I. 1872, II. i III. jeszcze nie skończone), odciski z gemm ułożył w jeden systematyczny zbiór Cades (*Impronte gemmarie scoperte dall' anno 1829, raccolte e formate dall' incisore Tomm. Cades, 8 centuryi 1829—34*). Po części finansowe, głównie zaś polityczne stosunki sprawiły, że w r. 1874. zamieniono dotychczasowy instytut międzynarodowy, który już od r. 1870. był utrzymywany wyłącznie staraniem i kosztem rządu niemieckiego, na państwowy zakład niemiecki, językiem jednak administracyjnym i wewnętrznym pozostał i nadal jeszcze język włoski. Tegosamego roku założono w Atenach filię instytutu rzymskiego, która od r. 1876 zaczęła wydawać osobny organ p. t. *Mittheilungen des kais. deutschen archäol. Instituts in Athen*.

R. 1886. nastąpiła reorganizacya obu zakładów w duchu centralistycznym i narodowym. Język włoski stanowczo usunięto z administracyi i z części urzędowej czasopism. Powstał jeden wielki instytut: „Kaiserlich deutsches archäologisches Institut“ z siedzibą w Berlinie

i z dwoma oddziałami w Rzymie i Atenach. Tenże wydaje od r. 1886 rocznik „Jahrbuch“ wraz z supplementami, odpowiadający dawnym *Annali*, i „Antike Denkmäler“ (T. I. II. Zesz. 1.) zamiast dawnych Monumenti. Miejsce rzymskiego *Bulletino* zajęły „Mittheilungen des k. d. a. J. Römische Abtheilung“ wychodzące w Rzymie, ateńskie komunikaty zmieniły tytuł na *Mittheil. d. k. d. a. J. Athenische Abtheilung*, jedne i drugie zwane i cytowane krócej *Röm. i Athen. Mittheilungen*. Z powodu powstania wspomnianego Roczника straciła rację bytu „*Archäol. Zeitung*“, wydawana od r. 1843—1885 przez Towarzystwo archeologiczne w Berlinie, utrzymały się natomiast „*Archäol. Anzeiger*“, stanowiący dzisiaj dodatek do Roczника, tudzież „*Winckelmannsprogramme*“, które od r. 1841 wychodzą co roku w dzień urodzin Winckelmanna. Oprócz kontynuacji dawnych dzieł zbiorowych zawdzięcza nauka zreformowanemu instytutowi cenne publikacje jak: Kekulé, *Griech. Thonfiguren aus Tanagra*, Stuttg. 1878 wraz z atlasem; Tenze, *Die antiken Terrakotten I.: die antiken Terrakotten von Pompei*, bearb. v. Rohden, Stuttg. 1880; dalej Robert, *Die ant. Sarkophagreliefs*, Bd. II., Berlin 1890; Al. Conze, *Die attischen Grabreliefs* (tab. 100, Berlin 1890 nst.). W niedalekiej przyszłości należy się spodziewać drugiego tomu publikacji Kekulégo p. t. *Römische Thonreliefs* w opracowaniu v. Rohdena, zbioru waz chalcydyjskich wydanych przez Löschkego. Nadto rozpoczęto pod kierunkiem Michaelisa repertoryum dla przyszłego *Corpus statuarum*. O czynnościach obecnego instytutu niemieckiego tudzież jego planach naukowych można się najlepiej poinformować z sprawozdań rocznych, które ogłasza generalnysekretarz Al. Conze w *Sitzungsberichte der k. preussischen Akademie der Wissensch.*, także w *Arch. Anzeiger*. Do oryentacji w dawnych i nowych pismach instytutu rzymskiego służą registry, które wychodzą co pięć lub dziesięć lat.

Historję instytutu niemieckiego skreślił z okazji 50-letniego jubileuszu Ad. Michaelis, *Gesch. des deutsch. archäol. Instituts 1829—1879*, Berlin 1870. Przy tejsamej sposobności wyszła oprócz wielu innych jubileuszowych pism także publikacja p. t. „*Instituto archaeologico C semestria feliciter peracta gratulantur iuvenes Capitolini*“, wydana przez młodych archeologów niemieckich, którzy po ukończeniu studyów w kraju zwykli na kilka lat wyjeżdżać do Włoch i Grecyi i w instytutach rzymskim i ateńskim znajdując pomieszczenie i poparcie naukowe i materialne. Wyjątkowo doznają tamże gościny także obcy badacze; pierwszeństwo przysługuje austryackim poddanym. Do znakomitych bibliotek mają przystęp wszyscy. W ostatnich latach, gdy instytut rzymski niemal z każdym rokiem traci dawne znaczenie ogniska dla archeologii, objawia się tendencya nadania mu bardziej praktycznego celu. Przełożeni instytutu, prof. E. Petersen i Chr. Hülsen, nadto A. Mau są obowiązani odbywać oprócz posiedzeń i wykładów publicznych w zimowym półroczu kursa archeologiczne dla nauczycieli gimnazjalnych, którzy z początkiem jesieni przyjeżdżają za stypendyami na miesiąc do Rzymu, Neapolu i Pompei i pod kierownictwem fachowych uczonych zwiedzają muzea i ruiny starożytne.

Wspomniane pisma instytutu niemieckiego zawierają w rocznikach swych z r. 1892. następujące rozprawy, których związłą treść podajemy.

I. Jahrbuch d. k. d. archäol. Instituts, Band VII.

Erstes Heft. — O. Puchstein. Die Säule in der assyrischen Architectur — z 10 rycinami w tekście. str. 1—24. Kolumny były pierwotnie nieznanne w architekturze assyryjskiej. Wprowadzone do Syrii pod wpływem Egiptu dostały się stąd do Assyrii, gdy królowie assyryjscy około VIII. wieku zaczęli naśladować budowy historyczne. Oto główny rezultat uczonego studjum, opartego na znajomości napisów klinowych, które wspominają wielkie budowle Sargonidów. W ciągu badania są poruszone liczne kwestye z zakresu architektury, n. p. wpływ budownictwa starożytnego na nowosyryjskie, które było zwiastunem stylu romańskiego, stosunek bazyliki chrześcijańskiej do świątyni żydowskiej i t. d. Artykuł ten napisano jeszcze przed ogłoszeniem pracy Tom Friedrich'a: Die Holztektonik Vorderasiens im Altertum und der Hekal Mat Hatti, Innsbruck 1891.

W. Fröhner. Trojanische Vasenbilder, z 2 tablicami i 1 ryciną w tekście, str. 25—32. Autor publikuje wazę z słynnego niegdysźbioru Branteghem w Brukseli, dziś rozproszoną na cztery strony świata. Jest to t. z. chytra czyli dzban, pochodzący z Koryntu. Na niej przedstawiona scena, opisana przez Homera w II. ks. XVIII, w. 35 nst. Tetyś słysząc narzekania syna, oplakującego śmierć Patrokla, wyrusza się z głębi morza z orszakiem siostr i przybywa do namiotu Achillesa: τῷ δὲ βαρὺ στενέχοντι παρίστατο πότνια μήτηρ (w. 70.) Tę scenę skontaminował artysta z sytuacją opisaną w IX. ks., w t. z. *προσβεία*. Fojnix, Ajas Telamonczyk, Odysseus i dwóch heroldów udają się do namiotu Achillesa, aby go przebłagać. Ta kontaminacja tłumaczy, że przy scenie przybycia Tetydy jest obecny na obrazie także Odysseus i nieznaną zresztą starzec, niejaki Fingres, być może tak nazwany przez pomyłkę zamiast Fojnix. — W tym samym artykule opisuje Froehner arybalos z dawnej kolekcji Oppermanna (dziś w Cabinet des Médailles w Paryżu), przedstawiający epizod o koniu trojańskim. Liczne napisy dookoła obrazu są nieczytelne.

P. Kretschmer. Zwei Perseus-Sagen auf attischen Vasen, z dwoma rycinami w tekście, str. 32—41. Amfora o czarnych figurach z zbioru Pembroke (Gaz. archéologique 1875, tabl. 29.), na której de Witte upatrywał znaną scenę spotkania Perzeusza z Grajami po zabiciu ich siostry Meduzy, przedstawia wedle autora walkę Perzeusza z Bakchantkami, spisaną przez Pauzanasza (II. 22, 1), a jeszcze obszerniej przez Nonnosa (47, 466 nst.) Interpretację tę potwierdza odwrotna strona wazy, na której jest przedstawiony Dyonizos z kozłem między dwoma satyrami, i analogia z amforą Feoli.—Na innym fragmencie wazy, znalezionym na Akropolii (*Εφημ. ἀρχ.* 1885 tabl. V 4.) upatruje Kretschmer scenę zamienienia Serifijczyków przez Perzeusza w słupy kamienne, opowiedzianą w Schol. Apollon. Arg. IV. 1515, a wspomnianą w Pindara Pyth. X. 44 nst. --- Przedmiot ten spotykamy po raz pierwszy w sztuce greckiej.

E. Assmann. Nautisch-archäologische Untersuchungen, z 8 rycinami w tekście, str. 42—53. — Autor prostuje naszą znajomość okrętu starożytnego zapomocą nieznanych dotychczas wizerunków, które się znajdują na wazach, freskach, monetach i płaskorzeźbach starożytnych. Jest to dalszy ciąg artykułów tegoż autora s. v. „Seewesen“ w Baumeistera Denkmäler des klass. Altert. i w Jahrbuch IV. (1889) str. 91—101.

O. Hauser. Die sogenannte wagenbesteigende Frau, ihre Tracht und Bedeutung, z 1 ryciną w tekście, str. 54—67. Z pomocą obrazu znajdującego się na hydryi o czarnych figurach (publ. Gerhard, Ant. Vasenbilder tabl. 21) udowadnia Hauser, że słynny relief na Akropolii przedstawia młodocianego Apollina ubranego w joński *χιτών ποδῖρης* i w krótkie himation, narzucone symetrycznie na oba ramiona w chwili, gdy wstępuje na rydwan, nie zaś kobietę, jak dotychczas wielu uczonych mylnie sądziło. Do tejsamej kompozycyi należy fragment płyty na Akropolii, który przedstawia górną część ciała Hermesa w petazosie. Całość składała się prawdopodobnie z trzech płyt i wyobrażała, podobnie jak hydrya, oprócz Apollina i Hermesa *πομπαιῶς* także Latonę i Artemidę, a zatem uroczyste zebranie delickich bóstw. *Χάρις* i *λεπτότης* tchnąca z płaskorzeźby, tudzież pewna precyzja zarysów, ciała pod draperią dowodzą, że w tym reliefie należy upatrywać dzieło sztuki attyckiej z końca VI-go wieku, współczesne wspomnianej wazie.

A. Körte. Herakles mit dem abgeschnittenen Löwenkopf als Helm (Zum äginetischen Ostgiebel), z 1 ryciną w tekście, str. 68—71. Körte stwierdza na hydryi muzeum w Bonn obraz Herkulesa, którego głowę pokrywa kołpak w formie głowy lwa nemejskiego. W takim razie nie ma słuszności Furtwängler, który przeczy temu, jakoby mąż w takim samym kołpaku, którego widzimy na wschodnim przyczołku egineckim, wyobrażał Heraklesa (Roscher's Myth. Lex., Sp. 2153). Należy więc zatrzymać dotychczasową interpretację tego przyczołka, opartą na osobie Heraklesa.

M. Mayer. Mykenische Beiträge. I. Stierfang, z 4 rycinami w tekście, str. 72—81. Fragment wazy, znaleziony w Mikenach r. 1886, przedstawia w bardzo pierwotnych zarysach sylwetkę człowieka zawieszego ponad wołem, widocznie więc wyrzuconego przez woła w powietrze. Max Mayer tłómaczy tę scenę tudzież znany fresk z Tyryntu i analogiczne gemmy z wysp (Inselsteine) jako *ταροκαθάματα* czyli łowy na dzikich byków, które następnie obłaskawiano i do pluga przyswajano. Takie taurokatapsye urządzali pierwsi mieszkańcy Grecyi, Lelegowie (Schol. Pind. Pyth. II. 78.). Mayer publikuje również fragment wazy kamiennej, pochodzący z t. z. rumowiska perskiego na Akropolii ateńskiej, na którym, jak się zdaje, wyobrażona jest w płaskorzeźbie podobna scena: człowiek, który rogami byka został wyrzucony w powietrze. Styl tego fragmentu jest zupełnie mikeński.

Zweites Heft. Ad. Michaelis, Römische Skizzenbücher nordischer Künstler des XVI. Jahrhunderts. III. Das Baseler Skizzen-

buch. IV. Drei Skizzenblätter von Melchior Lorch (z 1 ryciną). V. Das Cambridger Skizzenbuch Str. 83—105. Z pomiędzy szkiców, które niemieccy lub niderlandcy artyści XVI. wieku bawiąc na południu zdejmowali z antyków, zasługuje na szczególną wzmiankę szkic, może wykonany przez Lorch'a, który przedstawia szczyt kolumny zwyciężkiej wzniesionej około r 403. przez cesarza Arkadiosa w Konstantynopolu. Płaskorzeźby tej kolumny, która już od dawna nie istnieje, przedstawiały czyny zwyciężkie tegoż cesarza.

F. Winter, Die Henkelpalmette auf attischen Schalen (z 18 rycinami) str. 105—117. Autor kreśli historię palmety, ornamentu znajdującego się pod imadłami attycznych czasz o czerwonych figurach. Należy mianowicie rozróżnić dwie grupy czasz w najdawniejszem garnce attykiem, starszą i młodszą. W starszej, do której należą czasze o czarnych figurach, jest palmeta punktem wyjścia dla całej dekoracji naczyń. Odpowiednio do wymagań sztuki dekoracyjnej zastosowują artyści zewnętrzną ozdobę naczyń do jego budowy czyli tektonicznego charakteru. Imadła dzielą całą zewnętrzną skorupę czaszy na dwie części. Ten podział uwydatniają palmetry, które stoją z początku w organicznym związku z imadłami, wyrastając z nich jakby z wspólnego pnia. Później wprawdzie uzyskują samoistne znaczenie, lecz mimoto spleciami swymi obejmują imadła, formę ich oddając w ogólnych zarysach. Palmetry bywają z biegiem czasu coraz bujniejsze i bardziej powikłane, tak że na figuralną dekorację, na właściwy obraz nie wiele pozostaje miejsca. Zazwyczaj nie więcej jak 5 figur może się pomieścić pomiędzy palmetami. Skutkiem tego artyści byli nieraz zmuszeni dłuższe sceny skracać lub kontaminować, wyjątkowo zaś opuszczają palmetę, aby stworzyć miejsce dla figur. Ta zasada dekoracyjna przeważa w kole Epikteta, stąd przechodzi do fabryki Durisa i utrzymuje się, dopóki w ogóle czasze wyrabiano.

Druga młodszą grupą czasz opiera się na ściśle artystycznej zasadzie. Oto malarze nie mają wcale względu na strukturę naczyń, lecz uważają jego skorupę za jednolitą przestrzeń, przeznaczoną na obraz. Skutkiem tego znika podział zewnętrznej strony czaszy na 2 części; bez względu na imadła obraz ciągnie się nieprzerwanie dookoła naczyń. W takiej dekoracji niema oczywiście miejsca na ornament, a więc i palmeta znika zupełnie lub przybiera minimalne rozmiary. Do tej grupy należą Eufronios, Brygos, Hieron

Artykuł Wintera jest pierwszym krokiem na drodze do zbiorowego studjum ornamentyki naczyń na którego podstawie będzie można wskazać artystów, względnie fabryki waz nieoznaczonych nazwiskami malarzy lub markami fabrycznemi.

P. Hartwig. Zu dem Epiktetischen Silen auf der Kline, z 2 rycinami, str. 118. Hartwig publikuje dwie nowe repliki Silena leżącego na sofie i pijącego wino (por. Jahrb. 1891 tabl. V. 1, str. 250 nst.). Pomysł ten pochodzi od Epikteta, którego uważać należy za najzdolniejszego z starszej generacji artystów malujących czasze o czerwonych figurach.

Drittes Heft. R. Kekulé, Anakreon, z tablicą III., str. 119—126. Szczęśliwe odkrycie, zrobione w Rzymie r. 1884. dało nam poznać prawdziwe rysy Anakreonta (Arch. Zeit. 1884 p. 149). Na ich podstawie można było w znanym posągu t. z. Pindara albo Tyrtaios, który z willi Borghese przeszedł do zbioru Jacobsena w Ny-Karlsberg pod Kopenhagą, rozpoznać portret Anakreonta stojącego i jakoby śpiewającego. Kekulé wymienia trzy inne portrety tegosamego poety: głowę w Berlinie, którą publikuje, drugą głowę w parku w Glienecke, trzecią znaną tylko z rysunku Heemskercka.

Wszystkie te portrety pochodzą od jednego oryginału, który według Kekulégo był z brązu i prawdopodobnie identyczny z statuą poety, wzmiankowaną przez Pauzaniąza na Akropolii (I, 23: *καὶ τὸ στήναι ἔστιν οἶον ἰδιότης ἂν ἐν μέτρῃ γένοιτο ἀνδραπόπου.*) Tę statuę przypisuje Kekulé wraz z Brunnem Krezylasowi. Wniosek ten nie wydaje mi się słuszny: herma Peryklesa, którą stanowczo należy przypisać Krezylasowi, ma inny styl aniżeli Anakreon. Można by myśleć o jednym z uczniów Fidyasza; por. Furtwängler, Meisterwerke der griech. Plastik str. 92 nst.

A. Kalkmann. Archaische Bronze-Figur des Louvre, z tabl. IV i 6 rycinami w tekście, str. 127—139. Bardzo doniosłe znaczenie ma studjum Kalkmanna, który w statucie brązowej Luwru, przedstawiającej palestrytę ciskającego oszczep, rozpoznał dzieło starej szkoły egineckiej, spokrewnione wprawdzie z rzeźbami zachodniego przyczółka egineckiego, ale jeszcze od niego wcześniejsze. Do tego rezultatu według mego zdania pewnego, doszedł Kalkmann na podstawie dokładnego zbadania szczegółów anatomicznych, mianowicie pionowego zakłęśnięcia, jakie się ciągnie środkiem tułowia i sięga wyjątkowo poniżej pępka aż do pubes. Dobitne oznaczenie tej linii, tak zwanej *linea alba*, bardzo rzadko widocznej w naturze, tudzież niskie położenie pępka są cechami charakterystycznymi starszej szkoły egineckiej tudzież malowideł na wazach, które wyszły z pod pędzla Eufroniosa i jego uczniów. To ostatnie pokrewieństwo zauważył na podstawie innych danych Dümmler w Bonner Studien, str. 83 nst. Ponieważ o wpływie waz na rzeźby egineckie myśleć nie można, lecz raczej wazy attyckie zostają pod wpływem sąsiedniej sztuki, Eufronios zaś i jego szkoła są czynne głównie przed wojnami perskimi, — przeto frontony egineckie, zwłaszcza zachodni musiały powstać jeszcze z końcem wieku VI, około r. 510. przed Chr. Statueta zaś, którą publikuje Kalkmann, pochodzi w takim razie z r. niewiele więcej 530 przed Chr.

W. Klein. Antike Uibermalungen, z ryciną w tekście i repliką F. Studniczki, str. 144—148. Jedna z czasz znajdujących się w austriackim Museum für Kunst u. Industrie w Wiedniu, dzieło niewiadomego artysty szkoły Epikteta. przedstawia wedle trafego domysłu Studniczki (Jahrb. d. Inst. 1891, str. 258) Hermesa prowadzącego na ofiarę psa przebranego za świnię. Ta jedyna w swoim rodzaju scena zawdzięcza swe powstanie nieznaną skądinąd anegdotę, w której Hermes figurował jako łgarz i frant. To objaśnienie nie podobało się Kleinowi; stara się zatem udowodnić, że na czaszy znaj-

dują się ślady dwóch rysunków. umieszczonych jeden na drugim i przytoczył drugi jeszcze przykład takiego starożytnego przemalowania. Artykuł sam przez się interesujący, atoli Studniczka w odpowiedzi zaprzecza wywodom Kleina na podstawie dokładnego zbadania czaszy. Zresztą Klein posuwa się za daleko, stosując swój system także do plastyki. Oto Dyana z Gabii podług niego zamiast trzymać agrafę, którą ujmuje obecnie prawą ręką, miała wedle pierwotnej intencji artysty wyjmować strzałę z kołczana, motyw ten jednak uległ w ciągu roboty zmianie

A. Körte. Vase mit Fackellaufdarstellung, z ryciną w tekście, str. 149—152. Körte opisuje wazę w muzeum Suermondt w Akwizgranie, przedstawiającą bieg z pochodniami (*λαμπάδηδρομίαι*): zwycięzca przybywa z pochodnią w rękę do ołtarza. tam go przyjmuje Nike i rozkazuje mu zapalić przygotowany stos drzewa. Na przeniesieniu świętego ognia z ołtarza Prometeusza na inny ołtarz dotknięty zmagą, zasadzał się cel i znaczenie tych wyścigów, które odbywano w Kerameikosie trzy razy do roku na cześć Ateny w czasie Panatynów, na cześć Hefajstosa i Prometeusza.

P. Hartwig. Der Tod des Pentheus, z tabl. V i 2-ma rycinami w tekście, str. 153—163. Hartwig śledzi rozwój mitu o Penteusie i podaje opis puszki (*πίστις*) z kolekcji Bourguignon w Neanolu, przedstawiającej śmierć Penteususa. Waza ta wyszła z szkoły Epikteta (na pograniczu VI. i V. w. przed Chr.), jest zatem wcześniejsza od znanego dramatu Eurypidesa *Βάχχαι*. Odpowiednio do tego także i wersja, za którą idzie malarz wazy, jest prostsza, mniej wstrząsająca, aniżeli w tragedji. Pentheus, który się sprzeciwiał wprowadzeniu kultu Dionizosa, zostaje rozszarpany przez towarzyszkę boga, Bakchantki, nie zaś przez własną matkę i ciotki, jak u Eurypidesa. Za to sposób przedstawienia jest na tej wazie o wiele drastyczniejszy niż na późniejszych. Tu jest przedstawiony sam akt rozszarpania, tam moment wcześniejszy, napad Bakchantek na Penteususa. Przy tej sposobności publikuje Hartwig czaszę ze zbioru Campana, dziś w Luwrze, która przedstawia Menady, niosące w tryumfie członki swej ofiary i wnosi stąd, że także rzekoma scena ludożerstwa, upatrywana przez Lenormanta na jednej z waz w paryskim Cabinet des médailles, przedstawia analogiczną sytuację. (Gaz. archéol. t. V. pl. 3—5.).

F. Winter. Der Apoll von Belvedere z 2-ma rycinami w tekście, str. 164—177. W tym artykule, bardzo zręcznie napisanym, stara się Winter udowodnić, że oryginał grecki, którego rzymską kopią jest słynny Apoll Belwederski i t. z. Apollina Steinhäuser w Bonn, powstał w znacznie wcześniejszej epoce, niż powszechnie dotąd utrzymują. W nocie u dołu oświadcza Conze zgodnie z Furtwänglerem, a wbrew Kieseritzky'emu, że nie ręczy za autentyczność słynnego bronzu petersburskiego t. z. Apollina Stroganoff, o którego motyw i pochodzenie prowadzono dotąd zacięte spory. Jeżeli zaś figura jest autentyczna, to wedle szczegółowych badań O. A. Hoffmanna jest lewe ramię wraz z domniemaną egidą nowożytnym dodatkiem. (Por. obecnie Furtwängler, Meisterwerke der griech. Plastik, str. 650—671.)

Skutkiem tego odkrycia upada domysł Prellera, dotąd niemal za pewnik uważany, iż Apollo Belwederski był pomnikiem tryumfalnym, ofiarowanym bogu za uwolnienie świątyni delfickiej od napadu Gallów w r. 279/8. Nic więc nie przeszkadza uważać statuę za dzieło wcześniejszej epoki. Już Kekulé (Annali 1867) i Brunn (Jahrb. d. preuss. Kunstsammlung. 1884) zauważyli, że głowa Apollina Steinhauser jest jeszcze kontynuacją typu na wskroś idealnego, który stworzyła szkoła attycka. W szczegółach nie przekracza on Skopasa i Praxytelesa, jest zaś jeszcze wolny od wpływu Lizyppa. Monety srebrne z Amfipolis, bite przed r. 358, okazują tensam typ Apollina. Jeszcze większe pokrewieństwo pod względem wyrazu, pokroju twarzy, oczu i ust okazuje głowa młodzieńca na genueńskiej płycie z fryzu halikarnasyjskiego mauzoleum, przypisywanej Leocharessowi. Tosamo powinowactwo objawia się w smukłych proporcjach korpusu. Wreszcie ważny jest motyw ruchu, który bywa najcharakterystyczniejszym znamieniem starożytnych artystów; Myron, Poliklet, Praxyteles, Lizypp — każdy z nich miał swój własny ulubiony sposób ustawiania lub poruszania postaci. U Apollina Belwederskiego cecha znamienita zasadza się na tem, że postać kroczącego boga zdaje się nie tylko naprzód poruszać ale i równocześnie w górę unosić, podobna do wschodzącego słońca. Tosamo zespolenie obu kierunków ruchu znajdujemy w watykańskim Ganimedzie Leocharesa, unoszonym przez orła. Tak więc wszystkie wskazówki artystyczne i historyczne skłaniają do wniosku, iż oryginał Apollina Belwederskiego był dziełem Leocharesa, rzeźbiarza attyckiego, żyjącego około połowy IV. w. przed Chr. Być może, że do tego posągu odnoszą się słowa jednego z współczesnych, autora pseudoplatońskiego listu do Dionizyosa z Syrakus (Plato epist. 13 p. 361.) *ἔτερον δὲ παρ' αὐτῆ ἔργον ἴν πᾶν κομψόν*. Właśnie ta uwaga, iż był nieco zbyt pięknym, to jedyny zarzut, jaki można zrobić Apollinowi Belwederskiemu.

Viertes Heft. G. Kieseritzky. Apollo von Naukratis, z tabl. VI. i 2-ma rycinami w tekście, str. 179—184. Alabastrowa statueta z zbioru Golenischeffa w Petersburgu, przedstawiająca znany najstarszy typ t. z. Apollina z końca VII w. przed Chr., pochodzi prawdopodobnie z osady greckiej Naukratis w Egipcie. Tensamem daje nam poznać nową, czwartą szkołę rzeźbiarską, odmienną od trzech dotychczas znanych, beockiej, korynckiej i terajskiej. Gdy te dążą do anatomicznej prawdy korpusu, tak że wszędy przeziera szkielec, a nawet miękkie części bywają artykułowane, natomiast głowa jest jeszcze zupełnie zaniedbana, — w Naukratis ma się rzecz odwrotnie. Głowa jest doskonale opracowana, tors zaś wygląda jak wypchany. Jest to wpływ sztuki egipskiej, która główną wagę przykładła do głowy, natomiast ciało zaniedbywała. Także pod względem typu twarzy różni się statueta z Naukratis od pokrewnych posągów greckich. Gdy te mają twarz eliptyczną, twarz posątku Golenischeffa ma formę spiczastego jaja; gdy tam linia nosa leży w przedłużeniu linii czoła a podbródek wystaje, tu nos występuje a podbródek się cofa, tak że profil przypomina głowę ptaka. Z dzieł sztuki greckiej

zbliża się Apollo z Naukratis najbardziej do typów sztuki melickiej i rodyjskiej. —

J. Six Hermolykos und Kresilas, z 4 rycinami w tekście str. 185 — 188. — Hermolikos był pankratiastą, który się odznaczył r. 479 w bitwie pod Mikale (Herod. IX 105). Jego wnuk i imiennik wznosił na Akropolii statwę dziadka, dzieło Krezylasa. Artysta przedstawił go w chwili, gdy ugodzony dwoma strzałami toczy dalej walkę włócznią (vulneratum deficientem etc Plin XXXIV 74). Pausaniasz (kombinuje dalej Six) wziął tę statwę za posąg Diitrefesa, ojca Hermolikosa (I 23, 3) który również poległ w wojnie; lecz znalazłszy w swych źródłach wzmiankę o pomniku Hermolikosa, sprzeczność stąd wynikłą załatwił frazesem, że nie chce się rozwodzić nad tą statwą. Waza o czarnych figurach, należąca niegdyś do zbioru księcia de Luynes przedstawia właśnie wojownika ugodzonego strzałami, lecz mimo to jeszcze walczącego (Luynes. Vases pl. XVI). Owoż styl tej wazy zgadza się co do czasu z charakterem odkrytego niedawno napisu na monumencie Hermolikosa, wykonanym przez Krezylasa. Ślady przytwierdzenia ołowianego upoważniają do wniosku, że baza ta dźwigała figurę podobną do figury wazy. Dzieło Krezylasa zatem, którego pamięć zachował nam produkt ceramiki, okazuje bliskie powinowactwo z Ladaseem i Dyskobolem Myrona. Jest tu tosam natchnienie heroiczne, tensam charakter sztuki z epoki Peryklesa. Hipoteza Sixa wydaje mi się zbyt awanturnicza, zwłaszcza identyfikacja ojca z dziadkiem. Podniosły się już liczne protesty przeciw niej. Por Gercke Jahrb. 1893 str. 113. Furtwängler Meisterwerke str. 279 i 746.

M. Mayer Mykenische Beiträge II. Zur mykenischen Tracht und Kultur, z 14 rycinami w tekście, str 189 — 202. Małe terrakoty mikeńskie, twory przemysłu krajowego okazują strój kobiety zupełnie odmienny od tego, który widzimy na innych zabytkach mikeńskich. Są to kobiety argiwskie, Greczynki w przeciwstawieniu do kobiet oryentalnych, należących do klasy panującej. Figurki zaś, które podnoszą ramiona lub trzymają je przyłożone do piersi, nie są to idole bóstw, lecz płaczki; przynajmniej w ten sposób rozumieł artyści greccy wschodnie modele, które przedstawiały boginie. Epoka mikeńska nie zna jeszcze bogów; panującym kultem jest kult zmarłych, którym rzekome idole były poświęcone.

A. Milchhöfer Dike, wraz z 1 ryciną w tekście, str. 203 — 207. Autor dowodzi, że statua znana pod nazwą „Venus genetrix” z Epidauru, która na chitonie przylegającym ściśle do ciała i odsłaniającym jedno ramię ma przewieszony przez prawe ramię miecz, jest posągiem jednej z córek Temidy. Dike. Bogini ta dzierży w isticie miecz na wazach późniejszego stylu i u Aischylosa. Pod względem stylu zbliża się ten posąg, który jest albo oryginałem albo współczesną kopią, do Nike Paioniosa i reliefów balustrady Ateny Nike.

K. Wernicke Kerkyaneus, z 2 rycinami w tekście, str. 208 — 217. Piękny fragment wazy o czerwonych figurach, znaleziony przez Villefosse'a w Włoszech i darowany do Luwru jest przedmiotem artykułu

Wernickego. Autor poznaje w górnym rzędzie walkę Tezeusza z Skironem, — co już widział Heydemann Pariser Antiken str. 58). w dolnym walkę Tezeusa z Kerkyonem (tu nazwanym [KEP]KVANEVΣ). Kult Apollina *Κερκυωνα* istniał w Atenach. Stąd wnosi Wernicke, że Kerkyon jest „hypostazą” Apollina, boga palestry na równi z Hermesem i że pod tym epizodem życia Tezeusa kryje się walka Apollina z synem Pozejdona, czyli jednym słowem *Θεομαχία*.

II. Archäologischer Anzeiger — Beiblatt zum Jahrbuch des archäol. Instit. 1892.

Der röm. Grenzwall in Südwest-Deutschland, str 1—6 z 1 kartą. — Przedruk memoriału wniesionego do parlamentu niemieckiego z prośbą o wyznaczenie odpowiedniej sumy na naukowe zbadanie granicznego wału (limes), który obie rzymskie prowincje Recyę i Germanię superior zasłaniał przed Germanami na długości ok. 550 km. —

Gymnasialunterricht und Archäologie str. 6. — Program dziesięciodniowej wycieczki badeńskich nauczycieli gimnazya'nych pod przewodnictwem prof. Studniczki i Fabriciusa do Grecyi i Azyi Mniejszej. —

Sitzungsberichte der archäolog Gesellschaft zu Berlin 1891 December, 1892 Januar, z 8 rycinami w tekście str. 7—26. Sprawozdanie z uroczystego posiedzenia odbytego w rocznicę urodzin Winckelmann'a; zagaja Curtius mową: über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft im letzten Jahre. Następnie Kaupert objaśnia na podstawie pomiarów, zdjętych przez kapitana Denekego, zmarłego w służbie nauki, pierwszą dokładną kartę sytuacyjną twierdzy Phyle, skąd jak wiadomo, Trazybul podjął z 1000 żołnierzami słynną wyprawę przeciw Pireusowi i Atenom.

Potem odczytuje Steindorff dłuższe studjum (str. 11—16) o stosunku cywilizacji t. z. mikeńskiej do Egiptu. Praca ta rozpoczyna się entuzyastycznym hołdem dla Champolliona, praojca i założyciela Egiptologii, którego stuletni jubileusz wypadał na r 1891.

Wykopaliska, których Flinders Petrie dokonał w pobliżu Faium, mianowicie w Kahun i Garob, wydobyły wprawdzie na jaw wiele naczyń o charakterze czysto mikeńskim i dadzą się ująć w granice chronologiczne, mianowicie w lata 1450—1250. Natomiast niepodobna było wyciągnąć z nich żadnego wniosku co do kwestyi, skąd i na jakiej drodze Egipcyanie przyszli w posiadanie tych obcych przedmiotów. Łukę tę wypełniają trzy groby tebańskie, które wszystkie pochodzą z epoki Tutmosisa III. (ok. 1470). Na murach grobowca Rechmeré (Wilkinson Manners I pl. II a) są przedstawieni „wysłańcy kraju Kefti i wysp” i ubrani na sposób mikeński i niosący wazy mikeńskie. Na ścianach innego grobowca tebańskiego figurują wazy zupełnie podobne do złotych pucharów znalezionych w Vaohio, zdobne głowami wołów. A więc Kefti, jak to już zauważył Puchstein, są identyczni z przedstawicielami mikeńskiej kultury. Inne malowidło tebańskie pochodzące z około r. 1470 przedstawia wysłańców krajów Cheta, Tnpu, Kadesch (Ked?) i Kefti, niosących analogiczne przedmioty. Wszystkie te okoliczności przenoszą nas do Syrii północnej i na wyspę Cypr; tam więc

należy szukać jednego z ognisk mykeńskiej kultury. Steindorff nie chce poruszać kwestyi, czy cywilizacya mikeńska była w tych krajach rodzima, czy też przybyła tam z Grecyi. Natomiast z wszelką stanowczością podnosi, że od epoki XVIII dynastyi czyli od połowy 15-go wieku prz. Chr. świat mikeński i Egipt utrzymywały nieprzerwanie z sobą handlowe stosunki. Tem się tłumaczy wazy mikeńskie odkryte przez Petriego w Delcie. Wiele motywów, które się pojawiają w sztuce egipskiej Nowego Państwa należy przypisać wpływowi sztuki mikeńskiej. Jeżeli kulturę mikeńską uważać będziemy za grecką, w takim razie wpływ świata greckiego na wschodni rozpoczynałby się już w XV wieku przed naszą erą. Roztrząsania te oparte na poważnych argumentach mają bardzo doniosłe znaczenie. Nie ulega wątpliwości, że nauka zaczyna się jasno orientować w kwestyi, która pod względem ważności przewyższa wszystkie inne, a jeszcze przed pięćmi laty uchodziła za rzecz nie do rozwiązania.

Następuje streszczony powyżej odczyt Th. Mommsena p. t. „Die Akten zu dem Säkulargedicht des Horaz“ (str. 16--19).

W końcu interesujący wykład Brücknera o obrzędach pogrzebowych w Attyce, str. 19—24. Około r. 700 (epoka Dipyłonu) przeważa inhumacya: zmarły bywa chowany z wszystkimi sprzętami, klejnotami i bronią. Jest to złoty wiek wiary w życie pozagrobowe, podziemne, wiek ofiar składanych zmarłemu na grobie. W dwa wieki potem idee są odmiennie; grobowiec jest monumentem o pięknych formach, atoli w wnętrzu grobu znajdujemy tylko lekity, alabastra, puszki, sprzęty symboliczne i niekosztowne. Jedynie dzieci biorą z sobą zabawki do grobów; kosteczki wróbla znalezione w pewnym grobie dowodzą, że mały faworyt poszedł w grób wraz z panem. Oprócz ustawodawstwa Solona, który zakazał dawać zbyt drogich podarunków zmarłym, wpłynęła na tę zmianę Jonia, gdzie troska o zmarłych, jak wykazał E Rohde w swem klasycznym dziele „Psyche“, była od samego początku mniejsza, gdzie palenie zwłok przeważało od czasów Homera. Około r. 310 a. Chr. Demetrius z Faleron ograniczył jeszcze bardziej zbytek pogrzebów i grobowców w Atenach. Stąd prawie nie znajdujemy płaskorzeźb grobowych w III. w. lecz same columellae, mensae, labella, na które wyłącznie prawo Demetriusa pozwalało. Dopiero z początkiem epoki rzymskiej objawia się na nowo pewien zbytek w zewnętrznej dekoracyi grobów. Jeżeli taki Demetrius zdołał jednym pociągnięciem pióra zredukować ad minimum objawy pobożności Ateńczyków względem zmarłych, o ileż ta pobożność sama musiała stracić na pierwotnej sile!

1892 Styczeń, str. 24. Curtius przedkłada zebrany grupę z kamienia wapiennego z Amatus na Cyprze przedstawiającą boga i boginię na wozach (*διφφοι*). Dekoracya polichromiczna tej grupy jest doskonale zachowana. Wozy takie brały udział w uroczystościach panatenajskiej. Bogowie byli zastąpieni przez ludzi. Wiadomo, że Pizystrat jako woźnica Pallady dostał się w ten sposób na Akropolię, którą następnie opanował.

Hiller von Gaertringen przedkłada kantharos czarny z Beocyi, obecnie własność muzeum berlińskiego. Naczynie to z VI. wieku a. Chr. ma tę niezwykłą właściwość, iż będąc ze wszech stron zamknięte, jest wewnątrz próżne. Tylko dwa kanały, jeden boczny, który zaczyna się u szczytu, a drugi środkowy, który idzie z dna i kończy się w pobliżu wieczka, prowadzą do wnętrza. Ohnefalsch-Richter twierdzi, że tego rodzaju naczynia są dotychczas używane. — Kübler mówi o curatores calendarii (str. 24—25.) Byli to urzędnicy stanu rycerskiego, obowiązani czuwać podobnie jak curatores reipublicae nad administracją miejskich majątków, do których prawdopodobnie były wcielane także fundacye alimentacyjne Trajana pod tym warunkiem, że cesarze i fiskus będą oddziaływali na ich zarząd za pośrednictwem osobnych urzędników, właśnie tych curatores. Curatores calendarii odróżnić należy od praefecti alimentorum i curatores alimentorum. — A. Conze udziela kilka uwag o przedmiocie brązowym w formie dodekaedru, który uważa za sprzęt do mierzenia grubości ciał cylindrycznych. — Str. 26 Milchhöfer podaje illustrowany katalog antyków w muzeum w Monasterze. — Str. 27 Sittl opisuje wazy beockie i terrakotty, świeżo nabyte przez uniwersytet w Würzburgu. Na jednym z naczyń beockolokryjskich (typu Kabirion) są wymalowane dwie pary głów męskich, które tak do siebie przemawiają: *Χαῖρε καὶ μὴ γάμης — Ὡ τί λέγεις.* (W beockiej ortografii brzmi ten napis: *Χηρε κη μει γαμη.... i ω τι λεγεις*);

W końcu znakomicie zebrana bibliografia archeologiczna, str. 29—44.

Str. 42—48 sprawozdanie z czynności instytutu niemieckiego w roku budżetowym 1891|2, przedrukowane w Sitzungsberichte der k. Akad. d. Wiss. r. 1892 r. — Str. 48—56 illustrowany katalog nowych nabytków z zakresu sztuki starożytnej w cesarskiem muzeum w Wiedniu. Z oddziału bronzów na szczególną wzmiankę zasługują nader żywa i starannie wykonana statueta śpiącego Negra, posążek Aresa w stylu Polikleta, statueta Atalanty, wreszcie jedna z bukolicznych figurek i fragment małego lararium. — Str. 56—63 nabytki zbiorów starożytnych w zachodnich Niemczech w r. 1890. — Str. 63 króciutki opis nabytków muzeum of fine arts w Bostonie w r. 1891. Dalej sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa archeolog. w Berlinie str. 63—71.

Na posiedzeniu lutowym mówił *Belger* o t. z. *μῦμα δακτύλου* w Arkadyi czyli kopcu, na którego szczycie tkwił olbrzymi palec kamienny. Wedle Pausan. VIII 34, 1 palec ten ustawiono na pamiątkę, że tutaj Orestes w przystępie szału odgryzł sobie palec, połknął go, poczem wrócił do przytomności. Owóż palec ów kamienny, zatknięty na kopcu, nie jest niczem innym jak olbrzymim fallusem, pod którego postacią Arkadyjczycy czcili pierwotnie Hermesa, podanie zaś o Orestesie powstało dopiero wtedy, gdy już nie rozumiano właściwego znaczenia tego symbolu. Następnie mówił *Körte* über die Aristophanische Bühnentracht. W przeciwieństwie do Zielińskiego i Oehmichena sądzi *Körte*, że aktorzy staroattyckiej komedyi przyjęli swój strój

komiczny, znany przedewszystkiem z wazy krymskiej (Compte Rendu 1870 pl. VI 1) i z licznych terrakott od doryckich towarzyszy Dyonizosa, których mimo olbrzymiej tuszy i nieprzyzwoitego obnażenia widzimy tańczących w okół boga na wazach korynckich. Jak chór satyrów w tragedyi, tak i początki komedyi pochodzą z Peloponezu. — Wreszcie zakomunikował A. Conze ustęp z Listu Pietra Aretino z r. 1548 (drukowany w Lettere di P. Aretino, Paris 1609), z którego okazuje się, że znany posąg bronzowy modlącego się chłopca w muzeum berlińskim pochodzi z greckich stron i że pierwotnie znajdował się w Wenecyi. —

Na posiedzeniu marcowem zasługuje przedewszystkiem na uwagę komunikat Treua, że w dreźnieńskim zbiorze antyków znajduje się o wiele lepiej zachowana kopia olimpijskiego torsa (Ausgrabungen z. Ol. III, tabl. 176, 2), z której można poznać, że owa statua olimpijska przedstawiała Zeusa typu *Zeus Στρατηγός* (Overbeck's Kunstmythologie II, Münztafel 2 n. 27) i była dziełem ze szkoły Fidyasza. Z referatów na posiedzeniu kwietniowym ciekawą jest wiadomość, podana przez rzeźbiarza Kokolsky'ego o sposobie konserwowania rzeźb z kości słoniowej zapomocą pomazywania ich oliwą. Srodka tego używali już Fidyasz i inni rzeźbiarze starożytni; oliwa chroni kość słoniową przedewszystkiem od zżółknienia i od paczenia się. Wykład Schuchhardta Über römische Befestigungen in Niederdeutschland ma głównie znaczenie dla lokalnych badań nad biegiem wału granicznego (limes). — Institutsnachrichten str. 71, tudzież rubryka p. t. Gymnasialunterricht und Archäologie str. 72—74 zawierają związane sprawozdania z wycieczek i wykładów odbywanych przez instytut dla nauczycieli gimnazjalnych i młodych archeologów, przebywających we Włoszech i Grecyi; ciekawa jest przedewszystkiem relacya o przebiegu wycieczki badeńskich nauczycieli do Grecyi, o której powyżej wspominaliśmy. — W rubryce: *Zu den Institutsschriften* zasługuje na wzmiankę sprostowanie podane przez Dümmlera, że wazę z koniem trojańskim, publikowaną przez Fröhnera, należy uważać za fabrykat joński z Azji mniejszej, nie za fabrykat koryncki. — Bibliografia str. 75—96.

Str. 99—115 *Erwerbungen der Antikensammlungen in Deutschland Berlin 1891, Antiquarium (Furtwängler)*. — Muzeum nabyło trzy płaskorzeźby greckie, pochodzące z okolicy Wenecyi, wielką ilość waz, z pomiędzy których zasługują na wyszczególnienie amfora attycka w stylu Dypylonu, waza o czerwonych figurach, na której widać Atenę w postawie Ateny Parthenos, stojącą obok dwóch rycerzy, którzy tuż przed bitwą rzucają kości, aby się dowiedzieć o losie walki, czaszę attycką w stylu Brygosa z scenami biesiadnymi. — Ta ostatnia waza, tudzież większość terrakott, któremi się wzbogaciło antykwaryum berlińskie, pochodzi z kolekcyi Gréau, opisanej przez Froehnera w *Catalogue des terres cuites grecques 1891*. Pomiedzy terrakottami zasługują na osobną wzmiankę figurka dziewczyny, siedzącej na skale, u stóp której widać grotę z pierwotnymi wyobrażeniami nimf, forma na relief, który przedstawiał polowanie Meleagra i Atalanty na dzika ka-

ledońskiego, i zostawał widocznie pod wpływem słynnej kompozycji przyczołkowej Skopasa w Tegei; — w końcu grupa z Tanagry, wyobrażająca Afrodytę, u stóp której Eros puszcza na wodę okręciak żaglowy. Z innych nabytków wymienić należy ciekawe reliewy z brązu, odnoszące się do kultu Kybeli i Dolichenusa, statuetki cypryjskie z wapienika, nader ważne szczątki wazy srebrnej z Armenii w stylu grecko-perskim i t. d. —

R. v. Schneider podaje dalszy ciąg illustrowanego katalogu muzeum cesarskiego w Wiedniu, str. 115—120. Z terrakott zasługują na wzmiankę: polichromowane naczynie w kształcie maski Gorgony, typu rodyjskiego, tudzież figurki, wyobrażające aktorów komicznych (7 rycin). — Z wykładów na majowym posiedzeniu Towarzystwa archeol. w Berlinie największy interes budzi komentarz archeologiczny, podany przez Schönego do Aeneasa Tacticus c. 31, 15 Herch. Pisarz ten podaje następującą radę co do tajnej korespondencji z zdrajcami przeciwnej partyi: na tabliczce z terrakotty (πιράκιον *ἔρωι-κτόν*) należy czarnym atramentem napisać to, co potrzeba, następnie powlec ją białą farbą i na tem tle narysować kontury jeźdźca, ryce-rza lub t. p. Tak przyrządzoną tabliczkę składa się w świątyni na umówionem miejscu. Gdy ją spółnik odbierze i włoży do oliwy, czarne pismo przebiję się przez białą powłokę i będzie zupełnie czytelne. Możliwość takiego proceduru, zaprzeczoną przez Benndorfa (Griech. und Sicil. Vasenbilder str. 11. uw. 49), udowadnia Schöne za pomocą porównania z techniką starokorynckich naczyń (por. E. Wilisch, Altkorinthische Thonindustrie, Leipzig 1892).

Na posiedzeniu czerwcowem mówił kapitan Winterberger o staroattyckich warowniach granicznych (z 1 szkicem). Attyka była otoczona oprócz gór trzema liniami fortyfikacyjnymi od północy i zachodu t. j. od Beocyi i Megary. Pierwsza linia składała się z mniejszych lub większych wież, które służyły jako strażnice i exponowane forty. Drugą linię stanowiły większe fortece, tak Katzymiti na drodze Oropos-Dekeleia-Ateny, Melaina i Panakton na drodze Teby-Darimari-Kundura, Fyle na drodze Tanagra-Chasia, Eleutherai na drodze Teby-Eleusis. Forty te posiłkowała w razie potrzeby trzecia linia, dwie wielkie warownie Oinoe i Dekeleia. Stosunkowo najslabiej była ufortyfikowana droga z Tanagry resp. Teb do Fyle. Tłómaczy się to tem, że droga ta była najbardziej stroma i nieprzystępna z natury. Stąd najazdy nieprzyjacielskie szły prawie zawsze przez Kitheron po drodze Eleutherai-Dekeleia. — Następnie przedłożył Hirschfeld szczątki jedynej w swoim rodzaju karty połowej czyli katastralnej z Arausio (por. Mommsen w Hermesie z r. 1892, str. 103 nst). W końcu mówił Koepp über Darstellungen einer Perserschlacht auf Vasen, str. 124—129. Trzy wazy dolno-italskie, na których Heydemann upatrywał bitwy Alexandra Wielkiego, odnoszą się zdaniem Koeppa do wojen perskich. Kompozycya na nich przedstawiona składa się z dwóch części: w dolnem pasmie wrze walka między Grekami a Persami, między innymi widzimy Daryusza, umykającego na wozie i zagrożonego przez greckiego włócznika, podobnie jak na znanj mozaice her-

kulańskiej; w górnem pasmie siedzi Hellada na ołtarzu w otoczeniu bogów opiekuńczych. Wszystkie trzy wazy znajdują się pod wpływem jednego i tego samego oryginału. Choć styl malowideł wskazuje na wiek IV-ty, to jednak duch kompozycji i sam pomysł obrazu pochodzą niewątpliwie z wieku V-go, mianowicie z epoki, która tworzyła pod wpływem Persów Aischylosa, jak tego dowodzi słynna waza Daryusza.

Po zwyczajnej rubryce „Institutsnachrichten“ następuje wyczerpująca bibliografia archeolog., str. 129—145.

Str. 147—158. Hettner składa sprawozdanie z czynności państwowej komisji dla zbadania *limes*. Znalezione wiele kastellów głównych i pośrednich, szanów, osad, napisów i t. d. — Str. 158—170. Herrmann podaje ilustrowany opis nabytków muzeum drezdeńskiego w r. 1891. Zastępują na wzmiankę: statuetta marmurowa Asklepiosa z doskonale zachowaną polichromią (płaszcz był dwa razy malowany: raz ceglasto-czerwoną, raz różową farbą, ciało impregnowane w cielistym tonie) — utwór epoki hellenistycznej; dalej flaszka w kształcie pierścienia w stylu Dypylonu, pierwszy okaz tego rodzaju; amfora z walką Heraklesa przeciw Kyknosowi (Herakles w panoplii, brak Zeusa); czasza o czerwonych figurach z scenami palestranckimi w stylu Eutymidesa; krater, na którym między dwiema kobietami jest przedstawiony młodzieniec, wyjmujący tarczę z futerału (por. słowa Lamachosa w Arystof. Acharn. 574: „*τις Γοργών ἐξήγειρεν ἐκ τοῦ σώματος;*“); krater o czerwonych figurach, przedstawiający powrót Persefony z podziemia na światło dzienne w obecności Hermesa i trzech Panów, — przedmiot nader rzadko spotykany w sztuce greckiej; wreszcie jeden z portretów egipskich Grafa, malowany temperą i tem szczególnie osobliwy, że na odwrotnej stronie tabliczki drewnianej znajduje się drugi starszy portret, manierą enkaustyczną malowany. — Str. 170—174 zakończenie wymienionego powyżej katalogu R. v. Schneidera: Z waz wymienić należy dwa naczynia rodyjskie; lekitos z Geli, przedstawiający Heraklesa, rażącego strzałami ptaki stymfalijskie, które wyglądają jak łabędzie lub gęsi; pelikę z hoplitodromią; attycką czaszę, która wewnątrz przedstawia podchmielonego komastę z lirą; wazy publikowane w Archaeol. Vorlegeblätter, Ser. E, tabl. 11 A, tabl. 12, 1 i 2; t. z. samicki puhar; wreszcie onyx z popiersiami Alexandra Sewera i Julii Mamey. — Str. 174—7 inwentarz nabytków Brytyjskiego muzeum w r. 1891 nie zawiera nic uwagi godnego. — Rubryka „Institutsnachrichten“, str. 177—8, zawiera między innymi sprawozdanie z pięcioletniej wspólnej wycieczki 17 nauczycieli gimnazjalnych pod przewodnictwem prof. Petersena i Hülsena do Włoch. — Str. 178—194 bibliografia, str. 195—204 rejestry.

III.

Po dłuższej przerwie pojawił się nowy zeszyt „Antike Denkmäler“. Jest to pierwszy zeszyt drugiego tomu (1893); obejmuje 12 tablic: czaszę Aisona w Madrycie (1), przedstawiającą czyny Tezeusza (rycina średniej dobroci), tolos w Epidauros (2—5), tron Ludovisi (6, 7 doskonała reprodukcja), hydryę zbioru Torlonia (8), przedstawiającą kobiety u studni, malowane tabliczki attyckie, tak zwane *πίνακες* (9—11), wreszcie widok Rzymu, naszkicowany przez Heemskercka, artystę niderlandzkiego z XVI wieku.

IV.

Athenische Mittheilungen.

P. Wolters. Darstellungen des Asklepios (z tabl. II, III, IV i 2 rycinami w tekście), str. 1—15. Piękna statueta Asklepiosa, znaleziona w Epidauros, nastreczyła Woltersowi sposobność do studjum typu plastycznego tego boga. Motyw tej statuetki (lewe ramię oparte na lasce węzowej, ciężar ciała spoczywa na prawej nodze, głowa nieco na lewo i w górę zwrócona, górna część ciała naga) powtarza się często i jest widocznie zapożyczony z słynnego dzieła, którego najlepszą repliką fragmentaryczną, jeżeli nie oryginałem, jest olbrzymia głowa znaleziona w Milo, tak zwany Eskulap Blacás, dziś w Brytyjskiem muzeum. Wolters sądzi wraz z Collignonem, że głowa mionońska wyszła z szkoły Praxytelesa, gdy tymczasem torso znalezione przed paru laty w Munichii, odpowiadające temsamemu typowi Asklepiosa, okazuje wpływ Skopasa. W takim razie mielibyśmy na tych dwu antykach przykład rozmyślnego przekształcenia starszego dzieła w duchu i stylu nowszym jeszcze w przeciągu jednej i tej samej epoki.

K. Buresch. Die sibyllinische Quellgrotte in Erythrae, str. 16—36. Dokładna interpretacja napisu, składającego się z 8 dystychów, w których pewien obywatel z Erythrae poświęca sybillińską grotę wraz z źródłem Demetrze i cesarzom M. Aureliusowi Antoninusowi i L. Aureliusowi Verusowi.

B. Sauer, Altanaxische Marmorkunst (z tabl. VII i kilku rycinami w tekście). W bardzo poważnem studjum o starożytnej szkole rzeźbiarzy naxyjskich wychodzi Sauer z spostrzeżenia, jakie zrobił Ruzopulos, że mianowicie ziarno marmuru naxyjskiego jest nieco grubsze od innych. W spostrzeżeniu tem utwierdził się, zwiedzając łomy marmuru w m. Tragea na w. Naxos. Na podstawie tej właściwości przypisuje rzeźbiarzom naxyjskim cały szereg — ogółem 46 — znanych dzieł sztuki, jak Iwa kolosalnych rozmiarów w Wenecyi, torsy z Actium, wiele posągów z Ptoion, kolosalne torso z Megary, wiele rzeźb archaicznych z Akropolii ateńskiej, między innymi parę kor, kolosa delickiego, Herę z Samos w Luwrze, Apollina z Thery i. t. d. Oprócz tych rzeźb całkiem archaicznych są zdaniem Sauera liczne szczątki architektoniczne, niektóre dosyć późne, także z marmuru naxyjskiego. Pomiędzyw statuami, wyliczonymi przez Sauera jest jedna

oznaczona napisem jako dzieło artysty naxyjskiego, wszystkie zaś posiadają pewne wspólne motywy i cechy, między innymi niedbalstwo w wykonaniu, pospiech w produkcji, niepewność wobec wyższych zadań sztuki. Hypoteza Sauerera, lubo w wielu szczegółach idzie za daleko, ma wiele prawdopodobieństwa za sobą i stanowi odkrycie, pełne ważnych następstw dla historii sztuki.

B. Graef *Grabdenkmal aus Bithynien* (tabl. V), str. 80—86. Wielki grobowiec w Bitynii, którego napis już oddawna znany (por. Mordtmann, *Ath. Mittheil.* IV), ma oryginalną formę: na wązkiej steli wznosi się wysoko ponad ziemią sarkofag, na którym spoczywa szeroki architraw. Jest to kaprys nieboszczyka, albo może właściwość okolicy w 2-gim wieku prz. Chr.

P. Kretschmer. *Griechische Inschriften aus Balaneia*, i *Litteratur* str. 89 nie zawierają nic ważniejszego.

Funde, str. 90—99. Najważniejsze są wykopaliska w pobliżu Enneakrunos; por. str. 281 i 439—445. W imieniu arch. instytutu niemieckiego w Atenach podjął Dörpfeld r. 1891 i 1892 wykopaliska między Areopagiem a Pnyxem, które doprowadziły przedewszystkiem do odnalezienia drogi starożytnej, jaka łączyła niegdyś obydwa wzgórze. Po zachodniej stronie tej drogi znaleziono dwa kamienie graniczne z napisami: *HOPOSΑΕΣΧΗΣ*, pomiędzy nimi ale poniżej poziomu edykule i ołtarz; dalej liczne domy prywatne, z których dwa, jak donosiły napisy, były obciążone hipotekami. Po przeciwnej stronie drogi leżały prawdopodobnie same święte przybytki i tak, tuż pod Areopagiem Dyonizyon „*ἐν λίμναις*”, dalej Asklepieion, jak świadczą liczne ex voto i szczątki studni zdrojowej, wreszcie najbardziej ku południowi Eleuzynion. — Naprzeciw Asklepieionu u stóp Pnyxu w osi propyleów Akropolii wyszły na jaw szczątki wielkiej cysterny, w której Dörpfeld upatruje słynną Enneakrunos, zwaną także Kalirrhoe. Ta identyfikacja rozstrzygnęłaby ważną kwestję topograficzną, dotychczas sporną. — W tejsamej okolicy znaleziono statuę bożka rzecznoego w stylu rzymskim i dwa groby archaiczne, z których jeden zawierał kości dziecięce i dwie wazy mikańskie, drugi szczątki ciała, spalonego dopiero w samym grobie (Brandgrab). Dörpfeld zapowiada obszerniejsze studjum o tych wykopaliskach, poparte planami.

Str. 94 Tsuntas odkrył w Mikenach drugi grobowiec z kopułą, który wedle Dörpfelda sprawia dziś wrażenie niemal tak imponujące, jak t. z. skarbiec Atreusa. Znaleziono wiele fragmentów z dekoracyi wejścia, tak iż rekonstrukcyja fasady jest możliwa. Po obu stronach bramy stały półkolumny z alabastru wraz z kapitelem podobnym do kapitelu lwiej bramy. Między lwią bramą a grobem Klitemestry odkryto bazę szczególnej formy z porosu, na której znajduje się koniec napisu, bardzo zręcznie objaśniony przez Tsuntas (*Εφημ. ἀρχαιολ.* 1892, 67).

Między Argosem a Mikenami znajdowało się heroon Perseusza, gdzie kult sprawowały dzieci; stąd wynikły między rodzicami nieporozumienia, z powodu których postanowiono hieromnemonów sędziami rozjemczymi, jak to napis głosi, str. 97—99.

Dörpfeld zaprzecza temu, jakoby Kophiniotis odnalazł starożytną Mideię w miejscowości Katsingiri, potwierdza natomiast opinię Curtiusa, który szukał tego mikeńskiego grodu w Palaekastro w pobliżu Merbaka. Mury cyklopskie są dobrze zachowane, a ziemia zasiana szczyrbami mikeńskimi. Dörpfeld sądzi, że wykopaliska, podjęte na dolnych terasach, zostałyby uwieńczone dobrymi rezultatami.

Kavvadias dokończył w Epidauros odkopania gimnazyum i rozpoczął wykopaliska w teatrze rzymskim. Stais ma publikować w najbliższym czasie inskrypcję, znalezioną w ciągu wykopalisk, która zawiera sprawozdanie z budowy tolosu Polikleta

W teatrze w Megalopolis stwierdził pewien architekt angielski egzystencję portyku z kolumnami tam, gdzie przedsiębiorcy wykopalisk chcieli koniecznie widzieć greckie logeion. Wielki budynek, do którego wspomniany portyk stanowił westybul, jest prawdopodobnie Tersileion czyli miejscem obrad dziesięciu tysięcy (Paus. VIII 32, 1). „Westybul Tersileionu — mówi Dörpfeld — mógł bardzo dobrze służyć równocześnie jako *scenae frons*; kiedy sztuka przedstawiona tego wymagała, trzeba było wzniesić przed nią specjalne *proskenion*. Dopiero w późnej epoce rzymskiej, kiedy Tersileion było już może zburzone, wzniesiono w teatrze dekorację stałą z kamienia, taką samą, jaką spotykamy zazwyczaj. Fasada, ozdobiona kolumnami marmurowymi wysokimi na 3 m. 50 stanowiła tło, na którym rozgrywał się dramat. Jedyną różnicą zasadza się na tem, że proskenion było tutaj nieco bardziej oddalone od przedniego muru sceny, aniżeli przepisuje Vitruvius. Powodem tej różnicy były kolosalne rozmiary orkiestry, która odpowiednia dla wielkiego miasta greckiego, była „nieodpowiednia dla małego miasta rzymskiego.“ Dörpfeld dodaje, że pod stylobatem tego proscenium odkrył próg starszego proscenium z drzewa, czego dowodzą otwory czworograniaste, przeznaczone do otwierzenia pali drewnianych. — Byłem sam obecny przy tem odkryciu podczas wycieczki po Peloponezie na wiosnę r 1892 i mogę powiedzieć, że znana teoria Dörpfelda o scenie teatru greckiego zupełnie mnie przekonała na miejscu. — Str. 100 protokoły posiedzeń nie podają streszczeń odczytów.

E. Kalinka, Eine boiotische Alphabetvase (tabl. 6), str. 101 — 124. Na jednej z waz beockich w Atenach są wyryte dwa alfabet, które, jak zdaje się, pochodzą z pierwszej połowy IV wieku. Jeden z nich ma 23, drugi 25 liter; drugi kończy się dwoma bardzo niewyraźnymi znakami, które ogółem są podobne do Ψ i Ω t. j. do ψ i ω . Widocznie te dwie ostatnie litery, właściwe ortografii jońskiej, zostały dodane do pierwotnego alfabetu beockiego niewprawną ręką garncarza. Kalinka bierze stąd asumpt do twierdzenia, że innowacje alfabetyczne bardzo powoli przedzierały się z kraju do kraju i że ogółem przypisywano wówczas niewielkie znaczenie pismu, stąd na wazach spotykamy tyle bezmyślnych napisów. Lecz niedosć na tem, autor chce z tych alfabetów wysnuć całą teorię o rozwoju alfabetów lokalnych z praalfabetu, czyli usiłuje wykażać pochodzenie

liter drugorzędnych. Zamiast pierwotnego $\kappa\sigma$ pisano z czasem na wschodzie lamech t. j. Ξ , które zachód zamienił na \vdash .

W tym samym czasie zaniechano również w Attyce pisania $\kappa\sigma$ i $\pi\sigma$, ponieważ tam pierwszą głoskę w obu grupach wymawiano z ostrym przydechem, jak tego dowodzi długo obserwowana pisownia $\chi\sigma$ $\varphi\sigma$. Ówóz dla uproszczenia zawitych grup $\pi h \sigma$ i $k h \sigma$ wynaleziono w Attyce zamiast πh znak Φ , zamiast $k h$ znak X . Te dwa znaki utrzymały się; jeno okolice, które krzyżyka \vdash już używały do oznaczenia dźwięku ξ , musiały się postarać o inny znak dla χ . Ten znak znaleziono w literze ψ , która w podobny sposób powstała przez zróżniczkowanie z φ (h), jak $X = \chi$ powstało z K (h). Inne okolice tymczasem poradziły sobie w inny sposób: tak wyspa Naxos wyrażała ξ , które przedewszystkiem potrzebowało krótkiego a poprawnego znaku, zapomocą $\square \xi$, co pierwotnie znaczyło $\square \xi = hs$. Skoro raz zwrócono uwagę także na ψ , stworzono również dla niego na wschodzie taki znak jednogłoskowy, jaki dla ξ już posiadano, — mianowicie Ψ utworzone z ψ (ξ). Ta teoria Kalinki wydaje mi się jeszcze bardziej zawikłana aniżeli teorie Deeckego i Szanto, które Kalinka potępia. Artykuł kończy się bardzo pożytecznem zestawieniem monumentów starożytnych, na których się znajdują alfabety już to ryte, już malowane.

O. Kern. Das Kultbild der Göttinnen von Eleusis, str. 125—142 (z 10 rycinami w tekście). Na płaskorzeźbach wotywnych, pochodzących z wykopalisk Filiosa w Eleuzys, powtarza się stale grupa Demetery, siedzącej na skrzyni, t z cista mystica i stojącej obok niej Kory, która trzyma pochodnie w obu dłoniach. Jakchosa nie ma nigdy, gdyż kult jego jest obcy w Eleuzys; wprawdzie pojawia się on czasem tutaj, gdy n. p. zwiastuje Ateńczykom zwycięstwo pod Salaminą (Herod. VIII 65), lecz nie jest, jak Wilamowitz i Töpfer utrzymywali, jednym z zasadniczych elementów orficznej religii eleuzyńskiej. Grupa ta musi być naśladowaniem posągów, które się znajdowały w Telesterionie eleuzyńskim i, sądząc ze stylu, były dziełami sztuki z połowy 5 wieku prz. Chr.

J. Wackernagel. Inschrift von Teos, str. 143—146. J. Wackernagel zauważyła, że w napisie z Teos, publikowanym przez Judeicha w Ath. Mitth. XVI, 291 wyraz $\chiλάνδιον$ nie jest nowym, lecz że spotyka się go już na w. Samos. W dalszym ciągu podnosi ważność tego tekstu ze względu na przejście jonizmu do attycyzmu i restytuuje zamiast dotychczasowego $\lambdaοιγιη$ nowy wyraz $\delta\deltaιγιη$, który służył za epitet atelei ($\delta\tau\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\alpha$).

Στ. Ν. Δραγούμης. Περί λέσχων και τῆς ἐν Ἀθήναις ἀνακαλιφθείσης, str. 147 — 155. W zbyt długim artykule roztrząsa Dragumis dawno rozstrzygniętą kwestyę, czem właściwie były portyki. t. z. $\lambda\acute{\epsilon}\sigma\chi\alpha\iota$, i skłania się do twierdzenia, że zarówno w Atenach jak w Delfach zawierały one sanktuarium Apollina $\lambda\acute{\epsilon}\sigma\chi\eta\rho\acute{\omicron}\iota\omicron\varsigma$.

Th. Mommsen. Fragment des diocletianischen Edicts aus Gythion, str. 156 nst. Mommsen publikuje fragment łacińskiej przedmowy do znanego edyktu Dyoklecjana „de pretiis rerum venalium“, odkryty

przez A. Skiasa w Gythion. Fragment ten poucza nas, że należy czytać praecepticem w wierszu 23—24, gdzie tekst stratonicejski podaje praeceptiutem. — W. Dörpfeld. Der ältere Parthenon (tabl. 8 i 9 i 5 rycin w tekście), str. 158—189. W artykule tym daje Dörpfeld odpowiedź Penrose'emu, wedle którego olbrzymi fundament Partenonu dźwigał w epoce przed Peryklosem świątynię nieznacznych rozmiarów; do świątyni tej należały wedle niego fragmenty architrawów, wmurowane następnie w północną część muru Akropolii. Hipotezę tę odparł już Michaelis, wskazując na marnotrawstwo sił, jakieby w tym wypadku należało przyjąć. Dörpfeld wykazuje, że fundamenty były odrazu przeznaczone pod świątynię perypteralną z 8 kolumnami na froncie, nieco mniej szeroką, ale o 6'45m. dłuższą od Partenonu. Budowla ta, rozpoczęta wnet po bitwie pod Salaminą, pozostała nieukończoną; tylko dolne bębny kolumn znajdowały się już na miejscu. Opistodom pierwotnej świątyni miał zawierać dwie komory; Perykles poprzestał na jednej, mając do dyspozycji opistodom świątyni przedperskiej. Tem się tłumaczy przedsięwzięte przezeń skrócenie pierwotnego Partenonu. Rozszerzenie zaś takowego stoi w związku wedle Dörpfelda z zamiarem umieszczenia bardzo wielkiej statuy w celi. Dörpfeld utrzymuje zatem wszystkie swe pozycje, a więc że Temistokles zajął się tylko obwarowaniem Akropolii, że Cymon rozpoczął budowę bardzo wielkiej świątyni około r. 470, że to dzieło zostało przerwane skutkiem wygnania tego męża stanu, że niewykończone człony architektoniczne, które odróżnić należy od architrawów przedperskiej świątyni, wmurowano w północną część muru akropolii po nieszcześliwej bitwie pod Tanagrą (457) i że Perykles po r. 449 podjął na nowo pracę Cymona, jednak na podstawie planu nieco zmiennego. Dörpfeld zapowiada w końcu studjum o kurwaturach świątyni Cymona. — A. Wilhelm. Zu griechischen Inschriften, str. 190—194. Restytuuje wyraz *σπιβάδιον* w napisie pergameńskim (Inscr. v. Pergamon I 222) — niewątpliwie słusznie; dwom napisom attyckim (Bull. de corr. hell XII, str. 128 i C. I. A. II. 333) przywraca prawdopodobną ich formę pierwotną.

J. Ziehen. Über die Lage des Asklepiostheiligtums von Trikka, str. 195—197. — *M. Τσακρογλοῦς, Μαιονικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀνεκδότοι*, str. 198—201. — P. Wolters Inschriften aus Perinthos str. 201—203 podają napisy niewydane wprawdzie, lecz nie mające większego znaczenia.

E. Pernice. Geometrische Vase aus Athen, z tabl. X i 14 rycinami w tekście, str. 205—228. Pernice publikuje wielką wazę geometryczną, znaną między Atenami a Pireusem w temsamem miejscu, na którem znalazła się wielka amfora Netosa (Ant. Denkm. I, str. 46) i upatruje w niej typ przejściowy z okresu między t. z stylem Dypylonu a stylem najstarszych waz attyckich, reprezentowanych przede wszystkim przez słynną wazę François. Jeden z fragmentów owej świeżo odkrytej wazy przedstawia wojownika, którego miecz jest zupełnie podobny do miecza znalezionego w Jalysos w jednym z późniejszych grobów mikeńskich; na innych wazach Dypylonu miecz ma formę mniej rozwiniętą, mianowicie nie ma jeszcze gardy, która

zarówno tu jak i na wazie Francois wyraźnie już jest przedstawiona.

J. Ziehen. Studien zu den Asklepiosreliefs z tabl. XI. i 14 rycinami w tekście, str. 229—251. Nieco uszkodzona płaskorzeźba, pochodząca z wyspy Kytnos, dziś w muzeum ateńskim, przedstawia pełen wdzięku orszak młodzieńczych typów. Są to czterej synowie Asklepiosa (Machaon, Podalirios, Janiskos, Alxenor) sam Asklepios i nieznaną zresztą heros medycyny. W związku z tą rzeźbą Ziehen omawia i publikuje liczne reliewy attyckie, przedstawiające wizytę Eskulapa u łoża chorych.

W. Dörpfeld. Die verschiedenen Odeien in Athen, str. 252—260. Ile było odeów w Atenach? Cztery, odpowiadają Wachsmuth i Curtius, dwa mówi Löschke. Dörpfeld zaś udowodnia w niniejszym artykule, że było ich trzy, gdyż czwarte odeum, rzekomo wcześniejsze od Peryklesa, które wspomniani topografowie przyjmują nad Ilissosem, polega na błędnem zrozumieniu Hesychiosa s. v. ὀδείον. Zdaniem Dörpfelda rzecz się miała w następujący sposób:

Pierwsze odeion zostało zbudowane w Atenach przez Peryklesa i leżało tuż obok teatru Dyonizosa na południowo-wschodnim stoku Akropolii. Zostało zburzone r. 86 prz. Chr.; nazwa jego, jak się zdaje, zaginęła, a raczej przeszła na mały, kryty teatrzyk, który Agryppa zbudował w kilkadziesiąt lat potem obok starej orchestry na rynku. Jest to Agryppeion, które Pauzaniusz wspomina. Gdy wkrótce po jego bytności w Atenach Herodes Atticus wznosił kryty teatr, którego okazałe ruiny na zachodnio-południowym stoku Akropolii po dziś dzień się wznoszą, były w Atenach dwa odeia, jedno Agryppeion, drugie odeion Herodasa.

M. Mayer. Die Musen des Praxiteles, Amphiktyon im Kerameikos, str. 261—270. Czy Tespiady Praxytelesesa (Plin. 34, 69 i 36, 39) były Muzami czy Bakchantkami? Za Bakchantki ogłosił je Bendorf przed wielu laty, dziś Mayer, opierając się na płaskorzeźbach Praxytelesowych, odkrytych w Mantynei, utrzymuje stanowczo, że były Muzami. Dodaje, że *χοῳραι*, tylokrotnie wyobrażone w terrakottach tanagrejskich, są siostrami tych muz tespijskich; wdzięczne typy Praxytelesesa są tu poniekąd spopularyzowane i zastósowane do gustu beockiego. Pauzaniusz (I, 2, 4) opisuje na drodze do Kerameikosu świątynię wraz z statuetami z terrakotty, przedstawiającymi Amfiktyona, który podejmuje bogów między, nimi Dyonizosa. M. Mayer stara się udowodnić, że prawdopodobnie należy sobie powyższą scenę przedstawić nie jako grupę, złożoną z figur okrągłych, ale jako płaskorzeźbę podobnej kompozycji, jak znany reliew, wyobrażający odwieziny Dyonizosa i jego orszaku u Ikariosa. (por. Archäol. Studien, H. Brunn dargebracht (1893) str. 61). Amfiktyon delficki dopiero z biegiem czasu został wcielony do szeregu królów attyckich i zastąpił Ikariosa włóścianina staroattyckiego, właściciela winnicy. Za tę identyfikacją przemawia także ta okoliczność, że w pobliżu przybytku Amfiktyona znajdowała się monumentalna maska Dyonizosa, tak zwany Akrotos, którą należy uważać za szczątek prastarej personifi-

kacyi Dyonizosa pod postacią słupa, przebranego w szaty i pokrytego maską.

E. Pernice. Grabmäler aus Athen, str. 271—276. W r. 1892 znaleziono w Atenach w pobliżu bramy itońskiej oprócz kilku inskrypcyi nagrobek wierszowany aktora Stratoną (*Μεγαλδραίων ἐπέων δαδὰ ἤκοντα*) wraz z dedykacją, poświęconą mu przez kolegów, *καμφοδοὶ περὶ δίδουεῖναι* w II-gim w. prz. Chr. Na uwagę zasługują dwa nieznanne dotychczas wyrazy (*τίξις* = środki sztuczne i *ἀσπίσθρων* = *ἀσπίνοος*) i znak kropkowania (Υ leżące), którego dotychczas nie znaleźliśmy.

O. Kern. Heoenopfer aus Magnesia am Maiandros (z 1 ryciną w tekście), str. 277 nst. Na płaskorzeźbie ołtarza, znalezionej w pobliżu Magnezji nad Meandrem jest przedstawiona w zwykły sposób scena ofiarna z tą jedną różnicą, że zwierzęciem ofiarnym zamiast wołu zwyczajnego jest zebu, podobnie jak na reliefie z Termessos (Lanckoroński, miasta Pamfilii i Pizydyi, tom II).—W rubryce: Litteratur, str. 278 — 280 zasługuje na wzmiankę, iż Zekides wbrew opinii dotychczasowej, która umieszcza Dymae w Kato-Achai, przyjmuje w temże miejscu starożytnę *Πειραι*. Kilka napisów, zebranych tamże, są wyłącznie treści sepulkralnej.

E. Pernice. Über die Schiffsbilder auf den Dipylovasen, str. 285 — 306. — Tukidydes poucza nas, że pierwsze wojenne zostały zbudowane około 704 r. a. Chr. Otóż ponieważ okręty wojenne figurują już na wazach Dypylonu, Kroker i inni upatrywali w tej dacie terminus post quem dla fabrykacyi pomienionych waz. Tymczasem Pernice udowadnia, że okręty na wazach Dypylonu są dieremami i że nic nas nie upoważnia do wniosku, iż postępy w marynarce wojennej zostały wszędzie w tym samym czasie wprowadzone w życie; zdaniem jego należy więc zaniechać próby datowania waz na podstawie dotychczasowych przesłanek. Artykuł zawiera nadto katalog naukowy okrętów, przedstawionych na wazach Dypylonu i polemikę w wielu szczegółach przeciw Assmannowi.

F. Hiller von Gaertringen. Moderne und antike Ortsnamen auf Rhodos, str. 307—318. Porównanie nowożytnych nazw z domniemanymi starożytnymi, które nam są znane z geografów starożytnych, a przedewszystkiem z napisów. Artykuł ważny dla topografii w. Rodos.

R Löper. Die Trittyen und Deme Attikas, str. 319—433, z tabl. XII. *Ἀθηναίων πολιτεία* (XXI) poucza nas, że Kleistenes podzielił Attykę na 30 okręgów, dziesięć miejskich, dziesięć pobrzeżnych, dziesięć wewnętrznych; trzy okręgi albo trittye, po jednej z każdej klasy, stanowiły jedną filę czyli jeden trybus. Stąd wynika, że demy każdej fili tworzyły jedną grupę geograficzną; wniosek ten powoduje znaczne zmiany na karcie Attyki, jaka dotychczas obowiązywała. Niezależnie od Milchhoefera, który rozpoczął podobną pracę w Abhandl. der Berliner Akad. der Wissenschaft. 1892, przyszedł Loeper (Rosyanin) do rozpoznania związku topograficznego demów każdej fili i podjął jeszcze raz tę kwestyę w długim i poważnem studyum, którego wyniki uwidocznia karta geograficzna (tabl. XII). Spis nazwisk demów wraz z odsełaczami do stron. na których o nich mowa, ula-

twia zorientowanie się nawet tym, którzy nie mają czasu czytać całości.

P. Wolters. Lekythen aus Athen, str. 434—439, z tabl. XIII. Lekytos, odkryty w pobliżu instytutu niemieckiego w Atenach, przedstawia Azyatę siedzącego na sposób damski na wielbłądzie baktryjskim, tuż obok napis *καλὸς Μίλων*. Pod względem przedmiotu najbliższe pokrewieństwo okazuje waza z zbioru Durand (Saglio I, str. 599), która jeszcze nie jest wytłomaczona w sposób zadowalniający. Niektórzy myśleli o tryumfie Sardanapala.

W. D. Die Ausgrabungen an der Enneakrunos, str. 439—451, zobacz wyżej.

V.

Römische Mittheilungen 1892.

A. Mau. Scavi di Pompei, str. 1—25, z tabl. I. Wykopaliska, prowadzone w r. 1891 w Pompei, a uwidocznione na karcie (tabl. I.), wydobły na jaw wiele domów prywatnych, których dekoracje, tudzież przedmioty i napisy w nich znalezione, nie budzą większego zajęcia.

F. Marx. Il cosidetto Akrotos nella casa del Fauno, str. 26—31, z 1 ryciną w tekście. — Roztrzasa znaną mozaikę pompejańską, dziś w muzeum neapolitańskim, która przedstawia chłopięcego Dionizosa, t. z Akrotos z puharem w ręku, siedzącego na lwie.

E. Petersen. Aphrodite, str. 32—87, z tabl. II. i wielu rycinami w tekście. W r. 1887 znaleziono w Rzymie na gruncie dawnej willi Ludovisi (dziś palazzo Buoncompagni) trzy płaskorzeźby w przepięknym stylu, które z początku uważano za dzieła archaistycznej sztuki. Największa z nich, umieszczona widocznie w pośrodku między dwiema innymi, przedstawia narodzenie Afrodyty w myśl słów Hymnu VI-go: *τὴν δὲ χρυσάμυκτες Ὠραὶ δέξαντ' ἀσπασίως περὶ δ' ἕμβροτα εἶματα ἔσαν.*

Petersen w dłuższym wywodzie poświęconym konstrukcyi sprzętów starożytnych wykazuje, że płyty te stanowiły trzy strony tronu, na którym siedziała Afrodyte, wyrzeźbiona w stylu dojrzałego archaizmu, który nowoczesna nauka zwykła przypisywać Kalamisowi (ok. r. 470 a. Chr.). Zgodnie z Benndorfem sądzi Petersen, że kolosalna głowa Afrodyty, znajdująca się w willi Ludovisi (Mon. d. Inst. X. 1) należy właśnie do tej statuy. Dwie figury płaskorzeźbione po prawej i lewej ścianie tronu — kobieta naga, grająca na flecie i kobieta poważnie ubrana, siedząca przed kadzielnicą — przedstawiają dwa przeciwieństwa, kurtyzanę i narzeczoną czyli Afrodytę *πάνδημος* i Afrodytę *οὐρανία*. Były tu zatem taki sam kontrast uwydatniony, jak w słynnym Ty-cyanowskim obrazie *Amor sacro e profano*. W dalszym ciągu tego pełnego treści, choć w formie nieco ciężkiego studyum, uzasadnia Petersen bardzo prawdopodobny wniosek, że mamy tu do czynienia z szczerkami wielkiego posągu akrolitowego Afrodyty, wzniesionego

pierwotnie w Eryxie („Erycina ridens, quam Jocus circumvolat et Cupido“), następnie przeniesionego do Rzymu do świątyni Wenery przy porta Collina, w pobliżu której znaleziono płaskorzeźby (cf. Ovid. *Fast.* 4,871: *prope Collinam templum venerabile portam*).

L. Bloch. *Eine Athletenstatue der Uffiziengallerie*, z tabl. III. i kilku rycinami w tekście. Traktat o studyach atletów, wylewających oliwę z alabastronu, trzymanego w prawej ręce, do dłoni lewej ręki (ten typ n. p. w *Claraca Musée des sculptures*, tabl. 270, nr. 2166). Tym motywem tłómaczy ruch i postawę fałszywie w nowszych czasach uzupełnionego posągu atlety w Ufficych florenckich. Po dłuższej analizie stylistycznej tegoż posągu uznaje Bloch oryginał jego za dzieło sztuki attyckiej z brązu z epoki przed Hermesem Praxytelesa a po atlecie monachijskim, przypisywanym Myronowi, zatem z okresu i kierunku rzeźbiarza Kefizodota, ojca Praxytelesa.

E. Petersen. *La Medusa Ludovisi*, z 1 ryciną w tekście. W przeciwieństwie do Helbiga udowadnia Petersen, że Eumenida Ludovisi zwana Meduzą, nigdy nie była dziełem samoistnem, pojętem jako medalion, lecz że jest fragmentem większego reliefu który przedstawiał Eumenidy uspięne w podobnej postawie, jak je widzujemy na sarkofagach tuż obok Orestesa, szukającego w świątyni schronienia. *Str.* 108—112 protokoły posiedzeń.

A. Mau. *Osservazioni sull'edifizio di Eumachia in Pompei*, str. 112—144, zajmuje się szczegółową rekonstrukcją znanego budynku, wzniesionego przez Eumachię w Pompei.

Enrico Dressel. *Le Lucerne della collezione Passeri nel museo di Pesaro*, str. 144—157. Jest to naukowy katalog lamp, należących do muzeum w Pesaro, wraz z podaniem wszelkich napisów i marek fabrycznych, które na nich się znajdują — praca przygotowawcza do XV tomu *Corpus Inscr. latinarum*, który obejmie całe t. z. *instrumentum* miasta Rzymu.

J. Führer. *Zur Geschichte des Elagabaliums und der Athena Parthenos des Pheidias*, str. 158—165. Autor zwraca uwagę na nieznaną ustęp z *passio* S. Philippi *episcopi Heracleensis et sociorum mm.* (*Act. SS. Boll.* do 22 października. IX. p. 545 nst.) i stara się udowodnić z jego pomocą, że posąg Ateny Parthenos, wykonany ze złota i kości słoniowej przez Fidyasza, padł ofiarą pożaru. Nie jest to może prawdą, ale takie przynajmniej było zdanie autora wspomnianej *Passio*, który rozporządzał książkami, jakich my nie mamy. Pożar, o którym mowa, nastąpił między 429 a 485 po Chr., ponieważ Proklus widział jeszcze statwę r. 429, nie było zaś jej w czasie, kiedy Marinos pisał (*Μαρίνον Πρόκλος*, ed. Boissonade p. 24).

M. Meyer. *La cosiddetta statuetta di Kronos a Firenze*, str. 167—8. Statuetka przedstawia właściwie Plutona.

A. Mau. *Bibliografia Pompeiana*, str. 168—173: ocena wszelkich publikacji, odnoszących się do Pompei, które pojawiły się w ostatnich pięciu latach.

E. Petersen. *Funde*, str. 173—197: opis odkryć archeologicznych, dokonanych w r. 1891 w Sycylii (Megarze, Syrakuzach, Geli,

‘Selinuncie), Ankonie, Rzymie, San Bernardo — ogółem bez większego znaczenia.

P. Bieńkowski. L. Cornelius Pusio, str. 197—204, z tabl. VI. Podczas przebudowy pałacu Campanara w Rzymie znaleziono r. 1891 szczątki posagu brązowego nadnaturalnej wielkości, niestety w bardzo złym stanie. Stosunkowo najlepiej zachowała się głowa. Niedaleko od niej znaleziono tablicę brązową z napisem, z którego wynika, że statua ta została wzniesiona L. Corneliusowi Pusio, legatowi XVI. legionu przez centuryona tegoż legionu M. Vibriusa Marcellusa. Cornelius Pusio był dotychczas nieznaną osobistością Legion XVI-ty zaś należał do tych, które zostały w r. 5 po Chr. uformowane z powodu wojen przeciw Germanom. Ponieważ legion XIV nie nosi jeszcze w tym napisie przydomka Martia Victrix, który otrzymał r 61 po Chr. — z tego wynika, że napis, a więc i posąg został wzniesiony w latach 5—61 po Chr.; wtedy to także Pusio był komendantem legionu, operującego w Germanii. Portret jego, jako dający się ściśle pod względem chronologicznym oznaczyć, ma niepoślednie znaczenie dla historii portretu rzymskiego.

H. Graeven. Enstellte Konsulardiptychen, str. 204—221, z 1 ryciną w tekście. Starożytne dyptychy chrystyanizowano sztucznie w pierwszych wiekach średnich. Dłuto cyzelera robiło z konsula Dawida, biskupa i t. p.; pogański napis wydrapywano. Tak odnowiony dyptych nadawał się doskonale na prezent dla duchownego albo od duchownego. Graeven omawia kilka egzemplarzy tego rodzaju znanych i nieznanach, jeden z nich reprodukuje na str. 207.

A. Gercke. Ein Krebsfang, str. 222. Waza neapolitańska, reprodukowana u Welckera Ant. Denkm. III. tabl. 30, 1, nie przedstawia śmierci Odysseja, jak dotychczas sądzono, lecz scenę z życia rybackiego, mianowicie połów raków.

M. Bencker. Ciste mit Perseusdarstellung, str. 223 — 227. Obraz ryty na tej skrzynce brązowej, znajdującej się w posiadaniu antykwarza Borghi w Rzymie, a odrysowany na str. 224—225, przedstawia z jednej strony bakchiczną scenę, z drugiej znaną przygodę Perzeusza z Meduzą: Meduza upada umierająca, Perzeusz ścigany przez jej siostrę ucieka z głową Meduzy ku stojącemu po prawej stronie Hermesowi.

A. Mau. Ritratti di Livia e di Agrippina minore, str. 228—238, z kilku rycinami w tekście. Głowa z marmuru w Neapolu nr. 6045, dawniej Agrippiną starszą nazywana, jest portretem Livii. Portretami młodszej Agrippiny są głowy w Neapolu nr. 6190 i w zbiorze Jacobsena w Ny-karlsberg pod Kopenhagą, natomiast nie jest jej portretem głowa w lateraneńskim muzeum, wzmiankowana w Bernoulli’ego Röm. Ikonographie II, 1 str. 373. Mau porównywa zresztą neapolitański bust Agrippiny, który przedstawia cesarżową w kwiecie wieku, z bustem kopenhagskim, który ją wyobraża jako starą kobietę z smutną i podejrzliwą miną.

E. Petersen. L’arco di Traiano a Benevento, str. 239—264. Dokładny opis i objaśnienie rzeźb, znajdujących się na łuku tryumfal-

nym w Benewencie, wzniesionym r. 114 po Chr. na cześć Trajana z powodu odnowienia via Appia Szczodre rzeźby, pokrywające ten łuk, który jest niemal wierną kopią łuku Tytusa w Rzymie, odnoszą się po większej części do wypraw Trajana przeciw Decebalusowi dakiemu, stanowią zatem ważne uzupełnienie do płaskorzeźb kolumny Trajana w Rzymie.

Ch. Hülsen. Topographischer Jahresbericht, str. 265—331, z wielu rycinami. Hülsen rozbiera wszystkie odkrycia i pisma z r. 1891, odnoszące się do topografii Rzymu. Jest to wzór naukowego sprawozdania, zwiezłego, krytycznego, objaśnionego mnóstwem planów, przekrojów i rycin.

E. Petersen. Funde str. 332—338. Są to po większej części rekapitulacye, zaczerpnięte z kroniki wykopalisk, wydawanej przez rząd włoski p. t. Notizie degli scavi. Same wykopaliska nie przyniosły nic ważnego.

Str. 339 protokoły z posiedzeń, zawierające zazwyczaj same tytuły wykładów.

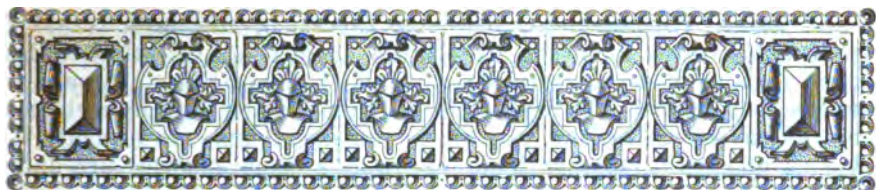
Już z tego przeglądu można powziąć wyobrażenie, jak obfitą czynność rozwija niemiecki instytut archeologiczny na wszystkich polach studyów klasycznych. Wobec niezwykłych odkryć, jakie niemal z rokiem każdym przynosi Hellada, wobec niebywałego zainteresowania się przeszłością Grecyi, której geniusz występuje w coraz żywszem świetle, wobec rozpaczliwych stosunków materialnych zjednoczonych Włoch, które nie pozwalają przedsięwziąć żadnych poważniejszych wykopalisk, wreszcie wobec ambicyi naukowej Włochów, którzy nawet kosztem nauki chcą się wyzwolić z pod opieki i protekcji Niemców, gdy tymczasem Nowogrecy chętnie uznają się za małoletnich i uczą się od starszych narodów — wobec tych stosunków nic dziwnego, że punkt ciężkości badań archeologicznych przesunął się do pewnego stopnia na wschód: instytut rzymski stracił dawny swój blask, a oddział ateński stanął na pierwszym planie. Ten stosunek odbija się w zawartości czasopism. Rzymskie komunikaty są staranniej redagowane, ateńskie zaś mają o wiele różnorodniejszą i więcej zajmującą osnovę. W roczniku berlińskim stapiają się greckie i rzymskie studia; jest to dzisiaj niewątpliwie najpierwszy organ archeologiczny, przewyższający francuskie i angielskie czasopisma nieporównaną organizacją pracy i udatnością reprodukcji. Wartość poszczególnych studyów jest wprawdzie rozmaita a przedsięwzięcia i dociekania naukowe dotyczą częstokroć szczegółów na pozór nieznaczących lub odległych. Mimo to przynależą, że instytut niemiecki — złożony z trzech oddziałów, posiadający pięć organów i ogłaszający mnóstwo wydawnictw zbiorowych lub okolicznościowych — jest dzisiaj tym Herkulesem, na którego barkach spoczywa głównie firmament archeologii klasycznej. Nauka zaś archeologii przenika do tego stopnia wszystkie inne dyscypliny starożytne, że nie może być dobrym filologiem, kto nie zna bodaj w głównych zarysach sztuki klasycznej i epigrafiki. Hasło rzucone niegdyś przez Burnoufa: Il n'y a pas de philologie sans philosophie et sans histoire — dzisiaj w powyższym sensie uzupełnić należy. Wskutek tego instytut

niemiecki, lubo zorganizowany w duchu panujących obecnie prądów, samą powagą swoich zasług i rozległością wpływu ma po dziś dzień znaczenie nie tylko narodowe i teoretyczne, lecz także aktualne i ogólnoludzkie.

Kraków.

Piotr Bienkowski.

O życiu i pracach Zygmunta Węclewskiego.

„Niema wątplenia, że w gronie przezacnych studyów idealnych jedno z pierwszych miejsc zajmują nauki około klasycznej starożytności, że też im przeważnie należy się imię umiejętności humanitarnych, humanizujących. — A należy się wdzięczność i uwielbienie szanownym pracownikom, którzy się tym umiejętnościom oddali wierną służbą, a służbą tem zacniejszą, iż się najczęściej staje jakoby twarzym zakonem, wymagającym poświęcenia siebie i wyrzeczenia się korzyści światowych, tak dla tłumu ponętnych.“ Piękne te słowa Kremiera mimowoli przychoǳą mi na myśl, ilekroć wspomnieniami memi sięgnę do czasów uniwersyteckich i przywiǳę na pamięć szlachetną, typową postać polskiego filologa, któremu potomność za pracę usilną dla polskiej nauki i oświaty do szczerej wdzięczności jest obowiązana. Dług wdzięczności spłacić należało nam zwłaszcza, członkom tego młodego towarzystwa, między którymi wielu jest takich, co z prac jego korzystali na ławie szkolnej, co słuchając potem żywego jego słowa czerpali z wykładów jego zachęte do pracy naukowej i wychowawczej. Wyrazem szczerego pietyzmu niech też będzie szkic niniejszy, którego zadaniem jest, na podstawie zapisków i papierów rodzinnych przypomnieć wielbicielom talentu i pracy ś. p. Zygmunta Węclewskiego postać tę szlachetną, godną stanąć w rzęǳie zasłużonych w Narodzie.

I.

Urodził się Zygmunt Węclewski 1. maja 1824 r. w Międzyrzeczu, w starożytnem mieście polkiem na pograniczu Brandenburgii. Ojciec Zygmunta, Sylwester, był sekretarzem sąǳu obwodowego i tłumaczem sąǳowym, najpierw w Międzyrzeczu, potem w Poznaniu. Był to człowiek staroświeckiej cnoty, powagi i surowości, który pod uniformem urzędnika pruskiego zachował serce bijące gorąco dla spraw Ojczyzny.

Matka Węclewskiego, Tekla z Zakęskich, niewiasta rzadkich przymiotów serca i umysłu, szczęśliwie umiała łączyć zalety dobrej żony i matki z obowiązkami dobrej Polki i obywatelki. „Bywała we wszystkich domach sfer wyższych, bo panie wyżej stojące czyto stanowiskiem swych mężów, czy rodem lub majątkiem, nie uważały sobie za uciążenie lub poniżenie obcować z żoną małego urzędnika. Dom własny przytem umiała przyozdabiać nie tylko wyrobami pilnych rąk swoich, ale prawie z niczego umiejąc wszystko stworzyć. Tak nieznanym kosztem ubierała siebie samą i dzieci, że aż miło było patrzeć znajomym na tę skrzętną i zaradną niewiastę.”

W tej cichej atmosferze, pełnej patryarchalnej prostoty i niczem niezamąconego szczęścia rodzinnego wychowywał się młody Zygmunt. Rodzice przeniósłszy się z Międzyrzecza do Poznania oddali go do katolickiej szkoły miejskiej, w której rektorem był Reydt, uczyli zaś: Liszkowski, Moczyński, Cichowicz i Jakubowski. Ten ostatni odegrał w życiu Zygmunta rolę Orbiliusa, zwanego *Plagosus*. Razu pewnego z blahej przyczyny uniósłszy się gniewem gwałtownym, tak niemiłosiernie obił chłopca laską, że ten ze strachu i bólu dostawszy na miejscu febry, zaledwie przywłókł się do domu. Niefortunny wychowawca, pan Kalasanty Jakubowski, miał być zresztą wcale poczciwym człowiekiem i śmiesznym wierszokletą, który tworzy swego ducha własnym wydawał nakładem.

W kilka tygodni po tym wypadku oddali rodzice Zygmunta do ówczesnego polskiego gimnazjum Ś. Maryi Magdaleny. I tu nie poszło wszystko gładko, tym jednak razem już nie bez winy samego ucznia. Sexta i Quinta nie nastęrczyły żadnych trudności, ale już w Quarcie począł stygnąć zapal do nauki, wzrastała natomiast chęć do zabaw i figlów z rówieśnikami. Nastąpiły zwykle w takich razach upomnienia i strofowania rodziców, płacze i obietnice poprawy ze strony malca. Słaba wola nie sprostała najlepszym postanowieniom; uspiąca chwilowo ochota do płatania złych figlów wracała z elementarną uporczywością, dopóki nie sprowadziła niemiłej dla ucznia i rodziców katastrofy. Chłopca wydalono ze szkoły za psotę, wyrządzoną nauczycielowi języka niemieckiego, Rodowiczowi, Niemcowi mimo polskiego nazwiska.

Zmartwiony ojciec w przekonaniu, że syn zupełnie do nauk stracił ochotę, zaprowadził go do jakiegoś majstra ślusarskiego na wrocławską ulicę. Lecz już po kilku godzinach malec uciekł z warsztatu, z wielkim placzem wróciwszy do domu upadł ojcu do nóg, zaklinając go, by go oddał do innego gimnazjum i przyrzekając, że od tam żadnej na niego nie usłyszy skargi. Przyrzeczenia tego Zygmunt święcie dotrzymał: od chwili wstąpienia do gimnazjum fryderykowskiego jakby nowy duch wstąpił w młodego chłopca, wzorowym stał się uczniem i przez cały czas pobytu w gimnazjum celował przed innymi pilnością, regularnie postępował z klasy do klasy, był zawsze pierwszym, co rok odbierał nagrodę za dobre postępy w naukach i wzorowe obyczaje.

Gorliwość jego w zadośćczynieniu obowiązkom szkolnym była odtąd przedmiotem podziwu dla wszystkich: chciał nią widocznie wynagrodzić rodzicom dawniej sprawiane przykrości. W szczupłym mieszkaniu rodziców nie znajdując tego spokoju, jakiego wymagały jego studia, przekraczające odtąd o wiele zakres gimnazyjalnych, oraz przekonawszy się że długiem w noc przesiadywaniem i zbyt rychłem do pracy wstawaniem pozbawia rodziców potrzebnego im wypoczynku, obraca własny, ciężko lekcyami zapracowany grosz, na wynajęcie osobnej ciupki na poddaszu w tym samym domu. Stancijkę tę uważał za sanctuarium, rzadko kogo obcego do niej wpuszczając. Na półkach rozmieścił książki, a przy stoliku stojącym przed niemi całymi dniami i nocami siadywał, czytając lub pisząc. Jak anachoreta jaki chronił się towarzystwa ludzkiego, któreby go oderwać mogło od nauk, odtąd całym sercem umiłowanych. Na wykształcenie jego filologiczne wpłynęli profesorowie: Schönborn, Ziegler i dyrektor Wendt. Języka, literatury i dziejów ojczystych uczyli w gimnazyum Józef Łukaszewicz i Libelt; dwom tym mężom w pierwszym rządzie zawdzięczał Zygmunt głębokie wiadomości w tych przedmiotach i zapał dla nich, jaki go oźwiał do końca życia. Obok prac szkolnych znalazł jeszcze dość czasu, aby się kształcić w muzyce, której udzielał mu organista katedralny, Dembiński. W grze na fortepianie praktycznej doprowadził do znacznej biegłości, a i w teoryi muzyki znaczne uczynił postępy, czego dowodem były wcale udatne kompozycye, w swoim czasie publikowane.

Ostatecznym rezultatem tej wytężonej pracy było chlubne pod każdym względem ukończenie szkół. Świadectwo dojrzałości, wystawione widocznie przez komisję bardzo wymagającą, określa zalety młodego Węclewskiego w wymownych słowach: „Zuverlässigkeit des Charakters“ — czytamy tam — „empfahl ihn seinen Lehrern und Mitschülern. Auf seine wissenschaftliche Ausbildung hat er, von guten Anlagen unterstützt, einen beharrlichen und planmässigen Fleiss verwendet und mit nie vermisster Pünktlichkeit und Ordnungsliebe in allen seinen Leistungen als Schüler den Anforderungen der Schule entsprochen.“

Na wiosnę r. 1845. udał się Zygmunt do Wrocławia na uniwersytet z zamiarem poświęcenia się tam studjom filologicznym. Rok 1845. jak i następny 1846 nie sprzyjał życiu naukowemu między polską młodzieżą akademicką. Emigracya przygotowywała powstanie, emisaryusze uwijali się między młodzieżą, a unikając oczu policyi, przevažnie po stancjach studentów uniwersytetu przesiadywali, odbywając swe posiedzenia; przez ręce młodzieży szły listy i przesyłki całych stosów książek i broszur. Chociaż mieszkanie Zygmunta było jedną z głównych kwater ówczesnego ruchu, chociaż i on sam tracił dużo czasu na tej usłudze patriotycznej, to jednak zajęcia te nie odwozły go zbyt od pracy naukowej. Czas stracony na robotach tajemnych starał się wynagrodzić pracą nocną i regularnie prawie do świtu przesiadywał nad swymi foliałami, senność nocną odpędzając kawą. Nieustannie ślęczenie przy stoliku i trzeźwienie się silnym nar-

kotykiem rozdrażniły jego system nerwowy i stały się źródłem późniejszych chorób i długiego leczenia się.

Pod względem naukowym wynik tej pracy był bardzo pomyślny. Już bowiem 27. października r. 1848 złożył z bardzo dobrym skutkiem egzamin nauczycielski przed komisją wrocławską i otrzymał *facultas docendi* we wszystkich klasach języków łacińskiego, greckiego i francuskiego. Świadectwo z tego egzaminu poświadcza z naciskiem wielkie odczytanie kandydata w zakresie języka i literatury greckiej i łacińskiej, podnosi gruntową znajomość języka i literatury francuskiej, z uznaniem zaznacza bystrość i gruntowność, jakiej dowody złożył Węclewski w pracach swych piśmiennych. Słabą stroną świadectwa stanowi nota z t. zw. lekcyi próbnej, którą jako charakterystyczną i dla pedagogów ciekawą tu przytaczamy: „In der Probevorlesung über Horatii Carm III, 30. in der Ober-Prima des hiesigen königlichen katholischen Gymnasiums, seinem ersten Lehrversuche, zeigte er vom ersten Anfange bis zu Ende grosse Schüchternheit, welche ebenso wie der Umstand, dass er als Pole oft den passenden deutschen Ausdruck nicht finden konnte, einen guten Ausfall der Lection wesentlich beeinträchtigte, so dass sie in formeller Hinsicht für nicht genügend betrachtet wurde. Demohnerachtet glauben wir, dass der Candidat bei seinen sonstigen, hier nach Verdienst erwogenen Kenntnissen... sich sehr bald zu einem recht brauchbaren Lehrer ausbilden dürfte.“

Zawód nauczycielski rozpoczął Węclewski w gimnazjum św. Maryi Magdaleny w Poznaniu, w jesieni r. 1848, i odrazu pozyskał szacunek kolegów i miłość uczniów. Poznano się rychło na jego gruntownych wiadomościach, na prawości i zacności charakteru i oceniać go poczęto wedle zasługi. Postępowanie jego z uczniami nacechowane było uprzejmością i ujmującą dobrocią, z lubością badał ich charaktery, słabostki uwzględniał i zarządzał potrzebom i brakom. W poznańskim gimnazjum pracował Węclewski do r. 1863. Kilka rozpraw programowych, ułożenie słownika łacińsko-polskiego do użytku gimnazjów, tłumaczenie kilku dramatów greckich i bajek Babryosa były owocem pracy jego literackiej w tym okresie. Prace te zwróciły uwagę na niego władzy naukowej Królestwa Polskiego, kiedy przy otwarciu Szkoły Głównej w Warszawie zaczęto się starać o pozyskanie zdolnych profesorów do nowego zakładu. Rozpoczęto więc z nim układy i przyznano mu oprócz stałej pensyi profesora zwyczajnego i kilku drobniejszych dochodów prawo do emerytury z wliczeniem 14-stu lat służby w państwie pruskiem.

Ojciec i przyjaciele nie radzili mu przyjmować tej służby, wskazując na nietrwałość stosunków w Królestwie Polskiem. Węclewski jednak pragnąc dla swej pracy szerszy zyskać zakres, nie usłuchał tych rad życzliwych i przyjął nominację na zwyczajnego profesora filologii klasycznej w Szkole Głównej warszawskiej. W tym też czasie uzyskał w Halli tytuł doktora filozofii na podstawie rygorozum i rozprawy p. t. „De Sophoclis Oedipo rege.“ Wkrótce potem udał się do Warszawy i rozpoczął nowy zawód, który obok sławy i zaszczytu miał mu po kilku latach stać się źródłem wielu przykości i rozczarowań.

Kiedy bowiem 1. sierpnia r. 1869 przemieniono Szkołę Główną warszawską na „Uniwersytet cesarski“ z charakterem wyłącznie rosyjskim, usunięto z posad wielu dotychczasowych profesorów. Do rzędu tych należał Węclewski, choć urzędowe świadectwa przyznają mu zapadło do badań naukowych, niezwykły dar nauczania i nieposzlakowaną czystość charakteru.

Zawiedziony w nadziejach, przy braku majątku prywatnego, z liczną rodziną, widząc się blizkim niedostatku, jał się niewdzięcznej, żmudnej pracy literackiej. Zaczął pisywać rozprawy naukowe i literackie, umieszczając je w miesięcznikach i poważniejszych dziennikach, układał i drukował słownik grecki i przygotowywał drugie wydanie łacińskiego. Wszelako dochody z tych prac, choć wymagających wielkiego nakładu czasu i trudów, były bardzo szczupłe i nie wystarczały nawet na skromne utrzymanie rodziny. Wydawcy i drukarze wyzyskiwali go w niemożliwy sposób: dość powiedzieć, że za drugie wydanie słownika łacińskiego, o połowę zwiększone, dano mu zaledwie 150 rubli i — 50 egzemplarzy słownika, które bezpłatnie między ubo, gich uczniów rozdzielili. Jeżeli do tego dodamy, że wydawcy dyktowali autorowi, ile arkuszy ma liczyć słownik, że w ciągu druku zniewałali go do czynienia zmian i skróceń, ujmę przynoszących dziełuto będziemy mieli słabe wyobrażenie o smutnych przejściach Węclewskiego w latach 1869—1872.

Trudne swe ze wszech miar położenie opisuje Zygmunt w listach do brata Stanisława, którego zapiskom większą część tych szczegółów zawdzięczamy. „Więc siedzę w domu“ — pisze w liście z d. 13. czerwca 1872 — „bo ja muszę siedzieć, chcąc coś zarobić. Śmiech mnie pusty bierze, gdy mówię o zarobku. Oto przed 6. tygodniami oddałem do tych pism rozprawę — żadna jeszcze nie wydrukowana. Układałem się z redaktorami, ale, póki patrzy na cię, obiecuje wszystko, za plecami o wszystkim zapomina i nie dotrzymuje słowa. Już zacząłem nowe układać rozprawy, kiedym nareszcie po dwóch latach odebrał manuskrypt gramatyki łacińskiej ze Lwowa z krytyką obszerną.“ W dalszym ciągu listu pisze Zygmunt W. bratu swemu o tejsze gramatyce i o jej przerobieniu w myśl życzenia Rady szkolnej. Pracy tej jednak nie dokonał.

Mimo ciągłych zawodów i niepowodzeń, mimo pracy wyczerpującej go umysłowo i fizycznie opierał się Węclewski mężnie ostatecznemu zwątpieniu. Religia, przywiązanie do rodziny i niezwykły hart duszy były mu silnym bodźcem do wytrwania w pracy, broniły od zniechęcenia i rozpacz. Nadeszła wreszcie chwila wyzwolenia: nad wszelkie spodziewanie otrzymał w grudniu r. 1872 wiadomość ze Lwowa, że 27 października tegoż roku Cesarz austriacki podpisał dekret, mianujący go zwyczajnym profesorem filologii klasycznej w uniwersytecie lwowskim. Stało się to zupełnie wbrew wszelkim oczekiwaniom jego i przyjaciół mu życzliwych. Od dłuższego już bowiem czasu, przez cztery prawie lata, łudzono go nadziejami pozyskania profesury w Galicji, najprzód w Krakowie, później we Lwowie. Przez cały ten czas odbierał najsprzeczniejsze w tej sprawie wiado-

mości, choć właściwie nikt z wpływowych osobistości w Galicyi nie wiedział, jaki sprawa obrót weźmie. Dochodziły go z różnych stron wieści, że ktoś pokątnie przeciw niemu działa, że w zamiarze szkolenia mu nie wahano się wysłać przestrożę do Wiednia, by człowiekowi zagranicznemu i politycznie skompromitowanemu nie powierzano stanowiska, którego mógłby nadużyć na szkodę Austrii. Denuncyant, nawiasem powiedziawszy Polak, podszyl się pod płaszczyk rzekomego patryotyzmu austriackiego, w istocie zaś powodowany niską zawiścią i z obawy, aby tęższy nad niego uczoney nie zasiadł na należącej mu się katedrze, zamieniwszy osoby i czyny, którymi Kazimierz Węclewski, brat Zygmunta, słusznie mógł się szczycić, przedstawił je jako zbrodnie polityczne Zygmunta.

Mimo więc przeciwnstw, które zdawały się niemiłościwie znęcać nad człowiekiem niezwyklej pracy i zasługi, prawda wreszcie i sprawiedliwość zwyciężyły. Powołany do Lwowa, idąc za życzliwą radą prof. Małeckiego, Zygmunt Węclewski podążył tam już w grudniu r. 1872., i wygłosił 14. stycznia 1873 pierwszą prelekcję z katedry wszechnicy lwowskiej. Nastąpił odtąd dla niego najszcześniejszy okres w życiu. Mając już pewne, acz skromne dochody, starczące nie tylko na przyzwoite utrzymanie i wychowanie dzieci, lecz i na pewne wygody, wolnym będąc od rzemieślniczych prac, dla chleba tylko podejmowanych, swobodnie odtąd mógł dalszej uprawie swych studyów cały swój czas poświęcać¹⁾. Zapał jego do pracy podniecała szczerą ochotą uczącej się młodzieży akademickiej, która skazana dotąd na słuchanie pedantycznych wykładów obcych profesorów, z lubością słuchała gruntownych praktycznie ułożonych i w piękną niezwykle formę polską przybranych prelekcji nowego profesora. W seminariach i w życiu prywatnem umiał Węclewski z ojcowską życzliwością słuchaczów swoich zachęcić do pracy karcąc uganianie się za błyskotliwą, rzekomą uczonością, zalecając, studyum poważne, gruntowne, którego dewizą: „esse et videri.“ Sam zakosztowawszy twardego chleba nauczyciela gimnazjalnego, znał i oceniał potrzeby nasze, jak rzadko kto inny, a choć pozornie czasem zdawać się mogło, że się do stosunków tych odnosi zimno i obojętnie, to bystrzejszy obserwator odgadywał szybko, że ta zamknięta na pozór natura kryje w sobie prawdziwe zrozumienie dla pracy cichej i nierozgłośnych poświęceń. Płynęła stąd szczerą, ludzka wyrozumiałość dla zmarnowanych talentów lub wykolejonych egzystencji, trafiających się częściej może w naszym, niż w innych zawodach, wyrozumiałość godna zaiste humanisty-filologa. Na dowód prawdziwości tych słów

¹⁾ Tak więc spełniło się jedno z najgorętszych życzeń Zygmunta, które w swej łacińskiej autobiografii tak wyraża: „Nam ea vitae condicio mihi pulcherrima et hominis naturae accommodatissima esse videtur, quae litteris dedita, tranquilla et secunda, nec cladibus aut malis turbata praeterit; et eum felicissimum esse arbitror, qui, quantum in eo est ingenii, cum illo in eiusmodi studio versetur, unde aliquid commodi in eum ipsum, in patriam populaesque redundare possit“.

przytoczę wyjątek z listu, pisanego do brata Stanisława 9. października r. 1877. „Liczne egzamina kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych (czytamy tam) wiele zabrały mi czasu. Gdyby to tylko studenci po ukończeniu swych studiów akademickich składali przed komisją ad hoc wyznaczoną egzamin dla pozyskania świadectwa, iż się kwalifikują na gimnazjalnych nauczycieli, ale nieszczęsny zwyczaj przyjmowania dla braku miejsc etatowych na tymczasowych nauczycieli t. zw. suplentów nieegzaminowanych, od których rychlej czy później, czasem po kilku latach dopiero wymaga władza szkolna dostawienia owego świadectwa, przymnaża członkom komisji egzaminacyjnej pracy i wprawuje ich w najfatalniejsze częstokroć położenie.“ Do sprawy tej wraca często, mówiąc o niej zawsze z szczerem ubolewaniem, z chęcią gorącą zaradzenia złemu.

W związku z tem szczerem zajmowaniem się sprawami wychowania i nauczania zostaje działalność Węclewskiego w Radzie szkolnej krajowej jako delegata miasta Krakowa przez przeciąg lat trzech od r. 1874 do kwietnia r. 1877., obfita w pracę cichą a skuteczną, jak nie mniej udział w ankiecie zajmującej się reorganizacją planu lekcyjnego w maju r. 1879 i w komisji naukowej, istniejącej przy najwyższej naszej magistraturze szkolnej

Mnożyły się więc zaszczyty, a choć obowiązki z niemi połączone nie zawsze odpowiadały upodobaniom ś. p. Zygmunta, wypełniał je z niezwykłą sumiennością i ścisłością sobie właściwą. Tak n. p. wybrany rektorem na r. 1877/8 całą duszą oddaje się prozai cznym, ale pożytecznym sprawom ekonomicznym naszego uniwersytetu.

Zajęcia te nużące nie sprowadzały przerwy w pracy jego naukowej ani akademickiej. Przekłady tragików greckich postępowały zwolna, ale statecznie ku końcowi, w wykładach zaś codziennych znać było, jak zawsze doskonale przygotowany wstępuje na katedrę, że przedmiot, o którym mówi, zna wszechstronnie, że całą literaturę pomocniczą objął zmysłem krytycznym i w obręb badań swoich wcielił. Ilekroć wypadło mu z urzędu wystąpić publicznie, umiał słuchaczów swoich podbić nie tylko treścią swoich mów, ale wdziękiem słowa polskiego, przypominającego najświetniejsze czasy literatury naszej.

Wszelako te występy i te prace obracały się wyłącznie tylko w zakresie zajęć jego profesora, uczonego i wychowawcy, — o zajęciu stanowiska na szerszej arenie nie marzył nigdy Węclewski, do życia politycznego nie czuł nigdy pociągu. Gdy go więc r. 1877 przedwyborczy komitet jednogłośnie uchwalił zaprosić do kandydowania o krzesło poselskie w Radzie Państwa z miasta Lwowa, wymówił się stanowczo od tego zaszczytu. „Że Świetny Komitet“ — pisał w odpowiedzi poważnym wyborcom m. Lwowa — „zwrócił uwagę na mnie i uznał mnie za godnego zasiadania w Radzie Państwa w Wiedniu i zastępowania tam spraw stolicy kraju, już to samo dla mnie nader rzadkim, ale w największej części niezasłużonym jest zaszczytem.

Wezwaniu jednak tak zaszczytnemu jako człowiek sumienny w żaden sposób zadość uczynić nie mogę i nie powinienem. Nigdy nie zajmowałem się polityką, oddany całkowicie i wyłącznie zawodowi nauczycielskiemu, przekonany jestem, że jako profesor uniwersytetu potrafię nadto z większą korzyścią pracować dla dobra kraju, którego od niedawna dopiero mam zaszczyt być obywatelem, któremu więc cichą tylko pracą za gościnne przyjęcie hołd wdzięczności składać jest moim obowiązkiem“.

Cicha ta a skuteczna i w owoce obfita praca trwała jeszcze przez lat dziesięć. Zamaćało ją jednak wążle i z roku na rok psujące się zdrowie. Choroba wątroby, skutek dawnych zmartwień i przykrości, którą niegdyś zwycięzko zwalczała młodość, z nastaniem wieku podeszłego zaczęła przybierać coraz groźniejsze rozmiary. Pijał rokrocznie wodę marienbadzką, spędził kilka feryj w Zakopanem, aby górskim powietrzem pokrzepić nadwątłone siły, czuł się jednak mimo tych wszystkich usiłowań coraz słabszym. Następujący wypadek przyspieszył katastrofę. Na dzień 14 sierpnia 1887 przypadało całkowite zaćmienie słońca, zaraz po jego wschodzie. Pragnąc widzieć tak niezwykłe zjawisko, ś. p. Zygmunt obudziwszy się wyskoczył natychmiast z łóżka, okno odemknął i wychylił głowę. Nic nie zobaczył, bo dzień był dżdżysty, a niebo zasnuło gęsto chmurami. Powrócił tedy niebawem do łóżka, gdzie paraliżem tknięty w pół godziny potem życia dokonał. Pochowano go na cmentarzu Łyczakowskim. Śmierć jego serdecznym żalem napełniła serca kolegów, uczniów i całego społeczeństwa polskiego, dla którego uszlachetnienia i podniesienia cały swój cichy, pracowity żywot poświęcił. Nad grobem przemówili: imieniem Uniwersytetu lwowskiego prof. Œwikliński, imieniem uczniów autor niniejszego artykułu; mowę prof. Œwiklińskiego podały niebawem w dosłownem brzmieniu niektóre dzienniki, jak Gazeta Lwowska, Kuryer Poznański i inne.

II.

Spuszczona literacka i naukowa Zygmunta Węclewskiego przedstawia się bardzo obficie i da się podzielić na kilka kategorii. Są tam prace z zakresu filologii klasycznej, są prace słownikarsko-gramatyczne, przekłady poetów greckich i łacińskich, rozprawy z zakresu historii, literatury i oświaty polskiej, są wreszcie własne próby poetyckie, w łacińskim i polskim języku, jest w końcu grecki przekład jednego trenu i niedokończony grecki przekład „Odprawy posłów greckich“ Kochanowskiego. Do pierwszego oddziału należą rozprawy:

1. De rebus Epidauriorum — rozprawa umieszczona w programie gimnazjum św. Maryi Magdaleny w Poznaniu za r. 1853/4
2. De Sophoclis Oedipo Rege — diss. inaug., Halis Sax. 1863.
3. Historia literatury greckiej Warsz. 1867.

Znakomitą zasługę zdobył sobie Węclewski pracami słownikarskimi, mianowicie: ułożeniem słownika łacińsko-polskiego, który pojawił się, w pierwszym wydaniu w Poznaniu r. 1852, w drugim, znacznie rozszerzonym, w Krakowie r. 1862 i słownika grecko-polskiego, wydanego w Warszawie r. 1869.

Słowników łacińsko-polskich i grecko-polskich nie wiele wykazuje literatura nasza od początku XVII wieku począwszy. Wyborny choć przeładowany „thesaurus“ O. Knapskiego wystarczał przez 2 i pół wieku potrzebom uczących się i uczonych; sporządzane z niego wyciągi służyły jako podręczniki w szkołach jezuickich, pijarskich, a nawet w szkołach komisji edukacyjnej i w gimnazyum Czackiego. Michał Jurkowski, prof. języka greckiego w gimnazyum wołyńskim za zachętą Czackiego zabrał się do ułożenia języka grecko-polskiego i wydał tom I. do litery K, do str. 1175 i tom II. do str. 768. Wypadki z r. 1830 przerwały tę pożyteczną pracę. Tensam los spotkał przedsięwzięcie, gdy w r. 1862 za staraniem margrabi Wielopolskiego miał Zupański wydać drugą edycję tego dzieła, uzupełnioną przez Węclewskiego i Wannowskiego; dzieło całe miało objąć 160 ark. druku. Rok 1863 stanął tym razem na przeszkodzie podjętym usiłowaniom. Szkoły okręgu naukowego wileńskiego posługiwały się przez długi czas obszernym słownikiem Bobrowskiego. Bogate cytacje z klasycznych autorów łacińskich przy każdym wyrazie razem z przekładem polskim obok, podobały się bardzo i nauczycielom i uczniom, przyczem nie zwracano uwagi na nieścisłość wyrażań i liczne błędy rzeczowe i formalne. W r. 1831 wydał prof. Woelke słownik łacińsko-grecko-polski. Zjawiały się i specjalne słowniczki do poszczególnych autorów, ale układane niedołącznie i bez znajomości rzeczy. Wobec tych braków pojawienie się słowników Węclewskiego stanowiło prawdziwą epokę w dziejach nauczania filologii klasycznej w Polsce, zwłaszcza zaś w dzielnicy naszej, gdzie z nastaniem wykładów polskich w szkołach młodzież i nauczyciele z upragnieniem oczekiwali zjawienia się książki, napisanej przez gruntownego zawodowca z dokładnem zrozumieniem potrzeb nauczania. niesprawiedliwością byłoby, gdybyśmy dziś, po latach 25 chcieli przy ocenianiu słowników Węclewskiego stosować miarę dzisiejszych wymagań nauki i potrzeb szkoły. Dziś, kiedy grono pracowników poważnych na polu filologii klasycznej znacznie się zwiększyło, kiedy i pedagogia i dydaktyka nasza niewątpliwie uczyniły postępy, także i słowniki chcielibyśmy inaczej mieć ułożonymi. Ale w czasach, kiedy podręczniki Węclewskiego powstały, czyniły one zadość wymaganiom nauki i szkoły. Oto co o nich pisze kompetentny sędzia współczesny, prof. Brandowski: „Węclewski korzystał sumiennie z prac nowszych które się zajmują wyjaśnieniem morfologii, semasiologii i składni łacińskiej. Jak wyłuszczenie języka, tak i opracowanie rzeczy z zakresu życia rzymskiego zaleca się gruntownością, i widać, że autor w sądzie swym za najlepszemi szedł powagami. W krytyce stosuje się Węclewski do rezultatów, które oparte na porównaniu najlepszych

rękopisów, jakie dotąd wykryć zdołano, stały się sprawiedliwie podważoną terażniejszych wydań autorów". „Miał to Węclewski na pierwszym względzie, że, jak każda książka szkolna, tak i słownik powinien być wzorem poprawności polszczyzny. Wiedząc, że książka dla ucznia jest powagą, podaje wiernie, trafnie i z duchem naszego języka główne znaczenie wyrazów łacińskich i greckich. Łacinę, którą Niemcy — że tak powiem — ze stanowiska metafizycznego, często w zbyt umiejętnych, a więc nieco ciemnych oddają wyrazach, wyłożył Węclewski po polsku jasno i zrozumiale, bacząc na szczebel umysłowy uczniów, dla których słownik swój przeznaczył“.

O przekładach Węclewskiego więcej może mówiono, niż pisano. Ta też okoliczność jest powodem, dla którego przekłady te u ogółu nie znalazły tego uznania, na jakie w całej pełni zasługują. Jest to smutną właściwością naszą, że zbyt pochopnie ferujemy wyroki, potępiające częstokroć pracę lat wielu bez przytoczenia dowodów, bez zbadania dodatnich stron rzeczy ocenianej. Nie tu miejsce ani pora do rehabilitacji Węclewskiego jako tłumacza: mamy jednak niepłonną nadzieję, że w przyszłości niedalekiej znajdzie się ktoś, kto zajęwszy się monografią przekładów polskich z języków klasycznych, wyznaczy mu w tym dziale literatury naszej poczesne miejsce.

Do przekładów ogłoszonych drukiem należą:

1. Tragedye Eschylosa. Poznań 1873. str. 430.
2. Tragedye Sofoklesa. Poznań 1875. str. 589.
3. Tragedye Eurypidesa. Poznań 1880—2. 3 części.
4. Babryosa Ezopowe bajki. Poznań 1861.
5. Komedyja Arystofanesa Eirene. 1865.

Por. także rozprawę: *Choephoris ex Graeco translatis de studio, quod proximis quatuor superioribus saeculis in Graecis legendis consumpserunt Poloni et de tragoediis in linguam polonicam conversis brevissimam disputatiunculam praemisit. Progr. gimn. św. Maryi Magdaleny w Pozn. za r. szkol. 1856|7.*

W rękopisach nadto pozostały bardzo udatne przekłady satyr i listów Horacego, elegii Tybulla, Terencyusza Phormio i Plauta Junak i Bliźniacy, urywki z wybornego przekładu roczników Tacyty i historii Tucydysesa, a nawet z pieśni Schillera i Goethe'go ¹⁾.

¹⁾ Próbował wreszcie sił swych Węclewski i w utworach dramatycznych polskich, bądź oryginalnych, bądź tłumaczonych. W rękopisach zostały: 1) „Trzpiot z dobrem sercem znajdzie przebaczenie“. Obrazek dramat. z francuskiego. 2) „Dziwak: albo jak sobie kto pościeli tak się wyśpi“. (Przysłowie dramatyczne). 3) „Iskra“, fraszka dramatyczna z francuskiego.

Za jeden z najważniejszych obowiązków ciążących na profesorze i uczonym Polaku uważał Węclewski pracę około rzeczy polskich. Wybrany 7. lipca 1874 czynnym członkiem krakowskiej Akademii Umiejętności, należał zawsze do najgorliwszych jej pracowników: pilnie uczył na jej posiedzenia, w pamiętnikach jej pożyteczne i sumienne zamieszczał prace. Do prac z zakresu historii, literatury i oświaty w Polsce, pomieszczanych bądź w rocznikach Akademii, bądź w innych pismach literackich i naukowych należą:

1. Życie domowe Stanisława Chwalczewskiego, w spisie wykładów w Szkole Głównej w Warsz. w letn. półr. r. 1863/4. Warsz. 1864.
2. Wiadomość o życiu, pismach, wydaniach i przekładach Klemsa Janickiego. Warsz. 1869. (Odbitka z bibl. Warsz.)¹⁾.
3. Wiadomość o życiu i pismach Gotfryda Ernesta Grodka. Krak. 1876.
4. Kronika książąt polskich w Mon. Pol. hist. t. III. str. 432—578.
5. Adam Schroeter, poeta uwieńczony (w Przew. nauk. liter.).
6. Andrzej Schoeneus, rektor Akad. krak. (w Przew. n. i liter.).
7. O poezjach Andrzeja Krzyckiego. (Pam. Akad. Um. r. 1874).
8. Pamiętniki Jana Chryzostoma Paska z wstępem, spisem osób, miejscowości i główniejszych wypadków. Lwów 1877.

W Poznaniu, Warszawie i Lwowie chętnie widywano Węclewskiego na estradzie odczytowej: obfita treść, zacna myśl przewodnia, niezwykle czysty i piękny język zjednywały mu wszędzie szczerze uznanie słuchaczy. Tą drogą powstało wiele cennych popularnych szkiców i rozpraw, pomieszczanych w warszawskich, lwowskich i krakowskich pismach peryodycznych. Zaliczyć tu wypadnie prace: o niewiastach w starożytnej Grecji,²⁾ o literaturze greckiej, o sztuce greckiej i chrześcijańskiej, o tragedji greckiej, o Rzymianie starożytnej, o sztuce rzymskiej, o komedji rzymskiej, biografie Wolframa i Berwińskiego i t. p.

Pomiędzy pozostałymi papierami pozostało 9 wierszyków łacińskich, wcale zgrabną łaciną pisanych; ośm pierwszych pochodzi z r. 1852 t. j. z czasów po śmierci pierwszej żony. Ożenił się był bowiem ś. p. Węclewski pierwszy raz r. 1851 z panną Sławską z Komornik pod Poznaniem, ale przeżył z nią tylko rok jeden, umarła mu w pierwszych dniach września r. 1852 wraz z córeczką dwutygodniową na

¹⁾ Tasama rozprawa wyszła pierwotnie po łacinie p. t.: *Disputatio de Clementis Ianicii scriptis et editionibus nonnullisque locis emendatis carmen peregrini advenae cuiusdam in laudem Ianicii compositum. Varsaviae 1864.* (Index lectionum in univ. litter. Varsaviensi per ann. 1864—65 a d. XV. mens. Octobris. habitarum et habendarum.

²⁾ Rzecz czytana na posiedz. publ. w Warszawie 4. kwietnia r. 1865 str. 42.

cholere. Stąd w pieśniach tych nastrój smutny, pełen prawdziwej, głębokiej tęsknoty po stracie małżonki. Oto jedna z nich, najkrótsza, ale i najładniejsza:

„Semper. qualis eras, dum mihi vix eras,
Talem corde meo te foveo pio
O carissima semper mihi erit tua
Ad mortis faciem dies!

Mowy starych Rzymian, którą władał po mistrzowsku, używał Węclewski przy wielu okolicznościach, on układał adresy łacińskie, wysyłane przez senat uniwersytecki do Papieża. Cesarza i Jego małżonki, na otwarcie nowego gmachu sejmowego, na jubileusz Kraszewskiego i t. d. Z wierszy jego łacińskich jeden tylko był drukowany, na uroczystość poświęcenia nowego gmachu gimnazjum św. Maryi Magdaleny r. 1858, obejmujący 20 strof safickich. Najlepszym zaś z niedrukowanych wierszy łacińskich okolicznościowych jest wiersz napisany na imieniny brata Stanisława r. 1865, w którym pociesza go po stracie żony, zachęcając, by porzuciwszy żal, dalej pracował w obranym kierunku i zabrał się do pracy nad Kochanowskim i Maryckim¹⁾.

Wszystkie swe prelekcye opracowywał Węclewski pisemnie z wielką pilnością: całe stopy ich po nim zostały. „Bóg daj“ — pisze o nich brat Stanisław — „aby mrówczą skrętnością zebrane i w nich ukryte skarby wiedzy i spostrzeżeń dostały się do rąk sumiennych, któreby potrafiły z nich korzystać i nie pozwoliły im zaginać i do pośmiertnej sławy Zygmunta się przyczyniły“.

My z naszej strony do tych serdecznych słów brata dodalibyśmy życzenie, aby przyjazne losy darzyły społeczeństwo nasze jak najczęściej

¹⁾ Stanisław Węclewski ur. w Międzyrzeczu d. 10. listopada 1820 r. Studya gimnazyalne odbywał w gimnazjum św. Maryi Magdaleny w Poznaniu, uniwersyteckie w Bonn, Berlinie i Wrocławiu. Zaskoczony wypadkami z r. 1845 i 1848, więziony był dłuższy czas w cytadeli poznańskiej. W marcu r. 1849 złożył we Wrocławiu egzamin pro facultate docendi i rozpoczął zawód nauczycielski w gimnazjum Maryi Magdaleny w Poznaniu, skąd powołano go dla wykładu języków starożytnych oraz literatury niemieckiej i francuskiej do Chełmna w Prusach Zachodnich. R. 1874 przeniesiono go w charakterze starszego profesora do Chojnic. W czynnej służbie pozostawał do r. 1836, poczem zamieszkał we Wrocławiu, gdzie zmarł d. 4. kwietnia r. 1893.

Z rozpraw Stanisława, umieszczonych w programach gimnazjalnych, bądź wydawanych osobno, wymieniamy:

1. De Polonorum cultu et humanitate XVI. et ineunte XVII. saeculo exteris testibus et arbitris advocatis. Progr. gim. Chełm. r. 1859/9.
2. Über d polnische Lautsystem. Tamże r. 1862/3.
3. Simon Maritius. Ein Beitrag zur Cultur. Polens. tamże r. 1867.
4. Klonowicza Flis, t. j. spuszczenie statków Wisłą i innemi rzekami do niej przypadającemi, wydał. Chełm. 1862. str. XVI. 116.
5. Sielański Szymonowicza i kilku innych pism polskich wyjątki wydał... Chełmno 1864.
6. „De Platonis Euthyphrone“ w Chojnicach r. (?).

mężami, którzyby równie jak Zygmunt Węclewski miłowali naukę, równie jak on usilnie i skutecznie pracowali dla sławy i pożytku literatury ojczyznej!

Zygmunta Węclewskiego

Przekład Tybulla Elegii 5-tej księgi I-ej ¹⁾.

Hardy mawiałem: rozbrat obojętnie zniosę,
 A ot, zabrakło duszy mocy zachwalonej.
 Miotam się jak bąk, biczem gnany po równinie,
 Gdy zwinny chłopiec biegle go w koło opędza.
 Pal i dręcz nieczulego, by nadal ochoty 5
 Do chełpy nie miał; język ouzdaj zuchwały.
 Nie oszczędź mnie! na sojusz tajemniczego łona
 Błagam cię! na Wenerę i ust ścisłe związki!
 Oto ja, gdy cię niemoc smutna z nóg zwała,
 Jak wiesz, modłami ciebie wyrwałem z rąk śmierci. 10
 Ja okadzałem w koło siarką cię czyszczącą,
 Gdy rym czarowny stara wiedźma odspiewała.
 Jam oto dbał, by straszne sny ci nie szkodziły,
 Trzykroć razową mąką świętą odwracane.
 Ja zakryty welnianką, z rozpuszczoną szatą 15
 W ciszy nocnej dziewięćkroć Trywii ślubowałem.
 Wszystkom spełnił — a teraz miłości zażywa
 Drugi, z moich modłów korzysta szczęśliwiec.
 O! gdybyś wyzdrowiała! jak szczęśliwe życie
 Roilem w głowie głupiej! — lecz Bóg nie dopuścił. 20
 Uprawiać będę rolę a pilnować plonu
 Będzie Delia przytomna tam, gdy się wymłaca
 Wśród skwaru słonecznego sied na bojewisku;
 Albo zachowa w pełnych sądkach mi jagody
 I moszcz biały przez szybkie nogi wytłoczony.
 Nawyknij liczyć bydło, nawyknij na łonie 25
 Drogiej pani pacholę igrać szczebiotliwe,
 Ona da za winozbiór winogron, za żniwa
 Kłosów, za trzody ucztę bogu wsi w ofierze.
 Ona wszystkim zarządzi, o wszystko dbać będzie
 I chętnie sam nic w domu znaczyć nie chce. 30
 Tam przyjedzie Messala mój i sama Delia
 Owoce słodkie zerwie mu z drzew wyborych

¹⁾ Przekład ten, dotychczas niedrukowany, wyjęliśmy za zezwoleniem Rodziny Tłómacza z pozostałych papierów.

I czcąc dzielnego męża ugości go skrzętnie,
 Jemu zgotuje ucztę i sama da na stół.
 Ot co roilem sobie, a teraz nadzieje
 Rozwiał Eurus i Notus po wonnej Armenii.
 Często winem rozprószyć troski próbowałem,
 Lecz ból w łyżo wino wszystko zaraz mi zamieniał.
 Często inną w objęciach miałem; lecz gdym zażyć
 Już miał rozkoszy, Wenus przywiodła na pamięć 40
 Kochankę i uciekła. Wtedy urzeczonym
 Odchodząc mnie kobieta nazwie, że hańbą,
 Rzecze, że sztuk urzecznych świadoma ma pani,
 Wždy słowem nie urzeka; krasą, złotym włosom.
 Ramion delikatnością czaruje kochanka.
 Taką była Nereja córka, Tetis. kiedy 45
 Na okiełznanej rybie, w błękitnem odzieniu
 Niegdyś do Hemońskiego płynęła Peleja.
 To szkodziło mi; przyszedł do niej bogacz z trzosem,
 Przybiegła na zgubę moją przebiegła rajfurka.
 Niech mięso ta surowe jada i obmierzłe 50
 Puhary pełne żółci chłonie krwawą gębą,
 Niech w koło niej latają wciąż dusze, co los swój
 Opłakują, a z dachu puhacz straszny huczy!
 Niech z głodu wściekła trawy szuka na mogiłach
 I kości, których wilcy srodzy nie dogryźli!
 Niech bieży z nagiem łonem i wyje po miastach, 55
 Z rozdrożów niech ją ściga psów zajadłych zgraja.
 Tak stanie się: bóg znak dał. Miłość opiekunów
 Ma i srodze Wenera karze wiarołomnych.
 Więc ty rajfurki chciwej nauk jak najprędzej
 Zaniechaj: złoto snadnie zawsze miłość zdepcze. 60
 Biedny zawsze ci służyć gotów, biedny pierwszy
 Odwiedzi i od boku na krok nie odstąpi.
 Wiernym ci towarzyszem będzie w ciźbie zbitej,
 Biedny wesprze twe ramię, drogę utoruje,
 Ukradkiem do ukrytych druhów cię zawiedzie, 65
 Biedny i sam obowie ze śnieżnych nóg zdejmie.
 Ha! darmo spiewam. Słowa wrót nie zmiękczą ani
 Otworzą; trzeba pukać mając w garści złoto.
 Lecz ty, coś w łaskach teraz, lękaj się mej doli,
 Bo szczęście płocze toczy się na szybkim kole.
 Nie darmo już ktoś teraz u drzwi pilnie stoi
 I często to w dal śledząc patrzy, to się kryje,
 I udaje, że mija dom, a wnet znów wraca
 Sam i przed drzwiami właśnie wciąż w głos pochrząkuje.
 Bóg wie, co skryta miłość knuje. Póki wolno, 75
 Używaj. jeszcze łożdź twa gładkie pruje wody!

DE LIVIANI CARMINIS IN IUNONEM REGINAM MEMORIA.

Conditum esse a Livio Andronico in Iunonem reginam carmen, quod a virginibus esset cantatum, satis elucet et ex Livi historici duobus locis (XXVII, 37; XXXI, 12 extr.) et ex Festi Epit. pg. 333 (M), sed cum plerique viri docti (Bernhardy, Grundr. d. röm. Litt. 4 Bearb.; Bähr, Gesch. d. röm. Litt. 4 Aufl. I Bd. § 42; Teuffel, Gesch. d. röm. Litt. 4 Aufl. § 94; Mommsen, Röm. Gesch. I Bd. 6 Aufl. S. 881) unum id genus carmen a Livio Andronico compositum esse ex his locis coniciebant, nuperrime vicit paene opinio eorum, qui eisdem locis in iudicium vocatis de duobus carminibus a Livio scriptis, altero pro victoria a. 207 a. Chr. n. reportanda, altero pro victoria eodem anno ad Metaurum flumen de Hasdrubale reportata disputant. Primus, ni fallor, in hac quaestione novam viam ingressus est Ribbeckius in celeberrimo optimaque frugis pleno libro a 1887 edito (*Geschichte der röm. Dichtung* I, pg. 18 sq.) eumque secuti sunt Schwabe in quinta editione Teuffeliana litterarum Romanarum historiae (pg. 144, § 94) et Schanzius in historia litterarum Romanarum (*Müllers Handb. der class. Alterthumswiss.* VIII, 1 pg. 30). Iam quibus argumentis nitatur haec opinio exponam. Livium historicum libri XXVII cap. 37 scribere de carmine in Iunonem reginam ex decreto pontificum a Livio Andronico anno a. Chr. 207 ante Senense proelium composito atque a virginibus cantato et patet et convenit inter omnes, sed apud Festum de altero carmine ab eodem Livio Andronico pro victoria Senensi reportata agi videtur viris doctis, quorum nomina supra protuli. Scribit autem Festus: Cum Livius Andronicus bello poenico secundo scripsisset carmen, quod a virginibus est cantatum, quia prosperius res populi Romani geri coepta est, publice attributa est ei in Aventino aedis Minervae, in qua liceret scribis histrionibusque consistere ac dona ponere, in honorem Livi, quia is et scribebat fabulas et agebat. — Inesse huic loco mentionem carminis pro relata victoria

conditi contendunt viri docti, cum sententiam hanc: „quia prosperius res populi Romani geri coepta est“ cum sententiis, quae praecedunt, coniungunt. At huic iungendarum sententiarum rationi et sententia loci et quadamtenus ipsa grammatica norma repugnare videtur; quare enuntiatum illud causale ad subsequentia refero. Nam, si tantum praemium tantusque honos Livio tributus est gravem huius rei causam eamque hoc imprimis loco declarandam fuisse in aperto est; si autem post relatam iam victoriam vel post fortunam in prosperius mutatam Livius scripsisset carmen gratiarum actiones pro re prospere acta continens, vix meruisse est putandus, ut hanc potissimum ob causam eximio praemio donaretur. Itaque potius propterea, quod scripsit carmen, quo cantato res populi Romani prosperius geri coepta est honos ei praecipuus est tributus. Idem suadet ratio grammatica. Nam si enuntiatum illud causale ad ea, quae antecedunt pertineret, vix potuit fieri, ut Festus coniunctivo modo „coepta esset“ abstinisset, cum carminis propositum sententiamque expositurus fuisset. At ipsum illud in Iunonem carmen tam celebre apud Romanos fuisse videtur, ut a Festo simplici carminis nomine designari posset. Posse autem particula *quia* praemuniri viam sententiarum periodo apparet vel ex Ciceronis Laeli c. 9 § 32: „Sed quia natura mutari non potest, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt“. Conf. de divin. I 42,93.

Adde quod Livius hist. lib. XXXI cap. 12 tantum unius carminis Liviani memoriam servavit. Itaque cum non negaverim potuisse fieri, ut Livius plura carmina in deorum honorem scriberet, tamen unius solum carminis memoriam apud veteres scriptores mansisse contendo. Ceterum, si accurate rem rependas ad Livi historici narrationem, neque pro reportanda neque pro reportata victoria Livianum illud carmen scriptum fuisse sed potissimum expiandae Iunonis irae inservisse probabile est, id quod iam Bähr recte perspexit, cum illud carmen piaculare (zur Sühnung der Götter und Abwendung von Unglück) appellasset.

Leopoli.

Br. Kruczkiewics.

De appendice Vaticana observatiuncula.

Perlegenti mihi Excerpta illa, quae Leo Sternbach e codice Vaticano nuper (Rozprawy Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności t. XX. 171 sqq.) edidit, edita paulo post (Wiener Studien VI. 8 sqq) commentario accuratissimo illustravit, ad uberrimas ipsius editoris copias visum est aliquid addi posse. Nam quod sub N. I. 182 posuit — Βασίλειος Ααρτίος ἀποβάσας (de Alexandri virtute, ut recte ab editore W. St. 12 monitum est) πρὸς Μέμωνα οὕτως ἔγραψεν εἰ μὲν καθεύδεις, ἔχειρας, εἰ δ' ἠγέρθῃς βιάδιζε, εἰ δὲ βιάδιζεις, τρέχε, εἰ δὲ τρέχεις πέτου, ὡς ἑμῶν ἐν χροίᾳ ὄντων — id iam dudum nominibus tantum propriis omissis apud Ciceronem legebatur ad Att. II. 23 (data mense Sext. a. 59) § 3: *Sed βουίπιδος nostrae consanguineus* (h. e. Clodius) *non mediocres terrores iacit atque denuntiat et Sampsiceram* (h. e. Pompeio) *negat, ceteris prae se fert et ostentat; quamobrem si me amas tantum, quantum profecto amas, si dormis, expergiscere, si stas, ingredi, si ingredi, curre, si curris, advola.* Quo loco collato primum evincitur iocosam Tullii gradationem quamvis dissimulanter — quod ei ne probro vertatur a Drumanni asseclis magnopere timendum est — ex Alexandri aliquo rerum scriptore petitam esse; iam quis hic fuerit etsi pro certo affirmare non licet, quis tamen prae ceteris de Clitarcho cogitabit. Alterum est, quod etiam rhetorica ratio flagitat, ut Ciceronis verbis medela adhibenda esse videatur; neque enim quisquam sibi persuadebit, secundum gradationis κλιμακτικῶρα, qui in Excerpto optime se habet, a Cicerone ita pessumdatum esse, ut quem modo *expergisci* iussisset, hunc sibi continuo *stantem* fingeret. Quare loco ita fere persanato, acquiescerem:... *expergiscere, si vigilas ingredi etc.*

Petropoli.

Th. Zickiński.

Recenzye i zapiski literackie.

Gomperz, Theodor, Prof. Dr. Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie. Erste u. zweite Lieferung. Wien 1893—1894. 8-vo, str. 192.

Wiedeński profesor filologii klasycznej sprawił jeszcze przeszłego roku wielką niespodziankę światu uczonemu pierwszym zeszytem dzieła, mającego w sporych trzech tomach objąć całokształt dziejów filozofii starożytnej. Wydany niedawno drugi zeszyt spotęgował jeszcze bardziej żywe zajęcie się uczonych pracą, która na pierwszy plan wysunęła popularną tendencję autora w dziedzinie, przystępnej dotąd prawie wyłącznie ludziom fachowym. Z tego powodu wyłączył autor z zakresu swojej pracy wszelkie cytaty i powoływania źródeł w oryginale. Natomiast znachodzimy częstokroć wplecione w sam tekst wcale udatne tłumaczenia ważniejszych ustępów z piśmiennych zabytków najodleglejszej nawet starożytności. Oczywiście, że i krytyka źródeł nie należy do zamiaru autora, wskutek czego czytelnik w niejednej wątpliwej kwestyi zdać się musi na łaskę i niełaskę piszącego; jednakowoż dotychczasowe prace prof. Gomperza w zakresie greckiej literatury filozoficznej dają nam niemałą rękojmię, że wszystkie jego twierdzenia opierają się na krytycznej podstawie, i że tylko wzgląd na uprzystępnienie dzieła „den weiten Kreisen der Gebildeten“ zaważył na szali w obecnym ogólnym wykładzie dawniejszych badań szczególnie okładki, poucza nas, że rozpoczęte dzieło prof. Gomperza jest owocem „seiner Lebensarbeit, aus der er hier die Summe gezogen hat“. Istotnie, uczony autor, znany także z niemieckiego przekładu Logiki J. St. Milla (3 t., 2 w. Lipsk 1884—86) pracuje już od lat dziesiątek na niwie filozoficznej krytyki pism rozlicznych myślicieli starożytnych;

w zakresie zaś rozwijającej się w naszych czasach tak potężnie archeologii, śledzi najskrupulatniej każde nowe odkrycie, któreby mogło potwierdzić, sprostować lub pomnożyć dotychczasowe nasze wiadomości o świecie starożytnym. Wszystkie prace autora przekonują z jednej strony o rozległości, głębokości i subtelności jego poszukiwań, z drugiej o bystrości i stanowczości jego sądu, wypowiedzanego zawsze jasno i dobitnie. Niedawna rozprawa o Bonitzu zyskała na rozgłosie nawet w szerszych kołach, bo świetny styl autora i porywający czytelnika niekiedy sposób pisania różni się wielce od tej, może i naturalnej, oschłości wykładu, która nieraz najgłębsze prace filologiczne przyprawia o większą poczytność. Przygotowane na 47 zjazd filologów i pedagogów w Wiedniu krytyczne wydawnictwo, dokonane wspólnie z innymi uczonymi, p. t. *Aus der Hekale des Kallimachos* (wyd. ze zbioru papyrusów arcyksięcia Rainera. Wiedeń 1893) zamyka chlubnie liczny szereg dawniejszych badań autora, dotyczących Heraklita, Teofrasta, Sofistów, Stoików, Epikura, Filodema, Platona, Arystotelesa i t. d.

Zważywszy nadto, że głębsze studia jednych filozofów greckich — choćby tylko pod względem językowym — wprowadzają nas najczęściej w krytyczną rozprawę i drugich, o których dowiadujemy się wyłącznie ze wzmianek, poczynionych o ich pismach przez tamtych, łatwo stąd pojąć, dlaczego w umyśle tak skrupulatnego badacza musiało ostatecznie zrodzić się myśl napisania niniejszego dzieła. Zbierane i rozpatrywane przez tyle lat materiały, nad którymi także i inni uczeni za dni naszych z niemałym pracują powodzeniem, są aż nadto widocznym tłem umiejętnem tej pracy, w której autor przedstawia nam potoczystym językiem stopniowy rozwój i postęp tej starożytnej umysłowości, z której ostatecznie wyłoniła się ściślejsza umiejętność i niezawisła filozofia ze wszystkimi swemi zagadnieniami.

Prof. Gomperz zapewne zdaje sobie dokładnie sprawę z tego faktu, że już w samej Grecji przybierała filozofia rozmaite znaczenia; nie stara się bowiem za przykładem innych historyków ani z góry sformułować jej pojęcia, ani też uwydatnić jej stosunku do innych płodów ducha ludzkiego. Z pierwszego tomu, który ma objąć cały przeciąg czasu t. z. oświecenia greckiego z Demokrytem, Sokratesem i niektórymi Sofistami na czele, czytać już dziś możemy całkiem skończoną „pierwszą księgę” pod napisem: „Początki”. Dość obszerny „wstęp” (1—35), napisany istotnie całkiem przystępnie dla każdego, kto tylko do naukowej lektury w ogóle jest zdolny, traktuje w sposób nadzwyczaj zwięzły o religijno-mitologicznym pierwiastku ludzkiego umysłu. Autor wstępuje tu w ślady wielu najnowszych myślicieli, którzy ze stanowiska historii i kultury starają się dowieść, że element ów rozbudził się nasamprzód u wszystkich wogóle narodów i był naturalnym poprzednikiem pierwszych poblysków późniejszej myśli badawczej. Ze taki postęp przedstawiają już „starojońscy filozofowie natury”, skąpe nasze w tej mierze wiadomości zestawia autor jędrnie i bardzo jasno „w rozdziale pierwszym” (str. 35—65). Rozdział drugi (str. 65—81)

zajmuje się „orfickimi naukami o utworzeniu świata“, które także zwiastowały dopiero zawiązki właściwej myśli filozoficznej. Czy nie było stosowniej, wcielić całą treść tego rozdziału do wstępu, z którym zostaje w rzeczowym związku — nie naszą rzeczą o tem rozstrzygać. Jednakowoż biograficzny więcej sposób wykładu, uwydatniony w głównym tytule dzieła, pociąga za sobą ten niezbyt korzystny dla czytelnika skutek, że, podobnie jak po pierwszym rozdziale, wypada autorowi nieraz „umzukehren und vielleicht schon allzulange Versäumtes nachzuholen“ (str. 65). W trzecim rozdziale omawia autor „Pitagorasa i jego uczniów“ (str. 81—91), w czwartym „dalszy rozwój nauk pitagorejskich“, a w piątym wreszcie „orficko-pitagorejską wiarę w duszę“ (str. 100—125).

Największą zaletą dzieła prof. Gomperza jest na wskroś krytyczne przedstawienie rzeczy, i stosowana ciągle porównawcza metoda, dążąca do rozpoznania nauki jednego myśliciela w stosunku z drugim i rozważenia wartości jednego kierunku badań wobec drugiego. Wskutek takiej krytycznej dążności nie ogranicza się autor do samej filozofii w ściślejszem znaczeniu, i do czysto przedmiotowego wykładu pomysłów i poglądów poszczególnych myślicieli, lecz chodzi mu także o uwydatnienie wszelkich czynników z historii, mitologii, religii, poezyi i nauk specjalnych. Bez tych momentów niepodobna istotnie zrozumieć właściwych przyczyn ani skutków spekulacji filozoficznej, zostającej zawsze w najściślejszym związku z całą umysłowością danego czasu lub dziejowego okresu. Nie dziw więc, że wykład autora, natchniony często poetyczną nawet fantazyą i zdradzający prawdziwą sztukę kombinacji w samodzielnem odtwarzaniu całych teorii ze szczyptych zabytków piśmiennych — budzić może żywy interes i u takich czytelników, którzy samej filozofii nie mają na oku. Jeżeli wszakże prof. Gomperz wyraża często swój podziw nad tem, że wiele idei starożytnych z zakresu racjonalnego przyrodoznawstwa było twórczą antycypacją dzisiejszych teorii, stwierdzonych rachunkiem i eksperymentem, to tego rodzaju refleksyę, świadczącą o szerokim autora widnokregu wiedzy ogólnej, jaką niekażdy filolog poszczycić się może, przyczyniają się wprawdzie bardzo do poczytności dzieła, wlewając wiele życia w suchy z natury swej przedmiot, grzeszą jednakże co najmniej przesadą. Jak bowiem trudno nam już dziś przenieść się we właściwy stan wyobrażeń starożytnych, taksamo łatwom nam w ogólne ich wyrażenia językowe wsunąć takie pojęcia specjalne, o których owym mędrcom nawet się nie śniło. Chociaż tedy zawiązki n. p. atomistycznej teorii u starożytnych nie ulegają wcale wątpliwości, to przecież dzisiejsze poglądy o stałości materii, ewolucyi, descendency i t. d. — nie mówiąc już nic o dotykanych przez autora także socyologicznych prawach — wymagałyby jeszcze dosadniejszych dowodów na analogiczne ich objawy w starożytności, aniżeli te, którymi po dziś dzień rozrządzać możemy. Większa ostrożność i przezorność w tej mierze podniosłyby niezawodnie ściśle umiejętną wartość tak zresztą cennej publikacyi.

Nie możemy tu zdawać sprawy ze szczegółowej charakterystyki dawnych mędrców, nakreślonej niekiedy istic mistrzowskim piórem. Odnosi się to szczególnie do postaci i nauki Hezyoda, Anaximandra i Heraklita, któremu już dawniej poświęcił autor osobną rozprawę, obecnie po części tylko przedrukowaną: „Zu Heraklits Lehre und den Überresten seines Werkes“ (Sitzungsberichte d. phil.-hist. Cl. d. k. Akad. d. W. 113 Bd. Wien 1886, p. 997—1025). Nas głównie obchodzić może jeszcze ogólne stanowisko, zajęte przez prof. Gomperza w kwestyi pierwotnego pochodzenia filozofii greckiej: czy filozofia grecka jest samodzielnym wytworem ducha helleńskiego, czy też powstała pod wpływem wcześniejszej od niej umysłowości wschodniej. Dawniejsze kontrowersye w tej kwestyi, zrodzonej pracami Gladischa i Rötha, przycichły ostatnimi czasami, odkąd mianowicie zgodzono się na charakterystyczne znamiona racjonalnej umiejętności, i odkąd stwierdzono, że taka umiejętność, wystwoiona od wszelkich innych czynników i wpływów umysłowych, jest istotnie samoistnym produktem i dorobkiem kultury greckiej. Chociaż bowiem wschodnim narodom starożytnym niebrak było istotnie wielu poszczególnych wiadomości i ogólnych poglądów na wszechświat, to przecież płynęły one tylko z praktycznych potrzeb lub mitycznej fantazyi. Skrępowany zewsząd duch orientalny, którego właściwością było pewne niewolnictwo wobec potrzeb codziennego życia i wyobrażeń religijnych, nie mógł zdobyć się ani na intelektualny ani na moralny indywidualizm. Ponieważ wszakże tylko indywidualna działalność może dać impuls do skutecznego i samoistnego rozwoju pierwiastków wiedzy, dlatego odsądzono te niewątpliwe zawiązki poznawań od takiej umiejętnej wartości, jaka cechuje pomysły późniejszych filozofów greckich. W ten sposób poczęło ustalać się mniemanie, że „jak Atena z głowy Jowisza, tak filozofia wyszła z świadomości greckiej gotową, pełną światła i blasku“ (ks. Prof. Pawlicki, Hist. fil. greckiej, T. I. Kraków 1890, str. 45).

Tymczasem najnowszy postęp naszej znajomości wschodu wykazuje już w Indyach ściślejsze badania logiczne a w Chinach niemniej umiejętne — lubo może późniejsze od greckich — poszukiwania etyczne. Badania archeologiczne wogóle i nowa całkiem nauką pod nazwą egiptologii rzuciły też wiele nowego światła na kwestyonowaną dotąd zależność myśli greckiej od wpływów orientalnych. I jest to prawdziwą ohlubą naszej literatury, że prof. Straszewski, zrywając z dotychczasową tradycją zupełnego ignorowania filozofii wschodniej, obdarzył nas świeżo pięknem dziełem: „Dzieje filozofii na wschodzie“ (Kraków 1894, które jest pierwszym tomem „Dziejów filozofii w zarysie“; a choć dopiero w tomie drugim, mającym objąć filozofię grecką, spodziewamy się bliższego rozpatrzenia historycznego stosunku poglądów orientalnych do spekulacyi greckiej, mimo to już tom niniejszy stawia naszego autora w rzędzie tych pracowników którzy najnowsze zdobycze archeologii usiłują spożytkować do rozświecenia rozwoju myśli filozoficznej.

Tymsamym duchem przejęty jest i prof. Gomperz; szkoda tylko, że przemawiając za widocznym wpływem umysłowości wschodniej na grecką, nie odróżnił wyraźnie samej filozofii od innych objawów umysłowych. Najświeższe odkrycia archeologiczne wpływają najbardziej na stanowczy sąd autora co do pochodzenia początków filozofii greckiej, a „die Funde der jüngsten Zeit“ (p. 69; cf. 79) rozstrzygają zawsze wątpliwe kwestye. Ferekydesa n. p., pomijanego zazwyczaj przez historyków filozofii, pojmuje autor bardzo głęboko i dochodzi wprost do wniosku, że ów myśliciel z szóstego wieku przed Chr. był „einer der ältesten Vertreter des halb kritischen, halb gläubigen Eklekticismus, der uns als vorbildlich gelten kann für gar viele Denker anderer Zeiten und Völker“ (p. 74). Nie inaczej przedstawia sobie autor oryginalność innych doktryn orfickich o utworzeniu świata z pierwiastków. Przedewszystkiem znany mit orfików o „jaju świata“ miał się utrzymywać w tymsamym kształcie w podaniach Persów, Indów i Fenicyan, znać go miano także w Egipcie i Babilonie. Za ognisko zaś, z którego te obce tradycye działać mogły najsilniej na powstanie orfickich kosmogonii, poczytuje autor „kraję między Eufratem a Tygrysem, zostającą pod panowaniem Babilonu“.

Że takie pojmowanie zawiązków filozofii greckiej napotka jeszcze dziś na opór w świecie uczonym, tego nie tai przed sobą autor. Owszem spodziewa się nie tylko zarzutów, ale i szyderstwa ze strony tych badaczy starożytności, którzy to uważają „als eine Entwürdigung der Hellenen, wenn man sie bei den älteren Kulturnationen in die Schule gehen und von ihnen Keime ihres Wissens und Glaubens borgen lässt“ (p. 77—78). Kto jednak bez żadnych uprzedzeń rzecz sądzi, ten zdaniem autora znajdzie w Indyach i Babilonie obfite źródło mitologicznych, religijnych i naukowych wyobrażeń greckich. zwłaszcza, że o fizyczne pośrednictwo nie było trudno. Sam prof. Gomperz nagromadził przed kilku laty sporo dowodów na możliwość przeniesienia religijnych wyobrażeń z Mezopotamii do Egiptu. Obecnie jednak wyznaje otwarcie, że wszystkie wydobyte przez niego na jaw świadectwa ożywionej wymiany myśli między tymi krajami mogą pójść śmiało do kosza, „da sie durch unerhörte Funde der jüngsten Zeit überholt und überboten worden sind“. Odkryte mianowicie w el-Amarnie archiwum dostarczyło nam całej dyplomatycznej korespondencyi pomiędzy wspomnianemi państwami, ułożonej pismem klinowem w epoce drugiego tysiąclecia. Stąd, jak niemniej i z świeżych odkryć Lachischa w Palestynie, można wysnuć wniosek, że pismem i językiem babilońskim porozumiewano się nie tylko w szerokich i dalekich krajach azyatyckich, ale że znali je i uczeni egipscy. Taką drogą wyszła tedy na jaw niepodobna dawniej do prawdy okoliczność że religijna tradycya babilońska rozbudzała w Egipcie dosyć interesu do tego, ażeby „altersgraue Aufzeichnungen dieser religiösen Überlieferungen den Backstein-Büchereien mesopotamischer Heiligtümer zu entlehnen“ (p. 79).

Na podstawie podobnych rozumowań i domysłów odnosi autor i teogonie orfickie do panteistycznego pojmowania najwyższego boga

na wschodzie; donioślejsze wszakże znaczenie od tych dziecięcych prób tłumaczenia początku świata miała psychologia Orfików. Nauka ich o duszy łączy się najściślej z powstałym wtedy nowym zapatrywaniem na życie ludzkie, sprowadza rozbrat ze starohelleńską istotą człowieka, zamąca harmonię greckiego optymizmu, opiewaną w poezji Homerowej i w pieśniach Hezydoda, i zwiastuje nieunikniony a rychły już może jej zanik (str. 80—81). I w tej właśnie mierze krzyżują się tory orfickiego ruchu umysłowego z innym pierwiastkiem, który życiem greckiem wstrząsnął jeszcze silniej — z pitagoreizmem. Znanych skądinąd momentów z nauki Pitagorasa i jego uczniów, których szczególnie po mistrzowsku scharakteryzował autor, nie mamy powodu tutaj dotykać. Ciekawszą jest rzeczą, że prof. Gomperz nie wyklucza prawdopodobieństwa, że i żądny wiedzy Pitagoras mógł w swoich podróżach zawadzić o Babilon. Żeby jednak gorący adept nauk matematycznych nie zwiedził kolebki ich, Egiptu, tego nie przypuści ten, kto nadto wie, ile to ceremonii i ćwiczeń kapłanów egipskich można było rozeznac w bractwie pitagorejskiem. Natomiast występuje prof. Gomperz stanowczo przeciwko wiarogodności twierdzenia Herodota, jakoby egipskiego pochodzenia była i wiara w wędrówkę dusz, stanowiącą główną część religii Pitagorejczyków. Chociaż bowiem metempsychoza z naturalnych pobudek psychologicznych (zob str. 100—102) u niejednego narodu wyrobić się mogła, to przecież specjalnie greckie wierzenie w wędrówkę dusz nie przystaje wcale do tych egipskich jej właściwości, o których t. z. Księga umarłych może nas dzisiaj pouczyć. Możliwoby raczej mówić o uderzającym podobieństwie tej pitagorejskiej wiary z indyjską metempsychozą (str. 103); wprawdzie nie należy w takim razie przypuszczać, że Pitagoras przyjął ją wprost od kapłanów indyjskich lub że działał pośrednio pod wpływem niemowlęcego wtedy jeszcze budyźmu, ale ponieważ ta indyjska wiara istniała jeszcze przed Buddhą, domyśla się prof. Gomperz między Indją a Grecją pośrednictwa perskiego.

Nie potrzebujemy tutaj może dodawać, że przedstawiając teorie pitagorejskie, uwydatnił autor oprócz momentów religijnych i mistycznych także wymownie te główne poglądy filozoficzne i pomysły z nauk ścisłych które się składają na dziejowe znaczenie pitagoreizmu. W Alkmeonie z Krotony, który się odznaczył na polu anatomii i filozofii a zarazem pierwszy uświadomił sobie nieprzełamane wiedzy ludzkiej granice, upatruje prof. Gomperz wybitne przejście do nowego już okresu badań filozoficznych. Mija już czas, kiedy na każde pytanie co do zagadki świata i życia była zaraz gotowa odpowiedź; do dawnych zagadnień dołącza budzący się duch wątplenia i krytyki — nowe zagadnienia.

Zakończywszy tak „początki” greckiej umiejętności, wprowadza nas autor do księgi drugiej, zatytułowanej: „Od metafizyki do umiejętności pozytywnej”. Lubo znajdujemy tu już w osobnych rozdziałach charakterystykę Xenofanesa, Parmenidesa i jego uczniów (Melissos i Zenon), Anaxagorasa i niedokończone jeszcze przedstawienie nauki Empedoklesa, wszelako ze względu na znaną doniosłość szkoły eleackiej

w historycznym rozwoju spekulacji greckiej wolimy się ze sprawozdaniem wstrzymać aż do zaokrąglenia całości. W następnym nadto zeszyście spodziewamy się już spotkać z wybitniejszymi rysami własnego stanowiska autora, który w krytycznym przedstawieniu przedmiotu nie może nie mieć systematycznej podstawy. Dotychczas zaś możemy go tylko posądzać o zbyt może empirystyczne skłonności.

Lwów

A. Skórski.

Kühner, Raphael. Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. Erster Theil. Elementar- und Formenlehre. Dritte Auflage in zwei Bänden in neuer Bearbeitung besorgt von dr. Friedrich Blass. I. Band 1890, II. Band 1892. Hannover. Hahnsche Buchhandlung.

Mamy przed sobą 3. wydanie pierwszej części gramatyki greckiej Kühnera, dzieła filologom dobrze znanego jako bogate repertorium danych faktów języka greckiego i jego dyalektów, a stąd jako niezbędny podręcznik przy każdej pracy w tym kierunku. Od drugiego wydania I. części minęło lat 20 przeszło, a w tym czasie nie tylko przybyło mnóstwo nowych faktów z zakresu dyalektologii greckiej (głównie za pośrednictwem inskrypcji), ale i sama metoda umiejętności językowej uległa zupełnemu przeobrażeniu dzięki pracom nowej szkoły gramatycznej; rezultaty zestawione mamy w gramatyce porównawczej Brugmanna (Grundriss der vergleichenden Grammatik od r. 1886—92). Otóż zaznaczyć musimy odrazu, że nowy wydawca starał się zadość uczynić tylko pierwszej części swego zadania (uważa on ją za główną), t. j. zużytkować ile możliwości cały zasób faktów, zgromadzonych przez mrówczą skrzętność filologów w ostatniem dwudziestoleciu. W tym kierunku też leży główna i to wielka zasługa prof. Blassa. Dzięki jego pracy dzieło Kühnera w odświeżonej szacie nadal będzie spełniało pożyteczne zadanie informacyjne odnośnie do faktów językowych starej greczyzny. Natomiast pod względem teoretycznym, pod względem ugrupowania i tłumaczenia zjawisk językowych, nowe wydanie sprawia przykry zawód czytelnikowi i bodaj czy nie stoi niżej od poprzedniego. Jakkolwiek bowiem i Kühner z trudnością tylko orientował się w dziedzinie gramatyki porównawczej, to jednakowoż, instyktownie niejako czując doniosłość tej nowej nauki dla każdej gramatyki specjalnej, z wielką gorliwością starał się przyswoić swojemu dziełu rezultaty tam uzyskane — starał się, choć z miernym skutkiem, jak powszechnie wiadomo. Otóż właśnie tej dobrej woli korzystania z rezultatów sąsiedniej nauki brak u nowego wydawcy. W przedmowie do I. tomu pierwszej części prof. Blass wystąpił „ze zbrojnym protestem”¹⁾ przeciw uroszczeniom gramatyki porównawczej, oświadczając stanowczo, że autor specjalnej gramatyki, zostawia-

¹⁾ Trafnie tak określił przedmowę Blassa Streitberg w czasop. Indogerm. Forschungen, tom I, Anzeiger., 2. zeszyt, str. 106.

jąc lingwistom zawodowym hipotezy i objaśnienia, jeżeli tylko dokładnie zestawiał fakta odnośnie danego przedmiotu („Thatsachen“, a wyraz ten powtarza się tam ostentacyjnie co kilka wierszy niemal), spełnił już temsamem zadanie swoje. Gdyby się był tylko trzymał tej zasady! Mielibyśmy w tym wypadku wprawdzie tylko suchy zbiór materiału językowego w rodzaju gramatyki łacińskiej Neuego, ale zbiór cenny i pożyteczny dla każdego pracownika. Jednakowoż prof. B. ma odrębny pogląd na tę kwestyę. Nie wyłącza on wcale ze swego opracowania hipotez i objaśnień poszczególnych faktów, przytacza nawet ciągle odpowiednie formy staroindyjskie, germańskie, nawet litewskie, jako też dość dokładną bibliografię lingwistyczną do najnowszych czasów, — sprzeciwia się jedynie wywodzeniu właściwości gramatycznych z języka pierwotnego, praindoeuropejskiego, uważając takowy za wytwór fantazyi lingwistów, o który troszczyć się nie powinna ścisła umiejętność. Zgodnie z tą zasadą B. unika starannie w całym dziele nawet wyrazu „prajęzyk“, „język indoeuropejski“ (Ursprache, urindogermanisch), a objaśniając jaki fakt głosowni czy fleksyi greckiej, odwołuje się zazwyczaj tylko do sanskrytu, tak jak gdyby język ten był źródłem czy rodzicem greckiego. Szkoda tylko, że stawiając tę zasadę nie spostrzegł, do jakich oczywistych niekonsekwencji to prowadzi. Jakiem prawem bowiem B. zestawia wyrazy i formy greckie z sanskryckimi i t. d., jeżeli uważa język praindoeuropejski za mrzonkę? Wszakżeż pokrewieństwo tych języków, (na które autor się zgadza), nie oznacza nic innego, jak tylko pochodzenie ich od wspólnego źródła; jeżeli zaś to źródło nie jest nam historycznie przekazane, lecz tylko drogą kombinacji odtworzone, to nie zmniejsza to wcale jego rzeczywistości, tak jak nie ujmuje nic rezultatom n. p. analizy spektralnej okoliczność, że z badaczy żaden nie był i nie będzie na gwiżdżach.

Skutki tego błędnego pojmowania metody gramatyki porównawczej widoczne u B. wszędzie, gdzie tylko z jej pomocą usiłuje wytłómaczyć dane języka greckiego fakta. Tak n. p. na str. trzeciej I. tomu powiada, że sanskryckie *ā* rozszczepiło się w greckim na *a, e, o*, podobnież sanskr. *ā* na greckie *α, η, ω* i t. d., z tego zdawałoby się, że samogłoski greckie w jakikolwiek sposób powstały ze sanskryckich. Chcemy wierzyć, że autor tego błędnego mniemania nie podziela, ale nienaukowa definicya była wynikiem błędnej zasady, którą sobie wymyślił, t. j. aby nie posługiwać się wyrazem „prajęzyk indoeuropejski“ (nieco poprawniej to samo określono na str. 68, § 9, I, gdzie się już mówi tylko o odpowiedniości między samogłoskami greckimi i sanskryckimi) Zresztą całe to rozprawianie o rozszczepieniu się samogłosek (prajęzyka) jest bezprzedmiotowe wobec tego, że już dawno wykazano (Collitz-Brugmann) starszeństwo wokalizmu greckiego (wogóle europejskiego) w porównaniu z indyjskim. Tutaj jeszcze dodamy, że błędnie określono tamże brzmienie staroindyjskich podniebiennych przydechowych (palatales aspiratae) jako: *t'sch, d'sch* (raczej: *tsch', dsch'*, t. j. w grafice umiejętniej: *ch, džh*), taksamo

podniebienne g (= naszemu: s) nie jest „ein gelindes aspiriertes s “, tylko „ein spirantisches (palatales) s “; do dziś dnia widocznie niektórym filologom nie znana jeszcze różnica między „spirans“ i „aspirata“, co już przed dziesiątkami lat wytykali im lingwiści. Wogóle w całej glosowni pełno rażących błędów w terminologii i podziale dźwięków, znowu wskutek uporczywego ignorowania badań fonetycznych, o których przecież tak łatwo dziś poinformować się w podręczniku Sieversa. Taksamo mówi się jeszcze na str. 162 i nast., § 36, niepotrzebnie o stopniowaniu samogłosek („Steigerung der Vocale“), a równocześnie o słabej i mocnej formie pierwiastku; czytelnik nieobeznany z rzeczą będzie zupełnie bezradny wobec tego chaosu starych i nowych teorii, które mechanicznie obok siebie umieszczono. W nauce o spółgłoskach gardłowych, str. 91 nast i 142 nast. (wymiana spółgłosek w dyalektach) ani śladu nie widać wpływu epokowych prac Ascoli'ego (nawet z jego nazwiskiem nie spotykam się nigdzie w I. t.), stąd naturalnie chaos w całym wykładzie. Tu i owdzie wprawdzie wywnioskowano podług Jana Schmidta z greckiego τ przed następującą samogłoską jasną: $\tau\acute{\iota}\varsigma$, $\tau\acute{\epsilon}\sigma\sigma\alpha\rho\epsilon\varsigma$ i z π przed nast. sam. ciemną: $\acute{\epsilon}\pi\omicron\mu\alpha\iota$, $\acute{\epsilon}\pi\omicron\varsigma$, — o dawniejszym jakimś dźwięku (velaris), ale dla konsekwencji (!) nie nazwano rzeczy po imieniu. Aby już skończyć z tym rejestrem usterek i błędów, nadmienię jeszcze, że i rozdział o akcencie greckim, str. 317—351 mógłby być o wiele lepiej wypaść, gdyby się zasadniczo nie było ignorowało nowszych badań nad akcentem języków indoeuropejskich. Ile na tem byłaby zyskała jasność wykładu glosowni i fleksyi, łatwo przekonać się można, porównując odpowiednie partye u Gustawa Meyera lub w zarysie gramatyki por. Brugmanna.

Z większą przyjemnością podniesiemy dodatnią stronę nowego opracowania, przedewszystkiem niektóre odkrycia, modyfikujące wiadomości nasze o starej greczyźnie. Z rozdziału o wymowie głosek (są to wyniki samodzielnych badań Blassa) podnieść należy, że ζ w epoce attyckiej brzmiała jak sd , nie jak nasze ds , a więc $\zeta\upsilon\gamma\acute{\omicron}\nu$ = „zdygon“, jakkolwiek z grupy sd wnosić można o starszej (pragreckiej?) grupie ds , tak jak n. p. w starosławiańskim me \dot{z} da w porównaniu z małoruskiem (gwarowem) med \dot{z} a, lub z równoległem polskim miedza, upatrywać należy późniejsze ugrupowanie, podług wzoru: di=d \dot{z} = \dot{z} d, tak samo di=dz=z \dot{d} . Dowody na brzmienie ζ greckiego jak sd podane na st. 57, 5^v, por. także str. 103, § 21; zauważyć jednak musimy, że za brzmieniem ds jeszcze pewne okoliczności przemawiać się zdają. Z zakresu fleksyi wymienimy ciekawy szczegół, mianowicie, że dotychczas w gramatykach podawany paradymat plusquamperfecti act. jest niedokładny, zwłaszcza w liczbie podwójnej i mnogiej; brzmiał on w dyalekcie attyckim (nawet i w późniejszym, t. j. u mowców i w nowej komedyi): $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\epsilon\tau\omicron\nu$, $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\epsilon}\tau\eta\nu$, $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu$, $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\epsilon}\tau\epsilon$, por. tom II. str. 113, § 230 i przedmowę do tomu I. na str. XII. Formy z dwugłoską — $\epsilon\iota$ — przed końcówką osobową należą dopiero do dyalektu „koiné“; w liczbie pojedynczej: 1 osoba $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\iota}\kappa\eta$ (— η = hom. $\epsilon\alpha$), 2 os. $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\eta}\varsigma$, ale 3 os. $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\epsilon}\iota$, natomiast 1 i 2 os. l. p. $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\epsilon}\nu$, $\acute{\epsilon}\beta\epsilon\beta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\epsilon}\varsigma$,

Wszystko już używane w późniejszym attyckim (nie zaś w starszym). Sądzimy jednak, że z tej okoliczności t. j. żeśmy dotychczas nie wielili elementarnego szczegółu gramatyki attyckiej, zarzutu przeciw ingwistom nie ukuje żaden nieuprzedzony, jak to czyni autor . c.; pocisk wymierzyć należało w inną stronę. Taksamo nie obala o weale, jak mniema B., teorii Brugmanna o pochodzeniu plusquamperfectum greckiego, jakkolwiek opartej na niedokładnej tradycji; resztą porównanie plusquamperfectum $\eta\delta\epsilon\alpha$ z aorystem sanskryckim i zgłosce osnownej — is — (tak zwany „— is — Aorist“): á-vēd-ś-am (od pierwiastku praindoeuropejskiego veid-vid) i z plusquamperfectum łacińskim: vid-ēr-am Brugmann opiera głównie na formie osoby I. p. $\eta\delta\epsilon\alpha$ = att. $\eta\delta\eta$, którą przecież tradycja dokładnie achowała.

Na zakończenie kilka słów ogólniejszego znaczenia. Niewątpliwie gramatyka umiejętna jest nauką nową mimo ośmdziesięciu prawie latowego istnienia. Dowodem tej jej młodości (stanowiącej jej urok zazem) jest między innymi, że dotychczas nie określono jeszcze ściśle granic jej od innych pokrewnych gałęzi filologicznych, przedewszystkiem leksykografii (w teorii może, nie w praktyce). Co ma wchodzić w zakres dzieła, obejmującego całokształt gramatyki pewnego języka mam tu głównie na myśli takie dzieło, inna sprawa w monografii, wyczerpującą pewną kwestyą daną), a co należy do słownika? Czy I. p. spis alfabetyczny słów nieregularnych (i to nie wszystkich, i więc tylko z punktu widzenia praktyki codziennej dokonany, por. dodatek do tomu II. od str. 343—577) należy do gramatyki, czy nie raczej miejsce dla niego — w słowniku wyczerpującym, naukowym? Albo n. p. ów wykaz form futuri medii od praes. act; por. II. str. 144, i to również niezupełny; choć w tym razie sprawa o wiele więcej obchodzi gramatyka¹⁾, dlaczego, — mógł Kühner nie wiedzieć, ale Blassowi nie wiedzieć o tem, nie uchodzi o pracach odnośnych Delbrücka, por. Syntaktische Forschungen, tom IV, str. 74. Albo owe (przepraszamy za wyrażenie) banalne określenia, co to jest substantivum, verbum²⁾, i t. p. rupiecie, pozostałe w spadku po starej gramatyce szkolnej! Również można było śmiało wykreślić całe stronnice wstępu do I. tomu, w których rozprawia się szeroko o topografię i malowniczych krajobrazach Grecyi, i będącej w jakimś związku z tem dźwięczności (czy też miłośdźwięku, jak ongi mawiali nasi klasycy)

¹⁾ Naturalnie, że to raczej do składni należy, a nie do fleksyi.

²⁾ Tom II., str. 1.: „Das Verbum bezeichnet eine Thätigkeit, die von einem Gegenstande ausgesagt wird als: die Rose blüht, der Knabe schreibt“ (sic! w dziele naukowem). Zaczemu Kühnerowi zdawało się, że eine ausführliche Grammatik²⁾ to — gramatyka szkolna, tylko obszerniejsza, z większą liczbą reguł i przykładów, zresztą mogą tam zmieścić się i definicye części mowy, kalendarz, miary i wagi rzymskie i t. d., por. jego „Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache“. Jest to owo nierzadkie zjawisko (i dziś jeszcze) wielkiej pracowitości i erudycji bez jakiegokolwiek śladu metody naukowej.

dyalektu jońskiego, a szorstkości doryckiego i t. d.; wszystkie tego rodzaju fejletonowe ogólniki raz na zawsze już zniknąć powinny z dzieł gramatycznych. Powtarzamy jeszcze raz, że to wszystko uchodziło Kühnerowi, który przy najlepszych chęciach nie potrafił się otrząść z nawyknień gramatyki tradycyjnej, ale razi mocno w dziele wydanem w r. 1890—92 po takich pracach Miklosicha, Brugmanna, Gustawa Meyera i innych, a razi tem więcej, że obecny wydawca wcale nie jest ślepy na wielkie zdobycze naukowe nowego językoznawstwa, a czasem nawet z uwielbieniem o tem mówi; por. przedm. str. XI i XII ¹⁾) Dzieje się to wszystko, jakby dla nowego stwierdzenia starej maksymy: „Video meliora proboque, deteriora sequor“.

Brody.

G. Blatt.

Georges, K. E. *Lexikon der lateinischen Wortformen.* Leipzig. Hahnsche Verlagsbuchhandlung. 1890 Lex 8° 758 kolumn i strony niepaginowane.

Praca Nestora leksykografów niemieckich nie potrzebuje polecenia. Każdy filolog musi znać Georgesa „Ausführliches lat. — deutsches Handwörterbuch²⁾“, którego 7 wydanie pojawiło się w Lipsku (1879 — 1880), a o którym Heerdegen (w lw. Müllera Handbuch der cl. Alt. Wiss II³ str 617) tak się wyraża: „... muss in seiner Art als ein Lebenswerk bezeichnet werden, in welchem an Reichhaltigkeit, Handlichkeit und Genauigkeit alles geleistet ist, was von der Kraft eines Einzelnen überhaupt geleistet werden kann“. Te słowa dadzą się zastosować i do najnowszego „Słownika“, którego tytuł podaliśmy w nagłówku. Zamiar wydania słownika form wyrazów łacińskich powziął Georges w czasie opracowania 7. edycji wymienionego wyżej słownika łacińsko-niemieckiego Trudności, z jakimi musiał walczyć, zanim plan swój urzeczywistnił, omawia autor w przedmowie.

Układ słownika, jest taki, że po wyrazie łacińskim, umieszczonym jako lemma wymienione są wszelkie jego formy niezwykle lub mniej prawidłowe, a po każdej tego rodzaju formie podane miejsca autorów łacińskich, w których takowa się znachodzi. Przytaczam dla przykładu dwa krótkie artykułiki: „abactor; Nbf. (forma poboczna) abigeator, Paul. sent. 5, 18, 1. Moys. et Rom legum collat. tit. XI. c. 5. abigator. Labb. gloss. 2 (a), abigeus, Ulp. dig. 47, 14, 1. u. a. Ict. (= i inni juryści)“. — „refractor; active Nbf. refrago, wovon refragat, Gloss. Vatic. VII, 576 (b). refragant, Pompon com. 106. re-

¹⁾ „Vor den Leistungen der neuesten Sprachwissenschaft habe ich grossen Respekt, und erkenne völlig die grosse Geisteskraft, die sich darin kund thut; jednakowóz zaraz dalej: Wenn wirklich die Wissenschaft den Ossa auf den Olymp thürmt, und darüber das Pelion, so ist das eine gewaltige Leistung, aber erreicht damit den Himmel nicht“.

²⁾ Słownik ten ma swoją historję (Scheller, Lünemann, Georges, por. Heerdegena w cyt. m. na str. 617 i uw. 2

fragare, Gloss. Paris. p. 259 no. 69". Że uskutecznienie takiej pracy wymaga nadzwyczajnego odczytania w całej literaturze rzymskiej od najdawniejszych do najpóźniejszych czasów, że autor na każdym kroku musi się łać z trudnościami i rozwikłać nasuwające się wątpliwości, że musi znać dokładnie rezultaty badań filologicznych w zakresie krytyki i exegezy autorów, oraz gramatyki łacińskiej, to przyzna każdy, a zwłaszcza ten, kto sam podjął się bodaj raz pracy z zakresu leksykografii choćby w najskromniejszych rozmiarach. Najwięcej przeszkód stawiał Georgesowi brak dobrych wydań krytycznych niektórych, a raczej wielu autorów łacińskich. Tak żeby n. p. wspomnieć o Ojcach kościoła, tylko pism Cypryana, Klaudyana Mamertusa, Lucyfera z Cagliari i Arnobiusa dzieło „Adversus nationes” cytuje Georges podług Corpus script. ecclesiasticorum, wydawanego przez Akademię Umiejęt. w Wiedniu, resztę według starych, dzisiejszemu stanowi nauki nieodpowiadających wydań. Dlatego „Lexikon” Georges’a nie może pod każdym względem odpowiadać wymaganiom nauki, ale to nie wina autora, który dokonał wszystkiego, czego dokonać może jednostka obdarzona podziwienią godną pracowitością i niezmiernym zasobem erudycyi. Zato cieszyć się trzeba, że znakomici krytycy i gramatycy oraz uczeni¹⁾, pracujący ze szczególnem zamiłowaniem nad poszczególnymi autorami łacińskimi, pospieszyli autorowi z pomocą, dostarczając cennych przyczynków z zakresu własnych studyów. Ponieważ słownik niniejszy wychodził zeszytami, przeto nagromadziło się dość dużo „Sprostowań i dodatków”, oddrukowanych od kolumny 745 do 758. Na ostatnich trzech stronach objaśnia autor skrótowania użyte w słowniku i wymienia wydania, według których cytuje dzieła autorów łacińskich. Autor może z zadowoleniem spoglądać na dzieło swej starości, owoc długoletnich, żmudnych studyów, pracę pomnikową, którą się znakomicie przysłużył filologii. To też wszyscy recenzenci²⁾ jednogłośnie oddają pochwały słownikowi Georges’a, którego życzenie, wyrażone w przedmowie do słownika: „... möge man finden, dass das Vollbringen (dzieła) nicht allzu sehr hinter dem Wollen (autora) zurückgeglieben ist”, spełniło się ku własnemu autora i czytelników zadowoleniu. Kto pracuje w zakresie gramatyki i leksykografii łacińskiej, nie będzie się mógł obejść bez tego dzieła, które i pod względem formy zewnętrznej czyni zadość wszelkim słusznym wymaganiom.

Kołołyja.

Z. Dembitzer.

¹⁾ Wymienia ich nazwiska Georges w przedmowie; Bücheler, Hertz, Schwabe Wölflin i inni, osobliwie Oskar Seyffert (do Plauta), któremu Georges przypisał swoje ostatnie dzieło.

²⁾ Wymienia ich sam Georges w „Nachwort”, a są między nimi tacy znawcy łaciny, jak Wölflin i Landgraf.

Wierzbicki, Józef: Konstytucya Ateńska Arystotelesa, z greckiego na język polski przełożył. Odbitka ze sprawozdania Dyrekcyi c. k. gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1894.

Tłumacz rzeczonyj nowości literackiej, wielkiego w dziejach nauki znaczenia, ma tę niezaprzeczoną zasługę, iż przekład jego jest w piśmiennictwie naszym dopiero pierwszym. Nie zależało mu tedy na tem, aby dać zaraz przekład mistrzowski, jak się zastrzega we wstępie, lecz chciał on owszem ułatwić zadanie spodziewanemu następcy, starając się poodtworzyć myśli pisarza jasno, gładko i poprawnie. Ten cel formalny byłby jednakże w zupełności osiągnął, gdyby był na podobieństwo znakomitego tłumaczenia niemieckich uczonych: Kaibla i Kiesslinga, z którego zresztą korzystał, swobodę słowa połączył z większą ścisłością.

Przedewszystkiem za liczne i niepotrzebne są tam wszelkiego rodzaju rozszerzenia, tak w pojedynczych wyrazach, jako też w całych zwrotach. Przytoczymy jaskrawsze na to przykłady. Arystoteles zadowolił się epitetem *μαλακοί* o niektórych królach ateńskich, z czego wszelako tłumacz zrobił dwa blizkoznaczne, spotęgowane jeszcze przysłówkiem na początku: „zbyt miękcy i zniewieściali“ (roz. 3). W pierwotnym jest mowa o *ἔχθρα*, w przekładzie zaś rozszczepiło się to na „gniewy i zawiść“ (roz. 5). Zastrzegający dodatek w krótkich słowach: *πλὴν τῶν φοιτῶν*, przeobraził się w długie, osobne zdanie główne: „i tylko prawa kryminalne tego prawodawcy zatrzymały swą moc obowiązującą“ (roz. 7). Greckie *τὸ νομοπολακεῖν* rozpada się na „strzeżenie i zachowywanie w czystości praw istniejących“ (roz. 8). Tamże dwoje wyrażen: „dla lekkomyślności tylko lub obojętności“ odpowiada jednemu: *διὰ τὴν ἄσθυναίαν*. Ciężki łańcuch, spojony z samych ogni w przyp. II: gruntowne dochodzenie ważności praw obywatelskich wszystkich mieszkańców kraju (roz. 13) ma termin *διαψηφισμός* wyobrażać, który nadomiar jeszcze po grecku dopisano w nawiasie. Nie tłumaczeniem, lecz objaśnieniem i to rozwlekłem jest wszystko, co do pelatów przydano w tekście, oraz pod tekstem (roz. 2). Należało poprzestać na jednym i przetłumaczyć *οὐδὲνὶ δόγματι* albo: „bez żadnego wniosku formalnego“, albo: „bez żadnej zmiany ustawy“, lecz nie oddawać z pomocą tautologii i przez to i przez tamto. Zgoła zaś są zbyt liczne objaśnienia wtręty: w swojej ojczyźnie (roz. 2), wymaganego do jego piastowania (roz. 7), nierozłączonych z tem urzędowaniem (roz. 8), obecnie istniejącego (tamże), od czasów Solona (roz. 9), z urzędu (tamże), która wśród innych politycznych stosunków do skutku przyszła (tamże), i okrzepnąć (? roz. 14), i odbywając ciągle wyprawy wojenne (roz. 24), po różnych miejscowościach (tamże), aby mogli brać udział w teatrze i widowiskach (roz. 28), w tak wysokim stopniu (roz. 29), i bez przeszkody, tylko na obecne stosunki zwracając baczną uwagę (tamże), dotychczas jednak rządzone się prawem zwyczajowem (roz. 41).

Niepodobna też pojąć, dlaczego tłumacz dwa równoznaczniki: apelacya czyli odwołanie się i t. d. wprowadza do przełożonego przez siebie tekstu (roz. 9), kiedy ten drugi jako swojski byłby całkiem do zrozumienia wystarczył. Skoro atoli uznał już raz za stosowne wyraz obcy podeprzeć odpowiednim spolszczonym. to czemuż nie zapatrzył w odpowiedniki polskie lub nimi nie zastąpił takich słów i frazesów, jak: prerogatywy (roz. 3 i 25), trybunały (roz. 3 i 27), sesya (roz. 4), patryota (roz. 5 i 6), sporne kwestye (roz. 5, 9 i 35), ambitne zamysły (roz. 5), dać instrukcye (roz. 8), administracya państwa (roz. 9), ostatnia instancya (tamże), interesy handlowe (roz. 11), partye (tamże), popularność (tamże), osobista ambicya (roz. 13), zwerbować (roz. 15), polityka (roz. 23), praktyki z Persami (roz. 25), kwestya zdawania rachunków (roz. 27), fundusze (tamże), ewentualne wnioski (roz. 29), decydować (roz. 31), sekcye (tamże), skasować (roz. 35), interpretacya (tamże) i t. p.?

Twardem jest zestawienie wyrazów jednoźródłostwowych, n. p. wypadek ten przypadł (roz. 3), nabrać większego znaczenia przez powiększenie (tamże), uważać szczegóły za szczególnie przychylnie (roz. 10), samowładny pan państwa (roz. 14), gruntownie... celem ugruntowania... w tym celu (roz. 29). Chyba nie mogła leżeć w zamiarze tłumacza aliteracya niezwykła: zapłatę zaś za udział... zaprowadził (roz. 27), lub: z podobnego, powyżej podanego powodu (roz. 29). Stale używa p. W. zwrotu, znanego jako germanizm: postawić wniosek (5 razy w roz. 29) Również do germanizmów zalicza się połączenie przez: jak długo — tak długo (tamże). Trudno zaś usprawiedliwić sprzęgnięcie z sobą dwóch słówek następujących: w końcu wreszcie, albo też: w końcu nareszcie (roz. 19 i 41), dlatego przeto (roz. 17). Nie mniej dziwnie brzmi powtórzenie spójnika: kiedy się zważy, kiedy każdy z nich żył (roz. 17). Nowotworem, nieznanym w dobrej polszczyźnie, jest: uskuteczniać (roz. 8); a błąd gramatyczny, być może jeno drukarski, zawiera się w orzeczeniu „było“, poprzedzającym jako swój podmiot „trzy następne stronnictwa“ (roz. 13). Takież błąd gramatyczny stanowią: obaj rodzice (roz. 26), jakoteż forma czasowa: wykonuje (roz. 9). Z drukarskich pomyłek zauważyliśmy tylko: hipelus zam. hippeus (roz. 4) i prawa zam. prawo (roz. 9).

Niewłaściwie urabia p. W. Drakona (roz. 3 i 7), Anakreona (roz. 18) i Kleofona (roz. 28) zam. Drakonta i t. p. Dla konsekwencji powinien był nie Akasta odmieniać, lecz Akastosa (dwukrotnie w roz. 3). Czemu koniecznie podskarbiowie (*ταμιαί*) muszą nosić przydomek „wielcy“, trudno odgadnąć (roz. 4 i 7); jak niemniej, dlaczego wiek Kronosa nazywa się aż „prawdziwym“ złotym wiekiem (roz. 16), fortuna Cymonowa „prawdziwie“ książęcą (roz. 27), a dobro państwa „prawdziwem“ dobrem (roz. 6). Mimoходом pytamy, czy nie lepiej tłumaczyć τὸ καλόν przez: cnota, niżeli przez „doskonałość“ (tamże)? Solon urządził „napowrót całe“ ustawodawstwo, tymczasem w oryginalnie stoi κατέστησε, a na dalszem miejscu: διέταξε τὴν πολιτείαν (roz. 7). „Trzymać się praw“ odpowiedniej powiedzieć, niż ich „używać“ (tamże), a losem się nie „wybiera“ (roz. 8). Po co wcisnęło się „sam“

między „nadał“ a „Solon“ (tamże), podobnie jak „już“ pomiędzy „Arystejdes“ a „był“ (roz. 23)? Pleonazmem jest „sąd ostracyzmowy“ (trzykroć w roz. 22, a nadto w roz. 27), ponieważ ostracyzm znaczy już tyle, co sąd skrupupkowy. Pod adresem tłumacza niech wolno nam będzie zrobić skromną uwagę, skąd uczeni badacze — a p. W. za nimi — wiedzą, że Maroneja leżała w Attyce, a nie w Tracyi, że w niej odkryto pokłady „srebra“ (roz. 22), nie złota, w które n. p. wyspa naprzeciwległa Tazos obfitowała (por. Herod. VI, 46 i VII, 109)?

To spostrzeżenie ułatwia przejście od stylistycznych wadliwości do błędów rzeczowych. Gramatycznie oddane, powinno stać nie: „jak się rzekło“, lecz „krótko mówiąc“ (roz. 2). Nie „synowi“ Pizystrat polecił zapytać, ale kazał się spytać „tego człowieka“, bo *τὸν παῖδα* jest do *ἐρέσθαι* przedmiotem i oznacza, jak często, sługę (roz. 16). Synem Epidzelosa był Pytdoros, a nie z Epidzelos pochodził (roz. 29). Arystoteles mówi o podaniu w niewolę dłużników samych z synami, a tłumacz niepotrzebnie podstawią zamiast synów „z całemi swemi rodzinami“ (roz. 2). Słabą jest parafraza Solona jako *τοῦ δήμου προστάτης*: ujął się za biedniejszymi obywatelami (tamże). Roz. 4 nastrożca pole do sztuk łamanych, lecz ryzykownem jest tłumaczenie, jakoby strategowie i hiparchowie mieli obowiązek „dawać utrzymanie“ prythanom i t. d. Zwięźlej i trafniej tłumaczyć *οἱ δημοτικοί* przez: stronnicy ludowi, niż przez: pisarze sprzyjający stronnictwu demokratycznemu (roz. 9). Zamiast „w ostatniej instancyi“, którego to wyrażenia niema w oryginale, potrzeba było przełożyć to, co tam jest: tak w państwowch jak w osobistych sprawach (roz. 9). Słów początkowych roz. 24 nie należy oddawać dodatnio przez powiedzenie: „wzrosło potem w państwie poczucie własnej siły“, ponieważ wyraz *θαρρεῖν* = *φρονηματοῖσθαι* według trafnego zdania Kaibla (Stil und Text der Pol. 249. des Arist. str. 37) ma tu znaczenie ujemne. Wiele pieniędzy się gromadziło, nie „nagromadziło“ (tamże), przynajmniej Kaibel i Wilamowitz w swoim wydaniu piszą: *ἀθροίζομένων*, nie *ἰθροισμένων*. Słowa następujące w tym samym rozdziale: „w zamian za to, mając zasoby po temu“ niczem nie dadzą się usprawiedliwić, gdyż podmiotem do „dostarczali (*κατέστησαν*)“ są Ateńczycy; *εἰσηγήσατο* w temże zdaniu oznacza więcej, niż „był powiedział“, raczej: doradził. Zwrot oficjalny: *προσείπων τῶν Ἀρεοπαγιτῶν* wygląda mdło w przyodziańniu polskiem: pod wpływem Rady Areopapu (roz. 25); podobnie jak stały termin techniczny: *τοῦ δήμου προστάται*, albo też *προστάτης τοῦ δήμου* (5 razy zastosowany w roz. 28) pod piórem tłumacza aż kilkanaście razy ulega metamorfozie: stać u steru rządów, stanąć na czele ludu, stanąć na czele stronnictwa ludowego, być mężem zaufania ludu, przywódcą pospółstwa, naczelnikiem partyi ludowej, przewodzić ludowi, być pospółstwa zwierzchnikiem! Nicyas, Tuczdydes i Teramenes nie byli „starszymi poprzednikami“, lecz sami następowali „po starszem pokoleniu“ (tamże).

Tłumacz najśluszniej czyta: *νεώτερον ὄντα* o Cymonie, atoli nie dobrze brzmi to w jego przekładzie: człowiek zbyt jeszcze młody i niedoświadczony (roz. 26); taksamo o Peryklesie: *νεὸς ὢν* nie ozna-

cza „młodzieniaszka“ (roz. 27). Są to oba terminy politycznej natury, i określają młodsze i młode pokolenie w stosunku do ludzi starodawnego pokroju (*οἱ ἀρχαῖοι* w roz. 28, 5), stąd *πατριῶς* nie wyraża: „prawdziwie (!) po ojcowsku“ (tamże roz. 28), lecz „na wzór przodków“ (por. roz. 34: *τὴν πατριὸν πολιτείαν ἐξήτουν*). Damonides nie „wielu rzeczy“ zdziałanych przez Peryklesa był głównym powodem, ale „w państwowych sprawach“ był mu doradcą, bo *τῶν πολλῶν* za Plut. Per. 4 poprawić trzeba na *τῶν πολιτικῶν* (roz. 27). *Τὰ ἐπίθετα* tudzież *ἔνια*, dotyczące Areopagu, w ustach autora Politei nie mogą znaczyć: „prerogatywy“ (roz. 25), albo „jeszcze (!) niektóre przywiłeje“ (roz. 27), lecz prędzej: prawa nabyte, albo: niektóre nabytki. P. W. przesadza, prawiąc bez upoważnienia w tekście oryginalnym o pierwszych lepszych „włóczęgach“ i o przekupstwie jako o „jeszcze jednej (?) ohydnej przywarze“ (roz. 27). Również i o trafianiu w sedno, o zjadliwości niektórych pisarzy, o zalecie i warunku dobrego męża stanu, nie znajdzie nikt w pierwowzorze wzmianki (roz. 28). O tem, żeby nie wolno było ani członkom Rady ani strategom więcej jak raz piastować swego urzędu, niema mowy u Arystotelesa, owszem przeciwnie: rada i strategowie stanowili wyjątek pod tym względem (*πλὴν τῆς βουλῆς καὶ τῶν στρατηγῶν* etc. roz. 31). Cały zaś ustęp końcowy tegoż rozdziału, trudny do zrozumienia w oryginale, w przekładzie wypadł zgola niezrozumiale.

Bardzo dobrze używa p. W. wyrazu „ustawa“ w obszerniejszem znaczeniu zamiast utartej „konstytucyi“, a nawet szkoda, że nie wprowadza go do nagłówka jako: Ustawa Aten. Jednak już w połączeniu: porządek ustawy, lub wcale: zmiana porządku ustawy (po 2 razy w roz. 41), jest mniej szczęśliwy. W ogóle w tym rozdziale, dość jednostajnym zresztą w swych wyliczeniach, słowo „zmiana“ znalazło tylekroć zastosowanie, acz można było tego z łatwością uniknąć, ile zmian rzeczywiście zaszło w ustawie t. j. jedenaście. Przeciw wszelkiej zaś dozwolonej mierze wykracza tamże zdanie, mieszczące w sobie cztery wyrazy po dwakroć powtórzone: porządek, ustawa, zmiana i istniejący. Oto jest ono: Następująca po owym porządku ustawy, a druga z porządku zmiana praw istniejących, mająca charakter zmiany istniejącej ustawy i t. d. Tak powierzchownie znów nie przedstawia się zaraz wyrok oryginału, jakoby do siódmej zmiany „najwięcej“ się przyczynili Arystejdes i Efiates, ponieważ pierwszy zaznaczył tylko to, czego drugi dokonał. Wreszcie, „skosztować darów Bożych“ wydaje nam się zwrotem zanadto nowoczesnym (roz. 27), a w wystąpieniu Kleofonta brakuje ważnego i znamiennego szczegółu, że był „pijany“ (roz. 34).

Na tem wyczerpaliśmy poczet usterek i niedoborów, jakie wyświecić kazał nam obowiązek sprawozdawcy. Ograniczyliśmy jednak nasze zadanie tylko do historycznej części utworu, która sama na razie szersze budzi zajęcie. Moglibyśmy mieć wprawdzie jeszcze żal do tłumacza, że wyjątków elegii Solonowych nie podał w wierszu miarowym, lecz zarzutami nie chcemy osłabiać uznania oraz wdzię-

czności, jakie mu się należą słusznie za żmudny przekład, bądź co bądź dokonany starannie, tudzież za pierwszą i udaną próbę.

Lwów.

Stanisław Schneider.

Blümner Hugo, *Studien zur Geschichte der Metapher im Griechischen. Erstes Heft: Über Gleichniss und Metapher in der attischen Komödie*. Leipzig 1891. (Teubner). Str. XVIII i 286.8".

Pod tym tytułem pojawiła się pierwsza część obszerniejszego, na kilka zeszytów obliczonego dzieła profesora Blümnera. Ostatecznym celem autora jest wykazanie wpływu, jaki rozwój ducha ludzkiego w literaturze, sztuce i t. d. wywierał na metaforę, począwszy od Homera aż do ostatnich usiłowań greckiego klasycyzmu. Autor zastrzega się wyraźnie, że na razie dopięcia tego celu zrzec się musi z braku materiału porównawczego; nie wątpię jednak, że przy dobrych chęciach dałoby się było już i w tej pierwszej części, jakkolwiek nie stanowiącej jeszcze zupełnego obrazu, wysnuć kilka trafnych wniosków.

Że Blümner studium swe rozpoczął od obrazowości w attyckiej komedyi, uważam za rzecz nie tyle niestósowną, ile niekorzystną tak dla całości dzieła, jakoteż dla pojedynczych jego części. Wybór swój usprawiedliwia on dotychczasowem upośledzeniem attyckiej komedyi w tym kierunku; Homerowi bowiem i tragikom greckim niejedną już tego rodzaju pracę poświęcono. Atoli względy takie nie powinny mieć miejsca tam, gdzie chodzi o historję, której sama istota wymaga porządku chronologicznego. Należało więc zacząć od Homera. Wówczas obraz, który nam autor skreślić zamysła, odrazuby się przed nami rozwijał, powoli, ale tem gruntowniej i systematyczniej; wówczas i indywidualność pisarska autorów w jaśniejszem stanęłaby świetle wobec jaskrawego stosunku każdego do poprzedników i współczesnych, a co najważniejsza: byłby wówczas Blümner bez wątpienia uniknął tego najkardynalniejszego błędu, który mu obecnie zarzucić musimy, że do metafor, mających stanowić o właściwościach języka komików greckich, zalicza i te wyrażenia, które się wprzód już w odnośnych metaforycznych znaczeniach były uтары, a w okresie attyckim stanowiły już naturalny skarb języka.

Według własnego podziału Blümnera metafory tego rodzaju zaliczyć wypada do kategorii *naiwnych* t. j. naturalnych, nieświadomie użytych; jednym z nich zupełnie brak wyrażenia właściwego, tę samą myśl bez przenośni oddającego, inne z biegiem czasu wskutek częstszego użycia barwę metaforyczną tak dalece straciły, że swą siłą z wyrażeniem właściwem tylko się równoważą. Tem się też metafory naiwne różnią od świadomie użytych czyli *sztucznych* (poetycznych), które zawsze do pewnego stopnia jako metafory odczuć się dają i które wyrażeniem właściwem z łatwością zastąpić można. Wprawdzie dzisiaj w odległości kilkunastowiekowej niezawsze i niełatwo rozstrzygnąć można, pod którą rubrykę tę lub ową metaforę

podciągnąć należy. Mimo to jednak różnicę tę ile możności zaznaczać należy, a nawet jest to koniecznem, gdyż tylko metafory sztuczne przyczyniają się do wyjaśnienia indywidualności pisarza w stosunku do kultury jego epoki. Blümner różnicę tę w swem dziele za mało uwydatnia, bo nie stoi ściśle na stanowisku czasu komików attyckich, i to stanowi ujemną stronę jego dzieła.

Co się tyczy trzeciej kategorii metafor: technicznych, do których autor zalicza nazwy przedmiotów natury lub sztuki w odniesieniu do innych przedmiotów konkretnych na mocy pobieżnego, częstokroć zewnętrznego tylko podobieństwa tychże z tamtymi (jak n. p. *κέρας* skrzydło wojska), to takową uważam za bynajmniej nieusprawiedliwioną. Metafory techniczne nie różnią się wcale od naiwnych; wspólnie więc, pod jedną rubryką rozpatrywać je należy.

Metafory sztuczne dzieli Blümner w przedmowie na: a) metafory ogólnego użycia, właściwe tak mowie potocznej, jak i literaturze, tak poezji, jak i prozie, (n. p. *νόσος* o moralnych cierpieniach albo ulomnościach); b) metafory patetyczne, właściwe przede wszystkim poezji poważnej (epopei, liryce, tragedyi) i mowie patetycznej, obrazy i wyrażenia szlachetne, wzniosłe, pełne polotu (n. p. *λαμπάδες* = słońce i gwiazdy, *νυκτός* *ἔμμα* = księżyc); c) metafory komiczne, właściwe komedyi, satyrze, lżejszej prozie, jakoteż mowie codziennej, obrazy i wyrażenia proste, częstokroć mniej szlachetne, z niższej sfery wzięte (n. p. *βδύλλειν τινά* = strach mieć przed kimś). Na ten podział nie mogę zgodzić się w zupełności, mianowicie tak zwanym metaforom ogólnego użycia, właściwym tak mowie potocznej, jak i literaturze, które Blümner pod rubryką a) zamieszcza, żadną miarą siły poetycznej przyznać nie mógł. Zastąpiłbym je raczej metaforami przysłowiowymi, właściwymi tak poezji jak i prozie, n. p.: *μη νοθέτει γέρονθ' ἀμαρτάνοντά τι δένδρον παλαιὸν μεταφτετέειν δύσκολον*. (Philem. 147). Zatem mój podział metafor sztucznych byłby ten: a) metafory przysłowiowe, b) patetyczne, c) komiczne.

Obok metafor zamieszcza autor w rejestrze przykładów równorzędnie porównania, i to całkiem słusznie; metafory bowiem są tylko krótszemi porównaniami, i jeśli zachodzi między niemi jaka różnica, to chyba zewnętrzna. Ze słusznych również powodów nie czyni autor różnicy między metaforą a personifikacją i allegorią.

Za zasadę do uporządkowania materiału wziął Blümner źródła, z których attycecy komiccy metafory czerpali. Zbiera zatem wszystkie porównania i przenośnie pod następującymi rubrykami: I) Ogólne pojęcia. 1. Własności, które oznaczają istotę rzeczy materialnych. 2. Czasowniki, które wyrażają ogólne czynności lub stany. II) Człowiek. 1. Ciało ludzkie. 2. Ogólny stan ciała i jego funkcje. 3. Zewnętrzne okoliczności życia. 4. Familia i życie codzienne. 5. Kult, uroczystości religijne, mitologia. 6. Rolnictwo, chów bydła, polowanie i t. d. 7. Przemysł i sztuki. 8. Stosunki handlowe i komunikacyjne, żegluga i podróże. 9. Urządzenia wojskowe, państwowe i prawne. 10. Historia, etnologia i t. p. III) Przyroda. 1. Królestwa przyrody. A) Świat zwierzęcy. B)

Świat roślinny. C) Świat mineralny, 2. Elementa. Astronomia. Zjawiska meteorologiczne. 3. Ląd i morze. Geografia.

Atoli tu i owdzie brak konsekwentnego przeprowadzenia obranej dyspozycji. Tak n. p. metaforyczne znaczenia światła, jasności, blasku i ciemności, które autor zamieszcza w I, 1. między istotnymi własnościami rzeczy materialnych, raczej należałoby umieścić pod III, 2. Również z I, 1. wyrażenia błota, pyłu możeby stosowniej umieścić można pod III, 3., gdzie autor wylicza rozmaite, metaforycznie użyte rodzaje terenu. Między przenośniami zapożyczonymi z zakresu rolnictwa, osobliwie uprawy drzew, nie wiem z jakiej racyi znajduje się *δενδροτομείν* (właśc. znac. drzewo rąbać), str. 131., a przy metaforach z zakresu chowu bydła metaforyczne użycia wozu; str. 134. Również niestosownie przy metaforach z żeglugi cytuje Blümner przenośne znaczenie bit w morskich (str. 169), które raczej powinien był podać pod II, 9. W ustępie „Familia i życie codzienne“ przytacza metafory ze stanu porodu, rodzenia i t. d. Tu i owdzie tytuły pojedynczych rozdziałów nie odpowiadają w zupełności treści w tychże zawartej; n. p. w II, 10. pod tytułem Historya, etnologia, podał autor także metafory, wzięte z zakresu literatury, teatru. Pod I, 1. przytacza autor nie tylko słowa wyrażające własności, które przedmiot objawia na zewnątrz, lecz i takie, które oznaczają czynności, przechodzące z zewnątrz na przedmiot, n. p. *καθαίρειν*, *μυαίνειν*, *μολύνειν*, *ξεμαίνειν* i t. d.; nie potrzebują dowodzić, że te czasowniki nie wyrażają własności rzeczy materialnych, raczej więc do I, 2 należą. Ustęp II, 3. powinien był stosownie do treści być zatytułowanym raczej: „Dom i tegoż urządzenia“. Wyrażenia oznaczające odzienie, toaletę, kąpiel, przeniesione być mogą do II, 4. Wogóle dyspozycji przez Blümnera wprowadzonej nie nazwałbym zbyt dogodną. Grzeszy ona tem przedewszystkiem, że rzeczy do tego samego zakresu należące, lub w ścisłym ze sobą zostające związku, bez istotnej przyczyny rozrywa, n. p. I, 2 i II, 2; II, 6 (rolnictwo) i III, 1, B; II, 6 (chów bydła) i III, 1, A; II, 8 (żegluga) i III, 3 (morze) i t. d. Autor sam (str. XVIII) dyspozycji owej nie chce uważać za ostateczną; spodziewać się więc można, że ją zmieni w dalszych częściach dzieła.

Z prawdziwem natomiast uznaniem zaznaczyć należy, że Blümner stara się wyjaśnić metafory greckie (osobliwie komiczne) o ile możności jak najbliższymi przenośniami swego języka ojczystego; czem tłumaczowi i komentatorom niemieckim niemałą odda usługę.

Szkoda, że autor w zakres swych studyjów nie wciągnął też synekdochy i metonymii; bez wątpienia wymagałoby to znacznego nakładu pracy, lecz przysporzyłoby rozprawie wartości. Obrazową dykcję komików attyckich mielibyśmy wówczas podaną w pełnych ramach.

Niewłaściwie cytuje autor w rzędzie metafor na str. 275 miejsca, w których rzeka Acheloos oznacza wodę w ogóle; jest to bowiem raczej synecdoche speciei pro genere.

Witkowski, Stanislaus. De vocibus hybridis apud antiquos poetas Romanos. Rozprawy Akad. Umiej. Wydział filologiczny. Serya II. Tom III. W Krakowie 1893, str. 204—232 i w osobnej odbitce, lex. 8° str. 29.

Vox hybrida jest to wyraz złożony z tematu rodzimego i obcego albo z tematu rodzimego i sufiksu obcego języka albo z prefiksu rodzimego i z pnia obcego języka, przyczem składnik obcy albo zajmuje miejsce przed rodzimym albo po nim następuje. Jeżeli mówimy o wyrazach mieszanych w łacinie, to mamy oczywiście na myśli twory z części składowej łacińskiej i z greckiej, w dowolnym porządku powstałe. Te hybridy nie doczekały się dotąd gruntownego opracowania, lubo na brak zbiorów tego rodzaju wyrazów w łacinie skarżyć się nie można.

W cennej swej monografii zajmuje się p. W. wyrazami mieszanymi, zdarzającymi się u poetów rzymskich od najdawniejszych czasów do końca drugiego wieku przed Chrystusem z wykluczeniem wyrazów, złożonych z tematu łacińskiego i sufiksu greckiego. Jak trudno jest niekiedy orzec, czy wyraz należy zaliczyć do rzędu mieszanych lub nie, tego dowodem niechaj będzie wyraz *persona*, który J. Stowasser (Wien. Stud. 12, 153 n.) rozkłada na część łacińską i grecką: *per+ζώνη*, kiedy od wieków uchodził za wyraz łaciński, złożony z *per+sono*. Rozpoznawanie wyrazów mieszanych w języku łacińskim utrudnia nadto w opłakanym stanie przechowana tradycja rękopiśmienna tekstu spuścizny starych poetów rzymskich. Ile wyrazów mieszanych mogło pod ręką średniowiecznych kopistów uleść skażeniu?

Autor omówiwszy we wstępie (str. 204—211) trudności, następujące się badaczowi hybridów i zapoznawszy czytelnika z układem swej pracy, rozwodzi się (od str. 211—228) nad formą, w jakiej występują w starej łacinie wyrazy mieszane, pozostałą część rozprawy (od str. 228—232) poświęca analizie ich znaczenia ze względu na kompozycję. *Voces hybridae* dzielą się na 1) imiona i 2) słowa. Imiona dzieli p. W. (str. 216—216) według pierwszej części składowej na imiona, których pierwszym składnikiem jest pień nominalny, i na imiona, których pierwszy składnik jest pniem liczebnikowym, przysłówkowym (do przysłówków zalicza autor także przyimki w kompozycji), lub nieodmiennym. Wyliczywszy po imionach adverbia hybrida (str. 216), przystępuje autor do czasowników, których pierwszą częścią składową jest albo imię albo przysówek (w obszerniejszem znaczeniu). Wyrazy mieszane, których etymologia jest wątpliwą, omawia p. W. na str. 218—226, poczem wykazuje (str. 226 n.), że temat grecki łącząc się z łacińskim, doznaje takiej samej zmiany, jakiej ulega w złożeniu pierwsza część składowa czysto łacińskich wyrazów złożonych. We wyrazach mieszanych, w starej łacinie napotykanych, zazwyczaj pierwsze miejsce zajmuje temat łaciński, drugie grecki, porządek odwrotny jest nader rzadkiem zjawiskiem, n. p. *tyrsiger* (*tyρσός+gero*, str. 228). Wymieniając poszczególne wyrazy mieszane w starej ła-

cinie, podaje p. W. miejsca poetów, w których się znachodzą, zapoznaje czytelnika ze stanem krytycznym dotyczących miejsc, dodaje potrzebne objaśnienia i przytacza zdania uczonych. W końcowej części rozprawy (str. 228—229) dzieli autor wyrazy mieszane na kilka kategorii, posługując się podziałem i terminologią gramatyków indyjskich. W starej łacinie słowa mieszane ze względu na stosunek poszczególnych składników do siebie należą do klasy słów złożonych, zwanej tatpurusha, n. p. *pultifagus* (= *pulterem* + *φαγών*), do klasy zw. *karmadh*, n. p. *pallucidus* (= *πᾶν* + *lucidus*, ale wyraz ten zawdzięcza swe istnienie konjekturze Lentza, *Philol.* 13, 601, jest przeto więcej niż wątpliwy!) i do klasy zw. *dvigu*, n. p. *biclinium* (= *bis* + *κλίνη*). Nie ma według p. Witkowskiego hybridów należących do klas zw. *dvandva*, *bahuvrihi*, *avyayibhāva*. P. Witkowski wymieniwszy powody, jakie mogły skłonić starych poetów rzymskich do posługiwania się wyrazami mieszanymi, i odpowiedziawszy na pytanie, czy używali ich świadomie lub nieświadomie, wykazuje (str. 231—232), że *voces hybridae* są przeważnie *ἄπαξ εἰρημένα*, że częściej napotyamy u poetów starych wyrazy: *tyrsiger*, *offucia* (= *ob* + *φύκος*), *succrotillus* (= *sub* + *κρόταλον*), *antelogium* (= *ante* + *λόγος*). Gdyby wyraz *percontor* był rzeczywiście z połączenia *per* + *κοντός*, to byłby on jedynym przykładem wyrazu mieszanego, który powszechne zyskał w języku łacińskim prawo obywatelstwa, ale etymologia jego jest bardzo niepewną. — Przez całą rozprawę wije się jak nić czerwona polemika z Rostem i Stowasserem. Jeżeli Rost (*De Plauto hybridarum vocum ignaro*, Lips, 1823) przesadził twierdząc, że w starej łacinie niema żadnych wyrazów mieszaných, to niemniej przesadza Stowasser, który w różnych artykułach, umieszczonych w czasopismach filologicznych wiedeńskich i w osobnych pracach (n. p. w *progr. gimn. Fr. Józ. we Wiedniu 1890*) przysparza językowi łacińskiemu wyrazów mieszaných, nie kępując się względami na prawa fonetyczne i znaczenie wyrazów. P. Witkowski idzie drogą środkową i przyjmuje tylko wtedy wyraz mieszany, jeżeli jest do tego dość silna podstawa. Literaturę, odnoszącą się do t. z. *voces hybridae* zna autor dokładnie, a praca jego, napisana poprawną łaciną, świadczy wymownie, że przystąpił do niej dobrze przygotowany i ożywiony najlepszą chęcią posunięci i naprzód badanego przedmiotu.

Niechaj nam wolno będzie przy końcu niniejszego sprawozdania wypowiedzieć kilka uwag, które nastęrczyły się nam podczas czytania pracy autora.

Na str. 221 powiada autor: „*Cruricrepida* (Plaut. Trin 1022) falso hybridis vocibus adnumeravit Lorenz (ad Most. 51)“, gdy tymczasem na str. 205 czytamy: „*Recentiores viri docti hybridas... appellant... etiam eas voces, quae ex stirpe patria suffixoque peregrino (e. g. cruricrepide) constant*“ Jakże pogodzić tę sprzeczność? Na str. 223 n. zbija p. W. twierdzenie Stowassera (*Archiv. f. lat. Lexikogr.* VI, 562 n.), jakoby wyrazy *coturnix*, *spinturnix* i *cornix* należały do wyrazów mieszaných i zawierały w drugiej części składowej wyraz *ὄρνιξ* (**quocto-ornix*, **spinta-ornix*, **cor-ornix*), ale spo-

sób, w jaki to czyni p. W., nie może być nazwany trafnym. Str. 228 „Themata, quae in i vocalem aut in consonantem desinunt in commissura i praebent“. Przykłady, na poparcie tej reguły przez autora przytoczone: manticinari, inanilogista, biclinium, trinnumus, semisonarius, pultifagus dowodzą tylko prawdziwości twierdzenia p. W., że pnie, na samogłoskę i się kończące, zatrzymują tę samogłoskę w złożeniu. Przykładu pnia na spółgłoskę zakończonę nie znajdujemy między wyrazami powyżej wymienionymi, gdyż pierwsza część wyrazu pultifagus, puls jest pnem samogłoskowym: pulti. Należy tedy skreślić słowa: aut in consonantem. Na str. 231 wypowiada autor zapatrywanie, że starzy poeci rzymscy, używając wyrazów mieszanych, czynili to nieświadomie. Zdaniem p. Witkowskiego tylko te wyrazy mieszane, które mają na celu pobudzić czytelników lub widzów do śmiechu i wesołości, (n. p. flagritriba, ulmitriba, ferritribax, pultifagus, Pultifagonides, inanilogista, manticinari), użyte zostały przez piszącego świadomie. Na to zdanie nie mogę się zgodzić. Analogia nowożytnych języków nie może w tym wypadku wchodzić w rachubę. Być może, że, jak myśli autor, kto dziś posługuje się wyrazem wykszałcennie, nie pamięta, że używa wyrazu mieszanego, ale starożytni poeci rzymscy, w których spuściźnie autor szukał materiału do swojej rozprawy, byli zarazem twórcami języka cz. gramatykami tak, że posiadali z pewnością „accuratiorem artis grammaticae notitiam“ której p. W. wymaga od tych, którzy posługują się hybridami ze świadomością. Gdybyśmy z p. W. starym poetom łacińskim odmówili świadomości przy używaniu wyrazów mieszanych, musielibyśmy eo ipso odrzucić lub co najmniej podać w wątpliwość powody, którymi na str. 230 tłumaczy potrzebę używania t. z. voces hybridae przez starorzymskich autorów.

W końcu prostujemy kilka drobniejszych usterek i pomyłek, które nas uderzyły:

Na str. 216 s. v. ineuscheme cytuje p. W. Bergka artykuł w ZfAW. 1885, p. 295. O ile wiem, Zeitschr. f. Alterhumswiss. w r. 1885 nie wyszła, a Bergk przed r. 1885 umarł. Taki sam błąd chronologiczny zauważyłem na str. 222 s. v. despoliare gdzie p. W. odsyła do rozprawki Stowassera w ZföG. XVI, 978; rocznik XVI. tego czasopisma nie zawiera etymologii wyrazu despoliare przez Stowassera podanej (de-σπόλιον). Na str. 216 s. v. perpalestricos należy Et zamienić na Ex. Na str. 221 s. v. dibalare zamiast Tantum pisz: Tantam. Tamże s. v. elogium czytamy: „Omnes fere viri docti iam consentiunt vocem elogium (primus Plaut. Merc 409) non esse hybridam... Albo trzeba pisać (primus Plaut. Merc. 409 eam adhibuit) albo (primum a Plauto adhibitam).

C. Iulii Caesaris Commentarii de bello Gallico. Für den Schulgebrauch herausgegeben von Ignaz Prammer. Mit einer Karte von Gallien und einem Titelbild. Des Textes vierte, unveränderte Auflage, vermehrt mit einem Anhang: Das römische Kriegswesen in Cäsars gallischen Kämpfen. Von Dr. Ernst Kalinka. Mit 24 Abbildungen. Wien und Prag 1891. F. Tempsky. XII + 254 str. 8°.

Z pomiędzy licznych wydań pamiętników Cezara, przeznaczonych dla użytku szkolnego, najlepszem bezprzecznie jest wydanie J. Prammera. Dowodem tego twierdzenia jest już ta okoliczność, że w krótkim stosunkowo czasie od pierwszego wydania (1883 r.) mamy dziś już czwarte, którego dokładniejszą zamierzam podać charakterystykę.

Tekst wyprzedza krótki wstęp (XII), w którym jest mowa: 1) o walkach Rzymian z Gallami przed Cezarem; 2) o życiu i pismach Cezara. Krótkie zestawienie treści z poszczególnych ksiąg pamiętników tworzy zakończenie wstępu, napisanego jasno i zwięźle. Niniejsze wydanie tem się różni od poprzedniego, że w dodatku, obejmującym słowniczek imion własnych (215—228 str.), i to tylko takich, które wymagały bądźto objaśnień rzeczowych, bądź też oznaczenia iloczasu, i objaśnień do mapki, umieszczono cenny ustęp o wojskowości rzymskiej w Pamiętnikach Cezara (str. 231—254), opracowany przez E. Kalinkę.

W redakcyi tekstu, który w niczem się nie różni od tekstu wydania trzeciego (1889 r.) jest wielki postęp, polegający na tem, że Prammer, idąc w ślad za Dittenbergerem i Waltherem, opierającymi się na badaniach H. Meusela i K. Schneidera, więcej uwzględnił drugą klasę rękopisów β , że czyniąc zadość wymogom pedagogicznemu, przyjął kilka konjunktur, a w kilku miejscach poszczególne wyrazy opuścił, i że wreszcie przeważnie zastosował się do ortografii Brambacha.

Chociaż trudną jest rzeczą oznaczyć, do jakich granic należy się posuwać w uwzględnianiu rękopisów klasy β — i tu zdania będą różne — mimoto zgadzam się z Polaschkiem (Z. f. ö. G. 1892. str. 126), że lekcye gorszych rękopisów należałoby przyjąć jeszcze w następujących miejscach: I 38,1 profecisset (β) zam. processisset; I 40,15 dodać plus do valeret; I 44,6 testimonio zam. testimonium; IV 4,3 adventu zam. aditu; IV 27,4 contulerunt zam. coniecerunt; IV 32,2 comparari zam. comportari; V 11,1 itinere desistere zam. in itinere resistere; V 29,5 spe zam. re; V 46,4 cogit zam. colligit; V 52,6 laetitia zamiast laetatio, które kilka razy u Cezara zachodzi.

Aby tekst był ile możności czytelny, poczynił Prammer pewne zmiany, polegające na tem, że w kilku miejscach jakiś wyraz dodał, w kilku wypuścił a w kilku wreszcie szyk wyrazów zmienił. I tak zgodzić się można n. p. na dodatek V 40,1 litterae (nuntiique), ale za to za zbytczne uważać należy I 16,6 „cum (frumentum) neque emi neque ex agris sumi posset“, bo tu tego wyrazu z łatwością domyśli się uczeń z § 5. „quo die frumentum militibus metiri oporteret“,

pomimo że kilka zdań jest wtrąconych. Aby ucznia nie bałamucić lub mu zrozumienie tekstu ułatwić, byłoby rzeczą pożądaną, dodać I 3,7 (*imperio totius Galliae*; II 5,3 po *his* dodać *datis* (cfr. VII 54,4) a opuścić *cum*; II 23,5 (ab) *operto*; V 24,6 (*rei*) *frumentariae* (K. Schneider i Meusel); VII 47,5 *ut sibi parcerent neu (face-rent)*, *sicut Avarici fecissent*, *ut..* Przykładów na podobne powtórzenie czasownika mamy u Cezara znaczną ilość; n. p. I 13,2; I 31,14; I 32,2; VI, 34,7; VII, 77,12.

Jako zbytuczne wyrazy opuścił Prammer I 15,4 *rapinis*, (*pa-bulationibus*) *populationibusque*; I 29,2 *omnium (rerum) summa erat*; IV 25,6 *ex proximis (primis) navibus*; V 12,4 *utuntur (aut nummo aureo) aut aere...*; V 25,5 *locumque (hibernis) esse munitum*; VI 10,5 *ab Cheruscis (iniuriis incursionibusque) prohibere*. Za to nie można się zgodzić na opuszczenie VI 7,6 *loquitur (in concilio) palam*, które to wyrazy wszyscy zatrzymują wydawcy. — Za zbytuczne uważać należy przedstawianie wyrazów I 16,3 *minus uti*, ale zato za konieczne prawie IV 23,2 *hora circiter diei quarta = hora diei circiter quarta*, bo w tym zwykłym porządku stoją te wyrazy i w rękop. β .

W zmianach i konjekturach stoi Prammer na stanowisku konserwatywnem, w czem tylko na uznanie zasługuje. Między innymi rzeczami zmienił VI 33,5 *eum* (α) na *eam* (β); VII 45,2 czyta z Ciaccionius'em *iumentorum* zamiast *impedimentorum*, ale oprócz tych pożądane byłyby jeszcze następujące poprawki: I 31,11 *uti „omnes Gallie“ finibus pellerentur* zamiast „*omnes ex Galliae finibus*“, zaczem przemawia § 14 „*omnibus Gallis idem esse faciendum*“. Tu prawdopodobnie z „*Gallie*“ zrobiono *Galliae* i dodano *ex*; II 33,3 zamiast *repentino* należałoby czytać *repente* lub *repentinam... eruptionem*; III 8,4 zamiast *acceperant* i *mal-lent* z Dittenbergerem *acceperint — malint*; III 12,1 *bis* zamiast *is*; IV 28,2 *suo zam. sui*; V 11,4 *posset-sunt* (Menge) *zam. possit-sint*; VI 39,4 *dispecta* (Paul i Menge) *zam. despecta*; VII 35,4 *completis* (Landgraf) *zam. laxatis*; V 45,4 *zam. iaculo* (sagulo Kraner) *stosowniejsze baculo* (Polaschek), bo objaśnienie tego miejsca przez Hellera (Phil. 19,564) nie usuwa trudności rzeczonyj.

Wartość tego wydania podnosi cenny dodatek o wojskowości u Cezara, opracowany przez F. Kalinkę. Po krótkim wstępie o namiestniku i kwesterach następuje jasny i treściwy wykład organizacji i uzbrojenia wojska w następującym porządku: A. Legiony. B. Oddziały wojska. nie wchodzące w skład legionów. Wojsko podczas akcji. A. Pochód. B. Obóz. C. Bitwa. Alfabetyczny spis rzeczy i zestawienie źródeł, z których autor korzystał, stanowi zakończenie tego cennego dodatku, zaopatrzonego licznymi ilustracyami, za które wdzięczni będą autorowi nauczyciele i uczniowie. Tu pożądany byłby krótki wstęp historyczny o wojskowości aż do czasów Cezara i krótka wzmianka o konnicy w wojsku Cezara; zato zbytuczny jest już rysunek

tak zwanej acies triplex. Nie można się też zgodzić z objaśnieniem podziału centurionów a zwłaszcza primi ordines (str. 234). Kalinka poszedł za zdaniem H. Brunckego: Die Rangordnung der Centurionen, Wolfenbüttel 1884, i Schneidera, ZGW. 1886 str. 248.

Wydawcy pism Cezara, jak n. p. Dittenberger, stoją jeszcze pod tym względem na stanowisku Marquardta, bo badań o centurionach (czy n. p. zachodziła różnica między centurio prior a posterior, jak to chce Kalinka), dziś jeszcze nie doprowadzono do pożądaných rezultatów. Por. F. Fröhlich: Das Kriegswesen Cäsars, Zürich 1891, str. 24.— Plan obozu (str. 243) o tyle zmienił Kalinka, iż zaokrąglił wszystkie cztery narożniki. Obóz tej konstrukcyi stosowniejszy jest do odpierania ataków konnicy, bo odpadają tak zwane „tote Winkel“. Via quintana leży między praetorium a via decumana. Nie zgadza się wreszcie opis orła legionu, który na ilustracyi (fig. 2) ma skrzydła do góry wzniesione a w opisie wszęsz rozpostarte (ausgebreitete). Ilustracyom zaś w ogóle ten można zrobić zarzut, że niektóre z nich są za małe i wskutek tego niewyraźne a nawet zamazane, jak n. p. fig 21, na której nie można odróżnić ł. Do fig. 3 (signifer) należało dodać krótkie objaśnienie; por. Domaszewski: Die Fahnen im römischen Heere. Mapa jest znacznie lepsza w tem wydaniu, tylko szrafy mogłyby być lepiej wykonane. Co do ortografii Prammer przestrzegał przeważnie zasad W. Brambacha: Hülfsbüchlein für lateinische Rechtschreibung, III Auflage, Leipzig 1884. Interpunkcyja jest względnie konsekwentnie przeprowadzona oprócz przecinków, które często napotykamy przed acc. c inf. n. p. VI, 9,8; 35,5; VII 2.1 itd. Brak przecinka zauważyłem VII 20,12 po recipientem; dwukropka VI 25,5 po haec sunt VI 33,2 lepiej będzie po i ubet położyc średnik, niż przecinek. Błędów drukarskich wcale nie napotkałem. Forma zewnętrzna i papier zadowalają oprócz druku, który jest za błady. Jeżelibym jakie miał życzenie, to to, aby w przyszłym wydaniu oratio obliqua była wszędzie graficznie uwydatniona zapomocą kursywy i aby czyniąc zadość zasadzie puero debetur reverentia wydawca opuścił dwa drastyczne paragrafy 4 i 5 w VI 21.

Kraków.

Stanisław Bednarski.

Eight books of Caesar's Gallic War by W. K. Harper and H. C. Tolman. New York Cincinnati. Chicago 1891. American book company. 502 str. 8°. Z 9 mapkami i licznymi ilustracyami; 5 zlr. 40 ct.

Do jednej z oryginalności, z których znani są Amerykanie, śmiało zaliczyć można amerykańskie wydanie Cezara, którego tytuł wyżej podałem. Oto jego charakterystyka.

Tekst wyprzedza wstęp na 64 stronach, na który się składają następujące ustępy: 1. Życie Cezara. 2. Cezar jako pisarz. 3. Opis Gallii (cywilizacyjno historyczny). 4. Topografia Gallii. 5. Opis Germanii. 6. Opis Brytannii. 7. Druidowie. 8. Wojskowość rzymska.

Ustępy te, podobnie jak i tekst łaciński, zaopatrzone są licznymi ilustracjami. Oryginalny jest ostatni ustęp wstępu p. t. „Inductive Studies“, przeznaczony na spostrzeżenia językowe. Najprzód podano tu kilka prób tego rodzaju, a mianowicie I. o cum. Tu zestawiono wszystkie miejsca z księgi pierwszej cyframi, potem ugrupowano materiał według pewnych kategorii (nauki o „cum“), a nareczcie przytoczono prawidło gramatyczne, które otrzymano drogą indukcyjną. W II. ustępie wyłożono naukę o „oratio obliqua“, nawiązując rzecz do l 20; w III. gerundium i gerundivum; w IV. ablativus causae; w V. coniunctivus w zdaniach pobocznych; w VI. zestawiono miejsca, w których jest wzmianka o Germanach, a to w tym celu, aby na tym materiale osnuć opowiadanie historyczne; w VIII. podano kilka wyrazów z przytoczeniem miejsc, w których się zdarzają (debeo, oportet, licet, coepit, propior i proximus ...), aby uczniowie pod kierunkiem nauczyciela gromadzili materiał i spostrzeżenia (wnioski) robili. Podana jest tam wręcz większa ilość punktów (11—99) z gramatyki i realiów, do których przykłady mają sami uczniowie gromadzić. Owe „Induktive Studies“ odpowiadają tedy naszym „kollektaneom“. Jeżeli się w ten sposób wyzyskuje i pogłębia lekturę, do świetnych musi się doprowadzić rezultatów. Ale skąd wziąć czasu na podobne ćwiczenia!

Ciekawy jest ogromny dodatek (318—502!) umieszczony za tekstem a przedstawiający się jak prawdziwy kalejdoskop. Najpierw podane są źródła (318 str.), z których wydawcy korzystali. Dalej idą objaśnienia i wskazówki do tłumaczenia (komentarz), jak w wydaniach gotajskich, do pierwszych czterech ksiąg, według rozdziałów ułożone. Po tych objaśnieniach następuje tekst angielski do ćwiczeń piśmiennych (Exercises in latin composition), ułożony na podstawie lektury. Na czele każdego z 20 ustępów (379—391) jest podane miejsce z Cezara, na podstawie którego tekst ułożono i paragrafy do trzech gramatyk, do których ćwiczenie ma być zastosowane.

Po tych ćwiczeniach następuje kilka spisów wyrazów (393—412), krótki słowniczek (413—487) i zestawienie imion własnych geograficznych (489—502). Spis wyrazów (Classification of Words) składa się z kilku części. Najprzód ugrupowane są wyrazy według tego, jak często u Cezara zachodzą, a mianowicie: 1. Verba, 2. Substantiva. W 1. klasie pomieszczono czasowniki, które sto i więcej razy, a w ostatniej (7 klasie), które 10—20 razy w tekście się powtarzają. Na siedm klas podzielone są i rzeczowniki, z których każdy ma przy sobie bieżącą liczbę. Po tym spisie następuje drugi, w którym podano znaczenia (translation) wyrazów, objętych w poprzednim spisie. W trzecim spisie ugrupowano wszystkie czasowniki według konjugacyi w porządku alfabetycznym i zestawiono rzeczowniki, od czasowników lub przymiotników urobione. Do tej konjugacyi należy 339 czasowników, do 2-iej 104, do 3-iej 493, do 4-tej 48, do nieregularnej 38. To statystyczne zestawienie materiału ma tę korzyść, że przy nauce można większy kłaść nacisk na rzeczy ważniejsze (częściej się powtarzające), niż na mniej ważne: dalej stanowi poniekąd uzupełnienie do

cennej pracy Heynachera (*Was ergibt sich aus dem Sprachgebrauch Cäsars für die Behandlung der lateinischen Syntax?*), a wreszcie dla autorów podręczników do ćwiczeń łacińskich na klasy niższe może służyć za wskazówkę w wyborze materiału leksykalnego. Jednak do czego służyć mają owe klasyfikacje czasowników i rzeczowników, to już trudno odgadnąć.

Słowniczek jest bardzo krótki (413—483). Nigdzie niema przytoczonych miejsc, ale za to przy każdym wyrazie dodano, ile razy w tekście zachodzi. Dla księgi VIII-ej jest osobny słowniczek. Spis alfabetyczny 1) imion geograficznych i 2) imion własnych, w którym co do iloczasu poszczególnych wyrazów nie będę się spierał z wydawcami, stanowi zakończenie tego zwykłą miarę przechodzącego dodatku.

I forma zewnętrzna tekstu łacińskiego różni się bardzo od wydań dotąd znanych. I tak najprzód każdy wyraz, który pierwszy raz zachodzi, jest tłustemi drukowany czcionkami. Pierwsze zatem rozdziały składają się prawie ze samych tłustych wyrazów a im rozdział jest dalszy, tem mniej takich zawiera wyrazów. Na czele każdego rozdziału, a później kilku całość stanowiących, podana jest krótka treść, zwykle w jednym zdaniu, w języku angielskim. Dalej pod każdym rozdziałem pierwszych czterech ksiąg znajdują się *Topics for Study* — odsyłacze do realiów, a częściej jeszcze do prawideł gramatycznych, do których tekst rozdziału sposobność nastęrcza. Owe *Topics for Study* są według pewnego planu ułożone. I tak n. p. pod I, 7 jest uwzględniony 1) dativus przedmiotu bezpośredniego; w dalszych rozdziałach 2) inf. jako dopowiedzenie; 3) relativum w zdaniach celowych; 4) dativus possessivus; 5) zwrot *certiorem facere*; 6) ablatiwu w tym rozdziale zachodzące; 7) gerundivum; 8) imperativus *po verba dicendi*; 9) legion rzymski. Czy podobny materiał potrzebny do użytku szkolnego? Podobne zestawienia mogłyby przynieść korzyść najwyżej nauce prywatnej. U dołu wreszcie na każdej stronnicy czterech pierwszych ksiąg są przy każdym ważniejszym zjawisku gramatycznym odsyłacze do paragrafów trzech gramatyk łacińskich. Z początku liczba ich jest znaczna, dalej się zmniejsza tak, iż w przecięciu po trzy odsyłacze przypadają na jeden rozdział.

Redakcja wreszcie samego tekstu, w którym obok ilustracji znajduje się mapa Gallii i kilka planów bitew, opiera się przeważnie na wydaniu Kranera. Nigdzie niema ważniejszych zmian ani konjektur; za to wiele rzeczy znajdziesz w tekście, które wobec nowszych badań Stoffla, K. Schneidera, Landgrafa, Hellwiga, Meusela, Mengego, Menge-Preussa, Fleischmanna, Gaedego itd. powinni byli wydawcy usunąć. Forma zewnętrzna, druk i papier są zadawalające, cena jednak, jako wydania szkolnego, jest za wysoka. Z tej charakterystyki książki niniejszej możnaby wysnuć wniosek, że nauka filologii w Ameryce na bardzo wysokim pozostaje stopniu.

Kraków.

Stanisław Bednarski.

E. G. Sihler, *A complete lexicon of the Latin of Cäsars Gallie* war. Boston 1891. Ginn et Cie. 188 str. 8°. 1 dolar 50.

Praca to staranna, w której uwzględniono pierwszych siedm ksiąg, Za podstawę służy jej Index Holdera. W redakcyi samego tekstu posługuje się autor wydaniem Kranera i Holdera. Cytaty po większej części są skrócone dla zaoszczędzenia miejsca, stąd słowniczek ten ma stronę ujemną, że kto chce z niego korzystać, ciągle go musi wertować. Bardzo niepraktyczny jest wreszcie i układ jego. Gdyby był autor do tej pracy wziął sobie za wzór Lexicon Caesarianum Menge-Preusse lub Meusela, byłaby książka zyskała na jasności i przejrzystości w układzie. Druk jest bardzo zbity, ale forma zewnętrzna zadowalająca.

Kraków.

Stanisław Bednarski.

Th. Arnold, Die griechischen Studien des Horaz. Neu herausgegeben von dr. Wilhelm Fries. Halle a. S., Buchh. des Waisenhauses 1891. str. 148. 8°.

Po zupełnem wyczerpaniu pierwszego nakładu rozprawy Th. Arnolda, wydanej po śmierci autora przez Ecksteina w dwóch programach łącz. głównej szkoły w Halle (za r. szk. 1884/5 i 1885/5), wyświadczył Fries ogłoszeniem niniejszego dziełka zwolennikom studyów Horacyuszowskich prawdziwą przysługę. Bo jakkolwiek na tem polu studyów, w którego zakres dziełko niniejsze wchodzi, nie brak usiłowań wcześniejszych, że wspomnę tylko badania H. Wagnera w 18. wieku, a w naszym studya Rottera, Estrego, Thalwitza i wiele fragmentarycznych, — jak Wenscha, Grotfenda, Meinekego, Göbla, Garkcego, Arndta, Heinricha, Michaelisa, Baranka i t. d. (Fries w przedmowie odnośną literaturę wymienia) — to jednak rzecz można śmiało, że jasno i umiejętnie ten dział badań odnośnie do Horacego rozwinął dopiero Arnold. Usiłowania dawniejszych uczonych zmierzały głównie do wykazania naśladownictwa Horacego, czyniły z poety — mistrza ślepego kopistę; badania Arnolda wykazują raczej studya wieszczą wenuzyńskiego w zakresie poezyi greckiej; podobieństwo bowiem pojedynczych wyrażeń i myśli, istniejące rzeczywiście niejednokrotnie pomiędzy Horacym a utworami greckimi, może być mimowolnym wpływem czynników duchowego wykształcenia a nie świadomego naśladownictwa.

Jak w pierwszym wydaniu, taksamo i w drugim najpierw mowa jest o studyach Horacego nad Homerem i Hezyodem, następnie o jego studyach alexandryjskich, potem o wpływie komików greckich, Archilocha, liryków i tragików na Horacego, wreszcie w ostatnim rozdziale omówione są Horacego studya filozoficzne, przedewszystkiem studyum Platona i Arystotelesa.

Pod względem układu i treści nie różni się zatem to drugie wydanie od pierwszego. Tu i owdzie uzupełnia wprawdzie Fries na podstawie własnych badań niewyczerpaną u Arnolda liczbę przykładów w poszczególnych działach (str. 19, 38, 91, 94, 113, 118 uw. 2, 121, 122), niekiedy podaje nowsze wyniki badań i poglądy uczonych, niezgadające się z twierdzeniem Arnolda (str. 24 uw. 2., 25., uw. 1),

czasem nawet wprost polemizuje z autorem rozprawy (str. 71 uw. 1: Fries opierając się na zdaniach Kiesslinga i Ribbecka, *Gesch. d. Röm. Dichtung* II. 113 n. podnosi tu wartość poetyczną epody 16, którą Arnold uważa za najstarszą). Dodatki te jednak zamieszcza Fries na dole poniżej tekstu rozprawy w formie komentarza.

Także i pod względem formalnym uległa rozprawa Arnolda nieznacznym tylko zmianom. Mianowicie usiłował Fries oglądzić język i oczyścić go z obcych naśladłości, a więc n. p. użył wyrazu *nebensächlich* zamiast *parergisch*, *vermittelnd* zamiast *subsidiär*, *Absicht* zamiast *Intention*, *boshaft* zamiast *malitiös*, *Gemälde* zamiast *Tableau* i wiele innych t. p. Usunął także liczne błędy drukarskie pierwszego wydania, zastąpił zdania rozwlekłe i ociężałe gładzemi i zwięzlejszemi, dokonał rewizyi i poprawy cytatów i uzupełnił je wielokrotnie, niektóre zaś zbyteczne opuścił, liczne pomylki w liczbach określających źródło cytatu poprawił, cytaty z dzieł pomocniczych według wydań nowszych opatrzył.

Lwów.

Mikołaj Sabat.

Ilustrowano je sobranije hreczeskich i rym-skich klasykow s objeasnytelnyu pryiczaniama pod redakcyjej Lwa Georgijewskaho i Sergia Mansztejna. (Иллюстрированное собрание греческих и римских классиковъ съ объяснительными примѣчаніями, подъ редакціей Льва Георгіевскаго и Сергія Манштейна). Główny skład w Petersburgu u Sergiusza Manszteina, Puszkinańska 19,31.

Wydawnictwo rosyjskie, którego tytuł wypisano w nagłówku, odpowiada wydawnictwom klasyków starożytnych, jakich liczba już dość znaczna pojawiła się w ostatnich czasach w Niemczech, Francyi i innych krajach. Obejmuje ono wydania szkolnych autorów z komentarzem, do potrzeb szkolnych zastosowanym i to wprawdzie — tak jak w niektórych edycjach niemieckich — w osobnych tomikach teksty, w osobnych zaś komentarze, pięknie illustrowane.

Dotychczas, o ile nam wiadomo, wyszły w tem wydawnictwie:

- 1) Wergilego Eneidy ks. I—IV; — 2) Neposa niektóre żywoty; — 3) Liwiusza ks. I. i XXI; — 4) Owidyusza wiersze wybrane; — 5) Sallustyusza Wojna Jugurtyńska i Sprzysiężenie Katyliny; — 6) Cezara Pamiętników o wojnie gal. ks. I. i VI; — 7) Cyclerona mowy przeciw Katylinie, za Ligaryuszem, za Milonem, za Dejotarem, za Archyaszem; — 8) Horacego wiersze wybrane; — 8) Herodota Scytya i Wojny perskie; — 10) Homera Iliady p. I. i III., Odyssei p. I. II i VI; — 11) Xenofonta Anabazy ks. I. i II., Pamiętniki o Sokratesie i Apologia; — 12) Platona Apologia; — 13) Sofoklesa Antygona i Edyp król.

Jak widać z tego spisu, którego w tej chwili zamknąć nie możemy z powodu od nas niezależnego, w wydawnictwie tem pojawił się już spory poczet podręczników szkolnych. Z tych mamy pod ręką

Neposa, Liwiusza ks. XXI i Edypa króla Sofoklesa. O tych trzech książkach zamierzamy wypowiedzieć zdanie.

Korneliusz Nepos, wydany przez p. Georgijewskiego, zawiera żywoty Miltiadesa, Temistoklesa, Arystydesa, Cymona, Demetriusza, Epaminondasa, Pelopidasa i Katona. Wyliczenie podług tytułów wszystkich 16 domniemych dzieł Neposa uważamy za niepotrzebne. Niepotrzebnie też zamieszczono w wydaniu szkolnem Praefatio. Za daleko posunął się również wydawca w wyjaśnieniach gramatycznych, gdyż jak w ogólności w szkole można chyba tylko na najwyższym stopniu nauki rozbiierać właściwości jakiegoś pisarza, tak znów w szczególności wcale nie jest pożądanym rozbiór subtelných różnic gramatycznych, na jakie dość często w Neposie natrafiamy. W szkole należy mieć tylko główny cel na oku i kroczyć pewną drogą do poznania ogólnego wzoru klasycznego pisania. Godzę się natomiast w zupełności na tego rodzaju wyjaśnienia leksykalne, iż obok nieznaných, lub też w innym znaczeniu użyć się mających słów łacińskich podaje się trafne tłumaczenie; tylko sposób ten należałoby rozszerzyć także co do niektórych trudniejszych zwrotów, gdyż tym sposobem możnaby doprowadzić do tego, że uczniowie nie byłiby pochopni do gotowych tłumaczeń i przyzwyczajaliby się do pracy samodzielnej.

Ilustracje nie są tak piękne, jak w wydaniu Erba, lecz są dobrane trafnie i zdołają wzbudzić żywsze zajęcie u uczniów.

W wydawnictwie, o którym mowa, żywy bierze udział nasz rodak p. Zieliński, prof. uniw. w Petersburgu; wydał on Liwiusza ks. XXI. już w II. wydaniu i Sofoklesa Edypa króla.

Tekst Liwiusza oparty głównie na wydaniu Luchsa; miejscami jednak zmienił go autor według poprawek Luterbachera, Madwiga, H. I. Müllera, Weissenborna, Wölfflina i innych, tu i owdzie zaś umieścił własne domysły. Jakkolwiek poprawki przyjęto z wielką znajomością rzeczy i z prawdziwą erudycją filologiczną, jakkolwiek także we własnych domysłach wydawcy widoczną jest oględność, mimoto, zwłaszcza co się tyczy tych ostatnich, byłibyśmy zawsze za miarą jak najszczuplejszą ze względów na przeznaczenie edycji. Z tego względu nie piszemy się również na tak obszerny komentarz, jaki się mieści w cz. 2; zajmuje on 17° stronnic 8°. Uznajemy wprawdzie potrzebę użycia środków pomocniczych takich, jak karty geograficzne, wszelkiego rodzaju rysunki do poglądowej nauki realiów, ale wstęp historyczny, literacki, antykwaryczny (o konstytucyi rzymskiej i kartagińskiej) i kilka innych dodatków czynią książkę na każdy sposób zbyt obszerną, jak na wydanie szkolne.

Uwagę tę odnieść możemy jeszcze słuszniej do wszelkiego rodzaju objaśnień, zaczynających się od strony 32-ej. Czytelnik odnosi wrażenie, że wydawca książkę swą ułożył z taką tendencją, z jaką przedmiot rozbiiera się na wszechnicach.

Tęsamą uwagę pozwalamy sobie zastosować w zupełności także do wydania Sofoklesowego Edypa Króla, a może nawet do tego podręcznika zastosowaćby ją należało jeszcze w większej mierze,

przedewszystkiem co się tyczy „Ukłonienij“, t. j. różnic tekstu od wydania Naucka, chociaż z drugiej strony z wszelkiem uznaniem konstatujemy wielką wartość naukową tych zmian; w staranności bowiem o krytyczne ustalenie tekstu autentycznego nie pominął autor nic, co tylko nowsze badania przyniosły. — Naszem też, zresztą niemiarnodajnym zdaniem, podał autor za dużo kluczów do partyj liryczno-melicznych — za dużo w stosunku do potrzeb szkoły. Natomiast godzimy się w zupełności na trafne połączenia poszczególnych scen, gdyż takowe przyczyniają się bardzo do należytego zrozumienia utworu i do ujęcia go w całość. A jakkolwiek wątpię, czy w tak krótkim czasie, jaki wymierzono na lekturę szkolną dla tragedji Sofoklesa — może być, iż w szkołach tamtejszych stosunki są odmienne — dadzą się zużyć wszelkie wyjaśnienia zawarte w komentarzu, który również wyposażono wielu rycinami, mimoto nie mogą nie przysnąć tak tej książce p. Zielińskiego jako też poprzednio omówionej wielu zalet dobrych podręczników. Z tego powodu polecam je gorąco przyszłym naszym wydawcom, ażeby zechcieli z nich korzystać w miarę naszych potrzeb. Zarazem zwracam się z prośbą do Wydziału naszego Towarzystwa Nauczycieli Szkół wyższych, który dał tyle dowodów szczerzej pieczołowitości i rzetelnej pracy około dobra naszych szkół średnich, ażeby w wydaniach klasyków dla szkół naszych zechciał także umieszczać tablice i wzory archeologiczne w tym zakresie, jak to uczyniono w wydaniach dopiero co omówionych.

Lwów.

K. Łuczakowski.

Manitius, M. Geschichte der christlich-lateinischen Poesie bis zur Mitte des VIII. Jahrhunderts. Stuttgart (Cotta) 1891. Str. 518. 8°.

W obec żywego zainteresowania się, jakie w ciągu ostatnich lat obudziły studia nad ojcami kościelnymi, a wyrazem których są znakomite wydania w wiedeńskim „Corpus scriptorum ecclesiasticorum“ i „Monumenta Germaniae“, tem dotkliwiej dawał się uczuwać brak dzieła traktującego o nader bogatej łacińskiej poezji chrześcijańskiej, że dawniejsze kompendya, uwzględniające ten dział literatury, jak Ampère'a Histoire littéraire de la France i literatura Baehr'a są obecnie już przestarzałe, a nowsze, pod innymi względami znakomite dzieła, jak Teuffela-Schwabego i Ebert'a, powyższego przedmiotu wcale nie wyczerpują. Temu brakowi stara się w części zaradzić wyżej wzmiankowane dzieło autora, w którym łącz. poezya chrześcijańska we wszystkich okresach jej rozwoju, począwszy od słabych jej zawiązków w III., jej wspaniałego rozkwitu w V., i zupełnego upadku w VIII. wieku po Chr. doczekała się nowego i gruntownego opracowania na podstawie metody ściśle filologicznej. Autor bowiem nie tylko zwrócił pilną uwagę na gruntowną analizę pod względem formy, treści i wewnętrznej wartości ważniejszych płodów literackich poezji chrześcijańskiej, lecz

starał się także przedstawić jasno i zwięźle żywoty wybitniejszych poetów chrześcijańskich, przyczem sprostował niejedną datę i wymienił niejedną szczegół z ich życia, który dotychczas był nieznanym lub błędnie podawany. Samodzielność autora przebija się w wielu miejscach tego dzieła. Świadczą o niej gruntowne badania nad rymem w poezji łać. w ogólności i nad innymi właściwościami formalnymi i wewnętrznymi poezji chrześcijańskiej. Wyniki badań autora będą niewątpliwie pożądanym punktem oparcia i silnym bodźcem do przyszłych studyów nad odnośnymi kwestyami.

Badania autora ograniczają się do ściśle chrześcijańskiej poezji. Są zatem wykluczone wiersze świeckie poetów chrześcijańskich, jakoto Auzoniusza, Ennodjusza, Sydoniusza, Optacyana, Porfiryusza, Maxymiana i Koryppa. Obfity materiał, opracowany w tem dziele, podzielili autor na trzy księgi, które poprzedza obszerny wstęp, str. 1—26. W tym wstępie skreślił autor najpierw w kilku ogólnych, lecz dosadnych i trafnych rysach obraz państwa i społeczeństwa rzymskiego w jego politycznym i moralnym rozkładzie i umieścił udatny pogląd na upadającą pogańską literaturę rzymską w czasach krzewiącego się chrześcijaństwa w III. wieku po Chr.

Następnie są podane główne przyczyny, które wpłynęły na szybkie rozpowszechnienie się nauki Chrystusa jako też na powstanie najdawniejszych płodów literatury chrześcijańskiej. Wstęp zamyka ogólna charakterystyka literatury chrześcijańskiej pod względem formy i treści. Tu są również uwzględnione punkta styczności literatury chrześcijańskiej z pogańską rzymską, niemniej różnice; podane są także charakterystyczne cechy poszczególnych rodzajów poezji, które w czasach chrześcijańskich albo po raz pierwszy się pojawiły, albo szczególniejsze budziły zajęcie, tak że wspaniałego doczekały się rozkwitu.

Co się tyczy rozkładu materiału na księgi, to pierwsza z nich obejmuje początki poezji chrześcijańsko-łacińskiej wraz z jej rozwojem w III. i IV. wieku po Chr. Z najdawniejszych poetów chrześcijańskich doznał wyczerpującego opracowania Kommodyan. Szczegółowo traktuje autor o wierszach treści chrześcijańskiej nieznanym lub wątpliwym autorów, jakoto: de laudibus Domini, de Phoenice (Laktancyusza?), de beneficiis suis Christus, Sodoma de Iona.

W następnych rozdziałach (2—4) tejsze księgi, jakoteż w następnych księgach uprupował autor materiał nie tylko chronologicznie, lecz także według krajów, w których poezya chrześcijańsko-łacińska doznawała osobliwszego pielęgnowania. Tak w ks. I. rozdziale 2 przedstawił autor działalność hiszpańskich poetów II. wieku: Iuwenkusa i Prudencjusza, w 3. rozdz. poetów gallickich: Hilaryusza z Poitiers i Auzoniusza, w 4. rozdz. italskich poetów IV. wieku, mianowicie: Wiktoryna, Damasusa, poetki Proby i Ambrozjusza, dołączając gruntowny ekskurs o powstaniu hymnów chrześcijańskich.

W II. ks. jest opracowaną poezya chrześcijańska w czasie jej największego rozkwitu, jaki osiągnęła w V. wieku po Chr. Pierwszy

rozd. obejmuje poetów gallickich, 2. rozdz. italskich, 3. rozdz. hiszpańskich i afrykańskich.

W III ks. przedstawił autor stan poezyi chrześcijańsko-łacińskiej wraz z jej wybitniejszymi przedstawicielami w czasie jej upadku w wiekach VI--VIII, z którego ją dopiero Karol Wielki w części dzwignął i na nowe tory sprowadził. Pierwszy rozdz. tejże księgi poświęcony jest poezyi w Italii i na Wschodzie, rozdz. 2. poezyi w Afryce, rozdz. 3 poezyi w Gallii i krajach sąsiednich, rozdz. 4. poezyi w Wielkiej Brytanii.

Z trudnego zadania wywiązał się autor zadowalniająco; oparował bowiem należycie obfity i skrętnie zebrany materiał i opracował go sumiennie. Rozkład na części jest stosowny, a wykład rzeczy jasny i przejrzysty, tak że lektura dzieła sprawia prawdziwą przyjemność i nie nuży czytelnika pomimo gruntowności przedstawienia. Wyborne pod każdym względem są ustępy, dające pogląd na rozwój i stan poezyi chrześcijańskiej w poszczególnych okresach, na właściwości utworów poetycznych, uprawianych w tychże okresach. Niemniej udatnie są skreślone żywoty wybitniejszych przedstawicieli poezyi chrześcijańskiej; poprzeda je zazwyczaj dokładne zestawienie odnośnej literatury. W sądach autor jest oględny i sprawiedliwy, a sposób przedstawienia dowodzi, że z zamiłowaniem pracował nad obranym przedmiotem. Wobec powyższych zalet należy mniejszą wagę przywiązywać do wad, które pewien recenzent niemiecki temu dziełu zarzucał. Usprawiedliwia je w części ta okoliczność, że autor podjął się opracowania dzieła z dziedziny, której niejeden dział leżał dotychczas odłogiem, i że skutkiem tego własnymi badaniami musiał sobie nieraz torować drogę.

Lwów.

Michał Jeżenicki.

Czyckiewicz Andrzej: Untersuchungen über das III. und XVI. Buch der Odyssee. (Progr. gymn. w Brodach za r. 1889). Brody. 1889. 8°.

Untersuchungen zur zweiten Hälfte der Odyssee (Progr. gymn. w Brodach za r. 1892). Brody 1892. 53 str. 8°.

Betrachtungen über Homers Odyssee. (Progr. gymn. w Brodach za r. 1893). Brody 1893. 44 str. 8°.

Autor, oparłszy się na rezultatach badań Kirchhoffa, stara się udowodnić, że nie tylko pierwsza, ale i druga połowa Odyssei powstała z części pierwotnie różnorodnych a nawet w różnych czasach komponowanych. Mianowicie miały wejść w skład dzisiejszej Odyssei trzy epopeje, t. j.: Telemachia, starsza Odysseja i nowsza Odysseja. Połączyć miał te epopeje w całość dzisiejszej Odyssei nieznaną nam diaskeuasta w ten sposób, że je skracał, uzupełniał i zmieniał, ale tak niezgrabnie, iż w wielu miejscach pozostały w sprzecznościach, niedokładnościach i właściwościach językowych wyraźne ślady pierwotnego stanu rzeczy.

Autor roztrząsa w pierwszej swej rozprawie związek XVI. księgi Odyssei z początkowemi czterema, które już Kirchhoff zaliczył do tak zwanej Telemachii, w drugiej omawia krytycznie szereg miejsc z ksiąg XVII—XXIV., tudzież z księgi XIII. w trzeciej wreszcie zastanawia się nad składem księgi XIV i XV. Na podstawie tych szczegółowych badań dochodzi autor dalej w tejże trzeciej rozprawie, str. 17—29, do tego rezultatu, że oprócz czterech początkowych ksiąg także XV. i XVI. księga częściowo również XVII. i XXII. a może i XXIV. wchodziły w skład pierwotnej Telemachii, z czego znów wyprowadza wniosek, iż nie Telemachia została wplecioną do pierwotnej Odyssei, jak sądzono lecz przeciwnie t. zw. Telemachia była główną epopeją, którą rozszerzono dodatkami z dawniejszej i późniejszej Odyssei. Przy końcu trzeciej rozprawy, od str. 30 przywodzi autor nowe dowody na poparcie zapatrywania Kirchhoffa, który twierdzi, iż księgi X—XII. nie należały pierwotnie do Odyssei dawniejszej, lecz do innej, późniejszej i dopiero później z dawniejszą Odysseją zostały połączone.

Przyznać należy, że autor badał sumiennie nie tylko skład Odyssei, ale nadto liczne rozprawy i dzieła odnoszące się do kwestyi tego składu; wyżej wymienione jego rozprawy są też bez wątpienia cennym przyczynkiem do wyjaśnienia rzeczonyj kwestyi. Ale argumenty, na których oparł rezultat swej pracy, nie mogą przekonać nikogo. nieuprzedzonego. Nie mogę tu wchodzić w szczegóły, bo to wymagałoby zbyt wiele miejsca; nadto mogę się odwołać do recenzyi mojej w *Zeitschrift f. d. öster. Gymn.*, która niedawno została ogłoszoną a w której nieco dokładniej roztrząsam tę sprawę. Tu tylko nadmieniam, że hipoteza o powstaniu Odyssei z odrębnych epopei nie tłómaczy wszystkich trudności a między niemi zasadniczych. Bo jeżeli zaprzeczyć się nie da, że ów zresztą zupełnie nieznan i wymyślony diaskeuasta z prawdziwym talentem ułożył ogólny plan poematu, to dziwić się musimy, że w szczegółach tak był niebaczny czy niezręczny. A przecież zdaniem mojem łatwiej było mechanicznie pojedyncze utwory w całość łączącemu diaskeuastie dostrzedz sprzeczności i niedokładności i takowe usunąć, niż poecie, zwłaszcza jeżeli takowy starał się pozostać w zgodzie z utartemi podaniami, po części może w formy poetyckie ujętemi. Nadto niedokładności pozostałe po pierwszym diaskeuastie powinni byli jego następcy usunąć. Nie wiedząc, wśród jakich warunków materialnych i zapatrywań estetycznych epopeje Homera były pisane i w jaki sposób przechowywały się aż do czasów Pizystrata. nie wiedząc, czy wykończeniu takowych w pierwotnym kształcie nie stanęło coś na przeszkodzie tak, jak n. p. śmierć nie dozwoliła Wergilemu wykończyć Eneidy, możemy sobie sprzeczności i niedokładności w dzisiejszym kształcie Iliady i Odyssei tłómaczyć w rozmaity sposób; do dokładnych, pewnych rezultatów w szczegółach dojść niepodobna. Także odrębne właściwości językowe pewnych partyi poematu, na których autor po części swój wywód oparł, mogą mylić, jeżeli nie są wybitne, bo wiemy, że dwa utwory nawet tego samego autora mogą mieć swoje idiotyzmy językowe. Nie chcę przez

to powiedzieć, żeby wykrywanie odrębnych właściwości pojedynczych partyi tudzież niedokładności i sprzeczności w układzie wielkich eposów starożytnej Grecji było zgola bezowocnem; sam fakt istnienia takich znamion rzuca niewątpliwie światło na ich wartość i znaczenie, byłoby tylko badanie zostawało w granicach ściśle przedmiotowej krytyki.

Lwów.

Br. Kruczkiewicz.

Chowaniec, Franciszek: De enuntiatorum, quae dicuntur, subiecto carentium usu Thucydideo. (Progr. gimn. w Jarosławiu za r. 1892). Jarosław 1892. XVIII i 31 str. 8°.

Rozprawę poprzedza obfity spis dzieł i dySSERTacji, z których autor korzystał; po tym spisie następuje część ogólna (str. I—XVIII), w której autor zastanawia się nad istotą i powstaniem zdań bezpodmiotowych w językach indoeuropejskich, kończy zaś rozprawę zbiór miejsc, zawierających zwroty bezpodmiotowe z dzieła Tucydidesa. Część ogólna jest nieco za obszerna, tem bardziej, że główne rezultaty takowej nie wiele wpływają na sposób traktowania części szczegółowej, tematem zapowiedzianej, a część szczegółowa nie dostarcza nowych podstaw do rozjaśnienia kwestyi, traktowanych w części ogólnej.

Do zdań bezpodmiotowych (enuntiated subiecto carentia) zalicza autor wszystkie zdania, mające tylko orzeczenie wyraźne w 3 osobie liczby pojedynczej lub mnogiej, z którego ani na podstawie formy zdania ani też na podstawie logicznego związku myśli nie można się na pewne domyślić podmiotu. Zdania uczonych o początku i istocie takich zdań są rozmaite a dadzą się zdaniem autora sprowadzić do trzech głównych teorii. Pierwsza teoria, za którą oświadcza się także autor, nie podając jednak powodów, które go do tego skłoniły, wychodzi z tego zapatrywania, że w logice są możebne tylko sądy dwuczłonowe t. j. złożone z podmiotu i orzeczenia, i uważa zdania bezpodmiotowe za pierwotne formy zdań w mowie ludzkiej, z których formy zdań podmiotowych dopiero z czasem powstały. Według tej teorii zdania bezpodmiotowe mają właściwie własny podmiot i gramatyczny i logiczny; gramatyczny wyrażony jest formą czasownika orzekającego, logiczny tkwi, lubo ogólnikowo tylko, w związku zdań i myśli. Tę teorię wyznają Trendelenburg, Meiring, Steinthal, Kern, Paul, Schuppe, Sigwart i Puls. Druga teoria uznaje w zakresie logiki możebność sądów jednoczłonowych czyli mających tylko orzeczenie. Zwolennicy tej teorii, jak Heyse, Grimm, Miklosich, Benfey, Marty, po części także Miodoński, utrzymują, że zdania bezpodmiotowe miały pierwotnie wyraźny podmiot, lecz takowy z czasem utraciły, zatrzymując jednak pomimo tego znaczenie sądów zupełnych, wyrażonych samem orzeczeniem. Trzecia wreszcie teoria pochodzi od gramatyków starożytnych i utrzymywała się w świecie uczonym aż do bieżącego stulecia, obenie jednak straciła zupełnie zwolenników.

Ta teoria uważa zdania bezpodmiotowe za zdania eliptyczne, t. j. takie, które pierwotnie wyraźny podmiot miały, lecz takowy z czasem utraciły; podmiot ten jednak należy jeszcze i teraz w myśli uzupełniać, czy to na podstawie takichsamych zdań o wyraźnym podmiocie, czy też na podstawie orzeczenia lub wogóle związku myśli.

Zebrane w drugiej, szczegółowej części przykłady zdań bezpodmiotowych z Tuczdydesa dzieli autor za Miklosichem 1) na zdania z orzeczeniem czasownikowem w stronie czynnej, 2) na zdania z orzeczeniem czasownikowem w stronie biernej, 3) na zdania z orzeczeniem, złożonym z imienia i czasownika *εἶπα*, 4) na zdania, których orzeczeniem jest przymiotnik lub imiesłów w formie przypadku niezawisłego, czyli luźnego. Obok zdań bezpodmiotowych przywodzi autor także zdania mające takie same, jak takowe, orzeczenie i wyraźny podmiot, a nadto wogóle zdania równoznaczne z niemi, co rzuca światło na przyczyny, dla których pewne zdania bezpodmiotowe rzadziej lub częściej powtarzają się u Tuczdydesa. Nadto rozjaśnia miejsca, które cytuje, często osobnymi przypiskami. Język łaciński rozprawy jest po największej części poprawny, druk staranny.

Lwów

Br. Kruczkiewicz.

Kokorudz, Eliasch: Ablativus, locativus i instrumentalis u Homera pod względem formalnym i syntaktycznym. Część I. (Progr. gimn. w Stanisławowie za r. 1891). Stanisławów. 1891. 26 str. 8". Część II. (Tamże za r. 1892) Stanisławów. 1892. 37 str. 8".

W części I. rozpoczyna autor rzecz dosyć obszernemi uwagami wstępniemi o zasadach badań językowych Są to zasady najnowszej szkoły gramatycznej (Junggrammatiker), do których się autor bez zastrzeżeń przyznaje. Następnie rozwija teorię pierwotnego znaczenia przypadków w indoeuropejskich językach i przystępuje do rozwiązania pytania, jakiemu losowi uległ ablativus, locativus i instrumentalis w języku greckim i czy jeszcze jakie ślady tych przypadków pozostały w tym języku, specjalnie w pieśniach Homera. Otóż autor wyjaśnia w części I., że pierwotne podobieństwo form i funkcji syntaktycznych ablatiwu i genitiwu spowodowało pomieszanie tych przypadków i ostateczne zaniknięcie ablatiwu w genitiwie. Genitivus w znaczeniu pierwotnego ablatiwu napotykamy jeszcze u Homera i to w połączeniu a) z czasownikami, b) z przymiotnikami i przysłówkami, c) z przymkami. Formy z sufiksem *-θεν* przedstawiają w pieśniach Homerowych swym kształtem i znaczeniem resztki pierwotnego ablatiwu a przysłówki z końcówką *-ως* są resztkami formy pierwotnego indoeuropejskiego ablatiwu. W części II. wykazuje autor, że przypadkiem, w którym utonął pierwotny locativus i instrumentalis, podobnie jak ablativus w genitiwie, jest dativus, i zestawia naprzód te miejsca z pieśni Homera, na których dativus zajmuje miejsce pierwotnego locatiwu a następnie te, na których ten przypadek ma znaczenie instrumentału.

Autor uwzględnił pilnie literaturę, odnoszącą się do zagadnień, które roztrząsa, nie dochodzi jednak do nowych rezultatów; podział przedmiotu jest zawity i pozbawiony wspólnej zasady, zbiór odnośnych miejsc z pieśni Homera nie wyczerpujący, a język polski, w którym rozprawa jest napisana, miejscami błędami skażony.

Lwów.

Br. Kruczkiewicz.

Hayder, Leonard, Charakteristik des Paedagogen in der Sophokleischen Elektra. napisał.. (Sprawozdanie dyrektora c. k. gimnazjum w Sanoku, za rok szkolny 1893). W Sanoku, str. 1—13. Nakładem funduszu naukowego. Czcionkami Karola Pollaka. 1893.

Autor zastanawia się nasamprzód nad znaczeniem Sofoklesa w literaturze dramatycznej greckiej; „Sophocles“, (mówi między innymi na str. 1.) „heisst bei den Späteren insgemein *ὁ τραγικός*, denn an seinen Dramen bewundert man seit zwei Jahrtausenden am meisten die idealen Schönheiten, das herrliche Ebenmass, den Zauber der Anmuth in allen Theilen seiner Kunstwerke“. Czytającemu te słowa mimowoli może nasunąć się pytanie, czy Sofoklesa dlatego nazywają starożytni *κατ' ἐξοχὴν „ὁ τραγικός“*, że go podziwiamy od 2000 lat? — Po tym ekskursie rozwodzi się dalej autor nad pojęciem dramatu (str. 1 nn.), opierając swoje wywody na wierszach Geibla (!). Od str. 3. począwszy przedstawia p. H. podanie o zabicu Klytemestry i Egista przez Orestesa, wykazuje przytem, o ile opracowania wspomnianego mitu przez poetów zawierają nowe pierwiastki. Dłużej rozprawia autor o Aischylosa Choeforach. Od str. 5. dopiero przechodzi do Sofoklesowej Elektry, opowiadając dokładnie treść dramatu, przyczem zwraca szczególną uwagę na udział pedagoga w akcji wspomnianej tragedyi (str. 5—13). Jak z tego przedstawienia treści widzieć można, treść rozprawki nie odpowiada tytułowi; przede wszystkim niepotrzebnymi są liczne ekskursy (str. 1—5), (do wspomnianych ekskursów dołącz jeszcze ustęp na str. 6. o stanowisku niewolników greckich — wszystko razem wzięwszy niedostatecznie jeszcze opowiedziane —). Nie jest dalej rzeczą jasną, w jakim celu autor obszernie opowiada treść Elektry, mając scharakteryzować jedną z osób dramatu. Najważniejszą jednak wadą rozprawki jest to, że autor, podając rysy charakterystyczne pedagoga nie korzysta wcale z materiału najważniejszego, to jest samej tragedyi Sofoklesa; opowiadając zaś treść tragedyi, nie umie wysnuć odpowiednich wniosków. Literatury nowszej o przedmiocie nie zna autor zupełnie, z dawniejszej kilka tylko już przestarzałych programów. Styl rozprawki w wielu miejscach niepoprawny, por. np.: str. 3. nun handelt sich drum, wie Orestes die heilige Sühne an seinem Vater vollzogen hatte; str. 5. in der Art Aeschylus; str. 2. auf seinem starrem Willen. — Z błę-

dów druku prostuję ważniejsze: str. 1. Eigenschaften, cz. Eigenschaften; str. 6. selbst cz. selsbt; Derstellung. cz. Darstellung; str. 10. strömmte, cz. strönte; str. 11. λέκηδ', cz. λέκηδ'; str. 12. heilingen, cz. heiligen.

Lwów.

Wiktór Hahn.

Kusionowicz, Michał, prof. Mowa Demostenesa przeciw Arystokratesowi, przekład.. (Sprawozdanie dyrekcyi c. k. wyższego gimnazjum w Kołomyi za rok szkolny 1893). W Kołomyi, 1893, str. 17—48. Nakładem funduszu szkolnego. Z drukarni J. Bruka i S-ki.

Od pewnego czasu pojawiają się w literaturze polskiej przekłady Demostenesa, z którego mów zaledwo małą część przyswojono dotychczas językowi polskiemu. W r. 1887. przetłómaczył mowę o wieńcu czyli w obronie Ktezyfonta (mowa XVIII) Ludwik Małecki, progr. g. w N. Sączu; tenże sam w r. 1889. podał tłómaczenie mowy o przeniewierczem poselstwie (*περί παραπρεσβείας*, mowa XIX). W r. 1893. umieścił w sprawozdaniu kołomyjskiego gimnazjum p. Kusionowicz przekład jednej z ważniejszych mów Demostenesa: *κατὰ Ἀριστοκράτους* (XXIII). Wybór w każdym razie trafny, gdyż wspomniana mowa zawiera w pierwszej swej części nadzwyczaj ważny materiał, odnoszący się do sądownictwa attyckiego. Przekład swój poprzedza tłómacz krótkim wstępem (str. 19 n.), przeznaczonym dla czytelników nieobznajomionych z okolicznościami, które spowodowały napisanie mowy. Mając to na względzie, powinien był tłómacz koniecznie wspomnieć o owych 11 uchwałach w części pierwszej, i o kwestyi autentyczności tychże.

Na razie podaje tłómacz tylko pierwszą część wspomnianej mowy, t. j. § 1—99; tłómaczenie, ogółem wzięwszy, oddaje myśl oryginału, nie będąc ani zbyt niewolniczem, ani zanadto wolnem. Czasami jednak posługuje się tłómacz zwrotami niezupełnie poprawnymi, — w niektórych paragrafach nie odtwarza należycie pierwowzoru, np. § 1. *κατηγορήσονται* nie znaczy: „ku obżalowaniu“; tamże: *οὕτως* nie stosownie oddane przez „tak“ razi; tamże: „albo, że tak chętnie z powodu jakiegoś małego i nieznacznego przewinienia chciałbym ściągnąć na siebie jego nienawiść“, niezręcznie i niezrozumiale. gdyż tłómacz niepotrzebnie opuścił wyraz *ὀρώμενα*; t. j. okres grecki przydługi należało rozłożyć w tłómaczeniu na dwa zdania. W § 4 *πολιτευομένων* oddane przez „statystów“, wyraz zanadto nowoczesny; we wspomnianem miejscu użycie tego zwrotu może mimowoli wywołać dwuznaczność. Razi także częste powtarzanie dwu lub więcej zdań, zaczynających się tuż po sobie od spójnika: „że“, n. p. § 3., § 7. itd. W § 18 myśl oryginału oddana niejasna; do której osoby ma się odnosić słówko „może“? — Ze zwrotów niestosownych wymieniam kilka: § 42: zali to nie okropnie w niwecz obracać dobrodziejstwo pobłażliwości; § 90: Arystokrates nie będzie mógł udowodnić, jako

wniosek jego nie przeciwł się widocznie prawom; § 94: nie na to-
zatem baczyć trzeba, czy wniosek z czasem utraci swoją wartość,
lecz na to, że kreskami waszemi uznając go niewinnym, zniesiecie
karalność tych, którzy was krzywdzić zechcą; § 96: tak na przy-
kład, gdyby na odrzucone przez was wnioski do prawa
nikt nie położył skargi, ~~należałoby~~ ~~miałyby~~ naprawdę ważność
wobec praw, chociażby nawet były im przeciwne i t. d. W ogólności
pod koniec tłumaczenia usterek jest znacznie więcej.

Lwów.

Wiktor Hahn.

Dembitzer, Zacharias. De rationis mutuae apud
Sallustium significatione. Scripsit.. (Sprawozdanie dyrek-
cyi c. k. wyższego gimnazjum w Kołomyi za rok szkolny 1893).
W Kołomyi 1893 str. 1--16. Nakładem funduszu szkolnego. Z dru-
karni J. Bruka i S-ki.

Autor zastanawia się nad sposobami, jakich używa Sallustyusz
na wyrażenie stosunku wzajemnego oddziaływania i dochodzi do tych
wyników: Sallustyusz używa podobnie jak i pisarze klasyczni tych-
samyh prawie środków. Dość często posługuje się zwrotami: „inter“
z zaimkiem lub rzeczownikiem (inter cum pronomine aut nomine
coniunctum, n. p. inter se, inter ipsos, inter nos, inter vos, i t. d.
ustęp A. w pracy, str. 4—7); często napotykamy powtórzenie tegosa-
mego wyrazu (n. p. alteri alteros, alius alium, alii alios, alius alii,
alius alio; rzadko jednakowoż używa Sallustyusz zwrotów uterque
alterum albo utrinque; ustęp B w pracy, str. 8—10); rzadko enun-
tium, quo relatio mutua inter duas personas indicetur, in duo
membra dissolvitur (ustęp C str. 11); w ustępie D. (str. 11—12) mówi
autor o takich wyrazach, w których znaczeniu tkwi już w samej
rzeczy stosunek wzajemnego oddziaływania; w ostatnim ustępie E.
rozbiera autor miejsca wątpliwe (str. 12 nn.). Przysłówek mutuo-
i invicem, (str. 16), oraz przyimka cum (str. 12. 16.) i zaimka
zwrotnego „se“ z dodaniem lub opuszczeniem zaimka ipse (str. 13
nn 16.) Sallustyusz nie używa Twierdzenia popiera autor licznymi
cytatami. Rozprawka jest małym wprawdzie, ale zajmującym przy-
czynkiem do poznania właściwości językowych Sallustyusza.

Prócz błędów, poprawionych na str. 48 znachodzą się jes-cze na-
stępujące: str. 3: legilus cz. legibus; str. 4. duoru cz. duorum;
str. 13: certisqoe zamiast certisque.

Lwów.

Wiktor Hahn.

Rybczuk. Procopius Quibus grammaticis formis
Horatius agentium fines (?) in suis operibus expres-
serit. Scripsit.. (Sprawozdanie dyrekcyi c. k. wyższego gimna-

z ~~z~~ w Tarnopolu za rok szkolny 1893'. W Tarnopolu. Nakładem funduszu ~~szkolnego~~. Z drukarni St. Kossowskiego. 1893, str. 12, 8°.

Dopiero z rozprawki ~~samej~~ może czytelnik dowiedzieć się, o czem autor zamierza pisać; z tytułu ~~bowiem~~ dziwaczego, nie brzmiącego nadto wcale po łacinie, trudno się dorozumieć, że autor zamierza zastanowić się nad sposobami, jakich używa Horacy dla wyrażenia czynności zamiarowych (celowych). W rozprawie, liczącej niespełna dziesięć stron, zastanawia się p. R. najpierw nad sposobami wyrażenia celu, wspólnymi i pisarzom prozy klasycznej (str. 3—8), mianowicie: 1) nad „enuntiata, quibus finales coniunctiones ut, ne, neve viam sternunt (str. 3—6); 2) nad enuntiata relativa, quibus finalis notio inest (str. 6—7); 3) nad loci, quibus Horatius ad exprimendos agentium fines participio futuri activi aut eo, quod syllaba in „ndus“ terminatur, usus est (str. 7); 4) na str. 8 mówi o coniugatio periphraistica; 5) o supinum na um (tamże); 6) wreszcie o tem, że Horatius agentium fines etiam gerundio aut gerundivo cum praepositione ad coniuncto exprimit (str. 8).

Od str. 9. począwszy aż do str. 12. przytacza autor sposoby wyrażenia celu, odmienne od użycia w prozie klasycznej.

Sposobów takich Horacemu wyłącznie właściwych. rozróżnia p. R. cztery: 1) użycie infinitiwu (str. 9—11). 2) praeterea agentium fines Horatius nonnullis locis etiam praepositione „ad“ cum accusativo substantivi coniuncta exprimebat (str. 12 n.) 3), użycie propozycji „in“ z rzeczownikiem (str. 12), 4) w końcu substantivis in tor exeuntibus, quae nomina agentium appellantur et interdum participiorum vi funguntur, significatur etiam apud Horatium, quo consilio vel quem ad finem aliquid fiat. (str. 12). Twierdzenia swoje popiera autor przykładami z pism Horacego, które w rozprawce całej stanowczo przeważają.

Literatury, odnoszącej się do przedmiotu, autor wcale nie zna; dość wspomnieć, że w rozprawce swojej nie wymienił p. R. ani jednego dzieła pomocniczego, ani jednej rozprawki, zajmującej się sposobami wyrażenia celu! Nieznajomość literatury wyszła w danym wypadku stanowczo na niekorzyść autora; gdyby bowiem p. R. znał choćby tylko kilka ważniejszych prac o infinitiwie u Horacego, (n. p. F. W. Dahleke: de usu infinitivi Hor I Vratisl. 1874, F. J. Hester: de infinitivi... ap. Hor. usu, Monast. 1858, HO Indebeton: de usu infinitivi Hor., Upsala 1875, F. Dittel: de infinitivi apud Horatium usu, 1880), sformułowałby niezawodnie inaczej swoje twierdzenia o użyciu infinitiwu u Horacego. Przeważną bowiem ilość przykładów autor stanowczo fałszywie zaliczył do kategorii infinitiwu celowego; (por. zresztą: Schmalza Lat. Syntax. Müller's Handbuch II.² 478). Trudno się dalej zgodzić na wywody autora o wyrażeniu celu zapomocą „ad“ w takich zwrotach, jak ad proelia trudit (Ep. 1, 5, 17), ad praemia descendi l. l. 1, 9, 11), accedes ad unctum (l. l. 1, 17, 12) (cf. Schmalz l. l. 441). W żaden zaś już sposób wyrażen takich, jak descendat in Campum

petitor (3, 1, 11); lub *curris mercator ad Indos* (Ep. 1, 1, 45), nie można podciągnąć pod rubrykę oznaczenia celu (por. Schmalz. lat. Stilistik I. 1. II^a 536, gdzie w uwadze podana szczegółowa literatura). Nie wdając się w dłuższe wywody, zaznaczyć pragnę, że i w pierwszej części autor wiele miejsc również fałszywie zalicza do kategorii wyrażen celowych. W wypisywaniu przykładów podaje autor najpierw przykłady z ód, potem z epód, *carmen saeculare*, satyr, listów, *de arte poetica*; zdaniem mojem porządek niewłaściwy, gdyż z takiego przedstawienia rzeczy nie można wnioskować nic o stopniowym rozwoju właściwości Horacego w oznaczeniu czynności celowych.

Niestety wniosków ze swoich poszukiwań autor wcale nie podał, poprzestając jedynie na wypisaniu przykładów, których suche zestawienie niczego nas nie uczy. — Zwracam jeszcze uwagę, że autor stoi sam ze sobą w sprzeczności: na str. 3 zalicza do wyrażen, używanych i w prozie klasycznej użycie *ad* i *in* z *acusatiwem*; według str. 9, 11 n. wyrażenia te mają należeć do sposobów poetyckich. — Na str. 9 wylicza autor cztery kategorie w użyciu *infinitiwu*; przytaczając przykłady, kategorie tych wcale nie rozróżnia. Wytlómaczenie w. 335 *de a. p.* na str. 9, jest naciągnięciem. Słów autora własnych w rozprawie niema prawie wcale; cytaty z Horacego zajmują przeważną jej część. O stylu autora mogą dać dostateczne wyobrażenie próbki przytoczone powyżej; zresztą por. ustępy na str. 3, 8, 9. Liczne błędy drukarskie utrudniają czytanie; por. n. p. str. 9, w. 2 z góry *cz. quibus*; w. 7 *coniunctio*; str. 11, w. 1. z dołu *cz. generis*, 3 z dołu *substantivi* — *agentium*, str. 5 *Epistolarum*, taksamo str. 6 7 (*quater*), 8 (*ter*), 11 (*bis*), 12 (*quater*).

Lwów.

Wiktor Hahn.

Benedicti a Cosmin quae supersunt carmina edit dr. Joannes Pawlikowski. Progr. gimn. św. Anny w Krakowie za r. 1893/4. Kraków 1894. Str. 20, 8°.

Tak zawsze jeszcze mało u nas filologów, poświęcających się dawniejszej literaturze polskiej, że z prawdziwą przyjemnością powitać musimy tę nową p. Pawlikowskiego pracę, oświeclającą nam postać wprawdzie niewybitną i nietypową, ale zawsze interesującą i godną bliższego poznania. Benedykt z Koźmina bowiem, choć nie odznaczał się jakimiś szczególniejszemi znamionami i nie osiągał talentem naszych najznakomitszych humanistycznego kierunku przedstawicieli, to przecież dostrajał się godnie do plejady lepszych pisarzy pierwszej połowy XVI. stulecia i nie był również bez wpływu i znaczenia, skoro go współcześni poważali i cenili jako znawcę literatury starożytnej, teologa, kaznodzieję i poetę.

Uczeń i magister uniwersytetu krakowskiego (ur. w Koźminie w Wielkopolsce r. 1497 + 1559). poświęcił mu całe życie, czynny z początku jako przełożony bursy Jerozolimskiej, następnie jako „*collega minor*“ i „*maior*“ najpierw na wydziale filozoficznym, a po-

tem teologicznym. Wykładał oczywiście ojców kościelnych i Arystotelesa, ale także Cycerona, Horacego, Lukana, Owidyusza, Persiusza i Wergiliusza, a wykłady jego, sądząc z świadectwa współczesnych, cieszyły się niemiłą powodzią skutkiem erudycji i pięknej wymowy prelegenta. Toteż popierała go kapituła krakowska, popierali i biskupi Samuel Maciejowski i Andrzej Zebrzydowski, mianując go najpierw kanonikiem krakowskim, przedstawiając później na kanonodzieję króla Zygmunta Augusta i obdarzając wreszcie godnością archidyakona sandomirskiego i wicekanclerza akademii krakowskiej. Doktorem teologii został Benedykt dopiero pod koniec życia, 4. lutego r. 1553, a nie jak wydawca mylnie przedstawia, w r. 1552.

Czynność jego literacka, zresztą dosyć nieznaczna, skupiała się przede wszystkim koło wydania kilku klasyków rzymskich, z liczby których wyszły pod jego okiem Cycerona: *Pro rege Deiotaro* (?? Crac 1518 i 1531), *Neposa Vita T. Pomponi Attici* (Crac. 1536) i *Lukana Pharsalia* (Crac. 1533). Jako poeta wystąpił Benedykt właściwie tylko raz w r. 1535, kiedy ogłosił drukiem wydane przez p. Pawlikowskiego: *Epithalamion ... principis Joachimi... ac virginis Hedvigis, serenissimi Poloniae regis Sigismundi filiae*, z dedykacją do Piotra Kmity, kasztelana sandomirskiego. Wiersz i metrum w tym utworze o 308 heksametrach — potoczyste i prawie bez skazy, a obrazy i zwroty przejęte żywcem z literatury starożytnej, stosownie do wyobrażeń i przekonań ówczesnych humanistów. Zresztą napisał jeszcze wiązanek drobnych okolicznościowych wierszyków, rozrzuconych po rozmaitych współczesnych drukach, tudzież dwa większe dzieła: *Observationes Latini sermonis* i *Sermones sacri*, cytowane przez Starowolskiego, ale do naszych czasów niestety nie przechowane.

Z tej niewielkiej spuścizny literackiej wydał p. Pawlikowski *Epithalamion* i cztery drobne, przez siebie odszukane wierszyki, zaostrzywszy je kilku krytycznemi i hermeneutycznemi uwagami. Samo wydanie poprzedził nadto krótką oceną działalności literackiej Benedykta i wiązanek szczegółów biograficznych, zaczerpniętych z Muczkowskiego: *Liber promotionum*, Wistockiego: *Liber diligentiarum*, Teleżyńskiego: *Epitaphia in ecclesia s. Trinitatis F. F. Praedicatorum* (Crac. 1790), tudzież dwu rękopisów biblioteki Jagiellońskiej: *Annales academiae Cracov.* i *Radywińskiego: Fasti studii generalis acad. Crac.*

Czy dał nam p. Pawlikowski obraz pod jakimkolwiek względem zupełnie wykończony? Zapewne, że nie — atoli pracy autora nie możemy oceniać według tego, co byśmy mieć w niej pragnęli, tylko według tego, jaką intencję miał autor i o ile naukę naprzód posunął. Pojmując zatem rozprawę p. Pawlikowskiego jako zebranie i dogodny dla czytelników przedruk rozrzuconych i dzisiaj już mało dostępnych wierszy Benedykta, a nie jako wydanie ściśle naukowe z całym aparatem krytycznym, widząc dalej w dołączonym wstępie pierwszą próbę systematycznego ułożenia życiorysu poety, muszę przyznać, że

wydawca wywiązał się wcale dobrze z zadania i utorował znakomicie drogę dla tych, co zechcą podjąć studia na nierównie obszerniejszą skalę.

W bibliotekach lwowskich niema pierwotnej edycji Epithalamion, atoli myśl prawie wszędzie dobra i rozumiała daje mi gwarancję, że wydawca zupełnie trafnie tekst ukształtował. Poczytuję mu też i to za zasługę, że w interpunkcyi przestrzegał mądrzej i zresztą w łacińskim języku dość powszechnie przyjętej zasady, aby nie przeladowywać tekstu najrozmaitszymi znaczkami i nie oddzielać przecinkami wszystkich bez wyjątku dopowiedzeń i dłuższych określeń. Co się jednak tyczy uwag hermeneutycznych, to albo trzeba je było całkiem pominąć, albo ich nierównie więcej umieścić, skoro wydawca uważał za stosowne objaśniać i zbrodnie Dedala i Likaona. Korekta zresztą staranna w stosunku do trudności, jakie się u nas ma przy wydawaniu tekstu łacińskiego. Kilka nieznaczących błędów druku poprawi z łatwością nawet i mało domyślny czytelnik; zwracam tylko uwagę na brak przecinka przy końcu wiersza 17, w tym wypadku nieodzownie potrzebnego.

Wstęp biograficzny sprawia natomiast mniej korzystne wrażenie z powodu pospiechu, niesystematycznego ugrupowania szczegółów i szablonowego ocenienia działalności Benedykta.

W indeksie do Liber diligentiarum umieścił p. Wiśtockki pod słowem de Kozmin Benedictus następującą notatkę: 552 h. concionator ecclesiae Cracoviensis, 4/II ad drem s. theologiae promotus; cf. Appendix. Ponieważ po liczbie 552 h., oznaczającej kurs zimowy r. 1552, niema innej daty, przeto p. Pawlikowski i notatkę 4/II (4 lutego) odniósł do tegoż r. 1552, czego byłby z pewnością nie uczynił, gdyby się nie był ograniczył do indeksu, lecz zaglądnął i do samej książki. W dodatku bowiem (appendix) czytamy na str. 356: Anno 1553 die 4. Febr. celebratur ad doctoratum s. theologiae solennis promotio trium virorum clarissimorum, Benedicti scilicet a Cosmin, arte rhetorica excellentis, concionatoris ecclesiae cathedralis Cracoviensis, Stanislai a Lovicz et Lucae de Orłow. Przy uroczystości inauguracyjnej — według dalszych słów tekstu — był biskup Zebrzydowski, był i sam król Zygmunt August, który następnie zwiędzał gabinety i bibliotekę uniwersytetu. Szczegół to dosyć ważny i charakterystyczny i niewolno go było również autorowi pominąć.

Za Mecherzyńskim (Historia języka łacińskiego) i Janockim (Janociana III. p. 38 sqq) wylicza p. Pawlikowski powyżej wymieniony szereg wydań autorów klasycznych, sporządzonych przez Benedykta. Wydawca wierzy im na słowo; ale czy niema tu poważnych wątpliwości? Zdaje mi się, że są przynajmniej w odniesieniu do mowy Cicerona, której wydanie pozwoliłem sobie wyżej zaopatrzyć znakiem pytajnika. — W bibliotece Ossolińskich pod l. 2445—4° znajduje się M. Tulli Ciceronis „Pro rege Deiotaro ad C. Caesarem“

orat o, rhetoricae ac purioris latinitatis amatoribus plurimum utilis. Na końcu książki: Impressum Cracoviae per Hieronymum Vietorem anno partus virginei 1518 mense Augusto, a na odwrotnej stronie karty tytułowej: Rudolphus Agricola iunior, poeta a Caesare laureatus, spectabili viro, domino Joanni Kisling, civi et consuli Cracoviensi, Maecenati faventissimo salutem Z treści dedykacyjnego wstępu wynika niewątpliwie, że wydanie to sporządził młodszy Agricola, ponieważ zaś tytuł tejże edycji z r. 1518 zgodny dosłownie z nagłówkiem wydania z r. 1531, przeto odrazu nasuwa się przypuszczenie, iż wiadomość podana przez Janockiego i Mecherzyńskiego nie zasługuje na pełne zaufanie. Porównanie obu edycji rozstrzygnęłoby całą kwestię. Niestety nie miałem tu we Lwowie wydania z r. 1531, więc uczynić tego nie mogłem. Zwracam jednak uwagę, że dyr. Estreicher postąpił nierównie ostrożniej, gdyż przy edycji z r. 1531 nie zanotował wcale nazwiska wydawcy, choć w bibliotece Jagiellońskiej miał dziełko pod ręką. Widocznie więc żywił sam poważne wątpliwości, widocznie nie przemówił do jego przekonania argument, że egzemplarz biblioteki Jagiellońskiej należał do Benedykta i że tenże, jak to utrzymuje p. Pawlikowski, umieścił na nim własnoręczne „subscriptiones et plurimas adnotationes”. Kto bowiem pracował dłuższy czas na polu dawniejszej literatury, ten wie dokładnie, że takie notatki właścicieli książek są raczej dowodem contra, że one to właśnie dały powód do zamieszania w naszej literaturze i do przypisania dzieł rozmaitym osobistościom, które ich wcale nie napisały. Wobec takich danych nie mogę narazie pisać się na zdanie szanownego wydawcy i ośmielać się raczej zauważyć, że obowiązkiem jego było bliżej się z tą kwestią zaznajomić

W bibliotece Ossolińskich znajduje się także i wydanie Lukana, sporządzone niewątpliwie przez Benedykta. Epigramatu wydawcy, skierowanego do czytelnika, p. Pawlikowski nie przedrukował, bardzo słusznie, skoro całe dzieło wyszło pod okiem Benedykta. Natomiast, zdanie (p. b.): „cuius in fronte pariter ac in fine Georgius Albinus Cosminensis epigrammata conlocavit” może się odnosić tylko do drugiego z kolei epigramatu na karcie tytułowej zamieszczonego, gdyż „Paraenesis ad poetarum lectionem” na końcu dzieła jest raczej pieśnią, złożoną z sześciu zwrotek saficznych.

Z indeksu p. Wisłockiego do Liber diligentiarum podaje wydawca spis wykładów Benedykta, nie podaje jednak, kiedy wykład wskutek choroby przerwano, którym pisarzem szczególnie i w którym czasie B. się zajmował — a przecież to szczególnie dosyć ważne i możnaby z nich wysnuć pewne wnioski o rozwoju talentu autora i epoce jego największej działalności.

Oдноśnie listy Zebrzydowskiego zna p. Pawlikowski dokładnie. Mimoto cytuje za indeksem Nr. 777, tylko pośrednią wartość mający, a pomija o wiele ważniejszy Nr. 858, z którego wynika, że w objęciu archidyakonatu sandomirskiego, nadanego Benedyktowi

przez Zebrzydowskiego, istniały niemałe trudności. Dwaj drudzy współkandydaci Pasek i Lasota zaprzeczali biskupowi prawa nadawania, gdyż według słów kardynała Jakóba Puteus. quae reservata et effecta sacerdotia beneficiaque vocantur, ea nullam facultatem episcopus habet conferendi, nisi id expressis luculenter verbis pontificio diplomate ab eo impetratum fuerit.

Nie rozumiem zdania, prawie na początku życiorysu wyrażonego: *Cum enim studia in academia Cracoviensi laudabili modo absolvisset, doctoris S. Theologiae gradu ornatus arti rhetoricae operam daret,...* bo przecież sam autor w uwadze wyraźnie podaje, że stopień doktora otrzymał Benedykt dopiero pod koniec życia. Nie pojmuję też, jak można najpierw mówić o powołaniu Benedykta na synod (domyslić się należy: piotrkowski) w r. 1551, potem opowiadać o znacznie wcześniejszej czynności jego jako professoris artis rhetoricae, cofać się następnie do otrzymania godności przełożonego bursy jerozolimskiej (r. 1525 i 1526), aby w końcu znowu przejść do wypadków z r. 1552. Czyż wreszcie właściwym jest umieszczać li tylko w uwadze nader ważne daty i szczegóły biograficzne, jak n. p. piastowanie godności dziekana? Wszystko to przyczynia się do takiego zaciemnienia obrazu, że czytelnik przeczytawszy trzy strony życiorysu, nie może sobie zdać z nich należytej sprawy.

Ocena działalności Benedykta, ujęta w nieuzasadnione prawie niczem, panegiryczne zwroty i ogólniki jak: *facundus in primis, admirabilis propter maximam copiam verborum et sententiarum, consilio potens, vir summi ingenii etc.* Dobrze to może było dawniej, ale dzisiaj szukamy przede wszystkim znamion charakterystycznych i ich uzasadnienia.

Oczywiście przez podniesienie tych wszystkich zarzutów z obowiązku recenzenta nie mam zamiaru ubliżyć zasług szanownego autora i wydawcy, który i uprzystępniał nam utwór mało dotąd znanego humanisty i ułożył pierwszy jego życiorys. I owszem tensam obowiązek recenzenta każe mi jeszcze raz zaznaczyć, że praca p. Pawlikowskiego musi być odtąd podstawą do dalszych badań, jako oparta na dobrych źródłach i wybiegająca poza ramy, których, sądząc z tytułu, mielibyśmy prawo wymagać od wydawcy.

Lwów.

Korneli Juliusz Heck.

Witkowski, Stanisław. Stosunek „Szachów“ Kochanowskiego do poematu Vidy „Scaccia ludus“. (Osobne odbicie z tomu XVIII. Rozpraw Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie) 1892. str. 39.

Uznanie należy się autorowi, że przedstawił nam w szczegółowym rozbiorze stosunek powyższych obu utworów, który dotąd w głównych tylko rysach był znanym. P. Witkowski wykazał wprawdzie zależ-

ność Szachów od poematu Vidy, zestawiał niewolniczy miejscami przekład Kochanowskiego z łacińskim oryginałem, ale starał się mimo to udowodnić, że rodzaj zależności Kochanowskiego przybrał „odrębną i oryginalną” formę, gdyż „polski poeta z całą swobodą w opracowaniu fabuły powieściowej” sobie postępował; wobec tego ośmielił się autor rozprawy nazwać Szachy „poematem co do osnowy oryginalnym, którego tylko część dydaktyczna, t. j. opis gry wzięty jest z Vidy” (str. 39).

Przypatrzmy się, jak dotychczas przedstawiała się ta sprawa. Począwszy od Krasickiego, który pierwszy nazwał Szachy polskim przekładem Vidy, późniejsi, między innymi i Mickiewicz, byli tego samego mniemania, jakoby Kochanowski przetłómaczył Vidę. Wprawdzie J. S. Bandtkie, a po nim M. Dzieduszycki zwrócili uwagę na odmienną treść obu poematów i już prostem tłómaczeniem Szachów nie nazywali, ale i oni nie wykazali „dostatecznie różnicy między obu utworami”. Nie uczynili tego również w swych pracach o Kochanowskim ani J. Przyborowski, ani St. Tarnowski. Kwestye sporne, czysto szachowe starał się wyjaśnić W. Korotyński w wydaniu pomnikowym. B. Chlebowski „pojął wprawdzie trafnie stosunek utworu polskiego do łacińskiego”, ale ze względu „na ramy swej rozprawy” nie przedstawił go bliżej. To też autor uznał za stosowne w chwili, gdy „wobec żywszego ruchu na polu krytyki literackiej i szczegółowszego zajęcia się Kochanowskim” Szachów mimochodem tylko się dotykano, wysświetlić stosunek „Szachów” do poematu Vidy i objaśnić go należycie. Najprzód więc podał nam dokładną treść Szachów Vidy, następnie treść Szachów Kochanowskiego, poczem zwrócił uwagę na punkta styczne obu poematów. Z zestawienia treści obu utworów doszedł autor do tego wyniku, że „mają one wiele wspólnego, głównie w szczegółach, odnoszących się do przebiegu gry”, jednakże, aby „podobieństwo poematów z jednej, a różnicę ich z drugiej strony” lepiej uwydatnić, zestawił szczegółowo miejsca podobne, oraz zaznaczył te „w których poematy od siebie się różnią”. Pokazało się przy tem według p. W., że „początek właściwego poematu u Kochanowskiego jest zupełnie oryginalny” i że różnica, jaka wogóle między obu poematami zachodzi w początku ich utworów, jedynie polega na tem, że „u polskiego poety opis gry posłano obu współzawodnikom na karcie, podczas gdy u Vidy częścią opisuje figury poeta sam, częścią przez usta Oceana”. Vida aż w 26 wierszach opisuje położenie figur, podczas gdy Kochanowskiemu 6 wierszy na to wystarczyło. „Kochanowski rozpoczyna od zewnątrz t. j. od wież swój opis, Vida od wewnątrz t. j. od króla”. Podobnych skrótów u Kochanowskiego jest jeszcze więcej, lubo i z drugiej strony nie brak dodatków zupełnie oryginalnych (w. 109—134). Niektórych też wierszy Vidy nie tłómaczy polski poeta dosłownie, lecz wolno naśladuje, zabarwiając je często „własnymi rysami”. Najważniwszem jednak z wszystkiego, a podług autora zasługę Kochanowskiego stanowiącym jest to, że gdy Vida w 150 wierszach opis gry dalej jeszcze prowadzi, polski poeta

go porzuca, uznając wrzekomo za słuszne, że taki przydłuższy opis „z natury rzeczy bądź co bądź dość jednostajny“ nie może żywiej zainteresować czytelnika. Co więcej, Kochanowski zamiast „martwych figur stawia przed nasze oczy ludzi żywych, z całą skalą ich uczuć i namiętności“; ale przedewszystkiem powrócić nam wypada do treści obu poematów. bo w niej uwidocznia się najbardziej, jak słusznie zauważył i autor, wyższość polskiego poety od Vidy, któremu pierwszeństwa ustępuje co do formy.

U Vidy Jowisz z orszakiem bogów przybywa do Etyopii, na gody weselne Oceana z Ziemią. Ocean po ucztach proponuje swym gościom partję szachów, tłumacząc obecnym sam jej przeznaczenie. Grają ze sobą Apollo i Merkury, zwycięzca ma otrzymać od Oceana nagrodę (bliżej nieoznaczoną). Reszta bogów przypatruje się grze, mając sobie przykazaną neutralność przez Oceana. Z początku też stosują się oni do tego, gdy jednak Apollinowi gorzej powodzić się zaczyna, Wenera oczyma wskazuje mu niebezpieczeństwo; niemniej i Mars, przyjaciel Merkurego, z poległych i na stronie usuniętych trupów bierze czarnego konia i laufra i nieznacznie stawia je na arenie boju. Zdradza to Wulkan, a Jowisz każe przywrócić dawne położenie, karcąc Marsa tak jak w pierw był skarcił Wenerę. Gra kończy się zwycięstwem Merkurego, za co tenże od Jowisza jako nagrodę otrzymuje róższkę, mającą mu służyć do wyprowadzania „czystych dusz z Hadesu“. W końcu opowiada Vida, jak Jowisz nauczył gry tej ludzi, mianowicie najpierw nimfę Scacchidę, od której imienia gra też dotąd miano swe nosi.

Otóż, jeżeli Kochanowski poemat ten chciał naśladować, względnie tłumaczyć, mógł był to bez skrupułu uczynić, zwłaszcza w czasach, w których i samo dosłowne tłumaczenie byłoby mu zjednało sławę w ojczyźnie, tak jeszcze podówczas w oryginalne utwory poetyczne ubogiej. Ale on niezadowolnił się prostym tłumaczeniem. Że lubił się zapożyczać u obcych, mianowicie zaś u starożytnych poetów, to wykazały nam już dostatecznie rozprawy J. Przyborowskiego, B. Löwenfelda, Pawlikowskiego i innych, ale z tych właśnie rozpraw dowiedzieliśmy się, że Kochanowski rzadko obcy utwór dosłownie tłumaczył. Zwykle myśli tylko lub sam tytuł nawet zaczerpnął z oryginału. a dalszy wątek treści z własnego snuł natchnienia. Podobnie i w Szachach. U Kochanowskiego nie grają bogowie ze sobą lecz ludzie, mianowicie znajdujemy się w Danii, której król Tarses posiada córkę piękną Annę, a o jej rękę ubiega się dwóch młodzieńców Fiedor i Borzuj. Który z nich wygra partję szachów, temu król obiecuje rękę córki. Zupełnie tak jak u Vidy Apollo z Merkurym, tak u Kochanowskiego Fiedor z Borzujem w tensam sposób walczą, jeden podstępem i drugi fortem wśród przypatrującej się rzeszy dworzan. Ale w grze z powodu nocy następuje przerwa. Tymczasem królewna sprzyjająca widocznie Fiedorowi dostaje się do sali, w której stała szachownica i wypowiada kilka tajemniczych rad spostrzegłszy, że źle jest z partją Fiedora. Te rady powtarza natąjtraz straż, zostawiona przy szachach Fiedorowi, Borzuj zaś tłumaczy je sobie jako

proste uwagi, bez głębszego wypowiedziane celu. Natomiast Fiedor odkrywa ich zagadkowość, wskutek czego zwycięża i otrzymuje rękę królowej.

Że zamiana bogów na ludzi korzystnie wpłynąć musiała na poemat polskiego poety, nadając mu przez to wiele świeżości i wdzięku, jak chce autor omawianej rozprawki, zupełnie się z nim godzimy. Że postać królowej Anny poddała naszemu pocie Wenera u Vidy, nie trudno się domyślić, lubo tego p. W. nie wspomina, zupełnie nową „dzisiaj powiedzielibyśmy romantyczną“ ją nazywając. Że Kochanowski do Danii nas przenosi, w której według autora dużo bywało zawsze (wówczas oczywiście) Czechów, Polaków, Francuzów i Niemców, i na to zgoda. Ale co do końcowych uwag autora, jakoby „nawet za naśladowanie lub parafrazę“ (str. 35) Kochanowskiego Szachów uważać nie można, to tu już naszym zdaniem za daleko on się w swym pietyzmie dla Kochanowskiego posuwa. Właśnie po przeczytaniu niniejszej rozprawki nazywać będziemy Szachy zgrabnym naśladowaniem Vidy. Jakżeby inaczej nazwać utwór, którego większa połowa (330 do 340 wierszy) jest mniej lub więcej zapożyczona, a mniejsza tylko połowa (260 do 270) jest oryginalną (str. 34). Przyznajemy z autorem „oryginalną inwencję poematu jako całości“ Kochanowskiemu, godzimy się również z nim co do tego, że właśnie dla tej swej inwencji wyżej stoi od Vidy Kochanowski, ale naśladowania odmówić mu chyba trudno. W każdym razie rozprawa p. W. była na czasie i cieszyć się tylko wypada, że wyjaśniła bądź co bądź zawiłą dotąd kwestyę „Szachów“ Kochanowskiego należycie.

Pod względem formy t. j. języka nie pozostawia rozprawka p. W. nic do życzenia — oprócz wyrażenia „zrobić Królowę“, które, chociażby i było w grze szachowej używane (czego nie wiemy), możeby dało się zastąpić jakim innym, więcej polskiem.

Lwów.

K. Bronikowski.

1. Strehl, Willy: *Orientalische und griechische Geschichte* (Kurzgefasstes Handbuch der Geschichte I. Bd.) Breslau. 1892. W. Köbner. VI i 244 str.

2. Beloch, Julius: *Griechische Geschichte I. Band*. Strassburg. 1893. Trübner. XII i 637 str.

3. Meyer, Eduard: *Geschichte des Alterthums II. Band: Geschichte des Abendlandes bis auf die Perserkriege*. Stuttgart. 1893. Cotta. XVI i 880 str.

Zestawienie krótkiego podręcznika Strehla, mającego za zadanie „zorientować i wprowadzić uczących się w historię grecką“, „służyć za repertoryum dla znających rozległe badania na tej niwie“, z dużemi i oryginalnemi dziełami Belochai Meyera wyda się może niewłaściwem

i dziwaczem. Nie upatrujemy też bynajmniej podobieństwa, a tem mniej jednakowej wartości trzech wypisanych na czele książek. Jest wszakże wzgląd jeden, który pozwolił zszeregować je w ten sposób: Strehl zbiera i streszcza krótko, ale sumiennie i ściśle, rezultaty badań nad historią Grecyi aż do roku 1892, aż do prac Busolta i Holma włącznie; Beloch i Meyer pragną pójść o znaczny krok naprzód, rozszerzyć wiedzę naszą o Grecyi, a dzieje jej z gruntu przebudować i w nowym kształcie przedstawić. Zadanie niewątpliwie piękne a po tytu usiłowaniach znakomitych badaczy i pisarzy bardzo trudne. O ile udało im się pokonać je, wiele nowego jest w ich dziełach, co zasługą własną a co pozbierane z prac obcych — o tem poucza nas najszybciej porównanie z Strehlem — i dlatego pozwoliliśmy sobie jego *resumé* historii greckiej umieścić na czele tego sprawozdania.

Jako „repertoryum“ spełnia Strehl służbę wybornie zwłaszcza co do dziejów Hellady, bo Wschodowi poświęca wszystkiego 44 stron drobnego, bitego druku. Historia Wschodu ma być tylko wstępem, niejako tłem dla początków kultury greckiej: jest też autor w niej lakonicznym do przesady. Ta zbyteczna krótkość i zwięzłość wyrażenia stanowi wogóle wadę jego podręcznika, bo dla nieznających przebiegu dyskusyi nad licznymi, spornymi kwestyami staje się wielokrotnie niedość zrozumiałym i jasnym, a zatem „do nauki i zorientowania się“ niecałkiem użytecznym. Natomiast szerokie pojęcie historii, uwzględnienie obok politycznego rozwoju literatury, nauk i różnych stron życia społecznego, a dalej wskazanie obok nowszych prac najważniejszych miejsc w historyografii i źródłach, popierających tę lub ową tezę — stanowią nieocenione zalety informacyjne. Dla przekonania się o tem warto przejrzeć na przykład ustęp o chronologii greckiej na str. 58—62. — Historię Grecyi doprowadza Strehl do r. 186 przed Chr. a dzieli ją na pięć okresów: pierwszy sięga do wojen perskich, drugi obejmuje wojny perskie, trzeci wojny domowe, czwarty państwo Aleksandra W., a piąty upadek jego i przejście Macedonii i Grecyi pod panowanie rzymskie.

Już ujęciem i rozkładem przedmiotu różnią się od tej dawnej modły Beloch i Meyer. Beloch doprowadza tom pierwszy do r. 416, urywa zatem w połowie wojny peloponeskiej, przed samą wyprawą na Sycylię, bo uważa „moment ten jako przełom w dziejach politycznych i społecznych Grecyi“, za chwilę walki stanowczej, która odmieniła postać rzeczy w Helladzie. Meyer traktuje Grecyę w związku a raczej na tle historii całego świata starożytnego do wojen perskich i kartagińskich, a okres ten dzieli na trzy księgi, tak zatytułowane: „Grecya pod wpływem Wschodu“, „Średniowiecze greckie“, „Koniec średnich wieków i ufundowanie potęgi kartagińskiej i perskiej“. Ramy obrazu są zatem odmienne od dotychczasowych; do nich przykrojono także treść inaczej.

Jeżeli zapytamy, w czym leży oryginalność książki Belocha — to dwie znajdziemy jej przyczyny: skorzystanie z postępu wiedzy wogół-

le. z badań lingwistycznych, etnograficznych, z nauk t. z. społecznych i ekonomicznych i — z chęci, z dążenia autora, aby możliwie daleko odskoczyć od utartych poglądów. Pierwsza wychodzi na pożytek jego dzieła i jest rzetelnym postępem; druga przynosi wielokrotnie nowe, trafne spostrzeżenia, ale także wiedzie na bezdroża, pcha do ryzykownych hipotez, słowem ujmuje wartości jego pracy. Z pierwszej wynika przede wszystkim szerokie uwzględnienie stosunków wewnętrznych w całej Grecji: gospodarstwa rolnego, handlu i przemysłu, ich ognisk i środków komunikacyjnych, zaludnienia i dobrobytu. Na tej podwalinie budują się dalej warunki życia, stan umysłowy, potrzeby materialnej i moralnej kultury. Autor przechodzi je warstwami, a każda jest podstawą dla sobie właściwej politycznej organizacji i zadatkami nowych przemian, które sprowadzają krótko szkicowane wypadki polityczne. „Dnie Salaminy i Himery, powiada naprzykład, były także klęskami zabójczymi handlu fenickiego. Grecya zajęła po nich na dwa stulecia miejsce dzisiejszej Anglii na morzu“: zmieniły się centra i kierunki handlu, zmienił się rozkład ludności i pieniądz w inną spłynął stronę. Beloch oblicza przywóz zboża do Attyki, dochody z renty gruntowej, salaria robotnicze i podatki i wnioskuje stąd o życiu i postępach w sztuce i umiejętności, o politycznym znaczeniu. Posiada zaś dar grupowania szczegółów i kompozycji historycznej w niepospolitym stopniu, opowiada i objaśnia zarazem, jasnym i treściwym pisze językiem. Obrazy przesuwają się szybko, komentarze do nich są krótkie; autor snąc toruje sobie drogę przebojem wśród zawiłych kwestyj i mnóstwa szczegółów, ale trudu jego nie widać, bo przetwarzanie materyałów, walka o zdobycie przekonania pozostały za kulisami. Książka czyta się z interesem, który wzrasta w miarę, jak widnokrąg autora się rozszerza i rozwidnia. Krytyka niemiecka nazwała ją jednomyślnie „zjawiskiem niepospolitem“ i takim jest bezprzeczenie, ale ma liczne wady, płynące z owej drugiej przyczyny, z radykalizmu i subiektywizmu autora, z jego pogoni za oryginalnością. Odrzuca on stare zapatrywania zbyt łatwo, wnioskuje i kombinuje zbyt pośpiesznie, postępuje nie raz samowolnie, a wyraża się przesadnie. Swoje i obce wyniki studyów, w nauce dotąd nieprzyjęte lub dostatecznie nieudowodnione, przyjmuje i opowiada, jakoby rzecz się „naturalnie“ „sama przez się rozumiała“. W takim zaś sposobie postępowania tkwi zawsze niebezpieczeństwo przyjęcia własnej czyli obcej hipotezy za prawdę dziejową. Nadto lubuje się autor w aforystycznych, ciętych wyrażeniach, w porównywaniu stosunków dawnych z obecnymi, słowem w modernizowaniu — jak się trafnie wyrażono — Hellady starożytnej dzisiejszym stylem dziennikarskim. Charakterystyka Greków (na str. 59), w której zarzuca im nierzetelność i mierzy etyką dzisiejszą, jest chyba najklasyczniejszym przykładem tego traktowania rzeczy. Beloch uczuwa zresztą wstręt do „każdej powagi“, do „wszelkiego kultu“ — i gotów wiele poświęcić, byle tylko je zniszczyć. Benedykt Niese w szeregu zarzutów wykazał tę jego przywarę¹⁾.

¹⁾ Göttingische gelehrte Anzeigen Nr. XI. z listopada r. 1894. str. 890-904.

Dzieło Edwarda Meyera jest innego pokroju: nie tak powabne, nie tak pięknie odlane, mniej w niem porywających świeżością i nowością ustępów, mniej olśniewającego talentu, natomiast robi ono wrażenie pracy, jeśli tak się wyrazić wolno, bardziej solidnej, gruntowniejszej i wytrawniejszej. Dziesięć lat temu ogłosił Meyer pierwszy tom historii starożytnej, na czele którego wypowiedział swoje poglądy na metodę w badaniu i przedstawieniu tych dziejów, której trzyma się także w tomie drugim. Polega ona na stanowisku powszechnodziejowym, t. j. na obejmowaniu dziejów świata starożytnego jako jedną całość a raczej na synchronistycznym opisywaniu współrzędnych wypadków na obszarze tego świata „Dla zrozumienia wielkich zagadnień dziejowych — powiada w wstępie — jedynym ratunkiem jest świadomość uniwersalnego stanowiska, jak w epokach innych także w historii starożytnej“. To jest główna teza Meyera: „historii Grecy nie pisze ani teraz ani nigdy pisać nie będą“, Grecya jest mu tylko jednym ogniwem, ogniwem bardzo ważnym i cennym, w rozwoju powszechnej historii starożytnej. Mimo to zapuszcza się we wszystkie, najbardziej specjalne zagadnienia pierwotnej jej doby: popełnia tem pewną niekonsekwencję, ale przynosi ciekawe poważne studia znane w części z jego „Forschungen zur Alten Geschichte“ (Halle 1892), które miał już pod ręką Beloch, co tłumaczy zgodność w wielu zapatrywaniach obu autorów. Sposób przedstawienia Meyera jest także odmienny od Belochowego. Autor dzieli rzecz swoją na trzy księgi, te znowu na rozdziały, a rozdziały na ustępy, które bieżącymi liczbami numeruje. Jest ich w tomie drugim 509 a przetkane są notami, mniejszym drukiem po każdym *caput* zamieszczonemi, w których podaje źródła i literaturę, zbija obce zapatrywania i t. p. Tok opowiadania jest wskutek tego ciągle przerywany a dzieło robi raczej wrażenie zhioru rozprawek niż jednolitej rzeczy. Mimoto niemożna zaprzeczyć, że kto się przez nie przerobi, kto zwiąże nici, jak je autor w swej głowie powiązał, otrzyma obraz i kompletniejszy i głębszy i przede wszystkim szerszy niż z innych podręczników historii greckiej, uczuje się wprowadzonym w samo ognisko krytyki źródłowej i w wir kontrowersyj, które dotąd ją rozdzierają. Edward Meyer kroczy również za postępowaniem nauk antropologicznych i socyalnych, kwestye społeczne i ekonomiczne gruntownie i obficie przedstawia, chociaż nie przyjmuje tak łatwo, jak jego towarzysz, daleko idących wniosków i teoryj (n. p. prawa matczyne w prawięku i t. p.).

Porównanie niektórych hipotez i poglądów obu pisarzy najlepiej okaże ich zapatrywania. Obaj zgadzają się w tem, że tradycja historyczna grecka nie sięga daleko wstecz: B. oznacza jednakże wiek V. jako kres pewnych wiadomości, bo spisy olimpijskich zwycięzców uważa za zredagowane po r 480, ale dowodów przekonywujących na to nie daje. M. przyjmuje listy owe, „tak bardzo różniące się od utartych zapatrywań greckich o początku igrzysk olimpijskich“, za prawdziwy dokument i posuwa granice swej chronologii dalej. Chociaż B.

historię zaczyna od Indoeuropejczyków, mówi o najstarszych osadach greckich w Tessalii, skąd się od 1500 do 1000 rozszerzają nad morzem egejskim, tworząc z rodów gminy, mity uważa za materiał dla historii samej zupełnie bezużyteczny, wyzyskuje je tylko dla religijnych wyobrażeń, o ile przez późniejszych nie zostały w szaty poezji obleczone. M postępuje z mitologią również stanowczo, z niej także ziarno religii dobyć pragnie, „czego dotychczas nie uczyniono“, ale sądzi, że o ile dla szczegółów jakichkolwiek mity są nieprzydatne, wspomnienia ogólniejszej tradycji w nich tkwić mogą. Dlatego B. odrzuca w kulturze prawniku w z pełności wpływ Wschodu, osobliwie Fenicyan, którzy dopiero w VIII do VI wieku zjawili się na brzegach Grecyi; M. zaś przedstawia oddziaływanie Wschodu, tak bardzo potrzebne dla jego powszechnodziejowego stanowiska: pozyskanie naprzykład stamtąd alfabetu, który B. sprowadza drogą lądową, przed osiedleniem się Greków na Cyprze, i widzi w nim litery aramejskie.

Obaj mówią na podstawie rozkopaliśk o kulturze epoki mikeńskiej: M. szerzej i w ogóle w całym świecie starożytnym w 16 do 12 wieku przed Chr. pod wpływem Wschodu z „trojańskiej“ kultury stojącej na rozgraniczu kamiennej i miedzianej rozwiniętej, B. dopiero od 11 do 8 w. przed Chr. Po mikeńskiej następuje epoka opisana w Homera epopejach: epopeje te tworzyły się przez kilkaset lat — od 1000 do 650 wedle M. — mają części starsze i młodsze, a nawet bardzo młode. B wydziela je i wskazuje chronologiczne ich następstwo w rozdziale IV., pełnym bystrych uwag. Obaj badacze poszli w tem zresztą za dobrze znanymi poprzednikami.

B. fakt doryckiej wędrowki zupełnie odrzuca: sądzi, że powstał on późno z porównania stanu Grecyi historycznej z opisami Homera (o czem pisał już w Rh. M. t. 46); M. przyznaje, że opowiadania późniejsze o wędrowce na wiarę nie zasługują, ale zdarzenie samo przyjmuje jako prawdziwe. Trafnie zauważył z tego powodu Niese w recenzji wyżej przytoczonej, że bez wędrowki tej trudnoby sobie wytłómaczyć, skąd się biorą Dorowie koło Oety.

W dalszych rozdziałach zakreśla M. coraz to szersze kręgi: syryjska kolonizacya, Hetyci Fenicya, Kartagina, Etrurya i początki Rzymu wchodzą w jego obraz, kiedy B ogranicza się do świata greckiego, w samej Helladzie i w koloniach nad morzem śródziemnem rozdrobionego. W teorii powstania państw greckich zachodzi także między obu autorami różnica: B. zaczyna od niezawisłego rodu i niezawisłej gminy, szczepy uważa zaś za twór późniejszy w przeciwieństwie do M. Obaj korzystają jednak obszernie z nowych badań dyalektycznych. Dawne królestwo oddziela B ściśle od późniejszego panowania arystokracji, z którego wywinęła się tyrania; łagodniejsze przejścia podaje M U obu idzie Pizystrat raz tylko na wygnanie.

Z części, których nie opracował dotychczas M., warto jeszcze zanotować, że B. odrzuca podanie, jakoby Leonidas wielką część wojowników przed bitwą odesłał i że nie mówi o zdradzie Pauzaniasza. O Temistoklesie zapisuje tylko kilka wierszy, bo hołduje teorii mas

w dziejach i nie przypisuje wybitnym jednostkom wiele wpływu. Peryklesa wini ostro o wywołanie wojny peloponeskiej i katastrofy, Sofistów natomiast broni od zarzutów.

Obydwa dzieła, niepotrzeba chyba tego dodawać, zasługują w całym tego słowa znaczeniu, ażeby się gruntownie z nimi zapoznać.

Lwów.

Ludwik Finkel.

Micheli, Horace: La révolution oligarchique des Quatre-Cents à Athènes et ses causes. Genève 1893. str. 132.

W pierwszej połowie swej monografii przedstawia autor przyczyny rewolucji oligarchicznej, dokonanej w r. 411 i zestawia wszystkie objawy niezadowolenia i rozprężenia z powodu nieszczęśliwej wojny peloponeskiej, która była przeważnie dziełem demokracji. Wojna wyczerpująca siły materialne i moralne całego społeczeństwa, wywoływała ustawiczne skargi i ciężkie zarzuty oligarchów przeciw rządowi demokratycznym. Główny ciężar spadał na zamożną warstwę, która żadnego prawie nie miała wpływu na bieg spraw publicznych. W każdym razie jej znaczenie polityczne w rażącej zostawało dysproporcji z ponoszonymi ofiarami. Doskonale uwydatnił i rozprowadził to autor w swej pracy, opierając się głównie na komediach Arystofanesa, na dziele Arystotelesa o konstytucji ateńskiej, na małym traktacie o tejże konstytucji Pseudo-Xenofonta, na mowach Lyziasza i oczywiście na historii klasycznego świadka, Tucydidesa. Wznogła się opozycja oligarchiczna, ale stanowiła słabą mniejszość aż do wyprawy sycylijskiej. Dopiero katastrofa sycylijska zapewniła przewagę opozycyjnemu obozowi i zachęciła go do czynnej akcji, do zamachu na demokratyczną konstytucję i rządu ludu. W drugiej połowie przedstawiona właśnie ta rewolucja. Autor daje tu trafną charakterystykę oligarchów, którzy stanęli na czele „sprzysiężenia“ i zamachu, przedstawiając stosunki ich i pertraktacje z Alcybiadesem i arystokratami na wyspie Samos, a w końcu ze Spartą. Polityka i rewolucja oligarchów były uwieńczone chwilowym sukcesem, ale nowa konstytucja nie miała warunków trwałego a nawet dłuższego bytu. Polityka oligarchów była na wskróś stronnicza, niepopularna i niepatriotyczna. „Woleliby poświęcić niepodległość ojczyzny, pisze autor (str. 107), przystać na wydanie okrętów, zburzenie murów i na wprowadzenie załogi spartańskiej, żeby tylko zostać przy władzy“. Ciasny i samolubny program oligarchiczny, ubliżający istotnym interesom, powadze i godności państwa, wywołał nader wczesnie powrót demokracji do rządów. Pomimo potępienia oligarchicznej rewolucji i konstytucji i całego działania obozu, który na chwilę zyskał przewagę, wypowiada autor wogóle sąd umiarkowany i sprawiedliwy o położeniu i usposobieniu ateńskiego społeczeństwa. Widzi jasno i wytyka błędy i obłądki demokracji. Założenie i punkt wyjścia rzeczy odpowiada istotnemu przebiegowi i przyczynowemu

związkwowi wypadków. Grote skłaniał się ku temu, żeby interwencyę obcą i praktyki Alcibiadesa uważać za jedyną, a przynajmniej główną przyczynę oligarchicznej opozycyi i rewolucyi. Wobec tego zaznacza autor słusznie, że przyczyny tej należy dopatrywać już w ostatnich latach rządów Peryklesa i w całej późniejszej polityce demokratów, a raczej skrajnych demagogów, która uwidoczniła się wkońcu jaskrawo w klęsce i zupełnej zagładzie floty ateńskiej na Syeylii. Wpływ Alcibiadesa zredukowany został tedy do właściwych rozmiarów. Przyczyny oligarchicznej reakciji tkwiły głębiej. To występuje jasno w cennej, gruntownie napisanej monografii, świadczącej o sumiennych studiach źródłowych i o dokładnej znajomości nowszej literatury.

Lwów.

Bronisław Dembiński

R. Oehler: 1) *Der Bilder-Atlas zu Caesars Büchern de bello Gallico*. Leipzig. Schmidt und Günther. 1890.

2) *Classisches Bilderbuch*. Leipzig. Schmidt und Günther. 1892.

Literaturę pedagogiczną wzbogacił Oehler dwoma atlasami, których tytuły wyżej podałem. Pierwszy z nich jest znakomitym środkiem poglądowym do Cezara. Zawiera on przeszło sto rycin. reprodukowanych podług najlepszych pomników starożytnych, między którymi są ubiory i broje nie tylko rzymskich żołnierzy, ale także gallickich i germańskich wojowników, dalej okręty rzymskie, most na Renie według modelu Napoleona III., znajdującego się w muzeum Saint-Germain, agger pod Avaricum, fortyfikacye Alezyi, mur gallicki i t. d. Przy każdej ilustracji znajduje się dokładne objaśnienie z podaniem odnośnych źródeł. Plany ważniejszych bitew i oblężeń, wykonane podług Napoleona III. i Kampana, stanowią cenny dodatek atlasu, w którego wstępie opracowana rzecz o wojskowości rzymskiej według rezultatów najnowszych badań naukowych. Podobny atlas specjalny ma zamiar autor opracować i do Liwiusza.

Drugi atlas, jak to już z tytułu widzieć można, jest treści ogólnej. Zawiera na 105 stronach 190 rycin, 6 planów i znaczną liczbę widoków ważniejszych miejsc historycznych w Hiszpanii, Włoszech, a przedewszystkiem w Grecyi. Prawdziwą ozdobą atlasu jest na stronie tytułowej kolorowana apoteoza Augusta, którą przedstawia owa sławna kamea starożytna 30 cm wysoka a 26 cm. szeroka, znajdująca się w Cabinet de France. Ryciny wzięte są z większych i kosztownych dzieł Duruy'ego, Kleinpaula, Baumeistra, Iwana Müllera, Overbecka, Schweiger-Lerchenfelda, z roczników niemieckiego instytutu archeologicznego, a tekst, który się znajduje przy każdej rycinie, z Friedrich-Woltera (*Die Gipsabgüsse ant. Bildwerke*), Baumeistra (*Denkmäler des classischen Alterthums*), Overbecka (*Pompei*), Guhla i Konera (*Das Leben der Griechen und Römer*), Bernoulli'ego (*Ikongraphie*) i t. d. Wybór jest bardzo dobry i bogaty. Są tu za-
bytki starożytnej rzeźby, biusta i statuy znakomitych mężów, obrazy

różnych przedmiotów, należących do ofiar, teatru, rolnictwa i ubiorów. Większą część książki zajmuje architektura, z zakresu której możnaby wiele rzeczy opuścić a natomiast w przyszłym wydaniu umieścić jeszcze niejedno, czego się wielki czuje brak. Tu mam na myśli Apollina Belwederskiego, kilka ważniejszych posągów marmurowych z czasów rzymskich, grupę Nioby, dzieło Praxytelesa lub Skopasa, Herę Polykleta, Jowisza Hamońskiego fryz Partenonu i t. d. Strona zewnętrzna wogóle jest zadowolająca oprócz kilku figur, jak grupa Laokoona (10), Perykles (14), Wespazyan (61), które są zbyt zamazane, więc za ciemne Wprawdzie i widoki wiele pod tym względem pozostawiają do życzenia, ale wobec niskiej ceny książki muszą każdego zadowolić. Zresztą nawet ośniewające barwami widoki Hildebrandta i Prellera nie są w stanie oddać czarujących okolic włoskich i greckich. Oba te atlasy, jako cenne środki pomocnicze do lektury autorów klasycznych i nauki historii starożytnej, polecam bibliotekom gimnazjalnym.

Kraków.

Stanisław Bednarski.

Crusius. Otto, Die Mimiamben des Herondas (sic) Deutsch mit Einleitung und Anmerkungen. Göttingen 1893.

Jeżeli wspominamy tu o tej publikacji, to nie tyle ze względu na przekład, który dla czytelników polskich ma tylko pośredni interes, jak raczej ze względu na wstęp. Wstęp ten jest najlepszym z tego, co dotąd Crusius o Herodasie napisał (zaznaczyć muszę, że Crusius nazywa nowoodkrytego poetę ciągle jeszcze Herondasem, mimo że udowodniono już niezbicie na podstawie napisów i papyrusów egipskich, że poeta nazywał się Herodas), stanowczo lepszym od jego wydań i *Untersuchungen*, wogóle pracą, najlepiej z dotychczasowych informującą o dzisiejszym stanie wiadomości naszych o poecie i jego utworach. Po charakterystyce Herodasa jako poety następuje analiza obrazków w połączeniu z oceną estetyczną. W dalszym ciągu autor zestawia to, co wiemy o miejscu urodzenia, kolejach i czasie życia poety, rozbiegając gruntownie i z wielką bystrością te miejsca w jego utworach, które rzucają światło na wspomniane kwestye. Scharakteryzowawszy istotę mimiambów i określiwszy stosunek Herodasa do jego poprzedników w tym rodzaju poezji, zastanawia się nad formą mimów, tak językową jak metryczną. Następuje ustęp poświęcony rozbirowi pytania, czy mimy Herodasa przedstawiane były na scenie. Crusius obstaje przy swoim dawniejszem zapatrywaniu i odpowiada na to pytanie twierdząco, z tą modyfikacją, że obecnie sądzi, iż mimy przedstawiano na scenach amatorskich. Jak wiadomo, zapatrywanie to zaczępiono z różnych stron i, zdaje się, słusznie. Cały wstęp zawiera prócz rzeczy już znanych wiele rezultatów nowych, wiele spostrzeżeń bystrych i trafnych, a delikatne uwagi i sposób przedstawienia mają w sobie coś z lekkości i jasności francuskiej.

Przekład mimiambów jest dobry; ton oryginału pochwycony został szczęśliwie. Crusius tłumaczy Herodasa zwykłym wierszem dramatu niemieckiego, pięciostopowym jambem, ale budowanym wolniej, idąc w tem za wzorem Kleista (*Der serbrochene Krug*). Liczba wierszy przekładu jest większa od liczby wierszy oryginału. — Dodatek filologiczny motywuje przyjęte lekcye i podaje nowe konjektury.

Dziwna rzecz, że poeta tak nowoczesny nie zdołał u nas dotąd nikogo jeszcze zachęcić do przekładu na język ojczysty.

Kraków.

Stanisław Witkowski.

Hyperidis orationes sex cum ceterarum fragmentis edidit Fridericus Blass. Editio tertia insigniter aucta. Lipsiae. (Teubner). 1894. LVI i 176 str. 8".

Słusznie nazwał Blass trzecią edycyę insigniter aucta, bo, pominawszy inne dodatki, zawiera ona tekst nie czterech, jak dwa pierwsze wydania, lecz sześciu mów sławnego mowcy ateńskiego. Pięćdziesiąt lat wstecz o Hyperidesie, jak wiadomo powszechnie, można było sądzić jedynie według opinii krytyków starożytnych i z cytatów, przechowanych w literaturze późniejszej. Rok 1847 i rok 1856 przyniosły w darze cztery mowy; w ostatnich zaś latach uzyskaliśmy — prócz drobnych uzupełnień do pierwszych mów, wydanych z papirusowego zwoju Harrisa i Ardena — dwie nowe mowy, wprawdzie niezupełne. Jedną z tych *κατὰ Φιλίππιδου* ogłosił poraz pierwszy całkiem niespodzianie razem z utworami Herodasa F. G. Kenyon w znanej publikacji: *Classical Texts from papyri in the British Museum*. O drugiej t.j. o mowie *κατὰ Ἀθηνογενούς* wiedział świat uczony odr. 1889; wtedy p. Revillout, konserwator muzeum egipskiego w Paryżu, wydał dwie kolumny w *Revue des études grecques*, w dwa lata później ogłosił fragment z komentarzem w *Revue Egyptologique*, a wr. 1892 powtórnie (z pomocą Dielsa i po części Blassa) w zbiorze *Corpus papyrorum Aegypti a Revillout et Eisenlohr conditum*. t. III (wraz z tablicami fototypicznymi wszystkich kolumn i fragmentów). Następnie ogłaszali obie mowy (po części z przekładami, krytycznymi wstępami, komentarzami) Weil, Herwerden i Blass po czasopismach: *Revue des études grecques*, *Mnemosyne* i *Jahrb. f. klass. Philol.* Więcej uprzyściplnił je tyle zasłużony a powyżej już wymieniony Kenyon, wydając obie razem p. t. *Hyperides. The orations against Athenogenes and Philippides edited with a translation by F. G. Kenyon*. London 1891 (XXXI i 81 str. 8°), najwięcej Blass, wydając je razem z dawniej już znanymi mowami i z fragmentami w jednym tomiku zbioru Teubnerowskiego pod tytułem wypisanym w nagłówku.

Jak zwoje, zawierające pierwsze cztery mowy, tak i te dwa nowe przeniosły się do zbiorów europejskich z Egiptu,

który wbrew oczekiwaniom dawniejszym od lat kilku tak obficie wzbogaca literaturę grecką. Jeden ze zwojów mieści się w British Museum, a tegoż konserwatorowie milczą uparcie ze zrozumiałych powodów, z której miejscowości pochodzi, od kogo go nabyli. Drugi jest własnością muzeum Louvre'u, a pochodzi prawdopodobnie z Górnego Egiptu, gdyż wspomniany p. Revillout nabył go od kupca greckiego, mieszkającego w pobliżu starożytnego miasta Panopolis, dzisiejszego Sohag.

Mniejszą wartość ma rękopis londyński, już dlatego samego, że zawiera tylko koniec mowy przeciw Filipidesowi. Wprawdzie mowa nie była długa, jak świadczą słowa col. VIII, 21 n.: *ἵνα δὲ μὴ προ-θήμενος πρὸς ἀμφοτέρα ὕδατος εἰπεῖν μακρολογῶ*; przeciw oskarżonemu wygłoszono jeszcze kilka innych mów, zatem mowcom nie odmierzono dłuższego czasu. Nie mylą się jednak zapewne wydawcy, domyślając się, że mowa Hyperidesowa była trzy lub cztery raz tak długa, jak fragment nowo odkryty. Przeciw Filipidesowi (*Φίλιππίδη* col. IV, 15), o którym zresztą nie mamy żadnej wiadomości oprócz kilku słów u Aten. XII, 552 D, wytoczono *γραφὴ παρανόμων* z tego powodu, że stawił wniosek, (pierwszy to tego rodzaju wniosek dotychczas nam znany), aby proedrom przyznano wieniec z powodu *δικαιοσύνης τε τῆς εἰς τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων καὶ διότι κατὰ τοὺς νόμους προηδρεύεασιν* (col. IV, 7 n.). Było zaś zdaniem patryotów przeciwnie, gdyż proedrowie dopuścili głosowanie ludu nad wnioskami przychylnych Macedończykom retorów. W myśl których miano przyznać i przyznano zaszczyty Aleksandrowi i innym Macedończykom. Wniosek Filipidesa miał więc zapobiedz skardze *γραφὴ προεδρική*, której wytoczenia ze strony patryotycznych mowców obawiali się proedrowie. Czy proces przeciw Filipidesowi odbył się jeszcze za życia Filipa, jest kwestią sporną. Blass twierdzi, że tak, i przenosi mowę na lata najbliższe po bitwie pod Cheroneą, na r. 337 lub 336. U. Koehler natomiast (die Zeit der Rede des H. geg. Phil., Monatsber. d. Berl. Ak., 1891, p. 936) mniema, że mowa została wygłoszoną wkrótce po objęciu panowania przez Aleksandra, w r. 336/5. a zdanie swoje opiera na słowach col. V, 7 n.: *καὶ ἐν μὲν σῶμα ἀθάνατον ὑπέιληφας ἔσεσθαι* (o Filinie). Naciąganiem wydaje mi się objaśnienie Blassa: „hoc *ὑπέιληφας* i. e. putas (minime putas) manifesto declarat eam opinionem nondum re ipsa, occiso scilicet Philippo, refutatam esse“. Ruehl przenosi mowę na czas późniejszy (po wojnie lamijskiej) i odmawia ją Hyperidesowi. Mimo, że brak nagłówka a więc wyraźnego napisu, że to jest mowa Hyperidesa, to przecież niewątpliwie pewna restytucya nazwiska *Φιλίππίδης* w col. IV, 15, świadectwo Ateneusza i charakter mowy dostatecznie stwierdzają, że Kenyon słusznie przypisał ją znakomitemu mowcy ateńskiemu.

Nierównie więcej zajęcia budzi mowa, przechowana w rękopisie paryskim, już dla samej treści; cieszyła się ona też rozgłosem u starożytnych; zresztą luki są mniej znaczne; na początku brak może

tylko dwóch lub trzech kolumn, na końcu kilku wierszy, przerwy w środku mowy i w poszczególnych wierszach są natomiast miejscami naczone i zaciemniają lub niszczą tok myśli.

Ta mowa również przenosi czytelnika w czasy smutne dla Aten; według col. XV, 17 n. została wygłoszona wkrótce po r. 330. Żył wtedy w Atenach jako metoikos Egipcjanin, Ἀθηναίος nazwiskiem. Był geografem, przytem posiadał trzy sklepy perfumeryi; jednym zarządzał w jego imieniu niewolnik Midas. Ten miał młodzieńskich synów. O jednego z tych chłopców zapalał miłością jakiś młody Ateńczyk, posiadający majątek ziemski, Epikrates, jak się zdaje, nazwiskiem, człowiek nie bogaty, ani mądry, lecz lekkomyślny, i pragnął chłopca wykupić. Przebiegły Atenogenes postanowił skorzystać ze sposobności zrobić dobry interes. Zrazu więc nie chciał nibyto ani słyszeć o tem, nie miał pozwolić wykupić syna Midasowego. W rzeczywistości wszedł w porozumienie z heterą Antygoną, która podjęła się trudu złapania Epikratesa w mądrze zastawione sidła, i znakomicie się z tego zadania wywiązała. Epikrates uwierzył jej zapewnieniom, że Atenogenesa z trudem zdołała nakłonić do tego, aby pozwolił wykupić Midasa z synami 40 min i że nie należy czasu tracić, bo Atenogenes mógłby się namyślić. Kiedy przyszło do ustnej umowy między obiema stronami, Atenogenes wykladał młodemu obywatelowi, że korzystniejsze byłoby dla niego kupno, aniżeli wykupienie rodziny niewolnika z niechęcią; bo jeżeli ich nabędzie na własność, a potem obdarzy wolnością, obaj będą się poczuwać do wdzięczności. W dodatku dodawał Atenogenes sklep, który prowadził Midas. Wprawdzie przyznawał, że Midas ma drobne zobowiązania; wszakże towary w sklepie nagrodzone w zupełności miały je pokryć. Kontrakt spisany w tym duchu podpisał Atenogenes w pogotowiu, Epikrates ledwie słuchał, co odczytano, podpisał i zapłacił 40 min. Lecz niebawem miały mu się oczy otworzyć. Jeden wierzyciel zgłaszał się po drugim. Epikrates i przyjaciel, który za niego ręczył, musieli płacić i płacić; w ciągu trzech miesięcy okazało się, że suma długów wynosiła okazałą cyfrę około 5 tal. Wreszcie Epikrates pozwał Atenogenesa przed sąd. Sprawa jego była niezaprzeczliwa. Przeciwnik miał prawo po swojej stronie. Bo w kontrakcie było wyraźnie powiedziane, że kupujący zapłaci wszelkie długi Midasa („καὶ εἴ τι ἄλλωι ὀφείλει τι Μίδασι“), a prawo Solonowe orzekało, że przeciw piśmiennym kontraktom nie zdziałać niemożna. W zajęciach czytamy w drugiej, niestety mocno nadpsutej części mowy, jakimi argumentami walczył Hyperides, który dla oskarżyciela i tę drugą, zaginioną mowę napisał. Przedewszystkiem zaznacza, że prawo zawsze broni uczciwości i nie pochwała takich podstępów, jakich oskarżyciel padł ofiarą. Wytacza przytem szereg różnych szczegółów, jakoto, że prawo surowo karze oszustwa popełniane na rynku, że Atenogenes dobrze wiedział o długach Midasa, a zapewniał, że ich nie ma, i t. d. Główny argument zachował sobie Hyperides na sam koniec: zaczął polityczne zachowanie się Atenogenesa w chwili dla Aten krytycznej zarzucił mu, że przed bitwą pod Cheroneą wyniósł

się z Aten do Trezenu, aby nie wziąć udziału w wojnie przeciw Filipowi — *παρὰ τὸν νόμον, ὃς κελεύει ἐνδείξιν εἶναι καὶ ἀπαγωγὴν τοῦ ἔξιπλάσαντος ἐν ταῖς πολέμοις, ἐὰν πάλιν ἔλθῃ.*

Jaki był wynik procesu, nie wiemy. Obie strony po dwa razy przemawiały. Odnaleziona niecałowna mowa była pierwszą mową oskarżyciela. Szczęśliwe zdarzenie może nam kiedy i drugą mowę w darze przynieść. Boć teraz Egipt coraz nowe przysyła podarki, a Hyperides należał widocznie do pisarzy, których w Epipcie z upodobaniem i wiele czytano. Między uczonymi zaś, którzy pracą, nauką i bystrością odnalezione teksty w miarę możliwości poprawiali, uzupełniali i czynili poczytnymi, Blass zajmuje jedno z miejsc pierwszych. Nową zastugę zaskarbił on sobie, wydając w Teubnerowskim zbiorze starożytnych klasyków, którego tomy wobec niskiej ceny łatwo i daleko się rozchodzą, w edycji wymienionej w nagłówku całą spuściznę Hyperidesa, jaką posiadamy do tej chwili.

Wydanie dokonane jest z wielką starannością. Na czele mieści się obszerny wstęp (str. V—LVI), a to najpierw właściwa *praeatio*. W tej przedmowie podaje Blass wiadomość o odkryciu zwojów dawniejszych i najnowszych i o wydaniach, opisuje poszczególne zwoje [mianowicie złożone w całość fragmenta Harrisa i Ardena (= vol. A), zwój Stobarta (= vol. A³), zwój londyński (= vol. A¹) i paryski (= vol. A²)], następnie rozbiera charakterystyczne właściwości rękopisów, osobliwie pod względem ortografii, zastanawia się nad czasem i sposobem ich powstania i ich wiarygodnością, wreszcie określa swoje studia specjalne, a kończy wyliczeniem odnosnej literatury. Drugą część wstępu zajmują krytycznie opracowana *Vita Hyperidis*, wyjęta z Żywotów X mówców Plutarcha, *de Hyperidis eloquentia iudicia veterum*, wreszcie *Argumenta orationum* i krótkie *Addenda*.

Niepodobna mi na tem miejscu rozbierać ani nawet streszczać wywodów Blassa o rękopisach; nie czynię tego i z tego powodu, że mam uzasadnioną nadzieję, iż jeden z życzliwych współpracowników, który od niejakiego już czasu poświęca się gorliwie studjum papirusów, zechce w najbliższym roczniku rozwinąć swoje zapatrywania i określić wartość i znaczenie tych prastarych zabytków dla gramatyki greckiej. Pokróctce tylko nadmieniam, że Blass rękopisy odnalezione umieszcza w nieco późniejszej epoce, aniżeli niektórzy inni badacze. I tak Sauppe sądził, że *vol. A.* został napisany w pierwszej połowie II. wieku przed Chr., Kenyon przenosi go na II lub I stulecie przed Chr., Blass natomiast dowodzi (i w przedmowie i w X tomie *Hermesa*), że rękopis ten powstał w epoce Hadryana lub Antoninów. Rękopis A², zawierający mowę porzebową, najgorszy z wszystkich, został prawdopodobnie napisany przez chłopca, ćwiczącego się w pisaniu, i to wprawdzie około r. 100 po Chr. (po r. 95, jak wynika z zapisków astrologicznych na odwrotnej stronie zwoju). Zwój A¹, zawierający w pierwszej części mowę Hyperidesa *κατὰ Φιλίππου*, a w drugiej III list Demostenesa, napisany inną ręką, która, zdaje się, poprawiła także w tekście mowy Hyperidesowej błędy pi-

sarza pierwszego, dobrocią swą przewyższa jeszcze *vol. A*. zawdzięcza zaś swoje powstanie, nie, jak *A³*, prywatnym ćwiczeniom, lecz, jak *A* i *A²*, księgarskiemu przedsiębiorstwu, czyli pracy zawodowego pisarza. Opierając się na kształcie niektórych liter, przenosi go Blass w czasy Augusta lub Tiberyusza. Najlepszy i najwcześniejszy jest paryski zwoj *A³*; pochodzi on z II wieku przed Chr. Lecz mimo dawnego pochodzenia nawet te najlepsze rękopisy, nie są wolne od błędów. Część błędów można usunąć, inne zaś „latent et latebunt“ i niezawodnie, non pauca (menda) deprehenderemus, si adesset membranarum auxilium“.

Paryskiego rękopisu Blass nie widział dotychczas, korzystał jednak sumiennie z odbicia fotograficznego, wszystkie zaś inne rękopisy, a więc *vol. A. A³* i *A¹* (zwyjątkiem świeżo wynalezionych drobnych ułamków zwoju *A*, czyli t. zw. *fragmenta Tancockiana i Raphaeliana*) studjował i kolacyonował z nadzwyczajną skrupulatnością na miejscu, w Londynie i Paryżu, i to główne części nawet więcej niż raz jeden, wspólnie z innymi badaczami, jak Babington, Kenyon, Egger. Uwzględniał przytem zawsze dokładnie literaturę. Wszystkie więc jego wydania są odbiciem ówczesnego stanu badań. I tak n. p. wydanie II, różniło się od I. osobliwie zmianą porządku fragmentów mowy I, gdyż po odnalezieniu fragmentów Eggera zmiana okazała się konieczną. Także w III wydaniu w środku mowy I zmienił się nieco porządek wskutek przyrostu materyału (*fr. Tanc. i Raphael*). Skrupulatnie notowane są wszędzie domysły i uzupełnienia innych filologów, odmienne od restytucyi, przez Blassa do tekstu przyjętej. Otwarte tu pole rozległe do pracy dla wielu, zwłaszcza odnośnie do dwóch mów, świeżo odkrytych, któremi dotychczas mogło się tylko niewielu zajmować. Blassa wydanie rozszerzy znacznie koło czytelników. Ci jednak, którzyby chcieli systematycznie zająć się emendacją, powinni pamiętać, że bez pomocy dokładnych facsimiliów restytucya tekstu może mieć tylko względną wartość. Nawet z pomocą facsimiliów trudno (zwłaszcza na początku wiersza, łatwiej w środku) określić liczbę głosek, które wypełniały ongi lukę i niepewnem jest odczytanie tej czy owej litery. Niemożna Blassowi odmówić pożądanej oględności i ostrożności. Różnica tekstu jest atoli u poszczególnych wydawców miejscami teraz jeszcze znaczna, a w części pozostanie nią i nadal, wskutek braku pewnej podstawy do uzupełnienia t.j. wskutek braku znaczniejszej ilości liter.

Nader cennym dodatkiem do III wydania jest *index vocabulorum*, starannie ułożony przez ucznia Blassa, Reinholda.

Lwów.

L. Œwikliński.

Q. Horatii Flacci carmina. Relegit et apparatus critico selecto instruxit M. Hertz, Berlin (Weidmann). 1893. VI i 240 str. 8°. 2.40 mar. niem.

Czy nowe wydanie utworów Horacyusza było potrzebne? Wydawca edycji wymienionej w nagłówku powiada że nie, „cum tot eius (scilicet Horatii) editiones variis usibus aptae exstant“.

W Weidmannowskim zbiorze klasyków łacińskich i greckich z krótkim krytycznym aparatem brakło wydania wenuzyńskiego poety. Wilhelm Studemund, w ostatnich latach swego pracowitego i zasłużonego żywota kolega Hertza na katedrze wrocławskiej, naklonił tegoż, aby zapełnił lukę istniejącą w owym zbiorze. Hertz uległ namowię kolegi i życzeniu głośnej firmy księgarskiej i podjął się owego „periculosae plenum opus aleae“. I dobrze, że się podjął, bo wzbogacił literaturę Horacyuszową wydaniem nietylko cennem (tego z góry można się było spodziewać po wydawcy tej miary, tej erudycji, bystrości i ścisłości co Marcin Hertz), lecz takim, jakiego właśnie może najwięcej było potrzeba. Tę szczególną wartość nadaje edycji *adnotatio critica*, umieszczona poniżej tekstu, krótka i zwięzła, a mimoto niezmiernie bogata i pouczająca, wynik wprost zdumiewającej pilności i staranności. W tej *adnotatio* określa wydawca tylko miejscami i tylko ogólnikowo tradycję rękopiśmienną, uwzględniając szczególnie *codices Blandiniani*, przedewszystkiem *antiquissimus*, gdyż wbrew zapatrywaniom niektórych nowoczesnych uczonych mianowicie Haeussnera. rękopisy Blandyńskie stawia na naczelnem miejscu, chociaż przyznaje, „collationem a Cruquio, homine sane probo, ut videtur, sed non satis attento atque accurato, confectam, pro temporum illorum ratione mancam nec, ut ex codice Divaei nunc Leidensi, quem et ipsum in usum vocavit, nuper inspecto et cum adnotationibus Cruquianis comparato elucet, satis fidelem esse“. Znajdujemy zaś w tej *adnotatio* wybór konjektur i uwag krytycznych, które ogłosili uczeni nowożytni — „conamina, quae iis, qui accuratius haec persequi vellent, certam et exquisitam iudicandi materiam praeberent, iuniorum imprimis exercitationibus aptam“.

Mimo nadzwyczajnej zwięzłości aparat ten zawiera taką liczbę szczegółów, jak żadne inne wydanie; Hertz przeglądał nawet dysertacye doktorskie i tezy, drukowane zwykle na końcu dysertacyi i wyjął z nich, co uważał za pożyteczne. W wyborze zaś konjektur miał na uwadze owe *exercitationes iuniorum*, zatem tu i owdzie podał domysły, które nie tyle są prawdopodobne, ile pouczające.

Mimo zwięzłości uwagi wydawcy wielokroć znakomicie uzasadniają przyjętą lekcję lub zbijają tę lekcję, którą wydawca zarzucił. I do objaśnienia poezyi Horacyuszowych mieszczą się w tej *adnotatio* cenne przyczynki. Usprawiedliwionem więc jest życzenie pewnego recenzenta niemieckiego, aby wydawca zechciał zebrane materiały przetworzyć w *iustus commentarius*.

Mając przekonanie, że żaden rękopis nie może być bezwzględnie pewną podstawą w ukształtowaniu tekstu Horacyuszowego, zajął Hertz stanowisko eklektyczne i określa je w ten sposób: „Electica igitur quadam ratione in hac opera utendum est, quam, cum in universum traditio Horatiana satis pura ac sibi constans sit, sano

iudicio adhibito non nimis longe ab ipsius poetae verbis aberraturum esse confido". W tym względzie zgadza się z wielu innymi wydawcami, n. p. z Kellerem, lub z Vahlenem i Kiesslingiem. Ale chociaż niema różnic zasadniczych między tymi wydawcami, są przecież różnice w szczegółach, a są właśnie wynikiem przyjętej zasady. Hertz jest wogóle jeszcze więcej konserwatywny od wymienionych, nie waha się wszakże niejednokrotnie poświęcić lekcję rękopiśmienną na rzecz konjektury z dawniejszych lub z najnowszych czasów, a w niektórych przynajmniej wypadkach nikt mu tego przyganiać nie będzie. Owszem przyklasną mu zapewne wszyscy za to, że n. p. III, 4, 10 wydrukował: *Nutricis extra limina Pulliae*, objaśniając tę emendację uczoną uwagą (Pullia jest nazwiskiem „non... pagi... sed... ipsius nutricis; nomen satis frequens atque in ea potissimum regione fuisse probant inscriptiones“ cet).

Minął już bezpowrotnie okres chorobliwy, który przeżyła nowsza filologia, osobiście niemiecka i holenderska, ustała nieszczęsna mania przykrawania utworów Horacyuszowych według widzimisię pierwszego lepszego filologa. Hertz nigdy nie hołdował teorii interpolacyjnej, nie uczynił jej też żadnych ustępstw w swem wydaniu; nie ustąpił wyraźnie i stanowczo nawet w tych kilku wypadkach, w których uznają obce wtręty inni poważni i trzeźwi badacze, lecz, „suum cuique iudicium relinquens, addito signo [] eas (scil. interpolationes) enotavit“.

Lwów.

L. Owiklinski.

Lilius Gyraldus. De poetis nostrorum temporum. Herausgeg. v. Karl Wotke. Berlin. Weidmann. 1894. XXVI+104 str. 8°.

W zbiorze zatytułowanym *Lateinische Literaturdenkmäler des XV und XVI Jahrhunderts*, wydawanym początkowo przez S. Szamatolskiego i M. Herrmanna, obecnie przez samego M. Herrmanna, pojawiło się dotychczas 10 tomików, między tymi dwa zawierające Melancthona *Declamationes*, o których na posiedzeniu naszego Towarzystwa w tym roku mówił prof. dr. Majchrowicz (por. poniżej sprawozdania z czynności Tow., ust. III). W dziesiątym, na początku grudnia 1894 r. wydanym zeszytcie mieści się nazwany w nagłówku traktat, wydany przez Karola Wotke'go, profesora gimnazjum w Oberholabrunn, którego nazwisko i u nas jest znane. Zajmując się bowiem gorliwie literaturą humanistyczną, poświęca on także pilną uwagę polskiemu humanizmowi i z prac naszych, dotyczących renesansu w Polsce i poetów polsko-łacińskich zdaje sprawę w niemieckich czasopismach, jak *Berliner philol. Wochenschrift*, *Zeitschrift für oesterr. Gymnasien* i t.

Lilio Gregorio Giraldu, urodzony d. 3 lipca 1478 r. w Ferrarze, ukończył studia w rodzinnej miejscie, potem pędził żywot niespokojny. Jak przeważna część humanistów, tak i Giraldu nie mógł długo wysiedzieć na miejscu. Udał się najpierw do Neapolu, gdzie zawarł

przyjaźń z Sannazaro, potem przebywał w różnych miejscowościach Lombardyi, czas przydłuższy w Carpi na dworze Alberta Pico, wychowując syna Gianfrancesca Pico, Giovantomasso. W r. 1507 zawitał do Medyolanu, a w rok później do Modeny. Najpiękniejszy okres życia Giralda rozpoczął się z r. 1514. W roku tym przeniósł się on do Rzymu, gdzie uczeń jego Ercole Rangone piastował godność kardynała. Giraldi potrafił pozyskać sobie przychylność papieża Leona X. i cieszył się również życzliwością jego następców, Hadryana VI i Klemensa VII. Zdobycie Rzymu w r. 1527 pozbawiło go wszelkiego mienia, nawet pisma jego zniszczono. Na domiar nieszczęścia zmarł w tym samym roku kardynał Rangone. Giraldi wyniósł się więc z Rzymu, a nie znalazłszy spodziewanego przytułku u papieskiego legata w Bononii, zawitał do Mirandoli, gdzie bawił aż do zamordowania Jana Franciszka Pico w październiku 1533. Sam ledwie wtedy uszedł z życiem i powrócił do rodzinnego miasta, gdzie odtąd stałe przemieszkiwał, trapiiony biedą i chorobą. Mimo to oddawał się studjom z zapalem. W tym okresie powstały najważniejsze i najuczciwsze pisma Giralda; nie mogąc sam pisać, dyktował je pisarzowi. Wspierany przez niektórych życzliwych mecenasów i przyjaciół, żył jeszcze lat blisko 20; zmarł bowiem dopiero 2 lub 3 lutego 1552 r., licząc lat przeszło 72.

Z pism jego należy chwalać przez Vossiusa *Historia poetarum Graecorum ac Latinorum* do okresu najdawniejszego. Z płodnego okresu ostatniego pochodzą *Historia de diis gentium XVII syntagmatibus distincta*; *Aenigmatum antiquorum et Pythagorae symbolorum interpretatio*; *Libellus de annis, mensibus et diebus*; *Varia critica i. i.*; w tej też epoce wykończył Giraldi wydane ponownie przez Wotke'go *Dialogi duo de poetis nostrorum temporum*, t. j. historję poezyi współczesnej u narodów europejskich, przybraną w formę dyalogeniczną.

W przedmowie wydania zamieścił Wotke krótką biografję Giralda, z której wyjęto szczegóły powyższe (str. V—IX). W drugim ustępie podał krótką treść i dość obszerną charakterystykę tych dyalogów, określił ich wartość i znaczenie, poglądy i sposób pisania autora (str. IX—XVIII). W ostatnim ustępie, zatytułowanym *Bibliographie*, mówi Wotke najpierw o wydaniach dyalogów, ocenia w kilku słowach dykcję autora, podaje spis odmian od dawniejszych wydań a wreszcie obfity wybór z uczzonej literatury, dotyczącej humanistów włoskich, greckich, hiszpańskich, angielskich, niemieckich i francuskich, z której czytelnik korzystać może i winien przy lekturze *dyalogów*.

Śmiały krok uczynił Giraldi, pisząc dzieło o współczesnych poetach, t. j. o poetach z końca XV i z pierwszej połowy XVI wieku; chciał w ten sposób, jak sam nadmienia, zachęcić młodsze talenta do dalszego doskonalenia się. Oceniał jednakże poetów oględnie i nie bez obawy, aby nie naraził sobie drażliwych synów Apollina i niepominać, ile możności, nikogo; przygotowując drugie wydanie, którego się nie doczekał (wyszło ono dopiero w r. 1580, w Bazylei, w zbiorowym wydaniu pism Giralda z przedmową, napisaną w r. 1555 przez

Cynthius Joannes Baptista Giraldi) rozszerzył jeszcze materiał literacki. Jak on jest obfity, przekonać się można ze spisu omówionych autorów, który Wotke sporządził i zamieścił na końcu wydania. Wobec takiej obfitości Giraldi ograniczył się przeważnie na wyliczeniu autorów i ich dzieł, z którym połączył krótkie uwagi krytyczne. Porządek jest chronologiczny; łamie go jednak Giraldi częstokroć z różnych powodów. Stara się on być sprawiedliwym w ocenie; tu i owdzie przebija wszakże sympatya dla niektórych autorów. Jako gorliwy katolik (o czem niesłusznie powątpiewano) wyklucza reformatorów i ich zwolenników; gani poetyczne zabawki, niemniej utwory treści ślizkiej i niemoralnej. Pierwsze swe utwory poetyczne kreslił Giraldi w języku ludowym t. j. włoskim; mimoto w dialogach z pogardą wyraża się kilkakrotnie o utworach, w tym języku pisanych.

Wotke'go wydanie jest staranne. Żałować należy, że plan wydawnictwa wykluczył komentarz, któryby wydawca chętnie był dodał; dialogi potrzebowałyby go: bardzo. W emendacyi tekstu wskazana była, jak słusznie wydawca nadmienia, wielka wstrzeźliwość. To też Wotke wprowadził do tekstu tylko takie poprawki, które były niezbędnie konieczne; są to poprawki błędów popełnionych w pośpiechu przez autora lub w druku.

Lwów.

Ludwik Cwikliński.

Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych.

Schenkl, Karl, Griechisches Elementarbuch für die österreichischen Gymnasien. 15. umgearb. Auflage. Wien u. Prag. 1893.

Reforma nauki języków starożytnych w gimnazjum wpłynęła na zmianę podręczników. Dawne książki, które ustaloną miały formę i układ, uległy częściowemu lub całkowitemu przestoczeniu. Niemożna powiedzieć, by ta ewolucja już się skończyła. Pojawianie się nowych wydań i nowych podręczników w niedługim stosunkowo czasie jest dowodem, że nie znaleziono jeszcze właściwej drogi. Nowa metoda nauczania, omawiana gorąco u nas i za granicą, wyrabia sobie powszechne uznanie. Odróżnić tu potrzeba naukę filologii na niższym i na wyższym stopniu. Hasłem nauki na stopniu niższym jest uproszczenie i indukcyja, na wyższym stopniu jak najobszerniejsze zapoznanie się z autorami i łatwe ich zrozumienie. U nas dla pierwszej wytyczyło normę rozporządzenie ministeryalne z r. 1887, dla drugiej rozporządzenie z r. 1891. Pierwsze ograniczyło zakres, drugie położyło nacisk na lekturę. Z ducha tych rozporządzeń wypłynęły ostatnie wydania znanych dobrze *Ćwiczeń Schenkla*.

Ćwiczenia te w rędzie podręczników szkolnych mają już swoją historję. Przejrzyście i systematycznie ułożone, zawierały materiał odpowiednio wybrany do wpojenia w umysł ucznia form gramatycznych. Innowacye, jakim w ostatnich czasach uległa książka, nie wyszły na jej korzyść. Chcąc wprowadzić zdania, mające rzekomo więcej zainteresować ucznia, wyrugowano dawną prostotę i jasność. Zamiast poprzestać na przerobieniu niektórych zdań, ograniczeniu materiału i sprowadzeniu układu, jakiego się domagały nowoopracowana gramatyka i myśl rozporządzenia ministeryalnego, przedłożono książkę zupełnie inną, książkę za trudną do nauki, zwłaszcza języka tak bogatego w formy jak język grecki. Przystwojony naszemu językowi podręcznik zawierał prócz trudności oryginału jeszcze prawdziwie piętrzące się trudności przekładu. Wkrótce ukazało się wydanie nowe, ale i to zaradziło jedynie niektórym rażącym brakom, w zupełności zaś ich nie usunęło. Dziś jest u nas ogólne niezadowolenie z *Ćwiczeń*. Więcej lub mniej wyraźne skargi, wprost lub ubocznie wypowiedziane, dały się słyszeć i w Muzeum. Koła pozaszkolne a zostające w jakiejkolwiek styczności ze szkołą wyrażają nieraz swoje utyskiwania. Wobec licznych ataków, jakie przypuszczono z różnych stron do nauki języka greckiego, i te narzekania nie zostają bez ujemnego wpływu na uczącą się młodzież. Z drugiej strony cel rozporządzenia ministeryalnego, ważny i doniosły, zniewala do uregulowania nauki języków klasycznych w gimnazjum niższem. Jeżeli w wyższem gimnazjum ma się dużo czytać,

to nauka w niższym gimnazjum ma być tak urządzona, by dała należyte przygotowanie do lektury. Wychodzące świeżo podręczniki za granicą zapowiadają już w tytule, że stanowiąc będą „*Vorschule sur Lecture*“. U nas sprawy tej mimochodem dotknięto na zjeździe dyrektorów. (Por. Sprawozdanie z pierwszej konferencji dyrektorów szkół średnich galicyjskich, odbytej we Lwowie w dniach 27., 28 i 29. marca 1893, str. 20 n.)

Mamy przed sobą 15. wydanie *Übungen Schenkl*. Czy ono odpowiada dzisiejszym wymagom? Rozejrzmy się w tem, co ono zawiera i jak to uporządkowane, a odpowiedź sama się nasunie. Treść ma następującą: 1. Ustępy greckie i niemieckie do ćwiczenia w morfologii. 2. Ustępy do czytania. 3. Dodatek poetycki. 4. Zdania do ćwiczenia w składni. 5. Wokabularz i uwagi do ustępów greckich i niemieckich, przeznaczonych do nauki o formach. 6. Uwagi do dodatku poetyckiego. 7. Uwagi do zdań przeznaczonych do ćwiczenia w składni. 8. Spis zdań pomieszczonych w ustępach o formach, które mogą służyć do ćwiczenia w składni. 9. Słownik grecko-niemiecki. 10. Słownik niemiecko-grecki. 11. Słownik etymologiczny. — Zawartość od 1—4 stanowi jedną książkę, od 5—11 drugą książkę przyczepioną jako dodatek (większy) do wewnętrznej strony okładki książki pierwszej.

Materyał obfity, a może za obfity. Dawne *Übungen* z czasów przed reformą służyły nie tylko do nauki w klasie 3. i 4., ale ponieważ pierwaj składni uczono w gimnazjum wyższem, były więc książką na całe gimnazjum wystarczającą, — i przecież nie posiadały tak wielkiej i różnolitej treści. Układ książki więcej kłopotu zgotuje uczniowi niż ułatwienia. Jeszcze najwięcej usprawiedliwienia ma „wokabularz“. Podanie słówek w początkach wobec trudności języka samego jest rzeczywisty rzecz dobrą. Ale te wszystkie „uwagi“, osobno razem ujęte, mijają się z celem. Jeszcze pod tekstem umieszczoną notatkę przeczyta pilniejszy uczeń i nad nią się zastanowi, — dalekie szperania zrażą go i zniechęcą. Budowa wokabularza i słownika, jeżeli miało się wciągnąć etymologię, musiałyby jedynie być sporządzoną według metody, jaką obrali Steiner i Scheindler. Osobne traktowanie etymologii wykracza poza cel, wytknięty nauce filologii w gimnazjum wogóle. Taksamo praktycznego zastosowania nie ma w kazanie zdań w książce zawartych, na których możnaby ćwiczyć w składni. Więc uczeń ma ich znowu szukać? Wszystko w tej książce obliczone na utrudnienie uczniowi. Zapewne wszystko usuwać z drogi i ułatwiać, jak u nas często się domagają, jest niedobrze, bo ucznia pozbawia się przyjemności, jaką on w zwalczaniu przeszkód znajduje; jednak niebezpieczną może być obawa, czy uczeń, gdy się go wprowadzi w labirynt trudności, bezradny tam nie zginie. Prawda — podaje mu autor nic Aryańczy w formie różnych odsyłaczy, krzyżyków, znaczków — (nawiasem dodaje, że niniejsze wydanie ma jeszcze osobny znak na połączenie $\mu\epsilon\nu - \delta\epsilon\lambda$), ale przyznać trzeba, że na rozwiązaniu bezużytecznych łamigłówek zużyje energię i straci czas na przygotowanie lekcji.

Szczęśliwszym zato był w tem wydaniu Schenkl co do wyboru zdań, — szczęśliwszym dlatego, że wrócił częściowo do dawnych *Übungen*. Zawile i trudne tak co do konstrukcyi jak i treści zdania zostały w znacznej części usunięte. Zdania niemieckie przynajmniej w kilkunastu pierwszych ustępach oparte na słownictwie zdań greckich. Jeżeli przykłady z języka ojczystego na grecki mają być przy dzisiejszym celu nauki zatrzymane, to zadaniem ich powinno być tylko utrwalenie form nabytych i przypomnienie słów znanych. Obracać się przeto powinny w zakresie znanego słownictwa i zwrotów już przyswojonych. Główne znaczenie dla nauki mają zdania greckie. Słusznie zwrócono uwagę, że w dotychczasowej nauce filologii przeważał racjonalizm. — gdy ten dziś i na innych polach traci na modzie, słuszna, by i w nauce języków więcej wyrabiał poczucie samego języka niż dawać tak górną przewagę analizie. (Por. *Wih. Münch, Sprachgefühl und Sprachunterricht in Lehrproben und Lehrgänge 41 Heft, Oktober 1894.*, str. 1 nn.).

I ten wzgląd znajdzie pewne zastosowanie przez wplecione w pewnych odstępach kawałki ciągle. Jeżeli jeszcze w morfologii mogą mieć rację zdania (n. p. tu) niemiecko-greckie, to nie mają jej w składni. Zdanie już jest myślą, myśl w języku każdym przyobleka się w inną szatę — poznanie jej prawdziwe powinno płynąć bezpośrednio, a nie jakby za pośrednictwem tłumacza. Dlatego

zbyteczne są w podręczniku zdania pod 4., a bardzo na miejscu ustępy pod 2. Wybór tych ostatnich jest bardzo ważny. One to bowiem mają stanowić podkład do ćwiczenia w składni i materiał przygotowawczy do lektury. Ustępy ciągle miało i używane u nas wydanie 18, ale w powtórnem „skróconem” opracowaniu książki zostały one pominięte. Składni trzeba będzie z konieczności uczyć na zdaniach polskich, przeciw którym prócz zasadniczego względu możnaby podnieść i inne.

Wracając do omawianych *Ćwiczeń*, musimy na podstawie powyższego przedstawienia powiedzieć, że lubo znaczny zaznaczają postęp do zdobycia warunków podręcznika, odpowiadającego dzisiejszym potrzebom, tym warunkom jednak nie czynią jeszcze w zupełności zadość.

Sprawa podobnego podręcznika u nas jest naprawdę piekącą. Prof. Fiderer przyrzekł jeszcze w r. 1892. do swej gramatyki dołączyć ćwiczenia. Dziś używane *Ćwiczenia* stoją w sprzeczności z układem gramatyki prof. Fiderera a nawet ze stroną morfologiczną (por. *τέθηνα* i *τέθηνα* w obu używanych w naszych szkołach gramatykach i przykłady w *Ćwiczeniach*) i powodują pewne zamieszanie. Szelest kartek przewracanych przy zadawaniu i przygotowaniu nowej lekcji głuszy słowa nauczyciela i uczniów.

Równocześnie zwracają się nadzieje ku Towarzystwu filologicznemu które obok celu naukowego w swój program wzięło zaopatrzenie szkoły w podręczniki oryginalne do nauki filologii. Niezem, jak dziś rzeczy stoją, nie zjednałoby sobie Towarzystwo takiej wdzięczności, jak wydaniem *Ćwiczeń* greckich. — Jak te przyszłe *Ćwiczenia* mają wyglądać? W ostatnich czasach pojawiły się w Muzeum dwa wnioski: jeden przechyla się do zdań luźnych, drugi poleca ustępy ciągłe. Wybrałbym drogę pośrednią z większem zbliżeniem się do wniosku pierwszego. Dążmy najbliższą i najprostszą drogą do celu, którym jest podanie uczniowi autora do ręki. Na zdaniach krótkich i łatwych wtłoczmy w jego pamięć najwyklesze zjawiska językowe, a kawałkami ciągłymi w pewnych odstępach pomieszczonymi wskazujemy mu owoce, które mają uwieńczyć jego tymczasową pracę. Lektura autorów uzupełni i wiadomości językowe. Wszak dyalektu jońskiego uczniowie nie uczą się naprzód, a przecież na podstawie kilku danych wskazówek czytają bez trudności formalnych Homera i Herodota. Przy odpowiednim wyborze zdań można będzie w kl. 3. i w 1. półroczu kl. 4-tej nauczyć morfologii, a w 2. półroczu przystąpić do składni na podstawie samych już ustępów ciągłych greckich, oczywiście stosownie wybranych. Próbkę u Schenkla uważam za szczęśliwą. Zarzucono im w Muzeum, że mają zbyt elementu etycznego. To właśnie je podnosi. Zresztą ustępy wybrane z *Οἰκονομικός* są w takim tonie podane, że uczeń nie dopatrzy się strony moralizującej. Dobry też jest ustęp o Pantei, ułożony na podstawie rozdziałów Cyropedyi.

Przy takim planie nauki miałyby znaczenie i „dodatek poetycki”, który dziś figuruje dla dekoracji. Zapewne winnym wyborze wypadłoby go zrobić, niż znajdujemy go w używanym dziś podręczniku. — Jeszcze jedno. Przy układzie nowego podręcznika nie reflektujemy na to, że będziemy po grecku mówili. A już i taki głos dał się słyszeć. Jeszcze „rozmówkom” łacińskim przy nauce gramatyki przypisują ze stron poważniejszych i sumiennych pewne znaczenie, podczas gdy przy lekturze odmawiają im racji. W języku greckim, gdzie taka rozmaitość form, byłoby to tylko spóźnieniem w dojściu do celu. Przytem względ na możliwość „rozmówek” krepowałby w wyborze zdań, które czasem z nienajpoprawniejszych autorów wypadłoby wziąć.

Lwów.

W. Śmiałek.

Joost, Arthur: Was ergiebt sich aus dem Sprachgebrauch Xenophons in der Anabasis für die Behandlung der griechischen Syntax in der Schule? Ein Beitrag zur Methodik des griechischen Unterrichts. Berlin. Weidmannsche Buchhandlung. 1892. Str. 340, wielkie 8°.

Powyższa książka nie chce wprawdzie uchodzić za czysto naukowe studium, mimotem jednak ma ona i dla filologa — badacza znaczną wartość, chociażby z tych powodów, że wiele dotychczasowych, nierzadko dogmatycznie podawanych

reguł usuwa lub poprawia, popierając je przykładami, że prostuje bardzo często zapatrywania innych uzzonych w sposób, na który zawsze niemal zgodzić się można, że opiera się na cennych monografiach Hübnera, Blassa, Graebera, Westphala, Gemolla, Simona, Dittenbergera, Hartmanna, Schanza, Birkleina, Webera i innych. Z głównego zadania, jakie sobie autor postawił, wywił się, naszym zdaniem, znakomicie: przedstawił bowiem wyczerpująco statystykę syntaktycznych zjawisk i reguł, dających się wysnuć z Anabazy Xenofonta. Ta statystyka jest najlepszą metodyczną wskazówką, które prawidła składni greckiej przerabiać należy, a które jako nie znajdujące poparcia w lekturze bez szkody pominąć można. To pytanie jednak, co dla szkolnej składni jest ważne a co tylko niepotrzebnym balastem, wtędy się dopiero załatwi, jeżeli poszukiwania statystyczne będą dokonane odnośnie do wszystkich szkolnych autorów. Badania w tym kierunku uważa Joost za główne zadanie pracy swej naukowej. Przygotował już też materiały z Helleników, Memorabiliów i Cyropedyi. Obfita literatura zwłaszcza programowa, dotycząca opracowanego przedmiotu, ułatwiła znacznie pracę autorowi. Przykłady gramatyczne i wykazy statystyczne wyjęte są z szkolnego wydania Anabazy Huga (Lipsk, Teubner 1886). Podawszy najpierw wykaz wszystkich zjawisk syntaktycznych, ilekroć w Anabazie się zdarzają, objaśnia Joost następnie przykładami, wyjętymi z Anabazy, reguły syntaktyczne, zawarte w dość rozpowszechnionej w Niemczech, bo używanej w 98 gimnazyach gramatyce greckiej M. Seyfferta, opracowanej przez Bambergą (*Hauptregeln der griechischen Syntax*). Przytacza więc za porządkiem do każdej reguły gramatycznej tyle przykładów, ile ich tylko znalazł, lub tylko zaznacza, jak często podobne zjawisko syntaktyczne natrafiamy w Anabazie Xenofonta. Tak postępując, wykazuje paragraf za paragrafem znaczenie i używanie rodzajnika greckiego, zaimków, przypadków, przyimków, stron słowa, trybów w zdaniach głównych i pobocznych, infinitiwu i imiesłowu, kończąc rzecz partykułami. Należy podziwiać prawdziwie benedyktyńską pilność i cierpliwość autora-pedagoga; z niezrównaną dokładnością i skrupulatnością zebrał w swej poważnej i dla celów nauki szkolnej bardzo przydatnej książce olbrzymi materiał, uwzględniając przytem stosunkowo bardzo rozległą naukową literaturę dawniejszą. Kto więc zajmuje się składnią grecką wogóle, osobiście zaś składnią Xenofonta, nie może tej cennej i wyczerpującej pracy pominąć.

Przemyśl.

Alexander Radecki.

Grammatisch-stilistische Eigenthümlichkeiten der lateinischen Sprache im Gebrauche der Redetheile. Separatabdruck aus G. Landgrafs lateinischer Schulgrammatik. Bamberg. C.C. Buchner's Verlag. 1891.

W książeczce tej o 60 stronicach mieści się trafny i dobrze ułożony zbiór prawideł z zakresu elementarnej stylistyki łacińskiej; materiał rozdzielono przez wszystkie klasy od najniższej do najwyższej w sposób przejrzysty na odpowiednie kategorie, celem powolnego ale systematycznego wyrabiania wiedzy stylistycznej u uczniów. Autor podaje za porządkiem głównejsze właściwości języka łacińskiego w obrębie rzeczownika, przymiotnika, zaimka, czasownika, przysłówka i przyimka, w części zaś drugiej wyklada rzecz o szyku wyrazów i budowie zdań, popierając zawsze prawidła trafnymi przykładami z Neposa, Cezara, Liwiusza i Cycerona. Na końcu dołączony dodatek zawiera słowniczek ortograficzny dla potrzeb szkolnych zupełnie wystarczający. Z przejrzystego ugrupowania materiału stylistycznego przekonujemy się, że już od samego początku nauki, w najniższych klasach, mogą uczniowie nabywać przygodnie wiadomości ze stylistyki. Praca w tym kierunku choćby w najskromniejszych rozmiarach podjęta wcześniej wyrobi stopniowo u uczniów czułość na właściwości językowe i zjawiska stylistyczne. Wyczerpującej stylistyki powyższe dziełko nie podaje; sformułowane są tu tylko te prawidła, które leżą w zakresie szkolnej gramatyki łacińskiej. I słusznie, gdyż stylistyka szkolna da się w skromnych ramach pomieścić, byle tylko plan, z góry nakreślony, był ściśle oparty na lekturze szkolnej. Tę część nauki szkolnej należy troskliwie pielęgnować we wszystkich klasach, stosując odpowiednie środki. Zapoznanie uczniów z głównymi cechami języków łacińskiego i ojczy-

stego pod względem stylistycznym jest rzeczą nader ważną, ale też niebardzo łatwą. Budowa zdań i okresów, trafny wybór wyrazów i zwrotów, używanie jednej części mowy zamiast drugiej, używanie pojęć zmysłowych zamiast oderwanych i t. p. właściwości niemało trudności sprawiają uczniom w przekładaniu tekstu z języka polskiego na łacinę. Dlatego należy zawczasu kłaść podwaliny pod wiedzę stylistyczną, podciągając zjawiska i właściwości językowe pod pewne kategorie i tworząc grupy stylistyczne które przez uzupełnianie się i zaokrąglanie w toku nauki wzrosną do znacznych rozmiarów i jako dzielny środek wielką oddadzą nauc- usługę. Za praktyczną wskazówkę w tym razie może nam posłużyć praca Landgrafa w nagłówku wypisana.

Przemysł. .

A. Radecki.

Sprawozdanie z czynności Towarzystwa.

I. Zawiazanie i organizacya Towarzystwa. Zebrania w r. 1892. Sprawa zalozenia czasopisma. Statut i jego zmiana. Tworzenie Kół filologicznych.

Sprawa skupienia sił, oddających się studyum filologii, osobiłwie klasycznej, zaprzętała od dość dawna filologów w kraju całym, mianowicie też filologów lwowskich. Zrazu wydawało się rzeczą stosowną, aby w łonie Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, przedewszystkiem zaś w Kole lwowskiem tego Towarzystwa powstała osobna sekcya filologiczna. Od myśli tej jednak odstąpiono, bo wykonanie jej byłoby spowodowało różne trudności i niedogodności. Gdy zaś z biegiem czasu coraz więcej dawała się uczuć potrzeba skojarzenia sił rozstrzelonych, gdy wzmagala się liczba tych, którzy w nauce szkolnej i w piśmiennictwie uprawiają filologię staro-klasyczną, prof. Uniwersytetu lwowskiego dr. Cwikliński uznał za wskazane, wezwać te siły do związania się w osobne Towarzystwo. W kwietniu 1892 r. zaprosił tedy grono starszych filologów lwowskich na poufną naradę; w ciągu kilku godzin rozpatrywano naówczas wszechstronnie sprawę zalozenia Towarzystwa, rozważano zakres i sposób jego działania. Narady powtarzały się w ciągu następných miesięcy jeszcze kilkakrotnie, a brała w nich udział znaczniejsza już liczba uczestników, zaproszonych przez dr. Cwiklińskiego. Na tych zebraniach prywatnych łączono już także z obradami nad organizacyą przyszłego Towarzystwa czynności ściśle filologiczne, naukowe.

Mianowicie na kilku zebraniach zajmowano się lekturą i przekładem kilku rozdziałów z Tacyta historii. Nadto na jednym zebraniu miał dr. Cwikliński odczyt o świeżo odkrytych utworach Hero(n)das,

na innem podał wiadomość o kilku nowych publikacjach filologicznych; innym jeszcze razem odczytał rzecz p. t.: Mommsea o Horacyusza carmen saeculare, oddrukowaną powyżej, str. 72 nn. Prof. dr. Kruczkiewicz wygłosił oddrukowany później w „Muzeum” odczyt „O składni zdań z cum”. Na jednym zebraniu zainicjował prof. Sołtysik pogadankę o sposobie wyrażania i odmieniania w języku polskim starożytnych imion własnych. Na innem znów zebraniu rozprawiano nad sposobem wzięcia udziału w zapowiedzianym na r. 1893 kongresie filologów i pedagogów niemieckich w Wiedniu. Zastanowiano się również nad pracami, które zawiązać się mające Towarzystwo wykonać, lub do których impuls dać powinno. Przy takiej sposobności poruszył prof. Sołtysik myśl, aby zgromadzeni połączeniemi siłami przetłumaczyli na język polski niedawno przedtem odnalezioną Arystotelesową „Ustawę Aten”. Myśl ta znalazła powszechny poklask i po krótkim upływie czasu, na początku r. 1893, już po ukonstytuowaniu się Towarzystwa filologicznego wskutek wyraźnego wniosku stawionego przez prof. Sołtysika, przedłożyło grono Uczestników przekład Arystotelesowego dziełka. Należało disiecta membra zebrać i przetopić; niestety jeden z członków Towarzystwa, który podjął się tej żmudnej i trudnej pracy redaktorskiej, odstąpił później od niej, nie rozporządzając wolnym czasem; innego redaktora w miejsce tego pierwszego nie można było znaleźć; tak więc przekład spoczywa dotychczas nieużyty. Szczęśliwszy obrót wzięła inna sprawa poruszona jeszcze na zebraniach poufnych. Profesorowie Librewski i Dolnicki podjęli się zadania wygotowania szkolnej edycji wyboru poezyi Horacyuszowych. Na podstawie referatu przez nich opracowanego rozprawiano na zebraniach z wielkiem wszystkich obecnych zajęciem nad planem edycji, nad wyborem utworów, wreszcie nad wstępem historyczno-literackim. Wydanie pp. Dolnickiego i Librewskiego pojawiło się w druku w ciągu h. r. 1894 i uzyskało aprobatę Władzy szkolnej, a tym sposobem myśl poruszona w Towarzystwie, zaraz na samym początku jego istnienia, przeszła w rzeczywistość; ożywione rozprawy na zebraniach nastęrczyły szan. Wydawcom sposobność, poznanie zapatrywań i życzeń kolegów. Uznano za rzecz użyteczną, aby w podobny sposób zajęło się Towarzystwo przygotowaniem edycji innych autorów starożytnych, czytanych przez uczniów w szkole lub prywatnie, oraz potrzebnych podręczników i dzieł pomocniczych szkolnych. Mówiono o tem kilkakrotnie i na poufnych zebraniach w r. 1892. i później na posiedzeniach Towarzystwa oraz na posiedzeniach Wydziału i wskazywano na szczególnie pożądane publikacje. Między innymi zwrócił dr. Cwikliński uwagę na potrzebę ogłoszenia chrestomatyi poetów polsko-łacińskich, któraby uzupełniała lekturę uczniów tak w zakresie starożytnej literatury łaćńskiej jak w zakresie literatury polskiej. Co do potrzeby nie było różnicy zdań; na razie jednak odroczone wykonanie myśli. Dopiero w ciągu r. 1894 (p. poniżej) uczyniono krok naprzód przez wybór komisji, której Wydział Towarzystwa poruczył wszechstronne rozpatrzenie sprawy i przygotowanie stosownych wniosków.

Już w czerwcu 1892 zajęto się sprawą zorganizowania osobnego Towarzystwa. Na podstawie zarysu, opracowanego przez prof. Sołtysika w porozumieniu z dr. Cwiklińskim, ułożono statut, który podpisali jako Członkowie-założyciele: dr. Cwikliński, dr. Kruczkiewicz, prof. Dolnicki, prof. Fischer, prof. Łuczakowski, prof. Sołtysik. Wys. c. k. Namiestnictwo odmówiło na razie aprobaty ze względu na postanowienie jednego paragrafu. Po dokonaniu żądanej zmiany statut powtórnie przedłożono Wys. Namiestnictwu, które go zatwierdziło reskryptem z d. 8. grudnia r. 1892 l. 98054. Na mocy tego statutu nastąpiło ukonstytuowanie się Towarzystwa na pierwszym Walnem Zgromadzeniu, odbytem w d. 17. stycznia 1893 r. (p. poniżej).

Według § 3 tegoż statutu Towarzystwo ma wprawdzie stałą siedzibę we Lwowie, działalność zaś jego rozciąga się na całą Galicyę z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. W myśl tedy tego paragrafu odezwał się Wydział do filologów i miłośników starożytności w całym kraju, osobliwie do profesorów obydwóch Uniwersytetów krajowych tudzież do profesorów gimnazjalnych nie tylko we Lwowie, lecz także w Krakowie i w miastach prowincjonalnych z prośbą o przystąpienie do Towarzystwa. Myśl założenia Towarzystwa filologicznego widocznie była na czasie, gdyż odezwa Wydziału doznała wszędzie przychylnego przyjęcia: wkrótce stosunkowo dość znaczna liczba kolegów w miastach prowincjonalnych i w Krakowie przystąpiła do Towarzystwa. Przekonawszy się o tem, Wydział zrozumiał, że dalszy pomyślny rozwój Towarzystwa zawisł od dwóch okoliczności: najpierw od tego, aby wcześniej weszło w życie zapowiedziane w § 2, c statutu pismo peryodyczne, które osobliwie przyczynić się może do urzeczywistnienia celu Towarzystwa, które może i powinno przyczynić się do rozbudzenia większego ruchu naukowego, które powinno skupić rozstrzelone usiłowania i starania w jedno ognisko. Ale wydawanie czasopisma jest zależne nie tylko od warunku, określonego w § 2, c statutu: „jeżeli i o ile na to fundusze pozwolą;“ niemniej ważnym warunkiem jest pomoc moralna, jest współpracownictwo kolegów. Ze względu na pierwszy i drugi ten warunek nie był Wydział w możności wydania pierwszego rocznika zaraz w r. 1893. Wskutek skromnej wkładki rocznej, jaką Członkowie Towarzystwa winni uiszczać, i wskutek nieznacznych stosunkowo wpływów kasa Towarzystwa w pierwszym roku jego istnienia była zbyt szczupłe wyposażoną, iżby meżna było odważyć się rozpocząć wydawnictwo choćby niewielkich rozmiarów. Myśl połączenia wydawnictwa naszego z czasopiśmie Towarzystwa naucezyli szkół wyższych „Muzeum“, która się wyloniła w ciągu r. 1893, okazała się niepraktyczną i przynajmniej na razie niemożliwą do zrealizowania. W nadziei jednak, że rok 1894 przysporzy nieco dochodów Towarzystwu, krzątał się dr. Cwikliński, który przyjął na siebie obowiązek redagowania czasopisma bez względu na to, czy zatrzyma godność prezesa, lub czy godność ta przejdzie na inną osobę — już w r. 1893 około tego, aby zapewnić wydawnictwu pomoc stałych współpracowników i uzyskać artykuły dla pierwszego rocznika. Dopiero jednak w ciągu bieżącego roku

1894 wpływać poczęły i wpływały powoli różne artykuły, sprawozdania i recenzje, a ta okoliczność (obok innych mniej znaczących) była główną przyczyną, że pierwszy rocznik dopiero na samym końcu bieżącego roku w dwóch zeszytach mógł się pojawić. Tomik to jest niewielki i niezawodnie nie odpowiada życzeniom i oczekiwaniom. Redakcyja widzi istniejące luki i niedostatki. Życzeniem jej było i jest, obok pomniejszych rozpraw zamieszczać przedewszystkiem artykuły sprawozdawcze i recenzje, któreby w przybliżeniu dawały pogląd na rozwój i postęp w różnych działach filologii. Osobliwie zaś pragnęłaby uwzględnić te gałęzie i okresy literatury i te działy starożytności, które najwięcej budzą zajęcia u ogółu filologów — i obcych i naszych. Dział ten przeglądowy i sprawozdawczy powinien utracić cechę przypadkowości, a stać się jednolitym obrazem pewnych całości. Myśl ta przyswiecała Redaktorowi od samego początku. Czynił więc zabiegi i starania, aby ją w czyn wprowadzić, lecz to tymczasem zaledwie w drobnej części się powiodło. Bądź jak bądź — Towarzystwo nasze jest pierwszym towarzystwem filologicznym polskim, „Eos“ zaś jest pierwszym polskim czasopismem poświęconem filologii klasycznej. Życziwa a stała pomoc Towarzyszów pracy zdefalaby zapewne i tę jutrzeńkę wynieść do tej wysokości, by daleko świeciła i szeroko.

Drugą okolicznością, która wpłynąć musi na rozwój Towarzystwa, jest tworzenie nowych ognisk ruchu naukowego w obrębie Towarzystwa, czyli tworzenie Kół filologicznych, w którychby Członkowie, mieszkający poza Lwem, wyniki swych studyów wzajemnie sobie udzielali. Wydział nie łudził się nadzieją, żeby liczba kół wzrosła mogła do tej poważnej cyfry jak liczba kół w Towarzystwie nauczycieli szkół wyższych. W każdym razie przykład tego Towarzystwa zachęcał do naśladowania, a sposób organizacyi jego kół wydawał się odpowiednim. Wydział Towarzystwa filologicznego przypuszczał, że przynajmniej w niektórych miastach prowincjonalnych członkowie Towarzystwa rychlej czy później zechcą się połączyć w osobne koła; przedewszystkiem zaś liczył na to, że zawiąże się Koło filologiczne w Krakowie, gdzie stałe przebywa tak znaczna liczba filologów uczonych, wytrawnych i światłych. Wszakże tam — zarówno jak we Lwowie — myślano już i dawniej o założeniu Towarzystwa filologicznego! Wydziałowi naszego Towarzystwa filologicznego chodziło więc o pozyskanie tych cennych i znamenitých sił dla tegoż Towarzystwa, o stałe połączenie grupy krakowskich filologów z naszym Towarzystwem. W tym celu porozumiewał się prezes Towarzystwa z kilku Kolegami krakowskimi, a podjęte starania sprowadziły po niej jakim czasie pożądaný wynik. W dalszym ustępie niniejszego sprawozdania jest opowiedziane powstanie Koła krakowskiego, które zawiązało się w grudniu 1893 r. Zachowując sobie zupełną autonomię i swobodę działalności naukowej, w jej kierunku i sposobie, osiągnie Koło krakowskie przez związek z Towarzystwem, obejmującym kraj cały, zapewne jeszcze silniejszą i trwalszą podstawę do skutecznej i wydajnej pracy i przyczyni się znakomicie do osiągnięcia celu, który przyswiecał założeniu Towarzystwa filologicznego.

Przewidywane i pożądanе tworzenie Kół wymagało zmiany statutu z d. 8 grudnia 1892 r., który nie wspomina o organizacyi Kół. Wydział Towarzystwa wsparty światłą radą prof. Sołtysika, przygetował odpowiednie zmiany, a gdy przyszło w tej mierze do porozumienia z Kolegami krakowskimi, przedłożył projekt statutu, zawierający te zmiany, Walne m Zgromadzeniu w d. 31 marca 1894 r. Walne Zgromadzenie przyjęło zmiany jednogłośnie. Nowy statut otrzymał aprobatę Wys. c. k. Namiestnictwa reskryptem z d. 22 października 1894 l. 84588. Najważniejszą różnicę nowego statutu od poprzedniego stanowi dodatek, wsunięty w §. 3 jako al. 3:

„W każdym mieście, w obrębie działalności Towarzystwa położonem — z wyjątkiem Lwowa — mogą członkowie za wiedzą Wydziału Towarzystwa tworzyć Koła filologiczne, których zadaniem jest popieranie celu Towarzystwa w granicach, statutem określonych. Koła zdają Wydziałowi sprawę ze swych czynności, a w razie potrzeby przekazują mu ostateczne ich załatwienie; nie występują bowiem na zewnątrz jako samodzielne organa Towarzystwa. Organizacyę ich określa osobna instrukcyja.“

Nadto poczynione pewne zmiany w §§ 16. 18. 19 i 21, głównie ze względu na Koła, mające powstać poza Lwowem. Zwraca się uwagę osobliwie na §. 18. Według nowego statutu, obecnie obowiązującego „Zgromadzenia walne odbywają się raz na rok w miejscu i czasie, pręsz Wydział Towarzystwa oznaczonym“, mogą więc odbywać się także w Krakowie i w innych miastach, gdy według wymienionego § 18. statutu *pierwszego* miały odbywać się raz na rok *we Lwowie*, w miesiącu październiku lub listopadzie.

Statut obecnie obowiązujący — zarówno jak pierwszy — został wydrukowany kosztem Wydziału i Członkom Towarzystwa rozesłany. Z tego powodu nie podajemy jego brzmienia na tem miejscu.

Prócz tego została uchwalona „Instrukcyja dla Kół filologicznych“, którą Wydział przesyłać będzie na żądanie Członków, pragnących zawiązać nowe Koło.

II. Działalność Towarzystwa w czasie od Stycznia 1893 r. do końca Marca 1894 r.

Ukonstytuowanie się Towarzystwa filologicznego nastąpiło na I Walnem Zgromadzeniu w d. 17go Stycznia 1893 r. Zagaił je imieniem Członków Założycieli Dr. Cwikliński przydłuższem przemówieniem, w którym wspomniął o znaczeniu filologii w ogóle, wyłuszczył zadania i zakres działania zawiązać się mającego Towarzystwa, następnie przedstawił przebieg podjętych w tym względzie starań, zaznaczył, że liczba tych, którzy oświadczyli gotowość przystąpienia do Towarzystwa jest dość znaczna, wreszcie wezwał obecnych filologów lwowskich do zawiązania się w Towarzystwo i do wyboru Przewodniczącego Walnego Zgromadzenia. Na wniosek prof. Sołtysika zaproszono na Przewodniczącego dyr. Bie-

siadzkiego, który na Sekretarza zaprosił prof. Łuczakowskiego. Nastąpiły niebawem wybory, z których wyszli jako Prezes Towarzystwa prof. Uniw. dr. Ludwik Ćwikliński, jako Wiceprezes prof. Uniw. dr. Bronisław Kruczkiewicz, jako Członkowie Wydziału: prof. Konstanty Łuczakowski, prof. dr. Michał Jezienicki, prof. dr. Franciszek Majchrowicz, prof. Piotr Lewicki, prof. Terlikewski, zast. nauczyc. gimn. Józef Schmidt.

Wkrótce po tem Walnem Zgromadzeniu ukonstytuował się Wydział w ten sposób, że wybrał skarbnikiem prof. Lewickiego, a sekretarzem p. Schmidta. Gdy tenże we wrześniu 1893 r. Lwów opuścił, przenosząc się na stałą posadę do Bechni, objął obowiązki sekretarza prof. dr. Jezienicki,

Na pierwszym posiedzeniu zwyczajnem odbytem dnia 4 lutego 1893 r. zakomunikował przewodniczący prezes Tow. dr. Ćwikliński zebranyemu urzędowe zaproszenie prezydium Komitetu na zjazd filologów niemieckich w Wiedniu. — Następnie otworzył przewodniczący dyskusję nad lekturą Tacyty przez członków Towarzystwa na zwyczajnych zgromadzeniach. Zgodzono się na to, aby lekturę tę i nadal prowadzić i wyrażono nadzieję, że wspólna praca Członków wyda może po pewnym czasie owoc w postaci wspólnego tłumaczenia. Równocześnie uchwalono na wniosek prof. Sołtysika przetłumaczyć wspólnymi siłami Arystotelesa: „*Ἀθηναίων πολιτεία*.“ W dyskusyi zabierali głos Przewodniczący, prof. Majchrowicz, i prof. Jezienicki.

Następnie wygłosił p. Józef Szydlowski odczyt: „O stosunku obu Elektrych w uwzględnieniu Orestei Ajschylosa.“ Do niedawna oceniali niemal wszyscy uczeni fałszywie stosunek Sofoklesa i Eurypidesa wychodząc z tego zapatrywania, iż z utworów równoimiennych obu poetów twory Sofoklesa, jako starszego tragika, były wcześniejsze, niż na temsamem tle osnute dramata Eurypidesa. Prelegent, zajmąwszy się tedy najpierw kwestyą chronologiczną, stara się udowodnić, (na podstawie porównania obu utworów tak z resztą zachowanych dramatów greckich, jak i ze spuścizną literacką Arystofanesa, oraz rozpatrywania właściwości metrycznych obu Elektry), iż Elektry Eurypidesa wystawiono już w r. 425 przed Chr., Sofoklesową zaś dopiero około 410 r. Poddawszy następnie oba utwory szczegółowemu rezbiorowi, tak ze względu na myśl w nich górującą, jakoteż na układ i poszczególne motywy, dochodzi do wyniku, że jak Eurypides co do myśli głównej nawlazuje do trylogii Ajschylosa, tak punktem wyjścia dla dramatu Sofoklesa był pod tym względem dramat Eurypidesa. W utworze starszego mistrza odbił się nadto układ zwłaszcza początkowych scen, nienniej liczne motywy z tragedyi Eurypidesa. Co więcej, niektóre motywy przejmując Sofokles z Eurypidesa niekiedy tak wiernie, że gdy u Eurypidesa stanowią one ścisłe ogniwa w łańcuchu akcji, u Sofoklesa wydają się bezcelowe, a nawet zostają w sprzeczności z odmiennem poety stanowiskiem. Wywody swoje starał się w końcu Prelegent poprzeć dowodem, że podobny stosunek zachodzi

między Filoktetami trzech tragików. Jeżeli więc u Sofoklesa podziwiamy genialne mistrzostwo w przetwarzaniu na swoją modłę motywów skąd inąd zaczerpniętych i stwarzaniu arcydzieł pełnych prawdziwej poezji i skończonych pod względem artystycznym, to jednak palmę oryginalności pomysłów przyznać należy Eurypidesowi.

Na drugim zwyczajnem posiedzeniu dnia 4. marca 1883 r. przedłożył prof. Piotr Lewicki plan chrestomatyi Tacyta.

Ponieważ szczupły wymiar czasu, przeznaczonemu w gimnazjum na lekturę tego historyka, obznajomić uczniów choćby z jednym tylko z jego dzieł historycznych nie pozwala w całości, widzi Prelegent naglącą potrzebę ułożenia chrestomatyi, zawierającej wybór najcenniejszych wyjątków z dzieł tego pisarza. Przeciw lekturze pisma *Dialogus de oratoribus*, kreślącego dzieje wymowy w epoce jej upadku, jakoteż przeciw lekturze *Zynotu Agrykoli*, przedstawionego stroniczo i tendencyjnie, oświadcza się stanowczo. Z pism mniejszych pomieściliby jedynie *Germanię*, jako pisemko o wysokiej wartości etycznej, mogące posłużyć za przygotowanie do trudniejszej o wiele lektury dzieł historycznych. Z tych ostatnich wciąga jedynie *Annales* w wyjątkach. Partie znowu wyjęte z *Roczników* mają dotyczyć wyłącznie dziejów wewnętrznych Rzymu, jako budzących o wiele więcej interesu, niż opisy wypadków zewnętrznych. Ustępy nieuwzględnione w wyborze zastąpią zwięzłe streszczenia.

W dyskusyi zabierali głos prof. Fischer, prof. Sołtysik, dr. Majchrowicz, Kosowicz i inni. Przeważnie oświadczone się przeciw czytaniu *Germanii*, nie budzącej u naszej młodzieży zajęcia. Co do zasady podawania uczniom do rąk chrestomatyi Tacyta były zdania podzielone.

Na trzecim zwyczajnem posiedzeniu dnia 15. kwietnia 1898 r. odczytał dr. Michał Jezienicki traktat o życiu i pismach Laurentiusa Corvinusa z przydomkiem Novoforensis, uczonego humanisty i poety z końca XV i początku XVI stulecia. Lorenz Rabe — takie było jego właściwe imię i nazwisko — urodzony około 1460 roku w Neumarkt, acz Niemiec z pochodzenia, nie jest obcy nam, Polakom. Zrazu bowiem uczeń, potem profesor Akademii krakowskiej (od r. 1489—1494), zyskał tu sławę uczonego i położył niemałe zasługi około rezbudzenia humanizmu. W r. 1484. wstąpił Corvinus w poczet uczniów Akademii krakowskiej, przybywszy wraz z przyjacielem swoim Gorsingerem z Wrocławia. Jakim studjom oddawał się młody Corvinus, jakim mistrzom zawdzięczał swą rozległą erudycję, tego tylko domyślać się możemy z kierunku prac, jakie później ogłosił. Jedyne bowiem źródło, któreby nam mogło dać pewniejsze wskazówki w tej mierze, t. j. *Liber diligentiarum facultatis artisticæ Cracoviensis* poczyna się dopiero z rokiem 1487. Prawdopodobnie poświęcił się Corvinus humanistyce, filozofii i matematyce. W roku 1486. uzyskał Corvinus stopień bakałarza, 1488 zaś magistra. W następnym roku rozpoczął wykłady

w Uniwersytecie krakowskim. Z Celtosem, bawiącym wówczas w Krakowie, utrzymywał przyjazne stosunki, biorąc żywy udział w zawiązanem przezeń towarzystwie „*Sodalitas Vistulana*“.

W r. 1496. opuściwszy Kraków, przenosi się do Świdnicy. Umarł około r. 1527. Z dzieł Cervinusa, napisanych lub rozpoczętych w Krakowie, omówił Prelegent dzieła: „*Cosmographia dans manuductionem in tabulas Ptolomaei etc.*“ i „*Carminum structura etc.*“, zwracając przede wszystkim uwagę na wiersze, odnoszące się do stosunków polskich. Rozprawę swą oparł Prelegent na nieznanych dotąd materiałach. Do skreślenia pobytu Corvinusa w Akademii krakowskiej posłużył Prelegentowi przede wszystkim *Liber diligentiarum facultatis artisticae Cracoviensis*.

Na czwartym zwyczajnym posiedzeniu odbytem dnia 17. maja 1893 r. mówił dr. Aleksander Skórski: „O znaczeniu Sokratesa w dziejach umiejętności“. Prelegent uwydatnił epokowe stanowisko Sokratesa, który występuje w Atenach de w walce z sofistami w chwili niezwykle doniosłości, t. j. przewrotu duchowego i społecznego, w czasie zupełnej negacyi i sceptycyzmu. Wbrew sofistom, uznającym jedynie powagę przekonania indywidualnego, głosi Sokrates przekonanie o istnieniu wyższej ogólnej prawdy, górującej nad mniemaniami jednostek, a dociekać jej każę drogą wspólnej refleksyi. Aby drugich pociągnąć za sobą do szukania tej prawdy, usiłuje zniszczyć ów blichtr naukowy sofistów, tyle szkodliwy dociekaniu prawdy. Używając do tego najodpowiedniejszej formy, to jest dialogu, tworzy pojęcia ogólne i prawa myślenia.

Podobnie jak w świecie myśli, upatruje Sokrates istnienie pewnych norm ogólnych i w naturalnym porządku świata. Jest to u Sokratesa echo głębokiej wiary w bóstwo. W dociekaniach swych zwraca się Sokrates głównie ku etyce, jako najbardziej przez nich zagrożonej. I w świecie normalnym wierzy silnie w istnienie zasad ogólnych, do których poznania ma prowadzić również rozsądna refleksya. W ten sposób stał się Sokrates według Arystotelesa twórcą etyki umiejętnej. Wystąpienie zatem Sokratesa jest bardzo ważnym zwrotem w dziejach filozofii i kultury greckiej. Po czasach naiwnej wiary nastąpiła epoka negacyi i sceptycyzmu. Sokrates przywraca powagę prawd zdobytych rozumem myśleniem, a tak uczynił olbrzymi krok naprzód w rozwoju filozofii.

Na piątym zwyczajnym posiedzeniu d. 28. czerwca 1893 r. zagał Przewodniczący, prezes Tow. dr. Cwikliński pogadankę o pracach ostatniego zjazdu filologów w Wiedniu, który się odbył w dniu 28. maja i nast. 1893 r., i określił najpierw wyjątkowe znaczenie tego kongresu w obecnej chwili, osobliwie dla krajów monarchii austriackiej. Z referatów, odczytanych na sekcyjnych lub ogólnych zebraniach kongresu, omówił szczegółowiej świetny wykład Dielsa o nowo od-

krytym papyrus Londinensis 137 treści medycznej, wykład Huemera o potrzebie stworzenia słownika łaciny gminnej i wykład Stowassera o koncentracyjnym znaczeniu słownika w szkolnej nauce języka łacińskiego, odczyt Wotke'go o wpływie literatury bizantyńskiej na dawniejszych humanistów włoskich, odczyt Rejscha o kulturze mikańskiej. Następnie mówił prelegent o czynnościach sekcji archeologicznej i epigraficznej i o znakomitej działalności szkoły wiedeńskiej na polu epigrafiki, wreszcie o obradach delegatów rządowych niemieckich i austriackich, którzy rozbięrali pytania, o ile i w jaki sposób możnaby uprzystępnic wyniki olbrzymich odkryć archeologicznych ostatnich lat nauczycielom gimnazjalnym i zużytkować je w nauce szkolnej. W końcu wspomniał o całym szeregu publikacji, które się pojawiły ku uczczeniu zjazdu; między niemi znajdowały się *Analecta graeco-latina*, wydane przez filologów krakowskich i lwowskich tudzież osobno wydana rozprawa dr. Ćwiklińskiego: *Bemerkungen über die Composition des Sophokleischen Philoktet*. Prof. dr. Jeżienicki podał następnie wiadomość o wydaniu *Imagines Filostrata*, dekonaniem przez młodych filologów i archeologów wiedeńskich pod kierunkiem prof. Benndorfa i Gomperza, a prof. dr. Majchrewicz streścił dzieło Frankfurtera: „*Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner u. Hermann Bonits*“ Wien 1893 (Por. tegoż artyk. w Muzeum 1893., str. 547 n., 1894., str. 46—51).

Na odbytem w dniu 26. września szóstym zwyczajnym zebraniu miał prof. Stanisław Romański wykład p. t. *Carnuntum, starożytna osada rzymska*. Prelegent zachęcony do studyów archeologicznych na kongresie filologów w Wiedniu rozpoczął je w czasie następných wakacji pod kierownictwem prof. Uniwer. wiedeń. Bormanna. W towarzystwie tego uczonego udawał się kilkakrotnie do Carnuntum, położonego na prawym brzegu Dunaju w pobliżu dzisiejszego Hainburga, gdzie odkopano wiele cennych zabytków starożytnej kultury rzymskiej. W pierwszej części swego odczytu omówił Prelegent losy Carnuntum od założenia tejże osady keltyckiej w czwartym wieku, podając ważniejsze wypadki z historii miasta aż do r. 375 po Chr., to jest do zburzenia Carnuntum przez Kwadów. Po tej klęsce Carnuntum nigdy nie mogło przyjść do dawnego znaczenia. W drugiej części odczytu podał Prelegent wiadomość o dekonanych dotychczas wykopaliskach w Carnuntum, prowadzonych głównie przez towarzystwo: „*Carnuntumverein*“. Dotąd odkopano obóz rzymski, amfiteatr, łaźnie wojskowe, świątynię Jowisza Delycheńskiego, nadto bardzo wiele fundamentów różnych budowli, kilkadziesiąt sarkofagów, mnóstwo monet, kamieni z napisami i wiele innych zabytków. — Prelegent omówił szczegółowo wszystkie te zabytki, oceniając ich wartość dla kultury rzymskiej.

Na siódmym zwyczajnym posiedzeniu, odbytem w dniu 18go grudnia pod przewodnictwem zast. prezesa prof. Dr. Kruczkiewiczza odczytał prof. Dr. Jeżienicki we własnym wierszowanym przekładzie kilka zajmujących scen z pierwszych trzech aktów komedyi Terencyusza p. t.: *Adelphoe*, a mianowicie akt I,

początek aktu II. i pierwszą połowę aktu III., podawszy poprzednio zwięzłą charakterystykę dawniejszych tłumaczeń utworów tego komedyopisarza i wyluszczywszy zasady, jakich sam przestrzegał w swoim przekładzie. Później prof. Dr. Majchrowicz podał sprawozdanie O deklamacyach łacińskich Melanchtona z czwartego zeszytu wydawnictwa: *Lateinische Litteraturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts* hrsg. v. M. Herrmann u. S. Szamatolski: „Philippus Melancthon, Declamationes. Ausgewählt und hrsg. v. Karl Hartfelder.“ Berlin 1891. Deklamacyami zwano w wiekach humanistycznych mowy, bądźto wygłaszane dla popisu dwa razy na miesiąc przez profesorów i uczniów, bądź też mowy okolicznościowe, wypowiedziane przy różnych uroczystościach akademickich. Podobnych mów napisał Melancthon wielką liczbę, przeznaczając je do swego lub przyjaciół swoich użytku. Ponieważ w deklamacyach powyższych są omawiane przeróżne kwestye bieżące, przeto stanowią one nieocenione źródło dla dziejów nauki i oświaty, a szczególnie dla historii wychowania w wieku XVI. Prelegent omówił i streszczył głównie te deklamacje, w których jest mowa o sztukach wyzwolonych, o nauczaniu ówczesnem, jego zaletach i wadach, a w końcu o stanowisku społecznem nauczycieli w okresie reformacyi na podstawie satyrycznej deklamacyi Melanchtona p. t. „de miseriis paedagogorum.“

Na ósmym z wyczajnem posiedzeniu, odbytem w dniu 2. lutego 1894 r. podał Przewodniczący, prezes tow. dr. Cwikliński oprócz innych wiadomości szczególnie radosną, że w Krakowie zawiązało się Koło filologiczne (patrz pow. ust. I. i poniżej ust. IV).

Następnie odczytał prof. dr. W. Śmiałek rozprawę p. t.: Spór o domniemaną spuściznę Valeriusa Catona, w której przedstawił kwestyę autorstwa i czasu napisania dwóch poematów „*Dirae*“ i „*Lydia*“, zachowanych między t. zw. pomniejszych poematami Wergilusza. Główną treść poematów stanowią przekleństwa i skargi właściciela wyzutego ze swej ojcowizny, którą przyznano w nagrodę wysłużonemu żołnierzowi. Koniec zaś utworu zawiera głębokie żale za kochanką, z którą dawny właściciel opuszczając swoją posiadłość rozstać się musi. Za przykładem Jacobsa Prelegent opierając się na wskazówkach zewnętrznych i wewnętrznych, zawartych w poemacie, oświadczył się za podziałem poematu *Dirae* na dwa odrębne poematy t. j. na właściwe *Dirae* i na *Lydia*, których autorstwo za przykładem Scaligera przyznaje Waleryuszowi Katonowi, gramatykowi i poecie z pierwszej połowy I. wieku przed Chr. Odczyt ten wydrukował Prelegent następnie w czasop. *Museum*, 1894., str. 199—202. 274—279. 393—398.

Na dziewiątym z wyczajnem zebraniu dnia 3. marca 1894 r. podał dr. M. Jeżeniński sprawozdanie z publikacyi Gompersa: „*Aus der Hekale des Kallimachos. Neue Bruchstücke aus dem Papyrus des Ershersog Rainer*. Wien 1893“ i z rozprawy Karola Holzingerera p. n.: „*Ein Idyll des Maximus Planudes*“, drukowanej najpierw w *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 1893. 385—419, a następnie wydanej też osobno.

Potem odczytał prof. dr. Ćwikliński własny przekład satyry Seneki na śmierć cesarza rzymskiego Klaudyusza p. t. *Apolocytosis*.

Wydział Towarzystwa odbył w czasie od 17. stycznia 1894 r. do 31. marca 1894 r. 11 posiedzeń. Przedmiotem narad Wydziału były sprawy Towarzystwa, wymienione w § 16 statutu oraz sprawy wydawnictwa czasopisma. Zastanawiał się również Wydział nad wydawnictwem różnych podręczników i dzieł, któreby służyły do ułatwienia i pogłębienia znajomości literatury i życia starożytnych Greków i Rzymian w naszych gimnazyach (zob. pow. ust. I), między innymi także nad wydaniem wyborowych przekładów dzieł klasycznych autorów.

III. Działalność Towarzystwa w czasie od końca Marca 1894 r. do końca Grudnia 1894.

Z ważnych powodów nie zwołał Wydział Walnego Zgromadzenia w październiku lub listopadzie 1893 r., jakby należało według § 18 statutu dawnego. Toczyła się bowiem sprawa organizacji Kół, wymagająca zmiany statutu, którą tylko Walne Zgromadzenie mogło uchwalić. Korzystając zatem z prawa, przysługującego Wydziałowi według § 13 al. 2 Wydział urzędował dalej, dopóki sprawa organizacji Kół nie dojrzała i dopóki z Krakowa nie nadeszła wiadomość o zawarciu się tamże Koła, jako „filii“ całego Towarzystwa. Przygotowawszy stosowne i potrzebne zmiany statutu (p. pow. ust. I), Wydział zaprosił Członków na II Walne Zgromadzenie, które się odbyło w d. 31. marca 1894 r.

Zebrań zagał Przewodniczący, rektor dr. Ćwikliński przemówił, w której przedstawił w krótkości dzieje i rozwój Towarzystwa od jego założeń aż do owej chwili. Zaznaczywszy, że Towarzystwo, jak na początek, pomyślnie się rozwija, czego dowodem liczba wpisanych Członków, która dosięgła cyfry 170, oraz założenie Koła krakowskiego, wyraził zarazem nadzieję, że w następnym roku i nadal w przyszłości rozwinięciem Towarzystwa wszechstronniejszą jeszcze i skuteczniejszą działalność i wskazał, w jakich kierunkach staćby się to powinno.

Po przemówieniu prezesa, sekretarz, dr. Jeziernicki odczytał treściwe sprawozdanie z czynności Towarzystwa za czas od 17. stycznia 1893 do końca marca 1894 r. oraz wiadomość o działalności Koła filologów krakowskich za czas od 1. stycznia do 20. marca 1894 r. Sprawozdania te przyjęto do wiadomości, poczem skarbnik Tow., prof. Lewicki odczytał sprawozdanie z funduszów Towarzystwa za czas od 17. stycznia 1893 r. do 31. marca 1894 r. Na wniosek wybranej na posiedzeniu Komisji (dyr. Biesiadzki i prof. Dolniccki), która sprawdziła przedłożone przez Skarbnika rachunki, udzielono temuż i Wydziałowi absolutorium. Z kolei nastąpiły obrady i głosowanie nad zmianami w statucie detyczas obowiązuującym. Wszystkie proponowane przez Wydział zmiany przyjęło Zgromadzenie jednogłośnie. Poczem przystąpiono do wyboru zarządu na rok następny. Na wniosek prof. dr. Majchrowicza obrano po-

wtórnie prezesem przez akłamację rektora dr. Cwiklińskiego, a na tegoż wniosek również przez akłamację wiceprezesem prof. dr. Kruczkiewicza. Obaj obrani podziękowali za ofiarowaną godność. Na innych członków Wydziału głosowano kartkami. Wybrani zostali do Wydziału: prof. Hoszowski, prof. dr. Jezienicki, zast. naucz. Jędrzejowski, prof. Piotr Lewicki, prof. dr. Majchrowicz, prof. dr. Mandybur.

Po dokonaniu wyborów zaprosił prezes prof. Korn Jul. Hecka do wygłoszenia zapowiedzianego odczytu o Delfach. Najpierw opisał prelegent podróż, którą wraz z dwoma towarzyszami na wiosnę 1893 r. odbył z Aten przez starożytną Achają koleją do Aigion (czyt. Ejon), stąd przez zatokę korynecką okrętem do Iteji, dalej powozem do pierwszego podnóża Parnasu, wreszcie pieszo do wsi Kastri, położonej na miejscu dawniejszego przybytku Apollina. Tutaj w Delfach Prel. zabawił trzy dni i przypatrywał się wykopaliskom prowadzonym przez komisję francuską. Rzeczpospolita wyznaczyła na ten cel $\frac{1}{2}$ miliona franków. Z tej sumy wydano znaczną kwotę na wywłaszczenie dotychczasowych mieszkańców wsi Kastri, którzy otrzymawszy pieniądze porzucili swe chaty i przesiedlili się na inną rozleglejszą i dogodniejszą terasę, o dwa kilometry dalej na zachodzie położoną. Poczem Francuzi przystąpili do powelnego odkrywania przywalonego gruzami terenu. Prelegent zaznaczył, że wykonują je w sposób o wiele racjonalniejszy, niż było dawniej, przy innych przez nich prowadzonych wykopaliskach. Prace te obliczono na szereg lat. Gdy Prelegent bawił w Delfach, znajdowały się one niejako w początkowym stadium. Uznał więc Prelegent za bezcelowe, budować jakieś hipotezy co do przypuszczalnego rozmieszczenia i wyglądu starożytnych zabudowań i ograniczył się na opisanie terenu tudzież pedaniu tych pozytywnych danych, jakie uzyskał w czasie swego pobytu. Wobec niespodziewanie świetnych wyników kampanii 1893/4 obraz, który skreślił Prelegent na podstawie wcześniejszej autopsyi, już nie jest ani zupełny ani dokładny. Dla tego nie streszczamy drugiej części odczytu prof. Hecka. (Por. sprawozd. Belgera w Berl. philol. Wechenschr. 1894, n. 27, Furtwänglera tamże, n. 40).

Wybrany na II. Walnem Zgromadzeniu Wydział Towarzystwa ukonstytuował się w ten sposób, że wybrał skarbnikiem ponownie prof. Piotra Lewickiego, sekretarzem zast. naucz. Jana Jędrzejewskiego. Gdy zaś prof. Lewicki po krótkiej chorobie w miesiącu maju zeszedł z tego świata, obowiązki skarbnika przyjął na siebie członek Wydziału prof. Hoszowski. Pamięci ś. p. prof. Lewickiego, światłego filologa, sumiennego nauczyciela i wielce gerliwego członka naszego Towarzystwa i jego Wydziału, poświęcił Prezes na najbliższem posiedzeniu, które się odbyło po śmierci ś. p. prof. L., serdeczne wspomnienie, a obecni uczcili Jego pamięć przez powstanie.

Wydział odbył od kwietnia aż do końca grudnia 1894 r. 6 posiedzeń, spełniając obowiązki, które na niego nakłada § 16 statutu. Zastanawiając się nad sprawą ewentualnych wydawnictw, osobliwie nad

sprawą wydania chrestomatyi z pism humanistów polskich, wybrał w tym celu komisję (p. pow. ust. I), w skład której wchodzi profesorowie : dr. Kruczkiewicz, dr. Mandybur i dr. Jezienicki. Wykonując zaś uchwałę II. Walnego Zgromadzenia, wniósł Wydział podanie do Wysokiego c. k. Namiestnictwa o zatwierdzenie zmian statutu, uchwalonych na temże Walnem Zgromadzeniu. Pierwsze podanie zwrócono z powodu nieformalności; nie dołączone bowiem protokołu z obrad II. Walnego Zgromadzenia; na powtórne odpowiedziało Wyssokie Namiestnictwo przychylnie, zatwierdzając zmiany w statucie reskryptem z dnia 22. października 1894 r. l. 84583., o czem już powyżej, w ust. I., uczyniliśmy wzmiankę.

Od kwietnia do końca bieżącego roku odbyło Towarzystwo cztery zwyczajne posiedzenia.

Dziesiąte zwyczajne posiedzenie odbyło się dnia 2. maja jako w dzień patrona ś. p. profesora i b. rektora Zygmunta Węclewskiego i było poświęcone uczczeniu pamięci Nieboszczyka. Po nabożeństwie żałobnem w kościele św. Mikołaja, urządzonem staraniem Wydziału Towarzystwa, udali się licznie zebrani koledzy, przyjaciele, znajomi i uczniowie ś. p. Zygmunta do sali V. Uniwersytetu, w której odbywają się zebrania Towarzystwa, w celu wysłuchania odczytu prof. dr. Franciszka Majchrowicza p. t. „O życiu i pismach Zygmunta Węclewskiego“. Ponieważ osnowa tego odczytu znalazła miejsce w pierwszym zeszytcie naszego organu, str. 113 n., przeto odsyłamy tam ciekawych.

W czterech następujących miesiącach nie odbyło się żadne posiedzenie z powodu, że na dwa pierwsze miesiące przypadł początek wystawy, na której wielu członków miało dużo zajęcia, oraz liczne zjazdy, między tymi Walne Zgromadzenie Towarzystwa pedagogicznego, Walne Zgromadzenie Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, Kongres pedagogów polskich, Kongres literacki; dwa zaś drugie miesiące przypadły na czas feryi, przyjazdu Najj. Pana i wielkiej pracy, jaka łączy się dla każdego profesora szkół średnich z początkiem roku szkolnego. Z tych powodów zebrali się członkowie na jedenaste posiedzenie dopiero dnia 27. października. Na tem posiedzeniu odczytał profesor Stanisła Schneider rzecz p. t. „Dwie Politeje ateńskie“.

Prelegent podał najpierw w krótkości wyniki badań, do jakich doszli uczeni co do osoby autora Politei ateńskiej, znanej pod nazwą Xenofonta. Wszyscy oni widzieli w nim nieprzejednanego wroga demosu. Zestawiwszy następnie poglądy o panowaniu Ateńczyków na morzu, wyrażone tak w tym traktacie, jak w odszukanej niedawno rozprawie Arystotelesa, a przytem posługując się ustępami z mów Isokratesa, i żywotów Plutarcha, jakoteż najnowszemi zdaniem uczonych, zamknął Prelegent rezultat swego wykładu w słowach, że obie te Politeje nawzajem się wykluczają. Traktat pseudoxenofontowy jest bowiem emanacją zwrotu Cymona ku polityce Peryklesa i odpowiedzią postępo-

wego oligarchy na społeczno-państwowy program w broszurze jakiegoś demokraty, wiernego starym zasadom agrarnym i ustawie Solona. Arystoteles zaś przeciwnie w swem nowo odkrytym dziele stanął na stanowisku tego zachowawczego demokratyzmu.

W dyskusji nad tym odczytem pierwszy zabrał głos prof. Korneli Heck. Wyraziwszy uznanie prelegentowi za odczyt sumiennie opracowany, zarzucił mu, że w wywodach swoich nie liczył się dostatecznie ze smutnym stanem, w jakim nas doszła Politeja Pseudo-Xenofonta, a powtóre że usiłował porównać ze sobą dwa utwory, których nie można porównać. Politeja bowiem, zachowana pod imieniem Xenofonta, jest broszurką, mającą cechy ulotnego pisemka polemicznego i można ją uważać jedynie za źródło do historii; dzieło zaś Arystotelesa jest już historią społeczną, o wiele później napisaną, której autor znał dobrze skutki polityki Ateńczyków. Nie zgodził się też prof. Heck na zdanie Prelegenta, że autor Politei pseudo-xenofontowej był umiarkowanym oligarchą, który potępiał wprowadzenie demokratyzmu ateński, ale z drugiej strony nie wahał się przyznać, że demokratyczna polityka Ateńczyków przyczyniła się do utrzymania i wzrostu ich potęgi. Oponent powołał się na wiele miejsc, z których zdaniem jego wynika, że Politeja pseudo-xenofontowa nie jest odpowiedzią umiarkowanego oligarchy, ale odpowiedzią człowieka, odsądzającego politykę Ateńczyków od postępowania zgodnego z korzyścią państwa i potępiającego tę politykę.

W odpowiedzi na te zarzuty oświadczył Prezes, że zdaniem jego dobrze postąpił sobie prof. Schneider, przenosząc porównanie obu tych utworów na pole społeczne. Zarazem zaznaczył, że badanie tej rzeczy należałoby rozszerzyć o tyle, by uwzględnić kwestyę, czy i o ile forma, w której nas doszło dziełko Pseudo-Xenofonta, jest pierwotna. Nadto zabierali głos prof. Franciszek Horszowski i dr. Wincenty Śmiłek. Na zarzuty głównego Oponenta, prof. Hecka, odpowiedział Prelegent, że nie było jego zamiarem, porównywać oba te dzieła we wszystkich szczegółach, ale tylko pod względem zapatrywań obu autorów na politykę Ateńczyków. Nie twierdzi też, że autor broszury pseudo-xenofontowej jest demokratą z zasady, ale jest nim z konieczności. Zmusiły go bowiem do tego światne bądź co bądź rezultaty morskiej polityki Ateńczyków. Prawda, że wyraża się on wogóle ujemnie o demokracji, ale musi uznać i uznaje kierunek socyalny jej polityki.

Z kolei nastąpił wykład prof. Dr. Bronisława Kruczkiewicza o zasadniczem znaczeniu konjunktynu w języku łacińskim. W formie jasnej i treściwej rozwinął on przed słuchaczami zapatrywania swoje na tę kwestyę, przedstawione także w jednym z tegorocznych zeszytów czasopisma „*Zeitschr. f. d. österr. Gymnasien*“, uzupełniając je niektórymi szczegółami. W dyskusji nad tym wykładem zabierali głos prof. Dolnicki i Prelegent.

Na porządku dziennym dwunastego zwyczajnego posiedzenia, które odbyło się dnia 17. listopada 1894 r., był odczyt prof. dr. Michała Jezionickiego p. t. O nowo odkrytych utwo-

ach humanistów polskich i lektura Tacyta Hist. I., 4. 5. Dr. Jezienicki podał zgromadzonym dokładny opis tak pod względem formy, jak i co do treści rękopisu, który niedawno odszukał we Wrocławiu dr. Kętrzyński. Rękopis ten zawiera obok pomniejszych utworów Vergilego także liczne rzeczy humanistów a między temi nieznanne do-ychczas wiersze Pawła z Krosna. Obszerną rozprawę o rękopisie wrocławskim przedłożył Prelegent wkrótce potem Akademii Umiejętności w Krakowie, zarazem przesłał teje Instytucji komentowane wydanie nieznanych utworów Pawła z Krosna z prośbą o ogłoszenie ich w *Corpus veterum polono-latinorum*.

Odczyt dr. Jezienickiego poprzedziło tłumaczenie i objaśnienie wymienionych wyżej rozdziałów Historji Tacyta, nad którem rozwinęła się bardzo ożywiona dyskusya. Dokończenie teje odłożono do następnego posiedzenia.

Na trzynastem z wyciecznym posiedzeniu d. 18. gr. odczytał Sekretarz Towarzystwa, Jan Jędrzejowski rzecz o t. zw. prolepsis w języku greckim. Streściwszy we wstępie zdania uczonych o tej formie syntaktycznej, oparł się Prelegent w wywodach swoich na zapamiętaniu J. Classena (por. jego *Beobachtungen über den Homerischen Sprachgebrauch*. 1850., str. 189 nn.) i poparł je licznymi przykładami, a w szczególności argumentami, wypływającymi z natury zdań, z których pozorze przedstawiono dany wyraz do zdania rządzącego. Na teje podstawie wystąpił Prelegent przeciw definicyi prolepsy, jaką podają grammatyki szkolne.

W dyskusyi zabierali głos: Prezes, prof. Hoszowski i Prelegent. Po odczycie dokończono tłumaczenia i objaśnienia 5. rozdziału I. ks. Historji Tacyta.

IV. Krakowskie Koło filologiczne.

Mysł założenia osobnego Towarzystwa filologicznego, w któremby jako we wspólnem ognisku skupiały się wszystkie siły pracujące na polu filologii klasycznej, zajmowała już nieraz umysły filologów krakowskich. To też odezwa filologów lwowskich, zawierająca wiadomość o założeniu Towarzystwa filologicznego we Lwowie i zapraszająca do wpisywania się w poczet Członków tegeż, znalazła w Krakowie już przygotowany grunt i została z radością przyjęta. Najlepszym tego dowodem jest okoliczność, że z gimnazjum trzeciego zaraz przystąpiło do Towarzystwa jedenastu Kolegów z Dyrektorem swym na czele. Aby jednak nie być wyłącznie członkami wspierającymi, lecz także czynnymi, postanowili tak ci Koledzy, którzy się już zapisali, jako też ci, którzy podobny zamiar objawili, osobne założyć Towarzystwo z siedzibą w Krakowie. O zamiarze tym doniósł prof. S. Bednarski i Prezesowi Towarzystwa lwowskiego, Rektorowi dr. L. Œwiklińskiemu, który Kolegów krakowskich do urzeczywistnienia tego zamiaru gorące zachęcił i potrzebnych udzielił wskazówek, wyrażając jednak życzenie, aby Towarzystwo krakowskie utrzymało związek

z już zawiązanem lwowskiem. To też na zaproszenie, podpisane przez prof. dr. Morawskiego, dyr. Siedleckiego i prof. Bednarskiego zgromadziło się dnia 8 grudnia 1893 r. w Collegium novum 25 filologów, którzy się w osobne towarzystwo związali. Zgromadzenie zajął prof. Morawski. Podziękowawszy obecnym, że się tak licznie zebrałi, wykazał potrzebę i cel Towarzystwa. Ożywiona wywiązała się dyskusya, czy to Towarzystwo ma być zupełnie samodzielne, czy tylko filią (kołem) Towarzystwa lwowskiego. W tej kwestyi zabierali głos prof. dr. Miodoński, dr. Rozwadowski, prof. Winkowski, prof. dr. Sternbach, zast. naucz. Grotowski i prof. Sas, a utrzymał się wniosek prof. Bednarskiego, aby Towarzystwo krakowskie przystąpiło jako Filia do Towarzystwa lwowskiego, miało z niem wspólny organ i nazywało się „*Krakowskie Koło filologiczne*“.

Następnie prof. Bednarski odczytał projekt regulaminu, który uchwalono oddać prof. Winkowskiemu i Sasowi w celu poczynienia niektórych poprawek i dokładnego określenia stosunku Krakowskiego Koła do Towarzystwa. Z dalszych uchwał ważniejsze były: 1) Wkładka roczna ma wynosić 2 fl., a wstępne 1 fl., 2) Koło wchodzi w życie z d. 1. stycznia 1894 r., 3) Co miesiąc ma się odbyć zgromadzenie, na którego porządku dziennym ma być między innymi zawsze odczyt naukowy lub referat. 4) Dochody Towarzystwa po odciążeniu kwoty potrzebnej na opędzenie kosztów administracyjnych, mają być odsyłane Towarzystwu na wydawnictwo *Czasopisma filologicznego*. Wreszcie wybrano Zarząd, do którego weszli: prof. dr. K. Morawski jako prezes, dyr. S. Siedlecki jako zastępca prezesa, prof. S. Bednarski jako sekretarz, prof. W. Służewski jako zastępca sekretarza i prof. dr. A. Danysz jako skarbnik.

Na jednym z późniejszych zebrań powzięło Koło krakowskie — według sprawozdania urzędowego z d. 20. marca 1893 r., przesłanego Wydziałowi Towarzystwa — następujące uchwały, zmieniające w części uchwały, powyżej wyrażone. Mianowicie: 1) Koło uchwaliło pobierać od każdego z swych Członków 1 zł. w. a tytułem wpisowego a 2 zł. w. a., tytułem rocznej wkładki i całą tę kwotę przesyłać Towarzystwu filologicznemu w Łwowie na rzecz wspólnego organu *Eos*, nadto na pokrycie własnych wydatków uchwaliło nałożyć na każdego Członka po 1 koronie.

2) Koło przyjęło projekt statutu (i regulaminu), przedłożonego przez Wydział Towarzystwa, bez zmiany, wyrażając życzenie, aby Wydział Towarzystwa postarał się o zatwierdzenie tegoż u dotyczącej Władzy.

Zyczeniu temu stało się zadość, jak wykazano powyżej (zob. ust. I. i III.).

Koło Krakowskie odbyło 6 posiedzeń.

Na pierwszym zebraniu w d. 31. stycznia 1894 r. miał odczyt prof. dr. Morawski p. t. „*Kilka słów o romansie starożytnym i o Petroniuszu*“. Część tego odczytu wydrukował

Prelegent jako rozprawkę osobną p. t. *Petroniana* w niniejszem zaspisimie, str. 1. n.

Na drugim zebraniu w dniu 23. lutego 1894 r. miał odczyt dr. Rozwadowski na temat: „Kwestya Homeryczna w świetle metody porównawczej“. Treść odczytu jest następująca:

Po wystąpieniu Wolfa, które nie doprowadziło do żadnego pozytywnego wyniku, wyrobiło się coraz jaśniej przekonanie, że na problemy kwestyi Homerycznej mogą odpowiedzieć tylko same utwory, t. j. dokładna ich analiza, treściowa i językowa.

Rezultaty jednak są najrozmaitsze i pozytywnym wynikiem jest właściwie tylko złagodzenie skrajnych zapatrywań. Prócz tego nastąpiła zgoda co do tego że podanie o czynności Pizystrata niema żadnej historycznej wartości i że używanie pisma sięga czasów dosyć dalekich, żeby przypuścić możliwość jego zastosowania przy układaniu Iliady i Odysei.

Poza tem wielu uważa kwestyę Homeryczną za *cause perdue*. Przyczyną tego jak również różnorodności teoryj o powstaniu utworów jest niejasność co do zasadniczych punktów: niejasność co do istoty, warunków powstawania i rozwoju poezyi ludowej w ogólności, a epicznej w szczególności.

Prelegent rozwinął te zasadnicze kwestye na podstawie odnośnej literatury teoretycznej i materyału faktycznego, zwracając szczególną uwagę na te objawy epiki ludowej, które już na pierwszy rzut oka mają swe analogie w epejach greckich.

Przeszedłszy stadya rozwoju epiki ludowej poczawszy od improwizacyi szczepów północno-tureckich do wielkich, zebranych w całość mniej lub więcej sztuczną eposów zwrócił się Prelegent do bliższego rozpatrzenia treści i języka Iliady i Odysei, ażeby na tej podstawie odpowiedzieć na pytanie, który z teoretycznie możliwych, a z rozstrząśnięcia zasadniczych kwestyj wysnutych sposobów powstania należy przyjąć dla tych właśnie utworów.

Przy analizie tej jak również (po części) w ostatecznych wnioskach korzystał Prelegent dużo z wykładów prof. K. Brugmanna w Lipsku, co z żywą wdzięcznością zaznaczył.

Całej tej analizy treściowej i językowej, która wykazuje nawet dla drobnych momentów charakterystycznych pokrewne zjawiska w epice ludowej innych narodów, w krótkim sprawozdaniu streścić niepodobna, dlatego Prelegent podaje tutaj tylko sumarycznie rezultaty, poza które wiele sięgnąć nie możemy.

1. W czasach przedhistorycznych, w każdym razie na kilka wieków przed kolonizacyą Azyi Mniejszej rozwinęły się w Grecyi europejskiej epiczne pieśni ludowe, których treścią były walki Greków z barbarzyńcami z przymieszka podać o bogach i baśni. Pieśni te, których forma w Grecyi europ. była jeszcze bardzo płynna, znalazły nowy pokarm

u Eolów i Jonów w walkach kolonizacyjnych na azyatyckim wybrzeżu. Wtedyto podanie trojańskie, opierające się na jakimś fackie historycznym z dawniejszych czasów zlokalizowało się koło Troji, a równocześnie i tamże, na wybrzeżach Małej Azji, wyrobiła się powoli ta forma pieśni epicznych, w jakiej je w Iliadzie i Odyssei posiadamy.

2. Dowodem tego powstania i tego wiekowego rozwoju jest tres i język, co było bliżej w analizie odnośnej wykazanem.

3. Pierwotnym dialektem tych pieśni było narzecze eolskie; jednak już w Grecyi europ. pieśni powędrowały od Eolów do Jonów, a eolizmy pozostały tylko jako jeden z elementów tego sztucznego dyalektu epicznego, jaki się w ciągu wieków wyrobił. Ciągłe w ustach ludu.

4. Człowiek, który ułożył Iliadę i Odysseę, musiał być sam takim śpiewakiem ludowym jak każdy inny. Pieśni brał, ogółem biorąc, dosłownie; zresztą wszystko to, co dla dostosowania wzajemnego pojedynczych pieśni musiał dodać *de suo*, było taką samą poezją ludową. Rozróżnienie byłoby niemożliwem i niedorzecznem.

5. Jedność leżała już w podaniu samem; prócz tej bardzo ogólnej i prawie tylko dynamicznej jedności istniała prawdopodobnie rzeczywista jedność kilku mniejszych epei. W tych ramach i obok nich cała masa wariantów i luźnych pieśni, których Iliada i Odyssea tylko cząstkę, i pewnego stopnia przypadkową, zawierają.

6. Pominąwszy drobne, całkiem późne interpolacye (w całej Iliadzie i Odyssei parę setek wierszy) kwestya ułożenia przedstawia się tak. Mógł jeden człowiek ułożyć od razu całą Iliadę; mógł ją tensam człowiek rozszerzyć; mógł to samo zrobić ktoś inny. Rostrzygnięcie absolutnie nie możliwe. To samo odnosi się do Odyssei, która jest o parę dziesiątków lat młodszą.

7. Postępowanie się pismem dla własnego ułatwienia jest konieczną supozycją.

8. Człowiek, który ułożył Iliadę (i Odysseę?) mógł i prawdopodobnie nazywał się "Ομηρος".

Na trzecim zebraniu miał prof. dr. Danysz odczyt p. t. „Plagiat w literaturze rzymskiej“. Wobec poezyi greckiej Rzymianie przy swych reprodukcyjnych zdolnościach zajęli drugorzędne, a nie pierwsze, stanowisko. Uznając wyższość tejże poezyi ograniczali Rzymian zaraz z początku swą ambicyę literacką do naśladownictwa Greków. Wpływ poezyi greckiej na rzymską trwa przez cały czas poezyi rzymskiej, lecz słabnie od chwili, skoro się w Rzymie rozwinęła poezya rzymska. Odtąd poeci rzymscy nie tyle sięgają do wzorów greckich, jak raczej naśladują swych rzymskich poprzedników. Temuto naśladownictwu w obrębie samej poezyi rzymskiej prelegent poświęcił swój wykład.

Określiwszy ogólnie rozmiary naśladownictwa i scharakteryzowawszy je jako czysto zewnętrzne (zakończenia heksametrów), dał krótki obraz studyów nad tem zjawiskiem z nowszych czasów. Nastąpił przegląd wszystkich prawie poetów rzymskich pod tym względem od Enniusa do Apolinariusa Sidoniusa. Nie mogąc w ramach wykładu scharakteryzować samych siebie naśladownictwa poszczególnych poetów, obszerniej rozwiódł się

o Wergiliuszu, Horacym i Owidyuszu. U Wergiliusza napotykamy naśladownictwa z wszystkich prawie przystępnych poecie utworów poetycznych i to bardzo rozgałęzione od Pacuviusa do Horacego. Naśladownictwa Wergiliusza zdaniem Prelegenta wywołane są chęcią ulżenia sobie w pracy, co stwierdzał rozmaitymi przykładami. Ze zbioru poematów przypisywanych rękopiśmiennie Wergiliuszowi podniósł poemat *Ciris*, stwierdzając przykładami twierdzenie Müllera, że jest centonem zeszytym z Catullusa i Wergiliusza. Podczas gdy naśladownictwo Wergiliusza jest naiwno-uczuciowe, niemożna tego powiedzieć o Horacym, który o poprzednikach swoich lirycznych, jak Catullus i Calvus, ostry sąd wydaje a pomimo tego Catullusa naśladuje. Uczciwiej postępuje Horacy z Lukrecyuszem i Wergiliuszem. Owidyusza prelegent scharakteryzował jako najzdolniejszego wersyfikatora rzymskiego, a zarazem improwizatora. Z tego względu liczne jego naśladownictwa uważa za bezwiedne, albo wywołane kurtoazją wobec kolegów literackich.

Następnie umotywował prelegent, dlaczego przy naśladownictwie poetów rzymskich treść stanowi najsłabsze kryterium zależności. Treść utworów poetyckich rzymskich jest po większej części konwencyonalna, szablonowa. Przy szablonowości ogólnej treści wyrodziła się także szablonowość w traktowaniu szczegółów. Na dowód rozebrał kilka postaci kobiecych, zachodzących u poetów rzymskich i przytoczył t. z. *τὸ ἐκ τοῦ δῶματός*.

W końcu zastanawiał się Prelegent nad tem, jak właściwie trzeba rozumieć plagiat w poezji rzymskiej. Ponieważ od naśladownictwa żaden z poetów rzymskich nie jest wolny, ponieważ wszyscy ówczesni krytycy i gramatycy uważają to zjawisko za zupełnie naturalne, z góry niemożne być mowy o jakimś dolus literackim. Mamy więc tu przed sobą zwyczaj literacki czyli raczej literacką manierę. Poezja rzymska pod tym względem zajmuje zupełnie odrębne stanowisko, różniące się od stanowiska nowożytnych literatur, które plagiat najsurowiej potępiają.

Na czwartym zebraniu, które się odbyło w dniu 29. maja 1894 r., miał przyw. docent Uniw. Jagiell. dr. Bińkowski odczyt: „O stroju greckim“, który został wydrukowany powyżej, str. 77 n.

Na piątym zebraniu, które się odbyło w dniu 22. czerwca 1894 r., miał dr. Zygmunt Zapała odczyt: „O ideach moralnych w politycznej wymowie Demostenesa“.

Prelegent skreśliwszy opiakany stan Grecyi za czasów Demostenesa, kiedy na zewnątrz Filip, na wewnątrz ogólny rostrój i niezgoda pędziły Helladę w otchłań zguby — przedstawił zamysły Demostenesa, zdążające do wydzwignięcia Aten na naczelne stanowisko w helleńskiej krucjacie przeciw Macedonii. Rozbierając poszczególne mowy, które w tym duchu wielki mowca ateński wypowiedział, doszedł do wniosku, że zdaniem Demostenesa, dziesięć głównych wad, tkwiących w ludzie ateńskim było przyczyną upadku Aten. Nad zmiennością charakteru, obojętnością, samolubstwem, próżnością, marnotrawstwem, zniewieściałością, niemoralnością,

przedajnością, bezreligijnością, góruje straszniejsza od nich wszystkich zdrada, ten upiór czyhający na wolność i swobodę ojczyźnej ziemi, kopiający otwarty grób Helladzie.

Podźwignąć i uszlachetnić zepsuty lud wziął sobie za zadanie Demostenes — i nie traci otuchy. Wprawdzie niema w owych czasach dawnej chwały Maratonu i Salaminy, niema Miltiadesów, Arystydesów i Cymonów, którymby dla ich błogosławionej pamięci posągi wznosić warto, niema heroicznych czynów i ofiar, nie stawia nikt wspaniałych Propileów i Partenonu, roznosząc sławę miasta po świecie, nie buduje warownego Pireusu, nie zyskuje nikt laurów u postronnych, znika dawna świetność i potęga — ale przecież drzemie w ludzie uczucie szlachetności i sprawiedliwości, które rozbudzone przez naszego mowcę wskrzesi w Ateńczykach starodawne cnoty przodków. Dopiero wówczas, gdy miejsce marnotrawstwa zajmie oszczędność, miejsce samolubstwa poświęcenie, zdrady — miłość ojczyzny, wówczas i zamiast przedajności wystąpi uczciwość, zamiast bezreligijności wiara i ufność, zamiast niemoralności czystość i nieskazitelność, zamiast zniewieściałości męstwo, zamiast próżności i pychy rozumna naturalność i rozwaga, zamiast zgubnej chwiejności stałość — a przyjaźń i spójność połączy Hellenów z sąsiadami, do których dzisiaj panuje oziębłość i obojętność. Ateny od bogów są powołane, by były okiem światła dla Hellady, one mają dać przykład dobrym innym, one jak słońce świecić promienna, ożywcza jasnością. Dopiero wówczas złączy się cała Hellada na drodze postępu i szlachetności, zrozumie swój wspólny cel, wyrzeknie się prywaty i małostkowych koteryj, a ruszy do walki na życie i śmierć z nieprzejednanym, skrytym, niebezpiecznym wrogiem.

Wówczas doświadczy ten „wielki pan Macedonii“, ten wielki „intrygant“ na nieszczęście Hellady żyjący losu „króla królów“, który się z hufcem „nieśmiertelnych“ do Europy przed wiekiem przeprowadził; wówczas wspomni sobie Maraton i bielejące tam kości niepożrebianych Azyatów.

Szóste zebranie Koła odbyło się dnia 31. października 1894 r. Na tem posiedzeniu odczytał dr. Stanisław Witkowski rzecz: „Wilamowitz-Moellendorff, jego znaczenie i działalność na polu filologii i klasycznej“.

Prelegent, wspomniawszy we wstępie, że w r. 1895 upływa dwudziestopięćdziesiąt lat pracy naukowej Wilamowitza, scharakteryzował jego znaczenie w dziedzinie filologii jako uczonego, twórcy wielkiej szkoły, wybitnego stylisty i niezwyklej indywidualności. Skreśliwszy bieg jego studyów, dał przegląd całej jego bogatej działalności literackiej, poczem przeszedł do oceny jego zasług jako historyka literatury i krytyka. Zakończył odczyt charakterystyką metody Wilamowitza i kierunku, który uczony ten reprezentuje w filologii.

BIBLIOGRAFIA

filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce

za lata: 1891—1893.

Zestawił

WIKTOR HAHN.

I.

Autorowie greccy. (Scriptores Graeci).

(Wydania, tłumaczenia, rozprawy).

Aischylos.

1. **Kaszewski Kazimierz.** Erynnys. (Oresteja Eschilosa. Leconte de Lisle. Les Erinyes tragédie antique. Przekład tegoż utworu z francuskiego przez Miriamę). Blioteka warszawska. 1892. IV. 27—52.

Analecta graeco-latina,

philologis Vindobonae congregatis obtulerunt collegae Cracovienses et Leopolitani. Cracoviae. Apud bibliopolam Societatis Librariae Polonicae. (Spółka wydawnicza polska). 1893. Typis Universitatis Jagellonicae, curante A. M. Kosterkiewicz, w 8ce. str. 2 nl., 68, i 1 nl. (Artykuły rozpisane pod: Georgius Pidas (nr. 17.), Herodas (nr. 21.), Homer (nr. 29.), Trazyllus (nr. 57.); por. str. 6. rec. Muzeum. 1893. 729—731. (Z. Dembitzer.); Deutsche Literaturzeitung. 1893. nr. 38. str. 1192—1194. (E. Maas); Berliner philologische Wochenschrift. 1894. 9. str. 261 nn. (A. Ludwich)

Arystoteles.

2. **Ćwikliński Ludwik.** Konstytucja Aten. świeżo odkryte dzieło Arystotelesa. Przegład polski. 1892. kwiecień. str. 51—99. Toż samo: odbitka osobna. 1892. Kraków, nakł. autora. Spółka wydawnicza, druk Czasu, w 8ce. str. 51.

rec.: Przegład powszechny. 1893. I. 439—440 (K. Krotoski.); Kwartalnik historyczny. 1894. 461—4. (S. Schneider).

3. **Naganowski E. S.** Odnalezienie Arystotelesowej konstytucji Aten i autentyczność papyrusów, nabytych przez muzeum Brytańskie w Londynie. (W »Kronice londyńskiej«, umieszczonej w Bibliotece warszawskiej. 1891. I. 503—509).

4. **P. Arystoteles** nowo-odkryte dzieło. Ateneum. 1891. I. 625—629.

5. **S. D.** O konstytucji ateńskiej odkryte dzieło Arystotelesa. Biblioteka warszawska. 1892. III. 503—526.

rec.: Kwartalnik historyczny. 1894. 454—455. (S. Schneider).

6. **Schneider Stanisław.** Studya nad Politeją ateńską Arystotelesa. Przewodnik naukowy i literacki. 1893. str. 481—495. 577—591, 673—686, 769—778. Toż samo: osobna odbitka. Lwów, druk. Wł. Łozińskiego, 1893. w 8ce. str. 53.

rec.: Kwartalnik historyczny. 1894. 455—461. (B. Kruczkiewicz).

7. **Zaremba Władysław.** Stanowisko Arystotelesa w dziedzinie nauk przyrodniczych i w dziejach sztuki lekarskiej. Roczniki Towarzystwa przyjaciół nauk

- poznajskiego. Tom XIX. 1892. str. 573—598. i odbitka: Poznań. druk. Dziennika pozn. 1892. w 8ce, str. 26.
8. **Zieliński Teodor.** Dokimasia malesikow po Aristofanu i Aristotelu. Żurnal ministerstwa narodnawo proświeszczenia. 1893. tom 289. październik. Wydział klasycznej filologii. str. 1—80.
9. — Dokimasia właskiej w Drakonowej konstitucji. Aristoteles 'Α.Σ. τολ. 4. Filologiczeskoje obozrienje. 1892. I. 2. str. 125—126.

Arystofanes.

10. **Geciow Onuphris.** Quaestiones in Aristophanis Vespas scripsit... Sprawozdanie dyrekcyi c. k. wyższego gimnazjum w Rzeszowie za r. szkolny 1892. Rzeszów. str. 3—39.
rec.: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1894. 854—855 (B. Kruczkiewicz).
11. **Lettner Gustaw.** Ustrój, istota i stanowisko agonu w komedjach Arystofanesa... w Rozprawach i sprawozdaniach z posiedzeń Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie. 1891. tom XV. str. 1—212. (toż samo: osobna odbitka wyszła tamże w r. 1890).
rec.: Ateneum. 1891. IV. 133—137. (P[iotr] Ch[mielowski]).
— por. nr. 8.

Demostenes.

12. Wybór mów Demostenesa. Do użytku szkolnego wydał **K. Wotke.** Dla polskich gimnazyów zastosował **W. Schmidt.** Z mapą Grecyi i ryciną tytułową. Drugie wydanie poprawne, aprobowane przez Wysoką c. k. Radę szkolną krajową (27. paźdz. r. 1892. 1. 19. 670.). W Wiedniu i Pradze. Nakładem F. Tempkiego, księgarza c. k. Akademii Umiejętności w Wiedniu. 1893. XIII. + 121 + 1. nl.
13. Mowa Demostenesa przeciw Arystokratesowi. Przekład prof. **Michała Kusionowicza.** [§ 1—99]. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. wyższego gimnazjum w Kołomyi za rok szkolny 1893. str. 17—48. Toż samo: osobna odbitka tamże w 8ce. str. 32.
— por. nr. 35.

Eurypides.

14. **M(onat) H(enryk) Dr.** Ułamki tragedyi Eurypidesa Antyoje. Gazeta narodowa. 1892. nr. 49.

Geometra Joannes.

15. *Geometrae Joannis Carmen de s. Pantaleemone, integrum edidit* **Leo Sternbach.** Rozprawy Wydziału filolog. Akad. Umiejętności. XVI. str. 218—303. (serya II tom I. toż samo: osobna odbitka: Kraków. Spółka wydawnicza. 1892. druk Uniwersytetu Jagiellońskiego. w 8ce większej str. 66).
rec.: Kwartalnik historyczny. 1893. 292—294. (B. Kruczkiewicz); Muzeum. 1893. 589 (W. Zagórski), Byzantinische Zeitschrift. I. 620.

Georgius Pisidas.

16. *Georgii Pisidae carmina inedita edidit* **Leo Sternbach.** Wiener Studien. 1892. XIII. 1. str. 18 nn. toż samo: pars II (contin. ex. vol. XIII. p. 18.) tamże 1892. XIV. 51—68.
rec.: Byzantinische Zeitschrift. I. 164. 620.
17. **Sternbach Leo.** De Georgio Pisida Nonni sectatore, scripsit... Analecta graeco-latina. str. 38—54 i osobna odbitka. Cracoviae, typ. Univ. Jag. 1890. w 8ce. str. 17.

Gnomici Poetae.

18. *Gnomologium Parisinum ineditum, appendix Vaticana, edidit* **Leo Sternbach.** (Odbitka z XX. tomu Rozpraw Wydziału filolog. Akademii umiej.). Kraków. Spółka wydawnicza, druk. Univ. Jag., 1893. w 8ce większej, str. 84.

Gorgias por. nr. 35.

Hero(n)das.

19. * Nieznany poeta grecki. Dziennik polski. 1892. Dodatek literacki nr. 9. (artykuł o świeżo odnalezionych poematach nieznanego poety greckiego Herondasas).
20. **Witkowski Stanisław.** Nowoodkryty poeta grecki Herondas i jego utwory przezn. Przegląd polski. 1893. luty. str. 261—290.
21. — *Observationes metricae ad Hero(n)dam scripsit...* Analecta etc. str. 1—13.
22. **Zieliński Teodor.** Herod i jego bytowijskiej scenki. Filologiczeskoje Obozrienje. II. 1892. 2. str. 117—150 i odbitka. Moskwa.

Herodot.

23. **Miodoński Adam Stanislaus.** De enuntiatibus subjecto carentibus apud Herodotum, ad summos in philosophia honores ab amplissimo philosophorum ordine Erlangensi rite impetrandos scripsit a. 1886... Cracoviensis. Cracoviae. sumpt. auctoris, typ. Univ. Jag. 1891. w 8ce, str. IV i 58.

Hezyod.

24. Z Hezyoda. Prace i dzie. Ustęp z pieśni drugiej tłumaczył **Felicjan (Faleński)** w dziele: Przekłady obcych poetów. II. Kraków. nakł. autora. druk. Wł. L. Anczyca i Sp. 1892. w 8ce. str. 5—10.

rec.: Kraj 1893, nr. 37, str. 2—3. (K. Bartoszewicz).

Homer.

25. Homera Iliada w skróceniu, wydanie **A. Scheindlera** do potrzeb gimnazyów polskich zastosował **T. Sełtyśnik**, część II. (Biblioteka klasyków łacińskich i greckich) Lwów, nakładem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, druk. (?), 1892, w 8-ce małej, str. XXXVI. i 259 z mapką.

26. Homera Iliady pieśń I. przekładał **Jan Czubek**. Sprawozdanie gimnazjum nowodworskiego św. Anny w Krakowie za r. szk. 1892, str. 1—16. Toż samo osobna odbitka, Kraków, nakł. i druk. Wł. L. Anczyca i Sp. 1892, w 8-ce, str. 16.

rec.: Muzeum 1892, 849—853 (S. Schneider); Wędrowiec, 1892, 699. (P. Chmielewski), Ateneum 1892, IV, 185—186, (P. Chmielewski). Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1894, 850—851, (B. Kruczkiewicz).

27. Z pieśni XXII. Iliady. Zgon Hektora, tłumaczył **Stan. Mleczko**. Ateneum 1892. IV., 104—110.

28. Odysseja, hexametrom na mowu ukraińsku-rusku perewirusuwaw **Petro Bajda**. Część II., Lwów, nakł. Prawdy 1892, w 8-ce, str. 157 i 7. nl.

29. **Bieńkowski Petrus**. De perioches Homericæ exordio tegulæ inscripto. Scripsit... Analecta... str. 55—9.

30. **Czyżkiewicz Andreas**. Betrachtungen über Homers Odyssee. Von... XV. Jahresbericht des k. k. Real- und Obergymnasiums in Brody für das Schuljahr 1893, str. 1—44. Toż samo: osobna odbitka, Brody, Verlag und Druck von F. West, 1893, w 8-ce, str. 44.

rec.: Neue philologische Rundschau, 1894, n. 26, str. 401—2. (H. Kluge.) Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1894, 851—853. (B. Kruczkiewicz).

31. — Untersuchungen zur zweiten Hälfte der Odyssee, Buch XIII. und XVII—XXIV. Jahresbericht des k. k. Real- und Obergymnasiums zu Brody 1892. Toż samo:

osobna odbitka. Brody. Druck. und Verlag von F. West 1892. w 8-ce str. 54.

rec.: Berliner philologische Wochenschrift 1893, n. 43 str. 1345—1347. (Rothe); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1894, 851—853 (B. Kruczkiewicz). Jahresberichte des philologischen Vereins zu Berlin. XIX. 148—149. (C. Rothe).

32. **Kokorudz Eliasz**. Ablativus, locativus i instrumentalis u Homera pod względem formalnym i syntaktycznym. Część I w sprawozdaniu c. k. gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1890/1, str. 1—26; część II. tamże za r. 1892, str. 3—38. Toż samo osobna odbitka, Stanisławów, druk St Chowańca, w 8-ce Część I. str. 26, 1891; część II. str. 37, 1892.

rec.: Muzeum 1892, 858—859. (W. Śmiałek); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1893, 661; tamże: 1894, 849—850 (B. Kruczkiewicz).

33. **Mazanowski Mikołaj**. O gościnności Greków homerycznych. Sprawozdanie dyr. c. k. gimn. w Bochni za r. szk. 1892. Bochnia 1892, str. 1—23.

rec.: Muzeum 1892, 857—858. (F. Majchrowicz); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1894, 853—4. (B. Kruczkiewicz).

34. **Witkowski Stanisław**. Homer. i Troja. Ateneum 1893, II. 143—158.

Hipereides por. nr. 35.

Λόγοι ἐπιτάφιοι.

35. **Mysiewicz Władysław**. O mowach pogrzebowych (λόγοι ἐπιτάφιοι) u starożytnych Greków. (O mowach Gorgiasza, Lizyasa, Tukidydesa, Platona, Demostenesa, Hypereidesa.) Sprawozdanie dyr. c. k. gimnazjum w Kołomyi za r. szk. 1892, str. 3—30.

rec.: Muzeum 1892, 855—857. (F. Majchrowicz); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1894. 856—7. (B. Kruczkiewicz).

Lucyan ze Samosaty.

36. **Lukianos** z Samosaty. Powieść prawdziwa, tłumaczył **M. K. Bogucki**. W sprawozdaniu dyrekcji c. k. gimnazjum w Bochni za r. szk. 1893. Bochnia. (Tłumaczenie ἀληθῆς ἱστορίας).

rec.: Muzeum 1894, 58—59. (Z. Dembitzer).

37. **Lukian** ze Samosaty. Timon z Aten czyli odludek, przełożył dr. **T. Mandybur**. VII. Sprawozdanie dyr. c. k. gi-

mnazyum w Jarosławiu za r. szkolny 1891, Jarosław 1891, str. 1—39. Toż samo: osobna odbitka tamże; z drukarni H. Bohussa w Jarosławiu 1891, str. 39.

rec.: Kwartalnik historyczny 1892, 106—109 (B. Kruczkiewicz); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, 1893, 664 (B. Kruczkiewicz).

38. **Mandybur Tadeusz Dr.** Ignacy Krasicki w stosunku do Lucyana i Erazma z Rotterdamu. Ateneum 1891, IV, 41—56.

rec.: Kwartalnik historyczny, 1894, 494—496 (St. Bielawski).

39. **Zieliński Teodor.** Zamietki k traktatu Łukiana o tom, jak sledujet pisat' istorii. Filologiczeskoje Obozrientje. 1891. Moskwa, Lange 8-o, tom I, str. 46—51.

Lizyasz por. nr. 35.

Menander.

40. **Sternbach Leo.** Curae Menandreae. Rozprawy Wydziału filol. Akad. Umiej. 1893, tom XVII. (Serya II. tom 2.) str. 168—245; toż samo osobna odbitka 1892, Kraków, Spółka wydawnicza, druk. Uniw. Jag. 1892, w 8-ce większej str. 78.

rec.: Byzantinische Zeitschrift I. 619 n.

41. — Menandrea. Rozprawy Wydziału filolog. Akademii Umiej. tom XV. (1891). 320—395; toż samo osobna odbitka 1891 w 8-ce, str. 76. Typis Uniw. Jag.; — por. też odbitkę p. n. »Menandrea«, z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau. Krakau Universitätsbuchdruckerei, 1891, w 8-ce, str. 114—115.

Philosophici scriptores.

42. **Lutosławski W.** Literaturbericht über die Arbeiten auf dem Gebiete der alten Philosophie in Russland im Jahre 1890. Bursian-Müllers Jahresbericht über den Fortschritt auf dem Gebiete der classischen Alterthumswissenschaft Bd. 69. (1891) str. 193 nn.

Photius.

43. **Sternbach Leo.** Photii patriarchae Opusculum paraeneticum. Appendix gnomica Excerpta Parisina. Odbitka z XX. tomu Rozpraw Wydziału filolog. Akademii Umiej. Cracoviae. Spółka wydawnicza, typ. Uniw. Jag. 1892, w 8-ce większej, str. 82; por. też nadbitkę z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften pod tytułem: »Photii patriarchae opusculum

paraeneticum.« Krakau, Universitäts-Buchdruckerei, 1893, w 8-ce, str. 93—6.

rec.: Byzantinische Zeitschrift II, 166 n (K. K.)

44. — **Analecta Photiana.** Odbitka z XX. tomu Rozpraw Wydziału filolog. Akademii Umiej. Cracoviae. Spółka wydawnicza, typ. Uniw. Jag., 1893, w 8-ce większej, str. 42.

rec.: Byzantinische Zeitschrift, II, 341 (K. K.)

Plato.

45. **Lutosławski W.** O logice Platona. Część pierwsza. O tradycji tekstu Platona. Rozprawy Wydziału filoz.-histor. Akademii Umiejętności w Krakowie, 1891, tom XXVII. 265—333; toż samo osobna odbitka, Kraków, druk. Uniw. Jagiell. 1891, w 8-ce większej, str. 69.

rec.: Biblioteka warszawska 1891, II, 619—623. (H. Struve); Ateneum 1891, IV. 164—167.

Toż samo: Część druga. Dotychczasowe poglądy na logikę Platona i zadania dalszych badań nad tym przedmiotem. Warszawa. Z zapomogi kasy im. Mianowskiego, E. Weude i Sp, druk. A. Ginsa, 1892, w 8-ce większej, str. IV. +60; por. też: La logique de Platon. examen des opinions émises a ce sujet et recherches pour la solution de cette question. Nadbitka z Bulletin de l'Académie de sciences. Cracovie impr. de l'Univ. Jag. 1891, w 8-ce, str. 309—314.

rec.: Biblioteka warszawska, 1892, II, 311—314, (H. Struve); Ateneum, 1892, IV, 183—185.

rec.: 1 i 2 część: Wędrowiec, 1892, 739. (P. Chm[ielowski]); Academy 1891 n. 1081, str. 62—63. (L. Campbell).

46. **Pawlicki Stefan X. Dr.** Młodość Platona Biblioteka warszawska 1894, II, 1—34.

47. **Polak Sebastian.** Pieśń Symonidesowa w Platońskim Protagorasie, jej rekonstrukcja i związek z całością dialogu. Sprawozd. dyr. c. k. wyższ. gimn. realn. im. Franc Józ. w Drohobyczu za r. szk. 1891, str. 3—65. Lwów. 1891, toż samo odbitka. druk. im. Szewczenki 1891, w 8-ce, str. 65.

rec.: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, 1893, 662, (B. Kruczkiewicz).

48. **Rubczyński Witold dr.** Rzut oka na wpływ nowoplatonizm w wiekach średnich. Przegląd powszechny, 1891, I., 313—26, II., 34—51. Toż samo

osobna odbitka, Kraków, druk Wł. L. Anczyca i Sp. 1891, w 8-ce, str. 34. — por. nr. 35, 57.

Sofokles.

49. Sofoklesa Ajax. Drugie wydanie Fr. Szuberta do użytku polskich gimnazjów zastosował dr. Franciszek Majchrowicz z 6 ilustracjami. Polecone przez W. c. k. Radę szkolną krajową reskryptem z 29. stycznia 1892 l. 24971, Wiedeń i Praga. Nakładem F. Tempkiego, księgarza ces. Akademii Umiejętności w Wiedniu. Lwów, Gubrynowicz i Schmidt, księgarnia, 1891. Drukiem Adolfa Holzhausena w Wiedniu, 8-o, str. XVI. + 70 + 1 nl.
50. Sofoklesa Elektra. Drugie wydanie Fr. Szuberta do użytku polskich gimnazjów zastosował dr. Franciszek Majchrowicz z 6 ilustracjami. Polecone przez W. c. k. Radę szkolną krajową reskryptem z 29. stycznia 1892, l. 24971, Wiedeń i Praga. Nakładem F. Tempkiego, księgarza ces. Akademii Umiejętności w Wiedniu. Lwów, Gubrynowicz i Schmidt, księgarnia 1892, drukiem Adolfa Holzhausena w Wiedniu, 8-o, stron XVIII. + 71.
51. Wydanie »Króla Edypa« Sofoklesa z komentarzem w rosyjskim języku przez Teodora Zielińskiego, 1892. W kolekcji Georgiewskiego i Mansztejna w Carskiem Siolu.
52. Ćwikliński Ludwik prof. dr. Einige Bemerkungen über die Composition des Sophokleischen Philoktet. (Zur Begrüssung der XLII. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien 24—27. März 1893.) Krakau, Buchhandlung der polnischen Verlagsgesellschaft; nakł. autora, druk. Uniw. Jag. 1893, w 8-ce, str. 15.
rec.: Deutsche Literaturzeitung. 1893, nr. 40, str. 1264—1265 (E. Maass); Berliner philologische Wochenschrift 1894, nr. 27, str. 832—5 (N. Wecklein).
53. Hayder Leonard. Charakteristik des Paedagogen in der Sophokleischen Elektra, von . . . Sprawozdanie dyrektora c. k. gimnazjum w Sanoku za r. szk. 1893, str. 1—13.
rec.: Muzeum 1894, 59 (Z. Dembitzer).
54. Zieliński Teodor. Zamiętki k tragediam Sofokla i k scholiam na nich. Zurnał ministerstwa narodnawo proświeszcze-

nija, 1892; lipiec i sierpień. Wydział klasycznej filologii, III., 1—62 i odbitka.

Stezymbrot z Tazos.

55. Schneider Stanisław. Zaginiony biograf Peryklesa. Sprawozdanie dyr. c. k. gimn. w Przemyślu za r. szk. 1891. Przemyśl 1891, str. 3—41; toż samo osobna odbitka, Przemyśl 1891, str. 42.
rec.: Muzeum 1892, 752/4 (W. Śmiałek); Kwartalnik historyczny, 1892, 559—561 (B. Kruczkiewicz); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, 1893, 663 (B. Kruczkiewicz); Ateneum, 1892, I., 509—590.

Synoides.

— por. nr. 47.

Teokryt.

56. Sternbach Leo. Ueber Theokrits Leben und Werke. Nadbitka z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften. Krakau, Universitätsbuchhandlung, 1891, str. 348—319.

Trazylllos.

57. Pawlicki Stephanus dr. De Thrasyllo operum Platonis editore scripsit... Analecta, str. 60—68.

Tucydides.

58. Chowaniec Fr. De enuntiatorum, quae dicuntur, subiecto carentium usu Thucydideo. Spraw. VIII. dyr. c. k. gimn. w Jarosławiu za r. szk. 1892, str. 4 nl. I.—XVIII. i 1—31.

rec.: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, 1894, 855—856 (B. Kruczkiewicz).

59. Ćwikliński Ludwik. Opis zarazy ateńskiej w dziele Tukidydesa II., 47, 2—54, studjum krytyczne. Rozprawy Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności str. 1—52 (serya II., t. I.); toż samo: osobna odbitka, Kraków, druk. Uniw. Jag. 1891, w 8-ce większej, str. 52.

rec.: Kwartalnik historyczny 1892, 553—559 (M. Jezienicki); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, 1892, 894—899 (M. Jezienicki); Muzeum 1893, 595—587 (W. Zagórski); Biblioteka warszawska 1894, I., 152—161. (D. S.).

— por. nr. 35.

Xenofon.

60. Pawlicki St. X. dr. Xenofont, Przegląd polski, 1891 grudzień, 463—486; 1892 styczeń 47—94; luty 288—338.

II.

Autorowie łacińscy. (Scriptores Latini).

(Wydania, tłumaczenia, rozprawy).

Analecta: tytuł dokładny obacz na stronie 1.; por. nr. 61. 85. 101.

Anonymus

61. **Miodoński Adam.** Anonymi: De ortu obitu Patrum. Ex codice Veronensi nunc primum edidit... *Analecta* str. 18—29.

62. — *Incerti auctoris Exhortatio de poenitentia ope codicis Parisini nr. 550. recognovit...* (Odbitka z XX tomu *Rozpraw Wydziału filolog. Akademii Umiej.*) Cracoviae, Societas pol., typ. Univ. Jag., 1893. w 8ce większej, str. 10.

Cornelius Nepos.

63. Korneliusza Neposa żywoty znakomych wodzów. Do użytku szkolnego zastosował **Franciszek Patoczka.** Słownikiem łacińsko-polskim zaopatrzył **Roman Zawilński.** W Pradze. Nakładem księgarni J. L. Nobera, 1892. 6te wydanie. 169 stron, 8°.

Curtius por. nr. 93.

Cycero.

64. **Cicero.** Cztery mowy przeciw Katylinie, przełożone przez **E. Rykaczewskiego.** Biblioteka powszechna, nr. 14 i 15). *Złoczów*, nakł. i druk O. Zuckerkandla i syna. Lwów, Seyfarth i Czajkowski. Poznań, A. Cybulski. (1891), w 16ce. str. 79 i 1 nl. Wydanie za zezwoleniem Biblioteki kórnickiej.

65. **Cicero.** Kato starszy, czyli o starości, przełożył **E. Rykaczewski.** (Biblioteka powszechna nr. 50). *Złoczów*, nakł. i druk W. Zuckerkandla. Warszawa, T. Paprocki i Sp. Lwów, Seyfarth i Czajkowski. Poznań, A. Cybulski. (1892), w 16ce. str. 59.

66. **Cicero.** Leliusz, czyli o przyjaźni, przełożył **E. Rykaczewski.** (Biblioteka powszechna nr. 51). Tamże nakład i druk jak 65. w 16ce. str. 63. (1892). Za zezwoleniem Biblioteki kórnickiej.

67. **Cicero.** Mowa za poetą Archiasem, przełożona przez **E. Rykaczewskiego.** (Biblioteka powszechna nr. 88). Nakład i druk jak w 65. w 16ce. str. 28. (1893). Za zezwoleniem Biblioteki kórnickiej.

68. **Cicero.** Mowa za prawem Maniliuszowem, de imperio Cn. Pompei, przełożona przez **E. Rykaczewskiego.** (Biblioteka powszechna nr. 20). Tamże nakład i druk jak 65. (1891). w 16ce. str. 51. Za zezwoleniem Biblioteki kórnickiej.

69. **Bizoń Franciszek prof.** Wychowawczy ideał Cyncerona, przez... Sprawozdanie dyrekcji c. k. gimnazjum wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1893. str. 3—24.

rec.: Muzeum. 1893. 841/2. (F. Majchrowicz).

70. **Zieliński Teodor.** *Curae Tullianae. pars. I. In Tullii Ciceronis orationes a Quinctiana ad Verrin: m ultimam animadversiones criticae. Filologiczskoje obozrieniye.* Moskwa, 1893. IV. I. str. 3—32. i odbitka. Moskwa, Lissner et Komahn. 22 str. 1893.

rec.: *Revue critique* 1893. n. 42. str. 222—224 (E. Thomas).

— por. nr. 175. 188.

Cyprianus Thascius Caecilius.

71. **Miodoński Adam.** Zur Kritik der ältesten lateinischen Predigt de aleatoribus. *Commentationes Woelfflinianae.* Lipsiae. in aedibus B. G. Teubneri. 1891. gr. 8°. str. 371—376.

72. — *Miscellanea latinae. caput II. (O kazaniu adversus aleatores Caeciliusa Cypriana).* Rozprawy Wydziału filolog. Akademii Umiej. tom XVI. str. 397—401.: toż samo: osobna odbitka. Kraków. Spółka wydawnicza. druk. Uniw. Jag. 1892. w 8ce większej. str. 5—9.

rec.: *Kwartalnik historyczny.* 1893. 291—2. (B. Kruczkiewicz.); *Muzeum.* 1893. 588. (W. Zagórski).

Ennius.

73. **Kruczkiewicz Bronisław.** *Ennianiści.* *Kwartalnik historyczny.* 1891. 1—9.

Florus.

74. **Miodoński Adam dr.** Czas powstania historyi Florusa. *Rozprawy Wydziału filolog. Akademii Umiej.* tom XVI. str. 120—129. Toż samo: osobna odbitka. Kraków. Spółka wydawnicza, druk.

- Uniwersytetu Jag. 1891. w 8ce. większej str. 10.
- rec.:** Przegląd powszechny. 1892. III. 262—266. (S. Witkowski); Kwartalnik historyczny. 1893. 288—292. (B. Kruczkiewicz); Muzeum. 1893. 587—588. (W. Zagórski).
75. — *Miscellanea latina.* (por. nr. 72), w »caput I.«, 5 emendacyi do tekstu Florusa (do: a) Vergilius orator an poeta. b) do Epitome). str. 393—387.; w odbitce str. 1—5.
- rec.:** Kwartalnik historyczny. 1893. 291. (B. Kruczkiewicz.); Muzeum. 1893. 588—589. (W. Zagórski).
- Horacyusz.**
76. Horacego Q. Fl. Poezye wybrane do użytku szkolnego, wydał **Marcin Sas.** Kraków. nakł. autora, G. Gebethner i Sp., druk. Wł. L. Anczyca i Sp., 1892. w 8-ce. str. 183 i 1 nl.
- rec.:** Ateneum. 1893. I. 410—412. (M. Row[iniński]). Muzeum, 1893. 576/8. (Z. Dembitzer).
77. Kwinta Horacyusza Flakka. List do Pizonów. (O sztuce poetyckiej) wierszem przełożył, wstępem i przypisami opatrzył **Bronisław Dobrzański.** Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimnazjum w Złoczowie za r. sz. 1892. str. 3—74.
- rec.:** Muzeum. 1892. 846—849. (F. Majchrowicz); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1894. 857—858. (B. Kruczkiewicz).
78. Transkrypcye z Horacego, wiersze przez **K. M. Górskiego** (Jerzego Borzyckiego). Biblioteka warszawska. 1891. I. 61—69. (Zawiera: I. z ód: ks. I. pieśń I. str. 61—62; II. I. 4. (str. 63); III. I. 7. (str. 64); IV. I. 11. (str. 65); V. I. 20. (str. 66); VI. I. 23. (str. 67); VII. III. 12. (str. 68); VIII. IV. 7. (str. 69).
- rec.:** Przegląd polski. 1891. wrzesień 710. (S[tanisław] T[arnowski]).
79. Z Horacyusza. Przekłady **Felicjana** w książce: »Przekłady« itd. por. nr. 24. (Księgi III. oda 6. do Rzymian, (str. 11—12); Księgi II. satyra 6. (str. 12—16); księgi II. satyra 7. (str. 16—20).
80. **Lewicki Petrus.** De natura infinitivi atque usu apud Horatium praecipue lyrici Pars prior. Jahresbericht des k. k. Obergymnas. in Lemberg für d. Schuljahr 1891. str. 3—25.
- rec.:** Muzeum. 1892. 662/3. (J. Sanojca); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1893. 569. (r. Hanna).
- Jahresberichte des phil. Vereins zu Berlin. XVIII. 173. 189. (G. Wartenberg).
81. **Rybczuk Procopius.** Quibus grammaticis formis Horatius agentium fines in suis operibus expresserit, scripsit. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. wyższego gimnazjum w Tarnopolu za rok szkolny 1893. str. 3—12.
- rec.:** Muzeum. 1894. 59—60. (Z. Dembitzer).
- Iuvenalis.**
82. Przekład 8 satyr przez **Felicjana** w: »Przekłady« itd. por. nr. 24. (Satyra X. str. 39—51, satyra XIV. str. 51—63).
- Livius.**
83. T. Livii ab urbe condita libri. I, II, XXI, XXII. Adiunctae sunt partes selectae ex libris III, IV, VI Trzecie wydanie **A. Zingerlego** do użytku polskich gimnazjów zastosował **Dr. Franciszek Majchrowicz.** We Wiedniu i Pradze. 1893. VIII + 359. F. Tempsky.
- rec.:** Muzeum. 1893. 229—232. (W. Śmiałek). Por. tamże str. 366—367. odpowiedź F. Majchrowicza na recenzję Śmiałka wydania Liviusa—Zingerlego w przekładzie polskim, a na str. 367—368 odpowiedź Śmiałka.
84. Wydanie XXI. ks. Liviusza z komentarzem w języku rosyjskim przez **Teodora Zielińskiego.** 1892. Wydanie 2gie w kolekcyi Georgiewskiego i Mansztajna w Carskiem Siolo.
85. **Kruczkiewicz Bronisław.** Livianum scripsit... (O Liv. I. 21. 5.) Analecta. 14—17.
- por. nr. 93.
- Lucilius.**
86. **Zagórski W.** Gaius Lucilius. Przyczynek do historyi satyry rzymskiej. Część I. Spraw. dyr. c. k. gimn. w Tarnowie za r. szk. 1891. Tarnów 1891.
- rec.:** Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1893. 664. (B. Kruczkiewicz).
- por. nr. 109.
- Lucretius** por. nr. 109.
- Mela Pomponiusz.**
87. Chorografia z łacińskiego na język polski przełożona przez ks. **M. W. Łukaszewicza**, proboszcza żerkowskiego, członka przyj. nauk. Poznań, druk. J. Leitgebra, 1893. w 8ce większej, str. VIII + 72 + 2 nl.

Plaut.

88. **Ciekiński Piotr.** Potrójny z Plauta. 1597. [Tłumaczenie: »Trinumusa«] wydał **Jan Czubek.** (Biblioteka pisarzy polskich). Kraków, nakł. Akademii Umiej., druk. Uniw. Jag., 1891. w 8ce. str. 151.
 rec.: Kwartalnik historyczny. 1892. 834. (A. Brückner); Wędrowiec. 1892. nr. 11. (Ant. Kr[ę]ński).
89. **Guzdek Joannes.** De vocabuli »animus« apud T. Maccium Plautum usu. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimn. w Brzeżanach za r. szk. 1891. str. 1—30.
 rec.: Muzeum. 1892. 754—755. (W. Śmiałek).
90. **Rozwadowski J.** Plauti Captivi vv. 85—87. Wiener Studien (1891). XIII. 2. p. 324—325.

Plinius minor.

91. **Radecki Aleksander.** Quatenus ex epistulis Plinianis litterarum Romanarum status iam senescentium cognosci possit, quaeritur. Specimen litterarium, quod conscripsit... Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimn. w Przemyślu 1892. str. 3—38; toż samo: odbitka. Przemyśl, druk. F. S. Piątkiewicza. str. 38. 1892. w 8ce.
 rec.: Muzeum. 1892. 853—855. (F. Majchrowicz); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1894. 859—860. (B. Kruczkiewicz). Österreichische Literaturzeitung 1894. 14. str. 228. (H. Bohatta).

Rhetores.

92. **Morawski Kazim.** dr. prof. De rhetoribus latinis observationes. Rozprawy Wydz. filolog. Akad. Umiej. w Krakowie, tom XVI. (Serya II. tom I.) 1892. str. 373—392; toż samo: osobna odbitka, Kraków. Spółka wydawnicza, druk. Uniw. Jag. 1892. w 8ce większej, str. 20; por. też nadbitkę z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften, Krakau, Universitätsbuchdruckerei, 1892. w 8ce str. 184—185.
 rec.: Kwartalnik historyczny. 1893. 285—288. (B. Kruczkiewicz); Muzeum. 1893. 419—423. (W. Śmiałek); Revue critique. 1893. nr. 37—38. str. 155—156. (E. Thomas); Wochenschrift für classische Philologie. XIV. 21. (F. Marx); Berliner philologische Wochenschrift. 1894. nr. 9. str. 235—237. (B. Kübler).

93. — Zur Rhetorik bei den römischen Historikern (Livius, Velleius, Curtius), Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1893. 97—103. i odbitka: Wien. 1893. w 8ce. str. 7.

rec.: Revue critique. 1893. nr. 37—38. str. 155—156. (E. Thomas); Wochenschrift für classische Philologie. 1894. nr. 9. 235—237. (E. Kübler).

Sallustius.

94. **Sallustius Crispus.** Bellum Catilinae, bellum Jugurthinum. Wydanie drugie **Augusta Scheindlera** do użytku polskich gimnazjów zastosował **Franciszek Karnarski.** Z mapką. W Wiedniu i Pradze, nakładem Fr. Tempskiego. 1893. str. 133. 8°
 rec.: Muzeum. 1893. 724—727. (B. Świba).
95. **Sallustysz G. Kr.** Wojna z Jugurtą, na język polski przełożyli **St. Rzepiński** i **Br. Grzanowski,** profesorowie gimnazjalni Wadowice, druk. F. Foltyna. S. A. Krzyżanowski w Krakowie, 1893. w 8ce. str. 73 i 1 nl.
 rec.: Muzeum. 1893. 837/8. (M. Mazanowski).
96. **Dembitzer Zacharias.** De rationis mutuae apud Sallustium significatione, scripsit... Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimnazjum w Kołomyi za rok szkolny. 1893. str. 1—16.

Tacitus.

97. **Birkenmajer Ludwik** O niewyzyskanym dotąd szczególe z astronomii starożytnej, przechowywanym u Tacyty, przez... Rozprawy Wydz. mat. przyr. Akad. Umiej. S. II. t. I. (= t. XXI). Kraków. 1891. str. 135—165.
98. **Czyczkiewicz A. prof.** De Tacitei sermonis proprietatibus, praecipue quae ad poetarum dicendi genus pertinent pars posterior. XIII. Jahresbericht des k. k. Real-Obergymn. in Brody f. d. J. 1891; toż samo: osobna odbitka. 1891. w 8ce str. 44. Brody. sumpt. et typis P. West
 rec.: Berliner philologische Wochenschrift XII. nr. 5. str. 144—148. (K. Niemeyer); Wochenschrift für classische Philologie. IX. nr. 14. str. 377—378. (E. Wolff); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1892. 1136. (J. Prammer); Archiv für lateinische Lexikographie VII. Zeszyt 4. str. 613. (W. Kalb); Muzeum. 1893. 71., (W. Zagórski).

99. — *Quibus poeticis vocabulis Cornelius Tacitus sermonem suum ornaverit.* Brody. sumpt. et typ. F. West, 1891. w 8ce. str. 16.

rec.: Archiv für lateinische Lexicographie. VII. 459—460; Wochenschrift für classische Philologie. IX. 377—378. (E. Wolff).

rec.: 98 i 99 nr.: Jahresberichte des philologischen Vereins zu Berlin. XVIII. 274—275. (G. Andresen).

100. **Mierzyński Antoni.** Źródła do mitologii litewskiej od Tacyta do końca XIII. w. zebrał, ocenił i objaśnił... (Mythologiae lituanicae monumenta). Warszawa, z kasy im. Mianowskiego, druk K. Kowalewskiego, 1892. w 8ce, str. I nl. i 153.

rec.: Wędrowiec. 1892 655. (k. k.). Wisła 1893. 982. (J. Sembrzycki i J. Kozłowski).

Varro por. nr. 109.

Valerius Maximus.

101. **Morawski Casimirus.** Quaestionum Valerianarum specimen scripsit... Analecta. 30—37.

C. Velleius Paterculus.

102. **Morawski K. v. prof.** Bericht über die Literatur zu C. Velleius Paterculus für die Jahre 1878—1892. Bursian's Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft. 1893. (w 8ce). str. 217—234. (Berlin).

Vergilius.

103. **Wergiliusz.** Bukoliki, przekład Józefa Lipińskiego (Biblioteka powszechna. nr. 63). Złoczów, nakład i druk W. Zukerkandla. Warszawa, T. Paprocki i Sp Lwów, Seyfarth i Czajkowski. Poznań, A. Cybulski. (1833). w 16ce. str. 48. — por. nr. 109.

III.

Gramatyka grecka i łacińska.

(Gramatyki — przykłady do tłumaczenia — rozprawy gramatyczne).

4. **Bienkowski Bronisław.** Gramatyka grecka. Encyklopedia wychowawcza. Tom V. Zeszyt I. (całego dzieła: zeszyt 33), str. 34—78. Warszawa. Gebethner i Wolff, druk J. Sikorskiego, 1893. w 8ce.

5. — Gramatyka łacińska. Encyklopedia wychowawcza. tom V, zeszyt I. (Por. nr. 104.) str. 78—80, (artykuł zaczęty).

6 **Ćwikliński Ludwik.** Gramatyka języka greckiego szkolna, opracował... Wydanie 2gie skrócone i uproszczone. Wiedeń. Praga i Lwów. Nakł. F. Tempkiego, Gubrynowicza i Schmidta, druk Holzhausena, 1892. w 8ce. str. I nl. i 203. Podr. szk. aprob. przez wys Radę szk. kr.

rec.: Ateneum. 1893. I. 393—395. (M. Rowiński). Biblioteka warszawska. 1892. IV. 386—390. Berliner philologische Wochenschrift. 1894. nr. 8. (Fr. Müller).

7. **Czapiński Leopold.** Księga przysłów, sentencji i wyrazów łacińskich, używanych przez pisarzy polskich. Warszawa, z zapomogi kasy im. Mianowskiego, druk E. Orgelbranda synów. 1892. w 8ce str. II. i 524.

rec.: Ateneum. 1892. III. 177—178. (A. A. Krzyński). Wędrowiec. 1892. nr. 21. (Chm[iełowski]). Kurjer lwowski. 1892. nr. 138. Tygodnik ilustrowany 1892. nr. 129. (Wł. K.). Przegląd pedagogiczny. 1892. nr. 11. Wisła. 1893. 935. (R. Lubicz).

108. **Fiderer Edward prof.** Gramatyka języka greckiego szkolna. Lwów, nakł. Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, druk Zakładu im. Ossolińskich, 1892. w 8ce. str. IV. i 232. Podręcznik szkolny, aprobowany przez wysoką c. k. Radę szkolną krajową l. 14'241. r. 1892.

109. **Koczyński L.** De flexura graecorum nominum propriorum apud Lucilium, Varronem, Lucretium, Vergilium. Odbitka ze sprawozdania gimn. Radautz. 1892. w 8ce. str. 32.

rec.: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1894. 853—859. (B. Kruczkiewicz).

110. — De flexura Graecorum nominum propriorum apud Latinos poetas scaenicos. Odbitka ze sprawozdania gimn. Radautz. 1891. w 8ce. str. 31

- rec.: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1893. 838. (E. Kalinka).
111. **Kruczkiewicz Dr.** Spór o zasadę wyboru trybu w zdaniach łacińskich, rozpoczynających się konjunkcją cum (quum). Muzeum. 1892. 687—699.
112. **Miodoński Adam.** Zur Erklärung der Infinitive auf—ier—ier. Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik. VII. 1892. 132.
- Pernecki** por. nr. 152.
113. **Próchnicki Franciszek.** Ćwiczenia łacińskie dla klasy trzeciej. Wydanie drugie. We Lwowie, nakładem Towarzystwa pedagogicznego 1891. IX. i 81 stron. 8°.
- rec.: Muzeum. 1892. 233—235. (Z. Dembitzer).
114. — Ćwiczenia łacińskie dla klasy trzeciej ułożył... Wydanie trzecie. We Lwowie, nakładem Towarzystwa pedagogicznego. Z drukarni Pillera i Spółki. 1893. stron nl. 6+182.
- rec.: Muzeum. 1893. 834/5. (Z. Dembitzer).
115. **Rowiński Michał.** Uwagi o wersyfikacji polskiej, jako przyczynek do metryki porównawczej. (Odbitka z tomu III. Prac filologicznych). Warszawa, druk. E. Jeżyńskiego, 1891. w 8ce. str. 152.
- rec.: Biblioteka warszawska. 1891. II. 394—402. (A. Bądzkiewicz). Przegląd tygodniowy. 1891. nr 24. (A. E. Bem). Przegląd pedagogiczny 1891. nr. 16. (K). Ateneum. 1892. I. 498—503. (M. Kawczyński, w artykule p. n.: »O rytmice«). Kwartalnik historyczny. 1892. (VI.) 387—388 (W. Nehring).
116. **Rozwadowski Joh. v.** Der demonstrative Pronominalstamm ol-. Nadbitka z Indogermanische Forschungen. III. 3 et 4 Leipzig. 1893. w 8ce. str. 264—276.
117. — Łacińskie słowa pochodne, urobione z pnia imiesłowu biernego na ta, tzw. iterativa lub frequentativa i intensiva (Odbitka z XXI. tomu Rozpraw Wydziału filolog Akademii Umiej). Kraków, Spółka wydawnicza, druk. Uniw. Jag. 1893. w 4ce większej, str. 46. Por. też nadbitkę z Bulletin de l'Académie de sciences de Cracovie. 1892 pod nap. »Les verbes latins denominatifs terminées par-tare«).
118. **Samolewicz Zygmunt dr.** Gramatyka języka łacińskiego. Część II. Składnia. Wydanie piąte, zupełnie przerobione i skrócone, opracował **Tomasz Sołty-**
- sik.** Lwów, nakładem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, z I. Związkowej drukarni we Lwowie, 1891. w 8ce. str. II. 197 i 1 nl.
- rec.: Muzeum. 1893. 222—223. (Z. Dembitzer).
119. — Gramatyka języka łacińskiego. Część II. Składnia. Wydanie szóste. Opracował **Tomasz Sołtysik.** We Lwowie. Nakładem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych. I. Związkowa drukarnia we Lwowie. 1893. str. II. + 226.
- rec.: Muzeum. 1894. 569—570. (Z. Dembitzer).
120. — Gramatyka łatyńska, dla persoi i druhoi klasy szkół himnazjalnych piśla druhoi wydania za dozwoleniem autora na jazyk ruskiej perełożyw **Roman Cehłyński.** Lwów. 1891 w 8ce. str. 84.
121. — Przykłady do tłumaczenia z języka łacińskiego na polski i z polskiego na łaciński. Część I. dla klasy pierwszej. Wydanie piąte, znacznie zmienione, opracował **Tomasz Sołtysik.** We Lwowie. Nakładem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych. 1891. str. V i 116. w 8ce.
- rec.: Muzeum. 1891. 780—784. (Z. Dembitzer).
122. — Wprawy łatyński. Czast' I. d. persoi klasy, piśla piastoho wydania, znaczo zminenoho i pereroblenoho prof **T. Sołtynikom.** na jazyk ruski perełożyw **Roman Cehłyński.** Lwów. 1891. w 8ce. str. 119.
123. — Wprawy łatyński dla II. klasy, perełożyw z ohladom na gramatyku d. I. i II. klasy **W. Kocowskyj,** czast' I. Lwów, 1893, w 8ce, str. 64.
124. — Związła gramatyka języka łacińskiego dla klasy pierwszej i drugiej. Wydanie trzecie. We Lwowie. Nakładem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych. 1893. str. 84. Z drukarni zakładu nar. im. Ossolińskich pod zarządem Juliusza Birkenmaiera.
125. **Schenkla Karola dr.** Ćwiczenia grammatyki polskiego języka zastosowali **Jan Parylak** i **Piotr Parylak.** Wydanie piąte. Wiedeń i Praga. 1891. Nakładem F. Tempskiego. w 8ce. stron. 2 i 1 nl.
- rec.: Muzeum. 1891. 593—597. (Bednarski).

26. — Ćwiczenia greckie. Podług trzynastego wydania niemieckiego do polskiego języka zastosował **Piotr Parylak**, profesor c. k. IV. gimnazjum we Lwowie. Wydanie drugie przerobione i skrócone. Wiedeń i Praga. Nakładem F. Tempkiego, księgarza Akademii Umiejętności w Wiedniu 1893, w 8-ce, stron 2 nl. i 181.

rec.: Muzeum. 1893. 680 n. (K. Fischer).

27. **Steiner Józef i dr. Scheindler August**. Ćwiczenia łacińskie dla klasy I. według książki . . . Lwów, nakł. Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, I. Związkowa druk., 1893, w 8-ce, str. 74. Do ćwiczeń dołączono: Spis wyrazów łacińskich dla klasy I. Tamże 1893, w 8-ce, str. 86. (Przerobił **Z. Samolewicz**).

rec.: Muzeum 1893, 960—965 (B. Świba); tamże 965—967 (Z. Dembitzer); por. też uwagi »Oz redakcyi«

na wspomniane obie recenzje tamże 967/971.

128. **Witkowski St.** De vocibus hybridis apud antiquos poetas Romanos. Rozprawy Wydziału filol. Akademii Umiej. tom XVIII., (serya II., tom 3), str. 204—232. Toż samo osobna odblita, Cracoviae, Spółka wydawnicza, typ. Uniw. Jag. 1892, w 8-ce większej, str. 29.

rec.: Literarisches Centralblatt 1893, nr. 45, str. 1616 (W.); Berliner philologische Wochenschrift 1893, nr. 50, str. 1590—1592 (A. Funck); Deutsche Literaturzeitung 1893, nr. 46, str. 1448 (H. Magnus).

129. **Zieliński Teodor**. Bopstytovoi. Xenien der 41. Versammlung deutscher Philologen, dargeboten vom hist.-phil. Verein München 1891, 8vo, str. 39—46.

130. — Irrealis futuri. Filologiczeskoje Obozrienije, IV., (1893). 152 nn.

IV.

Starożytności. (Classische Alterthumswissenschaft).

archeologia — historia — mitologia — geografia — epigrafika — varia.)

1. **Bienkowski P. L.** Cornelius Pusio (busto di bronzo). Mittheilungen! des k. d. arch. Instituts zu Rom. VII., 3, 4, (1892). p. 197 do 203, mit Tafel VI.

rec.: Eos. I. 110.

2. — »Malocchio«. Eranos Vindobonensis Festschrift zur Wiener Philologenversammlung. Wien 1893, Hölder, str. 285—303.

rec.: Deutsche Literaturzeitung 1893, nr. 47, str. 1484 (E. Maass).

3. — Najnowsze odkrycia na polu archeologii klasycznej i chrześcijańskiej. Przegląd polski 1891, marzec 624—34; sierpień 506—513.

4. — Kritische Studien über Chronologie und Geschichte des sertorianischen Krieges, Wiener Studien 1891, XIII., 2. str., 210—230.

5. **Bilczowski Józef dr. ks** Maniusz Acyliusz Glabryo, studium archeologiczne z pierwszych czasów chrześcijaństwa, przez . . . Kwartalnik historyczny 1892, str. 465—497.

rec.: Ateneum 1893, II., 466—467 (K. J. Górzycy).

136. — Znaczenie badań katakumbowych dla historii sztuki i religii. Biblioteka warszawska. 1893, IV, 496—509.

137. **Brückner Aleksander**. Mitologia. jej dzieje, metoda i wyniki przez... Biblioteka warszawska. 1893, II., 490 do 523.

138. **Ćwikliński Ludwik dr.** Henryk Schliemann i jego odkrycia naukowe. Biblioteka warszawska 1891, I., 483—502, II., 56—77.

139. **Cybulski Stefan**. Grzeszeskij tiejatr, Warszawa, typogr. K. Kowalewskiego, 1891, w 8-ce, str. 32, z 2 tabl. litogr. in fol.

140. — Tabulae, quibus antiquitates Graecae et Romanae illustrantur, Carskoje Selo (koło Petersburga) 1891—3. St. Petersburg Deutner et Leipzig K. F. Köhler. Główny skład: Russko-słowiański skład Petronad Newskij 74, albo Libraire Slave, Leipzig. Kohlgartenstrasse 35, Sumptibus N. Fenault Petropolo. Dotąd wyszły tablice: I. Broń cdporna

- i zaczepna starożytnych Greków. II. Wizerunki greckich żołnierzy w uzbrojeniu. III. Monety rzymskie i greckie. V. Broń zaczepna i odporna starożytnych Rzymian. VI. i VII. Rzymscy żołnierze. VIII. Obóz rzymski. XI. Wnętrze domu rzymskiego i plany domu z najdawniejszych i późniejszych czasów. XII. i XIII. Plan sytuacyjny i widok teatru greckiego, oraz postaci aktorów tragicznych, maski komiczne, narzędzia muzyczne i t. p. szczegóły. XIV. i XV. Plan Aten, Akropolis i plan portu pyrejskiego. Do tablic dołączono teksty w języku rosyjskim. Tablice zastosowano nadto do użytku gimnazjów francuskich, niemieckich i polskich. Objaśnienia w języku niemieckim ułożył **V. Reinstein**, w języku polskim **Korotyński** w Warszawie. Do tablic wydanych przez Tow. nauczycieli szkół wyższych we Lwowie, wydał objaśnienia **K. J. Nitman** p. n.: *Tabulae, quibus antiquitates Graecae et Romanae illustrantur.* (rec.: Przewodnik naukowy i literacki 1894, 95 (k. J. G[orzycki]).
- rec.: Muzeum 1892, 190—192, (F. Terlikowski); Listy filologiczne, XIX. (1892), 5. str. 402—404 (F. Groh); Neue philologische Rundschau 1893, nr. 23, str. 366—367. 1894. 13. str. 205—256. (Bruncke); Wochenschrift für classische Philologie, 1893, nr. 50, str. 1376; 1894, nr. 18, str. 445—6; i nr. 38. Blätter für das bayerische Gymnasialwesen 1894, 1. str. 50—52; 2/3 str. 158—159 (J. Melber); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1894, 3, str. 229—232 (J. Jünther); Berliner philologische Wochenschrift, XII. 28, str. 878—880 (Fr. Baumgarten); tamże XIV., 22, str. 692—699 (R. Schneider); Revue critique 1894, nr. 16, str. 314—315 (S. Reinach); Filologičeskoje Obozrieniye, III., 1, str. 19—23 (W. Latyschew).
- 141. Eckstein Ernest.** Bezrobocie flecistów, obrazy z czasów rzymskich, Warszawa, nakł. Biesiady literackiej, druk. E. Skińskiego, (1892) w 8-ce małej, str. 68 Od str. 62—68: Cechy w Rzymie, notatka historyczna.
- 142. Forchheimer Philipp dr. und Strzygowski Joseph dr.** Byzantinische Denkmäler II. Die byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel. Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Baukunst und zur Topographie von Konstantinopel. Mit 152 Aufnahmen in 41. Tafelgruppen und 31. Textillustrationen. Druck und Verlag der Medicinischen-congregation Wien Genard et Comp. 1893, w 4-ce, str. VII. 270
- rec.: Byzantinische Zeitschrift II. 647 (K. K.)
- por. nr. 160.
- 143. Froehner W.** Inscriptions grecques archaïques de la collection du comte Michel Tyszkiewicz. Revue archéol. (1891) XVIII Mai, Juli, August, avec pl. XVIII.—XIX.
- 144.** — La collection Tyszkiewicz, choix de monuments antiques avec texte explicatif, livr. 1. München, Verlagsanstalt für Kunst und Wissenschaft. 1893, fol., str. 7, z 8 tabl. kolor. i fotograf.
- 145. L. W. S.** Dział klasyczny w Wielkiej Encyklopedyi illustrowanej pod względem pedagogicznym Przegląd pedagogiczny 1891, nr. 20—21. (Wytknięto tu wiele błędów rzeczowych i stylistycznych w ustępach, odnoszących się do klasycznej starożytności).
- 146. Lanckoroński Karol hr.** Städte Pamphyliens und Pisidiens unter Mitwirkung von **G. Niemann** und **E. Petersen**, herausgegeben von . . . Band II. Pisidien, Wien, F. Tempsky 1892, fol. wielkie, str. 247, z 23 planami kolor. 33 tabl. i 154 rysunkami w tekście.
- rec.: Kwartalnik historyczny 1894, 201—229 (P. Bienkowski).
- 147.** — Les villes de la Pamphylie et de la Pisidie II. La Pisidie, Paris, Firmin Didot, Folio, avec 3 planches, 33 héliogravures et 154 ill. de texte. 1893.
- 148. Lityński Michał.** Cesarz Tyberyusz w świetle nowoczesnych badań przez prof. . . . Część pierwsza. W XX sprawozdaniu dyrekcji c. k. wyższej szkoły realnej we Lwowie za r. szk. 1893, str. 3—61.
- rec.: Kwartalnik historyczny 1894, 706—710. (S. Schneider).
- 149. Miodoński Adam.** Z dziejów kościoła rzymskiego pierwszych trzech wieków przez . . . Przegląd polski, 1893, maj str. 336—345.
- 150. Morawski Kazimierz.** Dwaj cesarze rzymscy, Tyberusz i Hadryan, Kraków, nakł. autora. Spółka wydawnicza druk. Czasu 1893, w 8-ce, str. 143, z 2 portretami. Oba życiorysy drukowano naprzód osobno i to: 1) Cesarz Tyberusz (odbitka z »Kraju«) Peters

burg, Br. Rymowicz, druk, Trenke i Fusnot 1891, (1893) w 16-ce, str. 69; 2) Cesarz Hadryan, Przegląd polski 1893, lipiec str. 14—53; sierpień str. 201—235.

rec.: 1) Kronika rodzinna 1893, nr. 18, str. 363; Tygodnik illustrowany 1893, nr. 190, str. 128 (— ei —); Gazeta polska warszawska 1893, nr. 202 (S. T.); Przegląd tygodniowy, 1893, nr. 33, str. 359 (Alf.); Prawda 1894, str. 78 (Bron.)

rec. 1 i 2: Kwartalnik historyczny. 1894. 706—711. (S. Schneider). Słowo. 1894. nr. 247 i 248. Przegląd literacki. (J. Kenig).

N. Rzym w świetle najnowszych odkryć archeologicznych. Przegląd polski 1893, maj 315—335; czerwiec 460—482 (Streszczenie dzieła **Lancianiego** p. t.: Starożytny Rzym w świetle najnowszych odkryć).

Perfecki R. Versuch einige classische Götternamen etymologisch zu deuten. Sprawozdanie dyr. c. k. wyższ. gimn. w Kołomyi za r. szk. 1891, Kołomyja 1891.

rec.: Muzeum 1893, 255—258 (W. Zagórski). Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1893, 1046 (F. Stolz).

*Pogawędki o dawnych teatrach. Gazeta Narodowa 1891, nr. 201 i n. (autor opowiada na podstawie dzieła **J. Barthélémy'ego** o urzędowaniu teatrów, przedstawieniach i zwyczajach teatralnych w starożytnych Atenach).

Pomeranz Bernard. La Grèce et la Judée dans l'antiquité, coup d'oeil sur la vie intellectuelle et morale des anciens Grecs et Hébreux, partie I. Paris, impr. Jouaust 1891, w 8-ce, str. 99. (Wien, Lippe, Jarosław).

Sanojca J. De comitiorum centuriatorum mutata ratione. Jahresbericht des k. k. II. Obergymnasiums in Lemberg, für das Schuljahr 1893, Lemberg, Verlag des k. k. Studienfondes, Buchdruckerei des Stauropig. Instituts, 1893, w 8-ce, str. 3/43 i osobna odbitka tamże str. 43.

rec.: Muzeum 1894, 126—127 (Z. Dembitzer).

Schubert F. W. Atlas antiquus, historyczno-geograficzny atlas szkolny świata starożytnego. opracował i tekstem objaśniającym zaopatrzył . . . na język polski przetłómaczył **Piotr Parylak**, profesor przy c. k. IV. gimnazjum

we Lwowie. Wiedeń, nakł. E. Hölzla. Gubrynowicz i Schmidt we Lwowie, druk K. Frommego, 1891, w 4-ce, str. 29 i 24 kart kolorowanych.

157. Siemiński J. ks. Odrodzenie narodów w starożytnym i nowożytnym świecie. Kurjer polski 1891 nr. 141/154.

158. Semkowicz Alexander dr. Opowiadania z dziejów powszechnych dla niższych klas szkół gimnazjalnych i realnych, część I. Lwów. nakł. Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, drukiem Ossolińskich 1893, w 8-ce, str. 150 i 1 nl z 3 mapami, 7 tablicami i rysunkami w textcie.

rec.: Muzeum 1893, 955—958. (F. Bostel); tamże: 1894. 730—739. (S. Kwiatkowski). tamże: 739—740. odpowiedź A. Semkowicza; Ateneum 1893, IV. 629—30 (K. J. Gorzycki). Przewodnik naukowy i literacki 1893, 957. (K. J. Gorzycki).

159. Strzygowski Józef i N. V. Pokrowskij. Alterthümer Südrusslands. Byzantinisches Denkmal gefunden in Kertsch im Jahre 1891. Materialien zur russ. Archäologie, herausgegeben von der k. archäolog. Commission nr. 8, Petersburg 1892, 375 S., 4-o mit 5 Tafeln und 9 Textillustrationen.

rec.: Byzantinische Zeitschrift I., 643.

160. Strzygowski Józef. Byzantinische Denkmäler, I. Band. Das Etschmiadzin Evangeliar. Beiträge zur Geschichte der armenischen, avennatischen und syro-ägyptischen Kunst. Wien, 1891, VIII., 128. S. mit 18 Illustrationen im Text und 8 Doppeltafeln 8vo.

rec.: Wiener Zeitschrift für die Kunde der Morgenländer, 5, 1891. 169—74 (Fr. Müller). Deutsche Literaturzeitung 1892, 371 (F. X. Kraus); Zurna ministerstwa narodnawa proświeszczenija. 1892, tom 280., kwiecień, str. 388 do 405 (A. Pawłowski).
— por. nr. 142.

161. — Das goldene Thor in Konstantinopel. Jahrbuch des kaiserl.-deutschen archäolog. Instituts Bd. VIII., 1893, 1—39.

rec.: Byzantinische Zeitschrift II., 648 (K. K.)

162. — Die altbyzantinische Plastik der Blütezeit. Byzantinische Zeitschrift I., (1892). 575—590.

163. — Die byzantinische Kunst. Byzantinische Zeitschrift. I., (1892) 1, str. 61—73.

164. — Die Säule des Arkadius in Konstantinopel. Jahrbuch des kaiserl. deutschen archäologischen Instituts. Band VIII. (1893) Heft 4, str. 230—19.
165. — Die Tyche von Konstantinopel. Analecta graeciensa. Festschrift zur 42. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien, 1893, von Professoren der k. k. Franzens-Universität Graz, Styria, gr. 8, 1893, str. 141—158.
rec.: Deutsche Literaturzeitung, 1893 nr. 40, str. 1255—1253 (E. Maass).
166. — Drei Miscellen. Archäologische Ehrengabe zum 70. Geburtstage de Rossi's herausg. v. A. de Waal. Rom. 1892, str. 394—403. Przedrukowano w Römische Quartalschrift 1893, zeszyt 1 i 2, str. 1—16 w 8-ce.
rec.: Byzantinische Zeitschrift, II., 175—6 (K. K.)
167. — Mosaiques byzantines de Nicée. Byzantinische Zeitschrift, (1892.) I., 340—341.
168. Terlikowski Fr. prof. Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych Greków i Rzymian do użytku młodzieży szkolnej, drugie wyd. przerebione, Lwów, nakł. Towarzystwa pedagogicznego, I. związkowa druk. 1893, w 8-ce, str. VIII., 371 1 nl., z rycinami w tekście.
rec.: Muzeum 1893. 835/6 (F. Majchrowicz); Szkoła 1894, str. 38—9 (M).
169. Weyssenhoff J. Dziennik z podróży po Grecyi. Biblioteka warszawska 1892, I., 323/41, 521/50.
170. Zakrzewski Wincenty. Historia powszechna na klasy wyższe szkół średnich, tom I Historia starożytna, Lwów, nakładem Tow. nauczycieli szkół wyższych, druk. Uniw. Jag. w Krakowie, 1891, w 8-ce, str. XII. i 268.
rec.: Przegląd polski 1892, styczeń 209/213 (Cz. Rozmuski); Ateneum 1892 I., 573/81 (St. Mierzyński).
170. a. Zaremha Wacław dr. Kult Asklepiosa i połączone z nim wykonywanie sztuki lekarskiej w Grecyi starożytnej. (Odbitka z Nowin lekarskich). Poznań, nakł. i druk Fr. Chocieszyńskiego, 1892, w 8ce większej, str. 11.
171. Zieliński Teodor. August Nauck. Ein Bild seines Lebens und seiner Werke. Bursan's Biographisches Jahrbuch 1893, str. 1—65 i odbitka 1894. Berlin. S. Calvary et Co.
rec.: Berliner philologische Wochenschrift 1894, nr. 30—31, str. 979—981 (Wecklein). Wochenschrift für class. Phil. 1894. nr. 35. str. 954/6 (H. G.)
172. — Erysichton, Philologus. L. 1, (1891). str. 137—162.
173. — Flamen sacrorum municipalium Philologus. L. 4, (1891). str. 763—4.
174. — Pro niezastujaniu się. Filologiczskoje obozrenije, V., 1893. str. 53 nn.
175. — Verrina. Philologus [LII.], 2, (1893). str. 248—294.
176. Zipper Albert Fr. J. dr. Mitologia Greków i Rzymian dla młodzieży, wydanie drugie (pośw. Wł. Bełzie). Lwów, nakł. J. L. Pordesa, druk. (?), 1891, w 16-ce, str. VIII. i 216 z 20 rysunkami.

V.

Artykuły z dziedziny pedagogii, zostające w związku z filologią klasyczną.

- 177.* Ankieta w sprawie nauki języków klasycznych. Muzeum 1891, 897/901.
178. Bizoń F. Klasycy i romantycy w gimnazjach. Muzeum 1891, 746/752.
179. — O nauce t. zw. realiów w gimnazjach. Muzeum 1891, 89/95
— por. nr. 69
180. Czechowski Dymitr. Kilka uwag o zasadach, których przestrzegać należy przy czytaniu autorów klasycznych. Sprawozdanie dyrekcji gimn. w Wadowicach 1891, str. 3—39 i osobna odbitka, Wadowice 1891, str. 38 i 1 nl. w 8-ce.
rec.: Muzeum 1892, 660/2 (F. Majchrowicz). Zeitschrift für österreichische Gymnasien 1893, 857. (B. Kruczkiewicz).

- 181 **Dembitzer Z.** Dezyderata co do ćwiczeń greckich dla III. i IV. kl. gimnazjalnej, Muzeum 1898, 940/53.
- 182 **Dolnicki J.** O najnowszym rozporządzeniu ministeryalnym w sprawie nauki języków klasycznych. Muzeum 1892, 11/23.
- 183 **Fischer K.** Kilka uwag o nauce języka greckiego, Muzeum 1898, 666—690.
- 184 **Guzdek Jan.** O znaczeniu wychowawczem piśmiennictwa greckiego. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimnazjum w Stryju za r. szk. 1898
rec.: Muzeum. 1898. 842/3. (F. Majchrowicz).
- 185 **Kobilński G.** Die lateinische Sprache auf den Gymnasien. Zeitschrift für das Gymnasialwesen XXXV. 78, p 399/410. — Kokerudz por. nr. 82.
- 186 **Majchrowicz dr. F.** Sprawy pedagogiczne na ostatnim kongresie filologów i pedagogów we Wiedniu. Muzeum 1898, 547—570.
- 187 **Okolski Antoni dr. prof.** Kwestya reformy gimnazjalnej w Niemczech, Szwecyi i Francyi, tudzież wykształcenia klasycznego, wobec potrzeb nowoczesnego społeczeństwa, Warszawa, druk. J. Filipowicza (J. Bergera), E. Wende i Sp., 1891, w 8-ce, str. 242 i 1 nl.
rec.: Przegląd polski, 1892, kwiecień 203/210 (L. K.); Przegląd tygodniowy 1891, nr. 25. (K. Hertz); Wiek 1891, nr 125 (H. St.)
188. — Reforma wykształcenia klasycznego wobec potrzeb nowoczesnych. Ateneum, 1891, II., 139/171.
189. **Radecki Aleksander.** Próba interpretacyi szkolnej ustępu z autora starożytnego. (Cic. de imperio Cn. Pompei §. 1. quamquam-prohibuerunt). Muzeum, 1892, 517—530.
190. **Sas Marcin.** Pierwsze lekcye języka greckiego w III. klasie gimnazjalnej, Muzeum 1891, 653/660.
191. **Witkowski dr. S.** Dzisiejsze kierunki i zadania filologii klasycznej, Muzeum 1898, 782—804.
192. **Zagórski W.** O szkole grecko-słowiańskiej we Lwowie, Muzeum 1898, 819/823 i 935/949.
rec.: Kwartalnik historyczny 1894, 477/80 (A. Karbowski).
193. **Zaremba St. prof.** O nauce filologii w szkołach, począwszy od epoki odrodzenia aż do dni naszych. Sprawozdanie gimnazjum w Nowym Sączu za r. szk. 1892, str. 1—28 i osobna odbitka tamże 1892, w 8-ce, str. 28, druk. J. Pizsa.
rec.: Muzeum 1892, 749/752 (F. Majchrowicz); Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1894, 860 (B. Kruczkiewicz).

VI.

Humanizm w Polsce*).

Agricola Rudolf Junior.

194. **Bauch Gustaw dr. Rudolphus Agricola Junior,** ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus im deutsch-polnisch-ungarischen Osten. Evangelische höhere Bürgerschule, II. Wissenschaftliche Abhandlung zum Jahresbericht Ostern. 1892, Breslau, Druck von Grass, Barth et Comp., w 8-ce, str. 38.
rec.: Kwartalnik historyczny 1894, 98—99 (W. Nehring); Muzeum 1893, 72/4. (F. Majchrowicz).
195. **Ihm Geo. dr.** Der Humanist Rudolph Agricola, sein Leben und seine Schrif-

ten von . . . (Sammlung der bedeutendsten pädagogischen Schriften, Lief. 78 et 79). Paderborn, F. Schöningh 1895, w 8-ce malej, str. VII. i 88.

Bologna.

196. **Windakiewicz St. dr.** Informacye o aktach Uniwersytetu bolońskiego. Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, tom VII., 130—148; toż samo: osobna odbitka, Kraków, druk. Czasu 1891, w 8-ce większej, str. 23.
rec.: Ateneum 1891, II., 389—391; Kwartalnik historyczny 1894, 286—8 (F. Krček).

*) Uwzględniono rozprawy o życiu i o dziełach, pisanych zarówno w języku polskim jak i łacińskim.

Callimachus Philippus Buonacorsi.

197. **Callimachus Philippus.** Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum, Poloniae et Hungariae regem. edidit **Saturnin Kwiatkowski** (Odbitka z Monumenta Poloniae historica, VI., 1893), Leopoli, sumpt. Academiae scientiarum Cracoviensis, typ. instit. Ossolinsciani 1891, w 8-ce większej, str. 162.

rec.: Kwartalnik historyczny 1893, 697—698 (F. Papée); tamże: 1894, 331—332 (A. Lewicki); Ateneum 1894, III., 206—207 (Z. L.)

198. **Callimachus Philippus Buonacorsi.** Vita et mores Gregorii Sanocei. Leopoliensis archiepiscopi, edidit **dr. Ludovicus Finkel.** (Odbitka z Monumenta Poloniae historica, VI. 2.) Leopoli, sumpt. Academiae scientiarum Cracoviensis, typ. instituti Ossolinsciani 1891, w 8-ce, str. 50.

rec.: Muzeum 1891, 694—696 (F. Bostel); Kwartalnik historyczny 1893, 113—116 (K. Morawski); 1894, 331—332 (A. Lewicki); Ateneum 1894, III., 207, (Z. L.)

199. — Vita et mores Sbignei cardinalis, edidit **dr. L. Finkel.** Odbitka z VI. tomu Monumentów; tamże 1891, w 4-ce, str. 40.

rec.: Muzeum 1891, 694—696 (F. Bostel); Kwartalnik historyczny 1894, 321—322 (A. Lewicki); Ateneum 1894, III., 207 (Z. L.)

200. **Windakiewicz St. dr.** Sur les manuscrits contenant les poésies de Callimachus. (Nadbitka z Bulletin de l'Académie des sciences de Cracovie). Cracovie, impr. de l'Univ. Jag. 1891. w 8ce. str. 275—277.

201. — O rękopisach poezji Kallimacha. Kwartalnik historyczny. 1891. 359—368.

rec.: Przegląd powszechny. 1891. II. 258—260. (R. K.)

Ciekliński por. nr. 88.

Cracovia por. Kraków.

Górnicki.

202. **Chmielewski Piotr.** Górnicki Łukasz. Encyklopedia wychowawcza, tom V. zeszyt I. str. 1—8. (całego dzieła zeszyt 33). por. nr. 104. Warszawa, Gebethner i Wolff, druk. J. Sikorskiego. 1893. w 8ce.

Górski Jakób.

203. **Górski Jakób.** Rada pańska. wydał **dr. Wiktor Czermak.** (Biblioteka pisarzy polskich). Kraków. Wydawnictwo Akademii Umiej. 1892. Spółka wydaw. druk. Univ. Jag. w 8ce str. XV+137+1 nl.

rec.: Przegląd powszechny. 1892. IV. 93. (J. P.) Niwa 1892. nr. 11. (A. Rembowski). Kraj 1893. nr. 13. str. 11. Kwartalnik historyczny. 1893. 662. (A. Brückner).

204. **Czermak Wiktor dr.** Jakób Górski i jego Rada pańska. Biblioteka warszawska. 1892. IV. 136—149.

205. **Morawski Kazimierz dr.** Górski Jakób Encyklopedia wychowawcza, tom V zeszyt I. por. nr. 101. str. 8—34.

206. — Jakóba Górskiego żywot i pisma. Rozprawy Akad. Umiej. Wydz. filolog. Serya II. tom 2. (=XVII). 1893. str. 246—282 i osobna odbitka. Kraków. 1892. w 8ce. str. 37; por. też nadbitkę z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau p. n. Leben und Werke des Humanisten Jakób Górski. Krakau, Universitäts-Buchdruckerei. 1891. w 8ce. str. 158—160.

rec.: Niwa. 1892. nr. 22. str. 362. Kraj 1892. nr. 39. Kwartalnik historyczny. 1893. str. 664—666. (J. Kallenbach). Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1893. 773 n. (K. Wotke).

Grotius por. nr. 283.

Hozyusz.

207. **Hipler Fr. dr.** Reliquiae Hosianae: I. Hosius in Italien. II Hosius Briefe an und über Joh. Łaski. Frauenburski Pastoralblatt für die Diocese Ermland, 1893. nr. 9. str. 108—111 (w 4ce).

207a. — Hosius als Schriftsteller. Tamże. 1893. nr. 10. str. 114—121. w 4ce.

207b. **Koneczny Fr. dr.** Szkoła Hozyusza w Prusiech. Przegląd powszechny. 1892. II. 1—13. 208—227.

208. **Literas a Truchsess Otto de Waldburg** ad Hosium annis 1560 et 1561 datas ex codice Augustano primum edidit atque annotationibus illustravit et proemio indiceque exornavit **Ant. Weber.** Ratisbonae. G. J. Manz, 1892, w 8ce, str. 123.

209. **Zakrzewski W.** Beiträge zur Jugendgeschichte des Cardinals Hosius. Nadbitka z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften. Krakau, Universitäts-

Buchdruckerei. 1893. w 8ce, str. 19—20.

Humaniści.

20. **Kallenbach J. dr. prof.** Les humanistes polonais. Index lectionum Universitatis Friburgensis pro mensibus hiemales a. 1891/92. Friburgi Helvetiorum. 1891, w 4ce, str. III—VI et 1—72. Toż samo: osobna odbitka: Fribourg-Suisse libr. et impr. de l'oeuvre de Saint-Paul. G. Gebethner i Spółka w Krakowie 1891. w 4ce. str. VI i 72.

rec.: Przegląd polski. 1891. listopad. 379—383. (S. T[arnowski]). Dziennik poznański. 1891. nr. 216. (M.). Kraj. 1891. nr. 51. odcinek. Revue critique. 1891. (25.) 44., 287. (L. Leger). Revue critique de litter. 1891. nr. 41. Czas. 1892. nr. 235. Przegląd powszechny. 1892. I. 12) 121. (M.). Kwartalnik historyczny. 1892. 604—605. (K. M[orawski]). Literarisches Centralblatt. 1892. 23. 819—820. (H. H.). Ateneum. 1892. II. 570—571. Muzeum. 1892. 745. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1893. 320—321. (K. Wotke).

— por. nr. 241.

21. **Sas Marcin.** Przyczynek do poezyi polsko-lacińskiej XVI. w. Rozprawy Wydziału filolog Akademii Umiejętności t. XVIII. str. 302—333. i osobna odbitka. Kraków. Spółka wydawnicza, druk Uniw. Jag. 1893. w 8ce większej. str. 52.; por. też nadbitkę p. n.: »Ein Beitrag zur polnisch-lateinischen Dichtung des XVI. Jahrhunderts«. Anzeiger der Akademie der Wissenschaften. Krakau. Universitätsbuchhandlung. 1893. w 8ce. str. 92—93.

rec.: Kwartalnik historyczny. 1894. 288—290. (F. Krćek).

Jan z Wiślicy. (Joannes Vislicensis).

212. **Jeziernicki Michał dr.** Wpływ klasycznych poetów rzymskich na Jana z Wiślicy i ślad ich w jego utworach. Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności t. XIV. str. 133—162. Kraków. 1891. w 8ce.

rec.: Muzeum. 1891. 786—789. (S. Witkowski). Kwartalnik historyczny. 1891. 120—132. (P. Bieńkowski); 1892. 366—368. (B. Kruczkiewicz).

- 213 **Witkowski Stanisław** Jan z Wiślicy, jego życie i pisma Przewodnik nau-

kowy i literacki. 1891. 29—44, 173—184 277—286, 365—372, 440—449.

Janicki.

214. **Ćwikliński Ludwik.** Klemens Janicki, poeta uwieńczony, 1516—1543. Rozprawy Wydziału filolog. Akad. Umiej. tom XVII. str. 283—476. i os. Kraków. 1893 w 8ce. większej. str. 194.; por. też nadbitkę z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau: 1) pod nap.: »Über das Leben und die Gedichte des polnisch-lateinischen Dichters Clemens Janicius«. Krakau. Universitäts-Buchdruckerei, 1891. w 8ce. str. 8—17. 2) Clemens Janicius, poeta laureatus, 1516—1543. Krakau. Universitäts-Buchdruckerei, 1893. w 8ce. str. 83—91.

rec.: Biblioteka warszawska. 1893. IV. 345—367. (»Poeta uwieńczony, według nowej książki«. K. Kaszewski). Ateneum. 1893. IV. 612—618. (P. Chmielowski). Muzeum. 1893. 976—991. (M. Jeziernicki). Przegląd polski. 1894. III. 582—586. (X. X.). Berliner philologische Wochenschrift. 1894. 17. str. 533 n. (K. Wotke). Literarisches Centralblatt. 1894. nr. 18. str. 642—643. (M. J—i. [Jeziernicki]).

- 215 **Windakiewicz Stanisław.** Siedem dokumentów do życia Janickiego. Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. VII. (1892). 72—80; toż samo: osobna odbitka: Kraków. 1890. w 8ce większej. str. 11.

rec.: Tygodnik ilustrowany. 1891. nr. 84.; Ateneum. 1891. II. 388—389. (W. Prokesz); Kwartalnik historyczny. 1894. 99—100. (F. Krćek).

Kallimach por. Callimachus.

Klonowicz.

216. **Klonowicz Sebastyan.** Ziemie Czerwonej Rusi, Roxolania, przekład **Ludwika Kondratowicza**, Biblioteka powszechna. nr. 17. Złoczów, nakład i druk O Zuckerkandla i syna. Lwów, Seyfarth i Czajkowski. Poznań, A. Cybulski (1891.). w 16ce. str. 65 i 3 nl. Wydanie za zezwoleniem rodziny ś. p. L. Kondratowicza.

217. **Pawlikowski J. M.** Epiteta, złożone u S. F. Klonowicza. Sprawozdanie komisji językowej Akademii Umiejętności. 1891. IV. 35—49.

- Kochanowski Jan.**
218. **Brückner Aleksander.** Nowe przyczynki do dzieł Jana Kochanowskiego. Ateneum. 1891. II. 1—26.
rec.: *Kwartalnik historyczny.* 1892. 369—371. (W. Nehring).
219. **Mazanowski Antoni.** Ojciec zadźmionych J. Słowackiego i Trency J. Kochanowskiego, estetyczno-krytyczne zestawienie. Sprawozdanie dyrektora c. k. IV. gimnazjum we Lwowie za rok szkolny 1892. Lwów. 1892. w 8ce. str. 3—45.
rec.: *Kwartalnik historyczny.* 1893. 674—675. (T. Sternal)
220. **Sas Marcin.** O miarach poematów łacińskich Jana Kochanowskiego i o ich wzorach. Rozprawy Akademii Umiejętności Wydziału filologicznego. Serya II. tom 3. =(XVIII). Kraków. 1893. str. 334—385; toż samo odbitka, tamże: w 8ce większej. str. 52. por też nadbitkę z *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften.* p. n.: »Die Versmaße der lateinischen Gedichte des Johann Kochanowski und ihre Muster«. Krakau Universitäts-Buchdruckerei. 1892. w 8ce. str. 79—82
221. **Sienicki Antoni.** Stosunek psalterza przekładania Jana Kochanowskiego do Paraphrasis Psalmorum Jerzego Buchanana. Sprawozdanie dyrekcji c. k. gimnazjum arcyksięż. Elżbiety w Samborze za rok szkolny 1893. Sambor. 1893. str. 3—65 i osobna odbitka. Tamże. 1893 w 8ce. str. 65.
rec.: *Muzeum.* 1893. 742. (K. J. Górzycki). *Ateneum.* 1893. IV. 625—628. (B. Chlebowski). *Kwartalnik historyczny.* 1894 100—102. (W. Hahn).
222. **Witkowski Stanisław.** Stosunek »Szachów« Kochanowskiego do poematu Vidy »Scachia ludus« Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział filologiczny Serya II. Tom. 3. 1893. str. 175—203. Kraków i osobna odbitka. Kraków. Spółka wydawnicza. druk. Uniwersytetu Jag. 1892. w 8ce większej. str. 39.
rec.: *Kraj.* 1893. nr. 15. str. 8. *Kwartalnik historyczny.* 1894 291—293. (F. Krček).
- Kopernik.**
223. **Constanzi Enrico.** La chiesae le dottrine Copernicane nete e considerazioni storiche. Roma, tipogr. editrice romana 1892. w 16ce. str. 17.
- 223a. **Czajkowski K. ks T. J.** Zastuga Kopernika w filozofii. *Przegląd powszechny.* 1893. IV. 221—240.
224. **Engelhardt M. A. N.** Kopernik, jeho žižn i naucznaja dejateljnost, biograficzeskij oczerk. (Biblioteka biograficzeskaja. 20). Petersburg. 1892. w 8ce. str. ?
225. **Gilbert Ph.** La dernière lutte a Rome autour du systeme de Copernic *Bruxelska Revue des questions scientifiques* w zeszytcie kwietniowym z roku 1891.
226. **Lindemann F.** Copernicana. *Altpreuussche Monatsschrift.* 1893 str. 495—500.
227. **Słupski Zygmunt** Mikołaj Kopernik w związku z Kolumbem, tłumaczenie z *Freedom and art.* Chicago Ill. 1893. w 4ce wielkiej, str. 22 i 1 nl., z licznymi rycinami w textcie.
228. **Stévant Armand ingénieur.** Copernic et Galilée devant l'Université de Louvain, proces de Martin-Etienne Van Velden, nouvelle édition, Liège. Vailant-Carmanne. (1891). w 12ce. str. 213.
229. **Tuleja J.** Kilka słów w sprawie narodowości Mikołaja Kopernika, odczyt... na wieczorku Kopernika w auli Politechniki dnia 18. marca 1893 w XXXII. sprawozdaniu Wydziału Towarzystwa bratniej pomocy słuchaczów Politechniki we Lwowie za rok administracyjny 1892/93. Lwów. 1893. w 8ce. str. 3—14.

Kraków.

230. **Chmiel Ad.** Album studiosorum Universitatis Cracoviensis tomii fasciculus I ab a. 1490. ad a. 1515. editionem curavit . . . Cracoviae, editio cum adjuncto academiae literarum confecta, typ. Univ. Jag., w 8-ce, 1892, str. 160. Toż samo 1515—1551, str. XI., 161—347 i 1 nl. sumpt. academiae liter. 1892.
rec.: *Kwartalnik historyczny* 1894, 284—286 (W. Nehring).
231. **Wisłocki Władysław.** Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis inde ab a. 1469 tomii I. fasciculus I., 1469—1479. Cracoviae, sumpt. Academiae liter. typ. Univ. Jag., 1893, w 8-ce, str. 160, fasciculus II., 1479—1501, 1893. Spółka wydawnicza, str. 161—422; por też nadbitkę z *Bulletin de l'Académie des sciences*, p. n.: *Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis.* Cracoviae,

impr. de l' Univ. Jag., 1893, w 8-ce, str. 80—83.

rec.: Kraj 1893, nr. 17, str. 12.

Krzycki.

232. **Sas Marcin.** Przyczynek do krytyki tekstu Andrzeja Krzyckiego. Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, VII, 186—201 i osobna odbitka Kraków, nakł. Akademii Umiej., druk. Czasu 1891, w 8-ce większej, str. 20.
rec.: Kwartalnik historyczny 1892, 368—369 (B Kruczkiewicz).

Muret.

233. **Zr. (Zipper).** Mureta, Grocyusza, Opica wiersze na cześć Zamoyskich. Przewodnik naukowy i literacki. 1891, 860 do 863.

Nidecki.

234. **Morawski K. dr. prof. Andrzej** Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. Kraków, 1892, nakł. Akademii Umiej., Spółka wydawnicza, druk. Uniw. Jag., w 8-ce, str. 4 nl. + 402 i 1 nl. por. też nadbitkę z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften p. n. Andreas Patricius Nidecki, sein Leben und seine Werke. Krakau. Universitäts-Buchdruckerei, w 8-ce, str. 337—344.

rec.: Przegląd tygodniowy 1892, nr. 1 (H. Biegeleisen); Kraj 1892, nr. 6 i 7 (S. T.); Przegląd polski 1892, I, 434—441 (S. T[arnowski]); Czas 1892, nr. 25³ (J. Kallenbach); Ateneum 1892, I, 331—348 (F. Koneczny); Przegląd powszechny 1893, I, 272—280 (P. Popiel); Zeitschrift für die österreihschen Gymnasien 1893, 773 (K. Wotke); Oest. Ung. Rev. XII, 356; Kwartalnik historyczny 1894, 488—489 (J. Kallenbach); Historische Zeitschrift. 1894. 3. (J. Paczkowski).

Orzechowski.

235. **Orzechowski St.** Orichoviana, opera inedita et epistulae 1543—1566, vol. I., edidit dr. **Joseph Korzeniowski.** Biblioteka pisarzy polskich, Cracoviae, sumpt. Academiae literarum, typ. ephemeridum Czas. 1891, w 8-ce, str. XXVIII. + 740. Por. też nadbitkę z Bulletin de l' Academie des sciences p. n. »Orichoviana«. Cracovie, impr. de l' Univ. Jag. w 8-ce, str. 323—336.

rec.: Wędrowiec 1892, nr. 22 (A. A. Kr[ęński]); Kwartalnik historyczny 1892, 834—836 (A. Brückner); Przegląd powszechny 1892. IV. 416—417.

(Ks. K. L.); Berliner philologische Wochenschrift XIII. nr. 20, str. 635 (X.).

236. — **Vita Stanislai Orichovii, gente Rutheni, natione Poloni ad Joannem Fr. Commendonum a. 1564. scripta, nunc primum edita.** Kraków, druk. Czasu, 1891, w 8-ce, str. 21 i 1 nl., z 2 rycinami. (Wydanie dr. **J. Korzeniowskiego** w 50 egzempl., drukowane jako rękopis).

rec.: Przegląd polski 1891, IV. 376 do 379 (S. T[arnowski]).

237. **Koppens Romuald T. J.** Dwa lata w życiu St Orzechowskiego 1548 i 1549, przyczynek do monografii na podstawie Orichovianów, wydanych w Krakowie przez dr. **J. Korzeniowskiego** Przegląd powszechny 1893, II., 47—69, 173—187, 369—385 i osobna odbitka, Kraków, nakł. autora, druk. Wł. L. Anczyca i Sp. 1893, w 8-ce, str. 55.

238. **Krzesiński Bogumił ks** Stanislaus Orzechowski. Biographische Skizze, ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Kirche im XVI. Jahrhundert, Posen, Buchdruckerei des Kurier Poznański 1891, w 8-ce, str. 28.

Padwa.

239. **Windakiewicz Stanisław.** Materiały do historyi Polaków w Padwie, zebrał... Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, VII., 1892, 149—185 i osobna odbitka Kraków 1891. str. 39.
rec.: Przegląd powszechny 1891, II., 258—260. (R. K.).

240. — **Padwa, studium z dziejów cywilizacji polskiej,** Przegląd polski 1891, luty: 258—298, marzec: 548—597 i osobna odbitka Kraków, nakładem Gebethnera i Sp., druk. Czasu 1891 w 8-ce, str. 104.

rec.: Przegląd powszechny 1891, II., 257—260 (R. K.); Kwartalnik historyczny 1891, 844—851 (J. Kallenbach).

Poezya łacińska w Polsce.

241. **Lavollée René.** I.a poésies Latine en Pologne. W tegoż Essais de littérature et d'histoire par. . . . Paris, libraire Hachette et Cie. 1891, str. 161 do 242.

— por. nr. 210 i 211.

Sarbiewski.

242. **Sarbiewski M. K S J.** Poemata omnia. editio omnium, quae adhuc prodierant, longe plenissima, ad usum S. J. Staraviesiae, sumpt. et typ. Collégii S. J.

- 1892, w 8-ce małej, str. LXIV + 624. Po przedmowie podpisany **T. W(all) S. J.**
- rec.:** Przegląd powszechny 1892, IV., 412—416. (W. Piatkiewicz); por. tamże 1893, III., 436; Przewodnik bibliograficzny 1893, 143 n.
- 243.** — Echa wiosenne z Sarbiewskiego, przez ks. **Wł. Piatkiewicza** T. J. Przegląd powszechny 1893, III., 233—239.
- 244.** — Tłumaczenia z Sarbiewskiego przez **Wł. Piatkiewicza** T. J. (Lyr. II. 15. Silviludium 8. Epigramm 79). Tamże 1891, II., 248—253.
- 245.** **Koppens R. T. J.** Projekt postawienia Sarbiewskiemu pomnika w Bezdanach. Przegląd powszechny 1893, t. I. 137—145.
- 246.** **Piatkiewicz Wł. T. J.** Kaznodziejska działalność Sarbiewskiego. Przegląd powszechny 1891, II., 310—313.
- 247.** — Laska marszałkowska Sarbiewskiego, studjum kaznodziejsko-literackie. Tamże 1891, I., 327—356, II., 14—33
- 248.** — Rękopisy Sarbiewskiego. Tamże 1891, I., 307—312.
- 249.** **Windakiewicz St. dr.** Liryka Sarbiewskiego. Rozprawy i sprawozd z posiedzeń Wydziału filol. Akad. Um tom XV. (1891), str. 213—251.
- rec.:** Ateneum 1891, III., 623—624 (M. R.); Przegląd powszechny 1892, I., 107—115 (W. Piatkiewicz); Kwartalnik historyczny 1894, 492—494 (S. Bielański).
- Szymonowicz (Simon Simonides).**
- 250** **Chrzanowski Ignacy.** Tragedya Szymona Szymonowicza, Castus Joseph w stosunku do literatury obcej. Ateneum 1892, I., 530—555
- rec.:** Kwartalnik historyczny 1892, 836—840. (F. Krceek).
- 251** **Hahn Wiktor.** Kilka przyczynków do pism Szymona Szymonowicza. Castus Joseph. Ateneum 1892, IV., 557—564.
- rec.:** Kwartalnik historyczny 1893, 666—668 (F. Krceek).
- 252.** **Kallenbach Józef.** Szymonowicza dramat »Castus Joseph« ocenil Rozprawy Wydziału filolog. Akademii Umiejętn. tom XVII. str. 125—142; toż samo osobna odbitka: Kraków, Spółka wydawnicza, druk. Uniw. Jag 1892, w 8-ce większej, str. 20, por. też nadbitkę z Anzeiger der Akademie der Wissenschaften, Krakau, Universitäts-Buchdruckerei p. n. »Simon Simonides lateinisches Drama Castus Joseph kritisch untersucht«, w 8-ce, str. 76—79.
- rec.:** Kraj 1892, nr. 35, str. 8.

SPIS ABECADŁOWY AUTORÓW.

(Liczby stojące obok nazwisk oznaczają numer porządkowy).

- Bajda 28.
Bauch 194.
Barthélémy 153.
Bezimiennie 19. 153. 177.
Bieńkowski B. 104. 105.
Bieńkowski P. 29. 131. 132. 133. 134.
Bilczewski 135. 136.
Birkenmajer 97.
Bizoń 69. 178. 179.
Bogucki 36.
Brückner 137. 218.
- Cehliński 120. 122.
Chmiel 230
Chmielowski 202.
Chowaniec 58.
Chrzanowski 250.
Ciekliński 88.
Constanzi 223.
Cwikliński 2. 52. 59. 106. 138. 214.
Cybulski 139. 140.
Czajkowski 223a.
Czapiński 107.
Czechowski 180.
Czermak 203. 204.
Czubek 26. 88.
Czyczkiewicz 30. 31. 98. 99.
- Dembitzer 96. 181.
Dobrzański 77.
Dolnicki 182.
- Eckstein 141.
Engelhardt 224.
- Faleński 24. 79. 82.
Felicjan patrz Faleński.
Fiderer 108.
Finkel 198. 199.
- Fischer 183.
Forchheimer 142.
Froehner 143. 144.
- Geciow 10.
Gilbert 225.
Górski 78. 146.
Grzanowski 95.
Guzdek 89. 184.
- Mahn 251.
Hayder 53.
Hipler 207. 207a.
- Ihm 195.
- Jezienicki 212.
- Kallenbach 210. 252.
Kaszewski 1.
Kobiliński 185.
Kocowski 123.
Koczyński 109. 110.
Kokorudz 32.
Konarski 94.
Kondratowicz 216.
Koneczny 207b.
Koppens 237. 245.
Korotyński 140.
Korzeniowski 235. 236.
Kruczkiewicz 73. 85. 111.
Krzesiński 238.
Kusionowicz 13.
Kwiatkowski 197.
- L. W. S. 145.
Lanciani 151.
Lanckoroński 146. 147.
Lavollée 241.

- Lettner 11.
 Lewicki J. 125.
 Lewicki P. 80.
 Lindemann 226.
 Lipiński 103.
 Lityński 148.
 Lutosławski 42. 45.

Łukaszewicz 87.

 Majchrowicz 49. 50. 88. 186.
 Mandybur 37. 88.
 Mazanowski A. 219.
 Mazanowski M. 33.
 Mierzyński 100.
 Miodoński 23. 61. 62. 71. 72. 74. 75. 112.
 149.
 Mleczko 27.
 M(onat) 14.
 Morawski 92. 93. 101. 102. 150. 205. 206.
 234.
 Myślewicz 85.

N. 151.
 Naganowski 3.
 Niemann 146.
 Nitman 140.

Okolski 187. 188.

P. 4.
 Parylak 125. 126. 156.
 Patoczka 63.
 Pawlicki 46. 57. 60.
 Pawlikowski 217.
 Perfecki 152.
 Petersen 146.
 Piątkiewicz 243. 244. 246. 247. 248.
 Pokrowskij 159.
 Polak 47.
 Pomeranz 154.
 Próchnicki 113. 114.

Radecki 91. 189.
 Reinstein 140.
 Rowiński 115.
 Rozwadowski 90. 116. 117.
 Rubczyński 48.
 Rybczuk 81.

Rykczewski 64. 65. 66. 67. 68.
Rzepiński 95.

S. D. 5.
Samolewicz 118. 119. 120. 121. 122. 123.
 124. 127.
Sanojca 155.
Sas 76. 190. 211. 220. 232.
Scheidler 25. 94. 127.
Schenkl 125. 126.
Schmidt 12.
Schneider 6. 55.
Schubert 49. 50. 156.
Semkowicz 158.
Siemieński 157.
Sienicki 221.
Słupski 227.
Sołtyś 25. 118. 119. 121. 122.
Steiner 127.
Sternbach 15. 16. 17. 18. 40. 41. 43. 44.
 56.
Stévert 228.
Strzygowski 142. 159. 160. 161. 162. 163.
 164. 165. 166. 167.
Syrokomla 216

Terlikowski 168.
Tuleja 229.

Waldburg 208.
W(all) 242.
Weber 208
Weyssenhoff 169.
Windakiewicz 196. 200. 201. 215. 239.
 240. 249.
Wisłocki 231.
Witkowski 20. 21, 34 128. 191. 213 222.
Wotke 12.

Zagórski 86. 192.
Zakrzewski 170. 209.
Zaremba S. 193.
Zaremba W. 7. 170a.
Zawiliński 63.
Zieliński 8. 9. 22. 39. 51. 54. 70. 84. 129.
 190. 171. 172. 178. 174. 175.
Zingerle 83.
Zipper 176.
Zr. (Zipper) 233.

EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN

TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO

POD REDAKCYĄ

LUDWIKA ĆWIKLIŃSKIEGO

Rocznik II. — 1895.

WE LWOWIE.

NAKŁADEM TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO

Z Drukarni E. Winiarza

Główny skład we Lwowie w księgarni Gubrynowicza i Schmidta,
w Lipsku w księgarni Karola W. Hiersemanna.

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE

EDITI A

LUDOVICO ĆWIKLIŃSKI

Volumen II. — 1895.

LEOPOLI

SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE.

Prostat Leopoli apud bibliopolas Gubrynowicz et Schmidt,
Lipsiae apud bibliopolarum Carolum W. Hiersemann.

Spis rzeczy.

	Str.
I. Rozprawy (przekłady).	
1. De sermone scriptorum latinorum aetatis quae dicitur argentea observationes, scr. Cas. Morawski	1
2. Utajona polemika Herodota z Protagorasem, nap. St. Schneider	13
3. Dwie Politeje ateńskie, nap. St. Schneider	20
4. Dwa hymny delfickie na cześć Apollina, nap. M. Kawczyński	28
5. De paeanis Aristonoi versu 9 sqq., scr. Stan. Witkowski	48
6. O łacinie prawników rzymskich, nap. Ad. Miodoński	52
7. De duobus Ciceronis locis, scr. Ant. Danysz	63
8. Ad Nicolai Hussoviani epistulas notulae criticae duae, scr. Z. Dembitzer	65
9. Wyimek z przekładu »Żab« Arystofanesa, przez F. Konarskiego	68
10. O wydaniu chrestomatyi z utworów poetów polsko-łacińskich, nap. Mich. Jezienicki	74
11. Coniectanea, scr. Leo Sternbach	129
12. O Lukiana dyalogu <i>Περὶ παρασίτου</i> , nap. Tad. Mandybur	132
13. De quibusdam priscorum poetarum scaenicorum locutionibus, quae qualis, talis, aa. pronominum, ut (qui), ita, aa. adverbiorum vices explent, scr. M. Ładyżyński	149
14. Jak trzeba czytać: <i>νεώτερος</i> czy <i>νωθρότερος</i> w <i>Ἀθηναίων πολιτεία</i> r. 26?, nap. Stan. Schneider	177
15. Kilka słów o przekładach pomników literatury greckiej i łacińskiej na język ukraińsko-ruski, nap. Eust. Makaruszka	184

	Str
16. W sprawie nauki filologii klasycznej w gimnazyach naszych, nap. J. Jędrzejowski	260
II. Recenzye i zapiski literackie	80, 193
III. Przegląd rozpraw z zakresu filologii klasycznej, umieszczonych w programach galicyjskich szkół średnich	247
IV. Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych	109, 260
(Alfabetyczny spis omówionych książek i rozpraw poniżej).	
V. Sprawozdania z czynności Towarzystwa	114, 277

Alfabetyczny spis omówionych książek i rozpraw.

	Str
Adamek, Unsignierte Vasen des Amasis (Witkowski)	240
Anaxagoras zob. Danysz.	
Aristophanes zob. Lettner.	
Aristoteles zob. Blass, Heller, Paszkiewicz.	
Baehrens, Catulli Veronensis liber. Rec. et interpret. est Aem. Baehrens. Nova editio a K. P. Schulze curata (Kruczkiewicz)	205
Blass, Aristotelis Πολιτεία Ἀθηναίων iterum edidit F. Blass (Hahn)	201
Büdinger, Die Universalhistorie im Alterthum (Finkel)	210
Catullus zob. Baehrens.	
Cicero zob. Szafran.	
Comparetti, Le leggi di Gortyna (Lewicki)	8
Danysz, Fragmenty dzieła Anaxagorasa p. t. Περὶ φύσεως (Jeżeniecki)	25
Demosthenes zob. Kusionowicz.	
Dettweiler, Didaktik und Methodik des lateinischen Unterrichts (Schmidt)	26
Euripides zob. Szydłowski.	
Fontes iuris Romani ed. VI. (Chlamtacz)	8
Franko, Sofoklesa Edyp król. Przekład na język ukraińsko-ruski (Makaruszka)	18
Frączkiewicz, Fasti Propertiani (Hahn)	24
Fredrich, Sarkophag-Studien I. (Witkowski)	23
Hecataeus zob. Sanojca.	

	Str.
Heller, Quibus auctoribus Aristoteles in republica Atheniensium et qua ratione usus sit (Hahn)	92
Herodot zob. Sanojca.	
Hitzig, Das griechische Pfandrecht (Rolny)	244
Holzinger, Ein Idyll des Maximus Planudes (Jeżeniecki)	205
Homer zob. Jebb, Joseph, Schwartz.	
Hoppe, Bilder zur Mythologie und Geschichte der Griechen u. Römer. Lief. I. (Witkowski)	272
Horatius zob. Sabat.	
Hussovianus zob. Pelczar.	
Iuvenalis zob. Schmidt.	
Jebb, Homer. Eine Einführung in die Ilias und Odyssee (Hahn)	87
Jeżeniecki, Osnowa i cel Platońskiego Sofisty (L. Ć.)	253
Jebb, Die Paläste des homerischen Epos II. Aufl. (Hahn)	90
Heller, Zur lateinischen Sprachgeschichte. II. Teil (Fr. Kröck)	196
Kubliński, T. Livii ab Urbe condita liber I. Wydał z objaśnieniami J. Kubliński (Śmiałek)	274
Kusionowicz, Mowa Demostenesa przeciw Arystokratesowi. Przekład. Część II. (Hahn)	251
Kettner, Bau, Wesen und Bedeutung des so gen. Agons in den Ari- stophanischen Komödien (Hahn)	254
Livius zob. Kubliński.	
Morawski, Dwaj cesarze rzymscy (Bostel)	220
Paszkievicz, Arystotelesu Konstytucya Aten. Przekład (Schneider)	94
Pawlicki, Xenofont (Heck)	212
Pelczar, Nicolai Hussoviani carmina edidit, praef. instr., adnot. illustr. I. Pelczar (Jeżeniecki)	97
Perthes, Atlas antiquus. Taschen-Atlas der alten Welt (Witkowski)	237
Philostrati Maioris imagines... rec. seminariorum Vindobon. sodales (Jeżeniecki)	202
Planudes zob. Holzinger.	
Propertius zob. Frączkiewicz.	
Sabat, De synecdoche eiusque in Horati carminibus usu, vi atque ra- tione (Sanojca)	258
Sanojca, Studya Herodota w dziedzinie poezyi greckiej (L. Ć.)	101
— Stosunek Herodota do Hekatajosa (Schneider)	256
Scheindler zob. Steiner.	
Schmidt, De tempore satirae Iuvenalis septimae rite constituendo (Sanojca)	247

Schulze zob. Baehrens.	
Schwartz, Nachklänge prähistorischen Volksglaubens im Homer (Hahn)	91
Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt. I. (Gorzycki)	223
Solmsen, Studien zur lateinischen Lautgeschichte (Krček)	102
Steiner i Scheindler, Ćwiczenia łacińskie dla klasy I. według książki J. Steinera i A. Scheindlera (Śmiałek)	104
— Ćwiczenia łacińskie dla klasy II. według książki J. Steinera i A. Scheindlera (Śmiałek)	104
Stolz, Historische Grammatik der lateinischen Sprache I. 1: Einleitung und Lautlehre von Fr. Stolz (Blatt)	193
Szafran, Wywody etymologiczne w dziele Cyncerona »De natura deorum« (Hahn)	248
Szydłowski, Układ symetryczny części dyalogicznych w Elektrze Eurypidesowej (Hahn)	244
Wachsmuth, Einleitung in das Studium d. alten Geschichte (Finkel)	216
Wierzbicki, Rzecz o ustawie ateńskiej, przypisywana Xenofontowi. Przekład (Schneider)	257
Xenofont zob. Pawlicki, Wierzbicki.	
Zagórski, O niedostatkach obecnej metody nauczania języków kla- sycznych w szkołach naszych i o środkach zaradczych (Jędrze- jowski)	264

De sermone scriptorum latinorum
aetatis quae dicitur argentea
observationes.

I.

Quae Sallustius, dum in historiis crudelitatem Sullae depingit, de Marii Gratidiani cruenta caede et tormentis tradidit, ea mirum in modum posterioris aevi scriptoribus placuisse, ex eo conicias, quod octio a Sallustio ad rei saevitiam repraesentandam excogitata iterum iterumque repetitur, tamquam si semel emissa publici iuris facta esset. Eorum enim, quae apud Sallustium frgm. 44 legimus: fracta prius crura brachiaque et oculi effossi, scilicet ut per singulos artus exspiraret . . . , prorsus similia invenies apud Senecam de ira III, 18: per singulos artus laceravit, Valerium Maximum IX, 2, 1: quam . . . singulas corporis partes confringeret, apud Florum, qui quidem diligentissime Sallustii vestigia pressit II, 9, 26: ut per singula membra morderetur. Verba igitur Sallustii, cuius imitatio in litteris Romanis tam late patuit, ita sese inculcaverunt auribus, ita haeserunt in animis, ut scriptores qui postea vixerunt, nequaquam religioni duxerint insolentius et Sallustio inventa occupare. Excusabat eos nimirum mos ab omnibus comprobatus, quem ut in poesi, ita inter solutae orationis cultores Romae vigiisse innumera exempla sunt argumento. Unumquemque enim scriptorem paullo audentioris stili excipiebat grex heredipetarum, qui expilabat eius thesauros, omnique scrupulo exempto, si quid feliciter illi cesserat, in suum convertebat usum. Ut Croto illa Petroniana, respublica quoque litterarum in duas hominum classes erat divisa, eos qui captabantur et alteros qui captabant. Cuius moris ut unum et luculentum afferam exemplum, satis erit monuisse id quod Valerius Maximus de Fabio Cunctatore paullo argutius excogitaverit, magnopere arrisisse

Floro, alienarum argutiarum assiduo captatori. Quae enim Valerius de Fabio VII, 3, 7 protulit: cuius non dimicare vincere fuit, surripuit Florus, apud quem legimus I, 22, 27: qui novam de Annibale victoriam commentus est non pugnare.

Imprimis argenteae latinitatis scriptores non desinunt aliquot locutiones omnibus locis infulcire, quas tum temporis in deliciis fuisse patet. Rem ipsam aut eo explicabimus, quod scriptor quidam illustris iis delectatus est, aut eo, quod scholae rhetorum quasdam dicendi formulas mire adamaverunt, unde earum usus latius manavit. — Ita quidem, cum miserias temporum aut hominis fortunae ictibus profligati describebant, increbruit locutio, qua dicebatur id, quod ad miseriam omni ex parte quodammodo consummandam deesset, quasi culmen malorum fato esse adiectum. Arellius Fuscus apud Senecam Controv. I, 7, 6 in moribus corrupti saeculi depingendis haec dicit: hoc prorsus fabulosum repleto sceleribus nostris saeculo deerat, ut narraretur aliquis solutus a piratis, adligatus a patre. Cf. eiusdem Sen. Controv. 1, 2, 2: Id unum deerat, ut e. q. s. Velleius Paternulus habet horum similia II, 26: Ne quid usquam malis publicis deesset et II, 47: ne quid ulli sanctum relinqueretur. Valerius Maximus, arto affinitatis vinculo cum Velleio coniunctus, scripsit IX, 2, 2: id enim malorum deerat, ut etc. . . . ; Florus, qui stilo lascivienti fere nimis indulget, non uno loco simili modo locutus est. Cf. 1, 34: ne quid turpitudini desit; II, 7 ne quid mali deesset; II, 9 hoc deerat unum populi romani malis, ut etc.; II, 13, 52: ne quid malis deesset. In declamationibus maioribus, quae perperam Quintiliani nomine exornantur eadem locutio iterum iterumque occurrit. Cf. I, 15: ne quid sceleri impio deesset. VI, 8 sola scilicet calamitatibus nostris adhuc defuit culpa, ut etc. XII, 9 hoc enim unum supererat, ut . . . Similia sunt denique, quae Seneca in tragoedia Phoenissarum Jocasten conquerentem inducit v. 369: deerat aerumnis meis, ut et hostem amarem. — Quamvis vero Tacitus a scholasticis sermonis lenociniis nequaquam abhorruerit, videtur is tamen hunc loquendi modum, utpote vilem et calcatum sprevisse, quamquam frequentes de saeculo corrupto querellae facies eum pellicere potuissent, ut aequalium mori obsequeretur.

Etiam in laudationibus et vituperationibus hominum rerumque gestarum quaedam deprehendi possunt communia, quae diversi auctores quasi ex promptuario omnibus patenti excerpserunt videntur. Qui fortiter aliquid gesserunt eximiaque virtutis aut perversitatis praestiterunt exempla, a diis in terram missi esse dicebantur, quo homines egregii animi admiratione imbuerent aut scelerum horrore implerent. Velleius

II, 102, 2 Censorinum demerendis hominibus natum appellavit, 116, 2 virtutes Cossi celebrat, »adulescentis in omnium virtutum exempla geniti«, 129, 1 mentionem fecit Pomponii Flacci »nati ad omnia quae recte facienda sunt«. Apud Valerium Maximum VI, 9, 2 simili modo laudatur Scipio Africanus, »quem di immortales nasci voluerunt, ut esset, in quo virtus se hominibus ostenderet«. Seneca ad Pol. 14, 5 Scipionem Aemilianum »in hoc natum« esse praedicat »ne urbi Romanae aut Scipio deesset, aut Carthago superesset«. In tractatu vero ad Helviam 10, 4 Caligulae graviter perstringitur perversitas, »quem videtur rerum natura edidisse, ut ostenderet, quid summa vitia in summa fortuna possent«. Idem denique Seneca de benef. 7, 8, 2 laudavit Demetrium »quem videtur rerum natura nostris tulisse temporibus, ut ostenderet nec illum a nobis corrumpi, nec nos ab illo corrigi posse«. Extremo loco apponam verba ex declamationibus maioribus Pseudo-quintilianii descripta, ubi (Decl. III, 3) haec de Mario leguntur: »quod exemplum divinitus nobis datum videtur, quid in homine virtus possit«.

Aliis porro locis comparationes ad vim sententiarum augendam auctores usurparunt easque ita conformatas, ut eiusmodi locutiones quae arto similitudinis vinculo conexae essent, ex scholis duxisse originem recte suspicari possis. Velleius Marianae proscriptionis saevitiam his verbis notavit II, 22, 1: Nihil illa victoria fuisset crudelius, nisi mox Sullana esset secuta. Valerius Maximus de Decius disserens V, 6, 5 talia addidit: unicum talis imperatoris specimen esset, nisi animo suo respondentem filium genuisset. Florus II, 12, 4, postquam Catilinae assecras sanguinem humanum ex pateris bibisse narravit, hac exclamatione horrorem expressit: summum nefas ni amplius esset propter quod biberunt.

Ita quidem illi scriptores, quos inter historicos triumviros scholasticos recte nuncupaveris, saepius affinitate quadam scribendi inter se consentiunt et communi quadam nota insigniti apparent, quam iis schola impressisse videtur. Rationem tamen, quae inter Velleium et Valerium Maximum intercederet fuisse artio rem ipsi iam demonstrare conati sumus in dissertatione, Analectis Graeco-Latinis, Cracoviae a. 1893 editis, inserta similitudinesque aliquot apud utrumque auctorem deprehensas inde manasse coniecimus, quod Valerius nonnunquam maioris natu auctoris vestigia pressisset. Argumentis, quae ibi ad suspicionem nostram firmandam protulimus, liceat nunc addere quasdam observationes, quae supplementi vice fungantur. Velleius II, 99, 1 Tiberium tribuniciae potestatis consortione aequatum esse Augusto narrat et

locutionem hanc iteravit II, 103, 2. Valerius Maximus eadem voce consortionis usus est saepius IV, 2, 2 (imperii), IV, 6, 3 (fati), IV, 7 praef. (deliciarum), IV, 7, 5 (laudis). Quam quidem vocabuli formam propterea adnotandam esse censui, quia raro exhibetur. Ex Livio unum descripsi locum, quo auctor eadem voce simili modo atque Velleius usus est. Cf. 40, 8, 12 (consortionem inter bonos reges). — In transitione narrationis, dum ad laudes alicuius hominis sese convertit Velleius, duobus locis verbum usurpavit *frauda ndi*. Cf. II, 76, 1: testimonio . . . non fraudabo avum meum; II, 92, 1: praeclarum factum Saturnini ne fraudetur memoria. Cf. praeterea apud Vell. II, 12, 6: non tamen huius consulatus fraudetur gloria et II, 32, 2: testimonio fraudare. Horum vero similia legimus apud Valerium Maximum 1, 1, 9: Bibaculus . . . laude fraudandus non est. Cuius quidem vocabuli hac vi praediti usus posteriore demum increbruit aetate. Cf. Curtii IV, 63, 31 (ne duces quidem laude fraudandi sunt), Plinii H. N. 32, 21 (ne fraudentur gloria sua), Quintiliani Instit. II, 14, 1 (non fraudaverim debita laude). — Innumeris fere locis tam apud Velleium quam apud Valerium laudes aut vituperationes hominum, qui rebus gestis inclaruerunt, vocabulo efficiendi et enuntiatio apposito, quod ex particula ut pendet, exponuntur. Dum quidem exemplorum enumerationi supersedemus, liceat tamen observare locos, quibus uterque auctor eiusmodi enuntiata eodem prorsus modo conformavit. Verbis enim Velleii, quibus Cicero celebratur II, 34, 3: qui effecit, ne quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur, prorsus respondet Valerii de Vottieni morte narratio VI, 3, 3: effecitque ut quem honeste spiritum profundere in acie novuerat, turpiter in catenis consumeret. Simili modo laudavit Valerius Catonem II, 10, 8: quae (scil. virtus) quidem effecit, ut quisquis sanctum et egregium civem significare velit sub nomine Catonis definiat. — Eiusdem formae enuntiata invenies apud Velleium II, 118, 4 et Senecam de clementia 1, 15, 2.

Sed haec hactenus. Dum enim minutam quaestiunculam perscrutamur, ampliorem deseruimus materiam, quae et maioris est momenti et fructus promittit uberiores. His igitur scriptoribus dimissis, denuo a semita in rectum tramitem transgrediamur, qui ad vastiorem campum nosmet deducat. — Senii et languoris certum esse indicium, si auctores simplicitate antiqua spreta et abiecta, novitatis vero studio abrepti sermonem ab usitata ratione detorquent idque praecipue captant, quod reconditius sit et lassos animos lectorum inusitato cultu aut sententiarum exquisitarum nitore pungere et excitare possit, nemo profecto negabit. Quod quidem vitium aetatis argenteae scriptores ita invasit, ut ne praestantissimi quidem viri, Seneca philosophus et Tacitus ab

eo essent alieni. Accessit rhetorum schola, quae coloribus suis seu fucis omnia litterarum genera aut leviter adpersit aut penitus imbuat. Indeque manavit affectatio quaedam in sermone minus trito aucupando apud multos auctores huius aevi conspicua; similis quidam tenor et singulae locutiones, cum cacozelia quadam repetitae studium illud arguunt et produnt. Etenim novitatis captationi comitabatur eorum imitatio quae semel insolentius ficta et prolata prosterioribus ita placuerunt, ut nauseam fere moveant frequenti iteratione. Rem ipsam, si ei litterarum vitio respondere statuas, quod recentioris aevi homines francogallica voce manière designare et perstringere solent, equidem lubentissime huic opinioni subscribam.

In iis quae supra protuli, insunt iam quaedam, quae ad observationem hanc illustrandam facere videantur; nova tamen exempla, quo res clarius pateat, adhuc adicere operae pretium est. Cicero in oratione in Pisonem §. 84 ita est usus vocabulo accessionis, ut nomen hoc ad hominem referatur: tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris Pleuratus eius comes. Simile exemplum invenies apud Livium 45, 7: Syphax . . . accessio belli Punici fuerat, sicut Gentius Macedonici. Videamus nunc et miremur, quantopere hac audacius conformata locutione posterioris aevi scriptores delectati sint. Apud Senecam dicitur Lepidus Suas. 7, 6 alienae dementiae accessio, apud Valerium Maximum 5, 7, 1 Fabius accessio pompae, 9, 1 ext. 5 Ptolemaeus accessio vitiorum suorum nuncupatur. Seneca porro filius habet in dialogis VI, 26, 7: nos parva ruinae ingentis accessio. Florus, Livianum imitatus est exemplum, cum I, 25 diceret: Aetoli belli accessio fuerunt. Idem tamen praeterea scripsit I, 36: qui alienae cladis accessio fieri timet et I, 41: Cilix Mithridaticae provinciae factus accessio. In declamationibus pseudoquintilianeis eadem locutio occurrit IX, 20: ille maioris momenti accessio.

Non solum igitur locos communes scriptores huius aetatis adamarunt, sed etiam locutiones quasdam tamquam communes in deliciis habuerunt. Affectati aliquid saepius apud eos deprehenditur, cum in sensibus, tum in forma, qua illae sententiae veluti veste fucata induuntur. Cuius studii et moris hoc luculentum proponemus specimen. Arellius Fuscus in Senecae patris Controversiis X, 4, 6 talem protulit sententiam: genus est rogandi rogare non posse. Postea quidem uberrima simillium enuntiatorum provenit seges. Sententias enim quae blanda sensus novitate sese animis lectorum sive auditorum insinuarent, saepius ad hoc exemplar formaverunt auctores. Imprimis Seneca philosophus mirum quantum eiusmodi locutionibus delectatus est. Legimus

enim apud eum de ira I, 12: abominandum remedii genus est sanitatem debere morbo; I, 16, 3 interim optimum misericordiae genus est occidere; ib. II, 23, 4 gratissimum putavit genus veniae nescire, quid quisque peccasset; II, 32, 3 ultionis contumeliosissimum genus est, non esse visum dignum, ex quo peteretur ultio; de const. sapientis 17, 4 genus ultionis est eripere ei, qui fecit, factae contumeliae voluptatem; de clementia I, 22, 1 impunitatis genus est iam non habere poenae locum; de benef. IV, 40, 4 reiciendi genus est . . . munus munere expungere. Cf. similes locos de benef. IV, 10, 3; epist. 88, 36. Adnotanda sunt porro verba Plinii Paneg. 70: efficacissimum genus est rogandi gratias agere ¹⁾. Ex Pseudo-Quintilianii declamationibus maioribus haec descripsi exempla 11, 2: genus libertatis putabat odisse maiores; 2, 14: genus infirmissimae servitutis est senex maritus; 7, 4: genus servitutis est coacta libertas. Ex declamationibus autem minoribus pertinet huc locus d. 335 init.: cum et hoc ipsum sit calamitatis genus mori velle. Hieronymus denique in tractatu de muliere septies icta (f. 107 a ed. Erasmus) similia habet: pietatis visum est genus ut paterentur occidi.

Cui aridae enumerationi observatiunculam Tacitinam subiciemus. Licet auctor hic proprium quendam et peculiarem stilum excoluerit atque animus eius excelsior respuerit ea quibus scholastici delectabantur et vulgus gaudebat, magnum tamen rerum gestarum scriptorem non abhorruisse prorsus a saeculi sui moribus et aequalium deliciis et ipsi alio loco monuimus et res unicuique libros eius legenti manifesto apparebit. Praecipue vero in Historiis, quod opus »multiplices rerum humanarum casus« continebat, multa occurrunt, quae scriptorem rhetoricis studiis diligenter quondam vacasse luculenter arguant. Quicumque enim in libro III Historiarum perlegerit cap. 68, ubi Vitellius Palatio relicto fugam meditatatur, recordabitur profecto scholasticarum declamationum, quibus rhetores de hominibus a fastigio potentiae subito devolutis flebiles effundebant querellas. »Nec quisquam adeo rerum humanarum immemor, quem non commoveret illa facies, Romanum

¹⁾ Libellum qui magis omnibus lenociniis scholae lasciviret equidem non novi. Textus enim huius opusculi fere continua et longa serie antithetorum aliarumque figurarum constat. Multa sine dubio Plinio et Tacito sunt communia. Ita quidem asyndeta, quae tria substantiva aut adiectiva aut verba continent, frequentissima sunt apud Tacitum dialogo et Germania exceptis, qui libelli admodum pauca huius figurae exempla exhibent. Panegyricus Plinii scatet magno eius modi triadum numero. Cf. §. 1 (ope consilio honore), §. 2, 6, 7, 10, 14, 18, 47, 50, 55, 59, 70, 71, 72, 76, 82.

principem et generis humani paullo ante dominum relicta fortunae suae sede per populum, per urbem exire de imperio. Locus communis de fortuna ex hoc genere erat, quod rhetor Porcius Latro sententiarum suppellectilem vocabat. Cf. Sen. Controv. I praef. 23. Lususque et casus fortunae fertilissimam ad ingenia exercitanda suggerebant materiam. Notanda autem est similitudo in iis, quae apud Iustinum II, 13 de Xerxe narrantur: Erat res spectaculo digna et aestimatione sortis humanae, rerum varietate mirandae, in exiguo latentem videre navigio, quem ante vix aequor omne capiebat . . . , neque minus alio loco (XX, 5), ubi idem auctor de Dionysii Siciliensis ruina eodem fere locutus est modo. Subicienda est denique Flori narratio, fugam Brundisinam Pompeii describentis II, 13, 20: sed ille per obsessi claustra portus nocturna fuga evasit. Turpe dictum! modo princeps patrum, pacis bellique moderator per triumphatum a se mare lacera et paene inermi nave fugiebat.

Eiusmodi excursus quasi ocliferia quaedam inserebant libenter rerum gestarum scriptores suis narrationibus, memores suasoriarum, quas in scholis olim declamaverant, sensu exiles, verbis gravidas. Ne a Taciti quidem virili sermone hos iuvenilis abundantiae luxuriantes colores fuisse alienos, ex hoc et aliis locis cognosci potest.

II.

Ita quidem apud plerosque auctores latinos, qui argentea vixerunt aetate et color quidam sermonis deprehenditur similis et stilus adfectatus in quo cum verba singula tum verborum coniunctiones et totae sententiae affinitatis manifestas notas prae se ferunt. Materiam hanc, ab aliis delibatam compluribus iam dissertatiunculis illustrare conatus sum atque officinis litterariis lucem immittere quo ingenia et scribendi ratio singulorum auctorum magis notescerent. Neque dubito, quin ex eiusmodi migratione verborum et sententiarum accuratius perspecta et perpensa ad historiam litterarum Romanarum melius pernoscendam sinceram utilitatis nonnihil capiatur. Ita quidem, ut alios auctores hoc loco praetermittamus, Curtium rhetoricis studiis et declamationum fetibus penitus fuisse imbutum ex descriptione Oceani, quae apud eum invenitur IX, 4, 18 cum Senecae Suasoria I, §. 1—2 comparata manifesto apparuit. Nam et iisdem fere verbis et similibus figuris terribilis Oceani natura utroque loco depingitur ¹⁾

¹⁾ Zeitschrift für oest. Gymnasien 1893 S. 99.

Valerius Maximus ex eorum auctorum erat numero quibus dulcia suae aetatis vitia praecipue arriserunt. In rhetorum nimirum hortulos flosculosque deduxit eum ipsa materia quae laudum et vituperationum frequentissimas occasiones praebebat atque ad locos communes exhibendos ipsa per se invitare videbatur. Nimius est igitur auctor in rhetorum lenociniis usque quaque infulciendis, lascivit in antithetorum usu, sententiis abutitur; quodque cantores deterioris notae facere solent, nullo fere loco respirat neque lectorem respirare sinit, nisi simul acclamationem petierit. Ne mireris igitur, quod in ampla sensiculorum congerie multi reperiuntur inepti et frigidi, quod subtilitas scholastica quaedam commenta est minus plausibilia nec magno rhetoris digna hiatu. Ex grandi eorum numero ea saltem afferemus exempla, quibus scriptor scholarum disciplinam secutus per tetracola sensus suos explicavit. Sententias enim hoc modo conformatas tum temporis basilicas infectasse atque in deliciis fuisse et Seneca nos docet *Controv.* II, 4, 12; IX, 2, 27 et diserte testatur Quintilianus IX, 3, 77. Legimus igitur apud Valerium III, 4, 2: Tarquinium . . . fortuna in urbem nostram advenit, alienum, quod exactum, alieniorem, quod ortum Corintho, fastidendum, quod mercatore genitum, erubescendum, quod etiam exsule natum patre; III, 7, 1: nihil hac fiducia generosius, nihil praedictione verius, nihil celeritate efficacius, nihil etiam dignitate dignius; V, 4, ext. 3: isdem enim manibus Paciaecis ultionem, Etpasto poenam, genitoribus nutrimenta, vobis gloriosa fata peperistis. — Similia invenies apud Senecam l. c. et X, 1, 1, ubi Albuций Silus haec profert: Quod sordidatus fui, luctus est, quod flevi pietatis est, quod non accusavi, timoris est, quod repulsus est, vestrum est.

Quas ineptias imitatus Valerius Maximus et ipse curavit, ut in eiusmodi lusibus numerus constaret, minus curavit an sensus. Ut enim forma omni ex parte consummaretur, saepius necesse erat insulsiitates mēras inserere, quas iam Romani merito cum contemptu >explementa< vocaverant. Ex scholis vero Valerium inficetam illam sapientiam et nimiam rettulisse sententiarum captationem, minus fidenter asseverarem, nisi unum certissimumque eius rei indicium eruere contigisset. Valerius enim Metelli et cohortium, quae apud Contrebiā multitudinem hostium superarunt, fortitudine descripta (II, 7, 10) hoc epiphonemate conclusit rei narrationem: Humanae igitur imbecillitatis efficacissimum duramentum est necessitas. Quo quidem loco furti manifesti eum arguere possumus. Nam Votienus Montanus apud Senecam *Controv.* IX, 4, 5 de tyrannicida declamans protulerat sententiolam prorsus similem: necessitas, ait, magnum humanae imbecillitatis patrocinium est. Qui quidem

rhetor eo peccabat, quod in declamationibus eius sententiae prorsus modo carebant; repetendo corrumpibat ea quae semel dicta placere potuissent laborabatque eodem vitio atque Ovidius, moderationis defectu.

L. Annaeus Seneca multa debuit patri et fortasse plura, quam ipse pater optasset. Quae enim Seneca rhetor, vir sani sobriique iudicii filiis proposuit, alia quae argutius declamatores invenissent colaudans, ingenia iuvenilia formaturus, alia vero quae minus feliciter scholasticis cessissent perstringens, quo adulescentes ab ineptiarum periculis deterreret, ea sine delectu ac nimio cum ardore amplexus est Lucius, qui in libellis conscribendis artificiis rhetorum nimis indulsit. Nam operis paterni assiduum eum fuisse lectorem libri et poetici et soluta oratione ab ipso exarati luculenter arguunt. Lectionisque illius vestigia, quae quidem in tragoediis conspicerentur, accuratissime collegit Fridericus Leo in sagacissima dissertatione, qua Romanorum tragoediam rhetoricam illustravit. (De Senecae tragoediis observ. crit. Berol. 1878 p. 153). Restat igitur, ut de aliis auctoris opusculis quaedam adnotemus. Ac primum quidem monebo, in stili eius tenore et colore nonnulla posse deprehendi, quae ad exemplar declamationum a patre expositarum videntur esse elucubrata. Pro multis exemplis unum ponatur, sed satis idoneum. In dialogo de constantia sapientis 13, 4 tali apostrophe alloquitur Seneca Asiae regem, debilitatem et pericula eius potentiae repraesentaturus: Habes sub te Parthos et Medos et Bactrianos, sed quos metu contines, sed propter quos remittere arcum tibi non contigit, sed postremos, sed venales, sed novum aucupantes dominium. — Vide nunc, amabo, quam simili gradatione apud Senecam patrem Suas. II. 18 declamator scholasticus Victor Stator Spartanos ad Thermopylas pugnantes laudaverit. »Trecenti sumus, inquit, trecenti, sed viri, sed armati, sed Lacones, sed ad Thermopylas«.

Eiusmodi vero exemplorum numerus posset ad libidinem augeri, si acta agere vellemus et id probare quod extra controversiam positum est, Senecam philosophum a rhetoricis studiis non fuisse alienum et scholasticos fucos plena manu suis adpersisse dialogis. Unum tamen locum praetermittere non possum, quo quidem ea, quae apud patrem leguntur, fere ad verbum a philosopho expressa sunt et ratio, quae inter utrumque auctorem intercesserit, optime illustratur. L. Annaeus Seneca in Consolatione ad Marciam c. 23 de fragilitate humanae felicitatis disputans haec profert: Quidquid ad summum pervenit, ad exitum prope est Nam ubi incremento locus non est, vicinus

occusus est etc. Conferas nunc cum iis Albu^{cii} Sili sententiolam a Seneca rhetore Suas. 1, 3 laudatam: quidquid ad summum pervenit, incremento non relinquit locum ac non dubitabo, quin adstipulaturus sis mihi iudicanti, talem consensum fortuitum esse non posse. Quamvis enim eiusmodi quaestiunculae multorum illo tempore occupaverint animos atque Velleius Paternus de eadem re fusius disputavit 1, 16—17, videtur tamen Seneca philosophus non ex communi promptuario sua hausisse, sed paterni operis pressisse vestigia.

C. Plinii panegyricus in laudem imperatoris Traiani per-scriptus eximium est monumentum illius stili lascivientis, qualem in scholis rhetores excoluerunt. Scatet etenim illud opusculum omnibus artificiis, quae ibi excusa sunt, abundat praecipue antithetis et sententiis audacioribus eiusque figurae exemplis, quam Graeci antimetabolen nuncuparunt. Schemata nimis crebra et aures titillantia ita continuo sese excipiunt, ut oratio interdum suos fines egredi et ad musicam numerorum rationem propius accedere videatur, quae res, ne taedium moveat, vix et aegre evitari potest. Inter ea vero orationis ornamenta, quae ad fastidium usque repetuntur praecipue illud numeraverim, quod Plinius postquam unam aliquam imperatoris laudationem absolverit, permultis locis maioris momenti aliquid ingerat, ut praecedentis laudis vim exsuperet novo additamento. Ita quidem magnis maximis ingentibus semper quae opponerentur maiora auctori ad res augendas proclivi praesto erant. Cf. 7: videaris licet quod est amplissimum consecutus inter homines, felicius tamen erat illud, quod reliquisti; 14 multum est quod perseverasti . . . plus tamen quod . . . ; 23 gratum quod . . . gratius tamen quod . . . ; 27 magnum est . . . maius tamen; 36 ingens hoc meritum, maius illud quod. . . . Cf. similia prorsus exempla 41, 56 (2 ex.), 59, 65, 73, 74, 83.

Itaque hac loquendi ratione, quae etiam aliis auctoribus ut Valerio Maximo erat familiaris, mirum in modum abusus est Plinius. Quamvis enim auctor post Quintiliani aetatem vixerit et a huius auctoris studiis, quae ad deperditam sermonis latini sanitatem restituendam spectabant, non fuerit alienus, declamatorum tamen et stili a Seneca corrupti delicias altius in eius pectore haesisse, complures eius sermonis proprietates testantur. Inde manavit, quod Senecam nonnunquam imitatione expressit, quod huius admirationis indicia in Panegyrico quoque manifesta sunt. In transcurso liceat commemorare, locum Plinianum (88), quo auctor Traianum cum maximum tum optimum quoque imperatorem

celebrarit, iis inniti, quae Seneca in libris de clementia I, 19 in laudem protulit Neronis. Maioris vero sunt momenti, quae de sermonis affinitate apud utrumque auctorem conspicua adnotari possunt. Quaedam enim eorum, quae Seneca adfectati stili studio abreptus paullo audacius effinxerat, Plinius quaesitoris sermonis captator avidissime aucupatus est. Ita quidem Seneca in epistula 39 maximum corruptionis hominum esse indicium contendit, si mala sua ament iisque serviant; »et desinit esse remediõ locus, ubi quae fuerint vitia, mores sunt«. Adfectata haec Senecae breviloquentia videtur Plinio magnopere placuisse qui de vulgi studiis exemplo magis quam severitate Traiani correctis disserens (46) hac clausula expressit rei admirationem: consecutus es ut quod antea vis et imperium, nunc mores vocarentur.— Attamen praecipuum imitationis indicium alio invenimus loco, qui ex diversis sermonis Annaeani frustulis quodammodo conflatus est. Plinius in loco communi tractando de principis securitate et ratione, qua securitas illa firmari posset, nimis fere indulsit rhetorum oblectamentis (49) audentiusque de »amoris excubiis« et innocentia principis quae arcis inaccessae vices teneret, locutus est. Ornatae egressioni subiecta est sententia, quae auditorum aures feriret: hoc inexpugnabile munimentum munimento non egere. Quin vero Plinius Senecae vestigia presserit, qui de clem. I, 19 eandem materiam simili tractavit modo, omnino dubitari nequit. Nam praeter cetera etiam illud apud Senecam legimus: unum est inexpugnabile munimentum, amor civium.. At ne hic quidem imitatio Senecae substitit. Nam totius sententiae Pliniana, quae studium rhetoris sententias insperati aliquid afferentes aucupandi manifesto prodit, exemplar Senecae est vindicandum. Commonstraverat nempe Plinio viam, qui in dialogo de providentia VI, 5 haec dixit: non egere felicitate felicitas vestra est. Inventiuncula igitur Senecae, quae ingenii faciem blandiebatur, ita delectatus est Plinius, ut eam sine progenie nescio an vitiosiore perire non pateretur.

Dissertatiunculae, quae tamdiu in rhetorum hortulis versata est, non bella neque sonanti clausula finem faciemus, sed in calce eius duos auctorum locos misere depravatos sanare conabimur. Loco Tacitino Ann. I, 8 quo de supremis Augusti agitur, haec in codicibus tradita sunt: Tum consultatum de honoribus: ex quis maxime insignes visi, ut porta triumphali duceretur funus, Gallus Asinius, ut legum latarum tituli anteferrentur, L. Arruntius censuere. — Quem textum gravi corruptela laborare omnes hodie consentiunt. Itaque Bezzenberge-

rius scripsit: ex quis qui maxime insignes visi , Wopkensius vero vocem visi uncis inclusit. Ferdinandus Becher denique, qui recentissimo tempore (Festschrift zur 200-jährigen Jubelfeier der Univ. Halle, Halle 1894 p. 3—4) loco sanando manum admovit pro tradito ex quis, proposuit: et qui. Nullam tamen harum coniecturarum mihi satis fecisse fateor; at videtur locus Tacitus levidensi mutatione vocabuli visi emendari posse. Si enim scripserimus: ex quis maxime insignes visu, ut , nihil te iam profecto offendet. Tacitum quidem censendi verbum saepius cum accusativo coniunxisse rectissime observavit Nipperdeyus ad Ann. 13, 8; vocabuli porro visu cum adiectivis conexi haec excipere exempla: Ann. 1, 57 ingens visu; 1, 61 visu deformis; 2, 14 visu torvum; Hist. 4, 22 truculentior visu; Germ. 31 visu nova.

Quintilianus 7, 2, 33, postquam de argumentis ex ante actae vitae integritate sumptis disseruit, addidit praeterea, quae accusatori contra hanc patroni defensionem essent proferenda. »Accusator autem ad praesentem quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem alligabit dicens, neminem non aliquando coepisse peccare«. Sequuntur verba in libris turpiter corrupta: nec pro encenia ducendum scelus primum. — Gessnerus igitur in librorum encenia graecum vocabulum: encomio latere suspicatus est, Hauptius coniecit: naenia. Uterque tamen minus feliciter rem gessisse videtur. Quid si pro lectione codicum restituamus genuinum et tritum vocabulum: innocentia! Quo facto et oratio optime procedet, nec lectio ita longe recedet a codicum scriptura. — Cf. Quint. 7, 4, 18: in qua (scil. deprecatione) plurimum valent ex ipso qui reus est, tria: vita praecedens, si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter victuri Seneca porro in libris de clem. 1, 15 de scelere ab adolescentulo timide peracto loquitur »quod proximum erat ab innocentia«. — Quae exempla ideo addidi, quo inde ad coniecturam firmandam aliquantulum subsidii adstrueretur; ceterum ipsam per se satis esse probabilem opinor.

Scripsi Cracoviae.

Casimirus Morawski.

Utajona polemika Herodota z Protagorasem.

Z Herodota wiadomo, że nie odrazu król perski Xerxes powziął myśl wyruszenia do Grecyi, zwłaszcza przeciw Atenom. Długo się wahał i naradzał, a rozbrat na dworze w Suzie kieśli Herodot w dwóch przeciwstawnych mowach, które na radzie królewskiej wygłosić mieli: Mardonios, wódz poprzedniej wyprawy i stryj Xerxesa Artabanos. Mowa pierwszego ¹⁾ jest pełna przeświadczenia o niedostatecznym sposobie wojowania Hellenów i ich bezsilności wobec przewagi liczebnej oraz pieniężnej Persów. Wprawdzie nie sądzi Mardonios, iżby się Grecy poważyli opornie stawić czoło potędze perskiej; wszelako jeśliby się w zdaniu pomylił, to się oni nauczą, spróbowawszy na sobie, cenić waleczność perskich oręży. Kończy myślą ogólną, że ludziom nic nie zwykło przychodzić samo przez się, lecz wszystko z doświadczeniem (ἔστιν δ' ὃν μηδὲν ἀπειρητον· αὐτόματον γὰρ οὐδὲν, ἀλλ' ἀπὸ πείρης πάντα ἀνθρώποισι φιλέει γίνεσθαι).

Zatrzymajmy się chwilę przy tej sentencji Mardoniosa. Nie jest ona oryginalną, ni pochodzenia perskiego. Kontrast między nauką i doświadczeniem z jednej, a przyrodzoną samorzutnością z drugiej strony, wykazał mistrz sofistów Protagoras, jak wiemy z dyalogu Platona ²⁾, zatytułowanego jego imieniem. Tam pochwała Protagoras Ateńczyków, że cnoty obywatelskiej nie uważają za mimowolny dar przyrody, lecz owszem za dorobek nauki i wprawy (οὐ φύσει φησὺντα εἶναι οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδασκτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι ὃ ἂν παραγίγηται). Ale nie dosyć na tem. W pewnym traktacie, który w ostatnich czasach nawet samemu Protagorasowi przyznano ³⁾, odmawia się automatyczności

1) Herod. VII, 9. 2) Plat. Protag. 323 C. 3) Th. Gomperz: „Die Apologie der Heilkunst etc.“ Sitzungsberichte d. philos.-hist. Cl. d. kais. Akad. d. Wiss. Wien 1890.

tak samo racyi bytu, jak to Mardonios czyni bez podawania wszakże motywów (τὸ μὲν γὰρ αὐτόματον οὐδὲν φαίνεται ἐὼν ἐλεγχόμενον· πᾶν γὰρ τὸ γινόμενον διὰ τι εὐρίσκειτ' ἂν γινόμενον, καὶ ἐν τῷ διὰ τι τὸ αὐτόματον οὐ φαίνεται οὐσίην ἔχον οὐδεμίαν ἀλλ' ἢ δομα).

Przystępujemy do drugiej mowy, Artabanosa ¹⁾. Zaraz wyrazy jej początkowe o zdaniach sobie nawzajem przeciwnych i wyborze lepszego żywo przypominają antylogie Protagorasa. Jak z potarcia dwóch bryłek złota o siebie ma się okazać, które jest czystsze, tak z zetknięcia dwóch sprzecznych poglądów rozpoznaje się lepszy (μὴ λεχθεϊσέων μὲν γνωμέων ἀντιέων ἀλλήλησι οὐκ ἔστι τὴν ἀμείνω αἰρεσόμενον ἐλέσθαι, ἀλλὰ δεῖ τῇ εἰρημένῃ χρᾶσθαι, λεχθεϊσέων δὲ ἔστι). Oczywiście Artabanos nie przypuszczał, że z dwojga przeciwieństw jedno może być względnie lepszem lub gorszem od drugiego, a dobro bezwzględne równie bliżkiem czy też dalekiem od obu. Zrazu przemawiał za pokojem, a potem — raczej pod wpływem zdania Xerksesa niż snów, że wojna jest nieunikniona i że do wyboru tylko zostaje: zwyciężyć lub uleść — zaczął jawnie doradzać wojnę, jak przedtem sam jeden ją odradzał ²⁾.

Pokojowe skłonności swoje, odrębne od wojowniczego usposobienia Mardoniosa, Artabanos oparł — jak sam powiada — na przykładzie z historii: na niepomysłnej wyprawie Daryusa przeciw Scytom, a nie na jakiejś własnej i przyrodzonej mądrości (οὐδεμιᾷ σοφίῃ οἰκητῆ αὐτὸς ταῦτα συμβῆλλομαι). Bo że οἰκητῆ σοφίῃ oznacza rozum, zasadzający się na φύσεως ἰσχύς, w przeciwieństwie do nabytego przez naukę rozumu (σύνεσις), to interpretom już dawno powinno było podpaść. Tucydides bowiem w sławnej charakterystyce Temistoklesa ³⁾ dwukrotnie położył nacisk na jego wrodzoną siłę (φύσεως ἰσχύς — φύσεως δύναμις) i οἰκία ξύνησις, dla kontrastu dodając: οὐτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδὲν οὐτ' ἐπιμαθὼν. Zupełnie takie samo świadectwo byłoby można odnaleźć u Plutarcha w roz. 2 Temistoklesa, gdyby wydawcom nie spodobało się było w rękopiśmiennie przekazanym wyrazie ὑπερορῶν przekreślić jednej litery i czytać ὑπερερῶν, co, rozumie się, całą myśl wywraca na nice. Plutarch powtarza widocznie ze Stezymbrotem, którego nieco dalej przytacza, że Temistokles lekceważył otwarcie τὰ εἰς σύνεσιν καὶ πράξιν λεγόμενα, ponieważ zawierał swojej naturze (ὅς τῇ φύσει πιστεύων).

Nie polegając tedy na φύσις, jeżeli mamy mu wierzyć, Artabanos w dalszym toku swej mowy ironicznie wyraża się o wynalazczości ducha ludzkiego, przedrzeźniając słowami: εὐρημα i εὐρίσκω sofistów, i dobrą radę za zysk uważa największy, choćby musiała ustąpić miejsca

1) Herod. VII, 10. 2) Koniec roz. 18. 3) I, 138.

złej radzie, pomysłowością zwycięskiej (τὸ γὰρ εὖ βουλευέσθαι κέρδος μέγιστον εὐρίσκω ἔόν — ὁ δὲ βουλευσάμενος αἰσχροῦς, εἴ οἱ ἡ τύχη ἐπίσποιτο, εὕρημα εὕρηκε, ἔσσαν τε οὐδὲν οἱ κακῶς βεβούλευται). Że się w tem mieści przytyk do Protagorejczyków, to nie ulega wątpliwości, jak znowu w tem, że Artabanos naturalnego rozumu się wypiera, słyszymy odgłos obrony przed zaczepkami sofistów. W przytoczonym już bowiem traktacie, na który Gomperz zwrócił uwagę, Protagoras sam czy ktoś z jego uczniów, zaraz z początku uderza na przeciwników, robiąc im zarzut z ἱστορίη οἰκείη w imię zapału i wytwórczości umysłu (ἐμοὶ δὲ τὸ μὲν τι τῶν μὴ εὕρημένων ἐξευρίσκειν, ὅ τι καὶ εὕρεθ' ἐν κρέσσον ἢ ἀνεξεύρετον, συνέσιος δοκεῖ ἐπιθύμημά τε καὶ ἔργον εἶναι). Zniesławiających zaś wiedzę drugich (τὰ τοῖς ἄλλοις εὕρημένα) w obliczu niewykształconych (πρὸς τοὺς μὴ εἰδότες ἐξευρήματα) odsądza od zamiłowania do spraw umysłowych oraz wini o złą naturę lub niewiadomość (οὐκέτι συνέσιος δοκεῖ ἐπιθύμημά τε καὶ ἔργον εἶναι, ἀλλὰ κακαγγελίη μᾶλλον φύσιος ἢ ἀτεχνίη).

Zanim pójdziemy dalej w upatrywaniu analogii pomiędzy dysputą na dworze Xerxesa a kontrowersją, wywołaną w Atenach przez wystąpienie Protagorasa, musimy się zastanowić nad przeobrażeniem w pojęciach, którego skutkiem było wyzucie Areopagu z socyalnej i politycznej przewagi. Jego ciężący wpływ niezawodnie starano się podminować, a Pitagorejczycy i Anaxagorejczycy musieli w tem niemałą odegrać rolę. Wiemy n. p., że Pitoklejdes z Keos, Pitagorejczyk ¹⁾ i nauczyciel Peryklesa w muzyce ²⁾, uczeń jego Ateńczyk Agatokles ³⁾ i tegoż uczeń Damon ⁴⁾ prócz wielu innych posługiwali się muzyką jako pokrywką do osiągnięcia politycznych zamiarów ⁵⁾. Przed pojawieniem się jeszcze sofistów torowali im drogę Pitagorejczycy, dlatego słusznie Protagoras u Platona mieni Agatoklesa wielkim sofistą ⁶⁾, a Herodot sofistą nie najslabszym z Hellenów nazwał Pitagorasa nawet samego ⁷⁾. Oni to byli οἱ πεπαιδευμένοι δοκοῦντες, o których czytać można w Plut. Temist. roz. 2, że wyszydzałi ἐν ταῖς ἐλευθερίοις καὶ ἀστείας λεγομέναις διατριβαῖς Temistoklesa z powodu zaniedbanego wykształcenia. Rubaszną też otrzymali odpowiedź wielkiego bojownika, że stroić ludzi nie umie ni przebierać palcami po strunach, ale z małego bez chwały stworzyć państwo rozgłosne i wielkie. Coś podobnego mówi inny bohater, Tell' w Szylerskim dramacie (a. I, sc. 3) do Stauffachera: »Doch, was ihr thut, lasst mich aus eurem Rath! Ich kann nicht lange prüfen oder

¹⁾ Schol. do Plat. Alcyb. 118 c: τῆς σεμνῆς μουσικῆς διδάσκαλος καὶ Πρωταγόρειος.

²⁾ Plut. Per. 4. ³⁾ Schol. ad Plat. Alcyb. j. w. ⁴⁾ Plat. Laches 180 c i Plut. Per. 4. ⁵⁾ Plat. Protag. 316 e. ⁶⁾ Tamże. ⁷⁾ Herod. IV, 95.

wählen«. Wprawdzie był dodał: »Bedürft ihr meiner zu bestimmter That, Dann ruft den Tell, es soll an mir nicht fehlen«, ale go nie potrzeba było dopiero wołać. Acz nieobecny na sprzysiężeniu trzech kantonów szwajcarskich, podobnie jak na pozornych koncertach w mieście Temistokles, wywarł osobistą swą zemstę na Gesslerze, jak tamten na Areopagu ¹⁾.

Ale może za wiele przyznaliśmy wiadomości niepewnej, że Temistokles, bawiąc w Atenach, głównym był sprawcą ruiny Areopagu? Jeśli po swoim ostracyzmie, najpóźniej w r. 471, nie był w Atenach, to kiedyż doznał zaczepki o brak wykształcenia i bronił się przed nią? czy wtedy, gdy przed ostracyzmem czyniono mu ważniejsze zarzuty o żądzę panowania? A kiedyż słuchał wykładów, o czem świadczy Stezymbrot ²⁾, Anaxagorasa i Melissosa? czy także przed r. 471? To oczywiście wydało się Plutarchowi chronologicznem niepodobieństwem, o popełnienie zaś jego tenże pisarz z krytycznym dyletantyzmem obwinia Stezymbrota, jak gdyby Stezymbrot twierdził, że tylko przed ostracyzmem mógł Temistokles słuchać tych mistrzów. Owóż o jeden dowód więcej, że Temistokles wrócił do Aten przed r. 462/1 jako datą upadku Areopagu, że tam podówczas był uczniem Anaxagorasa i że Stezymbrot o tem na pewne wiedział. Wobec tych faktów dziwnie przedstawiać się musi i tajemniczo, że Tucydides ³⁾ nad powrotem Temistoklesa do Aten przechodzi do porządku dziennego i o spóźnionej jego nauce nic słyseć nie chce (I, 138: οὐτε προμαθῶν — οὐδὲν οὐτ' ἐπιμαθῶν).

Zamiast osoby Melissosa ze Samos, ucznia Parmenidesa i zwolennika Eleatów, podsuwa Plutarch za niektórymi Mnezyfilosa. Nie wspominalibyśmy o tej zamianie, opartej chyba na bardzo wątej podstawie, że raz istotnie przed bitwą pod Salaminą Temistokles poszedł za radą Mnezyfilosa, gdyby nie dodatkowe słowa Plutarcha o tym doradcy. Miał on reprezentować dawniejszą mądrość, zasadzającą się na dzielnem życiu państwowem tudzież czynnym rozumie (τὴν τότε καλουμένην σοφίαν, οὗσαν δὲ δεινότητα πολιτικὴν καὶ δραστήριον σύνεσιν), jako spuściznie przechowywanej po Solonie; natomiast późniejsi czyny rozprowadziwszy na słowa, przewalili się sofistami. Oprócz terminów: σοφία i σύνεσις, które znać przeciwnicy podchwytywali sobie nawzajem i w odpowiednie stroili epitety (por. w traktacie zacytowanym koniec roz. 1: διὰ σοφίην, ἢ πεπαιδευτα:), zaciekawia mocno w powyżej napomkniętych wyrazach zetknięcie oraz przeciwstawienie Solonowej mądrości a sofistycznej. Nikt nie za-

¹⁾ Arystot. 'Α9. Πολ. 25. ²⁾ Plut. Temist. 2. ³⁾ I, 135 - 137.

przez, że wiedza Solona wielką była na swoje czasy. Owszem był on prawdziwym rozjemcą walczących stronnictw, górując ponad nimi umysłem, i wytworzył tradycję, którą następni jego adepci już tylko konserwować pragnęli, całkiem niepomni, że

Trzeba z żywymi naprzód iść,
Po życie sięgać nowe...

Wróćmy teraz do Artabanosa, a przekonamy się, że on w drugiej części swej mowy głosi o bogu, świecie i ludziach poglądy, dobre w ustach Solona, ale nie Ateńczyka z epoki odrodzenia, bo wszakże Persem był Herodotowy Artabanos tylko cielesnie. Według niego zawistnym i mściwym jest bóg, na niepokornych ma gromy i grozę. Solon podobnie wyraża się przed Krezusem ¹⁾: ὦ Κρόϊσε, ἐπιστάμενόν με τὸ θεῖον πᾶν ἐν φθονερόν τε καὶ ταραχῶδες, ἐπειρωτᾶς ἀνθρωπείων πραγμάτων περί. Zapał do czegokolwiek sprowadza grzech i pokutę, jedyne dobro w zaparciu, prędzej czy później widoczne. Bóg nie przyznaje bowiem nikomu wielkiego ducha, prócz sobie. — Tak jednostronne zapatrywanie na sprawy ludzkie musiało wreszcie wywołać pesymizm i tęsknotę do śmierci, wyzwalających z mąk tantalowych. Nastrajało się na tę nutę wielu poetów, jak n. p. Teognis, Bakchylides i trzech największych tragiczków greckich. Dźwięczy ona w rozmowie Artabana z królem i w przekonaniu Herodota samego (VII, 46: ὁ μὲν θάνατος μοχθηρῆς εὐσυχῆς τῆς ζῆσης καταφυγὴ αἰρετωτάτη τῶ ἀνθρώπῳ γέγονε — I, 31: διέδεξε ἐν τούτοις ὁ θεός, ὡς ἀμεινον εἶη ἀνθρώπῳ τεθνήσκει μᾶλλον ἢ ζῶειν). Tą pieśnią nad pieśniami, tą Vanitas vanitatum, kończy się też Stary Testament helleński!

Nową erę zwiastują sofisci, lubo nie pierwsi. Wyprzedzili ich w nauczycielstwie mądrości i cnoty Pitagorejczycy i Anaxagorejczycy, jak wiemy ze współczesnych Rozmówek filozoficznych (Διαλέξεις) jakiegoś sofisty (διάλ. ε: τί μὲν τοὶ σοφισταὶ διδάσκοντι, ἀλλ' ἡ σοφίαν καὶ ἀρετάν; ἢ τί δὲ Ἀναξαγόρειοι καὶ Πυθαγόρειοι ἦσαν;). Alisci wiedzę Pitagorasa, aczkolwiek bardzo rozległą, nazwał Heraklit lekceważąco historią i polimatją, która rozumu nie uczy (Fragm. 17: Πυθαγόρης Μνησάρχου ἱστορίην ἦσκησε ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ . . . ἐποίησε ἐωυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην — por. πολυμαθίη νόσον οὐ διδάσκει ἢ ἐν τῷ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην ἢ κυβερναται πάντα διὰ πάντων). Całkiem podobnie, jak efezyjski myśliciel w obronie szczerej mądrości (ἐν τῷ σοφόν), νόος ἢ γνώμη, uderzył na wielowiedzę ἢ ἱστορίην pitagorejską; autor traktatu p. t. Περί τέχνης, zarazem Pitago-

¹⁾ Herod I, 82.

rejczyk, powstaje w roz. I. na ιστορική οικείη, κακαγγελή φύσις ἢ ἀτεχνή swych przeciwników, w imię συνέσιος tudzież τῆς τέχνης i σοφίας (Θρασυλό-μενος μὲν διὰ τούτους οὓς ψέγει, εὐπορέων δὲ διὰ τὴν τέχνην ἢ βοηθεῖ, δυνά-μενος δὲ διὰ σοφίην ἢ πεπαιδευται). Gdybyśmy mieli wskazać pokrótce, na czem się zasadzały νόος, γνώμη czy σύνεσις Heraklita albo sofistów w przeciwieństwie do nauk Pitagorasa albo Solona, to powiedzielibyśmy: na wyzwoleniu jednostki społecznej, która w systemach politycznych tych obu mędrców nie doszła była jeszcze do pełni swego rozwoju.

Idealem Solona było, co za nim powtarza Artabanos ¹⁾, poprzestawanie na własnej, spokojnej, skromnej naturze, niezakłóconej złemi radami, jak morze wolne od wichrów (καθάπερ τὴν πάντων χρησιμωτάτην ἀνθρώποισι θάλασσαν πνεύματά φασὶ ἀνέμων ἐμπύπτοντα οὐ περιορᾶν φύσι τῆ ἐκπυτῆς χρᾶσθαι). Wohec wrogiej potęgi bogów Solon powiada do Krezusa ²⁾, że człowiek jest stekiem przygód (οὕτω ὢν, ὃ Κροῖσε, πᾶν ἐστὶ ἀνθρώπος συμφορῆ), a za jego przykładem Artabanos ³⁾ twierdzi, że ludzie nie są panami przygód, ale przygody rządzą ludźmi (αἱ συμφοραὶ τῶν ἀνθρώπων ἄρχουσι· καὶ οὐκ ἄνθρωποι τῶν συμφορῶν). Trzeba było dopiero zwalczać te małoduszne poglądy; przeciw zdającym się εὐ βουλεύεσθαι i εὐ φρονέειν, jakoteż przekonanym, że z dwojga (przeciwnych) myśli obrali τὴν ἀμείνω, musiały powstać ἀνθρώπων κακῶν ὁμιλίαι, jak się wyraża Artabanos ⁴⁾ o ludziach podobnych Mardoniosowi, którzy uczyli τὸν ἦτιω λόγον κρείττω ποιεῖν i μέγα φρονέειν zdaniem naczelnem Protagorasa, że człowiek stanowi miarę wszechrzeczy. Bez tej zasady, sprzecznej z ἀμήχανος συμφορά Symonidesa w Platonskim Protagorasie, nie byłoby powiedzenia Sokratesa ⁵⁾ o samowiedzy, że jej utrata jest jedynem nieszczęściem, jakie spotkać może człowieka (αὕτη γὰρ μόνη ἐστὶ κακὴ πράξις, ἐπιστήμης στέρηθῆναι). To słowo wypełnia Stary, a zapowiada Nowy Testament Greków!

Przekonaliśmy się dowodnie, że Herodot z rozmysłem wkłada w usta Artabanosa Solonowe prawidła i każe mu polemizować z Mardoniosem ze szkoły Protagorasa zwycięsko, gdyby nie Xerxes. W słowach atoli Xerxesa ⁶⁾, zagajających obrady, można dosłuchać się zwrotów, jakich używał pewnie sam mistrz sofistów w kole swojej drużyny (ἐπιστα-ρένοισι εὖ οὐκ ἂν τις λέγοι — φροντίζων δὲ εὐρίσκω — ἐπίστασθὲ μου πάντες — ἀνευρίσκω λογιζόμενος). Tym przeświadczoneym wyrazom odpowiadają podobne Mardoniosa ⁷⁾ (τῶν ἐπιστάμεθα μὲν τὴν μάχην, ἐπιστάμεθα δὲ τὴν δύ-

¹⁾ Herod. VII, 16; por. Bergk: *Poetae lyrici Graeci*, str. 589 (fragm. 12)

²⁾ Herod. I, 82. ³⁾ Herod. VII, 49. ⁴⁾ Herod. VII, 16. ⁵⁾ Plat. Protag. 345 B.

⁶⁾ Herod. VII, 8. ⁷⁾ Herod. VII, 9.

ναμιν εἰσοσαν ἀσθενέα — ἐξευρόντες — ἐξευρίσκειν) i wydrwiewające Artabanosa ¹⁾ (κέρδος μέγιστον εὐρίσχω ἐόν — ὁ δὲ βουλευσάμενος αἰσχυρῶς . . . εὐρημα εὐρημα — ἀνὰ χρόνον ἐξεύροι τις αὖ). Wszelka wątpliwość o pochodzeniu przytoczonych wyrażeń od Protagorasa i jego uczniów zupełnie jednak rozwiązać się musi wobec ważnego szczegółu, że w końcowym ustępie napisanych pod wpływem protagorejskiej nauki Διαλέξεις, znamienne słowo ἐπίσταμαι znachodzi się powtórzone w troistej formie: ἐπίστασθαι, ἐπίσταται i ἐπίστασείται blisko 20 razy! Tamże czytamy charakterystyczny, a oraz znany nam z początkowego rozdziału Περί τέχνης i Herodota termin w następującem zdaniu: Μέγιστον δὲ καὶ κάλλιστον ἐξεύρημα εὐρηται: ἐκ τὸν βίον, μνάμα, καὶ ἐκ πάντα χρησίμων, ἐς φιλοσοφίαν τε καὶ ἐς σοφίαν.

Dziwne musiało opanowywać Ateńczyków wrażenie, kiedy w wybitnych postaciach perskich, ich słowach, myślach i czynach przed niefortunną wyprawą do Grecyi, odnajdywali dzięki tendencyi ojca historyi siebie samych w przededniu wojny peloponeskiej, grających role z góry skazane na przegranie. Protagoras był tej domowej wojny niby duchowym Xerxesem, Perykles zaś Mardoniosem (por. Herod. VII, 6 ο Mardoniosie: νεωτέρων ἔργων ἐπιθύμητός ἐὼν καὶ ἐθέλων αὐτὸς τῆς Ἑλλάδος ὑπαρχος εἶναι i Aryst. Ἄθ. πολ. 27 o Peryklesie: νέος ὢν — nadto por. wyrażenie niezmiernie rzadkie, dwukrotnie zastosowane w roz. I. Περί τέχνης: συνέσιος ἐπιθύμημά τε καὶ ἔργον). Lekceważył rzekomo Perykles — jak Mardonios w ogóle siły hellenickie — liczbę wojska, środki pieniężne i sposób walczenia Spartan ²⁾, których w obronę zapewne brał Tucydides syn Melezyasa, jak Artabanos Greków. Tamten uszedł groźniejszej kary, zgromiony tylko słowami Xerxesa ³⁾; ten skazany przez sąd skorpukowy na wygnanie, zostawił wolne pole Peryklesowi do przedsięwzięcia wyłącznie ateńskich planów.

Lwów.

Stanisław Schneider.

¹⁾ Herod. VII, 10. ²⁾ Por. Herod. VII, 9 i Tucyd. II, 13. ³⁾ Herod. VII, 11.

Dwie Politeje ateńskie.

Habent sua fata libelli! można śmiało zawołać wobec tych przeciwności, jakie przechodzić musiały dwie rozmiarami niewielkie rozprawy o rzeczypospolitej ateńskiej. Jeszcze z górą przed 50 laty Roscher w swem pomnikowym dziele o Tucydysesie ¹⁾ biadał nad pseudonimowym traktatem, że cel i twórca jednego z najbardziej pociągających i pomysłowych pism starożytności głęboką pokryte są ciemnością, a filologowie, nie mający zrozumienia spraw politycznych, nie doszli nawet do porozumienia, czy utwór ten napisany jest serio czy ironicznie, za ustawą czy przeciw ustawie Ateńczyków. Wszyscy zgadzają się niemal tylko w tem jednym, że formą niższy od dzieł Xenofonta, traktat ów przewyższa o wiele jego horyzont polityczny. W pogoni tedy za tajemniczym autorem, którego wyobrażają sobie jako doświadczonego wprawdzie latami i życiem oligarchę, lecz namiętnością pałającego i żarem nienawiści ku demosowi, jedni, jak n. p. Roscher, szukają go w pobliżu historyka Tucydyesa i wśród pokrewnych mu duchem, drudzy w gronie retorów otaczających Tucydyesa młodszego, syna Melezyasa, jak Moritz Schmidt ²⁾; inni utożsamiają go z Krytyasem, synem Kalajschorosa, jak Wachsmuth ³⁾ i Boeckh ⁴⁾, a znów inni z Alcybiadesem ⁵⁾ albo Frynichem ⁶⁾. Według potrzeby oligarcha ten, przebywający w Atenach, miał być autorem prywatnego posłania do spartańskiego dyplomaty, pisarzem pamiętnika do zamiej-

¹⁾ *Leben, Werk und Zeitalter des Thukidydes* (1842) str. 248, 526 i 538.

²⁾ *Memoire eines Oligarchen in Athen etc.* Jena 1876. ³⁾ *Commentatio de Xenophontis qui fertur libello* AS. пол. Göttingen. 1874. ⁴⁾ *Staatshaushalt der Athener* t. I, str. 433 (w wyd. Fränkla str. 390). ⁵⁾ W. Helbig w Rhein. Mus. t. 16. ⁶⁾ Müller-Strübing: *Die attische Schrift vom Staat der Athener* (Philologus, IV. Supplementband).

scowych przyjaciół zwłaszcza w Sparcie, lub owszem pisał jako emigrant czyteż wygnaniec poza obrębem Aten, albo zapuścił się w dyalog z lacedemońskim arystokratą, albo li też wygłosił mowę do członków swego stronnictwa, zwalczając inną mowę o połowicznej i pośredniczącej tendencji, jakoby dawne swe stanowisko oraz znaczenie w państwie odzyskać mogli w drodze wyłącznie pokojowej reformy bez krwi i żelaza.

I dzisiaj jeszcze powszechnie głoszą, że wróg demosu — ktokolwiek nim był — napisał ten list poufny, pamiętnik, rozmowę czy odpowiedź, szczęśliwym trafem uratowaną między pismami Xenofonta. Powtorzyć można i teraz jednak wyrazy, które pół wieku przeszło Roscher powiedział, że to pismko »für das Gesamtgebiet der philologischen Wissenschaft ihre befruchtende Kraft noch gar wenig hat äussern können«. Ale czy tak być powinno dalej, czy tak być może wobec odkrytej niedawno dziwnem zrządzeniem losu rozprawy na tensam temat Arystotelesa, która nowe wskazówki i środki wciska niedłwie w ręce do odgadnięcia starego Sfinksa? Czyżby to widmo nieugiętego oligarchy, zdradziecko spiskującego z zewnętrznymi wrogami Aten, które ostatnio roztoczyli przed wzrokiem współczesnych Müller-Strübing ¹⁾ i Herzog ²⁾, miało być rzeczywiście jako autor rzeczony breszury z ciała i kości prawdziwem? Stanowisko natomiast sceptyczne, na jakim przed 20 latami Kirchhoff ³⁾ zatrzymał się sądząc, że nic ponadto nie da się dociec, jak tylko, iż wywody w tem dziełku nie były obliczone jedynie na publiczność ateńską, a temci mniej na ówczesnych wrogów wojennych Aten, nie może wystarczyć nadal, jak dotąd nie wystarczało, chociaż wyjścia poza nie gdzieindziej należy poszukiwać.

Każdego, choćby pobieżnie czytał ową książeczkę, uwięzić musi uwagę stosunkowo dość długi wstęp o topograficznych korzyściach panowania na morzu, tudzież o ekonomicznych stąd dogodnościach ⁴⁾. Autor jest tak zapalonym obrońcą marynarskiej potęgi Aten, że chciałby nawet Attykę od stałego ładu zupełnie widzieć odciętą i wkoło morzem oblaną, byleby możnowładcy i właściciele dóbr ziemskich, patrząc na swoje grunta przez nieprzyjaciół niszczone, nie mogli im bram otwierać i łączyć się z nimi, oderwawszy się od demosu ⁵⁾. Niepospolity to oli-

¹⁾ Na przyt. miej. str. 70. ²⁾ *Zur Litteratur über den Staat der Athener*. Tübingen 1892. ³⁾ *Über die Schrift vom Staate der Athener* (Abhandl. der königl. Akademie der Wissensch zu Berlin. 1874. ⁴⁾ Pseudo-Xen. *AS. καλ.* II, 2—8. ⁵⁾ Tamże II, 11—16.

garcha i przejednany zaprawdę zwolennik morskiej polityki Peryklesa, który poprostu z uczuciem dumy mówi od siebie: A ja nie zachodząc się wcale z ziemią, wszystko sprowadzam: budulec, żelazo, miedź, len i wosk z powodu panowania na morzu. Jakim sposobem można było z tych słów, technących żywym zajęciem i owianych szczerem umiłowaniem, wysnuć wniosek, że autor był przeciwnikiem żeglarskiej przewagi Aten, to pozostanie jedną z tajemnic »najpociesniejszych omyłek« (der drolligsten Irrthümer), na które już Röscher w swoim czasie wyrzekał. Gdy się zestawi te miejsca z chłodnym po większej części milczeniem Arystotelesa o roli Aten jako mocarstwa, z ujemną jego uwagą o pchnięciu państwa za sprawą szczególnie Peryklesa na tory morskie, a wreszcie z ogólnym sądem, że ono za pośrednictwem ludowych przewodników najwięcej zbłądziło przez panowanie na morzu¹⁾, dopiero się wpada w zamęt: tam oligarcha wyciąga ręce do demokracji i łąnie do polityki jej marynarskiej, tutaj uznany chwalcą Solona i jego demokratycznej ustawy, przez niechęć do wielkopaństwowych dążeń ateńskich, zbliża się z sympatjami swemi do oligarchów w rodzaju Nicyasa, Tuczdydesa (syna Melezyasowego) i Teramenesa.

Wyzwalające z tej matni słowo pierwszy wymówił Ferdynand Duemmler ubocznie, w jednej z uwag poniżej tekstu ciekawej (choć pomyłonej co do wyników) pracy p. t. Die 'Αθηναίων πολιτεία des Kritias²⁾. Wypowiedziana tam jest możliwość, że pseudoxenofontowa 'Αθ. πολ. stanowi odpowiedź, daną przez umiarkowanego oligarchę, życzliwie usposobionego dla demokracji, na starszą polityczną broszurę z tendencją Areopagityku Isokratesa. Wszystko przemawia za tem, że tak jest istotnie. Przysłuchajmy się bowiem zasadniczym wyrazom owego oligarchy, że wprawdzie nie zgadza się z formą rządu w Atenach (τὸν μὲν τρόπον εὖκ ἐπιεικῶ), ale przyznaje, że ją obrawszy, dobrych mają się Ateńczycy środków, które wykazał, do utrzymania swej demokracji (εὖ μοι δοκοῦσι διασφύρασαι τὴν δημοκρατίαν³⁾). Porównawszy te słowa z wyznaniem Isokratesa w Areopagityku, gdzie mowca zastrzegł się przed posądzeniem o oligarchiczne zachcianki, wyczytujemy tam rzeczywiście coś zbliżonego do możniowładczej tendencji; bo przynależność swoją do demokratycznego obozu Isokrates uczynił zawisłą od wymarzonych warunków, przeciw którym praktyczny nasz oligarcha polemizuje. Wprawdzie pochwała mowca ateński równość i demokrację (τὰς δ' ἰσότητος καὶ τὰς δημοκρατίας ἐπιεικῶν), ale nie pier-

1) Aryst. 'Αθ. πολ. róż. 27 i 41. 2) Hermes t. 27, str. 262. 3) Pseudo-Xen. 'Αθ. πολ. I, 1 i III, 1.

wsze lepsze, lecz takie, wśród których ład, sprawiedliwość i rozum rządzą (οὐ πάσας, ἀλλὰ τὰς καλῶς καθεστηκυίας, οὐδ' ὡς ἔτυχον, ἀλλὰ δικαίως καὶ λόγον ἔχόντως¹⁾) Tylko tyle! Rzecz dziwna: doświadczony ów oligarcha mniej wymaga od mowcy demokracji, gdyż bierze tak demokrację, jaką ona jest i liczy się z nią, uznając za trwałą, pomimo jej ułomności.

Jednak Isokrates błąd swój naprawił pod koniec życia w Panatenaiku, w którym oddaje przodkom zupełną słusność, że się chwycili pożyteczniejszej potęgi morskiej, chociaż wiedzieli, że tylko przodownictwo na lądzie da się pogodzić z porządkiem, ze skromnością i posłuszeństwem (τὴν μὲν κατὰ γῆν ἡγεμονίαν ὑπ' εὐταξίας καὶ σωφροσύνης καὶ πειθαρχίας καὶ τῶν ἄλλων τοιοῦτων μελετωμένην); marynarskie zaś rządy rosną z czego innego (τὴν δὲ κατὰ θάλατταν δύναμιν οὐκ ἐκ τούτων αὐξανόμενην), mianowicie z żeglugi i biegłości wiosłarzy, jakoteż z nawyknięcia do życia ze sprowadzanych rzeczy po stracie własnych (τῶν τὰ σφέτερα μὲν αὐτῶν ἀπολωλεκέντων, ἐκ δὲ τῶν ἀλλοτρίων πορίζεσθαι τὸν βίον εἰθισμένων), co wszystko musi pociągnąć za sobą rozkład dawnego ustroju w państwie (οὐκ ἄθρολος ἦν ὁ κόσμος ὁ τῆς πολιτείας τῆς πρότερον ὑπαρχούσης λυθισόμενος²⁾). Słowa powyższe mieszczą w sobie zerwanie ze starą demokracją Solona, do której Isokrates powrót gorąco w Areopagityku zalecał — podobne temu wyparcie się oligarchicznych pokuszeń, jakie przebija z następujących szczytnych oraz zaszczytnych wyrazów nawróconego do nowych prądów autora pseudoxenofontowej Politei ateńskiej: Ateńczycy ufając panowaniu na morzu, patrzą na ziemię attycką pustoszoną dokoła, bo wiedzą, że jeśli będą jej żalowali, z innych dóbr i to większych zostaną obrani³⁾.

Ale tak podatnymi do prześlągania, jak retor czasów późniejszych lub wyjątkowy nasz oligarcha współczesny, niezawodnie nie byli żyjący naówczas »umiarkowani« demokraci, którzy zapewne słowami Isokratesa w mowie nieco dawniejszej od Areopagityku, narzekali na rządy morskie jako na powód prawie jedyny wszystkich nieszczęść i wyrzut ciskali w oczy stojącym u steru, że nie wstydzieli się właśnie patrzeć na kraj ojczysty niszczone i pustoszone dokoła⁴⁾ Tym demokratom wiele musiało zależeć na tem, jak słyhać z echa ich życzeń w mowie Isokratesa⁵⁾, aby po zaniechaniu wojny mieszkańcy Attyki mogli w spokoju i bez obawy uprawiać rolę, żeglować po morzu i innym, zasta-

¹⁾ Isokr. Areop. §§. 58—60 i 70. ²⁾ Isokr. Panat. §§. 114—116. ³⁾ Pseudo-Xen. *Ἀἶ.* κλ. II, 16; por. Tucyd. I, 143. ⁴⁾ Isokr. *περὶ εἰρ.* §§. 64 i 84. ⁵⁾ Tamże §. 20.

nowionym przez wojnę, oddać się pracom. Przepuszczenie Duemmlera ¹⁾), wypowiedziane jeszcze dawniej, nabiera wszelkich pozorów prawdopodobieństwa, że z łona tej mniejszości, święcącej państwo prawne i ujmującej się za agrarną demokracją, pojawił się jakiś traktat socjalno-polityczny, na który — dokończmy dziś z Duemmlerem — t. z. Xenofontowa 'Αθ. πολ. wyborań dała odprawę. Duemmler powiada, że autor rzeczonoego traktatu, aczkolwiek wyznawca demokracji, w cichości mógł oligarchię umiarkowaną przynajmniej za równie dobrą uważać. Jeśli tak, to uwierzyć łatwo, że wkrótce po śmierci Peryklesa, być może jeszcze pod koniec jego życia, tajemny sojusz przyszedł do skutku między większością oligarchów t. zw. umiarkowanych a takichże demokratów mniejszością. Program tego sojuszu wywiesił ktoś następnie w ulotnej publikacji, strzegącej drogę reakcyi spraw zachowawczych ziemiaństwa oraz polityki pokojowej, na którą mniemany Xenofont replikował imieniem własnem, nielicznych oligarchów i panującej większości demokratycznej, w obronie handlu morskiego i groźnej floty.

Dzięki broszurze znanej pod nazwą Xenofonta i sprzecznym ze sobą mowom Isokratesa, wglądaliśmy w układ stronnictw, ugrupowanych w Atenach za wojny peloponeskiej, nie według zasad wyłącznie politycznych, lecz w miarę haseł społeczno-ekonomicznej natury. Müller-Strübing ²⁾) już niegdyś trafnie był odgadł, że w tem polega istotna różnica Aten Isokratesa i Demostenesa od Aten ich przodków, iż przed wojnami perskimi nie znano gospodarstwa innego oprócz rolnictwa, następnie do wojny peloponeskiej rola i handel, kapitał i ziemia utrzymywały się w równowadze i to był czas rozkwitu, nareszcie pieniądź wziął całkowicie górę. W tej żywiołowej zaiste walce o byt skupiała się opozycja zrazu legalna, potem rewolucyjna, oligarchicznych i demokratycznych agrarzyków przeciwko takimże kapitalistom, trzymającym ster rządu. Twórca zaś polemicznej odpowiedzi w powyższem oświetleniu urasta na liberalnego i postępowego oligarchę, któremu wszelki zamach na istniejący stan rzeczy przedstawił się jako zdrożność nie prowadząca do celu ³⁾).

Blizkim takiego pojęcia tej nieznaney skądinąd postaci jest Wilamowitz-Moellendorff w swem znakomitem dziele: *Aristoteles und Athen* ⁴⁾), gdzie mówi o starszym, wypróbowanym, praktycznym oligarsze, 'der bald nach Perikles' Tode mit widerwilliger Bewunderung die Consequenz

¹⁾ *Prolegomena zu Platons Staat und der platon. u. arist. Staatslehre.* Basel 1891, str. 20 i 36. ²⁾ Na przyt. miej. str. 61 i nast. ³⁾ Na przyt. miej. str. 61 i nast. ⁴⁾ str. 171.

und die Unüberwindlichkeit des Demos darlegt, a w adnotacyi pod spodem: »der klug uud kalt geworden ist, aber das ancien régime nicht verleugnen will, das er doch für verloren ansieht«. Wilamowitz zakończył jego charakterystykę znaczącymi słowami: »das ist einer der γῶρμιοι, wie sie bei Tanagra ihre Loyalität mit dem Blute besiegelt haben«. Wiadomo ¹⁾, że w krwawym chrzcie pod Tanagrą banita Cymon i jego przyjaciele wyparli się spartańskich sympatyj; powodem zaś wygnania Cymona przez sąd skorupkowy była wyprawa jego do Peloponezu z pomocą dla Spartan przeciw powstaniu w Messenii. Z patryotycznych względów najprzeciwniejszym był tej wyprawie wódz ludu Efiates ²⁾. Skutek okazał błędność polityki Cymona, bo Ateńczycy swym wmięszaniem się obrazili uczucia Messeńczyków, a równocześnie zrażono sobie też Spartan, którzy ułaski się rycerskiego animozu przybyłych na odsiecz, z niczem ich odesłali do domu ὡς νεώτεροισι; że posłużymy się terminologią, przejętą przez Plutarcha z dobrego źródła ³⁾. Obawiali się zatem Lacedemończycy Cymona z jego hufcami jako νεώτεροισι na wypadek, gdyby się przerwucili na stronę Messeńczyków. Ile te strachy wówczas miały podstawy, nie można wiedzieć; ale to pewna, że po powrocie z wygnania Cymon byłby się zgodził na późniejszy sąd autora t. zw. Xenofontowej 'AΣ πολ., iż Messeńczyków nie Spartan — potrzeba było wybrać, bo wkrótce ujarzmiwszy Messenię, Lacedemończycy wojować zaczęli z Ateńczykami ⁴⁾. Za nawrócenie owo tak wzniosłe z pobojowiska pod Tanagrą, po którym Perykles sam odwołał Cymona z wygnania ⁵⁾, Arystoteles w 'AΣ πολ. ⁶⁾ mianuje go νεώτερον ὄντα na podobieństwo wyrażenia się Spartan ο νεώτεροισι, Peryklesowi dostaje się zaś od niego przyczepka νέος ὢν ⁷⁾. Takimże νεώτερος ὢν, jak Cymon, pomimo starszych już lat, a z powodu przekonań nowszych, albo inaczej: antilakońskich, musiał wydawać się Arystotelesowi jego poprzednik w opracowaniu Politei ateńskiej.

Wiemy już teraz, że terminami: νεώτερος i νέος określił Arystoteles jako postępowego oligarchę Cymona, a Peryklesa jako postępowego demokratę, dla ich odróżnienia od oligarchów i demokratów konserwatywnych, a przytem filolakońskich. Tych ostatnich opisał bowiem popołu przez πολιτευσάμενοι μετὰ τοῦ ἀρχαίου ⁸⁾. Przedtem już byłem zdania, któremu już dałem wyraz w poprzednich pracach ⁹⁾, że polityczne za-

¹⁾ Plut. Per. 10 i Cym. 17. ²⁾ Plut. Cym. 16. ³⁾ Plut. Cym. 17 Por. Tucyd. I, 102 ο νεώτεροισι i νεώτεροιζεν. ⁴⁾ Pseudo-Xen. 'AΣ πολ. III, 11. ⁵⁾ Plut. Per. 10. ⁶⁾ roz. 26. ⁷⁾ roz. 27. ⁸⁾ roz. 28. ⁹⁾ Zag: biogr. Per. str. 10 i nast.; *Studia nad Polit. ateni. Aryst.* str. 12 i nast.

sady Cymona i dziejopisarza Tucydydesa z jednej, a Tucydydesa syna Melezyasa z drugiej strony, w rozbieżnych szły od siebie kierunkach. Jeśli tedy najstuszej podniesiono ¹⁾, że nie ma żadnej przyczyny do uważania historyka Tucydydesa za przekonanego oligarchę, lecz musi się go zaliczyć »zu den Vernunftdemokraten«, to również demokratami z rozsądku byli: tak Cymon, jak Pseudo-Xenofont, oligarchowie lub lepiej: arystokraci z urodzenia. Starszy Tucydydes zaś był oligarchą z przekonania, jak Nicyas i Teramenes, a ci demokraci, którzy się zapatrywali na tych dwóch pierwszych πολιτικούς και τῆ πέλει πάση πατριῶς χρωμένους czy znowu na Terameńczyków, ἐο τὴν πατριον πολιτείαν ἐζήτησαν ²⁾, byli — jak mowca Isokrates w Areopagityku — uczuciowymi politykami. Według ponętnej hipotezy Duemmlera ³⁾ wspomniany traktat socjalno-polityczny, sławiący μέσους πολίτας niby kamień węgielny państwa prawnego, żywo pobudzić miał Eurypidesa w Hiketydach, zapewne też w Fenicyankach i Orestesie, a odbił się w politycznych naukach Arystotelesa. Cokolwiekbaż się zawiera prawdy w tem przypuszczeniu, wytrawny sąd dziejopisa Tucydydesa przechyla szalę na stronę patryotycznej polityki mężów stanu Cymona i Peryklesa, a oraz doświadczonego praktyka Pseudo-Xenofonta, którego twierdzeń nie zrównoważą sentymentalne wywody tragicznego poety, ni wystudzone teorye zimnego filozofa.

Nie jest moim zamiarem poruszać sprawę stosunku Aten do sprzymierzeńców, choć z tego punktu widzenia odsłania się najdokładniej stronniczość i maskowany subiektywizm autora późniejszej Politei ateńskiej. Przedmiot ten opracowałem bowiem osobno. Tutaj tylko zaznaczam, że dwie znane nam Ἀθηναίων πολιτείαi stoją na wręcz przeciwnych biegunach i że dawniejszy t. z. Xenofontowy traktat jest emanacją zwrotu Cymona ku rządóm Peryklesa, zarazem zaś odpowiedzią na polityczną broszurę, którą Tucydydes syn Melezyasa mógł natchnąć jakiegoś demokratę w rodzaju Isokratesa, gdy pisał swój Areopagityk. Na stanowisku zajętem w owej broszurze, stanął niestety i niewzruszenie stał Arystoteles, natomiast Isokrates w kilka lat po rzeczzonej mowie ⁴⁾, a zwłaszcza w Panatenaiku w przeddzień śmierci, opuścił je z przekonania. Ublżylibyśmy pamięci wielkiego myśliciela pospiesznym sądem, że on nie widział innego sposobu na wydobycie się z rozluźnionych po śmierci Peryklesa stosunków, jak tylko drogą zwrotu i obalenia demokratycznych rządów. Arystoteles owszem wytrwał

¹⁾ Edm. Lange: *Thukydides und die Parteien* (Philologus t. 52, str. 616—651).

²⁾ Aryst. ἈΣ. πολ. roz. 28 i 34. ³⁾ *Prolegomena* etc., str. 20. ⁴⁾ Patrz περί ἀντιδ.

w zasadach starego demokratyzmu, który — by użyć wyraźnych słów Isokratesa w Areopagityku ¹⁾ — jeden znalazł środek na odwrócenie przyszyłych, a zażęganie obecnych nieszczęść, w powrocie do ustawy Solona, ale nie przez wybór Synedrów i Syngrafeusów, za pośrednictwem których demos wyzuto z władzy ²⁾, lecz przez jawny, nieukryty, zbawczy i wszystkim znany zarząd ojczysty (διδίλεγμαί περί διοικήσεως οὐκ ἀποκεκρυμμένης ἀλλὰ φανεράς, ἦν πάντες ἴστε καὶ πατρίαν ἡμῖν οὕταν καὶ πλείστον ἀγαθῶν καὶ τῇ πόλει καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλήσιν αἰτίαν γεγεννημένην).

Wyższe, niżeli dotąd, miejsce i donioślejsze znaczenie przyznać będzie potrzeba Pseudo-Xenofontowej broszurze o ustawie ateńskiej, a czy nie zmniejszy się przez to i nie obniży wartość istotna odnalezionnej w ostatnich czasach rozprawy Arystotyleśa, nie naszą rzeczą przesądzać.

Lwów.

Stanisław Schneider.

¹⁾ §§. 16, 58 i 59. ²⁾ por. Aryst. 'A.S. πολ. roz. 29, 2. W Polityce (VIII, 1804 b 10) podstęp i kłamstwo zarzuca wręcz Arystoteles rządóm 400, οἱ τὸν δῆμον ἐπιπάτησαν φάσκοντες τὸν βασιλεῖα γρήματα παρεῖναι πρὸς τὸν πόλεμον τὸν πρὸς Λακεδαιμονίους, ψευδόμενοι δὲ κατ'εἶναι ἐπειρῶντο τὴν πολιτείαν.

Dwa hymny delfickie na cześć Apollina.

Głównym przedmiotem naszego rozważania mają być dwa hymny niedawno w Delfach wykopane. Oba sławią Apollina, boga, któremu Delfy przypadły jako główna siedziba, jako własność. Niełatwo do tego doszedł, bo dopiero po zabiciu straszego smoka Pytona, dawnego pana tej miejscowości, dopiero po prześlaniu Gaji i Temidy, bóstw chtonicznych, a więc spokrewnionych z zabitym Pytonem.

Nie będzie tedy od rzeczy, jeśli sobie uwydatnimy, jak się przedstawia owa miejscowość najśłynniejsza może w dziejach starożytnej Hellady, a z tego względu godna i dzisiaj jeszcze zająć naszą uwagę. Wybierzmy się w drogę do tego świętego miejsca z jedną z owych pielgrzymek, które zewsząd, szczególnie zaś często z Aten do Delf niby na odpust, bo i tam odbywano *lustrationem*, zdążyły.

Droga z Aten do Delf była dość daleką i dość uciążliwą; trzeba było przejść znaczną część Attyki, następnie wzdłuż całą Beocyę, zanim się doszło do Fokis. Szło się przez Fyle, przez Teby, przez Chejroneję. Gdyby to jeszcze po równi, jak u nas, ale na granicy Attyki i Beocyi trzeba było przejść w poprzek Kitairon, następnie okrążyć Helikon wysoki, a zbliżając się do Fokis wspinać się na boki Parnassu, którego wysokość Tatrom się równa. Taką zбоч Parnassu wpoprzek przeszedłszy, schodziło się dopiero w kotlinę, w której było mieszkanie delfickiego boga. Droga z Aten aż dotąd wynosiła najmniej 150 kilometrów, 800 stadiów, a może więcej, w dodatku zaś była z pewnością w znacznej części bardzo kamienistą.

Od wschodu przybywszy, mamy przed sobą świętą kotlinę delficką, która się wydłuża właśnie od wschodu ku zachodowi, w postaci potężnego amfiteatru, którego ścianę północną tworzy bok Parnassu, południową długi grzbiet Kirfisu; na wschodzie zaś, skąd przybyliśmy, łączy się Parnas z Kirfisem.

Można bo powiedzieć, że Kirfis jest tylko bokiem Parnassu, oderniętym od głównego ciała rzeką Pleistos. Rzeka ta tutaj się rodzi, w stronie od której przybyliśmy; ona wyżłobiła ową kotlinę i po krótkim, trzymilowym może biegu, wpada do zatoki korynckiej. Były więc Delfy dostępne jeszcze od strony jej ujścia, to jest od zachodu, albo dokładniej: południowego zachodu, ale znikąd więcej. W tym też kierunku, od wschodu ku zachodowi, prowadzi dzisiaj przez ową sławną kotlinę jedyna droga przez Arachowę (można się w tem domyśleć Orzechowej, pamiątki po Słowianach, po których Helikon nawet nosi dzisiaj nazwę Zagóra) do Kastri, to znaczy do Delf — taką jest bowiem dzisiejsza nazwa tej miejscowości — dalej do Krissa, lub Pylaia, gdzie była nekropolis delicka, ale także synedrion, miejsce zebrań amfiktyonów, którego szczątki podobno jeszcze istnieją naokół kościoła św. Eliasza; a dalej jeszcze — to już do morza. W stronie przeciwnej, ku Arachovej, było inne przedmieście Delf, Kastalia, ze sławnym źródłem, którego kryształowa woda, zebrana w basen w skale wykuty, służyła do lustracji.

Dzisiejsza ta droga była pewnie i drogą starożytną, bo na inną miejsca tu nie ma. Ciągnie się ona, albo raczej wije po zboczach Parnassu, a więc po prawej stronie Pleistosu, który szumi w ciasnym, ogromnymi głazami zawalonem korycie, o 300 metrów niżej drogi. Gdzie tedy leżały Delfy? Miasto samo, oraz jego przedmieścia Pylaia i Kastalia leżały przy drodze, święte zaś przybytki leżały wyżej, na zboczach Parnassu którego białe, w świetle połyskujące skały, zwane Faidriadami, tworzyły kilka stopni, niby uplazów, a sterczały wyżej jeszcze prostopadłą ścianą. Na owych to uplazach wznosiły się święte przybytki, podtrzymywane podmurowaniami pelagickimi albo już helleńskimi, gdzie miejsce nie było dość równe. Tam widniała główna świątynia Apollina, w środku niejako całego półkola; wyżej nad nią teatr i sławna Lesche, ozdobiona freskami Polygnota, która służyła za miejsce zebrań dla pielgrzymów; jeszcze wyżej wytryskiwało źródło Kerna, z wodą cuchnącą, które następnie ginęło pod ziemią, a wychodziło na jaw dopiero w adyton świątyni Apollina. Cuchnące jego wyziewy wprawiały Pytię w odurzenie. Jeszcze wyżej ku zachodowi było stadion do igrzysk, na szczycie zaś, nie samego jednak Parnassu, tylko Faidriad, rozciąga się płaskowyż, z którego dopiero wznosi się dwurożny i ośnieżony wierzch góry poetów. Tu były pastwiska, tu lasy sosnowe, tu jeziora poświęcone Dionysosowi; to też tutaj odbywały się owe nocne zbiegowiska, tańce wyuzdane, orgie Bachantek, które jeśli na nie na łopatach nie jeździły, to jeździć mogły. Słowem była to Łysa góra starożytnych, której nowożytnie są jakoby echem tylko. Widok, jaki się stąd roztacza, może być wspaniały:

jak w płaskorzeźbie całą widać Grecyę oblaną lazurowem, połyskującym morzem. Tak się więc w głównych zarysach przedstawia miejsce, które Apollo, wybierając sobie na mieszkanie, uznał za godne boga, my zaś możemy powiedzieć, że umiał wybrać dobrze. Chcielibyśmy dodać, że miał smak romantyczny, ale powstrzymuje nas uwaga, że przecież to miejsce na wskrós klasyczne. Widocznie, że świat klasyczny nie był pozbawiony romantyczności.

* * *

Powiedzmy teraz słów kilka o poprzednich tutaj poszukiwaniach, a następnie o robotach najnowszych, które do bardzo pięknych odkryć doprowadziły. Pierwszym z uczonych, zwiedzających to miejsce w naukowych celach, był Dodwell, na początku tego wieku; następnie Ulrichs; więcej jednak działał Ottfried Müller, który tu odgrzebał cały szereg inskrypcji, ale zachorowawszy na febrę, wrócił do Aten, aby tam umrzeć r. 1840. Z Niemców po Müllerze, Pomtow najwięcej się zasłużył o topografii Delf. Francuzi zaczęli tu poszukiwać już roku 1860.

Dopiero od roku 1890, gdy Homolle został dyrektorem szkoły francuskiej w Atenach, podjęli robotę na wielką miarę, otrzymawszy na to pozwolenie od rządu greckiego, od swego zaś pierwszy kredyt na 500.000 fr.

P. Homolle rozpoczął od tego, że wziął sobie do pomocy inżyniera i architekta; następnie przeniósł mieszkańców Kastrj, do tysiąca dochodzących, na inne miejsce, a domostwa ich zburzył; dalej zbudował trzy tory żelazne na różnych stopniach owych upłazów, celem łatwiejszego odwożenia ziemi i gruzów, a dopiero po tych robotach wstępnych wziął się do właściwego kopania, które rozpoczęło 10-go października r. 1892. Po dwuletniej pracy, przerywanej podczas zimowej niepogody, wyniki już były bardzo zadowalające. Przedewszystkiem odkryto *temenos*, świętą zagrodę Apollina. Jak bowiem nasze kościoły otoczone są mniejszym lub większym dziedzińcem, albo jak się mówi cmentarzem, tak świątynia Apollina w Delfach miała *temenos*, otoczony murem w kształcie długiego, przez kilka upłazów na stoczystości góry ciągnącego się czworoboku, którego szerokość od wschodu ku zachodowi dochodziła do 125 m. W środku dopiero tego rozległego dziedzińca, na wysokości 600 metrów, wznosiła się świątynia peripteryczna na obszernej murowanej platformie, która po wszystkich swych bokach miała dużo wolnego miejsca. Także i stąd widok na całą kotlinę był bardzo ładny.

Odsłonięto następnie drogę świętą. Odgałęziała się od gościńca głównego po wschodniej stronie doliny, wchodziła następnie w obręb *temenosu* i tutaj w tym obrębie, ciągle w górę idąc aż do świątyni,

zakreślała trzy wielkie zakręty. Otóż cała ta *via sacra* obstawiona była z wszystkich stron pomnikami różnego rodzaju: posągami, skarbcami w kształcie małych świątyń, exedrami i t. p. Była to świetna *via triumphalis*, a cały temenos był niezrównanem muzeum rzeczy ciekawych i ładnych. Zaraz przy wejściu na lewo stał dar Tegeatów, za nim byk z Korcyry, dalej koń dorycki, podarunek z Argos, dalej grupa z Attyki, podarowana po zwycięstwie maratońskim i znowuż grupa Siedmiu wodzów, dar Argolijczyków; za nią exedra, dalej grupa Epigonów. Na prawo długa na 25 m. sala, otwarta ku drodze, w której stało 40 posągów, dar Lysandra z powodu zwycięstwa przy Aegos-Potamos, dalej exedra, za nią szereg posągów królów argolijskich i tak dalej wzdłuż całej drogi aż do świątyni, w pobliżu której dary były, zdaje się, najliczniejsze, bo miejsce najwięcej zaszczytne.

Niestety, z tych wszystkich wspaniałości dzisiaj nic nie zostało; znikli królowie, wodzowie, znikły byki i konie. Wszakże Neron na ~~raz~~ raz zabrał stąd 500 posągów. Nie istnieje ani świątynia, ani ~~cała~~ ani skarbcce. Zostały tylko złomy, fundamenta i podmurowania, które pozwalają stwierdzić miejsce i wymiary. Jednakże na podmurowaniach znalazło się pełno napisów, których liczba dochodzi do 1500, nieocenionych dokumentów, dotyczących wszystkich stron życia społecznego i politycznego Grecyi. Znalazły się n. p. akta procesu stowarzyszenia artystów ateńskich z tebańskimi; albo rachunki wydatków świątyni delfickiej z 4-go w. przed Chr., bardzo pouczające o składzie jej służby. Inne napisy dają wiadomość o uczestnikach poselstw tu przysyłanych, o wyroczniach objawionych, o wyzwalaniu niewolników i t. p.

Dużo tych napisów znaleziono w gruzach, ale obok nich w tychże gruzach odszukano bardzo wiele zabytków sztuki: posągów, bronzów, ceramik, metop, fryzów, karytyd -- najczęściej w odłamach, ale także w całości i to z najróżniejszych okresów, od archaicznego aż do rzymskiego. Najobfitszy plon dawały skarbcce: sikyński, sifnijski, beocki, a przedewszystkiem ateński, zbudowany po zwycięstwie maratońskim. Był bardzo ozdobny, a wznosił się przy pierwszym zakręcie świętej drogi, w miejscu wybornem, bo dającym piękny widok na całe ustronie. Tutaj to znaleziono owe hymny na cześć Apollina, które nas przedewszystkiem zajmować mają. Zdawało nam się wszelako pożądanem, dać ten ogólny zarys całej tej wiekopomnej miejscowości ¹⁾.

1) Dane do tego zarysu czerpaliśmy z Pawła Monceaux: *Les Fouilles de Delphes* w *Revue bleue* 1894, 2. s., 23, 24, 25. (Por. także *Berl. philol. Wochenschr.* w kilku numer. r. 1894 i r. 1895 oraz *Bullet. de corresp. hell.* z r. 1893 i 1894).

W ruinach tedy skarbcza ateńskiego znaleziono w całości hymn wykuty na kamieniu, z którego zdjęto fotografię i przesłano do Paryża, gdzie go odczytał H. Weil a następnie tekst z objaśnieniami ogłosił w »*Bulletin de correspondance hellénique* na rok 1893, str. 561 n. Ten sam tekst wydrukował następnie Crusius w czasopiśmie *Philologus*, t. 40, Ergänzungsheft r. 1894, objaśnienia Weil'a reprodukuje i rozszerzając.

Autor hymnu sam się nazwał w dedykacji: Ἀριστόνοος Νικασθένους Κορίνθιος Απόλλωνι Πυθίῳ τὸν ὕμνον. Crusius sądzi, że to jest tenże sam Aristonos, który napisał odę na cześć Lysandra. Należałby przeto do końca piątego lub początku czwartego wieku. Jak wysoko utwór jego w Delfach oceniono, świadczy o tem dekret zarządu miasta, wryty także na kamieniu, a obwieszczający, że Delfy nadają Aristonosowi za hymny (pienia) na cześć bogów ułożone, jemu i potomkom: gościnność, życzliwość, prawo pierwszeństwa w pytaniu wyroczni, prawo pierwszego miejsca, prawo polubownego sądzenia, nietykalność w wojnie i pokoju, wolność od podatków wszelkich i opiekę równą jak rodowitym Delfijczykom. Podpisani: archont Damochares i członkowie rady Antandros, Erasippos, Euarchida.

Utwór napisany jest w strofach glykońskich, z czterech wierszy, z których każdy złożony z trochaju, daktylu i dipody trochaicznej katektycznej; czwarty jednakże jest o jedną zgłoskę krótszy, czyli tak zwany ferekratejski. W skład czwartego wiersza wchodzi zawsze iubilatio: ἦ ἢ Παιάν, naprzemian z odmianą: ὦ ἢ Παιάν. Pierwsza strofa przedstawia się więc, jak następuje:

Πυθίαν ἱερόκτιον
ναίων Δελφίδ' ἀμφὶ πέτρῳ
ἀεὶ Ξεσπίμαντιν ἔ-
δραν, ἦ ἢ Παιάν,...

Widzimy jednakże, że w tej strofie niema nawet zdania całego, że więc ona całości jeszcze nie tworzy. Trzeba dodać strofę następną:

Ἄπολλον, Κοῖου τε κόρας
λατοῦς σεμνὸν ἄγαλμα καὶ
Ζητῆδος ὑψίστου, μακάρων
βουλαίς, ὦ ἢ Παιάν.

Daje to sens następuny:

O ty, który zajmujesz przy pityjskiej skale Delf zawsze prawdę
wróżący stołek świętego pochodzenia, ἦ ἢ ἢ Παῖδν,

Z Bogów woli — ο' Apollinie, święta chlubo Latony, córki Kojosa
i Zeusa najwyższego, ὦ ἢ Παῖδν!

Teraz dopiero mamy jakąś całość, to jest wezwanie Boga. Możemy więc powiedzieć, że dopiero dwie strofy tworzą całość. Pozwolimy sobie zauważyć, że ta okoliczność bardzo jest ważną ze względu na kościelną lirykę bizantyńską i łacińską. Należy też, za Weil'em, zwrócić uwagę na to, jak ścisłym jest związek między wierszem trzecim a czwartym strofy pierwszej, kiedy wyraz ἔ-θραν rozdzielony jest między oba. Podobnie ścisły związek znachodzimy kilkakrotnie w tym utworze i to zawsze pomiędzy wierszem pierwszym a drugim, albo trzecim a czwartym, nigdy zaś pomiędzy drugim a trzecim. Tak więc pomiędzy wiersz pierwszy a drugi znajdujemy rozdzielone wyrazy: θεο-κρήτων (strofa III), Προναι-αν (strofa VII); zaś pomiędzy trzeci a czwarty: ἐποιχ-νεῖς (strofa III), Πυ-θῶδ' (V), ἀμοι-βαῖς (VII), ἀν-τροίς (IX), ἐξερβού-ων (XI). Wynikałoby z tego, że należy pierwszy i drugi, oraz trzeci i czwarty wiersz uważać jako mniejsze całości. Jeżeli tedy normalna forma glykońskiego wiersza daje następuny schemat rytmiczny: —υ—υυ—υ—, to podwójna da schemat nieco odmienny:

—υ—υυ—υ—υ—υ—υ—

możnaby go podzielić na stopy w sposób następuny:

—υ | —υυ | —υ— | —υ— | υυ— | υ—

Nie ujdzie niczyjej bacznosci dziwnie symetryczna budowa takiego wiersza; w środku mamy dwa kretyki, po jednej ich stronie daktyl po drugiej odpowiedni mu anapest; na kraju z jednej strony trochaj, z drugiej iamb. Tworzy to całość udatną, całkowicie symetryczną. Prawda, że poeta w miejsce trochajów kładzie iamby, spondeje, a nawet tribrachy; w miejsce dyktyłów daje spondeje, a nawet kretyki; w miejsce końcowych kretyków stawia dość często anapesty; są to więc konstrukcye logaoedyczne, które się w śpiewie wyrównywały; w każdym jednak razie pomiędzy wierszami pierwszym i drugim, oraz trzecim i czwartym każdej strofy najmniejszej przerwy być nie mogło.

Niejednego czytelnika zajmie może, jeżeli tu podam inny jeszcze podział powyższego schematu dłuższego, podział taki mianowicie, jaki wypływa z nauki św. Augustyna, który jest znakomitym na tem polu autorem i rzecz przedstawia jaśniej, aniżeli którykolwiek autor nowo-

czesny, np. Christ lub Łucyan Müller. Jemu w znacznej mierze zawdzięczam lepsze zrozumienie starożytnej rytmiki, dlatego traktat jego *De musica* do poznania polecam.

Podług jego nauki przeto podział byłby następujący:

— 0 | — 0 | 0 — | 0 — | — 0 | — 0 | 0 — | 0 —

Suma czasów i tutaj jest 24, ale stopy są wszystkie trójczasowe, a więc równomierne. Symetryczność objawia się i w tym podziale.

Po tej uwadze nawiasowej, wracając do głównej rzeczy i powołując się na to, co się wyżej powiedziało, pozwolimy sobie następne strofy podać tu w formie dwuwierszowej, naznaczając jednak zwykły rozdział wierszy:

Ἐνδ' ἀπὸ τριπόδων θεοκλήτων χλωρότερον δάφναν
σειῶν μαντοσύνην ἐποιχίσεις, ἢ ἰὲ Παιάν,
Φρικώεντος ἐξ ἀδύτου | μελλόντων θεῶν εὐσεβῆ
χρησμοῖς εὐφρόνου τε λύρας | αὐδαῖς, ὦ ἰὲ Παιάν.
Ἄγισθεῖς ἐνὶ Τέμπεσιν | βουλαῖς Ζητῆος ὑπειρόχου,
ἐπεὶ Παλλὰς ἔπεμψε Πυθῶδ', ἢ ἰὲ Παιάν.
Πείσεις Γαῖαν ἀνδροτρόφον | Θέμιν τ' εὐπλόκαμον Σεῶν
αἰὲν εὐλιβάνους ἔδρας | ἔχεις, ὦ ἰὲ Παιάν.
Ὅσον Τριτογενῆ Προναιῖαν ἐμ μαντείας (?) ἀγίοις
σέβων ἀθανάτοις ἀμοιβαῖς, ἢ ἰὲ Παιάν,
Χάριν παλαιᾶν χαρίτων | τοῖς (?) τότε αἰθίοις (?) ἔχων
μνήμας (?) ὑψίστας (?) ἐφέπεις | τιμαῖς, ὦ ἰὲ Παιάν.
Δωροῦνται δέ σ' ἀθανάτοι | Ποσειδῶν ἀγνοῖς δαπέδοις
Νύμφαι Κωρυκίσιον ἀντροῖς, ἢ ἰὲ Παιάν,
Τριετέσιν φαναῖς Βρόμιος. | σεμνὰ δ' Ἄρτεμις εὐπ(τ?)όνοις
κυνῶν ἐμ φυλακαῖς ἔχεις | τόπους, ὦ ἰὲ Παιάν.
Ἄλλ' ὦ Παρνασσῶ γυάλων | εὐδρόσοισι Κασταλίας
νασμοῖς σὸν θέμας ἐξαβρύων, ἢ ἰὲ Παιάν,
Χαρεῖς ὕμνοις ἡμετέροις | ὄλβον ἐξ ἑσίων διδοῖς
αἰεὶ καὶ σφῶν ἐρέποις | ἡμᾶς, ὦ ἰὲ Παιάν.

Otóż i cały hymn, albo jak mówi poeta sam, hymny, a tak się wyraziła także zwierchność delficka. Zrozumienie treści nie jest całkiem łatwe z powodu niepewnych, znakami pytania opatrzonych form, albo nowoutworzonych i pierwszy raz tutaj pojawiających się wyrazów greckich, jak: εὐπνοος, εὐλιβανος, ἀνδροτροφος, θεόκλητος, ιεροκλιτος, θεοπίδμαντις, χλωρότεμος, φρικώεις; dalej z powodu ulubionej, widać, poecie konstrukcji imiesłowowej, której zbyt często i długo używa. Treść byłaby (z grubszego) następna (strofę 1szą zobacz wyżej):

Tam z trójnogów boskich, wstrząsając laurem zielonym (Crusius wstrząsanie odnosi do pytających o wróżbę, nie do Apollina) wydobywasz wyrocznie, o Uzdrawicielu!

Głosem miłodźwięcznej liry, z podziemi umysł przerażających, szukającym wróżby świętej, o Uzdrawicielu!

Oczyszczony (z zabójstwa Pytona) w dolinie Tempe z wyroku najwyższego Zeusa, wprowadzony potem przez Palladę do dawnej siedziby Pytona, o Uzdrawicielu!

Przejednawszy Gaję kwiatorodną i Temidę, pięknowłosą boginię, posiadasz zawsze milewonną siedzibę, o Uzdrawicielu!

Skąd Tritogenię Pronaję czcząc nieśmiertelną wzajemnością w świętych wróżbach (bo właśnie jej tam pronajon wzniesiono)¹⁾, o Uzdrawicielu!

Dawną (jej) przyjaźń mając w najwyższej pamięci, otaczasz ją wieczną czcią, o Uzdrawicielu!

Hołdują ci nieśmiertelni: Posejdon świętymi dzierzawami, Nimfy jaskiniami korykijskimi, o Uzdrawicielu!

Bromios trójletnimi pochodniami (co trzy lata powtarzającą się uroczystością nocną z pochodniami), święta Artemis w czujnej straży psów mająca to miejsce, o Uzdrawicielu! ¹⁾

Ty przeto, który kąpiesz twe ciało w pięknowodnych źródłach kastalskich w dolinie Parnassu, o Uzdrawicielu!

Bądź łaskaw hymnom naszym, dając zawsze szczęście święte i będąc nam zbawcą, o Uzdrawicielu!

Godnym uwagi jest styl tego hymnu, który w całości tworzy niejako jedno zdanie, złożone z całego szeregu wezwań; należałoby może tłómaczyć je przez sześć razy powtórzone Ty, który...; dopiero ostatnia półstrofa daje zdanie główne: bądź łaskaw! Możliwy powiedzieć, że to jest styl hymniczny doprowadzony do ostatecznego wyrazu.

* * *

Idźmy dalej: Wśród gruzów na około tegoż Skarbca Ateńczyków znaleziono inne jeszcze na kamieniu wyryte utwory poetyczne. Odłamów większych jest cztery, mniejszych znalazło się dwanaście. Weil orzekł, że odłamy A, B należą do jednego utworu, C do drugiego, D do trzeciego; z mniejszych kawałków przydzielono 1, 2, 3 do pierwszego utworu, 9, 10, 11 do drugiego, 5, 6, 7, 8, 12 do trzeciego.

¹⁾ Powyższe dwie strofy należy, jak się zdaje, rozumieć w ten sposób, że wymienione tu bóstwa: Posejdon, Nimfy, Bachus, Artemis, mając poświęcone sobie tu miejsca, stały się niejako hołdownikami Apollina, który tu jest naczelnym panem.

Pierwszy utwór jest najciekawszy i o nim najobszerniej mówić nam wypadnie; z drugiego jest tylko kilka wierszy (7), z których żaden nie jest cały, inne zaś mają ledwie po kilka liter. Weil rozpoznał w nim stopy kretyckie, a Crusius zgodził się na to zapatrywanie.

Trzeci utwór przedstawia się w stanie jeszcze więcej ułomnym i pokaleczonym, niż drugi. Weil rozpoznał w nim strofy glykońskie, a więc takie, jak w hymnie Aristonoosa. To nam na razie wystarczyć może.

Wykopano jednak później w temże miejscu tablicę kamienną z dekretem podobnym, jakim uczczono Aristonoosa. Poeta nazywa się tutaj Kleocharēs, syn Biona Ateńczyk, *φυλῆς Ἀκαμαντίδος, δῆμου Κικωννέως, ποιητῆς μελῶν*, któremu za trzy utwory, a mianowicie: *ποθόδιον*, *paiān* i hymn przyznają wieniec laurowy i wszystkie owe zaszczyty, którymi Aristonoosa obdarzono. Postanowiono oraz, aby *χροδιδάσκαλος* wyuczył chłopców tych pieśni i wykonywał je w święto Teoxenii. Członek francuskiej szkoły w Atenach, Couve, przypuszcza tedy, że owych trzech przez Weil'a rozpoznanych utworów właśnie Kleocharēs jest autorem. Przypuszczenie to bardzo jest możliwe, nic jednakże o owym Kleocharēsie na razie niewiadomo, co do czasu zaś, z którego utwory pochodzą, jedna tylko w nich istnieje wskazówka, mianowicie wzmianka o napaści Galatów czyli Gallów na Delfy. Znajduje się ona w utworze pierwszym, najobszerniejszym, który więc w każdym razie od tej napaści, a więc od roku 279 przed Chr. jest późniejszy, ale jednak pochodzi jeszcze może z pierwszej połowy trzeciego wieku przed Chr., ponieważ napaść ta wzmiankowana jest jako niedawna.

Widzieliśmy, że dekret pochwalny odróżnia w owych utworach *pothodion*, *paiān* i *hymn*; któryż tedy z nich jest prosodionem czyli pieśnią procesyjną, który pajanem na cześć Apollina, który hymnem? Dowiedzieliśmy się już, że najobszerniejszy z fragmentów jest o stopach kretyckich, ale i jeden z mniejszych fragmentów jest w takichże stopach, w drugim zaś dostrzeżono strofy glykońskie. Otóż Couve sądzi, że ów wielki fragment jest prosodionem, mniejszy kretycki pajanem, a glykoński hymnem. Zgadza się on w tem z Weilem, który od razu, z treści sądząc, nazwał ten utwór pieśnią procesyjną. Crusius jest innego zdania: dla niego wielki kretycki jest hymnem, glykoński jest prosodionem, a mały kretycki jest i dla niego pajanem. Powody, jakie podaje, wcale nie rozstrzygają sprawy i nie przemawia to za nim, jeżeli glykoński utwór Aristonoosa nazwany jest hymnem przez zwierzchność i przez autora samego, a znowuż, jakże go nie nazwać pajanem, kiedy każda strofka pajanem się kończy? Otóż podług Crusiusa nie ma być

ani pajanem ani hymnem, tylko właśnie prosodionem. Sprawa ta, można z łatwością przewidzieć, dużo jeszcze atramentu zużyje.

Przystąpmyż wreszcie do bliższego przypatrzenia się pierwszemu, a zarazem najobszerniejszemu z owych trzech utworów. Wiemy już, że się dochował na dwu wielkich odłamach; otóż kamień A obłamany jest z obu stron tak, że wiersze na nim umieszczone z obu stron trzeba było uzupełniać konjekturami. Drugi za to odłam B jest dobrze zachowany i z niego tedy przytoczymy kawałek, aby dać poznać jego osobliwą budowę:

Πῆρα κλυτὰ		μεγαλόπολις		Ἄθῆναις εὐχαῖσαι φερόμενοι		ναύεσσα Τρι-
τωνίδος		δάπεδον ἄθραυστων.		Ἀγίταις δὲ βωμοῖσιν Ἄφαιστοῦ ἀθῆναι νέων		μήτρα τὰ ὄρων.

Mamy tu więc cały szereg stóp kretyckich (14), następujących po sobie w jednym ciągu, bez najmniejszego śladu rozczłonkowania na równe strofy, albo choćby parami równe strofy, albo choćby równe peryody, albo równe zdania. Ustęp przez nas przytoczony zawiera wprawdzie dwa zdania, ale one nie są równe, a tak są ściśle związane ze sobą, że koniec jednego i początek drugiego, należą do tejsamej stopy. Ztąd też w wygłaszaniu najmniejszej pauzy pomiędzy nimi zrobić nie było można. Tuż przed tym ustępem znajduje się zdanie z 28 stóp, a więc potężne; złożone ono jest wprawdzie z czterech zdań, dwu współrzędnych i dwu podrzędnych, zdania te jednak nie tworzą członków rytmicznych. Całość fragmentu obejmuje około 110 stóp wypełnionych tekstem, a w długim tym biegu ledwie trzy można przyjąć pauzy albo fermaty, bo tylko trzy razy koniec zdań schodzi się z końcem stóp. Widzimy to po stopie 33, 94 i 123. Crusius przyjął wprawdzie dwie jeszcze fermaty, mianowicie po stopie 62, stopie próżnej, bez tekstu, jak kilka poprzednich i następnych, oraz po 90, która nie jest bardzo potrzebną, bo wnet po niej (94) następuje fermata uzasadniona; można przeto obie pominąć. Jakkolwiekby, całość utworu przedstawia się jako długi ciąg stóp kretyckich z kilku ledwie fermatami, a takiego utworu nie znaliśmy dotąd ze starożytności.

Stopy kretyckie są pięcioczasowe; z przytoczonego wyżej urywka widzieć można, że prawidłowa ich forma — — — — — pojawia się najczęściej; obok niej jednakże liczne są paeony i to w formie pierwszego — — — — — i czwartego paeonu — — — — —; innych wcale niema; dziwniejszem jednakże jest to, że nie braknie tu innego równomiernika kretyckiej stopy, mia-

nowicie pentabrachów i to w siedmnastu taktach, z których kilka jest hipotetycznych, czyli przez Crusiusa skonstruowanych.

Najciekawszą okolicznością jest to, że cały tekst opatrzony jest nutami muzycznymi, a więc posiada melodyę. Ponieważ zaś znaki muzyczne Greków przekazane nam zostały i opisane przez Alypiosa, Bacchiosa, Aristidesa Quint., Boethiusa i innych, przeto odczytanie tych znaków nie było niemożliwem. Podjął się tego archéolog Teodor Reinach w Paryżu i wywiązał się z zadania bardzo dobrze; Crusius jego melodyę przyjął całkowicie, ale ją transponował o kwintę niżej, to znaczy, że do śpiewania uczynił ją łatwiejszą. W tej więc formie i z jego tekstem, który od tekstu Weill'a nieco się różni, a w każdym razie jest pełniejszy, przytaczamy obok tekst i melodyę. Ze wszystkich znanych dotąd melodyj starożytnych ta jest najobszerniejszą i nawet najładniejszą. Chodzi tylko o to, aby ją dobrze zrozumieć, rytm i motywy jej w graniu lub śpiewaniu uwydatnić ¹⁾.

Treść, znowuż tylko z grubszego, byłaby następną:

Wielbić będziemy ciebie sławnego z gry na kitarze, syna wielkiego Zeusa, który przy tej wysokośnieżnej górze, ze świętej głębi, wszystkim śmiertelnym ogłaszasz wyroki, jak zawładnąłeś trójnogiem wieszczym, którego strzegł wrogi smok; jak twymi pociskami przebiłeś potwór o pstrych skrętach, aż zwierz ciągle sycząc straszliwie, ducha wyzionął. Niedawno też barbarzyński tłum zbrojnych Gallów, który świętokradzko wdart się do tego ustronia, poznał najwyższego Boga — pokonany.

Wy, któreście gęste gaje Helikońskie otrzymały w udziale, strasznie grzmiącego Zeusa córy z ładnymi łokciami, przybywajcie wielbić pieśniami równej wam krwi Feba złotowłosego, który po dwuszczytnej siedzibie skał Parnassu chodzi razem z dostojnymi córami Delf do przezroczytych źródeł Kastalii, władając wyniosłością, na sterczącej Delf skale wieszcey. Do ciebie udaje się z modlitwą córa wielkomięskiej Attyki, zamieszkująca nienaruszoną (od Gallów) ziemię wojowniczej Tritonidy. Na świętych ołtarzach Hefaiast trawi uda młodych byków, równocześnie kadzidło Arabii podnosi się ku Olimpowi; flet z drzewa lotusowego głośniebrzmiący, drzącymi tonami gra pieśń; złota miłodźwięczna kitarra towarzyszy hymnom; cały rój młodych mieszkańców Attyki...

Dołączam kilka objaśnień: melodya powyższa jest w tonie frygij-skim, ale jak mówi Reinach, już przez starożytnego poetę transpono-

¹⁾ Na zjeździe filologów bynajmniej się to nie udało. Jeżeli o tem wspominam, to nie dlatego, aby czynić z tego zarzut komukolwiek, lecz na to, aby słuchacze zbyt ujemnego wyobrażenia o muzyce greckiej z tego sobie nie tworzyli.

Attycki hymn do Apollina.

Kamień. A.

Τὸν ...θα-ρί] σει κλυτὸν παῖ-δα με-γά-λου (Δι-ός, ἔς
αἰ-σι-μα παρ' ἀ-χρο-νι-φῆ τόν-δε πάγον ἀ-μβρότου
ἐκ μαχῶν] πᾶ-σι θνα-τοῖ-σι προ-φαί-νεῖς, σε κλα-δίσομεν
τρί-κο-δα μαν-τεῖ-ον ὡς εἰ-εῖ-λες ἐχ-θρὸς δὲν ἐρροῖου -
ρειεὶ δράκων, ὅ-τε τε-ῖ-σι βέ-λο-αν ἔ-τηρ-]η-σας αἰ-
σ-λον εἰ-λι-κτάν [φυ-άμ ἔσθ' ὁ θῆρ συχ-νὰ] συ -

23 \odot M 1 \odot 24 Γ Δ 25 25^b 26 Υ Δ

ργ-μαθ' ἰ-ι-εἰς ἀ-θύπησθ' ἀπέπνευσ' ἑμῶς· πρῶτον δὲ Ἰα-λα-

27* Δ Υ 28 29 30

τῆσαν Ἄ-ρης, Ἰβάρ-βα-ρος τάνδ' ὅς ἐ-κί γὰρ-σθν ἐ-πέ-

31 \odot Γ Φ 31^b 32 33

ρασσο ἄ-σεν τὸς θε-ὸν ἐ-ὄν-τα εἰ-γνωσρα λειψ

34 Υ 35 Δ Γ 36 Υ 36^b

ἀλλ' ἰ-ώ, γέν-ναν [αὐ-τάν τ' ἐ]π-ε[υ χασ σε Ἄ]α

37 37^b 38 Υ 39 Δ 40

τ[ακλειθ-θωμεν οἱ-σθν θά-λος φι-λό-μ[αχον ἐπ-] ἡ-ρα-του[ε-γ]

40^b Υ Γ 41 Δ 42 Γ Υ 43

εἰ-ναί, ὅ[ς του-δε] δαά-μαι-ο λοι-γὸν ἀπ-έ-λα-σε

43^b Υ 44 Υ Φ 45 Δ Υ 46 47 48 *

πῆο-στ[α-πῶων] ἐ-ν[ο-πλος ἐχ-θρῶων ἐγ-ορ-μ[άου... τε-ὸν

49 (Δ) 50-52 53 Υ 54 55 56

κν... εἶναι κ... [γατ-α] δ' ἐ-γε-γά-θει τε κῆ[ν-

57 58.59 60 Υ κ 61.62

θηρε ν ἄν-δρῶων

Kamien B. 63 64 65 66

ἔρι]- στον θε-ὸν ὅς

67 68 I 69M Y M 70

κέλυθ', Έ-λι-κώ-να βα-θύ-δεν-δρον αἶ-λά-χε-τε Δι-ός

71 71 71

έ-ρι-βρόμου θυ-γατρὸς εὐ-ώ-λε-νοι, μό-λε-τε συν-όμ-

75 I M I 76 M Y M 77 Y M 78 I Φ

αι-μον' ἰ-να Φοι-βου φ-δαξι-σι μελ-φη-τε χρυ-

79 Y F80 80 U A 81 U 82 U 82

σε-ο-κόμαν, ὅς ἀ-νά δι-κό-ρυν-βα Παρ-νασσ-ίδος

83 M 84 I M Y 85 Y M Y 86 I 86 I

ἰάσ-δε πε-τέ-ρας ἔδρα-να με-τὰ κλυταίης Δελ-φί-σιν

87 Γ 88 U A 89 U 90 Γ 90 Λ 90

Κα-στα-λί-δος ἔ-ου-ν-δρον νά-ματ' ἔ-πι-νί-σε-ται,

91 M 92 Y M 93 94 Φ

Δελ-φῶν ἀ-νά πρῶ-να μαν-τείει-ον ἔ-φέ-πων πά-γον.

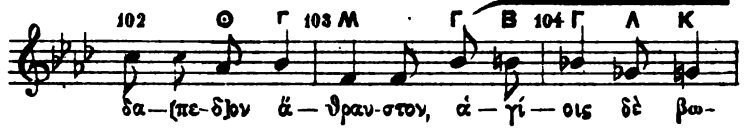
95 Γ 96 U A U 97

πά-ρα-χλυ-τὰ με-γα-λό-πο-λις Ἄθ-θις εὐ-

98 K Λ M 99 O K 100 Λ K 101 U A U

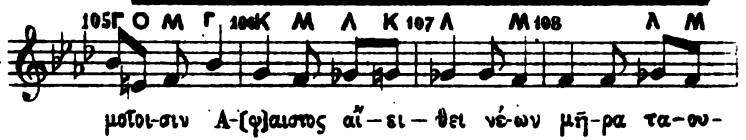
χαίει-σι, φερ-ό-πλοι-ο ναί-ου-σα Τρι-πυλνί-δος

102 Θ Γ 103 Μ Γ Β 104 Γ Λ Κ

δα-(πε-δ)ον ἄ-θραυ-στον, ἀ-γί-οις δὲ βω-

105 Γ Ο Μ Γ 106 Κ Μ Λ Κ 107 Λ Μ 108 Λ Μ

μοι-οι-σιν Ἀ-(φ)αιστος αἰ-εῖ-θει νέ-ων μῆ-ρα τα-ου-

109 Ο Κ Α 110 Γ Μ Ψ Θ 111 Ι Θ Γ 112 Ο Υ Ο Μ

ρων, ὁ-μοῦ-ου δέ νιν Ἄραφ ἄτ-μῆς ἐς Ὁ-λυμ-πον ἀ-να-

113 Λ Μ Ο 114 Υ Ο 115 Μ Λ Μ 116 Λ Κ Λ Μ

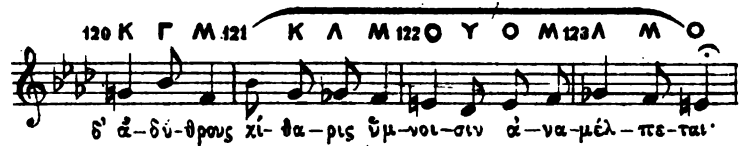
κίβ-να-ται· λι-γύ δὲ λω-πὸς βρέ-μων ἀ-εῖ-ὀ-λοι-οις

117 Μ Υ Ο 118 Μ Λ Μ 119 Γ Λ

μέ-λε-σιν ῥ-δα-ἄν κρέ-κει· χρυ-σέ-α

120 Κ Γ Μ 121 Κ Λ Μ 122 Ο Υ Ο Μ 123 Λ Μ Ο

δ' ἀ-δύ-θρους χι-θα-ρις ὑμ-νοῖ-σιν ἀ-να-μέλ-πε-ται·

124 Φ Ψ 125 Λ Ψ Ο 126 Γ 127 Λ Ψ

ο δὲ (θε-ώ-ρ)ων πρό-πας ἐς-μὸς Ἄθ-δί-δα λα-χών...

Objasnienie znaków: drobniejsze nuty, oraz części tekstu, klamrami ujęte, są konjekturalne. Litery greckie, nad nutami umieszczone, są znakami muzycznymi Greków, liczby zaś oznaczają ilość taktów.

wana jest w obręb tonu lidyjskiego; dlatego dał ją w dzisiejszym *c mol*; Crusius przeniósł ją na *f mol* i tak ją tutaj podaliśmy. W pierwszej części jest diatoniczną, to znaczy, że trzyma się tonów normalnych, z drobnymi wyjątkami, bo tam n. p., gdzie mowa o napaści Galatów, wyraża to ostrem przejściem chromatycznym; druga część natomiast jest przeważnie chromatyczną, dla ucha naszego niezwykłą; opisuje ruch obrzędowy: modlitwy, palenie ofiary, kadzidło, grę na flecie i na kitarze; w końcu zwraca się melodia do porządku diatonicznego i powtarza najwybitniejszy motyw części pierwszej. Całość w swej dążności do charakteryzowania tekstu melodią, oraz z powodu braku rozczłonkowania rytmicznego przywodzi na myśl (*mutatis mutandis*) nie kogo innego, jeno R. Wagnera.

Może nieco zadziwiać, że rytm kretycki właśnie w obrzędowych pieśniach na cześć Apollina najwięcej się znachodzi. Powodu tego w tem moglibyśmy szukać, że ten rodzaj rytmu doskonale się nadawał do poważnego tańca, nawet podczas pochodu, czyli procesyi. Moglibyśmy powiedzieć, że jeżeli hymn, o którym mówimy, był pieśnią pochodową, to stosując się do niego, uczestnicy pochodu nie mogli iść inaczej, tylko tańcząc. Dawalo to widok bardzo ładny. Uważmy jeszcze, że jeżeli utwór ten pojmiemy jako prosodion, to ta właśnie okoliczność tłumaczy najlepiej ów brak rytmicznego rozczłonkowania, bo w pochodzie nie odbywano pauz, chyba przy fermatach.

Tekst wymaga jeszcze drobnego objaśnienia: częstokroć widzimy tu dwie nuty na jednej zgłosce, zwłaszcza na długich, lub dyftongach (nie wszystkich); w takich razach samogłoska jest powtórzoną; widzimy tam dwa α , dwa ι , dwa ω ; nawet dwa ϵ i o ; dalej dwa $\epsilon\iota$, $o\iota$, ou ; natomiast dyftong $\alpha\iota$ jest przedstawiony jako $\alpha:\iota$ albo $\alpha\iota$; eu jako $eouu$ i pod. Po bliższe szczegóły odsyłam do uczonego pisma Crusiusa, w którym i to jest zawarte, co Weil i Reinach powiedzieli.

Szczałki dwu pozostałych hymnów są tak małe i ułomne, że zajmować się nimi nie mamy potrzeby. Ciekawi znajdują je oba także u Crusius'a i to najprzód w podobiznie podług fotografii z kamieni zdjętych, następnie z usiłowanem odtworzeniem, albo uzupełnieniem wierszy bardzo pooblamywanym. Jeden z nich, jak się już powiedziało, ma być w strojach glykońskich, podobnie, jak utwór Aristonoosa, drugi w stopach kretyckich, jak wyżej przytoczony hymn z melodią: nie nauczyłyby nas przeto niczego, czegośmy lepiej na utworach wyżej przytoczonych nie widzieli. Prawda, że posiadają i one także nuty i to nuty instrumentalne. Takie nuty oznaczały się także literami podobnie, jak nuty wokalne. Podług nich tedy starano się odczytać owo towarzy-

szenie instrumentu, prawdopodobnie kitary. Możemy powiedzieć, że ta muzyka równie jest ułamkową jak tekst i żadnego charakteru nie posiada. Nadto jeszcze, jeden z wybitnych znawców muzyki starożytnej, K v. Jan nie chce w niej uznać towarzyszenia instrumentu, tylko melodyę do śpiewu, czemu się znów Crusius sprzeciwia. Są to rzeczy podrzędniejszej wagi, które możemy pominąć, aby przystąpić do sprawy ważniejszej, możemy nawet powiedzieć bardzo ważnej, którą przy pomocy przytoczonych tu zabytków rozświecić nieco pragniemy.

* * *

Dwa wyżej przytoczone utwory, okazują się jako w budowie bardzo odmienne. Jeden z nich przedstawia metrum glykońskie, ale jakież metrum przedstawia drugi? Powiedzieć: metrum kretyckie, tego nie można, ponieważ starożytni o takim metrum nie wiedzą. Możeby więc powiedzieć: rytm kretycki? Tęby się zgadzało z wyobrażeniem starożytnych, bo jak się mówi o rytmie daktylicznym, anapestycznym, iambicznym, tak równem prawem możnaby mówić o rytmie kretyckim. Temu jednak staje na przeszkodzie panujące w nowoczesnej filologii wyobrażenie, że rytm opiera się na akcencie i że taki rytm jest odwieczny, wszystkim narodom wspólny i wszystkim rasom, nawet ludźcom. Nuże by jednak powątpić o tej odwieczności i powątpić o owym charakterze rytmicznym akcentów. Bo jeżeli Klopstockowi, Vossowi, nawet Goethemu podobało się pisać wiersze na akcencie oparte, to stąd nie wynika przecież, aby te usiłowania świadczyły o stanie rzeczy przed dwoma, albo więcej tysiącami lat. Dodajmy jeszcze, że Klopstock, Voss i Goethe nie mieli na myśli tworzenia rytmicznych wierszy, tylko pragnęli odtworzyć *starożytne metra*, dodajmy i to, że ich wiersze nie przyjęły się, nie zapanowały w literaturze, nie przenikły bynajmniej do narodu, coby było powinno nastąpić, gdyby byli trafili na odwieczną narodu skłonność.

Wolno nam tedy powątpić o funkcji rytmicznej akcentów, wolno nam przypatrzeć się nieuprzedzonym okiem, jak tę sprawę pojmowali starożytni. Skoro się na to zdobędziemy, sprawa przedstawi się bardzo jasno; **starożytni pisarze żadnej zasadniczej różnicy między metrum, a rytmem nie widzą.**

Czemże tedy jest u nich rytm? Κατὰ δὲ τὰ μήκη, καὶ τὰς βραχυτέρας τάρτεται ὁ χρόνος, οὗτος δὲ γίγνεται ῥυθμός, podług długości i krótkości zestawia się czas, z tego zaś rodzi się rytm, tak uczy Dionysios z Halikarnassu, jeden z najważniejszych pisarzy starożytnych w tym przedmiocie. Tęż samego uczy Aristides Quint. ῥυθμός ἐστὶ ἀσθημα ἐκ χρό-

των κτά τῆα τὰς συγκατεμένων, rytm jest systemem czasów różnej długości zestawionych w pewnym porządku. Wiadomo, że pierwszą całością metryczną u starożytnych jest stopa, złożona z długich i krótkich zgłosek, odn. czasów; otóż: *idem vero pedem et rhythmum voco* mówi pisarz starożytny. Tyle jest pewnem, że o akcencie, jako elemencie rytmicznym, najmniejszej u nich niema wzmianki; możemy nawet powiedzieć i to z całą pewnością, że pojmowanie akcentu, jako czynnika rytmicznego jest im zupełnie obce. I nie mogło być inaczej, jak to niżej zobaczymy.

Z tego, co się dotąd powiedziało, wynika jasno, że rytm oparty jest na długości i krótkości zgłosek, albo czasów, albo mor, wogóle więc na czasie. Nazwisko rytmu odnosili starożytni do stopy, ale odnosili je także do następstwa stóp, do całego szeregu i to nieograniczonego szeregu równych stóp. Czemże tedy było metrum? Niczem innym, tylko co jego nazwa mówi, a więc pewną odmierzoną częścią rytmu, który sobie wyobrażano jako mogący być przedłużony w nieskończoność. Z tego tedy punktu widzenia określają starożytni metrum w stosunku do rytmu, jako część w stosunku do całości, jako pewną miarę obszerniejszego tworzywa, jako dziecko do ojca. Mówi więc Aristoteles: *Τὰ γὰρ μέτρα εἰσι μόρια τῶν ῥυθμῶν ἐστί, παντῶν*; mówi Longinus: *μέτρον πατήρ ῥυθμός*; mówi Aristides Quint.: *metrum differre a rhythmō, ut a toto partem; sectionem enim rhythmī metrum dicunt*. Pojmowanie takie trwa tak długo, jak tradycya starożytna, więc Charisius uczy: *nihil est enim inter rhythmōn et metron nisi quod rhythmōs est metrum fluens, metrum autem sit rhythmōs clausus*; albo św. Augustyn: *hoc autem metrum utrumque habuit; itaque non solum metrum est propter insignem finem, sed etiam rhythmus est propter pedum rationabilem connexionem*. Uważmy, że podług św. Augustyna prawidłowość stóp metrycznych jest właśnie rytmicznością.

Z powyższego przedstawienia rzeczy pozwolimy sobie wysnuć kilka wniosków; najprzód, że podług nauki starożytnych rytm oparty jest wyłącznie na długości i krótkości czasów i że z akcentem nic a nic wspólnego nie ma. Dalej zaś powiedzmy, że znaleźliśmy teraz określenie na ów drugi hymn na cześć Apollina, zbudowany z długiego, niczem nieprzerwanego łańcucha stóp kretyckich. Metrum nie jest, ale jest rytmem, jest jakoby przykładem, objaśniającym wszystkie wyżej przytoczone definicje. Zaznaczmy więc, że starożytni takie rytmy układali, a przynajmniej Kleocharēs taki ułożył, a dziwimy się nieco, że ani Weil ani Crusius na tę okoliczność nie zwrócili uwagi.

Przejdźmy teraz do akcentu. Jest rzeczą niezaprzeczoną i oczywistą, że znaczenie jego w języku jest bardzo wielkie. Jakżeby tedy miał być bez żadnego znaczenia w starożytnej rytmice? Tak bynajmniej nie jest, akcent ma tam funkcję niezmiernie doniosłą, tylko że ta funkcya nie jest rytmiczną. Jakąże jest tedy? Oto jest melodyjną. Aby to zrozumieć, nie wspierajmy się na dzisiejszem pojmowaniu rzeczy, lecz na pismach starożytnych, a odrazu znajdziemy się w jasności.

Uczą tedy starożytni pisarze, nie, że w każdym wyrazie jedna zgłoska ma akcent, lecz że każda zgłoska go posiada (jedna zaś posiada najwyższy). Mówi Priscianus: *accentus namque est certa lex ex regula ad elevandam lub deprimendam syllabam uniuscuiusque particulae orationis*; to samo mówi Diomedes: *nam ut nulla vox sine vocali est, ita sine accentu nulla est; et est accentus velut anima vocis*. Akcent znaczy to, co jego nazwa mówi i co Diomedes objaśnia w sposób następny: *accentus est dictus ab accinendo, quod sit quasi cuiusque syllabae cantus; apud Graecos quoque ideo προσῳδία dicitur, quia προσᾶται ταῖς συλλαβαῖς*. Podług tej nauki akcenty są śpiewem mowy, nie odnoszą się do długości lub krótkości tonów, lecz do ich wysokości lub nizkości. Z akcentów tedy tworzyła się melodia: *prosodia musices imago* powiedział Varro; *et est accentus anima vocis et seminarium musices*, powiedział Martianus Capella. Najjaśniej jednak, najdokładniej wyraził się o tem Cicero (Orat. 57): *Mira est enim quaedam natura vocis, cuius quidem e tribus omnino sonis, inflexo, acuto, gravi, tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus*. Podług zrozumienia Cicerona przeto i zupełnie w myśl starożytnych, oraz w poczuciu ich tradycyi, cantus z całą swą suavi varietate z trzech akcentów się wiązał, perfectus est.

Zapatriwania te przedstawiłem po raz pierwszy w rozprawie pod tyt.: »Nowa teoria o pochodzeniu i rozwoju rytmiczności« r. 1886; starałem się je rozwinąć i w związek z rytmiką średniowieczną wprowadzić w *Essai comparatif sur l'origine et l'histoire des rythmes* 1889. Do tych więc prac, zwłaszcza do drugiej odsyłając, pozwolę sobie tutaj dodać, że punktem wyjścia był dla mnie znany filologom ustęp z Dionysiosa z Halik. *De compositione verborum XI*. Ustęp ten na zawsze zasadniczym pozostanie, nie od rzeczy więc będzie przytoczyć go tutaj choć w części. Przedstawiwszy naukę o akcentach mowy, autor dodaje: *τάς τε λέξεις τοῖς μέλεσιν ὑποτάττειν ἀξιοῖ, καί οὐ τὰ μέλη ταῖς λέξεσιν, ὡς ἐξ ἄλλων τε πολλῶν ὄρων καί μάλιστα τῶν Εὐριπίδου μελῶν ἃ πεποίηκε τὴν Ἥλιτρον λέγουσαν ἐν Ορέστη (140 π.) πρὸς τὸν χορὸν*.

σίγα, σίγα, λευκὸν ἴχνος ἀρβύλης.

τίθετε, μὴ κτυπεῖτε.

ἀποπρόβατ' ἐκεῖσ' ἀποπρό μοι κοίτας.

ἐν γὰρ δὴ τούτοις τὸ »σίγα, σίγα λευκὸν« ἐφ' ἐνὸς φθόγγου μελωδεῖται, καίτοι τῶν τριῶν λέξεων ἐκάστη βαρείας τὲ τίσεις ἔχει καὶ ὀξείας. Καὶ τὸ »ἀρβύλης« ἐπὶ τῇ μέσῃ συλλαβῇ τὴν τρίτην ὁμότονον ἔχει ἀμηχάνου ὄντος ἐν ὄνομα δύο λαβεῖν ὀξείας, καὶ τοῦ »τίθετε« βαρυτέρα μὲν ἢ πρώτη γίνεται, δύο δὲ μετ' αὐτὴν ὀξότονοι τε καὶ ὁμόφωνοι, τοῦ »κτυπεῖτε« ὁ περισπασμὸς ἠφάνισται, μᾶ γὰρ αἱ δύο συλλαβαὶ λέγονται τάσει, καὶ τὸ »ἀποπρόβατ'« οὐ λαμβάνει τὴν τῆς μέσης συλλαβῆς προσωπίαν ὀξεῖαν, ἀλλ' ἐπὶ τὴν τετάρτην συλλαβὴν καταβέβηκεν ἡ τάσις τῆς τρίτης. Jego więc zdaniem należy poddawać mowę melodyi, nie zaś melodyę wyrazom (scil. akcentom) mowy, jakto widać z wielu innych, najlepiej jednak z pieśni Euripidesa, którą każe Elektrze przemawiać do chóru: σίγα itd. W tej pieśni σίγα, σίγα i λευκὸν śpiewają się jednym tonem, chociaż każdy z tych trzech wyrazów ma swoje napięcie (akcenty mowne) wysokie i niskie ¹⁾; także ἀρβύλης ma tensam ton na zgłosce środkowej i trzeciej, chociaż nie może być, aby tensam wyraz miał dwa akcenty wysokie. W wyrazie τίθετε pierwsza zgłoska ma ton niższy, ale dwie następne mają ton wysoki i obie tensam. Podobnie perispomenon wyrazu κτυπεῖτε zaciera się, ponieważ dwie te zgłoski śpiewają się jednym tonem. Także wyraz ἀποπρόβατ' nie otrzymuje na środkowej zgłosce tonu wysokiego, bo na czwartą położony jest ton należny trzeciej.

Jak długo akcent uważano za coś podobnego do iktu, a trwa to, aż do dzisiaj, tak długo cały ten ustęp był całkowicie niezrozumiały i tylko to z niego umiano wywnioskować, że melodia nie zgadzała się z iktem. Inni (jak V. Henry, tuż jeszcze przed ogłoszeniem mej pracy) nie wchodząc w naturę akcentu, zawyrokowali, że akcent nic z melodią nie miał do czynienia, jak to wyraźnie świadczy Dionysios z Halik. Mój wniosek był całkiem odmienny; a mianowicie, że Dionysios w swoim rozbiórce ma za podstawę wyobrażenie zupełnej zgody akcentów z melodią i ze zdziwieniem wskazuje na praktykę Euripidesa i innych, u których tej zgody już nie było. U innych jednak była, jak to potwierdza nasz hymn opatrzony melodią. Crusius bowiem trafnie zauważył, że w tym hymnie każda akcentowana zgłoska ma ton wyższy, a nigdy niższy, aniżeli sąsiednie zgłoski. *So ist der Melodie*, mówi, *durch den Accent von vornherein die Richtung vorgeschrieben, nach der sie sich zu bewegen hat* (p. 117). I mówi jeszcze, stwierdzając moje

¹⁾ Porównaj z tem co się wyżej powiedziało o akcentach.

zapatrywania, o stosunku akcentu do rytmu: *die Accente geben der Melodie das Grundgesetz, üben aber auf den Rhythmus keinen erkennbaren Einfluss aus* (p. 120). Tak daleko dobrze; mógłbym wprawdzie w tych słowach widzieć reprodukcję moich przed dziesięciu laty wypowiedzianych zapatrywań, Crusius jednak przedstawia to jako własne odkrycia, więc niechże i tak będzie! W każdym razie zapatrywania te stwierdzają się ¹⁾.

Ale Crusius, usunąwszy jedną trudność wnet stworzył nową. Bo oto biorąc zbyt dosłownie, co Dionysios powiedział i zestawiając z melodią Aristonoosa, tworzy nowy okres muzyki. Mówi tedy, że w okresie Euripidesa melodia z akcentami nie zgadzała się, a dopiero w okresie Aristonoosa weszła na drogi naturalizmu i do akcentów się zbliżyła. Twierdzenie to jest całkiem bezpodstawne i wykręcone. Bo Cicero w każdym razie jest nieco starszy, aniżeli Dionysios, a widzieliśmy, że on cały śpiew wywodził z akcentów. Chcę powiedzieć, że jeżeli Dionysios może świadczyć o Euripidesie, to Cicero może to uczynić o poprzednikach. On tutaj istotnie wyraża najstarszą tradycję i jest w zgodzie z tem, co o tym przedmiocie powiedzieli, lub napomknęli Plato, Aristoteles, Aristoxenos. Cały śpiew grecki, cała ich muzyka, która była co najwięcej powtórzeniem śpiewu, wywodzi się z akcentów, a im bardziej wstecz, tem zgodność była i powinna być większą. Za czasów Kleocharesa, twórcy rytmu delfickiego, muzyka już się była z pierwotnego tetrachordu rozwinęła na objętość trzech oktaw, wtedy więc, a nawet i wcześniej, melodia już nie mogła trzymać się ciasnej granicy akcentów, a jednak tej granicy trzyma się jeszcze u Kleocharesa przynajmniej z jednej strony, t. j. od góry.

Jakże więc pogodzić to, co Dionysios z Halik. mówi o melodii Euripidesa z tem, co mówi Cicero, oraz z melodią Kleocharesa? Powiedzmy najprzód, że melodia Euripidesa zbyt bardzo od akcentów nie odbiegała, nawet w tym ustępie, który grecki krytyk jako przykład przytoczył; powiedzmy następnie, że nie wiemy czy w innych częściach tej tragedyi, albo w innych tragediach odbiegała podobnie; powiedzmy w końcu, że nie wiemy, czy Dionysios miał przed sobą prawdziwą, od Euripidesa jeszcze pochodzącą melodią, od którego oddzielało go lat przeszło 400. Bo melodie z czasem starzeją się i wtedy do starych tekstów dorabia się nową muzykę.

¹⁾ Zapytałbym np., dlaczego Crusius dawniej tego odkrycia nie zrobił, kiedyż melodie greckie z tym samym charakterem znane są od lat wielu?

Z drugiej strony, nie zaprzeczamy, sądząc podług okruszyn melody zachowanych z tegoż Orestesa w papyrusie arcyksięcia Rainera, (zob. *Philologus* 1893, p. 189), że zdaje się, jakoby jeszcze za czasów Antoninów melodye Euripidesa były znane i przepisywane. Mógł więc Dionysios mieć przed sobą prawdziwą melodyę Euripidesa; przypuścimy i to, że jego uwagi były trafne. Z tego wynikłoby jednakże to tylko, że Euripides był śmiałym na polu melodyi nowatorem, że inni szli za jego przykładem, że jednak obok nich dawny, archaiczny kierunek utrzymywał się ciągle i stale, jak o tem świadczy hymn Kleocharesa z 3. wieku przed Chr. i co dziwniejsze: hymn do Heliosa z 2. wieku po Chr. (zob. go u Bellermana, Westphala i Gevaert'a). Godnem jest uwagi, że oba te zabytki są obrzędowe, że więc tem bardziej przystało im zabarwienie archaiczne; nie sądźmy jednakże, aby one całkowicie przedstawiały archaiczny stopień melodyi — bynajmniej, bo jeżeli hymn Kleocharesa trzyma się granicy akcentów od góry, to ku dołowi używa wielkiej swobody, tak, że całość melodyi obejmuje odstęp jedenastu tonów, półtorej gamy, podczas gdy melodya Euripidesa w ciasniejszych zdaje się poruszać granicach.

* * *

Ośmielony tem, że się wyżej przedstawione zapatrywania stwierdzać zaczynają, a widząc, jaki zamęt w rozumieniu starożytnej poezji sprawiło owo nienaturalne sprzężenie akcentu z rytmem, obu zaś z iktem, widząc, jaką niezwykłą trudność to dziwne sprzężenie do dziś przedstawia, nawet dla specjalistów, pozwolę sobie podać następne правило praktyczne: w czytaniu utworów poetycznych greckich i łacińskich należy starannie uwydatniać długość i krótkość zgłosek, bo na tem polega istota i cała piękność rytmiki i metryki starożytnej. To też czasy owe bardzo były drażliwe wobec wykroczeń przeciw iloczasowi, jak o tem świadczy Cicero (Orator 51) *in versu quidem tota theatra exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior*, cały teatr burzył się, jeżeli aktor zgłoskom nie dawał należytego iloczasu.

Cóż jednak począć z akcentami? Trzeba je w poezji całkowicie pominąć, bo gdyby się chciało wygłaszać je po starożytnemu, należałoby śpiewać.

Uważmy dalej, że ikt ze śpiewem trudno się zgodzi, to też iktem nie trzeba się zbyt zaprzątać, ani niepokoić. O rytmie, o iloczasiu, świadectwa starożytnych są liczne i wyraźne, o ikcie głosowym wcale ich dotąd nie ma. Jest to więc fikcja filologów niemieckich, jak zaś

jest dowolną i z nauką starożytnych niezgodną, widzimy to jeszcze u Crusiusa, który łaje Mariusa Victorina za to, że ten profesor starożytny mówi o *longa et brevis*, gdzie, jeżeli pragnął dogodzić filologom niemieckim, powinien był mówić o *betont* i *unbetont* (zob. *Philologus* 1893, p. 169). Jeżeli łaciński autor o ikcie nie mówi, to dlatego, że go nie uznaje, jeżeli zaś autor niemiecki żąda *betont* zamiast *longa*, to dlatego, że rytmu starożytnego nie rozumie. Bo w samej rzeczy, wszystkie zagadnienia rytmiki starożytnej w metrach logaoedycznych, w dochmiach itp. są zawsze zagadnieniami iloczynowymi, nie zaś iktowymi.

Skutkiem nawyknienia sądzi wielu, jakoby było rzeczą niemożliwą wygłaszać metra starożytne bez iktu. Mojem zdaniem jest to uprzedzenie, sprawa ta jednak wielkiej doniosłości nie posiada, byle rozpoznać, że nie na ikcie i nie na akcencie polega istota metrów i rytmów starożytnych, lecz na iloczasiu. Głównym powodem, dla którego opieram się przyjęciu iktowania, jest obok braku świadectw to, że w wielkiej przemianie starożytnej rytmiczności na średniowieczną żaden ślad iktu nie pozostał, co nie byłoby nastąpiło, gdyby ikt był należał do istoty starożytnego rytmu. Sądzę nadto, że wygłaszanie metrum starożytnych z iktem jest całkiem nieestetyczne.

Wprawdzie jest i u starożytnych mowa niekiedy o ictus, ale znaczy to ictus digiti, pedis, albo też, jak mówią, *plausus manuum*. Czyż można, zapytam, wykonać *plausum* głosem? Czy godzi się kazać robić gębie, co starożytni nogą robili? Oni bowiem nogą, lub palcem, lub dłońmi taktowali, a taktowanie było potrzebne wobec początkujących, wobec chóru, zwłaszcza w metrach logaoedycznych, gdzie chodziło o to, aby rozdzielić zgłoski na grupy, albo na takty. Stopy, albo grupy dobrze sformowane obejmą się zupełnie bez głosowego iktu. Powtarzam jednakże: rzecz to podrzędna.

Powiedzmy dalej, że nawet metra pisane już bez muzyki, jakimi były po największej części, zdaje się, poezje Horacyusza, należy wygłaszać podług iloczasu, a bez akcentu i bez iktu. Inaczej jednak ma się rzecz z prozą; tutaj należy akcentować i to na nasz sposób, to znaczy przyciskiem. Będzie to odpowiadało grekiemu i łacińskiemu wymawianiu z czasu późniejszego. Kiedy bowiem pierwotne melodyjne akcenty, wydawszy tetrakord, rozwinęły się w podwójny tetrakord czyli oktawę, kiedy do głównej oktawy dodano drugą od góry i trzecią od dołu, kiedy się więc rozwinęła była samodzielna muzyka, wtedy śpiewne akcenty straciły znaczenie, wtedy je przytłumiono w mówieniu, aby nie śpiewać (na podobieństwo ludu krakowskiego), bo już przecież nauczono się śpiewać lepiej i inaczej. Wobec takiej zmiany akcentu,

albo raczej w skutek tej zmiany, zaczął znikać iloczias samogłosek, dając jako ostatni wynik różnicę w brzmieniach. To też czytając prozę grecką lub łacińską z akcentowaniem przyciskowem, czyli nam zwykłym, nie łatwo będzie wygłaszać należycie iloczias. Jeżeli to sobie dobrze rozważymy, to i w tem znajdziemy potwierdzenie blizkiego związku między dawnym ilocziasem, a melodyjnym akcentem z jednej strony, z drugiej zaś między przemienionym akcentem, a zaturatą ilocziasu, która nastąpiła zarówno w łacińskim jak greckim języku.

Co do prawideł tutaj podanych, nie taję sobie, że zastósowanie ich nie odrazu będzie możliwe; trudno bowiem zrywać z regułami choćby błędnymi, jeżeli te od stu lat przeszło używały powagi. Ośmielę się jednak wyrazić przekonanie, że prędzej czy później wygłaszanie utworów klasycznych na tych właśnie oprze się prawidłach, jakie tutaj naznaczyć spróbowaliśmy.

Kraków w Marcu 1895.

M. Kanczyński.

De paeanis Aristonoi versu 9 sqq.

ἐνδ' ἀπὸ τριπόδων θεο-
10 κτήτων, γλωρότομον δάφναν
σειών, μαντοσύναν ἐποιχ-
νεῖς, ἢ ἰε Παιάν.

Paucis disserere placet de verbis γλωρότομον δάφναν σειών. Primum, quod unicuique verba haec legenti in mentem venit, est exordium Callimachi in Apollinem hymni:

οἶον δ' τῶπόλλωνος ἐσεΐσατο δάφνινος ἄρπηξ,
'οἶα δ' ὄλον τὸ μέλαθρον· ἑκάς ἑκάς δοτις ἀλιτρούς κτλ.

Deo appropinquante tremit templum et laurus dei sacra. Idem fit, cum apud Vergilium Aen. 3, 91 Aeneae in Delo insula oraculum datur:

Tremere omnia visa repente
Liminaque laurusque dei.

et apud Ovidium Met. 15, 634 sqq.:

Et locus et laurus et, quas habet ipse, pharetrae
Intremuere simul; cortinaque reddidit imo
Hanc adyto vocem pavefactaque pectora movit.

Alio modo explicat verba γλωρότομον δάφναν σειών Crusius ¹⁾. Frondem lauream quati intellegit vir doctus, quam sacerdos Apollinis in

¹⁾ Crusius, Die delphischen Hymnen, p. 12

tripode sedens manu tenere solebat. Cur hanc interpretationem Crusius amplectatur, causa est epitheton vocis *θάρα*, quod est *χλωρότομον*. Epitheton hoc Crusius vertit: »modo sectus, recens« (»frisch geschnitten«). Vocabulum compositum *χλωρότομος* in sermone graeco nullo alio loco occurrit, sed hoc nihil in se offensionis habet, pœam enim Aristonoi alia quoque vocabula ἀπαξ λεγόμενα exhibet. Offendetur potius aliquis ea fortasse re, quod frons secatur, non abrum pitur, offendetur, quod nulla fuit causa, cur vates frondem, quam manu tenebat, quateret. Sed ut offensiones has leviores mittamus, est aliud, quod contra opinionem Crusii pugnat idque gravissimum. Verbis: ἐνδ' ἀπὸ τριπόδων θεοκλήτων, χλωρότομον θάραν σείων, μαντοσύναν ἐποιχναίς, ἢ ἰὲ Παιάν poeta alloquitur, ut patet, deum ipsum¹⁾. Quaeritur, quomodo intelligenda sint verba poetae, deum in tripode templi Delphici sedere frondemque lauream quaterere fingentis. Sine dubio verba haec hoc tantum modo explicari possunt, ut deum ipsam in suo templo oracula edentem a poeta fingi existimemus. Iam videamus, an eiusmodi imago ad naturam atque indolem totius carminis quadret. Paulo accuratius in carmen inquirenti manifestum est de deo poetam aut ita loqui, ut res a deo, cum in terra fuit, gestas narret:

Ἄγνισθεις ἐπὶ Τέμπειον... (20) πείσας Γαῖαν... θέμιν τ'... [αἰ]ὲν εὐλιβάνους
 ἔθρας ἔχεις... ἔθεν Τριτογενῆ... (30) ...ἐφέπεις τιμάς... Δωροῦνται δέ σ' ἀθάνατοι...
 aut deum Delphis perpetuo versari fingat:

(1) Πυθίαν ἱερόκτινον ναίων Δελφίδ' ἀμφὶ πέτρῃν αἰεὶ θεοσιόμαντιν ἔθραν...,
 Ἄπολλον... ἐνδ' ἀπὸ τριπόδων... (10) χλωρότομον θάραν σείων μαντοσύναν
 ἐποιχναίς...

(40) ...Ἄλλ' ὦ Παρνασσῷ γυαλῶν εὐδρόσοισι Κασταλίας να[σ]μείς σὸν δέ-
 μας ἐξέβρυνων... ἔλβον... θεοῦς αἰεὶ καὶ σφῶν ἐρέκοις ἡμᾶς, ὦ ἰὲ Παιάν.

Iam nihil miri in se habet, quod audimus deum Delphis tamquam in sua sede versari, nihil miri deum in Castaliae fonte corpus suum lavare. Unusquisque tamen mirabitur, quod poeta fingit deum in tripode Delphico sedentem frondemque lauream quatentem oracula suo ipsius ore edere. Homines, qui templum adeunt, in tripode neminem alium sedentem sibi effingunt nisi sacerdotem, ex cuius ore oraculum percipiunt. Aristonous si deum pro sacerdote in tripode sedentem ora-

¹⁾ Non aliter intellegere puto haec verba Crusium. Crusius scripsit: »In gleichem Sinne ist αἰὲν aufzufassen: während der mantischen Ekstase schwingt der Prophet den heiligen Zweig« (p. 12); non dubito, quin vir doctus de more oracula edendi hic loquatur, apud Aristonoum verò Apollinē frondem quaterere putet.

culaque edentem fingeret, profecto longius progredieretur quam licet poetae. Certe est hoc contra naturam carminis Aristonoi. Quo igitur modo explicabimus locum? Ego verba poetae sic intellego: Poeta sibi fingit deum in templo Delphico oculis mortalium absconditum oraculis edendis adesse et sacram suam arborem quatientem per ora vatis de tripode oracula canere. Verba igitur: ἐνθ' ἀπὸ τρίποδων θεοκλήτων μαντιόνων ἐποιχνεῖ; sensu, ut ita dicam, tralaticio accipienda sunt. Deus non in tripode sedens fingitur, non ipse oracula edens, sed in tripode sedet sacerdos, deus vero in aere quodam modo pendens oraculis edendis adest. Cum sacerdos ex mente dei oracula edat, poeta suo iure dicere potest deum oracula edere. Imago dei in tripode sedentis, frondem lauream manu tenentis et quatientis, oracula edentis a consilio poetae prorsus est aliena. Nil eiusmodi in carmine fingitur, omnia depinguntur, sicut re vera fiunt: v a t e s igitur in tripode sedens cogitatur, deus tantummodo oraculis edendis interest.

Crusius contulit cum hoc loco locum Pluti Aristophaneae v. 212 sq.:

ἔχω τιν' ἀγαθὴν ἐλπιδ', ἐξ ὧν εἶπέ μοι
ὁ Φοῖβος αὐτὸς Πυθικήν σεΐσας δάφνην.

Qui locus ita est intellegendus, ut deum in templo adesse et sacram suam arborem concutere, res futuras vero per ora sacerdotis praedicere putemus. Scholia locum falso explicant: »Πυθικήν«, μαντικήν, οὕτω γὰρ μαρτυρεῖται; Iuntina: φασὶν ὡς πλησίον τοῦ τρίποδος δάφνη ἴστατο, ἣν ἡ Πυθία, ἡνίκα ἐχρησμοῦθει, ἔσειεν. De somnio hic cogitari non potest (cur poeta ad σεΐσας δάφνην [= »frondem«] adderet Πυθικήν?), id vero, quod de Pythia arborem quatiente exponitur, ineptum est.

Legimus in loco Aristophaneo: εἶπέ μοι Φοῖβος. Apud poetas graecos haud rari sunt loci, quibus sermo est de Apolline de tripode futura praedicenti. In eadem Pluto Aristophanea legimus v. 39:

τί δὲτι Φοῖβος ἔλακεν ἐκ τῶν στεμμάτων;

ubi ἐκ τῶν στεμμάτων pro ἐκ τοῦ τρίποδος est dictum (cum tripes lauro esset ornatus). Locus Aristophaneus illudit locos tragicos, ut Euripidis Iphig. Taur. v. 976:

Ἐντεῦθεν αὐδὴν τρίποδος ἐκ χρυσοῦ λαχών
Φοῖβος μ' ἔπεμψε δεῦρο..

Haec et similia sensu tralaticio semper sunt accipienda.

Ostendimus in carmine Aristonoi nullo modo de Apolline in tripode sedenti cogitari posse, sed locum ita esse intellegendum, ut deum per ora vatis oracula edere putemus. Iam videamus, quomodo singula inter se cohaereant. Coniungenda sunt verba: ἀπὸ τριπόδων Θεοκλήτων μαντοσύνας ἐποιγεῖς, scilicet per ora sacerdotis, quae in tripode sedens est cogitanda, verba vero: γλωρότομον δάφναν σείων in medium sunt interposita. Arbor Apollinis sacra habet epitheton γλωρότομος. Non dubito, quin vox haec tribuenda sit errori lapidarii, qui in paeane Aristonoi plures commisit errores. Vocabulum γλωρότομον mutandum est in γλωρόκομον, id quod mihi paulo ante persuasi, quam in Philologi t. LIII. idem esse coniectum a Dietlio vidi. Idem vir doctus contulit locum Eurip. Iph. Aul. 759 γλωρόκομῳ στεφάνῳ δάφνης. In verbis γλωρόκομον δάφναν σείων articulum desiderari nemo mirabitur, qui ab Aristonoo eum rarissime usurpari respiciet.

Leopoli.

Stanislaus Witkowski.

O łacinie prawników rzymskich¹⁾.

E. Grupe: Zur Latinität Iustinians (Zeitschr. d. Savigny-Stiftung für Rechtsgesch., röm. Abt. 1883, str. 224—237; tamże 1894, str. 326—342). *W. Kalb*: 1) Ueber die Latinität des Iuristen Gaius (Archiv f. lat. Lexik. I. 82—92); 2) Das Iuristenlatein. Versuch einer Charakteristik auf Grundlage der Digesten. Nürnberg 1886, 2. ed. 1888 (znacznie rozszerzona); 3) Roms Iuristen, nach ihrer Sprache dargestellt Leipzig 1890. Por. oceny: Wölflina w Kritische Vierteljahrsschrift N. F. XIV. 161—177 i Schulze'go w Zeitschr. d. Savigny-Stift. f. Rechtsg. röm. Abt. 1891. »Zum Sprachgebrauche der römischen Iuristen« str. 100—134. 4) Bekannte Federn in Reskripten römischer Kaiser (Commentationes Woelfflinianae, Lipsiae 1891, str. 331—337); 5) Zur Analyse von Justinians Institutionen (Archiv f. lat. Lexik. VIII. 203—220). *H. Leipold*: Ueber die Sprache des Juristen Aemilius Papinianus. Gymn.-Progr. Passau 1891. *Eisele*: Beiträge zur Erkenntniss der Digesteninterpolationen (Zeitschr. d. Sav.-Stift, röm. Abt., tomy 7. 10. 11. 13). *O. Gradewitz*: Interpolationen in den Pandekten. Kritische Studien. Berlin 1887. *E. C. Ferrini*: De Iustiniani Institutionum compositione coniectanea (Zeitschrift d. Sav-Stift, röm. Abt. 1890, str. 106—121).

Wrodzona Rzymianinowi praktyczność, nie mniej poczucie prawa i nieugięta logika myślenia, a co ważniejsza, wpływowe stanowiska i wysokie godności, jakie dostawały się w udziale prawnikom w epoce cesarstwa, przyczyniły się w niemałym stopniu do rozkwitu piśmienictwa i nauki prawa rzymskiego, zwłaszcza od czasów Hadryana. W okresie mniej więcej od r. 130—240 występują wielcy juryści: Salvius Iulianus, Pomponius, Ulpius Marcellus i Q. Cervidius Scaevola, przedewszystkiem zaś koryfeusze i klasycy prawa: Gaius (w 2-jej poło-

¹⁾ Rzecz wygłoszona na Walnem Zgromadzeniu Towarzystwa filologicznego w d. 1 czerwca 1895 r.

wie drugiego wieku), Aemilius Papinianus (za Septimiusa Sewera i Karakalli), Domitius Ulpianus, praefectus praetorio za Elagabala i Alexandra Sewera, czas jakiś wszechwładny, stracony w r. 228 (znany z Irydiona Krasieńskiego), następnie Iulius Paulus, również praef. praetorio za Alexandra Sewera i ostatni Herennius Modestianus, około r. 240. Sława tych pięciu uczonych przeszła do potomności głównie dlatego, że wpłynęli oni najwięcej na rozwój międzynarodowego prawa prywatnego, t. zw. *ius gentium*. W połowie 3-go wieku ustaje twórczość prawnicza; ożywia się dopiero w następnym stuleciu, lecz polega tylko na zbieraniu źródeł, w pierwszym rzędzie rozporządzeń cesarskich. I tak za Dioklecjana przyszedł do skutku prywatny zbiór ustaw, t. zw. *Codex Gregorianus*, zawierający konstytucye od Hadryana aż do Dioklecjana (por. co do nazwy Gregorianus uwagi Mommsena: »Die Benennungen der Constitutionensammlungen« w *Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsg., röm. Abt.* X tom); za Konstantyna t. zw. *Fragmenta Vaticana* i *Codex Hermogenianus*. Uporządkowanie chrześcijańsko-rzymskiego prawa przeprowadzili Teodozjusz II. i Walentynian III., zebrawszy wszystkie konstytucye, od Konstantyna począwszy, w t. zw. *Codex Theodosianus*, który w r. 438 otrzymał moc obowiązującą. Między r. 448—468 dodano *Novellae* Teodozjusza i następców. W w. VI. za inicjatywą Justyniana osobna komisya pod kierunkiem redakcyjnym Triboniana dokonała epokowego dzieła, łącząc trzy wymienione powyżej kodeksy z uwzględnieniem późniejszych konstytucyj w jedną całość, w sławny *Codex Iustinianus* (r. 529); w r. 534 wyszło pomnożone wydanie tegoż zbioru (*repetitae praelectionis*). W r. 533 powstały cztery księgi *Institutionum* i *Digesta* (czyli *Pandectae*), obejmujące w 50 księgach wyciągi z pism najlepszych prawników. Zaokrąglenie tej pracy tworzy szereg dodatkowych rozporządzeń (*novellae constitutiones Iustiniani*), zebranych przez ludzi prywatnych po śmierci Justyniana. Wszystkim tym zbiorom, dokonany za Justyniana, nadali późniejsi glossatorzy ogólną nazwę *Corpus iuris (civilis)*.

Bogaty ten materiał językowy był do niedawnego czasu niemal martwym kapitałem dla filologów. Wynikało to między innymi z niezwykłych trudności, leżących w naturze samychże pism i prawniczego języka. Potrzeba przedewszystkiem gruntownych wiadomości z zakresu prawa, by zrozumieć terminologię i opanować właściwy prawnikom sposób wyrażania się. Ale przypuśćmy, że się zna dobrze ich dykcję, to nasuwają się jeszcze innego rodzaju przeszkody. Jeżeli w *Digestach* czytamy coś pod nazwiskiem np. Paulusa, nie można zawsze twierdzić, że to są słowa tego uczonego, bo komisya prawodawcza, działająca

z polecenia Justyniana, poczyniła pewne zmiany w ustępach pism prawników (i w rozporządzeniach cesarskich), by umożliwić ich wcielenie do Pandektów (i do kodeksu Justyniańskiego). Należą tu zarówno opuszczenia, jak i dodatki, nazwane interpolacjami. Co do ich zakresu różne panują zdania między uczonymi. Gradenwitz starał się stworzyć metodyczną podstawę dla poszukiwań w tym kierunku, tem pożądaną, że inni, jak Eisele, nie znają w tej pogoni za interpolacjami żadnego hamulca. Eisele sądzi, że np. zdania, zawierające jakiś wyjątek (nisi), są późniejszymi wtętami. Por. D. 1, 5 l. 24 Ulp. l. 27 ad Sab.: Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio matrem sequatur, [nisi lex specialis aliud inducit]. Nadto zauważyć należy, że młodszy prawnicy wypisywali bardzo obficie swych poprzedników, nie zawsze podając źródło, z którego czerpali; dlatego np. co mówi Ulpian libro VII. ad Sabinum, o ile nie rozstrzyga treść, może przynależeć Sabinusowi, lub starszemu od Ulpiana komentatorowi. Niektóre zaś ich pisma są tylko opracowaniem, przeróbką dawniejszych. Np. libri Iuliani ad Urseium Ferocem są nowem wydaniem Urseiusa Feroxa z niewieloma dodatkami Juliana. Z tych to powodów jeszcze Dirksen wyrażał powątpiewanie, czy wogóle ma jakąkolwiek wartość umieszczenie w słowniku nazw jurystów przy tem lub owem wyrażeniu, przez nich użytem. Por. Dirksen, System der juristischen Lexikographie, str. 82: tegoż Manuale latinitatis fontium iuris civilis romani, Berlin 1837.

Lecz nie wszyscy prawnicy jednakowo wiele i nie wszyscy zarówno dosłownie odpisywali. Muszą więc być między nimi pewne różnice indywidualne, a jakkolwiek więcej u nich zachowawczości językowej, niż np. u medyków, którzy dla poszczególnych chorób i środków leczniczych często zmieniali nazwy, przecież i tu dadzą się uwydatnić różnice czasu przy zastosowaniu metody historycznego badania języka, że wspomnę tylko użycie partykuł, tego najczulszego miernika chronologicznego. A i na kwestyę interpolacji z umiejętnych poszukiwań językowych niemało paść może światła, aczkolwiek głos historyka łaciny nie zawsze będzie rozstrzygającym. Toż mija właśnie dziesięć lat, odkąd ze strony filologicznej przyłożono rękę do badania języka prawników rzymskich — zobaczymy, z jakim skutkiem.

Prawodawstwo jest jedynym działem literatury rzymskiej, który od początku do końca rozwijał się na gruncie czysto narodowym do tego stopnia, że znajomość prawa była u Rzymian popularną i tem

wybitniej przejawiała się u jakiegoś autora, im więcej posiadał cech narodowych. Dlatego prawnicy przyoblekali swój język w szatę najbardziej swojską. Podczas gdy inne umiejętności rzymskie, jak filozofia, gramatyka, architektura i medycyna, zapożyczyły wiele terminów technicznych z greckiego języka, lub je z trudem na łacinę przelożyły, prawo rzymskie na odwrót dostarczyło bizantyńskim Grekom i nowożytnym państwom kulturalnym wyrażen, np. Κορύπτωρ, βεπλικατίων, ούσσοκαπιεύειν, ληγγατεύειν, εἰς σπιπουλάτου. Nic dziwnego, że prawnik, zajmując się stroną prawną codziennego życia, posługiwać się musiał potoczną mową, choćby dlatego, by go jak najlepiej rozumiano. Stąd to pochodzą liczne ślady pospolitej łaciny u Marcella, a więcej jeszcze u Scaevoli. Z wulgaryzjami idą ręką w rękę greczyzmy, np. licentiam habere z inf. u Callistrata, edict. monit. 4, 4, 45, 1 (= ἔξειαν ἔχειν); constitutus w znaczeniu »będący«, na wzór greckiego κειστως. Por. Iust. nov. 5, 3 ἐπι τῆς ὑπηκόου κειστως = sub dicione nostra constitutus. Scaevola dig. 35, 2, 95 pr. res extra dotem constitutas; 32, 39, 1 in discrimine vitae constitutum i t. d. Por. Comment. Woelfflin. str. 374 i Archiv f. lat. Lexik. IX. 307.

Wpływ języka greckiego sięgał podówczas wszędzie, a wielu prawników pisało swe dzieła nie w Rzymie, lecz na wschodzie greckim. Przy wydzielanu cech pospolitego języka potrącamy tu i owdzie o archaizmy, bo pamiętajmy, że gminny sposób mówienia zbliża się więcej do archaicznego, niż do nowszego literackiego języka — podobnie i u nas język Reja bliższym jest ludowemu, niż obecnemu literackiemu. A nie małą wagę położyć też należy na dobór wyrazów, na grę synonimów, którym to środkiem chętnie posługują się prawnicy, by nie nużyć zbytecznie czytelnika. Jeżeli Claudius Saturninus wydał osobne dziełko »de poenis paganorum«, musiał zapewne dobierać równoznacznych wyrazów na oddanie pojęcia kary, chcąc wprowadzić jakie takie urozmaicenie. Przytaczając przykłady, czyż można było ciągle jednej trzymać się formułki? Czytamy też u nich na przemian: ut puto, puta, veluti, ecce, ut ecce, qualis est (Archiv f. lat. Lexik. I. 90). Pojęcie »śmierci« opisywali w różny sposób; przytoczę tylko niektóre zwroty: fati munus implere Mosaic. et Rom. leg. coll. 3, 4; rebus humanis eximi Fragm. Vat. 42; in fatum concedere, fatalem diem obire Fragm. Vat. 281; si quid humanitus contigisset Instit. II. 7, 1 (por. Apul. apol. 100 si quid eam humanitus attigisset, podobnie Cicero i Ennius); mortalitate praeventus Instit. II. 17, 7; morte interceptus Instit. II. 19, 2. III. 3, 4; si ab hac luce fuerint subtracti Instit. III. 1, 1; si mors nobis contigerit Instit. III. 16, 4; de hac luce migrare Consult. 6, 3.

Godna uwagi, że język prawników starszych (klasycznych) w małym tylko stopniu uległ wpływowi retorycznemu, jakkolwiek trzeba przypuścić, że wszyscy przechodzili kurs retoryki. Uwidacznia się tu najlepiej owa dążność jurystów, by pisać tak, jak rzeczywiście mówiono i tem różnią się oni od prozaików tej miary, co Kwintylian i Tacyt, u których sztuczne wystawianie się jest wydatnem znamieniem ich języka. Dopiero pod koniec epoki klasycznej prawodawstwa sztuczna łacina znajduje przystęp na szersze rozmiary i u prawników rzymskich.

Przechodząc po tej ogólnej charakterystyce do szczegółów, wyodrębniamy dwa główne kierunki, którymi szedł rozwój języka prawniczego: 1) prąd ogólny, konwencyonalny; 2) prąd jednostkowy, indywidualny.

1) Materiał językowy, wspólny wszystkim niemal prawnikom, tworzy się dwiema drogami: praktyczną i teoretyczną. Mamy więc do czynienia ze stylem kuryalnym, czyli kancelaryjnym, zasilającym się z praktyki, a więc z ustaw, uchwał senatu, edyktów i formulek — a prócz tego ze stylem uczonym, wytworzonym teoretycznie przez biegłych w prawie mężów.

Styl kuryalny znamionuje wydatna zachowawczość, dzięki której utrzymywało się w nim przy życiu wiele wyrażen i zwrotów językowych, chociaż prąd historyczny wyniósł na powierzchnię ogólnego języka nowe, odmienne formy. Należą tu: Rogare aliquem sententiam, chociaż już Gaius używa interrogare zamiast dawnego rogare w znaczeniu »pytać się«. Słowa niezłożone zamiast złożonych: ferre = auferre, capere = percipere, quaerere = acquirere, si paret = si apparet, usserit = combusserit, ruperit = corruperit, cernere = decernere. T. zw. gerundium i gerundivum na = undus: iuri dicundo, actio familiae erciscundae, testamenti faciundi tempore, oneri ferundo i t. d. Nec w znaczeniu non: res nec mancipi, furtum nec manifestum. Intra = ante: intra kal., intra diem, intra decimum annum. Tak samo w zakresie składni. Por. abl. separationis: manu mittere, causa cadere, causa cedere, movere loco, m. senatu, m. ordine. Asyndeton dwuczłonowe: agi fieri, incendium ruina, fidi fiducia causa (choć już Plautus ma fides et fiducia). Znane skądinąd powtórzenie imienia przy pronomem relativum (np. dies quo die i t. p.) jest właściwością języka sądowego, który nadto powtarza substantivum i po pronomem demonstrativum, n. p. Gai. instit. 1, 29 si filium procreaverit et is filius; tenże 1, 32c si navem aedificaverit eaque navis. Lex Papir. de sacr.: III. viros capitales rogato, hique III. viri. Formułka Liwiusza: praesidium praefectus-

que praesidi (24, 37, 2. 26, 39, 1 i t. d.) jest naśladownictwem stylu kuryalnego. Por. Kalb, Archiv f. lat. Lex. I. 84 n.

Mniej uwagi zwracano dotąd na styl urzędowy, jaki się wyrobił w kancelaryach cesarskich, przeważnie w 5ym i 6ym wieku. Opierając się na pracy, której nam dostarczył Grube, scharakteryzujemy po krótku język kancelaryjny Justyniana, względnie jego doradców, w ten sposób, że uwydatnimy zmiany, jakim uległy niektóre konstytucye, wcielone z kodeksu Teodozyańskiego do kodeksu Justyniana przez komisję redakcyjną, działającą z wyraźnem poleceniem cesarskiem »adiciendi et detrahendi, immo et mutandi verba«. (De novo cod. comp. §. 2). Będziemy mogli przy tej sposobności wglądać w pracę samychże kompilatorów.

Trudne do zrozumienia lub dwuznaczne wyrazy zmienia komisya w interesie jasności, dostraja wogóle dawniejsze wyrażenia do języka kancelaryjnego swego czasu, lecz nie wszędzie postępuje z oczekiwaną ścisłością. Np. Cod. Iust. 1, 2, 10 legis regulas expugnare = l. r. oppugnare Nov. Th. 8, 1. Urzędowy język za Justyniana Teodozyańskie oppugnare zastąpił przez expugnare, które widocznie było w przeważającym użyciu (por. Cod. Iust. 3, 28, 37, 1 ut neque eorum testamenta... querella expugnentur). Miejsce Teodozyańskiego iurgare (prawować się) zajmuje u Justyniana litigare: Cod. Iust. 9, 22, 23 damus licentiam litigantibus = iurgantibus Cod. Theod. 9, 19, 4. Iurgare było dwuznaczne, odnosiło się zarówno do procesu (por. Varro, l. lat. 7, 93 iurgio id est litibus), jak i do kłótni; litigare, w tym czasie używane przeważnie w sądowym znaczeniu, miało zaletę jaśniejszego wyrażenia. Zamiast błędnego słowa affligere w znaczeniu »karać« wprowadza kancelarya Justyniana silniejsze punire: Cod. Theod. 16, 10, 4 affligi = Cod. Iust. 1, 11, 1 puniri. Względ na jasność rozstrzygnął sprawę na korzyść avi wobec Teodozyańskiego maiores: Cod. Iust. 2, 44, 2 avorum patrimonium = Cod. Theod. 2, 17, 1 maiorum patrimonium. Pojęcie maiores było za szerokie, wyraz ten oznaczać mógł a) osoby starsze nad lat 25, b) antecessores, c) adscendentes. Z tego samego powodu zamiast minores pisze komisya Justyniana tenuiores. Dążność powyższa uwidacznia się i w szyku wyrazów. Jeśli autorowie 5go wieku (a w ślad za nimi i język kuryalny) sztuczność i zawilóść w grupowaniu wyrazów doprowadzili do namiętności sportu, to komisya prawodawcza za Justyniana i tutaj daje pierwszeństwo prostocie i jasności, jakkolwiek przez to zatarała piętno oryginalności, właściwej Teodozyańskiemu stylowi. Dlatego samego obfitość i pełnia wyrażenia dawniejszego ulega skróceniu pod piórem kompilatorów: Cod. Iust. 1, 1, 2 Graeco verbo =

Cod. Theod. 16, 5, 6 Graeci assertionem verbi; Cod. Iust. 1, 46, 4 *castro- rum quin etiam ipsis curam refectoremque mandamus*; Cod. Iust. 4, 19, 25 *sciunt cuncti eam i. t. d.* = Cod. Theod. 9, 37, 3 *sciunt cuncti, praemeditentur, ante praecaveant eam i. t. d.* Z drugiej strony celem lepszego zrozumienia trzeba było także wprowadzać pewne rozszerzenia pierwotnych wyrażen: np. Cod. Iust. 2, 44, 2 *testibus honesta aut simili aut potiore dignitate praeditis* = Cod. Theod. 2, 17, 1 *testibus idoneis praeditis*; Cod. Iust. 3, 1, 9 *ad alterutram partem* = Cod. Theod. 2, 18, 1 *ad alterutrum i. t. d.* Podobne zmiany przytacza Grupe str. 327 nn. i z zakresu składni; podniosę tu tylko jeden szczegół, mianowicie bardzo częste użycie *indic. futuri* zamiast *coniunct. praes.* w zdaniach głównych i pobocznych tak, że wobec tego poprawki *indicatiwu* na *conjunctivus* (jak to czynił wydawca Krüger) są bezpodstawne. Cod. Theod. 1, 22, 1 *quod si quis crediderit, plectatur* = Cod. Iust. 1, 48, 1 *plectetur*; Cod. Iust. 10, 53, 6 *iniuriam pati, ut... poena arbitrio iudicis plectetur* = Cod. Theod. 13, 3, 1 *pati iniuriam prohibemus, ita ut... centum milia nummorum aërio inferat.* Być może, że działała tu gdzieś analogia gr. ὄντι, chociaż przyznać trzeba, że użycie to *indicatiwu* w zdaniach skutkowych wymaga jeszcze gruntowniejszego i na tle historycznym opartego przedstawienia (por. Grupe, *De Iustiniani institutionum compositione* str. 12).

Wynika stąd, że komisya, działająca w imieniu Justyniana, nie wypisała poprostu dawniejszych zbiorów, tylko starała się na wielką skalę o przeprowadzenie dwu zasad: jasności i wyrównania stylistycznego z językiem kancelaryjnym swojego czasu, który może wprawdzie zwolennika Cycerońskiej łaciny doprowadzić do rozpacz, lecz dalekim jest jeszcze od barbarzyńskiej gadaniny prowincjonalnych pisarzy tego okresu (Grupe str. 342). Przy pomocy powyżej oznaczonych lub podobnych kryteriów można będzie badać stosunek *Digestów* do łaciny kancelaryjnej Justyniańskiej i oznaczyć, co należy prawnikom, których imiona noszą fragmenta, a co samej komisji. Najlepiej nadawać się będą do takiego porównania *Institutiones Gaiusa*, które posiadamy w oryginale. Metodyczne wyświetlenie tej sprawy może (obok argumentów rzeczonych) przyczynić się niemało do oceny, o ile uzasadniona jest teoria t. zw. *interpolacyi*. Pierwsze próby w tym kierunku mamy w drugim wydaniu rozprawy Kalba (*das Iuristenlatein*), gdzie w osobnym ustępie, zatytułowanym *Nicht Iuristenlatein*, zebrał autor wyrażenia, które są obce prawnikom klasycznym, a wprowadzone zostały do *Pandektów* przez komisję redakcyjną. Zmiany te kompilatorów stanowią: pomieszanie terminów »gdzie« i »dokąd«, użycie *indicatiwu* po

ut skutkowem, po licet i w pytaniu zawisłem, niemniej równoległe użycie indicatiwu i conjunctiwu w temsamem zdaniu podrzędnem i t. p. Pod względem metodycznym ważnym też jest przyczynek Kalba, Zur Analyse i t. d., w którym autor określa postępowanie kompilatorów przy układaniu Institutiones Justyniana. Dorotheus i Theophilus wypisywali źródła dosłownie. Podobnie jak Ferrini i inni (Archiv. f. lat. Lex. VIII. 203—204) przydziela Kalb poszczególne ustępy wybranych partyj właściwym ich twórcom, a więc Gaiusowi, Marcyanowi, Ulpianowi i Florentynowi.

Byłyby to tylko niektóre rysy łaciny kancelaryjnej za Justyniana; lecz z punktu historycznego należałoby sobie dać odpowiedź na pytanie, jakie czynniki wpływały na tworzenie się tego stylu. Chciałbym tu widzieć głównie redakcyę Justyniańskiej epoki, wywołaną zamieszczeniem i przesadą stylu urzędowego poprzedników, zmierzającą do utworzenia przejrzystego i poprawniejszego języka dwiema drogami, mianowicie przez naśladowanie klasyków prawa, np. Gaiusa i przez czerpanie siły językowej z dawniejszego źródła, ze starszej, a zwłaszcza z Cycerońskiej łaciny. Podobne hasło w innych czasach wyszło ze szkoły Kwintyliana, który po zboczeniach t. zw. srebrnej łaciny z zawrotnej i niesmacznej górnolotności chciał sprowadzić łaciński język na umiarkowane i powabne wyżyny epoki Cycerońskiej.

Charakterystyczną jest rzeczą, że Gaius, którego wymieniliśmy, tak samo, jak Justyniańscy uczeni, dąży do jasnego i wyraźnego wystawiania się, o czem niżej. Co do wpływu Cycerońskiej epoki proszę porównać Kalba, Iuristenlatein 78 nn. Nie należy wreszcie sądzić, jakoby ten język urzędowy był zupełnie czemś odrębnem od reszty języka łacińskiego. Przeciwnie; posługują się nim w wielkiej części i inni pisarze, ile razy omawiać im przyjdzie kwestye prawne. W rzeczywistości więcej odosobnionym jest styl, któryśmy nazwali uczonym. Jest on właściwy przeważnie tylko teoretykom prawa, w małej zaś tylko mierze pojawia się w innych gatunkach prozy rzymskiej.

Wiadomo, że poprawnie mówi się vir bonus, a nie bonus vir, jak aes alienum, res publica, ius civile (a nie alienum aes i t. d.), bo wyraz więcejgłoskowy kładzie się na drugim miejscu. Por. Albrecht, De adiectivi attributi in lingua latina collocatione specimen. Marburg 1890. Nadto zob. Rohde: Adiectivum quo ordine apud Sallustium conjunctum sit cum substantivo. Hamburg 1887. Teoretycy prawa piszą raczej bonus vir. Również szyk tego rodzaju, jak per in manum conventionem, jest sztuczną właściwością jurystów, wprowadzoną podobno

przez Labeona. Im też głównie przypisać należy wyrażenia: *sui iuris* = samodzielny; *pro suo* (= *meo*) *possideo*; *rogare* z *inf.* i *t. p.* Cenne przyczynki do charakterystyki tego stylu podaje Kalb w drugiej części pracy »Juristenlatein«.

2) Oprócz prądu ogólnego, za którym idą wszyscy niemal jurysci, odróżniliśmy powyżej prąd jednostkowy, indywidualny, wpływający z natury i talentu poszczególnych prawników — prąd, który wśród całej masy tylko ich znamionuje wyłącznie lub przeważnie.

Taką wybitną indywidualnością odznacza się wielki klasyk Gaius, autor sławnych *Institutiones*, odnalezionych przez Niebuhr'a w palimpseście biblioteki kapitulnej w Weronie. Znamionuje jego styl jasność, połączona z prostotą, oraz szczególna dążność do wyraźnego wysławiania się. Unika on troskliwie wyrażań lub konstrukcyj, któreby można dwojako zrozumieć. Kiedy powszechnie mówiono *sestertius* z domyślnym *nummus*, Gaius dodaje dla jasności *nummus*, np. *Inst.* 4, 95 *spensio sestertium CXXV nummum*. Piszą tak i inni prawnicy (*Archiv. f. lat. Lex.* I. 82), lecz nasz autor niezwykle często. W potocznym języku używano *ablative* *sestertio nummo* w znaczeniu »za grosz, za małą cenę« i w tem leży między innymi dowód, jak bardzo prawnicy zbliżają się do pospolitego języka, właściwość, o której już mówiliśmy. Podczas gdy Ulpian, Paulus i Papinian przyjmują zwrot eliptyczny *pro rata*, Gaius dodaje *parte* lub *portione* (*pro rata parte* *Instit.* 2, 254. 255: *pro rata portione* *Instit.* 1, 122. 4, 72 i t. d.). Zamiast powszechnie używanego *dimidia* pisze Gaius tylko *dimidia pars*, *Inst.* 1, 43. 45. 2, 124 i t. d. Ponieważ perf. *revertit*, *revertimus* schodzą się z odpowiedniami osobami *praes. activi*, daje Gaius pierwszeństwo formom *deponencyonalnym*, a więc tworom nieklasycznym. Por. Georges, *Lexikon d. lat. Wortformen*, Lipsk 1890 s. v. Podobnie unika Gaius, jak się zdaje, słowa *refert*, choć inni prawnicy używają go często — prawdopodobnie dla możliwej kolizji z *re fert* (por. *Archiv. f. lat. Lex.* I. 89). Gaiusowi wyłącznie właściwe są: a) *admonendi sumus*, jako formułka, oznaczająca przejście do nowego zdania, np. *Inst.* 1, 141. 2, 27. 80. 206 i t. d. Inni posługują się zwrotami *me minisse oportet*, *sciendum est* i t. p.; b) *superius exposuimus*, *indicavimus* i t. p., wobec *supra* (*diximus*, *ostendimus*) innych jurystów. Por. *Inst.* 1, 39. 75. 87. 126. 197. Dopiero od piątego wieku, kiedy Gaiusa zaczęto uwzględniać, pojawia się w źródłach prawniczych i *superius*. Ponieważ *supra* (*supera*) jest formacją komparatywną, więc *superius* przedstawia podwójnie stopniowaną formę. Por. Wölfflin, *Lat. und roman. Comparison*, str. 44; Kalb, *Roms Jur.* 75; c) *qua de causa* *Instit.* 1, 94. 2, 161.

3, 41. 131. 148. Jest to połączenie Cycerońskie. Jeżeli u Justyniana to samo znajdujemy (Instit. 3, 2, 8), dowodzi to wpływu Gaiusa, który wogóle odbił się i gdzieindziej na języku kancelaryi Justyniana; d) eo usque donec »tak długo jak« (Kalb, Roms Iur. 76). Sama osobistość Gaiusa otoczona jest jeszcze mgłą niepewności. Mommsen uważał go za prowincjonalnego jurystę, za Greka z Małej Azji, a do tegosamego wniosku dochodzi Kalb (Roms Iur. 83) na podstawie licznych greczyzmów, których zakres dałby się jeszcze rozszerzyć.

Tak samo na podstawie językowej starał się udowodnić Leipold, że Papinianus jest z pochodzenia Afrykańczykiem, jak już poprzednio twierdził Kalb (Roms Iur. 117). O ile hipoteza ta prawdopodobniejsza jest od starszej, według której Papinian pochodzić miał z Syrii,¹ trudno rozstrzygnąć. Wchodzi tu w grę łacina afrykańska, a kwestya ta potrzebowałaby obszerniejszego omówienia, od którego tutaj wstrzymać się muszę. Zwracam w każdym razie uwagę na zdanie Schultzego str. 128, który obstaje za Syryą, niemniej na tę okoliczność, że niekoniernie ślady t. zw. afrykańskiego stylu przemawiać mają za afrykańskim pochodzeniem autora, bo przecież juryści, którzy się kształcili na przełomie 2—3go wieku, bez względu na to, gdzie to miało miejsce, pozostawali pod wpływem Afrykańczyka Frontona, uważanego za wzór stylu w ówczesnych szkołach retorycznych. Słuszna jest natomiast uwaga Leipolda i Kalba (Bekante Federn i t. d.), że w niektórych reskryptach cesarskich dadzą się odróżnić właściwości językowe prawników doradców, którzy (jak to się dzisiaj dzieje) redagowali panującym pisma urzędowe. Tak można odnaleźć pióro Papiniana w reskryptach Septimiusa Sewera i Karakalli, Ulpiana w reskrypcie Aleksandra Sewera, Modestyna w reskryptach Gordyana. Wreszcie zaznaczam, że t. zw. Fragmentum de iure fisci, o którego pochodzeniu różnie dotąd sądzono, można z Kalbem (Roms Jur. 146) uważać za epitome z późniejszego czasu.

Skąpe są powyższe uwagi, ale i prace nad językiem prawników nie bardzo obfite. Kalba przełomowa książka »Roms Juristen« zawiera wiele bystrych i pięknych spostrzeżeń językowych, a choć historyczno-literackie i rzeczony wnioski, do jakich autor dochodzi drogą faktów językowych, trzeba po największej części przyjmować z zastrzeżeniem, to jednak w całości praca ta zdoła obudzić zajęcie i zachęcić do dalszych poszukiwań. W najnowszych czasach przystąpiono w Berlinie do pracy nad wyczerpującym słownikiem prawniczym rzymskim: »Vocabularium iurisprudentiae romanae iussu instituti Savigniani com-

posuerunt Gradenwitz, Kuebler, Schulze«. Taki tytuł i takich wydawców ma to dzieło, które poczęło już wychodzić u Reimera w Berlinie, a zarówno dla filologa, jak i dla prawnika będzie miało niepospolitą wartość. Por. K. Sittl: Jahresbericht über Vulgär- und Spätlatein 1884—1890 (Jahresber. über d. Fortschr. d. class. Alterthumswissenschaft) str. 275—276.

Kraków.

Adam Miodoński.

De duobus Ciceronis locis.

I. *Tusc. Disp. III. 5, 10* legitur: morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant, sed cum illa verba, mea quidem sententia, de loco III. 4, 9 pendeant, de hoc prius videtur disserendum. Stoicorum sententiam Cicero defendens sapientem liberum esse ab omni aegritudine, quam Graeci *καθῆ*, appellant, graeco vocabulo latinum insaniae maxime adaptatum putat, quod et animi et corporis perturbationem significet. Quo loco plura verba in textum irrepsisse iam a veteribus editoribus animadversum est. Itaque verba: id est insanitatem et aegrotum animum, quem appellarunt insaniam. Omnes autem perturbationes morbos philosophi appellant negantque stultum quemquam his morbis vacare. Qui autem in morbo sunt, sani non sunt: omnes insipientes igitur insaniunt. Baiter uncis inclusit. Esse haec verba glossema ad nomen insaniae: significat mentis aegrotationem et morbum tam luculentis argumentis Heine probavit, ut a recentioribus penitus textu secluderentur (cf. editionem Schichii). Quod si verba id est insanitatem etc. glossema esse constat, quidquid ad id ipsum referendum est, glossema sit necesse est. Atqui parenthesis, quae paragrapho decima legitur, haud ambigue locum uncis inclusum spectat. Si verba ipsa in comparationem vocabis, idem iisdem fere verbis est expressum: perturbationes animi morbos philosophi appellant ad verbum fere repetuntur §. 10. morbos hos perturbatos motus philosophi appellant. Quae quidem similitudo non casu sane evenit, sed ab interpolatore, qui prius glossema scripserat, nulla adhibita cura elegantiae prior adnotatio est

repetita. Sed etiam hoc argumento misso maxime adducor, ut ita rem se habere credam, quod utroque loco vocabulum philosophi minus accurate atque cum negligentia quadam positum invenio. Cum enim tota argumentatio, qua Cicero utitur, Stoicorum sit, philosophorum loco Stoicos huius doctrinae auctores nominari quisque desideret, quod idem saltem hi philosophi exprimi debuit. Si igitur erratum illud bis occurrit et inter utrumque Stoici doctrinae auctores afferuntur, parenthesis non ad verba, quae praecedunt, diligenter Stoici retinuerunt omnes insipientes esse non sanos, sed ad §. 8 videtur referenda, et quoniam illum locum glossema esse constat, nostrum quoque non esse Ciceronianum facile intelligendum. Quid enim sibi vult illud ut modo dixi? Num ad omnes insipientes esse non sanos spectat, quod sex tantum voculis a parenthesis separatur, ut esse in morbo pro esse insanum nulla interpretatione egeat.

II. *Pro Milone* 25, 67 queritur Cicero quod Pompeius fidem dare videatur rumoribus, qui tum Romae divulgabantur, insidiari Milonem Pompeio. Tum pergit: omnia falsa atque insidiosae ficta comperta sunt, cum tamen, si metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus: Qui locus coniecturis varie temptatus est. Veteres editores puncto post comperta sunt posito scripserunt: quod tamen si, vel ut Orelli quod si tamen, recentiores omisso si codicum lectionem retinuerunt enuntiatumque cum tamen etc. a praecedenti commate tantum disiunxerunt, Heine omisso si scripsit cur tamen metuitur. Richter post cum tamen aliquot verba incuria libreriorum omissa esse vel de industria Ciceronem hoc loco ~~omissis~~ adhibuisse suspicatur. Nohl cum tamen si metuitur etiam nunc Miloni legendum putavit. §. 67 Cicero ad Pompeium conversus non esse, cur timeat Milonem dicit, quoniam rumores omnes falsi et insidiosae conficti comperti sint. Nihilominus credere Pompeium rumoribus suspicatur. Hunc sensum loco imperties, si vulgatam codicum scripturam facili coniectura mutas in cum tamen se metui videt etiam nunc Milo. Non iam hoc etc. Metuitur fortasse omissa altera syllaba ut ex metuidet est ortum, se in si coniectura librarii mutatum.

Ad Nicolai Hussoviani epistulas notulae criticae duae.

Editioni carminum Nicolai Hussoviani a se curatae¹⁾ inseruit nuper Ioannes Pelczar duas epistulas soluta oratione scriptas, quarum altera²⁾ carmen De statura, feritate ac venatione bisontis Bonae, Poloniae reginae, altera³⁾ opusculum De vita et gestis Divi Hyacinthi Christophoro Szydlovicio, palatino et capitaneo Cracoviensi ac supremo regni Poloniae cancellario, ab ipso poeta commendantur. Quas quidem epistulas qui vel obiter perlegerit, facile cognoscet, quantopere auctor earum a sermone scriptorum quos vocant classicorum recesserit. Ut paucis rem absolvam, haec appono insolitae locutionis exempla: Epist. ad Bonam p. 4 (linea 7 sqq.). Quod Plocensis dum se facturum promisisset, . . . mihi . . . iniunxit, ut aliquid super⁴⁾ natura et venatione huius ferae scriberem . . . ; p. 5 (l. 3 sqq.) opusculum per⁵⁾ me . . . factum; p. 5. (l. 6 sqq.) sperans aliquando futurum, quod . . . hic te libellus . . . ad sui

¹⁾ Nicolai Hussoviani carmina edidit . . . Ioannes Pelczar. Corpus antiquissimorum poetarum Poloniae Latinorum usque ad Ioannem Cochanovium. Vol. IV. Cracoviae. Sumptibus Acad. litter. Cracov. 1894.

[Cfr. quae Michael Jezienicki infra de hac Hussoviani carminum editione scripsit. Ćwinkl.]

²⁾ l. l. p. 4—7.

³⁾ l. l. p. 57—60.

⁴⁾ Praepositione super (=de) Hussovianus saepissime utitur, veluti Epist. ad Bonam p. 4 (l. 8 et 10), p. 6 (l. 20 sqq.). Cf. Sallust. Iug. 71, 5 ne super (=de) tali scelere suspectum sese haberet. Hoc loco liceat mihi monere, in Epist. ad Bonam multa (praesertim p. 5 extr. et p. 6 init.) inesse, quae Sallustii praeclaram illam ad Bellum Catilinae praefationem (imprimis c. 1 et 2) in memoriam revocent.

⁵⁾ = Epist. ad Szydlovicium p. 47 (l. 2).

lectionem alliciet; p. 5 (l. 13 sqq.). Video nam . . . fecundissima pectora iacere neglectui et se proferre non posse . . . ; Epist. ad Christophorum Szydlovicium p. 59 (l. 4) acerrime ad invicem¹⁾ bellis collidebantur; p. 59 (l. 7) quorum nomen et memoria per Polonos deleta interiit . . . ; p. 59 (l. 10) nostrorum inquietudine freti . . . ; p. 60 (l. 8 sqq.) haeticorum pravis ad inventionibus possit unquam convelli (Cf. Pelczari praef. p. 44—47). Quae cum ita sint, unusquisque semel monitus concedet, rem periculosae plenam aleae esse, textum epistularum Hussoviani coniecturis temptare, id quod nuperrimus earum editor et ipse observavit (praef. p. 6). Bis tamen Pelczar coniecturae periculum fecit.

Nimirum in Epist. ad Bonam p. 6 (l. 25: sed profecto non vides quo plus ei (=regno Poloniae) prodesse queas, quam si Te bonis artibus praestes favorabilem ac benignam, ex quibus et rei publicae plurimum commodi ac ornamentum processerit et celebris Tui nominis fama hac via maxime se laudibus suorum permiscebit) pro lectione exemplaris Czartorysciani: suorum coniecturam suam: Tuorum in textum induxit. Ac genetivo obiectivo suorum nonnisi Bonae reginae gentiles sive cognatos designari, ex eis epistulae verbis, quibus deinceps (inde a l. 26 usque ad finem) egregiae virtutes gentis Sfortiarum ab Hussoviano celebrantur, luculenter apparet. Itaque pronomen Tuorum pro tralatio suorum exspectamus et I. Pelczar in textu reposuit. Quamquam quis, quaeso, negabit, fieri potuisse, ut poeta Polonus saeculi decimi sexti, qui De vita et gestis Divi Hyacinthi v. 810 Pelcz. pronomine reflexivo sibi pro demonstrativo ei abusus esset (cf. Pelczari praef. p. 44) et eiusdem carminis vv. 89 sq. scripsisset: Actaque res illic fuerat post mille ducentos Sedecimo, numerans a partu virginis, anno (ubi poeta sermonis patrii usu inductus licząc od . . . pro legitimo dativo participii: numeranti nominativum: numerans *perperam* collocasse putandus est, cf. praef. Pelczari p. 47), Polonorum loquendi consuetudinem secutus: *sława Twego świętego imienia połączy (pomiesza) się z chwałą swoich pronomien suorum pro Tuorum etiam in oratione soluta adhiberet?*

Sed ut concedam coniecturam modo commemoratam, fortasse supervacaneam neque tamen prorsus reiectaneam videri, at facere non possum, quin alteram acriter impugnem. In Epistula enim ad Christophorum Szydlovicium p. 58 (l. 4 qui (sc. Divus Hyacinthus) . . . rem

¹⁾ Cf. de hac particula J. N. Ott, Jahrb. f. Phil. 1874 p. 863, Naegelsbach-Müller, Lat. Stilistik p. 7, 284 sqq., Schmalz in Muelleri Handb. II. p. 545.

Polonam in christianitate non satis tunc adulta, idolatriae plena, ritibus monstrosis non tantum vicina, sed et ipsa infecta, ita stabiliverat, ita in fide Christi firmaverat, ut...) lectionem libri Jagellonici vicina suo Marte in vicinia mutavit. Quae coniectura quam tenui pendeat filo, nullo negotio congnoſcetur, ſi Huſſoviani verba in ſermonem vernaculum converſa proponentur: który (ſc. ſw. Jacek)... Polſkę w chrzeſcijańſtwie, wówczas niedość dojrzałem, pełnem bałwochwalſtwa, nie tylko zbliżonem do potwornych obrzędów, lecz także (nimi) zakażonem, tak utwierdził, tak umocnił w wierze Chryſtusa, że...

Adiectivum igitur vicina optimum praeſebet ſenſum, qui peſſum datur ~~recepta~~ editoris coniectura vicina, quando quidem verba: rem Polonam in christianitate ritibus monstrosis non tantum vicina, sed et ipsa infecta ita stabiliverat nullo artificio explicari queunt. Iam ſi quaeris, quidnam cauſae fuerit, cur Pelczar in ſcriptura libri Cracoviensis haereret, reperies eum voculis et ipsa in errorem inductum eſſe, quibus vocem vicina opponi debere exiſtimaret. At tenendum eſt, inde a Livii temporibus ſcriptores Latinos voculas et ipſe ¹⁾ cet. eodem ſenſu uſurpaſſe ac particulam etiam, ita ut verba: in christianitate non tantum monstrosis ritibus vicina, sed et ipsa infecta idem valeant atque: ... non tantum vicina, sed etiam infecta. Extremo verbo moneo, e dativo monstrosis ritibus ex adiectivo vicina ²⁾ apto ablativum monstrosis ritibus ad participium infecta eſſe ſubaudiendum.

¹⁾ Cf. Schmalz l. c. p. 545 nota: Klassisch iſt nur ipſe quoque.

²⁾ Cf. Hor. Sat. II. 6, 209. Hortus ubi et tecto vicinus iugis aquae fons ... foret.

Colomeae.

Z. Dembitzer.

Wyimek z przekładu „Żab“ Arystofanesa.

Prolog w. 180—270.

OSOBY:

DIONYZOS. — XANTIAS, jego niewolnik. — CHARON.
Niewidzialny chór żab.

Rzecz dzieje się w podziemiu nad acherusyjским jesiorem.

XANTIAS.

Cóż to jest znowu?

DIONYZOS.

Staw, na wszystkie bogi,
O którym mówił! ¹⁾

XANTIAS.

I łódź widzę w biegu!

DIONYZOS.

Chodźmy więc ku niej.

CHARON.

Ho—op! hop! do brzegu!

XANTIAS.

Gwałt! to sam Charon! ratuj Pozejdonie!

¹⁾ Herakles.

DIONYZOS.

Witaj Charonie! Charonie! Charonie!

CHARON.

Kto chce w kraj ciszy z ziemskiego mrowiska?
— Letejskie Błonia, Próżniaków, Ośliśka,
Kręciglów, Tojnar, Psia Wólka — kto jedzie?

DIONYZOS.

Ja!

CHARON.

Wsiadaj prędzej!

DIONYZOS.

Kędy droga wiedzie,
Kręciglów mówisz?

CHARON.

Tak na Persefonę!

Dla ciebie tylko płynę w tamtą stronę,
Siadaj więc!

DIONYZOS (*do Xantias*).

Sam tu!

CHARON.

Nie, moja starucha,
Gdy ciurę wiezie, to już chyba zucha,
Co łba nadstawiał na morzu ¹⁾ — nie baby!

XANTIAS.

Zeusie! jam wtenczas na oczy był słaby!

CHARON.

Ha! zato teraz skacz nad stawem w kółko!

XANTIAS.

Gdzież czekać na was?

CHARON.

Suchotnicze Siółko —

Tam nasz przystanek.

¹⁾ W bitwie pod Arginzami.

DIONYZOS.

Wiesz już?

XANTIAS (*śmiało*).

Ach, wiem! bogi!

Jakież dziś лихо wiało w moje drogi?

(*Odchodzi*).

CHARON (*do Dionyzosa*).

Siadaj przy wiosle! — Hej! kto jeszcze płynie?

Wsiadać, a żwawo! (*do Dionyzosa*.) A to co?

DIONYZOS (*siedzi przy wiosle, jakby śpiący*).

Co czynię?

Jak mi kazałeś, tak siedzę przy wiosle.

CHARON.

Siedzisz mi zaraz tam — brzuchaty osle!

DIONYZOS (*przeradzony*).

Siedzę!

CHARON.

A ręce raz wprzód, raz ku sobie!

DIONYZOS.

Dobrze!

CHARON.

O dno mi oprzyj nogi obie,

I — jazda! przytem nie miel mi językiem!

DIONYZOS.

Cóż pocznę? przecież nie Salamińczykiem,

Ale fryc jestem, prosty szczur lądowy,

Skąd mnie wiosłować?

CHARON.

Nie susz darmo głowy!

Rusz tylko wiosłem raz — a w jednej chwili

Prześliczna piosnka pracę ci umili.

DIONYZOS.

Jakaż?

CHARON.

Cudowne żab, łabędzi chóry.

DIONYZOS.

Daj im znak zatem!

CHARON (*wiosłując*).

Ho—op! ho—op! z góry!

(Niewidzialny chór żab za sceną).

ŻABY.

Brekekekex koax koax!
 Brekekekex koax koax!
 Bagnistych wód wesole dzieci,
 Radosną piosnkę wzniesmy wraz,
 Niech z pełnej piersi pieśń ta leci,
 Co cieszy serce w każdy czas!
 Koax koax!
 Dla Dionyza czci i chwały,
 Który »Na bagnach« ma swój chram,
 Nieraz my pieśń tę rzegotaly,
 Gdy słońca blask przyswiecał nam.
 A gdy na bagna w jego święto
 Zbiegł się tłum pjany z lasów, gór,
 Zaraz kapelą głośną, ciętą,
 Witał go żabich pieśni chór!
 Brekekekex koax koax!

DIONYZOS (*wiosłując coraz prędzej w takt rzegotu żab*).

Koax—koax skrzeczcie! a mnie już z wysiłku
 Na dobre boleć zaczyna coś w tyłku!
 Was to nie boli!

ŻABY.

Brekekekex koax koax!

DIONYZOS.

A palże was, kacie!
 Wy tylko swoje koax, koax znacie!

ŻABY.

O tak! ty wszędobylski panie!
 Nasz śpiew na całym świecie znan —

I Muzy lubią rzegotanie
 I kozłonogi śpiewak Pan!
 Apollo sam — to nie przechwałki!
 Chwali melodye żabich nut,
 A my mu zato na piszczałki
 Sadzimy trzcinę na dnie wód.
 Brekekekex koax koax!

DIONYZOS.

Tak — a mój zadek mrze z ogni i potów!
 Z tego kiwania jeszcze gruchnąć gotów,
 Kiedy się wypnę.

ŻABY.

Brekekekex koax koax!

DIONYZOS.

Hejże dławidudy!
 Dajcież raz spokój i poco te trudy?

ŻABY.

O, głośniej krzyknem ci, dziwaku,
 Głośniej, niż w słońca złotych skrach
 Śpiewaliśmy, po tataraku,
 Po wiotkiej trzciny skacząc zdźbłach!
 A woda wre od płasów, zwrotów,
 Tu nurka dasz, tam idziesz wplaw,
 Powietrze drży aż od rzegotów,
 Weselem dysze cały staw!
 A gdy deszcz leje, ingła się ścieli,
 Daj nura, bracie, uszy stul —
 I na dnie znowu rzniesz w kapeli,
 Aż lecą bąble — bul, bul, bul!

DIONYZOS (*ze złością krzycząc*).

Brekekekex koax koax!
 Owa! widzicie, już tak samo wrzeszczę!

ŻABY (*przestraszone, że je przekrzyczy*).

Oj! oj! źle z nami!

DIONYZOS.

Ze mną gorzej jeszcze,
Bo od tych wiosel wnet pęknę we dwoje!

ŻABY.

Brekekekex koax koax!

DIONYZOS (*z udaną obojętnością*).

A, jęczcie sobie! ja o to nie stoję!

ŻABY.

Więc wrzeszczeć będziem ci nad uchem
Dzień cały, co nam gardła stoi!

DIONYZOS (*jeszcze głośniej*).

Brekekekex koax koax!

O, ja was przegardluję — duchem!

ŻABY.

Ha! ha! przekrzyczy żabią brać!

DIONYZOS (*z pasją*).

O, wrzeszczeć będę bez pamięci
Dzień cały — całą wrzeszczeć noc,
Aż żabi wam się mózg pokręci,
Taka mych kwakań będzie moc!
Brekekekex koax koax!

(Żaby milkną).

A co? milczycie z koaxami swemi?

CHARON.

Dość już! dość z wiosłem! Przybijaj do ziemi!
Wsiądź i zapłać!

DIONYZOS.

Oto dwa obole.

(Charon odchodzi).

O wydaniu chrestomatyi z utworów poetów polsko-łacińskich.

Referat opracowany na podstawie wniosków Komisji, wybranej przez Wydział Towarzystwa filologicznego i obrad tegoż Wydziału, a odczytany na Walnem Zgromadzeniu Towarzystwa filologicznego w dniu 1 Czerwca 1895 r. ¹⁾.

Już od dość dawnego czasu dawała się uczuwać potrzeba chrestomatyi z poetów polsko-łacińskich przeważnie wieku 16., która jest nader pożądana, a to tak ze względu na potrzeby szkoły, jak użytku prywatnego.

Że zaś dotychczas tej potrzebie nie zaradzono, winny temu rozmaite przeszkody, z którymi wydanie chrestomatyi ma do walczenia, przede wszystkim trudność zadania i brak potrzebnych środków do jego urzeczywistnienia.

Odkąd istnieje Towarzystwo filologiczne, do zakresu działania którego należy według drugiego paragrafu statutu także wydawanie i popieranie pism treści filologicznej, zawsze uznawało ono potrzebę chrestomatyi z poetów polsko-łacińskich, co niejednokrotnie przy nadarzającej się sposobności zaznaczał prezes tegoż Towarzystwa na zwyczajnych posiedzeniach. Wydział Towarzystwa filologicznego zajmował się żywo sprawą chrestomatyi na kilku posiedzeniach, by za pomocą wspólnej wymiany zdań wyrobić sobie o chrestomatyi jasne pojęcie, jakoteż by obmyśleć najodpowiedniejsze środki prowadzące do jej urzeczywistnienia. Wkońcu wybrał ze swego łona osobną Komisję, złożoną

¹⁾ Dyskusję, która się toczyła nad tym referatem na Walnem Zgromadzeniu, zob. poniżej w sprawozdaniu z Walnego Zgromadzenia.

z prof. dr. Bron. Kruczkiewicza, dr. T. Mandybura i autora niniejszego sprawozdania, która nad sprawą chrestomaty przez dłuższy czas się zastanawiała i dotyczące, odpowiednio umotywowane wnioski Wydziałowi Towarzystwa przedłożyła. Obrady i wnioski Komisji i całego Wydziału dostarczyły autorowi podstawy do opracowania niniejszego referatu.

Że chrestomatya z utworów humanistów polskich jest nader pożądana i potrzebna, na to każdy się zgodzi, kto miał sposobność przekonać się o tem, jak mało są u nas znane w oryginale pisma poetów polsko-łacińskich wieku 16., chociaż między niemi znajdują się prawdziwe perły poezji. Wprawdzie Akademia Umiejętności w Krakowie zabrała się do ich wydawania i zaskarbiła sobie przez to zasłużone pochwały tak kraju naszego jak zagranicy, jednakże wydania Akademii ograniczają się zaledwie do kilku humanistów i są przeznaczone w pierwszym rzędzie dla użytku uczonych, nie dla użytku światłej publiczności lub szkoły, której potrzebom zaradzić może tylko stosownie opracowana chrestomatya. Taka zaś chrestomatya może się przyczynić w wysokim stopniu do dokładnego poznania literatury polskiej, zwłaszcza jeśli będzie zawierać, jak to następnie poznamy ze szczegółowego planu chrestomaty, nietylko treściwy pogląd na rozwój humanizmu w Polsce i na działalność literacką wybitniejszych jego przedstawicieli, lecz także wybór z główniejszych ich utworów, które się zalecają formą i treścią. Czytelnik znalazłby zatem w tym podręczniku doborowe wzory z ważniejszych utworów humanistów, które wobec rzadkości dawniejszych, a braku nowszych wydań ich pism zazwyczaj nie łatwo i nie dla każdego są przystępne.

Chrestomatya taka jest jeszcze z tego względu nader pożądana, że polecona zdolniejszym uczniom do lektury prywatnej może przyczynić się do rozszerzenia i pogłębienia wiadomości z literatury polskiej, nabytych w szkole podczas nauki języka polskiego, a to tem bardziej, że wypisy polskie używane w naszych gimnazyach humanistyczną literaturę łacińską z konieczności rzeczy tylko krótkim poglądem zbywają i nie zawierają stosownych wzorów z pism humanistów w oryginale acińskim.

Nadto chrestomatya mogłaby poniekąd zastępować i uzupełniać lekturę szkolną i prywatną z autorów łacińskich, jeśli się uwzględni tę okoliczność, że ustępy z pism humanistów zamieszczone w chrestomaty będą co do poprawności języka łacińskiego mało się różniły od klasycznego języka szkolnych autorów łacińskich.

Oprócz ogólniejszego celu miałyby zatem powyższa chrestomatya jeszcze cel specjalny, służąc mianowicie jako podręcznik do prywatnej lektury uczniów. Ten cel chrestomatyi uważają referent i komisya za główny i najważniejszy; ten też wzgląd decyduje głównie o układzie, formie i treści chrestomatyi.

Co się zaś tyczy szczegółowego planu chrestomatyi, Komisya uznała następujący projekt za najwłaściwszy:

1) Tytuł chrestomatyi ma opiewać: »Chrestomatya z utworów polsko-łacińskich dla gimnazyów¹⁾. Ponieważ chrestomatya znajdzie niewątpliwie czytelników także poza granicami naszego kraju, przeto komisya była tego zdania, by pod polskim tytułem umieszczono także łaciński: »Carmina selecta poetarum Poloniae Latinorum«.

2) Chrestomatya ma zawierać: a) w całości celniejsze utwory mniejszych rozmiarów, b) wyjątki z większych poematów stanowiące dla siebie pewną całość.

W chrestomatyi mają być uwzględnieni głównie humaniści wieku 16., nadto Sarbiewski, należący do wieku 17. Za uwzględnieniem tego poety przemawia sława europejska, jakiej zażywał i zażywa, przemawiają znaczenie jego w literaturze humanistycznej w Polsce, oraz wysokie zalety jego utworów pod względem formy i treści.

3) Chrestomatya zawierać ma wybór z poezyi następujących humanistów:

1) Pawła z Krosna, 2) Piotra Royzyusza, 3) Wojciecha Korwina, 4) Andrzeja Krzyckiego, 5) Jana Dantyszka, 6) Klemensa Janickiego, 7) Mikołaja Hussowiana, 8) Jana Kochanowskiego, 9) Andrzeja Trzycieskiego, 10) Sebastjana Fabiana Klonowicza, 11) Szymona Szymonowicza, 12) Macieja Kazimierza Sarbiewskiego.

4) Chrestomatyę ma rozpoczynać wstęp napisany po polsku, któryby zawierał treściwy pogląd na dzieje humanizmu w Polsce ze szczególnem uwzględnieniem jego krzewicieli, protektorów, tudzież działalności literackiej wybitniejszych jego przedstawicieli, zwłaszcza tych, których wiersze będą podane w chrestomatyi.

¹⁾ Podczas dyskusyi nad poszczególnymi punktami niniejszego referatu poruszono myśl, by w tytule chrestomatyi opuścić wyrazy »dla gimnazyów« tak ze względu na szersze jej zadanie, jakoteż z tego powodu, by usunąć mylne domysły o celu i przeznaczeniu tejże książki. Referent zgodził się na opuszczenie tych wyrazów.

Po powyższym wstępie będą umieszczone celniejsze utwory humanistów powyżej wymienionych w porządku chronologicznym. Utwory mniejszych rozmiarów będą, jako już powyżej zaznaczono, podane w całości. Z dłuższych zaś poematów mają być w chrestomatyi uwzględnione tylko takie wyimki, które tworzą dla siebie pewną całość.

5) Kwestya umieszczenia jakiegoś ustępu w chrestomatyi jest zależną od wielu okoliczności, a przedewszystkiem od jego układu, formy i treści. Ustępy niejasne, o rażących błędach stylistycznych i metrycznych, tudzież o treści niemoralnej są stanowczo wykluczone. Chrestomatya będzie zawierała głównie takie ustępy, które są osnute na tle dziejów, przyrody i stosunków ziemi ojczystej.

6) Wzory z pism każdego z wyżej wymienionych humanistów ma poprzedzać krótki ustęp zawierający zwięzłe przedstawienie jego żywota i działalności literackiej, oraz uwagi ułatwiające zrozumienie pomieszczonych wyimków w oryginale łacińskim.

7) Szczegóły nie dające się umieścić w owych traktatach wstępnych, mogą być uwzględnione w uwagach, pomieszczonych poniżej tekstu łacińskiego. W tychże uwagach polskich mają być podawane także krótkie wyjaśnienia rzeczowe i gramatyczne trudniejszych zdań, zwrotów i wyrazów.

8) Omawianie lekcji tekstu i krytyka tegoż jest z uwag zasadniczo wykluczona.

9) Co się tyczy umieszczenia krótkiego dodatku na końcu chrestomatyi, w którymby były zestawione różnice między łacińskim tekstem chrestomatyi, a tekstem rękopisów lub editiones principes, to w tej kwestyi zdania między członkami Komisji i Wydziału były podzielone; niektórzy oświadczyli się przeciw dołączeniu podobnej »*appendix critica*«.

10) Nie można oczywiście z góry oznaczyć objętości chrestomatyi; ta zależec będzie głównie od funduszów, jakie na ten cel będą do rozporządzenia. Można jednak w zasadzie przyjąć, że wynosić ona będzie około 20 arkuszy druku czyli tworzyć książkę o 320 stronicach druku 8°.

11) Odliczywszy 3 do 5 arkuszy na wstęp wraz z traktatami zawierającymi żywoty humanistów i uwagi objaśniające, możnaby na pozostałych 15 arkuszach pomieścić około 10,000 wierszy, licząc po 30 na jedną stronę. Na każdego zatem z 12 poetów objętych chrestomatya wypadłoby przeciętnie około 800 wierszy. Rozumię się samo przez się, że sławniejsi humaniści będą reprezentowani w chrestomatyi

większą ilością wierszy (około 1000), podrzędniejsi mniejszą (około 500 i mniej).

Ponieważ zapewne nie łatwo znalazłby się pracownik, któryby zechciał się podjąć zadania pod każdym względem trudnego i wymagającego dłuższego czasu, jakim jest bezsprzecznie ułożenie chrestomaty, przeto Komisya uznała za rzecz najwłaściwszą upatrzeć specjalnych znawców dla autorów, uwzględnionych w chrestomaty i do nich zwrócić się z prośbą o podanie i opracowanie stosownych wyimków z pism humanistów, nadających się do umieszczenia w chrestomaty.

Co się tyczy wyimków z tych autorów, których utwory dotychczas nie pojawiły się w krytycznych wydaniach Akademii Umiejętności w Krakowie, będzie rzeczą znawców specjalnych dostarczyć także stosownie do potrzeb szkoły opracowanego tekstu (bez krytycznego aparatu), oraz ułożyć zwięzłe żywoty odnośnych humanistów wraz ze stosownymi objaśnieniami i uwagami, ułatwiającemi zrozumienie proponowanych wyimków.

13) Prócz tego należałoby zdaniem Komisji uprosić odpowiedniego uczonego do napisania owego ogólnego wstępu, traktującego o dziejach humanizmu w Polsce i działalności literackiej wybitniejszych jego przedstawicieli (por. ust. 4).

14) Ponieważ chrestomatyja ma służyć jako podręcznik do prywatnej lektury uczniów, przeto jej układ, styl i treść mają być ściśle zastosowane do wymagań szkoły tak pod względem dydaktycznym jak etycznym.

15) Wypada mimochodem zaznaczyć, że komisya, zastanawiając się nad potrzebą, korzyściami i układem chrestomaty nie chciała wcale poruszać i rozstrzygać kwestyi, w jaki sposób i w jakim zakresie należałoby w gimnazyjach traktować lekturę prywatną na podstawie powyższej chrestomaty. Komisya wychodziła bowiem z tego zapatrywania, że ostateczne rozstrzygnięcie owej kwestyi należy głównie do nauczycieli kierujących lekturą prywatną na podstawie chrestomaty.

Atoli na jeden szczegół zwraca Komisya uwagę, mianowicie na ten, że lektura traktowana na podstawie rzeczonyj chrestomaty w poszczególnych klasach wyższego gimnazjum ma być tylko prywatną, t. j. nadobowiązkową i dobrowolną.

16) Co się tyczy wysokości wynagrodzenia za prace nadesłane przez poszczególnych współpracowników, to zależy ona będzie od funduszków, zebranych na cele chrestomaty.

17) Ułożeniem i przygotowaniem do druku materiału w ten sposób zebranego oraz wydaniem chrestomaty zajmie się komitet redakcyjny, wybrany przez Wydział Towarzystwa filologicznego za porozumieniem z Wydziałem Koła krakowskiego.

Wobec widocznej potrzeby chrestomaty z utworów poetów polsko-łacińskich oraz wobec znacznych korzyści, jakie ona oddać może wykształceniu w duchu humanistycznym i narodowym polskiej młodzieży gimnazjalnej, uprasza referent w imieniu Komisji o uchwalenie następujących wniosków;

I. Walne Zgromadzenie członków Towarzystwa filologicznego uznaje potrzebę wydania chrestomaty z poetów polsko-łacińskich, głównie w. 16.;

II. Walne Zgromadzenie porucza Wydziałowi Towarzystwa filologicznego, by:

- a) postarał się o uzyskanie potrzebnych na ten cel funduszków;
- b) zaprosił odpowiednich współpracowników;
- c) w porozumieniu z Wydziałem Koła krakowskiego wybrał komitet redakcyjny.

Łwów.

M. Jeżeniński.

Recenzje i zapiski literackie.

Comparetti Domenico: *Le leggi di Gortyna e le altre iscrizioni arcaiche cretesi edite ed illustrate da...* w Monumenti antichi pubblicati per cura della reale Accademia dei Lincei, vol. III. Milano 1893.

Wśród zabytków starożytnej kultury, w ostatnich lat dziesiątkach wydobytych na jaw z łona ziemi helleńskiej, mało który wywołał tak żywe wśród uczonych zajęcie i tak gorączkową niemal czynność, jak wielka ustawa gortyńska, odkryta r. 1884 w części przez Włocha, F. Halbherra, w części przez niemieckiego uczonego, Fabriciusa. Po pojawieniu się pierwszych wydań, Comparetti'ego i Fabriciusa posypały się wydania komentowane i bez komentarzy, tudzież dzieła fachowe, z różnych stanowisk rozpatrujące znakomitą zdobycz naukową. Wszystkie te prace jednak, z których wszakże niewiele rzetelną odznacza się wartością, zdołały zaledwie przygotować grunt do przyszłych badań; pozostało mnóstwo kwestyi niejasnych, zawitych zagadnień, szczegółów zupełnie niezrozumiałych lub zdumiewających oryginalnością, dla których analogii napróżno szukano w dziejach starohelleńskiej kultury. Światło pożądane rozlać tu mogły tylko dalsze odkrycia, któreby pogłębiły wiadomości niespodziewanie nabyte i dostarczyły obfitszego materiału do porównania. Zadania tego podjął się niestrudzony Halbherr. W przeciągu lat od 1885—1887, wsparty skuteczną pomocą rządu włoskiego, z chwalebłą zapobiegliwością prowadził poszukiwania nie tylko na gruncie starożytnej Gortyny, lecz także innych miast na Krecie, jak Knossos, Lyttos, Oaxos, Eleuterna, Itanos, Praisos. Owocem jego działalności w tym kierunku było ponowne zdjęcie wielkiej inskrypcyi, z większą niż w r. 1884 dokonane dokładnością, tudzież cały szereg mniejszych i większych wrytów, których ogół obecnie przewyższa poważną liczbę 200. Całą tę olbrzymią zdobycz naukową, dotąd bezładnie rozrzuconą po czasopismach, Comparetti w niniejszem dziele ułożył dla wygody badaczy w zbiór jeden, osądził krytycznie

i zaopatrzył uwagami, zawierającymi wiele poglądów nowych, zdobytych w drodze skrzętnego badania zwiększonego materiału, które w zupełności nowych barwach przedstawiają znakomity zabytek epigraficzny.

Krótki wstęp wyjaśnia cel i powstanie pomnikowego dzieła; poczem (str. 1—10 i 87—94) podano pogląd na dwa zabudowania, w których gruzach znalazła się przeważna część materiału epigraficznego, i na ich domniemane przeznaczenie pierwotne. W jednym z nich, położonem w miejscowości, zwanej dziś 'ς τῶν Β(γ)λαῖς, poznał Halbherr świątynię Apollina pityjskiego, Πύθιον, która według doniesienia Stefana z Bizancjum (s. v. Πύθιον) dała nazwę dzielnicy i jej mieszkańcom. Początkowo stanowiła ona tylko t. zw. cella i w tym pierwotnym kształcie sięga bardzo odległej starożytności: później, zapewne około 3. stulecia przed Chr. rozszerzona przez dobudowany pronaos u wschodniej połaci, uległa wreszcie za czasów rządów rzymskich (około 1. wieku po Chr.) zupełnemu przeistoczeniu. Jednak lwią część napisów odkryto w pobliżu wsi Ἀγῆαι δέξα, nad rzeką Mitropolitanós, starożytną Letaia, w ruinach gmachu, w których Halbherr z zupełną stanowczością domyśla się teatru z czasów cesarstwa rzymskiego (1. wiek po Chr.). Tego dowodzą wyraźnie ślady zabudowań scenicznych, siedzeń dla widzów, tudzież kształt od strony południowej uciętego koła, w jakim mur zewnętrzny otaczał zabudowanie. Do budowy teatru użyto w części materiału już gotowego ze zwalisk gmachu jakiegoś, sięgającego znacznie odleglejszej starożytności, który miał również kształt koła i może był zabudowaniem publicznem w rodzaju θέατρον w Atenach lub σκηνή in Sparcie. Inskrypcje znalazły się tu w części na murze zewnętrznym, w części na murze, w prostej linii stycznej łączącym od strony północnej obwód muru zewnętrznego z nasypem rzeczny (mur północny), w części wreszcie rozrzucone w nieładzie wśród gruzów.

Z tych dwu gmachów wydobyte napisy, reprezentujące razem przeciąg czasu jeżeli nie dłuższy to z pewnością nie krótszy nad 200 lat, ujął Comparetti w trzy działy, trzy rozróżniając okresy ich powstania.

Pierwszy mieści 147 fragmentów (Nr. 1—147, str. 10—74) bardzo zniszczonych, znalezionych wyłącznie w celli świątyni Apollina. Do drugiego należą oprócz trzech fragmentów z Pytion (148, 149 i 150, str. 74—86), wielka ustawa, ryta na murze zewnętrznym teatru rzymskiego (dokładna podobizna według nowych planów, sporządzonych przez Halbherra, transkrypcja wraz z varia lectio, tłumaczeniem i wyczerpującym komentarzem Nr. 151, str. 94—242), napisy odkryte na murze północnym (Nr. 152—154, str. 244—306) i wreszcie fragmenty z innych miejsc pochodzące (Nr. 155—176, str. 306—326). Trzeci dział obejmuje 6 uszkodzonych wyrytów (Nr. 177—182, str. 326—330), znalezionych w gruzach teatru rzymskiego. Następują »conclusioni« (str. 331—380), zawierające cenne uwagi o pisowni (str. 331—343), ustawodawstwie (str. 343—355), monecie (str. 355—367), chronologii (str. 367—380). Na str. 382—456 pomieszczono inskrypcje archaiczne z innych miast Krety: Oaxos (Nr. 183—192), Eleuterna (Nr. 193—200), Lyttos (201—204), Knossos (Nr. 205), Itanos (Nr. 206—207), Praisos

(Nr. 208), wyryty niewiadomego pochodzenia (Nr. 209—211). Piękną publikację zamyka spis wyrazów wszystkich napisów.

Zdając sprawę z wyników badań Comparetti'ego, ograniczę się do poglądu w najogólniejszych zarysach, postępując według trzech okresów, na które ten uczony dzieli materiał epigraficzny z Gortyny.

Pierwszy okres. Liczne, jakkolwiek mocno uszkodzone inskrypcje tej epoki są początkami prawideł treści prawno-prywatnej, w części może prawno-sakralnej. Czas ich powstania sięga bardzo odległej starożytności. Tego dowodem: 1) charakter pisma, wielce zbliżony do fenickiego; 2) kierunek pisma, który zrazu na wzór fenicki zdążył od ręki prawej ku lewej, następnie po różnych przejściach, okazujących wybitną chwiejność w zastósowaniu praktycznym zmienia się w βουστροφηδόν; 3) brak zupełny bitej monety. Miejsce jej zastępują λεβηται i τριποδες, Λιβηταις, których nazwa najczęściej się powtarza, są widocznie jednostką wartościową; pewna ich, zawsze dokładnie oznaczona cyfra (od 1—100) stanowi wymiar grzywny pieniężnej. Nazwy tych przedmiotów, napotykanych często w utworach Homerowych wśród ἀποινα, ἀεζλα itp., przypominają okres rozwoju społecznego w państwach starożytnych, którego cechą wybitną jest system zamienny w handlu i przemysle; tylko w innych społeczeństwach starożytnego świata wartość przedmiotu, wysokość grzywny itp. oznaczano przez simplum lub multiplum wartości bydłęcia, w Gortynie taką jednostkę stanowi przedmiot metalowy: λεβηταις. Może inskrypcje archaiczne z Pytion pochodzą z epoki przejściowej, gdzie, jak w innych państwach greckich, obok monety bitej ciągle jeszcze dawny zwyczaj się zatrzymuje, nawet w aktach urzędowych (por. Drakontowe: ἀποτινεν δεκαβουσιον Poll. IX. 61).

W każdym razie nie sięgają one dalej w przeszłość, jak do drugiej połowy VII. stulecia przed Chr., t. j. do czasu, kiedy w wszystkich państwach greckich budzi się idea społecznego porządku i potrzeba ułożenia stosunków według stałych zasad prawnych (Zaleukos, Drakon).

Drugi okres. Tu około wielkiej ustawy, tej »królowej wszystkich napisów greckich«, grupuje się szereg drobniejszych wyrytów, które oprócz czterech (Nr. 148, 149, 150, 154. II.) uchwał o charakterze lokalnym, są urywkami większych zbiorów prawnych prawideł. Z nich najobszerniejszym jest Nr. 152, na który się składa 7 kolumn mocno uszkodzonych; zawierają one przepisy, odnoszące się do naruszenia lub uszkodzenia własności, które treścią swą korespondują z określeniami, objętymi w pierwszej i drugiej kolumnie wielkiej ustawy. Nr. 153. II. i 155 odnoszą się do obowiązków sędziego. Nr. 154. obejmuje dwa określenia dodatkowe, które niezawodnie ściśle łączą się z jakimś zbiorem praw o zastawach. Ogólną cechą znamiennej wyrytów tej epoki jest w porównaniu z napisami okresu poprzedniego znakomity postęp w rozwoju pojęć prawnych. Są one reprezentantami tej doby rozkwitu, kiedy naród opuścił już stanowisko luźnych przepisów, powstających z dniem każdym w miarę objawiających się potrzeb i wymagań praktycznych, a zabrał się do pracy systematycznej i w organiczną całość ogarnia zdobył ustawodawczą przez minione zyskaną pokolenia i przez siebie nabytą. Obrazem tej pracy kodyfi-

kacyjnej, jakkolwiek niedokładnym, jest wielką ustawą. Przez inwokację *Σωτή*, u wstępu pierwszej kolumny umieszczoną, przedstawia się ona formalnie jako całość odrębna; treść jednak stanowi zbiór prawideł z rozmaitych dziedzin prawa prywatnego, które w niektórych tylko partjach (np. prawo familijne i spadkowe, prawo o kobietach dziedziczących) tworzą całość zamkniętą, zresztą ułożone bez związku i w nieładzie noszą na sobie zbyt widocznie wyciśnięty charakter przygodnego zestawienia. To naprowadza na myśl, że znakomity ten pomnik jest tablicą dodatków, uzupełnień i poprawek do zbiorów prawnych już wprawdzie opracowanych. W pracy ustawodawczej narodu zajmuje on tedy miejsce ostatnie i zamyka szereg może długi innych podobnych kompleksów ustawowych, których szczątki przechowały się w urywkowych wyrytach. Ten domysł stwierdzają następujące jeszcze okoliczności: 1) inskrypcya rozpoczyna *ex abrupto* od dwu praw (proces o niewolnika i wykroczenia płciowe), które są uzupełnieniem zbioru innego i zostają w ścisłym związku z przedmiotem przedstawionym w wyrycie Nr. 152; 2) zawiera niektóre prawidła w innej grupie specjalnej już opracowane, jednak obecnie przeistoczone; 3) przepisy dodatkowe i uzupełnienia, odnoszące się do praw nam nieznanych. Postęp znaczny widoczny jest nadto w innych kierunkach. Objawia się on: 1) w pisowni; alfabet bowiem znacznie uproszczono, zaprowadzono stale kierunek pisma zwany *βραχυγραφία*, zastosowano równość i pedantyczną prawie regularność w wymiarze zgłosek i odległości linii; 2) nie spotykamy już nazw *λέβητες* i *τρίποδες*, natomiast wyłącznie przyjęto w dokumentach urzędowych monetę systemu egineckiego. Z tem wszystkiem doba organicznej pracy ustawodawczej nie zbyt odbiegła w czasie od epoki poprzedniej i sięga zapewne pierwszych dziesiątków wieku VI. przed Chr. Ustawy drugiego okresu są systematycznym i uzupełniającym zbiorem przygodowych prawideł, które powstały w pierwszym, a związek ten wewnętrzny jest tak widoczny w napisach obu epok, że dzielić ich nie może dłuższa przestrzeń czasu nad okres jednego pokolenia. Nadto dyalekt wielkiej ustawy i fragmentów współczesnych nosi znamię niezwykłej czystości, jakiej nie spotykamy w wyrytach czasów późniejszych, mniej lub więcej skażonych formami t. zw. *κοινή*, a styl o cechach wybitnie archaicznych jest doskonałym wzorem owej *ἀσκήσια* praw starogreckich, która często jest przedmiotem uwag u mówców attycznych. Na samej wreszcie istocie praw gortyńskich wyryte jest piętno bardzo odległej starożytności. Brak w nich wszelkiej wzmianki o procesach publicznych: ustawa zna tylko *δικαι* o charakterze prywatnym; nawet wykroczenia płciowe (zniewolenie, cudzołostwo itp.) załatwiają się przez odszkodowanie w drodze skargi prywatnej. Oprócz ustaw nie zna ta epoka innych dokumentów. Środki dowodowe ograniczają się na zeznaniach świadków i przysiędze; brak zupełny kontraktów pisanych (*συγγραφαί*), wszelkie zobowiązania odbywają się ustnie. Nawet testamentu nie zna jeszcze ta epoka; prawo spadkowe całe ułożone jest na zasadzie *ab intestato*. Zamierchłej przeszłości dowodzą nareszcie rysy barbarzyńskie w ustroju społecznym, które w humanitarnej Grecyi bardzo wczesnie się zataryły:

jeszcze w całej pełni stosuje ustawa *nexum* i *addictio*, które, jak wiadomo, w Atenach już Solon zniósł lub ograniczył; kobiecie, żyjącej w rozwodzie, wolno bezkarnie wyrzucić dziecię nieprzyjęte przez byłego małżonka itp. Wymienione dane upoważniają do wniosku, że ta epoka rozległej czynności ustawodawczej jest albo współczesną z reformami Solona albo niezbyt od niej wcześniejszą. Zdanie Kirchhoffa (*Studien z. Gesch. d. gr. Alphab.*), jakoby wielka inskrypcya nie sięgała dalej w przeszłość, jak do połowy 5. stulecia przed Chr., wygłoszone jeszcze wtedy (3. wyd.), kiedy znano ledwie dwa krótkie jej urywki, znalezione przez pp. Thénon i Haussoullier, musi upaść wobec niewątpliwych danych, dostarczonych przez zwiększony obecnie materiał, jakkolwiek ten uczony i teraz jeszcze (w 4. wyd.) przy swem twierdzeniu obstaje.

Trzeci okres. Nieliczne fragmenty, w tym dziale pomieszczone, są urywkami prawnych prawideł i uchwał. O postępie pracy ustawodawczej te szczupłe resztki naturalnie nie dają żadnego wyobrażenia. Należą one do epoki, w której od czasu osiedlenia się wychodźców z Egiptu w Kydonii (523, Ol. 64. 2.) wpływ obcy rozsiadł się wszechwładnie na Krecie, wypaczył lub obalił stare instytucje i był powodem ustawicznych wojennych zawichrzeń. Archaiczny alfabet lokalny ustępuje miejsca powszechnemu jońskiemu; jednak brak ω (wszędzie zastąpionego przez ο), tudzież widoczna jest chwiejność w zastosowaniu nowych znaków; wreszcie konsekwentne zachowanie kierunku pisma βουστροφηδόν, w Atenach zarzuconego w aktach urzędowych już wkrótce po Solonie, wskazuje na stosunkowo dość wczesną dobę powstania tych napisów. Zapewne należy je odnieść do połowy V. stulecia przed Chr.

Takie są najważniejsze rezultaty zawarte w obszernem dziele Comparetti'ego. Wogóle, zwłaszcza w części chronologicznej znajdują one uznanie w gronie uczonych i stanowić będą podstawę dla przyszłych badań nad tym przedmiotem; rozbiór szczegółów, przeciw którym niejeden podnieśćby można zarzut, zabrania szczupły zakres sprawozdania. Jednak nawet ten pobieżny szkic wystarczy, by wskazać na niezmierną doniosłość wyrytów gortyńskich tak dla filologii, jak zwłaszcza dla historii prawodawstwa greckiego, które odtąd opuszcza stanowisko dyscypliny pomocniczej, na jakim do niedawna pozostawało w stosunku do filologii klasycznej i zdobywa sobie szeroką podstawę do samodzielnego w dziedzinie nauki istnienia. Może świeżość przedmiotu i rozległość, a wdzięczne pole do umiejętnej pracy zachęcić zdoła także naszych filologów i prawników do poznania i zbadania nieocenionego pomnika epigraficznego.

Stanisławów.

T. Lenicki.

Fontes iuris Romani antiqui. Edidit Carolus Georgius Bruns. Editio sexta. Cura Theodori Mommseni et Ottonis Gradenwitz. Pars prior: Leges et Negotia. Pars posterior: Scriptorum. Friburgi in Brisg. et Lipsiae in Libr. Acad. I. C. B. Mohrii (P. Siebeck). 1893.

Powyższy zbiór najdawniejszych źródeł prawa rzymskiego ukazuje się obecnie w szóstym wydaniu. Już ta okoliczność sama świadczy, że zbiór ten dla zajmujących się historią prawa rzymskiego, a w niejednym względzie i dla filologów spełnić może wyśmienitą usługę.

Niniejsze sprawozdanie ograniczy się na zaznaczeniu zmian w nowem wydaniu poczynionych i podniesieniu istotnych zalet nowego wydawnictwa.

Plan zasadniczy zbioru, jak go przeprowadził w pierwszym jeszcze wydaniu Bruns, pozostał niezmiennym. Po przedwczesnej niestety śmierci Brunsa okazało się już piąte wydanie tego zbioru staraniem Mommsena. Obecne szóste wydanie wskazuje obok Mommsena jako współwydawcę Ottona Gradenwita. Wystarczy Mommsena nazwisko wymienić tylko dla utwierdzenia w każdym przeświadczeniu, że wydawnictwo pod względem reprodukcji tekstu, uzupełnienia jego braków jest doskonałe. Otto Gradenwitz, profesor prawa rzymskiego w uniwersytecie berlińskim, ceniony powszechnie autor t. zw. Interpolacji w dygestach justyniańskich, jest znakomitym znawcą źródeł prawa rzymskiego z czasów jurysprudeneyi klasycznej i umie dobrze rozpoznać łańcę prawników klasycznych od łaciny z czasów Justyniana. Dobry przeto wybór zrobił Mommsen, przybierając sobie jako współwydawcę jurystę-filologa, jakim jest Gradenwitz.

Jak już wyżej zaznaczyłem, główny plan wydawnictwa pozostał i w szóstym wydaniu niezmiennym. Poczyniono tylko niektóre zmiany w uporządkowaniu całego materiału, przez co zbiór zyskał wiele na przejrzystości, a orientowanie się jest bardzo ułatwione. I tak w dziale obejmującym t. zw. »*negotia*« znajdzie czytelnik na czele: *leges dictae rebus communibus sacrisve*, na drugim miejscu: *leges dictae rebus suis*, a więc testamenta i rozporządzenia między żyjącymi, ubrane w formę mancytacji, typowego aktu *iuris civilis*, w moc którego przeniesienie prawa następuje. Trzecie miejsce zajmują akta dotyczące praw na rzeczy cudzej; czwarte wreszcie akta w zakresie prawa obowiązkowego w porządku, w jakim je ze względu na sposób powstania zobowiązania grupuje Gaius w swoich Instytucjach, zatem zobowiązania *quae re, verbis, litteris, consensu contrahuntur vel solvantur*.

Cały materiał źródłowy rozpada się na dwa zeszyty, z których każdy oddzielnie można nabyć. Zeszyt pierwszy obejmuje: *leges* i *negotia*, zeszyt drugi: *Scriptores*. Słusznie w przedmowie zauważyli wydawcy, że powodowani względami praktycznymi przeprowadzili ten podział. Dla historyka-prawnika zeszyt pierwszy nierównie jest ważniejszy, niż drugi; co się tyczy filologów rzecz, zdaje się, ma się odwrotnie.

W szóstym wydaniu zbiór został znacznie zwiększony. Oprócz pomniejszych dodatków i objaśnień zaznaczyć należy:

- a) W dziale »*leges*« zamieszczone dopiero w szóstym wydaniu:
- 1) *Lex convivalis quae dicitur Tappula*, zdaje się, z czasów Augusta, pod względem zewnętrznym dowcipnie naśladowująca formam *legum publicarum populi Romani*. 2) *Lex civitatis Narbonensis de flamonio provinciae* z czasów Augusta, dotycząca ustanowienia *flaminis provinciae*

na wzór flaminis Dialis urbis Romae. 3) SCC. de ludis saecularibus między r. 737 a 800 a. U. c. 4) SCC. de sumptibus ludorum gladiatorum minuendis z r. 176 po Chr. 5) Edictum M. Antonii triumviri a. 720 a. U. c. 6) Edictum XV. virum sacris faciundis de luctu feminarum minuendo per ludos saeculares a. 737 a. u. c. Jest to wyimek z obszernego komentarza XV. virum sacris faciundis, którego część w r. 1891. wydał Mommsen po raz pierwszy. 7) Decretum Gordiani ad Scaptoparenos z r. 238 po Chr. Dekret ten nie jest podany w całości, bo po t. zw. praescriptio i adnotatio następuje osnowa rozstrzygnięcia cesarskiego (decretum) z pominięciem samej prośby (preces), która co do istotnej swej treści była żalobą z powodu wygórowanych kontrybucyj, nałożonych przez armię cesarską, która przez włóście Skaptoparenów (w dzisiejszej Bułgarii) przechodziła (por. *Zeitschr. d. Savigny-Stiftung* 12. str. 244). 8) Edictum Constantini de accusationibus, jako uzupełnienie fragmentarycznie tylko przechowanego edyktu »de accusationibus« w kodeksie Teodozyańskim (9. 5. 1.) i Justyniańskim (9. 8. 3.). 9) Fragmentum constitutionis contra Caesarianos.

b) W dziale »negotia« pojawiają się w szóstym wydaniu po raz pierwszy: 1) Emptio servorum z r. 61. po Chr. Nie jest to dokument, stwierdzający rzeczywiste kupno niewolników, lecz w formę mancytacji fiduciae causa ubrane ustanowienie prawa zastawu na wymienionych w kontekście aktu niewolnikach. Akt ten wyjaśnia dobrze, w jakiej formie ustanawiano prawo zastawu na t. zw. res mancipii. Do pactum fiduciae dołączono mancytację, która przedmiot zastawiony przenosiła formalnie na własność wierzyciela. Przeciw niebezpieczeństwu, na jakie z tego powodu mógł być narażonym dłużnik, dając wierzycielowi więcej niż wedle istoty rzeczy wymagać mógł ze względu na zabezpieczenie swej pretensyi, chroniła dłużnika actio fiduciae, pociągająca za sobą na wypadek zasądzenia infamię wierzyciela. (Szczegółowe, zdaje się, najlepsze objaśnienie tego dokumentu podał Eck w *Zeitschr. der Savigny-Stiftung* röm.-Abth. 9, str. 60—97). 2) Instrumentum venditionis Bavaricum z 7. lub 8. wieku po Chr. Dokument ten, znacznie późniejszy, ma większą doniosłość dla badań nad t. zw. prawami szczepowemi z epoki frankońskiej. (Por. Brunner, *Zur Rechtsgeschichte der römischen und germanischen Urkunde*, str. 254. 3) Między »locationes« zamieszczono po raz pierwszy w tem wydaniu: Libellus Geminii Eutychetis coloni z r. 227 po Chr. i 4) Tabula deae Hludanae sacra.

c) W dziale »Scriptores« przybyło: Marcus Porcius Cato (Censorius): e libro de agri cultura.

O wartości powyższego zbioru dla studyów filologicznych nie śmiem jako nie-filolog wypowiedzieć jakiegokolwiek sądu. Zaznaczę tylko jeden moment, dla którego oświetlenia zbior ten ma niepospolitą wartość. W czasach epoki klasycznej w rozwoju prawa rzymskiego należała do zakresu działalności prawników klasycznych między innymi także interwencya przy sporządzeniu i spisywaniu aktów prawnych. Czynność tę streszczają źródła słowem »cavere«. I z tejtj właśnie epoki mamy w naszym zbiorze wiele dokumentów prawnych, bądź

formularzy, bądź dokumentów, stwierdzających rzeczywiste zawarcie interesu prawnego. Czytając te dokumenta zyskuje się niejako dostęp do poznania codziennego życia prawnego Rzymian; niejeden rys urzędzeń prawnych rzymskich przybiera jaśniejszą postać, niżby ją na podstawie teorii samej można nakreślić. Wczytując się w niektóre przynajmniej dokumenta, można utworzyć sobie trafną charakterystykę Rzymianina, który na terenie stosunków prawnoprywatnych odznacza się zimną rozważą, przewiduje możliwe zakłócenia, z zawrzeć się mającego aktu wyniknąć mogące, strzeże się przed nimi całym szeregiem dobrze dobranych kautel i klauzul, przez jasną, dokładną i przezorną budowę aktu prawnego stwarza dla swej sfery majątkowej sytuację pewną i niezachwianą. Akta prawa państwowego rzymskiego doszły do nas i w większej mierze i lepiej się przechowały do naszych czasów. W nich jednak możemy obserwować Rzymianina jako jednostkę w potężnym organizmie państwowym, któremu z natury rzeczy podporządkowaną jest indywidualność poszczególnego obywatela. W ciasnej sferze stosunków prawnoprywatnych indywidualność ta jest natomiast bardzo znamienna, stoi na pierwszym planie. Niejeden jej rys ciekawy odsłaniają właśnie dokumenta w dziale »negotia« zamieszczone (por. np. Testamentum Dasumii albo Donatio Flavii Syntrophi). I z tego też względu zbiór nasz ma wielką wartość dla historii kultury rzymskiej w ogóle.

Łwów.

M. Chłamtacz.

Jebb. R. C.: Homer. Eine Einführung in die Ilias und Odyssee. Autorisierte Übersetzung nach der dritten Auflage des Originals von Emma Schlesinger. Berlin. 1893. Verlag von S. Calvary et Co. 8°. XV. 255 str. (Calvary's Philologische und archäologische Bibliothek. 105. und 106. Band.).

Autor, znany z licznych prac filologicznych, wyświadczył prawdziwą przysługę filologom klasycznym napisaniem dziełka swego o Homerze, mającego służyć jako przygotowawcze studjum do zrozumienia Iliady i Odyssei. Zaslugę jego uznamy tem chętniej, jeżeli zważymy, że podobnej książki, obejmującej rezultaty dotychczasowych badań nad Homerem, dotychczas jeszcze nie było. O wartości zaś podręcznika może świadczyć choćby to, że pierwsze wydanie, puszczone w obieg księgarski w styczniu r. 1887, było już wyczerpane w lutym tegosameroku.

Podręcznik Jebba składa się z czterech części. W części pierwszej, p. n.: »*Ogólna literacka charakterystyka poematów*« (str. 1—53), podaje autor ogólną charakterystykę poematów Homerowych i zastanawia się nad ich znaczeniem i stanowiskiem w historii literatury. Rozdział ten jest niejako estetycznym rozbiorem Iliady i Odyssei, jakiego dotąd zapewne jeszcze nie było w tak bogatej zresztą literaturze Homerowej. Naturalnie nie mógł autor wyczerpać przedmiotu na kilkudziesięciu stronicach, wiele tu jednak cennych wskazówek, które zasługują na uwagę. I tak nadzwyczaj interesujące są ustępy, w których Jebb roztrząsa sądy Arystotelesa o poematach Homera, dalej określenie właściwości

obu poematów, czego autor dokonuje w sposób nadzwyczaj trafny, wykazując różnice, istniejące między obu epopejami a poezją ballad szkockich i epopeją późniejszą, w rodzaju Eneidy Wergiliusza lub Raju utraconego Milтона. Idąc dalej drogą analogii porównuje Jebb oba poematy z epilliami Waltera Scotta i wywodzi z podobieństw i różnic właściwości Homera. W dalszych ustępach zastanawia się Jebb nad charakterami osób, wartością ich jako typów, sposobem wyrażania się ich, nad czynnościami bogów i ludzi. Na szczególną uwagę zasługuje ustęp o porównaniach; zawiera się w nim wiele cennych spostrżeń. Autor zestawia i tu także porównania Homera z porównaniami Dantego i poezji hebrajskiej, dochodząc w ten sposób do określenia ich właściwości. Szkoda tylko, że nie uwzględnił tak bogatej, powszechnie znanej literatury o porównaniach Homerowych. Dla czytelnika angielskiego ustępy, w których Jebb porównuje utwory Homera z balladami szkockimi i poematami Waltera Scotta, mogą być bardzo zajmujące i pouczające; mniej już są te ustępy zrozumiałe dla czytelników obcych, którzy nie posiadają gruntownej znajomości poezji angielskiej.

Część druga (str. 54—100) nosi tytuł: *»Świat Homerowy«*, zawiera zaś wszystko to, co potrzebne do zrozumienia życia i stosunków w epoce obu poematów. Treścią więc tego rozdziału jest to, co obejmujemy zwykle wyrazem realiów Homerowych. Mamy tu zatem ustępy o wyobrażeniach geograficznych w Iliadzie i Odyssei, o stosunkach politycznych, zapatrywaniach religijnych, stosunkach prywatnych, cywilizacji, domu Homerowym, obyczajach towarzyskich, ubiorze, uzbrojeniu, sztuce, rzemiosłach, wreszcie o obrzędach pogrzebowych. Wszystkie twierdzenia autora oparte są na gruntownej znajomości poematów, wiele zapatrywań jest trafnych, zdarzają się także oryginalne; autor uważa nawet większość ich za oryginalne twierdzenia.

Nie mile jednak dotyka, że autor uwzględnia przeważnie tylko prace pisarzy angielskich i to wielokroć prace bez znacznej wartości, prac zaś autorów niemieckich prawie że nie wymienia. Zarzut niedostatecznego uwzględnienia literatury obcej (autor oprócz niektórych dzieł niemieckich, innych zdaje się nie znać zupełnie, gdyż o nich wcale nie wspomina) odnieść należy i do dalszych części dzieła, w tej jednak części występuje brak ten może najjaskrawiej; dość bowiem wspomnieć, że o dziełach takich, jak Helbiga lub Buchholza, wspomina ubocznie, gdy pisma Gladstone'a, pozbawione rzeczywistej wartości naukowej, stawia wysoko. W ustępie o domie greckim opiera się głównie na zapatrywaniach, które zbił już gruntownie Joseph, o czem autor nie chce wiedzieć, lub też istotnie nie wie. O geografii Homerowej napisano tyle, że dziś nie wystarczy powoływać się jedynie tylko na Bunbury'ego i Freemana. Autor nie zna też najnowszej, nadzwyczaj bogatej literatury, dotyczącej wyspy Itaki.

W części trzeciej, p. n. *»Homer w starożytności«* (str. 101—139), zastanawia się autor nad wpływem obu poematów w starożytności i pracami krytycznymi, z owych czasów pochodzącymi. Krótki ten rys historyczny zapoznaje nas przedewszystkiem z rapsodami, Homerydami. Zarazem dotyka Jebb pobieżnie pytania, czy pieśni Homera śpiewano

w starożytności. Następnie wspomina o wpływie Homera na wychowanie młodzieży; na wykształcenie wyobrażeń religijnych w starożytnej Grecji. Ustępy o poematach Homera, jako pierwszym źródle do historii greckiej według mniemań greckich i o utworach, przypisywanych Homerowi, stanowią przejście do właściwych studyów w starożytności nad Homerem. Zaczyna je autor od przechowywanych nam żywotów Homera, zastanawia się dalej nad metodami, zapomocą których objaśniano poematy Homera, przechodzi następnie do studyów szkoły aleksandryjskiej i pergameńskiej, kończy wreszcie na Eustatyuszu i rzeczą o scholiach. Rozdział ten to może jedna z najlepszych części dzieła: mimo zwężłości wynosi czytelnik należyte wyobrażenie o studyach Homera w starożytności. Powinien był tylko autor uwydatnić więcej znaczenie prac takich, jak klasyczne dzieła Lehrsa i Ludwicha i wspomnieć choć w uwadze o Sengebuschu.

Podobnie jak część trzecia informuje i czwarta część, p. n. »*Kwestya Homerowa*« (str. 140—236), po większej części dostatecznie o studyach podjętych w nowszych czasach nad Homerem. Rozpoczynają rzecz całą uwagi o choryzontach. Za poprzedników niejako Wolfa uważa Jebb Vico'na i Roberta Wood'a. Szerzej zastanawia się Jebb nad prolegomenami Wolfa i nad ich znaczeniem, przyczem rozbiiera krytycznie jego zapatrywania. W dalszych ustępach omawia teorye Lachmanna, Hermanna, Nitzscha, Grote'go, Geddes'a, Christa (o Iliadzie), Kirchhoffa (o Odyssei). Osobny ustęp poświęca autor analogii innych epopei starożytnych i nowszych i wykazuje, co z nich przydać się może dla kwestyi Homerowej. Od str. 184. omawia Jebb język poematów Homera, przyczem zajmuje się teorią Ficka, wykazując liczne jej wady i niedostatki. Na str. 198. nn. zajmuje się pytaniem, o ile opowiadanie o Troi jest prawdziwem i gdzie Troi właściwie należy szukać, wreszcie kwestyą, o ile t. zw. cykl epiczny może posłużyć do oznaczenia czasu powstania poematów. Na ostatnich stronach zestawia Jebb rezultaty z dotychczasowych badań i podaje te wyniki, które można uważać za prawdopodobne.

W dodatku (str. 237—255) znajduje się opis domu w Tirynsie (z ryciną) i wyjaśnienie t. zw. Σόλος (według Belgera).

W części czwartej najważniejszą rzeczą jest wyluszczenie różnych zdań, które uczeni wypowiedzieli w kwestyi Homerowej. Może nie uwzględnił Jebb tego wszystkiego, co należało; niemile n. p. dotyka, że nigdzie niema wzmianki o Wilamowitzu-Moellendorffie; podobnych opuszczeń znalazłoby się więcej. Dotkliwie daje się dalej uczuć brak zestawienia najważniejszej literatury podobnie jak w poprzednich rozdziałach, ale ogółem wzięwszy, całość przedstawia się jednolito, tak, że czytelnik może wynieść z przedstawienia rzeczy należyte wyobrażenie o całej kwestyi. Dodać muszę, że sąd autora jest zawsze spokojny i przedmiotowy. Jest to zresztą zaletą całej książki, która ma jeszcze i tę właściwość, że jest napisana z pewnem ciepłem, udzielającym się i czytającemu. Przekład niemiecki, dokonany starannie, daje w części wyobrażenie i o pięknym stylu autora.

Joseph D., Dr.: Die Paläste des homerischen Epos mit Rücksicht auf die Ausgrabungen Heinrich Schliemanns. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Mit zwei Tafeln. Berlin Verlag von Georg Siemens. 1895. VIII, 107 str. 8°.

Autor, z zawodu budowniczy, łączy z praktycznym doświadczeniem znajomość utworów Homerowych i literatury o budowlach u Homera; warunki te, razem połączone, rzadko się zdarzają u filologów klasycznych, a są niezbędnie potrzebne przy studiach tego rodzaju, do jakich zaliczyć należy przedstawienie pałaców u Homera. Opierając się nadto na badaniach o najnowszych wykopaliskach, daje autor w rozprawie swej obraz dokładniejszy, aniżeli poprzedni badacze, którzy wielokrotnie czerpali tylko ze samych poematów, jak to np. czyni Jebb (w *Journal of Hellenic Studies* z r. 1886.; przeciw zapatrywaniom jego zwraca się Joseph kilkakrotnie, por. str. 13. 18. 24. 31. 50.).

Autor nie podaje czytelnikowi obrazu barwnego, skreślonego piórem swobodnem, styl jego grzeszy niejaką ciężkością; wskutek zwrotów zbyt zwielższych i używania wyrazów technicznych razi w niejednym miejscu pewna niejasność. Mimo to rozprawa ma znaczną wartość, czego dowodzi już drugie wydanie w przeciągu czasu dość krótkim.

We wstępie określa autor zasady, jakimi kierował się w pracy: oprócz poematów główną podstawą jego badań były wykopaliska najnowsze.

W 37 rozdziałach zastanawia się Joseph następnie nad częściami pałacu Homerowego, poczynawszy od ἐρείων, a skończywszy na Θύραι. Nie wszędzie udało się autorowi osiągnąć pewne i niezachwiane niczem rezultaty, w znacznej jednak części zapatrywania jego zasługują na szczególną uwagę: przy nauce gimnazyalnej książka Josepha może oddać znaczne usługi, jak o tem pouczają recenzje ogłoszone z okazji pierwszego wydania (por. str. V.). Ważniejsze rezultaty badań Josepha są następujące: Na str. 9. n. zbija autor zdanie, powszechnie niemal przyjęte, jakoby pałac Homerowy miał kształt prostokąta; kształt budowli zależał od czynników przypadkowych, jak o tem przekonują nas resztki z czasów przed Homerem. Odmienne od dotychczasowych badaczy tłumaczy autor ἐραο; (11. n.) i πρὸς θυρον (12. n.); w αὐλή nie rosła trawa, jak to twierdzili Gardner i Henning (16.); Σῆλος leży zewnątrz αὐλή (27.) i jest miejscem ustępowem (26.). Trafne są uwagi o różnych wyrażeniach, służących na oznaczenie μέγαρον, jakoto: οἶκος, θῶρος, θῶρα, θῶρατα (str. 42—45), dalej rozdziały o μέγαρον i jego wielkości (str. 45—50). Na wyszczególnienie zasługują wreszcie spostrzeżenia o oświetleniu w pałacach Homerowych, o μεσόθυμι i μέλαθρον, λαμπτήρες, ῥῶγες. Θύραι, że nie wspomnę o wielu innych drobniejszej wagi szczegółach.

Do dziełka dołączone są dwie tablice: jedna uprzytomnia szematyczne przedstawienie oświetlenia w megaron, druga, dodana w nowem wydaniu na liczne żądania recenzentów, przedstawia przekrój górnego zamku w Tirynsie według Dörpfelda. Obie te tablice nie wystarczają jednak w zupełności do zrozumienia treści niektórych ustępów; autor

bowiem odwołuje się nieraz na plany znajdujące się w dziełach o najnowszych wykopaliskach i to nawet tak dalece, że operuje oznaczeniami różnych budowli zapomocą liter, których przed sobą czytelnik na rysunku nie widzi. Powinien więc być autor albo pododawać jeszcze inne tablice, albo wyrażać się w ten sposób, aby być zrozumiałym nie tylko tym, którzy mają właśnie przed sobą inne także wydawnictwa, na które autor się powołuje.

Lnów.

W. Hahn.

Schwartz W., Prof. Dr.: *Nachklänge prähistorischen Volksglaubens im Homer. Mit einem Anhang über eine Hexenfahrt der Hera und die sogen. Hexensalbe.* Berlin. Verlag von Oswald Seebagen. 1894. Str. nl. 2, 52.

Znany prehistoryk, autor dzieł: *Poetische Naturanschauungen, Prähistorische Studien, Indogermanischer Volksglaube*, nadto znacznego szeregu rozpraw większych lub mniejszych, nie występuje w swej krótkiej broszurze z żadnymi nowymi teoriami; główną myśl, że w poematach Homera znajdujemy nie tylko liczne ślady wyobrażeń religijnych przedhomerowych, lecz także oddźwięki przedhistorycznej wiary ludowej, czary, czarownice, strachy i t. d., rozwijał autor już wpierw w innych rozprawach; w dziełku powyżej wymienionem zbiera wszystko razem, chcąc stworzyć z tego jednolitą całość. Autor sam przyznaje, że badania tego rodzaju natrafiają na liczne trudności; wspomina bowiem o nich na str. 2., kreśląc następujące słowa: *»Die Glaubensgeschichte muss für die Zeit, welche noch zeitiger litterarischer Zeugnisse entbehrt, bei der allein übrigbleibenden induktiven Art der Beweisführung aus der Fülle der Traditionen in Sage und Gebrauch die analogen Fäden mühsam aufsuchen, welche die Zeiten und Dinge miteinander verknüpfen«*. Przyłącza się nadto do tego i ta trudność, że już starożytni wyrobili sobie w sprawach religijnych pewne wyobrażenia, które trudno obalić (str. 2.). Mimo jednak przeświadczenia o znacznych trudnościach w podejmowaniu badań w dziedzinie przedhistorycznej mitologii, nie potrafił ich autor pokonać w swej broszurze, podobnie jak i w innych większych dziełach które spotkały się z licznymi protestami. O ile bowiem przewodniej myśli Schwartza dzisiaj już nikt nie zaprzeczy, że w wierze wszystkich narodów europejskich znajdowały się pewne wyobrażenia religijne wszystkim wspólne, o tyle na sposób przeprowadzenia tej głównej tezy trudno się zgodzić. Chcąc bowiem sprowadzić wszystko do jednego mianownika, posługuje się autor wywodami nadzwyczaj fantastycznymi i widzi podobieństwa tam, gdzie ich rozpoznać w żaden sposób niepodobna.

W broszurze wspomnianej, omawia autor reminiscencye wierzeń dawnych podwójnego rodzaju, bezpośrednio wypływające z poematów Homera, lub pośrednio w nich zawarte, które występują na jaw dopiero przy krytycznem badaniu. Do pierwszego rodzaju zalicza Schwartz zakłęcia krwi (*Blutbesprechung*, np. τ 455 nn.), do rzędu drugiego

wszelkie ustępy, w których można dopatrzeć się charakteru czarodziejskiego. Tu należy wiara w maść czarodziejską (*Hexensalbe*) i liczne zioła czarodziejskie, moc zaczarowywania i odczarowywania, dalej różne rodzaje cudownych »fetyzów«, tłómaczenie snów, wiara w przywidzenia (*Vorgesicht*) i strachy, zaklinanie umarłych, wampiryzm, wreszcie wiara w świat duchów i strachów. Nie zawsze jednak podkład historyczny występuje na jaw wyraziście, nieraz dopiero drogą analogii dojść można do mitycznych wyobrażeń, kryjących się w porównaniach i poetycznych obrazach Homera. Rozbiera autor w tym ustępie kilka miejsc z Iliady, jak np. (na str. 32) Θ 19 nn. i omawia znaną próbę, na którą wystawia Dzeus bogów, każąc im ciągnąć za złoty łańcuch, przemocowany do nieba; w tej próbie dopatruje się autor licznych podobieństw do takiegoż podania u innych narodów. Wszystkie wywody służą jednak Schwartzowi tylko za podstawę do określenia osobnego ustępu o czarodziejskiej podróży Hery (35 nn.) i o maści czarodziejskiej (42 nn.). Podróż czarodziejska Hery przypominać ma przede wszystkim podróże czarownic w mitologii niemieckiej. Punkta styczności widzi autor w tem: zarówno Hera, jak i czarownice germańskie 1) nacierają całe swe nagie ciała maścią czarodziejską, 2) wzlatają nagle jak ptaki, 3) udają się przez powietrze w dowolnej, dogodnej im postaci przez chmury na schadzkę miłosną.

Nie jest zamiarem moim zbijać twierdzenia autora; z samego przedstawienia rzeczy można przecieź nabrać przekonania, jakie wyobrażenia religijne podkłada Schwartz Homerowi i co chce w jego utworach wyczytać. Wystarczy wspomnieć, że według Schwartz'a $\nu\epsilon\lambda\iota\kappa\iota$ u Homera (λ) ma podstawę swą w wampiryzmie, którego dziś już nikt nie uznaje w mitologii greckiej. Autor wie dobrze, że zapatrywanie jego nie znajdzie zwolenników; pisze bowiem na str. 27. wyraźnie: »*Manche klassischen Philologen werden sich freilich zunächst etwas sträuben, dies Factum anzuerkennen, weil es mit dem sonstigen Bilde vom alten Griechentum und speziell Homer kontrastiert.*«. Faktycznych dowodów jednak odszukać na twierdzenia autora trudno, nie dostarcza mu ich bowiem ani nekyja Homerowa, ani też miejsce wyjęte z Eurypidesowej Hekuby (w. 529. n. o ofierze Polixeny), ani też znany w. 621. w Edypie kolonejskim Sofoklesa ($\omicron\upsilon\mu\delta\omicron\varsigma$ $\epsilon\upsilon\delta\omega\nu$ $\kappa\alpha\iota$ $\kappa\epsilon\chi\rho\upsilon\mu\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ $\nu\epsilon\kappa\upsilon\varsigma$ $\psi\upsilon\chi\rho\delta\omicron\varsigma$ $\pi\omicron\tau'$ $\alpha\upsilon\tau\omega\nu$ $\theta\epsilon\rho\mu\delta\omega\nu$ $\alpha\iota\mu\alpha$ $\pi\acute{\iota}\epsilon\tau\alpha\iota$).

Lwów.

W. Hahn.

Heller Martinus: Quibus auctoribus Aristoteles in republica Atheniensium conscribenda et qua ratione usus sit. Dissertatio inauguralis. Berolini 1893. Mayer et Müller. Str. 4 nl. 57. 3 nl. 8°.

Autor zastanawia się tylko nad pierwszą historyczną częścią dziełka Arystotelesa, pozostawiając zbadanie źródeł, z jakich Arystoteles korzystał w drugiej części, na później (str. 56). Rezultat rozprawy da się streścić w następujących słowach: w pierwszej części korzystał Arystoteles przedewszystkiem z Herodota, Tucydidesa, Xenofonta i Atty-

dografów; nadto ubocznie, przeważnie w szczegółach mniejszej wagi, z poematów Solona, Isokratesa, Platona, Krytyasa i innych. Autor po większej części pozbierał starannie w jedną całość to, co dotychczas wypowiedzieli różni uczeni o źródłach Arystotelesa; sposób jednak przedstawienia rzeczy nie we wszystkim może zadowolić. Należało bowiem zdania, nie ulegające żadnej wątpliwości, wysunąć na pierwszy plan i omówić z osobna; do tego rodzaju pewnych wyników zaliczyłbym korzystanie Arystotelesa z Herodota, Tucydidesa, Xenofonta; do niepewnych należy sprawa stosunku Arystotelesa do Attydografów; jakkolwiek bowiem rzecz sama nie jest wcale wątpliwa, w szczegółach przecież nastęrcza dużo trudności, jak to widać zresztą z samej rozprawy. Uczeni nie zgadzają się co do tego, z których Attydografów korzystał Arystoteles, autor zaś rozprawy nie uwzględnił dostatecznie różnych zdań, jakie w tym względzie wypowiedzieli i nie rozprawił się z nimi należycie; zestawia wprawdzie nieraz odmienne twierdzenia badaczy, przechylając się to do tego, to do owego, nie uzasadnia wszakże powodu swej decyzji.

Tak na str. 31. postępuje autor wprost po macoszemu ze zdaniem Köhlera, że Arystoteles w r. 25, w opowieści o Temistoklesie korzystał ze Stesymbrota. Podobnie rzecz się ma z wywodami, zamieszczonymi na str. 34. Sprawie stosunku Isokratesa i Arystotelesa nie poświęcił Heller dostatecznej uwagi, powinien zaś był w pierwszym rzędzie uwzględnić znaną hipotezę Keila i z nią stanowczo się rozprawić, ku czemu nadawała się dobra sposobność. Osobno trzeba też było uwzględnić wszystkich tych autorów, z których Arystoteles nie korzystał wprost, lecz pośrednio.

Heller spełnia swe zadanie mechanicznym sposobem, rozbiera jeden rozdział Politeii za drugim, wyszukując podobieństwa lub sprzeczności, zestawiając zdania obcych; co chwilę wraca do poprzednich wywodów, lub odwołuje się do tego, co dopiero zamierza powiedzieć; o korzystaniu z Herodota, Tucydidesa i innych autorów rozprawia na kilku miejscach — słowem: zamiast jasności wprowadza zamęt i niejasność. Ten sposób badania męczy niewymownie czytelnika, nie pozwala mu wytchnąć i zastanowić się dokładnie i z uwagą nad każdą kwestyą z osobna.

Ogólny sąd o rozprawie da się zamknąć w tych słowach: autor ani na krok naprzód nie posuwa zagadnienia, o ile i z jakich źródeł Arystoteles korzystał. Własne jego poglądy są po większej części przypuszczeniami, nie mającemi za sobą prawie żadnego prawdopodobieństwa. Wartość rozprawki — jeżeli o niej naturalnie może być mowa po tem, co już powiedziałem — polega na zestawieniu zdań, dotychczas wypowiedzianych; atoli to zestawienie jest tak chaotyczne, że trudno się w niem zorientować, zwłaszcza, że autor nie dodał na końcu wykazu autorów. Myśli swe wyraża autor niezręcznie i niejasno, na co wpływa też niezawodnie i język łaciński, który mu widocznie sprawia znaczne trudności i to do tego stopnia, że niejednokrotnie trudno zrozumieć, o co właściwie autorowi chodziło.

Paszkiewicz Emil: Arystotelesa konstytucya Aten (Część historyczna). Przekład w Sprawozdaniu Dyrekcji c. k. gimnazjum Arcyksiężn. Elżbiety w Samborze za rok szkolny 1893/4. Sambor 1894.

Równocześnie z przekładem całego dzieła o konstytucji ateńskiej Arystotelesa, dokonany przez p. Wierzbickiego — ocenę jego podaliśmy w poprzednim roczniku czasopisma — prof. Paszkiewicz obdarzył nas tłumaczeniem pierwszej części słynnego utworu i zapowiedział dokończenie; na ten przekład zamierzamy obecnie zwrócić uwagę Czytelników *Eosu*. Niżej podpisanemu sprawia to osobliwą przyjemność, że jako były uczeń o pracy swego dawnego nauczyciela może wyrazić się na tem miejscu z pełnem uznaniem, a mianowicie podnieść nader sumienne oddanie treści i przepolszczenie stylu oryginału — stylu prostego, a jednak tak wytwornego.

Przekład ów czyta się, podobnie jak sam pierwowzór, z wielką łatwością i robi wrażenie równie, jak w greckim, niewymuszonej naturalności pomimo owięzłej a jędrnej dykcji. Z góry przyznawszy niepoślednie zalety omawianemu tłumaczeniu, możemy wypowiedzieć tem śmieiej pewne uwagi i spostrzeżenia, jakie się nam nasunęły przy jego odczytywaniu.

Tłumacz modernizuje chętnie stosunki staroateńskie i zapożycza terminy z zakresu niedalekiej przeszłości. Trudno odmówić mu uprawnienia i nic niemożnaby w rzeczy samej mieć przeciw temu, gdyby przynajmniej był zaznaczył w dopisku, że określenia takie, jak: szlachta, chłopci, pańszczyzna (roz. 2), odpowiadają raczej stanowi panującemu w odniesieniu do niewolników. Albowiem Solon jako τὸ εἶμὸς προστάτης nie był wcale rzecznikiem »chłopów« przeciwko »szlachcie«, lecz był nim dla szlacheckiego gminu lub drobnej szlachty, popadłej w ekonomiczną i socyjalną zależność od możnych rodów. Tak niedokładnie wciąż przeciwstawia tłumacz »szlachtę« (rodową i pieniężną) »ludowi« i »gminowi« (por. roz. 3, 5, 11, 16), ów błąd dzieląc zresztą z świetnym przekładem niemieckim Kaibla-Kiesslinga (Adel, Bauer).

Zwroty nie czystopolskie, które wszelako poprzyjmowały się z czasem, wolelibyśmy mieć zastąpione (zwłaszcza w przekładzie z języka starożytnego) rodzimymi, np. zamiast: stosunki socyjalne, czy nie lepiej: społeczne (roz. 2), a zamiast praw politycznych i politycznej działalności, czyż byłoby gorzej powiedzieć: prawa obywatelskie (roz. 2 i 4) i obywatelska działalność (roz. 9 i 28)? Tutaj zaliczyć musimy: honor i prawa honorowe (roz. 3 i 6), lokal (roz. 3), fundusze (roz. 4), interesy, sporne kwestye, interes państwa (roz. 5), bezinteresowny (roz. 6 i 25), kamienie hipoteczne (roz. 12), formalna uchwała, trybuty (roz. 23), despotyczniej (roz. 24), zdemokratyzować się, kompetencye, popularność (roz. 27), demoralizacya (roz. 28), autentyczna interpretacya (roz. 35). Niektóre wyrażenia są mniej szczęśliwie dobrane, n. p.: »tok rozwoju dawnej konstytucyi« nie równoważy greckiego ἡ τὰς τῆς ἀρχαίας πολιτείας, co znaczy tyle, jak: dawny ustrój państwowy (roz. 3). *Zwalać winę* w roz. 5, a *tak bezczelny* w roz. 28 są wystowienia zbyt silne.

O wystąpieniu bowiem Solona w pierwszym, a w drugim razie Kleona, Arystoteles mówi oględniej; jak bez niepotrzebnej jaskrawości wspomina wprawdzie o wzrastającej przewadze pospólstwa, lecz nie o »prawach tłumu« (roz. 41). W sedno trafić (roz. 9) i maczugonosze (roz. 14) — takie *ἔπαξ λεγόμενα* nie powinny się były ostać. Wreszcie niepoprawnemi są powiedzenia: wykonuje (roz. 3), obezwładnili (roz. 18), nad wszystkich współobywateli celował (roz. 23), pierwiej (roz. 25), do trzy tysiące (roz. 26), jak długo (roz. 28) dwukrotnie zamiast: dopóki, jak długo — tak długo (roz. 29) zamiast: dopokąd — dopóty).

Co do treści sprostować trzeba, że Arystoteles nie przedstawia w roz. 4. *osnowy praw*, przez Drakonta nadanych. Także nie mówi, że »rzeczywności« była rzeczpospolita ateńska w tych czasach (po wojnach perskich) *wybornie rządzona«* (roz. 23), osłabiające bowiem pochwałę (wobec minionej epoki) słówko *καί* w wyrażeniu: ἐπολιτεῦσθαι Ἀθηναίων καλῶς καὶ κατὰ τοὺτους τοὺς καιροὺς, niepotrzebnie uważa tłumacz za wzmacniający dodatek, który najniewłaściwiej skreślił pierwszy wydawca Kenyon, a Kaibel i Wilamowitz w swej edycji zakwestyonowali (por. roz. 25: μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία — καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μισροῦν). Arystoteles nie przyznaje, jakoby »Lacedemonicy z powodu *dmny* Pausaniasa *nienawisć* na siebie ściągnęli«, lecz twierdzi, że Pausanias dał powód do ich spotwarzenia (roz. 23). Że niemożna tłumaczyć: wzrosło poczucie państwa (roz. 24), za mało miał energii (roz. 26), będąc jeszcze młodym, główny doradca (roz. 27), po ojcowsku się opiekowali (roz. 28) — to wykazaliśmy już poprzednio, zastanawiając się nad przekładem p. J. Wierzbickiego.

W oryginalnym tekście jest stopniowanie widoczne od τῆν τῆς ἡγεμονίας ἡγεμονίαν λαβεῖν do λαβόντες τὴν ἀρχήν, od przewodnictwa do panowania na morzu (roz. 23 i 24), które to przejście od ἡγεμονία do ἀρχή uwydatnił Arystoteles zręcznie, zmieniając czasowniki w dwóch zwrotach: ἀντιλαμβάνεσθαι τῆς ἡγεμονίας i κατασχέσειν τὴν ἡγεμονίαν. To cieniowanie misterne w przeobrażaniu formy (λαβεῖν, ἀντιλαμβάνεσθαι, κατασχέσειν), sprowadzającym zwolna przeistoczenie treści (τὴν ἡγεμονίαν λαβεῖν — λαβεῖν τὴν ἀρχήν), zaniknęło zupełnie w następujących zwrotach przekładu: osiągnąć przewodnictwo na morzu, ująć ster związku w swe ręce, osiągnąć hegemonię, objąć *przewodnictwo* nad sprzymierzeńcami. Arystoteles nigdy nie byłby powiedział tego, co mu kazał wygłosić tłumacz (roz. 25), że Efiates, *ponieważ* uchodził za nieskażonego człowieka, »*przeło mógł śmiało* wykonać zamach na areopag! Czemże więc powinien był się przepasać Kleon, kiedy przemawiał do ludu, jeśli nie *sam* skórzany fartuch miał razić Arystotelesą, lecz ta okoliczność, że wchodził na mównicę »skórzanym *tylko* fartuchem przepasany« (roz. 28)?

Oto mały szereg ważniejszych nieporozumień między tłumaczem a pierwowzorem, które jesteśmy w stanie przytoczyć. Lecz pozostają mniejsze. Arystoteles świadczy w roz. 7, że jeszcze za jego czasów żaden kandydat do urzędu pytany, do której klasy należy, nie przyznałby się (nie zaś: nie może odpowiedzieć), że należy do klasy robotników. Zdaje się, że nie o to chodzi, ażali »przez sługę swego« Pizy-

strat kazał zapytać się wieśniaka, boć to obojętne: przez kogo, ale zdumiawszy się nad nim, polecił jego się spytać (roz. 16). W środku bowiem, pomiędzy $\delta\iota\alpha\ \tau\acute{o}\ \theta\alpha\upsilon\mu\acute{\alpha}\sigma\iota\alpha\iota$ a $\epsilon\kappa\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\upsilon\epsilon\nu\ \epsilon\rho\acute{\epsilon}\sigma\theta\alpha\iota$, wstawione $\tau\acute{o}\nu\ \kappa\alpha\iota\delta\alpha$ jest do obu infinitiwów wspólnym przedmiotem. Klejtofon nie przypuszczał, jakoby »konstytucya Klejstenesa nie była demokratyczną«, gdyż sam w swym wniosku napomknął przeciw o prawach ojczystych, które nadał Klejstenes wtedy, kiedy zaprowadzał demokrację ($\epsilon\tau\epsilon\ \kappa\alpha\text{-}\theta\iota\sigma\tau\eta\ \tau\eta\ \delta\eta\mu\omicron\kappa\rho\alpha\tau\iota\alpha\nu$). Jednak uważał tę konstytucję Klejtofon za podobną do Solonowej, ponieważ ona, taksamo jak tamta, nie była dość gminowładną stosownie do wymagań późniejszych ($\acute{\omega}\varsigma\ \omicron\upsilon\ \theta\eta\mu\omicron\tau\iota\kappa\eta\nu\ \dots\ \epsilon\upsilon\sigma\alpha\nu\ \dots$ roz. 29). Przez $\omicron\iota\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\iota$ (roz. 30 dwukrotnie i 31) niemożna rozumieć z Wilamowitzem (Arist. u. Ath. II, 116) oraz tłumaczem »reszty obywateli«, którzy nie mając jeszcze 30 lat, nie mogli zasiadać w radzie; wyraz ten bowiem jest opisaniem demokratów na flocie pod Saros w przeciwieństwie do $\tau\omicron\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$, jak czytać trzeba (nie $\tau\omicron\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma$) z Kenyonem, Kaiblem-Wilamowitzem i Blassem w drugim wydaniu Πολ. 'Αθ. Nadomiar znaczą $\omicron\iota\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\iota$: podług tłumacza w dwóch zdaniach, następujących tuż po sobie w roz. 30, wprowadzie obydwaj razy »resztę obywateli«, wszelako raz »takich, którzy nie mają jeszcze lat przeszło 30«, to znów »mających przeszło 30 lat« (por. uw. 6 i 7 na str. 35)!

Tłumacz na każdej stronie swego przekładu umieszcza pod tekstem liczne i trafne dopiski, zwracając zwłaszcza uwagę na te szczegóły w dziele, które zmieniają dotychczasowe poglądy. Jakoż dziwi nas mocno, że ani słowem nie wspomniał, iż dotąd niemal powszechnie a mylnie sejmactwem Solońską wyobrażano sobie nie jako zupełne, lecz tylko jako częściowe zniesienie długów. Natomiast całkiem zbyteczną wydaje się nam uw. 5 na str. 8, ponieważ jasno wynika z samego przedstawienia w roz. 3, że »upadek władzy królewskiej i powstanie instytutu archontów nie nastąpiło nagle, lecz odbywało się powoli i stopniowo«. Niestuszenie ogół badaczy, tudzież prof. Paszkiewicz w uw. 2 na str. 30, dostrzega sprzeczność między świadectwem Arystotelesa, że w r. 457/6 »postanowiono przedstawić kandydatów do losowania na dziewięciu archontów także z pomiędzy dzeugitów« (roz. 26), a wiadomością Plutarcha (Arystyd. 22), jakoby już »Arystydes dokazał tego, że biernie prawo wyboru *do godności archonta* przyznano wszystkim czterem klasom«. Albowiem Plutarch mówi, że Arystydes dopuścił wszystkich obywateli *do urzędów*, ponieważ $\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\alpha}\rho\chi\omicron\nu\tau\alpha\varsigma$ u Plutarcha, jako pojęcie zbiorowe na wszelkiego rodzaju urzędników, widocznie różni się od szczegółowego $\tau\omicron\upsilon\ \epsilon\nu\ \epsilon\iota\alpha\ \acute{\alpha}\rho\chi\omicron\nu\tau\omega\nu$ u Arystotelesa.

Kończąc to nasze sprawozdanie, gorąco polecamy niniejsze tłumaczenie zawodowym kołom i wszystkim u nas, których oświata i literatura grecka bodaj cokolwiek zajmują. Z równą radością i zadowoleniem, jak tę historyczną część, spodziewamy się niebawem odczytać i drugą antykwaryczną, której wyglądać będziemy z niecierpliwością, łatwą do do zrozumienia wobec niepospolitych przymiotów, jakimi wyposażył prof. Paszkiewicz przekład tej pierwszej części głośnego dzieła.

Nicolai Hussoviani carmina edidit, praefatione instruxit, adnotationibus illustravit Ioannes Pelczar. (Corpus poet. Pol. lat. t. IV). Cracoviae 1894. str. LV. 118. 8°.

Badacze humanizmu z zadowoleniem powitają zbiorowe wydanie łacińskich utworów Mikołaja Hussovianusa czyli Hussowskiego — tak bowiem prawdopodobnie opiewało w polskim brzmieniu nazwisko tego humanisty, żyjącego w pierwszej połowie wieku 16 (por. rozpr. moją: »Hussowski w świetle najnowszych badań«, Kwart. hist. 1895, 445 n.).

Wydanie było pożądane, albowiem o życiu i działalności literackiej Hussowskiego posiadaliśmy dotychczas nader skąpe i bałamutne wiadomości, niemniej jak o jego utworach, których wydania należą do rzadkości bibliograficznych.

Prócz drobniejszych wierszów okolicznościowych, ułożonych po największej części w Rzymie (około r. 1521), gdzie poeta razem z Erazmem Ciołkiem, biskupem płockim, przez kilka lat przebywał, zachowały się po Hussowskim prócz kilku drobniejszych wierszy trzy większe poemata łacińskie: a) Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis, Cracov. apud Hieron. Vietorem 1523. b) Nova et miranda de Turcis victoria mense Julio, Cracov. apud Hier. Vietorem 1524. W wierszu tym opiewa poeta zwycięstwo wojska polskiego pod wodzą Mikołaja Firleja odniesione nad hordą Turków i Tatarów nad Seretem pod Trembowłą dnia 2. lipca 1524. c) De vita et gestis divi Hyacinthi, Cracov. in aedibus Hier. Vietoris 1525. W powyższym poemacie, liczącym 869 hexametrów daktylicznych, opisuje Hussowski żywot i cuda błogosławionego Jacka.

Te większe trzy utwory są osnute na tle stosunków kraju ojczystego, którego Hussowski prawym był synem i o którym nawet na obczyźnie nie zapomniał. W wierszach swych posługiwał się Hussowski wyłącznie językiem łacińskim, wzorem zaś był dla niego głównie Wergiliusz i Owidiusz, chociaż nie brak u niego zwrotów błędnych i niezgodnych z duchem języka łacińskiego. Z klasycznych miar wierszowych zastosowywał dość szczęśliwie hexametr daktyliczny, dystych elegiacki i strofę sapficką.

Wydanie prof. Pelczara, opracowane z wielką starannością, ma obszerną praefatio (str. I—LV), napisaną poprawnym i potoczystym językiem łacińskim. We wstępie tej przedmowy podaje autor bliższe wiadomości dotyczące najdawniejszych wydań, z których korzystał przy ustaleniu tekstu wierszów Mikołaja Hussowskiego, kreśli życie i działalność literacką poety, rozbiera szczegółowo genezę, czas napisania i źródła utworów Hussowskiego z uwzględnieniem ich stosunku do autorów klasycznych, ich języka i miar wierszowych; w końcu podaje trafną charakterystykę poezji Hussowskiego, oceniając go jako człowieka i pisarza.

Po przedmowie następuje tekst łaciński zachowanych utworów Hussowskiego, opracowany krytycznie i opatrzony u dołu w uwagi, poświęcone wyjaśnieniu przeważnie szczegółów historycznych i rzeczo-

wych, rzadziej gramatycznych. Zamyka dzieło dokładny i szczegółowy »*Index nominum et rerum memorabilium*« oraz »*Corrigenda*«.

Nie zapuszczam się na tem miejscu w szczegółowy rozbiór utworów Hussowskiego pod względem ich układu, treści, źródeł i wartości literackiej; nie wykazuję również zalet nowego wydania, gdyż uczyniłem to już w wyżej wymienionej rozprawie; omawiam natomiast niektóre szczegóły wydania, które mojem zdaniem wymagają sprostowania, a czynię to wyłącznie w interesie prawdy, która powinna być jedynym celem każdego naukowego badania. Zaznaczam stanowczo, że jestem dalekim od tego, bym przez te uwagi chciał obniżyć wartość dzieła Szanownego Autora, który z trudnego zadania wywiązał się zupełnie zadowolniająco.

Szczegóły przytoczone w wydaniu, które wymagają sprostowania są następujące:

Do str. II. Tytuł poematu o Żubrze opiewa według editio I.: *Carmen de statura . . . a nie de statura . . . carmen*, jak podaje wydawca. — *Str. II.* (środ.): Słowa: *In aedibus Hier. Vietoris . . .* należy według edit. I sprostować na: *Impressum Cracoviae per Hier. Vietorem A. D. MDXXIII*, a nadto dodać *Mense Octobr.*, którego data dla niejednego badacza może być bardzo pożądaną. — *Str. II.* W liczbie zachowanych egzemplarzy poematu *de bisonte*, które wydawca przytacza, należy wymienić jeszcze egzemplarz z r. 1523, zachowany w bibliotece Zakł. nar. im. Ossol. 8°. 28 kart. nielicz., sygn. 6.048 (częścią przez mole nadpsuty), z którego sam korzystałem. — *Do str. III.* Poematu p. t.: *Nova et miranda de Turcis victoria* nie zachował się tylko jeden egzemplarz (w bibl. Ossol.), jak twierdzi autor, lecz trzy, gdyż posiada egzemplarz tego poematu jeszcze ces. biblioteka w Petersburgu i bibliot. uniw. w Peszcie (zob. Theod. Wierzbowski: *Bibliographia Polon. saec. XV. et XVII. t. II. pag. 43 n. 1008*). Również poemat p. t.: *de vita et gestis divi Hyacinthi* znajduje się prócz miejsc przez wydawcę str. IV. wymienionych, jeszcze w ces. bibliotece w Petersburgu (zob. Wierzbowski [l. l.] p. num. 1022). — *Do str. IV.* Byłoby pożądane wymienienie bibliotek, w których znajdują się dziełka Hussowskiego p. t.: a) *Aurelii Lippi oratio de passione Domini, Poltovie 1533*, b) *Rubricella quotidiana pro dioecesi Cracov. ad a. 1534*. Według bibliografii Estreichera znajduje się pierwsza w bibl. Jagiell., Kórnickiej, uniw. warszawskiego i hrab. Zielińskiego w Sępem w Król. Pól.; zaś druga tylko w bibl. Ossol. we Lwowie.

Z dostrzeżonych usterek stylistycznych pozwałam sobie wytknąć następujące:

Str. II. użył autor *ac eximiis*, zamiast *atque*; podobnie *str. XXVII. aeger ac invalidus* zam. *atque*. — *Str. V.*: *quae ei mendosa viderentur*, zamiast *quae sibi . . .* Zbyt często używa autor zwrotu *poeta noster*, *Nicolaus noster*, w znaczeniu *nasz poeta*, którego zwrotu łacirscy pisarze się wystrzegali, zob. Krebs, *Antibarbarus* s. v. *noster*. — *Str. VIII.*: *ibi . . . venerit* zamiast *eo venerit*. — *Str. XV.*: *po tenuerit* brak (.). — *Str. XVI.*: *po coniunctus sit* brak (.). — *Str.*

XVIII.: Zamiast *Non deerat vero etiam* byłby może odpowiedniejszy zwrot: *Ne Erasmus quidem . . .* — *Tamże*: zamiast *antiquorum scriptorum*, (któryto zwrot oznacza zazwyczaj *pisarzy starożytnych*) byłby stosowniejszym zwrot: *aequalium et posteriorum scriptorum*. — Str. XIX.: zamiast *evenit casu, ut . . . mentionem fecerit* byłoby odpowiedniejsze *faceret*. — Podobnie str. XXVI.: zamiast *poterat casu evenire, ut poetam monuerit* odpowiadałaby bardziej forma *moneret*. — Str. XXX.: zamiast *lucavit* byłoby mojem zdaniem odpowiedniejsze *deformavit*. — Str. XXXV. i XXXVII.: zamiast *prae manibus habere* byłoby odpowiedniejsze *in manibus*.

Recenzja tekstu jest w ogólności staranna a sam tekst poprawny, jak się przekonałem, porównując tekst autora z tekstem t. zw. *editiones principes* wierszów Hussowskiego.

W tekście ustalonym przez autora należałoby poprawić następujące błędy:

Str. 6, w. 4 z dołu: opuścił autor po wyrazie *domo* wyraz *regum*, który znajduje się w edit. I. — Str. 7, w. 3 z góry należy zgodnie z edit. I. dodać po *eos* wyraz *sua*. — Str. 16, w. 101: zamiast *possent* ma edit. I. *possint*, którąto formę należało zatrzymać. — Str. 17, w. 229: zamiast (,) który jest niestosowny, należałoby położyć (,) który ma edit. I. — Str. 18, w. 239: zamiast *Hac*, należy położyć *Has* (sic. ed. I); tamże: po wyrazie *auro* należy położyć (,) który ma także edit. I. — Str. 20, w. 301: zamiast *hominem* ma edit. I. *hominum*, co należało zatrzymać. — Str. 22, w. 360: należało zaznaczyć, że *Quis* jest *dat. plur.* = *quibus*; edit. I. ma *Queis*; zaznaczenie to jest pożądane dlatego, by *quis* nie uważać za *nom. sing.* i nie łączyć z wyrazem *labor*, który po *quis* bezpośrednio następuje. — Str. 25, w. 425: po *tacendū* należy położyć (,) który ma edit. I. — Str. 25, 441: zamiast *fatigat*, które ma edit. I. i autor, należałoby mojem zdaniem położyć *fatigant* = *fatigantur*, podobnie jak następne *tardat* w. 442 użył poeta w znaczeniu *tardatur*. — Str. 26, w. 452: dla uchylenia dwuznaczności należałoby po wyrazach *studiis* i *rotis* położyć (,) zgodnie z edit. I. — Str. 27, w. 457: po wyrazie *Quod* należałoby położyć (,); tamże: domysł autora, że zamiast błędnej lekcji *manifesta* czytać należy *manifestaque*, potwierdza dopisane współczesną ręką na brzegu edit. I. egzemplarza biblioteki Ossolińskich obok powyższego wiersza słówko *que*. Wypada również wspomnieć o tem, że w *Errata*, znajdujących się na końcu egzemplarza bibl. Ossol., spotykamy odnoszący się do powyższego wiersza dopisek, uczyniony współczesną ręką tej treści: pro *manifesta lege notissima*. — Str. 30, w. 576: zamiast znaku pytania (?), który jest niestosowny, należałoby zdaniem mojem położyć (,) który znajdujemy w edit. I. — Str. 31, w. 600: dla uchylenia dwuznaczności należałoby zgodnie z edit. I. po słowie *vertere* położyć (,) taksamo jak str. 32 w. 623 po wyrazie *quibus*. — Str. 33, w. 653: po wyrazie *unam* należy zgodnie z edit. I. położyć (,) bez którego myśl wiersza jest niezrozumiała. — Str. 36, w. 746: błędne *ridigus* należy poprawić na *rigidus*, zgodnie z edit. I. — Str. 37, w. 768: *Sed*, które tu jest niestosowne, należałoby zdaniem mojem po-

prawić na *Nec.* — Str. 40, w. 851: zamiast *tactique* należy czytać *tactaque* zgodnie z edit. I. — *Tamże* w. 860 i 861: należy sprostować błędną interpunkcję zgodnie z edit. I. w następujący sposób: po *fuit* (w 860) należy położyć (!), a usunąć go natomiast po wyrazie *duraque*, który należy połączyć z wyrazem *frons*. Po wyrazie *ima* (w. 864) należy położyć (,) zgodnie z edit. I. — *Tamże* w 865: zamiast *animumque* należy czytać *animique* zgodnie z edit. I. — Str. 41, w 877: po *ut* należy położyć (,) zgodnie z edit. I. — *Tamże* w. 895: po *gaudentque* należy położyć (,), taksamo jako str. 45, w. 1003 po wyrazie *dum.* — Str. 48, w. 1: tytuł w edit. I. opiewa: *Nova et miranda de Turcis victoria . . .* a nie *Nova et miranda victoria de Turcis . . .*, jak czytamy w wydaniu autora. — Str. 54, w. 153: wyraz *error* należy zgodnie z edit. I. poprawić na *terror.* — Str. 58, w. z góry: poprawkę autora wyrazu *vicina*, który ma edit. I., na *vicinia*, uważam za niestosowną; adj. *vicina*, które w tem miejscu tyle znaczy co *non aliua* (scil. a ritibus monstrosis) łączy się ściśle zdaniem mojem z wyrazem *in christianitate*, podobnie jak przydawki *adulta, plena, infecta.* — Str. 63, w. 49: *iueniilis* należy poprawić na *iuenilis.* — *Tamże* w. 50: wiersz ten w wydaniu autora jest błędny; jest bowiem opuszczony no *fuit* wyraz *hic*, który ma edit. I., gdzie ten wiersz opiewa: »Nam fuit hic Ivo vir prudens, artibus ingens«. — Str. 67, uw. 5.: nie zgadzam się z wyjaśnieniem autora tamże podanem do wiersza 97; mojem zdaniem należałoby łączyć wyrazy w następujący sposób: »cuius (scil. Dei) motibus (= impulsu) facundia arsit«. — Str. 70, uw. 3: *tum temporibus* należałoby poprawić na *tum temporis.* — Str. 71, w. 166: zamiast błędnego *exanimis* należy czytać *exanimis* zgodnie z edit. I. — Str. 74, w. 219: błędne *et* należy prawdopodobnie poprawić na *at.* — Str. 76, uw. 1: pożądana byłaby wzmianka o roku, w którym blagoś. Jacek został zaliczony w poczet świętych; tej zaś daty autor nigdzie w swoim dziele nie podaje. Był nim podobno rok 1594. — Str. 78: wiersz 308 jest błędny; po wyrazie *Cuius* jest opuszczony w wydaniu autora wyraz *ut*, który ma edit. I. — Str. 79: wiersz 331 jest również błędny; liczy bowiem tylko 5 stóp. Brak w nim po wyrazie *etiam* zaimka *vobis*, który spotykamy w edit. I. — Str. 84, w. 476: po *miserum* należałoby mojem zdaniem zamiast (.) położyć (?) lub (!); całe bowiem to miejsce zawiera ironię. — Str. 85, w. 489: *Cerminus* należy poprawić na *Cernimus* zgodnie z edit. I. — *Tamże* w. 510: celem ułatwienia zrozumienia myśli tego wiersza należałoby przed i po *proceres*, któryto wyraz uważam za *vocat.*, położyć (,); w ten sposób uniemożliwi się połączenie *proceres* z poprzedzającym bezpośrednio wyrazem *commoti*, który mojem zdaniem należy do *vulgi.* — Str. 92, w. 716: błędny wyraz *robora*, należy poprawić na *robore*, zgodnie z edit. I. — *Tamże* w. 727: *perstat* należy poprawić na *perstas* (sic. edit. I.) — Str. 94, w. 787: błędny wyraz *dura* należy poprawić zgodnie z edit. I. na *duro*, który wtedy łączy się z *ligno.* — Str. 96, w. 835: *et si* należy prawdopodobnie poprawić na *etsi.* — *Tamże*: W wierszu 857 należy zgodnie z edit. I. poprawić wyraz *nomine* na *numine.* — Str. 102, w. 17: nie rozumiem znaczenia wyrazu *emendans*, który znajduje się także w edit. I.

Zdaniem mojem należałoby poprawić *emendans* na *accendens* lub *incendens*, który to wyraz zdaje się najbardziej odpowiadać myśli tego wiersza. — Str. 106, w. 71: *scelerisque* należy zgodnie z edit. I. poprawić na *scelerique*; w takim razie staje się bezprzedmiotowem naciągnięte wyjaśnienie autora w uwadze 1, poświęcone powyższemu wierszowi. — Str. 110, w. 7: błędne *quem* należy poprawić na *quod*, zgodnie z edit. I. Myśl wiersza 8 nie jest dla mnie zupełnie jasna pomimo uwagi autora, dodanej do wyrazu *foetor*. Trudność cała tkwi podobno w znaczeniu, w jakim poeta użył powyższego wyrazu. Wyrazy wiersza 8 należy mojem zdaniem łączyć w następujący sposób: »Sed cave, ne te horridus e cornu foetor in igne coquat, quod tondes tantummodo vellera«.

Index nominum et rerum memorabilium, zamykający dzieło, jest dość szczegółowy i wolny od pomyłek, o ile mnie przekonały próby dokonane na wrywki. Przy *Roxania* należało dodać także wyraz *Roxani(libri)*, o których poeta wspomina str. 12, w. 73.

Na samym końcu dzieła umieścił autor *Corrigenda*, których liczba dałaby się znacznie powiększyć. Zaznaczę mimochodem, że i do *Corrigenda* wkradła się pomyłka; w ostatnim bowiem wierszu należy 100 poprawić na 101.

Co się tyczy zewnętrznej strony wydania, to sprawia ona jak najlepsze wrażenie i odpowiada najzupełniej wewnętrznej wartości dzieła, w które autor włożył spory zasób gruntownej wiedzy i sumiennej pracy, co z całym uznaniem raz jeszcze zaznaczyć się godzi.

Lwów.

M. Jesienicki.

Sanojca Józef: *Studia Herodota w dziedzinie poezji greckiej*. Program gimn. w Rzeszowie za r. szk. 1893/94. Rzeszów 1894. str. 52. 8°.

Pisano o stosunku Herodota do Homera i kilku innych poetów, ogólniejszej jednak rozprawy na temat wyżej podany, dotychczas, ile mi wiadomo, nie było. Autor podjął się więc zadania wdzięcznego, ograniczył je wszakże w ten sposób, iż omawia jeno wyraźne wzmianki i cytaty z utworów poetyckich, nie uwzględnia wpływu lektury poetów, ujawniającego się w dykcji, obrazach i poglądach Herodota. W tem ograniczeniu zestawił on materiały obfity, ugrupował go należycie i wyjaśnił starannie — jednym słowem opracował rzecz sumiennie. Nie jest ona wszelako wolna od niedostatków. Razi osobliwie rozwlekłość w przedstawieniu, razi wsuwanie wywodów i wzmianek, pozostających jeno w luźnym związku z właściwym tematem, między licznymi zaś cytatami mieszczą się niepotrzebne i nie wszystkie są trafnie zestawione. Nie jest też autor wolny od przesady w określeniu uzyskanych wyników i wogóle od przesady w stylu. W rozbiórce poruszonych zagadnień zdarzają się luki, np. w uwagach o przedstawieniu Frynichusowej tragedji Μιλήτου ἄλωσις. Do słabszych należy ustęp o Hezydodzie.

Lwów.

L. Ć.

Solmsen Feliks: Studien zur lateinischen Lautgeschichte. Strassburg, K. J. Teubner. 1894, 8° str. VIII, 208.

Trzy ważne kwestye głosowni łacińskiej, poruszane niejednokrotnie, omawia po raz pierwszy wyczerpująco i systematycznie książka Solmsena, na którą się złożyły studia jego z lat 1892/3, częściowo przedłożone w czerwcu 1893 wydziałowi filozoficznemu wszechnicy w Bonn, jako rozprawa habilitacyjna, a uzupełnione następnie i zaopatrzone indeksami, bez których obecnie nie można sobie wyobrazić dzieła językoznawczego. Kwestye te są to: przechód *v̄-* w *v̄-* (względnie odwrotnie), a *qū-* w *c̄-* w nagłosie, oraz zanik *v* między samogłoskami. Naturalnie nie dadzą się one wyrwać i wyosobnić zupełnie z całości organizmu językowego, toteż badacz ich musi potrącać ciągle o inne zjawiska i to nietylko głosowniowe, lecz i z zakresu odmienni, słoworodu itd. Czyni to i Solmsen w pełnej mierze, a nawet uznał za słuszne, dodatkowo omówić trzy inne kwestye pomniejsze w tyłuż ekskursach, mianowicie kwestyę tworzenia 2 os. l. poj. trybu rozk. strony czynnej słów pierwiastkowych, liczby mnogiej trybu orzekającego czasu terażniejszego i czasu przeszłego słowa *»wollen»* w zachodnio-germańskim, wreszcie resztki indoeur. odmiany rzeczown. **diēus* w łacinie i pokrewnych mu utworów.

Przechód *v̄-* w *v̄-* i *qū-* w *c̄-* znajduje wytlómaczenie w głosowej mechanice, mianowicie we wpływie następnych spółgłosek. Choć myśl to nie nowa, a nawet jeden z ważnych punktów, bo poznanie dwojakiego *l* w łacinie, jest zasługą Osthoffa i Haveta, jednak dopiero Solmsen uzasadnił ją należycie, zebrawszy odnośne przykłady i ustaliwszy stosunek pokrewieństwa wyrazów łac. z innymi. Z przykładów tych przekonujemy się, że *v̄-* przeszło w *v̄-* przed następującymi spółgłoskami, gdy te zaczynały nową zgłoskę: *l* twardym cz. gardłowym (*v̄oluptas*, *volvo* z *vo-lū-o*), *m* (*vomo* ∞ ἐμῶ, litew. *vemiū*) i prawdopodobnie przed *qu* względnie *c*, jeśli tu zaliczymy *v̄co* (∞ Fεπ-). Jeśli jednak te spółgłoski zamykały zgłoskę, zawierającą *v̄-*, lub jakakolwiek inną spółgłoska, nie wyłączając *l* miękkiego cz. podniebiennego, następowała po *v̄-*, przechód w *v̄-* nie mógł nastąpić i dlatego mamy: *vec-tis*, *vexo*, *vexillum*, *ve-geo*, *ve-ho*, *vehemens*, *Vē-lia*, *vel-lere*, *Ve-nūs*, *ve-nē-num*, *venia*, *vepres*, *ver-ber*, *verecor*, *vergo*, *verna*, *verpa*, *verres*, *vervex*, *veru*, *ves-per*, *vespex*, *Vesta*, *vestis*, *vestigium*, *Vesuvius*, *velum* (**ves-lom*), *vetus* itd. Prawidłowemi zatem są też formy *velle*, *vel*, którą to ostatnią pojmuje Solmsen za Büchelerem jako 2. os. l. poj. tr. rozk., utworzoną podobnie jak *c̄-dō* z **c̄-dō*, *ī* z **ei*, tzn. jako czysty temat słowny z mocną stopą samogłoskową. Wyjątki przeciw prawu, sformu-

lowanemu przez Solmsena, są pozorne tylko; usuwa je bowiem jużto. trafniejszy słoworód, (jak np. przy *ō-mentum*, które Windisch łączył z sanskr. *vapā* »Eingeweidehaut«, a dopiero Kretschmer uznał za pokrewne z *ind-u-o*, stbułg. *ob-u-jā*), jużto ten wzgląd, że *vol-* powstać mogło z ideur. *uol-* lub *uľ* (tzn. *u* spółgłoskowego + *l* tzw. samogłoskowego), np. w *Volcanus*, *volgus*, *volnus* itd. Ten ostatni punkt rozwinął aż do przesady H. Oertel w BB ¹⁾ XIX, 308—314, doszukując się niesłusznie w każdym łac. *vol-* ideuropejskiego *uľ*.

Zupełnie taksamo rzecz się ma z *qu-*, które przechodzi w *cō-* przed gardł. *l* (*colo* ∞ πέλω, skr. *car-a-ti* »obrabia np. rolę, wykonuje np. rzemiosło«,) przed *m* (*combrētum* z **quemfretom* ∞ lit. *svenēdrai* »gatunek sitowia«) i przed *qu* (*coquo* z **quequō*, a ostatecznie **pequō* ∞ stbg. *pekq*, pol. *piekę*, stind. *píc-a-ti*, πέκ-τω). Natomiast pozostało *qu-* nietknięte, wzgl. później osłabione zostało w *quī*, na końcu zgłoski (*que*, *que-ō*), przed *n* (*con-qui-nisco*, *quin-que*), *r* (*quer-cus*, *Qui-rī-nus*), *t* (*tri-quetrus*) i *c*, zamykającym zgłoskę (*con-quexi* ?).

Z drugiej strony śledzić możemy w łacinie przechód *vō-* w *vē-* w wyr. *vorto*, klas. *verto*, *vortex* — *vertex*, *vorro* — *verro*, *voster* — *vester*, *voto* — *velo*, *Voturios* — *Veturius*. A więc przechód ten nastąpił przed *r*, *s*, *t*, co się łatwo tłumaczy naturą łac. *r*, które było końcowojęzykowe, a nie welarne, oraz *s* i *t*, przy których wymowie przednia część języka jest czynną, a więc artykulacja następnej spółgłoski udzielić się mogła poprzedniej samogłosce i wywołać powstanie *e* zam. *o*. Przyczyniło się do tego według Solmsena także wargowe *v*, co wnosi z tego, że tam, gdzie *v* wypadło przed *o*, to ostatnie zachowało się przed *r*, jak w *de(v)orsum* itp. Ten dowód mniej już zadowala, równie jak umotywowanie zachowania *o* w klas. *vorro*, *vorāgo* tem, że *r* tu należy do następnej zgłoski i wyprzedza twardą samogłoskę.

W rozdziale »Zanik *v* między samogłoskami« przechodzi Solmsen kolejno: 1) zanik *v* przed *o*, wzgl. powstałem zeń *ū*, 2) przechód nieakcentowanego *vē* *vī* w *ō*, 3) zanik *v* między dwiema jednakowymi samogłoskami, 4) przechód *ūv* *ōv* w nieakcent. zgłoskach w *ū* *ō*, 5) zanik *v* po *u*, a wreszcie omawia inne przykłady zaniku *v*, mianowicie między *a* i *o*, względnie *i* lub *e*. Obraca się tu w dziedzinie, oranej wielokrotnie, ale dotychczas stawiającej opór lemiszowi. Z doświadczeń poprzedników potrafił jednak skorzystać i jako zasługę należy mu po-

¹⁾ BB oznacza Bezenbergers Beiträge z. Kunde d. idg. Sprachen, PBB odpowiednio Paul Braune's Beitr. z. K. d. germ. Spr. itd.

czytać, że w roztrząsaniu należących tu zjawisk przeprowadził ścieślenie historyczny punkt widzenia, zaakcentowany jeszcze niedostatecznie przez Froehdego (BB. XIV, 80 nast.). Mianowicie oddzielił w dziale 1) proces zaniku *v* przed *o* w łacinie przeddziejowej od zaniku przed *ŭ* w przekazanych nam pisemnie zabytkach, w 5) zaś przechód *äv öv w ŭ* w okresie praitalskiej akcentuacji, tzn. w zgłoskach poprzyciskowych od przechodu *öv w ö ŭ* w okresie akcentuacji łacińskiej późniejszej, tzn. w zgłoskach przedprzyciskowych; nadto osobno omówił zachowanie się narzeczy oskijsko-umbryjskich wobec tych *äv öv*.

Do okresu przeddziejowego odnosi Solmsen powstanie form *nōlo* z **nē(v)ōlo*, *sīl* z **sā(v)ol* ideur. **sāul*, *d'orsum* z **dēvorsom*, *deus* z **deīous*. Biorąc zaś w rachubę nieściągnięcie *eo* w *ō* tam, gdzie ono powstało z *eio* (*eo*, *queo*, *moneo*), formę *māvolo*, (**ma(cs)volō *mag(i)s volo*) u Plauta jeszcze przeważającą, a dopiero u Terentiusa wypartą przez nowotwór *mālo*, oraz *Māvors* (z **macs-vort-s *magh(e)s-vort-s* »Wender der Schlacht«), wreszcie różność traktowania *s'orsum* z **sčurorsom* a *rūrsom* z **rčurorsom*, przyjmuje Solmsen następującą chronologię zaznaczonych tu procesów głosowych. Zanik *v* przed *ō* jest wcześniejszym, niż zanik *i* w tychsamych warunkach i wypadnięcie grupy »wargowa (gardłowa) + s« przed spółgłoską *v* ze wzdłużeniem zastępczem, a może też przejście *ēv w öv* (ze względu na *seorsum*, jeśli *e* nie jest tu wtrętem analogicznym zam. *o[v]*); natomiast początki synkopy muszą sięgać w okres, poprzedzający działanie prawa zaniku *v* przed *o*, bo inaczej nie byłoby mogło powstać *seorsum* z **seurorsom*, jeno **sūrsum* przez stopnie pośrednie **seu(o)rsom *soursum*, taksamo jak *rūrsom* powstało z **reurorsom*. Gdy bowiem synkopowanie poczęło się upowszechniać, język, mając do rozporządzalności formy synkopowane obok niesynkopowanych, począł między nimi czynić wybór, którego motyw w naszym wypadku jest łatwy do odgadnięcia: **sūrsum* z **seu(o)rsom* byłoby się musiało zlać z *sūrsum* »wzgórę« z *subs-urorsom*.

Przed *ō* zachowało się *v* zdaniem autora, jak wykazują *pavō*, *favīnius*, *cruor* zam. **crōvīs*; widocznie *ō* brzmiało pierwotnie w łac. jaśniejsz, niż *ō*, co odpowiadałoby różnicy między *ω* i *ο* w greckiem.

Co się tyczy natomiast zaniku *v* przed *ŭ*, powstałem z *ō*, w czasach historycznych, mianowicie w początkach 8. wieku od zał. Rz., to na podstawie obfitego materiału napisowego i rękopiśmiennego stwierdza autor, że pisownia *u* zam. *uu-(vu)* odpowiada ówczesnej wymowie, a dopiero w początkach cesarstwa przyjęto i to jedynie dla odróżnienia w piśmie samogłoskowego *u* (wzgl. *i*) od spółgłoskowego pisownię *uu*; napotykamy ją też tylko w takich na pierwszy rzut oka trudnie-

szych do odczytania wyrazach, jak *iu(-u)enis*, *iu(-u)o*, *u(-u)a*, *u(-u)idus* i pokrewnych, oraz w zakończeniu *u(-u)ius* np. *Sallu(u)ius*, *flu(u)ius*. Trafności tego sposobu pojmowania zwyczaju pisowniowego dowodzi pisownia *fluo* (**flōvo*), *fruor*, *frueris* (**frū(g)uor* prw. *frūctus*), *trua*, *duo*, które fizjologicznie niczem się nie różnią od poprzednio omówionych. Z paralelizmu między przechodem *v̄*- w *ū*- a *quō*- *gūō*- w *cū*- *gū*- w czasach historycznych wnioskuje dalej autor całkiem słusznie, że domysł Bersu'a (*Die Gutturalen* str. 134 nast.), jakoby *quō* *gūō* przeszły także w czasach przeddziejowych w *ō* *gō* jest słusznym, bo znajduje poparcie w dowiedzionym przez autora równoległym przejściu *v̄* w *ō* w tychże czasach.

Omawiana dotychczas część studyów Solmsena stanowi rozprawę habilitacyjną i odznacza się gruntownem opracowaniem materiału językowego, czerpanego wprost ze źródeł. Choć nie ze wszystkim można się zgodzić z autorem, są to jednak drobiazgi, nie obalające zasadniczych twierdzeń. Mniej natomiast zadowalają ustępy dalsze, a przedewszystkiem pierwszy z nich, omawiający przechód bezprzyciskowego *v̄* w *ō*. Jest to najslabszy rozdział całej książki, bo autor nie tylko, że przechodu *v̄* w *ō*, samego przez się bardzo problematycznego, nie uprawdopodobnił, ale nadto ani słówkiem nie wspomniął o stosunku chronologicznym *v̄* do *v̄* i nie wysnuł stąd żadnych wniosków co do stosunku przechodu tego do omówionego wyżej zaniku *v* przed *ō*, bez którego przechodu *v̄* w *ō* pojąć niemożna. Według wszelkiego prawdopodobieństwa przechód *v̄* w *ō*, przyjęty przez Solmsena, jest urojonym i polega na słoworodzie, który u wielu z przytoczonych przez niego wyrazów jest niejasny i naciągnięty wedle potrzeby; tak np. cały wywód o *ōlim* (str. 92—93) nie może się ostać wobec niezbitego dowodu J. Rozwadowskiego w JF [= *Indogerm. Forschungen*] III, 264 nast., który znajduje obecnie poparcie w keltyckim, jak mi o tem autor rozprawki o temacie zaimkowym *olno* donosi.¹⁾ Toteż mimo wysiłków Solmsena po niedawnej próbie Kretschmera K Z [= *Kuhn's Zeitschrift f. vergl. Sprachwiss.*] XXXI, 451 nast. musi być kwestya powstania form *cōntio*, *nōnus*, *tōtus*, *mōtus* itp. uważana za otwartą i czekającą wyjaśnienia prawdopodobnego.

O zaniku *v* między jednakowemi samogłoskami nie przynosi praca Solmsena nic nowego; zestawia jedynie skrzętnie przykłady i wątpliwe

¹⁾ Prw. też wątpliwości, podniesione przez Fr Stolza w recenzji pracy Solmsena w *Neue philol. Rundschau* 1894, str. 396 nast.

wyjaśnienia. Że ściągnięcie *ava* w \bar{a} , *ivi* w \bar{i} , *eve* w \bar{e} , *ovo* w \bar{o} jest właściwe szybszej wymowie potocznej, gdy nieściągnięcie cechuje wymowę powolniejszą, staranniejszą warstw tzw. inteligentnych, — to zjawisko, oddawna zauważone, a dla łaciny dawnej wykazane dobitnie przykładami Solmsena.

Dopiero ustęp o przechodzie $\bar{u}v$ $\bar{o}v$ w \bar{u} w okresie akcentuacji praitalskiej w zgłoskach poprzyciskowych, a $\bar{o}v$ w \bar{o} lub \bar{u} w okresie późniejszej łacińskiej akcentuacji w zgłoskach przedprzyciskowych, może znów zająć czytelnika nowym momentem, wprowadzonym przez autora do badania tego zjawiska. Mianowicie podkreśla Solmsen ten punkt szczególnie, że działanie tego prawa głosowego trwa przez ciąg dwu okresów akcentuacji łacińskiej. Rozpoczęło się ono w okresie, w którym obowiązywała zasada praitalska akcentowania pierwszej zgłoski wyrazowej, a trwało jeszcze w chwili, kiedy późniejsze prawo tzw. trzyczgłoskowe (*Dreisilbengesetz*) ogólnie się przyjęło w łacinie. Na pierwszy okres zatem przypada powstanie form *áb-*, *ál-*... + *lío-* z *lūvo*, *dé-pūvio* z **pūvio*, *domūi* z **dómū-vai*, *dēnūō* z **dē nōvō*, *éc-*, *índ-*... + *ūo* z **ōvō* (prw. stb. *ob-u-jā* wyżej), *ab-* *ad-*... + *nūo* z **nūvō* (prw. $\nu\epsilon\acute{\omega}$), *com-de-*... + *plūo* z *plōvō* (plovebat np. Petron. 44, prw. $\pi\lambda\acute{\epsilon}\omega$, stb. *plova*), *ad-iū(v)o* (p. w.) z **iōvō* (falisk. *iovent*), zakończeń *-ūus* *-ūa* *-ūum* z **ēvos* *-ēvū* *-ēvom* wzgl. **ōvos* itd. (*vīdūa* ∞ stind. *vidhávā*, stb. *vdova*, gr. $\eta\acute{\iota}\delta\epsilon\omicron\varsigma$), *sūus*, *tūus* z *sōvos*, *tōvos* itd. itd. Jak widać z tych przykładów, niezłożone słowa *luitur* (Silvius Ital. 11, 22), *pluo*, *fluo* stać się sęawą zawdzięczają dopiero wyodrębnieniu ze złożonych form, w których nie miały przycisku na zgłosce rdzennej. W czasach historycznych powstają z drugiej strony formy jak *clōāca*, *clūāca* obok i z *clōvāca* (zachodzącego jeszcze np. w *CIL*), *crūōris* z **crovōsis* itp. które dowodzą, że przejście $\bar{o}v$ w \bar{o} \bar{u} wynikało tu skutkiem zmiany systemu akcentuacji, a zarazem chwiejnością w oddaniu nowopowstałego monofongu wykazują, że był on czemś pośrednim między *o* a *u* i tam, gdzie pozostał bez przycisku (*clōāca*, ludowe *pōella*), przechylał się na stronę \bar{o} , tam zaś, gdzie wskutek ubocznych wpływów dostał się do zgłoski akcentowanej, skłaniał się ku \bar{u} (*pūer*, *crūor*). Proces młodszego przechodu $\bar{o}v$ w \bar{o} , \bar{u} nie dotknął jednak zgłosek, zawierających \bar{v} , co popiera domysł Solmsena o fonetycznym znaczeniu nowopowstałego dźwięku. Narzeczają oskijsko-umbryjskie wobec obu tych procesów zachowały się zdaniem Solmsena w odmienny nieco sposób. Mianowicie w zgłoskach poprzyciskowych w okresie pierwszym wykazują formy niesynkopowane $\bar{o}v$ obok synkopowanych $\bar{u}(v)$, w zgłoskach zaś, które w łacinie następnie stały się przedprzyciskowymi, zachowują $\bar{o}v$ nie-

zmienione — tzn. narzecza te przebyły z łaciną wspólnie proces synkopy, ale osłabienie samogłosek jest już wyłącznie łacinie właściwym i stosunkowo późnym procesem głosowym.

Ustęp piąty poświęcił Solmsen uzasadnieniu prawidła Brugmanna (*Grdr.* I, 151), według którego *u* po *u* tak słabo było artykułowane w łacinie, że aż do ostatnich lat rzeczypospolitej nie odczuwano potrzeby oznaczania go osobnym znakiem, a dopiero czasy cesarstwa wprowadziły z ostateczną konsolidacją pisowniową i ten zbyteczny *usus graphicus* podwajania *u*. Jak widzieliśmy, mowa o tem była już w ustępie pierwszym studyum Solmsena; w niniejszym dodał przykłady z napisów, świadczące na korzyść tego twierdzenia i poparł je nadto dwoma pozytywnymi dowodami zanikającej artykulacji *u* po *u*. Mianowicie pierwotne *ūū* przed samogłoskami widzimy skrócone nawet tam, gdzie *u* powstało z *gu*, jak w *frūor* (p. w.), *prūina* z **prūūina* **prūsūina* (por. wyżej *māuolo* z **mū(c)suolo*), odpowiadające stind. *pruszvā*, »kropla, szron«; taksamo w cz. przeszł. słów na *-ūo* mamy *-ūi* z **-ūūai*. To zjawisko podpada widocznie pod prawidło »*vocalis ante vocalem corripitur*« i da się pojąć tylko w tym razie, jeśli uznamy *u* za bezwzględnie wpływowe w tym wypadku. Drugi dowód stanowi ta okoliczność, że w zgłoskach bezprzyciskowych *ū* po *c*, *l*, *n*, *r*, *s* przechodzi często w *u*. Znane są formy *reliquos* z *relicūos*, *solvo* z *solūo*, *larva* z *larūa* itd.; Solmsen dorzuca do nich z CIL spory zasób imion na *-ūius*, *-īnuūis*, których zakończenia według wskazówek metrycznych muszą być czytane *-(u)ius*, *-(u)inus* np. *Pacvi* (Lucr.) dopełn. do *Pacuius*, *Vesuius* (Val. Flacc., Statius itd.), co zaś ważniejsza, znają to przejście *-ū(u)-* w *-u-* także narzecza oskijsko-umbryjskie.

W ustępie ostatnim omawia autor zanik *v* między *a* i *o* (*paor*, *Faor*, *Faōnius* itp.) i między nieakcentowanym *a* i *i*, *e* w czasach cesarstwa zauważony (*failla*, *paimentum* itp.) i określa zjawisko to jako dalszy ciąg procesów, rozpoczętych w czasach rzeczypospolitej; załatwiwszy się zśś następnie z tzw. krótszemi formami cz. przeszłego, osądza na podstawie zdobytych w ciągu dzieła swego kryteriów obiegające tu i ówdzie słoworody, a przemawiające przeciw twierdzeniom jego. Między innymi wydaje wyrok potępienia na wywód wyrazu *caelum* z **cūvīlom* (*cūvus*, καὶλας), stawiając natomiast swój nie o wiele szczęśliwszy (**cait-lom* ∞ stnord. *heip* »czyste niebo«, stg niem. *heitar*, ng niem. *heiter*), jak to podniósł słusznie Stolz w powołanej wyżej recenzji.

Z ekskursów jeszcze trzeci zasługuje na szczególną uwagę filologów: omówiono tam stosunek form *dius*, *interdus*, *diu*, *diutius* i *diuturnus* do ideur. rzeczownika *diēus*.

Jak zatem widać ze sprawozdania powyższego, które nie mogło naturalnie objąć całej pełni szczegółów, potrącających o najróżnorodniejsze inne jeszcze kwestye (prw. indeks rzeczowy), »Studya« Solmsena godne są uwagi filologów, zwłaszcza, że w niejednym punkcie pozostawiają za sobą w tyle świeżo, równocześnie z niemi wydaną »Głosownię łacińską« Stolza (w wielkiem wydawnictwie zbiorowem dziejowej gramatyki łacińskiej). Dlatego ktokolwiek z dzieła Stolza pragnie korzystać, musi się liczyć nadal ze »Studjami« Solmsena.

Lipsk.

F. Krček.

Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych.

I. Ćwiczenia łacińskie dla klasy I. według książki Józefa Steinera i Dr. Augusta Scheindlera. Lwów 1893.

II. Ćwiczenia łacińskie dla klasy II. według książki Józefa Steinera i Dr. Augusta Scheindlera. Lwów 1894.

Od dwóch lat wprowadzono w naszych gimnazjach w początkowej nauce języka łacińskiego podręczniki, opracowane według nowej metody. Przyjęcie, z jakim się spotkał tom I. ze strony zawodowych recenzentów i w obradach Kół Towarzystwa nauczycieli szk. wyższ., było różne — często nieprzychylnie. Zapewne już sama nowość trochę uprzedzała, gdy z dotychczasową praktyką stanęła w sprzeczności. Z niedowierzaniem patrzano na książkę, zawierającą bezsprzecznie więcej trudności. Nawet wyjaśnienia podane przez Redakcję *„Museum”* w odpowiedzi na umieszczone oceny nie rozwiały wszelkich wątpliwości. Co na tem było? Oto głównie to, że książka, na tak odmiennych podstawach oparta, wymagała przy oddaniu jej do użytku szkolnego pewnych wskazówek i informacji. Autorowie niemieccy uczynili to, polski autor (bezimienny) puścił książkę w obieg bez wszelkiego komentarza. Po dwuletniem użyciu podręcznika rzecz się sama wyjaśnia i zdanie o nowych Ćwiczeniach bardziej się ustala.

Nowe podręczniki wyszły z nowych prądów na polu szkolnej nauki filologii klasycznej. Wiadomo, że dziś upatruje się cel w czytaniu i rozumieniu autora przez ucznia bez wnikania w subtelności formy. Przygotować je ma nabycie koniecznych form w zakresie przyszłej lektury. By jednak przyswojenie sobie gramatyki nie było oderwane, ale zawsze stało w łączności z następnym celem i ciągle go przypominało, odbywać się ma nauka na ustępach ciągłych. I rzeczywiście w ten tylko sposób może się dokonać przygotowanie do lektury. Aby nauczyć się pływać, nie wystarczy przyswoić sobie ruchy potrzebne, ale trzeba je i wykonywać w wodzie. Autorów czytać potrafi tylko ten, kto od początku próbuje czytać i łamać się z trudnościami. Zmniejszy się przytem — jak chcą rozporządzenia ministerjalne z r. 1887. i 1891. — roztargnienie i znużenie umysłowe, płynące nieodzownie z uczenia się szczegółowych prawideł języka na podstawie zdań luźnych, a zaraz od początku

nauki rozbudzi się w uczniach zajęcie przez czytanie ustępów, związanych ze sobą treścią.

Książki Steinera i Scheindlera w założeniu swoim są dobre.

Zewnętrznie podręczniki wspomnianych autorów, a tak samo opracowanie tychże polskie składa się z Ćwiczeń, przeznaczonych do czytania i z wokabularza, ujętego w osobną całość i przytwierdzonego do wewnętrznej strony okładki Ćwiczeń. Rozdział ten materiału, dla ucznia dogodny, a względami pedagogicznymi zupełnie usprawiedliwiony. Nie należało tylko w tomie I. uwag do zdań polskich, jeżeli okazały się potrzebnymi, pomieszczać w wokabularzu, ale zostawić je pod tekstem, jak to uczyniono w tomie II. Ćwiczenia, stanowiące podstawę nauki, składają się ze zdań luźnych i ustępów ciągłych. Pierwsze mają utwalić wyłożoną regułę gramatyczną, drugie służą do pouczenia ucznia, jak ma posługiwać się regułą w zastosowaniu praktycznym. I ten rozdział i większy wybór ciągłych ustępów — bardzo słuszne. Uczeń musi sobie najpierw przyswoić regułę, na zdaniach krótkich użycie jej dokładnie poznać, aby mógł następnie większy ustęp bez trudności opanować. Doniosłość nowej metody właśnie w tem polega, że uczeń i form się uczy i ich zastosowania praktycznego. Zapoznają zaś tę stronę ci, którzy sądzą, że nauka łaciny ma być tak prowadzona, jak np. języka niemieckiego. Inny bowiem jest cel tych języków: łacina ma przygotować do czytania autora, niemieckie do władania tym językiem.

Podział materiału u St. i Sch. odpowiada dzisiejszym wymaganiom pedagogii! Tosamo trzeba powiedzieć o układzie Wokabularza. Że uczeń ma słowa gotowe do każdego ustępu, nic słuszniejszego; ale, że je ma zestawione według wspólnego tematu i że przy każdym ze słów jednej grupy wszystkie się powtarzają, to jest nawet dobrze obmyślanym środkiem, aby przyzwyczaić narazie oko ucznia do przynależności słów, etymologicznie do siebie należących i ułatwić mu spamiętanie. Druk tłusty wskazuje uczniowi, jaki wyraz ma spamiętać na lekcję — na inne przygodnie zwróci uwagę, w czem nauczyciel zřęcznie pomagać mu będzie, na tym stopniu oczywiście tylko drogą semasyologii i w obrębie zasobu wyrazów, stopniowo poznawanych. Z czasem dojrzałość większa umysłu powiąże to wszystko i rozumowaniem utwali.

Tychsamych zasad trzymali się autorowie jak i polski wydawca także w książce na klasę drugą. W klasie poprzedniej materiał zamykała konjugacja IV-ta. Podręcznik na klasę drugą zaczyna się słowami trzeciej konjugacji na — io, a zatem nieregularnością, która ma być przedmiotem nauki tej klasy. Dalej idą naprzemian zdania luźne i ustępy ciągłe według tego, czy wchodzi nowy objaw gramatyczny, czy tylko znany się powtarza. W Spisie wyrazów w zbrano alfabetycznie według części mowy słówka, zawarte w podręczniku na klasę pierwszą, przez co użytkowano znany zasób leksykalny bez ponownych powtarzań, i ułatwiono uczniowi przypomnienie tegoż.

Według takich zasad zbudowano obydwaj podręczniki. Przyzna każdy, że myśl przewodnia w sporządzeniu tego rodzaju Ćwiczeń zaznacza postępek w nauce szkolnej. Jak pierwiej nauka polegała na ciągłym powtarzaniu prawideł gramatycznych, tak i teraz to pozostanie, ale odbywać się będzie praktycznie, t. j. uczniowie po poznaniu nowej formy przeczytają kilka ustępów, przez co w praktycznym użyciu kilkakrotnie ją powtórzą. Przytem wiedza

ucznia rozszerzy się treścią ciekawą i pouczającą. Przedtem suche formułki, na giętki i delikatny umysł tego wieku za ciężkie, gnębiły go i nużyły; dziś podaje się uczniowi to samo, ale w innej formie. Uczeń wcześniej oswaja się z dłuższym ustępem i gotuje się do autora. Po dwuletniej nauce racjonalnie prowadzonej lektura Neposa czy Curtiusa, stanowiąca doład zbyt gwałtowny skok, będzie naturalnem przejściem do większej całości.

Jeżeli w założeniu książka Steinera i Scheindlera (tak tom pierwszy, jak drugi) odpowiada potrzebom dzisiejszym, to w niektórych szczegółach pozostawia nieco do życzenia. Ważną rolę odgrywa w dzisiejszej dydaktyce treść materiału, służąca za podkład w nauce języka. Nie ulega wątpliwości, że wszystko, na czem się uczeń ćwiczy, ma być jasne i zrozumiałe z jednej strony, a z drugiej strony zajmować umysł ucznia. Uczeń klasy pierwszej rozumie to, co jest dla niego uchwytnie i co sam widzi. Większy jest zakres tego, co go interesuje. Objętość materiału w jednym i drugim kierunku rozszerzy się cokolwiek dla ucznia klasy drugiej. Autopsya dziecka zaczyna z wolna wchodzić w stadium wiedzy, ciekawość z fazy bajki i bajeczności podnosi się do opisów, choćby jeszcze fantastycznych i do historycznego opowiadania. Względów powyższych nie przestrzegają często Ćwiczenia, szczególnie na klasę pierwszą. Weźmy np. ustęp 68. pod napisem »Gwiazdy«. Czy dziecko może zrozumieć, jak to się dzieje, że »intervalla siderum motu et cursu radii luminis homines definiunt«? Poza pojęcia ucznia wykracza ustęp 22. pod napisem »Poeci a pszczoły«, ustęp bez wątplenia bardzo piękny, ale niestety przedwczesny. Uczeń nie zrozumie »nemora Musarum«. Zbyt abstrakcyjnie brzmią już same napisy: »Potęga wychowania i nauki« (ust. 38.), »Charakter narodów« (ust. 78.), »Pociąg do badania natury« (ust. 125.), »Zamiłowanie nauk« (ust. 84.). Wywody tego rodzaju pozostaną dla ucznia bez interesu. Do niego silniej przemówi ust. 62. »Podanie o Aryonie«, niż rozumowania w rodzaju ust. 26. »Sztuki piękne«. Za specjalny jest ustęp 33. »Krew«; obieg krwi i proces asymilacji nie zainteresują ucznia, bo to są rzeczy dla niego obce. Tosamo powiedziec trzeba o ust. 41: »Słuch« i ust. 64. »Oczy«. Opisy tak szczegółowych części jak nazwy źrenicy, powiek itd. są niepotrzebne i ponad chwilowe wymuszenie nie utrzymają się w pamięci. Może wypadłoby także uniknąć rzeczy, mogących zaciemniać pogodę, właściwą młodzieńskiemu umysłowi. Dziwnie wygląda w ustach dziesięcio-letniego chłopca zdanie jedenaste ustępu 72.: O fortuna! quam vehementer te rerum varietas oblectat et quam magno odio est tibi beatae vitae perpetuus et constans fructus! Podobnie deklamuje uczeń klasy I. w ust. 58., 8.: Quemcumque miserum videris, hominem scias! Albo uczniowi głosi się na wszystkie nuty i sposoby, że młodość — to czas posiewu przyjaźni, uczucia pięknego, które przetrwa późno w lata; zadzierzgnięte na ławce szkolnej oprze się burzom późniejszego życia i jak gwiazda przyswiecać mu będzie. Tymczasem w pierwszym zaraniu uczy się on powtarzać (ust. 66., zdn. 9.): Ex omnibus saeculis vix tria aut quattuor nominantur amicorum paria. Mała to zachęta do szukania przyjaźni! Z oryginału niemieckiego dostały się ustępy, które naszej młodzieży w wieku lat dziesięciu bardzo interesować nie będą. Tu należą: ust. 86. p. t. »Ren«, ust. 85. »Dunaj«, ust. 95. »Starożytna Galia«, ust. 138. »Lud Swebów«. Por. z to-

mu II. ust. 109, 11. Skoro wiele ustępów z oryginału opuszczono z korzyścią dla samej książki, można było zapewne i te pominąć albo je zastąpić rzeczami dla ucznia bliższymi.

Zresztą materiał wybrano odpowiedni. Pomieszczono dużo bajek, do których tak lgną dzieci. Należało tylko sformułować jaśniej bajkę o »Jeleniu i jelonku« ust. 90., w której znajdujemy postawione na równi wyrazy: hinnuleus, cervus, Aesopus.

Przykłady na kl. II. co do treści więcej są dobrane. Ustępy ciągłe liczą się z rozwojem umysłowym i wiadomościami ucznia w 2. roku nauki gimnazjalnej. Jeszcze i tu napotka się czasem słabość do szumnych tytułów, np. ust. 125. 2. »Panowanie mędrca nad sobą samym«, (opowiadanie o tem, jak Xenofont spokojnie zniósł śmierć syna). Czy nie silniejsze wrażenie zrobiłyby na uczniu napis: »Ojczyzna nad wszystko!«, wiersz oddający treść ustępu? Pod tę rubrykę zaliczyć trzeba także ust. 108.: »Umiarkowanie mędrca«. W części historycznej nagromadzono czasem zbyt wiele imion własnych, nawet mniej znanych; por. ustępy: 92., 113. Trudne dla ucznia będzie zd. 132, 3: Oratores nisi probaverunt, delectaverunt, flexerunt, eloquentiae laude egent. Taksamo siły ucznia przechodzi zdanie w ust. 157.: labor autem ipse, si eum per se spectes, numquam aut raro dulcis est. Przytoczę jeszcze ust. 133. »Wróżba przed bitwą pod Sentinum«, ustęp dość trudny a nadto kłopotliwy wyjaśnieniami *Martius lupus, Martia gens*, koniecznymi do zrozumienia »wróżby«.

Że trudności w książce o ciągłych ustępach muszą być większe, to jasne. Ponad treścią myśl autorów musiała wyteżać się nad wciągnięciem materiału gramatycznego. Ale o ile uprościłaby się rzecz, gdyby w całej rozciągłości przeprowadzono zasadę, że dla klasy I. i II. pisze się nie »Wypisy« ale »Ćwiczenia«. Konstrukcye trudniejsze odpadłyby, albo przynajmniej poznawałyby je uczeń stopniowo. Ta zasada stanowczo powinna być przeprowadzona w zdaniach luźnych. Tu krępować się nie trzeba ani autorem, ani ciągłością treści, ale wybrać się powinno zdania najkrótsze i najprostsze, aby tylko uczniowi zastosowanie nowej reguły okazać.

Również łatwością powinny celować zdania polsko-łacińskie. Odpowiadają one celowi, jeżeli zawierają słowa już znane i to w takim znaczeniu, w jakim uczeń poprzednio je poznał. Względów tych nie przestrzegają niekiedy obydwa podręczniki. A już na karb niedokładności przekładu policzyć trzeba takie zdania, jak w Ćwiczeniach na klasę drugą ustęp polski 33.: »Każdy powinien zostać w swoim stanie« (Kastowość?). Albo ustęp 40.: »Cesarz August zakazał spalić *poematy* Wergilego«.

Pośrednie miejsce między zdaniami luźnymi a dłuższymi opowiadaniem zajmują powiastki. Są to najczęściej anekdoty z życia sławniejszych mężów starożytności. Przesuwa się cały szereg nazwisk, bardzo często z dodatkiem »philosophus« i jakaś sentencya lub odpowiedź dowcipna. Sens ich niezawsze dostępny wprost uczniowi i wymaga dopiero objaśnień. Por. na klasę I. ust. 134. 8. (Dyogenesowskie hominem quaero), na klasę II.: ust. 12. 1. 2.; 111. 3.; 114. 2.; 129. 1.; 166. 4.

Przy powyższem układzie książki stosowana być musi i odmienna metoda w nauce. Ponad wszystkim górować ma zasada, wyrażona w Instrukcyach str. 135. »Der Lehrer muss Herr des Buches sein: stimmt die An-

Ordnung der Sätze im Buche nicht *mit seinem eigenen* methodischen Gange überein, so wird er selber sie diesen entsprechend gruppieren; erscheinen ihm manche Sätze dem Inhalte noch unbedeutend oder überflüssig, so wird er sie beiseite lassen. Plan nauki na godzinę obmyśla nauczyciel: ze zdań luźnych bierze to, co jego planowi odpowiada, z ustępów ciągłych znowu te, które uzdolnieniu klasy odpowiadają. Ale pierwsze traktuje według metody dawnej, drugie o ile możności w całej łączności i tempie rażniejszym. Do kawałków ciągłych zastosuje dla urozmaicenia nauki polecane przez Instrukcyę (str. 44) »*Übungen im Lateinsprechen*«, z wyrażonym tamże jasno celem, »zumał ihnen diese Übung als eine geistige Kraftäusserung *Freude macht*«. Takie pytania łacińskie bawią dzieci!

Z ustaleniem podręczników Steinera i Scheindlera pomyśleć wypadnie i o odpowiedniemu zastosowaniu gramatyki. Dziś jest rozbrat między jednym a drugim, a daje się uczuć to najwięcej przy perfectach i supinach. Składnia imion miast pominięta, a przykłady w Ćwiczeniach są liczne.

Lwów.

W. Śmiątek.

Sprawozdanie z czynności Towarzystwa

od d. 1. stycznia do d. 31. lipca 1895 r.

I. Sprawy ogólne.

Przez większą część tego czasu urzędował Wydział, wybrany na II. Walnem Zgromadzeniu ¹⁾; Wydział zaś, który wybrało III. Walne Zgromadzenie ²⁾ na rok 1895/96, ukonstytuował się na posiedzeniu dnia 26. czerwca b. r., wybierając skarbnikiem ponownie prof. Franciszka Hoszowskiego, sekretarzem prof. Stanisława Schneidera.

Wydział, jeden i drugi, odbywał posiedzenia w miarę potrzeby, spełniając obowiązki, które wkłada na niego §. 16. statutu. Jednem z głównych starań dawniejszego Wydziału było to, aby III. Walnemu Zgromadzeniu zapewnić liczniejszy udział filologów całego kraju i zapewnić jego posiedzenia okazałą liczbą i doбором odczytów i referatów. Dzięki uprzejmości i gorliwości Koła krakowskiego zamiar ten powiódł się zupełnie, jak świadczy umieszczone poniżej, pod IV., sprawozdanie z tegoż III. Walnego Zgromadzenia.

Między innymi przedłożono Walnemu Zgromadzeniu sprawę chrestomatyi z utworów poetów polsko-łacińskich, a dyskusya i uchwały powzięte będą dla Wydziału wskazówką do dalszego działania.

Słowa uznania i zachęty, które padły na temże Walnem Zgromadzeniu, pozwalają wnosić, że również czasopismo nasze w przyszłości w łatwiejszych niż dotychczas znajdzie się warunkach. Byt jego i rozwój zależy jednak nietylko od wspólnej pracy członków, ale także od zasobów materialnych, potrzebnych na to wydawnictwo. Usiłowania Wydziału w tym kierunku odniosły pomyślny skutek o tyle, że Wys. Rada szkolna krajowa przyznała z funduszów swoich 100 zł. w. a. na wydawnictwo *Eosu*. W tejsamej intencji wniósł Wydział podanie do Wys. c. k. Ministerstwa W. i O., a przychylność tych Dostojników, od których decyzyi załatwienie sprawy zależy, pozwala żywić nadzieję, że Wys. Ministerstwo nie odmówi wydawnictwu pomocy. Natomiast prośba wniesiona do Wys. Sejmu krajowego o subwencję na rzecz wydawnictwa nie została uwzględnioną.

¹⁾ Zob. *Eos*, rocz. I. zes. 2. str. 209. n.

²⁾ Zob. poniżej sprawozdanie z III. Walnego Zgromadzenia str. 126.

Wydział Koła krakowskiego, wybrany w d. 8. grudnia 1893 r. (zob. *Eos*, I. str. 214), urzędował aż do d. 10. maja 1895 r. W dniu tym odbyło się Walne Zgromadzenie Koła, na którym wybrany został Zarząd na r. 1895/96, mianowicie: prof. dr. K. Morawski jako prezes, dyr. St. Siedlecki jako zastępca prezesa, profesorowie St. Bednarski, P. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, A. Lasson, dr. Ad. Mioński, M. Sas jako członkowie Wydziału.

Towarzystwo łącznie z Kołem krakowskim liczyło w d. 31. maja 1895 171 Członków, mianowicie:

1. Towarzystwo właściwe 138 Członków, a to 59 we Lwowie, 79 w innych miastach (wyjąwszy Krakowa);
2. Koło krakowskie 33 Członków.

W ciągu roku 1894/95 utraciło Towarzystwo przez śmierć 4 Członków: śp. Lewickiego Piotra, prof. II. gimn. we Lwowie; śp. Młodzianowskiego Stanisława, zast. naucz. w IV. gimn. we Lwowie; śp. Sękowskiego Michała, prof. w Nowym Sączu; śp. Kozakiewicza Ludwika, prof. gimn. w Rzeszowie. Wystąpiło z Towarzystwa w tym czasie 5 Członków; 19 Członków, którzy wpisali się w swoim czasie w poczet Członków, nie złożyli jednakże dotychczas ani wpisowego ani żadnej wkładki, nie zostało wliczonych w poczet 171 Członków. W ciągu ostatniego roku wstąpiło natomiast do Towarzystwa 9 nowych Członków. Stosownie do życzenia Koła krakowskiego Wydział Towarzystwa uchwalił policzyć Członkom Koła krakowskiego i Członkom mieszkającym na prowincyi wkładki na r. 1893 złożone, na r. 1894.

II. Zwyczajne posiedzenia Towarzystwa we Lwowie.

W czasie od 1. stycznia ¹⁾ do 31. lipca 1896. odbyło Towarzystwo we Lwowie cztery zwyczajne posiedzenia.

Na czternastem zwycz. posiedzeniu d 17. stycznia 1895 r, czytano i objaśniano dwa rozdziały z Historji Tacyta. Dodać należy, że o ile czas na to pozwalał, zajmowano się także na innych posiedzeniach lekturą Historji Tacyta.

Piętnaste posiedzenie, na które Wydział zaprosił członków Towarzystwa historycznego, odbyło się dnia 7. marca. Czytał prof. K. Heck »O najnowszycy wykopalskach w Troi«. Treść tego odczytu była następująca:

Wstęp tworzył opis podróży, którą Prelegent odbył na wiosnę r. 1893 z Czarnak-Kalessi czyli Dardanelów do Troi, dzisiejszego Hissarliku. Prelegent stwierdził, że konfiguracja terenu równiny trojańskiej zgadza się w ogólnych rysach ze szczegółami, przez Homera przekazanymi; następnie przeszedł do scharakteryzowania niesystematycznych prac Schliemanna i przeprowadzonych z całą ścisłością naukową wykopalisk Dörpfelda i jego pomocników, którzy weszli w skład dwóch ostatnich ekspedycyi niemieckich. Nastąpił opis dziewięciu pokładów wzgórza hissarlickiego, przyczem zaznaczono dokładnie, co jeszcze Schliemann odsłonił, a co obecnie Dörpfeldowi przypisać musimy. Rezultatem odkryć tego ostatniego jest wykazanie, że

¹⁾ Sprawozdanie z czterech pierwszych posiedzeń w r. 1894/95 zob. w *Eos* roczn. I. zes. 2. str. 209. n.

miasto o mikeńskiej kulturze istniało w szóstej warstwie i że chyba w tym pokładzie szukać należy grodu Pryama. Skutkiem tego historia wzgórza hissarlickiego cofa się aż do czwartego tysiąclecia prz. Chr., co też znajduje swe uzasadnienie w znakomitem pod każdym względem położeniu tego punktu, panującego nad całym handlem z morza Czarnego do Egejskiego.

W dyskusyi nad tym odczytem, zabierali głos: prof. Dr. Kruczkiewicz, Dr. Czołowski, Prezes Towarzystwa i Prelegent.

Odczyt pojawił się w druku w Kwart. histor., roczn. IX. zes. 3. za r. 1895.

Szesnaste zwyczajne posiedzenie odbyło się 5. kwietnia; zgromadzonym odczytał prof. Konarski część I. swego przekładu »Żab« Arystofanesa, poprzedziwszy go uwagami o literackim znaczeniu tej komedyi i współczesnych jej stosunkach politycznych Aten¹⁾.

W dyskusyi nad wstępem i nad samym przekładem zabierali głos: Prezes, prof. Dolnicki, prof. Zagórski, prof. Heck, wreszcie sam Prelegent.

Siedmnaste zwyczajne posiedzenie, pierwsze po Walnem Zgromadzeniu, odbyło się dnia 5. lipca 1895 r. Prezes Towarzystwa prof. dr. Œwikliński zagał je stwierdzając, że zjazd w Krakowie w czasie Zielonych świąt odpowiedział słusznym oczekiwaniom i zjednał sobie uznanie, co niezawodnie zachęci członków do dalszej gorliwej pracy.

Z kolei nastąpił odczyt dra T. Mandybura: »O Parasyście Lucyana«. Prelegent zauważył w tym dyalogu parodyę dyalogów Platonskich z satyryczną i polemiczną tendencyą, skierowaną przeciw współczesnym filozofom, którzy na dworach możniejszych osób szukali utrzymania i jako pasożyci bardzo podrzędne mieli znaczenie. Utwór był napisany pod świeżem wrażeniem filozoficznych studyów Lucyana około r. 160. po Chr. Lekki dowcip wyróżnia go od późniejszych dzieł autora, odznaczających się zjadliwą satyrą. Żartobliwe dowody, wzięte z historii i literatury, że pieczeniarnstwo należy do rzędu sztuk, składają się na jego treść zajmującą.

Głos zabierali w dyskusyi nad tą pierwszą częścią odczytu, po której nastąpi szczegółowy rozbiór utworu, prof. Zagórski, dr. Jezienicki i sam prelegent. Podniesiono w niej liczne reminiscencye z Platona i częste, jak u tamtego, cytaty z Homera. Lucyana nazywa taksamo zajęcie pieczeniarnia η βασιλική τέχνη, jak Platon zadanie męża stanu. Jako zaletę samego odczytu wyszczególniono należyte ugrupowanie materiału i piękność oraz barwność języka.

Ponad program wygłosił prof. Zagórski bardzo ciekawy referat: »O niedostatkach obecnej metody w nauczaniu filologii klasycznej w szkołach średnich i o środkach zaradczych«. Ponieważ jednak sprawy tak ważnej nie chciano zbywać krótką z powodu spóźnionej pory dyskusyą, przeto na wniosek prof. Dolnickiego odroczone ją do jednego z następnych posiedzeń. Ma się ono odbyć, skoro odczyt prof. Zagórskiego pojawi się w druku, a nastąpi to niebawem w czasopiśmie *Museum*.

¹⁾ Zob. wyjątek z tego przekładu powyżej str. 66—78.

III. Posiedzenia Koła krakowskiego.

Na siódmym zgromadzeniu, 29. stycznia 1895 miał odczyt prof. Dr. K. Morawski: »Cesarz Julian Apostata w Antyochii«.

Na ósmym zebraniu, 22. lutego b. r., mówił p. J. Tyrała o »Micie Hezyoda o pięciu wiekach«.

W dyskusji brali udział pp. Dr. Leon Sternbach i Dr. Stanisław Witkowski.

Na dziewiątym zebraniu, 22. marca b. r., miał prof. Dr. Kawczyński odczyt »O nowszych odkryciach w dziedzinie starożytnej muzyki greckiej«. Odczyt ten illustrował Prelegent na fortepianie.

W dyskusji brał udział Dr. St. Witkowski. Wykład oddrukowano powyżej str. 28 n.

Z powodu różnych przeszkód Walne Zgromadzenie Koła zamiast w styczniu odbyło się dopiero 10. maja, na którym po załatwieniu spraw administracyjnych i udzieleniu absolutorium ustępującemu Wydziałowi wybrano nowy Zarząd, wymieniony powyżej str. 115.

IV. Sprawozdanie z III. Walnego Zgromadzenia Towarzystwa filologicznego, które odbyło się w Krakowie d. 1. czerwca 1895 r.

Od drugiego Walnego Zgromadzenia Towarzystwa filologicznego upłynęło miesięcy czternaście; drugie bowiem Zgromadzenie odbyło się we Lwowie d. 31. marca 1894 r. Przenosząc trzecie Walne Zgromadzenie na termin nieco późniejszy (na co §. 18. statutu zezwala), na dzień 1. czerwca, Wydział kierował się życzeniem, aby to Walne Zgromadzenie połączyć co do miejsca i czasu obrad z Walnem Zgromadzeniem Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych, które w tym roku obradowało w Krakowie w czasie Świąt Zielonych, dnia 2. i 3. czerwca, i zapewnić tym sposobem naszemu także zebraniu liczniejszy udział Członków, zamieszkałych w różnych miejscowościach kraju. Wydział pragnął, aby Zgromadzenie tegoroczne zainaugurowało szereg zjazdów filologów naszych i żywił nadzieję, że znaczniejsza liczba odczytów naukowych i wymiana myśli między Członkami, przybyłymi na Zebranie, przyczynią się do wzbudzenia żywszego ruchu naukowego.

Gdy wymiana zdań między Prezesem i Wydziałem Towarzystwa z jednej, a Zarządkiem Koła krakowskiego z drugiej strony, doprowadziła do zupełnego porozumienia i gdy zapewniony został szereg wykładów i referatów, ułożono, wydrukowano i rozesłano *Program III. Walnego Zgromadzenia*, nadto ułożono, wydrukowano i rozesłano *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa filologicznego za czas od 1. kwietnia 1894 r. do 31. maja 1895 r.*, zawierające na końcu (str. 7) *Zestawienie rachunkowe funduszków Towarzystwa filologicznego za czas od 31. czerwca 1894. do 16. maja 1895 r.*

Zgodnie z programem zgromadziło się w Krakowie w d. 1. czerwca o godz. 10 przed południem w jednej z większych sal *Collegii Novi* około 60 Członków Towa-

rzystwa z Krakowa, Lwowa i niektórych miast prowincjonalnych. Obecnych powitał imieniem Koła krakowskiego Zastępca Prezesa tegoż Koła, dyr. Siedlecki temi słowy:

Mam zaszczyt jako Zastępca Prezesa Koła filol. krakowskiego powitać Panów, którzy zechcieliście z poza Krakowa przybyć na to Walne Zgromadzenie. Każdy objaw łączności między nami musi być bardzo pocieszający. Ponieważ przyjęcie do skutku tego zjazdu zawdzięczamy głównie Prezesowi Towarzystwa, prof. Dr. Ćwiklińskiemu, zechce czcigodny Prezes przyjąć od nas serdeczne podziękowanie.

Następnie zabrał głos Prezes Towarzystwa filologicznego, prof. Dr. I. Ćwikliński i przemówił mniejwięcej w ten sposób:

Zagajając III. Walne Zgromadzenie Towarzystwa filologicznego, poczytuję sobie za obowiązek powitać wszystkich Członków i Towarzyszy pracy a zarazem podziękować za gotowość, z jaką Członkowie krakowscy zajęli się tym Zjazdem; dziękuję również p. Dyr. Siedleckiemu za serdeczne słowa powitania.

Skromne były zawiązki naszego Towarzystwa, skromny był i jest zakres jego działania. Widocznie jednak myśl zdrowa przyświecała jego założeniu; zdołała bowiem rzeczywiście skupić pod sztandarem jednym wszystkich niemal w kraju męźłów, co do tej chorągwi z tytułu byli zapisani; ona też zdołała przeobrazić dzisiejsze III. Walne Zgromadzenie Towarzystwa w pierwszy Zjazd filologów polskich. Oby miejsce naszych obrad, oby gościnność, której nam użyłca najpierwsza i najznakomitsza — ongi, a także niezawodnie i dzisiaj — szkoła humanizmu na polskiej ziemi, dobrą były wróżbą dla naszego dzisiejszego zebrania, dla pomysłnego rozwoju w przyszłości i zjazdów i samego Towarzystwa!

Zjazd ten pierwszy odbywa się w okresie niepomyślnym, przykrym dla studyów klasycznych — jednak nie niepomyślnym dla nauki samej, dla pracy badawczej — przeciwnie, dzięki niespodziewanym odkryciom i zdobyciom archeologicznym, epigraficznym i literackim rozszerzyło się znacznie pole badań, nowe a żywe odsłoniły się łany, nowe ujawniają się kierunki w studyach. Ale jest to okres przejściowy, chwila przełomu, w której się ważą losy filologii klasycznej, jako środka nauki szkolnej, jako podstawy ogólnego wykształcenia. Do takiego czasu, do takich stosunków snadnie można zastosować słowa greckiego pisarza: πολλὰκις δοκεῖ τὸ φιλιζέαι τὰγαθὰ τοῦ κτήσανθαι χαλεπώτερον εἶναι: częstokroć trudniejszą jest rzeczą zachować dobro i byt mu utrwalić, aniżeli je nabyć.

Nie chcę przesądzać o przyszłości, nie chcę orzekać, czy wiek XX. nie na nowych podstawach wzniesie gmach wykształcenia. Ale to wydaje mi się pewnem, o tem ani na chwilę nie wątpię, że wszyscy tu zebrani godzimy się na potrzebę łaciny i greczyzny w gimnazyum. Rzeczą więc naszą strzedz dobra, powierzonego naszej pieczy i naszym też obowiązkiem starać się usilnie o to, aby ono rzeczywiście dostało się w udziale tym wszystkim, którzy z niego mają mieć pożytek i korzyść — iżbyśmy nie potrzebowali o sobie powiedzieć z poetą greckim (Euripidesem) τὰ χρέησ' ἐπιστάμεθα καὶ γυγώσκομεν οὐκ ἐκπονοῦμεν δ' . . .

Niedość odpierać tylko zarzuty, skierowane przeciw klasycyzmowi Przegra sprawę, kto ogranicza się na obronie i myśli o niej dopiero w chwili niebezpieczeństwa. W czas należy zapobiegać zarzutom, czynić je niemożliwymi. W znaczne mierze jest to w naszej mocy i naszym też jest obowiązkiem.

Zadanie to jest poważne, więc wymaga ciągłych i gorliwych starań i trudów. i tylko pracując wspólnie i w zupełnem porozumieniu z innymi towarzyszami sprostać mu zdołamy.

Oto cel naszego Towarzystwa i cel naszych zjazdów. Życzę, aby zebranie dzisiejsze ziściło nasze pragnienia i życzenia, ażebyśmy wrócili do domu pokrzepieni na duchu, przejęci gorącym zapałem do pracy, silną wiarą w słuszność sprawy, której służymy, ufnością, że jeszcze na długie lata zapewniony jest byt, siła i wartość studyów klasycznych jako głównej podstawy wyższego wykształcenia.

Po tej przemowie, przyjętej oklaskami przez Zgromadzenie, Prezes oznajmiła że ważne przeszkody nie pozwalają Prezesowi Koła krakowskiego prof. Dr. Morawskiemu dzielić z nim zaszczytu przewodniczenia obradom Zgromadzenia; zaprosił więc na zastępcę swego p. dyr. Siedleckiego, na sekretarzy pp. prof. Tyrałę i Jędrzejowskiego.

Nastąpił bezzwłocznie punkt 2. porządku dziennego:

Sprawozdanie z czynności Towarzystwa i Koła krakowskiego tudzież z czynności Wydziału Towarzystwa.

Ponieważ drukowane sprawozdanie znajdowało się w rękach Zebrania, przeto na wniosek Dr. Jezienickiego uwolniono Sekretarza od czytania sprawozdania, a sprawozdanie przyjęto bez dyskusji do wiadomości.

Poczem Zgromadzenie przystąpiło do punktu 3. porządku dziennego, t. j. do wyboru Komisji skontrolującej.

Na wniosek Prezesa wybrano do tej Komisji pp. Dr. Kawczyńskiego, Sasa i Dr. Łuczakowskiego. Przy tej sposobności nadmienił Prezes, że Wys. Rada szkolna krajowa przyznała przed kilku dniami na rzecz wydawnictwa czasopisma *Ēos* w r. b. kwotę 100 zł. w. a. i podziękował wśród oklasków Zgromadzonych najwyższej Magistraturze szkolnej w kraju za tę pomoc. Wyraził nadto nadzieję, że w tym roku lub w przyszłym zechce zapewne także Wysokie c. k. Ministerstwo W. i O. udzielić znacniejszego zasiłku i temsamem utrwalić byt czasopisma.

Z kolei nastąpił punkt 4: odczyt prof. Dr. Miodońskiego: *»O łacinie prawników rzymskich«*.

Odczyt ten wydrukowany jest powyżej, str. 52—62, dlatego go na tem miejscu nie streszczamy.

Do dyskusji nad tym odczytem, którego Zgromadzenie wysłuchali z wielkiem zajęciem, nikt się nie zgłosił; przeto Prezes podziękowawszy Prelegentowi za tak pouczający wykład, przystąpił do dalszego punktu porządku dziennego i udzielił głosu prof. Dr. Jezienickiemu, aby imieniem Komisji, przez Wydział Towarzystwa wybranej, referował: *»O wydaniu chrestomatyi z utworów poetów polsko-łacińskich dla gimnazjów«*.

Referat ten wydrukowany jest powyżej na str. 74—79.

W dyskusji nad tym referatem zabrał najpierw głos prof. Geciów. Wypowiedział on życzenie, aby wstępy i komentarz wydania były napisane w języku łacińskim, czyli, innemi słowy, aby cała książka była wyłącznie łacińską; w takim bowiem tylko wypadku mogłoby wydanie znaleźć czytelników i pokup także poza granicami kraju.

Następnie przemówił prof. Dolnicki: Zasadniczo nie ma nic przeciw wydaniu chrestomatyi, owszem uważa je za pożądane, zastanawia go jednak st ona praktyczna wydawnictwa. Wiadomo, że młodzież nasza ma do pokonania wiele lektury; wiadomo, jaki cel ma prywatna lektura w językach klasycznych, mianowicie: pogłębienie i rozszerzenie wiadomości u uczniów. Otóż teraz według wniosków Referenta i Komisji miałby przystąpić nowy rodzaj lektury prywatnej, który nie wiedzieć, z czem połączyć: czy z obowiązkową lekturą w języku łacińskim i greckim, czy

co zdaje się sama rzecz zalecać, z lekturą w języku polskim Te względy nasuwają pewne wątpliwości, osobliwie te: czy wydanie podręcznika chrestomatyi znajdzie grunt należycie przysposobiony, czy uczniowie będą mieli możność korzystania z tej chrestomatyi. Wiadomo, że w wielu gronach nauczycielskich odzywały się zdania przeciw lekturze domowej w obecnym zakresie i pod tym względem nie zgodzono się jeszcze na jedno zdanie.

Wobec tego należałoby zastanowić się nad tem, czy i w jaki sposób możnaby lekturę chrestomatyi wprowadzić do gimnazyum, mianowicie też, czy nie byłoby odpowiedniem, ażeby przyłączyć tę lekturę do języka polskiego. Lektura prywatna z języków klasycznych ma już dość materiału do pokonania; nie możnaby jej więc jeszcze rozszerzać.

Profesor Rzepiński występuje przeciw żądaniu prof. Geciowa, aby wydanie i napis chrestomatyi były w języku łacińskim. Zagranica może się zapoznać z naszymi humanistami w wydaniach Akademii umiejętności. U nas zaś czysto łacińskie wydanie chrestomatyi nie znalazłoby wielu czytelników; w polskiem wydaniu przeczyta uczeń przynajmniej wstęp i z tego korzyść odniesie. Zresztą mowca podziela powątpiewania prof. Dolnickiego. I tak wiele już mówią i piszą, że młodzież bardzo jest przeciążona; cóż dopiero będzie, gdy dodamy rzecz nową! W każdym razie wydanie chrestomatyi mogłoby przynieść tę korzyść, że nietylko uczniowie, ale i starsi braliby ją może do rąk, ciekawi, jak pisali nasi łacinnicy z 16. wieku.

Prof. Sas uważa wydanie chrestomatyi dla uczniów za chybione. Łatwo się mówi, że to ma być prywatna lektura, ale kto wskaże drogę uczniowi w tej lekturze? Inna rzecz z autorem klasycznym! Wobec tego uczeń może wcale nie zabierze się do lektury chrestomatyi. Wogóle uwzględnianie młodzieży w tym wypadku uważa za niesłuszne. Jeż-li mamy chrestomatję wydać, to reflektujemy głównie na dojrzałych ludzi, na filologów z zamiłowania, nie tylko z zawodu, a takich jest jednak dość dużo, zwłaszcza między duchowieństwem. Książka opracowana tak, ażeby ustępy, w niej umieszczone, odpowiadały potrzebom starszych, może zdaniem mowcy mieć zapewnioną poczytność.

Prof. Dr. Miodoński sądzi, że chrestomatya byłaby bardzo pożądana, wątpi jednakże, ażeby znalazła wielu czytelników. Zaleca natomiast napisanie i wydanie monografii o humanizmie polskim. Jeden z naszych uczonych ma zamiar pisać historję literatury łacińskiej. Do tej historii literatury łacińskiej możnaby ową monografię wcielić jako dodatek. Jeżeliby zaś owa historia literatury rzymskiej nie miała wcześniej być wydaną, możnaby poprosić prof. Dr. Morawskiego, ażeby napisał i wydał osobną rzecz o humanizmie polskim

Prof. Geciów oświadcza, że miał na myśli nie tylko uczniów, lecz przede-wszystkiem filologów i to także zagranicznych, dlatego przemawiał za wydaniem chrestomatyi w języku łacińskim.

Prof. Dr. Danys z zaznacza, że wypowie zdanie, które może wyda się zaciąankowem. Humanizmowi nie przypisuje tej wartości, jaką, zdaje się, przysądza mu Komisya i Referent. Humanizm był to ogień słomiany, który prędko zgasł. Ma więc humanizm tylko znaczenie historyczne. dlatego mowca nie byłby zatem, aby wprowadzać lekturę humanistycznych utworów do szkoły. Szkoła dawać powinna uczniom to, co jest najlepsze, takimi zaś są oryginalne dzieła autorów klasycznych, nie ich surogat t. j. dzieła humanistów. Horacego n. p. tak mało czyta się dziś w gimnazyum; a byłoby rzeczą pożądaną godną, aby uczniowie więcej poznali jego

utworów. Nie godzi się, by odwracać uwagę uczniów od wzorów klasycznych, podając im chrestomatję z utworów humanistów do ręki.

Przeciw samej książce nie ma nic do powiedzenia, ale w każdym razie należy wypuścić z napisu wyrazy »dla gimnazyów«.

Prof. Dr. Sternbach nie zgadza się z Dr. Danyszem co do humanizmu i jego znaczenia, ale przeciwny jest chrestomatji z tego względu, że młodzież i tak jest przeciążona. Więcej odpowiadałaby celowi książka, uwzględniająca autorów starożytnych, w szkole nieczytanych. W ten sposób mógłby uczeń poznać różne fazy rozwoju literatury rzymsko-łacińskiej. Zresztą chrestomatya z utworów humanistycznych nie nauczy dobrego języka łacińskiego. Zdaniem mowcy byłoby lepiej, gdyby się postarano o dobre tłumaczenia dzieł humanistycznych i umieszczono je w *Wy-pisach polskich*.

Radca szkolny Dr. German: Na porządku dziennym jutrzejszego posiedzenia Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych znajduje się referat, zmierzający do tego, ażeby materiał naukowy w naszych szkołach średnich ograniczyć; słychać bardzo poważne głosy, wskazujące nawet rozmiary, do których należałoby naukę ścieścić, a przedewszystkiem bardzo silne głosy i to pośród samego nauczycielstwa, odzywające się wprost przeciw lekturze prywatnej. Sprawę tę podniesiono niedawno z pewnym naciskiem; w tej dyskusji trzeba ją także wziąć pod rozwagę. Zmiana, jaką sprowadziła w wychowaniu młodzieży nauka jednorazowa, nie miała tego na celu, ażeby wolny czas, który uczniowie przez to zyskują, był obrócony na naukę w domu; czas ten ma być poświęcony dla fizycznego rozwoju uczniów. Otóż ilekroć pojawią się głosy, by w tym lub owym kierunku ograniczyć materiał naukowy, wówczas każdy chętnie na nie się godzi; ale ilekroć zejdzie się do rozmaitych względów nauki, tu kończy się rzecz i nietylko nie chciałoby się na zmianie nic stracić, lecz owszem często zyskać.

W referacie odczytanym wyłania się myśl wprowadzenia do gimnazyum czegoś całkiem nowego, niepołączonego ściśle z żadnym przedmiotem w gimnazyum; nie można tego przyczepić do nauki filologii klasycznej, bo brak wspólności rzeczowej; do nauki języka polskiego również nie, bo brak wspólnego gruntu językowego. Mowca przyznaje, że byłoby rzeczą pożądaną, ażeby chrestomatya się pojawiła; popiera jednak wniosek, ażeby z tytułu opuszczono wyrazy »dla gimnazyum«. Bo i bez tego książka ta znaleźć się może w rękach uczniów gimnazyalnych, ale nie trzeba im tego nakazywać. Mógłby się bowiem zdarzyć filolog, któryby ją wprowadził do szkoły; na tem zaś ucierpiałaby tylko nauka filologii właściwej. Coby się zatem więcej zyskało z jednej, utraciłoby się z drugiej strony.

Przewodniczący, Dr. Ćwikliński: Zdaje się, że może zostaliśmy nie tak zrozumiani, jakśmy tego pragnęli (mam na myśli Wydział i Komisję); może też Referent zbyt silnie uwydatnił moment przystosowania tej książki do potrzeb uczniów gimnazyalnych. Nam chodzi głównie o to, ażeby taką książkę stworzyć i wydać, o to, ażeby ona istniała; gdy będzie istniała, natenczas zdarzy się niezawodnie i to nieraz, że ten czy ów starszy uczeń weźmie ją do rąk i przeczyta niektóre wyimki, a przynajmniej przedmowę i ustępy literackie; nowego ciężaru narzucać uczniom nie chcemy. Spodziewamy się również, że wydaniem chrestomatji wyświadczylibyśmy przysługę słuchaczom uniwersyteckim i kandydatom stanu nauczycielskiego, zajmującym się specjalnie literaturą polską; czerpaliby oni z niej pogląd na naszą literaturę humanistyczną i wiadomości, których obecnie muszą szukać po wielu, niełatwo dostępnych dziełach. Mowca zgadza się na opuszczenie w tytule wyrazów »dla gimnazy-

zy ów*; przytem zaznacza, że w mocy jest Zgromadzenia oświadczyć, czy Wydział ma zaniechać myśl o wydaniu chrestomaty, czy też ma starać się ją urzeczywistnić i że Wydział pragnie stanowczej wskazówki.

Prof. Rzepiński: Nie mamy powodu uchwalić, ażeby chrestomaty tej nie wydawać. Chodzi o to głównie, aby były fundusze po temu. To, co powiedział prof. Miodoński, że przedewszystkiem powinno nam zależeć na historii humanizmu, to prawda; zdaniem mowcy więcej jeszcze pożądaną byłoby rzeczą, abyśmy mieli i traktat i zarazem wyimki z literatury humanistycznej. Przekładów z tejże literatury albo wcale nie posiadamy, albo bardzo niedołążne; już więc z tego powodu zamierzone wydawnictwo byłoby bardzo na czasie. Gdyby uczniowie gimnazjalni nie mieli do niej zaglądać, pewna, że braliby ją do rąk inni czytelnicy.

Referent, Dr. Jeziernicki: Zarzuty, które podczas tej dyskusji podniesiono, nie tyczyły się samej chrestomaty, lecz jej celu. Myśl zawarta we wniosku prof. Geciowa, była dokładnie rozważana w komisji; komisja zgodziła się na to, co podałem w referacie, głównie z tego względu, aby chrestomatyta była także dla użytku uczniów gimnazjalnych. Zagranicy nie brała komisja wcale na uwagę: zagranica może się posługiwać krytycznemi wydaniami Akademii. Co do wniosków prof. Dolnickiego, Danysza i Radey Germana, Referent zaznaczył z naciskiem, że chrestomatyta jest przeznaczona wyłącznie do lektury nadobowiązkowej. Nauczyciel, kierujący nauką prywatną, zwróci uwagę uczniów, że istnieje książka taka a taka, i że dobrzeby było, ażeby uczniowie ją przeczytali. W tym duchu postanowiono umieścić w tytule wyrazy »dla gimnazjów«. Zdanie, że tłumaczenia mogą zastąpić wyimki z oryginałów, nie trafia do przekonania Referenta. My tłumaczeń właśnie nie posiadamy; przekłady Syrokomla nie dają pojęcia o duchu i treści utworów.

Wyrażono w toku dyskusji obawę, że lektura poezji humanistycznych, mogłaby uczniów odwozić od wzorów klasycznych, zwłaszcza gdyby jaki nauczyciel żądał tego, aby uczniowie zadowalali wymagania zarówno co do autorów humanistycznych jak co do utworów klasycznych.

Rzeczywiście studjum starożytnych autorów poniosłoby szkodę, gdyby kto stawiał podobne wymagania; lecz tego przypuszczać niepodobna. Prawdą zaś jest niezaprzeczoną, że uczniowie zdolni, którym nauka gimnazjalna nie daje się zanadto we znaki, pragną czegoś nowego i dla tych wyimki takie byłyby bardzo pożądane.

Referent nie godzi się na zdanie, jakoby chrestomatyta humanistyczna nie łączyła się ani z literaturą polską, ani z literaturą rzymską. Przeciwnie, język łączy ją z literaturą rzymską, treść zaś, zakres pojęć i myśli z literaturą ojczystą; wszak treść zaczerpnięta jest przeważnie z dziejów i stosunków polskich. Wiadomo, czem był humanizm dla nas; bez niego nie mielibyśmy Złotego okresu naszej literatury.

Co się tyczy uwagi, że więcej odpowiadałaby celowi książka o dziejach i rozwoju humanizmu, Referent przyznaje, że dzieło takie byłoby bardzo pożądane i pożyteczne. Ale napisanie go nie znosi potrzeby chrestomaty. Referent sądzi, że chrestomatyta byłaby uzupełnieniem takiego dzieła ogólnego.

Referent mniema, że żaden zarzut, który podniesiono, nie jest tak stanowczym, żeby należało wykluczyć przyjęcie wniosków, które przedkłada Komisja. Jedno tylko ustępstwo możnaby uczynić t. j. opuścić w tytule wyrazy »dla gimnazjów«.

Po przemówieniu Referenta otworzył Przewodniczący na powszechne życzenie Zgromadzenia po raz wtóry dyskusję. Najpierw zabrał głos prof. Dr. Morawski: Godzi się ze zdaniem Dra Danysza, że utworów humanistów niemożna porównać

z klasycznymi. Zaznacza jednak, że Dr. Danysz za twardo się wyraził o humanizmie. Można o humanistach mówić z pewnem lekceważeniem tam, gdzie oni przerywają rozwój literatury narodowej, t. j. na Zachodzie. Ale i tam są nazwiska humanistów, o których z lekceważeniem wyrażać się nie wolno. Dla nas są humaniści już dlatego ważni, że wliwi w nas miłość do starożytnego świata. U nas piszą oni po części po łacinie jak kronikarze; wielu z nich mianowicie poeci nie są tak zimni, jak gdzieś indziej i nie piszą po łacinie dlatego, że nie mają talentu poetyckiego, ale dlatego, że są rzeczywiście poetami.

Prof. Sanojca pragnie usunąć obawę, że chrestomatya nie znajdzie czytelników w gimnazyum. Mowca kierując nauką języka polskiego w wyższem gimnazyum, miał sposobność przekonać się, że młodzież pragnie poznać wyjątki z wzorowych pisarzy naszej literatury humanistycznej. Następnie wyraża mowca życzenie, aby bez względu na to, czy dodatek »dla gimnazyów« będzie umieszczony w tytule, czy nie, nie spuszczano z oka przy układaniu dzieła potrzeb szkoły, bo młodzież pragnie takiego wydawnictwa. Kończy, oświadczając się za wnioskami Komisji.

Prof. Bednarski: Dwa wnioski t. j. Komisji i Dra Miodońskiego, ażeby zamiast chrestomatyi wydać historję humanizmu w Polsce, dałyby się pogodzić w ten sposób, że chrestomatję poprzedziłby wstęp obszerny, kreślący historję humanizmu.

Prof. Dr. Creizenach sądzi, że proza humanistyczna miałaby dla młodzieży więcej interesu, niż poezya; wyjątki np. z Długosza i t. p. pisarzy zajmowałyby ją bardzo. Poezya humanistyczna jest trudna. Oświadcza się zatem za chrestomatją, zawierającą wyimki z prozy i poezyi humanistycznej.

Prof. Dr. Łuczakowski odiera zdanie Dr. Danysza, jakoby uczniowie mało wynosili znajomości utworów Horacego i innych autorów klasycznych. Uczniowie wynoszą z gimnazyów tyle, ile każe władza, zresztą mowca zna wypadki, w których uczniowie czytali całego Horacego. W końcu wnosi zamknięcie dyskusyi. Wniosek ten przyjęto.

Przewodniczący udzielił głosu jeszcze prof. Bryłowi, który był doń zapisany przed zamknięciem dyskusyi.

Prof. Bryl wraca do tego, co podniósł prof. Creizenach i powołuje się na doświadczenie, które go poucza, że wydanie mieszanej chrestomatyi z utworów poetycznych i prozaicznych byłoby bardzo pożądane. Przypomina przytem, że książka, która ma napis »dla gimnazyów«, odstrasza uczniów.

Referent Dr. Jezienski: Komisya zastanawiała się i nad tem, co zawarte jest w wniosku prof. Creizenacha i Bryła, sądziła jednak, że jeżeli wydanie zamierzone teraz przyjdzie do skutku, to w przyszłości można będzie pomyśleć o wydaniu chrestomatyi z prozy humanistycznej. Czyniąc taki rozdział, Komisya kierowała się głównie względami na szczupłe fundusze Towarzystwa. W zasadzie wykonaniu wymienionego wniosku nic nie stoi na przeszkodzie. Zresztą przez wydanie chrestomatyi z poetów humanistycznych nabierzemy doświadczenia; jeżeli wydanie to okaże się praktycznem, jeżeli znajdzie wzięcie i uznanie, wtedy bez wątpienia będzie można wystąpić z wydaniem chrestomatyi z prozy łacińskiej.

Poczem przystąpiono do głosowania.

Zgromadzenie przyjęło wnioski Komisji z poprawką prof. Dr. Creizenacha i z tym dodatkiem, aby wzgląd na potrzeby gimnazyum miał drugorzędne znaczenie.

Prof. Dr. Miodoński odstąpił od swego wniosku.

Prezes, Dr. Ćwikliński zwrócił się do prof. Morawskiego z prośbą aby jako znakomity znawca polskiego humanizmu zechciał wydawnictwu zapewnić swój współdziałanie, przede wszystkim zaś, aby podjął się napisania wstępnego poglądu na rozwój humanizmu i literatury humanistycznej w Polsce. Prof. Morawski dał odpowiedź przychylną i przyrzekł napisać ów wstępny traktat.

Oświadczenie to Czci. Prezesa Koła krakowskiego przyjęli Zgromadzeni uczniami oklaskami.

W końcu podziękował Przewodniczący Referentowi za sprawozdanie i zawiesił posiedzenie na 10 minut.

Po przerwie objął przewodnictwo dyrektor Siedlecki; nastąpił odczyt prof. Stan. Schneidera: »*Utajona polemika Herodota (ks. VII. rozdz. 9 i 10) z Protagorasem*«, wydrukowany powyżej str. 13—19.

W dyskusji nad tym odczytem, za który obecni podziękowali Prelegentowi oklaskami, nikt głosu nie zabrał.

Tym sposobem wyczerpany został ustanowiony program przedpołudniowego posiedzenia. Na wniosek Dr. Ćwiklińskiego przeniesiono jednak punkt 9 i 10 porządku dziennego także na przedpołudniowe posiedzenie. Nastąpił więc odczyt prof. Rzepińskiego: »*Rozbiór i ocena panegiryku »Vendae« z dzieła Wojciecha Inesa S. J. p. t.: Lechias ducum, principum ac regum Poloniae etc. z r. 1655*«.

Nader skąpe wiadomości zachowały się do naszych czasów o biografii Inesa. Niesiecki, Brown, Janocki i Augustyn de Backer podają jednoznacznie tesame szczegóły, które dadzą się zamknąć mniej więcej w tych słowach: Ines pochodził z Małopolski, ur. 1620, wstąpił do Jezuitów 1637, a uzupełniwszy tam swoje wykształcenie przeważnie studiami pisarzy kościelnych i starożytnych klasyków, był w wielu miejscach profesorem. Umarł w Krakowie 5. lipca 1658.

Dodać tu jeszcze wypada, że rodzina hiszpańska Inesów przesiedliła się do Szkocyi, skąd znowu gałąź jedna przeniosła się za Stefana Batorego do Polski, a jeden z Inesów pełnił rolę intendanta wojskowego u tegoż króla. Szkocka gałąź rodziny Inesów wymarła w 1839 roku. Linia męska polskiej rodziny Inesów wygasła w r. 1894, ostatni potomek po mieczu Zbigniew, zmarł w majątku swym pod Stanisławowem.

Spuściznę literacką Wojciecha Inesa stanowią dzieła:

1) *Horologium Marianum*, Kalisz 1643. (1650 i 1663); 2) *Umbra Solis Theologici*, Poznań 1648; 3) *Franciscus Xaverius*, Poznań 1649; 4) *Acroamatum epigrammaticorum latino-polonorum centuria septem* Warszawa 1652. (Kraków 1652 i 1665, Gdańsk 1665, Amsterdam 1679, Wrocław 1686, Kolonia 1733). Wydania amsterdamskie i wrocławskie nie posiadają wierszy polskich.

5) *Lechias sive ducum, principum ac regum Poloniae ab usque Lecho deductorum Elogia historico-politica et panegyres lyricae*, in quibus compendiosa totius historiae polonae epitome exhibetur nec non singularia christiano-politicae institutionis arcana politicis, ethicis et polemiciis axiomatibus illustrantur. Authore P. Alberto Ines S. I. Dwa wydania wyszły w Krakowie 1655 r., trzecie w Frankfurcie nad Odrą 1680, czwarte w Poznaniu 1733.

6) *Lyricorum centuria*, Gdańsk 1655, (dwie edycje), Kolonia 1733.

W drugiej części odczytu podał Prelegent rozbiór i ocenę panegiryku *Vendae* z *Lechiady* Inesa. Najpierw więc opisał dokładnie pod względem formalnym dzieło Inesa *Lechias ducum etc.*, następnie rozpatrywał tradycję kronikarską i historyczną mitu o Wandzie, poczynsz od kroniki Mierzwy (MPH. w. Bielowski, II. 169 n.). Różnice podania u Mistrza Wincentego i w kronice Boguchwała są nieznaczne, przy-

noszą już jednak kilka nowych szczegółów. Pierwszy Długosz opracował mit na szerszą skalę, a przedstawienie jego celuje plastyką i zabarwione jest dramatycznym pokrojem. Zwróciwszy się do późniejszych historyków, roztrząsał autor odczytu podania zawarte u Kromera, M. Bielskiego, Stanisława Sarnickiego, Joachima Bielskiego i dopiero potem przystąpił do szczegółowego rozbioru panegiryku Inesa, omówił elogia, poprzedzające sam panegiryk, podał jego szczegółową dyspozycję i ocenił wartość literacką. Pod względem formalnym należy Inesowi przyznać pewną wprawę, może nawet względną łatwość w pisaniu łacińskich wierszy, co było naturalnym wynikiem ciągłej w owych czasach pracy w tym kierunku, a nawet celem szkolnej nauki.

Bardzo szczegółowy rozbiór zwrotki alcejskiej Inesa i zestawienie jej ze strofą alcejską Horacego zajęło znaczną część odczytu. Jak widzimy z elogiów i panegiryku o Wandzie, Ines mógł czerpać z obfitej skarbnicy podań o bohaterkiej dziewicy. Atoli nietylko w dziedzinie prozy znalazł Ines obfite źródło do swego tematu, miał on poprzedników i na polu poezji i to niepoślednich. Celem uwydatnienia twórczości poetyckiej Inesa, zestawił wreszcie Prelegent miejsca z panegiryku Inesa z poetyckimi opracowaniami tego samego tematu przez Jana z Wiślicy i Jana Kochanowskiego.

Na tem ostatniem porównaniu wychodzi Ines nie najlepiej. Reasumując wszystkie szczegóły dochodzi się do przekonania, że Ines niewątpliwie posiadał wenę poetycką i nie miała wprawę, brakło mu jednak poczucia prawdziwie poetyckiego. Dlatego nie wznosił się ponad zwykły poziom swego otoczenia, poziom uprzedzeń i teorii, panujących w wieku skażonego smaku w dziedzinie estetyki i poezji.

Gdy Prelegent skończył swój wykład, podziękowano mu oklaskami. Do dyskusji nad odczytem nikt się nie zgłosił.

W rozszerzonej formie i z całym aparatem naukowym wydał Prelegent rzecz swą o W. Inesie w programie gimnazjum wadowickiego za r. 1894/95.

Po odczycie prof. Rzepińskiego, uczynił Dr. Łuczakowski imieniem Komisji kontrolującej wniosek, by Zgromadzenie udzieliło absolutorium ustępującemu Wydziałowi, przyjęło do wiadomości sprawozdanie skarbnika Towarzystwa, prof. Franciszka Hoszowskiego, i wyraziło temuż Skarbnikowi uznanie za wzorowe prowadzenie rachunków.

Wnioski te przyjęto jednogłośnie i Skarbnikowi podziękowano oklaskami za gorliwą pracę.

Na tem zakończono posiedzenie przedpołudniowe.

Posiedzenie popołudniowe zagał Prezes Towarzystwa Dr. Cwikliński o god. 3¹/₂, po południu.

Najpierw zarządził Prezes wybór Wydziału Towarzystwa na rok 1895/96. i powołał na skrutatorów pp. prof. Dr. Sternbacha i prof. Rzepińskiego, którzy bezzwłocznie zajęli się zbieraniem głosów. Tymczasem nastąpił odczyt Dr. Witkowskiego: *o muzyce greckiej*.

Odczyt ten, który Prelegent urozmaicał demonstracyami na tablicy, nagrodzono rzęsiстыми oklaskami, poczem chór uczniów gimn. św. Anny pod przewodnictwem dyr. Dietza odśpiewał część hymnu na cześć Apollina, odszukanego niedawno w Delfach. W imieniu Zgromadzonych podziękował Prezes Prelegentowi, dyr. Dietzowi i młodzieży gimnazyalnej.

Odczyt Dr. Witkowskiego wyjdzie niebawem w druku w jednym z zeszytów *Przeglądu Polskiego*.

Następnie zabrał głos prof. Dr. Sternbach i to najpierw co do wyboru prezesa Towarzystwa: na jego wniosek wybrano przez aklamację prezesem ponownie prof. Dr. Ćwiklińskiego, który za ofiarowaną godność w kilku słowach podziękował; poczem Dr. Sternbach ogłosił wynik wyboru innych Członków, powołanych do Wydziału wszystkimi lub znaczną większością głosów. Nazwiska tychże Członków są: Prof. Dr. Bronisław Kruczkiewicz, wiceprezes, profesorowie: Franciszek Hoszowski, Dr. Michał Jezienicki, Stanisław Schneider, Hilary Ogonowski, Gustaw Lettner, Edward Fiderer i Jan Jędrzejowski — członkowie Wydziału.

Po przerwie 15 minutowej nastąpił referat prof. Bednarskiego p. t.: *«Nauka archeologii w gimnazyach»*.

Uzasadniając potrzebę archeologii w gimnazyach i podawszy historyczny przebieg tej kwestyi za granicą i w Austrii, mówił referent o środkach pomocniczych, o zakresie i sposobie traktowania tego przedmiotu w gimnazyach i podał wreszcie następujące wnioski:

Zważywszy, że archeologia nietylko sama przez się jest bardzo ważną umiejętnością, ale nadto, jako środek poglądowy, może oddać znakomite usługi filologii klasycznej i historii i przyczynić się do harmonijnego wykształcenia młodzieży, Towarzystwo filologiczne powinno na właściwej drodze postarać się o to:

1) aby archeologię traktowano tymczasowo przygodnie na wszystkich stopniach nauki gimnazjalnej poczynawszy od klasy drugiej;

2) aby na zakupienie środków pomocniczych każdy zakład przeznaczal co roku znacznieszą kwotę pieniężną;

3) aby każdy z zakład miał osobny gabinet archeologiczny, którym będzie zawiadował filolog lub historyk;

4) aby co roku w Krakowie i we Lwowie odbył się cykl wykładów z archeologii dla nauczycieli gimnazjalnych w czasie do tego stósownym;

5) aby archeologia była przedmiotem obowiązkowym dla kandydatów stanu nauczycielskiego;

6) aby archeologię zaliczono do realiów, objętych egzaminem z filologii klasycznej i historii;

7) aby na przyszłość więcej uwzględniano wiadomości archeologiczne przy układaniu wypisów polskich i niemieckich.

Prezes, Dr. Ćwikliński dziękuje Prelegentowi za obszerny i sumienny wykład, dotyczący przedmiotu, bardzo ważnego i zagadnień jeszcze nierozwiązanych. Pytania, co ma być brane w gimnazjum z archeologii, kto ma jej uczyć i jak: czy jako osobny przedmiot — czego jednak wśród Zgromadzonych nikt zapewne życzyć sobie nie będzie — czy przygodnie, w jakich natenczas godzinach i w jakim związku, jak ma wyglądać zbiór archeologiczny, co do niego ma należeć — to wszystko są pytania sporne, należyte niewyjaśnione. Wobec spóźnionej pory Zgromadzenie nie zdoła przeprowadzić dyskusyi nad poruszonymi szczegółami. Co się tyczy 4 pierwszych punktów wniosku Szan. Referenta, przypuszczać można, że łatwo doszlibyśmy do zgody, natomiast trudniejsza byłaby sprawa z trzema dalszymi, o których niepodobna orzekać bez poprzednich gruntownych rozważań. Wreszcie wyraża Przewodniczący życzenie, aby prof. Bednarski zechciał odczyt swój drukiem ogłosić. Tym sposobem umożliwi dyskusję na jednym z późniejszych zebrań.

Prof. Tyrała wnosi, by odczyt wydrukować w przyszłym zeszytcie czasopisma *Eos*.

Referent oświadcza, że życzeniu temu narazie nie może zadość uczynić, gdyż referat jego jest tylko naszkicowany.

Zast. naucz. Krajnik wnosi przyjęcie pierwszych 3 i ostatniego punktu wniosku Referenta.

W głosowaniu przyjęło Zgromadzenie punkty 1—4, t. j. oświadczyło, że godzi się z dezzyderatami, wyrażonymi sub 1—4, uchyliło zaś dyskusję i głosowanie nad dalszymi punktami z powodów, przez Przewodniczącego wymienionych.

Tym sposobem został wyczerpany w zupełności porządek dzienny. Z samodzielnym wnioskiem, dotyczącym spraw Towarzystwa, nikt ze Zgromadzonych nie wystąpił.

Zabrał tedy głos Prezes Towarzystwa, aby dopełnić zamknięcia Zjazdu. W przemówieniu swem podziękował wszystkim, którzy wzięli udział w Zgromadzeniu, w szczególności zaś Prelegentom za pouczające odczyty i Kolegom krakowskim za to, że tak chętnie przyjęli myśl urządzenia zjazdu i tak szczerze współdziałali nad jej urzeczywistnieniem. Życzeniem pomyślnej dalszej pracy w wytkniętym kierunku zakończył Prezes swoje przemówienie.

Imieniem Zgromadzonych podziękował prof. Winkowski Prezesowi Dr. Ówiklińskiemu za zainaugurowanie i urządzenie zjazdu oraz za przewodnictwo w obradach, następnie zaś przemówił prof. Dr. Miodoński mniejwięcej temi słowy:

Dzisiejsze odczyty nauczyły nas wiele i wiemy, że echo tych słów, które tu padły, wyjdzie poza te mury, ożywając w nas miłość i poświęcenie dla pracy i społeczeństwa. Nie możemy powiedzieć, żeby stosunki, wśród których żyjemy, budziły i podtrzymywały w nas te uczucia, przeciwnie — przywaleni rozmaitymi ciężarami, z rozmaitych powodów zmrożeni, potrzebujemy jakiegoś ogniska, u którego moglibyśmy się ogrzać i nabrać otuchy do pracy. Tem ogniskiem jest nasze Towarzystwo i dzisiejsze zebranie i z tego tytułu chciałem koniecznie wyrazić serdeczną podziękę wszystkim tym, którzy z poza Krakowa przybyli, ażeby podnieść i utrwalić w nas nadzieję lepszej przyszłości. Ponieważ, ściśle biorąc, jesteśmy tutaj członkami dwóch Towarzystw, ponieważ wiemy, jak dzięki naszym Prezesom pracowaliśmy, zagrzewaliśmy się nawzajem i podnosili, dlatego składamy serdeczne podziękowanie obu Prezesom za zachęty i dźwiganie nas.

Z drugiej strony ważną jest sprawa naszego organu, naszego czasopisma, które ma być schroniskiem dla prac naszych. Nazywa się ono »Jutrzenka«; — daj Boże, ażeby ta jutrzienka, przez nas zasilana, naszą pracą utrwalona świeciła daleko i szeroko, daj Boże, ażeby to czasopismo, przez obcych chwalone i uznane za wystarczające, miało zapewniony byt i nie upadło! A nie upadnie, jeżeli wszyscy popieszymy z pomocą. Wiemy, z jakimi trudnościami walczyć musi Redaktor, wiemy, że za wszystkich musi myśleć, co ma wnieść do przyszłego zeszytu. Przeto dzięki składamy Redaktorowi, prof. Dr. Ówiklińskiemu za jego trudy, za jego pracę dla czasopisma i sprawy narodowej; bo każda rzetelna praca jest zarazem jednym dowodem więcej naszego istnienia, jest świadectwem, że nie pograżyliśmy się w bezczynności, że działamy i nawzajem się wspieramy. Wynieśmy więc stąd przekonanie, że należy nadal pracować, że będziemy pracowali, a Redaktora naszego czasopisma niech mi wolno będzie imieniem całego Towarzystwa zapewnić, że będziemy zawsze ochoczo i szczerze wspierali jego szlachetne usiłowania. (Powszechnie oklaski).

Dr. Ćwikliński podziękował obydwom Mowcom, zaznaczając, że życzliwe uznanie skromnej jego pracy będzie dla niego zachętą do dalszych gorliwych starań około rozwoju Towarzystwa i czasopisma.

Po ukończeniu Zjazdu udało się przeszło 20 Członków Tow., przybyłych na zjazd z poza Krakowa, do archeologicznego muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Tam przez półtorej godziny dyr. tegoż muzeum prof. Maryan Sokołowski objaśniał zebrany zbiory, osobliwie piękne odlewy arcydzieł starożytnej plastyki, będące własnością i ozdobą muzeum. Zgromadzeni podziękowali Czcigodnemu Profesorowi za uprzejmość i zajmujące wywody, a Wydział poczuwa się do miłego obowiązku, wynurzenia Dr. Sokołowskiemu na tem miejscu i ze swej strony gorącej podzięk.

Coniectanea.

Librariorum incuria atque socordia multifariam grassata est in nobili Hieronymi Rhodii fragmento ¹⁾, quod servat Ioannes Stobaeus Anthol. II 31, 121 (vol. II p. 233 Wachsmuth): δεῦρο δὴ καὶ σκεψόμεθα περὶ τῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς, τίνα τρόπον διειλήρασι οἱ πατέρες· οὐ γὰρ μόνον ἐν τοῖς πρότερον, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτοις εὐρήσομεν αὐτοὺς οὐ μικρὰ διαφωνοῦντας, οἵτινες πρῶτον μὲν βαρβάρους παραβαλόντες <τοὺς παῖδας> παιδαγωγοῖς καὶ τούτων ἀπολείπειν κελεύσαντες ἱκανῶς ἐπιμελεῖσθαι· νομίζουσιν, ὡς περ τοῦ κατὰ πόδας ἀκολουθήσοντος, ἀλλ' οὐ τοῦ καλῶς ἠγησομένου δεομένου τῶν παιδῶν καὶ τοῦ φυλάττοντος κειράπερ συβώτου μὴ πλανηθῆναι, ἀλλ' οὐχί . . . διὸ καὶ τὸν ἐκ τῶν ἐργατῶν ἀποδοκιμασθέντα, τούτον ἐπὶ παιδαγωγίᾳ κατατάττουσι, τὰ φύσει τιμωτάτα τοῖς εὐτελεστάτοις διδόντες. Ὅθεν καὶ Περικλῆς οἰκέτου ποτὲ πεσότος ἀπὸ ἐλαίας καὶ τὸ σκέλος συντριψάντος «νέος ἄρα» ἔφη «παιδαγωγὸς πέφηνεν», οὐκ ἀπειθῶς τῆς ὑπουργίας τὴν ἀτιμίαν σκώψας. Haud pauca menda Wyttenbachii, Meinekii, Useneri, Wachsmuthii curis sunt sublata, restant tamen maculae quaedam philosopho peripatetico indignae. Ac primum quidem neque Meinekii coniectura sufficit τοῖς νῦν vel τοῖς κατ' ἡμᾶς post διαφωνοῦντας reposcentis neque Wachsmuthii interpretatio satisfacit, qui quidem οἵτινες rectissime ad πατέρας trahi, illud vero apud Hieronymum e conexu facile suppleri potuisse existimat, amplior vero lacuna est statuenda, ubi auctor praeter alia etiam Lacedaemoniorum disciplinam puerilem videtur tetigisse cf. Plutarchus Vit. Lycurg. 16 p. 49 F—50 A ἀλλὰ τούτω μὲν (scil. Alcibiadi) ὡς Πλάτων φησὶ, Ζώπυρον ἐπέστησε παιδαγωγόν

¹⁾ Saturae philologicae. Hermanno Sauppio obtulit amicorum: conlegarum decem (Berol. 1879) p. 103 (fr. XVI Hiller).

Περικλῆς, οὐδέν τι τῶν ἄλλων διαφέροντα δούλων. ¹⁾ τῶν δὲ Σπαρτιατῶν παῖδας οὐκ ἐπὶ ὠνητοῖς οὐδὲ μισθίοις ἐποιήσατο παιδαγωγοῖς ὁ Λυκούργος, οὐδ' ἐξῆν ἐκάστῳ τρέφειν οὐδὲ παιδεύειν, ὡς ἐβούλετο, τὸν υἱόν, ἀλλὰ πάντας εὐδῶς ἐπταετείς γενομένους παραλαμβάνων αὐτὸς εἰς ἀγέλας καταλόχῃζε καὶ συννόμους ποῖων καὶ συντρόφους μετ' ἀλλήλων εἰθίζε συμμαλλεῖν καὶ συσχολάζειν ἄρχοντα δ' αὐτοῖς παρίστατο τῆς ἀγέλης τὸν τῷ φρονεῖν διαφέροντα καὶ θυμοειδέστατον ἐν τῷ μάχεσθαι ²⁾).

Deinde scripturam παιδίων minus probo, quam Wachsmuthius Meinekium secutus pro παιδίων recepit; — omnino lacunae vitium iam a Wytttenbachio perspectum latius serpsit, quapropter ἢ ἀγέλη ante ἀλλ' οὐχὶ excidisse conicio.

In verbis ἀπὸ ἐλαίας equidem Propylaeorū notionem delitescere puto, siquidem historiola significatur, quam refert Plutarchus Vit. Pericl. 13 p. 160 BC τὰ δὲ Προπύλαια τῆς ἀκροπόλεως ἐξεργάσθη μὲν ἐν πενταετίᾳ Μνησικλέους ἀρχιτεκτονοῦντος, τύχη δὲ Σαυμαστῆ συμβᾶσα περὶ τὴν οἰκοδομίαν ἐμήνησε τὴν θεὸν οὐκ ἀποστατοῦσαν, ἀλλὰ συνεραπτομένην τοῦ ἔργου καὶ συνεκτελοῦσαν· ὁ γὰρ ἐνεργότατος καὶ προθυμότατος τῶν τεχνιτῶν ἀποσφαλεῖς ἐξ ὕψους ἔπεσε καὶ διέκειτο μοχθηρῶς ὑπὸ τῶν ἰατρῶν ἀπεγνωσμένος. Ἄθυμουντος δὲ τοῦ Περικλέους ἢ θεὸς ὄναρ φανείσθαι συνέταξε θεραπεῖαν, ἣ χρώμενος ὁ Περικλῆς τυχρὴ καὶ βραδίως ἴσατο τὸν ἀνθρώπον. Adde Plinium H. N. XXII 44 verna, carus Pericli Atheniensium principi, cum is in arce templum aedificaret repsissetque super altitudinem fastigi et inde cecidisset, hac herba dicitur sanatus, monstrata Pericli somnio a Minerva. Nihil probat Laetius

¹⁾ Huc spectare videtur Periclis apophthegma νέος, ὁρᾶτε, παιδαγωγὸς πέφηνεν infra prolatum cf. Pseudoplato Alcib. I p. 122 B. σοὶ δ', ὦ Ἀλκιβιάδῃ, Περικλῆς ἐπέστησε παιδαγωγὸν τῶν οἰκετῶν τὸν ἀγρεϊότατον ὑπὸ γήρωι, Ζώπυρον τὸν Θραῖκα, quem locum Plutarchus respicit etiam Vit. Alcib. 1 p. 192 A, inlustrat Olympiodorus p. 164 et 169 (Creuzer) cf. praeterea Clemens Alexandrinus Paedag. I 7, 56 (vol. I p. 130 Pott.).

²⁾ Addatur Xenophon Lacedaemon. Rep. II 1 sq. Aliter in eodem argumento versatur Plutarchus de educ. puer. 7 (Mor.) p. 4 AB ἐπειδὴν τοίνυν ἡλικίαν λάβωσιν ὑπὸ παιδαγωγοῖς τετάχθαι, ἐνταῦθα δὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν ἔκτεον ἐστὶ τῆς τούτων καταστάσεως, ὡς μὴ λάθωσιν ἀνδραπόδοις ἢ βαρβάροις ἢ παλιμβόλοις τὰ τέκνα παραδόντες· ἐπεὶ νῦν γε τὸ γινόμενον πολλοὺς ὑπερκαταγλαστὸν ἐστὶ τῶν γὰρ δούλων τῶν σπουδαίων τοὺς μὲν γεωργοὺς ἀποδεικνύουσι, τοὺς δὲ ναυκλήρους, τοὺς δ' ἐμπόρους, τοὺς δ' οἰκονόμους, τοὺς δὲ δανειστάς, ὃ τι δ' ἂν εὐρωσιν ἀνδραπόδον οἰνόληπτον καὶ λίχνον, πρὸς πᾶσαν πραγματείαν ἄχρηστον, τούτῳ φέροντες ὑποβάλλουσι τοὺς υἱοὺς· δεῖ δὲ τὸν σπουδαῖον παιδαγωγὸν τοιοῦτον εἶναι τὴν φύσιν, ὅσπερ ἦν ὁ Φοῖνιξ, ὃ τοῦ Ἀχιλλέως παιδαγωγὸς cf. etiam Tacitus Dial. de Orat. 28 sq.

Diogenes IX 82. Θέων δ' ὁ Τιθοραϊεὺς ὁ Στωϊκὸς κοιμώμενος περιπάτει ἐν τῷ ὕπνῳ καὶ Περικλέους δοῦλος ἐπ' ἄκρου τοῦ τέγους.

Denique in Periclis dicto ἄρα cum C. F. Hermannō (Griech. Privatalterthümer §. 34 p. 309, n. 3; ed. III.) pro ἄρα editores reponunt; attamen codicis memoria manifesto vox ἄρα denotatur, per parenthesis adiecta cf. Heindorf. ad Platon. Protag. p. 336 B.

Cracoviae.

Leo Sternbach.

O Lukiana dyalogu

Περὶ παρασίτου.

I.

Między utworami Lukiana ze Samosaty żaden nie zawiera tak humorystycznej treści jak dyalog p. t. Περὶ παρασίτου czyli *O pieczeniarszu*. Sam temat jest już zajmujący, a tem więcej zajęcia budzi sposób przedstawienia rzeczy; autor bowiem w ironiczny i dowcipny sposób stara się udowodnić, że zostać dobrym i wprawnym pieczeniarszem nie jest tak łatwo, jakby się wydawać mogło; do tego wiele trzeba mieć sprytu, zapobiegliwości i dowcipu. Dlatego też pieczeniarsztwo należy uznać za wyższą sztukę, która godnie może stanąć obok innych sztuk wyzwolonych. Komiczny charakter utworu tego zwiększa jeszcze zgrabne naśladowanie i parodya poważnej sokratycznej metody dyalogów platońskich, i właśnie dlatego ma ten dyalog dokładnie oznaczone części i w pewnym porządku zestawione dowody. O tych właściwościach utworu najlepiej nas pouczą jego treść i układ, od których rzecz czynimy.

Cały dyalog można podzielić na dwie główne, prawie równe części, które się w logiczną całość łączą. Parodyując Platona, rozpoczyna i Lukian rzecz o pieczeniarszu od dokładnej definicyi jego sztuki; ponieważ to zajęcie odpowiada dwom warunkom, wymaganym przez filozofów i retorów od każdej sztuki, więc jest sztuką, mianowicie jest systemem dokładnych pojęć i prowadzi do pożytecznego celu w życiu (rozd. 1—30). Druga część dyalogu (rozd. 31—60) ma na celu wykazać, iż ta właśnie, tak dokładnie określona sztuka jest ze wszystkich najlepszą; i tu łatwo odróżnić dwie podrzędne części, które do-

starczą humorystycznych dowodów na poparcie tego twierdzenia: po pierwsze sztuka pieczeniarska jest wyższą od filozofii i retoryki, bo pieczeniarz nigdy nie był filozofem, a wielu filozofów było pieczeniarzami; następuje cały szereg dowodów z historii i literatury. Po drugie: pieczeniarz tak na wojnie, jak w pokoju jest o wiele pożyteczniejszy dla państwa od filozofa; to drugie twierdzenie poparte jest znowu dowodami i przykładami, które wyraźnie dadzą się podzielić na trzy grupy: a) retorowie często uciekali z pola bitwy; b) filozofowie w wielu wypadkach okazywali tchórzliwość; c) parasyci zaś od najdawniejszych czasów dawali dowody męstwa i odwagi, odznaczali się zarówno w pokoju, jak wojnie. W krótkim zakończeniu zbija pieczeniarz zarzut, jakoby jego sztuka przynosiła hańbę; przeciwnie dowodzi, że jest nawet zaszczytną.

Taki jest ogólny układ dyalogu, dokładniejsza jego treść jest następująca:

Rozmowę prowadzą dwaj Ateńczycy Tychiades i Simon, bohater dyalogu. Tychiades pyta Simona, z czego się utrzymuje i tak dobrze żyje, nie oddając się właściwie żadnej sztuce, bo nie jest ani filozofem, ani artystą, ani rzemieślnikiem. Z oburzeniem odpowiada Simon, że pielegnuje sztukę o wiele wyższą od innych sztuk; tą jest, krótko mówiąc, sztuka pieczeniarska ή παρασιτική, on sam jest jej twórcą i wykonawcą, szczydzi się tem, że jest pieczeniarzem i ceni sobie to o wiele wyżej, niż tytuł filozofa. Tychiades żąda dowodu, na co Simon chętnie przystaje, zaczynając w subtelny sposób od definicyi sztuki według metody sokratycznej. Każda sztuka jest »systemem dokładnych pojęć«: *σύστημα ἐκ καταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρὸς τι τέλος εὐχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ*, r. 3.

Pieczeniarstwo jest sztuką, bo ci, którzy się jej oddają, muszą dokładnie zbadać, który z patronów ma przyimoty potrzebne dla pieczeniarza. Trzeba w tym celu dobrze śledzić fizyognomię pana, trzeba wiedzieć, co i w jakim czasie należy mówić albo robić, aby się temu, który jeść daje, stać przyjemnym i niezbędnym, aby go przekonać o swem zupełnem oddaniu się jego osobie; jednym słowem do tego trzeba wiele rozumu, zwłaszcza, że pieczeniarz także ma współzawodników i starać się musi, aby ich przewyższył.

Ponieważ dalej sztuka polega na ciąglem ćwiczeniu i powinna prowadzić do pożytecznego celu, ponieważ parasyt musi mieć jak najdokładniejszą znajomość różnych potraw i przypraw, nie ulega wątpliwości, że pieczeniarstwo należy do rzędu sztuk, bo wszystkie te zalety posiada prawdziwy pieczeniarz: zna się na potrawach, codziennie

swoją sztukę uprawia i dąży do celu, dla siebie bardzo pożytecznego. W ten sposób dochodzi parasyt do definicji swej szlachetnej sztuki: pieczeniarnstwo jest sztuką jedzenia i picia na cudzy koszt, a jej celem jest zmysłowe zadowolenie. Że ona jest najpiękniejszą sztuką, dowodzą słowa samego Homera *Odyss. IX. 5.*

»Nie, nie mogę sobie nic na świecie przyjemniejszego pomysleć, jak kiedy wesołość ogarnie cały naród, a w domach goście siedząc rzędem, przysłuchują się śpiewakowi, podczas gdy przed nimi stoły obficie zastawione są pieczywem i mięsem, a podczaszy skrzętnie czerpie wino z dzbana i rozdaje w około w pełnych puharach.« Najmędrszemu z Greków *Odyseusowi* wkłada Homer te słowa w usta, a jego długi pobyt u nimfy *Kallipso* również dowodzi, jak wysoko cenił tę sztukę. Tu następuje polemika z *Epikurem*, który miał popełnić kradzież literacką, przejąwszy od pieczeniarny pojęcie najwyższego szczęścia, które jest ich własnością i od nich pochodzi. Atoli nie tylko najpiękniejszą, ale także i najlepszą jest sztuka pieczeniarnstwa. Jest to jedyna sztuka, której się można bez trudu wyuczyć. Człowiek niechętnie się uczy; parasyt tak łatwo się jej uczy, że nawet niepowołany przychodzi do biesiady; pieczeniarnstwo od razu staje u celu swej sztuki, podczas gdy inne sztuki dopiero po latach owoce przynoszą. Parasyt ma ciągle święta, nie potrzebuje do swej sztuki żadnego instrumentu, za naukę nic nie płaci i na każdym miejscu, na lądzie i na morzu i w podróży może ją uprawiać. Co więcej: pieczeniarnstwo dało początek tak szlachetnemu uczuciu, jak przyjaźń, bo nikt nie prosi przecież swego nieprzyjaciela do stołu; często nawet można słyzeć: »jak ten może być naszym przyjacielem, kiedy z nami ani razu nie pił!« Można nawet powiedzieć, że ta sztuka zasługuje na miano królewskiej (*τέχνη βασιλική*), gdyż się ją wykonywa leżąc, jak królowie, kiedy udzielają audyencyi.

Następuje tu dłuższy ekskurs przeciw retoryce i filozofii, z czego wynika, że trudno właściwie powiedzieć, czem te dwie sztuki są; bo każdy filozof np. co innego rozumie przez filozofię; sztuka pieczeniarnska jest natomiast u Greków i barbarzyńców jedna i tasamą, i nikt nie jest niepewnym co do tego, czem ona jest.

Następuje szereg dowodów z literatury i historii, według których najwięksi ludzie tej sztuce oddawali się z zapalem. *Aischines*, uczeń *Sokratesa*, udał się do *Dyonizyosa*, aby mu czytać swoje dyalogi — i dobrze się u niego żywił. Wielki *Plato* jeździł tam aż dwa razy, ale za mało okazał talentu i musiał uciekać; *Eurypides* aż do śmierci żył przy boku króla *Archelaosa*, a o *Arystotelesie* można powiedzieć, że

on był też ojcem pieczeniarnstwa, tak jak uważał za swój obowiązek być ojcem wielu sztuk i nauk innych. Parasyt wogóle prędzej niż filozof dostępuje najwyższego szczęścia, które jest jednym z największych i najważniejszych problemów filozofii: wielu bowiem znajduje się między filozofami, którzy marzną i głód cierpią, pieczeniarnz zaś nigdy nie jest w tem położeniu i dlatego stoi od nich o wiele wyżej.

Tychiades zdziwiony zapytuje się, czy prócz tych zalet ma pieczeniarnstwo jeszcze inne, któremi przewyższa filozofię i wymowę, na co otrzymuje natychmiast od bohatera dokładną odpowiedź. Na wojnie i w pokoju ma pieczeniarnz pierwszeństwo: na wojnie ma przecieź większą wartość człowiek dobrze wypasiony i czerwony na twarzy, niż chudy inwalid, jak to się zwykle między filozofami trafia. Zresztą mowcy ogólnie znani i sławni unikali wojny: Isokrates, Aischines, Filokrates uciekli z miasta na wieść, że Filip wojnę wypowiedział; Hiperides, Demostenes, Likurg gardłowali wprawdzie wiele na zgromadzeniach ludowych przeciw Filipowi — ale największy z nich Demostenes uciekł z pola bitwy, nim się walka rozpoczęła. Tosamo można powiedzieć i o filozofach.

Z kolei przechodzi parasyt do nowej części swego wykładu, mianowicie do przykładów z literatury. Pieczeniarnstwo jest, jak się z nich okazuje, bardzo stare. Nestor był pieczeniarnzem Agamemnona, był nim też Idomeneus, czego dowodem słowa samego Homera (Il. IV. 262): »Twój puhar stoi zawsze pełny przed tobą, jak i przedemną, kiedy tylko pić masz ochotę«. Patroklos był pieczeniarnzem Achillesa; w historycznych czasach (dowodzi dalej parasyt) był Aristogeiton pieczeniarnzem Harmodiosa i razem oswobodzili Ateny. To są w ogóle dowody, ilu dzielnych ludzi było między pieczeniarnzami. Zresztą Odysseus wyraźnie mówi w Iliad. XIX. 160., że wojsko powinno się naprzód dobrze pożywić i winem pokrzepić, a potem dopiero iść do walki, a nie, jak chce Achilles, iść do boju na czczo, gdyż żołnierze nie będą mieli odwagi. Choćby nawet pieczeniarnz zginął w walce, to zawsze przyjemniej jest patrzeć na trupa opasłego, niż na trupa suchego, brudnego i brodatego filozofa.

W czasie pokoju również wyżej stoi pieczeniarnz od filozofa: miejsca publiczne, rynek, sądy nic go nie obchodzą. W gimnazyach, przy biesiadnym stole i na polowaniu wiodą prym pieczeniarnze. Wszak filozof truchleje w kniei ze strachu przed dzikiem, pieczeniarnz zaś patrzy mu śmiało w oczy, bo zna go dobrze ze stołu, a kły go nie przerażą, bo potrafi swymi władać jeszcze straszniej. Przy obfitej uczcie zaś, kto lepiej zabawi towarzystwo, czy nudny filozof, czy wesoly

parasyt? Największą jednak zaletą pieczeniara jest to, że nie dba on o sławę i o to, co ludzie o nim mówią, gdy przeciwnie każdy filozof pełen jest czczej żądzy sławy i próżności. Pieniędzy nie ląknie również pieczeniarz, nie żdziera uczniów jak filozofowie, obce są mu rozliczne ich namiętności i słabostki i obcym wszelki smutek.

Tychiades zapytuje pomimo tych słów Simona, czy pieczeniarczy w istocie nigdy nie dolega troska o chleb; Simon odpowiada na to, że jak waleczny mąż zawsze jest dzielnym, tak i pieczeniarz w prawdziwym znaczeniu słowa nigdy nie może być w kłopotcie o kęs chleba. Prócz tego nikt nie prowadzi spokojniejszego życia, jak pieczeniarz, który nie ma, nie potrzebuje się więc obawiać złodziei albo chodzić z bronią, jak to czynią niektórzy filozofowie; nikt go też nie posadza o cudzołóstwo, rabunek i t. d., bo wtedy przestałby być parasytem. Filozofów zaś wielu ulegało takim namiętnościom.

Z tem wszystkim zgadza się Tychiades, ale czyni w końcu uwagę, że przynajmniej śmierć pieczeniara musi być smutną. I z tem jednak ma się rzecz według Simona przeciwnie: niektórzy z filozofów musieli wypić truciznę, wielu zginęło w biedzie — pieczeniarz umiera spokojnie wśród pełnych puharów i to w najgorszym razie z niestrawności. Mimo to wszystko jednak sądzi Tychiades, że sztuka pieczeniarska jest upokarzająca. Simon zbija natychmiast to błędne mniemanie i dowodzi, że tak nie jest. Każdy bogaty człowiek byłby nieszczęśliwy, gdyby sam musiał zasiadać do obiadu, zaprasza więc do towarzystwa pieczeniara, który robi mu zaszczyt, korzystając z jego zaproszenia. Bogacz bez pieczeniara jest jak żołnierz bez broni. Towarzystwo parasyta daje bogaczowi nadto rękojmię bezpieczeństwa osobistego; nie tak bowiem łatwo napadnie złoczyńca, gdy pieczeniarz jest w jego towarzystwie; nie tak łatwo również zada mu kto truciznę, bo pieczeniarz kosztuje pierwszy potrawy i gotów jest zginąć za swego pana.

Te argumenty przekonały wreszcie w zupełności Tychiadesa, co więcej, nabiera on chęci do tak szlachetnej sztuki i prosi Simona o kilka lekcji w tym przedmiocie.

II.

Taka jest krótka treść tego utworu. Co do jego autentyczności, musimy tyle zauważyć, że Im. Bekker (ed. Luc., vol. I. p. V sq.) zalicza go do podrobionych i Lukianowi podsunętych, lecz nie podaje żadnych zgola dowodów swego twierdzenia. Dindorf (ed. Luc., III. p. 387) i Sommerbrodt (ed. Luc. I. p. XXII) nie podnoszą żadnych wątpliwości — i słusznie, bo zarówno tendencya polemiczna, jak i dowcipne przepro-

wadzenie paradoksu w niczem nie okazują obcej ręki. Nie mamy też powodu rozbierać na tem miejscu kwestyi autentyczności, zwłaszcza że cała następująca część pracy tej, jakkolwiek do czego innego zmierza, będzie stwierdzeniem autentyczności tego utworu. Świadczy o niej przedewszystkiem ogólny charakter dzieła, pokrewieństwo jego tak co do treści, jak tendencji z innymi utworami Lukiana, właściwości satyryczne dyalogu i ścisły związek ze znanymi nam skądinąd dążnościami i dziełami tego autora. Dodać też należy, że językowych i stylistycznych różnic między tym dyalogiem a innymi niemożna się w niczem dopatrzeć.

Zdawałoby się, że ten dyalog nie ma głębszego znaczenia prócz dowcipnego traktowania paradoksu, jakoby pieczeniarnstwo było sztuką. I rzeczywiście sam dla siebie byłby on tylko wyskokiem dobrego humoru autora. Jeżeli jednak zastanowimy się, w jakim stosunku pozostaje ten dyalog do innych dzieł Lukiana tak poprzednich jak następnych, to wnet poznamy właściwe jego znaczenie. Już bowiem z podanej treści łatwo poznać, iż dyalog ten ma tendencję polemiczną; tak go też należy rozumieć. Lukian napisał cały szereg dzieł polemicznych, zwróconych przeciw współczesnym filozofom i filozofii wogóle, należy więc przedewszystkiem wykazać, jakie miejsce mamy *Parasytowi* wyznaczyć w tym szeregu. Z tem pytaniem łączy się ściśle kwestya czasu napisania tego dyalogu. Przekonamy się łatwo, że ten utwór należy może do najwięcej zajmujących wśród dzieł Lukiana, chociaż treść jego wydaje się tak błahą. Zanim jednak przystąpimy do gruntowniejszego roztrząsania tej kwestyi, należy określić sam zewnętrzny sposób przedstawienia rzeczy, który nie mniej jest charakterystyczny i stanowi do pewnego stopnia dla siebie cel. Mam tu na myśli znaczenie tego dyalogu jako utworu wogóle humorystycznego i zgrabnej trawestyi sokratycznej metody dyalogów platońskich, o czem już na początku rozprawy wspomniałem.

Znaną jest rzeczą, że za czasów Lukiana t. j. w drugim wieku po Chr. retorowie w braku lepszych tematów, których im nie mogło dostarczyć, obumarłe życie publiczne, wybierali sobie dla popisu przed gronem słuchaczy, żadnych retorycznych popisów, przedmioty błahe, częstokroć paradoksy, które ubierano we formę »pochwał«. Łatwo sobie wyobrazić co mogła zawierać taka pochwała »kurzu«, »dymu« i t. d. Chorobliwy ten kierunek w dobie zepsutego smaku publiczności miał także wpływ, choć niewielki, na Lukiana. On także w pierwszej fazie swej literackiej działalności, kiedy jeszcze zajmował się retoryką, napisał »pochwałę muchy«, a w późniejszym wieku wierszowaną tragedję

o podagrze, w której wynosi siłę tej choroby. W jednym i drugim razie jednak umiał Lukian uniknąć oschłości, i przez dowcipne traktowanie przedmiotu w »pochwale muchy« ozdobił rzecz zajmującym podaniem o tem stworzeniu. W tragedyi nadaje nawet dziwnemu tematowi wdzięk pewien przez udatną dramatyczną formę i zręczne sytuacje. Do tejsamej kategorii należy zaliczyć także *Parasyta*, który jest właściwie ironiczną pochwałą pieczeniarsstwa. Jednakowoż ta pochwała przyjmuje tu szczególną formę pseudo-filozoficzną i tem właśnie różni się od innych utworów w tym rodzaju. Lukian nie przedstawia wprost dobrych stron pieczeniarsstwa, ale przeprowadza formalny dowód na poparcie swego paradoksu. Talent jego przebija się w tem, iż tę pochwałę umie wdzięcznie połączyć z parodią platońskiej metody, która natychmiast wpada w oczy. Najlepiej widać to w kilku miejscach, gdzie na wzór Platona naprzemian następują krótkie pytania i odpowiedzi, zmierzające do pewnego dyalektycznego celu. Jako przykład podaję ustęp 8. Po dłuższej rozprawie parasyt Simon tak wnioskuje:

Simon: Sztuka pieczeniarska nie jest taką, jak np. piękność albo siła, żeby ją raczej należało uważać za dar natury, niż za sztukę.

Tychiades: Całkiem słusznie.

Simon: Tem mniej można powiedzieć, że jest »nie sztuką« (ἀτεχνία), ponieważ przez tę nikt jeszcze nic dobrego nie zdziałał. Powiedz mi też, czy mógłbyś ujsć z życiem, gdybyś się podjął kierować okrętem przez burzliwe morze, a nie znał się zgola na sterowaniu?

Tychiades: Pewnie, że nie.

Simon: I dlaczegoż nie — czy nie z tego powodu jedynie, że nie posiadałbyś sztuki, któraby cię mogła przy życiu zachować?

Tychiades: Tak jest.

Simon: A więc także pieczeniarsz nie mógłby się utrzymać ze sztuki pieczeniarskiej, jeśliby ona w istocie nie była sztuką?

Tychiades: Z trudnością.

Simon: A więc sztuka utrzymuje, a przeciwnie brak sztuki nie?

Tychiades: Bez wątpienia.

Simon (z miną tryumfującą): A więc pieczeniarsstwo jest sztuką.

Tychiades: Sztuką, tak się rzeczywiście wydaje.

Przypomina ten ustęp wiele miejsc z platońskich dyalogów, jak Teajtet, Teages, Eutydem, a określenie pieczeniarsstwa jako sztuki królewskiej (τέχνη βασιλική) r. 23. jest wprost trawestią zwrotu platońskiego z Eutydemą r. 19., gdzie Platon określa wogóle sztukę panowania nad ludźmi; Lukian przedstawia w trawestyi sztukę pieczeniarską, którą się wykonywa leżąc, jak królowie, udzielający audyencji.

Podobną trawestę zawiera także r. 54. Na pytanie Tychiadesa, czy pieczeniarczowi nigdy nie dokucza brak pożywienia, odpowiada tenże: »Zapominasz, Tychiadesie, że ten nie byłby pieczeniarczem, ktoby był w kłopotcie o obiad; tak jak odważny mąż nie jest odważnym dla braku odwagi, a rozumny nie jest rozumnym dla braku rozumu. Wszak inaczej nie mógłby być parazytem. My jednak mamy tu do czynienia z pieczeniarczem, jakim on jest, a nie jakim nie jest. Jeżeli więc odważny jest odważnym tylko z powodu swej rzeczywistej odwagi, a rozumny tylko przez swój rzeczywisty rozum: to także pieczeniarcz jest pieczeniarczem z powodu rzeczywistego pieczeniactwa, i jeżeli mu tego nie przyznamy, to lepiej mówmy o innym przedmiocie, niż o pieczeniarczyku.

Takich miejsc dałoby się więcej przytoczyć; niebrak nawet cytatu wprost z Teajteta z r. 126, zastosowanego do okoliczności, *Par.* r. 4: »Kto chce jeść, nie rozumiejąc się na sztuce kucharskiej, nie będzie mógł wydać słusznego sądu o potrawach.

Parodya ta jest wogóle swobodna, odnosi się raczej do sposobu traktowania całego przedmiotu, niż do poszczególnych zwrotów; nie można nawet twierdzić, że Lukian na seryo chciał sparodyować Platona, którego wynosi w pochwałach w dziele »de mercede conductis« r. 15, gdzie mądrość Homera i krasomowczy talent Demostenesa zarówno uznaje, jak wielkoduszność Platona (ὁ Πλάτωνος μεγαλοδουσίη). Prócz niewinnego żartu trudno się w tem czegoś więcej dopatrzeć; ta parodia ma jednak w tym dyalogu jeszcze inne znaczenie. Żaden inny utwór Lukiana nie zbliża się tak do Platona w wyżej określonym znaczeniu, jak ten właśnie. Odnosimy wprost wrażenie, że Lukian napisał go pod wpływem wrażenia studyów nad Platonem i filozofią w ogóle, folgując oczywiście aż nazbyt dobremu humorowi. Ta okoliczność wraz z innemi posłuży nam później do bardzo prawdopodobnego oznaczenia czasu napisania tego utworu.

Rzadko który z autorów starożytnych przebył takie koleje, jak Lukian i tyle razy zmieniał kierunek swych studyów. Z rodu Semita, rychło nauczył się po grecku i był zrazu adwokatem, lecz niedługo; żądny sławy, a z natury obdarzony żywym temperamentem poszedł torem wielu współczesnych literatów i został retorem. Odbywał liczne podróże po obszernem imperyum rzymskiem i zawód ten przyniósł mu rzeczywiście sławę i pieniądze. Lecz jego wyższy umysł nie mógł zadowolnić się pustemi deklamacyami, zapragnął głębszych studyów i zwrócił się do filozofii. Jednak wśród współczesnych filozofów nie znalazł Lukian prawdziwej nauki, sam zaś za mało miał ducha spekulacyjnego, aby opierając się na dawniejszych filozofach pracować ściśle naukowo;

zwrócił się przeto wnet na właściwe sobie pole satyry i samodzielnych pod pewnym względem dyalogów. Poprzednie jego studia, przede wszystkim zaś współcześni filozofowie podawali mu obfity materiał do satyry. Wielka liczba walczących z sobą szkół filozoficznych: Cyników, Stoików, Epikurejczyków, Perypatetyków, niemoralne życie i obłuda wielu kapłanów nauki, którzy chcieli uchodzić za wzory moralności, spowodowały Lukiana do ostrej polemiki ze współczesnymi filozofami, polemiki często niesprawiedliwej. Cały szereg dyalogów jego odnosi się do tego przedmiotu. Wielu uczonych w czasach nowszych chętnie zajmowało się dziełami Lukiana z powodu nowości rzeczy i ciekawych jego pomysłów literackich. Postawiono sobie za zadanie określić różne fazy polemiki przez niego prowadzonej i o ile możności uszeregować według pewnych danych odnośne dyalogi.

Bernays w zajmującej pracy *»Lukian und die Kyniker«* (Berlin 1879) zajmował się przede wszystkim stanowiskiem Lukiana wobec Cyników; w różnych dyalogach Lukiana widzi on zaostrzającą się coraz więcej polemikę jego z Cynikami, której niejako kulminacyjnym punktem ma być dyalog *Βίωσις πρᾶσις* (*Vitarum auctio*) gdzie Lukian różne systemy filozoficzne wyprowadza w postaci niewolników na targ i wśród ironicznego ich zachwalania wystawia na sprzedaż; dyalogi zaś, w których Lukian z uznaniem wyraża się o Cynikach, jak np. *Rozmowy smarłych*, uważa Bernays za wcześniejsze. Jednakowoż Vahlen (*Index lectionum Univ. Berol.* 1883/4) w krótkiej lecz dosadnej rozprawie dowiódł bezpodstawności tego przypuszczenia; słusznie utrzymuje, że Lukian we wszystkich dyalogach wcześniejszych i późniejszych traktuje Cyników na równi z innymi filozofami i że nigdzie nie można zauważyć, aby ich raz wywyższał, drugi raz poniżał. Dowody czerpie Vahlen przede wszystkim z dyalogów *Rybak* i *Rozmowy smarłych*. Najdokładniej jednak tą kwestyą zajmował się Ivo Bruns (w *Rhein. Museum* z r. 1888) w dwóch obszernych rozprawach p. t. *»Lukians philosophische Satiren«*. Bruns zajmuje się wszystkimi dyalogami Lukiana, zwróconymi przeciw filozofom i filozofii. W tej polemice dopatruje się pewnego planu i coraz to większej siły. Kiedy Lukian porzucający zawód adwokacki i krasomowczy, zwrócił się do filozofii, był w młodości (według Brunsa) wielbicielem filozofii stoiczno-cynicznej, czego dowodem dyalog *Nigrinus*, w którym Lukian z pewnym idealnym uwielbieniem kreśli obraz mało zresztą znanego filozofa stoickiego: jeszcze w innym, późniejszym dyalogu p. t. *Hermotimos* wspomina z zapalem o tym swoim młodocianym ideale. Potem przyjmuje Bruns słusznie dłuższą przerwę w literackiej działalności Lukiana, który po

dłuższych, dokładniejszych już studyach w filozofii powraca około 40. roku swego życia do dzieł satyrycznych, wzbogacony nadto doświadczeniem życiowym. Wtedyto napisał cały szereg dyalogów polemicznych przeciw filozofom i filozofii, dowodząc jej bezcelowości i ostro chłostając niegodnych jej przedstawicieli za swoich czasów. Bruns stara się zrekonstruować w zręczny sposób pierwotny plan Lukiana i przypuszcza nie bez podstawy, że ostatnim z tych dyalogów jest *Bis accusatus*, gdzie sam Lukian broni się przeciw zarzutom retoryki i filozofii, które jako symboliczne postaci oskarżają go przed sądem o zdradę; w rok później mogły być napisane inne dyalogi: *Βίαν κρείσσιν* i *Ἀλιεύς*. Nie mam tu zamiaru bliżej w to wchodzić, o ile argumentacja Brunsa, zresztą wcale zajmująca, jest uzasadniona lub nie, ale podałem w kilku słowach główną rzecz, aby uzyskać tło do omówienia *Parasyyta*, który nas tu wyłącznie zajmuje. Dlatego też pomijam oprócz innych pomniejszych także znakomite prace Fritschego, które nieraz tejsamej kwestyi dotyczą.

Zalować należy, iż wśród tych rozpraw i wzajemnej polemiki pominięto zupełnie *Parasyyta*. Będziemy się starali wykazać, iż wyrządzono mu krzywdę. Prawda, iż tytuł wskazuje raczej na wszystko inne, niż na filozofię i pewnie z tego względu nie zwrócono na ten dyalog uwagi. Inaczej się jednak rzecz przedstawi, jeżeli dokładniej wnikiemy w treść dyalogu. Wprawdzie główną osobą dyalogu jest pieczeniarsz, lecz satyra zwraca się przedewszystkiem przeciw filozofom, jak to już słusznie zauważył Wieland w uwadze do przekładu tego utworu. Pomijając nawet znaną nam już trawestję dyalogów platońskich, natrafiamy tam na dosadne uwagi, dotyczące istoty samej filozofii, liczne zarzuty skierowane przeciw jej przedstawicielom, a nawet cytaty z Platona.

Nie od rzeczy może będzie odpowiedzieć na pytanie, jakie miejsce należy temu utworowi wyznaczyć w szeregu filozoficznych satyr Lukiana i w jakim czasie mógł być ten utwór napisany; wywody te będziemy mogli łatwo nawiązać do przypuszczeń Brunsa.

Z pomiędzy dyalogów Lukiana, dotyczących filozofii, wyróżnia się przed innymi dyalog p. t. *Nigrinus* zupełnym brakiem tendencji polemicznej; według bardzo prawdopodobnych kombinacji Brunsa (l. c. p. 167) pisał ten dyalog Lukian jako 25 letni młodzieniec, pełen zachwyty dla filozofii platońskiej, albo raczej dla przedstawiciela filozofii, który platonizm łączył ze zasadami stoickimi i cynicznymi. Lukian udał się do Rzymu, (choć o tem wyraźnie nie mówi), aby się leczyć na oczy; tam przebywa w domu zaprzyjaźnionego sobie filozofa Nigrina

i przysłuchuje się jego nauce; wygłaszając zasady moralne podaje Nigrinus na sposób Juwenala satyryczny obraz życia w Rzymie. Lukian skłania się do tych zasad i czuje się podniesionym przez poznanie tej filozofii, której wartość naukową i moralną uznaje.

Jeżeli porównamy z tym dyalogiem *Parasyta*, łatwo spostrzemy wielką różnicę między oboma. Polemiczna tendencja widoczna tu, i to w dwojakim kierunku: w wystąpieniu przeciw filozofii samej w zasadzie i w osobistych wycieczkach przeciw współczesnym jej przedstawicielom. O ile przedtem skłaniał się Lukian do jednej z licznych sekt, o tyle tutaj jest przeciwnikiem wszystkich sekt zarówno: filozofia jako nauka nie ma dla niego żadnej wartości, ponieważ nie jest jednolita; sami zaś filozofowie prowadzą bardzo złe życie i dopuszczają się licznych występków. Stąd możemy z zupełną pewnością wnosić, że *Parasyt* nie należy do grupy młodocianych utworów Lukiana, lecz jest utworem późniejszym, kiedy Lukian po 15 letniej przerwie i po dokładniejszych studyach znowu powrócił do tematów filozoficznych z wyraźną już tendencją polemiczną. Z drugiej jednakże strony, jeżeli *Parasyta* porównamy z całym szeregiem innych dyalogów filozoficznych, uderza nas również wielka różnica. Do tych dyalogów należą: *Hermotimos*, *Auctio*, *Piscator*, *Symposion*, *Fugitivi*, *Bis accusatus* i *Peregrinus*, pomijając już osobiste wycieczki w dyalogach innej treści, jak *Timon*, *Micyllus* i inne.

We wszystkich tych satyrycznych utworach nie zna Lukian żartów; polemika w pełnym toku; w *Hermotimos* wykazuje zapalonemu aż do śmieszności zwolennikowi stoickiej filozofii na licznych przykładach i porównaniach nicość wszelkich nauk filozoficznych i brak wartości moralnej u ich współczesnych przedstawicieli. W *Auctio* wyprowadza autor wszystkie sekty filozoficzne na jarmark na sprzedaż, w *Piscator* łowi filozofów na wędkę, w *Symposion* opisuje w drastyczny sposób ucztę, przy której przedstawiciele różnych sekt wszczynają zawziętą walkę o jadło, we *Fugitivi* porównywa ich ze zbiegłymi niewolnikami. W tensam sposób krytykuje ich w *Bis accusatus* i *Peregrinus*. Nie są to już lekkie żarty włożone w usta parasyta, lecz silne ataki na całej linii. O braku jednolitości w filozofii wspomina Lukian w *Parasytie* więcej w wesoły sposób, zestawiając tę naukę ze sztuką pieczenia, o złem życiu filozofów napomyka tylko przygodnie.

Jeżeli mamy dokładniej określić stosunek *Parasyta* do tej grupy dyalogów, musimy go zestawzić z tymi, które treścią i tendencją najwięcej się do niego zbliżają, przedewszystkiem zaś ze wspomnianym już *Hermotimosem*.

Lukian nigdy filozofem nie był, poszczególne systemy znał powierzchownie, a w ich treść nigdy się nie zagłębiał. Dlatego słusznie nazywa go E. Rohde »ein unphilosophischer Kopf«. Za wiele on od filozofii żądał, a żadnym systemem nie umiał się przejąć; żądał jakiejś abstrakcyjnej, absolutnej prawdy, a widząc różnicę poglądów, wpadł w sceptycyzm dość powierzchowny. Do tego, że tak powiem, naukowego zmiechęcenia przyłączyło się i to, że nie znalazł w niej etycznego zadowolenia, do którego zdąża wszędzie. Dlatego w końcu stanął na tem stanowisku, iż odrzuca wszystkie systemy filozoficzne, a każe się starać tylko o moralną podstawę w życiu i pożyteczne czyny. Studya filozoficzne służą mu tylko za substrat do artystyczno-literackich kompozycji, i ten kierunek bierze ostatecznie górę, odpowiada najlepiej właściwościom jego talentu i prowadzi go do względnej samodzielności. Jednakowoż w tej jego działalności nietrudno odróżnić dwie fazy; w dyalogach *Parasyt* i *Hermotimos* stoi Lukian jeszcze na gruncie abstrakcyjnych refleksji co do istoty i wartości filozofii, w innych (następnych co do czasu według kombinacji Brunnsa) bierze górę artysta-literat; filozofia występuje już w nich jako alegoryczna osoba, biorąca żywy udział w akcji jak np. w *Piscator*, *Bis accusatus*. Ta okoliczność zbliża w zajmujący sposób oba dyalogi, jak to łatwo przekonamy się z zestawienia treścią zupełnie zgodnych miejsc:

Hermotimos rozdz. 14.

Lycinus (zapytuje entuzyastę na polu stoickiej filozofii, czy istnieje tylko jedna filozofia, czy więcej).

»A więc proszę cię przede-wszystkiem, abys mi powiedział, czy wasza stoa jest jedyną drogą, która prowadzi do filozofii, czy też, jak slyszalem, są ludzie, którzy innych dróg szukają?

Hermotimos: O, bardzo wielu, wszak są Perypatetycy, Epikurejczycy, ci, którzy się według Platona nazywają, naśladowcy Dyo-genesa i Antistenesa, Pytagorejczycy i wielu innych.

Parasyt rozdz. 26.

Parasyt dowodzi, że właściwie niema żadnej filozofii, bo jej istota nie da się określić: »ponieważ inne wyobrażenie ma o tem Epikur, inne Stoicy, inne Akademicy, a znowu inne Perypatetycy; dla każdego z nich jest filozofia czem innym, tak iż oni po dziś dzień sami nie mogą się na nie zgodzić, a ich sztuka nie wydaje się jedną i tąsamą.

.

Arytmetyka jest wszędzie jedna i tąsama; dwa razy dwa jest u Persów tak dobrze cztery, jak

Lycinus: Dobrze, a ci wszyscy, czy uczą jednego i tego samego, czy też różnią się w swoich zapatrywaniach?

Hermotimos: Bardzo się różnią.

Lycinus: Prawda, jak myślę, musi być u wszystkich tasama; ale nie wszystko będzie prawdą, gdyż inaczej nie byłoby wcale różnic w zapatrywaniach.

Hermotimos: Tak jest rzeczywiście.

u nas; Grecy i barbarzyńcy mają o tem tylko jeden sąd; natomiast rodzajów filozofii widzimy wiele i to rozmaitych, które ani w zasadzie, ani co do celu się nie zgadzają.

Tychiades: Ty masz słuszną rację. Oni wprawdzie mówią, że jest tylko jedna filozofia, ale oni sami tworzą więcej jej rodzajów.

Simon któżby więc mógł znieść, jeżeli filozofia, której zasady powinny być konieczne i same przez się jasne, nie jest jedną a tyle brakuje filozofii, aby była jedną, że należy ją nazwać raczej czemś nieskończonym. A więc, ponieważ może istnieć tylko jedna filozofia, a nie może być więcej jej rodzajów, jest jasnym, że niema żadnej.

O ile jednak te myśli są w *Parasycie* tylko przygodnie wypowiedziane i służą do innego celu, o tyle są one w *Hermotimosie* głównym przedmiotem obszernej dyskusji, z której podaliśmy tylko myśl główną. Wskazują one nam wyraźnie na ówczesny umysłowy stan Lukiana; po dłuższych studiach filozoficznych stawia sobie umysł jego wysoko uposażony jasne pytanie co do istoty i wartości poznanej nauki, a nie mogąc w niej znaleźć, czego chciał, popada w wątpliwość, jak to często bywa. Lukian nie ma żadnej świadomości tego, że idzie za daleko, nie uwzględniając granic, wytyczonych ludzkiemu rozumowi. Jakkolwiek jednak będziemy sądzili o jego zdolnościach filozoficznych albo o ich braku, wynika jasno z tego, cośmy podali, iż te myśli zaprzętały jego umysł w tym czasie i że zgodność myśli i tendencji tych utworów nie może być przypadkowa, tem bardziej, iż w podobny abstrakcyjny sposób nie zastanawia się Lukian nad filozofią w późniejszych pracach. Dodać należy, że nawet forma i sposób traktowania przedmiotu zbliża

te dyalogi do siebie; sposób traktowania dyalogu jest ciężki niewyro-
biony, rozprawy nieraz długie i przewlekłe, czego w późniejszych utwo-
rach nie spostrzegamy. Stąd wniosek, iż pochodzą z tegosamego czasu
literackiej działalności autora.

Według własnych słów pisał Lukian *Hermotimos* mając lat 40.
(καὶ αὐτὸς κατὰ δὲ γεγονῶς ἡρξάμην φιλοσοφεῖν τετρακαινοετῆς σχεδόν, ὅπως,
οἶμαι, σὺ νῦν γέγονας c. 13.). Rok urodzenia Lukiana nie jest dokładnie
znany, ogólnie przyjmują według bardzo prawdopodobnej kombinacji
C. F. Hermanna (*Proll. ad Lucian. de conscr. histor.* p. XIII.) rok 120,
a więc *Hermotimos* powstał około roku 160; w takim razie przypa-
dłoby także napisanie *Parasyta* na tensam czas, lecz wiele powodów
skłania nas do tego, iż *Parasyta* uznać musimy za utwór wcześniejszy.
Przedewszystkiem tendencja polemiczna jest w *Parasytie* dopiero
w zarodku, a *Hermotimos* jest już obszernem rozwinięciem tej myśli;
na to, co w *Parasytie* jest tylko ubocznem i przygodnem, dokładną
odповідź daje *Hermotimos*. Dlatego w *Parasytie* miesza się rozprawa
o filozofii z innym przedmiotem t. j. ze satyrą na pieczeniary, gdy
tymczasem *Hermotimos* służy całkowicie jednej tendencji. Także spo-
sób traktowania przedmiotu w *Parasytie* żartobliwy i lekki, bez grun-
towności, zdaje się przemawiać za tem przypuszczeniem. Widocznie
autorowi nie wystarczył lekki żart, chciał tęsamą rzecz przedstawić
również w sposób poważny.

Jeżeli te wszystkie powody są uzasadnione, dochodzimy do osta-
tecznego, a w zakresie utworów Lukiana zajmującego rezultatu, iż
Parasyt mimo odmiennego tytułu stanowi początek w całym szeregu
dyalogów Lukiana, zwróconych przeciw filozofii i filozofom, a temsamem
stoi w pośrodku między jego utworami z pierwszej fazy literackiej
działalności a utworami wieku dojrzałego, napisanymi po odbyciu
gruntowniejszych studyów. Jego forma, treść, sposób traktowania rzeczy
zupełnie przemawiają za tem.

Z tem zapatrywaniem zgadza się nawet określona już przedtem
trawestacyjna tendencja dyalogu. Widocznie był autor pod świeżem
wrażeniem lektury Platona, dość długo zajmował się filozofią. Na
umysł prawdziwie filozoficzny musiałoby takie studyum wyrzeć po-
ważne wrażenie, ale Lukian z natury skłaniał się więcej do satyry
i trawesty. Nie omieszkał zatem okazać to w *Parasytie*. Utwór ten
można uważać za wyskok dobrego i lekkiego jeszcze humoru autora
bez zajadłości i zgryźliwości, jaką się odznaczają późniejsze dyalogi
polemiczne.

Tyle co do polemicznej tendencji dyalogu, skierowanej przeciw filozofii i filozofom. Jest prócz tego inna, ważna okoliczność, która bardzo przemawia za wypowiedzianym sądem o czasie napisania tego utworu; nie możemy jej pominąć już ze względu na rozwój literackiej działalności Lukiana w przechodowej, że tak powiem, fazie. Tyczy się to pierwotnego, retorycznego kierunku jego działalności. I tu spostrzegamy analogiczny fakt. Podobnie jak z filozofią, zerwał Lukian w dojrzałym wieku zupełnie z retoryką i starał się stworzyć nowy rodzaj dyalogów napół poważnych, napół humorystycznych. W *Parasyście* widzimy wyraźne ślady, iż Lukian zmierza do czego innego i humorystycznie z lekceważeniem wyraża się o sztuce krasomowczej, choć sam był długi czas retorem. Czem jest właściwie sztuka krasomowcza, nikt nie umie powiedzieć — zdaniem jego — ponieważ »jedni uważają ją za sztukę, drudzy tylko za dar przyrody, inni znowu za sztukę wyzwoloną, a znów inni za coś innego«.

Ze sztuką krasomowczą jest podobnie jak z filozofią, ponieważ, »jeżeli o pewnym przedmiocie, jakimkolwiekby on był, nie wszyscy stosamo zdanie mają, tylko sądy są podzielone i spór się toczy — stosamo jest najpewniejszym dowodem, że rzecz, o której się niema jednolitego pojęcia, nie istnieje« (r. 26. 27.). Te słowa Lukiana możnaby wziąć na karb samego żartu bez dalszego celu, jeżeliby inne obszerniejsze dzieło jego nie było rozwinięciem tejsamej tendencji, a jest niem *Ῥητόρων διδασκαλος*, *Szkoła krasomowcza*. Jest to ostra satyra na współczesnych retorów i cały kierunek wymowy, polegającej tylko na pozornej sztuce zręcznej gry słów; satyra ta więcej osobista, gdyż jest tam mowa o różnych szkołach retorycznych i jej przedstawicielach. Nie mamy tu wprawdzie wprost miejsc zbliżonych treścią do słów wypowiedzianych w *Parasyście*, lecz możemy przypuszczać z pewnym prawdopodobieństwem, że ten utwór powstał po *Parasyście*, w którym widoczna już jest niechęć i lekceważenie retoryki. Szczególnem jest, że Lukian tak w *Hermotimosie*, jak w *Ῥητόρων διδασκαλος* używa tegosamego porównania, na którego tle rozwija rzecz całą: w *Hermotimosie* roz. 2 ustp. porównywa dążenie do poznania najwyższej prawdy z wstępowaniem na wysoką górę, na której wierzchołku ta prawda ma się znajdować, taksamo porównywa w *Ῥητ.* dz. roz. 3 nstp. dążenie młodego adepta wymowy do wykształcenia retorycznego z drapaniem się na górę. Jednakowoż trudno na to przypuszczenie dostarczyć więcej dowodów, gdyż Lukian mówi w *Parasyście* o wymowie bardzo krótko i pobieżnie; tyle tylko możemy na pewne powiedzieć, iż słowa Lukiana

odnoszą się bezwątpienia do nowego jego stanowiska wobec współczesnych sofistów, o którym dokładnie mówi w późniejszym dziele *Bis accusatus*.

Prócz wzmiankowanych dyalogów dadzą się jeszcze luźnie ugrupować koło Parasyta *trzy inne*, które za późniejsze należy uważać. Zbliżają się one treścią i tendencją do *Parasyta*, a gdzieś nie brak wprost reminiscencji z niego. Z tego tylko powodu wspominamy tu o nich, nie wysnuwając dalszych wniosków, do których brak silniejszej podstawy. Wiadomo, jak filozofowie i uczeni współcześni Lukianowi starali się o względy bogatych ludzi. Każdy bogatszy arystokrata utrzymywał na swym dworze uczonych i filozofów, których położenie nie było do pozazdroszczenia. Lukian prócz humorystycznego *Parasyta* napisał o tym przedmiocie inny poważny utwór, godny uwagi; będziemy o nim dokładniej mówili w późniejszym artykule; tu chodzi nam tylko o następstwo dyalogów po sobie i ich pokrewieństwo co do treści. Utworem tym jest *Περὶ τῶν ἐπιμισθῶ συνόντων* (*De mercede conductis*). Lukian stara się odwieść w niem swego przyjaciela Timoklesa od zamiaru starania się o miejsce na dworze jednego z bogaczy i maluje mu smutne położenie uczonych, którzy przy ich boku żyją. Na jednym miejscu nazywa Lukian formalną sztuką staranie się o względy pana tych, którzy żyją na jego dworze (rozdz. 29. ἰδῶτης γὰρ ἔγωγε τῶν τοιούτων καὶ ἀτεχνος, καὶ μάλιστα παραβλλόμενος ἀνδράσι τέχνην τὸ πρᾶγμα πεποιημένοις). »Byłoby rzeczą niesłuszną, litować się nad nimi (mówi Lukian), albo brać za złe ich panom, że, jak się zwykle mówi, używają nocnika do tego, do czego jest przeznaczony. Wszak dworacy wstępując do domów pańskich musieli być na takie obejście przygotowani, a umieć wszystko znosić jest właśnie sztuką, z której czynią sobie zawód». Na innym miejscu wspomina o tych uczonych, iż oni wszystko mają »nie potrzebując ani orać, ani siał; podobnie wyraża się w *Parasytie*. Bardzo jest prawdopodobnem, iż Lukian pisząc ten utwór miał w świeżej pamięci *Parasyta*, w którym tak obszernie dowodzi, że pieczeniarnstwo jest sztuką. Ponieważ zaś ten utwór jego dotknął niemile wielu uczonych i filozofów, którzy mu czynili nawzajem podobne zarzuty, uważał Lukian za stosowne napisać *obronę* we własnym interesie (*ἀπολογία*), która oczywiście co do czasu jest późniejszym dziełem od poprzedniego. Zresztą to do rzeczy już nie należy. Pewną reminiscencją z *Parasyta* znajdujemy w *Ikaromenippos*. Tam filozof cyniczny Menipp, wybrawszy się w nadpowietrzną podróż do Zeusa, uskarża się przed nim między innymi na filozofów,

uważa ich za zupełnie zbytecznych i nieprzydatnych tak do publicznego jak prywatnego życia (rozd. 31. τὸ δὲ πάντων δεινότερον, ὅτι μηδὲν ὑποὶ μήτε κοινὸν μήτε ἴδιον ἐπιτελοῦντες, ἀλλ' ἀχρεῖοι καὶ περιττοὶ καὶ σεστώτες. Οὕτε ποτ' ἐν πολέμῳ ἐναρίσμοι, οὕτε ἐνὶ βουλήῃ). Taksamo wyraża się w *Parasytie*, uważając filozofów za zupełnie nieprzydatnych tak w wojnie jak w pokoju (por. w rozdz. 40., 41. n. cały szereg przykładów i dowodów, iż retorowie i filozofowie rzekomo nie przynoszą żadnej korzyści państwu). Że *Ikaromenip* jest późniejszy od *Parasyta*, nie ulega wątpliwości już ze względu na wyrobioną jego formę. Jednak prócz tej ogólnej uwagi nie możemy nic więcej o wzajemnym stosunku tych dyalogów powiedzieć.

Lwów.

T. Mandybur.

**De quibusdam priscorum poetarum scaenicorum locutionibus,
quae qualis, talis, aa. pronominum, ut (qui), ita, aa.
aduerbiorum uices explent.**

I.

Modi genetiuus quotiens cum pronomine relatiuo (interrogatiuo) aut demonstratiuo coniungitur, locutiones praebet, quae idem paene ualent atque qualis aut talis pronominalia. Itaque genetiuus cuius modi idem ualet atque qualis pron., eius modi idem atque talis. Neque huius, istius, illius modi a pronomine talis (= eius modi) multum discrepant, quamquam hic, iste, ille eis praeter uniuersalem uim demonstrandi certa quaedam praedicata tribuunt, quae neque eius modi nec talis pronomen continet. Pro qualis-cum-que autem pronomine genetiuus quisquis (quiuis) pronominis ac uocabuli modi hic illic usurpantur.

Praeter genetiuos uocis modi accusatiui sg. quoque eiusdem uocis cum pronomine relatiuo (interrogatiuo) iunguntur, quo fit ut locutiones hae ut (qui) particulae locum obtineant; cum demonstratiuo uero pronomine uox modi accusatiuo singulari posita eadem ui atque ita particula in sermone Latino frequentatur. Omnes autem has locutiones semper pendere ex ad ¹⁾ aut ex in praepositionibus unius cuiusque

¹⁾ Ad praepositio semper paene collocatur ante accusatiuum pronominis, nimirum ut sit inter has locutiones et ad modum particulam discrimen quoddam. Ferraro tantum tales formae inueniuntur, ueluti ad modum fugientium (Liu. 37, 46, 8), quibus quem ad modum accusatiuus, qui apud scriptores antiquos saepe legitur, adnumerandus est.

scriptoris dicendi ratione satis demonstratur. Eadem uis atque quem ad modum accusatio uel ut (qui) particulae etiam quo modo ablatiuo inest; ablatiuos uero eo, hoc, isto, illo modo idem fere significare atque ad (in) eum, hunc, istum, illum modum accusatiuos uel ita particulam negari non potest. Hic, iste, ille pronomina casu accusatio et ablatiuo casu posita atque cum uoce modi coniuncta locutionibus eisdem atque casu genetiuo differentiarum tenuitates praebent. Possessiuia autem pronomina meus, tuus, noster, uester si cum uoce modi casu ablatiuo ponuntur, locutiones efferunt, quae meo, tuo, nostro, uestro aduerbiorum uices explent. De reliquis pronomibus commemorandum est etiam pronomina indefinita cum modo ablatiuo coniungi ac saepius qui (= *irgendwie*) particulae accipere significationem. Addo denique nullo modo ablatiuum pluribus locis non particulae uim sibi uindicare.

Iam uero uenimus ad uocem modi, quae in locutionibus illis ad qualitatem rei spectat et idem fere ac uox generis significare uidetur (= *Art u. Weise* Germ., *spół, rodzaj* Pol.). Etsi haud facile quis explanauerit, quomodo primigenia et peculiaris eiusdem uocis significatio — mensurae notionem dico — (cf. Krebs-Allgayer-Schmalz, *Antibarbarus d. lat. Sprache*. Basel 1886 sqq. in h. uoce)¹⁾ in generis notionem uersa sit; ueruntamen similia etiam in aliis linguis non desunt exempla, ueluti in Germanica lingua, quae pro locutione *auf folgende Weise* locutione *folgender Massen* interdum utitur²⁾.

¹⁾ Praeter hunc librum usus sum in conficiendo opusculo hisce operibus: A. Prehn, *Quaestiones Plautinae. De pronomibus indefinitis* (Argentorati 1887); I. Bach, *De usu pronominum demonstratiuorum apud priscos scriptores Latinos* (= *Studia in priscos scriptores Latinos collata* edidit Gu. Studemund Vol. II. 145 sqq.); E. Wölfflin, *Arch. f. lat. Lex. u. Gramm.* VIII., 148 sqq.; B. Delbrück, *Syntax* III., 1, 554 sq. 575. In numerandis proferendisque singulis uersibus Plautinis secutus sum Fr. Ritscheli editionem (Lips. 1871—1894) et Fr. Winteri librum, qui inscribitur *Plauti fabularum deperditarum fragmenta* (Bonnae 1885) Terenti locos secundum Umpfenbachium (Berol. 1870), reliquorum autem poetarum uersus secundum Ribbeckium (*Scaenicae Romanorum poesis fragmenta*. Lips.² 1871 sqq.) proferebam. Praeterea uno quoque loco unde aliquid decerpserim, liberrime profiteor.

²⁾ Sine dubio mutata uis huius uocis est ob eam causam, quam ob causam unius cuiusque significationis mutatio saepissime fit, ob translationem (cf. Reisig-Haase-Heerdegen Vorlsgg. II. p. 65).

Ceterum negari non potest uocem modi in alio quoque contextu uerborum generis notionem accipere; cf. Cic. *Rosc. Am.* 35, 100 nullum modum esse occidendi

Pleraque harum locutionum, praecipue illae, quae e pronomi-
bus demonstratiuis aut e relatiuis pronomi-
bus constant, sermonis cotidiani propriae fuisse uidentur. Hae enim analyticae formae
sunt, quibus uulgus multo libentius quam formis syntheticis quae di-
cuntur (tal is, qual is, ut, ita) utitur. Uulgares fuisse has phrases id
quoque comprobatur, quod scriptores, quorum opera uulgare dicendi
genus redolent, illis saepe utuntur, imprimis Cicero in libris iuuenilibus,
scriptores Africani. Etiam in linguis Romanicis quaedam uestigia ha-
rum locutionum reperiuntur, quorum origo in cotidi-
ano sermone anti-
quorum quaerenda est ¹⁾.

De singulis autem locutionibus, quae ex uoce modi et pronomi-
nibus constant, commemoranda haec sunt: Genetiui uocis modi, ueluti
alius modi, illius modi, eiusdem modi in iuuenilibus libris
Ciceronis saepissime inueniuntur, prorsus uero ab eo neglecti sunt in
libris, qui praestantiam sermonis redolent. Apud scriptores autem poste-
rioris temporis eiusmodi et huiusmodi uoces pro uocabulo talis semper
fere ponuntur, praecipue apud Africanos scriptores, qui eas etiam cum
praepositionibus coniungunt, uti in huiusmodi, pro eiusmodi, aa.;
cf. Krebs-Allg.-Schmalz l. q. s. p. Inter accusatiuos maxime frequenta-
tur apud scriptores probatos quem ad modum locutio, nam reliquae
locutiones aut nusquam fere apud eos (ad eum, in eum, ad
istum, in istum, ad illum, in illum modum) aut raro quidem
leguntur (ad hunc, in hunc modum). De discrimine autem, quod
inter locutiones ad hunc modum et in hunc modum exstat, etsi
quidam uiri docti (Tegge, Studien z. lat. Synonymik. Berl. 1886,
p. 164) aliter senserunt, equidem Thielmanno ²⁾ praeunte hoc dixit

hominis quo... Tusc. 5, 23, 66 si uitae modum actionemque quaerimus, alterius
mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur. Cf. Krebs-Allg.-Schmalz
l. q. s. p.

¹⁾ In linguis Romanicis quomodo tantum locutionis uestigia inueniuntur,
nam ab quo modo forma (= *quomo *como) deriuata sunt come Ital., comme
Francogall. (comment = quomodo + mente). Cf. etiam modo Ital., Hisp.;
Groeber Arch. I. 550. Reliquae autem locutiones nusquam hic reperiuntur alioque
modo — id quod etiam de quomodo locutione aliqua ex parte dici potest, cf.
Ital. che (= quā), Rum. ca (= qua[m]), Francogall. que, Hisp. cuan — ex-
primi solent, ueluti eo modo: 1° (= *eccum sic =) Ital. così, Francogall.
ainsi; cf. Groeber Arch. VI. 385: 2° (= sic =) Ital. sì, Francogall. si; cf.
Körting Lat.-Rom. Wörth. pp. 595. 497. 590. 22. 662.

²⁾ De Cornif. p. 78 sq. Cf. Reisig-Haase-Landgraf III. p. 707:
»Man sagt in gleicher Bedeutung (= in... modum) auch ad, doch nicht in gleicher
Zusammenstellung; denn ad setzt man nur so, dass es nicht unmittelbar vor modum

rim: alteram vulgaris sermonis propriam esse et a recta loquendi consuetudine abhorrere, in hunc modum autem locutionem occurrere apud scriptores, qui urbanitatis colorem affectauerunt. Hoc, isto, illo, cet. modo primum ablatiui instrumentales sunt (cf. Delbrück p. 575), illud enim, quo aliquid efficitur, indicant; deinde sunt ablatiui modi; cf. Tegge l. q. s. p. Neque genetiui uocis modi neque accusatiui casus in latinitate tam frequenter leguntur quam casus ablatiui; inueniuntur enim ablatiui apud Ciceronem, Liuium, ceteros. Restat ut commemoremus nos in eis quas supra protulimus explanationibus imprimis pronominum demonstratiuorum et relatiuorum rationem duxisse: uerum enim uero numerus ablatiuorum multo maior erit, si eius quoque memores erimus, pronomina meus, tuus, noster, uester, quidam, quiuis, quicumque, quisquis, ullus, nullus maximam partem tantum cum ablatiuo uocis modi iungi. Quod idem de locutionibus quae plurali numero usurpantur, dicendum est.

Reliquum denique est ut de eis quoque uocabulis, quae cum pronomibus coniuncta uocis modi notionem habent, hoc loco paucis doceam. Quibus ex uocabulis pactum notione illa positum apud omnes scriptores maxime frequentatur.

Pactum igitur, cuius notio primaria in pactione ac sponsione ponenda est, si cum pronomine iungitur (u. c. quo pacto): primo condiciones temporaque, quibus aliquid fit, translationis ui demonstrat ¹⁾: deinde idem ualet ac uocabulum modi ²⁾ (quo pacto = quo modo = ut [qui] ³⁾).

steht, weil man es sonst für admodum genommen hätte; wohl aber sagt man: ad hunc modum. (Vgl. jedoch Liu. 37, 46, 8 ad modum fugientium. Übrigens gebraucht Cicero ad hunc modum nur in seiner Erstlingsschrift de inuentione, in den übrigen Schriften äusserst selten, cf. Thielmann de Cornif. p. 78 f. Daraus, dass die Formel bei den Komikern häufig ist, schliesst Thielm. ihre vulgäre Natur), dagegen in modum alicuius.

¹⁾ *Quo pacto*: Plaut. Capt. prol. 5; ibd. 395; Bacch. 1178; Merc. 182. Naeu. trag. 37. — *Ex pacto*: Terent. Hecyr. 474. — *Hoc pacto*: Plaut. Aul. 51; Bacch. 447. Terent. Heaut. 475. — *Illo pacto*: Terent. Heaut. 475. — *Eodem pacto*: Plaut. Capt. prol. 42. — *Alio pacto*: Plaut. Capt. 332; Pseudol. 272; Rud. 1402; Trin. 716.

²⁾ Quod conditionis notio hic euanuit, significationis deminutione quae dicitur (> *Abstumpfung, Abblassung, abstumpfende Verwendung* Heerdegen l. q. s. p. 113 sq.) factum est. Ubi tamen ad locutionem adnexa uis quaedam est, conditionis notio remansit. Uide exempla, quae in superiore adnotatione protulimus

³⁾ In linguis, quae ex Latina ortae sunt, harum coniunctionum uestigia nusquam conspiciuntur. Ipsum autem pactum in pecho Hispan. (= peito Lusitan.) latet, cf. Körting p. 532. N. 5816.

Praeterea uocis exempli uim atque usum paucis explicare in animo est, nam de ceteris uocibus, quae casu ablatiuo positae semel atque iterum modi notionem exhibent, id solum dici potest, interdum difficile cognitu esse, utrum hae uoces in illam uniuersalem modi significationem abierint, an retinuerint primariam uim suam.

Exemplum igitur nomen latissimae significationis est, quam optime, puto, Georges (A. Lat. D. Wörth. I⁷ 2364) intellexit haec breuiter proferens: »*ein aus einer Menge gleichartiger Dinge Ausgewähltes, an welchem die ihnen gemeinschaftlichen Eigenschaften anschaulich werden*« ¹⁾. Haec primaria significatio determinationis ui in similis modi notionem transiit, unde ui translationis modi orta notio est. Conectitur autem exemplum aut cum pronomibus accusatiuo singulari positus, ubi ex ad praepositione pendet, aut cum pronomibus ablatiuo casu positus ²⁾.

II.

A. Vox modi quid apud priscos poetas scaenicos cum pronomibus coniuncta ualeat, subtilius inquiritur.

a. De genetiuis pronominum ac uocis modi.

Quoius modi locutio qualis ³⁾ adiectiui loco ponitur ⁴⁾: Plaut. Most. 642. sed scin quoius modi ⁵⁾? ibd. 817 Viden uestibulum ante aedis hoc et ambulacrum, quoius modi? ibd. 818 Age specta postis, quoius modi; ibd. 908 Quoius modi gynaeeum? quid porticum? ibd. 1117 Lóquere: quoius modi reliqui, quom hinc abibam, filium?

¹⁾ I. e. *etwas, was einer Menge gleichartiger Dinge ähnlich ist.*

²⁾ Locutiones hae e linguis Romanicis prorsus euauerunt. Ceterum cf. *esempio Ital., exemple Francogall.*; Körting p. 297, N. 2941.

³⁾ Adiectiuum pronominale qualis occurrit locis hisce: Plaut. Amph. 537 sq. Asin. 60. ibd. 495. Aul. 212. ibd. 217. Capt. 166. ibd. 712. Epidic. 187. Bacch. 786. ibd. 856. Menaechm. 1027. Mil. 50. Pseudol. 275. Rud. 875. Trin. 1095. — Terent. Andr. 503. Eun. 758. Heaut. 384. Phorm. 1092. Hecyr. 766. — Acc. trag. 19. ibd. 274. Inc. inc. fab. trag. 50. Pall. inc. inc. 12.

⁴⁾ Cum in ingenti numero exemplorum nonnulla me fugere potuerint, uenia mihi lectorum petenda est, si unum alterumue exemplum hic illic praetermissum sit.

⁵⁾ Quoius modi, eius modi, huius modi, istius modi, illius modi, quoi quoi modi, quoius modi locutionum utrumque membrum seiunctim scribendum esse Plautinum illud »istius sit modi« docet (Trin. 552, ubi sit uerbum substantiuum pronomem a nomine substantiuo seiungit); cf. Ritschl Opusc. phil. II. p. 691. Eandem uim in Terentianis genetiuis inesse explanationes, quas in initio §. II. h. β. p. 159, A. 1. protulimus, satis superque demonstrant.

Menaechm. 221 Quoius modi isti hominés erunt? ibd. 575 res magis quaeritúr quam cluentum fidés quoius modi clueat; Pers. 648 Quoius modi olim is in populo habitust? Rud. 83 sq. Pro di inmortales, témpestatem quoius modi Neptúnus nobis nócte hac misit próxima; ibd. 422 héia corpus quoius modi; ibd. 424 Vél papillae quoius modi; Trin. 501 Pro di inmortales, cóndicionem quoius modi!

Locum talis pronominis (quod apud Plautum et apud Terentium aliquotiens legitur, ueluti Aul. 396. Capt. 140. ibd. 753. ibd. 955. Curc. 125. Cas. 1002. Most. 1158. Menaechm. 112. ibd. 1027. Mil. 50. ibd. 1321. Merc. 318. ibd. 501. ibd. 701. ibd. 999. Pseudol. 437. Pers. 535. Stich. 769. dep. fab. fragm. 300 W. = p. 165, 74 G. — Terent. Andr. 98. ibd. 870. Eun. 161. Heaut. 1022. Phorm. 1028. Hecyr. 602. ibd. 757. Ad. 297.) eius modi genetiuis hic illic occupauit. Spectat autem eius modi genetiuis aut ad ea, quae in prioribus commemorata sunt: Plaut. Bacch. 676 An nescibas, quam eius modi homini ráro tempus sé daret? Rud. 127 Nam ego própter eius modi uiros uiuó miser; Trin. 337 Nil moror eum tibi esse amicum cum éius modi uirtútibus. — Terent. Andr. 93 Nam qui cum ingeniis conflictatur eius modi;

aut ad ea, quae sequuntur, pertinet: Plaut. Mil. 801 ille — eius modi est — cupiét miser ¹⁾). — Terent. Phorm. 821 sq. Quam scitumst, eius modi in animo paráre cupiditátes, Quas, cüm res aduersae sient, pauló mederi póssis! cf. Bach l. q. s. p. p. 356 sq.

Genetiuis autem huius modi idem significat quod mei modi i. e. uel modi, quo modo ego nunc facio uel modi, cuius ego nunc mentionem facio (faciam); cf. Bach l. q. s. p. p. 156 sq. Quo fit ut e. g. a) comoedia huius modi (Plaut. Capt. 1033) (= comoedia mei modi i. e. comoedia [eius] modi, quo modo ego nunc facio) transeat in notionem: comoedia talis, qualem ego (nos) nunc ago (= facio); b) ira huius modi (Plaut. Amph. 941) (= ira mei modi i. e. ira [eius] modi, cuius modi ego nunc mentionem facio [faciam]) idem sit, quod ira talis, qualis ego irae nunc mentionem facio: a) Plaut. Capt. 1033 sq. Huius modi paucás poetae réperiunt comoé-

¹⁾ Ille — eius modi est — cupiet miser. Maduigijs (Adu. cr. II. 9.) quem ego sequor, nam parentheses, utpote quae parataxim exhibeant, priscæ latinitati atque adeo Plauto peculiare sunt; cf. Schmalz Synt. ³ p. 468. Itaque neque Ussingio (ille eius modi est: cupiet miser) assentior neque Ritscheli rationem (ille eius domi cupiet miser) adprobo.

dias *Úbi boni meliôres fiant*; Mil. 1023 *Pedetemptim tu scis tractari solitas hasce huius modi mercis* (huius modi = tales merces, quales ego nunc tracto); Trin. 795 sq. in huius modi negotio *Diem sermone terere segnitiés merast.* — Terent. Eun. 873 sqq. *saepe ex huius modi re quápiam Maló principio mágna familiáritas Conflátast*; Heaut. 339 Clit. *Huius modi obsecro áliquíd reperi*; Phorm. 505 *Néque cum huius modi umquam úsus uenit út conflictarés malo* (= cum tali malo. quali cum malo ego nunc conflicto); b) Plaut. Amph. 938 *Nam in hóminum aetate mólta eueniunt huius modi*; ibd. 941 sq. *Uerum irae siquae fórte eueniunt huius modi Intér eos*; Bacch. 65 sq. *adulescens homo Pénetrem me huius modi in palaestram, ubi dámnis desudáscitur*; Pseudol. 823 *Quom hasce hérbas huius modi in suom aluom cóngerunt*; Poen. 823 sq. *Sátis spectatumst deós atque homines eius neclegere grátiam, Quóius hominis erus ést consimilis, uélut ego habeo hunc huius modi*; ibd. 1273 *Nam aliós pictores nil moror huius módi tractare exempla.* — Terent. Eun. 746 *haec atque huius modi sum mólta passa*; Heaut. 812 sq. *Huius modi mihi res sémper comminiscere, Ubi me éxcarnufices*; Phorm. 529 *Nam híc me huius modi scibat esse.* — Turp. com. 201 sq. *Corónam mensam talos uinum, haec huius modi, Quibus rébus uita amántum inuitari solet.*

Istius modi constanter est tui modi i. e. uel talis, qualis tu es (cf. Bach l. q. s. p. p. 214 sq.): Plaut. Epidic. 119 *Málim istius módi mihi amicos fúrno mersos quám foro*; Most. 746 *Nil moror mi istius modi cliéntis.* — Terent. Heaut. 387 *Ét uos esse istius modi et nos nón esse haut mirábilest.* — Acc. trag. 136 sq. *quánto magis te isti modi esse intéllego, Tánto, Antígona, mágis me par est tibi consulere et párcere;*

uel talis, qualem tu dicis: Plaut. Merc. 144 *Ápage istius módi salutem, cúm cruciatu quae áduenit*; Rud. 321 *Cum istius modi uirtútibus operisque natus quí sit*; Trin. 551 sq. *contra istóc' detrudi máleficos Aequóm uidetur, quí quidem istius sít modi*; cf. Brix-Niemeyer ad l. — *Alia interpretatione explicandus est hic locus*: Truc. 930 *Quí, malum, bella aut faceta's, quae ames hominem isti modi? in his enim isti modi non est idem atque qualem tu descripsisti aut qualis tu es, sed ita spectat ad secundam personam, ut significet eius modi, quales apud te saepius uersantur uel qualem tu nunc amas* Bach l. q. s. p. p. 226.

Illius modi idem est ac talis, qualis est tertius aliquis: Terent. Ad. 440 sqq. *dí boni, Ne illius modi iam nóbis mágna cíuium Penúriast antiqúa uirtute ac fide.*

Quoiquoi modi et quouiis modi locutiones qualiscumque¹⁾ pronominis uim sibi adsciuerunt: Plaut. Bacch. 399 sq. Nunc, Mnesiloche, spécimen specitur, nunc certamen cernitur, Sísne necne ut esse oportet: málus, bonus quoiquoi modi (cf. Ritschl Opusc. phil. II. p. 727); Pseudol. 740 sq. Rogas? Múrrinam, passum, defrutum, méllam, mel quouiis²⁾ modi; Pers. 386 Quouiis³⁾ modi hic cum fáma facile núbitur.

b. *De locutionibus aduerbialibus.*

a) *De accusatiuis pronominum ac uocis modi.*

Quem ad modum⁴⁾ locutione, quae ut (qui)⁴⁾ particulae locum obtinet (Plaut. Bacch. 473 sq. ego omnem rem scio Quem ad modumst: Pseudol. 1038 nescis, ut res sit, Phoenícium; cf. Amph. 441 sq. Certe edepol, quom illum contemplo et formam cognosco meam, Quem ad modum ego sum (saepe in speculum inspexi): nimis similest mei⁵⁾)

1. Interrogationes directae inducuntur: Plaut. Bacch. 190 Pi. Qui scire possum? Chr. Nullus plus. Pi. Quem nam ad modum?⁶⁾ Mil. 186 (ut) Earum... artem et disciplinam optineat colere. Pe. Quem ad modum? Merc. 351 sq. Nunc si dico ut res est, atque illam mihi me Emisse indicó, quem ad modum existumet me? Pers. 35 Facere amicum tibi me potis es sempiternum. Sa. Quem ad modum?

¹⁾ Qualiscumque pronomem apud priscos poetas scaenicos nusquam occurrit.

²⁾ Altero loco Ambrosianus quouiis modo lectionem, altero cuiusmodi praebet: quouis modo utroque loco Palatino-Vaticano (D) et Heidelbergensi (C). Ex collatione harum lectionum Lorenz Phil. XXXV. p. 176 sq. quouiis modi sagacissime odoratus est. Hoc enim modo discrepantiae scripturae optime intellegi possunt. Cf. Becker in Studemundi Studd. in prisc. scriptt. Lat. I. p. 286., ibd. Luchs p. 347 sq.; Prehn l. q. s. p. p. 6.

³⁾ Quem ad modum (sic!) scribendum esse, non quem ad modum Bacch. u. 190. (quem nam ad modum) docet. Nam particula enim in enuntiatis interrogatiuis apud Plautum et apud Terentium absolute ponitur neque coalescit cum pronomine (aduerbio) interrogatio in unum uocabulum. Cf. Kühner II. p. 718; Neue Forml. d. lat. Spr. II³. p. 491; Schmalz Lat. Synt². p. 466.

⁴⁾ Particulae interrogatiuae (relatiuae) qui et ut apud Plautum, Terentium, reliquos poetas scaenicos saepissime occurrunt.

⁵⁾ Sententia relatiua (quem ad modum ego sum), id quod saepissime apud Plautum usu uenit, cf. Schmalz² p. 572., redundanter ad superiorem enuntiationem addita est

⁶⁾ Nam particula si cum pronomine interrogatio coniungitur, interrogationem grauiorem reddit; cf. Reisig-Haase-Landgr.-Schmalz Vorlsgg. III. p. 306.

2. Inducuntur non directae interrogationes, quae nonnunquam enuntiata adiectiua appellari possunt: Plaut. Curc. 370 Dicam quem ad modum conscribas; Bacch. 733 Dic quem ad modum? Mil. 200 sq. illuc sis uide, Quem ad modum adstitit seuero fronte curans cogitans; ibd. 256 sqq. haec ei dice, monstra, praecipe, Ut teneat consilia nostra, quem ad modum exorsi sumus, De gemina sorore; ibd. 904 Audire cupio quem ad modum: ne quid peccetis, paeo; ibd. 884 Tibi dixi, miles quem ad modum potisset deasciarei; ibd. 1162 Uoluptatem mecastor mi inperas. Pa. Scin quem ad modum? Trin. 236 Omnium primum amoris arteis eloquar quem ad modum expediant¹⁾. — Acc. trag. 380 Quem ad modum impetum occupemus facere ultro in regem.

Ad eum modum locutio fungitur uice talis pronominis: Plaut. Menaechm. 210 sq. Glándionidam, suillam, laridum, pernonidam Aut sincipitamenta porcina aut aliquid ad eum modum; cf. Bach l. q. s. p. p. 357.

Ad hunc modum constanter est ad meum modum i. e. uel ita, ut ego nunc facio uel, id quod rarius fit, ita, ut ego dico (uel dicam). Bach l. q. s. p. p. 156: Plaut. Curc. 204 sq. quaeso ad hunc modum Inter nos amore utemur semper subrepticio? Bacch. 509 sq. Sed sätine ego animum mente sincerá gero, Qui ad hunc modum haec hic quae futura fabulor? ibd. 907 sq. Ut eum dictis plurumis Castigem, quom haec hic facta ad hunc faciat modum; Pseudol. 457 quid agitur? Pse. Statur hic ad hunc modum; ibd. 1273 ad hunc me modum intuli illi satis facete; Rud. 194 sq. Nam quid sibi habebunt inpii insigne posthac, Si ad hunc modumst innoxii honor apud uos? Stich. 76 sq. Utrum ego perplexim lacessam oratione ad hunc modum, Quasi ego numquam quicquam adsimulem. — Terent. Hecyr. 675 sq. Ignarum censes tuarum lacrimarum esse me? Aut quid sit id quod sollicitere ad hunc modum? — Plaut. Aul. 69 sq. ita me miseram ad hunc modum Deciés die uno saepe extrudit aedibus i. e. ut ego extrudor. Bach l. q. s. p. p. 156.

In hunc modum locutio nusquam legitur neque apud Plautum neque apud Terentium neque apud reliquos poetas scaenicos. Haec enim locutio temporis posterioris est atque ad exemplar eiusmodi locu-

¹⁾ Ita codd. inuito metro, quod quale fuerit, incertum est. Quod autem Lindemannus, Schoellius scripserunt: Omnium primum amoris arteis quem ad modum expediant eloquar, id ferri nequit propter uerborum ordinem minus consuetum; nam in eiusmodi interrogationibus apud Plautum enuntiatio primaria antecedere solet enuntiationem secundariam.

tionum est orta, quales sunt: in nouom modum (Amph. prol. 119), in germanum modum (Cas. 615), in malacum modum (Bacch. 355), in perpetuom modum (Most. 536, ibd. 1035), in peregrinum modum (Pers. 158, Trin. 767).

Ad istunc modum idem ualet atque ad tuum modum = ita, ut tu *a*) dicis (dixisti) uel *b*) facis (fecisti); cf. Bach l. q. s. p. p. 214. *a*) Plaut. Bacch. 749 Ópsecro, quid istis ad istunc ústus conscriptis modum; Rud. 1249 sq. Spectáui ego pridem cómicos ad istunc modum Sapiénter dicta dicere atque is plaúdiar; *b*) Plaut. Bacch. 584 sq. quae te mala crux ágitat, qui ad istunc modum Aliéno uiris tuás extentes óstio? Rud. 270 sq. ad hoc Fánum ad istunc modum nón ueniri solet. — Terent. Ad. 423 sq. et quód queo Conséruis ad eundem ístunc praecipió modum (ad e ist. m. = item, ut tu facis).

Ad illum modum = ita, ut tertius aliquis *a*) dicit uel *b*) facit; cf. Bach l. q. s. p. p. 291: *a*) Plaut. Poen. 988 sq. Pro dei immortales, plúrimei iam ad illúm modum Periére pueri; *b*) Capt. 783 Ad illum modúm sublitum ós esse mi hódie!

β. De ablatiuis pronominum ac uocis modi

Quo modo etiamsi eadem fere significatione atque qui Plautinum (ut), jak Polonicum apud Plautum saepius usurpari uidetur (cf. Cist. 46 Necessest quo tu mé modo uoles ésse, ita esse, máter; Pers. 795 sq. quo módo me hodie uorsáuisti? Ut me ín tricas coniécasti? quo módo de Persa mánus mi aditast? Trin. 827 eo usqué modo, ut uolui = >eo u. m., quo modo uolui< Brix ad l.), quod praecipue in enuntiatis interrogatiuis usu uenit; ueruntamen notio primigenia, quam compositionis uis poscit, semper pellucet, quod his etiam exemplis probari uidetur: Amph. 1023 A. Quó modo? M. Eo modo, út profecto uíuas aetatém miser; Asin. 302 Ego dicam, quo árgumento et quó modo; Poen. 894 sq. Quía Adelphasium, quám erus deamat túos, ingenuast. Mi. Quó modo? S y. Eódem, quo...; Trin. 602 sq. Quó modo tu istuc, Stásime, dixti? St. Nóstrum erilem filium Lésbonicum suám sororem déspondisse: em, hóc modo; Truc. 918 sq. Quém ego ecastor córde mage amo quám te. Str. Quam me? quó modo? Ph. Hóc modo ut moléstus ne sis. Terentium autem quo modo phrasin eadem ui atque ut (qui) particulam usurpare Phorm. u. 180 sq. (Íta nunc inparátum subito tánta te inpendént mala: Quae néque uti deuitém scio neque quó modo me inde éxtraham) docet, (ubi quo modo locutio

cum uti particula aequata est). Idem de eis scriptoribus scaenicis, quorum in reliquiis haec locutio inuenitur, dici potest ¹⁾).

Quod ad usum attinet, locutio haec aut in interrogationibus directis reperitur aut in obliquis interrogationibus, quae interdum adiectiua enuntiata appellari possunt.

Quo modo in interrogationibus directis legitur: Plaut. Amph. 357 *Fáciam... té superbum, ni hinc abis. So. Quo nám modo? ibd. 556 Quid ést? quo modó? ibd. 594 sqq. Súm profecto et híc et illi: hoc quofuis mirari licet, Néque tibi, Amphitruo, istuc mirum mágis uidetur quám mihi. Am. Quó modo? ibd. 737 Prímulo dilúculo abiisti ad legiones. A m. Quó modo? Aul. 737 Déus impulsor míhi fuit, is me ad illam inlexit. Eu c. Quó modo? Cist. 608 sq. Quó modo igitur, óbsecro, Haec ést prior, quae núpta nunc est? cf. ibd. 478; Epidic. 706 sq. Quómodó me ludós fecisti dé illa conducticia Fidicina? Most. 183 Quid ais, scelesta? quó modo adiurásti? ita ego istam amárem? ibd. 458 Quo módo pultare pótui, si non tangerem? ibd. 737 sq. Séd, Símo, ita nunc uéntus nauem nóstram deseruit — Si. Quid est? Quó modo? Menaechm. 1126 Quó modo igitur póst Menaechmo nómen est factúm tibi? ibd. 1140 Quó modo haec ad té peruenit? Mil. 462 sq. Sed quó modo Dissimulabat; ibd. 1206 Étiam me? quo módo ego uiuam síne ted? Merc. 825 sq. Túos pater bellíssimus Amícam adduxit intro in aedis. Eu t. Quó modo? Pseudol. 341 sqq. Nón habes uenálem*

¹⁾ Exoritur autem quaestio, utrum huius locutionis utrumque membrum per se positum sit, an coalescat cum altero membro in unum uocabulum. Hac de re statuendum est multa et magna documenta praesto nobis esse, quibus innixi utrumque membrum separatim hic scribendum esse demonstrabimus. Namque apud Plautum haud pauca exempla inueniuntur, ubi ambo membra huius locutionis alio quodam uocabulo disiuncta sunt: Amph. 357 *quo nám modo*; Cist. 46 *Necessest quo tu mé modo uoles ésse, ita esse, máter*; Epidic. 75 sq. *Quíd istuc ad med áttinet Quó tu interbitás modo*; Most. 1123 sq. *Philolaches uenisse dixit míhi suom peregre húc patrem, Quóque modo dominum áduenientem séruos ludificátus sit*; Poen. 794 sq. *Nunc íbo, amicos cónsulam, quo mé modo Suspéndere aequom cénseant potíssimum*; ibd. 1245 sq. *Et praédicabo, quó modo furtá faciatis múlta Quoqué modo uos huius filias apud uós habeatis séruas*; Truc. 676. *Die ínpera míhi, quíd uis et quo uís modo? — Nec non apud Terentium similia exstant exempla, ubi aliud quoddam uocabulum pronomen a nomine substantiuo seiungit, ueluti Hecyr. 325. Quo nám modo, Philúmena mea, nunc te offendam adfécit? — Apud Accium quoque tragicum utrumque membrum huius locutionis separatim scribendum esse uersus 180 sq. (Quibus pártibus... .. et quo cáptus modo) ostendit. — Quanquam unum apud Plautum occurrit exemplum, ubi metro flagitante q u o m o d o iunctum scripsimus, Epidic. 706 sq. Quómodó me ludós fecisti dé illa conducticia Fidicina?*

amicam tú meam Phoeníciū? Ba. Nón edepol habeo profecto: nám iam pridem uéndidi. Cal. Quó modo? ibd. 719 sq. éi os subleuí modo. Cal. Quó modo? ibd. 1286 Séd quid hoc? quó modo? quid uideo ego? Poen. 386 Sicine ego te oráre iussi? Mil. Quó modo ergo orém? ibd. 476 sq. Fuére: uerum ego interfeci. Ly. Quó modo Potuisti? ibd. 493 Ausculta. Ly. Non hercle auscultabo. Ant. Quó modo?, ibd. 854 Hábe rem pactam. Syn. Sí futurumst, dó tibi operam hanc. Mil. Quó modo? ibd. 1296 Séd quid hoc est? quid est? quid hoc est? quid ego uideo? quó modo? Rud. 365 Sed tu ét Palaestra quó modo saluae éstis? Stich. 252 Illá quidem nullum sácrificauit. Ge. Quó modo? ibd. 343 Uerum ex multis néquiores nullum quam hic est (conueni). Pan. Quó modo? — Terent. Heaut. 815 Uellem hercle factum, ita méritu's. Sy. Meritus? quó modo? Hecyr. 325 Quo nám modo, Philúmena mea, nunc te offendam adféctam? Ad. 534 Cum féruit maxumé, tam placidum, quási ouem reddo. Ct. Quó modo? ibd. 614 Uah, quó modo hac me expédiam turba? — Naeu. com. 11 eho an ufcimus? Uicistis. ||uolop est. quó modo?|| dicám tibi; Laber. com. 21 sq. Numne áliter hunc pédicabis? ||quó modo?|| Uideo, ádulescenti nóstro caedis hírlam.

In obliquis interrogationibus occurrit quo modo: Plaut. Amph. 197 Ea nunc meditabor quó modo illi dicam, quom illo aduénero; ibd. 201 sq. Sed quó modo et uerbis quibus me déceat fabulárier, Prius ipse mecum etiám uolo hic meditári; ibd. 356 Hic inquam habito ego áque horunc sum séruos. Merc. At scin quó modo? Asin. 358 sq. Em istuc ago, Quó modo argento ínteruortam et áduentorem et Saúream; Aul. 47 at scin quó modo tibi rés se habet? ibd. 307 At scin etiam quó modo? ibd. 832 Át scin quo modó? Capt. prol. 23 Ratiónem habetis, quó modo unum amiserit; Cas. 875 sq. Neque quó fugiam neque ubi lateam neque hoc dédecus quo modo célem Scio; Cist. 614 sq. Sed ego illud quaero cónfragosum, quó modo Prior pósterior sit ét posterior sit prior? Epidic. 75 sq. Quid istuc ad med áttinet Quó tu interbitás modo? ibd. 85 sq. Néque ego nunc quó modo Me expeditum ex ínpedito fáciam consiliúm placet; ibd. 320 sq. Éxspectando éxedor miser atque exénteror, Quó modo mi Épidici blánda dicta éuenant; Most. 1123 sq. Philolaches uenisse dixit mihi suom peregre húc patrem, Quóque modo dominum áduenientem séruos ludificátus sit; Mil. 96 sq. Id uólo uos scire, quó modo ad hunc deuénirim In séruitutem; Pseudol. 675 sqq. Quó modo quicque ¹⁾ agerem, út lenoni

¹⁾ »Uocabula quo modo unum corpus ita efficiunt, ut pronomen quisque post modo, non post quo collocatum legatur«, Prehn l. q. s. p. 10.

súrruperem mülíerculam, iam ínstituta, ornáta cuncta in ánimo, ut uolueram, órđine Cérta, deformáta habebam; Poen. 376 Ápscede hinc sis, sýcophanta pár ero. Mil. At scin quó modo? ibd. 438 sq. Neque hércle uero sério — scin quó modo? Ita mé di amabunt — uín bona dicám fide? ibd. 557 sqq. nón meminisse nós ratu's, Quó modo trecén-tos Philippos Cólلابisco uflico Déteris; ibd. 794 sq. Nunc íbo, amicos cónsulam, quo mé modo Suspéndere aequom cénseant potíssimum: ibd. 1245 sq. Et praédicabo, quó modo furtá faciatis múlta Quoqué modo uos huius filias apud uós habeatis séruas; Rud. 797 Tánge, sed scin quó modo? ibd. 1069 Quó modo habeas, íd mea refert, iúrene anne iníúria; Trin. 580 Dic hóc negoti quó modo actumst; ibd. 854 sq. Quae uoluit, mihi díxit, docuit ét praemonstrauít prius, Quó modo quidque ¹⁾ agerém; Truc. 419 sq. fácite inuenio quó modo Discórdiam et diuórtium inter nós parem; ibd. 676 Dic ínpera mihi, quíd uis et quo ús modo? ²⁾ — Terent. Eun. 716 Alio pácto honeste hinc quó modo abeam néscio; ibd. 929 sqq. tum hoc álterum, It uérost quod ego mihi puto palmárium Me répperisse, quó modo adulescéntulus Me-retrícum ingenia et móres posset nóscere; Heaut. 476 sq. Non núnc pecunia ágitur, sed illud quó modo Mínimó periclo id démus adulescén-tulo; ibd. 1004 sq. Idque ádeo miror, quó modo Tam inéptum quic-quam tibi uenire in méntem, mi uir, pótuert; ibd. 1039 sq. quód abest non quaeris, patri Quó modo obsequáre et ut serues quód labore inuénert; Phorm. 756 sq. Compósito factumst, quó modo hanc amáns habere pósset Sine dóte; Ad. 636 ego Aeschinúm conueniam, ut quó modo acta haec sínt sciat. — Acc. trag. 179 sqq. itera, in Quibus pártibus (namque audíre uolo, Si est quem éxopto) et quo cáptus modo Fortúnane an forté repertus »an repertust« Ribbeck; Laber. com. 19 sq. . . . égo mirabar quó modo mammaé mihi Descéndiderant.

Ablatiuus is pronominis ac uocis modi ita ³⁾ particulae ui posi-tus in Amphitruonis Plautinae uersu 1023 inuenitur (uid. p. 158); huc adde Trinummi uersum 827 (uid. supr. p. 158).

¹⁾ Cf. ad Pseudol. u. 676 sq. Adn. 1, p. 160.

²⁾ In Merc. u. 329 sqq. (séd ecum meum gnatum óptume Video: híc oppe-riar hómínem. hoc nunc mihi úso opust, Huic pérsuadere quó modo potis siem, Ut íllam uendat) quo modo locutio particulae finalis ut locum occupauit. Mil 377 Nímis mtrumst facinus, quó modo haec hinc húc transire pótuít; ibd. 418 Sed fá-cinus mirumst, quo modo haec hinc húc transire pótuít = . . . mirum facinus est is modus, quo . . . potuít (attractio, cf. Kühner II. p. 992, 6.).

³⁾ Ita (sic) particula a priscis poetis scaenicis saepissime in usum uccatur.

Hoc modo = ad hunc modum:

Hoc modo = ita, ut ego nunc facio: Terent. Phorm. 866 sqq. hóc ubi ego audini, ad foris Súspenso gradú placide ire pér-rexi, accessi, ástiti, Ánimam compressi, aúrem admoui: ita ánimam coepi atténdere, Hóc modo sermónem captans; In saying *hoc modo*, Geta imitates the position in which he stood near the door. Wagner (P. Terenti comoediae. Cambridge. 1883) ad l.; cf. Plaut. Pseudol. 1277ª Occépi denuo hóc modo.

Hoc modo = ita, ut ego dico (dicam). Luculentissimum exemplum est Plaut. Rud. 1072 hoc modó res gestast, út ego dico; ubi ad hoc modo locutionem enuntiatio ut ego dico ex abundantia addita est propter uulgarium hominum loquacitatem quandam ac studium omnia quam clarissime pronuntiandi. Praeterea huc referam Plaut. Most. 26 Hocíne modo hic rem cúratam offendét suam? — Terent. Eun. 766 Hóc modo dic, sorórem illam tuam esse; cf. Bach l. q. s. p. 157.

Isto(c) modo = ad istum modum:

Isto modo = ita, ut nunc dicis: Plaut. Truc. 161 O Ástaphium, haud istóc modo solitá's me ante adpelláre. Isto modo = ita, ut tu nunc facis: Plaut. Most. 320 Sémpér istóc modo móratu's; ibd. 1014 sq. át quidem tu, qui ístoc speras té modo Potésse; cf. Bach l. q. s. p. 215.

Illo modo = ad illum modum:

Illo modo = ita, ut tertius aliquis facit: Plaut. Amph. 176 Satiúst me queri íllo modó seruitútem . . .; Menaechm. 317 Solét iocari saépe mecum illóc modo; cf. Cist. u. 391 = p. 43 Sch. ; Bach l. q. s. p. 291.

Sequuntur singula exempla, ubi eodem modo locutione (= item uel itidem¹⁾) usus uterque poeta est: Plaut. Aul. 597 Eódem modo seruóm ratem esse amánti ero aequom cénseo; Terent. Ad. 695 Nólím ceterárum rerum té socordem eodém modo.

Reliquas autem pronominis ac uocis modi coniunctiones inuestigaturis primo nobis de locutionibus disputandum est, ubi possessiua pronomina cum casu ablatiuo uocis modi conectuntur. Namque hae

¹⁾ Apud priscos poetas scaenicos harum particularum usus satis frequens est. Conferas quae u. c. Plaut. Amph. 960. Aul. 128. Capt. 82. ibd. 1008. Pseudol. 197. Poen. 240. Stich. 463. — Terent. Andr. 77. ibd. 89. 354. Eun. 398. ibd. 591. Heaut. 417. Phorm. 413. — Plaut. Amph. 712. (itidem). Asin. 178. Aul. 432. Capt. 608. Bacch. 410. Menaechm. 1094. Poen. 287. — Terent. Eun. 98. Phorm. 397. Heeyr. 150. ibd. 251.

locutiones vulgari sermoni familiarissimae sunt, qui in huiusmodi locis pro uocabulo moris, quod ad homines refertur, uoce modi, quae spectat ad res, usus est atque etiam ambo interdum uocabula inter sese iunxit: Plaut. Amph. 221. Terent. Andr. 152 sq., cf. Plaut. Trin. 295. Uulgaris autem sermonis ac plebei proprias has locutiones fuisse a mio modo Romanicum (= według mego własnego upodobania, nach meinem Belieben) satis superque ostendit; cf. Krebs Allg.-Schmalz in u. modi, Brix ad Menaechm. u. 250.

Ac meo modo ablatiuus meatim aduerbi uices tuetur: Plaut. Asin. 151 sq. opīnor hic ante ostium Meo loquar modo quae uolam, quoniam intus non licitūmst mihi ¹⁾); Pers. 359 Meo modo istuc potius fiet quām tuo; ibd. 374 sq. At, meo si liceat modo, Sapiēter potius faciās quam stultē; Trin. 295 Meo modo et moribus ufuīto antiq̄uis ²⁾). — Terent. Andr. 152 sq. Prope adēst, cum alieno more uiuendūmst mihi: Sine nūc meo me ufuere interea modo; Eun. 920 Spero me habere, qui hūc meo excruciem modo; Heaut. 401 Hocine me miserum nōn licere meo modo ingeniūm frui! Ad. 313 Satis mihi id habeam supplicii, dum illōs ulciscar meo modo.

Tuo modo idem est, quod tuatim (Plaut. Amph. 554) aduerbium: Plaut. Menaechm. 250 Molēstus ne seis: nōn tuo hoc fiet modo.

Nostro modo = nostratim: Plaut. Amph. 221 Nōs nostros more nostro et modo instrūximus. — Terent. Phorm. 962 sq. Tum hunc impuratum poterimus nostrō modo Ulcisci.

Locutio autem aliquo modo quadamtenus (= einigermassen) aduerbi significationem adsciscit: Plaut. Pseudol. 787 Comprimere dentis uideor posse aliquo modo; Stich. 621 Exorabo aliquo modo: ueni. — Terent. Ad. 469 nam hoc quidem ferundum aliquo modo; cf. Klotz Handwrb. d. lat. Spr. I² p. 299.

Deinde idem ualet aliquo modo atque qui (= irgendwie) particula: Plaut. Epidic. 331 sq. uerūm aliquando aliqua aliquo modo Alicūnde ab aliqui aliquāst tibi spes mēcum fortunām fore; ibd. 334 Quippe tū mi aliquid aliquo modo alicūnde ab aliquibūs blatis; Most. 420 sq. Iussit máximo Opere orare, ut patrem aliquo absterrerēs modo; Menaechm. 84 Nam se ex catenis eximunt aliquo modo.

Nescio quo modo aduerbi quasi uices suscipit uel ut ita dicam (= niejako, że tak powiem) enuntiati: Plaut. Rud. 608 sq.

¹⁾ »Meo modo loquar . . . « libri. Cf. C. F. W. Müller Pl. Pros. p. 118.

²⁾ Cum meo modo locutione coniunguntur et particula uerba moribus antiquis, quae appositionis uice funguntur; cf. Amph. 221.

ibi ego nescio quó modo Irátus uideor médiam adripere símiam.— Terent. Ad. 605 sq. Omnés, quibus res sunt minus secundae, mágis sunt nescio quó modo Suspíciosi.

Pronomen indefinitum quidam atque uox modi ablatiuo singulari posita in Publil. Syri sententiis quae feruntur legitur: u. 490 Pudórem habere séruitus quodammodo (= quasi) est; ibd. 583 Rogare beneficium seruitus quodammodo est.

Quouis modo idem ualet atque qui (= jakimkolwiek bądź sposobem): Plaut. Casin. 301 máchinare quíd lubet quouis modo.

Quoquo modo (cf. Prehn l. q. s. p. p. 1): Plaut. Menaechm. 826 sq. noceón tibi Aut adeo isti, quae mihi moléstiaest quoquo modo (= pod każdym względem).

Sequuntur exempla, ubi pronominalia cum uoce modi coniunguntur.

Alio modo = aliter¹⁾: Plaut. Mil. 1240 sq. alió modo, si nón quibo inpetráre, Conscíscam letum; Pseudol. 474 sq. atque alio tú modo Me uérberare, atque égo te soleo, cógitas; cf. Cas. 698.

Nulló modo nihil ferme aliud est, nisi non particula negans aut uocabulum nihil. Maior tamen uis illi priori locutioni inest; cf. Krebs-Allg.-Schmalz in u. modi. Exemplis, quibus hanc rem illustrem, his utar: Plaut. Amph. 559 sq. Tamén quin loquár haec utí facta súnť hic, Numquam úllo módó me potés deterrére; Menaechm. 781 Uérum uiuere híc non possum néque durare ulló modo; Trin. 586 sq. St. Í modo. Les b. Nulló modo Aequóm uidetur quín...; ibd. 729 sq. nulló modo Pote fieri prosus quín dos detur uírgini. — Terent. Eun. 841 sq. Quasi dédita opera dómi erant, ut nulló modo Intro ire possem; Heaut. 1042 sq. ad te id nulló modo Fácere puduit.

Ullo modo, quod in enuntiatis condicionalibus inuenitur, constanter significat: jakimkolwiek jednym sposobem, jeśli w ogóle ten sposób istnieje: Plaut. Mil. 1207 sq. nám si possem ulló módó Inpetrare, ut abíret nec te abdúceret, operám dedi. — Terent. Hecyr. 265 sq. illam ad uós redire stúdeo, Si fácere possim ulló modo;

¹⁾ Aliter particula occurrit locis hisce: Plaut. Amph. 1085. Asin. 700. Capt. 744. Casin. 345. Epidic. 579. ibd. 599. Bacch. 369. Most. 98. Menaechm. 245. Mil. 1422. Merc. 990. Poen. 866. ibd. 1082. ibd. 1358. Stich. 43. ibd. 129. Trin. 47. ibd. 715. Dep. fab. fragm. 43 W = p. 145, 56 G. — Terent. Andr. prol. 4. ibd. 810. Heaut. 264. Phorm. 115. ibd. 529 sq. Hecyr. 398. ibd. 529. ibd. 637. ibd. 765. Ad. 492. ibd. 515. ibd. 597. ibd. 603. ibd. 928. ibd. 936. — Caec. com. 181. Pall. inc. inc. 74³. Laber. 21.

ibd. 723 sq. Manére adfinitátem hanc inter nós uolo, Si ulló modo est ut póssit: quod speró fore; cf. Reisig-Haase-Schmalz l. q. s. p. p. 71 sq. Adn., Schmalz Synt⁹. p. 547.

Inter locutiones, quae ablatiuo plurali usurpantur, et ablatiuos singularis numeri haud multum interest, nisi quod maior uis atque adeo emphasis quaedam in prioribus locutionibus inest¹⁾; cf. Langen Beiträge z. Kritik u. Erklärung des Plautus. Lpzg. (1880) p. 111 sq., Wölfflin l. q. s. p.

Itaque quibus modis est qui (= jak, wie) maiore quadam ui positum: Plaut. Most. 1146 sq. Iám minoris ómnia alia fácio, prae quam quibus modis Mé ludificatúst. — Terent. Ad. 315 Tum autém Syrum impulsórem, uah, quibus illum lacerarém modis. Numerus pluralis in Plaut. Cas. 944 [. . . nec] quibus modis (= qui sic!) purgém scio me meae uxóri usurpatur propter omnibus modis locutionem, quae in prioribus (u. 942) occurrit, cf. Langen p. 112²⁾.

¹⁾ Quod numeri pluralis ui emphasis quaedam locutioni inculcatur, hoc ue facillime ex eo perspicí potest, quod Plautus quando uim positiuam cuiusdam adiectiui locutionibus his augebat (Cas. 625 mira miris modis; Epidic. 667 miserum med habes miseris modis; [Menaechm. 1039 mira . . . exorta sunt miris modis]; Trin. 931 Nimium mirimodis mirabiles) et quando uulgare dicendi genus secutus id maxime respiciebat, ut uerbis grauissimis uteretur, pluralem tantummodo numerum usurpabat.

²⁾ Aliae locutiones, quae aduerbiorum uim prae se ferunt, haec sunt:

Quot modis: Plaut. Cas. 115. Cist. 537. (Truc. 23.) ibd. 26. — Terent. Andr. 248.

Omnibus modis: (= omnino, in jeder Hinsicht) Plaut. Aul. 462. Cas. 942. Merc. 919. Pseudol. 1074. Rud. 290. ibd. 895. — Terent. Eun. 384. Hecyr. 701.

Multis modis (= multifariam): Plaut. Bacch. 507^b. Rud. 837. — Enn. trag. 20.

Plurimis modis: Plaut. Aul. 66. — In omnibus quas hucusque tractabamus coniunctionibus uerborum syntactica constructio praeualebat. Ipsius compositionis uis atque etiam aduerbi notio et forma locutionibus, quas infra prolaturi sumus, uix est abiudicanda. Nam etiamsi in inquirendo de uocis multimodis natura ac forma librorum manu scriptorum auctoritatem neglexeris (id quod hic illic facere haud ab re erit; cf. Neue II 673, Reisig-Haase-Hagen I p. 289, Adn. 228^b: uocabulum omnimodis ad exemplum illius uocis formatum (cf. Stolz Lat. Gramm.² p. 854) omnem nobis dubitationem eximat necesse est, quin Plautus, Terentius reliqui poetae scaenici his compositis tanquam ueris aduerbiis sint usi locis hisce:

Omnimodis: Plaut. Stich. 684. — Multimodis (cf. Danielsson Studia grammatica. Upsal. 1879 p. 51; Neue Forml. II³ p. 609): Plaut. Bacch. 835. Mil. 1190. Pers. 706. — Terent. Andr. 939. Heaut. 320. Phorm. 465. Hecyr. 280. — Pac. trag. 307.

De uocabulis quibusdam, quae si cum pronomi-
nibus unguuntur, uocabuli modi significati-
one ponuntur.

a. a) De pacto ablatiuo, qui apud priscos poetas scaenicos modo
ablatiuu uicem obtinuit.

Exceptis eis quos supra (p. 152, Ad. 1) nominauimus locis (quo, eo, hoc, isto, illo) pacto passim eadem uel apud Plautum ponitur atque (quo, eo, hoc, isto, illo) modo. Quod cum uno quoque loco tum praecipue Mercatoris uersu 262 sqq. (non ita ut sane solent Amó, sed eodem pacto ut insane solent) comprobatur, ubi ita particula cum eodem pacto locutione aequata est. Cf. Amph. prol. 135 sqq. ibi nunc meus pater Memorát, legiones hostium ut fugauerit, Quo pacto donis sit donatus plurimis. Mirum quiddam similitudo ualet, quae inter Mostellariae uersum 1151 (Dicito iis, quo pacto tuos te seruos ludificauerit) et eiusdem fabulae uersum 1124 (Quoque modo dominum aduenientem seruos ludificatus sit) interest.

Nec non apud Terentium in ablatiuis quo, eo, hoc, isto, illo pacto eadem sententia atque in quo, eo, hoc, isto, illo modo ablatiuis inest, id quod uel hoc exemplo probari potest: Phorm. 507 Nam neque quo pacto a me amittam neque uti retineam scio, ubi quo pacto uti (= quo modo) particulae in aequo positum est.

Sed nescio quo modo quaestio exoritur, an fortasse Plautus et Terentius certa quadam causa commoti sint, ut pro quo, eo, hoc, isto, illo modo pluribus locis quo, eo, hoc, isto, illo pacto uterentur? Equidem Plautum et Terentium magna ex parte hac in re metra respexisse arbitror, sed nescio an recte dicam nonnullis Terentianis locis alteram quoque causam fuisse, cur pacto potius usurparetur quam modo. Nam in Hecyr. uersu 582 sq. Nam mihi intus tuos pater narrauit modo, quo pacto me habueris Praepositam amori tuo (cf. Ad. 364 sq. Sy. Omnem rem modo seni Quo pacto haberet enarramus ordine; ibd. 844 sq. Eo pacto prorsum illi alligaris filium. Modo facito ut illam serues) scriptor eo, quod pro *modo pacto* ablatiuo utitur, uitat concursum uerborum, quibus una forma inest et significatio uaria¹⁾: cf. Eun. u. 716 Alio pacto honeste hinc quo modo abeam nescio; Pac. trag. 284 sqq. ex pectore aude euolueret Consilium subito, mens, quod enatumst modo, Qui pacto inimicis mortem et huic uitam afferas.

¹⁾ Ille autem concursus fieret, si *modo* aduerbium et *modo* ablatiuus sese statim exciperent.

Quo pacto = quo modo.

Quo pacto praeponitur: a) interrogationibus directis, b) obliquis niterrogationibus (atque etiam enuntiatis adiectiuis).

a. Plaut. Amph. 592 sq. Quo id, malum, pacto potest nam (mécum argumentis puta) fieri, nunc uti tu et hic sis et domi? Aul. 733. Quo obsecro pacto esse possum? Cist. 88 sq. Opsecro, Quo is homo insinuauit pacto se ad te? Mil. 965 sq. Quo pacto potis Nupta et uidua esse eadem? Pseudol. 236 Quo nam uincere pacto possim animum? Rud. 1026 sq. Mane: rem repperi, quo pacto nec fur nec socius sies. Tr. Quo pacto? Trin. 756 Quo pacto ergo igitur clam dos depromi potest? Truc. 635 Quo pacto excludi quaeso potui planius, . . . — Terent. Andr. 804 Cr. Quid uos? quo pacto hic? santine recte? Phorm. 817 sq. De Hem, Quo pacto [id] potuit? ibd. 833 sq. Quid nam nunc facturust Phaédria? Quo pacto satietatem amoris ait se uelle absumere? ibd. 952 Ch. Quo pacto aut unde haec hic rescuiuit? Hecyr. 628 Pa. Quid respondebo his? aut quo pacto hoc aperiam? ibd. 875 Ego hunc ab orco mortuom? quo pacto? — Pompon. com. 183 quo pacto caream tam pulchra penu?

b. Plaut. Amph. 914 sq. Uerum periclitatus sum animum tuom, Quid faceres et quo pacto id ferre induceres; Asin. 179 sq. eum quouis pacto condias Uel patinarium, uel assum uorses quo pacto lubet; ibd. 506 sq. Ubi piem pietatem, si istoc more moratam tibi Postulem placere, mater, mihi quo pacto praecipis? Aul. 74 sq. Neque iam quo pacto oelem erilis filiae Probrum, propinqua partitudo quoi appetit, Queo conminisci; ibd. 259 At scio quo uos soleatis pacto perplexarier; Capt. 35 sq. Hisce autem inter sese hunc confixerunt dolum, Quo pacto seruos suom erum hinc amittat domum; Curc. 650 Nec quo me pacto abstulerit possum dicere; Cist. 549 sq. Dico ei, quo pacto eam ab hippodromo uiderim, Erilem nostram filiam sustollere; Epidic. 193 Ipsi hi quidem mihi dant uiam quo pacto ab se argentum auferam; ibd. 317 sq. Ea conducetur atque ei praemonstrabitur, Quo pacto fiat subdola aduersum senem; Mil. 25 sq. edepol uel elephanto in India Quo pacto ei pugno praefregisti braccium; ibd. 1025 sq. quid me uoluisti? Milph. Quo pacto hoc abs te accipi, Uidesis refero ad te consilium; ibd. 1097 sq. dixi equidem tibi, Quo pacto id fieri possit clementissime; Merc. 469 sq. nugas maxumas Fuisse credo, prae ut quo pacto ego diuersus distrahor; Pseudol. 109 sq. Scis tu quidem hercle, mea si commouit sacra, Quo pacto et quantas soleam turbelas dare; ibd. 567 Quo id sim facturus pacto nil etiam scio; ibd. 755 Ceterum quo quicque pacto faciat, ipsi dixerunt; Poen. 817 Exspecto,

quo pacto meae techninae processurae sient; ibd. 1403 sq. Si uolo hunc ulcisci, litis sequar in alieno oppido, Quantum audiui ingenium et mores eius quo pacto sient; Pers. 325 sq. Nam iam omneis sycophantias instruxi et comparavi, Quo pacto ab lenone auferam hoc argentum; Rud. 355 sqq. Non audiisti, amabo? . . . Quo pacto leno clanculum nos hinc auferre uoluit? ibd. 963 sq. Tr. Uidulum istum quouist noui ego hominem iam pridem, Gr. Quid est? Tr. Et quo pacto perii. Gr. At ego quo pacto inuentust scio; ibd. 1026 Mane: rem repperi, quo pacto nec fur nec socius sies; Stich. 75 Principium ego quo pacto cum illis occipiam, id ratiocinor; Truc. 778 quo quicque pacto sitis confessa scio. — Terent. Eun. 419 sqq. Quid illut, Gnatho, Quo pacto Rhodium tetigerim in conuiuio, Numquam tibi dixi? ibd. 584 sq. ibi inerat pictura haec, louem Quo pacto Danaae misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum; ibd. 613 sq. Eamus: et de istac simul, quo pacto, porro possim Potiri, consilium uolo capere una tecum; ibd. 938 sqq. Quam inhonestae solae sint domi atque auidae cibi, Quo pacto ex iure hesterno panem atrum uorent, Nosse omnia haec salus est adulescentulis; Heaut. 547 sq. Facile equidem facere possum, si iubes: Etenim quo pacto id fieri soleat, calleo; Phorm. 241 sq. Quam obrem omnis, cum secundae res sunt maxime, tum maxime, Meditari secum oportet, quo pacto aduersam aerumnam ferant; ibd. 579 sq. Nam hanc condicionem si cui tulero extrario, Quo pacto aut unde mihi sit dicendum, ordines; ibd. 592 sq. uenio ad hominem, ut dicere Argentum opus esse et id quo pacto fieret; ibd. 792 sq. Uirum me natum uellem: Ego ostenderem, De. Certo scio. Na. quo pacto . . .¹⁾ De. Parce sodes . . .; Hezr. 215 sq. An, quia ruri esse crebro soleo, nescire arbitrmini Quo quisque pacto hic uitam uostrarum exigat? ibd. 444 sq. quid agam infelix? prorsus nescio, Quo pacto hoc celem, quod me orauit Myrrha; ibd. 546 Id nunc res indicium haec facit, quo pacto factum uolueris. — Acc. trag. 634 sq. Atque id ego semper sic mecum agito et comparo, Quo pacto magnam molem minuam; Caec. com. 206 sqq. Quem neque quo pacto fallam nec quid inde auferam, Nec quem dolum ad eum aut machinam commoliar Scio quicquam; Afran. com. 168 . . . nunc uide hoc quo pacto ego aurum in medium proferam.

Eo pacto = eo modo: Plaut. Capt. 413 Quo pacto (= eo p.) exemisti e uinclis tuom erum tua sapientia; cf. Brix ad l.; Merc. 623 sq. eo si pacto posset indagariet Mulier? Poen. 457 Eo pacto auarae

¹⁾ »Zu ergänzen ist etwa bene parta tutanda essent«. Dziatzko.

Uéneri pulcre adíí manum; Trin. 379 Ét eo pacto addíderis nostrae lépidam famam fámliae. — Terent. Andr. 48 sqq. Rem ómnem a principio aúdiés: Eo pácto et gnati últam et consiliúm meum Cognóscés.

Hoc pacto = hoc modo:

Hoc pacto = ita, ut ego nunc dico (dicam): Plaut. Curc. 695 Hócine pacto me índemnatum átque íntestatumá bripi? Cas. 650 sq. Malúm pessumúmque hic apúd nos modo íntus Tua áncilla hoc pácto exordíri coépit . . .; Most. 492 Ait illum hoc pacto síbi dixisse mórtuom; Rud. 957^b Feroque eí condicionem hóc pacto; Trin. 376 hoc pácto ab illo súmmam inibis grátiam. Most. 589 Multós me hoc pacto íám dies frustrámini i. e. ut ego fallor; cf. Bach l. q. s. p. p. 156 sq.

Isto pacto = isto modo:

Isto pacto = ita, ut tu dicis (dixísti): Plaut. Pseudol. 798 sq. Si me árbítrabare isto pacto, ut praédicas, Cur cónducebas? cf. Bach l. q. s. p. p. 223; Cist. 666 sq. Sí mihi Ália mulier ístoc pacto dícat, dicam esse ébriam; Bacch. 1169 Non hómo tu quidem es qui ístóc pacto tam lépidam ínlepide appélles; Pseudol. 83 Istócine pacto me ádiuuas? — Terent. Heaut. 713 Át enim spem ístoc pácto rursus núptiarum omnem éripis; Ad. 731 sq. Mi. Illínc huc transférétur uirgo. De. O Iúppiter, Istócine pacto opórtet? Cf. Bach l. q. s. p. p. 214 sq.

Illo pacto = illo modo:

Illo pacto = ita, ut tertius aliquis dixit (= iussit): Plaut. Rud. 1252 sq. Sed quom índe suam quisque íbant díuorsí domum, Nullús erat illo pácto, ut illi iússerant; cf. Langen l. q. s. p. p. 323; Bach p. 223, Adn.

Eodem pacto = eodem modo:

Plaut. Capt. 778 Nunc cértá res est, eódem pacto ut cómici seruí solent, . . .; Trin. 710. Eódem pacto, quo húc accessi, apscéssero; Truc. 779 Núnc uolo scire eódem pacton síne malo fateámini.

Aliquo pacto = aliquo modo:

Aliquo pacto = quadamtenus: Plaut. Rud. 1193 sq. Satin sí quóii homini deí esse bene factúm uolunt, Aliquo íllud pacto optíngit optatúm piis? ¹⁾ Aliquo pacto = qui (irgendwie): Plaut. Bacch. 555 sq. si non féceró Eí male aliquo pácto, me esse dícito ignauíssimum. — Terent. Andr. 883 sq. Olim ístuc, olim, cum íta animum índuxítí tuom, Quod cúperes aliquo pácto efficiundúm tibi

¹⁾ Ceterum uide Langeni Stud. Plaut. p. 369 sq.

(=at any price= Wagner ad L); Heaut. 735 Uerum áliquo pacto uérba me his datúram esse et uentúram.

Nescio quo pacto = nescio quo modo:

Plaut. Pseudol. 408 Uerum is nescio quo pacto praesensit prius.

Quouis pacto = quouis modo:

Plaut. Amph. 978 sq. Fac. Amphitruonem iam aduenientem ab aedibus Ut abigas: quouis pacto fac commentus sis; Asin. 179 eum quouis pacto condias.

Quoquo pacto = quoquo modo:

Terent. Eun. 1083 Mirum ni illoc homine quoquo pacto opust; Ad. 342 Quapropter quoquo pacto tacitost opus.

Alio pacto = alio modo:

Plaut. Cas. 511 sq. Ibo intro, ut id quod alius condidit cosuos, Ego nunc uicissim ut alio pacto condiam; Mil. 1284 sq. Alium alio pacto propter amorem ni sciam fecisse multa nequiter...; Pseudol. 1239 Nunc mihi certumst alio pacto Pseudolo insidiis dare. — Terent. Andr. 792 sq. alio pacto haud poterat fieri, Ut sciret haec quae uolumus; Eun. 716 Alio pacto honeste hinc quo modo abeam nescio; Hecyr. 479 Neque alio pacto componi potis inter eas gratia; Phorm. 301 Postrimo si nullo alio pacto, faenore.

Nullo pacto = nullo modo:

Plaut. Bacch. 178 sq. Mirumst me, ut redeam, te opere tanto quaesere, Qui abire hinc nullo pacto possim, si uelim; ibd. 479 sq. (Nullon pacto res mandata potest agi, nisi identidem) Manus ferat ad eius papillas? Most. 1054 Nam scio equidem nullo pacto iam esse posse clam senem; Mil. 1095 sq. nam nullo pacto potest Prius haec in aedis recipi...; Pseudol. 94 Profecto nullo pacto possum uiuere; Trin. 376 sq. hoc pacto ab illo summam inibis gratiam, Neque commodius ullo pacto ei poteris auxiliari. — Terent. Andr. 247 Nullon ego Chremetis pacto adfinitatem effugere potero? — Enn. trag. 318 Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere.

Ullo pacto = ullo modo:

Plaut. Capt. 131 sq. Sed si ullo pacto ille huc conciliari potest Uel carnificinam hunc facere possum perpeti.

β. *De uocabulo exempli, quod apud priscos poetas scaenicos in locutionibus aduerbialibus modi loco usurpatur.*

Uocem exempli et modi in locutionibus aduerbialibus apud Plautum uim similem habere Truculenti uersus 26 sq. ostendit: Quot amans exemplis ludificetur, quot modis Pereat. Huc accedit similitudo, quae exstat inter Mostellariae uersum 1039 sq. et eiusdem fabulae

uersum 1146 sq.: eademque ópera haec tibi narrávero, Quis méd exemplis hódie eludificátus est ∞ Iam minoris ómnia alia fácio, prae quam quibus modis Mé ludificatíst; cf. Langen l. q. s. p. p. 112. Apud Terentium uero exemplum cum pronomine coniunctum nusquam legitur.

1. Quod ad exemplum = quem ad modum:

Plaut. Trin. 921 sq. Quód ad exemplumst? cóniectura sí reperire póssumus Sy. Ád hoc exemplumst; cf. Bach l. q. s. p. p. 473 sq.

Ad id exemplum = ad eum modum:

Plaut. Mil. 399 sq. Át, Sceledre, quaeso, Ut ád id exemplum sóm-nium quam símile somniáuit.

Ad hoc exemplum = ad hunc modum:

Ad hoc exemplum = ita, ut ego nunc facio (feci):
Plaut. Merc. 264 sq. Amáui equidem hercle ego ólim in adulescéntia: Uerum ád hoc exemplum núnquam, ut nunc insánio; Pseudol. 135 Quibus, nisi ad hoc exéplum experior, nón potest usura úsurpari; Pers. 335 Ea caúsa ad hoc exéplum te exornáui ego; ¹⁾ Rud. 487 sq. Nam sí quis cum eo quíd rei commísuit, Ad hóc exemplum (= ita, ut ego amisi) amíttit ornatúm domum. — Ad hoc exemplum = ita, ut ego nunc dico (dicam): Plaut. Rud. 603 Ego ad hóc exemplum simiae respódeo; cf. Bach l. q. s. p. p. 156.

Ad illuc exemplum = ad illum modum:

Ad illuc exemplum = ita, ut tertius aliquis facit:
Plaut. Mil. 757 Fít pol illuc ad illúc exemplum; cf. Bach l. q. s. p. p. 291.

2. Eo exemplo = eo modo:

Plaut. Menaechm. 978 sq. eo exemplo séruio, Térgo ut in rem esse árbitror.

Isto exemplo = isto modo:

Isto exemplo = ita, ut tu (nunc) dicis (dixisti): Plaut. Asin. 388 sq. Pol haúd periculumst cárdines ne fóribus effrangantur, Si istóc exemplo tu ómnibus qui quaerunt respódebis; Bacch. 540 Múlti more isto áque exemplo uíuont; Mil. 359 sq. Credo égo istóc exemplo tibi esse péreundum extra pórtam, Dispéssis manibus pátibulum quom habébis; cf. ibd. u. 342; Bach l. q. s. p. p. 215 ²⁾.

¹⁾ >i. e. meo exemplo, ut ego exornauit. Bach.

²⁾ Quot exemplis = quot modis: Plaut. Epidic. 670. — Omnia exemplis = omnibus modis: Plaut. Bacch. 1092, cf. Terent. Eun. 381. Acc. trag. 85. — Plurimis exemplis = plurimis modis: Plaut. Bacch. 505; Rud. 370.

b. Denique alia substantiua nomina huc referenda sunt, quae interdum in notionem modi transeunt, uelut opera, uia. Hanc tamen notionem eae uoces contextus ui accipiunt (→ *Verrwendung* Heerdeggen p. 108 sqq.).

1. *Operā.*

Qua opera = quo modo: Plaut. Capt. 563 . . . Úna opera mihi sũnt sodales qua íste.

2. *Uiā.*

Qua uia = quo modo: Terent. Phorm. 566 Ph. Quá uia istuc fácies? Ge. Dicam in itfnere: modo te hinc á moue. — Terent. Hecyr. 72 sq. Iniúrium autem est úlcisci aduersários? Aut quá uia te cáptent eadem ipsós capi? ibd. 569 Nec quá uia senténtia eius póssit mutarí scio.

Eadem hac uia = eodem hoc modo: Terent. Heaut. 329 Tũm quod illi argentum és pollicitus, eádem hac inueniám uia.

Qua (indef.) uia = quo (indef.) modo: Pac. trag. 100 Si quá potestur ínuestigarí uia.

Alia uia = alio modo: Terent. Heaut. 788 sq. Atqui quam máxume Uolo té dare operam ut fíat, uerum aliá uia.

3. *Rē.*

Qua re = quo modo: Terent. Eun. 369 sq. Pa. Quid sí nunc tute fórtunatus fías? Ch. Qua re, Pármeno? Respónde. Pa. Capias [tu] illius uestem.

4. *Ad . . . faciem = ad . . . modum:*

Ad istam faciem = ad istum modum: Ad istam faciem = ita, ut tu dicis (dixisti): Plaut. Cist. 71 Ád istam faciemst mórbus, qui me, méa Gymnasium, mácerat.

III.

Si omnia exempla, quae hucusque protulimus,¹ in commune conferamus numerumque locorum, ubi modus, pactum, cet. apud Plautum, Terentium, reliquos poetas scaenicos cum pronomibus coniunguntur, subtiliter exsequamur, ita res se habebit:

I. Apud Plautum:

1) Uox modi cum pronomibus conecitur	183 x;
A) Cum pronomibus genetiuo singulari positis iungitur	34 x;
a) Cuius modi legitur	12 x;
b) Eius modi (4x), huius m. (9x), istius m. (6x) leguntur	19 x;
c) Quoi quoi modi (1x), quoiuis m. (2x) leguntur	3 x.

B)	Cum pronomi- nibus accusatiuo singulari et ablatiuo casu positis uox modi iungitur	149 x:
a)	Cum pronomi- nibus accusatiuo singulari positis	29 x:
a)	Quem ad modum inuenitur	14 x;
β)	Ad eum modum (1x), ad hunc m. (8x), ad istum m. (4x), ad illum m. (2x) inueniuntur	15 x.
b)	Cum pronomi- nibus ablatiuo casu positis iungitur modus	120 x:
α)	Quo modo legitur	66 x;
β)	Eo modo (2x), hoc m. (4x), isto m. (3x), illo m. (2x), eodem m. (1x) leguntur	12 x;
γ)	Meo modo (4x), tuo m. (1x), nostro m. (1x) leguntur	6 x;
δ)	Aliquo modo (6x), nescio quo m. (1x), quouis m. (1x), quoquo m. (1x) leguntur	9 x;
ε)	Alio modo (3x), nullo m. (4x), ullo m. (1x) leguntur	8 x;
ζ)	Quibus modis legitur	2 x;
[η)	Quot modis (4x), omnibus m. (6x), multis m. (2x), plurimis m. (1x) leguntur	13 x;
θ)	Omnimodis (1x), multimodis (3x) leguntur	4 x.]
2)	Pactum, exemplum, opera, facies cum pronomi- nibus iunguntur ac uocis modi locum occupant	89 x:
A)	<i>Pactū</i> cum pronomi- nibus iungitur ac uocis modi significatione ponitur	69 x:
a)	Quo pacto legitur	35 x;
b)	Eo pacto (4x), hoc p. (6x), isto p. (4x), illo p. (1x), eodem p. (4x) leguntur	19 x;
c)	Aliquo pacto (2x), nescio quo p. (1x), quouis p. (2x) leguntur	5 x;
d)	Alio pacto (3x), nullo p. (6x), ullo p. (1x) leguntur	10 x.
B)	<i>Uox exempli</i> cum pronomi- nibus iungitur ac uocis modi significatione ponitur	18 x:
a)	Cum pronomi- nibus accusatiuo singulari positis iungitur exem- plum	8 x:
α)	Quod ad exemplum legitur	1 x;
β)	Ad id exemplum (1x), ad hoc e. (5x), ad illuc e. (1x) leguntur	7 x.
b)	Cum pronomi- nibus casu ablatiuo positis iungitur exemplum ac uocis modi significatione ponitur	10 x:
α)	Eo exemplo (1x), isto e. (3x) leguntur	4 x;
β)	Quibus exemplis legitur	1 x;
[γ)	Quot exemplis (2x), omnibus e. (1x), plurimis e. (2x) leguntur	5 x.]
C)	<i>Opera facies</i> cum pronomi- ne iunguntur ac uocis modi significatione ponuntur	2 x:
a)	Qua opera legitur	1 x;
b)	Ad istam faciem legitur	1 x. ¹⁾

¹⁾ Apud Plautum igitur uox modi cum pronomi-
nibus conecitur saepius, quam
reliquae uoces, quae uocis modi partes agunt. Plautus enim, utpote qui semper coti-

II. Apud Terentium:

1) Uox modi cum pronomibus conecitur	46 x :
A) Cum pronomibus genetiuo singulari positis iungitur	10 x :
a) Eius modi (2 x), huius m. (6 x), istius m. (1 x), illius m. (1 x) leguntur	10 x.
B) Cum pronomibus accusatiuo singulari et ablatiuo casu positis uox modi iungitur	36 x :
a) Cum pronomibus accusatiuo singulari positis	2 x :
a) Ad eundem istunc modum (1 x), ad hunc m. (1 x) inueniuntur	2 x.
b) Cum pronomibus ablatiuo casu positis iungitur modus	34 x :
a) Quo modo legitur	12 x ;
β) Hoc modo (2 x), eodem m. (1 x) leguntur	3 x ;
γ) Meo modo (4 x), nostro m. (1 x) leguntur	5 x ;
δ) Aliquo modo (1 x), nescio quo m. (1 x) leguntur	2 x ;
e) Nullo modo (2 x), ullo m. (2 x) leguntur	4 x ;
ζ) Quibus modis legitur	1 x ;
[η) Quot modis (1 x), omnibus m. (2 x) leguntur	3 x ;
θ) Multimodis legitur	4 x.]
2) Pactum, res, uia cum pronomibus iunguntur ac uocis modi locum occupant	42 x :
A) Pacto cum pronomibus iungitur ac uocis modi significatione ponitur	35 x :
a) Quo pacto legitur	21 x ;
b) Eo pacto (2 x), isto p. (2 x) leguntur	4 x :
c) Aliquo pacto (2 x), quoquo p. (2 x) leguntur	4 x ;
d) Alio pacto (4 x), nullo p. (2 x) leguntur	6 x.
B) Rē cum pronomine iungitur ac uocis modi significatione ponitur	1 x :
Qua re legitur	1 x.
C) Viā cum pronomibus iungitur ac uocis modi significatione ponitur	7 x :
a) Qua uia legitur	3 x ;
b) Hac uia (1 x), eadem u. (2 x) leguntur	3 x ;
c) Alia uia legitur	1 x. ¹⁾

dianum genus sermonis usurparet, hoc quoque loco locutionibus uulgaribus eius modi, huius modi, quo modo cet. uti maluit quam locutionibus, quae eruditi sermonis sunt quo pacto, eo pacto, cet. Quo factum est ut e. g. quo modo locutio a Plauto multo saepius usurparetur, quam locutio quo pacto quae idem ualet. Cotidiani autem sermonis alteras locutiones fuisse, alteras eruditi inter alia (cf. p. 151.) hoc quoque docet, quod cum illarum uestigia e linguis Romanicis maxime pellucent (cf. adn. 1., pp 151, 153.), haec in eis linguis nusquam reperiuntur (cf. adn. 4. p. 152. et 2. p. 153.).

¹⁾ Etsi apud Terentium — id quod ipsius rei natura fert, nam modus iungitur cum pronomibus et genetiuo et accusatiuo et ablatiuo casu positis, ceterae autem uoces ablatiuo tantum casu usurpantur — etsi igitur maior numerus locorum exstat, ubi modus cum pronomibus iungitur: nihilominus tamen hunc scriptorem

III. Apud reliquos poetas scaenicos:

1) Uox modi cum pronominiibus conecitur	11x:
A) Cum pronominiibus genetiue singulari positis iungitur	2x:
a) Huius modi (1x), istius m. (1x) leguntur	2x.
B) Cum pronominiibus accusatiue singulari et ablatiue casu positis uox modi iungitur	9x:
a) Cum pronominiibus accusatiue singulari positis	1x:
α) Quem ad modum inuenitur	1x.
b) Cum pronominiibus ablatiue casu positis iungitur modus	8x:
α) Quo modo legitur	4x;
β) Quodam modo legitur	2x;
[γ) Multis modis legitur	1x;
δ) Multimodis legitur	1x.]
2) Pactum, exemplum, uia cum pronominiibus iunguntur ac uocis modi locum occupant	8x:
A) Pactō cum pronominiibus iungitur ac uocis modi significatione ponitur	6x:
a) Quo pacto legitur	5x;
b) Ullo pacto legitur	1x.
B) Uox exempli cum pronominiibus iungitur ac uocis modi significatione ponitur	1x:
a) Cum pronominiibus ablatiue casu positis iungitur uocabulum exempli	1x;
[α) Omnibus exemplis legitur	1x.]
C) Uia cum pronomine iungitur ac uocis modi significatione ponitur	1x:
(s) Qua uia legitur	1x.

IV.

Atque hic poteram finem huius disputationis facere, nisi, id quod magni esse momenti sensi, discrimina, quae inter poetas scaenicos et

locutiones, ubi pactum cum pronominiibus iungitur, praecipue amasse eo apparet, quod quo modo locutio rarius hic quam quae idem significat locutio quo pacto occurrit. Terentius enim, qui passim sermone erudito uteretur, hoc quoque loco urbanas locutiones usurpare maluit.

Iam uero si Plauti dictionem cum Terenti conferas, illa hic quoque uestigia cotidiani sermonis prae se fert, Terentius autem urbanum dicendi genus sequitur. — Quod idem etiam clarius ostendi potest, si rationes, quae inter numeros Plautinorum exemplorum et Terentianorum exemplorum exstant, hoc loco intuebimur. Ac 1° numerus uulgarium locutionum, quae in 20 Plautinis fabulis leguntur, e. g. numerus quo modo locutionum talem habet rationem 1 ad 33 (= 1³ 33) habet; 2° numeri autem urbanae locutionis quo pacto rationem eandem apud Plautum et apud Terentium habent atque 1 : 2 (= 2¹ 2). Neque inter alios locos aliae rationes intercedunt: 1° inter B (Plaut.) et B (Ter.) (1 : 1 2/3); inter A (Pl.) et A (Ter.) (1 : 4/3); inter a (Pl.) et a (Ter.) (4 : 1); inter b (Pl.) et b (Ter.) (1 : 3/2), 2° inter 2 A (Pl.) et 2 A (Ter.) (1 : 1 1/2).

praestantissimos scriptores, inter Plautum et Terentium intercedunt, breuiter exponere constituerem ¹⁾.

Discrimina igitur, quae inter dictionem poetarum scaenicorum et praestantissimos scriptores exstant, haud pauca sunt: etenim apud poetas scaenicos, qui cotidiani potissimum ac prisci sermonis usum secuti sunt, quouis modi, huius modi, istius modi, illius modi, quo modo locutionum utrumque membrum per se positum est neque coalescit cum altero membro in unum uocabulum; in hunc modum locutio, qua scriptores praestantissimi utuntur saepe, nusquam occurrit; meo modo, tuo modo, nostro modo locutiones pro meatim, tuatim, nostratim aduerbiis saepius usurpantur; pronomen ac uox modi casu ablatiuo numeri pluralis maxime frequentatur.

Quod ad discrimina attinet, quae inter Plauti dictionem et Terenti haud dubie hic intercedunt, pauca sunt illa quidem, sed digna tamen, quae cognoscantur, namque qui saepius similiter ac Terentius loquitur Cicero hoc quoque loco eum imitatur, quo fit ut Plautus hic non solum a Terenti consuetudine loquendi, uerum etiam a Ciceronis discrepet. Differt autem Plautus a Terenti consuetudine loquendi et Ciceronis eo potissimum, quod cum hi rarius, ne dicam rarissime, ad hunc modum locutione utantur, ille eam frequentat maxime. Adde denique ad hoc exemplum, eo, isto exemplo, quot exemplis, cet. locutiones, quae apud Plautum identidem leguntur, apud Terentium nusquam occurrere.

Bucacii.

M. ŁadybŃski.

¹⁾ Locutiones, quae apud Plautum et Terentium eadem uel qua apud praestantissimos scriptores frequentantur, sunt casus ablatiuo hoc modo, eodem modo, aliquo modo, nullo modo, ullo modo, quo pacto, isto pacto, alio pacto, nullo pacto, aa.

Jak trzeba czytać:

νεώτερος czy νεώτερος w 'Αθηναίων πολιτεία r. 26?

Po dokonanym zamachu Efiatesa na Areopag w r. 462/1 ustrój rzeczypospolitej mieli rozsprzągać zwolna żarliwi demagogowie tem łacniej, że podówczas stronnictwo umiarkowane nie posiadało nawet przewodcy. Stał wprawdzie na czele partyi Cymon, lecz jego nieodpowiedniość właśnie na politycznego sternika Arystoteles zamknął w słowach: νεώτερον ὄντα καὶ πρὸς τὴν πόλιν ὀψὲ προσελθόντα. Otóż w tem upatrują nowsi uczeni sprzeczność, że Cymon już nie mógł być zbyt młodym, jeżeli późno zajął się państwowemi sprawami. Zamieniają dlatego dowolnie νεώτερον na νεώτερον, ἐνεώτερον lub νεώτερον, coby wszystko mniejwięcej znaczyło, że Cymon miał nieco tępą głowę.

Emendacya to ryzykowna. Uzasadnienie jej znaleziono niby w słowach Retoryki, które owszem dowodzą czegoś wprost przeciwnego. Jeśli bowiem tam Arystoteles (II, 15: ἐξίσταται... τὰ δὲ σταθερὰ εἰς ἀβελτερίαν καὶ νεώτερον, οἷον οἱ ἀπὸ Κίμωνος καὶ Περικλέους καὶ Σωκράτους) na przykład zwyrodnienia statecznych rodów przytacza między innymi także potomków Cymona, to oczywiście sam Cymon, podobnie jak wymienieni obok niego Perykles i Sokrates, odznaczać się musiał przymiotami zupełnie różnymi od ἀβελτερία καὶ νεώτερος. Chyba że trafi komu do przekonania sofizmat Wilamowitza, zasadzający się na komparatywie: »es wird ja auch ihm selbst nicht die volle νεώτερος nachgesagt, sondern der Ansatz dazu« (Aristoteles und Athen I, 137).

Trzeba w istocie ironii, by Rühl, który najsilniej zaatakował cały ów nowo odnaleziony utwór, oznajmił, że nie widzi w tem zdaniu o Cymonie wewnętrznej sprzeczności. Można bowiem za młodym być

na przewodcę politycznego bez względu na to, czy się zaczęło zajmować polityką wcześniej czy późno (*Rhein. Mus.* XLVII, 153). Rühl o tyle ma słuszność, że wyrażeniu νεώτερος polityczne nadaje znaczenie. Bo co do wieku samego, niewątpliwie zbyt młodym Cymon już nie był, piastowawszy strategię jeszcze w r. 478/7. Ale niebawem zobaczymy, że termin νεώτερος politycznie daleko szerszy i ogólniejszy obejmował widokrąg, niż mu odnośnie do lat stosownych na przewodnika stronnictwa Rühl zakreślił.

Najpierw jednak musimy oznaczyć, kiedy dopiero Cymon oddawać się począł sprawom wewnętrznym państwa, gdyż jego czyny wojenne z czasów poprzednich nie wchodzą u Arystotelesa w rachubę. Również Plutarch w żywocie Cymona r. 5. i 15. zwrotami: ὁμήσαντα δ' αὐτὸν ἐπὶ τὴν πολιτείαν i ἐν δὲ τῇ λοιπῇ πολιτείᾳ odróżnia jego karierę wojskową od państwowej (por. przeciwstawione sobie w 'A. 2. πολ. r. 23. τὰ πολέμια a τὰ πολιτικά). W wir publicznego życia wciągnął: Cymona Arystydes, szlachetny jego charakter kładąc na szali przeciw namiętnej wymowie Temistoklesa, a lud obmierziwszy sobie Temistoklesa, przyjął z ochotą przybysza, pokochał go dla łagodności tudzież prostoty i do najwyższych wyniósł w państwie zaszczytów (Plut. Cym. 5.). Dalej słyszymy, że Cymon razem z Arystydesem opierał się Temistoklesowi, wzbijającemu zanadto demokrację, a potem sprzeciwił się Efialtosowi, gdy on gwoli ludu obalał radę z Areopagu (Plut. Cym. 10.) Już te dwa miejsca w Plutarchu i zestawienie Cymona z Arystydesem Efialtosa z Temistoklesem, obu zaś par z pogromem Areopagu, powinny były przekonać nowożytnych badaczy, że walka o tę radę zbliżyła tak jednych jak i drugich do siebie. Przeto sam fakt uczestnictwa Temistoklesa w zamachu na nią, podany w 'A. 2. πολ. r. 25., nie jest próżnym wymysłem. Zwłaszcza Temistokles ścigany i oskarżany przez Cymona jakoteż wielu innych o zdradę kraju na korzyść Persów, za którą sądzić go miał Areopag, osobiście dość żywo nawet musiał się jego podkopaniem zaprzętać (por. Plut. Aryst. 25.).

Więc nie na wiele przed rokiem upadku Areopagu (462/1) Cymon wniósł się do spraw domowych, by powściągnąć i upokorzyć lud, który powstawał przeciw najznakomitszym obywatelom, a oraz całą władzę i rządy zagarniał do siebie. Skoro zaś znowu na wyprawę odpłynął, pospólstwo wyróciło porządek ustanowiony w państwie i prawa ojczyste (τά τε πάτρια νόμιμα), których trzymało się przedtem. Pod wodzą bowiem Efialtosa odjęto Areopagowi bez mała wszystko i opanowawszy sądy, wtrącono państwo w bezbrzeżną demokrację (εἰς ἀκρατον δημοκρατίαν). Powróciwszy do Aten, Cymon próbował dawną powagę

otoczyć sponiewieraną radę i wskresić arystokrację za czasów Klejstenesa (τὴν ἐπὶ Κλεισθένους ἐγείρειν ἀριστοκρατίαν. Plut. Cym. 15.). Dopuszczali mu wtedy do utrzymania się na stanowisku Lacedemończycy, ponieważ zaniepokojeni runięciem silnej zapory przed niebezpiecznym prądem, zwalczali na dobre już Temistoklesa i chcieli, aby w Atenach Cymon z młodego pokolenia nabrał przewagi i mocy (Plut. Cym. 16.: ἠδὲ τῶν δ' ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἤδη τῷ Θεμιστοκλεῖ προσπολεμούντων καὶ τοῦτον ὄντα νέον ἐν Ἀθήναις μᾶλλον ἰσχύσειν καὶ κρατεῖν βουλομένων).

Widać ze słów Plutarcha, że głównie Lacedemończycy sprawili ucieczkę Temistoklesa z Aten po obaleniu Areopagu, której się domyślamy w przerwie r. 25. Politei. Wynika z nich następnie, że w porównaniu z Temistoklesem Cymon jako żyjący i działający w całkiem zmienionych i nowych za rozluźnionej demokracji warunkach, zupełnie też odwróconych od τὰ πατρία νόμιμα Klejstenesowej arystokracji, należał mianowicie po r. 462/1 do politycznie świeżych i młodych ludzi. W temże znaczeniu, jak u Plutarcha Cymon, nazwany jest w Politei r. 26. Perykles νέος ὢν, gdy po raz pierwszy odznaczył się jako oskarżyciel tamtego. Obaj oni na tle rozwiniętej symmachii, tudzież przeistoczonych w państwie stosunków, podobnych bronili ideałów, jak starzy ich poprzednicy: Arystydes i Temistokles, którzy czynnymi byli przy narodzinach związku delijsko-attyckiego. Cymon chciał pielęgnować go dalej w duchu Arystydesa, który z początku bezwzględna sprawiedliwością powodował się wobec sprzymierzeńców, a potem także i korzystać dla Aten miał na uwadze (por. Plut. Aryst. 26. i Ἀ. πολ. 24.). Niegdyś przemogła polityka Arystydesa, bo on w zawiadywaniu skarbem związkowym był czysty i chęłpiącemu się Temistoklesowi, że za największą zaletę wodza uważa poznanie i przecucie zamiarów nieprzyjacielskich, mógł z osobistym przytykiem odpowiedzieć, iż przymiot to konieczny, prawdziwie jednak piękną i godną wodza cnotą jest rąk wstrzemięźliwość (Plut. Aryst. 24.).

Domyślamy się z przytoczonej utarczki na wyrazy w Plutarchu, że Temistokles przewidywał grożące związkowi niebezpieczeństwo od strony Sparty, z którym za mało liczył się Arystydes, za mało też po nim Cymon, budujący na życzliwości Lacedemończyków i dla przypodobania się im, łagodnie obchodzący się ze sprzymierzeńcami. Dogadzało to zrazu Ateńczykom, lecz kiedy poczuli się na siłach i jawną widzieli wobec Spartyatów uległość Cymona, obruszeni skazali go na wygnanie (Plut. Cym. 16.). Wola narodu, objawiona przez sąd skorupkowy, zapowiadała dojscie do steru innego w sprawach związkowych systemu, którego już Temistokles, zapewne pobity słowem Arystydesa,

doradzał się chwycić przez przeniesienie skarbcza z Delos do Aten (Plut. Aryst. 25.), a co się dopiero nieprzedajnemu Peryklesowi udało przywieść do skutku. Akt przesiedlenia kasy związkowej wyrażał moc i zwycięstwo demosu, którego Cymon nie chciał dopuścić do owiądnięcia wszystkimi sprawami, przeciwnie zaś Perykles zachęcał do panowania na morzu i przez to do przechylenia całego zarządu na jego stronę (por. Plut. Cym. 15.: ἐκράτει καὶ συνέστελλε τὸν θῆμον ἐπιβαίνοντα τοῖς ἀρίστοις καὶ περισπῶντα τὴν πᾶσαν εἰς ἑαυτὸν ἀρχὴν καὶ δύναμιν — Polit. 27.: μάλιστα προύτρεψεν τὴν πόλιν ἐπὶ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ἐξ ἧς συνέβη θάρρησαντας τοὺς πολλοὺς ἀπασαν τὴν πολιτεῖαν μᾶλλον ἀγεῖν εἰς αὐτούς).

Kiedy Perykles mocą własnego wniosku wzywał Cymona z powrotem do ojczyzny, taksamo jak Temistokles odwołując Arystydesa z wygnania, musiał być pewny, że wprowadzie sprowadza sobie rywala, wszelako pojednanego już odtąd z demosem. Tylko różnica w tem, że za wspólnych rządów Arystydesa i Temistoklesa, nazwanych razem προστάται τοῦ δήμου, Arystoteles chwali gotowość wojskową Ateńczyków, ich dobre imię pośród Hellenów i hegemonię (τὴν τῆς θαλάττης ἡγεμονίαν) wbrew chęci Spartan (Polit. 23.); natomiast czasy Cymona i Peryklesa gani za znaczny ubytek po wyprawach wojennych doborowego obywatelstwa, jakoteż za spanoszenie morskiej potęgi (Polit. 26. i 27., por. 41.: πλείστα συνέβη τὴν πόλιν διὰ τοὺς δημαγωγοὺς ἀμαρτάνειν — διὰ τὴν τῆς θαλάττης ἀρχὴν. Zob. także Isokr. Paneg. §. 100.: οἷδ' ὅτι πάντες ἂν ὁμολογήσειαν πλείστον ἀγαθὸν τὴν πόλιν τὴν ἡμετέραν αἰτίαν γεγενῆσθαι καὶ δικαίως ἂν αὐτῆς τὴν ἡγεμονίαν εἶναι. μετὰ δὲ ταῦτ' ἦδη τινὲς ἡμῶν κατηγοροῦσιν, ὡς ἐπειδὴ τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης παρελάβομεν, πολλῶν κακῶν αἰτίοι τοῖς Ἕλλησι κατέστημεν). Może przewodnik Plutarcha na przykładzie Cymona i Peryklesa wielbić ówczesne umiarkowanie umysłów i politycznych zapasów, które korzyły się przed pożytkiem i wspólnem dobrem macierzy; Arystoteles woli natomiast wytykać brak doświadczenia młodemu pokoleniu dowódców, którzy sławie po ojcach zawdzięczać mieli swe stanowiska. Według niego po ludziach starego kroju (μετὰ τοὺς ἀρχαίους Polit. 28.) jednym z najlepszych polityków ateńskich był właśnie ów Tucydydes, który wspanialej zgodzie wśród społeczeństwa koniec położył (por. Plut. Cym. 17.: οὕτω τότε πολιτικαὶ μὲν ἦσαν αἱ διαφοραὶ μέτριοι δ' οἱ θυμοὶ καὶ πρὸς τὸ κοινὸν εὐανάκλητοι συμφέρον, ἢ δὲ φιλοτιμία πάντων ἐπικρατοῦσα τῶν καθ' ἑαυτοῖς τῆς πατρίδος ὑπεχώρει καιροῖς — Plut. Per. 11.: ἦν μὲν γὰρ ἐξ ἀρχῆς διπλὴ τις ὑπουλος, ὥσπερ ἐν σιδήρῳ, διαφορὰν ὑποσημαίνουσα δημοτικῆς καὶ ἀριστοκρατικῆς προαιρέσεως, ἢ δ' ἐκείνων ἀμιλλα

καὶ φιλοτιμία τῶν ἀνδρῶν [Θουκυδίδου καὶ Περικλέους] βασιτάτην τομὴν τεμοῦσα τῆς πύλεως τὸ μὲν δῆμον τὸ δ' ἄλλους ἐποίησε καλεῖσθαι).

Arystydes, ten nieugięty — że posłużymy się paralelizmem Plutarcha — Katon ateński, nie wahał zrzec się przyjaciół i towarzyszy, byle nie dać się unieść ich bezprawiom i kroczył drogą samotną, jeno w uczciwych i sprawiedliwych czynach i słowach pokładając otuchę dobrego obywatela (Plut. Aryst. 2.); przeciwnie Tucydides, gibki jak Cyncero mąż stanu i mowca, nadał się na kierownika sprzysiężonej przeciw ludowi koteryi oligarchów (z Plut. Per. 14. wiemy o οἱ περὶ τὸν Θουκυδίδην ῥήτορες jakoteż o ἡ ἀντιτεταγμένη ἑταιρεία). Wprawdzie był mniej wojennego ducha niż Cymon, lecz więcej znał się od niego na wewnętrznej polityce Aten (Plut. Per. 11.: ἤττον μὲν ὢν πολεμικὸς τοῦ Κίμωνος, ἀγοραῖος δὲ καὶ πολιτικὸς μᾶλλον). Czy Arystoteles nie żałuje przypadkiem, że możnowładcy zapóźno dopiero na stosownego zdobyli się przewodcę, gdy już t. zw. piękni i dobrzy (Cynceronowi *boni*) stopnieli między ludem? (Plutarch tamże: οὐ γὰρ εἶπασε τοὺς καλοὺς κἀγαθοὺς καλοῦμένους ἀνδρας ἐνδισπάρθαι καὶ συμμείχθαι πρὸς τὸν δῆμον ὡς πρότερον). Owszem winować zdaje się o to Cymona, że gdyby nie był skłaniał się ku nowemu stanowi rzeczy i rychlej, a nie w ostatnich czasach przed r. 462/1, był się zajął sprawami na wewnątrz państwa, to demagogia nie byłaby tryumfowała nad Areopagiem ni pogrążyła w rozstroju popleczników dawnego porządku, których Tucydides musiał potem wydzierać z ludu i skupiać. Teraz już zrozumiałem będzie, dlaczego zięć Cymona Tucydides w oczach Arystotelesa uchodzi za najlepszego po przodkach obywatela. Pierwszy bowiem w przeobrażonych Atenach dał oligarchom znak do odwrotu pod hasłem *πάτρις πολιτεία* (por. Polit. 28.: περὶ Νυκίου καὶ Θουκυδίδου πάντες σχεδὸν ἠμολογοῦσιν ἀνδρας γεγονέναι οὐ μόνον καλοὺς κἀγαθοὺς ἀλλὰ καὶ πολιτικοὺς καὶ τῇ πόλει πάσῃ πατρικῶς χρωμένους). Cymon zaś równolegle z młodem stronnictwem Peryklesa pojawia się w Politei jako *νεώτερος*, ponieważ ostatni z prawdziwych arystokratów rozstał się z τὰ πάτρια νόμιμα rzekomej arystokracji Klejstenesa (por. Polit. 29.: ὡς οὐ δημοτικὴν ἀλλὰ παραπλησίαν ὄσαν τὴν Κλεισθένης πολιτείαν τῇ Σόλωνος) dla światu odrodzenia w epoce Peryklesowych Aten!

Tyle na dowód, że przekazany rękopiśmiennie wyraz *νεώτερος* nie jest nonsensem, jak Wilamowitz zawyrokował. Cośmy już dotąd rzekli, powinno całkiem wystarczyć; atoli chcemy jeszcze wykazać, że niewolno Cymona robić półgłówkiem z tej małej racyi, iż synom jego tęgich głów brakowało. Ion, współczesny poeta i druh Cymona, pochwalał jego ukształtowanie umysłu, dobroć serca i towarzyską oglądę

(Plut. Per. 5.: τὸ Κίμωνος ἐμμελὲς καὶ ὑγρὸν καὶ μεμουςωμένον ἐν ταῖς συμπεριφοραῖς). Temu się nie sprzeciwia bynajmniej sąd Stezymbrota, drugiego rówieśnika, gdy świadczy, że Cymon nie wyćwiczył się w żadnej sztuce ani nauce wyzwolonej i zwykłej u Hellenów, zupełnie trzymał się zdala od wymowy i swady attyckiej, przytem z usposobienia bardzo prawy i szczerzy, duchowo raczej był Peloponezyjczykiem (Plut. Cym. 4.: οὐτε μουσικὴν οὐτε ἄλλο τι μάθημα τῶν ἐλευθερίων καὶ τοῖς Ἑλλήσιν ἐπιχωριαζόντων ἐκδιδαχθῆναι, δεινότητος τε καὶ στωικῆς Ἀττικῆς δόξης ἀπηλλάχθαι, καὶ τῷ τρόπῳ πολὺ τὸ γενναῖον καὶ ἀληθὲς ἐνυπάρχειν καὶ μᾶλλον εἶναι Πελοποννήσιον τὸ σχῆμα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνδρός). Ion tedy zaznacza bardziej układ wytworny Cymona w obcowaniu na zewnątrz, tymczasem zaś Stezymbrot nie przecząc zgoda, lecz owszem podnosząc wielkie zalety jego serca i charakteru, odmawia mu nie ogólnego wykształcenia umysłu, jeno dokładnej wiedzy w jakiej specjalnej sztuce lub umiejętności. Cyncero byłby zaliczył Cymona do kategorii ludzi, o których wyznaje: »Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse sine doctrina, et naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor« (pro Archia poëta roz. 7.). Do kategorii wyższej musieli należeć: dla Stezymbrota Perykles, a Tucydyles dla Arystotelesa. Tamten o pierwszym, a ten o drugim mógłby się być podobnie wyrazić, jak tenże Cyncero zaraz dalej: »Atque idem ego hoc contendendo, cum ad naturam eximiam atque inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere« (por. Plut. Per. 4. o σύνεσις Peryklesowego nauczyciela Anaxagorasa i Polit. 32. o σύνεσις καὶ γνώμη Teramenesa, równorzędnego stosownie do Polit. 28. z Nicyasem i Tucydysesem. Zresztą zob. Tucyd. II, 34, 6. i 8. o μέγυ γνώμη, μὴ ἀξίονετος nazwanym ogólnie i w odniesieniu do Peryklesa).

Cymon odznaczał się, jak wszyscy najwybitniejsi nawet ludzie przed wiekiem odrodzenia za Peryklesa, temi właściwościami umysłu, które historyk Tucydyles (I, 138.) w sławnej charakterystyce geniuszowi Temistoklesa przypisał: ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς, βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχυρὸν δηλώσας, καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἐτέρου ἀξίος θαυμάσαι· οἰκεία γὰρ ξυνέσει, καὶ οὐτε προμαθῶν ἐς αὐτὴν οὐδὲν οὐτ' ἐπιμαθῶν... φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι· κράτιστος... Czemże się w gruncie różni powyższa charakterystyka Temistoklesa od Stezymbrotowej Cymona? Chyba tem, że odmienne były z pewnością jednostki i obyczaje, przy jednakowem wszakże ich poleganiu na przyrodzonych siłach umysłu, bez poprzedniego lub następnego starania o filozoficzny pogląd i naukowe pogłębienie. W pierwszej po-

łowie V. wieku ów stopień kultury w Attyce i Peloponezie musiał mniej więcej być tensam, gdy przeciwnie w drugiej połowie odstęp się zwiększył przez znakomity rozwój w Atenach krom sztuki zwłaszcza wymowy, tudzież matki wszech nauk: filozofii. Cymon, który pod starość dopiero zaczął niejako wchłaniać w siebie pierwiastki postępowe, mógł przecież na Stezymbrocie robić wrażenie zacofanego poniekąd Peloponezyjanina, całkiem jak Katon, który, pomimo że się w starości zapoznał z oświatą grecką, dla Cycerona był niewprawiony pod tym względem: »Quid enim M. Catoni praeter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventiciam defuit?« (de orat. III, 33.; por. Cato Maior I, 3.: »litteris Graecis, quarum constat eum per studiosum fuisse in senectute«). Arystoteles natomiast w Cymonie za wiele dojrzał nowości w przeciwstawieniu do Ateńczyków starej daty (ἀρχαῖοι) i Tucydidesa, acz mniej niż w Peryklesie (νέος), dlatego nazwał go νεώτερος jako przejściowego człowieka pomiędzy dawnym a odmłodzonym światem Hellady.

Nie ma tedy najmniejszej słuszności Wilamowitz - Moellendorff twierdząc: »Wenn Stesimbrotos ihm nachsagt, dass er einen peloponnesischen Eindruck gemacht hätte, so ist das in milder Form dasselbe, was ich möglichst objectiv [czytaj: als Ansatz zur vollen ἰσθρότης?], Aristoteles mit unhöflicher Deutlichkeit (?) ausspricht«. Toć nie Beotą ni Abderytą wydawał się Cymon Stezymbrotowi, lecz Peloponezyjczykiem!

Lwów.

St. Schneider.

Kilka słów o przekładach pomników literatury greckiej i łacińskiej na język ukraińsko-ruski.

Na czele najnowszego, a zarazem najpiękniejszego, bo narodowego, okresu literatury ukraińsko-ruskiej stoi Eneida Wergilego, trawestowana przez Iwana Kotlarewskiego ¹⁾. Trawestya ta — to wielka satyra na ówczesne stosunki, na sposób życia ukraińskiej, niegdyś kozackiej starszyny, uszlachconej przez rząd rosyjski, na zabobonność, która w równej prawie mierze panowała podówczas na Ukrainie u ludu i u wyższych, ale mało wykształconych warstw.

W trawestyi tej Eneas z — to dzielny dowódca Kozaków (»Enèj buw pàrubok ²⁾) motòrnyj, a chłòpeć choc kudy Kozàk«); Trojanie — to oddział znikczemniałych podówczas kozaków, u których po zniesieniu Siczy Zaporozkiej przez Katarzynę II. (1775) nie było ani krzty dawnej, kozackiej rycerskości; wieszczka Sybilla — to baba, wróżbitka ukraińska, wyzyskująca prostotę i ciemnotę ludu i szlachty; uczta u Euandra — to orgia, jakie się naówczas zdarzały na Ukrainie. Z tych kilku zestawień dociec można, że pierwszą pobudką, która Kotlarewskiego naprowadziła na myśl wstąpienia w ślady Włocha Giovanniego B. Lalli, Francuza P. Scarrona, Niemca A. Blumauera i współczesnego mu Rosyanina Osipowa, było napisanie długiej satyry, w którejby mógł skarcić błędy wszystkich warstw ukraińskiego społeczeństwa, drugą zaś, aby dać wyraz zwrotowi w literaturze europejskiej, jaki się wtedy właśnie odbywał, mianowicie od klasycyzmu do romantyzmu: z utworu klasycznego zrobił Kotlarewski trawestję!

¹⁾ Całość obejmuje ksiąg 6; pierwsze trzy wyszły w Petersburgu r. 1798.

²⁾ młodzian, młójec.

Taki początek nie rokował bynajmniej nadziei, że u Ukraińców ; Rusinów rozbudzi się rychło zamiłowanie do starożytnych utworów klasycznych i że w ślad za tem w literaturze tej zjawią się tłumaczenia najlepszych utworów, tak greckich jakoteż i rzymskich. Nadspodziewanie jednak z wzrostem oświaty u Rusinów widzimy już w początkach wieku XIX. tak w Galicyi jak i na Ukrainie próby tłumaczeń klasyków greckich, osobliwie Homera. Kowszewycz tłumaczy w latach 30-tych bieżącego stulecia w Wiedniu Iliadę; niestety przekład ten dotychczas spoczywa w rękopisie. Słyszymy też o tłumaczeniu Anakreonta, dokonaniem naówczas w Galicyi ¹⁾. Na Ukrainie zaś Aleksander Nawrocki (ur. w r. 1823) — tensam, który przetłumaczył na język ukraińsko-ruski niektóre utwory Byrona, Schillera, Goethego, Chominkowa oraz Mickiewicza *Odę do młodości* i *Farysa* — dokonał wolnego przekładu Iliady i Odyssei.

Pierwszem jednak tłumaczeniem, które odpowiada prawie wszelkim wymaganiom, jest tłumaczenie ośmiu ksiąg Iliady (I. — III. i V. — IX.) przez Ukraińca Stepana Rudańskiego, ogłoszone drukiem w miesięczniku *Prawda* (Lwów, 1872, 1875, 1876 i 1877). Tłumaczenie to odznacza się wiernem oddaniem myśli oryginału i gładkim wierszem. Nie jest to heksameter, i w tem upatruję słabszą stronę tłumaczenia. Chcąc bowiem zastąpić heksameter krótszym wierszem małosurkich pieśni ludowych, Rudański nieraz musiał opuszczać dłuższe wyrazy greckie złożone, mianowicie *epitheta ornantia*, albo zastępował je krótszymi. Zresztą nie było żadnej tego potrzeby, albowiem język ukraińsko-ruski posiada nadzwyczajną łatwość składania przymiotników, podobnych do Homerowych, czego najpiękniejszy dowód złożył Piotr Niszczyński w tłumaczeniu Odyssei, o którym będzie mowa poniżej. Rudański nie rozumiał, że zrobił pomyłkę, jak zobaczymy ze słów następnych: »Wybrałem, mówi on, po długich próbach umyślnie tę krótszą miarę wierszową, oddając epitety ozdobne naszymi ładnymi, krótkimi wyrazami, a opuszczając zbędne wyrazy oryginału greckiego. Metrum moje — to metrum przypowieści igrzyskowych, śpiewek kołyskowych i pieśni ludowych, smutnych i wesołych, a właśnie taki rytm jest najodpowiedniejszy dla tłumaczeń Homerowych pieśni«.

E. Ogonowski (Istória literatúry rúskoi. II, 328.) wyraża się w następny sposób o przekładzie Rudańskiego: »Przekład Iliady odznacza się pięknym językiem i wiernem zgłębieniem myśli oryginału. Ale

¹⁾ Iwan Zanewycz: »Literaturni stremlinja halyckych Rusyniw wid r. 1772—1872« w organie dra J. Franki: *Żytjè i Slovo* 1894. II, 441 i 447.

epiczna długość tekstu greckiego utraciła dużo wskutek odstąpienia od heksametru i skrócenia wiersza. Bez potrzeby także zrutenizował tłumacz niektóre imiona własne greckie, i tak np.: Muzę nazwał on *Śpiwa*, Hades = *Nemyd* i t. d. Wogóle jednak jest ten przekład cennym dobytkiem dla ruskiej literatury, w której do niedawna było tak mało tłumaczeń pomników klasycznych¹⁾.

Wspomnę już tutaj, że tensam Rudański tłumaczył Wergilego Eneidę; część I. księgi ogłoszono w *Prawdzie* r. 1874. Tłumaczenie to jest nawet lepsze poniekąd od tłumaczenia Iliady. — W rękopisie, który znajduje się obecnie w posiadaniu pewnego Ukraińca w Kijowie, pozostawił R. tłumaczenie Batrachomyomachii pod tytułem: *Wijnà zab z mýszamy*. Wiadomość tę podaje w wyżej przytoczonym dziele ks. E. Ogonowski (str. 329).

Prócz Rudańskiego zajmowali się jeszcze tłumaczeniem Iliady w Galicyi Ksenofont Kłymkowycz, zdolny, niestety zgasły przedwcześnie literat (*Osnowa*, czasopismo dla nauki i polityki we Lwowie 1871. Nr. 1, 2, 12 i 13). a na Ukrainie najzdolniejszy współczesny poeta małoruski Włodzimierz Samijlenko (*Skladka*. Almanach roku Bózocho 1887. Nr. 1. Sporudyw Wł. Aleksandrow. Charkiw, str. 133—168). Obaj przetłumaczyli w heksametrach pierwszą pieśń Iliady, »bardzo zręcznie«, jak wyraził się ks. dr. E. Ogonowski (str. 351).

W latach 1885 i 1886 ogłosił Petró Niszczyński tłumaczenie 5. i 6. pieśni Odyssei, również w heksametrach (*Zorja*. Lwów 1886 Nr. 21, pod tytułem: »Odyssejewi pławnyki« i *Nywa*, ukraińskij literaturnyj zbirnyk. Odessa 1885, Piśnia VI, na str. 3—12). W latach 1892 i 1893 wyszło, jako dodatek do *Prawdy*, tłumaczenie całej Odyssei P. Niszczyńskiego, który podpisał się pseudonimem *Bojda*. Jest to przekład piękny w całym tego słowa znaczeniu. Tłumacz włada niewyczerpanym zapasem słów; epitety ozdobne są pyszne; zdrobniałe wyrazy, które są właściwe duchowi języka ruskiego, posłużyły znakomicie tłumaczowi w sielankowych epizodach Odyssei. Wreszcie pewne podobieństwo współczesnego życia ludu ukraińskiego z życiem narodów,

¹⁾ Dodać tu wypada, że Rudański przetłumaczył 12 pierwszych pieśni Iliady i byłby bez wątpienia przetłumaczył całą, gdyby jego pracy nie przerwał przedwczesny zgon. P. Włodzimierz Lewicki ze Stanisławowa, redaktor *Zorji*, twierdzi (*Zorja* 1886, str. 136), że widział u s. p. Włodzimierza Barwińskiego, redaktora *Prawdy* lwowskiej do r. 1880., dwanaście pieśni Iliady tłumaczenia Rudańskiego. Po śmierci Rudańskiego odesłano je ze Lwowa do Kijowa na żądanie tamtejszych Ukraińców. Co się zaś z nimi stało, niewiadomo.

opisywanem przez Homera, ułatwiło tłumaczowi zrozumienie Odyssei i oddanie chociaż nie niewolniczo, ale zupełnie wiernie, myśli oryginału. Dlatego też każdy Rusin czytając ten przekład nie odczuwa prawie różnicy między nim a oryginałem.

Ten dzielny znawca języka greckiego przyswoił również literaturze ukraińsko-ruskiej Sofoklesową Antygonę¹⁾. O tem tłumaczeniu nadzwyczaj pochlebnie wyraża się Iw. Franko (*Zorja* 1883, str. 367—8 i 378—9).

Krótką wzmiankę poświęcić wypada jeszcze kilku drobniejszym tłumaczeniom z języka greckiego. W 1859 r. wydał Konstanty Dumytraszko, w Charkowie w osobnej książeczce przekład Batrachomyomachii, nadając mu komiczny tytuł: *Żabomyszodrakiwka*. Miara wierszowa jest zatrzymana, przekład zaś dość wolny, miejscami nieco zmodernizowany, wogóle jednak zachował wybitny koloryt starożytny, grecki. Tłumacz znacznie też skrócił oryginał; oryginał liczy wierszy 468, przekład zaś zaledwie 290. Mimoto tłumaczenia Dumytraszki nie można nazwać ani przeróbką ani trawestją Batrachomyomachii, lecz swobodnem, nieco zmodernizowanem tłumaczeniem.

Iw. France zawdzięcza literatura małoruska świetne tłumaczenia pierwszej ody nemejskiej Pindara i znanego urywku hymnu do Temidy, umieszczone w Wypisach ruskich dla V. klasy gimnazjalnej (Wzory poëzyi i prózy ułożyw dr. Konstantyn Łuczakowskyj, Lwiv 1894. str. 138 i 140), a przedewszystkiem wydany świeżo poetyczny przekład Sofoklesowego Edypa króla, o którym będzie szczegółowo mowa poniżej, przy końcu niniejszego artykułu.

Z powyższego przeglądu tłumaczeń z języka greckiego na ruski wyłączyłem tłumaczenia kilku dyalogów Platona p. Horockiego, (wydane we Lwowie w drukarni Stauropigiańskiej); tłumacz bowiem przekłada na język dziwny, makaroniczny, cerkiewno-rosyjsko-ruski. Tłumaczenia te zatem już z tego względu usuwają się z pod wszelkiej krytyki; nie należą one do żadnej z współczesnych literatur słowiańskich.

Prywatnie dowiedziałem się, że b. Dyr. gimn. Aleksander Borkowski ma w rękopisie prócz przekładu pamiętników o wojnie gallickiej Cezara na język małoruski, także tłumaczenia kilku mów Demostenesa i dyalogów Platona. Jest nadzieja wszelka, że niebawem wyjdą one drukiem.

¹⁾ Antygona dramatyczna dla Sofokla. Z hreczëskoho na już-noruskuju mowu perewirazuwaw Petró Niszczynskij. Odessa 1888.

Z literatury łacińskiej posiada ukraińsko-ruska literatura znacznie mniejszą liczbę przekładów, niż z pomników greckich.

W r. 1848 i 1849 Osyp Szuchewycz, gr. katol. kapłan, przetłumaczył na wsi *Georgica* (*piśni pro chłiboróbstwo*) Wergilego i dwie idylle (*skotarski piśni*): *Titir* i *Palemon*. Tłumaczenia te wydał po śmierci tłumacza syn jego, Włodzimierz Szuchewycz, obecnie profesor tutejszej szkoły realnej, we Lwowie 1883 r. Do wydania, w którym kilka słów o życiu i dziełach Wergilego skreślił Iw. Franko, dołączył tenże swój ładny przekład *Moretum* Wergilego pod tytułem: *Hramotyka abo mużycka pryprawa*. Koniec przekładu IV. księgi *Georgik* t. j. drugiej połowy powieści o Aristeusie wyszedł także z pod pióra Iw. Franki, gdyż w rękopisie ks. Szuchewycza wydarta była ostatnia kartka.

Ks. Szuchewycz, doskonały znawca uprawy roli, chowu bydła, sadownictwa i bartnictwa, znał także znakomicie wszystkie ludowe wyrazy z zakresu gospodarstwa wiejskiego; pysznie więc przełożył pieśni Wergilego, choć treść ich nie jest łatwo przystępna. Rym i różne rodzaje wiersza, wprowadzone do tłumaczenia, giętki język, czysto ludowy, ale zupełnie poprawny, są prawdziwemi zaletami tego przekładu.

Ze szczególnem zadowoleniem i rozkoszą czyta się jego *Titira* i *Palemona*. Jako wzór podaję tu początek pierwszej sielanki:

Titire, ty tu w t'iny krisłátoho búka
 Ná trostjánij sopłíci dóbyrájesz zwúka
 Do dum dubriwnych! My rozstálys z rídnym hájem
 Z bát'kiwskym pótem mýłym i w dál ut'ikajem;
 Ty-ż Titire, bezzúrno pid t'ínysti hylí
 Śiw, i lisám szczebéczesz krasú Amarllí.

Ó w i d y u s z a III. elegię księgi pierwszej przetłumaczył Iw. Franko pod tytułem *Prószczanie*. Również przetłumaczył on list trzeci księgi czwartej (*Newirnomu drúhony*)¹⁾.

Cale Metamorfozy wyszły w tłumaczeniu Iwana Szerdesznego we Lwowie 1894/5. jako dodatek do *Pravdy*. Tłumaczenie to odznacza się dokładnością w oddaniu pojedynczych wyrazów i myśli, razi zaś zbyt często neologizmami, utworzonymi często przeciw duchowi języka ukraińskiego; korektę przeprowadzono bardzo niedbale; z tych więc względów czytanie przekładu następuje z trudnością na każdym kroku.

¹⁾ Wzory poezyi i prózy. Lwów 1894, str. 169 i 163.

Ładnie przetłumaczył ustęp o Orfeuszu i Eurydyce J. Makowej, były słuchacz klasycznej filologii w tutejszym Uniwersytecie, obecnie redaktor *Bukowiny*.

Z ód Horacego przetłumaczone są jedynie trzy: I 14: *Ad navem suam*, I 22: *Ad Aristium Fuscum*. I 31: *Ad Apollinem*; z satyr dwie: I 9: (*Prycsepa*), II 6: (*Hòrod i seld*); z listów jeden: I 20: *Ad librum meum*. Tłumaczył je Iw. Franko ¹⁾.

Z prozaików łacińskich mają Rusini jedynie wyborne tłumaczenie XXI. ks. Liwiusza ²⁾ przez K. Łuczakowskiego i pamiętniki Cezara o wojnie gallickiej przez Al. Borkowskiego (dotychczas w rękopisie, o czem powyżej wspomniano).

Oto są wszystkie tłumaczenia na język ukraińsko-ruski pomników starożytnych greckich i łacińskich. Homerowa *Odysseja*, część *Iliady*, *Batrachomyomachia*, 2 utwory Pindara, *Antygona* i *Edyp król* Sofoklesa; *Georgica* i dwie sielanki Wergilego, tegoż *Moretum*, część I. ks. *Eneidy*, *Przemiany Owidyusza*, jedna jego elegia i jeden list, 3 ody, 2 satyry i jeden list Horacyusza, XXI. księga Liwiusza, ponad to nic więcej! Można jednak żywić nadzieję, że ze wzmagającym się teraz między Rusinami zamiłowaniem do studyów klasycznych i po ułożeniu słowników grecko- i łacińsko-ruskich, nad którymi obecnie pracują ruscy filologowie, wzbogaci się literatura ruska nowymi przekładami niezrównanych pomników literatury klasycznej.

Tłumaczenie Sofoklesowego *Edypa króla* przez dra Iwana Frankę wyszło w r. 1894. jako odbitka z organu naukowego *Żytje i słowo*. Zasługuje ono ze wszech miar na dokładniejszą ocenę. Poświęcamy mu przeto obszerniejszy ustęp końcowy niniejszego artykułu.

Przekład ten wypłynął z pod pióra pisarza, władającego znakomicie językiem ruskim, wypłynął z pod pióra poety; niestety tłumacz nie posiada takiego wykształcenia w zakresie klasycznej filologii, jakiegoby życzyć sobie należało.

Uważałem za stosowne uczynić tę uwagę zaraz na wstępie, gdyż przekład Franki, mimo całego uroku, jaki na czytających wywiera, nie posiada dosyć kolorytu starożytnego; nie cechuje go też ta powaga, jaką się

¹⁾ Wzory p. i pr. str. 135—137, 172—5, 185.

²⁾ W programie c. k. gimnazjum akademickiego we Lwowie z r. 1877.

odznacza n. p. przekład Antygony Niszczyńskiego. Domyślam się, skąd to powstać mogło. Porównując oryginał, tłumaczenia niemieckie i polski przekład Węclewskiego z przekładem Franki, doszedłem do przekonania, że tłumacz ruski korzystał w pierwszym rzędzie z tłumaczenia niemieckiego, w drugim zaś dopiero z oryginału. Rzecz naturalnie powinna się mieć odwrotnie. I chociaż tłumaczenie pod względem formy na tem nic nie ucierpiało, owszem, może nawet zyskało, jednak duchem owiane jest ono nieco więcej zbliżonym ku nam, niż to się stało w innych tłumaczeniach. Przytoczę na dowód kilka wierszy z monologu Jokasty, która udaje się z wiankami i kadzidłem do ołtarza Apollina, chcąc go ubłagać, aby męża jej Edypa uwolnił od trwogi, która go coraz więcej przejmuje. Jokasta przemawia o swym mężu do chóru w ten sposób:

ὕψου γὰρ αἴρει θυμὸν Οἰδίπου ἄγαν
 λύπαισι παντοίαισιν οὐδ' ὀποῖ' ἀνὴρ
 ἔννοος τὰ καινὰ τοῖς πάλαι τεκμαίρεται,
 ἀλλ' ἔστι τοῦ λέγοντος, εἰ φόβους λέγοι.

Wierne tłumaczenie tych wierszy prozą brzmiałoby w języku ruskim następująco:

Edyp je sylny na dŭchu zworŭszenyj rŭżnymy hryzotamy (żurbamy). Wŭe ne składaje win, jak ślid rozŭmnomu, nowi wiszczbŭj z dawnŭmy, a łowyt' wisty tych, szczo strach hołòsiat'.

Franko przetłumaczył je w sposób następujący:

Bo strach zbentŕzenyj je duch Edypa
 Wsilakim boleŕ. Wŭe ne *miryt'* win
Nowè stariym, jak ślid rozŭmnomu,
 A wsiaku wiŕ' chapaje *najstraszijsou*.

Sytuacya tu jest taka, że Edyp jest dopiero miotany rŭżnymi troskami wobec niepewnych wieŕci, do których coraz to nowsze dołączają się w szybkim biegu akcji. Na okreŕlenie bolu prawdziwego, który u Edypa zaczyna się z chwilą, gdy dowiedział się o swem pochodzeniu, zostawił sobie Sofokles miejsce pŕźniej; w tem właŕnie naleŕy upatrywaç stopniowanie wraŕeŕ tragicznych, które ku koŕcowi stają się czem raz silniejszymi. Tak teŕ zapewne rozumiał to miejsce polski tłumacz, Węclewski, oddając je nastŕpnie:

... Uniesiony bowiem

Zbytecznym niepokojem Edyp rozlicznemi
Troskami dręczy się i nie jak mąż rozumny,
On według starych nowe wyrocznie ocenia,
Lecz słucha pilnie słów tych, co trwożę wzniecają.

Szkoda także, że tłumacz ruski nie używał tekstu, poprawionego miejscami dobrze przez krytyków, n. p. w wydaniu Schneidewina i Naucka z komentarzem. W wierszu 1075 (u tłumacza, który niestety wierszy nie opatrzył liczbami, str. 56.) Schneidewin (porówn. Hermes X, 124 i nast. i wydanie Schn.-N. w zbiorze Haupta i Sauppego, Berlin 1886. str. 122.) zmienił słowo $\sigma\omega\pi\eta\varsigma$ na $\iota\upsilon\gamma\eta\varsigma$ nie bez słusznego powodu. Jokasta odchodzi ze sceny płacząc i łkając ($\iota\upsilon\gamma\eta\varsigma$). Zatem chór, widząc Jokastę płaczącą i głęboko wzruszoną ($\tau\omicron\upsilon\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\upsilon$, $\delta\upsilon\sigma\tau\eta\nu\epsilon\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \sigma\acute{\epsilon}\chi\omega\ \mu\acute{o}\nu\omicron\nu\ \pi\rho\omicron\sigma\sigma\epsilon\iota\pi\epsilon\iota\nu$, $\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\ \delta\prime\omicron\upsilon\kappa\omicron\alpha\varsigma\prime\ \upsilon\sigma\tau\epsilon\rho\omicron\nu$) miałby się wyrazić: Obawiam się, aby z tego jej milczenia ($\sigma\omega\pi\eta\varsigma$) nie wypłynęło nieszczęście? Wyraz *milczenie* ($\sigma\omega\pi\eta$) dałby się chyba nawiązać do słów Jokasty: jedno to bowiem przemówię jeszcze słowo, nadal już żadnego! — chór zatem obawia się, żeby z jej zapowiedzianego przez nią samą milczenia, nie wyłoniło się jakie niespodziewane nieszczęście, tak jak po ciszy zwykle następuje burza. Zdaje się jednak, że słowa chóru były tu tylko wyrazem położenia Jokasty, nie wieszczby, czyli raczej obawy przed niepewnym, grożącym jakimś faktem, a w położeniu Jokasty więcej usprawiedliwionem tu byłoby $\iota\upsilon\gamma\eta$ (łkanie, jęk), niż $\sigma\omega\pi\eta$ (milczenie).

Wyrazy niektóre przetłumaczone są niewłaściwie: np. str. 5: $\upsilon\sigma\tau\epsilon\rho\omicron\nu$: opjał' (= znów), zamiast później; na str. 23: $\sigma\kappa\eta\pi\tau\rho\omicron\nu$ przez wyraz: liska zamiast: buława; na str. 71: $\omicron\upsilon\delta\epsilon\iota\varsigma\ \omicron\iota\acute{\omicron}\varsigma\ \tau\epsilon\ \dots\ \phi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\iota\nu\ \dots\ \beta\rho\omicron\tau\acute{\omicron}\nu$ znaczy: żaden zi smértnych ne zmoże znésty, a nie: ne bude.

W przekładzie zatrzymana jest metryka oryginału, często jednak zamiast heksapodyi jambicznej, mamy 7 jambów z kataleksą.

Akcenty miejscami fałszywe, ale takich miejsc jest nadzwyczaj mało: Mérope zam. Meròpe, wołodar zam. wołodár; buławòju zam. buławoju; wdòwy, korýsne, stráchu zam. wdowý, kòrysne, strachù.

Wyrazy niektóre bez potrzeby zmienione: tetýwa zamiast tiałtywa, efir (rosyjska wymowa) zamiast: eter; wykłycznyk ($\kappa\eta\rho\upsilon\varsigma$) zamiast okłycznyk.

Słowo: hłupstwo (str. 36) powinien był tłumacz zastąpić innym wyrazem, jakoto: pustota, albo w końcu ślipota, odpowiadającym zresztą oryginałowi: w 874: ὑβρις, εἰ πολλῶν ὑπερπλησθῆ μάταια; u tłumacza: hōrdoszczi, hłupstwom nadłti.

Zwroty: kohòś pobàczyty na càrstwi, zamiast: ... na troni; i derżàty ricz = mówić, nie są zgodne z duchem języka ruskiego.

Nie pojmuję też powodu, dla którego tłumacz wybrał tytuł: Edip car, a nie Edip koròl, gdy we wszystkich ruskich podręcznikach historyi dla oznaczenia greckich panujących służy jedynie tytuł: koròl. Tego wyrazu używają też wszyscy nauczyciele w gimnazyach ruskich, nazywając carami tylko panujących rosyjskich.

Te i tym podobne usterki nie czynią jednak ujmy wysokiej wartości tłumaczenia dra Iw. Franki, które zresztą jest pochwałą godną. Np. w dyalogu Edypa z byłym pasterzem Lajosa zamieścił tłumacz znakomicie dobrane zwroty i wyrazy mowy prostej, niesztucznej, przypominające żywo zwroty naszych pasterzy z gór karpackich, których życie zbadać i mowę poznać dr. Franko miał kilkakrotnie sposobność.

Gorącym pragnieniem Rusinów jest, aby literatura ich wzbogaciła się jak najrychlej tak udatnemi tłumaczeniami innych utworów klasycznych, jakim jest dra Franki tłumaczenie Sofoklesowego Edypa króla.

Lwów.

Eustachy Makarusska.

Recenzye i zapiski literackie.

Historische Grammatik der lateinischen Sprache. Bearbeitet von H. Blase (Giessen), G. Landgraf (München), J. H. Schmalz (Rastatt), Fr. Stolz (Innsbruck), Jos. Thüssing (Feldkirch), C. Wagener (Bremen) und A. Weinhold (Grimma). Ersten Bandes erste Hälfte. Einleitung und Lautlehre von Fr. Stolz. Leipzig, Druck und Verlag von B. G. Teubner. 1894.

Autorowie wymienieni w tytule podzieliли się robotą w ten sposób, że Stolzowi przypadło opracowanie głosowni i osnowni, czyli nauki o tematach, Wagenerowi wykład fleksyi, Landgrafowi składni zgody i nauki o przypadkach, Blasemu nauka o użyciu czasów i trybów, Weinholdowi verbum infinitum, Thüssingowi zdania współrzędne, a w końcu Schmalzowi zdania podrzędne (por. objaśnienie dodane do pierwszego zeszytu p. t. *Begleitewort*). W tomie obecnie wydanym mieści się na 364 stronicach wstęp i głosownia w opracowaniu prof. Stólza, znanego autora głosowni i fleksyi łacińskiej w *Encyklopedyi* Iw. Müllera. Jak już widać z objętości dzieła wydanego, rzecz zakreślona na wielką skalę obejmować będzie wyczerpujący wykład wszystkich działów gramatyki łacińskiej. We wstępie (do str. 112) znajdujemy wszechstronnie opracowane kwestye, będące w związku z językoznawstwem łacińskim w ogólności: o stosunku łaciny do innych języków pokrewnych — języki nie należące do grupy italskiej (grecki, celtycki, iberyjski), — języki rodziny italskiej (umbryjski, oskijski), — dyalekty ściśle spokrewnione z łaciną (dyał. Falisków, łacina w Praeneste i Lanuvium), — stosunek łaciny do języków romaniskich, — rozwój historyczny łaciny (pojedyncze okresy, charakterystyka szczegółowa łaciny archaicznej), — źródła i środki pomocnicze (historya prac gramatycznych u Rzymian, o napisach czyli inskrypcyach, o rękopisach, o ważniejszych opracowaniach gramatyki łacińskiej z czasów późniejszych), — alfabet łaciński, — o akcencie, — uwagi o wymawianiu. Od str. 112 zaczyna

się wykład głosowni, o wokalizmie do str. 232., o konsonantyzmie do str. 348. Dodatek do str. 364. obejmuje objaśnienia kwestyi spornych z stanowiska gramatyki porównawczej.

Co się tyczy metody wykładu, obecne opracowanie różni się znacznie od metody, zastósowanej w głosowni, umieszczonej w Encyklopedyi Iw. Müllera. Gdy w tamtej autor, zgodnie z innemi dziełami tego rodzaju, wychodził wszędzie od form przypuszczalnych języka pierwotnego, wykazując w każdym poszczególnym przypadku, jakim zmianom uległy w dziedzinie języka łacińskiego, tutaj odwrotnie postępuje (za przykładem gramatyki Schweizer-Sidlera), biorąc za punkt wyjścia dane dźwięki łaciny i przy każdym wykazując odpowiedni indoeuropejski. N. p. krótkie \ddot{a} łacińskie odpowiada (pag. 113—114): 1) pierwotnemu \ddot{a} : *äger* etc. (niektóre odpowiednie wyrazy języków pokrewnych podano w uwagach końcowych, szkoda, że tylko niektóre; wzgląd na oszczędność miejsca w tym wypadku nieusprawiedliwiony), 2) pierwotnemu ə , t. j. krótkiej samogłosce prążyka, t. zw. »szwa indogermanicum« (podług Ficka), powstałej przez osłabienie mocniejszych samogłosek w niektórych rzędach wymiany (*Ablautsreihen*): *pāter*, por. staroindyjskie: *pītār-*; 3) $\text{a} + \frac{\text{r}}{\text{n}} + \text{cons.}$ = może pierwotnemu, długiemu $\bar{\text{r}}$ i $\bar{\text{l}}$ sonans: *arduus*; 4) $\ddot{a} + \text{v}$ w pewnej liczbie wyrazów powstało może z samogłoski o (podług Thurneysena): *cavus*; w końcu \ddot{a} , którego pochodzenie dotychczas niewyjaśnione: *pando*. Dla ułatwienia poglądu na całość, autor powinien był umieścić przed nauką o samogłoskach tabelę samogłosek pierwotnych z odnośnymi refleksami łacińskimi, podobnie jak uczynił przed spółgłoskami chwilowymi (*explosivae*) na str. 249. Zauważyć jeszcze należy, że ta metoda indukcyjna, t. j. postępowanie od faktów znanych do przypuszczalnych, nie wszędzie konsekwentnie przeprowadzona (co też było rzeczą niełatwą); n. p. przy nauce o pochodzeniu łacińskiego r (str. 233) usunięto wykład o *rotacyzmie*, t. j. o r powstałym ze spółgłoski -s- do ustępu dalszego (str. 276 i nast.), w którym podano genezę spółgłoski syczącej s w łacińskim.

Dalszą różnicę stanowi zupełne usunięcie aparatu bibliograficznego, który dawniej (w Encykl. Müllera) umieszczony był pod tekstem, i ograniczenie materiału porównawczego. Dopiero w wymienionych dodatkach objaśniających (*Sprachwissenschaftliche Erläuterungen*) uzupełniono to, omawiając w porządku pojedynczych paragrafów tekstu ważniejsze zagadnienia z zakresu głosowni porównawczej. Zmieniona w ten sposób metoda wykładu miała głównie na celu uprzystępnienie rzeczy dla tych, którzy się z zawodu nie zajmują gramatyką porównawczą. Do tego samego celu również dąży znacznie zmieniona forma stylistyczna, niepodobna prawie do dawnej ścisłości wystąpienia, kiedy to (za przykładem Brugmanna) oszczędność słowa posunięto do ostatecznych granic. Obecnie wykład posuwa się swobodnie, stylem potoczystym i barwnym, czasami jednak wpada w drugą ostateczność i staje się rozwlekłym. Ale to szczegół podrzędny.

Ważniejsza natomiast, czy zmieniona metoda wykładu, t. j. wychodzenie od danych faktów języka do stanu pierwotnego, rzeczywiście ułatwi zrozumienie zagadnień głosowniowych. Wątpliwość pod tym względem wyraziliśmy swego czasu w sprawozdaniu o gramatyce Schweizer-Sidlera (*Muzeum* z r. 1890). Ze względów praktycznych należało umieścić, zdaniami naszym, przed rozdziałem, traktującym o wokalizmie łacińskim, objaśnienie ważniejszych terminów językoznawczych (nazw technicznych z dziedziny fonetyki i głosowni porównawczej: co znaczy sonant, półgłoska (»Halbvocal«), znak ø = szwa, i t. d.); nawet wykład o rzędach wymiany samogłosek (*Ablautsreihen*) lepiej było podać na początku, zwłaszcza że przy nauce o samogłoskach autor zmuszony był ciągle odwoływać się do tej kwestyi.

W ogólności znajdujemy w dziele omawianem sumiennie zestawione wyniki najnowszych prac o języku łacińskim i pod tym względem czytelnik bezpiecznie polegać może na objaśnieniach, które autor podaje. Tu i owdzie tylko razi pewien brak stanowczości, zbyt pospieszne przychylenie się do mniemań, niezupełnie uzasadnionych i pewna niejasność wyrażenia, pomimo widocznej dążności uprzystępnienia wykładu i dla mniej biegłych w tej dyscyplinie naukowej. Tak n. p. w rozdziale o akcencie (str. 96) autor powiada, że podług zdania niektórych gramatyków cofnięcie akcentu pierwotnego na pierwszą zgłoskę początkową w językach italskich, celtyckich i germańskich polegać może na pierwotnej wspólności tego procesu fonologicznego w wymienionej grupie języków, powołując się przytem na zdanie Planty (*Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte, I. B.: Einleitung und Lautlehre*, str. 589); ten jednak na miejscu przytoczonym przypuszcza możliwość wspólnej redukcji akcentu tylko w italskiem i celtykiem (za Brugmannem, *Grdr. d. vgl. Gramm.* I, § 671, uw. 3), przy germańkiem zaś umieszcza znak pytania, co autor widocznie przeoczył. Jakiemu pierwotnemu dźwiękowi odpowiada o łacińskie w sing. perfecti *momordi* (starsze *memordi*) i plur. *memordimus*, nieda się powiedzieć stanowczo; por. Brugmanna l. c. tom II, str. 123. »mo-mord- in momordi, memordimus... kann idg. *memord- und memrd- zugleich gewesen sein«. Stolz uważa owo o w sing. za pierwotne, w plur. zaś jako powstałe z tak zwanego r sonans = łacińskiemu: -or-; por. §. 120 a. Ze względów praktycznych należało też albo w tekście, albo w uwagach końcowych dodać, że w sing. perfectum miało w pierwotnym języku mocną stopę pierwiastku, natomiast w dual, plur., i w całym medyum słabą stopę: por. n. p. staroindyjskie, 1. sing. bu-bōdh-a (ō = au staroindyjskiemu, to zaś = eu, lub ou prajęzyka), 1. plur. bu-budhi-mā, 1. sing. med. bu-budh-ē; dalej zaś, że w grupie dźwięków o + r w łacińskiem o może być pierwotne, albo też w połączeniu z płynną spółgł. r odpowiadać pierwotnemu r sonans.

W § 139. poprawić należy: »slav. ů« (nie y) jako refleks pierwotnego (i łacińskiego) ů krotkiego. W uwadze 4. objaśnień językoznawczych (str. 349) należało dodać, że nie tylko teoria tak zwanych długich sonantów w prajęzyku indo-europejskim ma licznych przeciwników, ale że i o istnieniu krótkich sonantów w owym peryodzie języka (przynajmniej w tym sensie, jak je pojmuje Brugmann i jego szkoła)

powątpiewają niektórzy uczeni w nowszych czasach; por. Bechtel: *Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre*, 1892, str. 98. i nast. Najsilniejsze zarzuty przeciw tej teorii podnoszą sławiści; por. między innymi Jagić'a w *Archiv für slav. Philologie*, tom XVI. str. 508 i Gebauera w gramatyce historycznej języka czeskiego, tom I. str. 23.

W końcu pozwolimy sobie jeszcze zauważyć, że większe uwzględnienie dyalektów italskich, przedewszystkiem oskijsko-umbryjskich, stosunkowo jeszcze najlepiej znanych, nie małoby się przyczyniło do rozjaśnienia licznych trudności głosowni łacińskiej. Wszak wiadomo, że jasność i wyrazistość procesów głosowych greczyzny przedewszystkiem zawdzięcza się tej okoliczności, że zachowały nam się, głównie za pośrednictwem inskrypcyj, liczne odmianki dyalektyczne form językowych, które niejednokrotnie wiele światła rzucają na postać głosowniową wyrazów dyalektu literackiego. Gramatyka łacińska pod tym względem przedstawia się o wiele niepomyślniej. Pominąwszy już tę okoliczność, że zabytki piśmienne pochodzą z czasów stosunkowo późnych w porównaniu z zabytkami języka greckiego, zachodzi jeszcze i ta niedogodność, że dyalekty italskie bardzo skąpo się zachowały w inskrypcjach i do tego w formie nader niejasnej i zagmatwanej. Mimoto jednak należało, jak już powiedziano, nieco więcej je użytkować, aniżeli to uczynił autor. Zyskałaby na tem n. p. nauka o rotacyzmie łacińskim, a niektóre inne kwestye dałyby się jaśniej przedstawić, że tu tylko wspomnimy pochodzenie spółgl. *r* w *passivum*; por. str. 233, gdzie koniecznie należało uzasadnić, dlaczego obecnie uważają tę spółgłoskę za pierwotną. Wystarczyło pod tym względem wskazać na dyalekt oskijski, któremu rotacyzm jest nieznan.

Brody.

G. Blatt.

Keller Otto: *Zur lateinischen Sprachgeschichte*. II. Teil. *Grammatische Aufsätze*. Leipzig, B. G. Teubner 1895, 8° str. VIII., 405.

Ze erudycya, choćby tak wielka, jak autora, nie przyda się na nic i jeśli jej nie wtóruje metoda, prowadzi do dyletantyzmu, dowodzą oba tomy rozpraw prof. niem. wszechnicy w Pradze, a głośnego wydawcy Horatiusa, Ottona Kellera. Z pierwszym wydanym w r. 1893. rozprawiać się obecnie byłoby zapóźno po surowej, ale trafnej ocenie jego przez F. Skutscha (prw. *Berliner philolog. Wochenschrift* 1893, nr. 29, szp. 918—920). Natomiast o drugim, wydanym świeżo, postanowiłem zdać sprawę czytelnikom »Eosu,« by im oszczędzić mozołu czytania 400 stron, z których śmiało trzy czwarte mogło nie poznać czernidła drukarskiego.

Ośm rozpraw objętości różnej, a wartości wielce nierównej, złożyło się na ten tom pokazny. Szereg ich otwiera studyum o alliteracyi rzymskiej. Od chwili, kiedy A. F. Naeke zwrócił uwagę na fakt dość częstej alliteracyi w zwrotach łacińskich, nie zeszła sprawa jej z porządku dziennego. Nawet po świetnej pracy Woelfflina (*Über die alliter. Verbindungen der lat. Spr.* w Sprawozd. bawar. Akad. um. z r. 1881, t. II., str. 1—94, gdzie też poprzednie rozprawy z tego zakresu wyliczono), — pracy za-

sadniczej — próbowano oprzeć system alliteracji rzymskiej na nowych podstawach (n. p. B. Gerathewohl w rozpr. *Alliteration tontragender Silben an den beiden letzten Arsen des Hexameters in Vergils Aeneis* w wydawnictwie ku czci W. Christa, Mnichów 1891, 155 nast.). Keller nie dorzuca wiele nowego do badań dotychczasowych, a i z tego jedynie rozdział VIII. wytrzymuje pod każdym względem krytykę; wykazuje w nim liczbowo i przykładowo, że alliteracji w 5. i 6. stopie heksametru używali epicy rzymscy za przykładem Enniusa aż do Siliusa Italicusa stałe, choć coraz umiarkowanej, jako środka retoryczno-artystycznego. Pozatem jest cała rozprawa zestawieniem przykładów znanych skądinąd z dodatkami nowych, których się autor dopatruje wszędzie — w imionach własnych (*Tutus Titius!*), w przysłowiacz (*a carcere ad calcem*), zwrotach obrzędowych modlitw, zaklęć, wyroczni (*sit salvus sator, salva sint sata*), formułkach urzędowych z życia państwowego (*censuit consensuit conscivit* o senacie), ze stosunków prawnych (*in manu mancipioque*), z życia wojskowego (bardzo problematyczne), wreszcie w utworach prozaików (przedewszystkim mowców) i poetów. Po kategoriach wymienionych idą inne — gramatyczne. Autor usiłuje mianowicie wykazać wielki rzekomo wpływ dążności alliteracyjnej na dobór i używanie pewnych liczebników (*sex septem* = parę), zaimków (*hic homo* = ja), rzeczowników (*domi duellique*, później *bellique*), przymiotników (*mero meridie*), przysłówków (*sedulo servare*) i słów, jużto pojedynczych, jużżeż złożonych (*supplicium sumere, oro obsecro*). Co zaś i w tych drugiego rodzaju kategoriach nie mogło się pomieścić, to zebrał pod nagłówkiem »Odmianki alliteracji«; czytamy tu wyrażenia takie, jak *mulomedicina, censum censere, gallus gallinaceus, sacrificium facere* i t. p. Coby powiedziano o uczonym polskim, gdyby formy takie, jak: Jan Janowicz, dzień dobry, proszę panów, kogut kur, robić robotę i t. d., uważał za powstałe, lub zachowane jedynie dzięki urojonej dążności alliteracyjnej?!

Ale obok »dążności« rzeczowej uznaje autor, widocznie zwolennik teorii celowości w języku (prw. jego oświadczenie na str. 83), drugą z kolei »dążność« — tym razem odróżniania wyrazów o znaczeniu różnym zapomocą różnej postaci zewnętrznej. Jej poświęca drugą rozprawę »Różniczkowanie« (*Differenzierung*). Wystarczy przeczytać uwagi wstępne, gdzie autor wmawia w Rzymian, iż musieli czuć potrzebę odróżniania *limus* »namuł« od *limus* »fartuch sługi ofiarnego« i *limus* »krzywy« i t. p. Jakgdyby to można utworzyć zdanie, w któremby *limus* pozostawiało słyszającego, lub czytelnika, w wątpliwości co do swego znaczenia! Alboż u nas widział kto potrzebę odróżnienia 3 os. l. mn. »myślą« od narzędnika l. poj. »myślą«? Mógłby tak pytać bez końca, a jeśli prof. Keller nie znajdzie lepszych odpowiedzi nad te, które co do łaciny podał na 80 stronach, mogą spokojnie patrzeć na przyszłość tej teorii, która zaprzecza celowości w języku. Albowiem i pojmowanie form deklinacyjnych i praw głosowych i słoworód autora chromają tak, jak u mało którego dzisiejszego filologa. Jeśli nie umie wytlómaczyć dopełniacza l. mn. *murium* od *mus* »mysz«, przyzywa na pomoc biernik *murum* od *murus* »mur«, z którymby się była forma pierwsza ziała,

gdyby była brzmiała *murum*; niestety ta ostatnia forma jest *pium desiderium* autora, bo rzeczywiście zachowana forma *murium* jest prawidłowym dop. l. mn. *i* — tematu, jakim jest »mysz« nie tylko w łacinie, ale i innych językach indoeuropejskich. Lekceważenie praw głosowych przechodzi u autora wszelkie granice. Czytając rozdział VII. »Głosownia«, można się czuć przeniesionym w owe błogie czasy, kiedy ze wszystkiego wszystko mogło powstawać za dotknięciem róższczy czarodziejskiej dowcipnego i bujną wyobraźnią obdarzonego etymologa. *Neco* »niszczyć, zabijam« miało zamienić *k* w *g*, by otrzymać znaczenie przeczenia (*nēgo*); nad różnicą iloczasu *e* przechodzi autor milcząco do porządku dziennego. *Quot* »ile« powstało z *quod* »które«; tymczasem pierwsze jest identyczne z sanskr. *kāti* »ile«, a drugie ma *d* prawidłowo, jako nijaka forma zaimka (prw. skr. *eid* »coś«). Ale i tam, gdzie niepotrzeba uciekać się aż do pomocy językoznawstwa porównawczego, jeno wystarczy być bezstronnym sędzią dziejowego rozwoju łaciny, napróżno szukalibyśmy u autora trzeźwego poglądu. Stosunek form archaicznych, ludowych i nowotworów do języka piśmiennego, wymianę liczb, rodzajów, deklinacji i t. d. ocenia jak najmylniej tam, gdzie próbuje dać własne wytłomaczenie zjawiska. Nierzadko powołuje się na powagi językoznawcze, jak sam podnosi to w przedmowie dla wykazania swej »bezstronności«, ale zwykle powołuje się błędnie, bo w ustępach tych coś zupełnie przeciwnego się mieści, albo należą one według zdania samych autorów do przestarzałych.

Dopiero szkic trzeci o eufemizmie, wchodzący w zakres psychologii ludów i dający pole do popisu zdumiewającej nieraz erudycji autora, godzi czytelnika z prof. Kellerem. Szkic ten pobudza do myślenia i nasuwa mnóstwo analogii z dziedziny swojskiej, ale nie tu miejsce na rozciąganie ich. Choć i z tego szkicu niejedno trafniej już gdzieindziej wyjaśniono, n. p. powód przezywania dzikich zwierząt ojcem, dziadkiem, pieszczołliwymi imionami ¹⁾, wogóle jednak jako systematyczny zbiór eufemizmów łacińskich stanowi szkic ten pożądany materiał do zestawień porównawczych. I filologowi niejedno wyrażenie łacińskie przedstawi się jaśniej w oświetleniu autora.

Jako materiał, zestawiony skrzętnie, ma też wartość rozprawka o zjawisku, które autor nazywa *pluralis poeticus* z powodu, że według jego przekonania dopiero poeci rzymscy, pisząc heksametrami, a więc obcym im pierwotnie wierszem miarowym ²⁾, nie mogąc dać sobie rady z daktylem stopy piątej, poczęli używać liczby mnogiej od imion takich, których odpowiednia forma liczby pojedynczej nie nadawała się do miary przepisanej. Z zestawienia autora wynika, że w stopie rzeczonyj zachodzą formy następujące: *nomina, pectora, funera, fata, corpora, (classes) classibus, guttura, ora, terga, tegmina, gestamina, vela-*

¹⁾ Analogicznie do ochrzczenia niedźwiedzia Bernardem (Petz) nazwano go u nas Mikołajem (Misio). Problem przezwisk tych najlepiej rozwiązuje L. Krzywicki w Wiśle.

²⁾ Prof. Keller jest jednym z pierwszych rzeczowników tej grupy filologów, która w wierszu saturnijskim widzi system li akcentuacyjny wierszowania (prw. jego dwie rozprawy o tym wierszu z r. 1883 i 1886).

mina, limina, sidera, incendia, foedera, bella, munera, templa, regna, numina, aequora, litora, caerulea (= mare), lumina, silentia, oblivia, otia, sibila, murmura, pondera, fastidia, taedia, Ismara, Maenala, Pergama, Dindyma, Tartara, Capitolia, Palatia. Materiał to za skąpy, by zeń wysnuwać wnioski tak poniżający tychsamyh poetów, którym autor w rozprawie o alliteracji przyznał niemałą łatwość wierszowania, skoro dopatrzył się u nich właśnie w owej 5. i 6. stopie heksametru całej masy alliteracji, o wiele okazańszej od sumy tych form l. mn. By twierdzenie autora mogło doczekać się uznania, trzebaby dowieść, 1) że rzeczywiście tak trudno o daktyl w łacinie, jak utrzymuje, 2) że od imion wyliczonych zachodzą formy l. poj. w skromnej tylko ilości, 3) że u prozaików l. mn. w analogicznych zwrotach nie używa się, lub jeśli się używa, to jest to naśladowanie stylu poetyckiego, 4) że ten sposób używania l. mn. zamiast l. poj. nie pozostaje w żadnym związku z analogiami innych języków indoeuropejskich, choćby greckimi (co do których por. Brugmann, *Griech. Gramm.* ² § 173). Jak na teraz uważam twierdzenie autora za nieudowodnione. Wygłaszać własnego zdania o zjawisku całym nie widzę tu potrzeby; pozwolę sobie jednak zwrócić uwagę na fakt, że z wyjątkiem trzech wyrazów (*classis, Ismarus, Tartarus*) są to same imiona rodzaju nijakiego. Czy to przypadek, czy też raczej jedna z dalszych konsekwencji właściwej genezy form nijakich, tak znakomicie przedstawionej w dziele J. Schmidta *Die Pluralbildungen der idg. Neutra*?

Wcale pożytecznym jest zbiór przykładów, przewaźnie z łaciny archaicznej, ludowej i późnej, ilustrujący wpływ, jaki samogłoski wywierają na swe sąsiadki ze zgłoski poprzedniej. Mam tu na myśli rozprawę »Upodobnienie samogłosek«, której wyniki potwierdzają wogóle to, co n. p. naszkicował Stolz w swej gramatyce łacińskiej (*Hdbuch d. klass. Allert.* II., str. 270, § 28). Naturalnie w pojmowaniu procesów językowych odbiega autor daleko od językoznawców: dopatruje się bowiem wszelkiego rodzaju pokrewieństw z wyboru (*Wahlverwandschaft*) między sąsiadującymi z sobą spółgłoskami i samogłoskami. Nie będę przytaczał 17 punktów, w które zbiera swe wyniki, bo właściwie są one stwierdzeniem faktu, że n. p. *i* upodobnia do siebie *e* poprzedniej zgłoski (przyczem autorowi nie wpadło w oczy, że trzy czwarte jego odnośnych przykładów wykazują *e*); wyjaśnień umiejętnych brak, chronologia niezawsze ściśle przestrzegana.

Zupełnie chybioną jest rozprawa następna »Zanik zgłosek przyciskowych.« Gdy się czyta nagłówek i rozprawę, nie chce się wierzyć, żeby autor mógł poważnie utrzymywać, że zgłoski przyciskowe wypadają. Tymczasem jest to smutna prawda, że prof. Keller pokusił się o dowiedzenie czegoś, czemu już nie językoznawstwo, ale zdrowy rozsądek się sprzeciwia. Właściwie wyraziłem się nieściśle »dowiedzenie«, bo autor zestawia tylko formy rzeczywiste, jak *Naëpor, nauifragus, vinculum, victor* i dziesiątki innych, które wywodzi dowolnie z urojonych co do formy i przycisku * *Gnaevipuer, nauifragus, vinciculum, ligitor* i t. d. Językoznawstwo porównawcze wyjaśnia te formy pierwotnym systemem przycisku łacińskiego, który ma być młodszym od indoeuropejskiej akcentu-

acyi, ale starszym od dziejowego systemu trójzgłoskowcści; polegał on na tem, że tak, jak dziś w niemieckim języku, przycisk padał na pierwszą zgłoskę wyrazu. Ze stanowiska językoznawcy, przekonanego o wielkiem prawdopodobieństwie tego domysłu, z powodów, które tu zadługo byłoby przytaczać, wyjaśniam sobie poważną część przykładów prof. Kellera dawną akcentuacją łacińską, inną skreślam, ponieważ zawdzięcza swe powstanie błędnemu słoworodowi autora (np. *licitor* z **ligator*!); że niejedno pozostaje ciemnem mimoto, to całkiem przyrodzone, bo nie na wszystko mamy już dostateczny słoworód. W każdym razie domysł językoznawców ma tę zaletę, że opiera się na pewnych danych i analogiach; prof. Keller zaś chyba nie potrafi przytoczyć języka, w którymby ktoś, co mówi »dzieńdóbrę«, mógł dojść do formy »dzieńbrę«, póki nie zmienił akcentowania tego wyrazu.

Rozprawa przedostatnia »Biernik zakończony na -io u poetów z okresu Augusta« jest poprawionym i rozszerzonym przedrukiem notatki, ogłoszonej w *Reńskiem muzeum* (*Rh. Mus.* XXI, 241-6). Rozszerzenie dotyczy głównie strony przykładowej, której tam brakło. Autorowi chodzi o wykazanie, że tradycja rękopiśmienna nakazuje u tych imion (rzeczowników, przymiotników, imiesłówów i liczebników), które w dopełn. l. mn. mają -*ium*, tzn. są pierwotnymi *i*- tematami, lub przysięły później ich odmianę, przywrócić zakończenie -*is* (w dawnej łac. pisowni też -*eis*) u poetów takich, jak Horatius, Vergilius, Lucanus i inni.

Dzisiaj naturalnie prawda to uznana ogólnie; jeśli autor mimoto wystąpił z całym taborem cytatów i przedrukował swój dawniejszy artykuł, to chyba jedynie dla przypomnienia czytelnikom, że pierwszy może pomiędzy filologami kruszył o to kopię.

Zamyka szereg rozpraw studyum »W sprawie składni *ablativi*, « wywołane Delbrücka »*Składnią porównawczą*« (III. tom *Zarysu* Brugmanna, Strassburg 1893). Autor stara się oświetlić ze swego punktu widzenia składnię *ablativi*, miejscownika i narzędnika (w niejednym odmiennie od Delbrücka), oraz drogę, na której nastąpiło zlanie się tych przypadków w łacinie. W ekskursie powtarza swą notatkę o dwu miejscownikach u Vergiliusa (*Aen.* II, 553. *lateri*) i Seneki (*Tro.* 48. *vulneri*), z Fleckeisena *Roczników filol. i pedag.* (1887, 487 i nast.). Polemika autora z zapatrywaniami Delbrücka i innych, którzy o składni rzeczonych przypadków w łacinie pisali, nie zawsze szczęśliwa. Znadto też jeszcze często wojuje autor argumentem »logiczny — nielogiczny« w ocenianiu formy gramatycznej, jaką jest przedewszystkiem składnia. Z samej łaciny nie da się kwestya podjęta przez autora rozstrzygnąć, a do porównawczego traktowania przedmiotu brak mu należytego przygotowania.

Wykaz wyrazów, rzeczy i cytowanych autorów, oraz napisów — a wykaz pokazny, bo dwuarkuszowy — zamyka tom II. studyów prof. Kellera, którego wartość wewnętrzna w dysproporcji pozostaje do objętości, jak mógł się czytelnik przekonać z powyższego sprawozdania.

Aristotelis Πολιτεία Ἀθηναίων iterum edidit Fride-ricus Blass. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. 1895. str. XXXI. +123. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

Drugie wydanie Arystotelesowej Πολιτεία Ἀθηναίων dokonane przez Blassa różni się od pierwszego, jak sam wydawca zaznacza, nie zasadniczo, lecz w licznych szczegółach. Blass zbadał naocznie rękopisy londyński i wskutek tego odczytał w oryginalne wiele miejsc inaczej lub dokładniej. Na podstawie tej nowej kollacji manuskryptu i na podstawie lekcyci, udzielonych mu przez Kenyona, przyszedł Blass przedewszystkiem do tego przekonania, że dotąd przyjmowali krytycy o jedną kolumnę za wiele w ostatniej części manuskryptu i wykazał trafnie, iż ustępy, przechowane fragmentarycznie, a rozdzielane przez innych wydawców na dwie kolumny (34. i 35. np. u Kaibla i Wilamowitza Moellendorffa), stanowią tylko jedną kolumnę razem, trzydziestą trzecią; por. słowa wydawcy na str. 100. w adnotatio critica: »inde ab hac pagina cum pessime lacerata sint omnia, sero cognovi quae duarum paginarum fragmenta putabamus reuera unius esse, quam rem nunc assensu suo plane confirmat Kenyon«; por. nadto str. XXXIII. W ogóle w ostatniej części manuskryptu podaje Blass znaczną ilość nowych lekcyci lub poprawek tekstu.

Z ważniejszych lekcyci Blassa wymieniam następujące: w V 2 czyta Blass w trzecim wierszu elegii Solona: καινεμένην, które słowo wydawca odczytał w rękopisie (por. str. XXIV.) — XI 2 συ|ν|α|μφοτέροις, w manuskrypcie bowiem potrafił B. odczytać: N. M. — XII 4 ξ|υ|νήγαγον, gdyż w manuskrypcie przechowało się: ΟΥΝΕΚΑΞ. ΝΗΓΑΓΟΝ — XII 4 zamiast τυχῶν czyta B. τυχεῖν (por. str. XXV n.) — XIV 4 przedstawia B. szyk wyrazów »ob numeros«: γυναικα και μεγάλην, zamiast και γυναίκα μεγάλην (por. str. XXVI wraz z XXV 1 δεκῶν και ἀδωροδόκητος... και δίκαιος i XLV 1 καθήμενον ἤδη <και> μέλλοντ' ἀποθνήσκειν, gdzie B. wtrąca και między dwa imiesłowy) — XXIX 2 zamiast τὸ ψήρισμα τὸ Πυροδώρου czyta B. τὸ Πυροδώρου na podstawie XL 2, gdzie w podobnym związku manuskrypt wykazuje τὸ ψήρισμα τὸ Θρασυβόλου — XXXIX 6 zaleca B. εἰς' οὕτως ἐξοικεῖν τοὺς ἐπιέλοντας zamiast: εἰς' (»sive qui malint, emigrare ut supra scriptum est.«) — XLVII 2 ὅσα ἂν πρήται zamiast: ὅσου (»affirmat etiam Kenyon, reliquias A potius quam Y indicare.«) — XLIX 1 καὶ μὲν τις καλὸν πλούσιος ὄν... zamiast: καλὸν ἔππον ἔχων, gdyż »C est ante QN« — XLIX 3 ἔκριεν δὲ ποτε και τὰ παραδείγματα τὰ εἰς τὸν πέπλον ἢ βουλήν zamiast: και τὸν πέπλον (por. str. XXVII.) — LVII 3 zamiast αἰθερις czyta ἄρεσις, w manuskrypcie bowiem można odczytać: »Α.ΙΑ·ΕCIC cum suprascr. v. l. .P' (supra ΙΑ.) i. e. ἀρεσις (Weil.)« — tamże αἰτίαν[λάβη], gdyż w rękopisie rozpoznał B. »ABH« — LX 2 τὸ γὰρ ἔλικιον ἐκ τοῦ κτήματος, przy czym wydawca dodaje następującą uwagę: »Α ΠΟΤΟΥ adscr. v. l. EK pro ἀπό, quam rec. omnes« — LXIII 4 ἔχει δ' ἕκαστος <ὁ> δικαιοτή[ε]ν πινάκιον πύξιον, wydawca dodał ε, »cum inter CTHC et HIN vel plus spatii sit quam inter ΟΦΛΗΜ et ΦΩΙ versus proximi.« — W kilku jednak miejscach trudno podać należyłą lekcycę: tak n. p. przy III 2 dodaje B. następującą uwagę: »aliquando in charta [A]I[C]·[M]N[H]C[E]IN agnoscere mihi visus sum, sed postea et ipse [TA]OPIAΠOIHCEIN«. Diels nato-

miast w temże samem miejscu odczytał TEMEIN zamiast περισειν. Trafnej konjektury A. Wilhelma LIV 7 Ἀμφιάραια zamiast Ἡραίστια, a w tymże samym paragrafie nieco niżej: Ἡραίστια zamiast Ἡράκλεια nie mógł B. umieścić, gdyż Kenyon oświadczył, że litery ΦΑΙ można dokładnie odczytać (por. str. XXXI.). Szkoda, że wydawca nie mógł zużytkować swych badań umieszczonych w artykuliку >die so genannte Drakontische Verfassung* (N. J. F. Ph. 1895, 476 — 479), w którym zszedł się z wywodami prof. S. Schneidra. (*Eos* I 59 — 63).

Przedmowa zawiera, podobnie jak w wydaniu pierwszym, krótką wiadomość o rękopisie, o poprawkach i ich źródle, nadto o czasie spisania rękopisu. Zmienił tylko B. nieco zapatrywania o rytmicznej budowie Ἄσθραίων πελιτιστα; na str. XXII. dodał nadto kilka słów obrony przeciw zarzutom Keila, który wystąpił właśnie przeciw zapatrywaniom Blassa w tym względzie; Blassowi jednak nie powiodło się zbić tych zarzutów w zupełności. W końcu przedmowy zestawia B. najnowszą literaturę, dotyczącą się krytyki tekstu, którą należycie wyzyskał. Zresztą wydanie drugie oprócz *adnotatio critica* podaje podobnie jak pierwsze *testimonia veterum scriptorum*, które B. obecnie uzupełnił wypisami z Arystofanesa i Arystydesa. Indeks powiększył wydawca kilku nowemi pozycjami. Jednem słowem nowe wydanie orientuje o najnowszych konjekturach innych uczonych i zaznacza zarazem postęp w krytyce tekstu Πολιτείας Ἄσθραίων.

Lwów.

W. Hahn.

Philostrati Maioris Imagines Ottonis Benndorfii et Caroli Schenkeli consilio et opera adiuti recensuerunt seminariorum Vindobonensium sodales. Lipsiae, in aedibus Teubneri 1893, str. XXXI + 267. (w zbiorze *Bibl. script. Graec. et Rom. Teubn.*).

Wydanie powyższe Obrazów Filostrata starszego, którego opracowania podjęli się członkowie filologicznego i archeologicznego seminarjum uniwersytetu wiedeńskiego, przynosi prawdziwy zaszczyt nie tylko kierownikom tychże seminaryjów, proff. Schenklowi i Benndorfowi, lecz także samym pracownikom, którzy wsparci światłą radą swych mistrzów wywiązali się nader chlubnie ze swego zadania.

Że członkowie aż dwóch seminaryjów połączyli się w ich opracowaniu, tego powodem jest treść dzieła, obchodząca zarówno archeologów i badaczy sztuki, jak filologów klasycznych. Archeologów dlatego, że powyższe dzieło zawiera 65 opisów obrazów starożytnych różnych rodzajów, jako to obrazów mitologicznych, historycznych, przedstawiających przedmioty natury, sceny z życia myśliwych, ludzi, zwierząt i t. p. Tego rodzaju obrazy starożytnych malarzy greckich i rzymskich, których opis odznaczający się czystością i wdziękiem języka jakoteż plastyką przedstawienia, w wymienionem dziele jest podany, miał oglądać sam Philostratos, autor dzieła *Εἰκόνες* czyli *Imagines*, w bogatej i wytwornie urządzonej pinokotece neapolitańskiej, którą,

jak sam wyznaje w przedmowie do swego dzieła 295 K, 14 nst., zwiędził w czasie pobytu w Neupolu, dokąd przybył celem wzięcia udziału w igrzyskach.

Dla filologów i historyków mają opisy Filostrata znaczną wartość głównie dlatego, że przyczyniają się w wysokim stopniu do wyjaśnienia wielu szczegółów z zakresu mitologii, historii życia publicznego i prywatnego starożytnych Greków i Rzymian.

Żywe zainteresowanie się tem dziełem wywołało na porządek dzienny dwie kwestye, o które przez wiele lat zacięte spory naukowe staczano. Pierwsza dotyczyła osoby autora tego dzieła i czasu jego życia, druga stopnia wiarygodności jego opisów.

Wyjaśnieniem pierwszej zajął się Teodor Bergk w pracy, umieszczonej w książce: *Fünf Abhandlungen zur Geschichte der griech. Philosophie und Astronomie* (Leipzig 1883), str. 175—183. Bergk różni 4 sofistów o nazwie Filostratos. Czas ich życia i działalność literacka wobec braku dokładnych doniesień da się tylko w przybliżeniu oznaczyć.

Najstarszy z nich czyli Filostrat I., który był synem Verusa, miał według Suidasa żyć za czasów Nerona i napisać wiele dzieł, z których jednak zachował się do naszych czasów tylko jeden dyalog p. t. *Neron* i to nie pod nazwiskiem Filostrata, lecz między pismami Lukiana. Filostrat II., z przydomkiem ὁ Ἀστυαῖος, był synem lub wnukiem Verusa i żył za czasów Alexandra Sewera i Filipa (222—249 po Chr.), ucząc jako sofista najpierw w Atenach, następnie w Rzymie. Miał on być autorem żywota Apolloniusza z Tyany (skreślonego na życzenie rozmówanej w literaturze cesarzowej Julii Domny † 217 po Chr.), Żywotów sofistów, Gymnastikosa i Listów erotycznych.

Filostat III. z przydomkiem Lemnios, miał być synem Nerviana a zięciem Filostrata II. Życie jego przypada na czasy rządów cesarza Caracalli, który go jeszcze jako młodego człowieka, liczącego zaledwie 24 lat, miał uwolnić od składania wielkiej daniny na rzecz państwa. Ten właśnie Filostrat napisał, zdaniem Bergka, prócz innych dzieł wyżej wymienione *Εἰκόνες*. Filostrat IV. wreszcie, którego dziadkiem ze strony matki był poprzedni Filostrat III., żył dopiero u schyłku III. wieku po Chr. Za przykładem dziadka pisał on również *Εἰκόνες*, z których dochoowało się do naszych czasów niespełna 17 ustępów, (gdź koniec dziełka zaginął), zawierających również opisy różnych starożytnych obrazów. Nie dorównują one jednak ani pod względem treści ani formy opisom starszego Filostrata. Do *Εἰκόνες* Filostrata III. i IV. są treścią zbliżone *Ἐκφράσεις* Kallistrata, które w wydaniach są zwykle dołączone do *Εἰκόνες* obu Filostratów. Różnią się zaś *Ἐκφράσεις* głównie tem od *Εἰκόνες*, że nie podają opisów starożytnych malowideł, lecz posągów z kamienia i kruszc.

Drugie pytanie, o które również długo się spierano, dotyczy wiarygodności opisów Filostrata. W tym względzie między uczonymi były aż do najnowszych czasów zdania podzielone. Jedni, jak Passow, K. Friedrichs i inni, podając w wątpliwość wyżej wymienione miejsca Filostrata, wyjaśniające jeszcze jego dzieła, utrzymywali, że opisy Filostrata

nie są skreślone wedle rzeczywistych obrazów, lecz są płodami fikcyjnymi jego ducha, a jako takie nie mają tej wartości i znaczenia dla historii sztuki, jakiego im oczywiście przyznać należało, gdyby podstawę ich stanowiły rzeczywiste pomniki pędzla malarzy starożytnych. Inni przeciwnie, jak Welcker i Brunn, obstawali stanowczo za zdaniem, że opisy Filostrata starszego mają za realną podstawę autopsyę i rzeczywiste obrazy starożytnych malarzy, które się znajdowały w pinakotece neapolitańskiej. To ostatnie zapatrywanie zaczyna w najnowszych czasach zjednywać sobie coraz więcej zwolenników; za niem oświadczyli się też młodzi wydawcy niniejszego dzieła wraz ze swymi mistrzami Benndorfem i Schenklem.

Wydanie to, należące do Teubnerowskiego zbioru gr. i łac. klasyków, ma zastąpić wyczerpaną editio minor, opracowaną ongi przez Kaysera.

Jest ono zaopatrzone w obszerny wstęp, str. I—XXVI. W nim są podane wyczerpujące wiadomości o dawniejszych wydaniach i zachowanych rękopisach, z których najstarszym i najlepszym jest *Laurentianus LXVIII. 30.* (F) wieku XIII. Ponieważ ten rękopis ma luki, przeto wydawcy musieli korzystać także z *Parisiensis gr. 1696* (P), wieku XIV., który co do wartości zajmuje zaraz drugie miejsce po ręk. Laurencyjańskim i reprezentuje drugą familię rękopisów Obrazów Filostrata. Wydawcy uwzględnili w całości 66 rękopisów, których szczegółowy spis jest podany na XVII. i XVIII. str. wydania. We wstępie są także podane bliższe szczegóły dotyczące podziału pracy między poszczególnych członków seminaryum — są oni imiennie wyliczeni wraz z podaniem części przez każdego z nich opracowanych — tudzież sposobu jej wykonania; w końcu zaś wyjaśniono inne okoliczności, potrzebne już do zrozumienia całości dzieła, już też ułatwiające korzystanie z niego.

Z licznych kwestyi poruszonych we wstępie wydania zasługują przedewszystkiem na uznanie gruntowne badania nad zachowanymi rękopisami, ich wartością, wspólnem ich źródłem i wzajemnym ich stosunkiem. Wydawcy dokładali wogóle wszelkich starań, by stworzyć jak najpewniejszą podstawę dla rekonstrukcyi tekstu. W tym celu porównywali bardzo wiele rękopisów (66), wśród których mieści się wiele dotychczas wcale nieznanych, lub tylko niedokładnie lub częściowo kolacyonowanych. Zgromadzili zatem bardzo obfity i nader pożądanym materiałem dla każdego badacza tekstu.

Do wstępu jest dołączona krótka Appendix str. XXVIII—XXXI, która zawiera spis najnowszych prac, traktujących o Imagines Filostrata, wymieniając zarazem wszystkie miejsca z rozprawy każdego autora, odnoszące się do wyjaśnienia poszczególnych ustępów z Imagines Filostrata. Oryentuje zatem powyższa Appendix czytelnika z łatwością o stanie każdej kwestyi, poruszonej w Imagines.

Tekst wydania jest opracowany samodzielnie, głównie na podstawie ręk. F., który zawiera tekst najczystszy i najpoprawniejszy; do innych rękopisów, przedewszystkiem do (P) udawano się po pomoc tylko w miejscach błędnie w (F) przekazanych lub opuszczonych.

Dokładny podział rękopisów na klasy i ścisłe określenie ich wzajemnego stosunku umożliwił wydawcom uproszczenie aparatu krytycznego, podanego w uwagach poniżej tekstu, jakoteż ograniczenie *varietatis scripturae*, która jest obfitszą w wydaniu Kaysera i w innych dawniejszych wydaniach (a to głównie w skutek niedokładnego zbadania zachowanych rękopisów). Straciły zatem w niniejszem wydaniu na objętości, uwagi, poświęcone krytyce tekstu ale zyskały zato na przejrzystości i pewności.

Na końcu dzieła są dodane 2 indeksy:

- a) *Index locorum* str. 130 — 139, który zawiera wszystkie miejsca z autorów starożytnych greckich, uwzględnione lub naśladowane przez Filostrata.
- b) *Index verborum* str. 140 — 267. Zawiera on spis wszystkich wyrazów, użytych w *Εἰκόνες* Filostrata III. i IV., jakoteż w *Ἐκφράσεις* Kallistrata, który zarówno jak Filostrat IV. był wiernym naśladowcą pod względem formy i treści dzieła p. t. *Εἰκόνες* Filostrata III.

Jak każda praca, dokonana zbiorowemi siłami, tak i niniejsza ma pewne niedokładności, które korzystanie z niej utrudniają. Pomijając inne, wspomnę tylko o tej, że wydawcy wcale nie ostrzegli czytelnika, iż cytaty w indeksie verborum są podane według liczb wydania Kaysera. W tytule powyższego indeksu lub w uwadze należało również zwrócić uwagę czytelnika na to, że w indeksie są podane nie tylko wszystkie wyrazy, zawarte w obrazach Filostrata III., opracowanych w tem wydaniu, lecz także wyrazy użyte w *Εἰκόνες* Filostrata IV. i *Ἐκφράσεις* Kallistrata, chociaż pism obu tych autorów niniejsze wydanie nie zawiera. Bez tego ostrzeżenia i odróżnienia wyrazów, użytych przez każdego z powyższych trzech autorów, traci oczywiście ten zresztą nader cenny indeks na wartości.

Słusznie uważać można to wydanie za najlepsze z dotychczas istniejących i za niezbędnie potrzebne dla wszelkich specjalnych badań nad *Εἰκόνες* Filostrata.

Lwów.

M. Jesienicki.

Dr. Carl Holzinger, *Ein Idyll des Maximus Planudes*, Wien 1893. (Odbitka z *Zeitschrift für die oest. Gymnas.* 1893).

W miarę większego zainteresowania, jakie budzi w najnowszych czasach grecka literatura bizantyńska — głównie dzięki niestrudzonemu zabiegom i gruntownym badaniom prof. uniw. monachijskiego *Karola Krumbachera*, założyciela czasopisma poświęconego wyłącznie sprawie tejże literatury — nastąpił także większy ruch na polu wydawnictw powników literatury bizantyńskiej. Jakkolwiek te zabytki jako płody zgrzybiałego wieku literatury hellenickiej nie mają tyle zdrowych soków i tyle sił żywotnych, jakie płyną w niezrównanych wzorach greckich, powstałych w dobie klasycznej, to przecież dla badacza całokształtu dziejów i one mają swoje znaczenie. Będąc bowiem zewnętrznym wyrazem du-

cha helleńskiego narodu z czasów cesarstwa bizantyńskiego, zaznajamiają nas tamsamem z jego myślami, uczuciami i pragnieniami, których bez owych pomników wcale nie moglibyśmy poznać. Bliższe zaznajomienie się z tymi pomnikami jest jeszcze i z tego względu ważne, że wyjaśnia nam niejeden szczegół z późniejszej literatury Rzymian i narodów, osiadłych na gruzach państwa rzymskiego w wiekach średnich, na których literatura bizantyńska oddziaływała w większym stopniu, niż to zazwyczaj aż do najnowszych czasów przypuszczano.

Dlatego też zasługuje na uwzględnienie sielanka Maximusa Planudesa, wydana przez Karola Holzingera, profesora uniw. niem. w Pradze. Główniejsze szczegóły z życia Planudesa są następujące: Urodził się w Nikomedii około r. 1260. Zostawszy mnichem, przebywał przez dłuższy czas w Konstantynopolu, poświęcając się gorliwie naukowemu studyum. W r. 1296. odbył jako poseł cesarski podróż do Rzeczypospolitej Weneckiej. Umarł w r. 1310. Rozwinął obfitą działalność literacką na polu gramatyki, retoryki i poezji. Zasłużył się także przekładami wielu pism sławniejszych autorów rzymskich na język grecki, jak: Catona Distichów, Owidyusza Przemian i Heroidów, Cycerona Somnium Scipionis z komentarzem Makrobiusza, Cezara Pamiętników o wojnie gal. i Boetyusza De consolatione philosophiae.

Sielanka, wydana przez Holzingera, liczy w całości 270 hexam. dakt.; dotąd znanych było tylko 64 wierszów (78—141), ogłoszonych drukiem przez Cyrillo w *Catalogus Codicum graecorum regiae bibliothecae Borbonicae* w Neapolu. Idylla zachowała się do naszych czasów w 2 rękopisach 14. wieku: a) w *Codex Ravennas (R) bibliothecae Classensis 138. I. M.*; w tym rękopisie kończy się sielanka wierszem 238. — b) *Codex Neapolitanus (N) regiae bibliothecae Borbonicae 165. II. F. 9.* Ten rękopis zawiera tekst całej sielanki.

Układ jest dyalogiczny, a język, styl i budowa ma wszystkie właściwości, jakimi się odznacza grecka poezja epicka w ogóle. Jest w niej opisane zdarzenie z wiejskiego życia, które opowiada zabobonny a lubujący się w kłamstwie wieśniak Kleodem swojemu sąsiadowi Thymasowi.

Treść sielanki jest następująca: Kleodemowi ginie nagle jeden z jego najlepszych wołów roboczych. Udaje się przeto do miasteczka nazwiskiem Aithra, położonego na Olimpie, celem nabycia tamże innego wołu. W tem miasteczku spotyka się Kleodem z egipskim kuglarzem, który się popisuje przed nim swojemi sztuczkami. Rzuca mianowicie jabłko w powietrze, które wprawdzie leci do góry, lecz na dół nie spada. Za pierwszym rzuca kuglarz drugie jabłko, które ma sprowadzić na dół jabłko pierwaj rzucone, lecz i to tak samo jak pierwsze, również z góry nie wraca. Wtedy Egipcjanin wyprawia w powietrze młodzienca wtajemniczonego w jego sztuczki kuglarskie, by tenże się dowiedział, co się stało w siedzibie ojca Zeusa z rzuconemi jabłkami. Po pewnym czasie wraca młodzieniec z nieba i przynosi nie tylko oba jabłka, lecz na dowód swojego pobytu w niebie także ptasie udko, zabrane ze stołu Zeusa. Tenże młodzieniec opowiada następnie przed gapiącym się tłumem ludzi, że w niebie odbywają się właśnie gody weselne Aresa

z Afrodytą, o czym już poprzednio kuglarz uprzedził wieśniaka, gdy tenże się go pytał o powód dłuższego pobytu młodzieńca w niebie. Wszystkie te sprawy kuglarza obudziły w wieśniaku tak wielkie zaufanie do niego, że w końcu postanowił kupić u niego wołu. Złożywszy żadaną cenę, otrzymuje od Egipcyanina wspaniałego wołu, z którym uradowany wraca do domu. Atoli podczas mycia go wodą doznaje wcale niemiłej niespodzianki. Oto rosły wół zmienia się nagle w mysz, która w jego domu ogromne wyrządza szkody. Doznane zawody i nieszczęścia opowiada Kleodem swojemu przyjacielowi Thamyrasowi, który w całym dyalogu odgrywa rolę zdziwionego słuchacza i pocieszającego doradcy. Na końcu tejże sielanki jest mowa o obietnicy Thamyrasa, że Kleodemowi dostarczy łapki celem schwywania niebezpiecznego szkodnika, jakoteż o zaproszeniu Kleodema na posiłek do domu Thamyrasa.

Już ta krótka osnowa sielanki przekonywa nas o tem, że treść jej jest wyszukana i fantastyczna. Uderza również całe tło sielanki, które jest czysto pogańskiem. Dowodzi tego nie tylko miejsce (Olimp), na którym akcja sielanki się odbywa, lecz także częste wzmianki greckich bóstw i zupełne pominięcie wszystkiego, co ma jakikolwiek związek z chrześcijaństwem. Tak nienaturalne i wymuszone przedstawienie rzeczy, pojawiające się w znacznej części płodów literatury bizantyńskiej, jest i w tym wypadku grubym anachronizmem. Nie jest też ono przypadkowe, lecz rozmyślne; trudno bowiem przypuścić, by pisarz 13. wieku po Chr., a do tego mnich, bez powziętego z góry postanowienia mimowolnie się nie zdradził choćby najdrobniejszym szczegółem, dotyczącym chrześcijaństwa.

Charakteryka osób występujących w sielance jest w ogólności trafna. Zachowanie się, sposób myślenia obu wieśniaków i kłopoty ich życia są wiernie i zgodnie z rzeczywistością przedstawione. Mniej stosownem jest ich wysłowienie się; razi zbytnia erudycja i retoryczność, brak pierwiastka prostoty i naiwności, właściwej ludziom tego stanu.

W ogólności naśladował Planudes w tej sielance wzory Teokryta, z którego także niektóre myśli i zwroty są zapożyczone. Nie trzymał się jednak autor ściśle jednego wzoru. Przeciwnie przebija się w niej naśladownictwo różnych stylów i różnych pisarzy greckich, jakoto: Homera, Hezyoda, Apolloniusza z Rodus, Nikandra, Nonnusa i poetów antologii greckiej. Trzeba jednak przyznać, że w ogólności starał się zbliżyć się Planudes do najlepszych wzorów greckich tak pod względem języka, jak budowy wierszów i prawideł metrycznych.

Co się tyczy zasadniczej myśli sielanki, to Holzinger mojem zdaniem mylnie ją zrozumiał, twierdząc, że celem sielanki jest przeciwstawienie zuchwałego kłamstwa (Kleodemos) uczciwości, ubranej w szatę hipokryzyi (Thamyras). Cel sielanki jest zdaniem mojem czysto etyczny. Autor pragnął w niej wykazać zgubne skutki zabobonności, w jakiej niższe warstwy społeczeństwa były pogrążone za czasów autora pomimo rozpowszechnionej od dawna religii chrześcijańskiej.

Również nie rozumiał, jak mi się zdaje, Holzinger końcowych wierszów sielanki (268 nst.), których mylnie wyjaśnienie pociągnęło za

sobą także nieprawdopodobne wytlómaczenie tendencji sielanki. Holzinger utrzymuje, że między w. 268—270 a poprzedzającymi istnieje związek nader luźny, a nawet brak wszelkiego związku. Ta okoliczność naprowadza go na domysł, że w pierwotnym oryginale sielanki może znajdowały się między w. 267. a 268. dwa lub trzy wiersze, których w obecnym tekście sielanki nie posiadamy (str. 37). Porzuca jednak sam Holzinger takie wytlómaczenie jako mniej prawdopodobne, nie podając oczywiście żadnego środka na wyjaśnienie nagłego przejścia istniejącego między w. 267. a 268. i nst. Słowa w. 268. nst. zawierają zdaniem Holzingera pocieszenie Thamyrasa, skierowane do Kleodema, tej treści, »by tenże spokojnie szedł do domu i troskliwie żywił swoje woły.« % tych ostatnich słów wnosi Holzinger, że Thamyras nie wierzy w opowiadanie Kleodema o stracie wołu. Thamyras bowiem uważa to opowiadanie albo za złudzenie, spowodowane zabobonnością przyjaciela Kleodema, albo za świadome oszustwo, którego się Kleodem wobec niego może w tym celu dopuścić, by wyłudzić od niego wynagrodzenie za doznaną stratę.

Naciągnięte i nieprawdopodobne wyjaśnienie końcowych wierszów sielanki, podane przez Holzingera, nie mniej jak jego przypuszczenie o istnieniu luki lub braku związku między wierszem 267. a nst., same przez się upadają, jeśli końcowych słów sielanki, wygłoszonych przez Thamyrasa (w. 268. nst.), nie odnosimy do Kleodema, jak to czyni Holzinger, lecz je uważamy jako wezwanie skierowane do pachołka, którego prawdopodobnie wyprawiał Thamyras z zaprzęgiem swoich wołów w pole na robotę. Za taką interpretacją przemawia wyraz παῖ, który jest stosowny na oznaczenie pachołka, a niestosowny na oznaczenie Kleodema, jakoteż słowa οὐ δέ, które wyraźnie naprowadzają na to, że odnoszą się do innej osoby, nie do Kleodema, o którym w poprzedzającym wierszu była mowa. Scena spotkania się Kleodema z Thamyrasem i opowiadanie odbywa się poza obrębem domu Thamyrasa, prawdopodobnie na podwórzu. Naprowadzają na to słowa Thamyrasa w. 267: ἀλλὰ ποτὶ οἴκον ἵσταμεν. Wysłuchawszy opowiadania Kleodema, zaprasza go Thamyras, by go pocieszyć w nieszczęściu, do siebie na posilek. Udając się razem z gościem do domu, wydaje Thamyras jako dobry gospodarz pachołkowi swemu polecenie, w w. 268. nst. przytoczone, by pasł woły, wieczorem przypędził je do obejścia, uwiązał w oborze i znużonym nasypał jęczmienia.

Powyższe wytlómaczenie przekonywa nas o tem, że zakończenie sielanki jest naturalne i prawidłowe i że na niem wcale nie można opierać wniosku ani o chęci podejścia Thamyrasa przez Kleodema, ani o hipokryzji Thamyrasa, jak to czynił Holzinger.

Tekst sielanki poprzedził autor w s t ę p e m, zawierającym bliższe wiadomości o rękopisach zachowanych tudzież główniejsze szczegóły, dotyczące jej charakterystyki pod względem formy i treści. Tu są również zestawione wyrazy, użyte przez Planudesa błędnie lub odmiennie od gr. języka klasycznego, jakoteż podane właściwości hexametru tejże sielanki. Tak n. p. prawie połowa z nich wykazuje diaeresis media;

zdarzają się także wiersze spondaiczne. Nie brak w wierszach Planudesza również rozziwów i błędów przeciw iloczasowi.

Przed tekstem sielanki znajdujemy krótką prozaiczną *hypothesis*, ułożoną w greckim języku, ale nie przez Planudesza, tylko przez jakiegoś późniejszego autora. Dowodzi tego tytuł *hypothesis*: Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυρίου Μαξίμου τοῦ Πλανοῦδη, któreto słowa są zarazem dowodem, że sielanka niniejsza jest autentycznym płodem Planudesza.

Tekst sielanki jest opracowany głównie według ręk. N. Ponieważ jej tekst jest miejscami popsuty, przeto starał się autor tu i owdzie go poprawić; często jednak zadowalał się samem podaniem błędnej lekcji rękopisów, powstrzymując się od wszelkich konjektur. Skutkiem tego pozostała dla późniejszych badań jeszcze niejedna kwestya do załatwienia.

W uwagach, umieszczonych poniżej tekstu, jest podany kompletny aparat krytyczny i *varietas scripturae* według ręk. N. i R.

Wreszcie w komentarzu str. 20—37, dodanym na końcu sielanki, są podane gruntowne wyjaśnienia gramatyczne i rzeczowe jakoteż z zakresu krytyki tekstu. Niektóre z tych cennych uwag stanowią samodzielne ekskursy, zalecające się wielką gruntownością i wyczerpującem zestawieniem materiału, jak np. traktat na str. 27—35. Z powodu powyższych zalet zasługuje niniejsze wydanie Holzingera na uwzględnienie w kołach filologów.

Lwów.

M. Jesienicki.

Catulli Veronensis liber. Recensuit et interpretatus est Aemilius Baehrens. Volumen prius. Nova editio a K. P. Schulze curata. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri. 1893.

W szeregach licznych prac filologicznych bieżącego wieku, którym zawdzięczamy niezwykle postęp w ściśle krytycznej restauracji i wyjaśnieniu tekstu utworów Katulla, zajmuje jedno z pierwszorzędných miejsc dwutomowe wydanie Baehrensa. Pierwszy tom tego wydania (w Lipsku u Teubnera r. 1876) obejmuje przedmowę (*Prolegomena*) wydawcy, tekst zachowanych poematów wieszczą Werońskiego i fragmenty nie-dochowanych nam jego utworów, a jako dodatek na końcu tekst poematu *Ciris*; drugi, który ukazał się dopiero w 9 lat po pierwszym (tamże 1885), zawiera znów przedmowę (*Praefatio* i *Prolegomena*) i komentarz do tekstu pierwszego tomu. Obszerna przedmowa tomu I. (LX str.) rozwija przed nami genezę znanych dotąd rękopisów poety, klasyfikację tychże rękopisów i krótką ocenę najważniejszych wydań poety aż do najnowszych czasów. W dalszym ciągu pod tekstem znajdujemy dokładny na dwie części (*Testimonia* i *Varietas lectionis*) podzielony aparat krytyczny. W przedmowie (*Praefatio*) II. tomu (pg. I—XVI) rozwodzi się autor nad zasługami swych poprzedników na polu wyjaśnienia i poprawy tekstu katullowego i zdaje sprawę z układu i celu swego komentarza; potem w drugiej przedmowie (*Prolegomena*, pg. 1—66) pisze o poezyi lirycznej w Rzymie i o znaczeniu nowszej szkoły poetyckiej, znanej pod nazwą *poetae novi*. z której wyszedł Katullus, dalej rozwija kry-

tyczny pogląd na życie i działalność poety, daje ocenę jego utworów i planu zbioru, w którym je posiadamy, a kończy przeglądem sądów starożytnych krytyków o wartości spuścizny Katulla. Sam wreszcie komentarz, pisany po łacinie, obejmujący przeszło 550 stron, jest pracą w ogóle oryginalną a w szczegółach podającą wiele nowych i cennych uwag. Tom kończy się dwoma indeksami, z których pierwszy uwzględnia właściwości leksykalne i gramatyczne języka Katulla, a drugi zawiera spis autorów starożytnych, o których w tym tomie była mowa.

Otóż tego cennego dzieła Baehrensa tom I. wydał na nowo r. 1893. K. P. Schulze; czy także II. tom ma się ukazać z czasem w drugim wydaniu, wydawca nie wspomina. Powody do ponownego wydania tomu I. były rozmaite. Wiadomo, że wszystkie kompletne rękopisy Katulla, które dotąd posiadamy — a jest ich przeszło siedmdziesiąt — wypłynęły przy końcu wieku XIV. z jednego manuskryptu Werońskiego (V), który niedługo potem zaginął. Począwszy od Lachmanna (wyd. w Berlinie 1829) zaczęto się dokładniej zastanawiać nad wartością tych odpisów i ich stosunkiem do źródłowego kodeksu Werońskiego, a od początku drugiej połowy bieżącego stulecia ustaliło się zdanie, że najlepszym z tych odpisów jest kodeks Paryski (Sangermanensis=G). Pierwszym był filolog angielski Ellis, który w wydaniu Katulla (w Oksfordzie 1867) zwrócił uwagę na manuskrypt Oksfordzki (Oxonienensis=O), a właśnie Baehrens, porównawszy dokładnie ten manuskrypt, doszedł do przekonania, że on zasługuje na pierwszeństwo nawet przed Paryskim (S) (Analecta Catulliana, Jenae 1874). Wskutek tego poszedł Baehrens kilkakrotnie za świadectwem manuskryptu Oksfordzkiego tam, gdzie raczej Paryski zachował tekst prawowity. Nadto utrzymywał Baehrens, że wszystkie rękopisy oprócz Oksfordzkiego są odpisami z rękopisu Paryskiego, że zatem recenzją tekstu wypada opierać wyłącznie w pierwszym rzędzie na manuskrypcie Oksfordzkim, a w drugim na Paryskim, — niesłusznie, bo sam nieraz odstępował od podania tych manuskryptów, a szedł za tekstem gorszych rękopisów (ς). I to uprzedzenie wprowadziło kilka nieuzasadnionych lekcji do tekstu. Wreszcie okazało się, że Baehrens miejscami pomylił się w odczytaniu tekstu tak Oksfordzkiego jak i Paryskiego rękopisu; dowiodły tego nowe rewizje obydwóch manuskryptów: Paryskiego dokonana przez Bonnet'a i ogłoszona w *Revue critique d'histoire et de littérature* a. 1877, 57, a Oksfordzkiego przez naszego wydawcę K. P. Schulzega, opublikowana w *Hermesie* XIII, 50. Dodajmy jeszcze do tego, że Baehrens nieraz był zbyt pochopnym do wprowadzania do tekstu konjektur, z których część już sam w komentarzu tomu II. odrzucił, a będziemy mieli główne powody, dla których po śmierci autora podjął się Schulze nowego wydania I. tomu. Szkoda tylko, że wydawca nie podał w osobnym spisie lub przynajmniej nie zaznaczył odpowiednio zmian, którym tekst Baehrensa uległ w tej nowej edycji.

Dostrzegłem następujące szczegóły. Naprzód do różniczek (*variae lectiones*) aparatu krytycznego wprowadził Schulze stale lekcye gorszych manuskryptów (ς), które Baehrens rzadko uwzględniał, i to nie tylko ogólnikowo, lecz nadto specjalnie lekcye dziewięciu gorszych kodeksów, między którymi pierwsze miejsce naznaczył Ambrozyańskiemu (A) wieku

XV. Powtórę zestawiał i wyraził osobnym znakiem (g) poprawki drugiej ręki, znajdujące się w tekście kodeksu Paryskiego (G), które nie pochodzą z domysłu korektora, lecz są czerpane z innego rękopisu, może Werońskiego a może jego kopii. Po trzecie wzbogacił także pierwszą część aparatu krytycznego t. j. świadectwa starożytne, odnoszące się do tekstu Katulla (testimonia), nowymi dodatkami. Tem się tłumaczy, że część obejmująca tekst z aparatem wzrosła z 112 stronic do 123 w nowym wydaniu. W wydaniu nielicznych fragmentów zaszła ta nieznaczna zmiana, że jeden fragment (2 u Baehr.) jako nieuzasadniony wyrzucono, podział na poemata, prosa oratione scripta i spuria, jako pozbawiony dostatecznej podstawy, usunięto, a porządek fragmentów odpowiedniej zmieniono przez wysunięcie naprzód dłuższych i ważniejszych. Tekst poematu Ciris opuścił słusznie wydawca, tem bardziej, że ten poemat wydał później sam Baehrens w stosownem miejscu t. j. w zbiorze Poetae latini minores (II, 127 nn.). Od tekstu pieśni Katullowych, który podał wydanie Baehrensa, odstąpił Schulze, na podstawach wyłuszczonych w Prolegomena, a wyżej już tutaj zaznaczonych, w następujących miejscach: I, w 2 (arida); w. 8 (quare habe tibi quicquid hoc libelli); II, w. 7 (et solaciolum); w. 8 (credo ut tam gravis acquiescat); w. 14 do końca tej pieśni przenosi S. jako ułomek osobnego utworu poza pieśń XIV; X, w. 26 (Serapim); w. 33 (tu insulsa male); XII, w. 7 n. (vel talento mutari velit); XXIX (odrzuca w ogóle konjektury B. a w 23 n. pisze: orbis o piissimi socer generque); XXXIX, 20 (noster); XLIV, w. 4 (pignore); LIV w. 1 n. (oppido pusillum + et eri); LV (konjektury B. usunięte); LXI, po w. 79 ([quem tamen magis audiens] flet quod ire necesse est); LXIII, w. 18 (ere); w. 75 (geminas deorum); LXIV, w. 16 (illa, signa alia); w. 216 n. (porządek wierszów według manuskryptów przywrócony); w. 270 (proclinas); po w. 390 (S. nie uznaje, aby tu coś zaginąć miało); LXV po w. 8 (zamiast znaku lakuny przejęto za manuskrytem Berlińskim i uzupełniono w. 9 w ten sposób: Adloquar, audiero nunquam tua facta loquentem); LXVI, w. 50 (stringere); LXVIII b, w. 21 (viatori lasso); w. 27 (claussum); LXXVI, w. 11 (quin tu). Nie jestem pewny, ile jeszcze zmian uszło mojej uwagi; te które zaznaczyłem, są po największej części uzasadnione. Są jednak między niemi i takie (np. I, 2; II, 7 n.; XXIX, 23 i 24; LXVIII b, 27), które nie zasługują na pierwszeństwo przed tem, co do tekstu wprowadził Baehrens. Otóż jeżeli w ogóle wydawca pracy pośmiertnej powinienby zaznaczać, o ile odstępuje od dawnego tekstu, to przedewszystkiem w takich miejscach i zaniedbanie tego względu nie zgadza się z zasadą, którą wydawca wypowiedział w przedmowie (Praefatio pg. V).

Częścią wydania, która mojem zdaniem najwięcej zasługuje na uwagę i uznanie, są Prolegomena. Nie są one w całości zasługą wydawcy: nie tylko lwia część z pierwotnego tekstu Baehrensa, ale i liczne prace innych uczonych, osobliwie kollacye manuskryptów, składały się na nie. Bądź co bądź, wydawca opanował te części myślą przewodnią i złożył z nich całość, która pod względem metody krytycznej i dokładności filologicznej przedstawia się wzorowo. Wydawca idzie wierne za śladem prolegomenów Baehrensa, gdzie można, dosłownie je

powtarzając i opuszczając osobiste wycieczki, do których B. był skłonny, miejscami w drobiazgach formalnych poprawiając; gdzie zaś rzecz tego wymaga, wsuwa lub nawiązuje dłuższe traktaty, uzupełniające lub prostujące twierdzenia oryginału.

Największym uległa zmianom, a w znacznej części nawet zupełnie została przerobiona część środkowa prolegomenów (osobliwie od str. XXVIII do LXV), gdzie wydawca uzasadniał odmienny swój pogląd na wartość i stosunki kodeksów; obszerny materiał tej części sprawił, że nowa przedmowa w porównaniu z pierwotną wzrosła o XV stronic, lubo wydawca opuszczał wiele miejsc, zawierających osobiste wycieczki Baehrensa. Każde twierdzenie wydawcy poparte tu jest okazałym szeregiem dowodów, opartych na dokładnej rewizji kodeksów i przemaszających do przekonania tem bardziej, że i materiał dowodowy i jego ocenienie opiera się na pracach wielu sumiennych uczonych.

W każdym razie nowe to wydanie oznacza postęp w porównaniu z pierwszym i składa chlubne świadectwo pracowitości i ścisłości naukowej wydawcy.

Lwów.

Br. Kruczkiewicz.

Pawlicki Stefan, ks. dr., prof.: Xenofont. (Przegląd polski z r. 1891 IV. str. 463—486, r. 1892 str. 47—94 i 289—338).

Rozprawa ks. Pawlickiego, jako część tomu *Historji filozofji greckiej*, pojawiła się w druku już przed kilkoma laty. Recenzya więc każda obecnie, wyznajemy to szczerze, jest co najmniej spóźnioną; nie umieszczalibyśmy jej też tutaj, gdyby praca szan. autora nie zasługiwała na zrobienie w tym względzie zaszczytnego wyjątku. Z ogromu nauk nie wiążących się bezpośrednio z naszą przeszłością dziejową, daje nam ks. P. w polskim języku do ręki nie rozwiązaniem jakiejś kwestyi specjalnej, ale monografię postaci wybitnej, napisaną barwnie i naukowo, uwzględniającą wyniki prac zagranicznych autorów i nie pozbawioną oryginalnego zabarwienia. Ponieważ zaś *Eos* z natury rzeczy obowiązaniem jest przedewszystkiem do śledzenia naszego ruchu filologicznego, przeto nie powinno pominąć pracy, której, o ile mi wiadomo, nikt dotychczas osobno nie poddał głębszej ocenie¹⁾.

Ks. Pawlicki nie jest z zawodu filologiem. Umiłował jednak szczerze i gorąco filozofję grecką, a szczególniejszą sympatyę powziął do Sokratesa i jego uczniów. Toteż pod jego piórem rozprawa o Xenofoncie urosła do obszernej pracy, obejmującej dwa razy tyle arkuszy, ile karteek poświęcił mu Zeller w swojej czterotomowej *Filozofji Greków*.²⁾ Znalazł się więc tam na 122 stronach Przeglądu polskiego i wyczerpujący żywot Xenofonta i stosunkowo dokładna i szczegółowa ocena wszystkich jego pism od najmniejszych i mało znanych aż do poważnych i światowej sławy zażywających. Tę sprzeczność z Zellerem stara się nam ks. Pawlicki wytłómaczyć stanowiskiem Xenofonta, który, zdaniem

¹⁾ *Historja filozofji greckiej* ks. Pawlickiego doczekała się omówienia z kilku stron, ale jego Xenofontem nikt się nie zajął. Por. *Bibliografię* Hahna, *Eos* t. I, str. 6.

jego, urzeczywistnił w życiu ideały Sokratesa i, jak Strümpell powiada, rozwinął jego myśli w kierunku etyki zastosowanej. Obydwa punkty niezawodnie ważne, ale słusznym wydaje mi się tylko drugi. Co do pierwszego natomiast, żywię bardzo poważne wątpliwości i przesadne pochwały, których autor nie szczędzi charakterowi Xenofonta, muszę raczej położyć na karb tej nadzwyczajnej sympatii, jaką otoczono tu od początku postać żołnierza-pisarza.

Cóż zaś źródłem tej sympatii? co jej bezpośrednią przyczyną? Kluczem do odgadnięcia tego — wydaje mi się — stanowisko autora, jako księdza katolickiego, o którym szan. autor nie zapomina w całej rozprawie, nadając jej w ten sposób zabarwienie, z pewnością oryginalne, ale też i czysto subiektywne. Na str. 321. i nstp. ze szczególniejszym upodobaniem przytacza autor, co sobie Xenofont przyswoił z rozmów teologicznych Sokratesa i jakiego nabrał przekonania o istnieniu, jedności bóstwa i jego przymiotach, zapisując z wielkiem zadowoleniem, że te wyobrażenia zbliżają się bardzo do pojęć chrześcijańskich. Że to podobieństwo pojęć było przyjemne dla pisarza na wskrós katolickiego, nikogo dziwić nie może, ale że to głównie, a nie co innego, przyczyniło się do wyrobienia w autorze tej nadzwyczajnej sympatii, o jakiej wyżej wspominałem, to już chyba nader ważne dla recenzenta, który inaczej szukałby nadaremnie klucza do rozwiązania zagadki. Jeżeli więc się nie mylę, to autor już pierwej na podstawie odczytania się w filozoficznych utworach Xenofonta, nabrał do niego jak najwyższej sympatii i z tem pewnego rodzaju przywiązaniem przystąpił dopiero do opracowania żywota i oceny innych jego dzieł. Oczywiście taka metoda w postępowaniu wycisnąć musiała swe piętno na całej rozprawie.

Żywot Xenofonta opowiedziano w pierwszej części pracy barwnie i zgodnie co do daty samych zdarzeń z wynikami, osiągniętymi przez zagranicznych autorów. Całą liczną i sprzeczną niejednokrotnie literaturę opanował autor widocznie, ujął ją w przejrzysty obraz i na podstawie własnego przekonania przechyla się to na stronę jednych, to drugich, polemizując w licznych przypiskach bystro ze zdaniem, w ostatnich czasach przeważnie już i zagranicą za mylne uznaniami. Niestety jednak do wykładu jasnego i na naukowych podstawach opartego miesza się chęć oczyszczenia Xenofonta z wszystkich w ogóle zarzutów i powoduje dwa zasadnicze błędy w ogólnym przedstawieniu.

Na str. 478. występuje ks. Pawlicki stanowczo przeciw tym, którzy potępiąją ateńskiego pisarza, za udział w bitwie pod Koroneą r. 394. »Zamiast potępiać Xenofonta«, woła autor, »należałoby raczej oskarżać Ateńczyków o brak patriotyzmu, że przeciw Spartanom, zajętem wojną perską, zawiązali konfederację.« Jest to oczywiście pojmnowanie rzeczy ze stanowiska dzisiejszego, ogólnie narodowego, do którego Grecy wnosili się tylko w chwilach wielkiego niebezpieczeństwa i entuzjazmu. Państwa ogólnie-greckiego wówczas nie było, lecz istniały tylko miasta i związki mniej lub więcej luźne. Miasto, a nie cały naród, było dla siebie państwem i z tym faktem koniecznie liczyć się wypada. Jeżeli zaś tak było, to czyż nie mają racji ci, co Xenofonta potępiąją za walkę przeciw własnym rodakom? Tu niema z ówczesnego stanowiska żadnych

wymówek uniewinniających. Jak było, tak było, Xenofont dopuścił się zawsze pewnego rodzaju zdrady na Ateńczykach i dlatego już samego charakter jego nie jest żadną miarą tak idealnym, jak go nam przedstawił ks. Pawlicki. Co więcej, z tym faktem łączy się i dalsza działalność Xenofonta jako zagorzałego stronnika Lacedemonczyków, z której autor również nie czyni mu zarzutów. Że ubóstwiał Agesilaosa, że żywił szczere przywiązanie dla Spartan, którzy go gruntami obdarzyli, to jeszcze możnaby wytłómaczyć samą logiką zdarzeń, wynikającą z raz lekkomyślnie dokonanego czynu. Ale że w pismach działał na szkodę Ateńczyków, Tebańczyków i innych miast greckich, pomijając ich czyny z rozmysłu, lub przedstawiając je w świetle obojętnem lub nawet fałszywym — tego już żadną miarą usprawiedliwić niemożna. Szczegółowy rozbiór Hellenik, porównanie ich z innymi źródłami historycznymi, którem autor niestety nie chciał się zająć¹⁾, dowodzi niezbitie jaskrawej tendencyjności Xenofonta i rzuca ciemną plamę na jego charakter. Niemożna więc utrzymywać, że autor *Historii hellenickiej* wcielił w siebie ideały Sokratesa, niemożna w nim widzieć człowieka tak idealnie szlachetnego, jakimby się mógł wydawać po przeczytaniu żywota, skreślonego piórem ks. Pawlickiego.

Obok tego jest jeszcze i drugi błąd zasadniczy w przedstawieniu. Metoda filologicznego badania, w zastosowaniu swem praktycznym, zwłaszcza u niektórych niemieckich badaczy, ma z pewnością ujemne strony, uwydatniające się w zanadto nieraz suchem i tak drobiazgowem szperaniu, że pod wpływem całej masy szczegółów tracimy i obraz całości i schodzimy nieraz niepotrzebnie na drogę mało uzasadnionych i mylnych hipotez. Ks. Pawlicki postępuje więc dobrze, że unika tych stron ujemnych i nie dopatruje się koniecznie niejasności i sprzeczności tam, gdzie jej właściwie niema. Nie wynika jednak z tego, by można ignorować zalety metody filologicznej, która każe porównywać doniesienia pisarza z innymi źródłami i pozwala dopiero wtedy czerpać pełną ręką z wiadomości podanych przez niego, gdy przeprowadzone porównanie wykaże ich wiarygodność. Tak jednak znowu nie postępuje ks. Pawlicki, który np. co do Anabazy wierzy Xenofontowi na słowo niemal wszędzie i zawsze. Z tego oczywiście urósł obraz wodza, który w istne zdumienie może wprawić czytelnika. Proszę przeczytać tylko to, co autor napisał na str. 464, 469, 471, 475, 476 i 50 na podstawie wiadomości z Anabazy zaczerpniętych. Doprawdy, to tylko Xenofont sam powrócił ojczyźnie 10.000 hoplitów! Doprawdy, to istny Hannibal, lub przynajmniej nasz Żółkiewski albo Chodkiewicz! Lecz czy w rzeczywistości tak było? Szan. autor prócz innych prac angielskich nie zna przedewszystkiem rozprawy Wilhelma Vollbrechta: *Zur Würdigung und Erklärung von Xenophons Anabasis* (Progr. d. Gymn. zu Ratzeburg za rok 1880), z której wynika, że Xenofont wysuwa siebie na pierwszy plan i że Diodor, czerpiący

¹⁾ Podejmować się go tutaj i ja nie mogę, dokonali go zresztą już inni, choć jeszcze niezupełnie. Por. zwłaszcza przedmowę w wydaniu Breitenbacha, z której wyprowadzić można odnośne wnioski, choć daty i szczegóły zgromadził tam wydawca w innym celu.

wiadomości z Efora czyli pośrednio z Sofajnetta i Ktezyasa, ma o jego zasługach całkiem odmienne wyobrażenie.

Tak więc mimo barwności i przejrzystości przedstawienia, mimo trafności wielu szczegółów, ks. Pawlicki nie dał nam w ogólnych zarysach wiernego obrazu życia Xenofonta i przedstawił nam jego charakter w świetle subiektywnem, ale niezgodnem z rzeczywistością — nie mówiąc już nic o niektórych ładnych ale nienaukowych i za daleko idących wyrażeniach i porównaniach [np. że Xenofont jest postacią najzupełniej homeryczną (str. 465), lub że w Skillus czytywał rozdział Anabazy rodakom przynoszącym mu nowinki literackie z Aten (str. 480)], które oczywiście policzyć należy na karb chwalebnej zresztą chęci urozmaicenia obrazu.

Część druga pracy poświęcona tym utworom Xenofonta, które nie wchodzi w zakres jego pism filozoficznych. Autor stara się ustalić najpierw ich chronologię, i nie można mu odmówić oryginalności w pomysłach i trafności w spostrzeżeniach, choć często sprawę rozstrzyga na zbyt krótkiem toporzysku. Zupełnie też słusznie nie idzie za Roquette'm, który w oznaczaniu czasu powstania poszczególnych utworów zbyt wiele wagi przyznawał statystycznym wykazom, uwzględniając (wraz z innymi) przedewszystkiem częstsze lub mniej częste użycie niektórych partykuł. Na tak jednak ostry sąd, jakiego ks. Pawlicki pozwolił sobie na str. 465 i nstp., praca niemieckiego »filologa« skądinąd stanowczo nie zasługuje, bo — jak to i krytycy zaznaczyli — zawiera także cały szereg szczegółów trafnych, a i sam szan. autor opiera się na niej w bardzo wielu miejscach, i chronologię zdarzeń w życiu Xenofonta bierze z niej prawie dosłownie (str. 484 = u Roquette'a str. 33 i nstp.).

Ocena drobnych pism, wyjąwszy może Agesilaosa i Kinegetyka, jest dość oryginalną i dość trafną, choć i tu również wypada zanadto na korzyść Xenofonta. Niezrozumiałem jest tylko dla mnie, jak może ks. Pawlicki nazywać swego pisarza najdawniejszym po Tucydyesie przedstawicielem prozy atyckiej i wątpić o nieautentyczności *Atenskiej polityki*, skoro to sprawa już dawno i nieodwołalnie rozstrzygnięta. Co się zaś tyczy pism większych, możnaby się zgodzić tylko na stanowisko zajęte przy Cyropedyi; natomiast *Anabasis* wymagałaby koniecznie innego punktu widzenia, nie mówiąc już nic o *Hellenikach*, które autor wziął w obronę, ale na podstawie tylko własnego, niczem właściwie nieuzasadnionego zapatrywania, a nie rozbioru w istotę rzeczy wnioskującego. Pominięto przy nich zupełnie widoczne niedbalstwo i widoczną tendencyjność Xenofonta i zadowolono się stanowczymi ale nic nie mówiącymi ogólnikami. To też sąd o tym utworze należy do najslabszych stron całej rozprawy, nie mówiąc znowu już nic o śmiałem twierdzeniu, że część pierwsza *Hellenik* powstała przed r. 401, bo tego z piętrzącemi się trudnościami nie pogodzi z pewnością i sam prof. Cwikliński, choć mu to autor do pogodzenia pozostawia.

Najlepiej udała się szan. autorowi część trzecia rozprawy, omawiająca filozoficzne pisma Xenofonta. Sądu stanowczego o niej nie chcę wydawać, ponieważ na polu filozofii greckiej nigdy nie pracowałem

Jako laik tylko, któremu nie obcą i ta część utworów Xenofonta, śmiem utrzymywać, że czuć tu wszędzie, iż autor znalazł się na właściwym, dobrze sobie znanem polu. Oprowadza też czytelnika po niem z całą pewnością znawcy, objaśniając myśli przewodnie i zwracając szczególniejszą uwagę na etyczną stronę filozofii Sokratesa. Ośmieliłbym się tylko zauważyć, że stanowisko zajęte względem sofistów, których działalność zdaje się autor całkowicie potępiać, może nie dałoby się utrzymać w obec najnowszych prac zagranicznych.

Reasumując powyższe dane, musimy przyjść do przekonania, że obecna rozprawa ks. Pawlickiego jest ciekawą i zajmującą; spełniłaby zaś niewątpliwie swoje zadanie w naszej literaturze jeszcze w wyższej mierze i zyskałaby bezsprzecznie na wartości, gdyby w niej było mniej subiektywizmu, a więcej ścisłości naukowej.

Lwów.

K. J. Heck.

1. Wachsmuth, Curt: Einleitung in das Studium der alten Geschichte. Leipzig, S. Hirzel 1895, str. VI, 717.

2. Büdinger, Max: Die Universalhistorie im Alterthume. Wien, Carl Gerolds Sohn 1895, str. VII, 222.

1. Wstęp do studyum historii starożytnej profesora Curta Wachsmutha jest bardzo pożyteczną książką, która czyni zadosyć długo i dotkliwie odczuwanej potrzebie. Ktokolwiek bowiem przystępował do pracy naukowej z dziedziny historii lub archeologii starożytnej, a chociażby chciał tylko umiejętnie przedstawić dzieje świata starożytnego, szukał nadarmo kierownika wśród nagromadzonych przez wieki a opracowanych wszechstronnie, w naszym zwłaszcza stuleciu, środków ku tym celom służących, kierownika wytrawnego i dobrze informującego, któryby nie sposobem bibliograficznym podawał wszystkie tytuły dzieł i rozpraw — boć takich podręczników od czasu Engelmana niebrak wcale — ale zwracał uwagę na wszystko, co poznać koniecznie potrzeba, któryby w tym istnym lesie prowadził ścieżkami głównymi, a o całości i częściach jego wyraźnie dawał pojęcie rzeczy. Takim zaś jest właśnie dzieło p. Wachsmutha. Nie ma ono pretensyi, mniemamy, do oryginalności: w prostej, prawie szkolarskiej formie, podaje to, co w opinii ogólnej utarło się i jako takie dobrze znanem jest filologom i historykom z zawodu, robi nawet w wielu częściach wrażenie skryptów dla uczniów — jak trafnie zauważył p. Beloch — a dobrym nawet skryptom daleko do tytułu opracowanego dzieła. Mimo to jednak, a może właśnie dlatego, jest jako książka informacyjna dla adeptów historii starożytnej, jako podręcznik, t. z. *Nachschlugebuch*, dla wszystkich, zajmujących się światem starożytnym, nabytkiem nieocenionym, bo o każdym historyku, o wszystkich zbiorach źródeł, o każdej nieomal ważniejszej kwestyi, o wybitnych pracownikach i uwagi godnych rezultatach badań podaje treściwą, chociażby ogólnikową notatkę, wskazując zarazem edycje i literaturę, z której obszerniejszych i dokładniejszych można zaczerpnąć wiadomości.

Rozkład dzieła jest nadzwyczaj przejrzysty, a to jest może największa zaleta tego rodzaju podręczników. Nawet przedmowa nie okazała się rzeczą konieczną — chociaż nie byłaby zbyteczną — sam spis rzeczy i przejrzanie książki zupełnie do zorientowania się wystarcza. Autor podaje na czele (str. 1—66) przegląd prac nad historią starożytną od Petrarcki i Boccaccia aż do najnowszych pisarzy w ogólnym szkicu. Odkrycia filologiczne humanistów i rezultaty szkół filologicznych XVI i XVII wieku z umysłu zapewne pomija, jako tylko pomocnicze dla historii starożytnej. Niebuhr, poprzedzony przez Fr. A. Wolfa, a wsparty przez A. Boeckha, ma w rozwoju tym stanowisko wybitne i oznacza zwrot ku lepszej metodzie: K. O. Müller, Grote, Schwegler, Duncker i Mommsen obok innych szerzej są scharakteryzowani. Uderza brak zupełny Rankego jak i wyraźniejszego zaznaczenia nowego kierunku w pojmowaniu dziejów starożytnych w pewnym organicznym związku, który zakreslił się w pracach Meyera, Belocha, Pöhlmana i innych. W ogóle wyjmuje autor nasz do tego szkicu tylko postacie, które za *bahnbrechend* uważa, resztę umieszcza dopiero w działach poszczególnych, czyni zaś podział ten przeważnie trafnie i sprawiedliwie, przy czem jednakże pisarze dziejów greckich lub rzymskich na niekorzyść orientalistów, a autorowie niemieccy na niekorzyść francuskich i angielskich wysunięci zostali na plan pierwszy.

Na dwie części dzieli się właściwe przedstawienie rzeczy: pierwsza obejmuje historię całego świata starożytnego, druga przechodzi każdy naród z osobna. Po wiadomości o podróży patriarchy konstantynopolańskiego Photiosa na Wschód i uratowaniu przez niego licznych rękopisów dzieł starożytnych, następują po sobie naprzód pisarze historii powszechnej w starożytności: Diodor Sycylijszyk, Mikołaj z Damaszku i Trogus, po nich autorowie zarysów dziejowych: Orosios, Milesios L. Ampelius — i kronik świata: Eratostenes, Apollodoros z Aten i Sosibios Lakon, wreszcie chronografowie pogańscy i chrześcijańscy. Dalej idą biografowie C. Nepos i Plutarch. Autor poprzedza rzecz o nich trafniemi uwagami o pierwiastku biograficznym w dziełach historyków starożytności, dla których życie i działanie człowieka o tyle więcej od naszych pojęć znaczyło, że nie składali wypadków ani charakterów na t. z. rządzące idee. Po biografiach rozpatruje Wachsmuth księgi apoftegmatów, przykładów, czynów wojennych i inne — jakbyśmy powiedzieli — anegdotyczne zbiory aż do olbrzymich wyciągów Aleksandra Polyhistora. Oddzielny rozdział o dokumentach, rękopiśmiennych lub monumentalnych, o monetach i numizmatyce, o metrologii i chronologii kończy tę część, zajmującą się historią starożytną w całości.

Od Egiptu prowadzi nas autor, w części drugiej, do ludów Azji: przedstawia źródła historii babilońskiej i assyryjskiej, fenickiej i kartażyńskiej, zapuszcza się w badania nad Starym Testamentem, kreśli stan wiadomości, wydobytych niedawno o Hetytach i Lydach, o Medach, wreszcie i Persach, nie pomijając zaznaczyć, chociażby krótko, rezultatów i wątpliwości t. z. kwestyi prabytu Aryów. Porządek, w jakim omawia źródła, jest taki, że naprzód idą pomniki historyczne greckie i rzymskie, a potem dopiero źródła rodzime, chociażby to były nawet

napisy hieroglificzne lub klinowe; tylko hebrejskie księgi wyprzedzają podania o Izraelitach pisarzy greckich. Chociaż zaś takie ujęcie rzeczy wydaje się na pierwszy rzut oka niewłaściwem ze względu na wartość historyczną źródeł, dogodnem jest ono, bo *Historya Wschodu* po dziś dzień mimo świetnych odkryć archeologicznych przedstawia się nam w szacie, którą oblekli ją klasyczni historyografowie, i taką nadal pozostanie prawdopodobnie, a sposób prof. W. okazuje nam, ile nowych objaśnień dodały do nich poszukiwania, zrobione na miejscu. W ogólności jednakże powiedzieć trzeba, że »źródła rodzime« Wschodu traktuje autor mniej dokładnie, niż greckie i rzymskie.

Historyografią i źródłami dziejów greckich i rzymskich zajmuje się W. ze znanstwem, dowodzącem, że znajduje się tutaj na swoim terenie. Dzieli je na cztery epoki: na grecką, grecko-macedońską (z poddziałami: Aleksander W., Diadochowie), italską i epokę cesarzy. W historyografii greckiej najwięcej miejsca poświęca Tucydidesowi (str. 518—529).

Z historyków, piszących o powstającej potędze Rzymu, obszerniej traktuje Polybiosą (str. 640—49). W ustępie o *Tacycie* (str. 667—982) nie znajdujemy nic o sporze naukowym o charakterystykę Tyberyusza, ani o dziwacznej, co prawda, ale ciekawej hipotezie Hocharta. Rok 375. uważa autor za graniczny stęp świata starożytnego, co szerzej uzasadnia (str. 315). Rozwoju historyografii dzieło prof. W. nie daje i dać wcale nie chce. Sam rozkład przedmiotu, pomieszczenie źródeł bezpośrednich i pośrednich, pomników dziejowych i archeologicznych, uniemożliwiły z góry takie przedstawienie rzeczy, któreby o postępie historycznych pojęć dawało wyobrażenie.

2. Przeglądu i krytycznego ocenienia historyków starożytności w pewnej mierze, t. j. »o ile wznieśli się oni do pojęcia historyi jako historyi powszechnej«, podjął się prof. Büdinger, znany z wielu cennych rozbiórów krytycznych, w dziełku, którego tytuł wypisaliśmy na drugim miejscu. Rzecz swoją rozpoczyna od Egipcyan. Tjainni, opisujący czyny Tutmosisa III, był wedle p. B., już pierwszym przedstawicielem historyografii, obejmującej całość świata. Autor uważa, zdaniem naszym błędnie, przedstawienie dążeń do panowania nad światem, przejawiających się w podbojach wielkich zdobywców wschodnich, za jednoznaczne z pojęciem historyi powszechnej. W monoteizmie Hebrajczyków lub w religii Irańczyków trudno się także z autorem dopatrzeć czynnika, wpływającego na powstanie i rozwój wyobrażeń o dziejach całej ludzkości. Wyłączność religijna jak i duma »króla królów«, mających siebie i naród swój za jedynych wybrańców boskich, nie przyczyniały się wiele do krzewienia poglądów o ludzkości.

W historyografii greckiej rzuca autor kilka spostrzeżeń o Hekatasjosie, »który swoim badaniem dawał podstawę etyczną i intelektualną prawdziwej historyi powszechnej« (str. 16.), krótko, zbyt krótko załatwia się z Herodotem, »który ludzkość jako całość obserwował, a Hellenów obok barbarzyńców« (str. 18.), poczem szerzej zajmuje się Tucydidesem, ponieważ »widział on w rozwoju wojny poloponeskiej jakoby poruszenie ludzkości w najwłaściwszem tego słowa znaczeniu« (I, 1, 2: *ὡς δὲ εἰπεῖν ἐπὶ πλείστον ἀνθρώπων*) i przezeń znaczenie barbarzyńców północy. Z na-

stępców Tucydidesa najwyraźniej w tym samym kierunku zaznaczył się Teopompos; podział historii powszechnej aż po nasze czasy — następujące po sobie monarchie świat obejmujące: potęga perska, w której miejsce wstępuje macedońska — da się aż do niego odnieść (str. 30). Historią powszechną w znaczeniu konkretnem pisał pierwszy Eforos, od niego pochodzi też myśl, podjęta później przez Diodora, ujmowania historii w epoki podług generacyj. Wpływ Arystotelesa na rozwój historii powszechnej nie był znaczny, bo historię uważał on za naukę praktyczną, a ludy barbarzyńskie traktował »jak zwierzęta lub rośliny«. Na opis wszakże ziemi jako całości organicznej oddziałał skutecznie, a pierwszy tą drogą poszedł Dikaiarchos.

Potęga Alexandra W. wydała Hieronima z Kardyi, potęga zaś rzymska natchnęła Durisa, który kończył swe dzieje 272 z upadkiem Pyrrhosa. Po Eforosie jednakże dopiero Timaios, Sycylijczyk z rodu, przez 50 lat (od 310) żyjący w Atenach, pisał dzieje powszechne od początku świata do r. 289. Z Sycylii, na której krzyżowało się tyle wpływów, wyniósł Timaios szerszy na dzieje pogląd (str. 51—61).

Rzymian myśl o pochodzeniu trojańskiem wiązała z dziejami Grecyi i Małej Azji. Podbój Italii a potem świata, wstąpienie w okręg monarchii macedońskiej, jako czwartej już z kolei potęgi, na gruzach assyryjskiej i perskiej ufundowanej, z koniecznością zwracały umysły ku dziejom powszechnym. Aemilius Sura w zwycięstwie nad Antyochem III r. 190. widział wypadek epokowego znaczenia. Polybios, Grek z rodu, zapatrzony w olbrzymi rozrost państwa rzymskiego, długo wśród wyobrażeń Scypionów żyjący, świat starożytny w licznych podróżach poznawszy, nakreślił swe τὰ πρὸ πᾶσι γεγονότα (V, 31, 6). Nazwa historii uniwersalnej nie od niego pochodzi, urodziła się bowiem dopiero w VII w. po Chr. w syryjskiej kronice, zatytułowanej ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοσμοστικὴ.

Przedstawicielem wszakże najwybitniejszym, wedle B., tej myśli w starożytności był Diodor Sycylijczyk, któremu nasz autor poświęca prawdziwą, wszechstronnie opracowaną monografię (str. 112—183), t. j. prawie połowę swojej książki. Porównawszy wywody jego, z tem co podaje p. Wachsmuth (str. 97.), widzimy, jak wiele nowych rezultatów wy dobył na jaw; sądzymy wszakże, że w ocenie ogólnej (str. 181.) posunął się za daleko, zestawiając go z Ottonem z Freisingen, Janem Müllerem i Leopoldem Rankem. Po Diodorze szybko bieży autor ku końcowi; kilka ciekawych uwag poświęca Trogusowi (str. 183—194) i zamyka rzecz na Tacycie.

Dzielko p. Büdingera jest z dwóch powodów wielce uwagi godne: raz, że autor szereg trafnych uwag porobił o najwybitniejszych historykach starożytności, o ich metodzie pisania, źródłach i poglądach, a powtórę jako objaw owego dążenia do obejmowania historii starożytnej w organicznej całości, które znalazło tylu zwolenników obecnie w Niemczech. Pod tym zaś drugim względem posiada ono też zalety, ale i wady tego zbyt daleko posuwającego się kierunku.

Morawski Kazimierz: Dwaj cesarze rzymscy: Tyberiusz i Hadryan. (Z dwoma portretami). Kraków 1893, str. 148, 8°.

Żaden z rzymskich cesarów nie zajmował i nie zajmuje tak bardzo umysłów uczonych badaczy, żaden nie wywołał tyle rozlicznych mniejszej i większej wartości publikacji, tyle sądów za i przeciw, jak Tyberiusz. W rocznikach rzymskiego dziejopisa odmalowano go nam tak ponuremi barwami, że ten przewrotny komedyant w szacie imperatora, ten mistrz symulacji, syn kłamstwa i obłudy, jakim chce go mieć Tacyt, nie zdołał prócz wstrętu obudzić w nas żadnego sympatycznego uczucia. Ale krytyka nowsza nie przyjęła tego wszystkiego bezwzględnie, sądów i poglądów Tacyty nie aprobowała całkowicie; i historyk piszący *«sine ira et studio»* musiał się doczekać zarzutu niesprawiedliwej oceny Tyberiusza, poczętej z niechęci, zaprawionej żółcią i umyślną przesadą.

Przeciwno temu zarzutowi tendencyjnego wypaczania faktów i monstrualnego wykrzywania rysów stara się autor bronić rzymskiego historyografa, choć wcale nie zamyka oczów na jego braki i niedokładności, na zbyt grube może nakładanie barw, na zbyt może silne akcentowanie wyrazów, które mniej dobitne, mniej podkreślane, bardziej zbliżyłyby się do istotnego stanu rzeczy. Ale broniąc Tacyty, nie potępia autor Tyberiusza, stara się tylko lepiej wytłómaczyć istotę tego człowieka, stara się przedstawić nam tę postać zajmującą jaśniej i wyraźniej, niż to uczynił starożytny dziejopisarz, głębiej wniknąć i zrozumieć tajniki tej skomplikowanej duszy, która zakłęta w marmurowych rysach kapitolinńskiego biustu zda się przemawiać z oddali dwóch tysięcy lat prawie, podobnie jak zachowane kształty fauny kopalnej, lub odcisk paproci na złomach kamiennego węgla.

Prof. Morawski nie pisze ani krytycznego rozbioru Tacytowskich annałów, ani wyczerpującej historii drugiego z rzymskich cesarów, lecz daje nam szkic historyczny, charakterystykę Tyberiusza, zarówno pod względem głębokości spostrzeżeń, jak świetności formy bądź co bądź znakomitą. Zestawiając to wszystko, co Tacyt i inni pisarze starożytni donoszą o Tyberiuszu, stara się autor za pomocą psychologicznej analizy otworzyć wnętrze tego człowieka, który już w obec swoich, współczesnych był milczący, zimny i zamknięty, jak zamknięte i zimne są grobowe głazy. Skądżeż ta wyniosła, milcząca дума, ten chłód mrozący, ta obojętna, pozornie przynajmniej, pogarda ludzi, ten smutek bezbrzeżny, który mu zjednał tytuł *«tristissimus hominum»*, nadany przez jednego z pisarzy? Częściowo leżały te przymioty zapewne już w temperamencie jego, w ustroju duchowym, który na świat przyniósł; człowiek bowiem, którego już w chłopiących latach *«starcem»* nazywano, nigdy zapewne nie doświadczył szczerzej, serdecznej wesołości. Ale charakter jego, tak jak go później widzimy, urobił się niewątpliwie z biegiem czasu, pod wpływem wypadków, które przeżył, cierpień, które przecierpiał. Ożeniony był Tyberiusz z Wipsanią Agrippiną, którą kochał prawdziwie; nagle szczęśliwe to małżeństwo rozerwane zostało z rozkazu cesarza Augusta, a nieszczęśliwy pasierb cesarski skuty został nowem małżeństwem z lekkomyślną córką cesarską Julią, której życie skandaliczne dawało

niewyczerpany temat do rozmów po salonach wytwornego towarzystwa. Tyberyusz i Julia — to dwa żywioły tak odmienne, jak ogień i woda. To też niedługo wytrzymał Tyberyusz w nieznośnej atmosferze tego nierównego małżeństwa. W najświętszych swych uczuciach zraniony, zrażony do żywego dumą występnej żony, uważającej go za parweniusza, rzucił ją Tyberyusz, opuścił Rzym i Italię i odpłynął na Rodos, gdzie całych siedm lat przebywał, jakby na wygnaniu, szukając w nauce zapomnienia doznanych zawodów. Wróciwszy wreszcie, znowu wkrótce głębokiego doznał ciosu; Augustus adoptując go, kazał mu równocześnie adoptować Germanikusa, syna Druzusa, pomimo, że Tyberyusz miał z Wipsanii własnego dorosłego syna; miłość ojcowska została tu znów pogwałcona, a Tyberyusz desygnowany następcą, z góry miał już sobie odjętą możliwość założenia dynastii.

W 55. roku życia objął Tyberyusz rządy. Wychowany w dusznej atmosferze dworu, gdzie smutną miał młodość i niewesoły wiek męski, gdzie nauczył się milczeniem i maską obojętności pokrywać największe bole, które żarły mu duszę, jak rdza przeżera lśniące żelazo, zamknął się jeszcze bardziej w sobie, tłumiąc w wnętrzu to wszystko, co go gryzło, przezuwając wszystkie gorycze, jakich zażył, jakgdyby cierpki smak ich sprawiał mu przyjemność prawdziwą. Pomimo że burze niejednokrotnie rozrywały mu piersi, na zewnątrz, dla świata miał on maskę twardej, zimnej dumy, która jak tchnienie północy mroziła serca. Zwyczaj wprowadzony przez Augusta, przyjmowania pocałunkiem przyjaciół zaufanych na dworze, Tyberyusz zniósł; unikał ludzi, wstręt miał do licznych zebrań, nawet na zapasy gladiatorów nie uczęszczał; dla ludzi miał pogardę tylko; obojętnym był mu wszelki zbytek i wystawność, obojętną popularność tłumów, nie miał nawet tej ambicji, aby imię swoje przekazać potomności w jakiejś budowli wspaniałej, toteż w zabytkach rzymskiej architektury żadnych nie mamy śladów jego działalności.

A jednak ten człowiek, który łzę uronił na widok swej pierwszej żony, który na wyspie Rodos jak Samarytanin odwiedzał chorych, który objąwszy rządy w przemowie do senatu z naciskiem podnosił obowiązek swej „*śłużby*“ dla Rzeczypospolitej, nie był wyzuty z wszelkich dodatkich przymiotów, nie był pozbawiony szlachetniejszych uczuć, tylko że one z czasem tak skamieniały, że nie mogły się więcej wydobyć na wierzch, przywalone wzrastającą nienawiścią i podejrzliwością, której owocem był cały system szpiegostwa i donosicielstwa, a co zatem idzie, niebywały rozwój procesów o zbrodnie majestatu. Podejrzliwość i nieufność do ludzi, rosnące z latami i będące wreszcie powodem do jego usunięcia się na Caprę, dochodzą wreszcie do ostateczności i straszny sprowadzają wybuch, kiedy jedyny człowiek, któremu zaufał, Sejanus, prefekt pretoryanów, morderca jego syna Druzusa, w tak haniebnym sposobie zdradził pokładane w nim bezgraniczne prawie zaufanie i sprowadził tem bezprzykładny prawie swój upadek.

Odtąd zaczyna się okres najstraszniejszy, najbardziej ponury i ciemny w życiu Tyberyusza; wszystkie złe skłonności jego dochodzą do zenitu; srogość wyradza się teraz w prawdziwie tygrysią krwiożerczość,

i ten ostatni peryod jego rządów podał go zapewne w taką nienawiść u ludu, że po śmierci domagał się lud rzymski, aby ciało jego wyrzucano ku hańbie wiecznej na schody Gemońskie. »Natura wyposażyła go hojnie, ale życie zmarnowało te dary«; »zamknięte serce twardniało stopniowo, aż z goryczy wytworzyły się obłęd i okrucieństwo. Podziwu ta osobistość budzić nie zdolna, ale nie możemy poskąpić współczucia dla tego, który kiedyś nazwanym został: *tristissimus hominum* i majestatem swego smutku winy swe w części przysłania«.

W czasy o wiek cały późniejsze przenosi nas szkic drugi, charakterystyka najbardziej pokojowego z cesarzy rzymskich, Hadryana. Ciekawa to wielce i zajmująca postać ten Hiszpan z rodu, krewny i następca Trajana, dobrowolnie abdykujący ze świeżych zdobyczy swego poprzednika na dalekim wschodzie, a dążący przedewszystkiem do ubezpieczenia istniejących granic, do podniesienia obronności olbrzymiego państwa przez zakładanie warownych obozów i miast ufortyfikowanych na szlakach granicznych, przez budowanie wałów obronnych, których rozległość prawie bezprzykładną była w dziejach. Umysł to prawdziwie uniwersalny, dojrzały pod słońcem hellenkiej cywilizacji, której sztuka i piśmiennictwo niewymowny nań urok wywierały od pierwszych dni młodości, tak że sympatye te zyskały mu wówczas przydomek *Graeculus*. Nie było gałęzi nauk, któraby mu była obcą lub obojętną, którejby ogarnąć nie pragnął, nie było sztuki, którejby nie hołdował, w którejby nie próbował sił swoich. »Posiadł on lub posiadać usiłował to wszystko, co ówczesna cywilizacja świata człowiekowi dawała, zestrzelić w jednej osobie zasoby duchowe Rzymu i Wschodu«. Uprawiał poezję, był biegłym w malarstwie, w budownictwie pragnął zdobyć wawrzyny; taniec i śpiew mają w nim dobrego wykonawcę, uchodzi za wybornego znawcę sztuki; przytem oddaje się z zapałem naukom ścisłym, ale ta wiedza encyklopedyczna, sucha, drobnostkowa wyradza u niego przesyć i sceptycyzm uczonego, który wszystko zgłębił, który posiadał cały ogrom wiedzy ludzkiej, dla którego zda się żadnych nie ma tajemnic, a który bezsilny staje wobec niezgłębionych tajemnic wszechświata. Ten sceptycyzm idzie w parze z pewnym mistycyzmem, z wiarą w tajemne, nieokreślone siły przyrody, stąd takie zajęcie się misteryami eleuzyńskimi i kultem egipskich magów.

Chęć widzenia i poznania wszystkiego wytwarza u niego gorączkową ruchliwość, objawiającą się w bezustannych prawie podróżach, trwających lat kilkanaście. Od słupów Heraklesa po Eufratę fale przebiega on wszystkie kraje niezmiernego swego państwa, przypatrując się wszystkiemu z bliska, bogacąc swą wiedzę, nabierając doświadczenia. Rozwija przytem ogromną, zdumiewającą prawie działalność: buduje miasta w rozmaitych krajach wielkiego imperium, stawia niezliczone posągi, pomniki, świątynie, pałace, a przedewszystkiem wznosi sobie imponujący ogromem grobowiec, *moles Hadriani* w Rzymie i wspaniałą, z olśniewającym przepychem urządzoną willę w Tivoli, w górach Sabińskich, będącą jakby muzeum tego, co najpiękniejszego widział w przyrodzie i sztuce.

Był to człowiek czynny, który obowiązki monarchy wypełniał z całą sumiennością, którego rządy przyniosły państwu cały szereg trwałych i zbawiennych reform; był to umysł żywy, łatwo się oryentujący, nie spoczywający nigdy; mógł on równocześnie pisać, dyktować, słuchać i z otoczeniem rozmawiać, co jest dowodem nadzwyczajnej elastyczności mózgu. Przy tej zdolności, wiedzy i wykształceniu brak mu było jednak serdecznego ciepła, któreby bądźto w wielkiej miłości, bądź w przyjaźni się objawiło, brak było uczucia głębszego, które zastępowała nerwowa czułośćkowość; dla ludzi miał chłód światowca, natomiast namiętnem przywiązaniem lgnął do koni i psów, którym nawet grobowce stawiał i epitafia układał, głoszące ich sławę i cnoty. Najwstrętniejszy wyraz znalazła ta czułośćkowość niezdrowa w owej aberracji seksualnej, jaką była jego miłość dla Antinousa, lub zachwyty nad pięknymi kształtami ciała Commodusa Verusa.

»Jest to indywidualność z wielu względów szanowna, lecz mało sympatyczna, jak była niesympatyczną współczesnym Rzymianom. Rysem jej wybitnym jest pewna oschłość; życie było pełne i ruchliwe, ale nie dramatyczne, bo dramaty idą i płyną z serca, a w tym człowieku cerebralnym serce było tylko organem, spełniającym funkcje fizyologiczne, lecz nie odebrało chrztu uszlachetniającego wielkiej miłości, albo wielkiej bołości. Oto pobieżna treść książki, którą czyta się z wielką przyjemnością i z wielkim pożytkiem. Jest to jeden z tych rzadkich okazów w naszej literaturze, które treść zajmującą i wartość naukową łączą z nader powabną, wytworną prawdziwie formą. To też charakterystyki Tyberyusza i Hadryana, jako dzieła rzetelnego talentu kompozycyjnego, stylistycznie misternie wyrzeźbione, będą miały wartość i znajdą czytelników, chociażby nawet zakres naszej wiedzy co do panowania i osób tych dwóch cesarzy się rozszerzył.

Łwów.

F. Bostel.

Seeck Otto: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Bd. I. — Berlin 1895.

Znany w literaturze naukowej filolog i historyk starożytności, prof. Uniwersytetu gryfijskiego Otton Seeck, wydał obecnie tom I. *Historji upadku starożytnego świata*. Tom ten jest dla siebie względną całością, a obejmuje 551 stronice druku z wliczeniem spisu źródeł i indeksu.

Treść ścisłą bez dodatków, obejmującą stron 404, podzielił autor na dwie główne części. Pierwsza księga p. t. *Die Anfänge Constantins des Grossen*, jest polityczną w ścisłem tego słowa znaczeniu historją cesarstwa rzymskiego od wstąpienia na tron Dyoklecjana w r. 305. do samowładztwa Konstantyna Wielkiego w r. 325. Druga księga *Verfall der antiken Welt* jest historycznym obrazem społeczno-politycznych i kulturalnych stosunków świata starożytnego od chwili powstania władzy cesarskiej, a z szczególnem uwzględnieniem pierwszej połowy IV. w. po Chr. t. j. tej chwili dziejowej, w której przyczyną upadku klasycznego

świata były już nagromadzone i poczęły wydawać skutki dla tegoż świata zgubne.

Księga pierwsza stanowiąca konieczny początek dzieła całego i wstęp dla ważniejszej i znacznie obszerniejszej księgi II., przedstawia rzeczy przeważnie znane i nie ma wyraźnie innego celu, jak dokładne zestawienie ważniejszych historycznych zdarzeń i oświetlenie ich ze stanowiska indywidualnej psychologii osób głównie działających t. j. cesarzy. Autor umiał w tę pierwszą część swego dzieła wlać wiele życia; przez to potrafił do pewnego stopnia pozyskać czytelnika dla całej książki, chociaż nie zawsze można się godzić z autorem tam, gdzie kwestya jakaś jest sporną lub też gdzie chodzi o pogląd ogólny, historyzoficzny. Już to samo, że p. Seeck chce historję polityczną cesarstwa rzymskiego lat 305—325 wyjaśnić głównie na podstawie charakterystyki psychologicznej poszczególnych cesarzy, nie wytrzymałoby krytyki metodologicznej, ale z zarzutem takim nie występujemy, raz ze względu na to, że autor w księdze II. innej trzyma się już metody, powtórze dlatego, że brak dostatecznych źródeł był tutaj, podobnie jak zawsze w dziełach historycznych, koniecznym powodem, że trzeba się było oglądać za osobistościami typowymi danej chwili dziejowej, ażeby w ich charakterystyce i działalności odkryć choć częściowo obraz ogólnego stanu epoki.

Dwie takie typowe postaci widnieją na szarem tle historyi rzymskiej IV w. po Chr. t. j. cesarzy: Dyoklecjana i Konstantyna Wielkiego; im też poświęca autor w I. księdze najwięcej uwagi i miejsca. Byli to, co słusznie autor kilkakrotnie powtarza, cesarze reformatorowie; społeczno-polityczne znaczenie ich reform obiecuje p. Seeck omówić szczegółowo później, na razie ogranicza się głównie na ich charakterystyce osobistej.

Dyoklecjana przedstawia p. Seeck jako człowieka ostrożnego w postępowaniu, ale doktrynera, który coraz to innych lekarstw używał celem podtrzymania chwiejącego się państwa. Rzeczywiście daje się zauważyć w publicznej działalności tego cesarza pewna chwiejność w zastosowaniu środków, ale nie widzimy nawet z dzieła p. Seecka chwiejności takiej w doborze tychże środków. Dyoklecjan dąży konsekwentnie przede wszystkim do ustalenia władzy i następstwa cesarzy wobec armii, która przez cały III. wiek rozporządzała dowolnie i brutalnie tronem.

Każda część armii mogła w razie niezadowolenia wynieść na tron swego bezpośredniego dowódcę, a elekt taki musiał ofiarowaną mu godność przyjąć, jeśli nie chciał w razie odmowy narazić się na niechybną śmierć z ręki rokoszan lub cesarza, przeciw któremu go antycesarzem obwołano. Tylko ta część armii, która służyła pod osobistymi rozkazami cesarza, była dlań więcej bezpieczną i wierną; toteż chcąc utrwalić rząd w państwie, należało starać się o to, aby cesarz stał na czele wojska wszędzie i zawsze. Cel ten osiągnął Dyoklecjan przez słynny system podziałów. Sam mianował współrządcą Maksymiana, potem obaj dobrali sobie *cesarów* Galeriusa i Constantiusa Chlorusa. Mimo tego podziału władzy najwyższej jedność państwa utrzymała się przynajmniej teoretycznie, a reprezentował ją sam Dyoklecjan jako *starszy Augustus*.

Po 20 latach rządów abdykowali dobrowolnie obaj *augusti*: Dyoklecyan i Maximian, przyczem następcy ich, dotychczasowi *caesares* zobowiązali się, że taksamo w czasie swych *vicennaliów* postąpią. Naturalnie! zobowiązanie takie mogło mieć tylko charakter dobrowolnej zgody i to zgody na zrzeczenie się władzy; nie dziw, że był to punkt najłabszy w całym systemie podziałów, chociaż na razie osobisty wpływ Dyoklecycana wystarczał, aby system ten wprowadzić. Podział wydał nawet na pewien czas korzystne rezultaty dla państwa, a trwałość jego chciał Dyoklecyan oprzeć na węzłach pokrewieństwa między współrządcami. Myśl była dobra i łatwo dała się wykonać, a jeśli mimoto dynastyczność nie stała się podstawą całego systemu rządów, to wina tego nie leży zdaniem naszym w doktryneryzmie Dyoklecycana, lecz w tem, co p. Seeck sam podnosi, że jeden ze współrządców, Galerius, przeszkodził planom *starszego cesarza* przez powołanie na tron dwóch niedynastycznych *cesarów*: Sewera i Maximiana Daję. Nie mając oparcia o dynastyczność, zachwiał się wkrótce po roku 306. cały system podziałów, i chociaż Galerius później sam go chciał utrzymać, to jednak nie mógł przeszkodzić ani wyniesieniu na tron Konstantyna Wgo., syna zmarłego wcześniej Constantiusa, ani też temu, że syn Maximiana, Maxentius uzurpował sobie władzę w samym Rzymie. Równocześnie znikł dwuznaczny tytuł *cesarów* i wszyscy cesarze, jako *augusti* zrównali się w dostojenstwie. Konstantyn Wielki, który początkowo sam stosował się do systemu Dyoklecycana, później widząc, że system ten chwieje się, wybrał inną drogę i doszedł do samowładztwa. Tak upadła najznacniejsza reforma Dyoklecycana; że jednak nie była ona wynikiem doktryny, ale zrozumieniem stosunków wewnętrznych i zewnętrznych państwa, to widzimy choćby z tego, że raz podniesiona myśl podziałów nie znikła już z widowni dziejów cesarstwa, mimo że przez Konstantyna Wgo. na chwilę została przerwana. Trudno dopatrzeć się doktryneryzmu Dyoklecycana także w tem, że konsekwentnie skarb napełniał i zorganizował silny rząd biurokratyczny. Chciał połączyć w rękę rządu wszystkie nici życia społecznego i politycznego; nawet chrześcijaństwo, które najpierw tolerował, później dopiero srogo prześladować zaczął, jako odrębną od państwa organizację wyznaniową. Jeślibyśmy chcieli nadać ogólną nazwę całej działalności Dyoklecycana i według niej go scharakteryzować, to nigdy nie nazwalibyśmy go chwiejnym doktrynerem, ale raczej konsekwentnym poprzednikiem bizantyńskiego inteligentnego absolutyzmu; co więcej, ustalenie maksymalnej taryfy na ceny wszystkich towarów, która jednak się nie utrzymała, wskazuje na zamiar cesarza normowania z góry spraw, wchodzących w zakres indywidualizmu ekonomicznego. Krok ten dowodzi, że nie było żadnej sfery działalności publicznej, któraby mniej lub więcej nie wchodziła w zakres reform tego cesarza. Sam autor przyznaje przecie, że w 20 latach jego rządów państwo rzymskie gruntowniejsze zostało przekształcone, niżeli w poprzednich trzech wiekach (str. 8).

P. Seeck, ostry krytyk wobec Dyoklecycana, nie mniej, choć słusznie surowy wobec jego współrządców i najbliższych następców, czyni wyjątek tylko w ocenie Konstantyna Wgo., którego znów charaktery-

zuje zbyt, zdaniem naszym, optymistycznie i dlatego popada często sam z sobą w sprzeczność. Raz uważa on Konstantyna Wgo. za *pokornego katechumena* (str. 66), przejętego już do pewnego stopnia zasadami etyki chrześcijańskiej, który tylko z konieczności zdecydował się na wojnę domową i chociaż mógł chrześcijaństwo, przez siebie wprowadzone, zupełnie podporządkować państwu, nie uczynił tego, przeciwnie oddał biskupom władzę sądowniczą w sprawach cywilnych bez apelacji do dworu. Z drugiej strony pisze Seeck, że tolerowanie, a później przyjęcie chrześcijaństwa było dla Konstantyna — owego »pokornego katechumena« — niczem innym, jak tylko »*die Machfrage der Götter*« (str. 56). Cesarz-żołnierz z krwi i ducha sądził, że Bóg chrześcijan jest silniejszym od bóstw pogańskich, a kiedy ponadto pod znakiem tego Boga pobił r. 312. Maxentiusa, przekonanie jego znacznie wzmochniło się; atoli zawsze jeszcze mniemał, że obok potężnego bóstwa chrześcijańskiego istnieją mniej potężne demony pogańskie. Jak godził Kostantyn taką pogańsko-chrześcijańską dogmatykę z czysto chrześcijańską etyką, na to autor nie daje żadnej odpowiedzi, i sądzimy, że dać jej nie mógł. Inna rzecz, że Konstantyn W. umiał rzeczywiście oceniać znaczenie etyczne chrześcijaństwa, ale nie jako »pobożny katechumen«, lecz jako cesarz-reformator, naśladowca Dyoklecjana, tylko w nowej formie wyznaniowej.

W tej zmianie formy, która z konieczności samej wpływała także na treść reformatorskiej działalności Konstantyna, tkwi bez wątpienia wielka i główna zasługa tego cesarza dla państwa i dla świata. Umiał on zrozumieć prąd postępowy czasu i poszedł za nim. Widział w takim postępowaniu także bezpośrednią korzyść dla siebie; dalecy bowiem jesteśmy od tego, aby z p. Seeckiem uważać owoczesnych chrześcijan za bezsilnych, którzy nie — prócz modłów — nie mogli cesarzowi ofiarować (str. 56). Sam autor przyznaje nieco później, że organizacja kościelna była już przed Konstantynem wyrobiona i silna. Konstantyn W. nadał biskupom władzę sądowniczą w sprawach cywilnych, jak sądzimy, dlatego, że się liczył z tą »silną« wyznaniową organizacją, na której się sam oparł; nigdy jednak nie miał on zamiaru uznania autonomii kościelnej za potęgę odrębną od państwa. Biskup jako sędzia był temsamem urzędnikiem państwa, był dodatkiem do biurokracji, którą Konstantyn W. śladem Dyoklecjana uzupełniał. Na głowę swą wsadził dyadem władców orientalnych, bo nie mogąc śladem pogańskich cesarzy ubóstwić się za życia, postawił »*an die Stelle des Gottes den allmächtigen Menschen*«, (str. 67). Te słowa, jakkolwiek sprzeczne z wyrażonym poprzednio poglądem autora na osobistość Konstantyna Wgo., charakteryzują jednak tego cesarza znakomicie. On to rozwinął i pogodził jakotako z chrześcijaństwem inteligentny absolutyzm Dyoklecjana. Ten program rządów cesarskich scentralizował się w nowej stolicy, Konstantynopolu i tam, jak wiemy, doczekał się jeszcze długiego istnienia, a nawet chwilowych powodzeń i rozkwitu. Uważam, krótko powiedziawszy, Konstantyna Wgo., podobnie jak Ranke i inni, nie za »pokornego katechumena«, żołnierza otwartego w postępowaniu i człowieka, przejętego chrześcijańską etyką, lecz za rozumnego, prze-

widującego polityka, który umiał zorientować się w stosunkach, w których żył i działał, który jednak mimo swej doniosłej reformy religijnej, był cesarzem nie innym jak wielu z jego poprzedników i dlatego »*die Pflichten gegen das Reich immer noch über seine religiösen Pflichten stellte, so ernst er diese auch auffasste*« (str. 65.). Te »obowiązki wobec państwa« były ściśle z osobą i interesem cesarza związane; one to kazały Konstantynowi dążyć do samowładztwa i do tego, czego nie zdołał zrobić Dyoklecjan t. j. do założenia dynastji. W drodze do tych celów nie liczył się cesarz ze względami chrześcijańskiej etyki, lecz tylko ze względami polityki. Pozbył się współrządców, kazał stracić szwagra swego, Licinius, syna jego, ba nawet własnego syna Crispusa; pozbył się dwuznacznym sposobem także swego teścia, Maximiana; toteż Seeck nie jest w stanie czynów tych wyjaśnić ze stanowiska etyki chrześcijańskiej, jakkolwiek się o to stara. Konstantyn, naśladowca Dyoklecjana, prześcignął swego mistrza. Reformy jego ugruntowały inteligentny absolutyzm na Wschodzie, a chrystyanizm zrobiły religią całego ówczesnego świata kulturowego; nawet założenie dynastji powiodło się Konstantynowi, chociaż nie na długi czas. Uwzględniając te zasługi, słusznie stawia Seeck Konstantyna Wgo. wysoko wśród poprzedników i następców.

Wśród współrządców Dyoklecjana i Konstantyna żaden nie da się z nimi porównać. Są to tyrani mniej lub więcej okrutni, otoczeni armią, o którą jedynie dbają i z pomocą której władzę swą utrzymują. Pomiędzy nimi: Galerius i Maximian Daja są na pół barbarzyńcami z rodu i umysłu; pierwszy z nich odznacza się przynajmniej sprytem, drugiemu brak i tej względnej zalety. Najwyżej stosunkowo stoi jeszcze szwagier Konstantyna Wgo., Licinius. Żołnierz i wódz dobry, polityk mierny — poszedł przeciwną drogą aniżeli Konstantyn. Oparł się na żywiole pogańskim i razem z nim runął. Po tej wojnie, ukończonej w r. 324, Konstantyn ustalił swe samowładztwo, swą dynastję i swój system rządu. Wszystko to razem podniosło raz jeszcze na chwilę państwo rzymskie, ale, jak słusznie zaznacza autor, IV. w. po Chr. nie był już czasem, w którymby nawet niezwykle postacie mogły być ocalić państwo i z nim cały świat klasyczny (str. 176). Dlaczego tak było, na to daje p. Seeck wyczerpującą odpowiedź w II. księdze.

Drugą księgę podzielił autor na 6 rozdziałów, których tytuły streszczają to wszystko, co p. Seeck uważa za główne przyczyny upadku starożytnego świata. Są one: »*die Germanen*« (str. 179—221), »*das römische Heer*« (str. 222—256), »*die Ausrottung der Besten*« (str. 257—289), »*Sklaven und Klienten*« (str. 290—317), »*die Entvölkerung des Reiches*« (str. 318—367) i »*die Barbaren im Reich*« (str. 368—404).

W księdze pierwszej objaśnia autor fakty historyczne głównie na podstawie charakterystyki psychologicznej osób działających; w drugiej zaś księdze jest historykiem kultury; obie księgi przedstawiają się jako odrębne całości dla siebie, nie tylko pod względem treści, ale także

i pod względem metody przedstawienia historycznego materiału, tu i tam skrupulatnie z źródeł zebranego.

Rezultaty pierwszej księgi, jakkolwiek cenne, nie zawsze nas zadowolily; przeciwnie, rezultaty księgi drugiej są słuszne; inna rzecz, że w niektórych rozdziałach szczegóły są mniej krytycznie zestawione, a to wyraźnie dlatego, że autor gdzieś niedługo za mało uwzględnił wyniki badań socjologicznych, które przecież w historii kultury pomijane być dzisiaj nie mogą. Czytając dzieło p. Seecka ma się często złudzenie, że autor świadomie i celowo wprowadza w swój temat wyniki badań socjologicznych i to stosownie do dzisiejszego pojmowania socjologii, jako umiejętności. Wobec tego tem więcej razi, że w I. rozdziale II. księgi *die Germanen* zrywa autor zupełnie z metodą badań socjologicznych — tam właśnie, gdzie ona najbardziej mogła być pożyteczną, bo w przedstawieniu rozwoju germańskich nieucywilizowanych plemion.

Nie możemy powiedzieć, jakoby autor ustroju rodowego pragermańskiego nie badał źródłowo. Owszem! zadał sobie nawet wiele pracy, doszedł do kilku ważniejszych spostrzeżeń, ale jakżeż mogły te spostrzeżenia doprowadzić autora do jakiegoś umiejętnego zszeregowania ich i uogólnienia, jeśli p. Seeck używając sam nawet kilkakrotnie nazwy »ustrój rodowy«, nie stawiał sobie pytania, co też ta nazwa w zakresie badań socjologicznych dzisiaj oznacza.

P. Seeck chce z luźnych, nieuporządkowanych wzmianek źródłowych o pragermańskich stosunkach, przedstawić nam obraz, nie tyle tychże stosunków i społecznych urządzeń pierwotnych, ile raczej psychologię starych Germanów w znaczeniu ogólnem t. z. »psychologii masowej«. Jest to właściwie odwrócenie metody umiejętnej, bo masowa psychologia ludów, a tembardziej ludu nieucywilizowanego da się wysnuć dopiero z znajomości jego terytorium geograficznego, co p. Seeck uwzględnił i z znajomości jego prastarych urządzeń społecznych, co p. Seeck traktuje tylko nawiasowo. W tem leży zasadniczy błąd metodyczny w dziele p. Seecka, o ile ono zajmuje się pragermańską kulturą i szuka n. p. śladów niemieckiego patriotyzmu wśród luźnych, rodowo zorganizowanych plemion germańskich. Naturalnie ani patriotyzmu niemieckiego, ani prawa państwowego nie mógł autor dopatrzeć się w starej Germanii; ustrój rodowy nie zna także właściwej szlachty, ale autor, zamiast zastanowić się na czem przecież ten ustrój polegał, zastosowuje doń jedną z nowoczesnych teorii filozofii prawa i ogłasza jako względnie nowy rezultat swych badań, że wśród Germanów nie było wogóle żadnego prawa, bo nie było żadnych przywilejów. Niewątpliwie, prawo państwowe z całym szeregiem rozmaitych przywilejów nie mogło istnieć wśród ludu, który nie był w państwo zorganizowany, ale w obrębie rodowo urządzonych plemion istniały natomiast bardzo trwałe instytucje społeczne, familijne, wyznaniowe, całe — krótko powiedziawszy — prawo zwyczajowe, które dzięki prawnofilozoficznej teorii Seecka nazywa się jednak bezprawiem, »weil die Germanen keine Vorrechte gekannt haben«. A i to jeszcze pytanie; autor sam przyznaje, że zwyczajowe przywileje urodzenia, starości, a osobliwie dzielności osobistej istniały wśród Germanów, a z czasem wytworzył się

nawet odrębny stan kapłański na wzór i pod wpływem celtyckich Druidów.

Prof. Seeck patrzy na stosunki germańskie oczami historyków rzymskich i na podstawie tych niedostatecznych informacji twierdzi, że wspólną zasadą ustroju społecznego wśród Germanów była *»die ungehemmte Freiheit des souveränen Individuums«*. Wprowadzimy małą zmianę do określenia autora i powiemy, że tą wspólną podstawą była, *»die ungehemmte Freiheit der souveränen Gruppe«*, t. j. plemion, a przyjmąwszy to, zrozumiemy łatwo, dlaczego te plemiona nie dały się bardzo długi czas upaństwowić t. j. zrzec się swej nieograniczonej autonomicznej wolności na rzecz szerszej grupy społecznej. Jedynie federacje plemienne pod Arminiuszem i Marobodem trwały czas dłuższy, ale i one upadły razem z usunięciem przyczyny, dla której powstały, t. j. zaboru rzymskiego. Seeck widzi to i pisze o tem wyczerpująco, ale traktując zawsze ustrój plemion germańskich jako chaos, wynikający z bezwzględnej wolności *des souveränen Individuums*, pojmuje — ze swego ogólnego stanowiska nawet konsekwentnie — że pragermański ustrój rodowy był *»anarchią«* i dla tego opierał się wszelkim próbom upaństwowienia. Ten, może 1000 letni stan anarchistyczny nieucywilizowanych Germanów jest albo czemś wprost nieokreślonym, albo niemożliwym do przypuszczenia w społeczeństwie, w którym prymitywne warunki wyżywienia i produkcji zmuszały ludzi do ścisłych kooperacji swych sił wytwórczych, rozumie się nie w znaczeniu nowożytnego państwa, ale w znaczeniu grupy plemiennej.

Rolnictwo przykuwało Germanów powoli do roli, a wynikająca stąd większa niż przedtem konieczność obrony ziemi przed Rzymem, wywołała wśród nich pierwsze federacyjne, a później obronne i zaborcze *»państwowe«* związki społeczne. Tak, i niewątpliwie trafnie przedstawia autor sprawę powstania germańskich królestw. Jest to trudna i powolna przemiana ustroju rodowego w państwo, którą autor — stosownie do swej hipotezy — nazywa przemianą anarchii w królestwa.

Królestwa te powstały tam, gdzie groził najsilniejszy nieprzyjaciel t. j. Rzym. Od Rzymian nauczyli się Germanie lepiej wojować i to wszystko razem wzmocniło ich siły właśnie w czasie, kiedy państwo rzymskie osłabło na wewnątrz. Taki jest ostateczny wynik studjum Seecka nad stosunkami Germanów do kulturowego świata starożytnego; wynik to słuszny i nie nowy zresztą; szkoda tylko, że autor, dochodząc do niego obrał metodę mozolną, a przecież niedostateczną. Rozumując dobrze, że ani barbarzyńscy Germanie, ani wrzekoma i nic nie oznaczająca *»hipercywilizacja«* nie są wcale decydującymi przyczynami upadku świata klasycznego, dopatruje autor przyczyn tych przedewszystkiem w stosunkach społecznych cesarstwa rzymskiego. Stosunki te przedstawia przy końcu księgi II. w rozdziałach *o wyludnieniu i o barbarzyńcach w państwie*. Rodziały te powinien był autor wysunąć naprzód, przez to nabrałyby były więcej ścisłości naukowej rozdziały, traktujące *o armii rzymskiej, o wytępieniu najlepszych obywateli i o niewolnikach*. Tak stan armii jak i wytępienie najlepszych, tudzież stosunki niewolnicze — to są już wyniki przyczyn społecznych

i społeczno-politycznych; nie należało więc w układzie książki tego genetycznego porządku odwracać. My, omawiając dzieło Seecka, musimy naturalnie trzymać się jego porządku.

Krytycznie i jasno omawia Seeck ewolucję armii rzymskiej i przyczyny jej osłabnięcia wobec barbarzyńców. Wojsko, złożone z warstw obywatelskich lepiej materialnie sytuowanych, wystarczało Rzymowi w epoce zdobywania Włoch, ale już w czasie wojen punickich okazało się niedostatecznym. Chłop rzymski, a później i italski, stanowiący podstawę tej armii, był zanadto związany z rolą, która go żywiła, toteż nie mógł zamienić się na żołnierza stałego i wyćwiczonego. Była to armia co rok się zmieniająca, karna wprawdzie, ale wobec wyćwiczonych najemników Hannibala mało odporna. Dopiero długa wojna, która sama przez się wyćwiczyła tych żołnierzy-rolników, pozwoliła Rzymowi pokonać Kartaginę. Ta sama, wyćwiczona już armia pokonała także hellenistyczny Wschód. Kiedy jednak nastąpiły znów czasy spokojniejsze, żołnierz wrócił do swej roli, wyszedł z sprawy wojskowej i nie zdołał już oprzeć się skutecznie napadom Cymbrów i Teutonów. Wówczas to Marius przeprowadził reformę nie tylko w wewnętrznej organizacji, ale i w rekrutacji armii. Z wojska chłopskiego pozostały ledwie resztki, natomiast większość żołnierzy powoływał Marius, a po nim inni dowódcy z pośród miejskiego proletariatu rzymskiego i italskiego. To proletaryackie wojsko, nic lub bardzo mało co pozostawiając w domu i do tego płatne, służyło dłużej pod bronią i było skutkiem tego lepiej wyćwiczone; miało ono jednak wielkie pretensje do nagrody ze strony państwa, a mianowicie: proletaryat uzbrojony dążył systematycznie do tego, aby jako weterani otrzymać rolę. Zrealizowanie takiego żądania miało pierwszorzędne znaczenie społeczne i zarazem polityczne, gdyż tylko wódz wpływowy w państwie mógł weteranom swym gruntów przysporzyć. Wskutek tego armie weszły poniekąd w stosunek klienteli do swych dowódców; ci zaś umiając przez wpływ swój polityczny zyskać dla żołnierzy swych rolę, podkopywali chcąc lub niechcąc republikę, bo instytucje republikańskie opierały się coraz mniej na popularności wśród ludu, a coraz więcej na sile zbrojnej. Im potężniejszym i więcej wpływowym był dowódca, tem chętniej słuchali go żołnierze, bo widzieli w nim silniejszą gwarancję nagrody państwowej za służbę. Największą taką gwarancję przedstawiał wódz stały i zarazem naczelnik rzeczypospolitej t. j. cesarz. Monarcha był ponadto niezależny od chwiejnej popularności wśród ludu jako stały *imperator*. Taka władza dopiero mogła doprowadzić do wytworzenia armii stałej, w ścisłym tego słowa znaczeniu. Żołnierz pewny nagrody i czujący nad sobą rząd silny a stały, dał się łatwiej częścią nakłonić, częścią zmusić do wielkiej liczby lat czynnej służby. Armii tej stałej i wyćwiczonej mógł cesarz użyć także do nadzoru nowego, a politycznie niepewnego żywiołu w wojsku rzymskiem. Żywiołem tym, wprowadzonym przez cesarzy, są oddziały wojsk nieoby-

watelskich, które zastąpiły korzystnie niekarne i mniej jeszcze pewne kontyngensy sprzymierzeńców. Cesarze starali się o to, aby między wojskiem obywatelskim, podzielonem na legiony i nieobywatelskim, które miało odrębną organizację, istniała jakatąka równowaga sił. Za Dyo-klecyana cała armia rzymska składa się z 300—350.000 zbrojnych, a z tych 180.000 ludzi stanowi armię obywatelską z dodatkiem 10.000 znakomicie wyćwiczonej gwardyi cesarskiej. Konieczny względ polityczny na tę równowagę wojska obywatelskiego z nieobywatelskim, nie pozwolił cesarzom, jak podane liczby wskazują, zwiększyć sił wojskowych tak, jak tego wielki obszar granic państwa wymagał.

A jednak równowaga wojsk obywatelskich i nieobywatelskich nie dała się utrzymać w miarę, jak napady barbarzyńców stały się częstszymi i skutkiem potworzenia się państw wśród Germanów silniejszymi. Ogólny zastój umysłowy nie sprowadzał wzmocnienia istniejącej armii jakimiś nowymi wojskowymi wynalazkami; do legionów musiano przypuścić nieobywateli, a więc żywił mniej politycznie pewny i znacznie mniej inteligentny. Skutkiem tego armia rzymska podupadła, a naodwrot barbarzyńcy nauczyli się powoli od Rzymian ich sztuki wojowania. Z tego wynikło, że w armii rzymskiej zmniejszała się siła odporna, a wśród barbarzyńców wzrastała zaborcza, aż wreszcie z wielką szkodą dla państwa siły te zrównoważyły się prawie. Co więcej, konieczna z innych względów beżzenność żołnierzy wpływała niekorzystnie na odnawianie się armii przez rekrutację. Przyczyny, o których autor później mówi, sprawiły, że wśród obywateli i wyzwolenców rzymskich stała się powszechną bezdzietność, lub też nieliczne potomstwo było fizycznie słabe, do wojska niezdolne. Wobec tego armia ani sama w sobie, ani poza sobą nie miała niezbędnej podstawy istnienia i normalnego rozwoju, t. j. świeżego rekruta. Mało pomogła ustawa Caracalli, która prawo obywatelstwa, a więc i obowiązku służenia w wojsku, rozszerzała na całe państwo; natomiast miała ustawa ta znaczenie dla armii o tyle, że uobywateliła także i do legionów wcieliła licznych bastardów żołnierskich i ich potomków. Ten nowy rekrut razem z uobywatelonymi barbarzyńcami uzupełniał przeredzone szeregi wojska rzymskiego, przez co wojsko to raz jeszcze w IV. w. po Chr. stało się groźnem dla nieprzyjaciół państwa; za to obywatelskie podstawy istnienia i organizacyi tego wojska zostały zachwiane. Równocześnie znikł żołnierz inteligentny, nastąpił zastój w uzbrojeniu i wyćwiczeniu armii, a przyczyną tego był zastój ogólny, wynikający z faktu nie mniej ogólnego, który autor nazywa słusznie *die Ausrottung der Besten*.

Starożytność zna przeważnie tylko takie walki stronnictw politycznych, które doprowadzały do rozlewu krwi; partya zwycięska nie znała tolerancyi ani przekonań, ani osób przeciwników, ba nawet ich potomstwa. Tępioo wielokroć pokonanych bezlitośnie, a dzieci wykluczano od praw obywatelskich. W ten sposób zanikał stopniowo wszelki ruchliwszy, energiczniejszy i politycznie rozbudzony żywił w społeczeństwach starego świata.

Proskrypcye Mariusa i Sulli to nie wyjątek. Doszło do tego, że kiedy Augustus i Tiberius dążyli do wytworzenia z senatu zdolnej ary-

stokracji monarchicznej, nie mogli już tego celu dopiąć i zamiast pomocników w rządach wytworzyli tylko zgromadzenie służalców, którymi mógł dowolnie pomiatać taki Caligula i inni mu podobni. »*Die Kaiser wurden zu Wölfen, weil ihre Unterthanen Schafe waren*«, pisze Seeck, zastrzega się jednak słusznie, że ten ogólny sąd niekorzystny może się odnosić tylko do wyższych warstw społecznych. W nich to grasowała wiekami *die Ausrottung der Besten*; historii ludu zaś prawie nie znamy. Czy jednak lud ten mógł być za cesarzy rzymskich dodatniem przeciwieństwem warstw górnych? Na to odpowiedź trudna, ale Seeck podaje racjonalne przyczyny, które nie pozwalają na zbyt ni optymizm także w ocenie warstw ludowych. I u dołu istniało *die Ausrottung der Besten*, tylko w innej formie. Nieuporządkowany system podatkowy uciskał lud w brutalny sposób; do tego ucisku dołączał się i szedł z nim w parze ucisk biurokratyczny, najstraszniejszy po prowincjach, a wreszcie cesarze występowali »*gegen die Aufklärung des vorhergehenden Jahrhunderts*«, co zmuszało wielki ruch opozycyjny ludowy do działania konspiracyjnego, osłoniętego częstokroć formami wyznaniowemi. Zapatrywanie to słuszne, nie sądzimy jednak, jakoby tylko reakcja z góry wpłynęła na rozwinięcie się opozycji w formach religijnych; przeciwnie wiemy, że cały szereg przyczyn społecznych i kulturowych złożył się na chrześcijaństwo i na skrytalizowanie się jego form. Męczennicy, idący z chęcią na stos i na krzyż nie daliby się tak łatwo odstraszyć reakcją z góry, działała ona jednak rozkładczo na wytworzone już chrześcijaństwo w ten sposób, że niszcząc śmiałych wyznawców, wprowadziła i w te szeregi *die Ausrottung der Besten*. Przy życiu zostawali przeważnie tylko ci, którzy gotowi byli pod presją do czasowego lub nawet stałego wyrzeczenia się swej wiary.

Tak tedy od góry do dołu pozbawiało się rzymskie społeczeństwo najlepszych jednostek; zapanował ogólny serwilizm, pozorny spokój, wśród którego jednak wrzała w formach wyznaniowych waśń społeczna.

Uważając chrystyanizm za wpływ judaizmu, podnosi autor bardzo wysoko znaczenie żywiołu semickiego w świecie starożytnym, a nawet wogóle w historii. Nie chcemy przeczyć, że wpływ taki istniał, czy jednak można chrystyanizm uważać za emanację tylko judaizmu, to — sądzimy — nie wytrzymuje krytyki. O wiele więcej przemawia do przekonania pogląd inny, który jasno sformułował Ranke, mianowicie, że iakkolwiek pierwotne chrześcijaństwo wyszło z Judei, to jednak powoli przystosowało się do warunków istniejących w całym starożytnym świecie; stało się kosmopolityczną, a nie specjalnie semicką ideą warstw upośledzonych i w tej formie dopiero mogło się rozwinąć i wreszcie zwyciężyć. Wśród pierwszych chrześcijan widzimy, naturalnym biegiem rzeczy, mnóstwo niewolników i wyzwolenców; oni w nowej wierze widzieli podstawę swego, kwestyonowanego przez prawo i politeizm, człowieczeństwa. Czy jednak nowa idea wystarczyła do podniesienia tej warstwy społecznej? Nie wiele, a to dlatego, że istniały nie mniej silne wpływy przeciwdziałające, niszczące ją. Jakże to były wpływy, o tem pisze p. Seeck obszernie w rozdziale p. t. *Sklaven und Klienten*.

Barbarzyńc z niechęcią bierze się do pracy intensywnej. Należy go do niej włożyć i w ten sposób ucywilizować *«unter der Peitsche des gestrengen Herrn»*; tak usprawiedliwia niejako Seeck powstanie niewolnictwa w świecie starożytnym. Nie zapuszczając się w rozbiór poglądu p. Seecka na społeczne znaczenie starożytnego niewolnictwa, wyrażam tylko powątpiewanie, czy patryarchalny okres stosunków niewolników do panów był kiedykolwiek w starożytności tak dla pierwszych korzystny, jak to autor przedstawia. Z drugiej strony słusznie zaznacza prof. Seeck, że pan więcej troszczył się naoczas o swego niewolnika, niżeli dzisiaj przedsiębiorca o wolnego robotnika, a to dlatego, że niewolnik był częścią inwentarza pańskiego, najważniejszą i drogo nabytą podstawą majątku. Co więcej, niewolnik mógł spodziewać się za długoletnią służbę wielkiej nagrody — wyswobodzenia. Wywoleniec wszakże był tylko połowicznie wolnym, bo wchodził z konieczności prawnej w stosunek klienteli do swego byłego właściciela. Z klientów tych wytworzyła się w państwach starożytnych *«eine rechtlose und halbfreie Bevölkerungsklasse, welche von den stolzen Bürgern tief verachtet wurde, aber da sie fast durchgängig aus tüchtigen Arbeitern bestand, ihnen wirtschaftlich weit überlegen war»* (S. 296). W miarę, jak klienci ci wzrastali liczebnie i dochodzili do majątków, poczuli swą siłę i poczuli dążyć do obywatelskiego równouprawnienia. Z tej robotniczej i przedsiębiorczej zarazem warstwy społecznej rozwinął się między innymi *«das betriebsame Volk der Athener, dessen künstlerische Wunderwerke wir noch heute demuthvoll anstaunen»*.

Niewolnictwo przyczyniło się także głównie do kosmopolityzowania świata starożytnego, a którym na tym kosmopolityzmie ustalił swe światłowładce państwo. Niewolnik, przerzucany wśród handlu ludźmi z kraju do kraju, nie miał ojczyzny. Tak samo nie miała żadnego poczucia narodowego pracowita, coraz liczniejsza i coraz bogatsza klasa klientów. Powoli łączyli się wywoleńcy zamożni w związki rodzinne z obywatelami i w ten sposób kosmopolityzowali także wolnych z urodzenia. Doszło wreszcie do tego, że gdzie tylko utrwały się rządy rzymskie, *«da kann gegen Ende des Altertums kaum noch von irgend einer Nationalität die Rede sein»*.

W świecie rzymskim wyzwalanie niewolników stało się modą i zarazem prądem ogólnym, popieranym teoretycznie przez wielu filozofów. Początkowo prąd ten był dla społeczeństwa starożytnego korzystnym, ale zmienił się na niekorzystny w miarę, jak zaczęto wyzwalać przeważnie niewolników t. z. zbytkowych, zdolnych do donosicielstwa i do wszelkich, nawet najdwuznaczniejszych usług dla swych patronów. Tacyto ludzie stanowią za cesarstwa gros libertynów, natomiast robotnicy rolni i przemysłowi pozostawali całe życie niewolnikami. Niewolnik pracowity, fizycznie rozwinięty był z prawa bezżenny i bezpotomny. Można było wprawdzie uzyskać pozwolenie pana na ożenienie się, ale to były tylko wypadki wyjątkowe. Libertyn, podupadły moralnie i fizycznie, odznaczający się tylko sprytem w robieniu majątku, był wprawdzie ojcem rodziny, ale nie lepszej od niego. Obywatele przez despotyzm rządu, wyzwolenicy przez uwalnianie najgorszych niewolników, niewolnicy wreszcie

przez protegowanie tych, którzy z pośród nich nadawali się do zbrodniczych często usług — wszyscy jednym słowem psuli się coraz bardziej. Był to dalszy ciąg *wytopienia najlepszych*, ogólniejszy i zgubniejszy jeszcze dla społeczeństwa niżeli ten, który był wynikiem walk politycznych. Ludność, decydująca o losach świata starożytnego, stała się serwilistycznie giętka, wogóle przy sprycie finansowym etycznie niska, a fizycznie słabą. Jakaż z tego stanu rzeczy wynikła konsekwencja dla światowładczej monarchii rzymskiej? Bardzo jasno definiuje ją autor, toteż znów zacytujemy dosłownie jego pogląd: »*Wie der Knecht vor seinem Herrn kriechen lernte, um harten Strafen zu entgehen oder Gnade und Freilassung zu erbetteln, so kroch der römische Senat vor dem Herrscher, so die Bürger der Provinzialstädte vor ihren Proconsuln, so kroch endlich das ganze Reich vor den starken Barbaren*«.

Za Konstantyna Wielkiego chrystyanizm stał się religią państwową. Etyczne postulaty nowej wiary bardzo powoli oddziaływały na ogólną korupcję, a zresztą zepsucie to nie było wynikiem tylko upadku moralnego; przeciwnie było ono co najmniej w równej mierze następstwem upadku ekonomicznego i społecznego w ogóle, ten zaś upadek kresli Seeck w dwóch ostatnich rozdziałach I. tomu swego dzieła.

»*Der geistige Rückgang eines Volkes hat immer auch den materiellen zur Folge*«, tak rozpoczyna Seeck swoje studyum nad ogólnym stanem społecznym cesarstwa rzymskiego, zatytułowane skromnie *die Entvölkerung des Reiches i die Barbaren im Reich*.

Wychodząc z takiego zasadniczego punktu widzenia usprawiedliwił temsamem autor, dlaczego najpierw pisał o upadku duchowym, a później dopiero o upadku materyalnym świata starożytnego. Zdaniem mojem, o którym już wyżej była mowa, trudno zgodzić się na tę historyzoficzną hipotezę; nie mało dzisiaj znaleźlibyśmy historyków, którzy odwróciliby zapatrywanie p. Seecka i widzieliby w upadku materyalnym przyczynę, a nie skutek intelektualnego upadku narodów. Autor sam jest w wątpliwości co do swego stanowiska w tej kwestyi, dlatego stara się poprzeć je dowodami.

W Atenach — pisze — zaczęła się ludność zmniejszać dopiero pod wpływem wytopienia najlepszych, a nie pod wpływem długotrwałych wojen. Tak samo działo się w Sparcie; a jednak nigdzie autor nie dowiódł, że upadek tych najmoźniejszych państw greckich nie był następstwem upadku dobrobytu. Co do Rzymu, to już sam autor schodzi z swego zasadniczego stanowiska i podaje przyczyny upadku społecznego rozmaite, a więc zarówno ściśle ekonomiczne, jak i kulturalne. Są one: »głód i zbytek, wyzdanie i askeza, zapatrywania moralne i stonsunki społeczne«. Między ogólną teorią upadku społecznego, a temi przyczynami, które, jak widzimy, nie dadzą się wszystkie razem pod »upadek duchowy« podporządkować, istnieje wyraźna sprzeczność. Ale chociaż mógł być jej autor uniknąć, to jednak zrobił lepiej, że tego nie uczynił, bo w ten tylko sposób był w stanie ocenić społeczny upadek świata

starożytnego przedmiotowo, bez uwzględnienia własnego apriorystycznego poglądu ogólnego. Upadek ekonomiczny może być bezpośrednim skutkiem tylko równie ściśle ekonomicznych przyczyn, które autor definiuje krótko jako »głód z jednej, a zbytek z drugiej strony«. Dopiero pod wpływem tego »głodu i zbytku« szerzy się upadek intelektualny, co autor nazywa niemniej krótko »*die Sinnlichkeit und Askese*«, wreszcie obie grupy przyczyn współdziałają i w skutkach rozluźniają zarówno »*die sinnliche Anschauung*«, jakoteż »*die gesellschaftlichen Zustände*«. Taki jest drugi, sprzeczny z pierwszym, ale głębszy, zasadniczy punkt widzenia Seecka na całą ewolucję społecznego upadku świata starożytnego. Nigdzie, co prawda, nie rozwinął autor tego poglądu, ani go też nie uogólnił tak, jak pogląd pierwszy, ale samo zszeregowanie przyczyn rozstroju społecznego w cesarstwie rzymskim wskazuje, że autor tak tę rzecz pojmuje i nie inaczej też ją w szczegółach przedstawia.

Najwidoczniej występuje w starożytności rozluźnienie związków familijnych, a głównym powodem tego jest — jak pisze autor — polowanie za posagami i tylko za posagami. Doszło do tego, że niekonwencyonalne małżeństwa stały się czemś wyjątkowym i to tylko wśród warstw uboższych. Taki czysto materialny powód rozluźnienia życia familijnego w świecie starożytnym musiał mieć również materialne, ekonomiczne przyczyny. Rzeczywiście przyczyn takich nagromadziło się bardzo wiele. Gospodarka wielkorolna zniszczyła chłopą italskiego, a ponadto napływ taniego zboża z prowincyi do Rzymu i do innych miast zdeprecjonował stale ceny zbożowe na rynkach italskich. Dla prowincyi dostarczanie zboża dla stolicy świata było korzystnem, dla Włoch stało się — obok rozwinięcia się gospodarki latifundyalnej — drugą i to niemniej stanowczą klęską drobnego rolnictwa chłopskiego. Co więcej podupadła także gospodarka zbożowa na italskich latifundjach. Kapitałiści rzymscy woleli zakupować ziemię po urodzajnych prowincjach, gdzie dobra gleba i tania praca na roli wydawały większe i łatwiejsze zyski, aniżeli konkurencya z prowincją na italskich latifundjach, wymagająca wkładów celem podniesienia intensywności gospodarki. Doszło do tego, że wielkorolna gospodarka italska miała na celu tylko wyżywienie niewolników przy gospodarce tej zajętych, a dla pana potrzebnych; natomiast rozwinęły się latifundya po prowincjach i sprowadziły tam ten sam skutek ekonomiczny, co we Włoszech, t. j. stopniowy zanik drobnej posiadłości rolnej.

Wyparty z swego gruntu chłop świata starożytnego nie mógł ponadto wyżyć się z czystej pracy, bo po latifundjach gospodarowali wszędzie niewolnicy, a w miastach rozwój przemysłu nie dorównywał wzrostowi gospodarki wielkorolnej i temsamem nie zatrudniał dostatecznie chłopą, przemienionego w robotnika miejskiego. Wreszcie i w przemyśle opłacała się lepiej praca niewolnicza, a wiele gałęzi przemysłu starożytnego, zmonopolizowanych przez rząd, miało dostateczną ilość sił roboczych w oddziałach wojska, nie zajętych w wojnach. Emigrować nie miał pozbawiony chleba i zarobku chłop dokąd i po co, nie mógł wreszcie z powodu mniej łatwych warunków komunikacyjnych, miał więc ostatecznie tylko dwie drogi przed sobą, t. j. śmierć głodową lub

zarobek nielegalny: kradzież i rozbój. Jakoż potworzyły się wszędzie ogromne związki złodziejskie i bandy zbojeckie, które codziennie zagrażały życiu i mieniu wszystkich. Ponadto wszystko dawał się uczuwać ogólny brak chleba. Właściciele latifundyów prowadzili isticie rabunkową gospodarkę rolną, a niewolnicy zbyt kowoli osadzani na roli nie umieli nawet inaczej, racjonalniej gospodarować. Ziemia, stale wyzyskiwana, stała się mniej urodzajną.

W wyjątkowo żyznych prowincjach, w Egipcie i Afryce, kapitałści wydzierżawiali ziemię zbożowym spekulantom, którzy podnosili ceny targowe, a tam, gdzie gospodarka zbożowa przestała się opłacać, np. we Włoszech, w Grecyi i Hiszpanii, uprawiano przeważnie tylko oliwę i wino, tudzież przemieniano ogromne obszary ziemi urodzajnej na rewiry myśliwskie, łąki wypasowe i miejsca wolne dla budowy will właścicieli. Wynikiem takiej gospodarki rolnej stał się naturalnym biegiem rzeczy głód wśród warstw mniej zamożnych. Aby się ratować od ostatecznej nędzy, trzeba było rzucać się na rozmaite spekulacye, a wśród nich wielkie znaczenie miała spekulacya posagowa, rozkładająca życie familijne. Małżeństwa były wogóle rzadkie i bezdzietne. Wśród warstw ubogich działo się tak z konieczności społecznej; bogaci starali się także o bezdzietność raz z powodu upadku obyczajów. to znów dlatego, aby nie rozdrabiać majątków. Wyzwolenicy naśladowali bogatych obywateli, wśród niewolników i wojska rodziła się tylko szczupła liczba nielegalnych dzieci; nie dziw, że państwo poczęło się systematycznie wyludniać i to najpierw wsie, a od II. w. po Chr. także miasta. Skutkiem ogólnej nędzy weszły także w modę samobójstwa. Chrześcijananie z chęcią szli na stos. Dogmaty wiary były dla męczeństwa i askezy przychylnie, mniej zaś sprzyjały małżeństwu.

W całym państwie zrobiło się wiele miejsca wolnego dla obcych tj. dla barbarzyńców, którzy też poczęli napływać. Jak wielki był ten napływ i jakie on miał znaczenie dla świata starożytnego, o tem pisze Seeck szczegółowo w ostatnim rozdziale: *die Barbaren im Reich*. Rozdział ten jest jednak niczem innym, jak tylko uzupełnieniem obrazu społecznego upadku świata starożytnego. Osiedlanie i osiedlanie barbarzyńców w państwie rzymskiem rozpoczęło się już za Cezara, ale dopiero M. Aurelius zorganizował je społecznie, bo imigrantów nie zamieniał na niewolników, lecz na wolnych jakoby klientów przydzielanych do latifundyów, na których gospodarowali jako drobni dzierżawcy. Dzierżawcy tacy, *die Liten* wytworzyli się samorzutnie wśród Germanów, biorących się do rolnictwa, a przeszczepieni na grunt rzymski, doszli na nim wkrótce do znaczenia społecznego. Zastąpili oni zupełnie dawnego rzymskiego, wogóle starożytnego chłopca. Byli rzeczywiście drobnymi rolnikami, szli obowiązkowo do wojska i mieli prawo żenienia się tak z niewolnicami, jak i z obywatelkami. Nazywano ich *inquilini* lub *laeti*; liczba ich rosła nader szybko; stali się pierwszorzędną siłą społeczną w państwie, ale samo ich istnienie było już poniekąd wyłomem w całym dotychczasowym rozwoju świata starożytnego i stało w sprzeczności z prawem rzymskiem. Politycznie żywioł ten szybko się zasymilował, a małżeństwa mieszane z dawną ludnością przyczyniły się

wielce do tego, że asymilacja polityczna stała się zupełną. Taki sposób rozwiązania kwestyi migracyi barbarzyńskiej okazał się korzystnym dla państwa także z tego względu, że była to najlepsza droga polityczna uspokajania bitnych plemion germańskich, które jednak chętnie godziły się na to, że je zamieniano na inquilinów. Element ten, jak widać z dzieł Tertulliana, zaludnił i ożywił znów świat starożytny; romanizował się zresztą, ale i naodwrot świat romański począł się germanizować. Armia, która powoli stała się prawie zupełnie barbarzyńską, straciła wszelkie poczucie łączności z całą rzymską kulturą. Zamarli w niej tradycye dynastyczne dla Antoninów i innych rodów cesarskich, natomiast wiek III. po Chr. wśród ciągłych wojen domowych wyłonił ze siebie po raz pierwszy cesarzy-inquilinów — barbarzyńców zromanizowanych.

Ten nowy żywioł społeczny w świecie starożytnym przerósł z początkiem IV. w. o tyle podupadły żywioł grecko-rzymski, że od Dyoklecjana począwszy wszyscy cesarze, nie wyłączając Konstantyna Wg. i jego dynastyi, pochodzą po mieczu, lub przynajmniej po kądzieli od barbarzyńskich immigrantów, a zwłaszcza od bitnych Germanów. Cesarze ci mało rozumieli się i na starożytnej literaturze i sztuce; wogóle byli dopiero z zewnątrz kulturą rzymską powleczeni, ale natomiast umieli oni poznać smutny stan państwa i dlatego chwycili się reform. Ogólny obraz tych reform znamy z I. księgi omówionego tomu; dokładny ich schemat wraz z analizą skutków, przez nie wywołanych, obiecuje nam autor podać w tomie II.

Na sumiennem studyum źródeł i odnośnej literatury, niemniej na szerokiej podstawie historyczoficznej opiera Seeck swe badania nad upadkiem starożytnego świata. W metodzie, w szczegółach, a nawet w niektórych uogólnieniach nie zawsze można się na jego zapatrywania zgadzać; całość jednak przedstawienia jest, zdaniem naszym, pracą historyczną niepowszednią. To też można mieć dziś już nadzieję, że po wyjściu następnych tomów tego dzieła sprawa upadku starożytnego, kulturowego społeczeństwa co najmniej bardzo się rozjaśni, a może nawet w granicach dzisiaj dostępnych wiadomości źródłowych rozwiązana zostanie.

Łwów.

K. I. Gorzycki.

Justus Perthes: Atlas antiquus. Taschen-Atlas der alten Welt von Dr. Alb. van Kampen. 24 kolorierte Karten in Kupferstich mit Namensverzeichnis. Gotha, Justus Perthes. 1893. (M. 2, 60).

Spóźniona jest nieco niniejsza wzmianka; mimoto umieszczam ją, a to dlatego, że chciałbym zwrócić uwagę naszych filologów i historyków na ten mały, ale wyborny atlas. Na mapach, niezbyt wielkich co do formatu, ale bardzo jednak wyraźnie wykonanych, znajduje się tu wszystko, czego się potrzebuje do codziennego użytku. Porównałem szczegółowo mapę Egiptu z kilkakroć od niej większą mapą tego kraju w atlasie Kieperta i przekonałem się, że na niewielkiej przestrzeni

znajduje się tu niemal wszystko to, co i na większej mapie; brak kilku podrzędniejszych miejscowości wynagradzają inne, których niema u Kieperta. Nader cennym dodatkiem do atlasu jest spis miejsc geograficznych, które podaje atlas; zawiera on 7000 nazwisk. Przy każdym podany jest numer mapy, na której go szukać należy i numer pola. Jest to wielkiem ułatwieniem, gdy chodzi o miejscowość, której położenie szukającemu nie jest znane. Przy pomocy spisu znaleźć ją można w krótkim czasie i łatwo; chcąc n. p. znaleźć miejscowość Tonosa, wyszukuje się ją najpierw w spisie, a potem wystarczy otworzyć wskazaną mapę, by w jednej chwili miejscowość odnaleźć. Format atlasu jest bardzo praktyczny. Trzy ostatnie mapy zawierają plany: Aten, Rzymu, Miken, Tirynsu, Troi, Olimpji, Syrakuz, Alexandryi, Kartaginy i Pergamonu. Do badań naukowych będzie trzeba zaglądać do Sprunera-Sieglina, do użytku codziennego wystarczy jednak zupełnie atlas Kampena.

Imóv.

St. Witkowski.

Fredrich C(arl): Sarkophag-Studien. I. (Aus den Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philol.-hist. Klasse). 1895. str. 46.

Młody autor, w filologii uczeń Wilamowitza, w archeologii Diltheya, usiłuje w pracy tej odpowiedzieć na pytanie: jaką kierowano się myślą w wyborze motywów do ozdób sarkofagów starożytnych (bo o te tylko chodzi autorowi). Jest to temat nowy i bardzo wdzięczny, a należy do dziedziny nie tylko archeologii, ale i mitologii. Wybór bowiem tematów, jak tego z góry można oczekiwać, pozostaje w ścisłym związku z wyobrażeniami starożytnych o śmierci i życiu pozagrobowym. Mogłoby się wydawać, że na taką pracę dzisiaj jeszcze za wcześnie, albowiem daleko obecnie do tego, ażeby materiał monumentalny stanowił całość choćby jakotako w sobie zamkniętą, tak rośnie on z dniem każdym w miarę postępu odkopywań, a z drugiej strony, nawet dotychczasowy materiał nie jest jeszcze zebrany i zestawiony, bo rozpoczęte przez Karola Roberta z ramienia Instytutu archeologicznego niemieckiego Corpus sarkofagów starożytnych (Die antiken Sarkophag-Reliefs, dotychczas tom II: Mythologische Cyclen. Berlin 1890) dalekiem jest jeszcze od ukończenia. Na zarzut ten przygotowany jest autor; to też zastrzega się z góry, że praca jego nie zamierza wyczerpać przedmiotu, pragnie on tylko dać studjum wstępne, na któremby się w przyszłości oprzeć mogła wyczerpująca monografia. Powiada, że dalsze tomy Corpus Roberta mogą rezultaty przez niego uzyskane jedynie sprostować w szczegółach lub rozszerzyć. Wobec szczupłego stosunkowo cyklu tematów, wybieranych do ozdób sarkofagów, zgodzi się chyba każdy na to zdanie Fredricha; nowych motywów wykopaliska z pewnością niewiele nam przyniosą, a w następstwie tego i rezultaty obecne nie ulegną istotnym zmianom. Autor zapowiada, że przedmiotem jego rozprawy będą głównie sarkofagi rzymskie. Ponieważ atoli sarkofagi te są produktem długiego rozwoju, autor musiał się z natury rzeczy zająć i historią sarkofagu przed Rzymianami. Jak w innych

działach archeologii greckiej, tak i tu trzeba było traktować rzecz na szerokim tle sztuki całego Wschodu. Toteż autor mówi nie tylko o sarkofagach greckich i rzymskich, ale i o egipskich, assyryjskich, małoazjatyckich i t. p. Obok zabytków monumentalnych uwzględnia także zabytki literackie. W ogłoszonej dotąd drukiem części pierwszej swej pracy mówi o sarkofagach od czasów najdawniejszych aż do narodzenia Chrystusa.

Najstarsze sarkofagi mają kształt skrzyni, a robione są z drzewa, później z kamienia, gliny lub ołowiu. Z sarkofagów późniejszych jedne są naśladowaniem domu lub świątyni, inne robione są na kształt łóżka, w Egipcie wreszcie zastosowane bywają do kształtów ciała ludzkiego. Wcześniej już daje się czuć potrzeba przyozdobienia sarkofagu. Do tego celu służą ozdoby metalowe lub malowania. Motywy jednych i drugich przypominają motywy znajdujące na nagrobkach: na sarkofagach Grecy przedstawiają zmarłego, jak żył, jak uczłował, jego ulubione zajęcia, jak wojnę, polowanie lub wyścigi wozowe. Niekiedy spotykamy sceny z życia herosów; motyw ten, na pierwszy rzut oka zadziwiający, tłumaczy się tem, że albo zmarły wyprowadzał ród swój od mitycznego bohatera, albo też czyny jego porównać chciano z wielkimi czynami herosa. Niejednokrotnie znajdujemy na sarkofagach postacie Sylenów, Harpii (czy może Syren?), sfinksów, lwów; wyobrażenia te i inne im podobne są w związku z ideą śmierci lub mają cel profilaktyczny. Na sarkofagach w kształcie świątyń spotyka się nadto obrazy przedstawiające orszak pogrzebowy, ucztę, taniec i t. d.; motywy takie są w związku z życiem zmarłego. Drugim głównym rodzajem ozdób sepulkralnych są obrazy, przedstawiające mężczyzn lub kobiety, siedzących na tronie lub spoczywających w uroczystej postawie; są to apoteozy zmarłych. Uczty, walki i polowania są ucztami, walkami i polowaniami, w których zmarły według wyobrażeń starożytnych bierze udział po śmierci.

Zaczawszy od połowy 5. w. przed Chr. zaczynają sarkofagi kamienne zdobione być fryzmem; treść obrazów pozostaje tasama. Ponieważ zmarłych uważa się za istoty wyższe, przeto wznosi się dla nich budowle grobowe w kształcie świątyń, a skoro już zaczyna się ich czcić świątyniami, nic dziwnego, że i na te budowle przenosi się powoli walki Kentaurów i Amazonek. Pierwszym, pewnym tego przykładem jest heroon z Gjöl-Basji. Z wielkich budowli grobowych przechodzą te motywy na sarkofagi, jak to widzimy na jednym z niedawno odkrytych, wspaniałych sarkofagów sydońskich. Inny z tych sarkofagów, przesłiczny »sarkofag płaczek«, zdobią postacie pogrążonych w głębokim smutku kobiet.

Sarkofagi z ozdobami figuralnemi, o których była mowa dotąd, pochodzą z Azji. W Grecji właściwej spotykamy je dopiero w 4. w. przed Chr. W grobach w Beocji znaleziono wiele płaskorzeźb z terakoty, przedstawiających sceny spekulralne. Bardzo prawdopodobnem jest przypuszczenie, że płaskorzeźby te są ozdobami, które się zachowały jako jedyne reszty trumien drewnianych, podczas gdy trumny same w ziemi zgniły. Liczne szczątki takich trumien znaleziono w Kry-

mie, który w 4. w. podlegał wpływowi sztuki attyckiej. Jako ozdoba trumien zaczynają się w tym czasie nierzadko pojawiać Niobidzi. Była to ozdoba bardzo stosowna, zwłaszcza jeżeli zmarły wydarty został z koła kochających go osób w kwiecie wieku. Drewniane sarkofagi, ozdobione figurami z terakoty, zaczynają od 4. w. wchodzić w użycie także i w Wielkiej Grecyi. Nigdzie jednak użycie sarkofagów, ozdobionych rzeźbami, nie było tak rozpowszechnione jak w Etruryi. Pod względem motywów Etrurya zależną jest od Wschodu. Ponieważ zapotrzebowanie było tu wielkie, zaczęto sarkofagi wyrabiać hurtownie, na zapas; wskutek tego motywy często powtarzane spadły do rzędu niemal ornamentów, umieszczanych na trumnach bez względu na to, czy odpowiadają sytuacji. Tem tłumaczy się okoliczność, że na sarkofagach kobiet spotykamy obrazy polowań i wojen.

Z wiekiem 5. zaczyna się, jak wiadomo, dokonywać się w Grecyi powolne przeobrażenie zapatrywań religijnych. Dawna naiwna wiara znika, stosunek człowieka do bogów ulega zmianie, nazwa »heros«, dawana pierwaj niewielkiej liczbie wybranych, staje się od 4. w. zwykłym przydomkiem zmarłych. Władcy przybierają od czasów Alexandra już za życia tytuł »bogów«. Nic dziwnego, że w takiej epoce zaczynają i zmarłych przedstawiać w postaci bóstw: Hermesa, Asklepiosa, Muz i t. p. Podziemie, dawniej groźne i ponure, zaczyna się teraz zamieniać w rozkoszne miejsce pobytu zmarłych, z uczciami i tańcami, śpiewem i innymi rozrywkami. Na sarkofagach pojawiają się postacie Erotów, wesołych geniuszów, Hypnos, Psyche z Erosem.

Tesame motywy co na sarkofagach spotykamy na urnach, w których przechowywano popioły zmarłego, a więc także sarkofagach swego rodzaju. Zaczawszy od 3. w. przed Chr. sarkofagi pojawiają się rzadko; wyjątek stanowi tylko Etrurya, w której znajdujemy je w wielkiej ilości i w tej epoce i później. W Grecyi sarkofagi kamienne były zawsze rzadkością. Dopiero zaczawszy od 1. w. po Chr. wchodzą coraz więcej w modę w całym świecie starożytnym, a przedewszystkiem w Rzymie sarkofagi kamienne, zdobne w rzeźby. O sarkofagach z czasów po Chr. autor obiecuje mówić w dalszych częściach pracy.

Taka jest w głównych zarysach treść zajmującej pracy Fredricha. Oczywiście mogłem tu wspomnieć tylko o ważniejszych rezultatach rozprawy; pominąć musiałem wiele tak motywów jak prób ich wyjaśnienia, by nie przekraczać ram sprawozdania. Rozprawa Fredricha jest pierwszą pracą archeologiczną, traktującą o doborze motywów do przedstawień obrazowych na sarkofagach, z punktu widzenia historycznego. Czytelnik odkłada książkę na bok z życzeniem, ażeby dalszy ciąg pracy, mający traktować o sarkofagach rzymskich, nie dał długo na siebie czekać.

Lwów.

St. Witkowski.

Adamek Ludwig: Unsignierte Vasen des Amasis. Ein Beitrag zur griechischen Vasenkunde. (Prager Studien

aus dem Gebiete der classischen Alterthumswissenschaft. Heft V.) Prag 1895. str. 52, z 2 tablicami i 16 rycinami w tekście.

Wydawane od r. 1887. *Prager philologische Studien* po ukazaniu się trzech zeszytów, obejmujących rozprawy z zakresu gramatyki łacińskiej, zmieniły w r. 1894 dotychczasowy swój tytuł na tytuł *Prager Studien aus dem Gebiete der classischen Alterthumswissenschaft*. Równocześnie wydawnictwo ożywiło się znacznie, tak, że w przeciągu dwu lat, 1894. i 1895. pojawiło się z niego aż pięć zeszytów. Z ostatnim, o którym zamierzam mówić, wydawnictwo wkracza po raz pierwszy w dziedzinę, która, jak się zdaje, spowodowała rozszerzenie jego tytułu, w archeologię. Młody autor rozprawy jest uczniem profesora archeologii uniwersytetu niemieckiego w Pradze, Wilhelma Kleina, który pracami: *Euphronios. Studie zur Geschichte der griechischen Malerei*, a bardziej jeszcze następnymi: *Griechische Vasen mit Meistersignaturen* i *Griechische Vasen mit Lieblingsinschriften*, zdobył sobie sławę jednego z pierwszych dziś znawców waz greckich.

Praca Adamka traktuje o niesygnowanych wazach Amasisa, o czasie życia tego mistrza i jego ojczyźnie. Zacznę od dwóch ostatnich kwestyi, jakkolwiek w rozprawie zajmują one ostatnie miejsce (str. 47—51). Amasis jest jednym z najznakomitszych attyckich malarzy waz czarnofigurowych. Wystąpienie jego przypada na epokę, w której technika czarnofigurową poczyna wypierać czerwonofigurową. Od czasu Brunna zalicza się go z Exekiasem zwykle do archaistów i manierzystów. Studniczka umieszcza go (*Jahrb. d. Inst.* 1887, str. 146 i 161) po Klitiasie, Ergotimosie, Nearchu i Kolchosie (Klitias według Studniczki żył w pierwszych trzech dziesiątkach 6. wieku, Exekias po r. 500). Klein (*Meistersignaturen*) zalicza Amasisa do przedstawicieli malarstwa ściśle archaicznego i kładzie go po Nearchu i Exekiasie a przed Kolchosem i Taleidesem. Adamek natomiast uważa Amasisa i Exekiasa prawie za współczesnych i przyjmuje jako czas ich wystąpienia połowę 6. wieku, kiedy technika czarnofigurowa przekroczyła już punkt kulminacyjny swego rozwoju. Co do stosunku obu mistrzów skłania się na podstawie pewnych postępów, widocznych w technice Exekiasa, do uważania go za nieco młodszego od Amasisa, za starszego natomiast od Taleidesa i Timagorasa.

Trudniejsza jest kwestya ojczyzny mistrza. Imię jego wskazuje na Egipt, gdzie słyszymy o królu Amasisie i o wodzu tego nazwiska (por. napis z Abu-Simbel, Roehl, I. A. 482). Jakoż od czasu Panofki panuje dosyć powszechne przekonanie, że Amasis pochodzi z Egiptu, przyjmują to Pottier, Rayet-Colignon i Studniczka. Adamek nie przeczy wprost egipskiemu pochodzeniu Amasisa, sądzi jednak, że ojczyzna jego nie da się na pewno bliżej oznaczyć i że pewnem jest jedynie to, iż Amasis kraj ten znał; na podstawie niektórych wskazówek przypuszcza Adamek, że malarz ten przybył do Aten z Jonii. Za tem twierdzeniem przemawia wiele okoliczności.

Treść scen na wazach Amasisa (str. 45—47) jest niemal tasama, co u malarzy attyckich waz czarnofigurowych. Składają się na nią prze-

dewszystkiem motywy bakchijskie i sceny z mitu o Heraklesie, rzadziej spotykamy: *ἱερόδωρος*, spór Ateny z Posejdonem, sceny ofiarne i myśliwskie, wreszcie mity heroiczne (Perseus i — co zasługuje na uwagę — liczne sceny z epos cyklicznego jak: Memnon, Penthesileia, Helena, Aithra, może i wyprawa Odysseusa z Diomedesem po palladion).

Prace pędzła Amasisa zamionuje staranne wykonanie szczegółów obok sztywności kompozycji. Figurom jego brak swobody ruchów. Waz sygnowanych imieniem Amasisa znamy dotychczas wszystkiego siedm; składają się na tę liczbę 3 większe amfory i 4 mniejsze oinochoy; spis ich podaje Adamek na str. 12. Temi wazami nie zajmuje się Adamek; praca jego ma za cel oznaczyć, które z pomiędzy wielkiej liczby waz niepodpisanych wyszły z pracowni Amasisa. Metoda, którą się przy tem posługuje, jest następująca: biorąc za punkt wyjścia wazy sygnowane, stara się przez analizę ich techniki i kompozycji uzyskać pewną ilość szczegółów charakterystycznych dla sposobu tworzenia i malowania Amasisa. Szczegóły te służą mu następnie za kryteria do oznaczenia, która z pomiędzy waz niesygnowanych jest dziełem Amasisa. Do kryteriów tych należą prócz kształtu waz i sposobu ich przyozdabiania przedewszystkiem sposób, w który malarz stara się odróżnić nagie części ciała kobiecego od męskiego, zwyczaj oznaczania włosów liniami kropkowanemi, sposób układania fałdów w szatach figur, odrębny kształt zausznic u postaci kobiecych, a pancerza i hełmu u męskich, głównie jednak szaty z frendzlami. Na ostatni szczegół autor kładzie wielki nacisk, tak dalece, że uważa go za najważniejsze kryterium autorstwa Amasisa. Szaty z frendzlami spostrzegamy na pomnikach sztuki egipskiej i assyryjskiej; dlatego Studniczka wyraził był zdanie, że wazy greckie, na których figury mają szaty zdobne w frendzle, świadczą, że malarz podlegał wpływom Wschodu. Inaczej sądzi o tem Adamek; zdaniem jego szaty z frendzlami dostały się na wazy attyckie ze Wschodu przez Jonię, nie są zatem dowodem bezpośrednich wpływów wschodnich. Tak pancerz joński jak szaty z frendzlami są dla Adamka wskazówką, że Amasis z Jonii przybył do Aten. Nawiasem dodaję tu, że analogie między stelą grobową Aristiona a zabytkami sztuki jońskiej (np. sarkofagiem glinianym z Klazomenai) są uderzające i że zasługiwałyby na bliższe zbadanie i wyjaśnienie.

Uzbrojony w taki zapas kryteriów rozpoczyna Adamek przegląd waz niesygnowanych, ażeby wyszukać między niemi te, które wyszły z pracowni Amasisa. Przegląd ten rozpoczyna od pięknej, wielkiej amfory, pochodzącej z Etruryi, a w r. 1893. nabytej przez muzeum berlińskie. Na dwóch bardzo dobrze wykonanych tablicach publikuje tę wazę po raz pierwszy. Dekoracja jej jest nieco odmienna od dekoracji waz sygnowanych, mimoto autor uważa tę wazę za dzieło Amasisa. Również i wielką wazę muzeum brytyjskiego 554* (Walters, *catalogue* B 209 = Klein, *Meistersignaturen*, Nr. 3), podpisaną nazwiskiem Amasisa, ale której napis budzi wątpliwości, Adamek uważa za pracę Amasisa. Ta waza zdaniem autora przedstawia scenę z poematu cyklicznego Aithiopsis, przypisywanego Milezyjczykowi Arktinosowi; w wyborze przedmiotu widoczny byłby zatem znowu wpływ joński. Niełatwo

zaś jest określić, jaką scenę wyobraża amfora berlińska. Adamek (str. 19) upatruje w niej scenę z XIX. księgi Iliady, mianowicie chwilę, kiedy Tetys wręcza zbroję Achillesowi, albo też scenę z Aithiopsis; to epos opisywałoby w takim razie, jak Tetys przynosi Achillesowi zbroję, gdy ten ma wyruszyć przeciw Memnonowi. Drugie tłumaczenie bardzo jest niepewne, bo nie wiemy zupełnie, czy w Aithiopsis znajdowała się taka scena; ale i pierwsze budzi wiele wątpliwości: zbrojny, stojący za niewiastą, która trzyma tarczę, jest zdaniem mojem zwykłym w wazach towarzyszem osób rodu książęcego i wskazuje, że w niewieście nie należy szukać bogini, lecz heroiny; nadto giest ręki kobiety stojącej obok jest giestem prośby; sprzeciwia się zatem również powyższemu tłumaczeniu. Scena wyobrażona na wazie nie zgadza się zresztą i z innych względów ze sceną w Iliadzie; w ostatniej bowiem Tetyda nie podaje zbroi Achillesowi, lecz kładzie ją przed nim (T. 12). Musielibyśmy zatem przypuścić, że artysta odstąpił znacznie od Iliady.

W dalszym ciągu (str. 22 nn.) autor zwraca się do waz czarnofigurowych, na których spotykamy u osób szaty ozdobne frendlami, ażeby oznaczyć, które z nich są dziełem Amasisa. Rozbiera najpierw oinochoę muzeum brytyjskiego i amforę Luwru, publikowane przez Fossey'a w *Revue archéol.* 1891, str. 367, 369, fig. 23. Obie te wazy, przedstawiające sceny myśliwskie, Adamek zgodnie z Fossey'em przypisuje Amasisowi. Za dzieło tego mistrza uważa dalej 5 małych amfor berlińskich (Furtwängler, *Berliner Vasen* 1688—1692), głównie dlatego, że technika ich przypomina technikę Amasisa. Słusznie przytem odrzuca symboliczne tłumaczenie scen, w których występuje Herakles, podane przez Pottiera; własne tłumaczenie Adamka nie wydaje mi się jednak wolnem od zarzutów. W związku z tą grupą waz pozostaje oinochoa berlińska (Furtwängler 1731 = Genick, *Keramik*, tab. 34, 1); Adamek przypisuje ją również Amasisowi. Amfora berlińska 1686 (Gerhard, *Etr. Vas.* 2, 3), wykonana nieco z grubsza, zdaniem Adamka należy może do starszych i mniej starannie wykonanych dzieł Amasisa. Za dzieła tego mistrza uważa również amforę muzeum brytyjskiego (Walters 5, 6), dwie amfory monachijskie: 81 (Gerhard, *Ant. Vas.* 121, 2) i 75 (w katalogu Jahn'a), wreszcie oinochoę Mus. Greg. II, II, 3; ostatnia różni się formą od waz Amasisowych, jest bowiem kształtu attyckiego, wszystkie zaś inne wazy tego malarza są kształtu korynckiego.

Na tem kończy się poczet waz, przypisanych Amasisowi przez Adamka; składają się nań: 10 amfor, 2 oinochoy zwykle i 1 o formie attyckiej, oraz 2 szczątki amfor. Razem z sygnowanemi posiadalibyśmy z pracowni Amasisa 13 amfor (i 2 szczątki) oraz 7 (6+1) oinochoi.

Takie są rezultaty pracy Adamka. Nie mając przed sobą oryginałów, lecz ograniczony do reprodukcji, nie jestem w stanie wypowiedzieć o rezultatach tych ostatecznego mego zdania; o ile z reprodukcji sędzić można, nie są te rezultaty całkiem pewne, bo ze szczegółów technicznych, na których się autor w swych poszukiwaniach opiera, nie wszystkie są właściwe Amasisowi wyłącznie. Najważniejsze np. kryterium Adamka, szaty z frendlami, widzimy nie tylko na wazach czarno-

figurowych, ale i na późniejszych od nich wazach czerwonofigurowych. Waz, zdaje się, zresztą autor nie zna z autopsyi (przynajmniej nie wszystkie), a wiadoma rzecz ile przy wazach znaczy autopsya, i jak niedokładne nieraz pojęcie o technice daje publikacya, najczęściej, osobliwie przy wazach, niewystarczająca. Metoda autora wykazuje pewne usterki; dla udowodnienia swych twierdzeń powołuje się on np. nierzadko na wazy, których autentyczność jest zakwestyonowana (jak waza bryt. 554*), lub na wazy niepodpisane, o których sam dopiero stara się udowodnić, że są dziełem Amasisa. Poza tem jednak twierdzenia autora są po największej części przekonujące, hipotezy oględne, i w wielu punktach trzeba mu będzie przyznać słusność.

Praca Adamka nie wyczerpała, oczywiście, przedmiotu; w muzeach europejskich znaleźćby można niewątpliwie jeszcze niejedną wazę Amasisa.

Tekst ozdobiony jest prócz 2 tablic, o których była wyżej mowa, licznymi ilustracyami, przedstawiającymi wazy berlińskie, a wykonanemi doskonale; strona zewnętrzna książki jest wogóle bardzo ładna.

Z drobnostek podnoszę, że Roehla autor cytuje jeszcze (str. 50) w 1. wydaniu. Na πέρυγες pancerza steli grobowej Aristiona nie widzę w ilustracyach, które mam pod ręką, frenzli, o których wspomina autor (str. 13).

Lwów.

Stanisław Witkowski.

Hitzig Hermann Ferdinand: Das griechische Pfandrecht. Ein Beitrag zur Geschichte des griechischen Rechts. München, 1895, Th. Ackermann. 8° pp. VI. 148.

Autor należy do szeregu nielicznych prawników, którzy zajmują się badaniem starego prawa Hellenów. Brak prawników na tem polu tłumaczy się przedewszystkiem samym charakterem prawa greckiego. Rozdrobnienie Hellady na liczne państewka nie mogło doprowadzić do jednolitości prawa, stąd też oznaczenie przewodnich zasad w poszczególnych działach prawa greckiego spotyka liczne przeszkody, które — jak dotąd — tem bardziej są nie do pokonania, że jeszcze brak odpowiedniej ilości źródeł. Wprawdzie rozpoczęte w najnowszych czasach wydawnictwo napisów greckich (*Recueil des inscriptions juridiques grecques: texte, traduction, commentaire* par R. Dareste, B. Haussouiller, Th. Reinach, dotąd 3 vol., Paris 1891—1894) przyniosło wiele nowego materiału źródłowego, ale mimoto poznanie całokształtu prawa greckiego pozostanie długo jeszcze — jeśli nie na zawsze — pium desiderium.

Dlatego też pracę p. Hitziga uważać należy za pożądany nabytek; zwłaszcza dla romanistów nie będzie ona bez interesu. Jeżeli wogóle prawo greckie na jurysprudence rzymską wywarło znaczny wpływ, widoczny np. w ustawodawstwie justyniańskim, to szczególnie w tej części prawa, która stanowi treść omawianej tu rozprawy, t. j. w prawie zastawu, wpływ ten na jaw występuje. Dotąd jednak zadowalano

się prostem skonstatowaniem, że wpływ taki istniał — bo już same terminy techniczne prawne, jak *hypotheca*, *antichresis*, *hyperocha* i t. d., zdradzają pochodzenie greckie, — ale nie wdawano się w dalszy rozbiór, który zresztą wobec braku odpowiednich prac był niemożliwym. Brakowi temu ma zapobiedz rozprawa p. Hitziga. Autor podzielił całą pracę na 13 rozdziałów, jak następuje: 1) Rodzaje prawa zastawu i ich stosunek do siebie, 2) Przedmiot zastawu, 3) Zastawca i wierzyciel zastawny, 4) Pretensya, 5) Powstanie prawa zastawu, 6) Horoi (ῥοι), 7) Prawa wierzyciela, 8) Prawa zastawcy, 9) Większa ilość zastawów, 10) Prawo zastawu a pretensya, 11) Ochrona prawa zastawu, 12) Zgaśnięcie prawa zastawu, 13) Prawo zastawu a poręka. Co do powyższego układu możnaby się o niejedno spierać z autorem. I tak, niestosownie, naszem zdaniem, mówi autor osobno o przedmiocie zastawu (rozd. 2), a dopiero o kilka rozdziałów dalej wspomina o kilku zastawach na jednej i tejsamej rzeczy (rozd. 9). Tak samo niepotrzebnie poświęca osobne rozdziały (7 i 8) prawom zastawcy i wierzyciela zastawnego zamiast załatwić się z nimi w rozdziale 3, gdzie mowa o podmiocie zastawu. Również nie byłoby zaszkodziło połączyć rozdziały 4 i 10 w jeden rozdział. Wreszcie rozdział 6, poświęcony opisowi kamieni (ῥοι), umieszczonych na gruntach zastawionych, wolelibyśmy mieć nieco bliżej początku rozprawy, zwłaszcza, że w poprzednich pięciu rozdziałach ustawicznie jest mowa o tych kamieniach i wogóle wszystkie wywody autora opierają się przeważnie na napisach kamiennych. Samemu autorowi musiał się okazać układ pracy przezeń przyjęty niezupełnie wygodnym, skoro na wielu miejscach w przypiskach odsyła czytelnika do dalszych rozdziałów i każe mu przyjąć za udowodnione to, czego dopiero później dowodzić będzie. Pominąwszy jednak sprawę systemu, przyznać należy, że w obrębie poszczególnych rozdziałów starał się autor każdą kwestyę jasno i o ile źródłowy materiał pozwolił, wyczerpująco przedstawić. Żałować tylko należy, że wstrzymał się od porównań z analogicznymi urządzeniami prawa rzymskiego, do czego w tej pracy miał wdzięczne pole. Miejmy jednak nadzieję, że dokona swego przyrzeczenia (str. IV, V) i na innem miejscu porównania te przeprowadzi. Na dowód, że takie zestawienie prawa greckiego z rzymskiem odnośnie do zastawu byłoby bardzo pouczającym, pozwolimy sobie zwrócić uwagę na pierwszy rozdział niniejszej pracy, w którym p. Hitzig mówi o rodzajach zastawu. W prawie greckiem były trzy rodzaje zastawu: *πῶσις ἐπὶ λύσει*, *ἐνέχυρον*, *ὑποθήκη* — u Rzymian *fiducia*, *pignus*, *hypotheca*. Ale tylko chyba *hypotheca* rzymska da się w zupełności z grecką *ὑποθήκη* porównać, podczas gdy dwa inne rodzaje zastawu greckiego tylko pod pewnym względem zdradzają podobieństwo z urządzeniami rzymskiemi. Greckie bowiem *πῶσις ἐπὶ λύσει* a rzymska *fiducia* polegały wprawdzie na tem, że dłużnik oddawał wierzycielowi rzecz zastawną na własność, ale też na tem kończy się analogia między temi obiema formami zastawu. Przy *fiducia* wierzyciel staje się właścicielem, ale tylko dopóki trwa zobowiązanie dłużnika; z upływem terminu może zażądać zwrotu długu od dłużnika; gdy dłużnik zwraca swój dług, wierzyciel winien na niego własność rzeczy

zastawionej napowrót przenieść (*remancipare*). Natomiast *πρᾶσις ἐπιλύσις* jest rzeczywistą sprzedażą własności dłużnika na rzecz wierzyciela, ale też od chwili dokonania tej *πρᾶσις* wierzyciel nie ma żadnej pretensyi do dłużnika, a tylko ten ostatni może za zapłatą ceny kupna odzyskać swoją własność. »*Fiducia* więc jest zabezpieczeniem, *πρᾶσις ἐ. λ.* prowizorycznym odszkodowaniem« (str. 3). Również częściowo tylko można porównać *ἐνέχυρον* z *pignus*. I tu i tam wierzyciel nabywa posiadanie rzeczy zastawionej, ale *ἐνέχυρον* to zastaw ręczny, mający zastosowanie tylko przy ruchomościach (str. 14), *pignus* zaś używane było także przy nieruchomościach.

Także i pod innym względem zachodzi tu różnica między greckim a rzymskim prawem. U Rzymian najdawniejsza forma zabezpieczenia wierzytelności była *fiducia*, później *pignus*, a w końcu *hypotheca*; u Greków przy nieruchomościach istniały równocześnie dwie formy zastawu: *πρᾶσις ἐ. λ.* i *ὑποθήκη* (pierwsza była zwyczajną formą, druga pierwotnie wyjątkową dla posagu i dzierżawy) — przy ruchomościach z reguły *ἐνέχυρον*, a obok tego dla niektórych wierzytelności (przy pożyczkach morskich) *ὑποθήκη*.

Lwów.

W. Bolny.

Przegląd rozpraw z zakresu filologii klasycznej, umieszczonych w programach galicyjskich szkół średnich*).

Schmidt, V.: De tempore satirae Iuvenalis septimae rite constituendo. W sprawozdaniu Dyrekcyi c. k. gimnazjum w *Bochni* za r. szk. 1893/94, Kraków 1894, str. 25, 8°.

Studia nad chronologią utworów klasycznej literatury starożytnej mają częstokroć z tego względu doniosłe znaczenie, że równocześnie rozświecają ciemne szczegóły dotyczące osoby samego pisarza. To właśnie da się odnieść do kwestyi, będącej przedmiotem zacytowanej w nagłówku rozprawki.

Kwestya ta, napozór zbyt drobiazgowa, jest w rzeczywistości tem ważniejsza, że zostaje w ścisłym związku z inną, która się odnosi do zagadkowego wygnania Juvenalisa. Z tem większemi trudnościami spotykają się ci, którzy usiłują ją rozwiązać, zwłaszcza jeśli nie opierają się przedewszystkiem na samej spuściznie poety.

Drogę właściwą, mogącą zaprowadzić do celu, obrał autor wymienionej powyżej pracy o czasie wydania siódmej satyry Juvenalisa i jego wygnania. Na podstawie ścisłej analizy treści siódmej satyry dochodzi on w pierwszej części swego studyum (str. 1—6) do przekonania, że VII. satyra powstała od razu; zdaniem p. Schm. nie pozostają w niej żadne ślady podwójnej redakcyi, którą przyjmują niektórzy uczeni. Przedstawiwszy następnie powody, przemawiające za umieszczeniem satyry VII. w czasach Trajana, nie Hadryana (str. 7—11), rozbiera autor w końcowej partyi różne zapatrywania na kwestyę wygnania Juvenalisa, oświadczając się ostatecznie (str. 25) za tem, iż do wygnania poety spowodował Trajana pewien szczegół, zawarty w VII. satyrze, której wydanie odnosi autor do r. 103. lub 104. po Chryst.

Sposób, w jaki zbija autor przeciwne zapatrywania, można nazwać trafnym. Zaznaczyć też należy ścisłość i dokładność w uwzględnianiu i usuwaniu wszystkiego, co może przemawiać przeciwko tezie, za którą sam idzie.

*) Niektóre programy z r. szkolnego 1893/94 ocenione są już w I. roczniku i w I zeszytcie II. rocznika *Eosu*. Niniejszem otwieramy stałą osobną rubrykę dla oceny prac programowych. *Przyp. Red.*

Z treścią rozprawki zostaje w najzupełniejszej harmonii forma jej, świadcząca chlubnie o biegłości i wprawie autora w posługiwaniu się językiem łacińskim. Zaledwie kilka drobniejszych omyłek lub też mniej poprawnych wyrażań wkradło się do tekstu. Dla przykładu przytaczam: *sibi persuasum haberet* (str. 6), *testis oculatus* (str. 14), *capiti* damnaverit (str. 16), *memoriter* citare (str. 23), *ac offendi* (tamże) i t. p. Także błędy drukarskie należą do rzadkości.

Rzeszów.

J. Sanojca.

Szafran, Tomasz: Wywody etymologiczne w dziele Cicerona »De natura deorum« zebrał i w świetle nowszej gramatyki porównawczej przedstawił... Sprawozdanie Dyrekcji c. k. gimnazjum w *Brzeżanach* za r. szkolny 1893/94, str. 3—24. Brzeżany 1894.

Autor zastanawia się nad wywodami etymologicznymi Cicerona następujących wyrazów w dziele *De natura deorum*: Liber, Libera, Chronos, Saturnus, Iuppiter, Iuno, Portunus, Neptunus, Dis, Proserpina, Ceres, Mavors, Minerva, Ianus, Vesta, Penates, Apollo, Diana, (Luna, Lucina), mensis, Venus, superstitiosus, elegans, religiosus, Hyades (Suculae). Zestawienie tego rodzaju, jakie zamierzał podać autor, jest w każdym razie użyteczne, na sposób jednak przeprowadzenia rzeczy nie zgodziłbym się w niejednym. Z pośród wywodów etymologicznych Cicerona można było wyłączyć te, które się utrzymały aż do naszych czasów; wywodów takich jest wprawdzie mała liczba, ale w każdym razie zestawienie ich razem, a oddzielnie od wywodów w części tylko słusznych lub zupełnie mylnych, wprowadziłoby pewien ład do rozprawy, którego na razie trudno się dopatrzeć; autor bowiem rozbiera tylko mechanicznie jeden rozdział za drugim i czyni uwagi swoje o trafności lub mylności wywodów Cicerona; postępuje zaś zwykle w ten sposób, iż po przytoczeniu wyvodu Cicerona przystaje nań lub też wykazuje jego mylność, poczem zestawia obok siebie zdania najrozmaitszych nowszych uczonych, nie umie jednak zrobić w nich wyboru. Nie raz też autor sam nie wysnuwa należytego wniosku z różnych zdań, nie chcąc wypowiedzieć samodzielnego sądu. Zdaniem mojem byłoby wreszcie nadzwyczaj pożądanem, gdyby autor na końcu rozprawy podał choć w kilku słowach ogólny rezultat z całego dochodzenia.

Jakkolwiek w pracy swej autor przytacza znaczną ilość rozpraw i dzieł z których korzystał, to jednak z przedstawienia rzeczy można wnosić, że głównymi dziełami, na których się oparł, były gramatyki Brugmanna i Stolza, jakoteż mitologia Prellera. Dziwnem natomiast wydaje się, iż autor przywiązuje zbyt wielką wagę do szkolnych wydań Ciceronowego dzieła, dokonanych przez Schoemanna i Goethego (innych wydań autor nie zna); na sąd obu wydawców w kwestjach etymologicznych powołuje się autor bardzo często, jakkolwiek obaj nie mają samodzielnego poglądu w etymologii.

Ujemną stroną rozprawki jest także niemożliwa ilość błędów drukarskich, od których roi się każda niemal strona. Szczególnie w cytatach zarówno nazwisk autorów dzieł, jakoteż tytułów, oznaczeń ilości, tomów, stron, miejsca wydania i t. d., napotykamy takie dziwolągi, jak: Preleter, Vaniczek, Cić. (za-

miast Cic. i to zawsze), Roseher zamiast Roscher, Orient w. Accident zamiast u. Occident, Koerssen zam. Corssen i t. d.

Lwów.

W. Hahn.

Frączkiewicz, Alexander: *Fasti Propertiani. Scripsit...*
X. Sprawozdanie dyrekcji c. k. gimnazyum w *Jarostawiu* za rok szkolny 1893/94, str. 3—22 i nast. Jarosław 1894.

Autor wychodzi z tego stanowiska, że jedynie na podstawie utworów Propercyusza można ustalić chronologię jego życia. Punktem wyjścia jest dla p. F. el. IV, 25, 3, gdzie Propercyusz mówi o swej pięcioletniej miłości do Cyntyi. W przeciwieństwie do innych uczonych mniema autor, że Propercyusz rzeczywiście tylko przez pięć lat pozostawał w stosunkach miłosnych z Cyntyą. Biorąc ten fakt za punkt oparcia, zastanawia się p. F. nad tem, na które lata przypada miłość poety. Na podstawie trzech elegii, w których Propercyusz mówi o Cyntyi (III, 29. III, 34. II, 7.), napisanych na pewno według autora w latach 28, 26, 27, uzyskuje p. F. trzy pewne lata w owym okresie pięcioletniej miłości poety. Opierając się na dalszych kombinacjach, stara się oznaczyć jeszcze dwa pozostałe lata; wnosi bowiem, że Propercyusz elegię III, 1. napisał w roku 25, elegię zaś I, 1. w roku 29; w obu elegiach wspomina siebie poeta. Tą drogą dochodzi autor do rezultatu, że miłość poety do Cyntyi przypada na lata 29—25. Resztę wywodów swoich chronologicznych opiera p. F. na wyszukanych przez siebie datach. Ponieważ przed miłością do Cyntyi poeta kochał się w Licynnie przez krótki czas przed przybraniem togi virilis, wnioskuje autor, że miłość poety do Licynny przypada na r. 30., rok zaś urodzenia na r. 47. lub 46. Na podstawie wzmianek historycznych, znajdujących się w utworach Propercyusza, a odnoszących się najpóźniej do roku 14., przypuszcza autor, że Propercyusz umarł w r. 14. lub nieco później. Z innych kolei życia poety mamy w elegiach jego tylko wiadomość o utraconiu przez niego ojcowizny; miało to się stać według p. F. w roku 41. W końcu rozprawy zastanawia się autor nad pytaniem, kiedy Propercyusz napisał poszczególne księgi elegii; w r. 27. miał poeta wydać księgę pierwszą, w r. 25. ukończył poeta księgę drugą, w roku 23. księgę trzecią; ostatni poemat powstał w r. 16. W końcu rozprawy umieścił p. F. tablicę chronologiczną, w której zestawia uzyskane przez siebie daty.

Sposób dowodzenia p. F. jest w ogólności trafny; autor, obeznany weale dokładnie z najnowszą literaturą o Propercyuszu, przeprowadza wywody swoje konsekwentnie; atoli kwestya chronologii w życiu Propercyusza jest tak niepewna, że wątpić można, czy badania pana F. w zupełności się ostoją, zwłaszcza że twierdzenia jego stanowią tylko przypuszczenia, pozostające przeważnie w niezgodzie z hipotezami innych uczonych, z którymi autor rozprawił się tylko w części i to nie zawsze wyczerpująco i przekonująco. Mimo to można powitać pracę pana F. jako pożądany przyczynek do literatury o Propercyuszu.

Lwów.

W. Hahn.

Szydłowski, Józef: Układ symetryczny części dyalogicznych w *Elektrze Eurypidesowej*, napisał... XI Sprawozdanie Dy-

rekcyi c. k. gimnazyum w *Jarostawiu* za rok szkolny 1894/95, str. 3—28. Jarosław 1895.

Autor, rozpatrując nadzwyczaj sumiennie i gruntownie układ partyi dyalogicznych w Elektrze Eurypidesa, doszedł do następujących wniosków: Eurypides stara się przedewszystkiem utrzymać związek — jak autor wyraża się: stworzyć pewien jakby pomost — między partyami dyalogicznymi a lirycznymi z jednej, a poszczególnymi partyami dyalogicznymi z drugiej strony. Przejście takie uzyskuje Eurypides za pomocą wierszy, wyłączających się z pod praw ogólnej symetrii, wiersze te bowiem nie łączą się ani z poprzedzającymi je, ani z następującymi po nich wierszami w jedność symetryczną. Poza tem ujawnia poeta w Elektrze wybitną dążność do symetrii wewnętrznej w częściach dyalogicznych. Symetria ta obejmuje raz mniejsze, to znowu większe partye, tak jednak, że zdaniem autora z łatwością mogli ją starożytni słuchacze odczuć; objawia się ona nie tylko w dyalogach i mowach ciągłych, lecz nawet w całych scenach. Jeżeli gdzie symetrycznego układu nie dostrzegamy, to brak zaniechania tegoż można zawsze uzasadnić niezwykłym stanem psychicznym przemawiających osób. Nadmienić wreszcie wypada, że budowa partyi dyalogicznych pozostaje zawsze w związku z ich treścią, to zaś samo wskazuje, zdaniem autora, na to, że poeta starał się przeprowadzić symetryczność w swym utworze (por. str. 26—28).

Pośrednio skierowane są wywody autora przeciwko Hirzlowi (str. 3), który twierdził, że Elektra Eurypidesa ze względu na symetryczność budowy zajmuje ostatnie miejsce w szeregu utworów Eurypidesa. Przyznać trzeba, że autor w rozprawie swej nie posunął się za daleko w swych wywodach, a co najważniejsza, zachował nawet pewną miarę w wyrzucaniu wierszy, w czem zwykle grzeszą niemieccy autorowie, chcąc uzyskać symetryczność w danym utworze. P. Szydłowski wyrzuca tylko kilka wierszy: i tak z uczonymi niemieckimi zgadza się autor na wyrzucenie następujących wierszy w. 15. (za przykładem A. Schmidta), 308 (Dindorf), 333—335 (Ernsted), 374—380 i 387—391 (Wilamowitz-Moellendorff), 517—543 (A. Mau), 688—692 (Wilamowitz-Moellendorff); sam autor wyrzuca tylko jeden w. 544 (str. 15). Natomiast występuje p. S. przeciw zapatrywaniu Wilamowitza-Moellendorffa, który usuwa także wiersze 602—603 i 1041—1045. Chcąc uzyskać symetrię, zmienia nadto autor przechowany rękopiśmiennie porządek występujących osób w ww. 671—672, 957 nn. i 1310 n. Celem wykazania symetrii przypuszcza wreszcie p. S., że w dwóch miejscach wypadło po jednym wierszu, a mianowicie między w. 934 i 935 (za Hirzlem) i między w. 963 a 964 (za Nauckiem). Nieraz jednak mimo skreślenia wierszy, np. w. 1103 n. i 1126 n. (O. Jahn), autor nie uzyskuje symetrii.

W badaniach tego rodzaju, do jakich należy rozprawka pana S., trudno dojść do absolutnej pewności albo zgody powszechnej. Badania te, uprawiane w Niemczech, szczególnie w ostatnich deceniach, nie przyjęły się jeszcze w zupełności. Nie mówiąc o tych uczonych, którzy absolutnie nie chcą w to wierzyć, jakoby poeci starożytni zamierzali z umysłu przeprowadzić symetryczną budowę w swych dramatach, wspomnę tylko o tych, którzy uznając w ogólności symetrię jako zasadę w dramatach Eurypidesa, nie zgadzają się w szczegółach.

Najlepiej uwidoczni to przykład zaczerpnięty z rozprawy samego autora: i tak w ww. 558 nn. wykazuje p. S. symetryczną budowę, natomiast taki uczony, jakim jest Kwićala, dopatruje się właśnie w tych ww., i to nie bez pewnej racji, stichomity i braku wszelkiej symetrii. Wątpić można, czy autor potrafiłby przekonać wspomnianego krytyka swymi wywodami. Takich przykładów z samej rozprawy możnaby przytoczyć więcej. Nie raz też wywody autora bynajmniej nie zdołają przekonać przeciwników o konieczności wyrzucenia tych czy owych wierszy. W ogólności jednak po badaniach autora nikt nie będzie mógł zaprzeczyć pewnej symetrii w budowie Elektry.

Lwów.

W. Hahn.

Kusionowicz, Michał: Mowa Demostenesa przeciw Arystokratesowi, przekład... Część druga. Sprawozdanie Dyrekcyi c. k. wyższego gimnazjum w *Kołomyi* za rok szkolny 1894/95, str. 1—48. Kołomyja 1895.

W sprawozdaniu gimnazjalnem kołomyjskiem za rok 1893. umieścić prof. Kusionowicz pierwszą część przekładu mowy przeciw Arystokratesowi (§. 1—99), obecnie podaje część drugą (§. 100—220). W ogólności przekład ten — pierwszy w języku polskim — jest poprawny, jak to już zaznaczyła oceniając część pierwszą (*Eos* I. 167 n.), w kilku miejscach jednak autor nie oddał myśli oryginału w sposób odpowiedni. Zarzuciłbym nadto tłumaczowi używanie wyrazów przestarzałych, jak np. dziewierz (§. 129), wstręt czynić (= przeszkadzać §. 152, 191) i t. p. Naodwrot używanie wyrazów przyjętych ze stosunków polskich, wogóle zwrotów nowoczesnych lub z innych języków zaczerpniętych, mojem przynajmniej zdaniem, nie bardzo licuje z oryginałem greckim, zwłaszcza tam, gdzie może powstać pewna dwuznaczność. Pożądanemi byłyby wreszcie dla czytelników niefilologów objaśnienia wyrazów greckich technicznych, por. np. w §. 190 skarga sykofanty i t. p. Przekładu dokonał p. K. na podstawie tekstu Dindorfa-Blassa i Westermana-Rosenberga, konjektur innych uczonych nie uwzględnił. — Na początku części pierwszej pomieścić tłumacz wstęp na dwóch stronach, mający przygotować czytelnika do zrozumienia mowy; w drugiej części widząc niedostateczność tak krótkiego wstępu dodał zakończenie, w którym znacznie rozszerzył rzecz pierwotnie ledwie zaznaczoną. Dodał nadto p. K. objaśnienia, ograniczając się przecież tylko do rzeczy najważniejszych, w końcu wreszcie układ mowy.

Lwów.

W. Hahn.

Danysz, Antoni Dr.: Fragmenty dzieła Anaxagorasa p. t.: *Περὶ φύσεως* objaśnił... W sprawozdaniu Dyrekcyi c. k. gimnazjum św. Anny w *Krakowie* za rok 1894/95. Kraków 1895, str. 27, 8°.

Rzadko spotyka się w sprawozdaniach rocznych naszych gimnazjów rozprawę poświęconę pismom autorów nieobjętych lekturą szkolną, a jeszcze rzadziej prace z zakresu dawniejszej filozofii greckiej, której dziedzina z łatwo zrozumiałych powodów mało bywa u nas uprawiana. Toteż z prawdziwą radością należy powitać pracę autora, poświęconą wyjaśnieniu fragmentów jednego z najznakomitszych i najgłębszych myślicieli greckich piątego wieku

przed Chr., t. j. Anaxagorasa z Klazomen, który przyjawszy obok materii istnienie drugiego pierwiastka, porządkującego i kierującego materią, uczynił zdumiewający przełom w ówczesnych zapatrywaniach na istotę bytu i powstanie wszechświata, i stał się twórcą dualizmu we filozofii. Pomimo wielkiego znaczenia i wpływu, jaki wywierała nauka Anaxagorasa na współczesnych i późniejszych filozofów, mężów stanu i poetów, dochowały się ze starożytności tylko nader skąpe i niedokładne wiadomości tak o jego życiu, jakoteż o jego pismach i nauce.

Ze sławnego dzieła Anaxagorasa p. t.: $\Pi\rho\iota\ \phi\acute{o}\tau\epsilon\omega\varsigma$ lub $\Phi\upsilon\tau\alpha\iota\kappa\acute{\iota}$, które liczyło niewątpliwie kilka ksiąg, dochowały się tylko nieliczne fragmenty w komentarzu Symplicyusza do pism Arystotelesa. Już sam Symplicyusz, żyjący około 500 r. po Chr., nie miał prawdopodobnie całego dzieła Anaxagorasa w rękę, lecz posługiwał się wyciągiem zawierającym główne zdania nauki Anaxagorasa. Skutkiem tego jest rzeczą prawie niemożliwą ułożyć z fragmentów Anaxagorasa zachowanych u Symplicyusza pewnej całości i dojść do dokładnego poznania treści tejże nauki. Przyczyniają się poniekąd do wyjaśnienia fragmentów okolicznościowe wzmianki, zachowane u innych pisarzy, jak u Arystotelesa, Teofrasta, Lukrecyusza, Sexta Empiryka, Plutarcha i Diogenesa z Laerty. W układzie fragmentów, których w całości jest 17 — są one zaczerpnięte z cytatów Symplicyusza — trzymał się autor następstwa ustalonego przez Schorna (*Anaxagorae Clazomenii et Diogenis Apolloniatae fragmenta*, Bonnae 1829) i Mullacha (*Fragmenta philos. graec.* Paryż 1860 t. I. str. 248—251). Tekst tychże fragmentów, przed którymi autor umieścił krótki wstęp (str. 2—4), zawierający bliższe wiadomości dotyczące ich źródeł, późniejszych opracowań i wydań, jest podany w narzeczu attyckiem z zachowaniem niektórych archaizmów. Z podobnem postępowaniem recenzent się nie zgadza; uważa je bowiem za nieuzasadnione pomimo twierdzenia Dielsa, iż już w starożytności było zwyczajem czytać pisma filozofów starszych w języku zmodernizowanym i pomimo postępowania Symplicyusza, u którego fragmenty Anaxagorasa w attyckiem narzeczu są podane. Twierdzenie Dielsa da się zastosować tylko do niektórych filozofów, mianowicie do tych, którzy prozą pisali; nie da się zastosować wcale do filozofów, którzy swoją naukę przekazali w formie wiązanej, jak Parmenides i inni dawniejsi greccy myśliciele. Zamiany bowiem form języka jońskiego na formy attyckie nie podobnaby przeprowadzić bez widocznego naruszenia metrycznych prawideł wierszów, w których są przekazane poszczególne zdania nauki tychże filozofów.

Zresztą błędne postępowanie późniejszych pisarzy nie powinno nas do niczego zobowiązywać, a tem mniej do naśladowania ich wad. Badaniom poświęconym krytyce i ustaleniu tekstu powinna przeciw przyświecać zawsze ta zasada, by tekst danego autora pod względem formy i treści był wedle możliwości jak najbardziej zbliżony do brzmienia pierwotnego, pochodzącego od samego autora. Opierając się zatem na powyższej zasadzie uważam tekst fragmentów ustalony przez Mullacha według edit. I. Aldina z roku 1526, w której zachowane są jońskie formy, za odpowiedniejszy od tekstu w narzeczu attyckiem.

Z wyjaśnienia myśli i związku poszczególnych fragmentów wywiązał się autor w ogólności zadowolająco. Korzystał sumiennie z dawniejszej znanej

mu literatury, mniej z nowszych prac, które zapewne dla autora nie były dostępne. Pominąwszy niektóre usterki stylistyczne, odpowiada w zupełności gruntowna praca autora celowi, w którym została podjęta i zasługuje, by ją gorąco polecić tym wszystkim, którzy pragną się zaznajomić z poglądami filozoficznymi myśliciela greckiego.

Lwów.

M. Jezienicki.

Jezienicki Michał, prof. dr.: Osnowa i cel Platońskiego Sofisty. W sprawozdaniu Dyrekcyi c. k. gimnazjum IV. we Lwowie — rok szk. 1893/4. — Lwów 1894, str. 36, 8-vo.

W rozprawie wymienionej w nagłówku podjął dr. J. na nowo swe studia platońskie. Wyprzedziły ją dwie prace z tego samego zakresu. W r. 1887 ogłosił dr. J. w programie II. gimnazjum lwowskiego w języku niemieckim rozprawę o czasie napisania dyalogów Teaiteta i Sofisty p. t.: *Ueber die Abfassungszeit der Platonischen Dialoge Theaitet und Sophistes mit einer kurzen Einleitung über die Versuche der Gelehrten, die Zeitfolge Platonischer Schriften zu bestimmen*. W sprawozdaniu Dyrekcyi gimnazjum tarnopolskiego za r. 1888/89 pojawiła się rozprawa p. t.: *Studya nad platońskim Sofistą. Część I. Kwestya autentyczności dyalogu Sofisty*. Zeszłoroczna praca programowa stanowi uzupełnienie obydwóch dawniejszych, osobliwie drugiej rozprawy.

W programie tarnopolskim mieści się krytyczny rozbiór poglądów nowożytnych uczonych na sprawę autentyczności Sofistesa. Najpierw wyjaśnia autor na podstawie badań Zellera i Ueberwega znaczenie cytatów Arystotelesa z pism platońskich dla kwestyi ich autentyczności, następnie omawia szczegółowo cytaty wyjęte ze Sofistesa, wreszcie zbija argumenty przeciwników autentyczności, mianowicie Sochera i Schaarschmidta, zaczerpnięte z tychże cytatów, tudzież z formy i treści samego dyalogu. Przeciwno tym przeciwnikom, osobliwie przeciwko uczonemu i bystremu Schaarschmidtowi wystąpiło już dawniej kilku uczonych, najpierw Pilger, Hayduck, Deussen, następnie i inni. Dr. J. korzystał z prac tych obrońców autentyczności sumiennie i umiejętnie, i dowód swój przeprowadził jasno i zwięźle, ten i ów szczegół odmiennie i lepiej określając, aniżeli to uczynili jego poprzednicy.

Z tą krytyczną oceną wątpliwości, wypowiedzianych w sprawie autorstwa dyalogu, wiąże się ściśle trzecia praca dr. Jezienickiego, zawierająca, że się tak wyrażę, pozytywną część badań jego nad Sofistemem. W I. krótkim rozdziale mówi autor o celu dyalogów platońskich w ogóle i określa już tu w kilku zdaniach, co Platon osiągnąć zamierzał przez napisanie Sofisty (wzmianka ta wydaje się niepotrzebną na tem miejscu, gdyż szczegółowo autor myśl swą rozwija w rozdz. IV.). W II. rozdziale podaje dokładną osnowę dyalogu, w III. analizuje szczegółowo główne myśli, w dyalogu tym wyrażone. Uzyskawszy tym sposobem podstawę, wykazuje w IV. rozdziale istotny związek dwóch głównych części dyalogu, które na pozór nie łączą się z sobą — części zewnętrznej, poświęconej wyszukaniu istoty sofisty i części wewnętrznej, zawierającej krytykę innych systemów filozoficznych, dawniejszych i współczesnych, tudzież badania nad bytem, niebytem i wspólnością pojęć — i na tej drodze dochodzi do rozpoznania i określenia podwójnego celu Sofistesa i wzajemnej zawisłości

tych dwóch celów. Wreszcie przedstawia autor zapatrywania badaczy nowożytnych na tę sprawę. Ustęp ten, na samym końcu rozprawy umieszczony, czyni wrażenie niepotrzebnego dodatku; powinien on być znaleźć pomieszczenie albo w I. albo na początku IV. rozdziału. Jest to wszakże tylko drobna usterka w kompozycyi.

Zresztą zaznaczyć należy, że traktat cały jest **rzeczą** dobrze obmyślaną, opartą na sumiennem studyum pism platońskich, osobliwie *Sofistes*a i *Polityka*, tudzież obfitej literatury nowoczesnej, w pierwszym rzędzie naturalnie znakomitej analizy *Sofistes*a, zamieszczonej w Bonitza *Platonische Studien*. Można też w ogólności zgodzić się na to, co autor mówi o podwójnej tendencji dyalogu i o wzajemnej zawisłości obydwóch celów, w niejednym zmieniając i uzupełniając wywody swych poprzedników. Na pochwałę zasługuje bezsprzecznie jasne przedstawienie rzeczy i poprawność dykcyi.

Lnów.

L. Ó.

Lettner Gustav: *Bau, Wesen und Bedeutung des sogenannten Agons in den Aristophanischen Komödien*. (Zusammenfassung der wichtigsten Ergebnisse der in polnischer Sprache erschienenen Abhandlung desselben Autors). Jahresbericht des k. k. zweiten Obergymnasiums in *Lemberg* für das Schuljahr 1893/4. 8-vo, str. 3 — 19. 1894.

Rozprawka, wymieniona w tytule, jest tylko streszczeniem obszernej pracy autora, ogłoszonej w r. 1890. w języku polskim p. t.: *Ustrój, istota i stanowisko agonu w komedyach Arystofanesowych*. (Rozp. Wyzd. filol. Ak. Um. T. XV. 1891). Powodem napisania gruntownego dzieła było dla p. Lettnera pojawienie się książki Tadeusza Zielińskiego p. n. *die Gliederung der attischen Komödie* (1885), odznaczającej się wprawdzie z jednej strony oryginalnymi poglądami, z drugiej jednak strony grzeszącej zbyt fantastycznemi, nieraz mylnemi zapatrywaniami. Już Zacher w recenzyi dzieła Zielińskiego wykazał liczne słabe strony jego wywodów; prawdziwa jednak zasługa umiejętnej krytyki pracy Zielińskiego należy się p. Lettnerowi, który na podstawie sumiennych studyów przyszedł w znacznej części do zupełnie innych poglądów. Z wyników podanych w streszczeniu niemieckiem wypada zaznaczyć co następuje:

Na podstawie szczegółowego rozbioru ustroju przechowanych komedyi Arystofanesa dochodzi autor zgodnie z Zielińskim do następujących rezultatów:

1. Komedye Arystofanesa charakteryzuje **przedewszystkiem odrębny ustrój epirrematyczny** (szybygie epirrematyczne, oda, epirremat, antoda, antepirremat) **najważniejszych partyi komedyi, t. j. pierwszej partyi chórowej, parabazy i agonu**.

2. W przeciwieństwie do owego odrębnego zupełnie ustroju epirrematycznego zaznacza autor **luźniejszy, epizodyczny ustrój** całego szeregu scen komicznych, następujących po parabazie lub po agonie.

3. Nadto konstatuje p. L., że pierwotnie **parabaza** była **epilogiem komedyi**; zgodnie dalej z wywodami Zielińskiego wykazuje autor, że parabaza jest najdawniejszą częścią składową komedyi greckiej; jako taka wpłynęła wielce na ukształtowanie się dwóch innych wielkich partyi epirrematycznych:

t. j. pierwszej partii chórowej i agonu aktorów, któreto obie części komedyi wzorowały się na niej zarówno pod względem treści, jakoteż i formy.

Natomiast zwalcza p. L. wszelkie inne twierdzenia Zielińskiego, dotyczące właściwej istoty i znaczenia poszczególnych partii komedyi pod względem śpiewu, orchestrki i liczebnego stosunku choreutów tudzież zapatrywania Zielińskiego o rodzaju towarzyszącej muzyki zarówno instrumentalnej, jak i wokalne, wreszcie występuje przeciw zapatrywaniom Zielińskiego o istocie i stanowisku agonu aktorów i braku jego w tych utworach, w których go dziś nie widzimy; w miejsce wywodów Zielińskiego stawia p. L. własne, wręcz odmienne twierdzenia i należycie je uzasadnia.

Za punkt wyjścia w wywodach swych obiera p. L. zasadniczą różnicę między orchestrycznymi κατ' ἐξοχῆν tetrametrami trochaicznymi i t. zw. chórowymi tetrametrami jambicznymi i anapestycznymi z drugiej strony. To twierdzenie autora zasadniczo różni się od zapatrywania Zielińskiego, który z wszystkimi tak różnorodnymi tetrametrami, z jedynym wyjątkiem anapestów parabazę, łączy równoczesne orchestryczne ewolucje chórowe. P. L. wykazuje niemożliwość orchestrki we właściwym tego słowa znaczeniu we wszystkich dyalogach jako takich, a w ślad zatem dowodzi, że *chór pozostawał spokojnie na swem miejscu w czasie wygłaszania przez aktorów epirrematów agonowych*. W związku z tem uzasadnia autor ściśle ograniczoną ilość tetrametrów jedynie w partyach wybitnie orchestrycznych, przede wszystkim w epirrematach parabaz; zmienna natomiast ilość wierszy jest właśnie charakterystyczną cechą wszelkich partii dyalogicznych, a zatem także — o co głównie autorowi chodziło — i epirrematów agonowych.

Z wywodów tych autora wynika niejako sama przez się cała mylność twierdzenia Zielińskiego, który chciał zastosować do epirrematów agonowych teorię perykop składających się z 16 tetrametrów i który niejako »sztukował« Arystofanesa za pomocą dowolnych pauz i wyrzutni.

W ścisłym związku z poprzednimi uwagami autora pozostają wywody o sposobie wygłaszania poszczególnych partii komedyi. Autor zwalcza wszystkie hipotezy Zielińskiego, dotyczące rodzaju muzyki, towarzyszącej wygłszaniu wierszy przez choreutów lub aktorów. Opierając się na Arystotelesie, który przypisuje tragicznym śpiewom chórowym tak zwaną παρακαταλόγη, wykazuje p. L., iż wprost niepodobna dopatrywać się i w odach chórowych komedyi Arystofanesa śpiewu we właściwym tego słowa znaczeniu, któryto śpiew określa Zieliński mianem *Kunstgesang*. Autor ogranicza takowy śpiew jedynie na monodye, przyznaje zatem śpiewom chórowym tylko t. zw. *recitativo*, we wszystkich zaś partyach dyalogicznych tetrametrycznych przyjmuje jedynie wykład melodramatyczny, czyli prostą deklamację z towarzyszeniem fletu.

W dalszej konsekwencji wykazuje autor również niedorzeczność przypisywanych przez Zielińskiego fletom samym tylko melodyi czterowierszowych, dowodzi natomiast, że koniecznie musiały istnieć rozmaite, jużto krótsze, jużto dłuższe melode tegoż instrumentu, zwłaszcza we wszystkich dyalogicznych partyach tetrametrycznych, w których znowu teoria perykop fletowych nie może mieć zastosowania.

Ilość 24 choreutów komedyi wyjaśnia autor w przeciwieństwie do dzwicznej hipotezy, powtarzanej jeźcze przez Alberta Müllera w dziele *Bühnen-*

alterthümer (1886) poprostu tem, iż ją wywołało niejako z konieczności mienianie się równocześnie płasających i śpiewających półchórów.

Wykazawszy w ten sposób właściwą naturę rozmaitych partyi chórowych i tetrametrycznych w pierwotniejszych, względnie epirrematycznych partyach komedyi, przystępuje autor w końcu do omówienia partyi stosunkowo najpóźniejszej, na poprzednich wzorowanej, to jest agonu aktorów. Przedewszystkiem zarzuca autor Zielińskiemu, że nie zdołał należycie scharakteryzować istoty agonu, który jest wprawdzie zawsze walką słowną czyli polemiką aktorów, względnie aktora, ale niekoniecznie zawsze sporem. W dalszym rzędzie podziela wprawdzie p. L. zapatrywanie Zielińskiego, iż agon aktorów był widocznie najwybitniejszą i najulubieńszą kreacyą Arystofanesa, zwalcza jednak stanowczo twierdzenie, jakoby agon aktorów był nieodzowną częścią w każdej komedyi Arystofanesa. Wobec tego niema najmniejszej potrzeby dopatrywania się koniecznie agonu w utworach, w których go obecnie nie mamy, jako w *Acharnejczykach*, *Pokoju* i *Tesmoforiazusach*.

Oto najgłówniejsze rezultaty wywodów pracy p. L., którą z umysłu starałem się streścić nieco dłużej; sądziłem bowiem, że właśnie w czasopiśmie fachowem należy zwrócić uwagę na tak gruntowną i nadzwyczaj metodycznie przeprowadzoną rozprawę; z samego już streszczenia każdy może się przekonać, że autor poruszył w niej bardzo wiele kwestyi ważnych, niektóre z nich w zupełności rozstrzygnął.

Rozprawa niemiecka p. L. ma za cel głównie zwrócić uwagę niemieckich uczonych na jego wywody; nie podlega zaś wątpliwości, że praca ta nie przejdzie niepostrzeżenie za granicą i że doczeka się słusznego uznania, które będzie niezawodnie dla autora bodźcem do dalszych prac nad ustrojem komedyi greckiej.

Lwów.

W. Hahn.

Sanojca Józef: Stosunek Herodota do Hekatajosa. W sprawozdaniu Dyrekcji c. k. wyższego gimnazjum w *Rzeszowie* za rok szkolny 1894/95. Rzeszów 1895, 8°, str. 19.

Autor polemizuje w całej rozprawce między innymi zwłaszcza z Dielsem i jego artykułem w *Hermesie* p. t. *Herodot und Hekataios* (t. XXII, str. 411—444). Diels utrzymuje bowiem, jakoby Herodot wypisywał poprostu z Hekatajosa, nie uważając tego wcale za kradzież literacką; co więcej, że występował czasami ubocznie przeciw świadectwu swojego poprzednika. Natomiast p. Sanojca ujmując się za Herodotem twierdzi, że *działa Hekatajosa* uwzględnił Herodot jedynie przy opowiadaniu faktów historycznych, o których skądinąd nie mógł się dowiedzieć; przeciwnie zaś jego wiadomości geograficzno-etnograficzne opierają się wyłącznie na autopsyi i ustnych tradycyach etc. (str. 18).

Prawdy należy szukać pośrodku. Herodot znał doskonale *działa Hekatajosa*; gdzie się z nim zgadza, chociażby na podstawie autopsyi lub ustnych podań, używa jego słów własnych bez przytaczania autora, przyjętym zresztą w starożytności zwyczajem, jak wykazała analiza źródłowa n. p. Liwiusza lub Plutarcha. Ukrytej znowu polemiki niepotrzeba koniecznie dopatrywać się tam, gdzie Herodot odbiega od Hekatajosa.

Jeśli zaś p. Sanojca sądzi, że zwłaszcza jednym razem otwarcie Herodot (VI, 137) polemizuje z Hekatajosem (por. str. 7, 10, 13 i 17), to się myli, bo na tem miejscu wyraźnie historyk grecki powiada, że nie rozstrzyga, czy słusznie czy niesłusznie (εἴτε δίκαιως... εἴτε ἀδίκως) wygnali Ateńczycy Pelazgów z Attyki. Potem dodaje, że postąpili sobie, jak mówi Hekatajos w swem dziele, niesłusznie (ἔφησε ἐν τοῖσι λόγοισι λέγων ἀδίκως [sc. Πηλασγοῖ]... ἐξέβλη-σαν). Następuje twierdzenie Ateńczyków, że oczywiście słusznie Pelazgów wytepiłi, a kończą słowa, zostawiające rzecz w zawieszeniu: ἐκείνα μὲν δὴ Ἐκαταῖος ἔλεξε, ταῦτα δὲ Ἀθηναῖοι λέγουσι. (VI, 138).

Lwów.

Stanisław Schneider.

Wierzbicki Józef: Rzecz o ustawie ateńskiej, przypisywana Xenofontowi; z greckiego na język ojczysty przełożył. W sprawozdaniu Dyrekcji c. k. gimnazjum w *Nowym Sączu* za rok szkolny 1894/95.

Było do przewidzenia, że bliższe zainteresowanie się dziełem nowoodkrytym Arystotelesa pociągnie za sobą żywsze zajęcie znaną oddawna rozprawką rzekomo Xenofonta pod tymże samym tytułem. To też i p. Wierzbicki przetłumaczywszy poprzednio utwór, wystąpił także z przekładem tej politycznej broszurki. Poznać po wstępie, że tłumacz zbadał całą odnośną literaturę, którą najskrupulatniej cytuje. Doszedł wprawdzie do ujemnego wyniku pod względem formy tego traktatu, że jest on »raczej zbiorem luźnych uwag o demokracji ateńskiej, aniżeli prawdziwym pamiętnikiem, mową, listem, lub dyalogiem«; jednak przekonał się, że porównanie owej rozprawki z utworem Arystotelesa »o wiele podwyższa jej wartość« i że nie jest ona »bynajmniej pamfletem oszczerczym na demokrację ateńską«. Miło mi podnieść, że sąd mój wypowiedziany przed rokiem w odczycie p. t. »Dwie Politeje ateńskie« (por. *Eos*, roczn. II., str. 20—27), zgadza się najzupełniej w tej mierze ze zdaniem Szan. tłumacza. Za to nie mogę podzielać jego przypuszczeń co do autora, jakoby nim był Teramenes. Sama tendencya dziełka zaprzecza temu stanowczo. Wszakże ów Teramenes był jednym z głównych sprawców przewrotu i zaprowadzenia oligarchii 400 (Arystot. ἘΑ πολ. roz. 32); przeciwnie autor broszurki jest zwolennikiem drobnych, częściowych, a oraz prawowitych ulepszeń w obrębie istniejącego stanu rzeczy i w ramach demokratycznej ustawy (Pseudo-Xen. ἘΑ πολ. III, 8 i 9).

Przekład niewiele nastęrcza uwag do poczynienia, co niechaj będzie miarą jego dobroci. Tłumacz oddaje stałe terminy, użyte w politycznym znaczeniu: οἱ χρηστοὶ i οἱ πονηροὶ przez zaniejsi i podlejsi obywatele, uczciwi i nieponie. Dlaczego nie przełożyć poprostu: dobrzy i zli obywatele, bez względu na ich prywatny charakter? Tego także w oryginale niema, że zły obywatel »musi być życzliwym dla tłumu«, a dobry »dla p'ós pólistwa życzliwym być nie może«. Powiedzianem jest tylko, że lud (ὁ δῆμος) lepiej wychodzi na ciemnych i złych, a jemu życzliwych obywatelach, aniżeli na mądrych i dobrych, a przytem nieżyczliwych (I, 7). Te słowa nie wykluczają zaś wcale faktu, który sam autor stwierdził swoją osobą, że mądrość i zacność dadzą się snadnie pogodzić z życzliwością dla ludu. Biedni — tłumacz używa bez potrzeby wyższego stopnia: biedniejsi, zamożniejsi, bogatsi i znakomitsi —

znaczy tyle, co nieszczęśliwi, a nie ubodzy (ci πένητες). Wyraz τὰ ἀγαθὰ (I, 9) ironicznie wskazuje na wymienione wyżej nibyto dobre środki (nie-dobre prawa!), którymi ci χρηστοί posługując się przeciw zapaleńcom (μαίνε-μενοι ἀνθρώποι), wkrótce pograżyliby lud w niewoli. Nie pora mówić w Atenach Peryklesa o »państwach« zamiast o »miastach« sprzymierzonych, a ἡ ὑπεροπία (I, 19) oznacza obszar państwowy poza krajem (Attyką), nie za granicą. W jednym ustępie nie może to samo słowo wyrażać raz ogólnie »potrącić«, a drugi raz bez ogródki »ściągnąć po plecach« (I, 10).

Bardzo wątpliwą jest rzeczą, czy należy przez σχῆμα (II, 8) rozumieć strój. W połączeniu z językiem i trybem życia może to wyrażenie określać chyba nastrój duchowy Ateńczyków pod wpływem rozwiniętego handlu, który zaczął wszelkie odrębne cechy i właściwości nie tylko w ich mowie oraz codziennem życiu, ale co więcej w ich sposobie myślenia (por. sąd Stezymbrota w Plut. Cym. 4 ο Πελοποννησίον τὸ σχῆμα τῆς ψυχῆς u Cymona z łacińskim terminem: animi habitus lub habitus animorum u Cyclerona i Tacyta). Za stylistyczną usterkę poczytać trzeba niepożądaną grę słów: »iż w takim stanie rzeczy... państwo nie jest w stanie«, a nadto w następnem zdaniu słysząc znów o okrętach w nienależytym stanie (str. 21). Zapożyczonych wyrazów miejscami nie skąpi p. W. Trzy słowa obecne na jedno zdanie: infamia, konfiskata, banicya (str. 14) — czy to nie zbytek? Tak samo respekt przed dygnitarzami (str. 15), dezercya i prerogatywy (str. 22) prócz innych, byłyby się dały z łatwością czystopolskimi wyrazami zastąpić. Mimo to przekład jest dobry i dokonany bez większych pomyłek lub niedokładności.

Lwów.

St. Schneider.

Sabat, Nicolaus, Dr: De synecdoche eiusque in Horati carminibus usu vi atque ratione. W Sprawozd. Dyrekcji c. k. gimnaz. w *Stanisławowie* za r. szk. 1894/5. Stanisławów 1895. Str. 36 8-vo.

Pierwsza część rozprawy podaje ogólne uwagi o t. zw. *tropach*, zestawione przeważnie sposobem kompilacyjnym, nadto bliższe określenie jednego z nich, zwanego w stylistyce *synecdoche*; w drugiej zaś części (od str. 10 do końca) mieszczą się przykłady, wyjaśniające istotę i rodzaje tegoż tropu, zebrane z pieśni Horacego i ułożone przejrzyście według rozmaitych grup odpowiednio do różnych sfer i zjawisk, do których się odnoszą.

Ugrupowanie jest w ogólności zgodne z naturą omawianych rzeczy; również szczegóły zawarte w poszczególnych rozdziałach, odpowiadają dosyć ściśle treści i napisom tychże. Tylko między przykłady na użycie szczegółu zamiast rodzaju (species pro genere) niewłaściwie policzone są (str. 19 nn.) miejsca z pieśni Horacego, w których spotykamy nagromadzenie różnych szczegółów, składających się na oddanie jednej myśli ogólnej (n. p. zamiast ogólnej myśli o różnych rodzajach niebezpieczeństw, grożących rozmaitym klasom ludzi, wylicza poeta II. 13, 15 nn. niebezpieczeństwa zagrażające żeglarzom, żołnierzom i t. d.). Niesłusznie także zaliczono do *synecdoche* przykłady, które raczej należą do kategorii t. zw. *antonomasia* (n. p. fratres Helenae zam. Castor et Pollux str. 33; potens maris deus zam. Neptunus str. 34; sororum trium fila zam. Parcarum fila ibid).

Praca dra Sabata ma cechę prawie wyłącznie statystyczną. W bardzo wielu więc wypadkach nie powiedziano, czy odnośne przykłady są indywidualną własnością Horacego, czy też przejęte skądinąd. Być może, iż o tem rozpisze się autor w dalszym ciągu rozprawy; według bowiem własnych słów autora (str. 8) jest tegoroczna dysertacja tylko częścią dawniejszej rozprawy o wszystkich tropach, które się zdarzają w pieśniach wenuzyjskiego wieszca.

Styl rozprawy jest wogóle poprawny i tylko nieliczne spostrzedz się dają usterki, n. p.: ad artem sensumque pulchri ac decori *cognoscendos* (= cognoscenda str. 7), *ac nihil* (= neque quicquam, str. 20), *impar magnis rebus gestis canendis* (wyrażenie kakofon. — tamże) i t. p. Uważna korekta usunięta prawie całkiem omyłki drukarskie.

Rzeszów.

J. Sanojca.

Z zakresu szkolnej nauki języków klasycznych.

W sprawie nauki filologii klasycznej w gimnazyach naszych.

(Z powodu artykułu prof. Zagórskiego p. t.: »O niedostatkach obecnej metody nauczania języków klasycznych w szkołach naszych i o środkach zaradczych«, Muzeum XI. str. 602 nn., 704 nn., 767 nn.).

W artykule, którego tytuł wyżej podałem, określa naprzd prof. Zagórski zadanie i cel nauki języków klasycznych w gimnazyach podług Instrukcyi z r. 1884 i reskryptu ministeryalnego z r. 1891, następnie zastanawia się nad środkami, które dla dopięcia tego celu polecają južo same Instrukcye južo rozmaici pedagogowie. Środki te uważa za niewystarczające, a metoda, którą przepisują Instrukcye, prowadzi zdaniem jego do powierzchowności i »oddziałuje niekorzystnie na pojęcie wiedzy i rozwój umysłowy uczniów«. Ta metoda bowiem, którą »trudno uważać za doskonałą pod każdym względem«, za dužo żąda od ucznia, bo przy pomocy słownika i gramatyki, w których jedynie, podług Instrukcyi, ma uczeń szukać pomocy przy preparacyi domowej, nie zdoła on uczynić zadość wymaganiom Instrukcyi. Że tak jest, stara się udowodnić prof. Zagórski, podając próbki przekładów z języka łacińskiego, dokonanych przez przeciętnego ucznia jedynie przy pomocy słownika i gramatyki. Tak samo, a raczej gorzej ma się rzecz podobno z lekturą autorów greckich.

Obecna metoda lektury klasyków, skazująca ucznia na słownik i gramatykę, zabiera mu tylko wiele drogiego czasu i, co gorsza, sama wsuwa mu w ręce środki niedozwolone, jakimi są drukowane przekłady, preparacye, przechodzące drogą spadku z rąk do rąk lub odpisywane dopiero w szkole. Nie doprowadza ona ucznia do takiej wprawy w tłómaczeniu i rozumieniu »każdego ustępu«, jak tego wymagają przepisy.

Wobec tego nie widzi prof. Zagórski żadnego celu w domowej preparacyi uczniów i całej masie innych podobnego rodzaju kolektaneów, których żądają Instrukcye. Pragnie więc przynajmniej ograniczyć pisanie preparacyi w gimnazjum niższem, a w wyższem zupełnie je usunąć.

Ale i drukowane wokabularze nie podobają się prof. Zagórskiemu; są to, zdaniem jego, półśrodki, które nie prowadząc do celu, ułatwiają tylko uczniowi jego domową pracę; co zaś do lektury extemporowanej, to wartość jej ma być tylko problematyczną.

Do tych niedostatków obecnej metody przystępują nadto inne — więcej formalne, mianowicie: 1) przy obecnej metodzie godzina lekcji upływa właściwie tylko na egzaminowaniu; 2) nauczyciel, jak z natury rzeczy wynika, zbyt długo zajmować się musi jednym uczniem, tymczasem większość klasy nie korzysta zupełnie z nauki; 3) nauczyciel nie ma sposobu należytego wybadania ucznia, bo wiedza z domu przyniesiona nie zawsze jest probierzem tego, co uczeń właściwie umie, a zwłaszcza wprawę w samodzielnem tłumaczeniu i rozumieniu klasyka, z drugiej zaś strony nie daje sposobności do wypróbowania własnych sił bez żadnej pomocy; stąd pochodzi, że przy egzaminie dojrzałości zdarzają się przykre wypadki.

Przyznać należy, że nie brak prof. Z. odwagi w krytykowaniu. Potępić metodę, wskazaną Instrukcjami, potępić wszystkie środki, które polecają zawołani pedagogowie, obcy i nasi — to śmiało, może za śmiało, zwłaszcza wobec argumentów, którymi posługuje się autor. Wszak sam przyznaje, że cel nauki języków klas. da się osiągnąć tylko przez samodzielną, długą i mozolną pracę (Muz. str. 604). Na taką właśnie pracę skazują ucznia Instrukcye, każąc mu przy pomocy słownika i gramatyki przychodzić do szkoły z gotowem tłumaczeniem. Inna rzecz, czy uczeń wobec tylu przedmiotów, wobec nierównych w poszczególnych klasach trudności, które mu sprawia lektura autorów starożytnych, zawsze uczyni zadość wymaganiom; inna rzecz, czy wertowania słownika, wymagającego zbyt może wiele mozółu i czasu, nie należałoby zastąpić środkami lżejszymi; inna nakoniec rzecz, czy dotychczasowe środki są — zwłaszcza u nas — wystarczające wobec podniesionej dzisiaj skali wymagań z zakresu filologii klasycznej. Żeby jednak metoda, polecona przez Instrukcye, sama przez się takie wydawała owoce, jak nam to przedstawia prof. Z., trudno przyznać. Jeżeli nie przynosi spodziewanych rezultatów, wina tego leży może nie w metodzie, ale przynajmniej w znacznej części poza nią.

Zrozumieli to pedagogowie, na których doświadczenie i światłe rady powołuje się autor; rady ich nie odsądzają obecnej metody od wartości, jak to czyni prof. Z., ale podają środki, któreby więcej ułatwiły uczniowi jego samodzielną pracę w domu, niż to możebne przy pomocy słownika i gramatyki. Ani Instrukcye nie wymagają, zdaniem mojem, tego, aby słownik i gramatyka dały uczniowi odpowiedź na wszystkie pytania, jakie mu się nasuwają w autorze, ani też pedagogowie, polecający inne środki, nie pragną, by one tę odpowiedź dawały. Pragną oni tylko ułatwić uczniowi jego samodzielną pracę przy przygotowaniu się do szkoły.

Zresztą czy przygotowanie się przeciętnego ucznia przy pomocy słownika i gramatyki tak przerażająco się przedstawia, jak tego mają dowodzić próbki przytoczone przez prof. Z. — to wielkie pytanie. Czy rzeczywiście z takim tłumaczeniem przychodzi do szkoły przeciętny uczeń klasy V. lub VI., jakiego prof. Z. podał w swym artykule? Czy tak rzeczywiście tłumaczy sobie w domu przeciętny uczeń przez lat ośm? Jakżeż tedy wygląda tłumaczenie słabego ucznia? Czyjaż to wina, jeżeli przeciętny uczeń klasy V. lub VI. popelnia takie horrende stylistyczne, jakie znajdujemy w próbkach prof. Zagórskiego? Mnie się zdaje, że byłoby to winą chyba nauczycieli, jeśliby ucznia tak bardzo nieudolnego puścili do wyższego gimnazjum. Wszak uczeń klasy V. ma za sobą dwa lata lektury autorów łacińskich; wszak przez te dwa lata czyta on tych autorów bardzo często tylko w szkole, co jedynie zaleca

prof. Z. w pozytywnej części swego artykułu. Jeżeli przez ten stosunkowo długi czas tyle tylko skorzystał z nauki szkolnej, że łatwego ustępu nie zdołał nawet tak przetłumaczyć, by on sam lub kto inny mógł przynajmniej sens jego pojąć; jeżeli po dwuletniej lekturze historyków łacińskich *scriptores rerum* tłumaczy: *pisarze rzeczy*; jeżeli na czole okresu stawia »by nie«, nie wiedząc nawet tyle, że »nie« należy przed orzeczenie — w takim razie dajmy chyba spokój całej lekturze autorów klasycznych, bo tu nie pomoże nawet to *panaceum*, jakie wynalazł prof. Zagórski.

Ale nie rozpaczajmy! Rzeczy nie doszły do tak smutnego stanu, jak to przedstawia autor. Jeżeli w wyższym gimnazjum, choćby tylko w kl. V., trafiają się czasem podobne kwiatki, jakie znalazł prof. Z., to pochodzą one albo od uczniów, którzy niesłusznie dostali się do wyższego gimnazjum, albo od tych niedbalców, którzy tak się przygotowują w domu, jak opisuje prof. Z. Bo spytajmy, czy każdy uczeń przeciętny zaczyna preparację domową od wyszukania nieznanymi słówkami, a potem dopiero zabiera się do tłumaczenia? A jeżeli tak, czy wina to obecnej metody? Co do mnie, wyobrażam sobie jednak inaczej sposób przygotowania się ucznia przeciętnego w domu, a mówię o uczniu starszym, który nie zabiera się do tłumaczenia autora po raz pierwszy. Przeciętny uczeń, ćwiczony odpowiednio przez długi czas w szkole, nie zaczyna od wyszukiwania w słowniku nieznanymi słówkami, ale od tłumaczenia, a jeżeli w ciągu tegoż natrafi na nowe słówka, wtedy dopiero szuka ich w słowniku. Przyznaję, że może nie zawsze tak się dzieje, może pewien procent uczniów tak się przygotowuje w domu, jak opisuje prof. Z.; jeżeli w tem nie będzie miał nauczyciel nic na sumieniu, to i winić go o to nie można. Ale i obecnej metody nie można o to winić, jak nie można jej wyłącznie i tej przypisywać winy, że przy egzaminach dojrzałości trafiają się uczniowie, którzy nawet z łatwiejszym miejscem danego autora nie mogą sobie poradzić. Instrukcje nasze są dobre, to przyznają powszechnie; jeżeli więc ich wykonanie będzie także bez zarzutu, to podobne wypadki należeć będą zawsze do bardzo rzadkich wyjątków. Zresztą może przygotowanie uczniów specjalnie do egzaminu dojrzałości nie jest przeprowadzone tak, żeby dawało zadowalający w każdym wypadku wynik.

Zarzuca dalej prof. Z. obecnej metodzie, że pod jej panowaniem wkradła się powierzchowność i oddziałała niekorzystnie na pojęcie wiedzy i rozwój umysłowy uczniów, tudzież że metoda obecna nie doprowadza ucznia do samodzielności, do przyswojenia sobie wprawy w zrozumieniu i tłumaczeniu autora, do szybkiego oryentowania się, bo nawet nie daje uczniowi sposobności do wypróbowania własnych sił bez żadnej pomocy.

O ile słuszne są powyższe zarzuty, które podają w wątpliwość poprostu wszelką wartość dzisiejszej metody, nie będę bliżej nad tem się zastanawiał, bo chodzi mi głównie o wykazanie, że środki, zalecane przez prof. Zagórskiego, nie zapobiegają tym rzekomym niedostatkom obecnego sposobu nauczania filologii w gimnazjach. Pozwolę sobie tylko tę zrobić uwagę, że prof. Z. nie uzasadnia swoich zarzutów mojem zdaniem tak, jak wymaga ich waga, i nie pamięta, że obecna metoda jest dziełem doświadczenia długiego szeregu lat i ludzi, którzy w dziedzinie wykształcenia młodzieży położyli niespożyte zasługi.

Zapomina też autor o prawdzie niezaprzeczanej, że usuwanie z drogi ucznia wszelkich trudności, podawanie mu wiedzy jakby na talerzu wcale nie przyczynia się do wyrobienia w nim samodzielności i gruntowności. Każdy z własnego doświadczenia wie najlepiej, że prawdziwą wiedzę naszą staje się dopiero to, co sobie zdobywamy własną pracą, własnym doświadczeniem, własnym trudem. Takie zdobywanie wiedzy wyrabia w nas samodzielność, gruntowność i inne cenne w nauce przymioty: *per aspera ad astra*! Ten właśnie cel ma w tym wypadku domowa preparacja uczniów; w domu ma uczeń nabierać i samodzielności i gruntowności, łamiąc się z trudnościami, które mu sprawia lektura autorów. Nie należy tylko wyobrażać sobie ani wymagań instrukcyi ani trudności, jakie autor może sprawić uczniowi, w razie potrzeby wspieranemu przez nauczyciela, tak przesadnie, jak to robi prof. Z., a wtedy i skutki domowego przygotowania się ucznia nie przedstawiają się w tak czarnych barwach, jak próbki przez niego przytoczone.

Tych kilka słów, wypowiedzianych w obronie domowej preparacyi uczniów, nie ma mnie przedstawić jako zagorzałego zwolennika słownika i gramatyki; ja tylko tego nie rozumiem, jak studjum filologii mogłoby się obejść zupełnie bez tych środków i jak metoda, oszczędzająca uczniowi wszelkich trudności, mogłaby doprowadzić do zadowalających rezultatów w nauce jakiegokolwiek przedmiotu.

Przypatrzmy się dalej innym zarzutom, którymi okłada prof. Z. obecną metodę. Przy obecnej metodzie czytania klasyków, powiada, godzina lekcyi upływa właściwie na egzaminowaniu. Więc to znowu wina obecnej metody? Czy może przyczyna tego, jeżeli gdzie, to przedewszystkiem u nas, leży daleko poza nią? Wszak temu nie winna metoda, że nasze gimnazya są przepełnione, że nawet najwyższe klasy liczą nierzadko 50 i więcej uczniów; a każdego trzeba wypytać przynajmniej cztery razy na półroczu, co zdaniem mojem jest stanowczo za mało, zwłaszcza ze względu na słabszych uczniów.

Co do drugiego, »więcej formalnego« zarzutu twierdzą stanowczo, że znowu nie wina to metody, gdy nauczyciel zbyt długo zajmuje się jednym uczniem, pozwalając większości nieuważać, zajmować się czem innym, jednym słowem nie korzystać z lekcyi. Ja przynajmniej nie widzę w obecnej metodzie nic takiego, coby nauczyciela do tego zmuszało, zwłaszcza gdy zważę, jak przepełnione są u nas klasy. Zresztą tak postępować przy egzaminowaniu, by ile możności zajmowało ono uwagę całej klasy polecają nasze Instrukcye i do zalet obecnej metody należy, że trzyma się takiego sposobu egzaminowania. Muszę tu jeszcze zrobić drobną uwagę, że dwa dopieroco omówione zarzuty stanowią właściwie jeden, bo gdy nauczyciel zajmuje się zbyt długo każdym z osobna uczniem, jasna, że na egzaminowaniu musi schodzić cała godzina.

Zarzut w końcu, że przy obecnej metodzie nauczyciel nie ma sposobności należytego wybadania ucznia, bo wiedza z domu przyniesiona nie zawsze jest probierzem tego, co uczeń właściwie umie, nie ma zdaniem mojem żadnej racyi. Sądzę, że położenie nauczyciela byłoby rozpaczliwe, gdyby rzecz miała się tak w istocie. Na szczęście tak nie jest i być nie może; to, co odpowiada uczeń egzaminowany, jest i zawsze być musi dla nauczyciela probierzem tego, co w dotyczącej materyi umie. W dochodzeniu, jak uczeń nabył tę wiedzę w domu, nie widzę celu; byle tylko tak odpowiadał, jak my tego wymagamy i jak wymagają nasze przepisy, wolno mu nawet używać w domu cudzej po-

mocy, wolno mu korzystać z innych uczniowych środków. Bo ostatecznie, jak mu zabronić tego? Zresztą o wiedzy ucznia możemy się przekonać nie tylko z właściwego egzaminowania; dają nam do tego sposobność także pytania, rzucane ubocznie, niespodziewanie, pytania, w których apelujemy do ogółu klasy, całe zachowanie się w chwilach, że się tak wyrażę, krytycznych i inne próby, na które wiedzę jego można wystawić.

Ta wiedza, z domu przyniesiona, musi być, mojem zdaniem, także probierzem wprawy w samodzielnem tłumaczeniu i rozumieniu danego autora. Że ten probierz nie zupełnie, co prawda, wystarcza, uznają i nasze Instrukcje, polecając obok zwykłej lektury także lekturę extemporowaną i kursoryczną.

Przejdźmy teraz do omówienia metody, którą proponuje prof. Zagórski; szczegółów jej nie będę przytaczał, bo są one znane z »Muzeum«; przypomnę tylko ogólnikowo, że polega ona na tem, iż na domową pracę uczniów zadaje się tylko to, co zostało przerobione w szkole. Metoda ta, to panaceum na obecne niedostatki, nie jest to rzecz nowa; znają ją nasze Instrukcje, polecając stosować ją zawsze w początkach lektury, zna i obecna praktyka, używając jej na najniższym stopniu nauki języka łacińskiego, z tą tylko różnicą, że gdy obecne przepisy każą postępować przy tem bardzo gruntownie i powoli, sposób, w jaki prof. Z. chce stosować tę metodę, wymaga nadzwyczajnej szybkości ze szkodą dla gruntowności nauki. Natomiast nowością jest to, że prof. Z. radzi zastosować ją do całej lektury gimnazyalnej, zapewniając, że zapobiegnie ona nietylko nadużyciom ze strony uczniów przez używanie gotowych przekładów, czyniąc je rzeczywiście zbędnymi, ale także zmusi uczniów do intensywnej, samodzielnej pracy pod kierunkiem nauczyciela, zapobiegnie przeciążeniu, przenosząc punkt ciężkości nauki do szkoły, pozwoli nauczycielowi poznać dokładnie i ocenić wartość ucznia, pozwoli uczniowi poznać braki swoje własne i ewentualnie je uzupełnić.

Godny uwagi jest fakt że pomiędzy temi obietnicami niema jednej, której napewno oczekujemy wobec zarzutu, że pod panowaniem dzisiejszej metody wkradła się powierzchowność. Prof. Z. nie mówi mianowicie nigdzie, że metoda jego zapobiegnie temu niedostatkowi, że usunie tę powierzchowność, na którą choruje, jego zdaniem, dzisiejszy sposób nauczania filologii w gimnazyach. Jak to się stało, czy przypadkowo, czy może z rozmysłu nie mówi o tem autor, nie umiem odpowiedzieć. W każdym razie najcięższy zarzut, jaki można zrobić idei prof. Zagórskiego, jest ten, że jeśli obecna metoda prowadzi do powierzchowności, to metoda jego tę powierzchowność stokroć powiększy. Że tak jest, będę się starał wykazać cyframi. Przypuśćmy, że do tłumaczenia podług recepty prof. Zagórskiego wywoła nauczyciel tylko 20 uczniów (zaznaczam, że prof. Z. uważa to stanowczo za zamało); na egzaminowanie lekcji przerobionej dzień przedtem przeznacza autor artykułu omawianego kwadrans do 20 minut; dajmy na to, że kwadrans wystarczy. Zatem 45 minut pozostałoby do tłumaczenia nowej lekcji; odliczmy od tego jakich 4—5 minut na przejście nauczyciela z jednej klasy do drugiej i na załatwienie zwykłych formalności, a najmniej drugie tyle na rzecz przestanków, które pochłaniają znaczną stosunkowo część czasu, przeznaczonego na naukę, a pokaże się, że będziemy mieli najwyżej 35 minut do rozporządzenia. Weźmy jednak za podstawę rachunku okrągło 40 minut. 40 podzielone przez 20 daje 2 minuty t. j. tyle czasu przeznacza prof. Z. każdemu z tych uczniów. Każdy z nich ma przetłumaczyć

choćby tylko jedno zdanie, okres lub wiersz. Jak długie ma być to zdanie, którego przetłómaczenie i oczywiście dokładne objaśnienie i powtórzenie ma kosztować tylko 2 minuty? Który autor pisze w tak drobnych zdaniach? Takie zdania są chyba tylko w Ćwiczeniach dla klasy I. i II., bo już w Neposie będzie ich bardzo mało, jeszcze mniej w Cezarze, a o Liwiuszu, Cycleronie i t. d. niema nawet co mówić.

Popatrzmy dalej, ile rozdziałów zamierza czytać prof. Z. w 40 minutach podług swojej metody. Weźmy dla przykładu pierwsze lepsze miejsce z Cezara, n. p. z B. G. II. 26 nn. Gdybyśmy podług rady prof. Z. chcieli wywoływać do tłómaczenia tylko 20 uczniów, tobyśmy musieli przetłómaczyć 5 rozdziałów bez jednego zdania, a to dlatego: r. 26. liczy zdań 5, r. 27. również 5, r. 28. ma ich 3, r. 29 — 5, r. 30. — 3, razem 21 zdań, które w szkolnem wydaniu Dr. Karola Hampa zajmują prawie dwie całe strony wielkiej ósemki. Przykład ten jest bardzo wymowny; żeby się jednak nie zdawało, że taki umyślnie wyszukałem, podam inny także z Cezara, B. G. VII, 52 nn. Otóż rozdział 52 zawiera 4 zdania, następny także 4, r. 54. również 4, r. 55. ma ich 10, razem 22. Odliczywszy 2 zdania, musielibyśmy w tym wypadku przeczytać podług wskazówek prof. Zagórskiego 1¹/₂ strony tejsamej ósemki.

Zapytajmy jeszcze, jak obszerne są zdania w tych rozdziałach i czy na przetłómaczenie każdego zdania wystarczą 2 minuty. Otóż pierwsze zdanie w B. G. VII, 52 zajmuje prawie 5 wierszy druku, drugie 4, trzecie całych 5 wierszy, dopiero czwarte jest tak szczupłe, że może udałoby się nam uporać się z niem w tak krótkim czasie.

Weźmy teraz innego autora, n. p. Liviusa; przypuśćmy, że uczniowie przeczytali już ks. I. tego historyka i zapoznali się z jego stylem i trudnościami, a potem przystąpili do lektury XXI. księgi. Na nową lekcję mają czytać rozdział 13. nn; w rozdziale tym mamy zdań 8, w następnym 4, w r. 15. jest ich 6, razem 18. Poprzestaniemy na tych 18 zdaniach; zajmują one w Teubnerowskiem wydaniu, sporządzonem przez Weissenborna, stron 2 bez 4 wierszy. Trzeba wiedzieć, że w tej partyi niema prawie wcale zdania tak prostego i takie rzeczy zawierającego, żeby na jego przetłómaczenie i objaśnienie wystarczały dwie minuty.

Czy mam jeszcze więcej przytaczać przykładów? Zdaje mi się, że nie potrzebuje, bo już z tych widać jasno, że tak czytać autorów, jak radzi prof. Z., nie można pod żadnym warunkiem, jeżeli lektura ma być gruntowna, jeżeli ma się odbywać z korzyścią dla uczniów, jednym słowem — jeżeli ma osiągnąć cel, jaki jej naznaczają Instrukcye. Wynika z tego, że zarzut, który zrobił prof. Z. obecnej metodzie, zwraca się przeciw niemu samemu: wprowadzenie jego idei do szkoły pociągnęłoby za sobą powierzchowność na całej linii i wyrządziłoby olbrzymie szkody już nie tylko nauce filologii, ale i nauce innych przedmiotów.

Zastanówmy się dalej, czy metoda prof. Zagórskiego nie wyrobi może w uczniach samodzielności, tego tak cennego przymiotu. Jeżeli powyższa moja argumentacya ma racye, to twierdzenie, że przy pomocy tej nowej metody nie wyrobimy w uczniu takiej samodzielności, o jakiej marzy prof. Z., łatwo uzasadnić.

Przedewszystkiem muszę zapytać, czy na serwo myśli prof. Z., że to będzie tłómaczenie bez żadnej pomocy? Już w powiedzeniu autora, że będzie

to praca »samodzielna pod kierunkiem nauczyciela«, widzę *contradictio in adiecto*. A pomoc nauczyciela? A pomoc współuczniów nieodzowna przy takim sposobie czytania klasyków? Forma, w jakiej musielibyśmy dawać uczniowi tę pomoc, nie tylko nie wyrobiłaby w nim samodzielności, ale zabiłaby nawet jej zarody zwłaszcza w uczniu przeciętnym. Natrafiałby bowiem w autorze bardzo często na miejsca, których poprostu nie mógłby ruszyć. Co krok musieliby mu pomagać i nauczyciel i koledzy; tłumaczący i jego pomocnicy musieliby się przytem bardzo spieszyć, bo w 40 minutach trzeba przebyć nielada drogę. Własnemu dowcipowi ucznia nie pozostawionoby nic, jego namysłowi nie danoby nawet 10 sekund; czułby on na każdym kroku, że prowadzą go na pasku, który trzymają naprzemian to nauczyciel to współuczniowie. Konieczność tego nieustannego prowadzenia ucznia na pasku wynika z tego, że metoda prof. Zagórskiego wymaga za dużo od pamięci ucznia; a wiadomo, że czego za wiele, to szkodzi. W tłumaczeniu podług tej metody natrafic może uczeń często na zdania, w których znajdzie mnóstwo słówek i zwrotów nieznanych. Spamiętać je choćby tylko na 2 min. po jednorazowym powiedzeniu nauczyciela lub współuczniów zdoła tylko chłopiec obdarzony wyjątkową pamięcią. Przeciętnemu, a o takiego głównie powinno nam chodzić, trzeba będzie co chwila przypominać w ciągu tłumaczenia to, co uleciało z jego pamięci. Dodajmy do tego pospiech, jakiego wymagałoby tego rodzaju lektura, dodajmy do tego, że sam sposób posiłkowania ucznia tłumaczącego nie przyczyniałby się wcale do skupienia uwagi tak potrzebnego, gdy chodzi o spamiętanie czegoś, a zrozumiemy, że bez owego paska nie dałoby się tutaj nic zrobić.

Takie zaś popychanie za każdym krokiem podkopuje w uczniu samodzielność i zachęca do oglądania się na pomoc zewnętrzną, i w tej mierze przemawiają do mego przekonania więcej niż argumenta prof. Zagórskiego słowa Instrukcyi, gdzie na str. 61. czytamy:

»In die Uebersetzung, die der Schüler gibt, rede der Lehrer nicht darein: er vermag sonst nicht zu erkennen, welchen Antheil an der Leistung er selbst, welchen der Schüler habe. Auch benimmt es dem eifrigen Schüler die Freude am Erfolge; die Bequemem aber macht es noch bequemer, wenn sie sehen, es komme trotz ihrer eigenen Ungeschicklichkeit durch das stete Eingreifen des Lehrers schliesslich doch etwas heraus«.

Te słowa kwestyonują zarazem inną obietnicę, którą robi prof. Z., tę mianowicie, że jego metoda pozwoli nauczycielowi poznać dokładnie i ocenić wartość ucznia. Ani nauczyciel, postępujący tą metodą, nie pozna wartości ucznia, ani uczeń nie pozna braków swoich własnych. Bo jednemu uczniowi będzie się zdawało, że bardzo dużo umie, drugiemu, mniej o sobie rozumiejącemu, że nic nie umie. W rzeczywistości i jeden i drugi bardzo mało nauczyłyby się podczas takiej lekcyi.

Nasuwa się tu jeszcze jedno pytanie, łączące się ściśle ze sprawą, którą właśnie omówiliśmy; mam na myśli kwestję drukowanych tłumaczeń, których używanie — a mojem zdaniem tylko nierozumne używanie — jest zabójcze dla samodzielności ucznia. Wiemy o tem wszyscy, że uczniowie korzystają na wielką skalę z tego środka i na razie nie widzimy sposobu, jak wytrącić im z rąk tłumaczenia. Ale jeżeli która metoda, to z pewnością ta, którą prof. Z. proponuje, nie uwolni nas od tej plagi. Co więcej — ta do-

piero metoda zmusiłaby do szukania tłumaczeń nawet tych uczniów, którzy dzisiaj bez nich się obchodzą. Można uzasadnić to psychologicznie.

Wykazaliśmy wyżej, że metoda prof. Zagórskiego za wiele wymaga od pamięci ucznia; w istocie — ażeby spamiętać takie mnóstwo słówek, zwrotów i rzeczy, jakie wśród tak obfitej i tak pospiesznej lektury obijają się zaledwie o uszy chłopca, na to potrzeba nadzwyczajnej pamięci, temu nie sprosta pamięć przeciętnego ucznia. Powróci on do domu prawie tylko z tem, z czem z niego wyszedł; wiadomości, zasłyszane w szkole podczas lekcji łaciny lub greczyzny, jak szybko będą pochwycone, tak szybko ulecą z pamięci. Cóż pocznie biedny chłopak, gdy się zabierze w domu do powtórzenia lekcji, przerebionej w szkole? Zdolniejszy spróbuje, czy mu się nie uda przetłumaczyć autora tak, jak tłumaczono w klasie; spróbuje — ale chyba na to tylko, by się przekonać, że to mu się nie uda, że wiele rzeczy zapomniał, a i to, co spamiętał, budzi obawy, że może tak w szkole nie było. Uczniowi, mniej trwałą obdarzonemu pamięcią, więc i mniej ufającemu sobie, wystarczy okiem rzucić na dane miejsce w autorze, aby dojść do przekonania, że nie da sobie z niem rady. Ambicya albo strach przed złą notą nie pozwalają rzucić poprostu w kął książki. U kogóż więc szukać pomocy? Uczeń, mający zasobnych rodziców, może wziąć sobie nauczyciela domowego; uczeń ubogi — a takich u nas najwięcej — wpadnie na środek tańszy: uda się o pomoc do księgarza lub antykwarza, a ten mu ją sprzeda w postaci drukowanego tłumaczenia. Tak więc pląga, z którą dziś bezskutecznie walczymy, rozszerzyłaby się pod panowaniem metody prof. Zagórskiego jeszcze bardziej, bo drukowane tłumaczenia miałyby wówczas więcej racyi bytu, niż dzisiaj.

Nie dość na tem. Jeżeli prof. Z. sam ostrzega, że pomimo jego metody uczeń ambitniejszy mógłby nawet do szkoły przynieść tłumaczenie i zaglądnąć do niego chwilę przedtem, nim zostanie wywołany — to ja muszę się przyznać, że na miejscu ucznia nie zrobiłbym inaczej. Praca domowa nad lekcją, przerebioną w szkole, zabrałaby uczniowi tyle drogiego czasu, że, choćby chciał, nie zdołałby naprzód się przygotować, jak to często dzieje się dzisiaj, i chcąc nie chcąc zabrałby ze sobą tłumaczenie do szkoły, ażeby w chwili niebezpieczeństwa mieć przynajmniej tę broń ze sobą. Tam szukałby natchnienia podczas tłumaczenia nowej lekcji i tam szukaliby go pomocnicy tłumaczącego i popisyaliby się wiadomościami stamtąd zaczerpniętymi.

To są zarzuty, które — sędzę — słusznie podnieść można przeciw idei prof. Zagórskiego. Niedostatki, których winę przypisuje obecnej metodzie, mają swoje źródło mojem zdaniem w znacznej części gdzieindziej. Z tem wszystkiema mamy tu jedno więcej *signum temporis*, że obecna nauka filologii w gimnazjum niezupełnie i nie wszystkich zadowala. Szukajmy przyczyn tego, a może uda nam się znaleźć je nawet tam, gdzie się tego najmniej spodziewamy.

Lwów.

J. Jędrzejowski.

Dettweiler, Prof. Dr.: *Didaktik und Methodik des lateinischen Unterrichts*. (Sonderausgabe aus Dr. A. Baumeister's *Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen*). München 1895. str. 225.

Nowe plany naukowe dla gimnazjów niemieckich, osobliwie pruskich, przyniosły znaczne ograniczenie w nauce filologii klasycznej. Dążność ta uwi-

doczniła się w znacznej redukcji godzin, nie mniej w określeniu celu studyów klasycznych w gimnazyach. Pogodzono się nakoniec z myślą, że głównym dziś i jedynym celem filologii w gimnazyach jest poznanie najcenniejszych utworów klasycznych na dokładnym zrozumieniu formy oparte, nie osiągnięcie biegłości stylistycznej i wprawy w używaniu języka ustnem i pisemnem. Zmienione w tym duchu plany uchyliły dwoistość celu, która utrudniała spełnienie głównego zadania. Za zmianą celu musiała pójść i reforma w metodzie nauczania. Doniosła ta reforma wywołała żywą dyskusję w kołach nauczycielskich, a za dowód powszechnego zainteresowania się tą ważną w wychowaniu sprawą posłużyć może mnóstwo publikacji i artykułów rozrzuconych po czasopismach.

Świeżo pojawiła się książka znanego w literaturze pedagogicznej autora o metodzie nauczania języka łacińskiego. Szczupłe ramy sprawozdania nie pozwalają nam odsłonić całego bogactwa cennych wskazówek, podyktowanych gruntowną znajomością przedmiotu i rozległym zasobem doświadczeń. Podnieśliśmy zatem jedynie myśli przewodnie i główne zasady, na których autor oparł swój system nauczania.

Część ogólna dzieła (do str. 57) obejmuje przede wszystkim krótki, może zbyt zwieszły i dlatego niejasny ustęp o historycznym rozwoju nauki łaciny w gimnazyach (I. *Die geschichtliche Entwicklung des lateinischen Unterrichts*, str. 7—14). Z tego szkicu okazuje się, że odkąd zaniechano praktycznego używania łacińskiego języka, i w szkole stawiano jako główny cel łaciny zapoznanie uczniów z treścią utworów klasycznych, a kierunek formalny i gramatyczny, choć w praktyce często na pierwszy plan wysuwany, w teorii zajmował zawsze drugorzędne stanowisko. — Następuje rozdział wyjaśniający wartość i stanowisko łaciny w rzędzie czynników wychowawczych (II. *Wert und Stellung des Lateinischen im erziehenden Unterricht*, do str. 23.). Tu znalazły miejsce wszystkie argumenta przemawiające za zachowaniem nadal tego języka w szkołach. Wpływ studyów klasycznych, pielęgnowanych od tylu wieków, rozpostarł się na całym obszarze życia duchowego narodu niemieckiego. Ślady niezatarte tego wpływu tkwią w języku i literaturze, widnieją w pomnikach sztuki, w polityce i wszystkich gałęziach wiedzy. Niepodobna zatem przerywać tej nici bez stwórzeńa znacznej luki w wykształceniu młodego pokolenia. Z tem łączy się ściśle konieczność poznania ze źródeł świata klasycznego i jego kultury, aby tem snadniej zrozumieć terażniejszość na tej kulturze opartą. Mozolne zaś zdobywanie skarbów myśli, w formie obcego języka złożonych, jest najlepszą szkołą samodzielnej, umiejętnej pracy, do której ma przygotować wychowanków swoich gimnazjum. Tą też drogą pewniej i trwalej wraża się w pamięć uczniów piękne wzory etyczne, których tyle przesuwają się przed oczyma uczniów w lekturze klasyków. Nie pomija też autor ważnego względu, że język łaciński dzięki swej tradycji, metodycznemu opracowaniu i odrębnym właściwościom daje zarazem znakomitą podstawę gramatyczną i przygotowanie do rozumienia budowy języka w ogóle: zadanie, którego język ojczysty dla łatwo zrozumiałych powodów spełnić nie może.

Tak rozumiejąc znaczenie łaciny dla gimnazjum, widzi D. cel jej główny w zrozumieniu płodów literatury rzymskiej na podstawie samodzielnej, źródłowej pracy.

Na jakich zasadach oprzeć należy naukę i jakimi drogami dążyć do osiągnięcia pożądaných rezultatów, o tem poucza następny rozdział: III. *Allgemeine Grundsätze für den Lateinunterricht. Lehrbücher und Lehrer* (do str. 39). Koniecznym środkiem i warunkiem powodzenia nauki jest wczesne zaprawianie uczniów do samodzielnego myślenia. Dlatego najszerze zastosowanie powinna znaleźć w nauce łaciny metoda indukcyjna.

Drugą ważną a często pomijaną zasadą w nauce jest apercpcya. Wynika z niej dla łaciny konieczność opierania się w gramatyce na języku ojczystym, w wyjaśnieniach rzeczowych na stosunkach współczesnych, rodzinnych. Dążność do uzmysławiania materiału naukowego objawi się w zastosowaniu wszelkich środków unaczynających, jakimi szkoła rozporządza. Przy wyjaśnianiu form i zjawisk językowych, grupowaniu i szeregowaniu rzeczy poznanych nauczyciel posługuje się nieustannie tablicą, treść lektury objaśnia pomniki sztuki starożytnej w modelach lub zdjęciach fotograficznych, wiadomości abstrakcyjne uprzystępnia dla fantazyi uczniów liczne przykłady i żywe przedstawienie. Wielką wreszcie usługę odda nauce przestrzegana ściśle zasada koncentracji. Ciągłe odświeżanie w pamięci uczniów poznanego materiału językowego, opieranie wszelkich ćwiczeń na nabytym zapasie wiedzy, w czem dopomóżd mogą ułożone według jednolitego planu podręczniki, przyczyni się z jednej strony do utrwalenia podstaw i wpłynie na gruntowne rozumienie lektury, z drugiej strony zapobiegnie obciążaniu pamięci uczniów zbyt dużym balastem wokału i rzadko napotykaných konstrukcyi. Z tejsamej zasady wychodząc należy szukać punktów stycznych z ogólnym zasobem wiedzy, który uczeń ma wynieść z gimnazyum i wiadomości nabyte z lektury łacińskiej wprowadzać w związek z nauką pokrewných przedmiotów. To koncentrowanie wszystkich czynników wykształcenia powinno się odbywać według planu z góry ułożonego, który oznaczy czas i miejsce na omawianie ważnych pojęć lub faktów. Zgodnie z pruskimi planami żąda słusznie Dettweiler, aby przedmioty, najbardziej nadające się do koncentracji, spoczywały w ręku jednego nauczyciela. Z trafnych uwag o układzie podręczników podnosi, co mówi D. o gramatyce łacińskiej na str. 33. Gramatyka łacińska służąca do zrozumienia lektury, nie pisana po łacinie, ma zawierać jedynie te prawidła, które mają wartość dla wszystkich autorów, nie opierać się wyłącznie na łacinie Ciceronkiej, jak to czynią przeważnie gramatyki, podnosząc niekiedy indywidualne właściwości autora do znaczenia ogólných prawideł i mnożąc przez to ich liczbę. Tylko w ogólných rysach uwidocznia się wybitne cechy języka łacińskiego, których poznanie pozwoli uczniowi wnikać w istotę języka i charakter Rzymian.

Godny uwagi jest rozdział, zamykający ogólną część pracy, w którym autor omawia wartość tłumaczeń na język łaciński i z języka łacińskiego na ojczysty. Pierwsze były środkiem bardzo skutecznym wtedy, kiedy w gimnazjach chodziło o biegłość w użyciu języka; dziś tylko siłą tradycyi utrzymują swoje przeważne stanowisko, służąc za główną miarę w ocenianiu postępu uczniów i dlatego powinny uleść znacznemu ograniczeniu. Ćwiczenia te bowiem z natury swojej skłaniają ucznia jedynie do zważania na formę i mechanicznego stosowania zapamiętanych prawideł, nie rozwijają natomiast samodzielności w myśleniu, a lektury zgoła nie wspierają. O wiele więcej pierwiastku kształcącego i korzyści dla lektury przedstawia odwrotny przykład, wymagający

od ucznia samodzielnego zdobywania myśli, wykrywania związku, opanowania treści, wreszcie nader kształcącego dobierania stosownych znaczeń ze skarbnicy własnego języka. Takie ćwiczenia radzi D. konsekwentnie prowadzić na każdym stopniu nauki, a wyłącznie zajmować niemi uczniów w wyższych klasach.

Główną wartość dzieła stanowi część szczegółowa (str. 58—249), w której omówiono w sposób wyczerpujący metodę nauki języka łacińskiego: 1) na stopniu elementarnym, 2) w klasach średnich, 3) w wyższych klasach. Na każdym stopniu rozważa autor: a) sam materiał nauki (*der Lehrstoff*), b) sposób opracowywania tegoż (*die Darbietung und Bearbeitung des Lehrstoffs*) c) środki do utrwalenia poznanego materiału (*Die Einübung und Anwendung des Lehrstoffs*), d) rezultat i sposób nawiązania nabytej wiedzy z nauką pokrewnych przedmiotów (*Gewinn und Verknüpfung*). Z wielu wskazówek i spostrzeżeń, w tej części dzieła zawartych, wyjmiemy najważniejsze.

Już na najniższym stopniu nauka łaciny ma ciągle na oku jej cel ostateczny w gimnazjum. Dlatego gramatyka elementarna ograniczy się do tych zjawisk językowych, bez których znajomości lektura późniejsza obejść się nie może; pominie natomiast wszelkie wyjątkowe i sporadyczne zjawiska. W traktowaniu materiału gramatycznego najskuteczniejszą okaże się metoda indukcji. Zasada apercepcji, która na tym stopniu wymaga oparcia się na języku ojczystym, jako znanej podstawie, jest bardzo pomocną i ułatwi uprzyśpieszenie nawet odrębnych, łacinie tylko właściwych zjawisk syntaktycznych, jak konstrukcji partycyp. i acc. c. inf., których poznanie gruntowne i pewne tak ważną jest podstawą dla lektury. W bardzo zręczny sposób czyni to Dettweiler na str. 86 n. Niemniej zaleca posługiwanie się etymologią. Najgłówniejsze zasady tworzenia wyrazów sposobem indukcyjnym przyswojone uczniom składają ich do wnikania w budowę języka i budzą poczucie tegoż.

Materiał ćwiczeń ma zarówno z gramatyką przysposobić ucznia do zrozumienia lektury. Stosowna tedy, aby ćwiczenia te zawierały ustępy ciągle o treści obfitej, którą najlepiej czerpać z podań greckich i rzymskich. Wnikanie w treść i częste zbieranie nabytych wiadomości szczególnie przy końcu półrocza zapewni uczniowi obok wiedzy gramatycznej cenny nabytek, który w połączeniu z nauką historii starożytnej wprowadzi go w obcy dlań świat starożytny i ułatwi mu później lekturę. Ćwiczenia pisemne na tym stopniu radzi rozpocząć od przekładów z języka łacińskiego. Uczniowie przekładają na język ojczysty zrazu zdania bezpośrednio przedtem przerobione, potem w formie nieco zmienionej, wreszcie szereg zdań nieprzerobionych w klasie o treści zrozumiałej i przystępnej dla uczniów. Extemporalia z języka ojczystego na łaciński mogą nastąpić nie pierwiej, jak przy końcu drugiego półrocza sexty (t. j. klasy najniższej). Mniej wartości przyznałbym innym ćwiczeniom zaleconym przez autora (str. 121 n.). Są niemi wypracowania, w których uczniowie wyjaśniają reguły gramatyczne lub opisują jakieś zjawisko językowe.

Wielki nacisk kładzie autor, naszym zdaniem bardzo słusznie, na to, aby zarówno, jak to się dzieje w szkole, i w domu zajmować ucznia takimi pracami, które wymagają samodzielności. Taką pracą będzie n. p. tworzenie samodzielne zdań z podanych uczniowi wyrazów lub grupowanie wokabuł czy na podstawie gramatycznej czy rzeczowej.

W nauce składni przestrzega D. przed przeciążaniem uczniów nawalem reguł. Znaczne ograniczenia wymaga przedewszystkiem składnia przypadków.

W tej partyi bowiem podręczniki po dziś dzień używane mieszczą dużo zbędnego dla lektury materiału, jak pouczają o tem prace na statystycznym zestawieniu *oparte* (por. Heynachera: *Beiträge zur zeitgemässen Behandlung der latein. Grammatik auf statistischer Grundlage*. Norden 1892). W składni zdania da się równie uprościć materiał przez należyte uwydatnienie zasady używania trybów: *coni.* i *indicat.* Poznanie wielu prawideł, nawet potrzebnych później, ale nie mających poparcia w równoczesnej lekturze, należy odwiec do czasu, kiedy je okaże lektura (n. p. *ut*, *ne concessivum*, *nedum*, niektóre właściwości zdań warunkowych, szereg konstrukcyi czasownikowych i inne). Charakterystyczne właściwości języka poetycznego należy wykazywać sposobem indukcyjnym, nie przez uczenie tropów i figur.

Cały sposób prowadzenia lektury, zalecany przez Dettweilera, jest bardzo racjonalny i pouczający: uchyla wszelki mechanizm a ułatwia gruntowne zrozumienie.

Przygotowanie do przekładu odbywa się w klasie. Aby uchronić ucznia od bezmyślnego tłumaczenia wyrazów, radzi pouczyć go wprost w najkrótszych słowach o treści ustępu. W tej mierze oddają wielką usługę wydania, które zapomocą nagłówek, podawanych przed każdym ustępem, całość stanowiącym, wprowadzają ucznia w treść ustępu, a tak skupiając jego uwagę około głównej myśli, ułatwiają mu zrozumienie i przekład. Jeśli miejsce przedstawia trudności leksykalne lub zawiera konstrukcyje zawile, nauczyciel wyjmie je z całości i wyjaśni, poczem zażąda przekładu. Do konstruowania, jako ćwiczenia więcej mechanicznej natury, radzi D. uciekać się wtedy dopiero, gdy przekład okaże się błędnym skutkiem niezrozumienia związku gramatycznego. Czytanie tekstu łacińskiego nie powinno poprzedzać przekładu i wyjaśnienia myśli, w przeciwnym razie jest mechaniczne i szkodliwe.

W ciągu lektury baczną uwagę należy zwracać na treść jego z całością, grupować i rozpatrywać ją to z tego to z owego stanowiska, nakoniec nabyte wiadomości wprowadzać w związek z nauką pokrewnych przedmiotów. Domowa praca ucznia ma polegać raczej na samodzielnem opracowywaniu materiału przerobionego w klasie, niż wertowaniu słownika i szukaniu znaczeń (tego mechanicznego zajęcia należy mu oszczędzić, pozwalając używać preparacyi drukowanej). Ilustrowanie prawideł gramatycznego przykładami z lektury lub samodzielne tworzenie przykładów na podstawie lektury lub zagadnienia z treści są stosownymi ćwiczeniami na tym stopniu nauki.

Gorąco przemawia autor za t. zw. lekturą kursoryczną bez przygotowania. Sposób, w jaki ją każe prowadzić, uchyla zarzut powierzchowności.

Kanon pisarzy czytanych w wyższych klasach gimnazyów pruskich niezupełnie odpowiada przekonaniom Dettweilera. Odrębne zapatrywania dotyczą głównie Cicerona i Sallustiusa (str. 193 — 203 i 209 i n.). Cicero zdaniem jego dominujące swe stanowisko w lekturze łacińskiej zawdzięcza jedynie tradycyi. Miał wielkie znaczenie w szkole, kiedy w niej pielegnowano wymowę i służył wtenczas za podstawę t. zw. imitacyi. Dziś wobec odmiennych zadań szkoły mowy Cicerona powinny zająć podrzędne stanowisko. Braknie im przede wszystkim pierwiastka etycznego, a wypadki, około których się obracają, i postacie, które w nich występują, przeważnie nie mają wybitnego znaczenia. Mowy Demostenesa, obrona Sokratesa, mowy u Tuceydydesa górują nad niemi podniosłą treścią i etyczną wartością i zasługują na pierwszeństwo w lekturze

szkolnej. Ciceronowi przypadnie zadanie roztoczenia przed oczyma uczniów zasobu środków technicznych, którymi rozporządza wymowa, i w tem się zarazem objawi jego znaczenie w dziejach starożytnej wymowy. Z mów jego poleca D. do czytania przedewszystkiem *de imp. Cn. Pomp.*, która przed innymi mowami wyróżnia się korzystnie jasną dyspozycją, wzorowym językiem, doniosłością sprawy i epoki, którą uwydatnia. Obok niej stawia mowę pro Archia, tudzież pierwszą i trzecią mowę przeciw Katylinie. Wyklucza stanowczo mowy przeciw Antoniuszowi i pro Roscio Amerino.

Wielką wartość dydaktyczną przynajmniej D. listom Cicerona. Trafny wybór z listów posłuży uczniowi jako źródło do poznania stosunków i postaci z epoki upadku Rzeczypospolitej, po największej części wiernie i prawdziwie przedstawionych. Z retorycznych i filozoficznych pism Cicerona poleca jako lekturę w najwyższej klasie wybór z pism de oratore i de officiis.

Jeśli ze względów dydaktycznych można się zgodzić na wyznaczenie skromniejszej roli mowom Cicerona, to trudno przyklasnąć niekorzystnemu sądowi o wartości lektury Sallustiusa, którego D. radby zastąpić lekturą Curtiusa. Powody, które przytacza na str. 209, nie wydają się nam wystarczające.

Wprowadzenie do lektury wyjątków z pisarzy srebrnej łaciny dla poznania epoki cesarstwa rzymskiego w rodzaju chrestomatyj, wydanej przez T. Opitza i A. Weinholda na Lipsku 1893, przyniosłoby niezawodnie rzetelną korzyść; w braku czasu należy je zalecać do prywatnej lektury.

Sposób prowadzenia lektury w wyższych klasach odbywa się mniej więcej tym samym torem, co poprzednio. Wypadnie tylko więcej jeszcze kłaść nacisku na pogłębianie treści utworów, wnikanie w indywidualne właściwości pisarzy, nadto zatrudnianie uczniów samodzielnem zestawianiem i opracowywaniem materiału.

Z tego choć pobieżnego zestawienia poznać można obfitość treści, jaką autor roztoczył w swej książce. Zasady, na których opiera system nauczania, nie są nowe, niektóre wprowadzono już do nauki, inne torują sobie drogę, nadto autor zostaje widocznie pod wpływem metody H. Schillera. Mimo to niepoślednią wartość jedną książce D. umiejętnie, świadome celu stosowanie na każdym stopniu nauki środków najpewniej wiodących do celu. Na każdej niemal karcie widnieje znajomość przedmiotu i wytrawność pedagoga-empiryka.

Dlatego każdy nauczyciel filologii przeczyta książkę Dettweilera nie tylko z przyjemnością, ale i z pożytkiem.

Bochnia.

W. Schmidt.

Hoppe, Theodor: *Bilder zur Mythologie und Geschichte der Griechen und Römer*. Lief. 1. (6 tablic). Wien, Graeser, 1896.

Mówię o doniosłości środków uzmysławiających dla nauki filologii klasycznej i historii byłoby noszeniem sów do Aten. Sądzę, że o ich pożyteczności przekonał się każdy tak samo na sobie, jak ja. Dopóki znałem świat starożytny jedynie z jego literatury, postacie bóstw, bohaterów i ludzi starożytnych były dla mnie blademi figurami; dopiero w miarę, jak zacząłem poznawać zabytki monumentalne, nikłe te cienie zamieniały się coraz bardziej w wypukłe postacie i dopiero wtedy przestałem mieć uczucie, że obracam się w świecie grobów, a zacząłem otrzymywać złudzenie, że obcuję z ludźmi ży-

wymi, współczesnymi. Jeśli kto tego doświadczenia dotąd na sobie nie zrobił, może go spróbować. Między uczniami znajdzie się zapewne jeden lub drugi, obdarzony wyobraźnią tak żywą, że czytając Wergilego lub Owidego potrafi odtworzyć sobie świat ich postaci z całą plastycznością; niezmierną większość atoli nie wżyje się nigdy w tę odrębną od naszej kulturę tak, by mogła poruszać się w niej choćby z tą swobodą, z którą porusza się w świecie *Pana Tadeusza*. A jednak przy pomocy zabytków sztuki można do tego doprowadzić. Dlatego też szczęśliwy był pomysł wiedeńskiej *Komisji archeologicznej dla gimnazjów austriackich* wydania dla szkoły szeregu obrazów, przedstawiających najważniejsze bóstwa, bohaterów i sceny mitologiczne, wreszcie wybitne postacie z historii i literatury. Z zamierzonego wydawnictwa mam przed sobą zeszyt pierwszy. Pomysł samego wydawnictwa nie jest oczywiście nowy, wydawnictw takich mieliśmy dosyć, ale wiedeńskie ma wielkie zalety. Po pierwsze, na każdej tablicy znajduje się tylko jedna ilustracja, uwaga ucznia nie jest zatem podczas oglądania rozstrzelona. Powtórę format tablic jest tak duży, że cała klasa może rysunek równocześnie widzieć. Po trzecie, reprodukcje wykonane są tak pięknie, że zaspokajają najwybredniejsze wymagania artystyczne. Po czwarte wreszcie, cena wydawnictwa bardzo jest przystępna, bo tablica dużego formatu wypada nie wiele drożej jak po 15 ct.

Przy wydawnictwie tego rodzaju, co powyższe, rozstrzygające są dwa momenta: wybór materiału i sposób wykonania. Drugi z nich, sposób wykonania, scharakteryzowałem już krótko powyżej. Tutaj dodaje, że reprodukcje są światłodrukami; zdejmowane są nie z oryginałów, lecz z dobrych odlewów gipsowych. Gdyby wydawca chciał być reprodukować oryginały, cena musiałaby być znacznie wyższą. Zachodzi pytanie, czy reprodukcje kopij odpowiadają w tym wypadku celowi. Po przyjrzeniu się pierwszemu zeszytowi sądę, że tak. Wprawdzie w reprodukcjach tych dzieł rzeźby, w których szczegóły odgrywają ważniejszą rolę, t. j. w płaskorzeźbach (por. płaskorzeźbę Orfeusa z Eurydyką), kontury wypadły nieco mniej wyraźnie, za to jednak inne dzieła rzeźby, jak popiersia (Zeus, Homer, Perykles) przedstawiają się doskonale. Posągi (August, Laokoon) stoją w pośrodku. Wykonanie wogóle jest tak piękne i staranne, że gdyby nie ta okoliczność, że nie reprodukuje oryginałów, mogłoby dla celów naukowych zastąpić publikację Brunna - Bruckmanna.

Pozostaje sprawa wyboru dzieł rzeźby, mających być reprodukowanymi. Wydawnictwo obliczone jest na 5 zeszytów po 6 tablic (cena zeszytu wynosi 1 złr.; do tablic dodany będzie krótki tekst). Zamiar reprodukowania obok postaci bóstw, bohaterów i scen mitologicznych, także postaci historycznych i literackich nazwać należy szczęśliwym. Z prospektu dowiadujemy się, że uwzględnione będą popiersia, posągi (tak pojedyncze figury jak grupy) i wypukłorzeźby. Z posągów reprodukowane będą między innymi następujące: Atena Varvakion, Pallas Giustiniani, Hermes (bronz z Neapolu), Artemis z Wersalu, Sofokles, Demostenes, Augustus Primaporta, z grup: Laokoon i Niobe z córką. Żałować należy, że nie otrzymamy reprodukcji Hermesza Praksytelesa. Wyrwana z grupy Niobe z córką nie będzie robiła wielkiego wrażenia. Z płaskorzeźb wydawca pomyślał Orfeusza z Eurydyką, Teiresiasa z Odysseuszem, i Kordeusz Rondanini. Szkoda, że nie otrzymamy Meduzy Ludovisi, bo choć nie jest pewne, czy w płaskorzeźbie tej uznać należy istotnie Meduzę, to jednak głowa ma tak wybitny charakter Meduzy a przytem tak jest piękna, że

należałoby ją koniecznie reprodukować. Z popiersi uwzględnione będą następujące: Zeus Otricoli, Hera Farnese, Dionysos, Demeter, Ares, Apollo, Afrodyta, Satyr, idealny biust Homera Sanssouci, Perykles i Cezar. Wielka szkoda, że Afrodyta z Melos nie będzie reprodukowaną w całości, lecz tylko w popiersiu; wymagają tego wprawdzie cele wydawnictwa, ale rzecz sama traci niezmiernie, bo piękność Afrodyty z Melos polega nie na wyrazie twarzy, który jest dosyć mało mówiący, lecz na harmonii konturów postaci. Podobnież i Apollo belwederski straci wiele, jeżeli będzie reprodukowany w biuście, jakkolwiek nie tyle, co Afrodyta. Oprócz tych zastrzeżeń wybór można uważać za szczęśliwy. Byłoby do życzenia, żeby wydawca zdecydował się dodać później jeszcze drugą seryę obrazów. Należałoby w niej koniecznie uwzględnić rzeźby Partenonu.

Wydawnictwo całe polecić mogą najgoręcej filologom, historykom i nauzczyтелям języków polskiego i niemieckiego.

Lwów.

St. Witkowski.

T. Livii ab urbe condita liber I. Wydał z objaśnieniami I. Kubliński. Przemysł 1895.

Mamy przed sobą 1. tomik wydawnictwa, które, jak zapowiada kartka tytułowa nawet w podwójnym języku: łacińskim (cui bono?) i polskim, objąć ma autorów łacińskich i greckich, celem ułatwienia lektury prywatnej. Zamiar to ze wszech miar na czasie. Na pochwałę zasługuje ograniczenie się na lekturę prywatną, bo komentarz dla szkoły byłby — według mego zapatrywania — raczej utrudnieniem w skutecznem oddziaływaniu samego nauczyciela. Ze względu na cel dobrą jest także obrona forma umieszczenia uwag pod tekstem, co byłoby błędem, gdyby komentarz przeznaczony był dla szkoły. Uczeń zaoszczędzone ma wertowanie karek i otaczanie się książkami.

W 1. tomiku podał wydawca 1. księgę Liviusa. Spotkał za to już pana K. zarzut, że 1. księgę ma się koniecznie czytać w klasie, przeto nie może być obróconą na lekturę prywatną. Ja również jestem za tem, aby wprowadzić ucznia do lektury Liviusa na 1. księdze, bo tu występuje bardzo wiele cech charakteryzujących sposób pisania tego autora, ale na usprawiedliwienie wydawcy możnaby przytoczyć to, że wielokrotnie rozpoczynają lekturę z ks. 21.

Jeżeli w powzięciu samego postanowienia był p. K. szczęśliwym, to w wykonaniu tegoż dałoby się niejedno zarzucić. Tekst powinien być skrupulatnie wybrany i, co dla ucznia nie nadaje się, powinno być usunięte. Czy p. K. dałby taką scenę z Lukrecją uczniowi do czytania? Ja namyślałbym się nawet co do takich wyrażen, jak *uxore gravida relicta* (34, 3) i *ignorans murum ventrem ferre* (ib.). Sądzę, że uczniowi nic takiego nie powinniśmy dawać do czytania, o czem nie mogliśmy z nim mówić.

Przechodząc do objaśnień, rozpoczynamy od wstępu. Ten panu K. się nie udał. A byłoby mniej tego nieudanego, gdyby wydawca był pominął żywot Liviusa. Uczeń przystępując do lektury prywatnej, do której właśnie wydawca przeznaczył swoją książkę, posiada już dotyczące wiadomości zé szkoły. Wystarczyło napomknąć o objętości i układzie dzieła, by przypomnieć uczniowi, w jakim stosunku zotaje 1. księga do całości dzieła. We wstępie do Liviusa, podanym uczniowi, nie tyle chodziłoby o stosunki familijne lub inne

strony jego działalności, ile o zapoznanie ucznia z stanowiskiem Liviusa w historyografii rzymskiej, z jego przedstawieniem wypadków dziejowych i upodobaniem w kreśleniu wielkich charakterów przeszłości. Porównanie z Cezarem, którego już uczeń poznał, powołanie się na znane również uczniowi zdarzenia polityczne uwydatniłoby najlepiej wystąpienie i działalność Liviusa. Nieodpowiednią jest krytyka autora, przed którą słusznie ostrzegają Instrukcye. Młodzież jest dość pochopna do przedwczesnego krytykowania, — lepiej nie podsycać w niej tej chętki, bo to w wychowaniu wprowadza czynnik rozkładowy, a w wykształceniu przygotowuje przedwześnie grunt do indyferentyzmu. Lepiej też pominąć stosunek do źródeł, *»damit nicht der Eindruck, welchen die liebevolle Hingebung des Schriftstellers an die Überlieferung der Vorzeit erzeugt, zerstört werde (Instr. 75)*. Anegdotyczne szczegóły, wiadomości o późniejszych losach dzieła Liviusowego aż do Gronoviusa można bez obawy o skrzywdzenie ucznia pominąć — nawiasem zaznaczam, że gramatyk nie nazywał się Pristian, a Liviusowi zarzucał patavinitas nie Quintilian, lecz Asinius Pollio. — Trudno nie zgodzić się na ostrzeżenie *Instrukciji*, aby nie obarczać pamięci uczniów rzeczami, *»die sich ihrer eigenen Beobachtung und darum ihrem Verständnisse entziehen«* (ib.). Jeżeli te rzeczy uważam za zbędne, to pomieszczeniu statystycznych spisów na końcu książki od str. 105 do 112 nawet się dziwię. Co za cel suchych nazw z cyframi? W książce naukowej mają rację, nie mają jej w książce szkolnej.

Poświęćmy z kolei kilka słów komentarzowi. W budowie tegoż autor trzyma się przeważnie takiej metody: Po liczbie, zaznaczającej paragraf, podaje tłumaczenie frazesu czy zdania, które według jego mniemania zasługuje na objaśnienie; — następnie rozbiór szczegółowy, usprawiedliwiający owo tłumaczenie, a wśród tego różne uwagi gramatyczne i rzeczowe. Na próbkę przytaczam uwagę do słów (I, 1) *iam primum omnium*: *»naprzód«*, *iam* uwydatnia przejście do ogólnych myśli, w *praef.* wypowiedzianych, do szczegółów opowiadania; *omnium* sc. *rerum*, Liv. częściej niż inni pisarze używa rzeczownikowo neutr. plur. adiect. — Metoda ta jest odbiciem lekcji prowadzonej w klasie. Śmiałybym powątpiewać w skuteczność jej przy lekturze prywatnej. W szkole uczeń w tych korbach, niewidzialnie spoczywających w ręku nauczyciela, musi pracować: tłumaczy, prostuje, poprawia, wyszukuje myśli. W domu ten przymus odpadnie — i uczeń wprawdzie w tym samym porządku jak w klasie, ale zresztą mechanicznie odczytywać będzie gotowe uwagi. Nie będzie właściwie czytał Liviusa, ale komentarz, a jeżeli następnie zwróci się do tekstu, to skutkiem poprzedniego odczytania komentarza i treść zatraci i czas zmarnuje i umysł zużyje. Skoro uczeń ma sam czytać, to zostawmy mu i swobodę w tym jego sposobie czytania a komentarzem starajmy się tylko mu w tym jego sposobie czytania dopomódz. Stawiając się w położeniu ucznia, podsunie mu tylko takie rzeczy, na których uczeń utknie w zrozumieniu tekstu. Będą to tylko krótkie napomknienia, wskazujące drogę, po której uczeń sam zresztą postępować musi, jeżeli lektura prywatna ma mieć cechę samodzielnej i rozumnej pracy ucznia. Z takiego punktu widzenia okaże się komentarz pana K. za obszerny, za szczegółowy i za drobiazgowy. Pochodzi to stąd, że wydawca za wiele tłumaczy, za wiele objaśnia i wreszcie w zbyt wielkie drobiazgi się zapuszcza. Po cóż tak wiele przekładu, zwłaszcza rzeczy, z którymi uczeń sam da sobie radę, n. p. 1, 6 *duplex inde fuma*

est: »tu rozdwiają się wieści« — uczeń przetłómaczy sobie dosłownie i w tym razie będzie nawet lepiej, jak również 3, 3 *abundante Lavini multitudine*: »widząc w Lawinium przeludnienie«. Przekład tylko tam usprawiedliwiony, gdzie siły ucznia trudności pokonać nie zdołają. W innych miejscach wystarczy wskazać uczniowi konstrukcję, a wydawca nieraz z powodzeniem tego sposobu używa. Stanowczo więcej umiarkowania zachować należy w samych objaśnieniach. Wiele z uwag pomieszczonych jest dla ucznia zbyt technicznych dla swej łatwości, n. p. 31, 1 do słów *devictis Sabinis* i *in magna gloria... esset*, 40, 1 do słów *ex quo regnare coeperat*. Inne są dla ucznia zbędne dla swej treści, n. p. 13, 5 wywody etymologiczne wyrazu *Quirites*, 2, 1 pochodzenie wyrazu *Turnus*. Czy dużo uczniowi pomoże w zrozumieniu Liviusa taka uwaga do wyrazu *Aeneas*: »syn Anchizesa i Wenery«? Do drobiazgów, których w komentarzu przeznaczonym dla uczniów nie poruszałbym, zwłaszcza przy dzisiejszem zadaniu szkolnej nauki filologii, zaliczam wyjaśnienie takiego np. użycia wyrazu *haud* (3, 2), *vel--vel* (1, 8), oraz częstego notowania różnych figur.

Żeby jeszcze słówkiem wspomnieć o formie komentarza, zaznaczam, że unikaćby należało rozwlekłości w rodzaju takich wyluszczeń, jakie znajdujemy s. v. *Palatinum*, *Lupercal*. Wzorem w tym względzie mogą być różne komentarze niemieckie ze znaną oszczędnością słowa.

Powyższe zarzuty mają swoje źródła w wielkiej sumiennosci, z jaką autor chciał się wywiązać ze swego zadania. Ta sumiennosc i pracowitość daje rękojmię, że następny tomik *Biblioteki* spotka się już z całkowitem uznaniem, którego szczerze autorowi życzymy.

Lwów.

Wincenty Śmiałek.

Sprawozdanie z czynności Towarzystwa

od dnia 1. sierpnia do 31. grudnia 1895 r.

Zwyczajne posiedzenia Towarzystwa we Lwowie.

Ośmnaste zwyczajne posiedzenie odbyło się dnia 12. października. Prezes prof. Ćwikliński zaprosił Komisję dawniej wybraną do zajęcia się w myśl uchwały Walnego Zgromadzenia wydaniem chrestomatyi poetów polsko łacińskich. Poczem miał wykład p. t.: »Kilka uwag o piśmie Xenofonta o dochodach państwa ateńskiego«.

Prelegent przypomniał w krótkości treść zajmującego pisma, w którym autor radzi opiekować się gorliwie przybyszami, osobliwie metojkami; przedewszystkiem zaś rozwija plan fantastyczny, zmierzający do tego, ażeby za pomocą tysięcy niewolników, zakupionych do kopalń laureońskich, poprawić finanse państwa i stan majątkowy obywateli. Projekt zawiera niebezpieczne rady, gdyż metojkowie byliby się wzbogacili kosztem obywateli, a tłumy niewolników mogły zagrażać całemu państwu. Przytem poprawa finansów według tego projektu nie byłaby położyła końca nędznej gospodarce państwowej, lecz byłaby tylko wyszła na dobre obywatelom, z których każdy miał dziennie otrzymywać po trzy obole.

Zabytek ten literacki nastęrcza wiele trudności co do określenia czasu powstania i autorstwa, co do stylu i tekstu. Jedni odnoszą go do roku 355, drudzy do r. 346; jedni przyznają go Xenofontowi, drudzy powątpiewają o jego autorstwie lub nawet wprost przypisują broszurę jakiemuś uczniowi Isokratesa, opierając się na podobieństwie z jego dziełami: Areopagitykiem i mową o pokoju. Ale w dyletantyzmie autora, w bogobojności z jaką on radzi przedłożyć swój plan wyroczni dodońskiej i delfickiej, w trafnych uwagach o obwarowaniu kopalni, również i w stylu widzi prelegent charakter pisma Xenofontowego. Zarazem starał się udowodnić, że pismo zostało skreślone prawdopodobnie w pierwszej połowie r. 355. Tekst zachował się w nader zepsutej formie. To też rozbiorowi kilku dłuższych ustępów poświęcił prelegent drugą połowę swego wykładu i dowodził, że zwykle pomyłki przepisywaczy nie zdolne są wytłómaczyć wykazanych niedostatków. Należałoby poprzestawiać niektóre paragrafy, ale i to nie usunęłoby jeszcze wszystkich wątpliwości.

W krótkiej dyskusyi poruszono pytanie, czy wobec tego, że kilka rękopisów podaje w tytule jako autora omawianej rozprawy jakiegoś mowcę Xenofonta, można go utożsamiać ze znanym dziejopisarzem tegoż imienia. Nadto i ta okoliczność zastanawia, że traktat o rzeczypospolitej ateńskiej, który z pewnością nie jest utworem

historyka Xenofonta, pomimo że się dochował między jego dziełami, nosi także w napisie imię retora Xenofonta.

Dyr. Biesiadzki podziękował w imieniu licznie zebranych prelegentowi za wykład wielce pouczający.

Dziewiętnaste zwyczajne posiedzenie odbyło się dnia 9. listopada pod przewodnictwem wiceprezesa dra Kruczkiewicza. Skarbnik prof. Hoszowski podał do wiadomości nazwiska nowowpisanych członków, poczem dr. Mandybur wygłosił drugą część swego odczytu p. t.: »O typie pasożyta w literaturze starożytnej, a w szczególności u Lucjana«.

Typ pieczeniara był ulubiony w starożytnej literaturze, zwłaszcza w nowszej komedii greckiej. Każdy z komedypisarzy starał się uwydatnić w nim nowe rysy, dlatego trzeba uwzględnić różne rodzaje parazytów. Zużyty już przedmiot Lucjan odświeżył w ten sposób, iż połączył z sobą dwa typy: pieczeniara i filozofa, opierając się na współczesnych przykładach z życia. W przeciwieństwie do dawniejszego typu wprowadza on w swych dyalogach starych pieczeniary, szczególnie w dziełach późniejszych, które należą do jego najlepszych. Typ parazyta w przedstawieniu Lucjana odznacza się wielkim realizmem i jest zarazem satyrą, wymierzoną przeciw ówczesnym filozofom.

Dr. Jezienicki wyraził pewną wątpliwość, czy typ pieczeniara u Lucjana oparty jest na faktycznych stosunkach i czy słusznie Lucjan ów typ generalizuje. Prelegent w odpowiedzi przyznał, że Lucjan wprawdzie przesadza, lecz jego typy należy brać jako utwory artystyczne. O ile szczegółowy odpowiadały rzeczywistości, niepodobniestwem wykazać. Przeciętnie jednak biorąc, Lucjan nie minął się z prawdą.

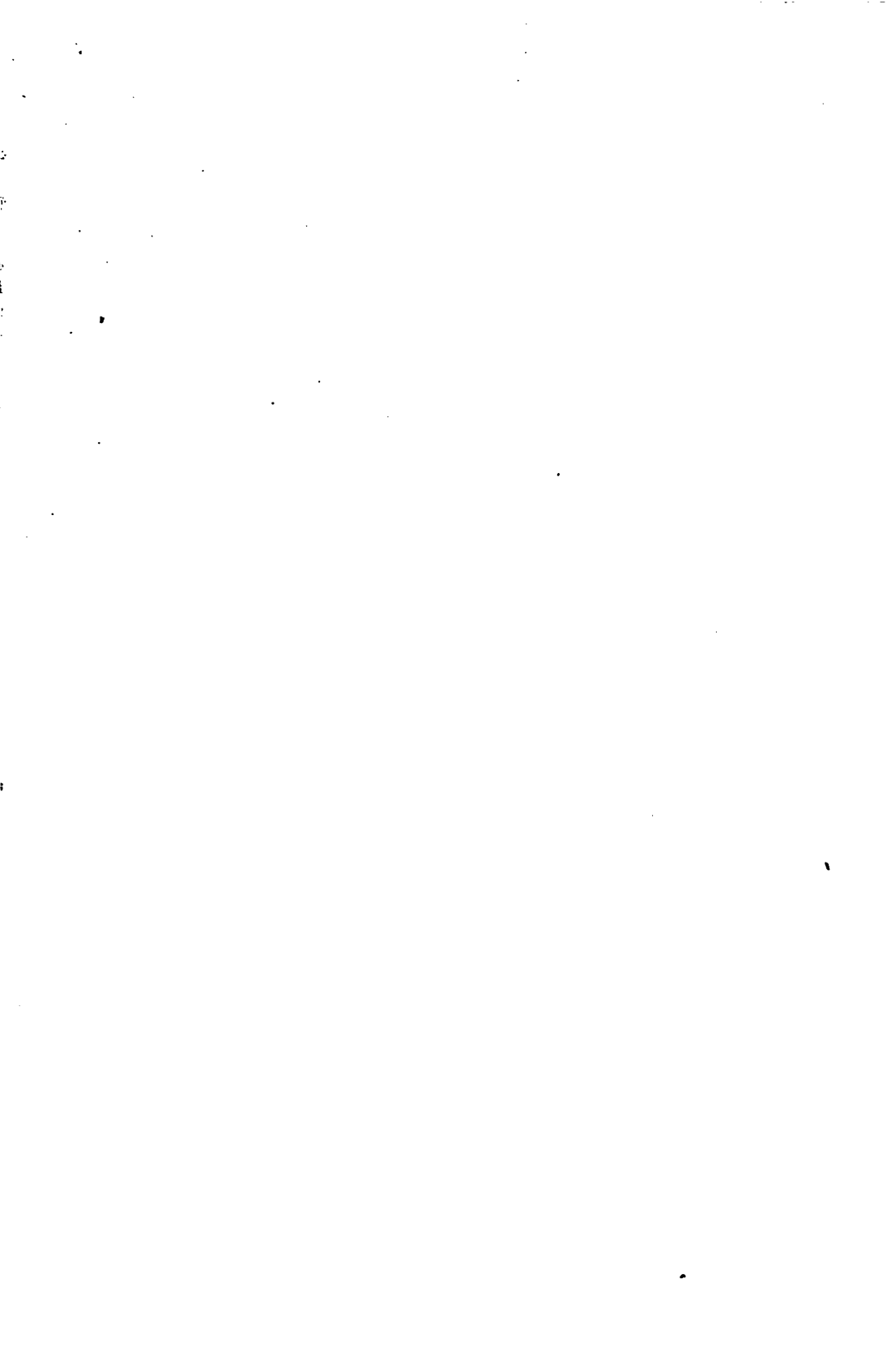
Następnie czytano i objaśniano roz 8 z ks. I. Historii Tacyty.

Dwudzieste zwyczajne posiedzenie odbyło się dnia 14. grudnia. Dr. Górzycycki zdał sprawę z I. tomu dzieła prof. Seecka p. t. »Upadek świata starożytnego«. Główne części wykładu są wydrukowane powyżej str. 223—237.

Przewodniczący prof. dr. Ćwikliński, dziękując prelegentowi, wyraził potrzebę wspólnych posiedzeń filologów, archeologów i historyków, oraz łączności Towarzystw historycznego i filologicznego.

W dyskusji zabierali głos pp.: prof. dr. Dembiński, dr. Jezienicki, prezes i referent. Zrobiono zarzut prof. Seeckowi, że początki upadku należało przedstawić wcześniej, w czasach republiki, a obok tego poruszyć jaśniejsze chwile w epoce cesarstwa. Postęp cesarstwa zaznacza się między innymi zwłaszcza w dobrej administracji, bo gorszej administracji nie było, jak po prowincjach za czasów Rzeczypospolitej. Co do źródeł, dokładnie je zbadał prof. Seeck i wysnuł z dziejów starożytnego świata socyologiczne prawo, które ma swoje uzasadnienie, o wyniszczaniu się stronnictw i wyępianiu najlepszych. Pierwsi cesarze Augustus i Tyberyusz dążyli do wytworzenia arystokracji duchowej i pod tym względem prof. Seeck przypisuje im nawet pewną zasługę. Zanik warstw średnich, rozłam ekonomiczny i wogóle upadek żywiołu rzymskiego, dadzą się obok siebie pogodzić z rozwojem ekonomicznym tudzież rozkwitem sztuki w prowincjach.

Sprawozdania z posiedzeń Koła krakowskiego tudzież z posiedzeń Wydziału Towarzystwa będą umieszczone w następnym zeszytcie.

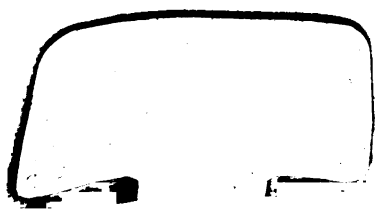
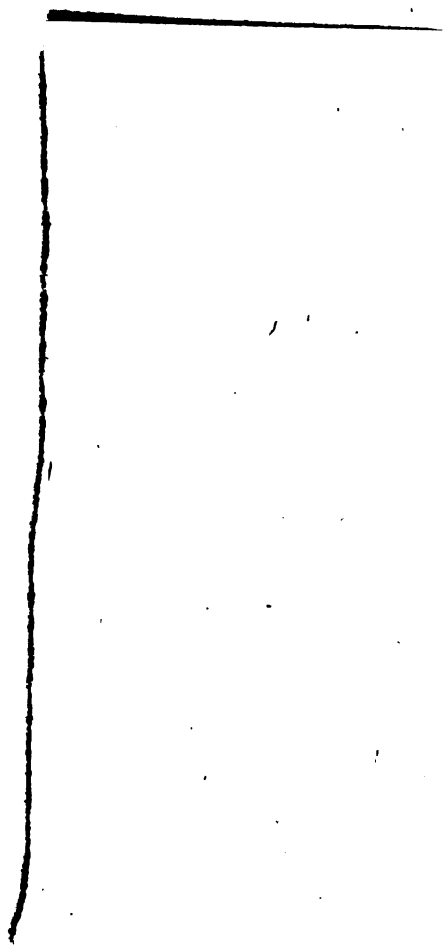

3 2044 098 628 662

